

Haldun Hürel

anlat istanbul

Bir İstanbul Kültürü Kitabı 4

kapı

HALDUN HÜREL

1949'da Trabzon'da dünyaya geldi ve tüm eğitim yaşamını İstanbul'da sürdürdü. Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nin "Yüksek Dekoratif Sanatlar" bölümünden 1976 yılında mezun oldu. Sanat tarihi çalışmalarının yanı sıra müzik ve resimle uğraştı ve biri kişisel olmak üzere iki sergiye katıldı. Ülkemizin ünlü müzik gruplarından 3 Hürel'in de üyesidir. Müzikte çeşitli başarı ödülleriyle birlikte, Türkiye'de verilen "ilk altın L.P." ödülünü 1973 yılında grubuyla birlikte aldı. Uzun yıllar Marmara Üniversitesinde sanat tarihi ve İstanbul tarihi dersleri veren Hürel, Bahçeşehir Üniversitesinde de İstanbul tarihi ve Anadolu Uygarlıkları derslerine girdi. Halen İstanbul Ticaret Üniversitesinde "İstanbul Kent Tarihi ve Kültürü" dersi vermeye devam etmektedir. Haldun Hürel'in, 2005'te yayınlanan "Ölerek Yaşıyorum" ve 2007'de yayınlanan "Balatlı Maria" adlı iki tarihi romanı ile İstanbul hakkında yazdığı kitapları vardır. Bu çalışmalarının yanında çocuklara yönelik gene İstanbul tarihi ile ilgili kitapları da bulunmaktadır. İstanbul'un hemen her noktasını karış karış ve defalarca gezip araştırmalarını sürdüren Haldun Hürel'in şu an elinizde bulunan "Anlat İstanbul" isimli eseri, onun yedinci İstanbul kitabı olarak sizinle buluştu.

ANLAT İSTANBUL

Haldun Hürel

Kapı Yayınları 183
Kapı/İstanbul 8

ANLAT İSTANBUL
Haldun Hürel

1. Basım: Temmuz 2009
2. Basım: Ekim 2009

ISBN: 978-9944-486-92-7
Sertifika No: 10905

Kapak Tasarımı: Utku Lomlu
Çizimler: Haldun Hürel
Mizanpaj: Bahar Kuru

© 2009, Haldun Hürel
© 2009; bu kitabın tüm yayın hakları Kapı Yayınları'na aittir.

Kapı Yayınları
Ticarethane Sokak No: 53 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: (212) 513 3420-21 Faks: (212) 512 3376
e-posta: bilgi@kapiyayinlari.com
www.kapiyayinlari.com

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa / İstanbul
Tel: (212) 674 9723 Fax: (212) 674 9729

Genel Dağıtım
Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
Ticarethane Sokak No: 53 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: (212) 511 5303 Faks: (212) 519 3300

Kapı Yayınları, Alfa Yayın Grubu'nun tescilli markasıdır.

Sevgili eşim Nilgün'e...
ve canım kızım Niran'a...

İÇİNDEKİLER

Sunuş ix

Giriş **1**
Eski Günlerin "Perişan Başkent"i **6**
Vapur Anılarımız ve "At Gemileri" **14**
"Alaturka Eşşek" ve Diyojen **22**
Kapalıçarşı Soygunu ve "Pir Ali" Çetesi **27**
"Vesveseli" Abdülhamit **30**
İstanbul'da Bir Uçak ve "Şark Oku!.." **35**
Kaldırımlar ve Kurşun Kârhaneleri **37**
Balmumcu ve Beşiktaş Anıları **40**
"Havagazı" Günleri **49**
"Karaim" Semtleri ve Yer Değiştiren Yahudiler **52**
"Avor Zavor" Kahvesi **56**
Perçemli İbo **58**
Bizanslıların Sosyal Kavramları ve İlginç Âdetleri **59**
Deniz Müzesi'nde İstanbul **65**
Hapishane ve Hırsız Öksürüğü **72**
39 Yıllık Umut! **75**
Marmara'daki Gerginliğin Sorumlusu Feyzullah Efendi **80**
"Et Yolu"nda İmamın Yediği Dayak **82**
Dört Makamlı İdare ve "Küçük Şehir"in Sınırları **84**
Saray Eşyaları **87**
Uzun Şücaattin, Çorapsız Kadıasker ve Vesim Efendi **89**
Öküz Mehmet ve Kurbağa Nasuh **92**
Mustafa'nın Kayığı **94**
Eski Üsküdar'a Ne Oldu? **96**
Kervan Geçmez Sokağı **117**
Çöpler Denize! **119**
Ürkütücü Teftişler **121**
Bizans'ın "Kosmidion"undan, Osmanlı'nın "Eyüp"üne **125**

Talihsiz Ayşe'nin Talihsiz Çocukları! **148**
Ayvansaraylıların Bedduası **151**
Manzara Tasvirleri ve Oryantalist "Civanyan" **153**
Yarısı Gitti İstanbul'un **155**
Bizans'ta Kiklobion-Hebdemon, Osmanlı'da Zeytinburnu-Bakırköy **168**
İmamevi **173**
Eczacı Pertev **176**
On Dört Bölgeli Dertli İstanbul **179**
"Şerefli" Yöreler - "Şerefsiz" Yerler ve Hamam Hiyerarşisi **187**
"Bargir ile Çekilir" Tramvay Arabaları ve "Kudret-i Elektrikiyye" **191**
Sulukule-Saraçhane **199**
"Kayı" Damgası **210**
Türlü Türlü Tören Alayları **212**
Cumadan Pazara **222**
Belediye Reisi Cemil Topuzlu'nun "Ameliyathane"si! **223**
Hattat Osman'ın Önerisi **226**
Cihangirli Hasan **228**
Her İşe Yetişen Mimar Sinan **229**
Fatih'teki Gizli Sarnıç **233**
İstanbul'un Ünlü "Baba"ları ve Kültür Sorunu **235**
Geç Kalan Demiryolu **240**
İstanbul Bahçeleri **242**
Pierre Le Goff'un Gazetesi **246**
Kalemtraş **248**
Paça **250**
Eufemia'nın Kemikleri **251**
Ayasofya'da Medrese **253**
Merkepler İçin Kanun ve Hamallık **255**
"Rus Başı" ve İşgal Günlerinin Sıkıntıları **259**
Dört İstanbul, Dört İnsan: Çıplak Mustafa, Madam Opala, Kambur Nazif ve "Zenane" Bıçakçı Petri **267**
Taşları Bile Cennet İstanbul **271**
Tirendezan Külliyesi **273**
Siyavuş Paşa'nın Köşkü **275**
Yüz Yaşında Bir Şeyh **277**
Dar-Üs-Sanâ'a **279**
Şekerci Güzeli Mustafa **283**
Elif **285**

Arzuhal Taşı **288**
Çırağan'da Futbol **290**
Bostancı'da Hüzünlü Bir Köprü **291**
Dış İşlerinde Panayoti **294**
Sultan Abdülaziz'in "Beşir"i **296**
Avrat Pazarı **298**
Hoca Kadın Bilmecesi **301**
Üçleme İllet: Salgın-Deprem-Yangın **303**
Adliye ve Ticaret Nazırlığı **312**
Beyoğlu Sedyeleri **314**
İstanbul Tatarları **316**
Bir Rüya: Kâğıthane **318**
Solak Baki **328**
"İstanbul Evi" ve İlginç Gelenekler **330**
Haliç'ten Karadeniz'e Bir Demiryolu **336**
"Abdullah" İçin, "İrade-i Seniyye" **339**
Su Öyküleri **341**
Talihsiz Rasathanemiz **352**
Kargapulos ile "Yemişçi" **354**
Nerede o Kışlar! **356**
Çıraklıktan Ustalığa Giden Yol ve "Paşanın Tespihi" **358**
Ramazanların İstanbul'u **360**
Cibali Yalnızlığı **363**
"Bahriye Mecmuası'nın İlginç Serüveni **370**
"Elçi Hanı"na Ne Oldu? **372**
"Samur Vergisi" ve Rüşvetin Bedeli **374**
Basmacı İbrahim'in Marifetleri **376**
İçki Mekânları ve "Esrar Kabakları" **379**
Babıali'de, Dilsiz, Hokkabaz, ve Dilenciler **386**
Sarayın "Top Kapısı" ve Bostancı Ağalarının İşleri **390**
Sadrazam mı, "Başvekil" mi? **393**
Zeyrek Yokuşu Hotozu **395**
"Yıldız"ın Öyküsü **397**
Kan Kuyusu **399**
Kaprisli Münire **400**
Abdülmecit'in Ölümü ve "Gizlenen Çocuk!" **402**
Tophane Ne Şahane! **406**
Zorhane **413**

Mızıka Mektebi ile Kondüktör Mektebi'nin Serüvenleri ve Darülfünun **414**
Taş Taban Yatak, Taş Tavan Yorgan **419**
Abaza Kesimi **422**
Esirci **424**
"Logethet" ve "Epivoli" **429**
Gülseren İsmet **432**
Beş Parasız Sadrazam **434**
Kayserili Mehmet Ağa ve "Güzel Yüzlü" Rabia Gülnuş! **436**
Adile'nin "210 Parça" Eşyası **439**
Ateist "Lari Mehmet" Neden Asıldı? **441**
Îd-gâh **444**
Üç "Mihrimah" **446**
Sokak Oyuncuları **448**
Sultan Beşir! **451**
İstanbul Fabrikaları ve "Tahiniye" **454**
Kirkor Balyan ve "Bülbül Sesleri" **458**
Kocamustafapaşa; Ücra ve Fakir İstanbul **460**
"Kırk Anahtarlı" İmam **467**
"Palamudia" **468**
Taksim ve Öteleri **470**
"Usfur Ağacının Yapraklarının Suyu" ve Ayasofya! **476**
Süleymaniye Düşleri ve "Helvai Yakup Dede" **481**
Aksaray Hintlileri **485**
"Kapama" **487**
Nur-i Ziya'da Bir Müzikçi **488**
İstanbul'un Kuşları **490**
Laz Emin Baba'dan Fener'e Doğru... **492**
Çengelköyü'nün Hatıraları **505**
Tarabya'dan Bebek'e; "Eski Boğaziçi" **507**
Asılan Patrik **513**
I. Abdülhamit'in "Esma"ları ve "Dış Borçlar"ı **515**
"İstanbul!.. Yüz Yıl Önce! **518**
Kamil Paşa ve "Kanlıca Reisi" Küfürbaz Minas Bey **523**
Gagalama **525**
Yıkılan Türbe **526**
Ihlamur'da "Nişantaşı" **529**
Kepenekçi Medresesi Sokağı'nda Bir "Aristo" **531**
"Palabıyık Hoca'nın Tespitleri **534**

Mezarında Çürümeyen Dul Rum Kadın **536**
Osmanlı Sultanı ve Sarayı **539**
Dergâh Ritüelleri **554**
Hacı Hüseyin'in Bağlarında **560**
Boy Boy Odun **562**
"Zihgirci!" **564**
Kantariye Estimatörü **565**
Osman Hamdi Beyin Mirası **566**
III. Selim'in İstanbul'u **570**
Sultanahmet Çevresi ve Büyük Caminin Şantiyesi **576**
Çader-ı Şeb, Yani "Kara Çarşaf!" **581**
Başlardaki Çıngıraklar **583**
Kuşlara Koyun Eti! **585**
Leblebici Bostanlığı Hastanesi'ne Ekmek Yardımı **586**
Falyanos Saldırısı **588**
Çengelköy Kıyameti **590**
"Lusavoriç" ve "Kevork" Anıları **593**
Hanlar ve Bir Han Kasasında Ölüm **595**
Bizans Darphanesi **598**
Gezi Sevdalısı Sultan **600**
"Geldi-Gitti" Tahtası **602**
Kafaları Karıştıran "Bereketzade" **604**
İstanbul'da Eğitim ve Sağlık Hamleleri **606**
Çiviciler İçi **613**
Saya Merası **615**
Haydarpaşa Çayırları Nasıl da Değişti? **618**
Balta Asılan Ev **621**
Büyükada'nın "Yetimhane"si **624**
İstanbul'un Umumi Helaları **626**
Eski İstanbul'da İstimlak Hareketleri ve "Ahşap Yapı İmparatorluğu" **626**
Fumivar **633**
"Konstantinopolis"ten Arta Kalanlar **635**
Beylerbeyi'nin Şanı Şöhreti **642**
Fesin Öyküsü ve Eşkinci Ocağı **645**
Köprülerimiz ve "Lacardo" Nam Kâfir **649**
Cellatlar ve İstanbul'u Titreten "Adem Ejderhası" Kara Ali **652**
Ruh-ı Sultaniye **655**
Sultan Hocası "Kuşkucu Sinan" **657**

Modalı Boby Hüsnü **659**
"El Bomba-yı Atomiyyen, Küllin Harabi Hiroşima!.. **661**
Bir Zamanlar Kızıltoprak **664**
Tophane'de "Ekonomos", Gedikpaşa'da "Müsellim" **666**
"Asya İstanbul'u"nun Kıyı Kıyı Çifte Gözdeleri, Beykoz-Kanlıca Çevresinde Eski Günlerin İzleri **668**
Eski İstanbul'dan Çocuk Manzaraları **673**
Dilenci Şerefiyesi ve "İradcı" **675**
"Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane" ile "Cemiyet-i Terbiye-i İslamiye" **677**
Dutçular **679**
Halet Efendi'nin Mezarından Çıkarılan Başı **681**
Çaptalan, Pirgos, İskova Bayırı, Petnahor, Kolmaniçe, Koknara, Hırsız Çayırı, Bozhanlı! Neyin Nesidir Bunlar Acaba? **683**
Yalılar, Ah o Yalılar! **686**
Hisarın Şifresi **688**
Bot Pazarı, oldu Bit Pazarı **690**
Bakır Kaçıran Esnaf **693**
Kitap Sevdalıları **695**
İstanbul'un Fırıncısı **699**
Rahip Jean Baptiste'in Eğitimcilik İnadı **704**
Eski Göztepe **706**
Adalar'ın Mollası **708**
Ressam Halife **710**
Karavul **713**
İki Hayırsever Osmanlı **715**
İstanbul'un "Eski Semtleri"nin "Yeni Adaşları" **717**
Topkapı'nın İçinde ve Dışında **720**
Sıhhıye Kavasları **726**
"Tuzla" Dedikleri "Niğde" mi? **728**
Tamburi Necdet ve İbn-ül Emin Konağı **731**
Kemankeş'in İntikamı **733**
Yüzbaşı Ahmet **736**
"Ali Kurna" Kâğıtları **738**
Unutulup Giden "Helva Sohbetleri" **741**
5.Tepe ve "Pammakaristos" **744**
Konaktan Saraya Bir Tünel! **746**
Balaban Eşkıyaları **749**

Kaynakça **751**

SUNUŞ

Efsanevi güzelliklerle, unutulmaz öykülerle ve heyecan verici görüntülerle dolu, dünyanın en görkemli kenti İstanbul'a dair yazdığım kitapların dördüncüsü ile birliktesiniz.

Yıllarca süren araştırmalarımı ve derin İstanbul sevgimi sizlere aktarmak, bu eşsiz ve efsanevi kent konusundaki bilgilerinizi ve aşkınızı alevlendirmek için, "İstanbul'u Geziyorum Gözlerim Açık", "Burası İstanbul" ve "İstanbul'un Alfabetik Öyküsü" isimli bir dizi çalışmamı, "Bir İstanbul Kültürü Kitabı", üst başlığı ile sizlere sunmuştum.

Şimdi, serinin dördüncü kitabıyla yeniden birlikteyiz. Burada upuzun ve görkemli tarihinin içinde gelişen pek çok anısıyla "İstanbul"u okuyacak, o ilginç satırlar arasında ve birbirinden bağımsız, heyecan verici, şaşırtıcı kısa öyküler okyanusunda kulaç atıp duracağız.

Bilebildiğimiz kadarıyla 2600 yıllık bir süreçte bu güzel kentte anılar bırakarak bizlere veda eden onca insan, binlerce öyküyü, kentin geçirdiği oldukça farklı evreleri, yıkımları, savaşları, afetleri, insan ve kent ilişkilerini biriktire biriktire adeta bir masal kitabına dönüştürerek gelecek çağlara aktardılar.

Düşünün o eski Haçlı ordularını! Buraya birkaç kez uğramışlar, hatta bir seferinde işgal bile etmişlerdir güzel İstanbul'u... Binli yıllarda dünyanın en göz alıcı kentiydi İstanbul. Düşlerini kuranların zihinlerinde gittikçe devleşen, olağanüstü heyecan verici şöhretli kent! Haçlılar bile, üzerine yürüdükleri bu masalsı kenti yakından görecek olmanın büyük ve önlenemez heyecanını yüreklerinin en derin kuytularında hissediyorlardı. Ordu komutanı Hardoin, bu kente karşı hissettiklerini ne de güzel anlatmıştır; "Eğer, Gedfrdi de Villehardoin, cesur Haçlıların Marmara Denizi kıyısındaki uzun surların gerisinde yel-

kenleriyle seyrederken, Konstantinopolis'i ilk gördükleri zaman nasıl titrediklerini heyecanla söylüyorsa, o askerler gerçekten de titremişler demektir!.."

Ne harikulade bir saptama. Büyüleyici kentin güzelliği bundan daha güzel nasıl anlatılabilirdi ki?.. Ortaçağın en büyük kenti Konstantinopolis hakkında pek çok ünlü isim, ilginç sözler sarfetmek için adeta birbirleriyle yarışmışlardı. Novogrodlu Stefan'ın anlattıkları, kentin büyüklüğü, sınırsızlığı ve kozmopolitik yapısı konusunda dikkat çekici ifadeler taşır; "Konstantinopolis'e girdiğinizde, kendinizi uçsuz bucaksız bir ormandaymış gibi hissetmemeniz için hiçbir sebep yoktur. Bu nedenle, eğer yanınızda iyi bir rehberiniz yoksa, orada asla yolunuzu bulamazsınız. Ucuza getirmek için tek başınıza kendinize bir yol bulmaya çalışırsanız eğer, karşınızda bir tek aziz görmeniz ve onu öpebilmeniz büsbütün olanaksızlaşır."

Deuilli Odo ise, 1147'de, II. Haçlı Seferi'nde Konstantinopolis'i bir "aşırılıklar kenti" diye tarif etmiş ve bu aşırılıkların, zenginlikte de, ahlaksızlıklarda da doruklarda gezindiğini ifade etmişti.

Her ne şekilde olursa olsun, her uygarlığın gıpta ile baktığı, içinde yaşamaktan veya bulunuyor olmaktan herkesin gurur duyduğu bu güzide kentimizin sahip olduğu türlü anılar, sanki dipsiz bir kuyunun içinde duruyor ve yaşlı İstanbul, konuk ettiği sakinlerinin bu kuyuya heyecanla dalarak, eşi benzeri olmayan ilginç öykülerle bezenmiş anılarının bir bir ortaya çıkmasını arzuluyor.

İşte bu kitap, o "mistik İstanbul kuyusu"nun içine girdi ve elinden, dilinden geldiğince ne bulduysa gün ışığına çıkartıp bunları sizlerle paylaşmaya çalıştı.

Bu satırların yazarı olarak inanıyorum ki, o "dipsiz İstanbul kültürü kuyusu", içine girildikçe daha da derinleşiyor. İstanbul'un bağrında öyle çok öykü, o kadar çok hatıra var ki, bunları ne araştırıp bulmaya, ne yazmaya, ne okumaya ömürler yetmez. İnanın, gerçek budur!..

Antik çağın pagan halklarına, Roma ve Doğu Roma'ya, Osmanlılara ve Cumhuriyet devrine kucak açmış İstanbul, bu zenginliğini, çağlar boyunca topraklarında yaşayan insanları besleyerek elde etti ve bizlere miras bıraktı. Bu öyküleri bilmek, İstanbul'u tanıyıp anlamak, artık boynumuzun borcu olmalı. Çünkü biliyoruz ki, yeryüzünde böylesine şatafatlı geçmişe sahip başka bir kent daha görebilmek olanaksız!..

***

Bugünlerde İstanbul'da, kentimizin "2010 Avrupa Kültür Başkenti" olma süreci ile ilgili kültürel, sanatsal ve teknik yönden pek çok faaliyetin sürdürüldüğü görülüyor. Esasen İstanbul'un, böyle bir unvan

için birilerinin onu "seçmesine", ona "paye vermesine" gereksinimi yok! Neden mi?.. Çünkü, kıskanılası konumu ve üst üste yığılmış anılarla taçlandırılmış uzun bir tarihi geçmişi var kentimizin. Bu "karizması" ile herkesin gönlünde ve "ortak entelektüel akıl potası"nda zaten "dünya başkenti!.." Başka söze hacet var mı?

Ama beri yandan da, mademki bu sürece girildi, kentimizin 2010 yılı için bu statüye "teknik" olarak sahip olması gerekiyor ve tüm çalışmalar, pek çok aksaklıklara, eleştirilmeyi hak eden bilinçsiz ve acele ile kotarılmaya çalışılan onarımlara rağmen, bu doğrultuda yürütülüyor!...

Okuyucunun, bu kitabın sayfalarında ilerledikçe şu fikre sahip olacağına gönülden inanıyorum: İstanbul, gerçekten uzun yıllardan beri, peşinden koşulan bu unvandan çok daha büyüğünü, sadece Avrupa'nın değil, "dünyanın kültür başkenti" ödülünü, "tarihsel zenginliğinin derinliği" ve "alnının akıyla" hak etmiş bile!.. Ama!.. İşin bir de "ama"sı var!..

Bu durumda şunu düşünmeden de edemiyor insan: Peki o halde nasıl oluyor da o seçici kurul, İstanbul'u ha bire "kültür başkenti listesi"nden çıkaracağını söylemekten vazgeçmiyor?

Nedeni gayet basit... Ayrıntıcı bir gözle bir gezin dolaşın İstanbul'u, sadece bakmayın, "görün" her yanını. O zaman bu konudaki diretmelerinde pek de haksız olmadıklarını, belki de kendinize kızarak (hatta utanarak) kabul edeceksiniz.

İstanbul'un, şu anda tespit edebildikleri aksaklıklarıyla, bırakalım Avrupa kültür başkenti olmasını, kültüre düşman ülkeler ligine indirilmesini dahi gündeme getirip, sürekli bizleri uyarma ihtiyacı duyan UNESCO'nun bu saygın kurumunun çok haksız davranışlar sergilediğini, hep birlikte ve gönül rahatlığı içinde söyleyebilir miyiz?.. Elbette ki hayır!..

İstanbul, çok, ama çok hırpalandı ömrü boyunca. Hâlâ da bilinçsiz bir şekilde bu kentimizi "tarihten koparma yarışı"nı sürdürüyoruz ne yazık ki. Çok önemli ve asla kulak arkası edilemeyecek bir gerçektir bu. İstanbul'un hemen her yanını, tarihi hüviyet taşıyan her sokağını karış karış ve defalarca gezip dolaşmış bir araştırmacı olarak söylüyorum ki, o insanlar İstanbul'un gözbebeği gibi korunup kollanmasını arzu ediyor ve onu bu erişilemeyecek konumuyla dünyaya sunmak istiyorlar. Biz istiyor muyuz peki?.. İstiyorsak, o zaman şu sıraladıklarıma ne diyeceksiniz bakalım!..

Sıkı durun, başlıyorum!..

Neden, tarihi Roma kara surlarının özellikle Belgratkapı ve Mevlanakapı arasındaki iç tarafları, öbek öbek dağ gibi çöplüklerle dolu?

Neden, Marmara sahil surlarındaki bazı Bizans saray kalıntılarının mahzenleri berduşlara mekân olmuş ve son derece pis kokulu mezbeleliklere dönüşmüş?

Neden, kararmış ön yüzlerindeki yalaklarında, soyulmuş hıyar kabukları, mısır koçanları, ezilmiş kola kutuları, buruşturulmuş sigara paketleri var pek çok tarihi çeşmenin?

Neden, çok önemli bir Bizans saray kompleksine ait kalıntıların "burnunun dibinde", fütursuzca "otel inşaatı"na izin veriliyor?

Neden, İstanbul surlarına, sözde onarım adıyla "yepyeni duvarlar" eklenip duruluyor?

Neden, Anadolu yakasının en görkemli Bizans eseri olan "Satiros Sarayı kompleksi" o perişan haliyle bekletiliyor?

İstanbul'un büyük olasılıkla en eski eseri unvanını gururla taşıyan Sarayburnu'ndaki "Got sütunu"nun çevresi bakımsızlıktan ağlıyor ve bu anıtsal eserin "neyin nesi olduğu" niçin bir yerinde yazmıyor?

Haydarpaşa'daki pırıl pırıl "İngiliz Mezarlığı" son derece bakımlıyken, tarihi değeri çok yüksek Osmanlı mezar taşlarına ev sahipliği yapan pek çok eski mezarlık alanı, neden çer çöp içinde, bakımsız halde bekletiliyor?

İstanbul'un en "göz önünde"ki yerlerinden biri olan Sirkeci'de, tren istasyonu ile sahil arasındaki park benzeri (!) alan, içindeki 5-6 metrelik paslı bir tren hattıyla birlikte neden bu denli perişan halde duruyor?

Aya İrini Kilisesi'nin apsis duvarının arkasında ve çukurda kalan dar alan, sürekli olarak neden bu kadar bakımsız ve yer yer çöplerle dolu?

Arkeoloji müzelerine tırmanan kısa Osman Hamdi Bey Yokuşu'nun sağ yanındaki ağaçlık alan neden düzensiz ve estetikten uzak halde bırakılmış?

Beyazıt Meydanı'nın, belki de tarihindeki en kötü ve "pejmürde tasarımı"na neden kimseler sesini çıkarmıyor hala?

Çemberlitaş, Ayasofya, Anemas zindanları onarımları "sonsuza dek" sürecek mi?

Cerrahpaşa'daki "Ahmet Paşa Sıbyan Mektebi" o haliyle neden "yıkılacak halde" bırakılmış?

Cağaloğlu'ndaki perişan Hasan Paşa Medresesi'nin önündeki tabelada, yapılacak onarımın bitiş tarihi 2007 olarak yazılmasına karşın, 2009 itibariyle medreseye tek çivi çakılmamasının ne gibi bir açıklaması olabilir?

Üsküdar Atik Valide Küliyesi'ne ait sıbyan mektebinin akıbeti hakkında kimler neler söyleyebilir? Ayrıca, külliyenin çok büyük anı-

lara sahne olan dev imaret bölümü o perişan haliyle nasıl ve kimlerin isteği doğrultusunda ayağa kaldırılacak?

Unkapanı Köprüsü'nün yaya kaldırımları, acaba araçlar park etmesinler diye mi bu kadar kötü şekilde ve estetikten yoksun olarak yükseltilmiş? Ya da, Eminönü Meydanı'ndaki kaldırım taşlarının yükseklikleri, çağdaş bir tarihi kentin meydan düzenlemesi kriterlerine uyuyor mu, bunu kimler biliyor ve ne düşünüyorlar acaba?

İstanbul'un anıtsal yarımadasını en iyi açılardan görebildiği halde, neden kimsenin aklına, Salıpazarı kıyılarında 1950'lerde denize 2600 adet beton kazık çakılarak elde edilmiş arazi parçasına kondurulan Denizcilik İşletmeleri'nin o "çirkin suratlı ve devasa mendebur binalarını" oradan kaldırmak gelmiyor?

Yedikule Hisarı altındaki dünyaca ünlü Yaldızlı Kapı'nın (Aura Porta) bu kadar perişan halde ve gözlerden uzak bırakılmış olması neden kimsenin yüreğini sızlatmıyor?

Ayasofya'daki İshak Paşa Hamamı, Ayakapı'daki Sinan yapısı Nurbanu Hamamı, Küçük Ayasofya'daki Çardak Hamamı, Alemdar'daki Lala Hayrettin Paşa Camisi kalıntıları, Ayakapı'daki Sinan Paşa Camisi kalıntıları, Yavuz Selim'deki anıtsal görünümlü Aspar Açık Su Sarnıcı, Çarşamba'daki Benlizade Ahmet Reşit Paşa Sebil ve Medresesi, Perşembepazarı'ndaki ünlü Fatih Sultan Mehmet Kapalıçarşısı, Divanyolu'ndaki Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi, Cerrahpaşa'daki Bayrampaşa Külliyesi, Eminönü Zindankule çevresindeki Bizans Haliç surları kalıntıları, Zeyrek-Çırçır'da bir Bizans yapısı olan Şeyhülislam Camisi, Fatih-Balipaşa'daki muhteşem Hüsrev Paşa Türbesi, Pantokrator'dan dönüştürülen Zeyrek Camisi ve güney yanındaki eski tekke, Şehzadebaşı'ndaki Kalenderhane Camisi'nin sol yanındaki bahçe, büfe olarak değerlendirilen sultan sebilleri, Eyüp'teki Nakkaş Hasan Paşa'nın türbe ve haziresi, Haseki'deki Arkadius sütunu, Fatih-Saraçhane'deki Poliektus Sarayı kalıntıları, Galata Sen Piyer Kilisesi'nin arkasında bir otopark içinde kalan Ceneviz sur ve burç parçaları, Samatya'daki Karpos-Papilos Martirionu, Unkapanı Küçükpazar'daki Kepenekçi Sinan Medresesi, Samatya'daki Sinan yapısı Ağa Hamamı, Tophane'deki Kılıç Ali Paşa Medresesi, Sultanahmet Adliye Sarayı sınırlarındaki Azize Eufemia Martirion'u, Galata Kalafatçılar Çarşısı'ndaki Hatipzade Yahya Paşa'nın 17. yüzyılda yaptırdığı perişandan da öte anıtsal meydan çeşmesi, Ayvansaray sırtlarında otopark alanı olarak kullanılan yıkık sinagog kalıntıları, Direklerarası'nın tarihi binaları, Mahmut Paşa Türbesi'nin haziresiyle Divanyolu'ndaki Çorlulu Ali Paşa ve Sinan Paşa medreselerinin hazirelerindeki kırık mezar taşları, Sultanahmet Torun Caddesi'ndeki Arasta Ha-

mamı kalıntıları ve Raimondo D'aronco'nun 20. yüzyıl başlarında yaptığı eski Veterinerlik Okulu harabesi, Azapkapı'daki Bokluca hamam kalıntısı, Avram Kamondo'nun Hasköy'deki anıt mezarı, Ortaköy'deki Yahya Efendi Külliyesi'nin mezarlığı, yine Ortaköy kıyısındaki Gazi Osman Paşa yalısı, Ayvansaray-Defterdar yolundaki surlara dayalı Hatice Sultan Sıbyan Mektebi, tarihi Okmeydanı'nın öteye beriye savrulmuş, gecekondu ve sokak köşelerinde sıkışıp kalmış tarihi nişan taşları, Süleymaniye'nin, Zeyrek'in perişanlıktan dökülen güzelim ahşap evleri, Samatya'daki Ese Kapısı cami ve medresesi, Eyüp-Baba Haydar'daki Şeyhülislam Darülhadisi, Eyüp Nişanca'sındaki eşi pek bulunmayan nadide çinili çeşme, Cerrahpaşa yakınındaki Davutpaşa Medresesi ile yakınındaki İstanbul'un en eski çeşmesi, Haseki'deki Bayrampaşa Külliyesi'nin perişan hale gelmiş güzelim ahşap saçakları ve daha buralara sığdıramayacağım irili ufaklı pek çok değerli eser, bulundukları bu beter durumlardan acaba ne zaman kurtulabilecekler? Bunlar hakkında bir iyileştirme çalışması yapılması düşünülüyor mu?..

Gördünüz değil mi, "imdat çığlıkları" atan İstanbul tarihinin bazı tanıklarını, ne halde bırakıp terk etmişiz talihsiz yazgılarına!..

Haydi şimdi söyleyin bakalım, haklı mı, haksız mı UNESCO?.. Bırakalım dış dünyanın sözlerini bir kenara, onlar istedi diye mi bütün bu onarımları yaparak İstanbul'u allayıp pullayacağız bizler? Elbette ki hayır!

Biz, İstanbul'un sahipleri olarak biz, hepimiz, şimdiye dek bu eşsiz kültürel mirasımızı, birikimimizi, tüm görkemiyle ayağa kaldırıp, kent sakinleriyle, dahası bütün dünya ile buluşturmalı, bu eşsiz tarihi kentin bir numaralı kültür sorununu çok öncelerden bu yana gidermiş olmalı değil miydik zaten?

Hızlı kentleşme sonucunda İstanbul'un yıkılıp yok edilen tarihi geçmişi, en azından 150-200 yıl önceki durumunu doyurucu bir şekilde yansıtan dokusu 1960'lardan önce önemli ölçüde ayaktaydı. Kadıköy-Bostancı arasındaki yeşillikler içine oturtulmuş pek çok 19. yüzyıl paşa konağı ve köşkü, bakımsız olsalar da yerli yerinde duruyordu. Boğaziçi'ndeki namlı korular o yıllarda henüz işgal edilmemişti, gözlerini rant hırsı bürümüş inşaatçılar ve müteahhitler tarafından. Yalıların yine çoğu, eski köyler, yemyeşil sırtlar, erguvanlarla bezeli yamaçlar, iki asır önceki gibiydi neredeyse. Bakırköy-Yeşilköy havalisi, tüm Adalar, Cumhuriyet öncesinde nasılsa, öylece duruyorlardı. Kadıköy, Üsküdar, Beşiktaş, bir ölçüde Şişli, bir asır evvelki fiziki ve tarihi görünümlerini yansıtabiliyorlardı yine de.

1970 yılında Boğaziçi kıyılarını süsleyen 386 yalı koruma altındaydı. 1971'de ise Beyoğlu, İstiklal Caddesi'ne cephesi olan eklektik (seçmeci) stildeki binalar tescil edilmişlerdi. Ama günümüzdeki duruma bakıldığında, işlerin hiç de iyiye doğru gitmediği anlaşılmaktadır. O eski günlerin tarihi yüzünü günümüze aktaran pek çok yapının yitip gittiği gün gibi ortadadır. İstanbul, acımasızca uygulanan bir hırs ve rant uğruna koyun gibi boğazlanmıştır. Yok olan eserlerin bir daha geri getirilmesi olası mı artık? Ama bundan böyle, şefkat dolu yüreği ile çocuğuna kol kanat geren bir ana sıcaklığının ve içtenliğinin her şeye karşın yanında olduğunu hissettirmeliyiz İstanbul'a. Hiç olmazsa geride kalanlar için!

Sadece 1950'ler ve 1980'li yıllar arasında İstanbul'da ne denli çok tarihi eseri yok ettiğimiz düşünüldüğünde, doğrusu insanın içi ürperiyor. Bakın, bunların bir kısmını yazıyorum sadece; Kuruçeşme-Bebek hattındaki Esma Sultan Sahilsarayı, 1957'de yıkılan Ortaköy Esma Sultan Yalısı, Rumelihisar'da yanan Yılanlı Yalı, yine 1957'de Arnavutköy'de yıkılan yalı (eski Boğaziçi lisesi), Beylerbeyi'ndeki Hasip Paşa Yalısı, Kandilli'de yanan İsmail Paşa Yalısı, Kanlıca'da Marki Necip Bey Yalısı, Saffet Paşa Yalısı, Tophane Meydanı'nda Kapı İçi Hamamı, Tepebaşı'ndaki Dram Tiyatrosu, Cağaloğlu'nda Bizans Sarnıcı, Sultanahmet adliye binası nedeniyle yok edilen çok değerli Bizans ve Osmanlı yapıları, Saraçhane havalisinin tümden tarihten silinmesi, Vatan ve Millet caddelerinin, Barbaros Bulvarı'nın, sahil yollarının yapılması aşamasında yok edilen ve daha sonraki satırlarda bir bir sizlere açıklayacağım pek çok eski eser...

Ah, ah!.. İstanbul bir dillense de, kendisine reva görülen bu vurdumduymazlığı, bu vandalca yaklaşımı bir anlatsa bizlere. Suratımıza bir şamar gibi vursa, yıllar içinde ona yaptığımız bunca haksızlığı!..

O denli büyük, o denli önemli ve bir o kadar da güzel ki bu tarihi kent, ona karşı sorumluluğumuz her geçen gün daha da artıyor ve İstanbul'a artık "elimizi uzatmanın" zamanı çoktandır geldi de geçiyor bile.

İşte, birazdan "İstanbul anlatacak" ve biz de o satırlar arasında dolaşırken, bu kadar görkemli bir kentte yaşıyor olmanın keyfini, gururunu, belki biraz hüznünü, yitirdiklerimizden dolayı da acılarını yaşayacağız. Burada yaşıyor olmaktan dolayı övüncümüz, şaşkınlığımız, heyecanımız, bilgilerimiz, kenti tanıma sevincimiz, kıskançlığımız, "İstanbul anlatıp, biz dinledikçe" daha da artacak kuşkusuz.

Şüphesiz ki hatıraları da, içinde barındırdığı muhteşem eserleri kadar görkemli olan İstanbul, dünyanın sahip olduğu en değerli "mücevher"dir. O'nun, şu kültür ligine, bu bilmem ne ligine, o kültür ku-

rumunun başkentine falan ihtiyacı yoktur. İstanbul hepimizin "baş tacı"dır.

Bu kavramları "ilkemiz" olarak kabul etmeyi becerebildiğimiz ve bu kente karşı vicdan borcumuz olduğunu düşündüğümüz anda, İstanbul hepimizin gönlünde ve gözünde "sadece bir yıllığına" değil, irili ufaklı eşsiz eserleriyle ve taşıdığı sayılamayacak kadar çok "anıları"yla; dünya durdukça "dünyanın kültür başkenti" olacaktır!.."

GİRİŞ

MÖ 27. yüzyılda, yani neredeyse bundan 2700 yıl önce İstanbul'da doğan, ama sonra Yunanistan'ın Megara'sından topladığı askerleriyle gelip "Kalkedonia"nın (Kadıköyü) karşısındaki burunbaşında İstanbul'u "Bizantion" adıyla kuran Byzas'tan bu yana geçen çok uzun süreçte, bu yaşlı kentin yaşadığı anıların toplamı, acaba kaç kitaba sığdırılabilir? Bunu tahmin etmek bile zor görünüyor. Ama belli dönemlerde İstanbul hakkında yazılmış yerli yabancı pek çok kitapta, tarih ve kültürle dopdolu olan bu "emperyal kent"in gizemlerini, sosyal yaşantısını, kültür varlıklarını, insanlarını, kısacası "kendisini" gözlerimizin önüne seren doyurucu nitelikte yayınları okuyabilmek olasıdır günümüzde.

Bu kitap; sizlere, işte bu uzun süreç içinde İstanbul'da hüküm süren uygarlıklara ait pek çok öyküyü, İstanbul'un var oluşuna ve kent kimliğine katkıda bulunan yığınla hatıranın belli başlılarını elden geldiğince anlatmaya çalışacak. Bunun için tarihsel bir sıralamaya gitmeyip, 19. yüzyıl anılarını yansıtan herhangi bir sayfanın arkasında, aniden Bizans devrindeki bir taht kavgasına, belki bir anıt taşın dikilişine, bunu takip eden sayfalarda ise, mesela tarihi Ok Meydanı'nda bir ok atışı müsabakasına, bir yalıda gerçekleşen İstanbul'daki ilk klasik müzik konserine, sadrazamların esnafı denetlerken bazı dükkân sahiplerine verdikleri akıl almaz cezalara, avrat pazarındaki satışlara, Kambur Nazif'in Abdülaziz'e yaptığı şakalara, Tophane'nin lülecilerine, Kâğıthane mesirelerinden Eyüp'teki Baba Haydar Tekkesi'ne, sahabe hazirelerinden eski Beyoğlu "sedye"lerine, Bizans ruhban dünyasından Hacı Kadın'a, esir pazarından mühendis okullarına, Saraçhane'den Abdülmecit'in kızlarının yaptığı müthiş harcamalara, Beyoğlu

mezarlığından Çemberlitaş'taki köle pazarına, Kasap İlyas Mahallesi'nden Erdebil Tekkesi'ne, Bizans devrinin Eyüp'ünden işgal günlerinin İstanbul'una doğru, hepinizi heyecanlara gark edecek satırlar arasında mekik dokuyacak adeta.

Uzun yıllar boyunca kendisini elbirliği ile bitirmeye, tarihten koparmaya çalışmış olsak da, sadece bu öyküleriyle bile, "büyüleyici bir masal kitabı" özelliğini, insanlık var oldukça sürdürmeye ve bundan da büyük bir gurur duymaya kararlı görünüyor. Nasıl görünmesin ki, Cağaloğlu'nda bulunmuş Romalılara ait mozaik bordür parçasının, ta 5. yüzyıldan kaldığını öğrendikten sonra?..

Hani, 19. yüzyılın ünlü sadrazamı Keçecizade Fuat Paşa'nın tarihe geçmiş ünlü bir sözü vardır ya, hâlâ kulaklarımızda çınlayan. 1867'deki Avrupa seyahatinde "Yahu, bu Osmanlı ne büyük bir devlet ki, siz dışarıdan, biz içeriden, bir türlü yıkamadık gitti," diye söylediği...

Bunca hoyratlığımıza karşın, İstanbul'u hâlâ o kıskanılası tarihsel topografyasından uzaklaştıramayışımız (!), Fuat Paşa'nın o sözleriyle örtüşmüyor mu sizce?..

Bunları düşünürken, büyük antik çağ filozofu Aristo'nun başka bir güzel sözü aklımıza geliveriyor aniden; "Önemli olan, büyük ve güzel bir kentte yaşamak değil, o kenti "yaşıyor" olmaktır." Ne kadar doğru!.. Şimdi, eğri oturup doğru konuşalım; İstanbul'daki milyonlarca insanın acaba kaçı, doyasıya ve bilinçli bir şekilde bu kenti "yaşayabiliyor?"

Dev bir tarihsel kentin kültürel temel taşlarını oluşturan felsefesinden, sosyolojik evriminin safhalarından, hatta üzerinde ikamet eden ve etmiş olan sakinlerinin psikolojisinden haberdar olmak çok önemli bir kavramdır. Bunları bir bütün olarak irdeleyip derinliklerinde gezinmek, bu anlamda o kenti her yönüyle sevmek ve anlamak adına gereklidir de.

Yüklendiği derinlikli ve ders verici nitelikte heyecanlı öyküleriyle, göz kamaştırıcı kültürel eserleriyle, uzun geçmişiyle, topraklarında konuk ettiği büyük imparatorluklarında besleyip yaşattığı filozofu, şairi, mimarı, nakkaşı, sadrazamı, valisi, şehreminleri, logethetleri, praefektusları, diyakozları, şeyhülislamı, askeri, öğretmeni, kahvecisi, bostancıbaşısı, celladı, esnafı, gelini, cariyesi, dansözü, levanteni, gazetecisi, tiyatrocusu, siyasetçisi, reisülküttabı, nişancısı, veziri, hattatı, hokkabazı, meddahı, cerrahı, mebusu, bakkalı, imrahoru, kemankeşi, kaptanıderyası, jöntürkü, Anna Dukania'sı, Halide Edip'i, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'sı, Namık Kemal'i, Abraham Kamondo'su, Konstantin Magnus'u, Uzun Sokullu'su, Kandilci Reşat'ı, Sülün Osman'ı, Dimitraşko Morozbeyzade'si, Markiz'i, Lebon'u, 1535 Irak Seferi'ni

anlattığı "Mecmua-i Menazil" adlı eserinde İstanbul'un ilk "kuş bakışı" resmini yayınlayan Matrakçı Nasuh'u, eşsiz güzellikte ve belgesel nitelikte gravürler çizen 15. yüzyıl ressamı Hartmann Schedel'i, Giovanni Vavvasore'si, yine 15. yüzyıldan Cristoforo Buondelmonti'si, 17. yüzyıldan Josephus Grelot'su, Hafız Osman'ı, Dimitri Kantimir'i, dolmuşları, tüneli, Tırnakçı Yalısı, atlı tramvayı, köpekleri, dilencisi, Babıali'si, kalyonu, kruvazörü, camisi, kilisesi, havrası, manastırı, köprüsü, bostanı, çileği, mısırı, Uzun Ömer'i, Süleymaniye fonlu eşsiz silueti, insanları sarhoş eden lodosu, palamudu, lavantası, meyhanesi, Balaban'ın yol keseni, Ayvansaray'ı, Balat'ı, Pera'sı, Keras'ı, mezar taşı, Merkez Efendi'si, Cevri Kalfa'sı, Mahmut Paşa'sı, Kazım Karabekir'i, Ada'sı, Moda'sı, Yavedud'u, bulvarı, hamamı, Damat İbrahim Paşa'sı, ayazması, kuyusu, yokuşu, ahşap evi, cülus taşı, kulesi, yengeci, şalvarı, kaşıkçı elması, Abdurrahman Şeref Bey'i, Gennadios Kortesios Skolarios'u, Zembilli Ali'si, avrat pazarı, Kepçe Dede'si, Mahmut Şevket Paşa'sı, Cemil Topuzlu'su, Fevzi Çakmak'ı, Anicia Juliana'sı, kışlası, çınarı, pınarı, surları, Mimar Sinan'ı, aşını sokak sokak gezdirip "dosta pilav" diyerek satmaya uğraşan Türkçe bilmez Arnavut'u, haraç korkusundan Müslüman olup da "Urum" görünce yine "Urumca" konuşan Rum'u, ateşperest Hinduları, "bilürüm yel değirmeni, ama suyu nereden gelür" diyen Bosnalısı, Tatar'ı, Urus'u, deli bahçıvan Abazan'ı, kürek çekmek bilmez Gürcü'sü, Boğdan'ın haini, Ulah'ın hırsızı, Moskov'un nursuzu, Bülbüldere'nin orospusu, Macar'ın inatçısı, pişmemiş Şam pidesi satan Arap'ı, Müslüman mahallesinde şarap pazarlayan meyhanecisi, kara havyarı kurtlandırıp satan kâfiri, avradı kızından belleyeni, tavşanı izinden bulanı, kemankeşi gözünden tanıyanı ile, sonu gelmez bir filme montajlanmış ilginç karelerle gözlerimizin önünde şölenler tertipleyerek bizleri coşturan ve efsaneler okyanusunda kulaç attıran, bir "sinematografik öyküler bütünü"dür İstanbul.

Düşlerimizdeki güzelliğine bir türlü kavuşturulamadığı için sürekli eleştirilerimize uğramış olsa da, pek kıymetini bilmesek de, müthiş yoğunluktaki bu kültürel birikimleriyle İstanbul'un her zaman gönüllerimizde özel bir yeri vardır.

Tarihi boyunca krallardan, sultanlardan, patriklerden, vezirlerden sıradan kişilere kadar, türlü çeşitli anılardan, üzerinde "yetmiş iki millete mensup insanların" ömür sürdüğü semtlerinin, biçim biçim sokaklarının, her uygarlığa ait çeşitli eserlerinin öykülerine dek, yaşlı kentin çok renkli yüzünü yansıtmaya çalışan bu kitap, onun şimdiki sakinleri olan bizleri de fazlasıyla gururlandıracak bu yönüyle kuşkusuz.

İstanbul, sadece Topkapı Sarayı, Ayasofya, Süleymaniye, Zeyrek, Eyüp değil... İstanbul aynı zamanda, Galata Köprüsü'nün Eminönü

ayağının ucunda eski yıllarda gösteriler yapan "fok balığı Yaşar"ıyla, âşık kahvehaneleriyle, Edirnekapı'dan kente giren kömür yüklü deve kervanlarıyla, tozlu çamurlu sokaklarıyla, kırmızı dipli mumlarıyla, sağlam yürekli olanlar içsin diye bazılarının rakı güğümlerine "yürek kabartmaları" koydurduğu gedikli meyhaneleriyle, Bal kapanıyla, "kârhaneleriyle", "Yahudhane"leriyle, hormonsuz kıpkırmızı domatesleriyle, "Langa bostanı"nın kütür kütür hıyarlarıyla, atlı tramvay güzergâhlarıyla, "püzüvenk" ve kulamparalarıyla, hamamlara odun taşıyan "külhanbeyleri"yle, "taç"lanarak, yüreklerimizde efsaneleşmiş bir "altın taht"a tüm haşmetiyle kurulan bir kenttir.

Ne ilginç kişiler yaşamıştır şu İstanbul'da kim bilir? Hani hep deriz ya, "hayatı roman" diye... Tanır mıyız acaba 19. yüzyıl tarih yazıcılarından (müverrih) Esad Efendi'yi? Öylesine "hava"sına düşkün bir adamdı ki, özel kayığı ile bayram tebriklerine giderken, içine bir tandır koydurur, herkesin bu şekilde kendisini seyretmesini ister, isminden bahsedilmesinden pek hoşlanırdı. Peki, ya "Aygır İmam" lakaplı Derviş Efendi'yi duydunuz mu hiç? Belki de Osmanlı dünyasının en obur adamıydı. İki okka pastırmaya tam kırk yumurta kırdırıp afiyetle yerdi. Ama bunu son deneyişinde ne yazık ki aniden dili şişti ve öldü!..

Charles Verne vardı bir de... Ta uzaklarda 14 yaşında bir Fransız genci... Hiç görmediği halde hep Türkleri çok sevmiş, merakından Türkçe öğrenmiş ve bir "kaside" yazabilecek kadar kendini eğitip geliştirmişti. Sonunda bu ilginç kasidesini hazırlayıp dönemin güçlü sultanı Abdülmecit'e gönderdi. Dikkat buyurun lütfen, o sırada ise, tam 16 yaşındaydı Verne!..

İstanbul'da binalar, yapılar inşa eden biri de kalktı, Van Gölü'nde yüzdürülen ilk tekneyi yaptı. Hani, tanırsınız belki, adı; Sinan bin Abdülmennan idi!.. Yani, gönüllerimizin Koca Mimar Sinan'ı!..

Bir diğeri çiçeklerle uğraştı durdu. 18. yüzyılda Lale Devri'nin en ünlü çiçekçisi oldu sonunda. İstanbul'da tam seksen tür lale yetiştirmişti. "Tabak Ata" derlerdi ona. Saray bahçelerine ekilen lale soğanlarının çoğu, o devirlerde Tabak Ata'dan alınırdı.

Ya Rafael Kazancıyan!.. Türkiye'de ilk kâğıt parayı, yani "kaime"yi basan kişiydi bu zat, 1842'de!

İşte, bunlar İstanbul!.. Elimizin altından kayıp gitmesine asla izin vermememizin, İstanbul'u ne pahasına olursa olsun koruyup kollamayı kendimize ilke edinmemizin gerekliliğine, küçük büyük, hepimiz inanıyoruz, inandığımızı düşünüyoruz. Bu, dünyanın en güzel kentine sonradan gelmiş de olsak, artık onunla, sahip olduğu o eşsiz değerdeki eserlerinin yanında, unutulmaz anılarıyla da ayrılmaz bir bütün

oluşturduğumuzu iliklerimize dek hissederek yaşamalıyız burada. Bu konuda ne kadar "samimi" olduğumuzu ona, "kentlerin kentine" anlatabilmeliyiz.

Ama arzu ederseniz, öncelikle İstanbul bize anlatsın kendisini!..

Biz, büyük bir keyifle ve heyecanla dinlemeye hazırız onu!..

...Ve işte şimdi, köşemize oturup yaslanıyoruz arkamıza, sakin ve sessizce!.. İstanbul "kısa kısa" ve bin bir çeşit öykülerini bize sunarken, usulca sayfalarını çeviriyoruz onun, daha gerilerde anlatacağı hangi ilginç hatıralar var diye, meraklanarak!

ESKİ GÜNLERİN "PERİŞAN BAŞKENT"İ

Osmanlı Devleti'nin son yıllarını yaşadığı 20. yüzyıl başlarında, İstanbul belki de tarihinin en zor, sıkıntılı, yokluklarla dolu günlerini geçiriyordu. Ama yine de, "çağdaş kent" görünümünden hayli uzak bir durumda olmasına karşın, kendi içine kapanıklığı ve uzun asırlara dayanan geleneksel yaşam modelini yansıtan havasıyla, biraz da sanki "dünyevi varlığa boş vermiş" kaderci bir tavır sergilerdi koca payitaht.

Ahalinin büyük bir bölümü, belediye hizmetlerinden önemli ölçüde yoksun, adeta yazgısına boyun eğmiş gibi, hatta geleceğinin ne olacağını bilmeden, sağlığını dahi düşünemeden, içinde bulunduğu bu muazzam kültürel ve tarihsel birikimlere sahip İstanbul ile kıyaslanabilecek dünyada başka hiçbir kent daha olmadığından bihaber şekilde, pek de şikâyet etmeden ömür sürüp gidiyordu.

İşin tuhaf yanı, her ne kadar tarihi kültür mirasları kavramından pek haberdar olamasa, hatta Sultanahmet parkını genişletmek ve halka açmak adına şimdiki havuzun kıyısındaki Mimar Sinan eseri Haseki Hürrem Sultan hamamlarını yıktırmaya teşebbüs etse de, kentin en verimli belediye başkanlarından (şehremini) olan, bununla birlikte eski eserler konusunda pek çok hatalı söylemleri bulunan ve 1910'larda görev yapan Cemil Topuzlu'dan önce hiçbir yöneticinin aklından, kenti tam anlamıyla çağdaşlaştırabilme yolunda ses getirebilecek girişimlerde bulunmak geçmemiş, çok kısıtlı olanaklarla yapılan bazı iyileştirme çabaları da, genel anlamda İstanbul halkına yansıtılamamıştı.

Denizden bakıldığında gerçekten büyüleyici bir güzellik sergileyen yaşlı ve yorgun İstanbul'un, kentin içine, sokaklarına girildiğinde karşılaşılan durum, insanların, hayvanların, yolların, binaların görünümleri pek de iç açıcı değildi. Ta eski yüzyıllardan beri kent sokakların-

daki derbeder görünüm, hemen her devirde bu özelliğini olanca çıplaklığı ile yansıtmıştır. 18. yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden bir seyyahın gözlemleri bu açıdan ders verici niteliktedir gerçekten: "Çok sayıdaki küçücük, dar ve pis sokaklarla birbirlerinden ayrılmış zevksiz, yavan ve mimarlıkla ilişiği olmayan alçak katlı evlerin oluşturduğu karmakarışık bir yığın..."

Belki biraz abartılı, hatta kötüleyici bir gözlem gibi dursa da, seyyahın anlattıklarında gerçeklik payının olduğu açıktır. Ama buna karşın, o uzun asırların yorgunluğunun sebep olduğu "eskiliğindeki" muazzam çekicilik, halkın geleneksel yaşam özelliğini açığa vuran ilginç mimari yapılar, bunlarla çok uyumlu sokaklar, çeşmeler, bostanlar, mahalle mektepleri, her biri ayrı bir masal dünyası olan ahşap konaklar, İstanbul'u bir "düşler kenti" kılığına sokmuştu. Bunun yanında ve garip bir şekilde, bütün bu olguların çok derin bir tarihin izlerini taşıması, çekilen onca sıkıntıları, yangın, deprem gibi felaketleri, "karakteristik ve oryantalist" bir eski kent dokusunu bire bir yansıtması açısından İstanbul'un organik yapısına tarifi olanaksız bir güzellik kattığı da su getirmez bir gerçekti aslında.

Cemil Topuzlu Paşa, canını dişine takarak İstanbul'u "çağdaşlaştırma" çabalarına girerken, ne yazık ki madalyonun bu yüzünü görememiş, İstanbul'un "yüksek tarihi değerini", korumacılık konularında yeterli donanıma sahip olmadığı için ıska geçmişti. Yeni Cami ve Eminönü Meydanı'nı anlattığı şu sözleri, bu konudaki düşüncesini açıkça ortaya koymaktadır: "Bana kalırsa, evvelce padişahların caminin birinci katındaki hünkâr mahfiline at veya araba ile çıkmalarını kolaylaştırmak için yapılmış olan bu biçimsiz (!) binayı yıkıp atmalıdır!.." Topuzlu, yapmak istediklerini anlatırken, eski cami mezarlıklarının ortadan kaldırılmasını ve bunların yerine ağaç dikilerek çocuklara mahsus bahçeler haline dönüştürülmesini bile önerebilmişti o günlerde.

Hatta Şehremini Cemil Topuzlu, Bizans surlarının dahi yıkılmasını önermiş, şehrin ancak bu şekilde genişleyerek çağdaşlaşabileceğini iddia etmişti: "Bu eski surlar tamamıyla çökmüş birer taş yığınından ibarettir. Yedikule'deki Altın Kapı ve bazı saray bakiyeleri dışında bu surlar tamamen ortadan kaldırılmalıdır. Bunlardan arta kalan taşlar da yeni liman yapımlarında kullanılmalıdır!.." Topuzlu, esasen bazı eserlerin gerekli olduklarını, bazılarını yıkmanın bir mahzuru olmadığını savunuyordu kendince. Örneğin, Üsküdar Mihrimah Camisi ve Eminönü'ndeki Yeni Cami'nin görünümlerini engelleyen önlerindeki birtakım salaş yapıların acilen yıkılması gerektiğini ve bu şekilde İstanbul ahalisinin anıtsal eserleri tüm açıklıklarıyla, etraflıca görebileceklerini de savunmaktaydı.

Cumhuriyet döneminin öncesinde Şehremini Cemil Topuzlu Paşa, Cumhuriyet sonrasında ise Lütfü Kırdar, Fahrettin Kerim Gökay gibi şöhretli bazı belediye reisleri bile, çeşitli icraatlarında hep "Avrupai binaların ve yolların" yapımına yönelmişler, "tarihi kenti koruma" düşüncelerinden, Topuzlu Paşa'da olduğu gibi aynı şekilde, kültürel donanımlarının yetersizliği nedeniyle uzak kalmışlardır.

Özellikle 19. yüzyılın geç dönemlerinde ve erken 20. yüzyılda, ağırlığı ve dermansızlığını yoğun şekilde hissettiren İstanbul'un sokakları oldukça pis, yamuk yumuk, çağdaşı diğer Avrupa kentlerinden daha yoksul görünümlü idi. Hemen hemen hiçbir sokakta parke kaldırım bulunmazdı. Karaköy ve Galata caddelerinin çoğu geçit vermediğinden, tramvaylar yapımı yeni tamamlanan köprüden İstanbul tarafına geçmekte zorlanırlardı. Pek çok ana cadde ve sokak çamur kümeleriyle doluydu. Bu birikintiler zaman zaman toplanır ve topluca Eminönü kıyısındaki eski Limon İskelesi önüne yığılırdı. Birkaç metre yüksekliğe ulaşan bu "çamur piramitleri"nin içinde kedi-köpek leşleri bile görülebilirdi.

Evlerin süprüntüleri ise, doğrudan sokaklara dökülürdü. Üstelik onca başıboş köpek sürüsü, çöpleri daha da beter karıştırarak etrafa dağıtır ve sokakların pisliğini arttırırdı pek çok mahallede. Bunları temizlemek içinse kimse elini kolunu pek fazla oynatmaz, bu işlerle uğraşmaz, bir şeyler yapmaya çalışsa da işin altından kalkamazdı. Tüm süprüntü arabalarının üstü açıktı, tabanları çinko ile kaplı değildi. Temizlik ahırları ise tam bir bulaşıcı hastalık yuvasıydı. Bu işleri yürüten işçilerin çoğu yaşlı, hatta sakattı. Bu güçsüz zavallı insanlar, görevlerinin gereği alelade şekilde sokakları süpürürler, yorulunca da bir kenara çekilip mola verirler, bazıları ise geçim sıkıntısının çaresizliği içinde gelene geçene avuç açıp "dinlenirken dilenirlerdi."

İstanbul'da o yıllarda halka açık "bevilhane"ler, yani "genel tuvaletler" olmadığından, bu "zorunlu iş" genellikle ıssız bir sokak köşesinde giderilir, bu nedenle de çevreyi pis kokular sarardı. Kasımpaşa, Yenibahçe (şimdiki Vatan Caddesi'ndeki polis müdürlüğünün bulunduğu alanın kuzeybatı tarafları) ve Tatavla (Kurtuluş) dereleri bile artık çirkefleşen sularını akıtırken, etrafını da yine pis kokulara boğardı. Cami helaları dahi çok bakımsız haldeydi. Bu sorunların yanında bir de seyyar yiyecek satıcıları vardı. Hiç denetlenmeden, kebapları, köfteleri, pilavları açıkta pişirip yedirirlerdi İstanbullulara!..

"Perukar" denilen berberler, saç sakal kesimlerini sokak kıyılarında, ağaç gölgelerinde, cami avlularında yaparlardı. İstanbul'un geleneksel görüntülerinden biri olan "açık hava berberleri"nin yanı sıra, başıboş köpekler ve dilenciler de bu efsanevi ve değişmez dekorun ta-

mamlayıcısı ve adeta başkentin "markası" idiler. Halkın çoğu, aldıkları kışlık odunlarını evlerinin kapısına yığdırır ve burada kırdırdıktan sonra içeriye taşıtırlardı. Ufak bir bahşiş karşılığında mahallenin çocukları da bu taşıma işlerine yardım ederlerdi!..

İnşaat malzemelerinin taşınma işlerini genelde Acem işçiler yürütürler, taşıma arabalarına yığdıkları bu malzemelerin tozları ise döşemenin tahta aralıklarından yerlere dökülür ve sokakları kirletirdi. Eşya nakliyatları, eşeklerle, beygirlerle, katırlarla yapılır, evlere odun veya kömür taşınmasında zaman zaman develerden de faydalanılırdı. Bu esnada hayvanların yerlere bıraktıkları pislikler de uluorta öylece kalırdı sokaklarda.

İstanbul'da halkın yararlanabileceği yeşil alanlar ve parklar yok denecek kadar azdı. Taksim ve Tepebaşı bahçeleri ücretli olduğu için, herkes buralardan faydalanamazdı. Üsküdar ve Çamlıca'nın da bakımsızlığından dolayı buralardan İstanbul ahalisinden çok "koyun sürüleri" yararlanırdı!.. 1870'lerin başlarında bu nedenle, İstanbul yakasında da bir "Millet Bahçesi" yapılması gündeme gelmişti. Beyoğlu'nda, Haydarpaşa'da, Çamlıca'da bazı bahçeler varken, İstanbul içinde bir dinlenme bahçesinin şimdiye dek neden yapılmadığı soruluyordu. Karşı taraflara, ancak parası olanlar gidebiliyor, çoğu yoksul İstanbul ahalisi ise, masrafı fazla olacağından bu yerlere gitmeyi göze alamıyor ve zorunlu olarak, kent dışındaki Bayrampaşa yaylalarını, yakın mezarlık yerlerindeki yeşillikleri yeğliyordu. Eski kabristanlar, bostan hendekleri, "asar-ı medeniyye"den yoksun kalan İstanbul halkı için çoğu zaman, "hava alıp dinlenilebilecek yerler" olarak benimseniyordu.

O yılların İstanbul Şehremaneti, yani belediye başkanlık binası, Divanyolu'ndaki türbenin karşısındaydı ve tam anlamıyla virane haldeydi. Belediye Meclisi'nin toplanıp kararlar alabileceği bir toplantı odası bile yoktu. Bir araya gelinen odalar ise çok derme çatma idi ve yırtık sökük hasır iskemlelerde oturan üyeler, kentin sorunlarına bu izbe odalarda çözüm bulmaya çalışırlardı. İstanbul'un havagazı ile tanıştığı 1880'lerin başlarındaki dönemlerdi o günler.

Havagazı aydınlatması önceleri Galata, Beyoğlu ve Beşiktaş gibi semtlerde uygulanmaya başlamıştı, geç 19. yüzyılda. Üsküdar yakası ise, Beylerbeyi Sarayı'nın inşası nedeniyle şantiyenin havagazı ile aydınlatılması sayesinde bu yeni "ısı ve ışık kaynağı" ile tanışmıştı. Kuzguncuk ve Beylerbeyi arasındaki dere kıyısına bir havagazı istasyonu kurulmuş ve sevkiyat buradan yapılmıştı. İstanbul yakasına ise daha sonra devreye giren ve şimdi aynı yerde harabesi duran Yedikule Gazhanesi gaz vermekteydi. Yılda 20 bin frank maaş alan Belçikalı Mösyö

Leon bu işlere memur edilmişti 1880'li yıllarda. Bu idare 1886 yılına dek Dolmabahçe Gazhanesi ile birlikte Şehremaneti tarafından yönetiliyordu. Bu tarihten sonra işi, Sirkeci'de tacirlik yapan Hasan Tahsin Efendi isimli zengin bir girişimci üstlenmişti.

O eski günlerin İstanbul ahalisi, "moderniteyle gelenekselliğin harmanlandığı bir kentte" yaşamanın çalkantılı girdabında dönüp duruyor, zaman zaman bocalıyor, kimi zaman da bu havagazı gibi "Avrupai" gelişimlere çabucak alışıyordu. Ama yine de geleneksel yaşam birikimlerinden uzaklaşmış değillerdi. Halk, arabalarda taşımayı uygun görmediğinden, ölülerini hâlâ omuzlarda mezarlığa götürür, belediyenin ise bu konuda yapabileceği pek bir şey olmazdı. Rum cemaatinin ölüleri bir başka türlü kaldırılırdı. Hele bir patrik yaşamını yitirdiğinde, cemaatin neredeyse tümü katılırdı tören ve ayine. Cesede elbiseleri giydirilir ve tüm takıları takılırdı. Sonra patriği tahtına oturturlar ve bunu İstanbul'un o dar ve kıvrımlı sokaklarından, tozlu topraklı caddelerinden güçlükle geçirerek, kendilerine ayrılmış olan mezarlığın yolunu tutarlardı.

Kozmopolit görünümünü ve sosyal yaşamını asırlar boyunca koruyarak sürdüren İstanbul, rengârenk geleneklere sahip ahalisini yokluklar ve yoksunluklar içine iten o zor günlerin acılarını uzun süre kimliğinin derinliklerinde hissetmiştir. Bütün bu olumsuzluklara bir de kentte sık sık görülen ve acılara tuz biber eken büyük yangınlar eklenince, viraneye dönüp adeta kendi haline terk edilmiş gibi mahzunlaşan dev kentte, belediye işlerinin büsbütün aksar hale gelmesi de kaçınılmaz oluyordu tabii. Ama her devirde olduğu gibi, o zamanlarda böyle kötü durumlardan kendilerine çıkar elde edenler de bulunuyordu. Çıkan yangınların yeri ve yayıldığı bölgeler, "kule nöbetçi ağalığı"na üye yazılan bazı sigorta şirketlerine, özel kişilere, vükela konaklarına ve resmi dairelere çok çabuk (!) şekilde ulaştırılıyordu.

İstanbul'un 20. yüzyıl başındaki sıkıntılı günlerinde, erkeklerin sahneye çıkmalarının "ayıp" olarak karşılandığı tiyatro dünyasının sorunları ise, oldukça büyüktü ve hele kadınların, kızların böyle işlere kalkışması tam anlamıyla "ahlaksızlık" olarak nitelendiriliyordu!.. Zaten birkaç köhnemiş bina dışında tiyatro da yoktu İstanbul'da. Hatta 1903 ve 1905 yılları arasında Şehremini Rıdvan Paşa tarafından, oğlunun "tiyatrocu olma isteğini" kırmak için tiyatrolar kapatılmıştı bile. Şehzadebaşı'ndaki, müdürlüğünü Paris'teki Odeon Tiyatrosu'nda da yönetici olan Antuan Bey'in yaptığı ve ünlü Letafet Apartımanı'nda faaliyet gösteren Darülbedayi, en önemli tiyatro olarak yaşamını sürdürmeye çalışmaktaydı. Bırakalım tiyatroları, lokantalarda garsonluk yapmak dahi "batı modası" diye ayıplanırdı. Zaten önemli lokantalar-

da Müslüman garson çalışmazdı. Sonraki yıllarda Şehzadebaşı'nda bir "garsonluk okulu" açılmış ise de, kısa süre sonra kapatılmıştı.

Cemil Topuzlu'nun en çok önem verdiği konuların başında, İstanbul halkının rahatça soluk alabileceği, dinlenip gezebileceği bir park oluşturabilmek geliyordu. Bunun için seçtiği yer de, o zamanlar eski ve pejmürde haliyle "bitli Kâğıthane" denilen Gülhane parkı idi. Burası, içi perişan görünümlü birtakım barakalarla, bakımsız büyük askeri yapılarla, karakollarla, hastane binalarıyla doluydu. Cemil Paşa, bu çok geniş alanı çağdaş bir düzene sokmuş ve Fransız bahçe uzmanı Mösyö Deruvan'ı görevlendirmişti. Deruvan ilk etapta, Fransa'dan çabuk büyüyen tam 20 bin ağaçla birlikte türlü çeşitli bitkiler getirtmiş ve parka dikip ektirerek, burayı gezilebilir hale sokmuştu. Bunun peşinden, Üsküdar'daki Doğancılar Parkı ve Kısıklı parkları da düzenlenip halka açılmıştı o yıllarda.

Belediye, çok kısıtlı olanaklarıyla sadece ayakta durabilmeye ve bu arada İstanbul'u "elden geldiği kadar" yaşanabilir bir kent haline getirmeye çalışmaktaydı.

İtfaiyenin durumu bile perişandı, yeniden ve acil olarak yapılandırılması gerekiyordu. İşgal kuvvetlerinin Osmanlı'dan haczettiği 250 bin liranın 50 bini, İngiliz hükümeti ve General Füller'in aracılığı ile "sadece bu işlerde kullanılmak üzere" geri alınıp Osmanlı Bankası'na yatırıldı ve daha sonra kullanılabildi. Ayrıca belediyenin fen heyeti müşaviri Mösyö Onik Efendi'ye de bir plan ve istimlak programı hazırlatıldı. Bu arada pazar yerlerinde halkın aldatılmasının önüne geçmek için, şehremini muavini Hafız Raif Bey'in girişimleriyle, Kapalıçarşı'daki Sandal Bedesteni'nde bir müzayede merkezi kuruldu. Bizanslılar burasını Hipodrom'da koşturdukları atlar için ahır olarak kullanıyorlardı vaktiyle.

Şehreminliğin bazı hamleleri sonucunda işler bir ölçüde düzgün gitmeye ve şehir "köhnemişlikten" kurtulmaya başladı. Bu arada belediyenin Fatih ve Kadıköy dairelerinin kullanımı için bazı kârgir binalar satın alındı. O günlere dek etler kasaplarda gelişigüzel kesilir ve sağlıklı olup olmaması dikkate alınmadan yine o dükkânlarda satılırdı. Et kesim ve satışını düzene sokabilmek için de, Sütlüce'deki askeri arazinin bir tarafında ve kıyıda bir mezbahanenin yapımına girişildi. Üsküdar'ın Harem semtinde ufak çapta bir mezbaha (salhane) daha inşa edildi. Et kesiminde belli bir düzen oturtulunca, "Şehremini Topuzlu Paşa ekmeğimizle oynuyor," diyerek bu kez de kasaplar ayaklandı. Aleyhte bağırma çağırmalarla kalmayıp, bir de gazetelere ilanlar vererek paşayı topa tuttular, haber olmaya çabaladılar. Sonuçta sadece kasaplar değil, tavukçular da biraz hizaya geldi. Çünkü Topuzlu

dönemine dek, tavukçu dükkânlarında alenen yolunup satılırdı tavuklar. Üstelik bazı tavukçu esnafı, "daha etli" görünsün diye bu hayvanları nefesleriyle şişirip satarlar ve zavallı İstanbul halkını göz göre göre kazıklarlardı. Sakaların halka sundukları sular ise tam bir felaketti. Pislik içindeki tahta fıçılarda "mühürsüz" şekilde satıyorlardı suları. Bunlar bir disiplin altına alınarak, su fıçılarına mühür çaktırıldı ve kontrollü satılmaları sağlandı, denetimler de artırıldı.

Ana besin maddesi olan ekmeğin de durumu fenaydı. Çünkü, ekmekler İstanbul'da birkaç yüz ilkel fırında pişiriliyor ve üstü başı dökülen işçiler ekmek hamurlarını "ayaklarıyla" yoğuruyorlardı. Pişirilen ekmekler ise, tozlu sokakların kıyısındaki camsız vitrinlere diziliyor, sonra bunlar yine pis ve üstü açık küfelerde taşınıyordu. Kesilmiş koyunlar ise hamalların sırtında götürülüyor, ciğer, baş, sakatat gibi parçalar da Arnavut hamallar tarafından "sırıklara geçirilmiş" halde bir yerden bir yere nakledilyordu. Hele virane görüntüsü sunan ahırlarda sağılan inekleri gören birisi, bir daha süt içmeye herhalde tövbe ederdi.

Sözün kısası, 20. yüzyıl başlarında, işgal yıllarının öncesinde ve sonrasında yaşanan o sıkıntılı günlerde İstanbul, hem fiziksel yapısı hem de halkın sosyal yaşantısı yönünden gerçekten "perişan günler" geçirdi. Avrupa'da patlayan Endüstri Devrimi'nin beraberinde getirdiği sosyal gelişimi yakalamaya çabalayan İstanbul, çoğu kez bu girişimlerinde bocalayıp durdu. Arabalarla, benzinle tanıştı. Benzinin nasıl stoklanacağını, nasıl kullanılacağını öğrendi. 23 Haziran 1911 tarihli bir tezkirede yazılanlar bu durumu net şekilde açıklar bize. O günlerde benzinin Dersaadet'e (İstanbul yarımadası) "demir fıçılar" içinde getirilmesi ve kent içine "300 kilodan fazlasının sokulmaması" istenmişti.

Et kaynaklı besinlerin muhafaza edilmesi için mutlaka bulunması şart olan soğuk hava depolarıyla bile ancak 20. yüzyıl başlarında tanışabilmişti İstanbul. Bu konuda 1900 yılında İngilizlere imtiyazlar verilmişti. İlk olarak İstanbul'da, Galata'da, Beyoğlu'nda, Üsküdar ve Haydarpaşa'da yapılması planlanmasına karşın, hepsinden önce Unkapanı'nda, eski Tüfenkhane'nin bulunduğu yerde bir soğuk hava deposu inşası gündeme gelmişti o günlerde. 1904 yılında burada 6 katlı bir kârgir bir depoda faaliyete geçmişti bu tesis.

Yaşanan politik, sosyal ve ekonomik çöküntülerin, çağdaş gelişimleri ve teknolojileri çok daha erken dönemlerde yakalayamamış olmamızda önemli payları olduğu açıktır. Dünyanın pek çok yöresi moderniteyle ve çağdaş icatlarla tanışırken, Osmanlı yönetiminin "Memalik-i Osmaniye'de telefon, elektrik, otomobil ve her türlü alet edevatın su-

ret-i katiyede men edilmiş olması" gerçekten şaşılacak ve kabul edilemez bir durumdu. Şam'da, Selanik'te elektriğe izin çıktığı halde, İstanbul gibi bir dünya başkentinin bu icattan bir süre mahrum bırakılmasının kabul edilecek bir yanı olabilir miydi? "Kudret-i elektrikiyyenin (elektrik gücü) tenvirat-ı umumiyyede (genel aydınlatma) kullanılması" ancak 1914'ün Mart ayında gerçekleşebilmişti. Tabii bu gecikmeye Balkan Harbi sırasında Silahtarağa'daki santral inşaatına ara verilmesi, ayrıca 15 Eylül 1913'te yaşanan büyük sel felaketi de etken olmuştu kuşkusuz.

Yine de, yaşlı ve gururlu kentimiz, asırlardır benliğinde koruduğu özgüveniyle, eriyiş sürecine karşı büyük bir direnç göstermiş, ama bu arada tarihinin tanıkları olan eserlerinin bir bir yok edilişi karşısında sessizce gözyaşı dökmüştür.

VAPUR ANILARIMIZ VE "AT GEMİLERİ"

Dünya denizlerinde buharla çalışan ilk vapurların görülmesi 1807 yılına rastlar. Bu, mekanik düzenle ve buhar gücüyle hareket eden asrın icadı yeni vapurlar İstanbul denizlerinde ise 1827'de yüzmeye başladı. "Swift" adlı gemi o yıl Osmanlı başkentine gelmiş ve İstanbulluların heyecanlı ve meraklı bakışları altında limana yanaşmıştı.

Satın alınan gemide sonradan bazı değişiklikler yapıldı ve gemiye buharlı oluşundan dolayı "Buğu" adını yakıştırdı İstanbullular. Takip eden yıllarda kent ulaşımında en önemli araçlar olarak görülen vapurların çoğaltılmasıyla ilgili olarak bir de şirket kuruldu ve bu kurum kısa sürede kendini geliştirerek İstanbul'un deniz ulaşımı tarihinde pek çok "ilk"e imza attı.

1838'de imal ettiğimiz ilk buharlı gemi ise, Haliç'teki Aynalıkavak kızaklarında Amerikalı mühendis Ross'a yaptırılmış ve "Mesiribahri" adı verilmişti buna. Heyecanla denize indirilen bu gemi, İstanbullular tarafından özellikle yaz günlerinde ve ılıman havalarda çok yeğleniyordu. Ama kış gelince seferler yapılamıyordu. Beri yandan İstanbul'un Asya'sı olan Üsküdar da bir vapura kavuşmayı ve bir an önce deniz yolculuğunun o eşsiz güzelliğini tatmak istiyordu. Bunun üzerine 1845'te "Peykiticaret" devreye sokuldu ve Üsküdar-İstanbul arasında çalıştırılmaya başlandı. 1851'de ise, sefer sayısı dörde çıktı. Bu vapurun ardından "Girit" vapuru da sefere konuldu. Artık İstanbul sularında boy boy vapurlar cirit atmaya başlamışlardı. Bu arada birbirlerine nazire yaparcasına yarış bile eder oldular bu vapurlar. Örneğin, "Hümapervez" vapuru, kendisini kışkırtan bazı İngiliz gemileriyle kıyasıya yarışırdı. Ama yolcuların bu sırada korkulu anlar yaşadıkları da oluyordu tabii.

Bir keresinde Beylerbeyi sahillerine yaklaşılırken yolcular çok heyecanlı dakikalar geçirmişler ve bağıra çağıra yerlerinden fırlamışlardı. Sonra da ahali, bu kaptanları, Kaptanpaşa Dairesi'ne ve Hariciye Nazırlığı'na şikâyet etmişlerdi. Ama ne olursa olsun, İstanbul kaptanları ve gemi adamları gerçekten çok maharetli ve iyi eğitim görmüş kişilerdi.

Esasen, çok eski asırlara dayanan denizcilikle ilgili meslekler, Osmanlı tarihinin hemen her döneminde yaşanan ilginç olaylara sahne olmuştu. Fatih'in oluşturduğu ilk tersane olan Haliç Tersanesi'nde ve bunu takiben diğer tersanelerde istihdam edilen binlerce kişi, denizcilikten ekmek yiyordu. Apayrı bir dünyaydı bu. Tüm tersaneler bölgesi Galata kadılığı sınırlarında olmasına karşın, Kasımpaşa-Hasköy ve çevrelerinin idaresinden bir tür deniz kuvvetleri komutanı olan kaptanıderyanın sorumlu olması, bu sektörün gücünü ortaya koyan önemli bir faktördü. Daha sonraki asırlarda gençleri denizciliğe heveslendirmek ve bu iş kollarında çalıştırmak için bir "Sıbyan Sanayi Taburu" oluşturulmuş, eğitimde başarılı ve örnek olunca da, "İmalat-ı Sıbyan Taburu" adı altında yine hizmetini sürdürmüştü bu kurum.

İstanbul'un ilk şehir hatları işletmesi "Hazine-i Hassa Vapurları İdaresi" adıyla tanınırdı. Bu işletme elindeki vapurları, bir denizcilik kuruluşu olan ve 1843'te faaliyetlerine başlayan "Fevaid-i Osmaniye"ye devretti sonradan. Bu kurum ise, "Şirket-i Hayriye" deniz kuruluşundan önce vapur işlerini planlayıp yöneten ve 1870'e dek 27 yıl İstanbullulara hizmet eden bir teşkilat idi. İlk zamanlarda iş bilen yabancı uyruklu denizciler kurum başkanlığı yaparlardı. Fevaid-i Osmaniye'nin müdürü olan Bay Bonal bu yıllarda görevinden ayrılmış, yerine atanan yeni müdür ise, John Avramidis adında aydın bir gayrimüslim olmuştu.

Devrin sultanı Abdülaziz tarafından bir süre sonra bu ünlü şirketin adı değiştirildi, "İdare-i Aziziye" oldu ve 1878'e dek bu isimle görev yaptı. Şirketin bünyesindeki vapurlar, ilginç isimleriyle uzun zamanlar boyunca İstanbulluların hafızalarından silinmedi. En tanınmış efsanevi vapurlar: Eser-i Cedid, Eser-i Hayr, İzzettin, Malakof, Nümayiş-i Ticaret, Vasıta-i Ticaret, Ömer Paşa, Peyk-i Şeref, Pürsûd, Saik-i Şadi, Seyr-i Bahri, Sehper, Taif isimlerini taşırdı.

Fevaid-i Osmaniye vapurları çok sayıda erkek yolcuya hizmet etmesine karşın, 1849 yılına dek kadın yolcular vapurlara alınmazdı. Ancak kent dışına sefere çıkan vapurlara binebilirlerdi kadınlar. Tabii, bu vapurların "Rus armalı" olması kaydıyla!.. Fakat daha sonra "ecnebi vapur"larda Müslüman kadınların seyahat etmesi uygun görülme-

diğinden, eğer kadın ve erkekler aynı vapura alınırlarsa, vapur içinde aralarına "kafes" konulması kararlaştırıldı ve bundan sonraki günlerde de artık Rus vapurlarına kadınların binmesi yasaklandı.

O yıllarda düzenlenen ilk seferlerde, Boğaziçi'nin son iskelesi İstinye idi. Bu güzergâhlarda günlük bilet alınabildiği gibi, Babıali'den abonelik de temin edilebiliyordu. Bunlar, kurumun "beylikçi odası"nda yazılırdı.

İşte, ilginç seferleriyle, tipleriyle, renkleriyle, baca numaralarıyla, kaptanlarıyla özdeşleşen efsanevi İstanbul vapurları, aynı zamanda pek çok sosyal kaynaşmayı da beraberinde getirmiş ve insanlar artık deniz seyahatlerinde birbirleriyle selamlaşmaya, konuşarak yolculuk etmeye başlamışlardı başkentte. Yolcular, bindikleri vapurların kaptanlarını yakından tanırlar, bazılarını ise, sanki kırk yıllık dostlarıymışçasına öve öve göklere çıkarırlardı. Doğrusu bunu gerçekten de hak eden kaptanlar vardı. Öyle ki, Boğaziçi'nde sefer yaparken önlerinden geçtikleri yalıların pencerelerinden uzatılan kahveleri içip, dönüşte de aynı şekilde fincanlarını iade eden kaptanların öyküleri dilden dile dolaşırdı İstanbul'da. Bu maharetli kaptanlardan biri de "Şeref Kaptan" idi.

Vapurların ilk sefere başladığı o 1800'lerin ortalarında Boğaziçi kıyılarında şimdiki gibi çok sayıda iskele bulunmazdı. Kıyı kıyı köylerin her birinde iskele olmadığından, vapurlar çoğu kez yalıların rıhtımlarına yanaşırlardı. Ancak o yüzyılın sonlarına doğru İstanbul limanlarına, rıhtımlarına yönelik bazı uygulamalar yapılmış ve buralarda bir düzen sağlanabilmişti. Bu rıhtımların iyileştirilmesi, yeni binalar yapılması, bazılarının istimlak edilmesi ve o bölgenin imara açılması gibi pek çok sorunu halletmeye çalışan bir kurum oluşturulmuştu o günlerde. Adı da, "Dersaadet Rıhtım Kumpanyası" idi.

Emirgan (yahut Mirgun) ve Boyacıköy'de eski ve oldukça yoğun bir yerleşim bulunduğundan, Boğaziçi'nin en eski iskelelerinden ikisi sayılırlardı buralar. Ama Boyacıköy ve Emirgan arasında oturanlar vapurun bu iskelelerden birine yanaşması yüzünden geriye veya ileriye doğru yürümek zorunda kaldıklarından, ortada bir yerde de bir iskele bulundurulması zorunluluğunu dile getirirlerdi sık sık. Boyacıköy'de, Emirgan'da ve bu iki köyün ortasında ikamet edenlerinin hepsini memnun etmek amacıyla, soruna bir çözüm bulundu ve iki eski köyün arasında yer alan ve şimdiki Emirgan Camisi'nin karşısında bulunan "uygun bir arsa" 1851'de hemen ahşap bir iskele haline getirilerek, vapurların her iki bölgeye yolcu indirip bindirmesi sağlandı. Şirket-i Hayriye, günümüzdeki iskelenin bulunduğu arsayı 1900 yılında satın aldı ve 16 metreye 11 metre kapalı alanıyla yine ahşaptan yeni bir

iskele inşa ettirdi. (Bu tarihi iskele 1989'da yıktırıldı ve 24 Kasım 2001'de yeniden yapıldı.)

Şirket-i Hayriye, kurulduğu yıl olan 1851'den Şehir Hatları İşletmesi'ne devredildiği 1945 yılına dek, aralıksız 94 yıl hizmet ettiği İstanbullulara unutulmaz, deniz, iskele ve vapur öyküleri sunmuş, onların gönüllerinde derin izler bırakmıştı. İlk kaptanları çoğunlukla Avrupalı olurdu, eski İstanbul vapurlarının. Bu gemi adamları, gerçekten de çok usta denizcilerdi. Aralarından efsanevi kişilikler de çıkmıştır. Bunların en ünlüsü, bir Fransız gemici olan Louis Gonjon idi. Türk kaptanları ise, bunların yanında yetişerek ustalaşmış ve dümeni ele almışlardı daha sonra. Zaman içinde İstanbul'un büyüyen sınırlarına ulaşmak için, devredildiği o yıldan itibaren ana hatlarını dörde çıkardı vapur şirketi. Bunlar; Haliç, Boğaziçi, Marmara ve İzmit körfezi hatları oldu.

İstanbul tarihinde en müstesna yerlerden birini işgal eden Şirket-i Hayriye vapurları önceleri siyah renkliydi. Sonradan beyaza dönüştürüldüler. Ama Hollanda'dan gelen vapurlarda yine siyah renk kullanıldı. Bacalarında ise, eski yazıyla ve bunun altında yeni rakamlarla o geminin numarası yazılırdı. Dilnişin ve 47 numaralı Tarz-ı Nevin'in şöhreti pek yaygındı şehirde. 1903'te ilk uskurlu, yani pervaneli vapurların ortaya çıkmasıyla, bu efsanevi vapurlar yavaş yavaş deniz tarihi sahnesinden çekilmeye başladılar.

55 no.lu Bebek vapuru İskoçya tezgâhlarında imal edilmiş şirin bir vapurdu. Üstelik Şirket-i Hayriye'nin en küçük vapurlarından biriydi. Aslında bunlar iki taneydi. İskoçya gibi uzak bir bölgeden İstanbul'a dek gelebilecek şekilde tasarlanmamışlardı. Deniz yolu kullanılamayınca, zorunlu olarak bu iki küçük vapur söküldü ve parçalar halinde büyükçe başka bir gemiye yüklenerek yola çıkarıldılar. Ama, çok talihsiz bir şekilde gemi yolda battı ve iki küçük vapurumuz böylece heba oldu gitti. Bunun üzerine şirket, yeni baştan iki vapur daha yapmak zorunda kaldı bizim için. Sağ salim İstanbul'a ulaşan bu vapurlarımıza, çok uygun iki isim ve numarayı koyup, onları da Şirket-i Hayriye'nin bünyesine kattık; 55 numaralı Bebek ve 56 numaralı Göksu!.. Ya diğer numaralılar!.. 35 no.lu "İşgüzar", şirketin en küçük pervaneli vapuruydu.

Fakat bir gün, İskoçya'da parçalara ayrılıp İstanbul denizlerinde yepyeni halleriyle monte edilerek sefere konulan bu vapurların sonlarının geldiği görüldü. Bu kez "emekli" edildikleri için sökülüyorlardı!..

Tam 62 yıl İstanbulluları sırtlayarak bir yakadan öbür tarafa taşıyan minik vapurların 1967'de gerçekleştirilen "ölümleri", taşıdıkları o güzel isimleriyle ve anılarıyla birlikte unutulmazlar arasına gönderilmelerine neden oldu.

İstanbulluların gönüllerinde taht kuran gemilerden biri de, hiç orijinaline benzetilememiş de olsa, günümüzde aynı isim verilip seferlerine başlamak üzere denize indirilen ve adını, ünlü fikir adamı ve şairimiz Namık Kemal'in verdiği söylenen "Suhulet" arabalı vapuru idi. Dünyanın bu türdeki ilk gemilerinden olan Suhulet, yandan çarklı tipik bir İstanbul gemisiydi.

Şirket-i Hayriye'ye bağlı 26 no.lu bu geminin sayısız anıları vardır. Sirkeci İskelesi'nden kalkıp Üsküdar'a gider ve aynı şekilde geri dönerek "arabalı" yüklerini alır boşaltırdı bu emektar gemi. Yine böyle bir gün, yolcu ve arabalarını İstanbul'dan yükleyip Asya tarafına doğru yol alan Suhulet, kentimizin ilk iskelelerinden olan Üsküdar'a yanaşmaya çalıştığı sırada, "ekmekleriyle oynandığı" endişesiyle öfkeye kapılan bölgenin kayıkçı esnafı, o kızgınlıklarıyla geminin yolunu kestiler ve iskeleye yanaşmasını engellediler. Sadece bununla da yetinmediler ve ellerindeki koca koca taşları Suhulet'e fırlatmaya başladılar. 19. yüzyılın ortalarında gerçekleşen bu olaydan Osmanlı hükümeti büyük bir rahatsızlık duydu ve bu asi kayıkçıların "derhal terbiye edilmesi" ile ilgili bir emirname yayınladı.

Olayı fırsat bilen hükümet, deniz yollarındaki bazı olumsuzlukları gidermek için bir başlangıç noktası elde etmiş oldu böylece. İlk etapta, Rus, İngiliz ve Avusturya vapurlarının Boğaziçi'nde yolcu taşımalarını men etti. Bundan böyle bu imtiyaz, sadece "Şirket-i Hayriye"nin sorumluluğunda olacaktı!..

Bir diğer namlı vapurumuz ise, 65 no.lu Sarayburnu idi. Çift uskurlu olduğu için, belki de diğer vapurlar tarafından içten içe kıskanılırdı. Balkan Savaşı sırasında orduya verilen 17 vapurdan biri de buydu. Gelibolu ve Çanakkale iskelelerine asker nakledilmesi işinde üstün başarılar göstermişti. Hatta bir ara, çatışma hattı içinde kaldı. Şarköy İskelesi'nde Bulgarların açtıkları yoğun şarapnel saldırısına kahramanca direndi. İstanbul'a geldiğinde de bu başarılarını sürdürdü. Kaptanının adı Eyüp Bey idi. Bir seferinde Beykoz'dan İstanbul'a dönerken, Vaniköy kıyılarına yakın bir yerde Boğaziçi sularında yüzen serseri bir mayına çarpma tehlikesiyle burun buruna gelmiş ve Eyüp Kaptan olağanüstü başarılı manevraları sayesinde, içindeki yüzlerce yolcunun yaşamını kurtarmıştı.

I. Dünya Savaşı yıllarında tam 44 adet vapurumuz ordunun hizmetine verilmiş ve bunlar asker ve mühimmat sevkiyatında çok önemli görevleri yerine getirmişlerdi. Kimi yaralanmış ve o hurdaya çıkmış haliyle işlerini aksatmadan yürütmeye çalışmış, kimisi de ne yazık ki gittiği yerden bir daha İstanbul'a geri dönememişti. Savaş sonrasında bu vapurlardan elimizde kalanların sayısı sadece 18 adetti!.. Savaş sı-

rasında yolcu sayısı da büyük oranda azalmıştı başkentte. Sadece vapurlar değil, vatandaşlar da askere alınınca, haliyle yolcu sayısı da düşmüştü. O günlerde Rumeli kıyılarında Yeniköy'den sonrası, Anadolu kıyılarında ise Beykoz'dan ötesi "savaş bölgesi" ilan edildiğinden, denizde yolculuk yapmak oldukça riskli bir girişimdi, ama yine de 39 vapur seferlere azimle devam etmekteydi.

Sayısız anıya ev sahipliği yapan bu tarihi şehir hatları işletmesi, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin de "ilk anonim şirketi"ydi. Zamanının dev kuruluşlarından biri olan ve sermayesi iki yüz bin Osmanlı altını olarak belirlenen Şirket-i Hayriye'yi yaşama geçirenler, başta Sultan Abdülmecit olmak üzere, Sadrazam Büyük Reşit Paşa, Sadaret Müsteşarı Fuat Paşa ve Adliye Nazırı Cevdet Paşa idi. İlk olarak Sirkeci yanındaki Bahçekapısı'nda bulunan Nafıa Hanı'nda, sonra da Galata'daki Mehmet Ali Paşa Hanı'nda iş gördü Şirket-i Hayriye. Kurumun ilk müdürlerinden olan ve Üsküdar'daki Atik Valide Külliyesi yakınındaki Fenayi Camisi haziresinde yatan Hüseyin Haki Bey'in ismi ise (ölümü 1895), günümüzdeki şehir hatları vapurlarından birinde yaşıyor. (Hüseyin Bey'in oğlu Rahmi Bey, Türkiye'nin ilk güzellik kraliçelerinden Feriha Tevfik ile 1932-34 arasında iki yıl evli kaldı.)

Vapurlarla deniz ulaşımı sağlanamayan yıllarda özellikle Boğaziçi'nin ücra köylerinde oturan ve kış günlerinde adeta buralarda mahsur kalan çok sayıda insan ve devlet kademelerinde iş gören memurlar, gerçekten de zor şartlar altında kente ulaşıyor, akşam geri dönmekte inanılmaz güçlükler çekiyor ve tehlikeli de olsa, ister istemez kayıkları kullanıyorlardı. Ayrıca, Boğaz kıyılarında yalıları bulunan bazı üst rütbeli subay ve devlet adamları, işleri İstanbul'da bulunduğu için oralarda bir konak kiralamak zorunda kalıyorlardı. Şirket-i Hayriye'nin kurulmasıyla hem bu sıkıntılar giderilmiş hem de ulaşımın kolaylaşması nedeniyle Boğaziçi'ne olan rağbet kat kat artmıştı.

Asırlardır İstanbul denizlerinde durmaksızın yolcu taşıyan "pazar kayıkları"nın saltanatını sarsan ama tamamıyla yok edemeyen, işte bu Şirket-i Hayriye vapurları olmuştur. İstanbullu, bu vapurları çok sevmiş olmasına karşın, kolay kolay emektar kayıklarından da vazgeçememiştir. Geleneksel kayıklarından her zaman çok hoşnuttu kentliler. Ama hepsi değil tabii!.. Hiç ayağını kayığa değdirmemiş, deniz üzerinde gezmemiş kişiler de vardı mutlaka İstanbul'da. Bu yazıyı yazarken, böyle eski bir İstanbulluyu size tanıtmadan yapamazdım doğrusu.

17. yüzyılda İstanbul'da yaşayan Cevri Çelebi adındaki şair, denizden hiç mi hiç hoşlanmaz, hatta korkardı. İlginç biri olan şair, tüm yaşamı boyunca bu korkusu nedeniyle kentin Anadolu yakasını hiç tanı-

mamıştı. Haliç'in berisinde, İstanbul'a bir adım mesafede olan Galata yakasına bile geçmek için asla kayığa binmez, atıyla ta batıdaki Alibeyköy çayırlıklarını dolaşır ve Kâğıthane sırtlarını aşarak Galata'ya ulaşırdı!.. Bunca uzun yol!.. Gerçekten de inanılmaz bir şey!.. Vapur olsaydı biner miydi acaba Cevri Çelebi? Hani, biraz daha emniyetli diye... Nur içinde yatsın!.. Demek ki "hidrofobi"si (su korkusu) olan biriydi Cevri Çelebi. Tarihte vardır böyle denizden korkan ünlü simalar. Hem de ne ünlü!..

Bizans'ın 7. yüzyıldaki güçlü imparatoru Heraklios mesela!..

O yıllarda Arap ülkelerine yaptığı bir seferden İstanbul'a döndüğünde, Üsküdar yakasından kent merkezindeki sarayına ulaşmak için denizi kullanmak mecburiyetinde kalınca, koskoca imparator kayığa binmemek için, kayıkları yan yana dizdirip üstlerine kalaslar çaktırmış ve bir tahta köprü oluşturarak bunun üzerinden atıyla diğer taraf geçebilmişti. Ama bakın bir şey daha yaptı ki, inanılması gerçekten zor... Heraklios, bu tahta köprü üzerinde ilerlerken denizi görmemek için, her iki tarafını ağaç dalları ile kapattırmıştı!.. Bu nasıl bir deniz korkusu!.. Düşman başına!..

Neyse, 19. yüzyıl anılarımıza geri dönelim biz yine. Vapurlardaki rahatlık ve emniyet için ayrıca önlemler alınarak yolculara büyük kolaylıklar sunulması, Şirket-i Hayriye'nin ilerleyen zaman içinde giderek ünlenmesine yol açmıştı. Vapurların akşam iskeleden kalkışları aynı dakikalara denk geliyorsa, beşer dakika arayla kalkmaya çaba gösteriyorlardı. Her vapurda yolcuların rahat etmesi veya uygunsuz bazı davranışların engellenebilmesi için, okur-yazar bir memur (!) ile "sekiz adet cankurtaran"ın da bulundurulması yasa ile sağlanmıştı! Bu şirin mi şirin İstanbul vapurlarında görev yapan memurun küçük bir defteri bulunur, her binen yolcunun "şükür ve şikâyetlerini" buna kaydeder, ayrıca bir müfettiş de daha sonra bu notları kontrol ederdi. Soğuk günlerde vapurların kamaralarının 15 dereceden az olmamak kaydıyla ısıtılması zorunluluğu vardı. Bu ısıtma işleri, sobalarla veya istim borularıyla halledilmekteydi.

Boğaziçi vapurlarının sürati ise en fazla 12 mil olarak hesap edilmişti. 10 mil altında seyredenler ise dört yıl süreyle, günümüzde "Çingene vapurları" dediğimiz "zikzak postaları"nda kullanılır ve bu süre sonunda da terk edilirdi.

Görüldüğü gibi, türlü tiplerde teknelerin adeta cirit attığı İstanbul sularında sayılamayacak kadar çok deniz anıları gizlidir. İnsanlar, martılar, iskeleler, denizler, kayıklar, rüzgârlar, balıklar, gemiler... Hepsi birden büyüleyici bir bütünün olağanüstü güzel birimleri olarak, tek bir yönü işaret etmişlerdir asırlar boyu: İstanbul!..

Yolcu vapurlarının dışında İstanbul denizlerinin başka efsanevi gemileri vardır ki, fazlaca bilinmezler bunlar: "At gemileri!.." Bu ilginç gemiler, daha çok İstanbul'dan Üsküdar yakasına topluca asker sevkiyatında kullanılırdı. Ama, askerler dışında atların da bu gemilerle taşınmasından dolayı, daha çok bu isimle tanınır olmuşlardır İstanbul'da. At gemilerinde kürek kullanılırdı ve genellikle bu kürekleri de acemi oğlanlar çekerlerdi. Kanuni devrinde, yani 16. yüzyılda bu acemi oğlanların sayısının dört bin civarında olduğu söylenir. O yıllarda at gemisi sayısı ise, 72 idi. Bununla birlikte I. Ahmet döneminde oğlanların sayısı artmasına karşın, at gemisi sayısı azaldı ve 12 adete indi. Bir süre sonra kürekçiler de azaldı, hatta bazen gemileri yürütecek birkaç kürekçi bile bulunamaz oldu. Böyle bir durumla karşılaşıldığı anda, işlerin sekteye uğramaması için, ağa kethüdası hemen şehre inip kol gezer ve sağda solda bulabildiği kadar ağa çırağını toplamaya gayret ederdi. Sonra da bu acemileri getirir, at gemilerinin küreklerine koşardı. Şöyle veya böyle, ama mutlaka bir çözüm yolu bulunur, her iki yakaya da asker ve at sevkiyatının kesilmemesine çalışılırdı.

Şimdiki İstanbul'un gemi öyküleri, o günlerinkinden ne kadar uzak değil mi?.. Kimler anımsar acaba, o 49 numaralı yandan çarklı Hale'yi?.. Ya o içi balık kaynayan iyot kokulu pırıl pırıl denizlerine ne ne demeli İstanbul'un... O, hepten uzakta kaldı!.. Hem de çok uzakta!..

"ALATURKA EŞŞEK" VE DİYOJEN

Özellikle 20. yüzyılın başlarında İstanbul'da yayınlanan gazetelerin sayısı önemli sayılabilecek kadar artmış, II. Abdülhamit'in "istibdat" devrinde bile, bu gazeteler bazı aydınlatıcı görüşleriyle baskıcı rejime karşı olabildiğince direnç göstermeye gayret etmişlerdi.

Sultan Abdülhamit'ten sonra iş başına geçen V. Mehmet döneminde de gazeteler üzerindeki baskılar pek ağır olmasa da devam etmişti. İşte, Baha Tevfik isimli aydın bir gazeteci, "Eşşek" adını verdiği gazetesini bu dönemlerde, 1911'de yayınlamış ve henüz ilk sayısında büyük bir başarı göstererek 10 binlik bir satış rakamına ulaşmıştı. Bir tek gazetenin bile elde kalmamış olmasından duyduğu büyük heyecan ve gururun dürtüsüyle, Baha Bey gazetenin ikinci sayısını tam 42 bin adet bastı. Bu durum, gazete sahibi kadar okuyucu kitlesini de hem şaşırtmış hem de çok sevindirmişti.

Fakat, tüm bu gelişmelere ve gazete okuyanların sayısındaki artışa karşın, yine de sevinmeyen, hatta bu duruma "köstek" olan, endişe duyan zamanın hükümeti, başarılı Eşşek gazetesinin karşısına adeta bir duvar gibi dikilivermişti. Trablusgarp, Balkan ve daha sonraki I. Dünya Savaşı gibi, çok büyük ölçüde sıkıntılı, bunalımlı yılların yaşandığı 20. yüzyılın bu erken dönemlerinde, şaka yollu da olsa, yönetimi sert şekilde eleştiren yazılarıyla ortaya çıkan Eşşek gazetesinin yayın politikası ve yaşamı, o yılların hükümetlerinden peş peşe çok ağır darbeler yedi ve sonunda gazete kapatıldı.

Tabii ki, bu hareket muhalefeti susturacak değildi. Biri geri durmak zorunda kalsa, hemen diğerleri devreye girmekteydiler. Nitekim öyle oldu ve Baha Bey bir süre beklemeyi yeğledi. Bu kez de Emin Bey adlı girişimci "Yuha" gazetesini yayınlayıp okuyucularıyla buluşturdu.

Ama ne yazık ki, Yuha'nın akıbeti de Eşşek'in ki gibi oldu ve susturuldu. Tehlikeli gelişmeler birbirini takip edince, hükümet Baha Tevfik Bey'i birkaç kez Divan-ı Harb'e çağırdı. Cesur gazeteci hakkında uzun uzadıya soruşturmalar yapıldı ve bir açığı yakalayıp cezalandırılmaya çalışılır.

Baha Bey'i köşeye sıkıştırmak pek de kolay değildi. Cesaretinin yanı sıra, kurnaz ve zeki bir adamdı. Olayı, hem ceza yemeden atlatacak hem de yeni bir gazeteyi yayımlama konusunda mutlaka bir çıkış yolu bulacaktı. Gazeteci Baha Bey çıkaracağı gazeteler için kendisine güven duyan pek çok kişi ve kurumun olduğunu biliyor, yani bir gazete yayınlamaya karar verdiğinde rahatlıkla bir yatırımcı bulabiliyordu. Üstelik, ne yapıyor ediyor tam beş gazete imtiyazı birden koparıyor ve bunlardan biri devre dışı kaldığında hemen diğerini, başka başka isimler altında yayın hayatına sokuyordu. Doğrusu, mesleğine bu denli inatla, sevgiyle bağlı ve azimli bir gazetecinin, o sıkı günlerde ayakta durabilmesi, ne kadar güçlü olursa olsun, gerçekten de çok zordu.

Baha Bey, işte o çalkantılı dönemde, kendi politikası doğrultusunda, bu kez de "Kibar" gazetesini yayınlamaya karar verdi. Bunun ardından ise öyle tehlikeli bir işe girişti ki, yayınladığı yeni gazetenin adı başını fena halde derde sokabilirdi; "Alaturka Eşşek!.."

Bunun üzerine Babıali hemen harekete geçti. Artık bundan böyle, İstanbul'da bu tür gazetelerin yayınlanmasına izin vermeyeceğini açıkladı veya hissettirdi. Bu gazeteleri aşağıladı ve hepsinin "edep dışı" olduklarını belirtti. Hükümet sadece bununla yetinmedi ve Matbuat Müdürlüğü'ne, yasaklama ve bunların ardından işleri sonuna dek takip etme konusunda talimat verdi.

Böyle olmakla birlikte, Sadrazam Kamil Paşa hükümeti zamanında "Eşşek" yeni bir hamle daha yapmayı denemekten geri durmadı, fakat usandırıcı bir şekilde tekrar susturuldu. Gazete bu cesur atılımlarını, onu seven ve takip eden okuyucularının çokluğuna borçluydu. Geçmişi başarılarla doluydu Eşşek'in!.. Son sayılarındaki başlığı, kendisi üzerindeki baskıları iğneleyici bir dille anlatmaktan öte, mizah dünyamızın da özgün içeriğini son derece eğlendirici bir biçimde açıklar; "Eşşek!.. Başmuharriri Don Kişot... Hem saman yer, hem ot!.. Ahırı ise, Babıali civarındaki Ebussuud Caddesi üzerindedir... Fiyatı 20 para!.. Pazartesi günleri kulaklarını gösteren mütehammil (dayanabilen, dirençli) bir hayvan gazetesidir!.."

Erken 20. yüzyılın dertli günlerinde mizah içerikli gazetelerin satışlarında hissedilir bir artışın olması, ahalinin bu yolla biraz olsun o sıkıntılı yaşam şartlarından uzaklaşmak ihtiyacıyla ilgiliydi kuşkusuz.

Nisan 1911'de yayınlanan "Adl-ü İhsan" da, bu tür yayın yapan ilginç gazetelerden bir diğeriydi. Haftalık çıkan bu gazetenin başlığının altındaki sloganı ise şöyleydi: "Gölge etme, Adl-ü İhsan istemem!.."

Önceki yıllardan bu yana, başkentin basın dünyasının elini kolunu bağlayan "sansür kılıcı", yayıncıların başları üzerindeki yerinden asla indirilememişti. 19. yüzyılın geç dönemlerinde İstanbul'da yayınlanmış ilk mizah dergimiz olduğu bilinen ünlü "Diyojen"in yazıları da, iktidara muhalif içerikte olduklarından Sultan Abdülaziz'in tepkisini çekiyor, hatta onu çok kızdırıyordu. Yani, sarayla basının arası eskiden beri bir türlü rayına oturtulamamıştı. Diğer bazı sultanların da yaptığı gibi, 1870 Kasım'ında yayın hayatına başlayan Diyojen'i, eleştiriye pek tahammülü ve hoşgörüsü olmayan Abdülaziz, yayınladığı bir emirname ile, daha sonraki yıllarda "Alaturka Eşşek"in başına geldiği gibi, hemen kapattırdı.

Diyojen'in sahibi Teodor Kasap Efendi adında aydın bir Osmanlıydı. Bu olay karşısında bir hayli morali bozulan ve çöken Teodor, yaklaşık iki ay kadar suskun kalıp eli kolu bağlı şekilde köşesine çekildi ve hiçbir işe el atmadan küs durdu. Belki de İstanbul'daki gergin ortamın biraz durulmasını beklemişti böylece. Nitekim, bu şekilde bir gidişatı ilk sezinlediği anda, bu kez bir isim değişikliği yaptı ve 1871 yılında "Hayal"i yayın hayatına soktu. Teodor Efendi bu yeni dergisiyle umduğunun da ötesinde bir başarı yakaladı. Hayal, adeta kapış kapış gidiyordu. Ama, Sultan Abdülaziz yine aynı şekilde hışımla ortaya çıktı ve bu dergiyi de kapatıverdi.

II. Abdülhamit devrine gelindiğinde, kör topal, bir adım ileri, bir adım geri giderek yayın yaşamını sürdürmeye çabalayan dergi, tekrar bir yasaklama duvarıyla karşılaştı. Hiç geri adım atacağa benzemeyen Teodor Efendi, dergisinde kendi durumuna çok uyan "eli kolu bağlı bir adam" karikatürünü yayınlayınca, bu defa da Abdülhamit'in tepkisiyle karşı karşıya kaldı ve dergisi, bir kez daha kapatıldı. Halk bu duruma artık öylesine alışmıştı ki, İstanbul'da bir açılıp bir kapanan dergileri takip etmekte bile zorlanıyordu neredeyse. Sansür hışmına uğrayan ilk dergi veya gazete değildi ki Diyojen. İlk olmadığı gibi, son da olmayacaktı zaten.

Zavallı Teodor Efendi, dergisinin kapatılmasını şöyle duyurmuştu okuyucularına: "Aldığımız üzücü bir haberle, âleme veda etme zamanı geldi artık. Allah rahmet eylesin!.. Arkamızdan 'iyi adamdı' deyin ve sakın ağlamayın. Aksine gülün!.. İşte bakın, sesim şimdiden kısılmaya başladı bile... Ca-nım çı-kı-yor... Bu dün-ya kim-se-lere baki kalmaz!.." Bu sözleri, Teodor'un üç yıl hapis cezasına çarptırılmasına neden oldu. Meclis heyetinin verdiği bu ağır karardan sonra bir süre ge-

çince, asla yerinde rahat duramayan Teodor Efendi, bir başka dergiyi çıkartmaya soyunmasın mı?.. Yayın aşkı işte!..

Diyojen aslında güçlü bir gazeteydi. Namık Kemal ve dönemin en büyük kalemlerinden ve matbaacılarından biri olan Ebuzziya Tevfik de bu gazetede çalışmışlardı. İdare yeri ise, Galata'da, şimdiki Perşembepazarı yakınındaki Yeni Cami Caddesi'nde (burada vaktiyle bir 18. yüzyıl camisi olan ve Gülnuş Emetullah Sultan'ın yaptırdığı düz çatılı "Yeni Cami" adında bir mabet bulunuyordu) idi. Buradaki Zincirli Han'da yayınlanıyordu Diyojen. Basım işleri ise, "Çiçek Pazarı-Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye" matbaasında gerçekleştiriliyordu. Tam 2 yıl 47 gün yayın hayatında kalabilen bu gazete, beş kez kapatılıp açılmıştı. Sonunda, 10 Aralık 1873 tarihinde yayın hayatına elveda demişti Diyojen. Bu son kapatılmanın bir diğer gerekçesi ise, yayınladığı bir makalenin içeriği idi. Orada yazılan da şuydu: "Devlet hazinesinden su eksilmiş, içi de fare dolmuş!.."

1876'ların bir başka mizah gazetesi ise, "Çıplak" idi ve bunun yayıncısı da Mehmet Tevfik isminde bilgili, ileri görüşlü bir zattı. Gazetesinde, o günlerin İstanbul yaşamına ait bazı güncel bilgileri sunuyordu okurlarına. Bunu yaparken de konuyu hicvetmeyi ihmal etmiyordu. Bu zaten yayın politikasının bir kuralıydı. Şatafatlı sözlere yer vermeden, en sıradan insanların bile rahatlıkla anlayabileceği üslupta mizahi bir dil kullanıyordu.

"Yumurta tokuşturmak ne zaman yasaklanacak acaba" derken, hükümetin sansür politikasını yeriyordu aslında. Çıplak'ta öyle köşeye sıkıştırıcı sorular soruyordu ki, şimdi bile bunları okurken, insan, "tarih tekerrürden ibarettir" sözünün kulaklarında çınlamasına engel olamıyor doğrusu: "Ülkemizde üretime hiç rağbet olmayacak mı? Avrupa'nın yaptığı her iş, aynen burada da taklit edilecek mi hep? Sokaklarda başıboş dolaşıp gezen çıplak çocuklar, toplanıp bir işe yerleştirilemeyecekler mi? Acaba, zehirli Garibaldi boyasını kullanmayı İstanbul şekercileri ne zaman bırakacaklar? Sokak sütçüleri suya süt (!) katmaktan artık vaz mı geçecekler yoksa? Köşe bucak hekimleri (!), Mekteb-i Tıbbiye'den diploma almaya devam edecekler mi hâlâ? Şehirde serseri gezenler zapt edilebilecekler mi? Hatunlar, oralardan buralardan rahatlıkla geçebilip, üstlerine giydikleri o korkunç kıyafetlerden acaba ne zaman kurtulabilecekler? Bütün bu işler, kıyamete dek sürecek mi yoksa?.."

İsteyenler şimdi de bu soruları tartışadursun tabii. Ama, basına karşı bilinçsizce bir baskı uygulanması ne zaman hoş karşılandı ki zaten. Genellikle basın sansürünün II. Abdülhamit idaresinde ayyuka çıktığı söylenir. Tarihimizde en çok konuşulup tartışılan konulardan

biridir de aynı zamanda bu durum. Özellikle II. Abdülhamit döneminde yayınlanan çok sayıda gazeteye sık sık "uyarı" gönderilir, sonra da işin peşi bırakılmaz ve bunaltıcı ölçüde baskılar sürerdi. Hele hele dış ülkelere yönelik eleştiri cinsinden yazılara hiç hoşgörü gösterilmezdi. Sarayın ve Babıali'nin bu uygulamayı savunan ilkeleri de zaten hazırdaydı: "Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmamak!.."

Ünlü gazeteci Şinasi Efendi, 1860'ta Tercüman-ı Ahval'i, iki yıl sonra da Tasvir-i Efkâr'ı yayınladığında, aslında halkın mekteplerdeki eğitimden çok gazeteler tarafından aydınlatılacağına gönülden inanıyordu. Onun peşinden gidenlerin yüreklerindeki heyecan ve inanç da bu doğrultudaydı. Ama gazete için uygun ve özgürce yayın yapılabilecek ortamı bulmak zordu o günlerde. Adeta bıçak üzerinde yayın yapan gazetelerin kapıları her zaman çeşitli uyarılar için çalınmayı beklerdi. Ama, bazen çok cesurca bir tavırla, uyarı almasına karşın birtakım gazetelerin yazılarını düzeltmeye yanaşmadıkları ve bildikleri doğrultuda inatla yayınlarına devam ettikleri de görülüyordu. Bu durumda da kimselerin gözünün yaşına bakılmaksızın o gazete derhal kapatılıyordu. Zamanın şöhretli gazetesi "Vakit", 1879'da bir İngiliz sefiri için döşediği satırlar yüzünden "iki ay tatil" edilmişti.

Ermenice yayın yapan "Mamul" gazetesi ise, Papa ve Katolik mezhebine karşı yayınladığı uygun olmayan bir yazı nedeniyle tamamen kapatılmıştı. Felaketlerle, yangınlarla, salgın hastalıklarla, depremlerle ilgili abartılı haber veren yayın organları bile susturulurlardı o günlerde. Korkunç yıkıcı olan 1894 depremini hiçbir şeyi gizlemeden yayınlayan, bunun yanında Pangaltı'daki Harbiye Mektebi'nin yıkıldığını, 3 kişinin ölüp 22 kişinin de yaralandığını duyuran Sabah gazetesi, yine Sultan Abdülhamit'in emriyle hemen kapatıldı ve yayınlanan nüshaları da toplatıldı.

1886 yılının 1 Aralık tarihli Hizmet gazetesinin akıbeti de, kuşkusuz ki, diğerlerinden pek farklı olmadı. Sen kalk, Fransız edebiyatçı Blaise Pascal'ın "Cumhuriyet" fikrini savunan bir yazısını yayınla o dönemde!.. Böyle olunca da biçare gazete, "zararlı fikirler veriyor" gerekçesiyle sadece kapatılmakla kalmadı, sansür heyetinde bulunan Süreyya Bey, o istenmeyen yazıyı yeterince sansür etmediğinden dolayı derhal görevinden uzaklaştırıldı!..

KAPALIÇARŞI SOYGUNU VE "PİR ALİ" ÇETESİ

Sadece İstanbul'un değil, belki de dünyadaki bütün çarşılar içinde, mazisi ve ilginç tasarımıyla, birbirinden ilginç öyküleriyle, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethinden yaklaşık on yıl sonra inşa ettirdiği ve göz göz dükkânlarında önceleri çoğunlukla top top kumaşlar satıldığı için "Bezzazistan" adıyla tanınan Beyazıt'taki Kapalıçarşı, az da olsa, bazı soygun girişimlerine tanık olmuştur.

Bunlardan biri, Sultan III. Murat'ın saltanatta bulunduğu 1591 yılında yaşandı. Akşamları kapıları kapanan ve içinde sürekli aseslerin (gece bekçileri) gezdiği, girişlerinde nöbetçilerin bulunduğu dev çarşının "iç bedesteni" nereden sızdığı belli olmayan bir hırsız tarafından soyuldu ve buradaki hanlardan birinin içinde muhafaza edilen toplam 20 veya 30 bin adet altın aniden ortadan kayboldu. Kısa zamanda olayı duyan ve derhal harekete geçen devrin tanınmış ve otoriter İstanbul kadısı Çivizade Ali Efendi, yeniçeri Ağası Mehmet Ağa ve Subaşı Rıdvan Çavuş, büyük bir gayretle bu hırsızı arayıp bulmaya koyuldular. Öncelikle suçlunun çarşı içinden olduğunu düşünen ekip, bu nedenle dev Kapalıçarşı'yı bir süre kapattılar.

Bu muazzam çarşı külliyesi, İstanbul'un en gözde alışveriş merkezi ve hemen her yöreden binlerce insanın gelip ziyaret ettiği bir çarşı olduğundan, birden aktivitesinden kopup uzaklaşınca, başkentte adeta sosyal yaşam durma noktasına geldi. İstanbul halkı bu durumdan büyük üzüntü duymaya başladı. Herkes olayın bir an önce çözüme kavuşması için dua ediyor, dolaşmaktan pek keyif duydukları Kapalıçarşı'nın yeniden açılacağı günü iple çekiyorlardı.

Hırsızın kim olduğunun araştırılması sırasında, asılsız ihbarlar, birtakım gammazlamalar nedeniyle pek çok çarşı esnafı bedestenci, bu

süreç içinde yok yere zincire vuruldu, feci şekilde işkence gördü. Ama yine de sonuç alınamadı. Gerçek suçlu, ne yapılırsa yapılsın bir türlü bulunamıyordu.

Fakat tam o sıralarda Çivizade ve adamları, çarşının Kuyumcular kapısı dışında, misk, amber türü gizemli kokular satan ve şüpheleri üzerine çeken bir İranlının dükkânında, mahzen katında genel bir aramaya giriştiler. Her taraf didik didik ediliyor, öteye beriye yığılıp kalmış eşyalar savrularak en küçük bir delik dahi kurcalanıyordu.

Birden büyük bir şans eseri Subaşı Rıdvan Çavuş, dikkatini çeken mahzen döşemesinin altındaki gizli bir kapağı araladı ve çalınan o çil çil altınlar gözlerinin önüne serildi. O anda oradaki herkes adeta donakaldılar. Zaten her yanı, her semti, her köşebaşı gizemli bir hava yansıtan ve "oryantal mistik dev bir şark pazarı"na benzeyen İstanbul'un, yine kendisine yakışan bu büyük çarşısında yer alan küçücük ir döşeme deliğinin altındaki gizemli perde, kaçırılmış bir hazineye ev sahipliği yaparken aralanıvermişti.

Üst katta misk kokuları satan çırakla dükkân sahibi İranlı, bunun üzerine derhal tutuklandı. Bu İranlı esnaf, çalınan altınlar konusunda kendisine yöneltilen tüm suçlamaları kabul etti. Altınların çarşı içinde ele geçirilmesi, kısa sürede tüm İstanbul'da duyuldu. Herkes derin bir nefes almıştı artık, Kapalıçarşı yeniden açılacaktı.

Saraya da ulaştırılan hayırlı haber üzerine, Sultan III. Murat suçlunun huzuruna getirilmesini buyurdu. Bunun üzerine görevliler İranlıyı yaka paça huzura çıkardılar. Adam çaresizce ve yalvararak, kendisine işkence edilmemesini istedi sultandan. Murat Han, çalınan altınların sahiplerine iade edilmesini buyurduktan sonra, kentte büyük huzursuzluğa neden olan bu adam için hiç düşünmeden idam kararı verdi. Ve görevliler huzurdan ayrılmak için selam durduklarında, soğukkanlı ve umursamaz bir ifadeyle şunları ekledi sözlerine: "Derhal asılsın!.. Siyaset olunsun!.."

Osmanlı tarihinde, İstanbul'un adi suçlar bakımından oldukça alt sıralarda bulunması, büyük ölçüde ahalinin kanaatkâr bir bakış açısıyla ve kaderine razı şekilde sürdürdüğü basit yaşamlarıyla, bunun yanında da yönetimin bu suçlar karşısındaki acımasız tavrıyla ve son derece caydırıcı olan bazı uygulamalarıyla yakından ilgiliydi kuşkusuz.

Buna karşın yine de ve az da olsa, hırsızlık, soygun gibi adi suçlar, hemen her sultanın döneminde görülen vakalardı. Hatta zaman zaman soygun amaçlı çetelerin bile kurulduğuna tanık olunurdu. 1884'te ve II. Abdülhamit döneminde ortaya çıkan "Pıtır Ali çetesi" de bunlardan biriydi.

Bu Pıtır Ali ve birkaç adamı, gecelerden birinde Fatih'in Haydar semtinde bir binbaşının evine girmişlerdi soymak amacıyla. Ahşap konağın merdivenlerini usul usul çıkan Ali, o sessizlikte çıtırdayan tahta basamakların gürültüsünü fark etmedi veya duymazlıktan geldi. Ama paşanın emirberi aynı şekilde davranmadı ve hemen uyandı. Kasaturasını çektiği gibi hırsızları kovaladı, ama bazıları Pir Ali'yle birlikte kaçıp kurtuldu. Emirber Kırşehirli Arif, bu çete elemanlarından biri olan ve "Laz Harun" denilen elebaşlarından birini yakaladı ve sabah adalete teslim etti. Epeyce bir süre sorgulanan Laz Harun, tam 15 yıl prangaya, yani küreğe mahkûm edildi. Tabii, kopuk takımından oluşan çeteyi toparlayan Pir Ali, yine soygunlarına bir süre daha devam etti.

Eski İstanbul hırsızlarının bazıları ve işlerini icra ederken kullandıkları yöntemler, zaman içinde o denli anlatılmış, yıllarca dilden dile söylenmiştir ki, bunların içinde günümüzde de kullanılagelen birtakım deyimler bile oluşmuştur. "Çilingir sofrası" bu deyimlerden en çok bilinenidir neredeyse.

Aslında bu sözün gerçek olanı "Hırsız sofrası"dır. Şöyle ki; nasıl hırsız girdiği bir evde, dükkânda, hiç durmaz ve o aceleyle ortalıkta ne var ne yok çalıp götürür, o mekânı hemen terk ederse, meyhanelerde, lokantalarda yemeklerini acele içinde yiyip hemen kalkanların sofraları da, hırsızların acele etmesinden esinlenilerek "çilingir sofrası" diye nitelendirilmiştir.

İşte, eskiden beri bu tür yerlerde kurulan o ünlü çilingir sofraları isimlerini, İstanbul hırsızlarının bu "aceleciliğinden" almıştır.

"VESVESELİ" ABDÜLHAMİT

Kimilerine göre, uyguladığı baskıcı rejimle İstanbul'u adeta bir "hafiyeler kenti"ne dönüştüren ve çok uzun süre iktidarda kalan II. Abdülhamit, 1876 yılında oturduğu Osmanlı tahtından, tam 33 yıl sonra, 1909'da ayrılmak zorunda kalmıştı. Ama onun hakkında söylenen ve yazılanlar bir tarafa, bu sultanın da, geçmişteki diğer Osmanlı sultanları gibi, iyi tarafları, hataları, doğruları, olumlu adımları, eleştirilecek davranışları vardı mutlaka. Zaten bu yıllar, koskoca imparatorluğun en çalkantılı yılları olarak bilinir çoğumuzca.

Sultan II. Abdülhamit, şahsi sıkıntılarını ve had safhaya varmış vesveselerini, etrafındaki pek çok kimse gibi kaydadeğer görmese de bu zayıf yönünün onun sosyal yaşantısını bir ölçüde etkilediği inkâr edilemez kuşkusuz. Ülkesini bu kendine özgü olgularının ve o günlerin dünyasının genel çalkantılarının, büyük sorunlarının, sıkıntılarının paralelinde yöneten Abdülhamit, işlerin en içinden çıkılmaz hale geldiği zamanlarda bile aldığı ve uyguladığı bazı kararlarla, lideri olduğu imparatorlukta gidilmesi gereken doğru yolu her zaman bulduğuna inanıyordu. Çevresinde kendisini takdir eden, onun da beğenip yücelttiği pek çok devlet adamı vardı. Kim olursa olsun, liyakat kazanmış kişilerin devlet kademelerinde yerleştirilmesine özen gösterirdi. Daha şehzadelik zamanlarında iken gittiği Kâğıthane'deki köşkünde, kendilerine hizmette kusur etmeyen ve çiftlikte kaz çobanı olarak çalışan Ahmet isimli bir görevli, sultanlık zamanlarında çok sevip saydığı paşalardan biri olunca, liyakatin önemini bir kez daha vurgulamış

ve "Ahmet çok saygılı, zeki ve çalışkan biriydi benim çocukluğumda. Görüyorsunuz, şimdi o yetenekleriyle, Ahmet Celalettin Paşa oldu. Elbette ki bu değerli adam ömür boyu köle olup, çobanlıkta kalmayacaktı," demiş ve ona olan takdirini vurgulamıştı.

Aslında, yalnız bir sultandı Abdülhamit. Kendisini, daha korunaklı ve güven içinde hissettiği Yıldız Sarayı'na kapatır, canı sıkıldıkça da, son derece yetenekli olduğu marangozluğa eğilerek özel atölyesinde harika ahşap eserler üretirdi. Bunların çoğu o denli güzel, sanatkârane ve başarılı bir tasarım ürünüdürler ki, görenlerin ağızlarının hayretten açık kalmaması olanaksızdır. Burada, kızları için son derece güzel yazı masaları, yaralı bir askerine de harikulade bir baston yapmıştı. Sultanın Yıldız Sarayı'ndaki özel marangozhanesinin dışında, bir fotoğrafhanesiyle, bir de çok zengin kütüphanesi bulunuyordu. Söylenenler doğruysa, Yıldız Sarayı yağmalanmasından önce, padişahın özel kitaplığında beş bin civarında kitap bulunuyordu ve bunların pek çoğu polisiye türünden kitaplardı.

Çok kuşkulu oluşu, çeşitli evhamları, karşısındakilere mesafeli duruşu, insanlara güvensizliği, Sultan Abdülhamit'in neredeyse herkesçe bilinen en önemli özelliklerindendi. Ama tüm bu olumsuz davranışlarına karşın, içine kapanık ruh yapısıyla kendisini çeşitli hobileriyle oyalaması ve bu konularda son derece sanatkârane eserler üretmesi takdire şayan bir olgudur da.

Sultanın neredeyse tüm saltanat yaşamı, jurnalliklerle dolu bir saray ortamında geçtiğinden, selamlık törenleri dışında pek dışarıya çıkmaz, günlerini Yıldız Sarayı'nda oturup, kendisine ulaştırılan istihbarat raporlarını okumakla geçirirdi. O günlerde ülkenin bir yanı, diğer yanının "muhbiri" olarak yaşardı. Hele başkent İstanbul'da herkes her şeyden kuşku duyar şekilde dolaşırdı etrafta. Büyük paşa konaklarında hizmet eden kölelerden veya aşçılardan biri, pekâlâ azılı bir muhbir olabilirdi. Babaların çocuklarını, çocukların babalarını jurnallediği bir devirdi bu. Öyle ki, kardeşi Reşat (sonradan Sultan V. Mehmet Reşat) ile aynı terziye giden kimselerden dahi kuşku duyardı Sultan Abdülhamit. İstanbul'daki birtakım derneklerin, kulüplerin toplantılarını bile sıkı bir şekilde denetlettirir, oralarda neler yapılıyor, kim kiminle neler konuşuyor, hepsinden haberdar olurdu. Bir keresinde Fener'de yapılan bir toplantıda, Rum patriğine orada kaç kişi olduklarını sormuştu. Sultanın patrikten aldığı yanıt şu idi: "Üç papaz, dört adet de duvar!.. Tamamı yedi!.."

İşte, Abdülhamit bu sıkıntıları ve takıntıları içinde kendini hobileriyle oyalayarak rahatlatabiliyordu. Sanata, güzel giyinmeye çok meraklıydı. Daima beyaz renkteki gömlekleri hep ütülüydü, kırışık pan-

tolona tahammül edemezdi. Batı müziğini sever ve hayranlıkla dinlerdi. Oğlu Burhaneddin Efendi'nin dinlediği eserleri de pek takdire şayan bulurdu.

Abdülhamit, bu ince zevkleriyle yetinmezdi tabii, yeni diller de öğrenmek isterdi. Ali Mahvi isimli hocasından Acemce dersleri almıştı. Sultan bu Mahvi Hoca'ya çok hürmet eder, büyük sevgi beslerdi. Hiç yanından da ayırmazdı onu. Üzerinde büyük hakkı olduğunu düşündüğü için, dışarıya çıktığında Mahvi Efendi'yi sık sık kendi arabasına alır ve karşısına oturturdu. Mahvi Efendi'nin atı da bu sultan arabasının arkasından gelir, onları takip ederdi. Devrin ünlü simalarından Memduh Paşa'ya göre, aslında sultan Abdülhamit bunu, kendini suikastlerden korumak için yaparmış...

Bir elektrik kablosunu, yaşadığı koca sarayı yakar diye, çağın en önemli iletişim aracı olan telefonu birtakım kişiler arasında kendisine zararı dokunabileceğini hissettiği için, suikastçiler, caniler, vatan hainleri işlerini çabucak görüp kaçabilir diye de otomobili bir hamlede yasaklayarak, dünyanın o günlerini derinden etkileyen ve son derece gerekli olan bu yeni icatları asla başkente sokmayan II. Abdülhamit'in bu olumsuz davranışları, besbelli ki kendi ruh halindeki sıkıntılar ve endişelerden kaynaklanıyordu. Devlet yöneticilerinin bilinçsizce veya acemice pek çok yanlış davranışında kendi hatasının olmadığını düşünür, yine kendi üzerine bir şey kondurulmasından ise haz etmezdi.

Gece uykularında bile rahatsız olan, nerede yatacağına bir türlü karar veremeyen sultan, bir türlü pençesinden kurtulamadığı evhamı yüzünden Yıldız Sarayı'nın içinde belirli bir yatak odasına dahi sahip değildi. Sık sık değiştirdiği yatak odalarının hep giriş katlarında olmasına dikkat ederdi. Yangın ve deprem korkusu yüzünden böyle önlemler almayı yeğleyen Sultan Abdülhamit, gece uykusuna rahatça dalamazdı. Uyumadan önce yatağının kıyısındaki paravanın arkasından, kendisine polisiye ve seyahat kitapları okuyan "gidiş müdürü" Mahmut Efendi'yi, esvapçıbaşı İsmet Efendi'yi, mabeynci Emin Bey'i dinler, uykusu geldiği anda da "kâfi" diyerek gözlerini kapar, kitabı okuyan kişi, bu arada sessizce odayı terk ederdi.

Abdülhamit, çoğu kez portatif bir yer yatağında uyur, "Madem ki asker bunun üzerinde yatıyor, o halde ben de yatarım," derdi. O gece eğer odasında "kadınefendi" bulunuyorsa, o da portatif bir yatakta yatmak zorunda kalırdı. İş bununla da bitmez, sultanın muhafızları olan Boşnak bir tüfekçi, Söğütlü alayından bir zabit ve harem ağası da aynı şekilde, kapının önüne serili yer yataklarında uyurlardı. II. Abdülhamit, yatağında ayaklarını uzatmaz, bunu sağlamak için ayak uçlarını yastıklarla doldurturdu. Yatağının baş kısmı ise, ayak tarafından

daha yüksekti. Bunu da uyku esnasında beynine kan gitmesin diye yaptırmıştı!..

Suyu bile özel olarak saraya getirtilirdi Abdülhamit'in. Çağlayan suyu, sultanın küçüklüğünden beri içmekten zevk duyduğu ve daima yeğlediği, hiç vazgeçmediği bir kaynak suyu idi. Kâğıthane'nin doğu tarafında ve derenin sol yanındaki bir köşkün arkasındaki tepedeydi bu suyun kaynağı. Sultan olduğunda, Abdülhamit bu suyu Yıldız Sarayı'na nakletmişti. Kaynağından alınan su, buradan Mecidiyeköyü'ndeki bir savağa, sonra da saraya ulaştırılıyordu. Sultanın vehminden dolayı, ilerlediği yolda suya kötü amaçlı herhangi bir girişimde bulunulmaması düşüncesiyle, pek çok askere bu su yolunda nöbet tutturulurdu. Hiçbir insan, hatta hayvanlar bile bu suyun yakınına yaklaştırılmazdı.

Uzun saltanat yaşamında böyle sıkıntılı ve evhamlarla dolu günler geçiren Abdülhamit, devlet idaresinde de son derece temkinli adımlar atar, kendisine yöneltilebilecek kusurlu bir davranışı bertaraf edebilmek için, sözlerini çok dikkatli kullardı. İngiltere Kraliçesi Viktorya'nın tahta çıkışının 60. yılı münasebetiyle yaptığı konuşmalarında, bu tavrını apaçık ortaya koymuş ve "Eğer bugün bizim İngilizlerle aramızda bir anlaşmazlığımız varsa, bunun suçu ne ben ne de odur. Suç, bu ülkedeki bazı siyasetçilerindir," diyerek, işin içinden sıyrılmayı iyi becermişti.

Tahttan indirildiği 1909 yılında sürgüne gönderildikten sonra, çıkan büyük savaş nedeniyle İstanbul'a getirilip Beylerbeyi Sarayı'nda ikamete mecbur kılınan Abdülhamit, bir Alman gemisi olan "Lorley" ile gece karanlığında İstanbul limanına ulaştırıldı. Ama Abdülhamit, gemiden o saatlerde inmek istemeyince, herkes onun bu anlamsız inadı karşısında ne yapacağını şaşırmış durumda kalakaldı. Sonradan öğrenildi ki, hareket kabiliyeti zayıflayan sultan, gecenin kör karanlığındaki tahliye sırasında ayağı kayıp denize düşerek boğulmaktan ürkmüş, bunun yanı sıra, tam o esnada bir caninin düzenleyebileceği saldırıya kurban gitme korkusu da onun bu vesvesesini alabildiğine arttırmıştı.

Düşünün ki, bu çok güçlü Osmanlı sultanı, içeriklerini bilmediğinden veya yan etkilerinden çok korktuğu için, özel doktorunun verdiği ilaçların pek çoğunu içmez, yıllarını geçirdiği ve bir yazlık saray olduğu için kalorifer tesisatı döşenmeyen Beylerbeyi Sarayı'nda, sağlığını korumak adına, her sabah garip bir şekilde ve korkmadan, soğuk suyla yıkanırdı.

Sultan Abdülhamit'in bu "vesveseli" ruh hali, onu o denli pençesine almıştı ki, sonraki yıllarda ağzında neredeyse hiç kalmayan dişlerini bile kimselere güvenemediği için, kerpeteniyle kendisi çekerdi!..

Ömrünü Yıldız Sarayı'nda geçirip, iktidardan düştükten sonra da Beylerbeyi Sarayı'nda tamamlayan Sultan Abdülhamit, çok yakınında hissettiği bazı musahipleri (sohbet dostları) dışında, öyle kolay kolay herkese açılmaz, dertlerini, sıkıntılarını da kimselerle paylaşmazdı. Ama inandığı bir musahibine, çok önemli sırlarını ve düşüncelerini rahatlıkla anlatırdı. Onlarla bir sohbet havasında konuşur, rahatlardı. Bazen de yazılar yazardı. Böyle bir anlatısında yazdıkları ise gerçekten ilginçtir: "Musahibim iki gündür neden yazılara devam etmediğimi sordu bana. Bunun üzerine düşündüm. Vatanımızın nerelerden nerelere geldiğini düşündüm... Bir zamanlar üç kıtaya yayılan şu koskoca imparatorluk, on yılda bir karış toprak haline gelmiş. Acaba bunun vebali kimin? Hoş kim olduğunu bulsak, ne işe yarayacak ki bu? Vatan elden gittikten sonra!"

İSTANBUL'DA BİR UÇAK VE "ŞARK OKU!.."

1912 yılının 14 Nisan'ına rastlayan bir bayram günü, Şişli-Çağlayan arasındaki Abide-i Hürriyet tepesinde mahşeri bir kalabalık toplanmıştı. İstanbulluların yüzündeki heyecan ve coşku ifadesi, burada neler yaşanacağını tüm açıklığıyla aksettiriyordu sanki.

Hürriyet şehitlerine ait kabirlerin bulunduğu bu tepelik açık arazide kümeleşmiş kent sakinleri, o güne dek yaşamlarında hiç görmedikleri "uçak gösterisi" için bir araya gelmişlerdi. Gordon Bell adında bir İngiliz pilot, beraberindeki uçuş ve teknik ekibiyle birlikte, 11 Nisan günü İstanbul'a gelmişlerdi bu gösteri için. İngiltere'den yola çıkarılan uçak havadan değil, deniz yoluyla İstanbul'a getirtilmişti! İngiltere'de parçalara ayrılıp sökülerek gemiye yüklenen küçük gösteri uçağı Yeşilköy'e ulaşınca, civardaki bir tarlaya götürülmüş ve burada o parçalar tek tek yerlerine monte edilerek, uçağın uçuşa hazır hale gelmesi sağlanmıştı.

Sonunda beklenen o an geldi ve uçak, güneşli bir bahar gününe rastlayan 14 Nisan'da havalandı. Hürriyet tepesindeki yoğun kalabalıkta, şaşkınlıkla karışık büyük bir heyecan dalgalanması oldu. Herkes gözünü gökyüzüne çevirmiş, uçağın süzülerek uçuşunu seyrediyordu. Uçak zaman zaman pike yaparak yüzeye iyice yaklaşıyor, insanlar sağa sola kaçışıyor ve aşağıda bir uğultudur gidiyordu. Fakat aksilik, o gün hava çok rüzgârlıydı ve uçağın daha fazla alçalmasına olanak tanımıyordu.

İlk kez gördükleri küçük uçağı çok beğenen İstanbullular, yine de fazlasıyla heyecan duymuş ve tatmin olmuşlardı. Zamanın hükümeti bunu dikkate aldı ve kısa bir süre sonra uçak kullanmayı öğrenmek amacıyla Fransa'ya 10 yetenekli genç askeri gönderdi. Bir süre sonra

artık uçaklarla tanışan ve onlara iyice alışan İstanbullular, bu ilginç ve çağdaş keşfin ürünlerini başka işlerde de değerlendirmeye başladılar. Böylece "ilk ticarî hava kuryesi", 3 Ekim 1922 günü İstanbul'a ulaşmış oldu.

Paris'ten havalanan bu "pırpır"lar, İstanbul'a gelene dek, Avrupa'daki pek çok limana zorunlu olarak uğradıklarından, yolculuk haliyle uzun zaman alıyordu. İlk kuryenin başkente varması 30 saat kadar sürmüştü. Kış aylarında sefer yapılmıyor, fakat bunun dışında haftada iki kez uçuluyordu.

Paris-İstanbul arasındaki "ilk resmi uçuş" ise iki yıl sonra, 12 Nisan 1924'te gerçekleşmişti. Güzergâh üzerindeki başka alanlara da uğranıldığı için, bu yolculuk süresi de aşağı yukarı aynıydı. Bu ilk hava hattının, adı da pek havalıydı: "Şark Oku!.."

KALDIRIMLAR VE KURŞUN KÂRHANELERİ

İstanbul'un Müslüman ve gayrimüslim yerleşimlerindeki binalarda bazı farklılıklar görülürdü eskiden. Örneğin, bir Müslüman mahallesinin kıyısında eğer bir gayrimüslimin evi varsa, bunun boyunun Müslüman evinin boyunu geçmesine müsaade edilmezdi. Ayrıca bazı bölgeler içinde gayrimüslimler serbestçe konut inşa edemezlerdi. Hatta, Sütlüce'den Rumelikavağı'na, Kadıköy'den de Anadolukavağı'na dek bir dönem Hıristiyanların bina yapmalarına, yeni bir kilise kurmalarına izin verilmemişti. Üstelik bu kişilere Müslüman ahaliden birinin ev satması dahi yasaklanmıştı.

Bu sert uygulamalara karşın, yine de bazı yumuşatıcı kararların alındığı ve bazı şartların yerine getirilmesi kaydıyla kiliselerin harap bölümlerinin yenilenmesine müsaade edildiği de görülmüştür. Dönemin mimarbaşı, inşaat sorunu yaşayan gayrimüslim mahallesine kalfalarından birini gönderir ve aksaklıkların düzeltilmesi, gereken yerlere onarım yapılabilmesi konusunda kilisenin durumunu kontrol ettirirdi.

Kalfa, öncelikle mahalle halkından kilisenin orada eskiden beri var olup olmadığını, ne zaman inşa edildiğini öğrenir, sonra mabedin tüm ölçülerini en ufak ayrıntısına dek alırdı. Eğer inşaata izin verilirse, mabedin herhangi bir yerine, ölçülen ebadından "bir santim dahi" fazla ilave yapılmasına asla müsaade verilmezdi. Daha sonra onarım bittiğinde, kalfa tekrar kiliseye gelir, yeniden ölçüler alır ve bunları onarımdan önceki ölçümlerle kıyaslardı. Bir sapma görürse de o bölümü derhal yıktırırdı.

Konutlarda ve başka iş yerlerinde de buna benzer epeyce kısıtlamalar bulunuyordu. O günlerin uzunluk birimi olan "zirâ" burada devreye girer ve Müslüman ve gayrimüslim konutlarının yükseklikle-

rini ayarlardı. Yukarıda değindiğim şekilde de, gayrimüslim konutlarının yüksekliği, Müslümanlarınkinden daima alçak tutulurdu.

İstanbul sokakları çok dar ve genellikle kıvrım kıvrım olduğundan, geleneksel ahşap evlerin üst kat çıkmaları, yani cumbaları, sokağa ne ölçüde taşacak, önceden belirlenirdi. Ama herhangi bir geçit resminde, bir düğün alayında, bu sokakları kullanmak zorunda kalan konvoyun rahatça geçebilmesi için, evlerin üst kat cumbalarının yıktırılması, sık yaşanan olaylardandı.

Günümüzdekilerin çoğu pek iyi olmasa da, eski İstanbul kaldırımları şimdikilere kıyaslanamayacak denli kötüydü yine de. Öncelikle şekilleri bir tasarım ürünü değildi ve yamuk yumuk idi. Fakat, vakıf yapılarının önlerindeki kaldırımları vakıf yönetimlerinin yapması veya düzeltmesi kural olduğu için, böyle yerlerdeki kaldırımlar, diğer alelade sokaklardakinden daha düzgün idiler. Ayrıca, kendi sınırlarındaki kaldırımları düzeltmeyen vakıf yöneticileri, derhal görevlerinden alınırlardı.

İstanbul kaldırımlarını onaran kaldırımcıların, bu işlerine "üç yıl garanti" verdikleri bilinir. Bu süre içinde kaldırımların yapımında hatadan dolayı bir bozukluk tespit edilirse, kaldırımcılar ücret almadan onları yeniden düzenlerlerdi. Fakat bununla birlikte bu kaldırımcılar, yaptıkları ağır işlerin sonunda aldıkları ücreti az bulurlar, bunu da dile getirirlerdi. Beri yandan, özellikle 17. yüzyıl sonrasında İstanbul'da yaşanan büyük ekonomik sorunlar giderek artınca, buna paralel olarak ücretlerin ödenmesinde de aynı doğrultuda sıkıntıların yaşandığı gözleniyordu. Zaten ortalıkta ödenecek para kalmamıştı. Bu durumda büyük sıkıntıya giren saray, zorunlu olarak mutfaklarındaki kazanları eriterek, bunlardan "mangır kesmeye" başladı. Viyana seferinden sonra işçilere ücret ödenmesinde karşılaşılan zorluklardan dolayı böyle uygulamalara gidildiği kaydedilmiştir.

1800'lere gelindiğinde ise, ekonomik durum, iyiden iyiye içinden çıkılamaz hale geldi. Sonuçta, İstanbul halkına altın ve gümüş takı kullanmama yasağı getirildi ve eğer ellerinde böyle değerli mücevherat bulunduruyorlarsa, bunları derhal darphaneye teslim etmeleri emredildi.

İstanbul'daki inşaatlarda kullanılan bütün mimari malzemeler belirli ölçüler çerçevesinde standartlaştırıldığı için, zor şartlara karşın üretimin aksamaması yönünden bu malzemeler belirli depolarda stoklanırdı. Beri yandan, İstanbul'un yakasını tarihi boyunca bırakmayan dehşetengiz yangınlar nedeniyle, inşaat işleri sürekli bir canlılık kazanmıştı. Bu felaketler, malların fiyatlarını çok etkilediği gibi, işçi ücretlerini de zorunlu şekilde sık sık değişime uğratmaktaydı.

İnşaatların en önemli malzemesi ise kurşundu!.. Cami, mescit, medrese, sıbyan mektebi, sebil, meydan çeşmesi gibi envai çeşit yapının üst örtüsü için son derece gerekli ve vazgeçilemez bir kaplayıcı malzeme olan kurşun, büyük yangınlarda eriyip gittiği için, her istenildiğinde bunu bulabilmek ve damları yenilemek kolay olmuyordu. Şimdiki gibi fabrikalarda preslenerek imal edilmeyip, odun ocaklarında ve zor şartlarda çalışılan "kurşun kârhaneleri"nde üretilirdi genellikle. Beri yandan, İstanbul'da bunların sayısı çok fazla değildi. Üstelik her önüne gelen bu ağır işleri yapamazdı. Kurşuncu çırakları önce, ustalar ve kethüdalar tarafından eğitilir ve sonra sınavdan geçirilirlerdi. Başarı sağlayamayan kurşuncu çırakları bir daha asla bu mesleği icra edemezlerdi. Kaldırım taşı döşeyenlerin pek ehil olmadığı İstanbul'da, oldukça usta olan kurşuncular, çok sık yangınlar yaşandığı için, "eriyen damları" onarmakta bazen yetersiz kalabiliyorlardı.

İstanbul inşaatlarında, kaldırımcılıkta, yol döşenmesinde, lağımcılık işlerinde, değişik insan grupları görev yapardı genellikle. Örneğin, "pokçuluk" denilen (lağımcılık, şimdiki kanalizasyon) pis su atık işlerinde çoğunlukla Ermeni işçiler çalışırlardı. Binaları badanalama işlerinde ise, Ermeniler yine ön planda görünürler ve bu konuda, müşterileriyle yaptıkları o çetin pazarlıklarıyla tanınırlardı; "Seksan akçe disan ağartırım, yetmiş akça disan olmaz," diyerek bu ücret inadında ne denli ısrarcı olduklarını gösterirlerdi. Bu badanacılık işlerinde kullandıkları domuz kılından fırçalarıyla da bu ustalar, kolaylıkla diğerlerinden ayırt edilebilirlerdi.

BALMUMCU VE BEŞİKTAŞ ANILARI

Elli altmış yıl önce bile Beşiktaş'ın ve Balmumcu'nun tarihi ve coğrafi görünümü şimdikinden çok farklıydı. Bizans devrinin "Aya Mamas" denilen bu yöresi, fetihten sonraki günlerde Fatih'in askerleri ve ulema tarafından bir Müslüman mahallesi kimliğine sokularak, tekkelerle, mescit ve hamamlarla bezenmiş, en yoğun yerleşim ise 16. yüzyılda Kanuni zamanında gerçekleşmişti.

Az güneyindeki Fındıklı'dan Beşiktaş sahillerine dek eski yıllarda pek çok eser sahil boyunca dizili durur, gerideki yemyeşil yamaçlarda ise mesire yerleri bulunurdu. Birkaç tarihi tanık dışında geriye hiçbir şey kalmamıştır şimdi bu güzergâhta. Saymakla bitirilemeyecek olan yapılar arasında, eski tersane kâtiplerinden Mehmet Bey'in ahşap yalısı, Fındıklı Camisi yanındaydı. Tophane-i Amire Nazırı Çelebi Efendi'ye ait yalı ise, buna çok yakındı. Günümüzde ana caddenin ortasında ve Kabataş Vapur İskelesi karşısındaki dev ağacın dibinde ve metro istasyonunun önündeki kabirde Fatih Sultan Mehmet'in çizmecibaşısı olan Mehmet Ağa gömülüdür. Buraya vaktiyle "Çizmecibaşı Arazisi" derlerdi. Mehmet Ağa burada, şimdi izleri dahi kalmayan bir cami ve tekke yaptırmıştı.

Hassa silahşorlarından biri olan Salih Ağa'ya ait yalı da, günümüzde set üzerindeki eski yerinden sökülüp deniz kıyısındaki yeni yerine nakledilen 18. yüzyıldan kalma Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın yaptırdığı dev meydan çeşmesinin yanında idi. Sultanlara ait, "Sandal-ı Hümayun" kayıkhanesi Fındıklı-Beşiktaş arasındaki bu kıyılarda yer alırdı. Kıyıda eskiden beri duran "kaba" bir taşı yontturup düzelttiren ve bunu bir iskeleye dönüştüren Kara Bali Çelebi'nin arazisi bu taş nedeniyle Kabataş İskelesi olarak anılmıştır o günden sonra. Daha

ilerideki Beşiktaş Meydanı'nda ise, Barbaros Hayrettin Paşa'nın camisi ve medresesi vardı. Bunlarla birlikte, Aynacılar Kethüdası Hacı Mehmet Ağa'nın, Tarakçı Mahmut'un, Pekmez taciri Ahmet Ağa'nın, Zeytinyağcı Seyid Halil Ağa'nın yalılarına ne oldu acaba?.. Hiçbiri yok artık... Keşke bütün bu yok olan eserlerin acı yazgısını, Beşiktaş İskelesi yanında bir zamanlar duran has oda bekçisi Hasan Efendi'nin kahvesinde oturup, bir bardak sıcak çayımızı Boğaziçi'ne karşı yudumlarken düşünebilme olanağımız bulunsaydı. Keşke!..

Kim bilir, Beşiktaş'ın az ilerisindeki Çerağan (Çırağan) Sarayı'nın yerinde bir zamanlar Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın Ferahabad Sahilsarayı'nın durduğunu, yine Beşiktaş'ın beri tarafındaki kıyıyı süsleyen Dolmabahçe Sarayı'nın ise, 1751'de burada var olan ve I. Mahmut'un yaptırdığı Ferahfeza Yalısı'nın, eski Beşiktaş Sarayı'nın bulunduğu yerde yükseldiğini de canlandırırdık zihnimizde, o bir bardak nefis çay eşliğinde belki. O ne ahşap saraydı öyle!.. O sıralarda bir efsane gibi dilden dile anlatılan "dünyanın yedi sarayı"ndan biriydi. Keyhüsrev'in, Şirin'in saraylarıyla boy ölçüşürdü adeta. Sarayın tahtı, "14 bin dirhem gümüş çekilip" imal edilmiş ve buraya yerleştirilmiş, İran şahı Keykavus'un tavus kuşu biçimindeki tahtından bile üstün olmuştu. Kutsal emanetler dairesi de vardı sarayda. Burada Peygamber'in kutsal hırkasının ucu suya batırılır ve bu su tüm saray efradına dağıtılırdı. Hırka ve sancak, ayrı ayrı 40 bohçada muhafaza edilirdi. Diğer emanetlerin korunması için, yine sultan 68 bin dirhem gümüş bağışlamıştı. Dairenin döşenmesi için ayrılan miktar ise, 20 bin dirhemdi.

O yıllardan az daha önce, bu muhteşem ahşap sarayın güney yönünde bir başka göz kamaştırıcı eser, bembeyaz mermerleriyle parıldamaktaydı. Öyküsü ise şöyle gelişmişti:

Dolmabahçe-Beşiktaş havalisi ve çevresi, daha doğrusu, Galata, Kasımpaşa, Pera, Tophane'den ta Karadeniz kıyılarına dek, bütün bu Rumeli yakasının kuzey bölümü Galata kadılığının sınırları içindeydi. Galata kadısının ikamet ettiği mekân ise, şimdiki Perşembepazarı içindeki Arap Camisi'nin yanındaki bir konaktı. Güçlü eli ve yetkisi İstanbul'un çok uzak noktalarına dek uzanan Galata kadısının sorumluluk alanındaki köy sayısı ise, 300'ün üzerindeydi. Marmara Denizi'nin en güney sahilinde bulunan Kapıdağ yarımadası ve Erdek dahi bu Galata kadılığına bağlı yerleşimlerdi.

İyi kalite mermer üreten bu yörelerde, bazı Hıristiyanlar bu işlerin ticaretini yapıyorlardı. 1741 yılında Yorgi adında bir Hıristiyan tacir, Kapıdağ yarımadasına mermer almaya geldi İstanbul'dan. Galata kadısından buradaki naibine gönderilen bir haberde, Yorgi'nin bu mermerleri gemiye yükleyip İstanbul'daki bir inşaata götüreceği ve ona

hiç kimsenin müdahale etmemesi isteniyordu. İşler istenildiği gibi yola koyulduktan sonra, sorunsuz şekilde İstanbul'a nakledilen güzel kalitedeki mermerler, Dolmabahçe yakınında şantiyeye indirildi. Çünkü Yorgi'nin bu mermerleri, o günlerde henüz Dolmabahçe Camisi'nin bulunmadığı kıyının tam karşısındaki bir sebil için taşınmıştı buraya; "Hacı Mehmet Emin sebili ve haziresi!.."

1741 yapımı bu güzel ve zarif sebil ve sağ tarafında buna bitişik olarak yer alan mezarlık alanı, günümüzde, işte bu Dolmabahçe Camisi'nin tam karşısındaki yolun kıyısındadır!

Burası, aynı zamanda Beşiktaş'ı komşusu Beyoğlu'ndan ayıran sınırı da oluşturur. Ama, o güzel sebili takip eden duvarlar boyunca dizili duran Esad Efendi ve Koca Yusuf Paşa sebillerini de "Beşiktaş çevresi"nden saymamak mümkün mü? Esad Efendi, 17. Yüzyıl, II. Osman döneminin güçlü şeyhülislamlarından biriydi. Kızını da Sultan Osman'a vermişti. Yanındaki Koca Yusuf Çeşmesi ise, daha önce şimdiki yerinde değil, sahil tarafında, Fındıklı Camisi'nin yanındaydı. Eee, zorunlu olarak oradan yol geçince sökülüp şimdiki yerine kondu. Yusuf Paşa, Sultan I. Abdülhamit'in 1786-88 arasında iki kez görev yapan sadrazamıydı.

Osmanlı tarihinin en ünlü denizcisi olan Kaptanıderya Barbaros Hayrettin Paşa için 1540'ların başında Mimar Sinan'a yaptırılan güzel türbeden ve paşanın yalısının limanın Beşiktaş kıyılarında yer almasından sonra, çok yeğlenen bir köy haline gelmişti Beşiktaş. "Deve meydanı" da denilen bu alandaki Barbaros Paşa'nın konağının bahçesinde Bizans'tan kalma bir de su kuyusu dururdu.

On yıl kadar sonra usta mimarımız Sinan 1555 yılında, yine bir kaptanıderya olan Sinan Paşa'nın ısmarladığı ve yol üzerinde şimdi de duran "Sinan Paşa Camisi'ni" inşa edince, semt, fiziki ve doğal yapısının tüm görkemi, sakinliği, temiz havası ve güzelliğiyle, Boğaziçi'nin Müslüman-Türk özelliğini yansıtan bir yöresine dönüştü. Bu mekân 18. yüzyılın geç dönemlerinden sonra, cami bitişiğindeki türbeden dolayı ayrıca çok kutsal kabul edilir ve ziyaretçisi her zaman bol olurdu. Buradaki 1859 tarihli kare planlı türbede iki sanduka durur. Eski İstanbul velilerinden ve 1746'da ölen "Neccarzade Mustafa Rızaüddin Efendi" yatar bunlardan birinde. Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhlerinden Memiş Efendi'nin yanında yetişmişti bu şeyh. Diğer sanduka ise, yine Neccarzadelerden "Muhammed Sıddık Efendi"ye aittir. Bu şeyh ise, 1719 ve 1794 yılları arasında yaşadı. Üsküdar'daki ünlü Mahmut Hüdai Dergâhı'nda uzun yıllar görev yapmıştı.

Beşiktaş Sarayı, işte tüm bu eserleri adeta taçlandırmıştı. İstanbul'un en ünlü Mevlevihanelerinden olan Beşiktaş Mevlevihanesi ise,

sahilde, Çırağan yönündeydi. Aynı yerde sarayın yapılacağı gerekçesiyle 1867'de yıktırılmıştı. Sonra bu dergâh geçici olarak Fındıklı'da bir binaya nakledildi. Burası ise, Karacehennem İbrahim Paşa'nın konağı idi.

Naime Sultanın yanmış yalısı (Gazi Osman Paşa Yalısı)

Beşiktaş'ın hem kuzeye hem de güneye doğru uzayıp giden kıyılarını, hafif bir meyille yukarılara doğru tırmanan sırtlarını, değişik zamanlarda kurulan başka başka yapılar doldurdu zaman içinde. Sonra buralarda yeni mahalleler, namlı semtler çıktı ortaya. En gelişmişlerinden olan ve çiftlikleriyle tanınan bu semtlerden birisi ise, Balmumcu idi. Beşiktaş'ın tepesindeki bu semt, Barbaros Bulvarı'nın üst kısmında ve sağ yandaki Orhaniye Kışlası'nın (İl Jandarma Komutanlığı) çevresine yayılan bölgedir. 19. yüzyılın sonlarına dek yemyeşil yamaçlarla, çiftliklerle kaplı bu rüzgârlı yörenin en ünlü kısmı ise, Zincirlikuyu'ya doğru yer alan eski "Balmumcu Çiftliği" idi. Semt de zaten adını bu çiftlikten almıştı. Burayı, gayrimüslim zengin bir işadamı kurmuştu ve adından da anlaşıldığı gibi, burada balmumu ve mum üretimi yapılır ve değişik yerlerde pazarlanırdı. Balmumcu Çiftliği'nin içinde bir de ünlü "Balmumcu Kasrı" yer almaktaydı. II. Mahmut'un dinlenmek ve huzur bulmak için sık sık bu kasra uğradığı bilinir. Demek ki 200 yıldan da eski bir yapıydı bu. Sultan V. Mehmet Reşat da gençlik yıllarında burada çok zaman geçirmişti. Hatta bir süre sonra da sahibi oldu. Sultan öldükten sonra ise, Seniye Sultan'a geçti kasır.

1923'te Balmumcu Çiftliği'nde "Balmumcu Darüleytamı" açıldı. Bu bir okuldu. I. Dünya Savaşı'nda şehit olan askerlerin çocukları için ilk ve orta düzeyde eğitim veriyordu.

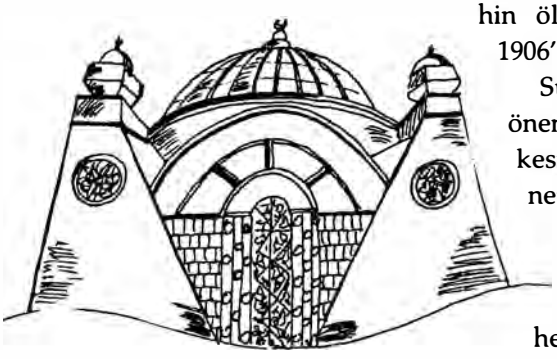
Sultan Abdülhamit'in 19. yüzyılın sonlarında Yıldız Sarayı'na yerleşmesi dolayısıyla, Beşiktaş'ın pek çok yamacı, Abbasağa bölgesi, Serencebey Yokuşu çevreleri, saraya daha çabuk ulaşılabilsin ve sarayın yakınında bulunsun diye, çeşitli paşa konaklarıyla dolmaya, kalabalıklaşmaya başladı. Tabii bu gelişimden Balmumcu da nasibini aldı. Yeşillikler ve eski çiftlik arazileri, buralarda da bina işgaline uğradı. Bu saraylı konaklarının belki de en ünlülerinden biri, Serencebey Yokuşu'nun kuzey yamacında, dillere destan bir manzarası bulunan ünlü Gazi Osman Paşa'nın ahşap konağıydı. Günümüzde

sahilde yanık halde duran yalıda da oturmuştu bir süre paşa. Adını taşıyan sıbyan mektebi kalıntısı, sahildeki Adliye'nin ve üniversitenin girişinde durur.

Osman Paşa yeşillikler içindeki sırtlarda bulunan konağının en çok "limonluk" denilen bahçesini sever daha çok burada oturur, dinlenirdi. Tam kırk odası olduğu söylenen bu konağını, bahçeden hüzünlü bir şekilde seyrederdi paşa. Olasılıkla yüksek masrafı nedeniyle bu konağı ile baş edemediğini düşünürdü hep. Hatta yakınlarına, "Bir yansa da şundan bir kurtulsam," diye dert yanardı. Gerçi Osman Paşa'nın isteği gerçek olmuştu, ama biraz gecikerek... Ne ilginçtir ki, kırk odalı saray yavrusu, Osman Paşa öldükten kırk gün sonra yanıp kül olmuştu!..

Şimdilerde Barbaros Bulvarı'nın Beşiktaş Meydanı'na yakın sağ yanında ve Yıldız Sarayı'na arkadan çıkan yolun başında görülen Ertuğrul Tekkesi Külliyesi'nin üst tarafında ahşap ve kârgir iki metruk yapı vardır. 19. yüzyılın en önemli tarikatlarından Şazeli tarikatı, burada faaliyet gösterirdi. II. Abdülhamit'in de gönülden bağlı olduğu bu tarikatın "medeni" kolundan Muhammed Zafir Efendi, sultandan büyük itibar görür, kendisine karşı saygı ve sevgisi hiç eksik olmazdı. Zafir Efendi Trablusgarp'tan İstanbul'a gelmiş ve kendisini çok sevip sayan sultanın yardımıyla tekkeyi yaptırmıştı, Ertuğrul Camisi'nin üst tarafına. Şimdi perişan halde duran bu tekkenin ahşap harem dairesine ve kârgir misafirhanesine her yıl Trablusgarp'tan 30 kadar derviş gelir ve burada konuk edilirlerdi.

Sultan Hamit, 1823 ile 1903 yılları arasında yaşam süren şeyh için, bir İtalyan olan ve İstanbul'u pek çok güzel eserleriyle süsleyen mimar Raimondo D'aronco'ya, şimdi caminin önünde ve yol üzerinde duran nefis güzellikte ve "art-nuvo" stilindeki türbesiyle, bir de kare planlı kütüphane yaptırmıştı. Ertuğrul Tekkesi, aynı dönemlerde yapılan Unkapanı'ndaki ve Alibeyköy'deki Şazeli tekkelerinden daha ünlü ve büyüktür. Şeyh Zafir'in kabri, aynı stildeki çeşme ve kütüphane, şeyhin ölümünden üç yıl sonra, 1906'da inşa edilmişti.

Şeyh Zafir'in türbesi

Sultan II. Abdülhamit, çok önem verdiği bu Ertuğrul Tekkesi'nin yapımı sırasında denetlenmesi için, o günlerde Serencebey sırtlarındaki az önce söz ettiğim muhteşem konağı ile de hep gündemde olan Plevne kahramanı Gazi Osman

Paşa'yı görevlendirmişti. 20. yüzyıl başlarında, oldukça sakin, olağanüstü güzel Boğaziçi manzaralı ve yemyeşil olan bu sırtlarda yaptırılan külliyenin şimdiki bulvara bakan ahşap ve kötü durumdaki meşrutahane müştemilatında tam 19 oda ve 4 sofa ile, 5 adet hela, bir hamam, mutfak ve bekçi odası bulunuyordu. Şimdi de duran caminin ise açık yeşil renkteki ahşap binası çok güzeldir ve genel olarak o dönemlerin batı stili mimari anlayışını yansıtır. İç mekânda en ilgi çekici birim, bizzat II. Abdülhamit'in kendi elleriyle yaptığı kadınlar mahfilinin ahşap kafesleridir. Sultan, gerçekten çok yetenekli, usta bir marangozmuş doğrusu!..

Cumhuriyet'ten sonra tekkelerin kapatılmasıyla devre dışı kalan eser, bir süre "Şair Nedim İlkokulu" olarak hizmet verdi. Sakızlı Hattat Abdülfettah Efendi'nin güzel yazılarıyla süslediği caminin şadırvan aynaları, ne yazık ki o dönemlerde kazınmış ve üstlerine sıva vurulmuştur. Tekke, yapıldığı yıllarda daha çok eğitim amacıyla kullanılıyor ve Trablus'tan gelen dervişler burada bir yıl tasavvuf ilmi görüyorlardı. İcazetlerini de bu eğitimin sonunda alıyorlardı. Sadece bu dervişler değil, herhangi bir resmi görev nedeniyle Yıldız Sarayı'na gelen Arap kabile şeyhleri de bu tekkede misafir edilirlerdi. Bunların yeme içme gereksinimleri saraydan karşılanırdı. Zenginleşen tekkenin, vakıf olarak pek çok malı, mülkü ve arazileri bulunuyordu. Bugün de görülebilen Akaretler'deki sıra kârgir konutların tümü, Tophane'deki dükkânlar bu tekkenin gelir getiren mallarındandı.

Şazeli Tekkesi'nin ayin günü cuma idi ve çoğunlukla Sultan Abdülhamit de bu ayinlere katılırdı. İlk şeyh Muhammed Zafiri'den sonra, oğlu İbrahim Zafiri ikinci şeyh seçilmişti. 1947'de ölünce, Çırağan Sarayı karşısındaki setlerde İstanbul'un en kutsal mekânlarından biri olarak varlığını hâlâ sürdüren ünlü Yahya Efendi Dergâhı haziresine gömülmüştür İbrahim Efendi.

Bir zamanlar, Osman Paşa'nın konağı olsun, Şazeli'nin dergâhı olsun, her mekânı, zamanımıza ulaşmış veya ulaşamamış ilginç eserlerle anılarla dolu olan Beşiktaş'ın, küçük mescitleri, büyük camileri, çeşmeleri, mesireleri, koruları, hamamları ve pek çok sultanın oturmayı yeğlediği sahildeki ünlü "Beşiktaş Sarayı" ile, şöhreti katlandıkça katlandı asırlar içinde. Boğaziçi'nin en önemli ve büyük Müslüman yerleşimlerinden biri haline geldi, iyice kalabalıklaştı. Semt içinde, konutların yakınında hamamlar inşa edildi. Bunlardan biri çarşı içinde durur hâlâ.

Fakat, 20. yüzyılın erken dönemlerinde Beşiktaş'ın tarihi görünümü hızlı biçimde değişime uğrayıp bozulmaya başladı. Söylediğim gibi, II. Abdülhamit'in iktidarı süresince birtakım mabeyn memurları, Beşiktaş ve Balmumcu sırtlarında yaptırdıkları bazı ruhsatsız ev ve

konaklarla çevrenin iyice dolmasına neden oldular. Üstelik "Hazine-i Hassa" (bir tür merkez bankası), bu yapılardan hiçbir şekilde vergi de tahsil edemiyor, ta asırlar öncesinde, II. Beyazıt dönemi vakıflarına ait olan bu arazilerdeki yağma bir türlü önlenemiyordu. Bu şekilde, eski güzelim yamaçlar ve Balmumcu Çiftliği arazileri, parsel parsel bazı kişilerin eline geçti ve yerleşim sorunları giderek daha da arttı. Tabii bu tehlikeli durum bir noktada sarayın dikkatini çekti ve devletçe bu işleri düzene koyması için bir "hazine-i hassa memuru" tayin edildi. Bu kuruluş, önceden yapılan binaları vergilendirmeye, çiftlik arazilerindeki yapılaşmaları da engellemeye çalıştı. Dahiliye Nezareti ise, konuyu açıklığa kavuşturmak için bir "tezkire" yayınlamak zorunda kaldı ve Beşiktaş ile Balmumcu sırtlarında o günlere göre yoğun sayılabilecek ruhsatsız yerleşimin bir ölçüde önü alınmış oldu.

Beşiktaş hamamlarının en ünlüsü ise, sahil yolundaki çifte hamamdı ve Sinan Paşa Camisi'nin güneyinde dururdu. 16. yüzyıldan kalan ve yine bir Sinan eseri olan bu hamamın yanında da bir taş köprü görülürdü. Eski asırlarda bunun arka tarafında Sinan Paşa'nın yaptırdığı başka küçük bir çarşı dururdu ve etrafı yeşilliklerle, çayırlarla kaplıydı. Günümüzdeki Çarşı Caddesi'nden "Ihlamur Deresi" akardı. İstanbul'un en dik yokuşlarına sahip Ihlamur sırtlarındaki vadiler arasından şırıl şırıl akan o dere, Beşiktaş Meydanı civarından Boğaziçi'ne dökülürdü. Ihlamur Deresi yüksek yamaçlardan aktığı için, bol yağmurlu günlerde de sık sık taşardı. Ama ne taşmak!..

Bir gün geldi, hava kapkara kesildi, şimşekler gökyüzünü doldurdu. Peşinden öyle bir yağmur boşaldı ki, dere derelikten çıktı, adeta azgın dalgalı bir deryaya dönüştü. Tepelerden kopup gürül gürül akan sular çarşı civarına yaklaştıkça korkutucu bir sel haline geldi ve tüm sahil mıntıkasına doğru taştı, yayıldı. Önüne ne çıktıysa sürükledi, çamurlu sular Beşiktaş'ı yuttu adeta. Taş köprüyü de aldı götürdü önünde. Çılgınlaşan çamurlu sular bu sefer hamama yöneldi ve bir anda içeride henüz ne olup bittiğinin farkında olmayıp sıcak sularda yıkanarak rahatlamaya çalışan insanların üzerine çullandı.

Feryat figân kaçışmaya çalışan çıplak afetzedelerin bir kısmı, kendilerini hamamın camekân kısmına güç bela attılar. Burası kubbeli bir mekândı. Pis sular içeriye doluştukça doluşuyor, insanların çıkış kapısına ulaşabilmeleri mümkün olmuyordu. Yükselen sel suları, camekânda mahsur kalan zavallıların boylarını bile aşarak kubbe kavisine tırmanmaya başladı. Ama kısa bir süre sonra, ne yazık ki o acı ve karanlık günde, tamamen sulara gark olan hamamın içinde sıkışmış insanlar, burada feci şekilde boğularak can verdiler. İstanbul'un yaşadığı acı olaylardan biridir bu.

Bu tarihi hamam, 1950'lerin sonlarına dek yerinde duruyordu. Ne zaman ki, o yıllarda iktidarda olan Menderes hükümeti, İstanbul'u çağdaş (!) caddelerle donatmak amacıyla, pek çok yerde yaptığı tarihi eser kıyımları gibi, burada da Boğaziçi sahil yolunu tam hamamın üzerinden geçirerek, bu derin anılar taşıyan 16. yüzyıl eserini ortadan kaldırdı.

Dediğim gibi, Beşiktaş bunun gibi pek çok eserini yitirdi. Bunlardan biri de, Barbaros Türbesi'nin yakınında I. Abdülhamit döneminde yapıldığı sanılan bir mescitti. Bitişiğinde ise Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa'nın türbesi görülürdü. Tarihi iskelenin yan tarafında ise, Sinan Paşa'nın yaptırdığı bir kervansaray vardı. Üsküdar tarafına geçecek askerler teknelerine binmeden önce bu kervansarayda konaklar ve son hazırlıklarını yaparlardı. Şimdi Barbaros heykelinin bulunduğu geniş meydanda, Kömür İskelesi, Hayrettin İskelesi, Taş İskelesi, Oduncu, Sinan Paşa, Kalafat gibi isimler taşıyan dar ve küçük sokaklar vardı. Barbaros Bulvarı'ndan ise Hasan Paşa Deresi Caddesi ile Gazi Refik Sokağı geçerdi.

O yıllarda, Beşiktaş'ın az güneyindeki yamaçları kaplayan Maçka dolaylarından Dolmabahçe kıyısına inen şimdiki Kadırgalar Caddesi'ne "Kadırgalar Geçidi" derlerdi. Yan taraftan Swiss Otel'e dolambaçlı şekilde tırmanan ünlü "Bayıldım Yokuşu", her nedense "Yoruldum Yokuşu" adıyla tanınırdı ve bu yokuşa açılan "Yoruldum Sokağı" görülürdü.

Ayrıca, geç 19. yüzyıldan kalma eski dükkânlar, kasap, bakkal türü eski ahşap ve kârgir işyerleri, Beşiktaş'ın tarihi dekorunun birer parçasıydılar. Bu dükkânların üst katlarında genellikle çırakların odaları olurdu. Bu yöre, sarayın çok yakınında yer aldığı için, sultan katındaki dedikodular bile dükkân duvarlarında çınlar, dilden dile dolaşırdı. Sultan Abdülaziz sırf bu nedenle sevmezdi bu dükkânları ve sanki "her kötülüğün ve fitnenin yayıldığı mekânlar" olarak görürdü. Hatta veliaht Şehzade Murat'a bir suikast düzenlenebileceği korkusuyla da hepsini kapatmıştı bir dönem. Sonra da bütün bu dükkânları satın alıp kendi mülküne katmıştı. Ancak, 1908 II. Meşrutiyet sonrası yeniden faaliyetlerine dönebilmişlerdi o "dedikoducu dükkânlar."

Yakın tarihlerin iktidarlarında bunların her biri yıkılarak, Beşiktaş tarihi değerlerinden iyice koparıldı. Hasan Paşa'nın türbesi bile yıkıldı. Ama, biraz insafa gelip belki de "ayıp ettiklerini" düşünerek, daha sonra yıkılan o türbeden Hasan Paşa'nın kemiklerini topladılar ve götürüp, Çırağan Sarayı'nın karşı sırtlarında yer alan ünlü Yahya Efendi Dergâhı'nın haziresine gömdüler!..

Beşiktaş deyince, bu tarihi semtte yaşamlarını sürdürmüş kişilere ait o anlı şanlı öykülere değinilmeden geçilebilir mi?.. Yani, ömrünü bu yörenin sokaklarını arşınlayarak sürdürmüş "yaşlı süpürgeci"yi anlatmadan Beşiktaş'ın tadına varılabilir mi, bilmem... Sıradan, yaşlı bir adam ve koca Beşiktaş semtinin tarihi... Nasıl da gelip bir noktada kesişebiliyor ve İstanbul'un unutulmaz bir anı sayfasını oluşturabiliyorlar?..

O yaşlı süpürgeci, Sultan II. Abdülhamit zamanında, Beşiktaş çarşısında yaşıyordu. Buradaki dükkânında ürettiği geleneksel ve eski İstanbul evlerinin değişmez eşyası olan süpürgeleri sırtına yükler ve sokak sokak dolaşarak, "Süpürgeeee... süpürgeci geldi!" diye bağırarak ev hanımlarına satmaya çalışırdı. Kadınlar, görünmemek için ev veya bahçe kapılarını azıcık aralayıp göz ucuyla beğendikleri süpürgeleri seçerlerdi. Maçka ve Nişantaşı'nın, ahşap konutların yan yana dizildiği dar sokaklarında arkasına yüklediği süpürgelerle yorulmadan gezen bu çalışkan ihtiyar, "96 olayları" diye bilinen, yani 1896'da Ermeni çetecilerin silahlı vukuatlarının yaşandığı günlerde, dükkânının yanındaki fırının önünde, eli silahlı çetecilere karşı tek başına direnmiş, tüfeğiyle onları kovalamıştı. Adı, Yusuf'tu bu yaşlı kahramanın!.. Beşiktaşlı süpürgeci Yusuf!..

Bir de, 1872'de Kazancı Ohannes'in oğlu olarak Beşiktaş'ta doğan ünlü bir gazeteci vardı tarihi semtte. Adı, Arşak Çobanyan'dı ve dönemin tanınan tercüman ve şairlerinden biriydi aynı zamanda. 1894 yılında yayınladığı "Dzağik" (Çiçek) isimli gazetesiyle, adından epeyce söz ettirmişti. Aynı zamanda gazetenin müdürü de olan Beşiktaşlı Arşak, 1954'te Paris'te geçirdiği bir trafik kazasında yaşamını yitirmişti.

"HAVAGAZI" GÜNLERİ

İstanbul'da gazyağı ve lambalarının kullanılmaya başlandığı dönem 1865-70 yılları arasıdır. O günlerde başkent ahalisinin evlerin ve sokakların aydınlatılmasında en çok yeğlenen araçtı gaz lambaları.

Gazyağı Rusya'dan getirilirdi. Kentin gereksinimine uygun olarak satışı, çoklukla mahalle bakkallarında yapılmaktaydı. Stok yeri olarak, Boğaz'ın Anadolu yakasında bulunan Beykoz'a bağlı İncirköy kıyıları seçildi ve 1860'lı yılların sonlarında burada dev depolar oluşturuldu. Ama yangın korkusu ve her an doğabilecek büyük bir tehlike nedeniyle bu depolar geçici olarak bir gemiye nakledildi. 1872 yılında Boğaziçi'ne geçirilerek kıyıya bağlanan bu geminin adı, "Peyk-i Şevket" idi.

Bir süre sonra Abdurrahman Şami Bey adlı bir girişimci, ortaklık kurduğu Hacıyan Mumcuyan ve Samancıyan adlı kişilerle bir olup bu kez Çubuklu kıyılarında günümüzde de görülebilen kocaman depoları 1883 yılında inşa ettirerek gaz stoklama faaliyetlerine başladılar. O günlerin İstanbul'unda gazyağı lambası, yeni ve heyecan yaratan bir buluştu ve halka "teknik bir harika" diye lanse edilen bu yakıt çok benimsenmişti. Sokak sokak dolaşıp halka gazyağı satan satıcılar, "Haydi, gazyağı geldiii'" diye bağırarak, evlere servis yaparlardı. Ama genelde Müslüman olan satıcılar, sadece yakıtı satarlar, fitil ve lamba satışı yapmazlardı. Bunların satışları tamamen Yahudilerin elindeydi. O günlerin dünyasının diğer şehirleri gibi, asırlar boyunca karanlık gecelere mahkûm olarak yaşam süren İstanbulluların ev ve sokakları bu nedenle daha çok şenlenmişti. Nerede kalmıştı artık o eski kapkara geceler?.. Eskiden İstanbul'da sıradan insanlar koyu karanlık ve sessiz gecelerde eğer sokağa çıkmak zorunda kalırlarsa, ellerine "muşamba fener" tabir edilen katlanabilir bir fener alırlar ve bununla gezinip yön

bulmaya çalışırlardı. Zengin kişiler ise, önlerinde yürüyen uşaklarının taşıdığı "cam fener" denilen daha büyük boy ve alımlı bir fenerle sokağa çıkarlardı. Buna, "fener çekmek" denirdi o zamanlarda. Sonra karanlık günler bir nebze daha olsun aydınlandı ve İstanbul'a havagazı geldi 19. yüzyıl sonlarına doğru, büyük tantanalarla. Bu gazyağı ise, çok daha önemli bir aydınlanma sağladığı gibi, radyatörler aracılığıyla kapalı mekânları ısıtmakta da büyük bir rol üstlenmişti.

İstanbul'da havagazı depolarının sayısı dört idi. 1853'te, sarayın ısınma ve aydınlatması için şimdiki Dolmabahçe-Küçük Çiftlik Parkı'nda yapılan gazhane, silindirik ve demir aksamlı formuyla hayli heybetli bir depoydu. En tanınmışları olan "Yedikule Gazhanesi" ise 1880'de inşa edilmişti. Demiryolu ve istasyon yakınlarında, eskiden kalma bu tesisler günümüzde de görülebilmektedir.

Kadıköy semtinde, Kurbağalıdere yakınındaki "Hasanpaşa Gazhanesi Tesisleri" ise, 1892'de yani II. Abdülhamit devrinde inşa edildiler. Şimdilerde bu eski tesislerin bir kültür kurumuna dönüştürülebilmesi için çeşitli projeler üretiliyor.

Dördüncü havagazı tesisi ise Kuzguncuk'ta idi, ama bundan bir şey kalmamıştır günümüze. Asırlardır gecelerin kör karanlığına mahkûm olarak yaşayan İstanbul'da, havagazının gelişiyle "yüzünün az da olsa aydınlandığı" dönemlerde, şehrin öyle her yanı ışıl ışıl değildi tabii ki. Hatta 1886 tarihli şartnamede, sokak ve caddelerde yakılacak havagazı fenerlerinin ne kadar aralıklarla buralara yerleştirilecekleri bir karara bağlanmıştı. Bu mesafe, iki fener için 60 metre olarak belirlenmişti. Ayrıca Şehremaneti'nin onayı olmadan bu aydınlatmaların yakıtı için kömürden başka maddenin kullanılmaması da karara bağlanmıştı. Bu duruma göre, "karsel" denilen ve "kolza yağında saatte 42 gram zeytinyağı tüketen" lambalar kullanılacaktı. Ayrıca bu havagazı lambalarının akşam ne zaman yakılacağı da açıkça belirtilmişti: "Güneş battıktan 10 dakika sonra"!..

Havagazının İstanbul'da kullanılmaya başlamasıyla ve kent sokaklarının bu "yeni icatla" aydınlatılmaya başlanmasıyla ilgili öyküler, gerçekten de çok ilginçtir.

Asırların Osmanlı başkentinin, elektriğin verilmeye başlandığı 1914 yılının Şubat ayından önceki gecelerini şöyle bir gözlerinizin önüne getirmeye çalışın veya düşlerinizde canlandırmaya gayret edin, o zifiri karanlık ve mezarlık sessizliğindeki sokaklarını, caddelerini, yokuşlarını, meydanlarını, tepelerini, çayırlarını... Eğer ay ışığı da yoksa o gecelerde, koyu bir karanlığın ve esrarengiz bir sessizliğin kentin üzerini bir çarşaf gibi örttüğü saatlerde, İstanbul'da dışarıda bulunmanın ürkütücülüğünü varın siz hesap edin!..

Elektrikten önceki günlerde başkentin meydan ve büyük caddeleri, bazı önemli sokak başları, direklerin ucundaki havagazı lambalarıyla aydınlatılıyordu. Bu lambalar, İstanbul'un sosyal yaşamında ve tarihinde gerçekten de önemli ve unutulmaz anılar taşırlar. 1880'li yıllarda, yani havagazı kullanımının zirve yaptığı o dönemlerde, İstanbul'daki toplam havagazı lambası, 3943 adetti. Bunların nerelere, ne miktarda konulacağı kentin Şehremaneti dairesinde planlanmış ve o şekilde önemli açık alanlara ve işlek caddelerin kıyılarına yerleştirilmişlerdi.

Buna göre, havagazı lambalarının 1815 adedi Beyoğlu yakasına verilmiş, Asya yakasına, yani Kadıköyü'nün payına ise, 2989 havagazı aydınlatma aracı düşmüştü. Bütün bölgeler ve sur içi İstanbul yarımadası dahil, başkentte kullanılan toplam havagazı aydınlatma aracı sayısı 8747 adeti buluyordu. O günlerin İstanbul nüfusuna göre bu miktar çok gibi görünse de, kentin pek çok yeri, hele ücra mahalle köşeleri bu aydınlatma işlerinden nasibini almaktan henüz çok uzaktı. Oraları daha bir süre karanlığa mahkûm olarak yaşamaya devam edeceklerdi gecelerde.

İstanbul'daki toplam lamba adedinin, Beyoğlu bölgesinden ve İstanbul yarımadasından 200'er adedi, Kadıköyü'nden ise 70'i, "Gazhane şirketi" tarafından ücretsiz olarak veriliyor, ancak geri kalan 8277 lambadan belirli bir para alınıyordu. Belediyeden ise, bir ücret istenmiyordu.

1914 tarihinde, Kâğıthane yakınındaki Silahtarağa santralinden İstanbul'a elektrik verilmesinden sonra dahi, havagazı kullanımı tamamen ortadan kalkmış değildi. Cumhuriyet'ten sonra bile havagazı lambasıyla aydınlatılan pek çok cadde ve sokak bulunmaktaydı İstanbul'da. 1932 yılının "gece İstanbul'u"nu, tam 2324 adet emektar havagazı lambası, hâlâ aydınlatmaya devam etmekteydi!..

Havagazıyla aydınlatan ilk bölgelerden biri, Pera'nın gözdesi "Cadde-i Kebir" (İstiklal Caddesi) idi. Sonra hızla başka başka bölgelere de yayıldı. Çeşitli binaların içleri bununla aydınlatılmaya başlandı. Tabii ki, camiler de bunların içindeydi. Sanmayın ki, hemen büyük bir cami seçilmişti bu iş için. İstanbul'da havagazı ile ilk aydınlatılan cami, şaşırtıcı biçimde, Divanyolu üzerinde, Çemberlitaş'ın karşısında şimdi de duran ve altında bir ayakkabıcı dükkânının yer aldığı, küçük "Hayrettin Camisi" olmuştu!..

"KARAİM" SEMTLERİ VE YER DEĞİŞTİREN YAHUDİLER

"Okumak" fiilinin bizim "Karaköy"ümüzle yakın bir ilişkisi var. "Kara" sözcüğü, eski İbrani dilinde "okumak" anlamına gelen bir ifadeyi açıklardı. Bir zamanlar Osmanlı tabiyetinde olan ve yönetim tarafından Karaköy ve çevresine yerleştirilen bu Yahudiler "Karaim cemaati" diye bilindiğinden, ikamet ettikleri bu bölgeye de "Karaimlerin köyü" denmiştir. Bu söz sonradan Karaköy'e dönüşmüştür. Karaimlerin kimilerine garip gelebilecek şaşırtıcı gelenekleri bulunurdu. Örneğin; Karaim koluna mensup olan Yahudiler, hafta tatillerini çok garip şekilde "karanlıkta" geçirirlerdi!

Uzun zaman içinde Bizans'ın üstün kültürüyle kaynaşan Yahudi cemaati, kendi aralarında Rumca konuşmayı yeğlemişlerdi. Şimdiki Karaköy'de, vapur iskelesinin arkasında görülen ve 17. yüzyılda Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın yaptırdığı camiden adını alan Kemankeş Mahallesi çevresinde yerleşmiş olan Karaim Yahudilerinin Haliç'in diğer tarafında, yani tarihi yarımadanın Sirkeci semtinde de bir mahalleleri vardı. Şimdiki tren istasyonunun arka taraflarından, Yeni Cami bölgesine doğru yayılan bir mahalleydi burası. 20. yüzyılın başlarında, Sultan V. Murat'ın cenazesinin geçirilmesi için yıkılan Bahçe Kapısı, bu mahallede bulunmasından dolayı da Çıfıt Kapısı veya "Yahudi Kapısı" diye anılmıştır. Bu nedenle, bir dönem köprünün her iki ayağının çevresindeki bu yerleşimlerinin ikisine de "Karaimlerin köyü" denmiştir. Beri yandan bu Çıfıt Kapısı hakkında, eskiden bu noktada bulunan ve İstanbul'u kuşatmaya gelmiş Arap ordusu askerleri içinde şehit olan bazı "sahabe" kabirlerinden dolayı, Osmanlılar Sirkeci'nin bu bölümüne "Şehit Kapısı" dendiğini, bunun da zamanla değişime uğrayarak "Şuhut Kapısı"na dönüştüğünü iddia ederlerdi.

Yahudiler, Osmanlı toplumu içindeki ilk cemaatlerden biriydi ve yerleşim yerleri Bursa'ydı. İkinci Osmanlı sultanı olan Orhan Bey, bu cemaate hep hoşgörü ile davranıp onlara hiç dokunmadığı gibi, Yahudilerin bu kentte bir havra kurmalarına bile izin vermişti. Fetihten sonra Mora'daki ve başka yerlerdeki Yahudileri İstanbul'a davet eden Fatih Mehmet, "İstanbul Hahamhanesi"ni, kendi devletinin sınırlarındaki tüm Yahudi cemaatinin merkezi kabul etti ve tanıdı. Bundan önce Osmanlı topraklarındaki tüm Yahudi cemaati için tek bir hahambaşılık yerine, belirli merkezlerde ayrı ayrı kurulmuş hahambaşılık müesseseleri bulunuyordu. İzmir hahambaşılığı, Selanik hahambaşılığı gibi...

1453 yılında, fetihten az bir süre sonra İstanbul'a atanan ilk hahambaşı ise, Moses Kapsali idi. Fatih, Kapsali'ye görev vermek için onu huzuruna davet ettiğinde, kendisine "hocam" diye hitap etmiş, sonra da ona bir gümüş asayı armağan olarak vermişti.

Kanuni'nin ilk devirleri olan 1526'dan sonra ise, İspanya'dan gelen "Seferadlar"la, İstanbullu Romanyotlar arasında birtakım anlaşmazlıklar yaşandı. Bu iki ayrı cemaat, aralarında bir türlü huzur sağlayamadılar. 18. yüzyılda tam yedi hahambaşı görev yaptı, ama bunlar tam bir resmiyet kazanamadılar. Etkili bir din adamı olan Haham Haim Kamhi, bu yüzyılda, Lale Devri sonlarında ölmüştü.

Haim Yaakov Ben Yakar ise, 19. yüzyıl başlarında görev yapmış tanınan hahamlardandı. Orada burada, dağınık biçimde yaşayarak, varlıklarını 19. yüzyıla dek bu halde sürdürdüler Yahudiler. Ancak, Sultan II. Mahmut döneminde, 1835 yılında Osmanlı Devleti'nden bir "berat" elde ederek hahambaşılık kurumunu "resmi hale" sokmayı başardılar. Bu dönemin ilk hahambaşısı da, o beratı alıp görevine başlayan Abraham Levi oldu. Tanzimat Fermanı, 3 Kasım 1839'da Topkapı Sarayı'nın Gülhane Bahçesi'nde okunurken, törende hazır bulunan Yahudi cemaatini, Hahambaşı Moşe Fresko temsil ediyordu.

Çok çeşitli cemaatlere sahip olan Musevilerin, Karaim veya Karay Musevileri denilen cemaati, Kuzey Karadeniz-Kırım kökenli bir topluluktu esasen. Bunların Eyüp'ün Üç Şehitler mevkisinde "meşatlık" denilen mezarlıkları vardı. Hasköy'de ise bir mabetleri bulunan Karay cemaatinin sayısı şimdilerde parmakla sayılabilecek denli azalmıştır.

Yahudi cemaatinin İstanbul'da zaman içinde semtlerini değiştirip başka mahallelere yerleşmesinin başlıca nedenlerinden biri, kuşkusuz ki doğal afetlerdi. Yangınlarda da topyekûn mahalle değişimleri olurdu. 1666 ile 1698 arasındaki 32 yılda 26 büyük yangın geçiren İstanbul'da, Yahudiler çok büyük zararlar görmüşlerdir. 1606'daki Sirkeci yangınında bölgeyi terk eden Yahudiler, Hasköy'deki diğer Yahudi

cemaatinin yanına yerleşmiş ve böylece oradaki 20 cemaat nüfus bir anda 12 bin kişiye ulaşmıştı.

1618 Bedesten (Kapalıçarşı) yangınında Zeytun Sinagogu'nu da yitiren Yahudiler, Ortaköy'deki cemaate sığınmıştı. Bu şirin köyde, 16. yüzyıldan ve Don Josef Nasi zamanından beri hatırı sayılır bir Yahudi cemaati zaten vardı, ama bir sinagoga sahip değildiler. Bu nedenle Haham Josef Mitrani'ye danışarak, hiç olmazsa "şabat"da, yani kutsal cumartesi'de yakın bir yöredeki sinagoga gitmenin uygun olup olmayacağını bile sormuşlardı. Bunların yalıları da vardı burada. Örneğin "Şekerci Yalısı" bunlardan biriydi.

1633'te Cibali'deki kalafat (ziftleme) yerinde başlayan yangın, İstanbul'un yaşadığı en büyük felaketlerden biri olmuştur. 20 bin kadar hanenin yanıp kül olduğu bu yangında, çoğunlukla Romanyot Yahudilerin yaşadığı bölgede çok sayıda sinagog da tarihe karışmıştı. Balat mumhanelerinde başlayan 1640 yangını da, yöreyi daha üst taraflardaki Draman'a dek bütünüyle eritti. 1660 yangını ise, tam bir felaketti. 80 bin hane küle dönüştü ve Yahudiler bu kez de, Anadolu tarafına geçerek, önceden, yani 1620'lerden beri sultan bahçelerinde (Kuzguncuk yöresine doğru) ve çevrede yaşamlarını sürdüren Yahudilerle kaynaştılar. Hahambaşılığın en çok uğraştığı olayların başında bu yangınlar geliyordu. Çünkü, bu korkunç olay tam bir sosyal felaketti ve binlerce kişilik cemaat uzun yıllar boyunca yaşadığı mahalleleri, semtleri resmen terk etmek zorunda kalabiliyordu. Hanelerinin renkleri ve boylarıyla da İstanbul'da fark edilen Yahudi cemaati için Osmanlı sarayı, onların pek işlerine karışmamakla birlikte bazı kısıtlayıcı şartlar getirmişti. Örneğin, bir Yahudi evinin yüksekliği 6 metreyi geçmezdi başkentte.

Böyle olmakla birlikte, Yahudilerin İstanbul'da etkin olmadıkları düşünülmemeli. Çünkü ticarette ve hele 19. yüzyılda sarraflıkta oldukça söz sahibiydiler. Aynı yüzyılın Yahudi bankerlerinden Kamondo'nun öyküleri ve çok sevdiği İstanbul için yaptıkları dilden dile anlatılırdı. "Kamondo merdivenleri" halen Galata'da görülmesi gereken en önemli kent mimarisi örneklerinden biri olarak ziyaretçilerin hayranlık dolu bakışlarını üzerine çeker.

15. yüzyıldan beri İstanbul'da etkinliklerini sürdüren Yahudilerin 16. yüzyıla gelindiğinde, sultan sarayında bile önemli mevkilerde bulunduklarına dair anlatımlar mevcuttur. Bunların en ünlüsü Ester adında bir Yahudi kadındı. Bunun gibi, sarayda başka kadınlar da vardı. "Kira" unvanıyla anılan bu kadınlar, Haremdeki saraylı kadınların dış dünya ile ilişkilerini sağlar, bunun karşılığında da önemli miktarlarda servet edinirlerdi. Ester'in dışında, "Bula" ve "Eksati" isimli ka-

dınların da fazlaca etkinlikleri vardı. Ama kentteki Yahudi cemaati, zaman zaman içten ve dıştan gelen sıkıntılarla da karşılaşarak zor günler geçirmişlerdir yine de.

Yahudi cemaatini sosyal fırtınalar içine sürükleyen önemli olaylardan bir diğeri ise, 17. yüzyılda Sabetay Sevi'nin çalkantılı yaşamı nedeniyle cemaatin tümünün Osmanlı coğrafyasında, özellikle İstanbul'da yaşadıkları büyük zorluklar olmuş, Hahambaşı Yomtov Ben Hanaya Benyakar da bu zorluklarla mücadelede büyük gayretler sarf etmişti.

"AVOR ZAVOR" KAHVESİ

19. yüzyıl başlarında ve Sultan II. Mahmut devrinde İstanbul'da gerçekten de çok garip, anlaşılması zor olaylar yaşanmış, bunun sonucunda ve bunu takip eden süreçte ise başka başka acılar, güçlükler, eziyetler çekilmişti.

Ruslarla yapılan savaştan ve 1826 yılında yeniçeri ocaklarının lağvedilmesinden sonra, kim veya kimler tarafından çıkartıldığı belli olmayan bir dedikodu etrafa yayılmış ve İstanbul halkıyla birlikte, ordu da saray da bu söylentilerden kaynaklanan pek sıkıntılı günler geçirmişti. Buna göre, güya İstanbul'daki Rum vatandaşlar toplu halde ayaklanacak ve şehrin her tarafı kanlı bir savaş alanına dönecekti.

Osmanlı sarayını pençesine alan bu endişeli hal, doğal olarak yöneticileri bazı önlemler almaya yöneltti. Devlet katında tanınmış, önemli kişilerin konaklarının, saraylarının önlerine muhafızlar yerleştirildi. Zabitler, caddelerde, sokaklarda kol gezip, belirli noktalarda nöbetler tutmaya başladı. İstanbul ahalisine bile, olaylara anında müdahale edebilsinler düşüncesiyle çeşitli silahlar dağıtıldı. Yalnız bu arada, bazı esnafın ve "ayaktakımından" kimselerin silahlanmasına izin çıkmadı. Çünkü, ortalığı kasıp kavuran bu pis dedikodunun bunların arasından yayıldığına inanıyordu saray.

Bu ayrımcılık üzerine, zaten çok zayıf, "ipi koptu kopacak" durumdaki asayiş iyice bozuldu ve işler çığırından çıkmaya başladı. İstanbul ahalisi, genç sultan II. Mahmut'un büyük reformlara imza atarak kurduğu ve "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" ismini verdiği yeni ordunun, gelişebilecek isyan olaylarına hemen müdahale edebileceğini beklerken, umulmadık kişilerin silahlandırılması karşısında büyük bir şaşkınlık ve hayal kırıklığı yaşadı. Bu durum daha sonra, panik ve kor-

ku dalgasına dönüştü. Dedikodular kılıktan kılığa giriyor, ağızlardan ağızlara yayılıyordu. İstanbul, deyim yerindeyse, bu korkuyla yatıp kalkıyordu.

Tam o esnada bir başka kötü haberin kara bulutları İstanbul üzerinde kümeleşmeye başladı. Rusların, İstanbul'a gelip lağvedilen yeniçeri teşkilatını yeniden kuracakları dedikodusu adeta ilkinin üstüne tuz biber ekti. Her ağızdan farklı farklı sesler çıkıyor, yalanla dolanla dolu uydurma sözlere kanan ahali kime inanacağını bilmeden, karabasanlarla dolu bir akıntıya kapılmış gidiyordu.

II. Mahmut ortamı yatıştırmak ve İstanbul halkının güvence içinde bulunduğunu vurgulamak istercesine, sert bir dil kullanarak Babıali'ye derhal bir emirname yayınladı. Buna göre, bu söylentileri yayanlar, her kim olurlarsa olsunlar hemen yakalanıp idam edileceklerdi. Osmanlı iktidarı, birilerine gözdağı vermek ve halkın gözünü korkutup sindirmek için ürkütücü bir karar almıştı.

Güvenlik güçleri hiç vakit yitirmeden işe koyulup, dedikodulara hâlâ son vermeyerek saman altından su yürüten bazı esnaf takımını, yuvalandıkları yerlerde bulup tek tek ortadan kaldırdılar. Bu esnaflardan biri olan tuhafiyeciler kethüdası Hacı Ahmet, Eminönü'nde asıldı. Doksana yaklaşan yaşıyla kuruyemişçi esnafını yöneten Kethüda Uzun Mehmet ise Kuruyemişçiler Çarşısı'nda katledildi. Anadolu yakasının ünlü kayıkçısı Halil'in ise Üsküdar'da işi bitirildi.

İş bunlarla da kalmadı. İstanbul'un berduş takımından bazı serseriler, haytalar, asi oldukları belirlenenler öteden beriden toplandı ve İstanbul'un değişik mekânlarında asılarak idam edildiler.

Bütün bu olup bitenlerden sonra, felaket dedikodularının nereden yayıldığının tespit edilmesine çalışıldı. Sonunda aranan adres bulunmuştu: "Avor-Zavor Kahvehanesi!.."

Sultan II. Mahmut'un askerleri hemen Balıkpazarı'ndaki bu zehir yuvası kahveyi bastılar ve yerle bir edercesine, temellerine dek yıktılar, yok ettiler!..

PERÇEMLİ İBO

İstanbul'da Bizans'tan Osmanlı'ya asırlar boyunca, kadınlar ve erkekler, biçimleriyle, renkleriyle, kim bilir ne tür pabuçlar giyerek dolaşmışlardı sokaklarda? Gayrimüslim cemaatten Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, siyah, mavi, mor ayakkabılarla gezinirlerken, Müslümanlar sarıyı yeğlerlerdi. Çedik pabuçlar, başmaklar, çarıklar, yemeniler, meşinler, botlar, çizmeler, mokasenler, bağcıklılar gibi, kim bilir ne türleri giyildi, eskitildi, kışın çamurlu, yazın tozlu İstanbul sokaklarında?

Bunları biliriz bilmesine de, o tozlanan yahut çamurlanan ayakkabıların boyama işlemi ne zaman başlamıştır acaba İstanbul'da, bu bizim için hâlâ meçhuldür ve net bir bilgimiz bulunmaz bu konuda. Bir kişi mi işin ucundan tuttu, yoksa bir iş kolu olarak, bir çarşıda, bir arastada mı yapılmaya başlandı bu pabuç boyama işi?

Fakat bazı rivayetler, bazı ipuçları verir bize bununla ilgili. İstanbul'da ilk ayakkabı boyama ve boyatma işleminin 20. yüzyıl başında görüldüğü söylenir. Eminönü'nde, Köprübaşı denilen mevkide, şimdi bulunmayan Valide Han'ın önünde ayakkabı boyacılığı yapan ilginç bir tip varmış o yıllarda. Bu boyacılık mesleğini Edirne'den kendilerinin getirdiğini çevresindeki meraklılara ve ayakkabılarını boyattıran kimselere böbürlenerek anlatırmış. "Biz başlattık bu boyama işini, biz," diye, fırçalarının tahta sandığına vura vura bağırırmış Edirneli "Perçemli İbo" gururla!..

BİZANSLILARIN SOSYAL KAVRAMLARI VE İLGİNÇ ÂDETLERİ

Üzerinde yaşadığımız güzel İstanbul'u, Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis adıyla kullanan Bizanslılar, hem kentteki hem de saray düzeyindeki sosyal yaşantılarında, pek çoğu sonradan Osmanlılara da geçen ve bazıları değişikliklere uğratılan birtakım örf ve âdetleriyle, resmi ve sivil gelenekleriyle, bir hayli ilginç portreler çizmişlerdir.

Aslında bu Bizans devletinin gerçek adı Roma idi. Büyük Roma'nın doğudaki Ortodoks kolu olduğu için "Doğu Roma İmparatorluğu" diye tanınırdı. Zaten bu büyük uygarlığa 16. yüzyıldan sonra Bizans denmişti. Alman bilim adamı Hieronymus Wolf (1516-1580), uygarlığın efsanevi adı olan "Bizantium"dan esinlenerek Doğu Romalılara "Bizans" demeye başlamıştı. Bu sözcük o denli ünlendi ki, günümüzde bile hâlâ pek çok kimse, başkenti Konstantinopolis olan bu güçlü ve köklü devlete "Bizans" der...

6. yüzyıl İstanbul'unda ve İmparator Iustinianus döneminde, Bizans'ın liderinin elinde mızrağıyla ve atının üzerinde betimlenmiş kabartmasının olduğu sikkelerin çevresinde "Roma İmparatoru" diye yazardı. Doğrusu da zaten buydu. Konstantinopolis ise, öncelikle Roma İmparatorluğu'nun "eş başkenti", 395 yılından sonra da "Doğu Roma"nın başkenti unvanıyla anılıyordu. Yani Bizanslılar diye bildiğimiz kentimizin eski sahipleri, aslında "Romalı"dırlar.

Doğu Roma imparatorları da zaman zaman çeşitli unvanlarla anılmış, hatta eşleri olan imparatoriçeler de birtakım sıfatlar yüklenerek tahtlarına kurulmuşlardır. "Komnenoslar", "Paleologoslar" gibi çeşitli hanedanlık soyadlarıyla anılan imparatorların bunlara ek başka sıfatları da olurdu. Örneğin; 7. yüzyılın imparatorlarından Heraklios'un

unvanı "Basileos"tu. İlginçtir, fetihten sonra Fatih Mehmet de bu Basileus unvanıyla anılırdı. İmparatoriçelerin en bilinen ve yaygın unvanları ise, "Augusta" idi. Ama bu unvan sadece yaşayan Bizans imparatorlarının, yine yaşayan eşlerine verilmekteydi. Eğer imparatoriçe ölmüşse yalnız ilk adıyla anılır, kendisinden artık "augusta" diye söz edilmezdi.

Osmanlıların oldukça şatafatlı saray törenleri, ilginç ve çok ayrıntılı saray protokolleri, bazı unvanlar, "eski âdetlerin yeniye adaptasyonu" yönünden Bizanslıların saray ritüelleriyle şaşırtıcı benzerlikler taşır. Bizans sarayında çok nazik bir konu olan "uluslararası diplomatik ilişkilerdeki hassasiyetler" daha sonraki yıllarda Osmanlı sarayında da sıkça gündeme gelen en önemli saray âdetlerindendi. Bizans zamanında, üst düzey saray memurlarından olan "magister officiorum"lar baş rol oynarlardı bu hassas ilişkilerde. Olasılıkla 7. yüzyılda oluştu-lmuştu bu birim. Senatörler de başkent Konstantinopolis'in en gözde devlet görevlileriydiler ve yılda 120 bin altın kazanabiliyorlardı. Bir soylu saraylının ücreti ise sadece 1000 altın kadardı. Tacir 200, bir köylü ise ancak 5 altınlık bir gelirle yetinmek zorundaydı 5. yüzyılda.

Aynı biçimde Osmanlıların saray protokolünde, yukarıdan aşağıya çeşitli kademelerdeki yüzlerce devlet görevlisinin aldıkları "akçe"ler de değişik miktarlardaydı ve bunların yanında değerli mal ve eşyalar da edinirlerdi. Saray içindeki hesapları yapan görevliler, kılı kırk yaran titizlikte hareket ederler ve önceden belirlenmiş ayrıntısı bol kurallar çerçevesi dışına çıkmamak için azami çaba sarf ederlerdi. Her adımda büyük bir özen ve sessizlik içinde, hiç konuşmadan geliştirilmiş özel işaretleriyle büyük bir saygı çerçevesinde davranırlardı. Burada herkes sultanın kulu idi ve onun önünde "el pençe divan" durulurdu. O mekândaki herhangi bir kişinin olumsuz veya aykırı davranışı ölümle dahi sonuçlanabilirdi. Bizans'ta da, Osmanlı'da da, merkezdeki insan daima "hükümdar"dı. Bizans imparatorunun çok yakınında görev yapan üstleri başları çok süslü, ellerinde çift yüzlü balta bulunan ve "varangian" denilen korumaların benzer versiyonunun Osmanlı sultanları için de geçerli olduğunu, onların yanı başlarında da aynı şekilde "solak"ların ve "peyk"lerin yürüdüğünü, bizim baltalı neferlerin adının ise doğal olarak bu eski Bizans geleneğinin devamı olarak "baltacılar" adını aldığını biliyoruz.

Ayrıca, Osmanlı hareminde "hadım etme"nin, Bizans devri İstanbul saraylarında da uygulandığı tarihi gerçeklerdendir. Bizans imparatorunun geceleri sürekli yanı başında duran "Proepostius sacricubiculi" (yatak odası başkanı), adeta bizdeki harem ağaları gibi bir pozisyona sahipti. Eğer imparator etkin bir kişiliğe sahip değilse, bu baş-

kanlar iktidar üzerinde dahi önemli roller üstlenebiliyorlardı. Sadece bu görevliler değil, başka saray üst rütbelileri de hadım edilirlerdi.

Bizans sarayının, başkent Konstantinopolis ahalisini tam anlamıyla doyurması, her iktidara gelen Bizans imparatorunun vazgeçemediği bir ekonomik sistem modeliydi. Yiyecek fiyatlarının sıkı şekilde denetimi, aşırı kârın yasaklanması, hiçbir malın sıkıntısının yaşanmaması için dış alımın kolaylığı, dış satımın zorluğu, Bizans yönetiminden Osmanlı'ya devredilmiş bazı devlet sistemi yöntemleriydi. Osmanlı bu yöntemi "narh" uygulaması ile piyasalara sokmuş, "lonca"lar sayesinde de aşırı kâr etme hırsının önüne geçmişti. Devletler ve cemaatler arası ilişkilerde karşılıklı çıkar çatışmaları veya anlaşmaları, Bizans'ın hemen her döneminde sıkça karşılaşılan bir durumdu. 1148'de Galata'daki uygulamada, İmparator Manuel Venedik "doçu"na Galata'da yeni mahalleler oluşturulması ve mevcut üç limana bir dördüncüsünün açılması konusunda söz vermiş, ama bunun karşılığında da Venediklilerin o yılın mart ayından eylül sonuna dek filolarını Bizans'ın emrine vermesini istemişti.

Böyle pek çok konuda olduğu gibi, devletler arası bürokraside, başkent ahalisinin günlük sosyal yaşantısında, ev hayatında sayısız kurallar ve geleneksel alışkanlıklar, başka başka milletlere de adeta kendiliğinden, doğal yollarla veya kişisel aktarımlarla intikal etmiştir. Yeme içme alışkanlıkları ve uygulamalarında bile Bizanslılardan Osmanlı toplumuna bir şekilde geçmiş bu konularla ilgili öğütler, anlatımlar, gerçekten de çok ilginç ve ünlüdür İstanbul'un sonu gelmez tarih sayfaları içinde.

Sağlıklı yaşam modeli olarak sunulan bu öneriler, günümüzün çağdaş insanına bile hayli eğlenceli gelebilir. Örneğin, o günlerin anlatılarından birinde, İstanbul'daki haziran sıcaklarının insanların kanına hücum ettiği, bu nedenle sabah uyanıldığında mutlaka "üç küçük bardak soğuk su" içilmesinin gerekli olduğu, yine üç saate kadar "oruç tutma"nın da sağlığa çok iyi geleceği anlatılıyordu. Ayrıca, karanfil, tarçın ve baharlı bitkilerden olabildiğince uzak durmak, insanların güzel ve sağlıklı yaşamaları için etkin bir yöntem olarak gösteriliyordu.

Bu bilgileri veren Bizanslı eğitici, sağlıklı bir ruha ve bedene sahip olmanın gururuyla peş peşe başka öğütler de sıralıyordu. Ona göre, böyle dinç şekilde yaşamak, kesinlikle "erkek hayvanın etini yemekle" ve asla yağ kullanmamakla yakından ilgiliydi. Politik ilişkilerden, günlük yaşamın basit uygulamalarına dek pek çok "model"in başka toplumlar tarafından da benimsenip kullanılması, insanın temel gereksinimlerini karşılama konusunda "hiçbir sınırın bulunmadığı"nı da bizlere açıklayan önemli ölçütlerdir aslında.

Bizanslılar, ilaç yerine geçen bazı su karışımları konusunda da uzman sayılırlardı. İnsanların mesane taşlarından kurtulabilmek için şu reçeteyi uygulamalarının yeterli olacağını anlatırlardı: Yarım litre köpüğü alınmış bal, iki buçuk litre şarap, 28 gram biber, 5 gram taş anasonu, 5 gram Hint sümbülü, zencefil, ayı rezenesi, çoban düdüğü, yalancı kereviz ve havuç tohumu, şarapla karıştırıldıktan sonra on gün kadar bir çömlek içinde olgunlaşmaya bırakılmalı ve bundan sonra tüketilmelidir!..

Bizans sarayındaki yeme içme törenleri ve ananeleri, Konstantinopolis'in hastaneleri, başka sağlık kurumları, terapi merkezleri, şifalı suları, yağ sürülerek vaftiz edilme, nişan, evlenme ve cenaze törenleri ve bunlar gibi pek çok yaşamsal ritüeller, bu "ilaç reçeteleri" gibi çok ince şekilde detaylanarak adeta gelenekselleştirilmişti. Örneğin; batı ananelerinin aksine, Bizans imparator ve imparatoriçelerine 12. yüzyıla dek "kutsal yağ" sürülmezdi. Ama bununla birlikte "Mesih edilmiş..." deyimi kullanılırdı. Aynı şekilde, bir imparatoriçenin taç giyme töreni, onun "yüceliğini" kanıtlamaya yeterdi ve o artık başka bir erkeğe soyluluğunu aktarabilirdi.

Bizans çağındaki kent çocukları ise, ailelerin rızasıyla çok küçük denebilecek yaşta evlendirilebilirlerdi. O zamanki yasalar gereğince bu küçük kızlar "bir drahoma" alırlar ve bundan sonra biriken servet, ileride doğacak çocuklar adına kullanılmak için korunurdu. Bizans'ta aile kavramının soyut değeri son derece yüksekti. Bu kavramlar içinde değerlendirilen "manevi akrabalık" da doğal olarak pek saygı duyulan sosyal bir olgu idi. Yani, bazı durumlarda aileler, "evlat edinme" ile çoğalıyordu. Hele saray düzeyinde çok daha yaygındı bu yöntem. Örneğin, İmparatoriçe Zoe, sonradan imparator olan V. Mikael'i evlat edinmişti! Yine bir başka imparator olan ünlü Romanos Diogenes (Romen Diyojen, Selçuklulara 1071'de Malazgirt'te yenilen lider), Nikoforos Botaniates'i "erkek kardeşi" diye kabul edip ailesine katmıştı. Bu Nikoforos da daha sonra, Briennios'u evlat edindi.

11. yüzyıldan sonra başkent Konstantinopolis'te "anne" rolü, büyük bir ideolojik simgeye dönüşme yolunda ivme kazandı. Ayrıca, ömür boyu bakire kalmak düşüncesi, "iktidar kapısını aralayan" bir güç gibiydi de aynı zamanda. Bununla birlikte, dul kalan bir kadın "ailenin reisi" statüsüne kavuşuyordu. Bizans yasası gereği çocuklar, analarına hak kalmış hiçbir şeye sahip olamıyorlardı.

Bizanslı ananın en önemli, kutsal ve geleneksel görevlerinden biri, sadece aile soyunu geliştirip genişletmek değil, kültürlü ve saygın çocuklar yetiştirmek ve onlar için sürekli dua etmekti. Bunun yanında "iyi bir ana", zamanının büyük kısmını "Tanrı'ya yönelerek" geçirme-

liydi. İmparatorluk katındaki güçlü bir ana, mahkûmları bile affedip kendisine atfedilmiş güçlü merhamete sahip kişilik unvanını korurdu. Bizanslının sosyal yaşamında ideal bir eş olunması için, bir kadının, eşine "âşık olması" gerekiyordu. Erkek gözünde ise, kadının güzelliği, vücut anatomisinde "dengeli oranları" çok önem verilen değerlerdi. Bununla birlikte, Bizans kadınları "makyajsız dahi" güzel, çekici ve dış görünümleriyle fazla uğraşmayacak denli doğal olmalıydılar!.. Her halükârda, bir kadının fiziksel görünümünü zorlaması, günah olarak kabul edilirdi. Çünkü bu durum, kendini beğenmiş bir insan imajı yaratırdı ve bu da bir erdemsizlikti. Aynı zamanda, kadını "cehenneme götüren" yollardan da biriydi de!

Kadın kutsallığının bütün bu olgularına karşın, yine de bazı Bizans kadınlarının "frenlenemeyen arzuları" yüzünden zina olayları gündemden pek düşmezdi başkentte. Bu nedenle pek çok Bizans anlatısı çeşitli zina anılarıyla doludur.

Alışkanlıklar, gelenekler, törenlerdeki ayrıntılar, aile yapısındaki kurallar, yeme içme kültürü, örf, âdet ve ahlaki sosyal inanışlar gibi pek çok kaide, Bizans'ın çok uzun süren ömründeki bir "omurga" niteliğindeydi. Alışılmış yiyeceklerinden ve damak tadından bile kolay kolay vazgeçmeyen Bizanslının mutfak kültürü, asırlar boyu, sıradan insandan imparatorluk katına dek, kökleri sağlam bir etnografik yapıda varlığını korumuştu. Bu konuda, Konstantinopolis'teki sarayında ikamet eden İmparator VIII. Konstantinos iyi bir örnektir.

Bizans saray protokolünü, örf ve âdetleri, hiyerarşik sistemin inceliklerini, dinin ve devletin ritüellerini, sofra estetiğini, yemeklerin yapılışı ve yenişleriyle ilgili hassas ayrıntıları bilmesi ve uygulamasıyla tanınan İmparator VIII. Konstantin, kendisine sunulan Bizans sofrasının ünlü yemeklerinde "ne tür sosların" kullanıldığı konusunda çok hassas ve sorgulayıcıydı. Ayrıca çok da düşkündü bu soslara. İmparatoriçe Zoe'nin ise, minik zeytinlere, beyazlatılmış defne yapraklarına ve Hint otlarına karşı aşırı zaafı vardı. Bizans imparatorluk sarayının beğendiği yemekler, aynı şekilde Konstantinopolis ahalisinin de en çok severek yediği yemekler olurdu genellikle. Örneğin, domuz eti bu yemeklerden biriydi. Kızartılarak veya haşlanarak tüketilen kuş eti de çok yenirdi. Çorbalar, belki de tüm yemekler içinde, içerikleri ve donanımları açısından en karışık olanlarından biriydi, üstelik çok da çeşidi vardı. Meyveleri ise asla çiğ olarak yemezler, haşlayarak (!) servis ederlerdi. Yemek kültürünün Bizans çağını atlayarak Osmanlı dönemine, hatta çağımıza ulaşması, İstanbul'da yaşayan değişik milletlere ait kültürlerin birbirlerinden ne denli etkilendiklerini gösterir. Cenevizliler, Frenkler, Museviler, Venedikliler... Her biri diğerinin kültü-

ründen nakiller yapmışlardır. Bizanslıların afiyetle yedikleri mücverlere, zeytinyağlı kerevizlere, iç baklalı enginarlara, etli nohutlara, fırında süt kuzularına çatallarınızı, kaşıklarınızı daldırdığınızda, bu etkilenişimin şaşkınlığını yaşamamak olanaksızdır.

Kent halkının gelenekleri gereğince, sofra ve yemek kültürüne, yemek anında kişilerin birbirlerine olan saygısına özen göstermek çok önemliydi. Yemek odasına girmeden önce mutlaka ayakkabılar çıkarılırdı. Çatal ve bıçak kullanılsa da, yemekler çoğunlukla elle yenilirdi. Çatal sofralarda, öncelikle doğu ülkelerinde boy göstermiş, sonra Konstantinopolis'e gelmiş ve Avrupa'ya buradan, ama çok sonraları uğramıştı. Osmanlı İstanbul'unda ise ancak 19. yüzyıl başlarında sofralara kurulmaya başlamıştır çatal.

Bizans coğrafyasının merkezi Konstantinopolis'te yaşamın bir parçası olarak değerlendirilen geleneksel ritüeller ve sofra-yemek kültürü doruklarda gezinirken, o yılların Avrupa'sında bu tür davranışların sözü bile edilmezdi.

DENİZ MÜZESİ'NDE İSTANBUL

Salnameler, eski zamanlarda yıl içinde gelişen olayları anlatan eserlere denirdi. Osmanlı Devleti'nin ilginç salnamelerinden biri, 19. yüzyılda Sadrazam Büyük Reşit Paşa tarafından yayınlanan "1847 salnamesi" idi. Denizcilikle ilgili olay ve gelişmeleri anlatan salname ise, "Salname-i Bahri" adıyla tanınırdı ve 1891 yılında, Sultan II. Abdülhamit dönemine aitti. Osmanlı Devleti'ne ait "son salname" 1918 yılında yayınlanmıştı.

Bütün bu eserler, upuzun bir geçmişi olan Türk denizcilik tarihi içindeki gelişmeleri, teknolojik kazanımları, başarıları, birbirinden ilginç anıları anlatırdı. Şimdi İstanbul'u gezerken bir salname yok elimizin altında, ama önümüzde harikulade bir "Deniz müzesi" bulunuyor. Beşiktaş'taki bu eşsiz kültür kurumuna girildiğinde, neredeyse bütün deniz tarihimiz ve bunlara ilişkin anılar, objeler gözlerimizin önüne serilir. O güzel anılar, dalga dalga, köpük köpük akar durur karşımızda, her göreni duygu sellerine yuvarlayarak. Başlayalım şimdi o denizlerde kulaç atmaya...

Kasımpaşa'da, Unkapanı köprüsüne doğru kıyıları tutan ünlü tersanemizin adı "Taşkızak" olarak bilinir. Burası, vaktiyle Osmanlı Devleti'nin en önemli sanayi kuruluşlarından biri olan "Tersane-i Amire" tesisleriydi. Son dönem Osmanlı tersaneciliğinde, dünyada yaygın teknolojiyi sıkı takip ederek, gelişmelerin her türlüsünü kendi bünyesine uygulayarak, bu çalışmalarını sunduğu uluslararası sergilerde ödüller dahi almıştır bu tersane.

Osmanlı bahriyesi, erken dönemlerde denizlerde önce "kürek", sonra "kürek-yelken" ve gelişen teknoloji neticesinde "yelken" kullanmış, daha sonra ise Avrupa'daki yeni teknoloji ürünü olarak sahneye

çıkan "buhar gücünü" yeğlemişti. Bu doğrultuda eski "Tersane-i Amire", zaman zaman aksaklıklarla karşılaşmış olsa da, yeni tasarımlardan ve teknolojik gelişimlerden uzakta kalmamıştı. Bunun güzel bir örneği olarak, birer gurur simgesi şeklinde çerçevelenmiş ve Deniz Müzesi'nde korunan ödülleri gösterebiliriz. Bunlar, 1893 yılında ve II. Abdülhamit devrinde Amerika'nın Chicago kentinde düzenlenen sergide denizcilerimizin aldığı dünyaca ünlü ödül ve başarı belgeleridir.

Deniz üniformaları, hızlı torpidolar, elektrikli dümen ve kürekler, kütüphane ve yazı masası konularındaki tasarım ve buluşlarla kazanılmıştı bu ödüller. Günümüzde, Deniz Müzesi'nde "Madalya ve Berat" adıyla sergilenen bu çok önemli ödüllerin hepsinin üzerinde birer bronz madalyon bulunur. Bu belgeler, beş büyük boyda çerçevelenmiş kâğıtlar halindedir.

Aynı müzenin giriş katında ve sağ tarafta ise, gören herkesi büyük heyecanlara sürükleyen "Ertuğrul yatının şeref kamarası" bulunur. İçindeki tüm eşyalarıyla birlikte, Büyük Atatürk'ün 1925-1937 yılları arasında kullandığı bu kamara, seyredenlerin iç dünyalarında hayli duygulu anlar yaşatır. Ahşap bir koltuk, büyükçe bir satranç masası, karyola, sehpa, yazı takımı ve sürahiler, duvarları lambri kaplı bu minik kamarayı süsler. Kim bilir, Cumhuriyet'imizin kurucusu Atatürk, buradaki yatağında uykuya yatarken neler düşündü, ne planlar geçirdi kafasından? Belki satranç oynayarak dinlendi bir arkadaşıyla, o güzel ve üzeri duygu dolu yazı masasında bir şeyler yazdı ve çok okudu!..

Büyük Atamız'ın pek çok hatırası yaşar bu değerli müzede. Onun eşyalarını seyrederken, insan o günlerin anıları arasında adeta yitip gider. İstiklal Harbi sırasında sivil elbisesiyle birinci meclis oturumlarına katılan Atatürk, ceketinin cebinde taşıdığı küçük bir Smith Wesson tabancayla salona girerdi. Ama bu silahını alenen belindeki kılıfında taşımaz, kemerinin arkasında, sırt hizasında bulundururdu. Bu küçük silahın ilginç bir öyküsü vardır: Daha önce Sakarya Savaşı sırasında atından düşüp kaburgalarını yaralayan Atatürk, bir gün bel kayışındaki kılıfında duran resmi tabancasının yanında, bel arkasına sokuşturduğu bu küçük tabancanın sırtına batmasıyla fena halde canı acıyınca, hemen tren istasyonunun yanındaki ikametgâhına çekildi. Burada kendisine pek çok kişi geçmiş olsun ziyaretine geldi. Bunlardan biri de 1924 ile 1927 yılları arasında Bahriye Vekilliği yapan Topçu İhsan Bey'di.

Atatürk, o sıkıntılı anında arkadaşı İhsan Bey'i karşısında görünce, derhal Smith Wesson'unu ona uzattı ve; "İhsan, al bu netameli şeyi, bir daha da gözüm görmesin onu. Bundan sonra sende kalsın," dedi. İşte, Atamız'ın sözünü edip şikâyetçi olduğu o küçük silahı, şimdi Deniz Müzesi'nde sergileniyor Topçu İhsan Bey'in portresinin yanında.

Ertuğrul yatının kamarasının her zaman açık tutulan kapısından bu düşüncelerle ayrılırken, bir başka salondaki "Mahmudiye kalyonu" maketi önünde, türlü türlü düşüncelere dalınır. Sultan II. Mahmut adına 1829'da, Mühendis Mehmet Efendi ve Mimar Mehmet Kalfa tarafından tasarlanarak inşa edilmiş bu muazzam kalyon. Tam 62 metre boyu ve 12 metrelik eni vardı. 2500 tonluk kalyonun 1280 kişilik mürettebatı bulunuyordu. Devrin en kaliteli toplarına sahipti. 1850'lerin ortasında yaşanan Kırım Harbi'nde ve 1855'te Sivastopol kalesinin alınmasında inanılmaz yararlılıklar gösterdiği için, İstanbul'a dönüşünde bu kalyona "Gazi" unvanı verilmişti. Ama ne çare ki, her geminin, tıpkı canlılar gibi bir ömür süresi vardı. Kaçınılmaz son gelmişti!.. Gazi Mahmudiye'nin ömrü de 1875 yılında tamamlandı. Kısa bir süre "kışla niyetine" kullanıldıktan sonra, anılarla dopdolu bu dev kalyon "hurdaya" çıktı!..

Müzede her köşe, başlı başına bir İstanbul tarihi hazinesi sanki. Güney bölümdeki tekneler galerisinin üst katında duran bir "Osmanlı tahtı" önünde ve bu hüzünlü düşünceler içinde büyük heyecanlar duymamak mümkün değil. Tahtın öyküsü şöyle; 150 yıl kadar önce Sultan Abdülmecit'in "Fevzi Bahri" adında son derece alımlı ve görkemli bir vapuru vardı. Bir bacası ve üç adet direği bulunuyordu. Yelkenli bir vapur gibi durmasına karşın, gerektiğinde "yandan çarklı" formuyla buharla da çalıştırılıyordu.

O sıralarda faaliyetlerini Heybeliada'da sürdüren Bahriye Mektebi talebelerinin sınavlarını denetlemek için, Abdülmecit bu vapurla adaya giderdi. Mektepte kurulan üstü sırma işlemeli tahtında oturan sultan, arada bir bahriyelilere sorular sorar, bilgilerini sınardı. İşte o ünlü altın sırmalı sultan tahtı, müzenin üst katında tüm etkileyiciliği ile seyredenleri büyülemeye devam ediyor şimdi.

Envai çeşit gemi maketlerinin, bunlara ait mekanik donanımların, akla hayale gelmeyen türlü eşyaların, şaşırtıcı silahların, inanılmaz hatıraların köşe bucağına sindiği müzenin merdivenlerinin başında aniden karşılaşılan kocaman aslan heykellerine önce bir anlam vermekte zorlanıyor insan. Ahşaptan ve verniklenmiş olan bu aslan heykellerini gemilerin başlarına oturturlarmış eskiden. O zamanlar toplumda dış görünüşü iyi, ama tam anlamıyla olgunlaşmamış, hatta deyim yerindeyse, "pek adam olamamış" kimselere "gemi aslanı" derlerdi. Atıfta bulunulan aslan, aslında gemilerin başına konulan bu aslan maketleriydi. Yani, "gerçek bir aslan" değil, onun görüntüsünü yansıtan, yapma aslan benzetmesiyle tanımlanırlardı böyle insanlar. Şaşırmayıp da ne yaparsınız bu "ahşap aslanları" görünce!..

Sultan IV. Mehmet'in bindiği, Boğaziçi sularında gezindiği o ünlü dev kalyon ise, müzenin müstesna salonunda ziyaretçilerin heyecan

Deniz Müzesinde Gemi başlarına konulan, kocaman ahşap aslan heykelleri

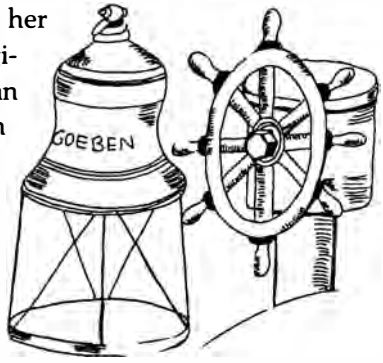
dolu bakışlarıyla gururlanırken, "dünyanın en önemli ve yaşayan en eski gemisi" olarak rekorlar kitabına geçmiş bile. Gerçekten çok muhteşem bir görünümü var. Tam 144 kürekçi çekiyordu, 40 metre boyundaki bu devasa kalyonu. Kim bilir ne yorucu çalışmalardan sonra, 1668 tarihinde tersanede düzenlenen göz kamaştırıcı bir törenle denize indirilmişti bu kalyon? Osmanlı tersanelerinde gemileri denize indirme törenleri muazzam bir şenlik havasında geçerdi. Çoğu kez padişah da bu törenlere katılır, heyecanla gösterileri izlerdi. Bu arada kurbanlar kesilir, dualar edilirdi. İki rekât namaz kılmak da âdettendi o sırada. Bu nedenle her savaş gemisinin kadrosuna bir de "imam" eklenirdi.

Bunlarla ilgili, hazır kalyonun önündeyken şu ilginç olayı anlatmadan geçmem doğru olamaz: 27 Haziran 1754 tarihinde ve Sultan III. Osman devrinde, iki buçuk yılda yapılıp denize indirilen Nüvîd-u Fütuh isimli gemi için de böyle bir merasim düzenlenmişti tersanede. O sıralarda tersane mimarlarından olan Salih Efendi, bir fırsatını bulup sultanın yanına sokuluvermişti usulca. Birden inleyerek ağlamaya başlayan Salih Efendi, oğlunun uzun zamandır işsiz olduğunu ve kendisine müderrislik verilirse büyük minnet duyacağını belirtmişti sultana. III. Osman'ın iyi ve merhametli bir anına denk gelen Salih Efendi, sultanın hemen orada verdiği emirle, oğlunun müderris olmasını sağlamayı başarmıştı!

Bu kalyonun yanındaki, Abdülaziz'in kadınlarına ait, 1865 tarihli, 13 çifte kürekli ve 30 metrelik şahane bir tekne ile, Abdülmecit'in 32 metre boyundaki muhteşem saltanat kayığı ise, adeta görenleri büyülüyor.

Müze ana binasının üst katındaki geniş bir camekânın içinde görülen eski ve geniş yüzeyli Osmanlı sancağına yaklaşanlar, bunun ünlü denizcimiz Barbaros Hayrettin Paşa'ya ait olduğunu okuyunca, bir başka büyük heyecana kapılıyorlar. Asırların etkisiyle bir hayli eskimiş yüzeyinin üzerinde pek çok işaret bulunuyor sancağın. Bunlardan biri de Yahudilerin arması sayılan "Davut Yıldızı!" Altındaki yazı ise, bu mührün sancak üzerinde ne aradığını kanıtlıyor görenlere. Çok ilginç gerçekten. Osmanlı donanmasının başındaki Barbaros Paşa, devletin Akdeniz'deki egemenliği ve çeşitli seferler süresince Yahudi ticari oligarşisi ile iş birliği yapmış, tüm ikmal gereksinimlerini bu tüccarlardan sağlamıştı!

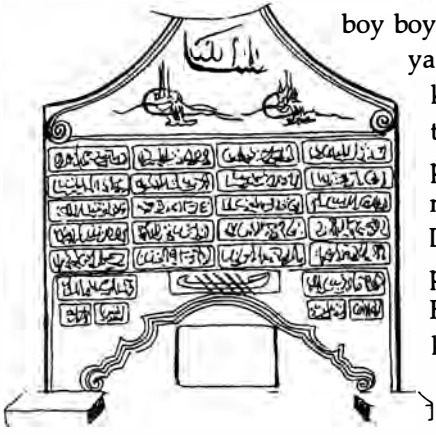
Türk denizciliğinin tarihi ile ilgili, her gezeni ve göreni duygulandıran, bilgilendiren, manen ve görsellik açısından da doyurabilen, bunların yanında son derece donanımlı bir kültür yuvası olan Deniz Müzesi, sözcüğün tam anlamıyla bir tarih ve kültür hazinesi sayılmalıdır. Çünkü, içinde denizcilikle ve denizcilik tarihimizle ilgili, hemen hemen görmek istenebilecek her şey mevcut!..

Yavuz'un dümeni ve çanı

Örneğin; yaklaşık bir buçuk metrelik bir mermer levhada, Kasımpaşa'daki Cezayirli Hasan Paşa Kışlası'na ait 1783 tarihli ve Esseyyid Osman Efendi'nin yaptığı "güneş saati", buradaki yüzlerce nadide eserden sadece biri. Aynı bölümde, envai çeşit pusulalar, gösterge aletleri, oktantlar (bir tür açı ölçer), palinoraslar (güneş pusulası), teodolitler (haritadan açı ölçer), ziyaretçilerin gerçekten gözlerini kamaştırıyor.

19. yüzyıl İngiliz yapımı pirinç pusulalar, Mülazım İhsan Efendi'nin imalatı bir başka nadide pusula, Tersane-i Amire'nin 1869 yapımı pusulası, ünlü Yavuz zırhlısına ait pek çok araç gereçle, dümeninin sergilendiği, özel "Yavuz salonu", 1858-1910 arasında çalışan "Boyana" gemisine ait araçlar, 14 Eylül 1829 tarihli Edirne Anlaşması'nda Osmanlı-Rus sınırlarını gösteren ve suluboya ile yapılan harita, 1910 tarihinde artık denizlerimize veda eden son yelkenlimiz "Nüvîd-u Fütuh"un minik bir maketi, taş baskılar, MÖ 2. yüzyıl ile M.S. 14. yüzyıl arasında deniz diplerinden çıkarılan boy boy amforalar, Atatürk'ün Savarona yatındaki yatağı ve "vasiyetinin" kopyası, içlerinde "Madam Butterfly"ın de yer aldığı çeşitli taş plaklar, ki bunların hepsi Savarona yatındaydı, eski Okmeydanı Dergâhı'nda kullanılan ok-yay ve puşa (nişangâh), Bizanslıların Haliç'e gerdikleri dev zincir halkalarından bir parça, 1766 yılından ve Sultan III. Mustafa'ya ait olan 47.5 kiloluk gemi sancağı, Hamidiye kruvazörü komutanı Rauf Orbay'ın sedef

Topkapı Sarayı - Yalı Köşkü Kayıkhanesi Kitabesi - Deniz Müzesi

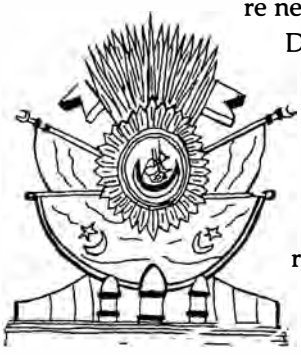
kakmalı katlanabilir koltuğu, giysileri, silahı, müzenin bahçesinde ise, sayısız toplar, Topkapı Sarayı'nın Yalı Köşkü'ne ait kayıkhanenin kitabesi, 18-19. yüzyıllarda yaşamış bazı yeniçerilerin, hattatların, hazine ağalarının mezar taşları, Sultan Abdülmecit'in 1850'de yaptırdığı "Deniz Matbaası"nın kitabesi, Selimiye Kışlası ekmek fabrikasının 1869 tarihli kitabesi, saatlerce gezilse de seyredilmelerine doyulamayacak eserler olarak göz kamaştırıyor müzede...

Deniz Müzesi'nde Abdülaziz tuğralı ve 1869 tarihli "Selimiye Kışlası Ekmek fırını Kitabesi"

"Ekmek fırını kitabesi", Selimiye kışla bölgesinde yer alan fırınların büyüklüğünü ve önemini vurgulaması açısından gerçekten çok ilginçtir. O günlerde devasa Selimiye kışlasının bitişiğinde yer alan ve deniz kıyısına doğru inen hafif eğimli yamaçlarda "Kavak fırınları" diye tanınan ekmek imalathanelerinin ahşaptan yapılmış ahırları dururdu. Müze bahçesinde kendisine ait bir saltanat armasının da bulunduğu Sultan II. Abdülhamit devrine dek ekmeklik unlar genellikle Karadeniz'in diğer ucundaki Odessa Limanı'ndan gelirdi buralara. Abdülhamit, başkentteki ekmek fiyatları konusunda çok hassastı ve sık sık kontrol ettirerek, fiyatların ne düzeyde olduğunu anlamaya çalışır, fiyat artışına asla müsaade etmezdi.

Yabancı unlara karşın yerli un çoğunlukla simit yapımında kullanılmaktaydı o zamanlar. Ayrıca, "simitçi ekmeği" tabir edilen bir ekmek türü de imal edilir ve 35 paraya satılırdı İstanbul'da. Askerin ekmeği de yerli undan pişirilirdi. Ama kepeği az olduğundan lezzetli olurdu. Bakın, Deniz Müzesi bahçesinde duran bir fırın kitabesi bizlere ne ilginç anıları anımsattı.

Deniz Müzesi - 2. Abdülhamit tuğralı 1892 yılından "Saltanat Arması"

Diyorum ya, deniz müzemiz gerçekten de çok güzel!.. Bu çok değerli müzemiz deniz tarihimizi gözler önüne seren bir okul gibi adeta. Buralarda dolaşıp o çok acı "Ertuğrul faciası"nı anmamak olur mu? Japon sularında feci bir kazaya kurban giden Ertuğrul isimli fırkateynimiz, tarihi Haliç Tersanesi'nde 1863 yılında imal edilmiş, makineleri ise İngiltere'de takılmıştı. Beraberindeki "Kosova" ve "Hüdavendigâr" isimli gemilerle birlikte 1865 yılında İstanbul limanına gelen Ertuğrul, bir süre Dolmabahçe

açıklarında bekletildikten sonra Haliç içine çekilmişti. Ertuğrul fırkateyni 10 mil süratle yol alabiliyordu ve o zamanlar için bu hız oldukça yüksek sayılmaktaydı. Haznelerine doldurulan kömür miktarı tam 600 ton idi!.. İçinde şehit olan askerlerimiz de, Ertuğrul'umuz da artık yüreklerimizde yaşıyorlar, derin anılarıyla birlikte.

Beşiktaş'taki bu çok değerli deniz müzemizin dışında, Karaköy'de de bir deniz müzesi bulunuyor!.. Daha doğrusu, bir müzenin içinde "denizcilik tarihi bölümü" olarak!.. Denizcilik ve liman işletmelerinin yer aldığı Rıhtım Caddesi'ndeki Merkez Han'ın giriş katında "Tarih ve Sanat Merkezi"nde, deniz anılarımızı yansıtan pek çok tarihi belge ve objeyle birlikte, ünlü ressamlarımızdan İbrahim Çallı'ya, Nazlı Ecevit'e (1900-1985), Diyarbakırlı Tahsin Bey'e (1874-1937), Fikret Otyam'a, Ayetullah Sümer'e (1905-1979) ait değerli tablolar da sergileniyor. Alman hükümetinin verdiği takdir beratları, Ulu Önder Atatürk'ün "Gülcemal" vapurunda 5 Haziran 1926'da kullandığı sandalye ve küçük sehpa ile aynı vapura ait bir piyano, ölçüm aletleri, yemek takımları, yazı makineleri de, bu ilginç müzeyi ziyaret edecek kültür severleri sabırsızlıkla bekliyor.

HAPİSHANE VE HIRSIZ ÖKSÜRÜĞÜ

19. yüzyıl başlarında ve Sultan Mahmut döneminde, şimdi de Sultanahmet Hipodromu'nun kıyısında duran Türk-İslam Eserleri Müzesi, yani eski "Mehterhane" binasının bir bölümü bu işlevinin dışında "hapishane" olarak değerlendiriliyordu. 1831 yılındaki adı, "Hapishane-i Umumi" idi burasının. Eski İstanbul'da yakın tarihlere dek tek başına hapishane olarak inşa edilmiş bir bina yoktu. 1855'lerde ve çağdaş belediye hizmetleri verilmesi için kurulan Şehremaneti idaresi zamanında, suç işleyen esnafın cezalandırılmasıyla ilgili olarak bir "emanet hapishanesi" kurulmuştu. Daha eski dönemlerde ise, bazı eskimiş yapılar, hücreler, Bizans burçları, hatta Rumeli Hisarı, Kız Kulesi, Yedikule Hisarı gibi tarihi yapılar hapishane olarak kullanılabiliyordu.

1876'da faaliyetine başlayan bu esnaf hapishanesi, beş yıl kadar hizmet (!) verdi. İçerideki suçlulara o zamanlar devlet kesesinden yemek verilmezdi. Suçlu esnaf mahkûmların bu türden masraflarını, yine esnaf arkadaşları, kendi çırakları ve yakınları karşılarlardı. Nedense bu esnaf hapishanelerinin, suçların azalmasında pek yararı görülemedi ve İstanbul esnafından bazı kişiler yine bir türlü uslanmadı. Arzu edilen biçime sokulamayan ve ne yapılsa hizaya getirilemeyen bu gözü dönmüş esnaf için başka başka çözüm yollarının üretilmesine geçildi. Emanet hapishanesi de kapatıldı. Ama suçlular işlerine devam ediyorlardı yine. Şehremaneti idaresi bunları yakalıyor ve başka başka yerlere hapsediyordu. Beyazıt'taki, şimdi üniversiteye ait eski Seraskerlik Kapısı ardında bulunan "Askeri Hapishane", bu adamları biraz hizaya soktu.

İstanbul'un hırsızları daha eski yıllarda, eğer yoksulluktan ileri gelen şartlar dolayısıyla bazı suçlar işlemişlerse, genelde üç günlük bir

ceza alıyorlardı. Ama adi suçlular ile ağır suç işleyenler tasnif edilmez, bir arada kalırlardı hapishanelerde. Osmanlı yönetiminin baskıcı ortamında dahi, fazla görülmese bile, İstanbul'da suç yine işlenirdi. Bunların başında da kuşkusuz hırsızlık geliyordu. Daha eski asırlarda hırsızlık genelde çok ağır bir suç olarak kabul edilir ve o kişi yakalandığında, soyduğu yer her neresiyse, onun kapısında asılırdı.

İşkence de suçlulara sıkça uygulanan bir yöntemdi. Eski Osmanlı dönemlerinin çok ünlü ve bir o kadar da korkunç olan işkence türlerinden biri, "mum işkencesi" idi. Buna göre, mahkûm tahta bir haça bağlanır ve yere yatırılırdı. Sırtı üste gelecek şekilde haça bağlı duran suçlunun omuzları ve kalçaları bıçakla oyularak, bu boşluklara iri boyda mumlar yerleştirilirdi. Mumdan akan sıcak yağlar, bedendeki bu oyuklar içine dolar ve suçluya müthiş acı verirdi. Feryat figân çığlıklar atan suçlu tam ölmek üzereyken haçtan çözülüp kaldırılır ve sonra da boğularak katledilirdi.

Başkentin zifiri karanlık gecelerindeki uygun ortamdan faydalanarak suç işlemeye yeltenenleri caydırmak ve olası bir suçu önlemek için, kentin asayişini o çağların bir tür gece bekçileri olan asesler sağlarlar ve gündüzleri ise subaşılar bu işi görürlerdi. Bunlar mesleklerinde yetenekli insanlardı ve şehirde hırsızlara, canilere aman vermezler, kötü niyetli adamlar da bu görevlilerden korkarlardı. Gerçekten de, belirli bölgeleri havagazı ile aydınlatılan 19. yüzyılın İstanbul'unun önceki asırlarda pek karanlık ve son derece sessiz olan sokakları, geceleri sokağa çıkılamayan günlerde, insanın tüylerini ürpertecek denli korku verici olurdu.

Sokakların fenerlerle dahi aydınlatılmadığı o eski yıllarda, İstanbullular akşamdan sonra, hele hele geceleri sokaklarda gezmezler, zorunlu olsalar bile evden çıkmamayı yeğlerlerdi. Çünkü malumdur, genç sultan IV. Murat, bu konuda yayınladığı fermanlarda, sokakta rastlanılanlara büyük cezalar verileceğini ilan etmiş, hatta bir seferinde gece karşılaştığı bir genci oracıkta, evinin köşesinde boğdurtmuştu.

Ama yine de niyeti bozuk hırsızların bu korkutucu fermanlara pek aldırış ettikleri söylenemezdi. Hırsız, her zaman, her devirde hırsızdı!.. Bir yolunu bulup evlere girmek için fırsat kollarlardı. Her nasılsa gecenin karanlığında sokağa çıkmak zorunda bulunan veya o saatlerde evine dönmekte geciken bazı İstanbullular, aniden karşılaşabilecekleri hırsızlardan korunabilmek veya onların kendilerine yaklaşmalarını önlemek, belki de caydırabilmek için, her üç dört adımda bir yüksek sesler çıkararak öksürürler ve hırsızların yollarını değiştirmelerini sağlamaya çabalarlardı. İstanbul halkı arasında oldukça yaygınlaşan bu uygulamaya, "hırsız kaçıran öksürüğü" denirdi.

İşin garibi, sultanın evi sayılan Topkapı Sarayı'nda bile hırsızlık vakası görülmüştü. Sultan III. Selim'in muhteşem sorguçlu başlığından 2 adet çok değerli elmas koparılıp alındı birisi tarafından. Bütün soruşturmalara, sorgulamalara karşın bir türlü bulunamayan bu elmaslar yüzünden, sultanın başlık ve sarıklarını korumakla görevli olan "serdestari" Hafız Yunus Ağa bostancıların eline verilip idam edilmekten son anda kurtulmuş ve Sultan Selim, Serdestari Yunus'u görevinden uzaklaştırmakla yetinmişti.

39 YILLIK UMUT!

1453 yılında gerçekleşen İstanbul fethinde, kale içine sıkışıp kalan Bizanslılarla, kent dışındaki Osmanlılar arasında ne büyük çapta bir çarpışmanın gerçekleştiğini, mancınıklarla, toplarla dövülen surlarda nasıl gedikler açıldığını, buralardan ve yıkılan kapılardan Fatih'in askerlerinin ne çabuklukla ve beceriyle Konstantinopolis'e akın akın girdiklerini hepimiz biliriz.

Dışarıda gümbürdeyen dev toplar, merdivenler dayayarak surlara tırmanmaya çabalayan Osmanlı askerlerinin nidaları yeri göğü inletiyor, gene de başkente bir türlü girilemiyordu. Tek sıralı ve basit görünen yapısıyla deniz surlarını bile aşmak, o günlerde neredeyse olanaksızdı ve bu surlar son derece başarılı biçimde korunuyordu. Büyük bir özenle ve mühendislik bilgileri zorlanarak inşa edilmişlerdi. Sur burçlarındaki ses iletişimleri o denli düzenliydi ki, bir kuleden bağırılıp haber ulaştırılmaya çalışıldığında, bu sesler "yedi burç ötedeki" Bizanslıların kulaklarına dağılmadan gidebiliyordu.

Bu deniz surları, Osmanlı donanması tarafından aşılamayınca ve muhteşem kara surları da yer yer yıkıldığı halde hâlâ geçit vermeyince, Osmanlılar dahiyane bir plan yaparak tüneller kazdılar ve toprağın altından Konstantinopolis'in içine çıkmayı hedeflediler. Fakat kısa bir süre sonra Bizanslılar bunu öğrendiler ve bu kez karşı yönden aynı hedefe doğru onlar da tünel kazdılar. Osmanlıların bu kurnazlığını Bizans'a haber veren kişi ise, Johan Grant adında bir Alman'dı!..

Karadan şehrin içine doğru kazılan tünellerde 14 hücumu savuşturdu Bizanslılar. Bu arada, 2 Mayıs'tan bu yana Konstantinopolisliler sadece gözüpek Osmanlı askerleriyle değil, açlıkla da mücadele etmeye çalışıyorlardı.

Bir süre durulduktan sonra yeraltında yeniden şiddetli çarpışmalar başlayınca, Bizanslılar bu kez grejuva ateşleriyle bu tünelleri ateşe verdiler. Tünel tavanlarını tutan ahşap desteklerle birlikte pek çok Osmanlı askeri cayır cayır yandı. Ama her ne pahasına olursa olsun İstanbul ele geçirilecekti. Fatih'in kesin kararıydı bu. Osmanlı askerleri surlara saldırı üzerine saldırı düzenlemekten adeta bezgin düşmüşlerdi. Bazı yeniçeriler aşırı yorgunluktan geri çekilip biraz dinlenmeye çabalıyor, fakat saray çavuşları ve değnekçiler, ellerindeki demir sopalarla ve deri kamçılarla bunları döverek düşmana sırt çevirmelerini engellemeye gayret ediyorlardı.

Ellerine geçirdikleri Bizans ikonlarını kendilerine yatak, ipek ve altın sırmalı zengin giysileri ise beygirlerine sırt örtüsü yapan Osmanlıların hırs dolu yürekleriyle yaptıkları son saldırılar semeresini vermeye başladı. Nitekim, 28 Mayıs'ı 29'a bağlayan gecenin devamında ve sabaha karşı iki civarındaki büyük hücumdan sonra "kale düştü" ve Osmanlılar bölük bölük şehre yayıldılar. Ahalinin elindeki altınları toprağa gömüp saklamak isteyebileceği düşüncesiyle, kazılmadık bahçe bırakmadılar.

O cehennemi kargaşa içinde Bizanslılar, kadın-erkek, çoluk-çocuk kentin doğusuna, Ayasofya'ya doğru kaçışmaya başladılar. Yeniçeriler çoğaldıkça, Konstantinopolis'te alevler ve çığlıklar daha da çok artıyordu. Kaçmakta geç kalanların bir kısmı çareyi evlerinin bodrum katlarında saklanmakta buldular. Her kuytu, her izbe yer ve birisinin sığabileceği her delik, panik içinde ağlaşan halk için adeta bir kurtuluş ümidi gibi algılanıyordu.

Kentin soyluları, tacirleri, evlerinde, villalarında, önceden bu gibi durumlar için hazırladıkları mahzenlere girip saklanmışlardı. Buralarda kendilerine yetecek erzakları bile vardı. Başkentte, artık pek çoğu kullanılmaz olan su sarnıçları da sığınak yerine dönüşmüştü.

Ama bu zavallı insanlar, bütün bunların boşuna olduğunu belki de o anda tahmin edemiyorlardı. Yeniçerilerin kitleler halinde yakıp yıkarak Konstantinopolis sokaklarını, caddelerini işgal etmesiyle kurtuluşa dair beslenen bütün umutlar söndü. Fethin o ilk saatlerinden sonra pek çok Bizanslı yakalanıp esir edildi, direnenler öldürüldü. Bir kısmı köle olarak alındı, satıldı. Fakat fethin az öncesinde ve fetih esnasında Galata tarafına kaçıp sığınma başarısını gösterebilenler, bir ölçüde kurtulmuş oldular. O sıralarda Galata önlerinden 70 kadar Osmanlı gemisi Marmara surları önünde beklemeye başladı. Kentten gelen naraları duyan ve surlara dikilen Osmanlı sancaklarını gören gemi mürettebatı, Konstantinopolis'teki yağmaya katılmak ve ganimet elde etmek için, kontrol noktasından ayrılıp kente girince, bu boşluğu fırsat

bilen pek çok Galatalı Hıristiyan ve Venedikli, canlarını kurtarıp kaçmayı başardılar.

Fatih'in karşısında kentini ve ülkesini savunan son Bizans imparatoru XI. Konstantin Paleologos Dragezes, kale içindeki çatışmada öldürüldü. Cesedi daha sonra çizmelerindeki "çifte kartal" armasından tespit edilebildi. Fatih, onun şanına yakışır şekilde defnedilmesini istedi ve son imparator, bugün dahi yerini bilmediğimiz bir "nekropol"e ya da bir kilise "kripta"sına gömüldü. İmparatorun cesedinin Yedikule yakınındaki Aura Porta'da, yani Altın Kapı'nın altında gömülü olduğu, bir gün elinde bir kılıçla buradan çıkacağı ve intikam alacağından dolayı da Osmanlıların bu kapıyı kullanım dışında bırakmak gayesiyle ördükleri söylenir.

Son Doğu Roma imparatorunun ölüm haberi Avrupa'ya, daha doğrusu Venedik'e bir ay sonra, 29 Haziran'da ulaşabilmişti. Cenova'ya ise temmuz ayı başında gelmişti acı haber. Derin şaşkınlık ve üzüntüler içinde, ne yapacağını bilemez hale gelen Hıristiyan dünyası, Papa V. Nikola'nın önderliğinde, Türklere karşı yapılacak yeni bir Haçlı seferini görüşmelerine karşın, bundan bir sonuç çıkmamıştı.

Konstantinopolis halkı, sadece fetih günlerinde değil, çok daha önceki yıllardan bu yana, Türklerin ve başka kavimlerin yoğun baskılarından duydukları büyük korkularla, endişelerle yaşamaya çoktan alışmışlardı. Moğolların 1240'larda Avrupa'yı harabeye çevirip yaşlı kıtada tozu dumana kattıkları sıralarda, İstanbul bu saldırılardan fazla etkilenmedi ama, bu kez içinde Katolik Latinlerin yaşadığı kent halkı, üstlerindeki baskıyı her zaman derinlemesine hissettiler. İstanbul'u bin yılı aşkın süreyle koruyan tek bir şey vardı aslında: Kent surları! Aşılamayan duvarlar!..

Bunca kuşatmaya, tehdide karşın, içeridekiler dışarıdakilere hep kayıtsız kalmışlar, olan bitene biraz da seyirci kalmayı yeğlemişlerdi. Ancak Osmanlıların baskısı daha ürkütücü olmuştu. Öncelikle Yıldırım Beyazıt'ın kuşatmaları ve sultanın kendisi, Romalılara göre pek hafife alınacak tehlikeler değildi. Güçlü Osmanlı sultanı tehditkâr tavırlarının sonucunda Romalıların gözünü korkutmak amacıyla, çok yaklaştığı İstanbul surlarının dışındaki pek çok yerleşimi, köyleri oturulamayacak duruma getirdi, yakıp yıktı. 1394 Eylül'ünde kenti kuşatan sultan, sonraki yıllarda bu amacını tekrarladı. Ne Konstantinopolis'in Romalı halkı surların dışına çıkabiliyor ne de kent dışında kalanlar içeriye girebiliyorlardı. Daha 40 yıl kadar önce, yani 1350'lerde Gregoras'ın, acı gerçekleri su üstüne çıkaran sözleri, artık çöküş ve yok oluş sürecine çoktan girmiş olan Konstantinopolis'in durumunu net şekilde gözler önüne sermiyor muydu zaten?.. "Bizans'ın hazinesinde artık, hava-

dan ve tozlardan başka hiçbir şey yok!" Bu yıllarda V. İoannes Kantakuzenos, Osmanlıların Avrupa'ya doğru sokulmalarına zorunlu olarak göz yummuş, İoannes Paleologos ise, direnmeden Trakya bölgesini Osmanlılara vermişti. Yani, güçlü Osmanlılara karşı iyice güçsüzleşen Romalılar, İstanbul içinde sıkışmaya başlamışlardı yavaş yavaş.

Geriye kalan 100 yıl içinde toparlanmak bir yana, ekonomik ve toplumsal yönden de süratle gerilemeye başlayan başkent, çaresiz şekilde tarihi surların içinde sıkışıp kalmıştı. Sonuçta kaçınılmaz biçimde koca Konstantinopolis'te büyük bir kıtlık felaketi baş gösterdi. Ekmek yapmak için bile yakacak odun bulamayan fırıncılar, kentteki eskimiş ahşap evleri bir bir sökerek, yıkarak, kalasları ve tahta parçalarını fırının ocaklarına taşımak zorunda kaldılar.

Konstantinopolis ahalisi, Bizans İmparatorluğu'nun son yıllarında iyice içine kapanık haldeydi. İnsanların moral güçleri neredeyse tamamen tükenmişti. Çöküşü sanki hissediyor gibiydiler, ama yine de üstlerine konduramıyorlardı böyle bir felaketi. Kötümserliklerle dolu bir boş inançlar kuyusunda çırpınıp duran perişan halk kitlesi, her şeye karşın mistik bir gücün kendilerini, yakınlaştığı anlaşılan o kara gündeki çöküşten kurtaracağına inanmaktaydı. Buna göre, güya "yaratılışın yedi bininci yılında", yani onların hesaplarına göre bunun karşılığı olan "1492 yılında" İstanbul çok şiddetli bir başka felaketle burun buruna gelecek ve büyük olasılıkla "Bizans'ın güneşi batacaktı." Bütün bu düşünceler içinde bunalan halkın tek tesellisi vardı ve o da, 1453 yılından 1492'ye kadar yaşanabilecek olan 39 yıllık bir zaman süreciydi!

Oysa şimdi 1453'ün Mayıs ayındaydı Konstantinopolisliler ve genç Fatih, ardında dev bir Osmanlı ordusuyla ve güçlü toplarıyla kapıya dayanmıştı. Boş inançlara güvenip 1492'ye dek dayanabilme düşüncesi pek bir işe yarayacağa benzemiyordu. İşte, Fatih'in çok sağlam ağaçlardan imal ettirdiği ve dış kısımlarını deve derileriyle, topraklarla, içlerini ise taşlarla kaplattığı dev kuleler surlara doğru yürütülmeye başlanmıştı bile! Askerlerin rahatlıkla bu ahşap kulelere ulaşabilmesi için ise, ta gerilerdeki ordugâhtan buraya, iki tarafı çitlerle donatılmış, üstleri yine deve derileriyle kapatılmış uzunca bir yol yapılmış ve bu sayede yeniçeriler, Bizanslıların oklarına, mızraklarına hedef olmadan surlara yaklaşabilmeyi başarmışlardı. Bu korkunç savaş aletleri, o kara günün işaretleri değil de, başka neydi ki?..

Beri taraftan gümbürdeyen toplar duvarları deliyor, yıkıyor, sur taşlarını un ufak ediyordu. Gürültüden dolayı hamile kadınların çocuklarını düşürdüklerine bile tanık olunuyordu. Kargaşa inanılmaz boyutlara tırmanmıştı. Konstantinopolis'te, imparatorun tarafında olan "birlikçiler"le, Vali Megadük Lukas Notaras yanlısı "ayrılıkçılar"

arasında sürtüşme ve çatışmalar da doruğa çıkmıştı. Birlikçiler Ortodoks ve Katolik kiliselerinin "birleşmesi"nden yana olanlar, ayrılıkçılar ise, Katolikleri düşman görenler, onlardan nefret edenlerdi.

Bu arada, dışarıdan kent içine doğru yeraltından tünel kazarak ulaşmaya çalışan bazı Osmanlı askerlerini yakalayan ve feci şekilde işkence ederek öldüren Bizanslılar, Türklerden bu şekilde intikam almaya çalışıyor, kestikleri başları, Fatih'in ordusunu yıldırmak ve onların morallerini bozmak amacıyla surlardan aşağıya, Osmanlı askerlerinin üzerine fırlatıyorlardı.

Beri yandan, sultanın kendilerini desteklediklerinin haberini alan ve bu nedenle Fatih Mehmet'in otağına dek anlaşmaya gelen ayrılıkçıların burada sultanla görüştükleri ve aralarında bir anlaşma yaptıkları dahi ileri sürülmekteydi. Ayrılıkçı kişilerin evlerinin kapılarında özel işaretler vardı ve Fatih'in askerleri kente girdiklerinde bu evlere dokunmayacaklardı. O günlerde patrik olduğu ileri sürülen Athanisias'ın da imparator tarafından tanınmadığı konuşulmaktaydı. Beri yandan, Bizans'ı kurtarmaya gelen acımasız İtalyan korsan Giovanni Longo Giustiniani ve adamları, Lukas Notaras ile tartıştılar ve Giovanni, Konstantinopolis'i terk edip kaçtı. İmparator çaresiz kalmıştı artık.

Cebe Ali Haliç kıyılarından, Karacabey Tekfur Sarayı tarafından zinciri aşıp Haliç'e ulaşan Hamza Bey de kuzey kıyılarından girerek, hep birlikte o günkü Bovis'te, yani Aksaray Meydanı'nda buluşuyor ve Ayasofya'ya doğru ilerliyorlar, Bizanslılar ise, ellerinde bulunan ve rahip elbisesi giydirilip kaçırılmaya çalışılan Şehzade Orhan'ın yakalanıp öldürülmesiyle bir darbe daha alıyorlardı.

29 Mayıs günü, bin yılların başkenti Konstantinopolis artık düşmüş ve binlerce yeniçeri, tarihi başkentin sokaklarına yayılmaya başlamıştı. Artık, Konstantinopolis bir Türk başkentiydi. Bir iki gün içinde kentteki inanılmaz kargaşada bir hafifleme hissedildi. 31 Mayıs'ta İstanbul'da kalan sivillerin artık rahatça dolaşabileceği, işine gücüne bakabileceği, onları kimselerin rahatsız etmeyeceği, askerlerin sokaklarda gezmemesinin sağlanacağı, sultan tarafından bütün ahaliye duyurulmuştu.

Fatih, kendisiyle karşıt görüşte olan birlikçilerin kiliselerini yıktı ve bazılarını hemen camiye dönüştürdü, ama ayrılıkçılarınkine dokunmadı. Ayrılıkçıların temsilcilerinin de yaşamlarını bağışladı. Hatta sonradan adamlarının kışkırtması sonucunda öldürttüğü Büyük Dük Lukas Notaras'ın evinin önüne, onun ve ailesinin korunması için muhafız yeniçerilerden bir grubu bile yerleştirdi.

Artık Osmanlılar, Bizanslıların "1492 umudunu" tarihe gömerek, 1453'ün 29 Mayıs'ında, Bizans'ın güneşini bir daha doğmamak üzere batırmışlardı! 39 yıl önceden!

MARMARA'DAKİ GERGİNLİĞİN SORUMLUSU FEYZULLAH EFENDİ

19. yüzyılın başlarında ve Sultan III. Selim devrinde, Marmara açıklarında ve Adalar'ın önünde aniden beliriveren İngiliz donanmasına ait gemiler, İstanbul halkının yüreklerine derin bir korku saldı. Herkes birbirine şaşkınlıkla bakıp soruyordu, "Nereden geldi bu gemiler buraya? Boğazları nasıl geçtiler, kimsenin haberi olmadan? Osmanlı sularında ve hele başkentin burnunun dibinde İngiliz gemilerinin ne işleri var?"

Bu durum kentin sosyal yaşamını çok germiş, İstanbul'da en sıradan insandan padişaha dek herkes sanki başının çaresine bakmak ister gibi bir durum takınmaya başlamıştı. Yoksa başkent işgal mi edilmişti, düşman İstanbul'u topa mı tutacaktı, neler oluyordu? Sultan Selim buradaydı ve nasıl olur da onun bile haberi olmazdı bu tehlikeli durumdan?

O sırada, Sebastiani adındaki temsilci bir zat, tehlikenin boyutunu sezerek, kent halkını yatıştırmak için padişaha derhal bir açıklama yapmak zorunda kaldı, "Hiç merak etmeyiniz ve kokmayınız. Bu gemiler sizlere bir şey yapmayacaklar. Hiç telaşa gerek yok, çünkü ben sizlere bunu garanti ediyorum."

Fakat III. Selim, Sabastiani'nin bu konuşmasından hiç tatmin olmadı. Bu kimdi ve hangi yetkiyle konuşuyordu, gücü bu denli etkili miydi? Sultan daha fazla beklemedi ve önemli mevkilerdeki adamlarını hiç vakit yitirmeden bu işin aslını öğrenmek için seferber etti. Bu arada önlem olarak, Galata'dan Tophane'ye dek bütün kıyı boyuna toplar yerleştirdi, tabyalar kurmaya başladı. Topçu kışlası da zaten Tophane'nin Salıpazarı mevkisinde tam donanımlı halde ve hazır durumdaydı. Bütün toplar İngiliz gemilerine çevrilmiş ve ateş etmek için emir beklemekteydiler.

Bu kez telaşlanma sırası Sebastiani'deydi. Osmanlı'nın kendini tehlikede hissettiğinde ne yapacağı belli olmazdı çünkü. Yine sultana koştu, ama bu kez sözlerinde sanki tehdit edermiş gibi bir hava vardı, "Eğer ilk topu siz fırlatırsanız, karşılık olarak ne türden bir cevap verileceğini tahmin edeceğinizi umuyorum, bunu yapmayınız."

Ortam, yok yere iyiden iyiye gerginleşmişti. İki taraf da, toplardan biri ha patladı ha patlayacak düşüncesiyle endişe dolu saniyeler geçiriyordu. Bir gün, iki gün derken, aniden beklenmedik bir hareketlenme oldu ve 23 Şubat günü, İngiliz gemileri geldikleri gizlilikte bir anda ortadan kayboldular. İstanbul ahalisi rahat bir soluk aldı, sinirler gevşedi. Korkunun kara bulutları başkentten uzaklaşınca, ahali bu kez de bu gerçekten de çok şaşırtıcı olan girişimi sorgulamaya, olayın nedenlerini aramaya başladı. Eğer her isteyen gemi İstanbul'un içine, Adalar'ın önüne dek sorunsuzca yaklaşabiliyorsa, bundan sonra da böyle bir olay tekrar edebilir, hatta sınırlarımızdan içeri düşman gemileri bile girebilirdi. Bu nasıl olmuştu?

Saray, büyük bir inceleme başlattı. Yetkililer tek tek sorguya alındılar. Sonunda, bu olayda bir "ihmal"in olduğu kanısına varıldı ve suçlu ilan edildi: "Boğazlar Nazırı Feyzullah Efendi!" Bunun ardından da ikinci sorumlu kişinin kim olduğu açığa çıkarıldı: Osmanlı kaptanıderyası, yani Deniz Kuvvetleri Komutanı!

Fakat, kaptanıderyanın ihmali diğerinden daha hafif bulundu ve bu görevli derhal Sakız adasına sürgün edildi. Feyzullah Efendi'nin cezası ise bu denli hafif (!) olmadı tabii ki. Boynu vurularak idam edildi!

Sultan III. Selim, yaşanan bu çok tehlikeli durumdan sonra artık adımlarını daha dikkatli atmak zorunda hissetti kendisini. Bir dizi önlem aldı ve Boğaz'dan Karadeniz girişine dek kıyı boyunca yeni tabyalar kurdu. Ama sonuçta bütün bu olumsuz gelişmeler, bazı ayaklanmalar, yönetime karşı beliren hoşnutsuzluk, ne yazık ki Sultan Selim'in de sonunu hazırlayan nedenler oldu.

"ET YOLU"NDA İMAMIN YEDİĞİ DAYAK

Kasımpaşa yakınında bulunan ve günümüzde güzel binasının bir kültür kurumuna dönüştürülmesi çalışmaları sürdürülen Sütlüce Mezbahası henüz kurulmadan önce, İstanbul'un pek çok yerinde "mezbaha" işi görecek yapılarda et kesimleri yapılırdı. Edirnekapı'da, hatta Sirkeci'deki Çarşıkapı'da bile mezbaha vardı. Bunun yanında sokak içlerindeki bazı özel mezbahalarda da iş görülürdü. Bunlara çoğu kez "salhane" derlerdi o zamanlar.

İstanbul'un olmazsa olmaz bir besin maddesi olan et gereksinimini karşılamak için Anadolu ve Rumeli'den getirilen sürü halindeki hayvanlar, kent dışındaki açık arazilerde toplanır ve kasaplar tarafından alınarak salhanelere ulaştırılırdı. Sonra kasaplar, kesilen bu hayvanları uluorta açık tahta arabalara koyarlar ve İstanbul'un çeşitli semtlerindeki kasap esnafına dağıtırlardı. Eskiden, Rumeli tarafından getirilen kesimlik hayvanları Okmeydanı çayırlıklarında toplarlardı kasaplar. Anadolu'dan İstanbul'a nakledilen kesimlik hayvanların toplanma yeri de, Hasanpaşa ile Göztepe arasında, Kurbağalıdere'nin kuzeyinde yer alan ve Kadıköy yakasının namlı mesire yeri, "Uzunçayır" denilen mevkideydi. Kuşkusuz, İstanbul salhanelerinin en ünlüsü Yedikule mezbahası idi. Bu et kesim ve dağıtım yerinin ayrıca İstanbul tarihinde çok önemli yeri ve hatıraları vardır.

Yeniçeri kışlalarının ta Fatih zamanında yaptırılan en eski tesisleri Şehzadebaşı'nda ve şimdiki Belediye sarayının doğusunda Şehzade Mehmet Camisi'nin güneyinde yer almaktaydı. Burada yaşayan, eğitim gören ve çeşitli ocak numaralarla birbirinden ayrılmış pek çok yeniçeri bölüğünün en önemli besini "et" idi ve bu etler İstanbul'un büyük salhanelerinden adeta bir tören havasında, konvoylarla gelirdi

buraya. Et nakli o denli önemliydi ki; bu konvoydaki beygirlerin önüne bilerek veya bilmeyerek herhangi biri çıkar ve et konvoyunun ilerlemesini engelleyecek bir harekette bulunursa, bu büyük bir uğursuzluk sayılır ve cezası çok ağır olurdu. Bu istenmeyen olaya neden olan kişi de genellikle idam edilirdi. Et, kesinlikle ocaklara sorunsuz şekilde ulaştırılmalıydı.

Bu eski yeniçeri ocakları yıkılıp da, yerine 16. yüzyılda Aksaray-Horhor'da başka bir kışla yapılınca, buna "yeni odalar" denildi. Günümüzde bu ocaktan da hiçbir iz kalmamıştır. İşte, Yedikule salhanesinde kesilen etler, kasaplar eşliğinde, Kocamustafapaşa-Cerrahpaşa yolu izlenerek Aksaray'a, buradan da az kuzeyde Horhor'daki bu "Et meydanı"na ulaştırılır, yeniçeriler de bunları bölük bölük dev kazanlarla kışlaya taşırlardı. Kitabın başka bölümlerinde de zaman zaman değindiğim, Cerrahpaşa taraflarındaki bu güzergâh, uzun yıllar boyunca "Kasaplar yolu" olarak tanınmıştı. İstanbul tarihinde, mezbahalardan çıkarılan etlerinin nakli sırasında yaşanan böyle acı bir öykü, günümüzde eski salhane hatıralarının ilk akla gelenlerinden biridir.

Şöyle ki; Yedikule salhanesinden yola çıkarılan et beygirleri Kocamustafapaşa'ya ulaştığı sırada, eski Çınar Camisi'nin imamı, yanlışlıkla aniden bu beygirlerin birinin önünden geçmişti. Bu hareket görevliler tarafından "uğur kesme" diye tanımlandığından, söylediğim gibi asla affedilmezdi. Bunun üzerine muhafızlar derhal yaşlı imama saldırdılar ve ellerindeki sopalarla feci şekilde dövdüler onu. Zavallı imam, "Yetişin, yetişin, aranızda hiç mi Müslüman yok?" diye feryat ededursun, duyan veya görenlerden hiç kimse olaya karışmak istemiyor, herkes yeniçerilerin taşkınlıklarına kurban gitmekten kaçınıyordu.

O sırada, bölgede büyük bir külliye yaptırmış olan ünlü 18. yüzyıl sadrazamı Hekimoğlu Ali Paşa'nın bir tanıdığı ile çuhadarlardan biri, et konvoyunu koruyan "seğirdim"lerden bir nefere yaklaştılar ve onu insafa davet ederek, "Zavallı yaşlı adamın canını çıkardınız, bilmeden geçmiş işte, yazık, bırakın gitsin," dediler. Ama o da ne? Bu kez güçlü seğirdim ağaları, bu iki suçsuz aracının üzerine yürümesinler mi?.. Herkesin korku dolu bakışları arasında, küfürler, hakaretler, sille tokat girişmeler, ardı arkası kesilmeden sürdü gitti.

İş çığırından çıkmış, iyice kızışmıştı artık. Böyle davrandıkları ve hiçbir yetkileri olmadığı halde kendilerince et konvoyunun görevlilerine kafa tutan bu iki kişiyi yanlarına alan seğirdimler, onları derhal Süleymaniye'ye götürdüler sürükleye sürükleye ve devasa külliyenin "tabhane" (misafirhane) bölümünde, inanılmaz şekilde boğarak katlettiler! Üstüne üstlük, sonra da zavallıların cesetlerini denize attılar!

DÖRT MAKAMLI İDARE VE "KÜÇÜK ŞEHİR"İN SINIRLARI

İstanbul 1869'dan itibaren, şimdiki "valilik" makamına benzeyen "zaptiye müşirliği" dairesince yönetilmeye başlanmıştı. Teşkilatın kendi bünyesinde ise, o günkü az nüfusa göre, 4 mutasarrıflık, 8 kaymakam ve 5 müdürlük makamı bulunuyordu.

İstanbul yarımadası, Üsküdar, Beyoğlu ve Küçükçekmece bölgelerine 4 mutasarrıf bakardı. Bu "ünlü dörtler", eski İstanbul'un 4 kadılığının az değiştirilmiş haliydi. Şöyle ki; Osmanlı Devleti başkenti olan İstanbul, o devrin yönetim modelinde "Dersaadet" diye biliniyordu. Başka başka isimleri de söylenmiştir İstanbul'un uzun asırlar boyunca, ama en çok kullanılanı buydu.

İstanbul, yani Dersaadet denilen bölge, günümüzde Fatih belediyesinin yer aldığı sur içindeki tarihi yarımada idi. (Eminönü şimdilerde Fatih ilçesine bağlı bir semte dönüştürüldü ve tarihi yarımadanın tümü tek bir ilçe oldu. Bu noktada, yetkililere şu önemli öneriyi sunmak istiyorum naçizane... Bu, eşsiz tarihi alanın belediye statüsündeki adı, artık "Fatih" değil, "Tarihi Yarımada İlçesi" olsun! Eminönü'nün hatırını kırmayalım lütfen..)

Sultanın sarayı bu yarımadada bulunduğu için kent yönetimi açısından bir numaralı kadılık makamı burasıydı. Yani, "taht kadısı"ydı İstanbul'daki kadı. Tam 500 akçelik de bir makamdı bu görev. Son derece önemli bir makam olan kadılığa, birden daha fazla kişinin talip olduğu görülürdü o devirlerde. Bu durumda saray, bu adayları bir elemeden geçirebiliyor ve en yetenekli gördüğünü bu büyük sorumluk taşıyan makama atıyordu. Kadılar, herhangi bir suiistimalin engellenebilmesi açısından genellikle bir yıllığına makamlarında otururlardı. Ama bazen, bir yıldan da önce kadıların görevden alındıkları görüle-

biliyordu. Kimi zaman ise, tam tersine, başarılı görülüp bir süre daha görevlerine devam etmelerinin sağlandığı oluyordu.

İstanbul'un diğer üç kadılığı ise, Galata, Üsküdar ve Eyüp kadılıklarıydı. Fakat Üsküdar kadılığı erken 16. yüzyıldan sonra resmileşmiştir. Daha önce Asya yakası kadılığı için daha çok Gebze'nin (Geğboza) adı geçerdi. İstanbul'un bu toplam dört yönetim bölgesine "Dersaadet ve Bilad-ı selase" deniyordu. Yok eğer sadece "Bilad-ı selase" deyimi kullanılıyorsa, bu, Osmanlı Devleti'nin daha önceki üç başkenti olan Bursa, Edirne ve son olarak İstanbul anlamına gelmekteydi.

Demek ki, geç 19. yüzyılı İstanbul'unun "mutasarrıflıkları", eski İstanbul'un 4 kadılık bölgesiyle, Eyüp ve Galata dışında değişmemişti. Eyüp bölgesi Küçükçekmece, Galata ise Beyoğlu olmuştu. 8 kaymakamlık bölgesine gelince, bunlar; Beyoğlu'nun küçük bir kısmı olan Galata, Adalar, Kartal, Eyüp, Yeniköy, Beykoz ve Çatalca idi. Müdürlük olarak yönetilen kısımlar da, su yolu köyleri (Belgrat Ormanları çevresi), Şile, Küçükçekmece'nin bir kısmı, Terkos ve Gebze yerleşimleriydi.

Koca tarihi kent, 1876'da "mutasarrıflık" makamının kaldırılmasına dek bu şekilde yönetildi. Bu tarihten 1909 yılına kadar olan 33 yıllık sürede ise "şehreminliği" (Şehremaneti) İstanbul'un "idari" ve "belediye" hizmetleri açısından tek yetkili makamdı. Şehir emini olan zat, aynı zamanda "İstanbul valisi" sayılıyordu. Çoğu kez mimarbaşıları ile birlikte çalışırlardı. Bu sanatkârlar da şehir eminlerine bağlı memurlardı. Böyle olmakla birlikte, başkentin binalarında söz sahibi olan mimarbaşı ile belediye reisi statüsündeki şehremini arasında anlaşmazlıkların yaşandığı görülebiliyordu yine de. Çalışmaların daha verimli kılınması gayesiyle 1831'den sonra bu her iki kurum aynı çatı altında birleştirildi ve mimarbaşının bağlı olduğu kurum, "Ebniye-i Hassa Müdürlüğü" oldu.

Bir dönem, sultanlar herhangi bir şekilde İstanbul'dan çıktıklarında, başkentin şehremini makamında kalır ve kaymakamlık görevini sürdürürdü. Ama, eğer sultan bir süreliğine Edirne'de ikamet ederse, şehremini de oraya giderdi. Çok daha eski yıllarda kadı ile birlikte, onun yardımcısı olarak belediye hizmetlerini "ihtisap ağaları" yürütürlerdi. "İhtisap", Arapça kökenli bir sözcüktür ve "hesap sormak", "kötü bir davranış biçimini yasaklamak" anlamına gelir. Yani, bu ağalar bir yerde, çarşı pazarı denetler, fiyatları, tartıları, terazileri kontrol eder ve esnaftan hesap sorarlardı. Şehrin esnafı üzerinde çok büyük nüfuzları vardı bu ağaların.

İstanbul Şehremaneti idaresi 20. yüzyıl başlarında oldukça etkili olmuştu. Kente daha iyi hizmet verilebilmesi için bazı çalışmaların ya-

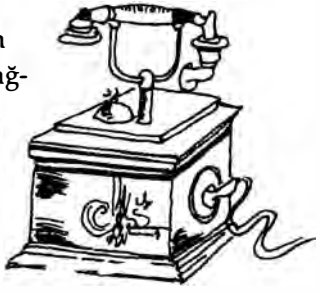
pıldığı 1916 yılına ait bir tezkirede, İstanbul ve çevresi üç kısma ayrıldığı görülür. Şehremaneti fen heyeti kapsamlı bir harita hazırlamış ve bunun üzerinde kentin bu kısımlarını sınırlarıyla göstermişti. Haritaya göre İstanbul'un bütünü, "küçük şehir", "meskûn mahaller" ve "gayrimeskûn mahaller" olarak taksim edilmişti.

İstanbul'un "küçük şehir" denilen bölümü, kara ve deniz surlarının birleştiği Yedikule'den başlıyor ve buradan kuzeye, Haliç kıyısındaki Ayvansaray'a ulaşıyor ve sonra da batıya dönüp Eyüp'ü dışta bırakarak Haliç'i geçiyor, kuzeyde Halıcıoğlu'nu, sonra Şişli'yi, Büyükdere'yi, Ortaköy sırtından Boğaziçi kıyısında ve Arnavutköy yakınındaki Defterdarburnu'nu, bundan sonra da karşıya, yani Asya yakasına geçerek Kuzguncuk'u da içine alıp İcadiye zirvelerine tırmanıyordu. Küçük şehrin sınırı bu noktadan sonra Üsküdar-Selimiye'ye dönüyor ve eski Bağdat yoluna (şimdiki Bağdat Caddesi) yönelerek Kalamış'a varıyordu.

Bütün bu sınırların dışında kalan mahaller ise "şehir harici" olarak kabul edilmekteydi. Bu bölünmedeki asıl amaç, hiç olmazsa "küçük şehir" diye sınırlandırılan "eski İstanbul"un elden geldiğince korunması, gereken yerlerin yeniden imar olunup yaşatılmasıydı. Bu büyük kadılıkların sorumluluk alanları içinde pek çok da köy bulunurdu. Köyün idaresini ise, başta imam olmak üzere, köy ileri gelenleri yürütürlerdi.

Cumhuriyet döneminde ve özellikle 1940'lardan sonra ise, İstanbul köylerin idaresi, buralarda oluşturulan köy sandıklarından karşılanan gelirlerle ve belediyenin desteği ile yürütülürdü. Bu sandıkların gelirlerini arttırmak için, İstanbul'un köy kurullarının defter tutmaları, köy sorumlularının ve bu defterleri hazırlayan kâtiplerin, bilgili, okuyan, yazan, deneyimli kişiler olmaları istenir, bu hususlara önem verilirdi. Ama yine de köyler için planlanan bu yönetim şemasına dayalı verim, o yıllarda tam olarak gerçekleştirilememişti. Çünkü yetişmiş uzman sayısı çok azdı. Söz konusu yıllarda İstanbul'un 255 köyünün ancak 62'sinde kâtip bulunuyordu!

SARAY EŞYALARI

2. Abdülhamit'in telefonu

Beşiktaş Meydanı'nın deniz tarafında bulunan ve TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı'na bağlı olan "Depo-Müze", Dolmabahçe Sarayı'nın depolarından çıkarılan bazı 19. yüzyıl saray eşyalarının sergilendiği göz alıcı, çok önemli ve gezilmesi hayli zevkli bir kültür ve tarihi anılar mekânı günümüzde.

Burada görülebilecekler, o dönemlerde sultan dahil, üst düzey devlet yöneticilerine ve saray kadınlarına ait, akla hayale gelmeyecek hemen her türlü eşyayı kapsıyor. Dolmabahçe Sarayı'nın eski mutfak binalarından dönüştürülüp güzel bir "depo-müze" haline getirilen mekânda, ipek kumaşlarla kaplı minderlerden son derece zarif gardıroplara, dönemin son model (!) sinema makinesinden kahvaltı takımlarına kadar, sarayın gündelik yaşamında kullanılan objeleri seyretmek, hem o günlerin teknolojisini hem de modasını yansıtması açısından heyecanlı anlar yaşatarak, zamanın nasıl geçtiğini unutturuyor burada insana.

Sarayın servis katlarında kullanılan ve üstleri çok güzel işlenmiş "kertenkele" figürleriyle donatılmış döküm sobalarının bir türü olan "salamander"leri seyretmek, son derece hoş. Salamander, zaten bu kertenkeleyi vurguluyor. 19. yüzyılın "kertenkele markalı" son derece şirin sobaları!.. Gerçekten çok ilginç!.. Ayrıca maşa takımları, soba altlıkları, envai çeşit mangallar, koskoca Dolmabahçe Sarayı'nın o soğuk kış günlerinde bir dönem nasıl ısıtıldığını da gözler önüne seriyor. Pek çok 19. yüzyıl hatırasını "depolayan" bu "depo-müze"de görülecek o

Depo-müzede vazolar

denli çok şey var ki, insan nerede ne kadar durup neyi seyredeceğini şaşırıyor doğrusu.

Tulumba takımları, petrol lambaları, semaverler, boy boy kazan ve güğümler, içlerinde katı-sıvı çeşitli yiyeceklerin, içeceklerin saklandığı dev amforalar, alt bölmelerinde yemeğin ısıtılması için ateş yakılan madeni güveç kapları, boy boy kantarlar, teraziler, 1870'lerin masa üstü telefonları, Sultan II. Abdülhamit'e ait rokoko üslubunda yapılmış zarif telefon, altın varaklı kornişler, sandıklar, konsollar, elbise fırçaları, çaydanlıklar, cezveler, mumluklar, tepsiler, mühürler, yazı takımları, musluk armatürleri, porselen takımlar, kuş kafesleri, endam aynaları, çekmeceli etajerler, hasır sepetler, "Thonet" modeli bambu koltuk ve sandalyeler, üç boyutlu Resim gösteren "stereoskop"lar, gümüş üzerine altın kaplama Fransız yemek takımları, Yıldız Porselen'in özel kahvaltılıkları, Fransız ve Japon porselen vazolar, 1897 yılı Yıldız Fabrikası imalatı ve "Alimzade Ömer Efendi" armalı kapaklı kâseler, kılıçlar, tüfekler...

Depo-Müze, bağrında o denli değerli saray eşyası barındırıyor ki; bu mekânın ziyaretçileri, sarayda nasıl yaşandığını, bir günün nasıl geçirildiğini, nasıl çalışmalar yapıldığını, yemeklerin nasıl hazırlandığını, ne şekilde yendiğini, kış soğuklarında nasıl ısınıldığını, nerelerde yatıldığını, salon ve odalarda hangi sandıkların açıldığını, Dolmabahçe Sarayı'ndan çok, burada öğreniyor ve o günün saraylılarını yine bu müzede daha iyi biçimde canlandırabiliyor zihninde. Daha da ötesi, adeta o insanlarla birlikte aynı mekânda yaşıyor gibi oluyorsunuz. Neler, neler var burada!

Alimzade Ömer Efendi imzalı Avrupa porselen

UZUN ŞÜCAATTİN, ÇORAPSIZ KADIASKER VE VESİM EFENDİ

Binbirdirek Sarnıcı'nı bilirsiniz. Hani şu Sultanahmet Adliye Sarayı'nın ön tarafındaki setin altında bulunan pek ünlü Bizans kapalı su sarnıcını! Buna "Filoksenus Sarnıcı" derler. Ta 5. yüzyılda soylu bir Romalı senatör tarafından yaptırılmıştı. Kendi sarayı da bunun yanındaydı.

Fetih sonrasında tarihi görünümü hızla değişen kentin, bu en önemli bölgesindeki sarnıç işlevsiz kalınca unutuldu gitti. Ağzı burnu kapandı, üzeri arsa olarak yıllarca boş kaldı. Sonra bir zaman geldi, bu arsa sahiplenildi ve üzerine 16. yüzyılın ünlü vezirlerinden Fazıl Paşa, kendisi için bir ahşap saray yaptırdı. Zaman bu, hiç durmaz akar gider, önünde ne var yok sürükleyerek... Bu saray da bu zaman seline kapılıp yok oldu bir süre sonra. O virane haliyle sarnıcın üzerini işgal ederken, yıkılıp temizlendi ve başka güzel bir konak yapıldı yerine.

Ama bu konak, onu yaptıranın değil de, eskiden yerinde olan Fazıl Paşa'nın adıyla anılır oldu. Böyle güzel konakları zaman harap edemezse eğer, yangınlar ne güne duruyor! Sirkeci içlerindeki Hocapaşa'dan hızla yayılıp bu tepelere tırmanan cehennemi bir yangın, bu konağı da tarihin sayfalarına gömdü pek çok yapıyla birlikte.

Eski konağın mescidi ise, şimdiki Peykhane Caddesi üzerinde bulunuyordu. Buna da, konağa ait olmasına karşın, Uzun Şücaattin Mescidi derlerdi İstanbullular. Zira Şücaattin Ağa, Fatih Mehmet'in "şatır"larından biriydi. Bu şatırlar, çok hızlı koşarak haber ulaştırırlardı bir yerden diğerine. "Peyk"ler de öyle. Mescidin yeriyle caddeye verilen isim de bu nedenle uyumlu görünüyor. Çünkü, çok hızlı koşan bu peyklerin barındığı ocak binası, bir zamanlar bu caddede bulunuyordu.

Fakat, peyklerle, şatırlarla, Şücaattin'lerle ilgili bu anılar unutulmuşçasına, mescidin adı hep "Fazıl Paşa Mescidi" diye söylendi. Gün geldi, Fazıl Paşa da tarihe karıştı ve bu kez aynı yerde, 19. yüzyılın ünlü sadrazamı Keçecizade Fuat Paşa'nın camisi yükseldi. Yanı başında ise, paşanın muhteşem türbesi!.. İşte, bütün buraların sahibi o eski "Şücaattin Ağa" bu Fuat Paşa'nın camisine ait hazirede uyur günümüzde!

İstanbul'un kuytularında, Fazıl Paşa'nın konağının yerine yapılmış olan ahşap bina gibi, ne zaman ve kimin tarafından inşa edildiği pek bilinmeyen daha başka pek çok konak bulunuyordu. Bunlardan biri de Karagümrük'teydi. Şimdi yerinde yeller esen bu yapı, o denli göz alıcıydı ki, çevresinde kendisiyle yarışabilecek bir başka konak bulunmaz, önünden geçenler bakışlarını ondan ayıramazlardı bir türlü. Kırmızıya çalan rengiyle, ta yeniçeriler devrinden kaldığı anlatılırdı. Yani, II. Mahmut'un 1826'da bu ocakları kaldırışından önce buradaydı demek ki konak. 1910'lara dek de, çok yaralanmış ve kısmen yıkık da olsa hâlâ yerinde dururdu. Sonradan o perişan haline birileri üzülmüş (!) olacak ki, tümden ortadan kaldırdılar onu. Kim bilir ne anılarla doluydu içi. Sadece bahçesindeki kuyu kalmıştı geriye. Bir süre sonra o da yok oldu!

Çevre sakinleri bu konağın "Çorapsız Kadıasker" adında birine ait olduğunu söylerlerdi. Ama ne ölçüde gerçekti bu, bilinmez. Konak, o haliyle hep sır olarak kaldı İstanbul yaşamında. Yok olup gidene dek!

İstanbul'un diğer bir ilginç "konak öyküsü" ise, başkentin Asya yakasında yaşanmıştı. Kadıköy taraflarının 19. yüzyılda birbirinden güzel köşkleriyle sivrilen Kızıltoprak bölgesinin az üstünde kalan Ziverbey, II. Abdülhamit devri paşalarından Ziver Bey'in konağından adını almıştı. Günümüzün Ziverbey'inde ise, 19. yüzyılın sivil mimari karakterini vurgulayan bu güzel ahşap hüzünlü köşklerden geriye, ancak bir iki tane kalmıştır ne yazık ki. Pek çoğu yok oldu gitti, tıpkı Çorapsız Kadıasker Konağı gibi. Tıpkı, Ziverbey'deki Vesim Paşa'nın köşkü gibi!..

Bu "Hacı" lakaplı Vesim Paşa, 1824 ile 1910 arasında 86 yıllık uzun bir ömür sürmüştü. Dönemin Bahriye Emini Mehmet Reşit Efendi'nin oğlu idi. Asker olarak bazı savaşlara katıldı ve bunlardan birinde ölümden kıl payı kurtuldu. İnanılması zor bir şekilde, bir düşman kurşunu başlığını delip geçmişti.

Bu heyecan verici durum, ağızdan ağza yayıldı ve bir efsaneye dönüştü. Vesim Efendi veli katına çıkartıldı. Kıyısında bir yalısı bulunduğu için günümüzdeki Çengelköy'ün isim babası olduğu söylenen ve 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti'nin kaptanıderyası olan ün-

lü denizci "Çengeloğlu" Tahir Paşa'nın bu sayede dikkatini çeken Vesim, onun yardımıyla tahsil için İngiltere'ye gönderildi. Orada tam iki yıl kaldı. Dönüşünde hızla yükseldi ve korgeneral (ferik) rütbesiyle "Şura-yı Bahriye" üyeliğine getirildi. Bu başarılı liyakat yolculuğu, onun efsanesini daha da arttırdı. Ama, ne olursa olsun, şans her zaman yaver gitmiyordu. Vesim'in yükselişi sürse de, ayağına takılacak çelme yavaş yavaş kapısını çalmaya geliyordu.

1878 yılına girildiğinde ise, Vesim Efendi artık koskoca Osmanlı Devleti'nin Bahriye Nazırı, yani Denizcilik Bakanı idi. Aynı yıl içinde bu nazırlık eski yıllarda olduğu gibi yeniden "kaptanıderyalığa" dönüştürüldü. Vesim, ağırlığı olan, hatta biraz da dik kafalı bir adamdı. Sultan II. Abdülhamit'in "donanmayı olabildiğince silahlardan arındırın" emrine pek kulak asmadığı tespit edilince görevinden alındı ve tam 15 yıl süreyle "evinden dışarıya çıkmama" cezasına mahkûm edildi! Vesim Efendi'yi susturup elini kolunu bağlamışlar, iş göremez duruma sokmuşlar ve onu kendi evine hapsetmişlerdi. İşte o evi, daha doğrusu, o güzel konağı Ziverbey'de idi Vesim Efendi'nin. 1910'da yaşamını yitirdiğinde, Vesim'i getirip bir kısmı halen yerinde duran Üsküdar Mevlevihanesi'ne gömdüler. Vesim Efendi, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin "son kaptanıderyası" unvanına da sahip olmuştu.

ÖKÜZ MEHMET VE KURBAĞA NASUH

Lakapları "hayvan isimleri" olan bazı üst düzey Osmanlı memurlarına, sanatkârlarına, paşalarına ve ulema takımına, ahali, onlara duyduğu saygıdan, hatta biraz da çekindiklerinden dolayı, bu lakaplarıyla hitap etmekten mümkün olduğunca kaçınırlardı. Hatta, özellikle bu isimleri değiştirirler ve ona benzer başka bir lakabı kullanırlardı çoğu kez. 1620'lerde Fatih'in Karagümrük semtinde kendi adına bir cami yaptıran ve Sultan I. Ahmet'in kızıyla evli olan Sadrazam Mehmet Paşa'nın lakabı, "Öküz" idi. Belli ki, iri yapılı ve güçlü biri olduğundan verilmişti bu lakabı. Ama çevresi paşanın yüzüne karşı bu sözü söylemeye çekinirdi. Hatta bugün bile, camisinin giriş kapısında mabedin adı "Ö. Mehmet Paşa Camisi" diye yazılmıştır.

Örneğin, 16. yüzyılda Mimar Sinan'ın yanında çalışan ünlü mimar Nasuh Ağa'ya da "Kurbağa" lakabı verilmiştir. Büyük deha Sinan'ın Üsküdar sırtlarındaki Toptaşı mevkisinde, Sultan III. Murat'ın anası Nurbanu Sultan adına inşa ettiği "Valide-i Atik Külliyesi"nde çalışırdı Kurbağa Nasuh. Ama sonraları bu lakabı değişti ve "Kurban" diye söylenmeye başlandı. Bunun için ortaya atılan iki iddia vardır. Mimar Sinan'ın en yakınındaki mimarlardan biri olan Nasuh Ağa'nın, kendisi adına 1580'lerde inşa ettirdiği yakınlardaki bir başka cami için buradan malzeme çaldığı ve oradaki şantiye alanına taşıttığı tespit edilmiş günün birinde. Bunun üzerine bir soruşturma açılmış hakkında tabii. Mahkeme, şu bu derken, karar çıkmış: İdam!..

İşte, Nasuh Ağa, mesleği uğruna (!) "kurban" gittiğinden dolayı, kendisine bu unvan yakıştırılmış daha sonra.

Bir başka efsanede de şöyle anlatılır Nasuh'un lakabının öyküsü: Dindar birisi olan Nasuh Ağa, Üsküdar'daki bir Rufai dergâhına bağ-

lıymış. Sık sık burayı ziyarete gider ve dergâhın şeyhine karşı da pek saygılı davranırmış. Hatta daha ötesinde, bu Rufai şeyhine karşı kendisini bir "kurban" olarak hissettiğini anlatırmış çevresindekilere. Bu özelliğinden dolayı da yetenekli mimar, herkes tarafından "Kurban Nasuh" diye çağrılmaya başlanmış. Yüzyıllardır adı bu şekilde söylenir olmuş. Nasuh Ağa'nın yaptırdığı, ama şekli şemali pek değişikliğe uğrayan camisi, Bağlarbaşı'ndan Üsküdar içlerine inen cadde üzerindedir şimdi.

MUSTAFA'NIN KAYIĞI

6 Temmuz 1681 günü İstanbul çok sıcak bir yaz gününü yaşıyordu. Ahali, olabildiğince deniz kıyılarına doğru koşuyor, kırlara açılıyor, mesire yerlerinde eğlenmeye, biraz olsun serinleyip sakin ve mis kokulu havada rahatlamaya çalışıyordu.

Ama, Fındıklı kıyılarındaki hareketlilik çok daha fazlaydı. Davullarla yapılan duyurularla, bu semtin sahilinden Asya tarafındaki Kadıköyü kıyılarına kadar, muazzam bir kayık yarışması yapılacağı anlatılmıştı İstanbullulara. O güne dek böyle bir şeye tanık olmamış olan kent ahalisi, şaşkınlık ve heyecan içinde Fındıklı sahiline ve o yıllarda henüz bir mesire yeri, eğimli bir çayırlık olan Kabataş setlerine birikmiş, neler olacağını merakla seyretmeye başlamışlardı. Bu yarış, aslında İstanbul'da yapılan ilk kayık yarışması olarak da tarihe geçmişti.

O devirde, tahtta "avcı" lakaplı Sultan IV. Mehmet oturuyordu. Sarayından büyük şatafatla çıkıp deniz yoluyla yarışın yapılacağı Fındıklı sahiline gelen sultanın yanında, Sirkeci'de bir camisi, Divanyolu'nda da, içinde kendi türbesinin yer aldığı bir külliyesi bulunan, Osmanlı tarihinin en ünlü veziriazamlarından biri, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa bulunmaktaydı. Viyana bozgununun faturası kendisine çıkarılıp başı vurularak idam edilen Kara Mustafa Paşa!..

Halk, bu çok güçlü iki insanın da seyre geldiği bu kayık yarışmasının ne denli önemli olduğunu hemen anlamıştı. Bir olay nedeniyle sultan ve baş vezirinin oraya teşrif etmelerinden daha önemli zaten ne olabilirdi ki İstanbul halkı için?

Fındıklı kıyısındaki gümrük emininin yalısına yerleşen sultan ve sadrazam, heyecanla Kadıköyü tarafından başlayan yarışı seyretmeye koyuldular. İşaret verilmiş ve Kadıköyü kıyısında hazır duran tekneler

süratle denize açılmışlardı. Beri tarafta herkes, kimin kayığının önce geleceğini hesaplayarak şamataya koyulmuşlardı. Kayıkçılar kıyasıya küreklere asılıyor, altlarındaki kayıklar Boğaziçi'nin masmavi sularında beyaz köpükler saçarak Fındıklı'ya doğru hızla yaklaşıyorlardı.

Varış noktası, sultanın konuk olarak bulunduğu yalının rıhtımıydı. Fındıklı'ya çok yaklaşıldığında yarışan kayıklardan biri son bir gayretle aniden öne atıldı. Hızla sallanan birkaç kürekten sonra da, diğer tüm kayıkları geride bırakarak rıhtıma giriverdi. Yarışı kazanmıştı!.. Bağırış, çağırış ve övgü dolu haykırışlar arasında, kayığın içinden Mustafa adında biri çıktı. Ama, bu Mustafa, Şehzade Mustafa idi. Yani, sonradan Osmanlı tahtına oturacak olan, Sultan II. Mustafa!

Avcı Mehmet öldükten sonra, II. Süleyman, daha sonra o da ölünce II. Ahmet sultan olmuşlardı. Mustafa ise bu II. Ahmet'ten sonra tahta geçmişti. Demek ki ileride Osmanlı Devleti'nin başına geçip sultan tahtına oturacağı, o kayık yarışında birinci olmasından belliydi Mustafa'nın. Ama kim bilir, belki de diğer yarışçılar Mustafa'nın bir "şehzade" olduğunu bildikleri için, yarışta ister istemez geride kalmışlardı.

ESKİ ÜSKÜDAR'A NE OLDU?

İstanbul'un Asya'sı Üsküdar'ın, eski asırlara uzanan köklü bir tarihi vardır. Antik çağlarda bile burada varlığını sürdüren ve daha sonra Bizanslıların Kyropolis (Altın şehir), daha sonra da burada kurdukları Skutarion askeri kışlasından dolayı Skutari diye isimlendirdikleri bir yöreydi Üsküdar.

Bizanslılar buraya 4. yüzyıl başlarında tam anlamıyla hâkim olmuşlardı. Şöyle ki, o zamanlar Roma'nın doğu eyaleti olan Anadolu (Anatoliken teması), Roma generalleri tarafından yönetiliyordu. "Dörtlü Tetrarkh" sistemine göre, imparatorlar ve generallerden oluşan dört kişilik kurulda, Maksimian, Galerius, Maksentius ve Diokletianus bulunuyordu. Sırbistan'ın Niş (Niassus) kentinde general Konstantius Klorus'un oğlu olarak dünyaya gelen Konstantin, 19 yaşına gelince Nicomedia'da (şimdiki İzmit) yönetici olan terarkh'lardan Diokletianus'un hizmetine girdi. Sonra da bu dörtlülerden Maksimian'ın çekilmesiyle onun yerini aldı. Galerius 310'da öldü. Maksimian 320 yılında boğuldu. Maksentius da Roma yakınında Konstantinus'a yenilince, bu çok güçlü imparator "Büyük" (Magnus) unvanıyla tek lider oldu.

Üsküdar çevresinde hüküm süren doğu imparatoru Licinius'u da 323 yılında bu mevkide bozguna uğratan Konstantinus, artık bundan sonra doğudaki Roma'da imparatorluğunu ilan etti ve hızla kendi adını verdiği Konstantinopolis'i kurma girişimlerine başladı. 11 Mayıs 330'da da kentin açılışını gerçekleştirdi. Böylece Üsküdar da, yaklaşık bin yıl Bizans İstanbul'unun Asya yakasındaki önemli bir bölgesi olarak yaşadı. O uzun dönemlerde, havasının, suyunun, doğasının olağanüstü güzelliğinden dolayı burada oturmayı yeğleyen imparatorlar vardı. Manuel Komnenos bunlardan biriydi ve 1180'den önce hastalandığında, bir süre Üsküdar'da yaşamıştı.

Katolik-Latinler, IV. Haçlı Seferi'nde geldikleri İstanbul'da, ilk olarak "Escutaire" dedikleri Üsküdar havalisini işgal etmişlerdi. Sonra Osmanlılar geldi 14. yüzyılda, Bizans'ın kapısına dayandılar. İstanbul'un Asya'sı bu kez Osmanlıların oldu. Ve fetihten günümüze dek de hep Türklerin elinde kaldı. Gerçek bir Müslüman-Türk kentini sentezleyen görüntüleriyle, tarih sayfalarını asırlar boyunca süsledi Üsküdar.

"Dersaadet ve Bilad-ı selase" denilen İstanbul'un Asya kıtasındaki yerleşimi olan Üsküdar, Osmanlı ordularının doğu seferlerine çıkmadan önce kamp kurdukları son nokta sayılırdı. Sultanın otağı da Üsküdar'a hâkim bir tepelik olan Doğancılar'da kurulurdu. Yavuz Selim, Mısır seferine çıktığı 1516'da muhteşem çadırını burada kurmuştu. Devlet protokolünde de önemli bir yeri vardı Üsküdar'ın. 1839'ta ilan edilen Tanzimat'a dek, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde hizmet verip terfi edenler "mühr-i hümayun" alarak vezir olurlardı. Yeni vezir, bulunduğu yerden İstanbul'a gelmek için hemen yola çıkar ve bir an önce başkente ulaşmaya çalışırdı. Burada ilk durakları ise, yine Üsküdar olurdu. Saray görevlileri vezir kayığı ile gelirler ve yeni görevine atanan bu kişiyi beraberlerine alıp Eminönü İskelesi'ne varırlardı. Buradan da Gülhane Parkı girişi yanındaki Alay Köşkü'ne geçilir ve kendisine "iki top mücevherli sorguç" verildikten sonra, üç kez selamlanıp sultanın ayağı öptürülürdü.

Bir dönem Yavuz'un yüce askerleri, sınıf sınıf yiğitleri, kayıklarla İstanbul'dan akın akın Üsküdar'a geçmişler ve sancaklar açılmış, tuğlar yürütülmüştü önlerinde, yeni bir sefer başlangıcında. Ordunun bir safında bilginler, diğer safta temiz ruhlu sufiler, tüfenk atan yeniçeriler, oklular, alaylar, kalabalık savaşçılar, sefere hazır şekilde Üsküdar'a yığılmışlardı.

O sırada, tüm cihanın kubbesi çığlık ve gümbürtülerle doldu ve Padişah Selim, rüzgâr gibi giden saltanat kayığında, Beşiktaş'tan yola koyuldu. Tophane-i Amire önünden İstanbul boğazına dek, tüm tekneler bu manzara karşısında ortalığı gürültü ve velveleye boğdular. Tüm deniz yüzeyi, sultanı uğurlamaya gelen kayıklarla kaplandı, su görünmez oldu. Üsküdar'a varıldığında, Mısır'a yol alacak tüm ordu, gururlu bir pozisyonda sultanı bağrına basacak ve İstanbul'un bu çok eski bölgesi, unutulmaz bir zaferin başlangıcına bir kez daha imzasını atacaktı!

İşte, eski Üsküdar, o zaferlerin, o gururlu anların, manevi ve mütevazı yaşamın odak noktası olmuştu tarihinin hemen her döneminde, 1500'lerde de, 1800'lerde de!..

1805 ve 1876 yılları arasında yaşayan ve oryantalist ressamların en ünlülerinden biri olan John Frederick Lewis'e ait "Üsküdar'da Bir Ke-

bapçı Dükkânı" isimli yağlıboya kompozisyon seyredildiğinde insanın zihninde şu duygular uçuşur bir anda: Muhafazakâr yaşam tarzının en somut görüntülerini sunan eski Üsküdar, ne kadar huzur verici, sakin, hırslardan arınmış birbirine dost gibi yaklaşan insanlarla dolu, gündelik hayatın dayattığı mütevazı ölçeklerde, ama o ölçüde de insani duygularla sarmalanmış şirin mahallelerin otantik dokusunu barındırıyordu bünyesinde.

Derme çatma gibi duran, ama karakteristik yapı özelliğini koruyan basit kebapçı dükkânındaki sevecen yüzlü insanlar, toprak zeminli yol, geride ahşap konutlar, ağaçlar, Lewis'in olağanüstü güzel tablosunun yüzeyinden taşan derin bir sessizlik... İşte öyleydi o eski Üsküdar! Bostanları, bağları, üzümleri, kebapları mı sadece?.. O Üsküdar ki, bir zamanlar tadına doyum olmaz nefis kaymaklar da üretilirdi burada. Kaymak dedimse, tabii bildiğiniz kaymak değil, bir "peynir" türünün adıydı bu. "Nefs-i Hümayun", yani padişahın yüce zevki içi alınırdı buralardan saraya. Şimdilerde kimler bilir acaba bunu? Asırlar içinde, dokusu, kokusu, varı yoğu, her şeyi bozuldu, değişti, maddi, manevi pek çok kültürel varlığı ise hepten yok oldu gitti Üsküdar'ın. O Üsküdar ki, esnafı, sattığı eti önce tartar, sonra ambalajlardı! Şimdi ne yapıyorlar? Tam tersini!.. Asır öyle çünkü, başka seçenek yok, değişiyor, her şey değişiyor!

Ürettiği bazı eşyalarla da haklı bir üne kavuşmuştu eski "maneviyat ülkesi" Üsküdar. Çeşitli metal pirinç malzeme, obje, "abanos devat" imalatını yürüten esnafların en ünlüleri iş görürlerdi burada. Bu "devat", yazı takımlarına verilen bir isimdi. Bunları yapan ustalara da "devati" denirdi. Üsküdar Meydanı'na doğru 17. yüzyılın çok ünlü devatilerinden biri olan Şeyh Mustafa Devati Efendi'ye ait camiyi göreceğiz bu gezide. Abanos devatlar, rengi siyaha yakın bu sert ağaçtan yapılırdı ve bu kaliteli yazı takımları, işin ehli hattatlar tarafından çok beğenilirdi.

Ünlü bir oryantalist gezginin söylediği gibi, o eski günlerin Üsküdar'ı, vadilerinden küçük küçük mahallelerin fışkırdığı, yüksek tepelerinin yamaçlarını harikulade ahşap köşklerin süslediği, sahilde dizili evlerinin rengârenk boyandığı ve bahçe duvarlarından yeşilliklerin sarktığı, sarmaşıkların tırmandığı, toprak zeminli meydanda mandaların çektiği kağnı arabalarının, fesli, sarıklı adamların gerisinde aheste aheste yol aldığı, anıtsal camilerinin gölgelerinde ahalinin dinlediği, tepelerde, derin bir köy sessizliğinin hüküm sürdüğü, masalsı bir İstanbul yöresiydi. Ünlü şairimiz Yahya Kemal'e göre de buranın havası bambaşkaydı ve bitişiğindeki Kadıköyü dahi, Üsküdar'ın yanında adeta bir Tatavla gibi kalırdı.

Küçük ve eski bir mahallesinde asırlardır duran mescidiyle, çeşmesiyle, biraz ilerideki köy mezarlığıyla, daha ıssız yamaçlarda ve yol güzergâhları üzerindeki namazgâhlarıyla, bostanlık, bahçelik ve çayırlıklarıyla, Üsküdar'ın hemen her köşe bucağı, görenlere "huzuru" yansıtan İstanbul'un dört kadılığından biriydi. Asya yakasındaki tek kadılık merkeziydi aynı zamanda. O eski Üsküdar coğrafyasının uçsuz bucaksız çayırlıklarında ot biçmekle görevli acemi oğlanların yaşadıkları çağlar, çok uzaklarda ve sadece anı olarak kaldı artık. O zamanlar, Üsküdar'dan ta Kartal'a dek, bu arazilerde ot biçme işlerine verildikleri için acemi oğlanlar Osmanlı sarayına alınmazlardı. Bu otlar daha sonra sarayın ıstabl-ı amiresine, yani ahırlarına alınırlardı beygirler için. Ayrıca Boğaziçi'nin karşı tarafındaki Yeniköy ahalisine de böyle görevler verildiği olurdu.

Yine bir zamanlar Üsküdar'ın ilk namazgâhlarından biri olan "Fıstıklı Namazgâhı", yörenin "cennet mekânlarından" olan Fıstıklı'da, henüz Türklerin Asya kıyılarını ve köylerini yeni yeni ele geçirdikleri ve henüz İstanbul'a ayak basmadıkları 14. yüzyılda bu şirin köyde kurulmuştu. Asırlarca varlığını sürdüren bu nadide eseri 1839'da, "hünkâr imamı" olan Hafız Emin Efendi baştan başa onartmıştı. Ama ne yazık ki, Boğaziçi Köprüsü ve çevre yolları inşası sırasında ortadan kaldırıldı bu eserler. O sözünü ettiğim küçük küçük mahalle mescitleri, semt camileri, çeşmeleri, dergâhları bir bir yok oldular ve yerlerini, ruhsuz, şekilsiz, üslupsuz, iç karartıcı binalara terk ettiler.

İşte, Üsküdar, böyle acımasızca ve tarihe, kültüre karşı sergilenen duyarsızca uygulamalar nedeniyle, zaman içinde tarihten koparılıp hallaç pamuğu gibi dağıtıldı adeta. Geleneksel tarihi kimliğini çok önemli ölçüde yitirdi. Kısıklı yakınlarındaki Bulgurlu köyünün o canayakın, sevimli mi sevimli minicik camisinin onarılacağı yerde, 1990'larda yenisinin yapılmasının anlamı neydi acaba?

Üsküdar, gönül tellerini titreten ve iç dünyaları huzurla dolduran kartpostal güzelliğindeki "köy-şehir" dokusunu artık anılarda bıraktı. Hiç olmazsa o ilginç eski öykülerini yok etmediler ve bizi onlarla avunur kıldılar. Ama olsun, o anıları okuyarak, dinleyerek, ağızdan ağza naklederek, ruhumuzun derinliklerinde yine yaşatmaya devam ediyoruz biz geçmiş günlerin Üsküdar'ını. Tabii ki bu sözler, "eskiye özlemi" vurgulamak amacını taşımıyor, aksine, "eskiyi korumanın" önemini anlatmaya çalışıyor Üsküdar'ı bu hale sokanlara. Yitip gidelim şimdi o anılar kuyusunda, hüznümüzü yüreklerimize gömerek ve eski bir Üsküdarlıdan söze başlayarak...

1825'lerde Üsküdar'da, "Dalga Dayı" adında, namı almış yürümüş yarı deli zavallı bir adam yaşardı. Şücabağı Mescidi'nin avlusunda bu-

Eski Bulgurlu Camisi

lunan çok yaşlı ve iri bir ağacın kovuğunda barınır, pek kimseyle konuşmazdı. Dışarı çıktığında da anadan doğma, çırılçıplak dolaşırdı sokaklarda. Tehlikeli biri değildi, ama kızdığında ne yapacağı, edeceği belli olmazdı. Bir keresinde genç bir imamı katletmiş ve kaçıp sığındığı evde derhal yakalanmıştı. Belki cezai ehliyeti yoktu, ama o devirlerde bu tür hukuksal kaideler olmadığından, adamı getirip kovuğunda barındığı o ağaca astılar. Zavallının babası tersanede kethüdalık yapan Hasan Ağa idi. Dalga Dayı, babası Hasan Ağa'yı kaybettiğinde, üzüntüsünden çılgına dönmüş ve üstünde başında ne var ne yok çıkarıp atmıştı. Aklını kaçıran ve o günden beri çıplak gezen Dalga Dayı, bu haliyle perişan şekilde yaşamını sürdürdüğü ağacında asılarak terk etti gitti, yenik düştüğü dünyayı.

İşte, Üsküdar sadece eserleriyle, mekânlarıyla değil, bu sıradan, ama eşsiz anılarıyla da "Üsküdar!.." Ahşap evlerin kıyısında sıralandığı kuytulardaki sessiz bir Üsküdar sokağını adımlarken, aklımıza düşmez mi o zavallı Dalga Dayı'nın başına gelenler? Veya daha eski yılların, 1650'lerin Üsküdar'ı!

Osmanlı sarayı, muhafazakâr ahalinin bazı olaylar karşısındaki tepkisini çoğu kez, Üsküdar'da sınardı. 1653 yılında Sadrazam Tarhuncu Ahmet Paşa, sadece bir kez uygulamak ve devletin içine düştüğü büyük ekonomik sıkıntıları biraz olsun hafifletebilmek için hane başına bir iki kuruş alınması şartıyla bir "ev vergisi" çıkarmıştı durup dururken. Bu uygulamaya İstanbul ahalisinin nasıl bir tepkiyle yaklaşacağı, ilk olarak Üsküdar'da gözlenmeye çalışılmıştı demek ki. Üsküdar halkı adeta öfke içindeydi. Sakin sakin, kendi hallerinde yaşarken, birdenbire nereden çıkmıştı bu altından kalkılması çok zor ev vergisi?

Saray yönetimi baktı ki, Üsküdar'da beklentileri istedikleri gibi gerçekleşmedi, sonra diğer kadılıklar gezildi ve oralarda da durumun Üsküdar'dakinden pek farklı olmadığı görüldü. Bunun üzerine de "ev vergisi"nden derhal vazgeçildi. İşte, o eskilerin Üsküdar'ı, böylesine "sözü dinlenen" bir yöreydi.

Üsküdar ahalisi, tarihi boyunca hep bu sakin yaşamın özellikleriyle bütünleşerek yaşadı. Ama, belirli dönemlerde yönetim olarak zayıf düşen koca devleti ele geçirmek isteyen asi güçler, Anadolu'dan kalkıp başkente doğru ilerlediklerinde, son nokta olarak Üsküdar'ı me-

kân tutmaya çalışırlardı ve bölgenin huzuru ve sükûneti işte o günlerde tam anlamıyla yok olurdu. Sultan da, sadrazam da, devleti ele geçirmeye çalışan asilerin kellesini getiren herkese bahşişler vermeyi vaat ederek, Üsküdar ahalisini eşkıyayı durdurmaya teşvik ederlerdi. Üsküdarlıların manevi direnci, İstanbul'un bu doğu noktasında eşkıyanın baskınını her zaman durdurmayı bilmiş ve yörenin daima huzur içinde yaşayan ahalisi, Osmanlı ruhunu ve geleneksel karakterini yansıtan eserlerinin gölgesinde, yeniden yaşamını idame ettirmeyi başarmıştı.

Üsküdar'ın her bir köşesinin yakın zamanlara dek eski görünümünü yansıttığını, bu tarihi ve sosyal yapısının, 1950'lerden sonra iyice bozulmaya başladığını, hele son 10-20 yılda gemi tam anlamıyla azıya alarak bütünüyle yozlaştığını, bu semtin yokuşlarında, sokaklarında, hiçbir estetiği olmayan binalarla doldurulmuş mahallelerinde gezinirken, çok rahatlıkla gözlemleyebilir insanlar günümüzde. Oysa buraları, yeşillikler içinde, bağlar bostanlar gerisinde, kat kat yamaçlara doğru yükselen ahşap ve bahçeli konutların, kaba taş döşeli sokakların, toprak zeminli kıvrımlı yolların, gürül gürül akan çeşmelerin, mahalle mescitlerinin, az ilerideki sıbyan mekteplerinin, geniş araziler içinde konumlandırılmış dev külliyelerin çevresinde oluşmuş sevimli mahallelerin bulunduğu ve İstanbul'un, Müslüman-Türk yerleşimleri içinde bütün bu özellikleriyle hemen ön plana çıkan otantik bir semtiydi. İnsanlarıyla, çarşılarıyla, bağları, bostanları, yeşil yamaçlarıyla, servilerin gölgelediği mezarlıklarıyla, gürül gürül dereleriyle, yabancı gezginlerin de şaşkınlık dolu hayran bakışlarıyla gezip seyrettikleri Üsküdar, onların dillerinde de "oldukça muhafazakâr bir semt" profili çizerdi ve şöyle tarif edilirdi:

"Üsküdar'ın erkekleri genellikle kafalarında beyaz ve yeşil renkli sarıklarla dolaşıyorlar sokak ve çarşılarda. Üsküdarlılar, zamanın dünya nimetlerini bile kabul etmekte pek çekimser davranıyorlar. Örneğin, yolların taşla kaplanması, kaldırımlar yapılması, atlı arabalar ve tramvaylar, fenerlerle yapılan aydınlatmalar, pek çok kişi için burada, tehlikeli yeniliklerdir! Üsküdar'ın yaşlı Müslümanları, karşı yakadaki Avrupa İstanbul'unun er geç Hıristiyanlık zihniyetinin pençesine düşeceğine inanmakta ısrar ediyorlar. Bu nedenlerle, bu semtte kendileri gibi düşünenler arasında toplanmışlar. Üsküdar, bu düşüncedeki insanlar için adeta bir sığınak gibi görülüyor ve kendilerini burada olabildiğince rahat ve güvenli hissediyorlar..."

Günümüzde ise, eski günlerin sosyal yapısına benzer görüntülerle yer yer karşılaşılsa da, ilçenin fiziksel yapısı içinde "bakir bir doğal dokuya" ve "tipik Osmanlı kenti panoraması"na rastlamak neredeyse

olanaksızdır. Köşede bir çeşme görseniz, ya suyu akmıyordur ya kimsesizliğin utancıyla beline dek toprağa gömülmüştür ya da unutulmuşluğunun gözyaşlarına aldırış edilmeden üzerine afişler yapıştırılmış, yazılar yazılmıştır. Küçük bir camiyle veya mescitle karşılaşsanız, onu zorlukla algılayabilirsiniz kendisini sıkıştıran koca koca binalar arasında.

İşte, Şeyh Cami Sokak... Eskiden Sultantepesi denilen günümüzün Hacı Hesna Hatun Mahallesi'nde, meydandan Bağlarbaşı'na çıkan yokuşun kıyısındaki Şeyh Devati Camisi'nin arka taraflarında kalıyor. Burada "yenilenmiş" haliyle duran "eski" Abdi Çelebi Mescidi'nin minaresi metalden (!), külahı ise yer yer camdan (!) yapılmış. Önündeki koca çeşmenin ise kime ait olduğunu bilemezsiniz, çünkü yeni dilde hiçbir açıklaması yok. Kethüda Aslan Ağa'nın bu çeşmeyi 1650 yılında karısı Ayşe ve kızı Ümmühan adına yaptırdığı nereden aklına gelecek bunu görenlerin?

Nedense tarihi eserler üzerine bu tür bilgilendirici tabelalar asmak, kent yöneticilerinin veya "ilgililerin ilgi alanları dışında" kalıyor. Pek çoğunun "pek umurlarında" bile olmadığı besbelli.

Bağlarbaşı yolu üstünde ve Üsküdar Meydanı'na yakın konumdaki Şeyh Devati Camisi ise, oldukça iyi durumda zamanımıza ulaşabilmiş şükür ki. Burayı kuran ve sufiler hakkında yazdığı "Tuhfetu's-Sufiyyin" adlı eseriyle pek tanınan bu Şeyh Devati, Celveti tarikatına mensup çok önemli bir şeyh idi 17. yüzyılda. Mahmut Hüdai'den sonra, onun yerine geçen Mukat Ahmet Efendi'nin yanında yetişmişti. Valide Sultan Darülhadisi'nde hocalık yaptıktan sonra, her şeyden el etek çekti ve 1656'da bu camide inzivaya çekildi. Bir süre sonra buraya tarikat mensupları için meşruta ve aşevi ekletti. 1659'da ölen Devati'nin mezarı, camisinin haziresinde görülüyor şimdi. Ünlü Mahmut Hüdai Dergâhı'nda postnişinlik yapan ve 1679'da ölen Mehmet Talip Efendi adındaki oğlu da buradadır Devati'nin.

Şeyh Devati Camisi'nin karşısında ve biraz yukarıdaki Karga Zarife Sokağı'nda görülen onarılmış bazı ahşap evler, Üsküdar'ın eski dokusunu az da olsa yansıtıyor. Bu sokağın yakınından tekrar Bülbülderesi Caddesi'ne inildiğinde ise, Hacı Hesna Hatun Mektebi Sokağı'na sapılan köşede, yol üzerinde ve kaldırım kıyısında, içinde tam 17 mezar bulunan ortalama 25 metrekarelik minik bir hazire gözlere çarpıyor, gelen geçenlerin ayaklarının dibinde. Çoğu da 18. yüzyıldan kalma bu mezarların... Ziynet Hatun, Seyid Mehmet Rıfat Efendi, İbrahim Ağa, 1756'dan Mehmet Emin, 1790'dan Ümmü Gülsüm, 1857'den Hazine Kesedarı Seyid Mustafa Hilmi Efendi, Emetullah Kadın gibi, devirlerinin oldukça seçkin kişileri yatıyor burada. Ama gel gelelim,

tarihi bir hazire böyle mi korunur? Çevresiyle birlikte tertemiz şekilde düzenlenmez mi? Daha çok saygı ve sevgi gösterilmez mi, tarihe, kültüre karşı?

Salkım saçak doğasını, sosyal yaşam kültürünü, ahşap dokusunu, onca eserini, kültür varlığını büyük ölçüde yitiren koca derya Üsküdar'ı, sadece derin ve eşsiz anılarıyla anmak istemiyorsak eğer, bundan böyle geriye kalan az sayıdaki eserlerini adeta göz nuru gibi korumak zorundayız elbirliği ile. Bir göz atalım o anılardan birine daha şimdi.

Çeşme ve gerisindeki Şeyh Devati Camisi minaresi

Bir zamanlar, Üsküdar'ın doğal bir cennete benzediği günlerde, 1537'de, Osmanlı tarihinin en ünlü şahsiyetlerinden olan Kaptanıderya Barbaros Hayrettin Paşa Akdeniz'de fırtınalar estirirken, rastladığı düşman gemilerinin birinde, İtalya'nın soylu ailelerinden Baffo'lara mensup Cecilia Venier adındaki 12 yaşında bir kızcağızı da esirler arasına katıp, beraberinde İstanbul'daki saraya getirmişti. Bu küçük kız daha sonra II. Selim'in şehzadeliğinde hareme alındı ve Müslüman edildi, burada ilk kız çocuğunu doğurdu. Bu Cecilia'ya haremde "Nurbanu" adı verildi. Kız olgunlaştı ve Sultan II. Selim'in eşi oldu. Sonra da III. Murat'ı doğurdu. Murat, çok sevdiği anası Nurbanu için Üsküdar sırtlarında Mimar Sinan'a muazzam büyüklükte bir külliye inşa ettirdi. Günümüzde Üsküdar'ın Toptaşı semtini taçlandıran bu harikulade külliye, "Atik Valide Külliyesi" diye tanınır ve yer aldığı mahalle de bu isimle bilinir. Mimar Sinan bu devasa külliyeyi 1583 yılında tamamlamıştı.

İki minareli camisiyle, medresesiyle, sıbyan mektebiyle, haziresiyle, kervansarayıyla, bu devasa ebattaki külliyenin özellikle imaret, yani aşevi bölümünün ölçüleri gerçekten çok büyük ve bir o kadar da etkileyicidir. Tam 212 yıl imaret olarak hizmet veren külliyenin bu kısmı, 1807'de III. Selim'in Nizam-ı Cedid askerlerine kışla oldu. 1908 Meşrutiyet'inden sonra ise, Bimarhane, yani akıl hastanesi, sonra da "Toptaşı Cezaevi" ismiyle kullanılan bölüm işte burasıdır. Akıl hastanesi olarak hizmet verdiği günlerde buraya bir "gramofon" bile alınmıştı! Çünkü, hastalar müzikle tedavi edilmekteydi bu eski imarette!.. Eski Edirne hastanesindeki gibi, düşünün!..

Üsküdar'da bu Mimar Sinan imaretinden bozma Toptaşı Cezaevi'nden başka, halen faaliyetini sürdüren bir diğer cezaevi ise, Karacaahmet'ten Doğancılar'a doğru ilerleyen güzergâhta Paşakapısı'nda bu-

lunur. Paşakapısı adını, Üsküdar'ın 19. yüzyılın bir döneminde "mutasarrıflık" olmasından almıştı. Bu mutasarrıf, çoğunlukla bir "paşa" olurdu ve oturduğu konak da devletin "kapısı" idi. Tarihi cezaevi, "Paşakapısı Tevkifhanesi" adıyla 1912'de, aynı yerdeki bir okulun zemin katında kurulmuştu.

Toptaşı'ndaki Atik Valide Sultan Külliyesi'nin imaret kısmında kurulan Toptaşı Cezaevi, şimdi bomboş ve asırların yorgunluğunu yansıtıyormuş gibi, insanı, bir hüzünlü düşünceler girdabına sürükleyen sarsıcı bir görünüme sahip. Cezaevi günlerinin ürkütücü sessizliğinin hâkim olduğu derbeder koğuşlar, kurumuş sonbahar yapraklarının uçuştuğu, eskimiş demir kapılarla birbirlerinden ayrılan loş avlular, Mimar Sinan'ın baklava başlıklı sütunlarının üzerinde yükselen kemerli, revaklı, acı anılarla dolu sundurmalar, nöbetçi yerleri, kubbeli, soğuk, rutubet kokulu karanlık mekânlar, şimdilerde alabildiğine sakin ve terk edilmiş durumda ve yazgılarına boyun eğmiş halde bekleşiyorlar. Çıt yok, kimseler yok!.. Geniş kapısından dışarıya çıkıldığında özgürlüğe adım atılmış olunmuyor bir yerde, çünkü içerisi de özgür artık!

İmaretin büyük kemerli ve yüksek kubbeli girişinin karşısında ve yolun beri tarafında, eskiden askeri kışla olan Sokullu Mehmet Paşa Okulu'nun bahçesinde, ünlü bir tarihi çeşme daha görülür. Kaymakam Emin Bey Çeşmesi'dir bu. 1757'de yapılan bu çeşmeyi Emin Bey onarttığı için o günden beri adı böyle söylenir olmuştur. Büyük külliyesinden, küçük bir duvar çeşmesine dek, Üsküdar'ın bu mekânlarında tarihin o derinlerden gelen kokusunu her an hissedebilmek olasıdır.

İşte bir diğeri daha, o güzel Üsküdar eserlerinin. Bu eserlerin yakınında Kösem Sultan'ın 1640'ta inşa ettirdiği Çinili Cami Külliyesi durur. 16. yüzyıldan Atik Valide ve 17. yüzyıldan Çinili külliyeleri, Üsküdar'ın en seçkin tarihi mirasları olarak varlıklarını hâlâ ve dimdik korurlar. Ama bu çok değerli yapıların çevresindeki gelişimler için aynı şeyleri söylemek pek mümkün değildir. Atik Valide Camisi'nin uzun iki minaresi dahi, eserin yanına iyice yaklaşılmadan tam anlamıyla fark edilemez çevre sokaklardan. Bu değerli ve anıtsal eserlerin yanlarında olmaması gereken yüksek katlı binalar, bu eşsiz yapıların etraflarını adeta kuşatmış haldedir.

Küçük, fakat Üsküdar'ın çok ünlü Fenayi Camisi ise, Atik Valide'nin güney yönünde ve çok yakınındaki Pazarbaşı Mahallesi'ndeki Boybey Sokağı'nda yer alıyor. Mahalleye adını veren eski Pazarbaşı Camisi, yeni şekliyle Pazarbaşı Sokağı'nda görülür. Bu pazarbaşılar, Osmanlı sarayına besin maddelerinin alımından sorumlu kişilerdi.

1714 tarihli Fenayi Ali Camisi'nin karşı tarafında, 18. yüzyıl yapı anlayışını yansıtan şirin bir sıbyan mektebi ve bunun duvar yüzeyin-

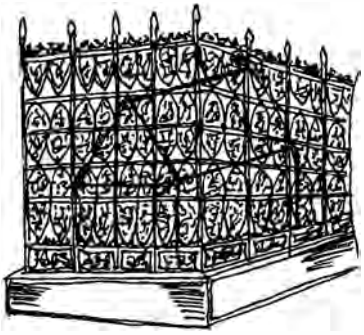
de ise, Hacı Ahmet Paşa adına Lale Devri'nin şaşaalı günlerinde yapılmış güzel bir barok mermer çeşme görülür. Bu Ahmet Paşa, 1723'te Petervaradin Savaşı'nda şehit olan Seyid Hacı Ahmet Paşa idi. Fenayi Camisi, iki kat pencereli ve yeşil rengiyle, sıradan bir mahalle mescidi gibi durmasına karşın, gerçekten de Üsküdar'ın, hatta Osmanlı İstanbul'unun tarihindeki yeri çok büyüktür. Hazire bölümündeki enfes mermer lahit mezarlar ise, bir başyapıt niteliğinde ve dantel gibi işlenmiş yüzeyleriyle gerçekten de çok göz alıcıdırlar.

Bu Fenayi Camisi ve dergâhına 1767'de şiddetli bir yıldırım düşmüş ve büyük hasar vermişti. O günlerin dergâh postnişini olan Abdullah Rıfkı Efendi adındaki zat, durumu derhal dönemin sultanı III. Mustafa'ya bildirmiş, sultan da acil bir fermanla, Divan-ı Ali ulemasından Tıfli Efendi'yi bina emini olarak, Fenayi mescit ve dergâhını yeniden ayağa kaldırmakla görevlendirmişti.

132 yıl öncesine dek biraz harap da olsa görevini sürdüren dergâh, 1876'da ünlü Zeynep-Kamil çiftinin Zeynep Hanım'ı tarafından kapsamlı biçimde onarımdan geçirildi. Zeynep için bu mekân hep önemli oldu. Kayınvalidesi ve Mısır Valisi Kavalalı Ali Paşa'nın eşi Şemi Nur Hanım'ın harikulade güzellikteki mermer lahdini yaldızlı demir şebeke ile çevirdiği için, o zamandan bu yana "Yaldızlı Cami" diye de anılmıştı bu eser. Bu demir şebekelerin güzelliği, olağanüstü niteliktedir gerçekten. Buradaki diğer güzel lahitler ve mezarlar, Şemi Nur Hanım'ın gelini olan Vicdan Hanım'a, 1895 yılında öldüğünde buraya gömülen, unutulmaz Şirket-i Hayriye vapur işletmesinin en başarılı yöneticilerinden ve ilk arabalı vapurlarımızı imal ettiren Hüseyin Haki Bey'e (Hüseyin Bey'in genç ve güzel Zeynep'e gönül vermiş olduğundan da söz edilir), diğer müdürlerden ve 1907'de ölen Hafız Mehmet Vehbi Bey'e, önceden Yeniköy belediye reisi iken sonradan sadrazamlığa yükselen ünlü Sait Halim Paşa'nın refikası Nazlı Hanım'a ve bazı dergâh şeyhlerine aittir.

1744 yılında ölen Fenayi Efendi, Celvetiye tarikatından pek tanınmış bir şeyhti. Üsküdar'da tam üç tekkesi olan 17. yüzyıl şeyhi Selami Ali'nin (Bağlarbaşı'ndaki camisi yeniden yapıldı. Selamsız semti diye bilinen bölge, adını bu Selami Ali'den almıştır.) halifesi oldu. Selami öldüğünde, Manisa'dan Üsküdar'a geldi bu camide bir de "şeyh kuyusu" açtı. Bu kuyu, cami girişinin sağında halen durur. Tam 32 yılını bu Fenayi dergâhında geçiren şeyh, öldüğünde yine buradaki türbesine gömüldü. Fenayi Efendi, çok ünlü Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa'nın 1711'deki ikinci sadaretinde, Rusya seferinde "ordu şeyhi" olarak bulunmuştu. O seferden dönüşte yanında getirdiği sancağı, buradaki sandukasının başına, kendi sancağını da bunun üzerine koydurt-

tu. Bu mekânda dolaşırken, bütün bu eski anıları yeniden yaşıyor gibi olmamak mümkün değil doğrusu. Ah, bir de şu caddeleri, sokakları lebalep dolduran niteliksiz ve estetikten uzak bina yığınları olmasa!..

Mahmut Hüdai türbesi

Fenayi Camisi, Çinili Külliyesi ve Atik Valide Külliyesi eksenlerinin kuzey yamaçları, oldukça derin Çavuşdere vadisine bakıyor. İsminden de anlaşılacağı üzere, bir zamanlar Atik Valide yamacından Üsküdar kıyılarına doğru şırıl şırıl akan bir dereydi bu. Tıpkı komşusu Bülbülderesi gibi. Şimdi her iki dere vadisinin yerleri aynı isimli caddelerle ve yamaçları da, tıka basa şekilsiz binalarla dolu. Üstelik Çavuşdere Caddesi'nin kuzey yamaçlarındaki yerleşim, bir varoş görüntüsünden farksız. Vaktiyle bu yamaçların tepelerinden olağanüstü güzellikte bir Üsküdar'ın, Atik Valide'nin, Çinili'nin, hatta Karacaahmet serviliklerinin seyredildiği açıkça belli oluyor. O günlerde Çavuşdere vadisi, yanındaki Bülbülderesi vadisiyle birlikte, yemyeşil bostanlıklarında yetişen kütür kütür hıyarların ve gür marulların kokularıyla insanları adeta mest ederdi. Şimdilerde ise, onca yükseklikteki "Zenciler Yolu"nun (Eskiden Afrikalı köleler, yılın belirli aylarında Üsküdar bağlarına gelir ve şenlikler düzenlerlerdi.) gerçek bir uçurumu andıran kıyısından bakıldığında, egzoz kokularıyla sarmalanmış çok derin Çavuşdere vadisi gerisindeki sırtlarda görülebilen eserlerin en görkemlisi, yine o doğal güzellikteki günlerden kalan Atik Valide'nin kurşuni renkteki görkemli kubbesiyle çifte minaresi oluyor. Bir de, Mahmut Hüdai külliyesinin karakteristik ve göz alıcı mimari yapısı... Ama bunların dışında hemen her yer tümüyle bir beton yığını!.. Dağ, taş beton!.. Betonla kalsa haydi yine neyse!.. Üstelik bütün bu beton yapılar sanki birer çirkinlik numunesi! Uyum yok, denge ve ahenk yok, planlamadan ve binaların yapı karakterleriyle ilgili pozitif kurgulamadan nasibini alamamış bir yerleşim yığını gibi Üsküdar'ın bu bölgeleri. Buraları bir düzene sokmak için, iyi niyetiyle çalışan belediyenin gayretleri tabii ki yeterli olamaz. Topyekûn aydınlanmak ve bunların semerelerini toplumun her katmanına yaymak için belki de yıllarca sürebilecek kültürel ve sosyal gelişimleri sağlamaktan başka hiçbir olgu da zaten yeterli olamaz, nitelikli bir kent dokusunu meydana çıkarabilmek için!

Çavuşdere Caddesi'nde yine de, yer yer çok karakteristik ahşap konut örneklerine hâlâ rastlanabiliyor. Bunlardan biri olan fevkâni es-

ki ahşap konağın ikinci kat ön yüzünde tam on adet pencere var. Şaşaalı eski yapı, çevresini saran beton binalar arasında saltanatını sürdürmeye çabalıyor. Umarım bu çabasını boşa çıkarmazlar bu çok değerli konağın.

Kavsara Mustafa Efendi Camisi ve Çeşmesi, Çavuşdere Caddesi'nin kıyısında. 1817 tarihli Ümmü Gülsüm Çeşmesi ise, barok stili ön cephesi ve yaldızlı kitabesiyle oldukça cezbedici duruyor aynı cadde üzerinde. Ama, ne olur bir de şu tarihi eserlerin üzerine çirkin çirkin yazılar yazılmasa artık fırçalarla! Gerçekten çok ayıp oluyor! Bu Ümmü Gülsüm denilen hanım sultan, II. Mahmut devri sadrazamlarından İbrahim Hilmi Paşa'nın anasıydı. Güzel çeşmenin hemen alt tarafında ve set üzerindeki küçük tarihi hazire, eskiden burada bulunan "Seyfi Efendi Dergâhı"na aitti. Ondan da, işte bu arsa görünümünde küçük bir hazire kalmış geriye!..

Diyorum size, Üsküdar'ın tarihi ve doğal görüntüsü çok değişti, çok... Selami Ali Caddesi yakınında Şecaat Sokağı'ndaki Tophanelioğlu Vakfı'ndan Şüca Ahmet Camisi'nin kılık değiştirmiş ve mimari üsluplardan uzak görüntüsü, semtin uğradığı büyük yozlaşmayı yansıtıyor adeta. Az gerideki Kozanoğlu Sokağı'nda 1676'dan beri duran Surp Haç Kilisesi'yle, bazı ahşap evleriyle, yıkık dökük de olsa tarihi çeşmeleriyle Üsküdar, çarpık yerleşimin baskısına direnmeye çalışıyor yine de. Bu çevrede vaktiyle hatırı sayılır bir Rum ve Ermeni cemaati yaşardı. Muradiye Mektebi sokağındaki "Semerciyan Cemaran ve Kalfayan okulları" ve kiliseler, bu durumun kanıtı zaten. Bu eğitim kurumları, İstanbul'daki ilk Ermeni yüksek eğitim okullarıydılar. Dönemin ünlü mimarı Amira Balyan'ın eniştesi Ohannes Serveryan (1786-1858) tarafından 1838'de Üsküdar'ın Yenimahalle denilen bu bölgesinde "Cemaran" adıyla açılmıştı okul. Bu sözcük, "gezip görülecek yerler" anlamına geliyordu. Gerçekten de bu okulun öğrencileri derslerini gezip görerek öğrenirlerdi. Fakat, 1841'de kapandı, ancak 1846'da yeniden açıldı. Sonra yer değiştirdi ve ta Yedikule'deki Ermeni Hastanesi'ne taşındı. Bu binayı ise, 1853 Kırım Harbi'nde askeriye aldı. Yaralı askerler burada tedavi edilmekteydi. 1887'de talihsiz bir şekilde yanıp gitti bu üç katlı ahşap bina ve yerine şimdiki yapılar inşa edildi. Günümüzde bu okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak, az sayıdaki Ermeni öğrenciyle faaliyetlerini sürdürüyor.

Yan taraftaki Hacı Murat Sokağı'nda da bir Rum Ortodoks kilisesi olan "Prafiti İlya" duruyor. Karşısındaki klasik ön yüzlü eski Rum binasını, şimdi "Gönül Tuna" Okulu kullanıyor. Bu yapıların gerisindeki sokakta ise, bu kez çift çan kuleli ve oldukça büyük bir Ermeni kilisesi olan Surp Garabet var. İki sokak arayla inşa edilen Ermeni ve Rum

kiliseleri, o zamanlarda bu iki ayrı gayrimüslim cemaatin yan yana bulunduklarını, eski yılların muhafazakâr Müslüman kenti Üsküdar'da, çeşitli gayrimüslim cemaatlere ait mahallelerin, mabetlerin ve okulların hayli yaygın olarak yer aldığını, hatta bu gayrimüslim mahallelerinin Müslüman semtleriyle kesin çizgilerle ayrılmamış olduğu gerçeğini kanıtlıyor bizlere.

Üsküdar'da, tarihi eserlerin yoğun olduğu bir diğer güzergâh, Doğancılar Caddesi eksenidir. İmrahor Mahallesi'ne adını veren İmrahor Camisi ile çeşmesi, karşılarında Rüstem Paşa Sıbyan Mektebi, bunların yakınındaki küp formlu ve 1682 tarihli Silahtar Mustafa Ağa Çeşmesi, Doğancılar Caddesi üzerindeki ünlü Üsküdar Mevlevihanesi ve derviş sandukaları, güzel ahşap konaklar, onarılmış "tebhirhane" yapısı (Burada salgın hastalıkları engellemek amacıyla pulverizatörle püskürtülerek hijyenik bir ortam sağlamak için buhar üretimi yapılıyordu, 19. yüzyılın sonlarında) bir iki sokak yukarıda Kaymak Mustafa Paşa'nın camisi ve köşe başındaki görkemli mermer çeşmesi, daha daha ötede Doğancılar'ın sonlarına doğru sırtları taçlandıran ve Sultan III. Mustafa'ya ait bir 18. yüzyıl eseri olan Ayazma Camisi, her ne kadar çağın kişiliksiz binalarıyla kuşatılmış olsalar da, yine de Üsküdar'ın otantik dokusunu büyük ölçüde gözler önüne seren çok önemli birer tarihi mekân oluşturuyorlar buralarda.

Doğancılar, saraya ait yırtıcı ve çok değerli kuşların beslendiği bir bölge olduğundan bu adla bilinirdi. Bu değerli kuşları "bozhane" denilen bir binada barındırırdı doğancılar. Günümüzün Doğancılar semti, ilginç tarihiyle ve aynı isimli camisiyle herkes tarafından tanınır. Bölgeye adını veren bu yırtıcı kuşlar uzman kişiler tarafından yetiştirilip eğitilirlerdi. Bu ekibin başı da "doğancıbaşı" diye bilinirdi. En ünlülerinden birisi olan Çakırcı Hasan Efendi, Mimar Sinan'a, şimdi de görebildiğimiz ve sonradan şekli değiştirilerek Doğancılar adını alan camisini yaptırmıştı. Haziredeki, yine Sinan yapısı güzel türbesinde yatan ve soyu ünlü Candaroğulları'na dek inen Hacı Ahmet Ağa da bir doğancıydı ve III. Murat devrinde, 1577'de ölmüştü. Doğancı Ahmet'in camisinden başka, zamanımıza ulaşmayan konağı ile bir de hamamı bulunuyordu.

O zamanlar tepenin orta yerinde genişçe bir meydan görülürdü. Doğancılar Ocağı da buradaydı. Kuş bakıcıları bu meydanda toplanırlar, kuş eğitimlerini ve beslenmelerini burada uygularlardı. Evliya Çelebi'nin deyişine göre bu meydana, "Seyrangâh-ı Doğancılar Meydanı" denirmiş. Çakırlar, Doğanlar, Atmacalar besin olarak da en çok "koyun ve kuzu başlarını" yeğlerlerdi. Bu nedenle İstanbul'un çeşitli mezbahalarında kesilen koyun ve kuzuların baş kısımları Doğancılar

Tepesi'ndeki bu ocağa taşınırdı. Her gün yüzlerce baş geldiği olurdu! Çok değerli olan bu cins kuşlara burada gerçekten gözbebeği gibi bakılıyormuş o yıllarda.

16. yüzyıl sonlarının Üsküdar'ında, Mihrimah, Rum Mehmet, sahilde Şemsi Ahmet Paşa gibi anıtsal camiler yer alıyor, semt o yıllarda tam anlamıyla yeşillikler, bahçeler, bostanlar, ahşap evlerin süslediği sırtlardaki mezarlık alanları ve daracık dik yokuşlar içinde "resimsel" bir görünüm yansıtıyordu. Meydandaki 1710 tarihli Gülnuş Valide Külliyesi henüz ortalıklarda yoktu ve buraları da çoğu bostanlık olan tipik bir Müslüman mahallesiydi. Şimdi bu görüntüler içinde sadece saydığım eserler kaldı, ama çevreleri beton binalarla sarılmış olarak! Anılarıyla birlikte o sakin, sessiz, eski yeşil doku yok olup gitti. Tıpkı Nakkaştepe'nin doğal dokusunda olduğu gibi!

Nakkaştepe'yi "Nakkaş Baba"nın anılarıyla (!) hatırlayabileceğiz artık bu gidişle. Bu baba eren, Yavuz Selim'le birlikte Tebriz'den gelmişti İstanbul'a ve Bağlarbaşı'nın kuzey sırtlarındaki bu tepelikte bir dergâh kurmuştu. O günlerden geriye ne kaldı Nakkaştepe'de doğa ve tarih olarak? Hiç!.. Ancak buradaki mezarlıkta yattığını biliyoruz dedenin. Çevresindeki yerleşim bu Nakkaş Dede'nin adıyla biliniyor şimdi. Vaktiyle dedenin oğlu Derviş Çelebi, babası ölünce dergâhın postunu giyerek şeyh olmuştu. Kanuni Süleyman bile buralara avlanmaya gelir, sarayına dönmeden önce de dedenin dergâhına uğrardı. Nakkaş'ın oğlu Derviş Çelebi, sultana büyük hürmet gösterir, "baba yemeği" adıyla yiyecekler ikram eder, Kanuni de bundan büyük memnuniyet duyardı. Derviş, 1560'ta öldü ve babasının yanına gömüldü, anılarıyla birlikte.

Nakkaştepe'de 19. yüzyıla dek bir "karakolhane" bulunuyordu. Mevzilendirilmiş topçu ve piyade erleri için görev yapardı tepede. Sultanlar tahta çıktıklarında ve dini bayramlarda bu tepeden, sessiz İstanbul semalarını çınlatan beş top atılırdı eski zamanlarda.

Nakkaştepe'nin yakınındaki Altunizade ve Kısıklı arasında eskiden ne kadar çok konak diziliydi yemyeşil doğa örtüsünün arasında. Bunlardan geriye hiçbir şeyin kalmamış olması çok acı... Ünlü şarkıcımız Safiye Ayla'nın kayınpederi Şerif Haydar Ali Paşa'nın köşkü, bir görenin bir daha unutamayacağı bir "sırça saray"dı. Ya Viyana elçisi Galip Bey'in köşküne ne demeli? II. Mahmut'un öldüğü Esma Sultan'ın sarayı, Sadrazam Deli Fuat Paşa'nın köşkü, Yemen Valisi Cemil Paşa'nın konağı, bu yeşilliklerin inci taneleriydiler bir zamanlar. Her gün Tunus'tan tam 40 kilo altın gelir elde eden Tunuslu Mehmet Paşa'nın köşkü, belki de hepsinden daha göz alıcıydı. Bu köşke "46 odalı" bir saray demek daha uygun düşerdi! Üsküdar'ın güzelliğine gü-

zellik katan o eski konaklardan, köşklerden geriye kalan bir iki tanesi ise, günümüzün hayhuyu içinde soluk almaya, yaşamaya çabalıyorlar.

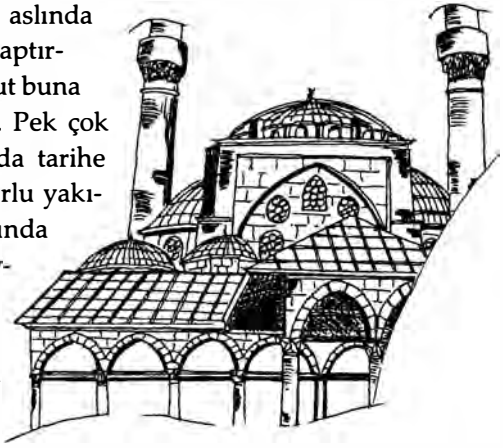
İşte Kayışdağı!.. Marmara Denizi adalarını neredeyse kuşbakışı gören doğa harikası bir yer. Üsküdar havalisinin birbirinden nefis pınarlarından çıkan suların en lezizi olan suyuyla adını tarihe gururla kaydettirmiş, oksijeni baş döndüren bu dağın etekleri. Anadolu yakasının en tanınmış mesire yerlerindendi aynı zamanda bu yöre. İstanbullular buraya, bir kayalıktan fışkıran o nefis suyu tatmak ve güğümlere yükleyip götürmek için gelirlerdi. 1960'lara dek, tüm Üsküdar ve Kadıköy havalisinin suları kamyonlara doldurulup damacanalarla mahallelere sevk edilirdi.

Osmanlı Devleti'nin ikinci sultanı olan Orhan Gazi, aynı zamanda kayınpederi olan devrin Bizans İmparatoru'yla, Kayışdağı'nda gezer, eğlenir ve avlanırdı. Daha sonraki yıllarda iki güçlü devlet arasındaki çatışmaların bazıları, bu Kayışdağı eteklerinde gerçekleşmişti. Yakın zamanlara dek Kayışdağı pınarının çevresinde, sultanlara ait bir de av köşkü bulunurdu.

Kayışdağı'ndan sonra Alemdağı! Bu dağların bir yerlerinde, köşelerinde, kıyılarında küçük yerleşimler, mabetler vardı bir zamanlar. Alemdağı'nda küçük bir kiliseden devşirilen bir cami dahi görülürdü. Oysa, İstanbul'daki halen mevcut 21 kilise-caminin 20'sinin tarihi yarımadada, sadece birinin Galata-Perşembepazarı'nda bulunduğunu biliriz. Demek ki vaktiyle bu Alemdağı köyünde de bir küçük cami, önceden kilise olarak inşa edilmişti. Günümüzde olmayan bu mabedi, bir zamanlar Alemdağı köyünde yaşayan Ermeni cemaatinin kurduğu ve beşik tonozlu bir de kubbesi bulunduğunu, sonradan camiye dönüştürüldüğünde ise buna tuğladan bir minare eklendiğini belirten bazı kaynaklar mevcuttur.

Üsküdar'ın cennet köşelerinden bir diğeri ise, "Cennetabad Kasrı"nın yer aldığı Bulgurlu köyündeydi. Küçük Çamlıca etekleriyle eski Merdivenköyü arasında yer alan bu köyde 1654 yılında Sultan IV. Mehmet tarafından yaptırılmıştı bu güzel kasır. O bölgenin 17. yüzyılda nasıl bir yer olduğu, kasrın önündeki sıfattan anlaşılmıyor mu zaten? Gerçekten de tam bir doğa harikasıydı burası ve havasını solumak bile insanın ömrüne ömür katardı. Tam 39 yıl iktidarda kalan ve avlanmayı, kırlarda dolaşmayı pek seven, bu nedenle de "Avcı" unvanı verilen Sultan Mehmet, Bulgurlu yöresini nasıl sevmişti ki, gelip burada bu muhteşem kasrı inşa ettirmişti, düşünün. Oradan tüm Kadıköyü havalisi, Adalar, Üsküdar bağları, kıyıları kuşbakışı görülürdü. Pek sevilen Üsküdar suyu da bu yeşil yamaçlar arasından doğardı.

Sultan buradaki kasrını, aslında eski bir tekkenin yerine yaptırmıştı. 19. yüzyılda II. Mahmut buna bir "namaz taşı" koydurttu. Pek çok eser gibi, bu şahane kasır da tarihe karışıp yok oldu gitti. Bulgurlu yakınında ve Ümraniye dolaylarında "Yalnız Servi" denilen mevkide vaktiyle taş ocakları işletilirdi. 19. yüzyıl başlarında artık iyice gemi azıya almış ve zıvanadan çıkmış yeniçeri neferleri, bu ocaklarda fuhuş yaptırır ve her türlü rezilliği sergilerlerdi. 1826'da bu yozlaşmış tarihi ocaklar ortadan kaldırılırken, işe öncelikle bu tür rezillik mekânlarından, kopuk meyhanelerinden başlanmıştı. Bulgurlu taş ocakları bu pisliklerden arındırılınca, 1876'dan sonra göçmen aileler getirilip yerleştirilmiş ve bu nedenle de önceleri bu köye "Muhacir köyü" denmişti. Bir ara "Yeniköy" diye de söylendi adı. Sonraki yıllarda gelişim gösterip büyüdüğü ve verimli bir yere dönüştüğü için köyün adı "Ümraniye" oldu. Ama o "doğal günlerin Ümraniye'si", şimdiki "beton günlerin Ümraniye'si"ne hiç mi hiç benzemiyor doğrusu.

Mihrimah Sultan Camisi

Tarih, Üsküdar'ın o dillere destan yeşil dokusunun her köşesine, dağlarına, tepelerine, yamaçlarına, toprak yollarına, bağlarına, bostanlarına, kıyılarına sinmiş şekilde yaşadı asırlar boyunca. Ama, son yıllarda acımasızca yapılan bina işgalleri, araç istilaları, semt dokusu tahribatları, umursamazlık, kültürden büyük ölçüde kopma gibi etkenler yüzünden, elbirliği ile Üsküdar'ımızı mahvettik! O Üsküdar ki, İstanbul'un en büyük ekmek fırınına sahip olmanın şöhretiyle de anılan beldeydi bir zamanlar. O namlı fırının adı, "Devecioğlu Fırını" idi. Eski Atpazarı taraflarında, meydanın doğusunda günümüzde de duran Ahmediye Külliyesi yakınındaydı yeri. Tek pişirimde tam 400 ekmek ürettiği söylenirdi. Hatta öyle ki, zamanının en büyük kışlası olan Selimiye'ye bile ekmekler bu fırından getirilirdi. Askeri Fırınlar Yönetimi diye bilinen "Tahiniye İdaresi" uygulamıştı bu kararı.

Üsküdar'ın alametifarikası olan Büyük Çamlıca'ya, o muhteşem tepeliğe gelince... Ta Bizans devrinde bile küçük bir ayazmadan çıkan leziz suyu ile ün salmıştı. Osmanlı zamanında "İvaz Fakih arazileri"nden çıkan bu "mâ-i leziz"in çevresi, Sultan IV. Mehmet tarafından 1660'ta ihya edilmişti. Bütün İstanbul'un en tanınan mesire ve seyir

yerlerinden biriydi bu dağ tepesi. Şükür ki, az çok yine öyledir, fakat seyredilen manzara, artık o eski asırlardaki muhteşem görüntülerin pek ötesindedir. Çünkü, tarihi yarımadada, Galata ve Pera sırtlarında, Dolmabahçe Sarayı gerilerindeki tepeliklerde, Bebek sırtlarında, Emirgan yüksekliklerinde yeşil çayırlar, korular, birbirleriyle uyumlu ahşap yalılar yerine, yüksek beton binalar ve bunların önlerine, aralarına sinmiş kirli bir hava tabakası vardır artık.

Şimdilerde tarihi meydanı kazılıyor Üsküdar'ın. Avrupa tarafına, deniz altından geçecek tüp geçidin içinden ulaşmak için! O meydan ki, Üsküdar tarihinin yüreğinin attığı yerdi. Özellikle 16. yüzyılda Mimar Sinan'ın inşa ettiği Mihrimah Sultan Külliyesi, daha sonra 1729'da Sultan III. Ahmet'in yaptırdığı ve kendi adını verdiği saçaklı anıt çeşmeden sonra, bu tarihi meydan adeta Üsküdarlıların buluşma yeri oldu. Çeşmenin gerisinde ve caminin sağ yanında 19. yüzyıl başlarına dek yerinde duran devasa bir han bulunuyordu. Marmaray metro kazısı nedeniyle bunların temellerine ulaşıldı. IV. Murat, Bağdat seferine çıkarken, ordusunun gereksinimi olan silah ve gereçleri bu handa muhafaza etmişti... Günümüzde Beşiktaş'taki Resim Heykel Müzesi'nde sergilenen Ahmet Ziya Akbulut'un 100x81 cm.lik tablosunda Mihrimah Camisi'nin sağındaki alanda bu eski yapı olanca haşmetiyle görülmektedir. Ayrıca bu hanla cami arasında fevkâni bir yapı daha göze çarpar. III. Selim bu hanın yerine büyük bir erzak ambarı inşa ettirdi. 20. yüzyılın ortalarında bu tarihi binayı da yıktılar. Bu hanın Marmaray kazıları nedeniyle temelleri ortaya çıktı. Bakalım daha neler çıkacak. Artık temel taşlarıyla oyalanırız bizde, ne yapalım!

16. yüzyıldan sonra tam anlamıyla Üsküdar'ın yüreği olan bu meydana, gerilerdeki mahallelerden yollar açılırdı. Güney yönündeki Gülfem Hatun Mahallesi de bunlardan biriydi. Sultan Süleyman'ın cariyesi olan ve yaptığı bir hatadan dolayı yine sultan tarafından 1562'de idam ettirilen zavallı cariye Gülfem, aslında çok zengindi ve adı verilen bu mahallede, şimdi de yerinde duran bir camisiyle, bunlardan başka bir medrese, imaret, kervansaray ve de bir han yaptırmıştı. İstanbul'da sahiplerinin evinden kaçan bazı köleler, gelip bu handa saklanırlardı. Gülfem'in adıyla tanınan ve altından çok cılız, ince bir derenin aktığı bir de taş köprü vardı, günümüzde tanınmayacak ölçüde değişime uğrayan meydanda.

III. Selim'in Üsküdar kıyılarında 1802'de yaptırdığı devasa ebattaki tahıl ve tütün ambarları, hâlâ durur Paşalimanı denilen mevkide ve Kuzguncuk sahiline doğru ilerlerken. Şimdilerde kültür kurumu olarak değerlendiriliyor bu yapılar. Ambarların güzel kapı kitabelerini ise, Galata Mevlevihanesi'nin ünlü şeyhi Galip Dede yazmıştı. Başken-

tin iaşe hizmetleri için "Zahire hazinesi" de III. Selim devrinde İstanbul'da kurulmuş ve Tanzimat'a dek de görev yapmıştı. 1789'da yaşanan kıtlık nedeniyle 1793'lerde hizmete başlamıştı kurum. Yeri, Topkapı Sarayı'nda idi. Günlük hesapları veznedarlar ve sergi halifesince tutulurdu. Sonra bu hesaplar Zahire Nazırlığı'na ve başdefterdara verilirdi.

Bu güzel ambar yapılarının yanı başındaki Silahtar Abdurrahman Ağa Camisi, az daha ileride ve Paşalimanı mevkisine adını veren 19. yüzyıldan Serasker Hüseyin Avni Paşa çeşmeler grubu, Boğaziçi manzarası eşliğinde harikulade bir "Üsküdar tablosu" oluştururlar.

Keşke her şey böyle korunabilseydi Üsküdar'da. Bina yapa yapa, yeni yollar, caddeler aça aça, tarihi Karacaahmet Mezarlığı'nı bile küçültmedik mi biz? Derler ki, tüm tarihi boyunca buraya gömülen ölülere ait mezar taşlarını koruyabilseydik, İstanbul'un Müslüman-Türk dönemlerine ait bütün nüfus hareketlerini dahi rahatlıkla takip edip öğrenebilmemiz mümkün olabilecekti. Kimlerin hangi cemaatlere, hatta milletlere ait olduklarını anlayabilecektik. Tahminen 150 milyon kişinin gömüldüğü sanılır bu tarihi mezarlığa. İstanbul'da böyle tarihi niteliği olan öyle çok mezarlık ve hazire alanı yok olup gitti ki, insan inanmakta zorlanıyor doğrusu. Kim bilir ne emeller uğruna öte beriye kaçırıldı, satıldı, darmadağın edildi bir belge niteliğinde olan o şahane mezar taşları...

Bu tarihi İslam nekropolünde Acem halkının da bir mezarlığı vardır hâlâ. İranlılar mezarlığı denir buna. İstanbul'daki İranlılar, tekke olarak da kullandıkları camilerine akın akın gelir ve Kerbela faciasını anıp ayinler düzenlerlerdi. İranlıların pek çoğu Çemberlitaş'taki, duvarlarından birinin dibinde fetih şehitlerinden Ali Baba'nın kabrinin durduğu Vezir Han'da iş görürlerdi. İstanbul'dan Asya yakasına kayıklarla geçtiklerinde Üsküdar'ın tüm sokaklarını doldururlar ve buralarda neredeyse geçecek yer kalmazdı.

Tarihi mezarlığın ilginç köşelerinden biri de, Karacaahmet'in türbesinin bulunduğu Nuh Kuyusu Caddesi'nin başında ve Fethi Ahmet Paşa Camisi'nin karşısındaki hazirede, "At mezarı" diye tabir edilen, altı sütunun tuttuğu kubbeli ve açık türbe şeklindeki silindirik planlı anıt mezardır. Aslında bu mezarın, söylenegeldiği gibi, I. Mahmut'un atına ait olmadığı, gerçekte orada, Fatih'in idam ettirdiği sadrazamlarından Rum Mehmet Paşa'nın oğlu Nişancı Hamza Paşa'nın yattığı iddia edilir. Böyle şanlı ve namlı atlara ait bir başka mezar ise Eyüp sırtlarındadır. Burada Fatih'in atlarından biri yatar. Genç Osman'ın "Sisli Kır" isimli atı ise, Selimiye Kışlası'nın yerinde 16. yüzyılda yapılmış olan Kavak Sarayı'nın haziresindeydi.

Eski başkentin en ilginç öykülerine sahne olan, hastalıklı ve yaralı görünümleriyle İstanbulluların dışladığı, ama yine de onlara acıyıp para yardımında bulundukları ve içinde cüzamlıların barındığı ünlü Miskinler Tekkesi ise, Karacaahmet'in İbrahim Ağa Çayırlığı yönündeydi. Buradaki miskinlerin, dergâhlarının önündeki yolun kıyısında "sadaka taşları" durur, insanlar bu zavallı cüzamlıları görmeden, onlara dokunmadan bu taşlar üzerine para veya yiyecek bırakırlardı. Yakın yıllara dek sekiz sadaka taşı hâlâ görülebiliyordu eski Miskinler Tekkesi'nde. Bu taşlar, yaklaşık bir metre boyunda ve sütun şeklindeydi. Üst kısımlarına para konulabilmesi için tas biçiminde bir oyuk bulunurdu. Şimdi bunlar yoktur, ama o unutulmaz tekkeyi hatırlatan İsa Ağa'nın 1811 yılında yaptırdığı II. Mahmut devri çeşmesi, asfalt caddenin kıyısında ve eski Miskinler Tekkesi'nin bulunduğu noktada görülür yine de. Bu İsa Ağa, Sultan Mahmut'un hazinedarıydı. Çeşmenin kırmızı zeminli çok güzel kitabesini, devrin en büyük hattatı Mustafa Rakım Efendi yazmıştı. Bu sanatkârın türbesi ise, Fatih'in Atikali semtinde, Zincirlikuyu camisinin önündedir.

İşte geldik şimdi Üsküdar'ın "inci tanesi" Kız Kulesi'ne! İstanbul'da belki de en çok resmi yapılan, en çok fotoğrafı çekilen tarihi eserlerden biri olan bizim şirin kız kulemiz, 1836'larda "veba hastanesi" ve "karantina merkezi" olarak kullanılsa da, bazı ünlü Osmanlılara hapishane görevi görse de, o her birimizin gönlünde yine de İstanbul denizlerinin üzerine kondurulmuş bir zarif beyaz çiçek gibi, gönüllerimizin sultanı olmaya devam ediyor Salacak açıklarında.

Vaktiyle, vaktiyle dedimse çok çok eski asırlarda, bu Kız Kulesi'nin bulunduğu adacık, küçük bir kaleden ibaretti. "Arkala", zaten küçük kaleler için kullanılan bir sözcüktür ve Kız Kulesi bir dönem bu isimle bilinirdi. Sarayburnu yakınındaki Mangana Sarayı burçlarından bu Arkala Kalesi'ne dek bir zincirin gerili olduğunu anlatan kaynaklar bulunur. Anlaşılan, Bizanslılar Marmara ve Haliç'i, Boğaziçi'nden tamamen ayırmışlar, oluşabilecek bir düşman akınında, bu denizlerin birinden diğerine geçişi başarıyla önlemişlerdi.

Bu sahillerde bir zamanlar, Petervaradin Savaşı'nda ölen ve sonradan "şehit" unvanını alan Sadrazam Ali Paşa'nın karısı Fatma Sultan'a ait muhteşem bir sahilsaray dururdu. Bu hanımın, İstanbul'un çeşitli kıyılarında başka başka sarayları da vardı. Biraz başına buyruk, zevkine düşkün, eğlenmeyi seven, biraz da hırslı, bazen de çok acımasız olabilen biriydi Fatma Sultan. Arada bir, Galata izbelerinden yapılı gençleri toplatır ve Kuruçeşme'deki yalısına getirirdi. Burada onlara yepyeni giysiler giydirir ve köçek oynatarak onları seyreder, eğlenceler düzenlerdi. Yok yere bunlardan bazılarını dövdürttüğü ve

bu sahneleri oturup seyrettiği söylenirdi Fatma Sultan'ın. Sarayına taze meyve ve sebze getiren bir köylü delikanlıyı öldürttüğü bile anlatılırdı. Bu aşırı davranışlarının yanında, Fatma Sultan 18. yüzyıl İstanbul'unun en şık giyinen kadınıydı da. Ne giyse ertesi gün moda olurdu bu giysiler.

Sultan III. Ahmet'in kızı olan bu hanım sultanın Salacak sahilindeki ahşap sarayını, o dönemlerin İngiliz elçisinin karısı Leydi Montague de gezmiş ve yapıya hayran olmuştu. Her gördüğüne anlata anlata bitiremediği saray hakkında sürekli övgü dolu sözler kullanan Leydi, bu yapının arka tarafında kocaman bir koru bulunduğunu, pencere camlarının İngiliz billurundan imal edildiğini, saray zemininin ak mermerlerle döşendiğini, duvarların rengârenk çinilerle kaplandığını ve kubbelerinin altın yaldız boya ile bezendiğini yazmıştı. Kim bilir ne harikulade bir sahilsaraydı bu. Padişahın kaldığı dairenin ahşap aksamında çivi yerine zümrütlerin çakılı olduğunu bir düşünün. Bahçelerindeki kameriyelerin, çiçek tarhlarının ve süs havuzlarının göz kamaştırdığı bir sarayı düşleyin Salacak'ta... Ve peşinden de, şimdi gürültülü asfalt yollarla yarılmış Salacak'ı... Halen burada duran küçük camisiyle Fatih Sultan Mehmet, Salacak'ta ilk Türk mahallesini kurmuştu 15. Yüzyılda.

Başka pek çok sahilsaray ve saray diziliydi Üsküdar'ın bu güzel manzaralı kıyılarında. 16. yüzyılın ünlü Kavak Sarayı, şimdiki Selimiye Kışlası çevresinde yer alıyordu. Selimiye Kışlası, III. Selim tarafından bu eski saray ve bahçelerinin yerine yaklaşık iki asır önce inşa edilmişti. O yıllarda bomboş olan çevrede kocaman kışla, şimdiki görünümünden çok daha etkileyici bir manzara sunuyordu kuşkusuz. Çevresinde başka yapılarla birlikte adeta küçük bir kent görünümündeydi bu kışla külliyesi. "Tazıcılar ahırı" bile vardı burada. Aslı Fars dilinde "taziat" olan bu sözcük, "koşu atı" anlamına gelen "tazı"ya dönüşmüştü. Gerçekten de av işlerinde çok faydalanılmıştı bu tazılardan ve ocak bu işlerle uğraşırdı.

Kuzeyde, Paşalimanı (Öküz Limanı) kıyılarında ise, IV. Murat'ın kızı Kaya Sultan'ın bir sahilsarayı görülürdü. Sokullu Paşa'nın ise, Kız Kulesi sahilinde "Küçük köşk" denilen bir yalısı vardı. 19. yüzyılın en ünlü sadrazamlarından Mahmut Şevket Paşa'nın ahşap köşkü, Rum Mehmet Paşa Camisi'nin az gerisinde, şimdiki Eşref Saati Sokağı'nda idi. Kanuni'nin damadı Sadrazam Rüstem Paşa'nın konağı ise, İmrahor Mahallesi'nde halen görebildiğimiz sıbyan mektebinin yan tarafındaydı.

Çengelköy-Kuleli kışlasının arka tarafında ise, başka büyük bir yapı olan ve 1828 yılında inşa edilen, bahçesinde Kuleli askerlerinin ta-

limler yaptıkları Talimhane Kışlası görülürdü. II. Mahmut da sık sık buraya gelir ve top atışları yapardı.

Salacak'tan az kuzeye doğru, Şemsi Ahmet Paşa Külliyesi'nin yakınında, bir zamanlar Şerefabad Sahilsarayı dururdu. 18. yüzyılın şaheserlerindendi. Şimdi bu mevkinin karşı yamaçlarında ve Rum Mehmet Paşa Camisi'nin önünde görülen perişan tuğla yapı, işte o eski Şerefabad Sarayı'nın 1730'lardan kalma su deposuydu. Bunun maksemi de az daha yukarıda, Doğancılar'dan İmrahor'a doğru inilirken görülen kubbeli yapıydı. Eski izler, artık yavaş yavaş silinip gidiyorlar bir bir... Günümüzde, Harem otogarının gerisindeki Tahir Efendi Camisi'ni yaptıran kişiye ait 1820'lerde yapılan mektebin de ortadan kaybolduğu gibi...

Her dönem yüklendiği sayısız anılarıyla, içinde barındırdığı irili ufaklı pek çok eski eseriyle, yeşil dokusuyla, bostanlarıyla, dar ve yokuş sokaklarıyla, dergâhlarıyla, bağlarıyla, ahşap konutlarıyla, ölüm-yaşam ikileminin bir numaralı tanığı sessiz mezarlıklarıyla, güzel Üsküdar, sık sık vurguladığım gibi tarihi kimliğinden ve görüntüsünden son derece uzaklaşmış durumda olmasına karşın, bu eski semtin sokaklarında gelişigüzel dolaşıldığında bile yer yer "eskinin izlerini" yakalayabilme şansımız hâlâ vardır günümüzde.

Hep söylüyorum ya, gezin, görün, kararınızı siz verin şimdi!.. O eski Üsküdar'dan geriye neler kaldığı konusunda!..

KERVAN GEÇMEZ SOKAĞI

Bugün kalabalıktan adım atılacak köşesi kalmamış İstanbul'un pek çok semtinin, binaların hücumuna uğramış mahallelerinin, egzoz dumanlarına boğulmuş kalabalık caddelerinin, otoparka dönüşmüş sokaklarının bulunduğu yerler, yüz yıl önceye kadar, öylesine boş, kırlık, çayırlık, bostanlık arazilerdi ki, insan acaba, "öteki İstanbul", başka bir dünyaya mı aitti diye geçiriyor aklından.

Öyle ya, ıssız ve yemyeşil arazilerde yapılan tüfek atışlarında, hedefin vurulduğu yere dikilen "nişan taşları", günümüzün tıkış tıkış Nişantaşı'sı oluvermiş bir asırdan daha az bir zamanda. Keza, Ok Meydanı da öyle. Ruh dünyamızı boğan, sarsan, yerden yere vuran ucube yapıların istilasıyla, kimliğini "büyük ölçüde" değil, "tamamen" yitirmiş yılların, Okmeydanı! Ve bunlar gibi pek çok yer... Araba ve şekilsiz bina mezarlığına dönüşmüş koca İstanbul!..

İnsan, bütün bu olup bitenlere gerçekten bir anlam vermekte zorlanıyor. Kimin ne hakkı var bunları yapmaya diye, boşu boşuna söylenip nefes tüketiyor. Pangaltı, Şişli, Taksim'in güney yamaçları, Zincirlikuyu, Levent, Maslak... Hele Mecidiyeköyü!.. Görece pek de uzak olmayan yıllarda, yani 50-60 yıl kadar önce Mecidiyeköyü çevresi, şimdiki durumuyla karşılaştırıldığında, ancak düşlere sığabilecek görüntülere sahipti. Sultan Abdülmecit'in bağışladığı arazilere sonradan göçmenlerin yerleşmesiyle, zamanla koca bir kente dönen Mecidiyeköyü ve çevresi, günümüz İstanbul'unun en kalabalık ve gürültülü merkezlerinden biri haline geldi.

Adını, Sultan Abdülmecit'in göçmenlere verdiği bu köyden alan semtin merkezi sayılabilecek 1930 tarihli Likör Fabrikası'nın karşı tarafları, kır evleriyle, yan kısmı ise dutluklarla kaplıydı eski yıllarda.

Şimdiki stadyumun yerinde ise, Galatasaray Kulübü'nün toprak zeminli küçük antrenman sahası görülürdü. Bu saha ile Likör Fabrikası arasındaki arsada da, üretime uygun "tonik bitkiler" yetiştirilirdi. 108 rakımlı bu tepelik araziden kıvrılan ince bir dere, daha aşağıdaki Fulya Deresi'yle birleşir ve Beşiktaş kıyısından Boğaziçi'ne dökülürdü. Fabrikanın önünden geçen toprak yolun her iki tarafında boy boy çam ağaçları sıralanmıştı.

Ali Sami Yen Stadyumu'nun semtin göbeğine oturduğu, havasının fena halde kirlendiği, gürültüsünün insan sağlığını bozduğu, klakson çığlıklarının viyadüklerde çınladığı, yollarının akıl karıştırdığı, uğultulu bir panayır yerine dönen caddelerindeki araçların kaldırımlara dahi yığıldığı, huzursuz insanların ruhsuz ve ezici "plaza"ların gölgesinde bunaldığı, eski günlerin o sessiz ve sakin dutluğu!.. Ne hale gelmiş bu Mecidiyeköyü!..

Şimdi stadyumun tam karşısındaki sokak tabelasını okuduğunuzda, yürüdüğünüz o yerin bir zamanlar ne kadar ıssız bir yörenin parçası olduğunu, yüzünüze bir tokat yemişçesine anlıyorsunuz ve büyük bir şaşkınlığa uğruyorsunuz aniden. Çünkü, tabelada, "Kervan Geçmez" yazıyor!

ÇÖPLER DENİZE!

Güzelliği dillere destan olan İstanbul ne denli büyüleyici olsa da sokakların çoğunun çer çöp içinde bulunduğu, temizlik sorunlarının, ta Bizans'tan beri her dönem gündemden düşmeyen ve belediye işleri arasında en çok konuşulan konulardan biri olduğu bildiğimiz gerçeklerdendir. Çöpün nasıl ve kimler tarafından toplanacağı, bunların nerelere boşaltılacağı, şehri yöneten praefektus'un da, kadı'nın da, şehremininin de, belediye reisinin de sürekli uğraştıkları konuların başında gelirdi. Günümüzde bile bu sorunun tamamen giderildiğini söylemekte zorlanmıyor muyuz?.. Hatta, eski eserlerin çevrelerinde bile öbek öbek rastladığımız çöplüklerin canımızı nasıl da sıktığına sık sık tanık olmuyor muyuz hâlâ?

Çöpleri topladıktan sonra götürüp denize boşaltmak, çok eski yıllardan beri uygulanan en kolaycı çözümdü. Bunun için belirli bir işgücü yaratılmış, uygun kıyılar tespit edilmiş ve İstanbul'un çeşitli yerlerindeki kıyılar, "çöp boşaltma istasyonları" olarak belirlenmişti. Bazen kıyıdaki kayıkların yanından denize çöp boşaltıldığı da olurdu. 1764 yılında "kayıkçılar kethüdası", bölgesindeki kayıkhanelerin ve kayıkların "süprüntücüler" tarafından işgal edildiğini, gelişigüzel çöpleri denize boşaltırken çevreyi de mahvettiklerini, kayıkların o pislik içinde işleyemez olduğunu, yolcu alıp indiremediklerini kadıya şikâyet etmiş, Kumkapı kıyılarında kayıkçılara zarar vermeyecek şekilde çöp boşaltılması gerektiği halde, görevlilerin çöpleri kayıkların arasına fütursuzca bıraktıklarını anlatmıştı.

Beyazıt'ın güneyinde, Marmara kıyısında yer alan Kumkapı semti, daha batıda Yenikapı ve Samatya kıyıları, çöp boşaltma noktaları olarak belirlendiği halde bu yerlerin dışına da çöplerin boşaltıldığı görülmekteydi.

Durumun daha kötüye gitmemesi ve kayıkçılarla çöp toplayıcıların arasında bir sürtüşme, çatışma yaşanmaması için İstanbul kadısı hemen sorunu üstlenmiş ve yeniçeri ağasına emirnameler vererek çöp boşaltma işlerini düzene sokmasını istemişti, ama yıllar sonra bile bu çöp işleri bir türlü düzene sokulamamıştır. 19. yüzyılda İstanbul'da belediye hizmetlerine bakan "Zaptiye Müşiriyeti"ne 1865'te verilen bir dilekçede, çöplerin nerelerden denize boşaltılacağından söz edildiğine göre, bu sorun İstanbul'da "bela-yı berzah" olmuş durumdaydı. Müşiriyet, denizlere çöp boşaltılması için o yıl tam on lirayı (!) gözden çıkartmış, uygun yer olarak da "Kız Kulesi açıkları"nı önermişti.

Eski İstanbul'un çöpleri, "çöplük subaşıları" tarafından toplatılır ve bunlar "arayıcı" denilen çöp esnafına teslim edilirdi. Bu arayıcılar da çöp içindeki değerli artıkları genellikle deniz kıyısında toplar, gerisini ise tespit edilmiş bu kıyı istasyonlarına boşaltırlardı. 1870'lerde bu arayıcılar, "Haydi... çöp çıkaram, çöp çıkaram," diye bağırarak sokaklarda dolaşır ve belki iş olur niyetine hanelere de uğrarlardı. Bu mesleği icra edenler çoğunlukla Ermenilerdi. O zamanlar, caddeleri yeniçeriler, meydanları gayrimüslimler ve sokakları ve ev önlerini ise mahalle sakinleri temizlerdi.

İstanbul'un fethedildiği 1453 yılından 1953 yılına dek, tam beş asır boyunca çöpler denize dökülmüştür. Ama bu yıldan sonra İstanbul'da ilk çöp havzaları kurulmuş, Asya tarafında Ümraniye, Avrupa yakasında ise Yenibosna yakınındaki Habipler yerleşimi civarı, Kemerburgaz gibi yörelerde çöp dağları oluşturulmaya başlanmıştı. Günümüzde bazı çöp dağlarının çevrelerinde sorunlar yaşansa da, bu dağların, içlerinde biriken gazlardan dolayı infilak ederek patladığı görülse de, hiç olmazsa denizlere boşaltılmıyor artık çöpler. Peki, o halde niçin İstanbul kara surlarının bazı bölümlerinin iç kısımlarında çöp dağları görülüyor hâlâ?.. Hatta, bazı tarihi sebillerin, çeşmelerin yalaklarında bile!..

ÜRKÜTÜCÜ TEFTİŞLER

Osmanlı Devleti'nin padişahtan sonra en güçlü adamı olan sadrazam, eli kolu her yere uzanan, istediği zaman istediği yeri denetleyen, ceza kesen, suçlu gördüklerini idam ettiren, fiyatları kontrol edip düzenleyen, neredeyse sınırsız yetkileri olan çok önemli bir kişiydi. Özellikle başkent İstanbul'da yaptığı esnaf denetimleri başlı başına bir tören havasında olur, bu sırada devletin gücü alabildiğine gösterilirdi. Eğer böyle bir teftişte bulunmayacaksa, sadrazam bu görev için yetkisini, vekili olan "sadaret kaymakamı"nı görevlendirirdi.

Osmanlı sadrazamları genellikle İstanbul esnafını, "arzu ettikçe" teftiş ederlerdi. Bunun için de önceden belirlenmiş ana güzergâhları kullanırlar ve bu heyette İstanbul kadısı ile bazı yeniçeri ağaları da görev alırlardı. Yalnız kadı ve ihtisap ağalarının esnaf denetimleri de olurdu İstanbul'da. Sayıları yüzleri bulan esnaf birlikleri, bulundukları bölgelerin kadıları tarafından sıkça denetlenirler, yine çeşitli mahkemelerce alınan kararlarla, bu kuruluşlarla ilgili verilen her türlü ceza kesin şekilde uygulanırdı. Ayrıca, İstanbul ahalisinin herhangi bir şikâyetinde, mahkemeler yine devreye girerlerdi.

1779 yılında, Topkapı surlarının iç kısmında günümüzde de varlıklarını sürdüren Fatma Sultan, Beyazıt Ağa, Kürkçübaşı ve Arpa Emini mahallelerinde iş gören dört adet şerbethane dükkânı, etrafa çeşitli fesatlıklar, söylentiler yayarak müşterileri rahatsız etmekle kalmayıp, birbirlerini de taciz etmeye kalkışınca, bölge halkı bu esnafları İstanbul kadısına şikâyet etmiş, kadılık da bunları esnaflıktan "men ederek", dükkânlarını da süresiz olarak kapatmıştı.

Bu güçlü kadılar zaman zaman işlerini anında bitirirler, kırmızı çuhadan puşidelerinin içinde taşıdıkları falakalarıyla gün içinde beş on

esnafı, tozlu topraklı, çamurlu yolların üzerine yatırarak bayıltana kadar döverlerdi. Eğer esnaf başında "yeşil renkte" bir sarık taşıyorsa, bunu çıkartır ve falakaya öyle devam ederlerdi!

Sadrazamların teftiş alayları, haksızlık yapan İstanbul esnafı için çok ürkütücüydü gerçekten. Hilekâr esnafın cezasını hemen orada, işyerinin önünde verirdi sadrazam. Böyle bir durumda hilekâr bir fırıncının, işyerinin içinde "kulaklarından duvara mıhlandığı" kaydedilmiş olaylardandır.

Özellikle 18. yüzyıl İstanbul'unda savaşlar nedeniyle yaşanan ekonomik bunalımların, ahalinin yaşamını derinden etkilediği gibi, sarayın gücünü de önemli ölçüde zedelediği açıktır. O zor günlerde İstanbul darphanesinde altın ve gümüş sikke kesiminde ciddi boyutlarda yaşanan kriz, saray yönetiminin halkın elindeki değerli madenlere göz dikmesine bile neden olmuştu. Öyle ki, yayınlanan emirnamelerde, ahalinin yastığının altında ne kadar gümüş, altın varsa, bunların derhal darphaneye teslim edilmesi isteniyordu. Ama bu konuda ufak bir tolerans da göstermiyor değildi saray. Örneğin; "Evinde erkeği olmayan kadınlar dışında, diğer tüm kadınlar ve erkeklerin..." diye başlıyordu fermanlar. Bazı yalnız ve muhtaç kadınların haricinde, bir yerde neredeyse tüm ailelere, devlet için altın gümüş vermesi emrediliyordu.

Evlerinde bulundurdukları değerli yüzükleri, kılıç süslerini, kuşak paftalarını kullanmak zaten haram kılındığından, halk bu tür değerli eşyalarını hemen teslim etmeliydi. Eğer bazı kimseler bu değerli eşyaları saklayıp da devlete vermezlerse, o kişilerin Allah'ın ve peygamberin lanetine uğrayacakları, bu durumun muhakkak bilinmesi gerektiği ifade edilmekteydi emirnamelerde.

Bu sert bildirilerin İstanbul halkı üzerinde büyük etki yarattığını tahmin etmek zor değildir. Ama yine de, böyle bir emirden sonra, artık ahalinin bu tür değerli eşyaları kullanamayacağını hesap eden birtakım açıkgöz esnaf, pek kimselere hissettirmeden, ellerindeki tüketilmeleri kaçınılmaz olan mallarına, yönetim boşluğundan istifade ederek zam üstüne zam yapmaktan, tartılara hile karıştırmaktan çekinmiyordu. Bu durumun ortalığı iyice karıştırmasından endişe eden saray, bu açıkgöz esnafın çok sıkı biçimde kontrol edilmesini ve asla acıma, merhamet göstermeden "hizaya getirilmeleri"ni, şehir yönetiminden sorumlu memurlarına hızlı biçimde iletmişti.

İşte, böyle sıkıntılı ve istismarlara meyilli dönemlerde esnafın her zamankinden çok daha titiz şekilde kontrolünü, kendine has ve çok ürkütücü yöntemlerle bizzat sadrazam uyguladığından, ekonomik krizlerin yaşandığı günlerde, esnaf, tam anlamıyla olmasa bile, "makul ölçüde" hizaya getirilmekteydi.

Büyük teftiş alayı, sabahın erken saatlerinde tantanalı bir konvoy eşliğinde günümüzdeki Babıali'nin Paşakapısı'ndan çıkar ve Sirkeci'ye varmadan önce hızlı tramvay yolunun ve Gülhane istasyonunun hemen gerisinde, yolun kıyısında şimdi de görülebilen "Aydınoğlu Tekkesi" civarını oluşturan "Salkım söğüt mevkisi"nden geçerek, az aşağıdaki Hocapaşa'ya varırdı. Burası, zamanımızda olduğu gibi eski yıllarda da esnafın yoğun olduğu ve caminin, hamamın, çeşmenin yer aldığı hayli hareketli bir eski mahalleydi. Ta, Hoca Üveys devrinden beri tanınırdı.

Alay, bu bölgeyi denetlendikten sonra batıya, Çarşıkapı semtine doğru ilerler ve sonra Gümrük Önü (Eminönü) yoluyla Odun Kapısı'na ulaşılırdı. Sadrazamın teftiş alayı burada da esnafı baştan aşağı inceledikten sonra batıya yönelir ve günümüzdeki Galata ve Unkapanı köprüleri arasındaki, o zamanlar hanlarla, binalarla ve daracık sokaklarla dolu olan sahil yolundan ilerleyip esnafın en yoğun olduğu Unkapanı (Kapan-ı Dakik) bölgesine varırdı.

Eski İstanbul'da, Unkapanı'ndan itibaren bir kıvrımlı yol Cibali istikametine, diğer bir toprak yol da güneye tırmanarak ve Zeyrek'teki Çinili Hamam'ın önünden geçerek Bozdoğan su kemerine doğru ilerlerdi. Bu yola yine "Kapan-ı Dakik Caddesi" denirdi. Saraçhane civarında yol sonlanır ve küçük kollara ayrılarak, Horhor'a, Sofular'a, batıda Fatih'e ve doğuda Direklerarası'na yönelirdi.

Sadrazamın esnaf teftiş alayı Bozdoğan su kemerine varınca, doğu taraftaki Kovacılar Yolu'nun (şimdi Vefa'ya uzanan Cemal Yener Tosyalı Caddesi) Atatürk Bulvarı ucundaki Gazanfer Ağa Külliyesi arkasından Fatih Camisi'ne doğru ilerler ve sadrazam burada öğle namazını kıldıktan sonra, teftişinin öğleden sonraki ikinci kısmına devam etmek için Saraçhane bölgesine yönelirdi. Fatih Sultan Mehmet'in, şimdi bulunmayan ve bölgeye adını miras bırakan dev Saraçhane Külliyesi de denetlenir ve sonra Şehzadebaşı'na geçilirdi.

Esnaf teftiş alayı, daha sonra "eski odalar" yakınından (Şehzade Mehmet Camisi'nin karşında idi) güneye, Laleli semtine sapar ve büyük Hasan Paşa Hanı'na uğrardı. (Bu tarihi han, eski Simkeşhane yapısının, ki günümüzdeki Orhan Kemal İl Kütüphanesi'dir, az batısında yer alırdı.) Hasan Paşa Hanı terk edildikten sonra alay, Divanyolu Caddesi'ni (Ulu yol) kullanarak "Irgat Pazarı"na (Çemberlitaş civarı), buradan da Ayasofya Mahallesi'ne varırdı. Son olarak At Meydanı çarşıları denetlenir, sonra alay Babıali'ye ulaşarak dağılır ve sadrazam da, yorgun günün sonunda konağına girerdi.

Osmanlı sadrazamı, bazen bu teftişlerinde Eyüp'e kadar giderdi. O zaman bu esnaf teftişine "uzun kol" denirdi. Genellikle bu tür teftişler, bayramların üçüncü gününe denk getirilirdi. Bu denetlemelerde, Eyüp Sultan Camisi'nde ikindi namazı kılınır ve dönüş yolunda İstan-

bul'a Edirne kapısından girilirdi. Bu teftişleri 1677 yılında ünlü Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa kanunlaştırmıştı. Bu güçlü sadrazam Viyana bozgunundan sonra idam edilmiş ve Divanyolu'ndaki türbesine gömülmüştür.

Sadrazam, bu uzun güzergâh boyunca, yolunun üzerinde gördüğü fakir yaşlılara ve yetim çocuklara, padişaha hayır dua etmeleri için para ve çeşitli hediyeler verirdi. Pek şatafatlı giysileriyle atının üzerinde yol alan sadrazamın etkileyici gücü, halktan daha çok, esnafı ürkütürdü. Başında "selimi bir kavuk", sırtında ise "nadide bir kürk" bulunan sınırsız güç sahibi sadrazamın atı dahi "tam koşulu" olurdu. Önünde subaşı ve asesbaşı, ardından da kalabalık bir maiyet grubuyla ağır ağır ilerleyen sadrazama, kimi zaman kadı veya kadı kethüdası eşlik ederdi.

Çardak çorbacısı (Eski Eminönü iskelelerinden olan "Çardak"daki "Rüsümat Dairesi" yöneticisi. Yurtdışından gelen mallar buraya indirilir, asla başka bir iskeleye çıkarılamazdı.), Dergâh-ı Ali çavuşları ve diğer üst düzey yetkililer, sadrazamın yanı başında yürürlerdi. Bu çok önemli teftiş alayında kimin nerede duracağı, nasıl yürüyeceği, ne görev yapacağı en ince ayrıntısına kadar önceden belirlenir ve kusursuzca uygulanırdı. Protokole göre, hangi giysilerin kuşanılacağı, sadrazamın hangi tarafında ve ne mesafede durulacağı kılı kırk yararcasına hesaplanırdı.

Esnaf teftiş alayındaki diğer bir görevli elinde bir terazi taşırdı. Yol boyunca sadrazam nerede dururşa, herkes anında onunla birlikte dururdu. O sormadıkça kimse konuşamazdı. Eğer İstanbul'da et konusunda bir sorun varsa, muhatap yeniçeri ağası olurdu. Sadrazam arzu ederse yolu üzerindeki Unkapanı'nda zahire kontrolü yaptırırdı. Bu sırada sadrazamın eline bir değnek verilir, o da devletin koyduğu narha uymayanları bununla cezalandırırdı. Eğer sadrazam, işin içinde siyasi bir durum olduğunu sezerse, o esnafı işyerinin önünde hemen idam ettirirdi.

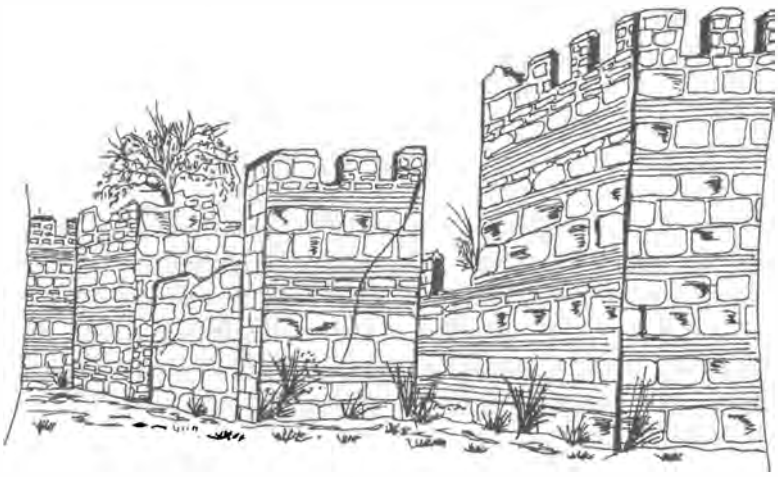
Teftiş sırasında ihtisap ağasının fırından aldığı bir somun ekmek sadrazama sunulur, o da bunu maiyetindeki bir görevliye tarttırır ve sonra ucundan bir parça koparark kendisi tadardı. Fırıncı kurallara uymadıysa, sopalarla feci şekilde dövülürdü. Çünkü ekmek üzerinde oynanan oyunlar asla affedilmez ve bunu yapanlar çok şiddetli şekilde cezalandırılırlardı.

İdamların, dayakların hiç eksik olmadığı İstanbul'un esnaf teftiş alaylarında bazen öyle olaylar yaşanmıştır ki, bunları hatırladıkça insanın gerçekten tüyleri ürperir. 18. yüzyılın namlı sadrazamı ve Kocamustafapaşa yakınında güzel bir külliyesi bulunan Hekimoğlu Ali Paşa, böyle bir esnaf teftiş alayı sırasında, bakkal, uncu, manav gibi çeşitli esnaftan tam 22 kişiyi astırmıştı. Hem de sadrazamlığının ilk gününde!

BİZANS'IN "KOSMİDİON"UNDAN, OSMANLI'NIN "EYÜP"ÜNE

İstanbul kara surlarının Haliç surlarıyla birleştiği köşenin sur içi yönü Fatih ilçesine aittir ve bu bölge Ayvansaray diye tanınır günümüzde. Gerçi semtin yakın sur dışı tarafı da aynı isimle anılır, ama surların bu batı dış bölümündeki araziler, artık Eyüp ilçesi sınırlarında kalır. 1960'lara dek önemli ölçüde tarihi geçmişini koruyabilen bölgenin, ne yazık ki, devasa yeni yolların, köprülerin, arsızca büyüyen kent istilasının, derme çatma konutların işgali nedeniyle özgün karakteri kökünden yok edildi. 1970'lerde Haliç Köprüsü'nün devamı olan çevre yollarının inşaatları sırasında buralardaki otantik mahalleler tamamen ortadan kaldırıldı. Şimdi daha yukarıdaki, Eğrikapı'dan Ayvansaray istikametine inilirken, sol yanda kalan bölgeydi o yok edilen mahalle. Güzelim eski ahşap konutlar, toprak zeminli kıvrımlı yollar, yeşil mezarlık alanlarıyla ve belki de o salaş görünümleriyle tarihi yüzünü alabildiğine yansıtan bir yerleşim, göz göre göre heba edildi. Eski günlerin "Yenimahalle" denilen mahallesi, işte burasıydı. Kısacası, Eyüp ve Ayvansaray arasında, kara surlarının tam dışında bulunan tarihi öneme sahip mahallenin, deyim yerindeyse, resmen gözleri oyuldu!

Şimdi, yine kara surlarının dışında ve Haliç kıyısından geçen karayolunun iç tarafındaki Hacı Hüsrev Mescidi'yle sahabe türbelerinin olduğu çukurluk arazi, erken 20. yüzyıla dek oldukça büyük ve karakteristik özelliklerini koruyabilmiş geleneksel bir mahalleydi. Sahil önünden geçen yol da toprak zeminliydi ve "Yavedut" adıyla bilinirdi. O eski mahallenin ortasından dik inen Eyüp-Yağhane Değirmeni Sokağı, bu yolla birleşiyordu. Eyüp yönüne ilerleyen Yeni Mahalle Sokağı ise, caddeye bağlanır ve o noktada Eyüp Karakolu görülürdü.

Kara Surlarının Haliç Surlarıyla kesiştiği Köşe Kulesi

Mahallenin batısındaki eski Kral Kızı Sokağı, Yeni Mahalle Sokağı'na açılıyordu.

Aynı yüzyılın ortalarına dek Haliç kıyıları derme çatma yapılarla, atölyelerle, depolarla doluydu ve bunların arasından geçerek iskeleye ulaşan sokağa "Yavedut İskelesi Hamam Yolu" derlerdi. Az daha ileride ve Eyüp yönünde, Çamur İskelesi'yle Abdülvedut Kayıkhanesi görülürdü. Burada ayrıca, bir hayvan kesim yeri olan Takkeci Salhanesi vardı. Savaklar yolu ise, Hacı Hüsrev Camisi'nin yer aldığı tipik Osmanlı mahallesinin batı tarafından geçiyordu.

Sur içi Ayvansaray'da dolaşırken Kafesçi Yumni Sokağı'na girilince, bu tarihi dokunun bir zamanlar ne denli karakteristik bir görünüm sunduğunu, kıvrımlı sokaklara dizilen ve koruma altına alınan ahşap evlerin albenisinden hemen anlamak mümkün. 1930'lu yıllara dek yerinde duran çok eski bir Bizans mabedinden, olasılıkla Aya Tekla Kilisesi'nden dönüştürülmüş ve hemen hemen aynı isimle bilinegelen Toklu Dede Mescidi, bu sokağın dibinde, kara surlarıyla Haliç surlarının birleşme yerinin iç tarafında ve bu surlara yaslanmış olarak dururdu. Şimdi yok yerinde tabii. Bu Toklu Dede belki de bizim tanıdı-

Bizans Surları - Hacı Hüsrev Camisi - Maksem - Sahabe Kab-bin Malik Türbesi

ğımız tipik, yaşlı ve keramet sahibi Osmanlı velilerinden biri değildi, yahut da hiç yaşamamıştı. Veya aslen bir Bizanslıydı. Şuydu buydu, pek önemli değil bu. Ama aynı isimli o küçük tarihi mescit orada asırlardır varlığını koruyabilmişti. Bununla birlikte, Toklu Dede'mizin hakkında şu öykü dilden dile anlatılır hep. Güya bu Toklu Dede'nin asıl adı "Duğlu Baba" imiş. Fetih sırasında Osmanlı askerlerine buzlu ayran dağıtarak onların susuzluğunu giderirmiş ve herkesin ona karşı sevgisi ve saygısı son derece büyükmüş. Fetih sonrasında bu bölgedeki Ebu Şib sahabe haziresini onartan Fatih Mehmet, bu hazire ve çevresini Duğlu Baba'ya ve çocuklarına bağışlamış. Asırlar boyu söylene söylene, bu "Duğlu" sözü "Toklu"ya dönüşmüş ve kara surlarıyla Haliç surlarının birleşim yerinin iç tarafındaki bu küçük mahalle hep onun adıyla tanınır olmuş o günden sonra.

Ayvansaray'da eskimiş ahşap evler

Eskiden Eyüp yönünden sur içine girilen küçük kapıya Aya Nikola Kapısı derlerdi. Kara ve Haliç surlarının birleştiği köşe kulesi de bu nedenle Aya Nikola Kulesi diye tanınırdı. Buradaki duvarlar şimdi olanca haşmetleriyle "Toklu Dede Mahallesi"ni kuşatmış durumda. Sur kapısı ise kent dışına, yani günümüzdeki Eyüp ilçesine açılıyor. Açılıyor da, bir başka kapıdan daha geçilerek! Bu ikisinin arasındaki dar alanda, çok ilginç bir şekilde, "sahabe mezarlığı" oluşturulmuş Kendinizi tarihin derinliklerine dönmüş gibi hissedebileceğiniz bu mezarlık alanı, iki ilçe sınırının arasına sıkışmış ve bu duvarların koruyuculuğuna sığınmış! Böylesine dikkat çekici bir köşe, gerçekten İstanbul'da ender görülebilir. Kulaklarınızı dışarıdan gelen seslere tıkayın, işte size 16. yüzyıl! Hayır hayır... Daha da eskisi! 7. yüzyıl örneğin!

Ayvansaray Sahabeler Haziresi

İstanbul'u kuşatmaya gelen Arap askerleri, bir bir şehit düşmüşler buralarda. Kimler nasıl bulmuş ve gömmüşler bu sahabeleri, net olarak bilinmez. Ama bu kabirler Bizanslıların da, Osmanlıların da tarih boyunca kutsal mekânları olmuştur. Toklu Dede'mizin kabri de bu hazirede bulunuyor. Hazi-

Ayvansaray'da Peygamberin süt kardeşi Ebu Şeybet ül Hudri türbesi, sahabe haziresi ve Bizans surları

redeki diğer önemli mezar hiç kuşkusuz ki, peygamberin süt kardeşine ait olanıdır. Çok bakımlı, tertemiz hazirenin Eyüp'e açılan kapısının üzerine bazı ayetler nakşedilmiştir.

Kara surları üzerinde, Haliç yönündeki en son kapı olan bu girişin az daha yukarısında, Bizans'ın en ünlü ve ürkütücü hapishanesi "Anemas" görülüyor. Bizans'a karşı asice davranışlarından dolayı tutuklanıp buraya tıkılan Arap asıllı asker Mikael Anemas'tan adını almıştı bu hapishane. Günümüzde "2010, İstanbul Projesi" çerçevesinde çok kapsamlı bir onarımdan geçirilen bu çok değerli mimari yapının hemen bitişiğinde ise, Mimar Sinan'ın yaptığı kabul edilen 1585 tarihli İvaz Efendi Camisi durur. Hem hapishane terasından hem de İvaz Efendi Camisi'nin önündeki avludan seyredilen Haliç ve çevresinin manzarası, kolay kolay unutulmayacak duygusal motifler işler insanların yüreğine.

Bizans devrinde Eyüp bölgesine isimlerini veren Kosmos ve Damianos, aslında Arap kökenli iki kardeşti. Bunlardan Damianos'un değil de sadece Kosmos'un adının az değişime uğratılarak "Kosmidion" şeklinde Eyüp bölgesine verilmesi hayli ilginçtir. Belki Damianos'un da adının geçtiği bir yerleşim vardı burada. Ama bu konuda aydınlatıcı bir bilgiye henüz sahip değiliz.

Bu iki kardeş, henüz Hıristiyanlığın onaylanmadığı, kabul görmediği yıllarda Roma İmparatoru Maksimianus zamanında, bu yeni dini yeğledikleri için acımasızca öldürülmüşler ve sonra aziz ilan edilmişlerdi. 17 Ekim, bu iki kardeşin ölüm yıldönümleri olarak kabul edilir

ve bir yortu şeklinde ayinlerle isimleri anılır. Bu aziz kardeşlerin kemikleri, ta 5. yüzyılda rölik, yani birer "kutsal emanet" olarak değerlendirilmiş ve sur dışı İstanbul'unun en eski semti Eyüp'te bir manastırda koruma altına alınmıştı.

Daha sonra 11. yüzyılda İmparator IV. Mikael, bu iki aziz kardeş adına burada bir kilise inşa ettirdi ve hatta kendi de 1041'de öldüğünde buraya gömüldü. Ayrıca, azizler Tanrı'ya ulaşma yolunda insanlara aracılık yapan çok kutsal kişiler olarak kabul edildiklerinden, onlara ait olan her eşya da (rölik) aynı şekilde kutsal sayılmaktaydı. Bizde de vardı bu önemli şahsiyetler. Nasıl ki Bizans ordularını koruyan Aziz Dimitrios (3. yüzyıl) varsa, Osmanlı ordularının piri Hacı Bektaş ı Veli'nin de kutsal bir kişilik kabul edilmesi olağandı. Bir yerde Bizans'ın "Aziz kültü", Osmanlı'da "Veli kültü"ne dönüşmüş oluyordu.

Bizans devrinde Eyüp'te sandığımızdan da çok eser bulunuyordu. Bunlardan en önemlisi, çeşitli müsabakaların tertiplendiği "Hipodrom"du. Demek ki İstanbul'da, Sultanahmet'tekinin dışında bir Hipodrom daha bulunuyordu. Ayrıca V. Leon, şimdiki Otakçılar mevkisinde "Mamas Sarayı"nı yaptırmıştı. Bunun yanında da aynı adla bir manastır bulunurdu. Sahil yolunda yer alan günümüzün Feshane tesislerinin görüldüğü bölgede ise, 6. yüzyılın büyük imparatoru Iustinianus, sevgili karısı Teodora için Aya Pantaleimon adında bir kilise kurdurmuştu.

Eyüp'teki diğer bir Bizans kilisesi ise, imparatorların savaşlara gitmeden önce kılıç kuşandıkları "Leon Makdes Kilisesi" idi. Osmanlı sultanlarının da Bizanslıların bu âdetlerine benzer biçimde Eyüp'te kılıç kuşanmaları (taklid-i seyf) çok ilginçtir.

1970'lerde Haliç Köprüsü ve çevre yolları yapılırken, Bizans kara surlarıyla Eyüp arasındaki eski mahallenin tümden ortadan kaldırıldığını söylemiştim. İstanbul'un en büyük kayıplarından biri, "yediği tokatların" en şiddetlilerinden olmuştur bu yanlış hareket. Eyüp dokusunun yansımalarından olan Hacı Hüsrev Mahallesi, Yavedut Mahallesi, Tokmaktepe Mezarlığı buralardan kazınmış, yok edilmiştir. Tokmak Dede, Yavedud'un müritlerindendi ve ondan kalan mirası bir vakfa

Anemas Zindanları - Surkondular ve İvaz Efendi Camisi

İstanbul'un en küçük camisi, Lali Mustafa Çelebi

dönüştürmüştü. Öldüğünde gömüldüğü tepelik yer, bu dededen dolayı o gün bu gündür "Tokmak Tepe" diye anılmıştır.

Şimdi de görebileceğimiz Hacı Hüsrev Mescidi 17. yüzyıl sonlarında yapılmıştı bu eski mahallede. Yanı başındaki çeşme ve su maksemi ise 1691 yılından kalmadır. Dolayısıyla mescidin de bu tarihte yapılmış olabileceği düşünülür. Yani mescidin yapım tarihi net olarak belli değildir günümüzde. Çeşmenin yeri de aslında burası değildi. Mahalle yeni yolların yapımı için altüst edilince, yukarıdaki Tokmaktepe Mezarlığı yanından sökülüp buraya taşındı. Hacı Hüsrev Mescidi ile birlikte Hacı İbrahim Efendi Çeşmesi, Haliç çevre yolları yapımı sırasında devre dışı kalmışlar demek ki... Ayvansaray'ın sonu ile Eyüp'ün başlangıcı arasında sırtlara doğru yükselen bu çok eski mahallenin tamamen yok edilmiş olması gerçekten çok acıdır. Mescit ve çeşme büyük bir çukur arazi içinde kalakalmış durumdayken, hiç olmazsa kurtarılıp buraya nakledilmişler 1980'lerin sonlarında. Bu da bir teselli işte! Ama eski Osmanlı mahallesi dokusu içinde değil, suni bir görünüm yansıtan parkın ortasında hüzünlü bir biçimde duruyorlar sanki.

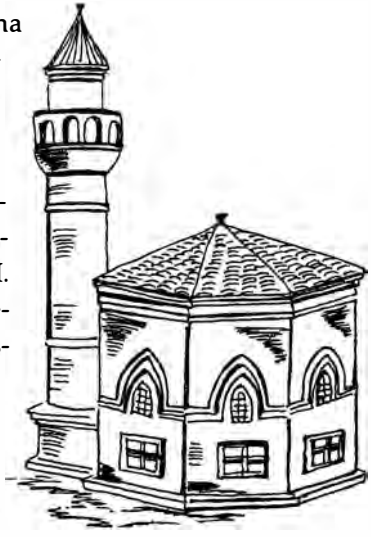
Tokmaktepe ise, fetih şehitlerinin de içinde bulunduğu çok önemli bir tarihsel alandı. Bir kısmı Edirnekapı dışındaki "Mısır Tarlası" mevkisinde yeniden oluşturuldu bu hazirenin. İstanbul'un en küçük camisi de mezarlık içi no 20'de burada yer alıyor günümüzde. Yaklaşık 8-10 metrekarelik bir alanı var minik caminin. Küp şeklinde, sivri kemerli klasik üsluptaki bir çeşmeye yapılan ilaveyle yapmış oldu. Lali Mustafa Çelebi Camisi ise 18. yüzyıldan kalmadır. 1906'da Akif Bey bu çeşmeye 3.8 metre boyunda kapalı bir mekân ekleyerek İstanbul'un şu andaki en küçük camisini oluşturmuştur. Minik kütlesiyle, şişman ve kısa minaresiyle hayli şirin ve ilginç olan bu küçük eseri görmenizi öneririm. Caminin neredeyse yarısı kadar olan çeşmenin üzerinde 19. yüzyılda yapılan bir onarım kitabesi durur.

Haliç istikametine doğru inilirken, mezarlık içini kat eden Fethi Çelebi Caddesi'nden geçiliyor. Buraya adı verilen Fethi Çelebi, Fatih devri askerlerindendi. Yaptırdığı cami ise, yolun karşı tarafında, Eyüp'ün Otakçılar semtinde ve aynı isimli karakolun yanı başındadır. Fethi Çe-

lebi caddesinin doğuya açılan kolu da Otakçıbaşı Caddesi adıyla biliniyor şimdilerde. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethi sırasında padişah çadırı olan otağını burada kurduğu söylenir. Semtin adı da buradan gelir.

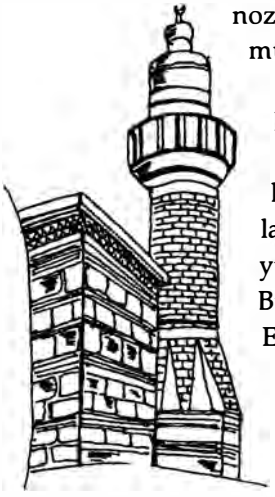
Otakçıbaşı Caddesi'nin içinden geçtiği mezarlığın bir köşesinde, cadde kıyısında, dört sütunun tuttuğu dikdörtgen bir örtüyle kaplı bir türbe görülür. 18. yüzyılın en tanınmış müzisyenlerinden biri olan ve günümüzde dahi popülerliği süren Itri Dede'ye aittir bu açık türbe. Sütunlardan birinin içine yerleştirilmiş hoparlörden, herhalde fotosel sistemiyle olsa gerek, önünde durulunca, asıl adı "Buhurizade Mustafa" olan Itri'nin eserlerinden biri yayına başlıyor! Kim düşünmüşse iyi etmiş de, hani gece bu mezarlık alanından geçenler nereden geldiği tam anlaşılamayan müzik sesinden dolayı biraz ürkebilirler, dikkat etsinler!..

Klasik musikinin en tanınmış bestekârlarından olan Itri Efendi'nin çiftliği de bu yöredeydi. Müzikten arta kalan zamanlarında bu çiftliğinde ünlü "mustabey armudu" yetiştirirdi. Itri Efendi'nin kabrinin bulunduğu mezarlığın az altında, başarılı bir şekilde onarılan, en bakımlı İstanbul camilerinden biri yer alıyor: Maktul Mustafa Paşa! 1998'de yenilenen bu tanınmış eserin sahibi Mustafa Paşa, Lale Devri'nden sonra, 1753'lerde sadrazamlık yapmış güçlü bir zattı. Haşimi Ali adında birine ait olan, verimli tarlalarla, bahçelerle kaplı bu arazileri çok beğenmiş ve üzerine bir külliye inşa etmek için satın almıştı Mustafa Paşa. Burada camiyle birlikte bir de güzel medrese yaptıran paşanın bu külliyesi, Sultan Abdülaziz'in saltanat sürdüğü 1874 yılına dek, İstanbul'daki önemli Nakşi dergâhlarından biri olarak asırlarca kullanıldı.

Edirnekapı şehitlik camisi

Mustafa Paşa, aslen Çorlulu idi. Sarayda sultanın atlarına bakan bir imrahor iken, aniden sadrazamlığa terfi ettirilmişti. Mustafa Paşa, III. Osman ve III. Mustafa dönemlerinde iki kez bu görevini sürdürdü. Ama bir üçüncüsü kısmet olmadı paşaya ve bir nedenle Midilli adasında başı vuruldu. Sonra da, ustura keskinliğindeki "şifre" denilen bıçaklarla düzeltilip huzura çıkması (!) için hazırlanan o kesik sadrazam başı, ta oralardan "bal kava-

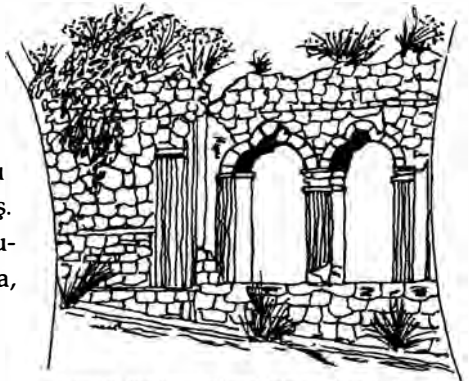

Otakçılarda Aşçıbaşı Camisi

nozu" içinde getirilip bu camisinin haziresinde gömüldü! Korkunç bir son!..

Vaktiyle, Eminönü-Edirnekapısı-Eyüp otobüsleri bu caminin önünden geçerlerdi. Külliyenin güzel medresesi farklı amaçlarla günümüzde de kullanılıyor. Çevre, zamanımıza tarihin derin yıllarının kanıtlarını taşıyan mezarlıklarla çevrili. Az yukarıda kocaman Edirnekapı Şehitliği görülüyor. Bu şehitliğe ait cami, Mısır Tarlası mevkisine ve Edirnekapı surlarına çok yakındır.

Şehitliğin bakımlı arazisinde, düzgün planlanmış ve isimlendirilmiş cadde ve sokaklar var. Örneğin Şehitlik Camisi, Atatürk Caddesi'nin kıyısında duruyor. Ünlü şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un kabrine giden yol da buradan başlar. Bu mezarlığın, yakınındaki Tokmaktepe'nin, Mısır tarlası mezarlığının içinden, şurasından burasından geniş asfalt otoyollar geçiyor. Şaşırtıcı bir durum tabii bu. Tarihi mezarlıklar, bu asfalt caddeler tarafından parsellere ayrılmış!.. Bu nedenle mezarlıklar arasından geçişlerde dikkatli olunmalı. Giriş noktalarını bulabilmek için tur tur dolanmak da gerekebiliyor bu mezarlıkların çevrelerinde.

Şimdi de bu güzel tarihi İstanbul gezisini, Eyüp'e doğru sokak aralarından inişe geçerek sürdürelim. Az önceki Otakçılar (veya Fethi Çelebi) Camisi'nin önünden başlayalım inmeye Haliç kıyılarına. Çevrede bazı eski hazireler, evler arasında sıkışıp kalmış küçük mezarlıklar göze çarpıyor. Aşhane Sokağı'ndan ilerleyip Fethi Çelebi Camisi'nin az aşağısındaki Aşçıbaşı Sokağı'na girilince, buraya adını veren şirin mi şirin Aşçıbaşı Camisi'yle burun buruna geliniyor. Cami, çevresindeki ahşap evlerle birlikte otantik bir doku sunuyor aynı zamanda. Minaresi de tuğladan yapılmış Fatih döneminde. Davut Ağa Caddesi'ne bu caminin kuzeybatı tarafından ulaşılıyor. Bu caddeye de adını bu cami vermiş. Ünlü "Davut Ağa Kabristanı" bunun bitişiğinde kalır. Davut Ağa, Topkapı Sarayı'nın Babüssaade (Saadet kapısı) ağalarındandı ve 1554 yılında ölmüştü. Mezarı da buradadır.

Eyyubi Mehmet Efendi'nin şeyh olduğu "Sertarikzade" tekkesi

Yıkık Nazperver Camisi'nin minare kalıntısı (Ahmet Dede)

Ünlü Sertarikzade Tekkesi ise, sadece duvar kalıntılarıyla bu cadde üzerinde ve camiye yakın bir konumda yer alıyor. Türk müziğine büyük katkıları olan iki üstat, Zekai Dede ve Hacı Arif Bey, bu dergâhta eğitim görmüşlerdi. Şeyh Eyyubi Mehmet Efendi bu dergâhta uzun yıllar boyunca "zakirbaşı"lık görevinde bulunmuş ünlü bir Eyüplü şeyh idi. 1750'lerden kalma bu dergâhın kitabesi, halen ayakta kalabilmiş "niyaz penceresi" üzerinde şimdi de görülebiliyor. Tekkenin kurucusu Şeyh Mehmet Efendi'nin halifelerinden olan Şeyh Mustafa, aynı zamanda çok önemli bir makam olan "ordu şeyhi" unvanına da sahipti. 1747'de, Fatih'in Horhor semtinde "Ordu Şeyhi Tekkesi"ni kurmuştu. Bu tekkeye "Yeşil Tekke" de derlerdi. Mustafa Efendi 1793'te ölünce buraya gömülmüştü. Şimdi yoktur bu tekke, ama adı oradaki sokakta yaşar.

Eyüp sırtlarındaki bu güzergâhlar; dar, kıvrımlı sokaklar ve yer yer güzel ahşap konutların görüldüğü mahallelerdir. Aşağılara doğru inilirken Nazperver Sokağı'nda karşılaşılan boş bir arsada, yine bu sokağa adı verilen, ama kendisi olmayan bir caminin sadece yıkık minaresi görülür. Buna "Dede Camisi" de derler. Camiyi Sultan III. Murat'ın kadınlarından Nazperver Hatun yaptırmıştı 16. yüzyılda. Umarım, aslına uygun şekilde ve kalan orijinal minare kaidesiyle birlikte o eski camiyi yeniden oluştururlar bu arsada.

Bunun az daha ilerisinde Baba Haydar Sokağı'na girilince, yüksekçe bir set üzerinde Baba Haydar'ın camisiyle karşılaşılır. Zamanında bunun bir de tekkesi bulunuyordu. Kanuni devrinde, bizzat Sultan Süleyman tarafından Baba Haydar adına yapılmıştı. Baba Haydar, Nakşi şeyhlerinin piri idi ve 1587'de ölmüştü. Şeyh Haydar'ın mezarı da aynı külliyededir.

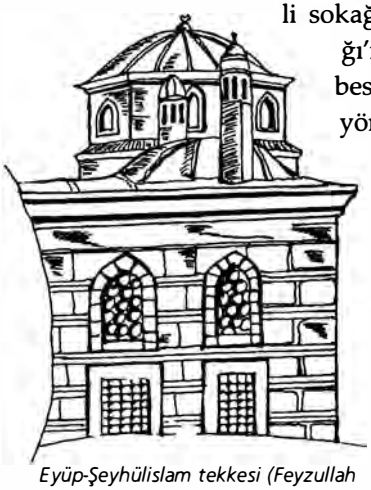
Burası eski eserler açısından oldukça zengin bir bölge. Beşir Ağa'nın 18. yüzyılda yaptırdığı ve şimdilerde onarım gören güzel medresesi de Baba Haydar Camisi'nin az ilerisinde kalır. İnanmak zor ama, bu Beşir Ağa çok uzun yıllar yaşamış ve saraydaki ağalık görevini ise aralıksız 30 yıl sürdürmüştü. Beşir Ağa 1746'da İstanbul'da yaşama veda etmiştir. İbrahim Müteferrika'nın ilk Türk matbaasını kurmasında ve kâğıtçılık işini yürütmesinde bu Beşir Ağa'nın çok yardımları olmuştu. Beşir Ağa, Yalova'daki geniş arsalarını kâğıt fabrikası kurması için Basmacı İbrahim'e vermiştir.

Eyüp sokakları, içlerinde barındırdığı eserleri sunmak için gezginleri içtenlikle yanına davet ediyor. İşte, Baba Haydar yakınında bir şahane medrese daha!.. Az gerideki Balcı Yokuşu'nda yer alıyor. Adı ise Şeyhülislam Medresesi... 18. yüzyıldan kalma, ama kötü durumda. Kubbeli hücreleriyle, altı satırlık mermer kitabeli büyük kapısıyla, oldukça bakımsız kalmış iç avlusuyla, yakında bir onarım geçireceği söyleniyor. Haydi hayırlısı... 1745 tarihli bu görkemli medresede 1910 yılında sadece 10 talebe vardı. O tarihlerin İstanbul medreselerinde zaten fazla talebe bulunmazdı. Örneğin, en eskilerinden biri olan ve Fatih Mehmet'in sadrazamı Mahmut Paşa'nın adını taşıyan medresede 1792 yılında sadece 32 talebe bulunmaktaydı. Ancak, 1869'da bu sayı 68'e çıkmış, fakat 1914'te yine 44'e inmişti. Eyüp'teki bu Şeyhülislam Medresesi iyiden iyiye işlevini yitirmeye başlayınca, kurumun tüm hücreleri 1918'de göçmen gruplarınca işgal edildi. Feyzullah Efendizade Şeyhülislam Seyid Mustafa'nın oğlu Seyid Abdullah Efendi, bu esere bir minber koydurtmuştu vaktiyle.

Beşir Ağa medresesi onarmı.

Artık Eyüp merkezine doğru iyice yaklaşılıyor bu yokuşların sonlarında. Bir zamanlar burada Alaca Tekkesi'nin bulunduğu, aynı isimli sokağın sol yanına açılan Helvacı Şerif Sokağı'nda Ferah Baba'nın bir tekkesi vardı. Türbesi, bir set üzerinde burada görülür. Güney yönünden Eyüp'ün arka sokaklarına yaklaşılırken, Abdurrahman Şeref Bey Caddesi'nde Arakiyeci (veya Takyeci) Camisi'yle köşe başında karşılaşılıyor. Bu caddeye adı verilen Şeref Bey tam bir Osmanlı aydını idi ve Atatürk'ün de arkadaşlarındandı. Cumhuriyet sonrasında da en yaşlı üye olarak meclise girmişti. Şeref Bey, yukarıda sözünü ettiğim Otakçılar mevkisinde ikamet ederdi ailesiyle birlikte. İlköğretim yıllarında, yine bu semte adını veren Otakçılar Camisi'nin müezzin bölümünde okudu. Orta eğitimini ise Eyüp Rüştiyesi'nde ta-

Eyüp-Şeyhülislam tekkesi (Feyzullah Efendizade Şeyhülislam Seyid Mustafa Efendi 1745) Bunun oğlu Kazasker Abdullah Efendi 1764'de mescide minber koydu.

mamladı. Daha sonra kendisi de bir eğitmen olan Şeref Bey, Mahrec-i Aklam isimli, memur yetiştiren okulda hocalık yaptı. Bu görevini Galatasaray Lisesi'nde de sürdürdü ve 14 yıl müdürlük yaptı burada. 73 yıllık bir yaşam süren Şeref Bey, 1853'te doğup 1926'da öldü. Abdurrahman Şeref Bey'in mezarı, adının verildiği caddenin üst tarafında, Sadi Tekkesi haziresindedir. 1732'de ölen ünlü Osmanlı ressamı Levni'nin mezarı da buradaydı.

Eyüp'te bir yokuş sokak

Camiyi, 1591'de arakiye işi, yani bir tür keçe başlık yapımıyla uğraşan İbrahim Efendi yaptırmış. "Arakiyeci" adını taşıyan başka camiler de vardır İstanbul'un değişik semtlerinde. Biri de Topkapı surları dışında ve çevre yolu kıyısındadır. İlerideki sayfalarda uğrayacağız o ilginç bölgelere.

Bu caminin aşağısında bir eski cami daha var: Arpacı Hayrettin!.. Fatih'in arpacıbaşılarındandı bu zat. Eserini de tahtadan yaptırmıştı. Şimdi de öyle duruyor, ama yenilenmiş haliyle eski durumu arasında bayağı bir fark var. Neyse, hiç olmazsa ayakta kalabilmiş ve yok olup gitmemiş, pek çok benzerinin başına geldiği şekilde.

Eyüp'ün güney tarafı inişli çıkışlı sokaklardan oluştuğu için, bazı eski mahallere ulaşabilmek adına yer yer gerilere dönerek o yokuşları tırmanmak gerekebilir. Bölgenin en ünlü semtlerinden olan Nişancı'yı görmek için, yeniden Fethi Çelebi Camisi'nin bulunduğu Otakçılar'ın az batı taraflarına dönelim şimdi. (Fethi Çelebi'nin asıl adı Fethullah idi ve sarayda kızlarağası görevini yapardı. Yaptırdığı bu camiyi 16. yüzyıl sonlarında, Fatih-Saraçhane'deki Bozdoğan su kemerinin bitişiğinde güzel bir külliyesi bulunan Gazanfer Ağa yenilemiştir. Bu nedenle onun adıyla da tanınır bu Fethi Çelebi Camisi.)

Nişancı'daki camiyi 1543'te yaptıran Nişancı Mustafa Paşa ise, Topkapı Sarayı divan nişancılarının en ünlülerindendi. Cami, önündeki caddeye de ismini vermiş. Nişancı Camisi'nin bitişiğinde Rami Efendi'nin bir sıbyan mektebiyle, bunun altında II. Mahmut'un kızının yaptırdığı Mihrimah Çeşmesi görülür. Bu bölge, çevre yoluna çıkan Eyüp Sultan Bulvarı'nın doğusunda, Başmakçı Çayırı Caddesi'yle Davutağa Caddesi arasında yer alıyor. Nişancı Camisi'nin yakın çevresinde iki önemli dergâh var. Bunlardan biri Murat Munzavi'ye ait olan ve günümüzde müze olarak faaliyetini sürdüren dergâh, diğeri da az

İlginç minareli Arpacı Hayrettin mescidinin eski hali (Eyüp)

daha ilerideki, çok bakımlı binası ve haziresiyle Sivasi tekkesidir. Şeyh Sivasi'nin türbesi de buradadır.

Güney Eyüp sırtlarını gezdikten sonra bölgenin merkezine yürümeden, Haliç surlarıyla kara surlarının birleştiği ve gezinin başladığı noktaya bir kez daha göz atılırsa, Ayvansaray istikametine doğru ve Haliç surları üzerinde, metruk durumda eski bir sıbyan mektebi ve altında da bir çeşme görülür. 1711'de Hatice Sultan yaptırmıştı. Sultan II. Mustafa'nın kızı olan bu sultanın Eyüp kıyısında da muhteşem bir ahşap sahilsarayı ve hamamı yer alıyordu. 19. yüzyıla dek varlığını koruyabildi bu saray ve sonra yok oldu gitti. Hamam da bu şekilde ortaya çıktı ve halkın malı oldu. Bu nedenle hamama İstanbullular "saray hamamı" demişlerdir yıllarca.

Eyüp'ün doğu girişine gözcülük eden Yavedut Sultan'ın düz çatılı eski camisi anayolun deniz tarafında ve bu tarihi semte hiç yakışmayan devasa kütleli Haliç Köprüsü'nün altında asırlardır varlığını koruyor. Ama şimdiki şekli 19. yüzyıldaki onarılmış halini yansıtır. Caminin doğu yönünde ve dev köprünün tam ayaklarının dibinde, 19. yüzyıldan kalan Bezmialem'in güzel mermer çeşmesi, görmeden geçilemeyecek önemli bir eserdir.

Yavedut Camisi yanında Bezmialem çeşmesi

15. yüzyıl camisinin banisi olan Yavedut Efendi, Fatih zamanındaki erenlerden biriydi. Onunla ilgili efsaneye göre, Ayasofya'daki cesedi gömülmek için bir tabuta konmuş, ama bu tabut kendi kendine hareket ederek buraya gelerek caminin olduğu yerde karaya çıkmış. Büyük bir şaşkınlık, saygı ve hatta korku içinde tabutu takip eden ulema da Yavedut'u oracığa gömmüş 1456 yılında.

Ermişin küp şeklindeki güzel türbesi ise 19. yüzyıldan kalmadır ve yolun karşısında, Haliç Köprüsü'nün altındaki küçük bir hazirenin içindedir. Yavedut'dan başka önemli kişilerin mezarları da görülür bu hazirede. Örneğin, Sultan Süleyman'ın "dayası" olan ve onu çocukluğunda bakıp büyüten, eğiten Daya Hatun burada gömülüdür. Bu ha-

nımın, Eminönü'nün bir mahallesine adını veren 1530 tarihli camisi, günümüzde Tahtakale yakınlarında bulunuyor.

Az ileride yolun üst tarafında ve Eyüp'ün girişindeki 1540 yılından kalan Defterdar Nazlı Mahmut Çelebi'nin camisi, son günlerde yapılan onarımlarla ayağa kaldırıldı. İstanbul'da, minare âleminin tepesinde "bir kalem ve hokka" bulunan tek camidir bu. Cami ile kıyıdaki devasa Feshane yapısı arasında ise, üstü açık ve dört duvardan oluşan basit bir türbe durur. Sultan II. Beyazıt devrinde, 1494'te başı vurularak idam edilen Şehit Molla Lütfi Efendi'ye aittir. Biraz sivri dilli bir şairdi bu Lütfi Efendi ve sanki sonunu kendi hazırlamıştı. Şu kısa öykü sanki onun bu akıbetini açıklar:

Eyüp - Yavedut Türbesi

O yıllarda sarayda hafız-ı kütüb iken, Fatih Sultan Mehmet gelip Lütfi'den kütüphanesindeki üst rafların birinden bir kitap ister okumak için. Ama Lütfi'nin boyu yetmez o rafa ve bir taş sekiye basarak kitaba uzanır. Fatih bunu görünce sitem edercesine bağırır Lütfi'ye, "Ne ettin sen, o bastığın taş seki İsa'nın beşik taşıdır!" Lütfi ise aldırmaz görünür sultanın bu hiddetine. Alır, kitabı sultana verir. O sırada da kitabın üzerinde eskimiş, tozlanmış bir bez parçası görür ve bunu da Fatih'e uzatır, dizine örtsün diye. Genç sultan daha da kızar Lütfi'nin bu davranışına, "Bre bu eskimiş şeyi mi dizime örtmemi istersin," der. Lütfi bu, onun da dili hayli sivridir. Hemen yanıtı yapıştırır, "O taş İsa'nın ise, bu bez de onun beşik bezidir!.."

Böyle bilge bir adamdı işte! Dili ölümünü hazırladı, yazık olmuş Lütfi Efendi'ye!

Defterdar'ın eski zamanlarında, İstanbul'un meşhur tulumbacı kahvelerinden biri vardı burada. Ramazan gecelerinde biraz kılık değiştirir ve her zamankinin aksine bir "çalgılı" kahveye dönüşür, süksesine sükse katardı. Daha çok, 1865 ile 1946 yılları arasında 81 yıl yaşayan sahibi, "Kâhya İsmail"in adıyla tanınıyordu bu kahve. Kâhya İsmail, o zamanlar İstanbul'un en ünlü tulumbacı reislerindendi.

Defterdar Caddesi üzerinde, Cezeri Kasımpaşa Camisi'ne yakın ve şimdi olmayan Balçık Tekkesi, Eyüp'ün en namlı ve eski tekkelerindendi bir zamanlar. Fatih Mehmet zamanında, 1459'da yapılmıştı. Ama o günlerde bir "darülhadis" olarak hizmet veriyordu. 1592'lerde

ise, Tiryaki Hasan Paşa buna bir mescit ilave etti. Daha sonra da, 1610'da ölen dönemin tanınmış şeyhi Mahmut Sümbüli Efendi'ye geçti dergâh. O da bu mekânı bir zaviyeye dönüştürdü. Balçık Dergâhı en şöhretli devrini 1742 ile 1787 yıllarında yaşadı. Dergâh, İstanbul'un her yanından gelen insanlarla dolar taşardı. 1810-19 yılları arasında kapalı kalan dergâh, II. Mahmut'un ihsanıyla, camisiyle birlikte baştan aşağı yenilendi. Abdülmecit devrinde, 1841'de ölen Şeyh Mehmet Emin Efendi'nin yönetiminde faaliyet gösteren Balçık Dergâhı, uzun tarihindeki aktif dönemlerinden birini daha yaşadı.

Bütünüyle karakteristik kişilerin anılarıyla ve mistik mekânlarla dopdolu olan Eyüp, her bir eski eseriyle bizlere öyle çok şey anlatır ki, bunları dinlemeye, görmeye gerçekten doyum olmaz. İstanbul'un en tanınmış dinsel mekân ve semtlerinden biri olan bu yöre, bünyesindeki sayısız eserle günümüzde de yoğun olarak İstanbulluları kendisine çeker. Eyüp'e gelenler sadece buradaki eski türbeleri, mezarlıkları, çeşmeleri, mescitleri, dergâhları, camileri gezmez, çay bahçelerinde oturur dinlenir, Piyer Loti kahvesinden anıtsal bir İstanbul manzarası seyreder, semtin çarşısını dolaşarak, ağırlıklı olarak dinsel içerikli kitapları, Eyüp'ün geleneksel oyuncaklarını, dini giyim aksesuvarlarını satın alırlar. Gerçekten de hâlâ o eski mistik, duygusal halini, yoğun çevre trafiğine ve kalabalığına karşın korumakta direnir Eyüp.

Bir zamanlar yoğurduyla, kaymağıyla, tahtadan yapılmış ilginç oyuncaklarıyla ve özellikle mis gibi bozasıyla pek ünlenmişti Eyüp. Boza için Eyüp dışından da gelirlerdi buraya. Kızgın ateş üzerinde un gibi dövülerek öğütülen boza maddesi öyle bir kıvama getirilirdi ki, içenler bir daha, bir daha içerlerdi.

Bir başka üretimi daha vardı Eyüp'ün. Bunun tanınmışlığı diğerlerinden hiç de aşağıda olmamasına karşın, belki de bir dönem üretilip sonradan unutulması nedeniyle pek çoğumuz bununla ilgili öyküleri pek duymamışızdır. Yani, Eyüp'ün "nakışlı eldivenleri"ni! Semtin üretimi olan bu üstleri nakışlı eldivenlerin tamamı el örgüsüydü ve her biri kendine hastı. Bu eldivenleri, o rengârenk ve harikulade işlenmiş desenleriyle İstanbullular pek beğenirlerdi.

İlginç bir öyküsü vardır bu eldivenlerin. Şöyle ki; Eyüp'te o eski yıllarda hapishane olarak kullanılan bir bina bulunuyordu. El örgüsü güzel eldivenleri, işte bu hapishanedeki mahkûmlar örerler, üstelik satışlarından da pay alırlardı! El sanatlarında ustalaşmış zanaatkârların mekânı, her türden tahta oyuncakların üretildiği bir masal ülkesiydi Eyüp. Bunca çirkin yapılaşmaya karşın günümüzde hâlâ otantik dokusunu ve havasını korumaya çabalayan yörenin her bir yeri, o eski dokunun ve yaşamın derin hatıralarını yansıtır. Feshane bölgesine ge-

linince, Eyüp'ün en büyük eski yapılarından olan böyle bir eseri görmenin mutluluğu yakalanır.

Bir zamanlar Feshane tesislerinin idari merkezi olan ve günümüzde Eyüp Belediye Başkanlığı'nın kullandığı binanın önünden geçilince, 18. yüzyıl sonlarında, III. Selim'in kız kardeşi Şah Sultan'ın mermer sebilli nefis türbesiyle karşılaşılıyor. Gerçekten de İstanbul'un en zarif eserlerinden biridir bu külliye.

Çevre yolları ve dev köprü üzerinden akan trafiğin homurtusuna aldırmadan veya bu gürültü duymazdan gelinerek yapılacak gezintilerde, her an önünüzde heyecan verici bir başka eserin belirmesi olağan bir hadisedir bu bölgede. Türbenin hemen iç tarafında işte bir başka 16. yüzyıl anıt eseri: Cezeri Kasım Paşa Camisi... Karşı köşede ise, 1558 tarihli ve iki yüzlü bir çeşme: Sadrazam Semiz (Kalın) Ali Paşa Çeşmesi...

Ali Paşa, 1561 ile 1564 yılları arasında sadarette bulunan Osmanlı Devleti'nin "en şişman" devlet adamıydı. Ünlü Rüstem Paşa'dan sonra göreve gelmiş, kendisinden sonra da, bütün Osmanlı tarihinin en tanınan sadrazamlarından Sokullu Mehmet Paşa aynı göreve atanmıştı. Ali Paşa, konağından çıktığında önlem olarak yanına iki beygir alırdı. Hani, biri ağır cüssesine dayanamazsa diğerine binebilsin diye!.. Yani öyle bir şişmanlık işte, düşünün. Bu Ali Paşa'nın başka eserlerini ise, daha ilerideki sayfalarda Fatih gezisinde göreceğiz.

Eyüp Meydanı'na yaklaşırken geçilen Kalenderhane Caddesi, adını yol üzerindeki Saçlı Abdülkadir Camisi'nden almış. Çünkü bu küçük eser, eski yıllarda bir "Kalenderi Dergâhı" olarak kullanılıyordu. O zamanlar caminin ahşaptan yapılmış pek güzel bir minaresi de vardı. Dergâha ait semahane bölümü ise yok olup gitmiştir zaman içinde. Bu eser iki katlı, yani fevkânidir. Alt bölümde, 1537'de ölen Sivasi şeyhi Abdülhalim Efendi'nin sandukası görülür. Saçlı Abdülkadir Efendi, işte bu şeyhin oğluydu. Asıl eski mescidin yapım tarihi 1538'dir. Şimdiki görünümünü ise, ünlü Şeyhülislam Hoca Sadettin Efendi "Darülkurra" olarak inşa ettirmişti. Caminin doğu yönünde bir hazire var ve burası duvarların içinde kalıyor. Güzel mezar taşları ile dolu hazirenin giriş kapısının yanında ise, 1588 tarihli klasik bir Osmanlı çeşmesi duruyor.

Yine bir Sinan eseri olan muazzam Zal Mahmut Paşa Külliyesi, karşısındaki köşeli ilginç minaresiyle Silahi Bey Camisi ve duvarında üç penceresi bulunan üstü açık, 1835'lerde onarılmış Ebu Derdağ Türbesi geçildikten sonra, Zal Mahmut Caddesi'nin sağ yanında, anıtsal büyüklükte güzel bir kubbeli türbe ile karşılaşılır. İlk bakışta, görkemli duruşuyla bir sultanın veya sadrazamınmış gibi algılanan bu şahane

eser, aslında eski bir yazı ustasına, yani hattata aittir. İstanbul'un pek çok yerinde rastlanılan ilgisizlik, kayıtsızlık, burada da önüne çıkıyor insanların. Yol cephesindeki mermer yüzünde çeşmeler bulunan Hattat Hasan Efendi'ye ait bu görkemli türbenin ön tarafındaki bahçe resmen perişan durumda. Haziresi bile öyle. Gerçekten şaşmamak elde değil. Bu nasıl bir zihniyettir, nasıl bir yaklaşımdır, anlaşılamaz bir türlü. Milletçe sahip olduğumuz kronik bir rahatsızlık belki de. Umursamazlık, meraksızlık, tarihe saygısızlık, bilgisizlik, boş vermişlik, her neyse... Hepsini birden karıştırıp "kültürel rahatsızlığımıza neden olan mikroplu bir şurup niyetine" afiyetle içiyoruz demek ki. Konuşulacak, anlatılacak pek çok şey var aslında bu konuda. Ama neyse, duralım bu noktada şimdilik, sonra yine yeri gelir devam ederiz.

Hattat Hasan Türbesi'nin haziresine girildiğinde, kimlerin yattığı, yanlarındaki fiber plakalara yazılmış açıklamalardan öğreniliyor, ama bunların da durumu çok kötü. Bazıları yerlerde sürünüyor plakaların. Kimler yok ki burada? Saray-ı Hassa Türbedarı Osman Ağa'nın karındaşı İsmail Ağa, Haremeyn Kesedarı Ömer Efendizade Muhammed Efendi, Yeniköy'de camcılık işleriyle uğraşan Mustafa Ağa'nın eşi Naime Munla Hanım, el-hac Selim Ağa, Tersane-i Amire'de kalyon kalfası olan es-seyid Halil Efendi'nin oğlu başmuhasebeci kâtibi Muhammed Arif, Galata kadısı Nakipzade Ethem Efendi'nin akrabası Zeynep Hanım, Sultan imamı Osman Efendi'nin yakını Hatice Hanım, Eyüp Çömlekçiler Kethüdası Süleyman Ağa'nın zevcesi Cemile Hanım, yakındaki Şah Sultan Türbesi'nin türbedarı Odabaşı İbrahim Efendi, Fas muhafızı Muhammed Paşa'nın kerimesi Seyide Selime Hanım... Bunların tümü eski İstanbullular, bizim hemşerilerimiz!.. Ama şu mezarlarının haline bakın!..

Gerçek anlamda bir tarih sahnesi olan bu hazirenin, böylesine perişan halde bırakılmış olması, İstanbul kent kültürü adına tam anlamıyla utanç verici bir olay tabii ki... Eşsiz anılarla yüklü Hattat Hasan Türbesi haziresinin bu derbederliği, uygarlıkla hiç bağdaşıyor mu? Ki bu Eyüp semti daha nice ünlü hattatlar yetiştirmiştir uzun tarihi boyunca. Seyid Abdullah, Seyid Abdülhalim Efendi, Seyid Mehmet Emin Efendi, Seyid Osman, Sıtkı Çelebi, Zekai Dede, Raşit Efendi, Mehmet Levhi, Mehmet Rasim, Hulusi Efendi, Hüseyin Hüsnü Efendi, Ahmet Necip Bey, Ahmet Hamdi Bey, hat sanatı konusunda isimlerini altın harflerle yazdırmışlardır Eyüp tarihine. Adeta bir "Osmanlılar galerisi" bu bakımsız hazire. Böyle hazireler maalesef Eyüp'ün başka mekânlarında da var. Mesela, Eyüp camisinin havuzlu meydanına gidilirken, yol üzerinde ve 17. yüzyıl saray ağalarından Abdurrahman Paşa'nın türbesi yanında, küçük Çeribaşı Camisi'yle benzin istasyonu (!)

arasında duvarlarla çevrili "Kaymakamlar haziresi..." Şahidelerin ve son derece güzel lahit mezarların pek çoğu harap olmuş. Üstelik aralarda çöpler, pislikler... Açıklamaların yazıldığı plastik levhalar yine yerlerde sürünüyor... Hiç yakışık almıyor, çok ayıp ediyoruz doğrusu. Tarihe saygı böyle mi olur? Biraz silkinelim lütfen! Zaten ne çekiyorsak, bu konuları ıska geçmiş olmamızdan dolayı çekiyoruz, bu da böyle biline!

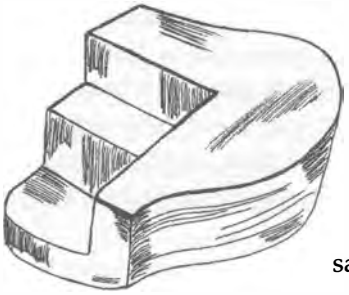
Burada çift şahideli bir lahit mezarın yazısını okuyunca, insan basbayağı duygulanıyor: "Efahim-i Vülela-yı Devlet-i Aliyyeden ve Azam-ı Vüzera-yı Saltanat-ı Seniyyeden kaymakam, müteveffa Ahmet Hulusi Paşa'nın mahdumu, mevali-i kiramdan İzmir kadısı Esad Beyefendi..."

Zal Paşa Caddesi'nin az ilerisinde ve Eyüp merkezine doğru, köşede görülen Kızıl Mescit'in karşı yönündeki eski Afife Hatun Tekkesi kalıntısı, cadde üzerindeki Sokullu Çeşmesi'nin arkasında kalır. Şöhretli tekkenin asıl kurucusu, Mevlana soyundan gelen Şehreminli Hattat Derviş Hacı Mustafa Efendi'nin oğlu olan Mehmet Abdünnafi'ydi. Bu şeyh 1857'de, tekkede ismi yaşayan ve şeyhin anası olan Afife Hanım ise 1835 yılında vefat etmiş ve Eyüp'te gömülmüştür. Abdünnafi, tekkenin bulunduğu araziyi beğenip satın almış ve burada kendisi için bir konak yaptırmıştı. Konağı sonradan, anası adına bir tekkeye dönüştüren Abdünnafi, mukabele günleri için de cumayı uygun görmüştü. Bu Abdünnafi'nin büyük oğlu, bir dönem gümrük nazırlığında bulunmuştur. Mehmet Abdünnafi, Paris ve Viyana'da elçilik yapmış, kültürlü ve aydın bir zattı.

Kalenderhane Caddesi'ne dönülünce, bu güzergâh üzerinden Eyüp Meydanı'na doğru ilerlerken yolun kıyısında eski bir Osmanlı medresesi ile karşılaşılıyor; Cafer Paşa Medresesi. Uzun yıllar yıkık dökük, yazgısına terk edilmiş halde bırakıldıktan sonra, yakın zamanlarda onarılıp kültürümüze kazandırılması pek iyi oldu.

Medresenin, üstü açık ve dört duvarla çevrelenmiş bir hazire alanı var. Yapının ana binası ve iç avlular gayet güzel onarılmış, tertemiz bir kültür kurumuna dönüştürülmüş. Cafer Paşa, Kanuni ile beraber Zigetvar Seferi'ne katılmış çok önemli bir zattı ve aynı zamanda yetenekli bir hattat ve şairdi. "Muhteşem" lakaplı Sultan Süleyman, Zigetvar Seferi sırasında ölünce, onun adına fermanlar yazmakla tanınmıştı Cafer Paşa. Çünkü o karışık kuşatma ortamında, sultanın vefatının bilinmemesi gerekiyordu. Bu Cafer Paşa demek ki, sanki Kanuni hayattaymış gibi orduya bir bir sıralıyormuş onun fermanlarını!..

Cafer Paşa, 1587'de öldü. Yaptırdığı bu güzel medrese 1784'e dek işlevini sürdürebildi. Sonra buradaki çalışmalar durduruldu. Medre-

Eyüp, Cülus yolunda "Binek taşı"

senin ikinci kez faaliyetine başlaması Sultan Abdülaziz devrine rastlar. Ulemadan Sırrı Efendi, 1869'da medreseyi tekrar ayağa kaldırmıştı.

İstanbul'un pek çok zengin anısına ev sahipliği yapan Eyüp'te, nereye baksanız, hangi sokağa girseniz, hangi yola sapsanız, bir eski eserle yüz yüze gelme olasılığınız çok fazladır. Hele Eyüp Sultan Külliyesi ve türbe yapılarının yoğunlaştığı havuzlu meydan çevresi, gezilmekle doyulamayacak bir mekândır. Burada sık aralıklarla pek çok sadrazam, paşa, kaptanıderya türbeleri bulunur ki, şüphesiz bunların içinde en şaşaalısı ve adeta bir külliye gibi tasarlanmış olanı, 1579'da saray divanı çıkışında pejmürde kılıklı biri tarafından (yönlendirilmiş bir suikastçi olduğu da iddia edilir) bıçaklanarak öldürülen Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nınkidir. Bir Mimar Sinan yapısı olan bu çok güzel eserin bir de medresesi bulunur bahçe içinde. Bu medreseye İbrahimhanoğlu Medresesi de derler. Bu İbrahim, Sokullu'nun oğluydu. Çocukları yaptırmışlardı bu eseri. Paşanın soyundan oldukları için de medrese bu isimle anılır. Vakıflar idaresi 1918 yılında bu tarihi yapıyı bir depo olarak değerlendirmişti!

Eyüp Meydanı'na açılan yola dizilmiş anıtsal türbeleri ve diğer yapıları doğudan batıya, yani Eyüp Camisi'ne doğru yürüyüp görmek isteyenler, ilk olarak 19. yüzyıldan Hasan Hüsnü Paşa'nın Camisi'yle, sonra eski polis karakoluyla, Abdurrahman Paşa'nın ve Mirimiran Mehmet Paşa'nın, bunların karşı tarafında ise, 16. yüzyıldan Ferhat Paşa'nın, sonra da Siyavuş Paşa'nın türbeleriyle karşılaşırlar. Sokullu Paşa'nın türbesi bu Siyavuş Paşa'nın karşı yönündedir. Meydana en yakın olan türbe ise, Üryanizade Ahmet Paşa'nın türbesidir.

Haliç kıyısına uzanan ünlü Bostan İskelesi yolu, bu türbeler bölümünün kuzey tarafında kalır. Tarihi yol üzerinde, 18. yüzyıldan kalan Mihrişah Sultan Külliyesi, değil sadece Eyüp'ün, belki de İstanbul'un en güzel, en alımlı eserlerinden biri olarak ışıldar adeta. Osmanlı tahtını devralan yeni sultan, kılıç kuşanma (taklid-i seyf) törenleri için bu yoldan Eyüp Sultan Camisi'ne gelirdi. Buraya o nedenle "cülus yolu" da denir. Kenarda bir metreye yakın boyda "cülus taşı" durur. Bir tarafında birkaç basamak bulunan bu taşa basarak atından inen sultan, büyük bir tören alayı eşliğinde yürüyerek kılıcını kuşanmaya giderdi. Bu yolu kılıç kuşanma merasimi nedeniyle ilk kullanan sultanın Fatih'in oğlu II. Beyazıt olduğu iddia edilir. Törenden sonra sultan yine

bu taşa çıkarak rahatlıkla atına binerdi. "Binek taşı" diye de tanınır bu tarihi taş.

Osmanlı Devleti'nin bu en önemli ve en kısa yolu, her padişahın devletin tahtına çıktığı anda mutlaka ziyaret etmesi nedeniyle, Müslüman-Türk İstanbul'unun en tanınmış mekânlarından biri olmuştu. Hani bir resme bakarsınız ve o an duyduğunuz heyecan ve coşku, sizi alır ve bambaşka âlemlere, tarihin derinliklerine taşır. O zamanların insanlarıyla birliktesinizdir artık. Fondaki ağaçların kokusunu, rüzgârın hafif esintisini, düşen yaprakların hışırtısını, yol kenarına sultanı görmek için huşu içinde dizilmiş insanların fısıltılarını bile duyumsarsınız o dakikalarda. Thomas Allom'un "Eyüp Sultan Camisi ve Türbeler Sokağı" isimli gravür tablosu içinde gibisinizdir artık. Beygirinin üzerinde, etrafındakileri umursamazcasına ağır ağır ilerleyen sultanla göz göze geldiğiniz anlardır o saniyeler. Mağrur ve derin bakışlı yeni sultan, kılıcını kuşanmış ve sarayına dönmektedir. Ahali, önlerinden geçen sultanla göz teması kurabilmenin müthiş heyecanı ile kıpır kıpırdır. Hatta belki de çekiniyorlardır onunla bakışmaktan, ürküyorlardır. Çünkü o, koskoca Osmanlı Devleti'nin sultanıdır. Hükümdarların hükümdarıdır. Sultanın beyaz beygirinin her iki yanında süslü elbiseleriyle solaklar, peykler, şatırlar, siyah sakallı şeyhler, hocalar yürümekte, heybetli sarığı ve kaftanı içindeki sultanın her hareketini izleyerek onun ardından gelen ağalar, daha geriden kafileye eşlik etmektedir. Ulu çamların ve sessiz mezarlıkların arkasında Eyüp Camisi'nin silueti, bu gönül titreten manzaraya fon oluşturmaktadır. Mihrişah Sultan İmareti'nin önünde ve yolun karşı tarafına dizilmiş sarıklı erkeklerin bir kısmı, yerlere dek eğilerek önlerinden geçen sultanı büyük bir saygıyla ve bağlılıkla selamlamaktadırlar. İşte burası, günümüzdeki sessiz ve sakin "Bostan İskelesi yolu"dur!..

Zamanımıza geri dönelim yeniden. Tarihi yolun Haliç kıyısına yakın noktasında bu günlerde onarılıp ayağa kaldırılan, 19. yüzyıl yapısı Hüsrev Paşa Tekkesi görülür. Tam karşısında ise, aynı paşanın 1839'dan kalma kütüphanesi vardır. Hüsrev Paşa, Mısır valiliğinde bulunmuş önemli bir devlet adamıydı. Bir ara Fas'ı ziyaret etmiş ve burada görüp çok beğendiği "fes"i İstanbul'a getirerek, "Osmanlı erkeklerinin başlarını süsleyen çağdaş şapka" olarak sultana takdim etmişti. O yıllardan sonra artık İstanbul'da ve başka illerde, asker ve siviller, çeşitli modellerle daha da gelişecek olan bu fesi takmışlardır başlarına.

Nice paşaların, ulemanın, veziriazamların, şeyhülislamların, sanatkârların anılarını saklayan Eyüp'te her yer tarih. Bunca ünlü Osmanlının yattığı Eyüp mezarlıklarının "sultan" katında tek bir konuğu bulu-

Sultan 5. Mehmet Reşad'ın türbesi ve okulu

nuyor sadece: 35. Osmanlı sultanı Mehmet Reşad! 1918 yılında buradaki güzel türbesine gömülen sultan, türbenin önüne bir de halen hizmet veren bir okul inşa ettirmişti. Şehzadeliğinde Kadıköyü'nün Hasan Paşa semti yakınındaki çayırlıkta bulunan köşkünde epey zaman geçiren ve ilim irfan sahibi kişilerle fikir sohbetleri yapan Sultan V. Mehmet, sonraki yıllarda bu yörenin "Fikirtepe" diye anılmasını sağlamıştı. Aslında, Sultan Reşad'ın "Mehmet" olan ön adı sonradan konmuştur. Şöyle ki; 1908'de Hareket Orduları'nın İstanbul'a girişi, kimi ayan üyelerince "İstanbul'un ikinci kez alınışı" diye nitelendirilmiş ve bu ayandan bir zatın önerisi üzerine Sultan Reşad, II. Abdülhamit'in yerine Osmanlı tahtına oturduğunda kendisine İstanbul'un ilk Fatih'inin adı olan "Mehmet" verilmişti. Reşat, Mehmet'lerin beşincisi olmuştu!

Eyüp Meydanı yakınındaki türbeler güzergâhında, Osmanlı tarihinin en ünlü şeyhülislamlarından biri olan Ebussuud Efendi'nin de mezarı var. 16. yüzyılda uzun süre görev yapan şeyhülislamın, Haliç sonlarına yakın arazilerinin içinde harikulade bir yazlık konağı bulunurdu. Uçsuz bucaksız bahçeleri daha sonra, geç 17. yüzyılda satın alınmış ve ünlü "Karaağaç Kasrı bahçeleri"ne eklenmişti. Ebussuud Efendi pek çok tefsirini konağının bu eşsiz güzellikteki bahçesinde yazmıştır. 1570'te Venedik Savaşı için fetva veren Ebussuud Efendi, "İrşad-ül Aklüsselim" adlı tefsirini belli bir sureye dek yazdığında, bunu gören ve çok beğenen Kanuni, onun yevmiyesini 200 akçeden 500 akçeye çıkarmıştı. Kuran tamam olunca da Ebussuud Efendi 100 akçe daha zam almıştı.

Ulemadan, bilginlerden pek çok kişi sonsuz uykusunu Eyüp'te uyurlar. Fatih'in hocası Ali Kuşçu da buradadır. Sultanlar, kendilerine

hocalık eden alimlere büyük saygı duyarlar, onlara çeşitli bağışlarda bulunurlardı. Fatih'in diğer hocalarından olan Hatipoğlu, II. Beyazıt devrinde ölünce, sultan onu 1496'da babasının çok sevdiği Ali Kuşçu'nun yanına gömdürmüştü. Bu Ali Kuşçu, Semerkand beyi Uluğ Bey'in doğancıbaşısı Mehmet Efendi'nin oğlu olduğu için, "Kuşçu" lakabını taşırdı. Ali Kuşçu, 1474 yılında Eyüp'e gömülmüştü.

Muhteşem siluetiyle ve iki zarif minaresiyle Eyüp Camisi, Müslüman İstanbul'un en eski eserlerindendir, ama şimdiki yapısı 1800'den kalmıştır. Caminin iki minaresinin yerinde duran o dönemlerden kalmış ilk minareler 1723 yılında yıktırılmış, Ramazanlarda rahatça mahya asılabilmesi için daha yüksek olan günümüzdeki minareler yapılmıştı. 1800'de ise, sadece minareler yerinde bırakılarak cami tümden yıktırılmış ve yerine şimdiki zarif mabet inşa edilmişti. İlk Eyüp Sultan Camisi'ni, Fatih kendi külliyesinden önce 1456'larda Ayas bin Abdullah isimli mimara yaptırmıştır. Fatih kendi dev külliyesini de, Atik Sinan önce azledilip ardından ölünce, yine bu Abdullah Ağa'ya tamamlatmıştı. Eyüp Sultan'ın türbesiyle birlikte bu cami, haftanın her günü ziyaretçilerle dolup taşar.

Eyüp, İstanbul'un "en çok yeşil dokuya sahip" ilçesi günümüzde. Ayrıca yüzölçümü yönünden de "en büyüklerden" biri... Bizans devrinin "Kosmidion"u olan bu yörenin muhteşem bir tarihi geçmişi ve topraklarında yatan bir o kadar da ünlü ismi vardır. Asırlar boyunca, sanatkârlardan ulema sınıfına, sadrazamlardan padişaha dek hemen her kesimden insanların, kutsallığı tartışılmaz olan Eyüp topraklarında son uykularına çekilmek istemeleri, bu yöreyi İstanbul'un en mistik ve en çok ziyaret edilen bölgelerden biri haline getirmiştir.

Uzun asırlar içine dağılmış bu önemli isimler arasında kimler yoktur ki? Şeyh Abdülmecit Sivasi (öl. 1622), Eyyubi Mehmet Çelebi (öl. 1609), ünlü İstanbul nüktedanlarından İncili Çavuş (öl. 1672) ve Haşmet ağa (öl. 1768), İstanbul'da pek çok eseri bulunan harem ağalarının en ünlüsü ve zengini Beşir Ağa (öl. 1745), Şeyhülislam Başmakçızade Ali Efendi (öl. 1712), ressam Levni (öl. 1732), Şeyh Cemalettin Uşaki (öl. 1750), Ebubekir Ağa (öl. 1759), tarikat şeyhi Kaşgari Abdullah (öl. 1761), Sultan III. Ahmet'in kızı Saliha sultan (öl. 1778), Şair Fitnat Hanım (öl. 1780), Şair Esrar Dede (öl. 1796), Şair Avni (öl. 1883), Şair Adile Sultan (öl. 1898), ünlü müzik adamı Zekai Dede (öl. 1897), Sadrazam Hayrettin Paşa (öl. 1896), Sultan III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan (öl. 1865), Hattat Raşit (öl. 1879), Şeyhülislam Üryanizade Esat Efendi (öl. 1889), sürdüğü 157 yıllık çok uzun ömrüyle dünya tarihine geçen Zaro Ağa (öl. 1934), müziğin büyük ismi Şakir Ağa (öl. 1841), diğer bir müzik adamı Musahip Sait Efendi (öl. 1855), Kaptanıderya Halil Rıfat

Paşa (öl. 1855), Hattat Hayali Sait Efendi (öl. 1856), Sadrazam Hüsrev Paşa (öl. 1855), Esma Sultan (öl. 1788), Hattat Mahmut Celalettin Efendi (öl. 1829), Sümbülzade Vehbi Efendi (öl. 1809), Hattat İsmail Zühtü (öl. 1806), Kanuni'nin güçlü adamı ve Osmanlı tarihinin en şişman sadrazamı olan Semiz Ali Paşa (öl. 1565), tanınmış düşünürlerden Ümmi Sinan (öl. 1569), 16. yüzyılın büyük şeyhülislamı Ebussuud Efendi (öl. 1574), Hattat Niyazi (öl. 1572), tarihimizin en ünlü sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa (öl. 1579), Sadrazam Lala Mustafa Paşa (öl. 1580), Fatih'in sakası Edhem Baba (öl. 15. yüzyıl), Sultan II. Selim'in kızı Şah Sultan (öl. 1580), Sadrazam Zal Mahmut Paşa (öl. 1580), Şeyhülislam Saçlı Abdülkadir Efendi (öl. 1600), Vezir Cafer Paşa (öl. 1587), Hattat Yeserizade (öl. 1849), Şair Mehmet Vusuli (öl. 1589), Fatih'in ünlü bilim adamı Ali Kuşçu (öl. 1474), Hattat Abdullah Kırımi (öl. 1595), Sadrazam Ferhat Paşa (öl. 1595), tanınmış alimlerden İdris Bitlisi (öl. 1520), Kaptanıderya Bulak Mustafa Paşa (öl. 1533), Şair Baki (öl. 1600), Şeyhülislam İbn Kemal (öl. 1533), tarihçi Hoca Sadettin Efendi (öl. 1599), Sadrazam Siyavuş Paşa (öl. 1601), son dönemlerden Hattat Bakkal Arif Efendi (1909), ünlü müzisyen Hacı Arif Bey (öl. 1894), Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa (öl. 20. yüzyıl başları), Küçük Said Paşa (öl. 1914), 1874 yılında ülkemizde ilk resim sergisini açan ressam Şeker Ahmet Paşa (öl. 1906), Harbiye Nazırı Gazi Edhem Paşa (öl. 1909), müzisyen Hüseyin Fahrettin Dede (öl. 1911), müzisyen Şevki Bey (öl. 1916), ressam Kamil Akdik (öl. 1941), ressam Avni Lifij (öl. 1927), Prens Sabahattin (öl. 1948), ünlü askerimiz Fevzi Çakmak (öl. 1950), Cumhuriyet döneminin en tanınmış mimarı Vedat Tek (öl. 1942), Mehmet Akif Ersoy (öl. 1936), yazar Süleyman Nazif (öl. 1927), edebiyatçı Peyami Safa (öl. 1961), Nihat Sami Banarlı (öl. 1974), Necip Fazıl Kısakürek (öl. 1983), Ziya Osman Saba (öl. 1957), Nişancı Feridun Paşa (öl. 16. yüzyıl), Pehlivan Kara Ahmet (öl. 1902), Çantacı Hafız Ahmet Ağa (öl. 1827)... Kimler bağrına girmiş bu toprakların, kimler... Yüzlerce değerli isim, tarihe mal olmuş ilginç kişilikler... İşte en son yazdığım, Eyüp'te gömülü iki ünlü şahsiyet; Kara Ahmet ve Çantacı Hafız Ali...

Bu Kara Ahmet, 20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin nam salmış pehlivanlarındandı ve son güreşinde ünlü Petersen ile karşılaşmıştı. 1902'de rahatsızlandı ve komaya girdi. Herkes onun öldüğünü sandı ve aceleyle defnettiler Ahmet'i. Fakat gece mezarından sesler gelmeye başlayınca bütün Eyüp ahalisini büyük bir korku sardı ve sabah erkenden açılan mezarında inanılmaz bir görüntüyle karşılaştılar. Zavallı Ahmet, bir gün önce gömüldüğü mezarında dirilerek o panikle kendisini parçalamış, kafası boynundan ayrılmış, kanlar içinde yat-

maktadır. O an herkes ne büyük bir yanlışlık yapıldığının farkına varır ve Ahmet'i baygın haldeyken kefenleyip gömdüklerini anlarlar... Ne büyük acı, ne korkunç bir vaka gerçekten!.. Daha bitmedi; Ahmet öldükten sonra Parisli karısı "Janet Ayşe" bir süre sonra gidip kocası Kara Ahmet'in son güreştiği Petersen ile evlenmişti! İkinci bir acı vaka daha!

Kara Ahmet'in kötü kaderinden dolayı içler ürperirken, birden Çantacı Hafız Ali Ağa'nın kabri akıllara düşüverir Eyüp'te. Padişah çantacısıymış bu Ali Ağa. Çantacılık, sarayda çok önemli ve saygın bir işmiş o devirlerde. Dışarıda gezintideyken sultanın yanında bulunurlarmış hep bu çantacılar. Taşıdıkları çantanın içi altın doluymuş ve sultanın iradesiyle cadde boyunca yol alınırken, gereken kişilere dağıtılırmış bunlar!..

Koyu servilerin gölgelediği tarihi Eyüp mezarlıklarının bağrında, Çantacı Ali Ağa gibi, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan ilginç ve heyecan verici anılarla dopdolu yollarda iz bırakmış yüzlerce isim, birbirinden güzel mezar şahidelerinin muhteşem dekorunda sonsuz uykularını uyuyorlar şimdi...

TALİHSİZ AYŞE'NİN TALİHSİZ KOCALARI!

Sıradan bir İstanbul kızı değildi bu Ayşe. Sultan kızıydı!.. Sultan I. Ahmet'in kızı!.. Bu sultandan sonra Osmanlı tahtına oturan genç IV. Murat ile, daha sonraki Sultan İbrahim'in de öz ablaları olurdu. 17. yüzyılın geç dönemlerinin sultanı olan IV. Mehmet bu Ayşe'ye "hala" derdi. Yani nereden bakılırsa bakılsın, Ayşe Sultan 17. yüzyıl Osmanlı hanedanlığının en ünlü hanım sultanlarından biriydi. Ama, pek çok şeye sahip olmasının yanı sıra, evlilikte şansı hiç de yaver gitmedi ve kocaları hep yaşamlarını yitirdiler, daha kendisi sağken.

1602'de dünyaya geldiği sanılan Ayşe Sultan, yaşamın ne olduğunu kapalı duvarlar arasındaki Harem'de yeni yeni anlamaya, öğrenmeye başlamışken, 1612 yılında, güçlü Osmanlı paşası Nasuh Paşa ile nikâhlandırıldı. Nasuh Paşa, 1611-13 yılları arasında görev yapmış bir sadrazamdı. Zalim davranışlarıyla tanınan ve çok sayıda insanı katleden ünlü sadrazam Kuyucu Murat Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirilmişti Nasuh Paşa. Ama daha sonraki günlerde ne olduysa, başarılı çalışmalarına karşın, henüz 20'li yaşlarını süren Sultan I. Ahmet'le arası açıldı. Sultanın Nasuh Paşa'ya olan yakınlığı da bir anda bitti ve kızı Ayşe'nin gözlerinin önünde onu boğdurup ortadan kaldırdı. 11 yaşındaki minicik Ayşe artık dul bir kadındı.

Ayşe'nin bu yalnız yaşamı, babasının ölümünden sonra bir süre daha devam etti ve Ayşe Sultan genç ve güzel bir kadın oldu. Bu kez ona Karabaş Mehmet Paşa'yı koca olarak uygun gördüler ve şatafatlı bir törenle nikâhları yapıldı. Fakat 19 yaşını süren Ayşe'nin mutluluğu bu kez de fazla sürmedi ve paşa kocası 1621'de bir çatışmada şehit oldu. Ayşe Sultan yine kocasını yitirmiş ve ikinci kez dul kalmıştı. 24 yaşına dek bu şekilde haremin yalnızlıklarla dolu odalarında dul olarak yaşamına devam etti.

Bu arada Sultan I. Ahmet ölmüş ve Osmanlı tahtında abisi Sultan IV. Murat oturmaya başlamıştı. Murat, çok saygı duyduğu sevgili ablası Ayşe'nin köşesinde yalnız ve hüzünlü bir şekilde, dul olarak daha fazla ömür tüketmesine göz yumamazdı elbette. İyi bir yönetici ve sadık bir adam olduğuna inandığı Van Beylerbeyi Hafız Ahmet Paşa, ablası Ayşe için uygun bir eş olabilirdi. Onunla konuştu ve ablasını üçüncü kez nikâhladı 1626 yılında. Evlilikleri ve mutlulukları ne yazık ki ancak altı yıl sürebildi.

O yıllarda yaşanan iç karışıklıklar ve sık sık ortaya çıkan yeniçeri isyanları, koskoca Osmanlı Devleti'ni giderek içinden çıkılamayacak denli zor durumlara sürüklüyor, asi yeniçeriler devletle pazarlıklar yapma cüretini dahi gösterebiliyordu. 1632 yılında yaşanan böyle büyük bir isyanda, Ahmet Paşa talihsiz bir biçimde yaşamını yitirdi ve Ayşe sultan henüz 30 yaşındayken üçüncü kez dul kaldı.

Ama hanım sultanın bu dulluk süreci de pek kısa sürdü ve bir ay sonra Sultan Murat bu kez onu Diyarbakır Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya verdi. Ama, Mustafa Paşa yaşça karısından çok daha büyüktü ve bedenen güçsüzleşmeye başlamıştı. Evlendikten sonra da sadece 1 yıl kadar yaşayabildi. Ayşe Sultan, artık çok alıştığı ve kaderi olduğuna inanmaya başladığı dullukla dördüncü kez karşılaşmıştı. Bu gerçekten de şanssızlıktı ve aynı biçimde çok da hüzün verici... 1633'te kaybettiği dördüncü eşinden sonra Ayşe Sultan 1639 yılına dek altı yıl yine dul yaşadı. Artık yaşı iyice ilerlemişti ve yeni evlilikler ona zor geliyordu, yorgundu, bezgindi. Ama gene de yalnızlık çok kötüydü. Kendini yeniden evlenmeye zorunlu hissetti.

Ayşe Sultan beşinci evliliğini 1639'da bir başka Ahmet Paşa ile yaptı. Paşa, sürekli Halep ve Şam'da bulunduğu ve İstanbul'a gelemediği için, bir yerde Ayşe evli bir kadının hayatını yaşayamıyor ve yine dul haline devam ediyormuş gibi oluyordu. Bu garip evlilik sürecinde yan yana gelemediler bir türlü ve beraberlikleri de ancak beş yıl sürebildi. Ahmet Paşa 1644'te öldü ve Ayşe'sini yeniden yalnız bıraktı.

Sıra gelmişti Ayşe Sultan'ın altıncı evliliğine! 43 yaşına basan Ayşe Sultan, bir süre yine dul yaşadıktan sonra, 1645 yılında yine bir Ahmet ile, Voynuk Ahmet Paşa ile nikâhlandı. Talihsizliklerle ve hüzünlerle dolu yaşamı yine Ayşe'nin peşini bırakmadı ve dört yıllık evlilikten sonra 1649'da altıncı eşini de yitirdi hanım sultan. Voynuk Ahmet Paşa Girit adasındaki bir çatışmada şehit olmuştu!

Yedinci beraberliği Ayşe Sultan'ın son nikâhı oldu. Altı yıllık dul yaşamını 1655 yılında Vezir İpşir Mustafa Paşa ile evlenerek sona erdirdi. Artık 53 yaşına dayanan yorgun ve mahzun Ayşe, evliliğinin henüz dördüncü ayında yine bir acıya tanık oldu. Mustafa Ağa idam

edildi!.. Artık Ayşe Sultan'ın yaşama karşı direnci iyice kırılmış ve talihsizliklerin bir daha asla peşini bırakmayacağına gönülden inanmaya başlamıştı. Zavallı Ayşe Sultan, bu acılı yaşamın ağırlığına daha fazla katlanamadı ve bir yıl sonra, 1656'da hayata gözlerini yumdu. Onu, babası Sultan I. Ahmet'in türbesine gömdüler. Kardeşi IV. Murat da yanındaydı artık sonsuzluğa kadar.

Sultanahmet'teki I. Ahmet türbesini ziyarete gidenler, Ayşe'nin sandukası başında bu düşüncelerle hüzünlenirken, o günlerin acı anıları gözlerinin önünden adeta bir film şeridi gibi akar, gider!..

AYVANSARAYLILARIN BEDDUASI

Genç Osman'ın "cülus töreni" için, yani tahta çıkışı nedeniyle, dış ülkelerden Osmanlı Devleti'ne pek çok hediye gönderilmişti. Talihsiz sultan ne yazık ki bu dünya nimetlerinin faydasını göremedi, yaşamının baharında asilerce katledildi. Dost ülkelerin gönderdiği değerli armağanlara belki de hiç kavuşamadı, dokunamadı onlara. Neler neler yollamışlardı kendisine oysa, saymakla bitmezdi bunlar. İran şahından gelen tam 37 adet vaşak derisi, 6 adet siyah tilki postu, top top değerli kumaşlar ve dört de fil!..

1621'de bazı Avrupa ülkelerinden vergi olarak alınan çok değerli eşyalar da vardı. Osmanlıların bilmedikleri "gümüş borulu organon" bile Osmanlı sarayına gönderilmişti. Ayrıca, gümüş balıklar, altı çok değerli doğan, yine altı adet endam aynası ve yetmiş iki nadide saat hazineye devredilmişti. Kısmet işte! Henüz yirmi yaşını bile göremeden, saltanatının nimetlerini tadamadan, belki ne olup bittiğini bile anlayamadan göçüp gitti Genç Osman. İstanbullular daha sonra bu acı son için, sanki "Osman bunu hak etmişti," dercesine, o olaya bağlı, garip, ama yaşanmış bir öyküyü konuşmuş, anlatmışlardır yıllar boyunca.

Şöyle ki; bir gece gördüğü rüya üzerine Eyüp'e gitmeye karar verdi Genç Osman. 1622'de dönemin keramet sahibi velilerinden Üsküdarlı Mahmut Hüdai Efendi'nin önerisiyle buraya giden Sultan Osman için büyük bir saygıyla karşılama yapıldı. Görevliler hemen işe koyuldular ve sultan için kesilecek kurbanları meydana yığmaya başladılar. Fakat kısa süre sonra Eyüp'te yeterli kurbanlık hayvanın bulunmadığını anladılar ve çaresiz bir durumla karşı karşıya kaldılar. Bunun üzerine hiç vakit yitirmeden, görevliler ve yeniçeriler derhal

yakındaki Ayvansaray sokaklarına yayıldılar. Ayvansaray; Haliç ve kara surlarının birleştiği köşenin içinde yer alan İstanbul'un en eski fakat yoksul mahallelerinden biriydi. Burada barınan zavallı ahalinin elinde ne kadar koç varsa, hepsini zor kullanarak alıp sultanın önüne getirdiler ve Sultan Osman'ın Eyüp'e şeref vermesi nedeniyle bir bir kestiler. Genç Osman'ın da dileği bu şekilde yerine getirilmiş oldu. Ama ne pahasına!..

Daha sonra sultan sarayına gitti ve herkes işinin başına döndü. Ayvansaraylılara, ellerinden zorla alınan hayvanlarının bedelinin ancak dörtte biri ödendi. Oysa bu hayvanlar, o insanların elindeki neredeyse tek gelir kaynağıydı belki de. Bunun üzerine çaresiz durumda ortalıkta kalakalan zavallı Ayvansaraylılar, çok üzüldükleri gibi fena halde de öfkelendiler sultana. Bu işe sebep olan ve umursamazca hiç ses çıkarmayan sultanın arkasından, ona beddualar söylediler, hayıflandılar.

Babadan oğla, nesilden nesile yayılan bu talihsiz olay için sonrakiler derler ki, Yedikule Zindanı'nda boğularak öldürülen II. Osman'ın yaşamı, koyunlarına haksız yere el konulan Ayvansaraylıların "ahını" aldığı için çok acı şekilde ve çok genç yaşında noktalanmıştır!

MANZARA TASVİRLERİ VE ORYANTALİST "CİVANYAN"

Osmanlı devrinin sanat anlayışında resim, yani "suret" yasağı asırlar boyunca sürmüş, dönem dönem kapalı mekânlar içinde betimlenen "manzara resimleri" dışında figüratif kompozisyonlardan kaçınılmıştır. Bununla birlikte, halkla pek paylaşımı olmasa da, elyazmaların sayfaları arasına yerleştirilen veya panolar halinde yapılan "minyatür" konusunda mükemmel örnekler üretmiştir sanatçılar. Bu arada önemli bir istisna olarak sivrilen Fatih Sultan Mehmet'in, İtalyan Rönesans ustası ressam Bellini'ye, ölümünden bir yıl önce, dişleri dökülmüş ve aşırı şişmanlamış haliyle portresini yaptırmış olması, gerçekten takdire şayan, şaşırtıcı bir sanatsal girişimdir. Üstelik bu ressamla sarayında sohbet etmiş ve ondan resim yapmayı da öğrenmeye çalışmıştı.

Fatih, genç yaşından beri desen çizerdi ve bunların bazıları günümüze dek ulaşmıştı. Bununla birlikte Fatih'in, henüz Topkapı Sarayı'nı inşa ettirmeden önce ikamet ettiği eski sarayının (Saray-ı Atik, Beyazıt Meydanı'ndaydı) duvarlarına bazı "afrodizyak içerikli" tasvirler resmettirdiği, hatta Bellini'ye Topkapı Sarayı'ndaki odasının duvarlarına da buna benzer resimler yaptırdığı söylenir.

Osmanlı Devleti'nin merkezi olan Topkapı Sarayı'nda (Saray-ı Cedid), bazı birimlerin duvarları manzara resimleriyle süsleniyordu eski asırlarda. Bu konuda sultanların yaklaşımları farklılıklar gösterebiliyor, kimi sultan bunları hiç onaylamadığı gibi, kimisi de özel odasını resimlerle süsletebiliyordu. Örneğin, III. Murat'ın çok sevdiği, sarayın haremindeki "yemiş odası"nda duvar yüzlerinde çeşit çeşit kâseler içinde meyve tasvirleri görülür. Arz odasına açılan Babüssaade Kapısı çevresinde de manzara resimleri vardır. Ayrıca Harem'in en küçük taşlığına sahip Cariyeler ve Kadınefendiler koğuşlarının girişindeki

duvarlarda da renkli manzara tasvirleri, biraz harap olsalar da bugün dahi görülebilmektedir.

İnsan figürlerinin serbestçe kullanıldığı resimler, çoğunlukla kitap sayfalarında betimlenirdi önceki dönemlerde. Örneğin, "Süleymanname" minyatürlerinde Sultan Kanuni Süleyman bahçe köşklerinden birinde eğlenirken, sonradan katlettirdiği oğlu Mustafa ile birlikte köşk balkonunda otururken resmedilmişti. Kimi zaman da, içinde ördeklerin yüzdüğü fıskiyeli süs havuzunun önünde saz çalan müzisyenleri dinler durumda betimlenmiştir Muhteşem Süleyman.

18. ve 19. yüzyıllarda gelişen ve daha çok "saray bahçeleri" kompozisyonlarını vurgulayan sahneler, Sultan I. Abdülhamit döneminden itibaren görülmeye başlanmıştı. Sarayın hareminde, mabeyn ve gözdeler dairesinde bulunan manzara resimlerinde, muhteşem bir sahilsaray görünümü naif bir kompozisyon kadrajı içinde betimlenmiştir. Valide sultan dairesinde de bu tür doğal manzara tasvirleri görülür. Zaten, sarayda olsun, kentte çalışan bazı oryantalist ressamların kompozisyonlarında olsun, yeğlenen resim türü hep manzara tasvirleri olmuştu. İnsan resmine, yüzyıllardır pek sıcak bakılmıyordu çünkü.

İstanbul'a pek çok oryantalist, yani "doğusalcı" ressam gelmiş ve başkentin büyüleyici güzellikteki görüntülerini tuvallerine aktarmışlardı. Bu güzel resimler adeta gelecek nesilleri aydınlatacak, bilgilendirecek birer belge niteliğindedir ve sanki o günlerin İstanbul'unun fotoğraflarıdır.

Bu İstanbul oryantalistlerinin en önemlilerinden olan Mıgırdıç Civanyan (1848-1906), 58 yıllık ömrüne pek çok resim sığdırdı. Kalabalık ve oldukça yoksul bir ailenin ferdi olan Civanyan, henüz yirmili yaşlarında, dönemin en ünlü mimar ailesi Balyanlar'ın yaptığı eşsiz güzellikteki mimari eserlerin iç dekorasyonlarında çalışmış ve son derece güzel resimler yapmıştı. Civanyan, başkentte ilk resim okulunu faaliyete geçiren Guillement'in yanında işe çırak olarak başlamış ve ondan pek çok şey öğrenmişti. Ama, zaman içinde, maddi sıkıntılar çekmeye başlayınca, yaptığı "İstanbul sokakları" konulu resimlerini, neredeyse yok pahasına satmak zorunda kaldı. Civanyan, çilelerle dolu bir yaşam sürdürmesine, hatta açlık tehlikesiyle baş başa kalmasına, pek çok şeyden ödün vermesine, yaşamın nimetlerini ıska geçmesine karşın, sanatından asla kopmayı düşünmedi. Civanyan, ömrü boyunca, İstanbul aşkından da vazgeçmedi.

YARISI GİTTİ İSTANBUL'UN

Şehzadebaşı'ndaki ünlü ve tarihi Vefa Lisesi'nin arka tarafından Atatürk Bulvarı'na doğru uzanan Cemal Yener Tosyalı Caddesi'nin adı eskiden "Kovacılar" idi. Bu ismini, üzerindeki "küçük" ve "büyük" olarak nitelenen iki ayrı "Kovacılar Hamamı"ndan almıştı. Caddenin bulvar yönünde yer alan şimdiki Şehir Tiyatrosu yanında ise, yakın yıllara dek "Revani Çelebi" adında bir mescit dururdu. Edirneli İlyas Çelebi adındaki güçlü bir edebiyatçının, Divan şiirinin ünlü bir simasının 16. yüzyılda yaptırdığı önemli bir eserdi bu. Ama bu Çelebi'nin kendisi kadar önemli bir de kusuru vardı; paraya biraz düşkündü!..

II. Beyazıt döneminde bir gün, hac kervanından sorumlu olan "sûrre emini" göreviyle, İstanbul'dan Üsküdar yakasına geçmiş ve burada tamamlattırdığı hazırlıklardan sonra büyük bir kafileyle birlikte Mekke'ye doğru yola koyulmuştu. Aynı zamanda bu kutsal kente çok yüklü bir para götürüyordu.

Fakat Revani Çelebi, uzun yolda, depreşen hırsının dürtüsüyle, bu paranın önemli bir kısmını kimselere sezdirmeden, hemen kaftanının cebine koyuverdi. Ama o sırada ya gören ya da duyanlar oldu ki, biriki derken, kafiledeki herkesin dilinde gezmeye başladı Revani'nin yaptıkları. Daha sonra ağızdan ağza yayıldı ve şair dostları Revani İlyas Çelebi'yi bu yaptıklarından dolayı çok kınadılar.

Gel zaman, git zaman, Sultan Beyazıt öldü, yerine I. Selim tahta çıktı. Bizim İlyas Çelebi'ye, şaşırtıcı şekilde bir şey olmadı. Aksine, terfi bile etti ve Fatih'in yaptırdığı ve günümüzde temel kalıntıları duran Ayasofya medreselerinde hocalık yapmaya başladı. Oysa Sultan Selim, acımasızlığı ile ünlü bir sultandı. Hele devletin parasını cebe indirmeye çalışan birini görmezden gelmesi çok da şaşırtıcıydı.

Revani Çelebi, herhalde alışkanlıktan olacak, burada da cebini doldurmaktan geri durmadı. Kesesi, doldukça kabardı ve günün birinde baktı ki, uzun zamandır yapmayı düşündüğü mescidi yaptıracak kadar birikmiş oldu paralar. İlyas Çelebi, Atatürk Bulvarı dibinde, su kemeri yakınındaki camisini, işte bu paralarla inşa ettirdi.

Bir zaman sonra Padişah Selim'in yolu buralara düştü. İlyas Çelebi'nin mescidinin önünden geçerken, yanındaki ulemaya bu güzel eserin kime ait olduğunu sordu ve Revani Çelebi'nin yaptırmış olduğunu öğrendi. Bunun üzerine hafifçe gülümseyen ve kendi katına dek ulaşan yaygın şöhreti nedeniyle İlyas Çelebi'yi hemen anımsadı. Çok iyi bir insandı aslında Revani İlyas Çelebi. Hayırseverdi, paralarını hep bu tür işlere harcardı. "Gaddar Selim" diye tanınan padişah bile ona bu nedenle kızmadı. Hafifçe tebessüm ederek bir dokundurma yaptı sadece; "Ey Çelebi! Sen kendin zaten bir Ayasofya'sın. Her yıl yine bir mescit doğurursun bunun gibi!"

Yapmasına yaptı o güzel mescidini Revani, ama sadece anıları kaldı geriye o eserinden. Çünkü, gereksiz yere 1941 yılında ortadan kaldırdık onu!.. Revani Çelebi'nin mezar taşı bile yok oldu gitti.

Sadece tarihi yarımadada bile o denli çok eski eserini ortadan kaldırdık ki İstanbul'un, saymakla bitmez bunlar. Umursamadık, "eski şeyler işte ne olacak" dedik, kepçeye taktık götürdük, tarihten utanmadık, hiçe saydık, kültürel gelişimi sekteye uğratmaktan çekinmedik, geleceğe nasıl hesap vereceğiz demekten korkmadık.... Ve işte sonuç; İstanbul'u, bu güzelim dünya başkentini elbirliği ile mahvettik!

Bir açık hava müzesine dönüştürmek yerine, anıtsal yarımadanın akıttığı gözyaşlarına hiç aldırmadan, biçare böğrünü, üzerindeki eserleri bir bir temizleyerek geniş asfalt yollarla yardık, hançerledik! Sonra gittik, bu "kaymak gibi" asfalt yolların yanlarına koca koca, yüksek ve de üstelik çirkin mi çirkin binalar diktik. Bu pespaye binaları nelerin üzerine inşa ettiğimizi hiç düşünmeden, bilenlerin, anlayanların sözlerini kulak arkası ederek hem de. Böylelikle çağdaşlaşabileceğimizi umduk, aklımızca. Ortadan kaldırdığımız ve yerlerine beton mahalleler, asfalt yollar yaptığımız, yüksek değerdeki tarihi camilerimizden birkaçını sayayım isterseniz.

Saraçhane'deki Mimar Ayas Mescidi'ni, Karagöz'ü, Firuz Ağa'yı, Saraçhane'nin tümden kendisini, Fatih Belediyesi yakınındaki Payzen Yusuf Mescidi'ni, Fındıkzade'deki Molla Gürani'yi, Gülşeni'yi, Gureba'da Ördek Kasap'ı, Çapa'daki Pazar Tekke'yi, Müneccim Sadi'yi ve Münadi'yi, Aksaray'a yakın Oğlanlar'ı, Kara Mehmet Paşa'yı, Şehremini'de Deniz Abdal'ı, Fatih'te Hasan Halife'yi, Altı Poğaça'yı, Aksaray'da Camcılar ve Çakırağa'yı, Unkapanı'nda Papasoğlu'nu, Tüfenk-

hane'yi, Voynuk Şücaattin'i, Zeytinciler'i, Topkapı'da İlyaszade'yi (ileri sayfalardaki gezimizde, yeni yapılmış halini göreceğiz bu eserin), Simkeşhane'nin yarısından fazlasını, Laleli'de Papasoğlu'nu, Hâkim Çelebi'yi, Vezneciler'de Hasan Paşa'yı, Fatih Camisi'ni, Hatice Sultan'ı, Camcı Ali'yi, Yenikapı'da Malkoç Süleyman'ı, Cerrahpaşa'da Hubyar'ı, Bıyıklı Hüsrev'i, Yedikule'de Davutpaşa Mescidi'ni, Zeyrek'te Soğuk Kuyu'yu, Laleli'de Çoban Çavuş'u, Edirnekapı'da Hatice Sultan'ı, Fatih-Sofular'da Yayla'yı, Saraçhane'de Sekbanbaşı'nı ve daha neleri bir bir temizledik İstanbul'dan. Üsküdar'dakileri, Beylerbeyi'nden Anadolu Feneri'ne dek Boğaziçi çevresini, Karaköy-Beşiktaş-Sarıyer hattındakileri, Galata, Kasımpaşa, Kâğıthane, Eyüp güzergâhlarındakileri ve diğer bölgelerdekileri saymıyorum bile.

Şimdi ise, kıyıda köşede kalmış şanslı (!) bazı eski mirasları alelacele ve çoğunu bilimsellikten uzak biçimde onarıp güya "2010-Avrupa Kültür Başkenti" yarışmasına (!) yetiştirmeye çalışıyoruz, onlara şirin görünmek için. Bir dakika!.. Bunları zaten kendimiz için yapmalı değil miydik? İşte Eminönü kıyısındaki çok değerli Ahi Çelebi Camisi! Ta 15. yüzyılda ve Fatih zamanında, "Ahi Çelebi Mehmet bin Tabip Kemal Ahi Tebrizi" yaptırmıştı bu eseri. Yani bir doktor... Ahi Çelebi, unvanından da anlaşılacağı gibi, Tebrizli doktor Kemal Efendi'nin oğluydu. İstanbul'a geldiğinde baba mesleğini sürdürmüş ve Mahmutpaşa'da doktorluk icra etmeye başlamıştı. Mısır'da gömülü olan Ahi Efendi, aynı zamanda Fatih Mehmet'in yaptırdığı dev Fatih Külliyesi'nin "baş hekimi" idi. Ahi Çelebi'nin bu küçük camisi aynı zamanda, Evliya Çelebi'nin burada namaza durmuşken gördüğü bir rüya üzerine seyahatlerine başladığı mekândır. Kısacası, İstanbul'un en zengin anılara sahip bir eseridir bu cami. Yıllardır perişan ötesi bir durumda beklettik durduk onu. Hem de böylesine göz önünde bir yerde. Sonra acilen bir onardık, ama "pir" onaramadık.

Daha önce aklımız neredeydi diye kim soruyor? Bakış açımızı, tarihi eserlere, kültür miraslarına karşı beslediğimiz düşüncelerimizi, zihniyetimizi olumlu yönde değiştiremedikten sonra her tarafımız 2010 olsa ne olur ki? İstanbul "Avrupa kültür başkenti" mi, yoksa "tüm dünya kültürlerinin başkenti" mi? Önce bu soruyu soralım kendimize. İstanbul'un, "bir kıtanın kültür başkenti" olmasıyla neden övünüyorsunuz? Bu tarihi kentin aslında bir "dünya kültür başkenti" olduğu gerçeğini vurgulayabilme ve bunu herkese anlatabilme cesaretine sahip olmadığımızı mı düşünüyorsunuz yoksa? Ya da, yaptığımız bunca tarihi eser kıyımından sonra, utancımızı gizlemek adına sadece "Avrupa ile yetinmek" zorunda olduğumuzu mu kabul ediyorsunuz?

Günümüzden çok değil, 60-70 yıl önce, İstanbul'un görünen tarihi kimliği o denli zengindi ki, pek çok mahalleye isim olmuş onca mescit, küçük cami, çeşme, medrese, hamam gibi tarihi değerlerin büyük kısmı hâlâ ayakta duruyordu. Belki bunların da pek çoğu perişan haldeydi, ama yine de duruyordu işte. Bunların hepsini onarıp çevreleriyle birlikte tertemiz hale getirerek, önce kendi kültür ortamımıza, sonra da tüm dünyaya gururla sunabilirdik. Bunun yapmak yerine, kimine göre "köhnemiş tarih"i söküp attık 2600 yıllık İstanbul'un yüreğinden.

1939 ile 1948 arasında İstanbul'da 1148 bina yıkıldı ve buna karşılık 6500'den fazla yapı inşa edildi. O dönemin belediye başkanları ne yazık ki, tarihi görünümü korumaktan yana bir yaklaşım sergilemek yerine, özellikle İstanbul'un tarihi yarımadasını yeni yollarla, geniş asfalt caddelerle ve birbirinden gudubet binalarla doldurdular. Lütfü Kırdar'ın şu sözleri o günkü zihniyeti gözler önüne serer: "Atatürk Bulvarı'nın açılmasına (26 Şubat 1943'te) itiraz edenler (açtınız açmasına, ama o yolu açarken neleri, hangi tarihi mirasları yok ettiğinizi hiç düşündünüz mü) bu geniş yolun seyrüsefer (trafik) açısından ne denli kolaylık sağladığını görmüyorlar mı? Eminönü-Kumkapı arasındaki berbat (!) sahayı imar ve tanzim etmek için istimlaklere başladığımız zaman koparılan demagojik vaveylayı unutmak mümkün mü?"

Tarihi bilinçten uzak kalmış bazı yöneticilerin iş başında olduğu İstanbul'da, eski eserlere gösterilen yaklaşımlar konusunda ne yazık ki, birtakım olumsuzlukların yaşandığı görülmekteydi. Eski valilerden biri, Aksaray'da halen duran ve 15. yüzyıldan Murat Paşa Camisi'ne ait medreseyi yıktırmış ve bazı sütunlarını Kadıköy'de yaptırdığı köşküne taşıtmıştı. Ancak, yapılan yayınlar sayesinde bu eserler kurtarılabilmişti. Düşünün işte!..

Görülüyor ki, günümüzde artık bu konularda az da olsa bilinçlenmiş bir kitle var İstanbul'da. Heyecan duyuyorlar tarihi kimliğimizi vurgulamak adına, çalışıp çabalıyorlar. Ama bunlar yeterli mi ki?.. Koca kentin tarihi yüzünü, sadece belli yerlerdeki anıtsal eserler mi temsil ediyor? Kıyıda, bucakta kalmış yüzlerce sayısız eserin perişan durumlarıyla kimler ilgilenmeyi düşünüyor, bu belirsiz. İşte beni çok rahatsız eden de bu bakış açısı. Bütün İstanbul'u sokak sokak gezen ve tanıyan bir kişi olarak, geleceğe yönelik umutlarımın kırılmasından endişe duymuyor değilim hâlâ. Çünkü, geçmişte bu kente yapılan haksızlıklar beni böyle düşünmeye sevk ediyor. O günlere ait birkaç acıklı sayfayı bir arayalım mı, ne dersiniz...

Günümüzde Sirkeci'den Gülhane'ye doğru ilerleyen hızlı tramvay yolu üzerinde, eskiden bu yolun açılması nedeniyle bazı kısımları bi-

Yok olup giden, İstanbul'un en eski Türk eserlerinden biri: Azepler Camisi

raz geriye alınan bir cami görülür. Adı, Karaki Hüseyin Efendi'dir. 20. yüzyıl başlarına dek tam karşısında, Mustafa Ağa Medresesi dururdu. Bu Mustafa'nın tam adı, "Kayış Mustafa" idi ve Topkapı Sarayı'nın ünlü ağalarından biriydi. Medresesini 1591'de, Sultan III. Murat devrinde inşa ettirmişti burada. Tarihi medresenin 1869 yılında sadece iki mezunu ve on dokuz öğrencisi bulunuyordu. Ne yazık ki, İstanbul'da yok edilen pek çok tarihi eserin akıbetine uğrayarak, yol genişletilmesi uğruna ortadan kaldırıldı 1938'de. O tarihi Mustafa Ağa Medresesi'nin yerine yol değil, maliyeye ait çirkin binalar yapıldı. Madem başka binalar yapılacaktı aynı yere, o zaman neden yıkıldı diye bir soru geliyor akla. Başka yer veya bina mı yoktu maliye için?

1940'ların başında Atatürk Bulvarı açılırken, Unkapanı yakınındaki, Fatih döneminden kalan en eski ve en güzel eserlerinden olan Azepler Camisi ve Hamamı, yapılan geniş yola hiç engel oluşturmadığı ve oldukça iç kısımda bulunduğu halde neden yıkıldı peki?

Bunları düşünürken aklıma birden, sadece Üsküdar'ın değil, tüm İstanbul'un belki de en hoş eserlerinden biri olan, Mimar Sinan yapısı Şemsi Ahmet Paşa Camisi geldi. Hani şu tam Boğaziçi kıyısında bulunan minicik külliye! Öndeki sayfalarda, Üsküdar'ı anlatırken söz etmiştim hani!... 1930'larda acınacak durumdaydı ve adeta terk edilip unutulmuştu. Hatta bazı kayıtlarda yeri "arsa" olarak geçiyordu. İnanması zor ama, medreseleri "ahır" niyetine kullanılmaktaydı. Minaresi yıkık, kubbesi çökmek üzereydi. 1938'de, üstat İbrahim Hakkı Konyalı, gazetedeki köşesinde bu acıklı konuyu anlatınca, o sıralarda Dolmabahçe Sarayı'nda hasta haliyle ikamet eden Atatürk bunu okumuş, ilgi göstermiş ve yetkililerden yapının derhal ihya edilmesini istemişti.

Günümüzde, Cağaloğlu İl Milli Eğitim Müdürlüğü binası yakınında ve Molla Fenari Sokağı'nın Kazım İsmail Gürkan Caddesi'yle kesiştiği köşe başında, yıkık dökük bir başka medrese daha duruyor; Hadım Hasan Paşa! Hiç olmazsa bu medreseyi kurtarabilmek için bir onarım yapılması düşünülmüş ki, etrafı çevrilip bir de tabela asılmış işin içeriği hakkında. Ama ne çalışan ne ilgilenen var? Yıllardır öylece duruyor. Tabii, yine bir soru daha; o zaman niçin onarıma alındı bu tarihi yapı? Belki bu satırları okuduğunuzda bir şeyler yapılıyor olacak, ama önemli olan, bir işe başlanıldı mı, onun zamanında ve aslına uygun biçimde bitirilmesi değil mi?

16. yüzyılda ve Sultan III. Mehmet döneminde sadece altı ay kadar sadrazamlık görevinde bulunan çok önemli bir zattı Hasan Paşa. O yıllarda bu medresenin alt katında dükkânlar, sebil ve çeşme ile bir türbe bulunuyordu.

Ya, İstanbul'un en ünlü çarşısına ve semtine adını veren Mahmut Paşa'nın medresesi ne oldu peki? Onu da koruyamadık. Fatih Mehmet'in en güçlü, ahali tarafından çok sevilen ve saygı duyulan tanınmış sadrazamlarından olan Mahmut Paşa'nın yaptırdığı ve şimdi olmayan küçük bir de mescit dururdu onun yakınında. Adı pek şirindi, "Servili Mescit" derlerdi ona. Yakın yıllara dek "kâğıt deposu" olarak kullanıldıktan sonra bir yayınevi tarafından yıktırıldı ve yerine iş hanı yapıldı! Bakar mısınız!..

Gidelim Edirnekapı yakınındaki Atikali semtine. Fevzi Paşa Bulvarı üzerinde ve Vefa Stadı yakınındaki 1500 yılından kalan Atik Ali Paşa (Zincirli Kuyu) Camisi'nin arkasında yıkık ve perişan durumdaki 1575 tarihli Halil Efendi Medresesi'ne. Kapısı, kitabesi, duvarlarının bir kısmı, iç mekânın bazı yerleri duruyor yerinde ve zamana direnmeye çalışıyorlar yine de. Yani, el atılsa, hemen ayağa kaldırılacak gibi. Konuştuğum semt sakinleri ilgi gösterip neden yapılmadığını buralara yaptığım gezilerimde defalarca sormuşlardır bana. Bunun karşısında ve az batısında bir zamanlar var olan 19. yüzyılın ünlü hattatı Rakım Efendi'nin medresesi ise yitip gitti, sadece türbesi görülüyor şimdi. (İlerideki sayfalarda buralarda da bir gezintimiz olacak.) Daha batıdaki Kurtağa Çeşmesi Sokağı'nda, bir zamanlar İstanbul defterdarı olan İbrahim Efendi'nin de bir medresesi görülürdü. Üstelik 1544 yılında Mimar Sinan yapmıştı bunu. 1918'de yerinde duruyordu. Çünkü o zamanlar bazı göçmen gruplarının barındıkları biliniyor içinde. Zavallı tarihi yapının yeri 1985'te ise, otoparktı!

İşte, bir perişan medrese daha, 2010'da kültür başkenti seçilecek diye umutlandığımız tarihi kentimizde; Kepenekçi Sinan Medresesi! Bu ise, Süleymaniye'nin Haliç'e yakın kısmında, Küçükpazar semtinde.

16. yüzyıldan kalma, ama şimdiki halini **gidin de görün.**

Kepenekçi Sinan Medresesi ve bitişiğindeki, peygamberin soyundan bir veli mezarı

Unutup yıkılmaya terk ettiğimiz bir başka medrese daha; Kılıç Ali Paşa Medresesi. Tophane'de, hızlı tramvay caddesinin kıyısında ve aynı isimli caminin yanında, son derece kötü durumda yazgısına ağlıyor! Kanuni devrinin ünlü denizcisi, bir İtalyan devşirmesi olan Kaptanıderya Kılıç Ali Paşa yaptırmıştı bunu, hem de Mimar Sinan'a! Şehrin göbeğinde feci durumda bir 16. yüzyıl Mimar Sinan eseri... Gerçekten de çok ayıp!

Fatih'te, Kocamustafapaşa taraflarına gidelim şimdi. Daha sonraki sayfalarda, buralardaki derin anıların içinde çok gezineceğiz. Semtin yakınındaki Davut Paşa Külliyesi'ne ait medrese, perişan ötesi bir durumda. Davut Paşa, II. Beyazıt'ın sadrazamıydı ve buradaki külliyesine ek olarak yaptırdığı çeşme, **şu anda İstanbul'da tarihi bilinen en eski çeşmedir.** Erken 20. yüzyıla dek varlığını koruyan daha pek çok medrese yapısı yitip gitmiştir İstanbul'da. Bunların en yoğun görüldüğü bölge, Edirnekapı-Çarşamba-Yavuz Selim ve Haliç kıyısına doğru Küçükmustafapaşa idi. Fatih Külliyesi'nin kuzeyindeki Tuti Abdüllatif, Yavuz Selim güzergâhında Damat Mehmet Efendi, Çarşamba yakınında Yahya Efendi, Rukiye Hanım, Şeyhülislam Mehmet Efendi, Hasan Efendi, Yahya Tevfik Efendi, Kadıasker, Çukur, Eftalzade Keskindede, Ümmi Veled... Bunlar yok olan medreselerden sadece bazıları!..

Yazık!.. Kent tarihimize karşı neden böyle umursamaz olduk acaba, anlaşılır bir şey değil gerçekten. Ya dergâh yapıları? Bir zamanlar İstanbul'da sayıları dört yüz civarında olan irili ufaklı dergâhlar... Eski işlevlerinin tamamen dışında kalsalar bile, çağdaş kriterler doğrultusunda ve birer kültürel miras konumunda değerlendirilemezler miydi korunarak? Onların hepsi, çok değerli birer "somut tarihi belge" niteliğindeydi.

Bizans'ın en önemli eserlerinden biri olan ve 1136'da Komnenos'lar tarafından inşa edilen Zeyrek'teki ünlü Pantokrator Kilisesi'ne bitişik olarak inşa edilmiş bir dergâh vardı vaktiyle. Kilisenin güney kanadındaki Zeyrek Camisi bölümünün ekiydi bu yapı. 1831'de ölen Semerci İbrahim Efendi'nin kurduğu bu dergâhta üç erkek, üç de kadın bulunurdu. İki dev uygarlığı, adeta bir "kültürel konsensüs ortamı"nda birleştiren bu yapılar grubunun parçası olan dergâhı arayın da

İstanbul'un en eski çeşmesi: Davutpaşa çeşmesi ve tarihi

bulun şimdi bakalım, birkaç duvar kalıntısı dışında... Koca bir külliye durumundaki tarihi kilise bile bakımsızlıktan perişan hale gelmiş, pek çok birimi yitip gitmiş günümüzde. Ayağa kaldırılmaya çalışılıyor yıllardır... Ama görünen o ki, öncelikle "tarihe ve kültüre karşı sağlıksız bakış açımızı" değiştirme yolunda çalışılsa, galiba daha iyi olacak... Medrese, tekke, mescit, çeşme, kilise, sebil, şu, bu... Kültür miraslarının türü değil sorun... Sorun, geçmişten kalan eserleri eski işlevleri ve mimari tipleri konusunda değerlendirmekten öte, bu değerli mirasları gelecek kuşaklara sapasağlam ve zengin bir kültürel geçmişin kanıtları olarak bırakabilme endişesini, ruhlarımızın derinliklerinde ve yüreklerimizin tam orta yerinde duyumsayıp duyumsamamakla ilgili.

Nasıl yapabildik, nasıl becerebildik bu işleri, akıl sır ermez buna. Bir zamanlar Topkapı Sarayı'nın Marmara Denizi tarafına bakan ucunda Bostancılar Tabhanesi Mescidi dururdu. Ama ahali buna daha çok Yedekçiler Mescidi derdi. Bu eseri Kanuni Sultan Süleyman, orada o zamanlar var olan Bostancılar Hastanesi'nin bir müştemilatı olarak yaptırmıştı. Daha sonra aynı mekânda Cerrahhane-i Amire tesisleri kurulunca bu küçük mescit duvarlar içinde kalakaldı. Bir süre sonra, bu kez Cerrahhane buradan kaldırıldı, mescit de kaderine terk edildi. Bomboş ve metruk hale dönüşünce çevredeki kayıkçılara barınaklık yaptı yıllarca. Mescit, 1940'ların başına dek inatla varlığını sürdürmeye devam ediyordu burada.

Koruma bilincimizi bir türlü geliştiremeyişimizin başlıca nedenleri, kültürü, sanatı, inceliği, estetik değerleri, saygıyı, sevgiyi, yaratıcılığı, tarih sevgisini ve tarihi bilmeden geleceğimizi asla kurup kollayamayacağımız düşüncesini hâlâ tam olarak kavrayamamış olmamızdır. Bu kavramları yıllardır ıska geçtik, umursamadık, öğretemedik, öğrenemedik, boş verdik, o güzel sözcüklerin ne anlama geldiklerini, derinliklerini araştırmadık, unutup bir köşeye terk ettik... Sonuç ortada işte!

Dönelim Yedekçiler Mescidi'ne.. 1945'te minaresi yıkıldı ilgisizliğimize dayanamayıp. Zavallı mescit yavaş yavaş harabeye dönmeye başladı, duyuramadı kimselere sesini, inledi, kıvrandı Marmara

Denizi'ne karşı. Sırtını koskoca bir uygarlığın sarayına yaslayarak zamanın acımasızlığına, insanların hoyratlığına direnmeye çabalayarak.

Ve sonunda ecel vakti geldi... 1950'lerde İstanbul'u tarihten silip süpüren sözde imar kalkınması depremiyle üzerinden Sirkeci-Bakırköy yolu geçirildi talihsiz eserin. Bu yola da "Kennedy Caddesi" dediler inatmış gibi. Tarihi yapı, pek çok benzeri gibi yok olup gitti!..

Topkapı Sarayı'nın Gülhane Parkı girişindeki Soğukçeşme Kapısı'nın karşısında ise eski yıllardan bir başka mescit, Terziler Kârhanesi dururdu. Bu çevrede iş gören, hatta saraya bile elbise üreten terzi esnafının ibadetine tayin edildiği için bu adı almıştı. Yavuz Selim, Mısır Seferi dönüşünde İstanbul'a getirttiği yetenekli terzileri, sarayın Bab-ı Hümayun Kapısı çevresinde bir hücreye yerleştirmişti 16. yüzyıl başlarında. İşte o yıllarda Enderun'da yetişen Yusuf Ağa, bu terzilerin ikamet ettikleri hücre civarında bir cami yaptırmış ve düzenlenen bir "cirit atma yarışması"nda ölmüştü. Gülhane Kapısı yakınındaki camisinin haziresine gömdüler Yusuf Ağa'yı ve sonradan bu camiyi terzilerin kullanımına tahsis ettiler. İşte, sonra bu tarihi Terziler Kârhanesi Camisi de yok olup gitti ve izi dahi kalmadı o yerde.

Halil Attar Ağa'ya gelince... Bunun kaybolan camisi ise, İstanbul'un pek tanınmış, gözde bir semtinde ve şimdi aynı yerde bulunan bir başka çok ünlü caminin, Rüstem Paşa Camisi'nin arsasındaydı.. Eminönü kıyılarında, Mısır Çarşısı'nın hemen batı tarafında yer alan ve Mimar Sinan'ın 1561'de Sadrazam Rüstem Paşa adına inşa ettiği, içi baştan başa enfes çinilerle kaplanmış olağanüstü güzel eser, aslında Halil Attar'ın burada daha önce yaptırdığı küçük mescidin yerine dikilmiştir aynı yere. Attar Ağa, 1550'lerde yaptırdığı bu çarşı mescidinin, çok hareketli bir çarşının merkezinde olduğunun farkındaydı. Güçlü Sadrazam Rüstem Paşa'nın da aynı yerde gözü vardı ve çarşı esnafının kendisini hiçbir zaman unutmaması ve şanının, şöhretinin asırlar boyunca devam etmesi için burada bir cami yaptırmayı kafasına koymuştu. Ama o günlerde bile bin bir türlü esnafla dolu Tahtakale çevresinde bu inşaat için boş yer yoktu.

Sonunda Rüstem Paşa, Attar Ağa'nın camisini "söktürdü" ve parçalarını, o zamanlar pek sapa, kuş uçmaz, kervan geçmez, bostanlıklarla dolu bir İstanbul mahallesi olan Yenibahçe bölgesine taşıttı. Burası şimdi, Karagümrük'ün güneyi, İstanbul Polis Müdürlüğü'nün ve karşı yönünde Gureba Hastanesi'nin bulunduğu yerdir.

Halil Attar'ın camisi burada seçilen bir yerde aynı isimle tekrar kuruldu. Böylelikle Halil Attar'ın, İstanbul'un birbirinden uzak iki yerinde iki eseri oldu, ama sonra ikisi birden yok oldu gitti!..

Yine, vaktiyle Sultanahmet Hipodromu'nun güneybatı ucunda ve şimdi Türk-İslam Eserleri Müzesi adıyla faaliyetlerini sürdüren ünlü İbrahim Paşa Sarayı'nın yan tarafında, Üçler Mescidi ve buna ait bir namazgâh dururdu. Bu eski küçük külliyede çok tanınmış bir velinin sembolik mezarı vardı: Oğlan Şeyh İsmail!

Melami tarikatından olan ve Kanuni Süleyman'ın emriyle, müritleriyle birlikte ve "şeriatın kılıcıyla" tam bu yerde katledilmişti İsmail. Çok genç yaşta şeyhliğe yükseldiği için kendisine "Oğlan Şeyh" deniyordu. Bir kabir haline getirilen bu kutsal mekânın etrafı sonraki yıllarda parmaklıklarla çevrildi. Yeri de inananlar için namazgâh haline getirildi. 1927'lerde ancak kitabesi ortalıklarda duran bu minik külliye, ileriki yıllarda tamamen ortadan kaldırıldı.

Oğlan Şeyh İsmail Maşuki'nin arkadaşlarıyla birlikte kesilen kafaları Sultanahmet kıyılarından denize atılmış, yüze yüze Boğaz'a giren bu başlardan İsmail'inki Bebek sahillerine dek gelmişti. Onu bulan müritleri ise bu kesik başı, Kayalar mevkisinde ve deniz kıyısındaki bir hazireye gömmüşlerdi. Kayalar denilen yer, günümüz Bebek semtinin az kuzeyinde, yol kıyısında şimdi de duran Kayalar Camisi'nin olduğu yerdir. İsmail'in mezarı, işte bu haziredeydi. Eskiden bu bölge kayalık olduğundan bu isimle anılırdı.

(Bu Üçler Mescidi'nin yanındaki Üçler Çeşmesi yine 16. yüzyıldan kalmaydı. Ama bazı kaynaklarda, çeşmeyi Abdülmecit'in anası Bezmialem'in, Abdülmecit'ten önce yaşayıp çok küçük yaşlarda ölen Ahmet, Mehmet ve Abdülhamit adındaki üç çocuğu için yaptırdığı öne sürülür. Yine aynı kaynak, başka bir araştırmadan aldığı bu bilgilerin ışığında, Bezmialem'in Abdülmecit'ten başka, kız veya erkek, herhangi bir çocuğu olmadığını anlatır.)

Tarihin en ilginç anılarından bir sayfa olan bu öykünün Sultanahmet'teki başlangıç noktasını oluşturan Üçler mescit ve namazgâhının yitip gitmiş olması, gerçekten acıdır. Bu şekilde, İstanbul kültürümüzün daha nice sayfası uçup yok olmuştur. Vurdumduymazlığımız yüzünden yitirdiğimiz ilginç anılarla bezenmiş bir diğer küçük mescidimiz ise, Unkapanı'ndan Saraçhane yönüne uzanan günümüzün Atatürk Bulvarı'nın Bozdoğan Su Kemeri'ne yakın sol tarafında yer alan Teberrük Mescidi idi. İMÇ bloklarının olduğu yerde bulunuyordu. O da talihsiz bir şekilde ve yok yere 1940'ların başında açılan bulvar güzergâhı nedeniyle ortadan kaldırılmıştı. O yıllarda ve hele hele 1950-60 arasında, İstanbul'da ne büyük ölçüde tarihi eser tahribatı yapıldığını çoğumuz yakından biliriz. Yeni açılan o yollar nedeniyle, tarihi önemlerine hiç aldırmadan, bilinçsizce ortadan kaldırılan eski eserlerin haddi hesabı yoktur. Fatih ilçesi sınırlarındaki en büyük yol olan

Millet Caddesi'nin (Turgut Özal Bulvarı) yapımı aşamasında, Çapa civarında yer alan ve Mimar Sinan'ın 1555'te inşa ettiği beş asırlık Kazasker Abdurrahman Efendi Camisi, o dönemin imar faaliyetleri (!) uğruna yok edilmiş diğer önemli bir eserdi.

Langa bostanları civarında (Yenikapı) 1580'lerdan kalan Bostancıbaşı Abdullah Ağa Camisi, 1937'ye dek yerinde dururken, o yeni imar çalışmaları, bunu da aldı gömdü tarihin derin kuyularının içine. Anıtsal yarımada, o yıllarda adeta bir şantiyeye dönüştürülmüştü. Unkapanı yakınında yine Mimar Sinan yapıtı olan Süleyman Subaşı Camisi de, yol nedeniyle (!) yok edilen bir diğer tarihi eserdi. Ayrıca Babıali Sokağı'nda ve şimdiki Vilayet Konağı karşısında, Fatma Sultan'a ait 18. yüzyıl camisi, Saraçhane'de Gazanfer Ağa Külliyesi yakınında Sekbanbaşı Camisi, bir daha asla göremeyeceğimiz İstanbul eserlerindendi.

Ya Lokmacı Dede Mescidi... Şimdilerde Fatih Çarşamba'sında Kovacı Dede adıyla ayakta kalabilen mescidin yakınındaydı ve Oyma Kapı Mescidi diye tanınırdı. Bu küçük, fakat özellikle o bölgede oldukça nam salmış eseri Sebzehane Kâtibi Mahmut Efendi yaptırmıştı. Günümüze ulaşamadı tabii.

Bakın görüyorsunuz, neredeyse saymakla bitiremeyeceğiz bu yok edilen eserlerimizi. Öyle ki, sadece Galata Köprüsü'nün Eminönü ayağının batısında kalan ve günümüzde Zindan Han'ın bulunduğu yerin çevresindeki dar alanda ve köprü ayağının doğu yönünde, tam altı küçük cami tarihe karışmıştır. Burası çok canlı bir ticaret bölgesi olduğundan, her meslek grubu için ayrı camiler yapılmış ve ilgili iş kolundaki esnaf, kendi işlerine uygun isimler taşıyan camilere devam etmişti. Örneğin, soğancı esnafı, kıyıdaki Soğancılar Camisi'ne giderlerdi. Bunun gibi, Yoğurtçular, Tekneciler, Gümrük önü, Nevfidan, Balık pazarı gibi ilginç isimli camiler bulunuyordu bu bölgede. Hepsi yok olup gittiler...

Yine vaktiyle Laleli'de, Vezneciler semtine yakın bir noktada Balaban Mescidi adıyla tanınan bir küçük eserimiz daha vardı. 19. yüzyılda yabancı ressamlar tarafından çizilen gravürlerde, bu çok değerli eserin nasıl bir form içerdiğini görebiliyoruz. Bu mescit, aslında eski bir Bizans mabedinden devşirilmişti. Ta Fatih devrinde Balaban Ağa adındaki kişinin yaptırdığı bu mescit 1920'lerin sonlarına dek burada varlığını sürdürmüştü. Ama 1930'da, küçük bir izi dahi kalmayacak şekilde yıktırıldı.

Bizans devrinde ve büyük olasılıkla bir mezar şapeli (küçük kilise) olarak inşa edilen bu mabedin üst kısmı 14. yüzyılda kiliseye dönüştürülmüş ve bu şekilde bodrum katı da bir "kripta", yani mezar bölümü formunda planlanarak, yapıya bambaşka bir değer kazandırılmıştı. Nereden bakılırsa bakılsın bu eser, her iki büyük uygarlığı da aynı

çatı altında buluşturup yeni bir sentez sunan çok önemli bir kilise-cami idi.

Ne çok eserlerini yitirdi İstanbul, ne çok, ah bir bilseniz! Buna karşın sonra bir gün geliyor, bir kültürel günah çıkartma mıdır nedir, birden içimizde bir tutku depreşiyor yitirdiğimiz eserlerimiz için. Kim bilir, bazıları, o yitirilen eski kültür varlıklarının yerine yenisini yapmayı (!) düşünüyordur belki de. Geçen yıllarda duyulmadı mı böyle bir haber? Belediye idaresi, Aksaray'ın güneyindeki Yenikapı Metro Aktarma İstasyonu yakınında bulunan eski "Gar Gazinosu"nu, bu bölgedeki "eski dinsel merkez" içinde kaldığı ve burada vaktiyle yer alan, ama günümüze ulaşamayan tarihi Kovacılar Camisi'nin yeniden yapılacağı gerekçesiyle yıktırmış... Oysa bu bölgeye en yakın olan cami Kovacılar değil, Marmara Denizi kıyısındaki eski Sandıkburnu mevkisinin hemen gerisindeki Muhasebeci Ahmet Efendi Camisi idi. Kovacılar Camisi ise, adı geçen arazinin kuzeyinde, günümüzdeki Pertevniyal Valide Sultan Camisi'nin az güneyinde kalan İnkılap Caddesi civarındaydı. Bu nedenle Kovacılar Camisi'ni, sözü edilen tarihi alan içinde değil, daha kuzeyde aramak gerekir. Bunun yerini tespit edip yenileseniz ne olacak ki? Muhasebeci Ahmet küsmeyecek mi? Onun canı can değil mi?..

1909 yangınında harap olan bu Kovacılar Camisi'ni, daha sonra Kovacızade Şeyh Mehmet Efendi onarttığı için adı öyle kalmıştı. Caminin gerisi bir bostanlıktı o vakitler. Yakın çevresinde de yine şimdi olmayan, İstanbul'un ünlü hamamlarından İmrahor Hamamı görülürdü...Yok, yok... Hiçbiri yok artık!.. Geriye kalanlar, o yok olan eserlerin kaçta kaçı acaba?..

Tophane civarında, Salıpazarı'na doğru eskiden Çiviciler Limanı denilen küçük bir kıyı şeridi vardı. Buraya adını veren eser ise, Çivici Mehmet Çavuş'un yaptırdığı küçük bir mescit idi. İlk yapıldığında çevre esnafının ve liman işçilerinin faydalanması için kurulmuş, üstü açık basit bir namazgâh biçimindeydi bu yapı. Mehmet Çavuş sadece bunun üzerini bir çatıyla örtüp kapalı bir mekân haline dönüştürmüş ve bir de minare ekletmişti. Bunları da ibadete gelenlerin yağmur ve güneşten korunmaları için yapmıştı.

Sonraki yıllarda yandı bu cami. Aradan uzun zamanlar geçti ve Babıali tahrirat kaleminden İzari Mehmet Efendi adlı zat, 1741'de bu ufak mabedin yerine kârgir bir yapı inşa ettirdi. Sonra bu da yitti, gitti. Sadece Çivici Camisi değil, Çivici Limanı da kayboldu ve yerinin tam olarak neresi olduğu bile unutuldu!..

Bir Çivicizade Mescidi de Topkapı'da yer alırdı vaktiyle. 1548'de Mimar Sinan inşa etmişti bunu. 1947'lerde harabe halinde de olsa ye-

rinde dururdu. O yılların anılarını taşıyan bu eser de ortadan kaldırıldı. Mescidi yaptıran Çivicizade, sonraki yıllarda "Çivici Baba" lakabı verilerek adeta efsanevi bir veli haline getirilmişti. Mescidin yanında Emine Sultan'a ait bir de çeşme dururdu.

Yok et, ortadan kaldır, sonra ah vah ile sızlanıp o eserleri yeniden canlandırmaya çalış! Öyle olmaz... Söylemekten bıkmadığım ve asla bıkmayacağım gibi, önce tarihe, sanata ve kültüre karşı sergilediğimiz tavırları ve yetersiz düşünce sistemlerimizi bir gözden geçirelim, gerisi halledilir...

BİZANS'TA KİKLOBİON-HEBDEMON, OSMANLI'DA ZEYTİNBURNU-BAKIRKÖY

Konstantinopolis kara surlarının batısında, Halkalı ve Küçükçekmece'ye dek uzanan uçsuz bucaksız kırlık ve çayırlık araziler içinde, Bizans devrinde de küçük yerleşim bölgeleri ve imparatorların yazlık sarayları, av köşkleri bulunurdu. Özellikle Bizans imparatorları yaz günlerinde bu saraylarda dinlenirler, eğlenirlerdi.

Zeytinburnu başkanlık binası

Şimdiki Topkapı'nın gerisinde ve surların dış kısmında "Exo Philopatrion" adıyla bilinen geniş bir bölge bulunmakta ve bu arazilerde küçük birtakım çiftlikler, haneler görülmekteydi. Surlara paralel olarak güneye doğru inilince, şimdiki Silivrikapısı mıntıkasında "Pege" köyü, daha güneye, Yedikule'ye doğru ise "Triton" denilen arazilere gelinmekteydi. Bundan sonra gelen zamanımız İstanbul'unun ilk gecekondulaşma bölgesi olan tarihi Zeytinburnu'na ise Bizanslılar "Kiklobion" derlerdi. Bölgenin Marmara Denizi'ne doğru en çok çıkıntı yapan burnu üzerinde de bir hisar dururdu o zamanlar. Zaten kiklobion, "yuvarlak hisar" anlamına geliyordu. Demek ki, Rumelihisarı'na benzer şekilde silindirik formda bir yapıydı.

Buraları, Konstantinopolis'in banliyösü ve imparator, vali, senatör gibi güçlü kimselerin yazlıklarının görüldüğü bölgelerdi. Bakırköy yönünde Veliefendi Hipodromu yakınında "Magna Aula" adında bir yazlık sarayın var olduğu bazı kayıtlarda belirtilir. Bizans imparator-

ları batıya yaptıkları bir sefer sonrası başkente döndüklerinde, kente girmeden önce bu yolu ve oradaki sarayı kullanıyorlardı. Buradan hareketle de günümüzde kara surlarına bitişik halde görebildiğimiz "Aura Porta"dan, yani "Yaldızlı Kapı"dan (Altın Kapı) büyük bir merasimle kente girerek ta Sultanahmet'teki saraya kadar ahalinin alkışları arasında ilerlerlerdi.

Ama eğer imparatorlar doğu seferinden dönüyorsa, Kadıköyü yakınında, Haydarpaşa'da "Rufinianai" ya da Fenerbahçe'deki "Hieria" Sarayı'na uğrarlar, buradaki iskeleden hareketle deniz yoluyla yine Zeytinburnu'na varıp aynı şekilde Altın Kapı'dan Konstantinopolis'e girerlerdi. Yani, bu imparatorluk kapısı, tarihi boyunca Konstantinopolis'in en görkemli kapısı olmuştur.

Zeytinburnu'nda o çağlarda "Abranites Manastır Kilisesi" yer almaktaydı. Olasılıkla 6. yüzyılda yapılmıştı. İmparatorlar mutlaka buraya uğrayarak dua ederdi. Eski bir kilisenin yerine kurulan bu kiliseye adı verilen Abranites, 8. yüzyılda yaşanan "ikonaklazma", yani ikon kırıcılık hareketleri sırasında Meryem Ana'nın bir ikonasını, bu inanıştaki askerlerin elinden kurtarmaya çalışırken öldürülmüş ve sonradan "aziz" ilan edilerek adına bu kilise inşa edilmişti.

Bu mabedin varlığı ile çok önem kazanan Zeytinburnu havalisi, Konstantinopolis kale sınırları dışındaki, Küçükçekmece (Region), Bakırköy (Hebdemon) gibi, Bizans'ın en tanınan birkaç banliyösünden biriydi.

Osmanlı devrinde ve özellikle 19. yüzyılda ise, Zeytinburnu yöresinin daha çok fabrikalar, hastaneler bölgesi olarak değerlendirildiği, buralardaki boş ve geniş arazilerde yer yer çiftliklerin kurulduğu bilinir. Deniz kıyısından geçen ana yolun kenarında bulunan şimdiki belediye başkanlığı binası da büyük bir askeri hastane idi. Ön yüzünde Osmanlı armaları yer alan ve onarılarak ayağa kaldırılan muhteşem bina, III. Selim döneminde Halkalı taraflarında kurulan Azatlı Barut-hanesi'nin faaliyete geçtiğinde hizmet vermeye başlamıştı.

Zeytinburnu Askeri Hastanesi, II. Mahmut döneminde 1831 yılında bu kez isim değişikliğine uğradı ve adı, Mühimmat-ı Harbiye oldu. 1834 yılında bu binada tam 2799 hasta yatıyordu. Bu hastaların büyük kısmı tedavi olup iyileşmelerine karşın, ne yazık ki 269'u yaşamını yitirmiştir.

1846 yılına gelindiğinde, bu hastanenin yanında bir sanayi kuruluşunun açılma çalışmaları başladı. Günümüz Zeytinburnu'nda Balıklı Rum Hastanesi ve karşısındaki Göğüs Hastanesi, yörenin diğer iki büyük sağlık kurumudur. Göğüs Hastanesi 1950'lerde faaliyete geçti. Binanın ilk hali ise, o zamanlar yemyeşil ve bomboş olan arazilerin ortasında bir askeri süvari kışlasıydı.

Bölge, böyle büyük tesisler için biçilmiş bir kaftan gibi görülerek sürekli gelişti, kalabalıklaşmaya başladı. 1868'de başka başka tesislerle birlikte, neredeyse Londra'yı andıran bir sanayi kentine dönüştü. Tophane'deki devasa Tophane-i Amire tesislerinin bünyesinde bir Tüfenghane-i Amire fabrikası kuruldu. Buna, kaynakhane, çarkhane, çakmakhane birimleri ilave edilerek, devasa bir sanayi külliyesi hizmete sokuldu. 1877'de bu kez, şarapnelhane, güllehane ve metalik fişenghane tesisleri faaliyetlerine başladı. Bacalardan habire dumanlar yükseliyor, fabrikalarda çalışan insan sayısı sürekli artıyordu.

1881'de Zeytinburnu Askeri Fişenghane Fabrikası'nın hizmete girmesiyle, bölge tam anlamıyla bir "askeri mühimmat ve cephane üretim merkezi"ne dönüştü. Bu yönden bakıldığında, Zeytinburnu'nun Osmanlı ordusuna büyük hizmetlerinin geçtiği görülür.

Artık böyle tesisler yok Zeytinburnu'nda. Bizans döneminden de pek bir şey kalmadı, görkemli "Hebdemon Açık Su Sarnıcı" kalıntılarından başka. Osmanlı devri eserlerinden ise, son dönem binaları dışında bir iki küçük parça hâlâ görülebiliyor. O dönemlerde, şimdiki Veliefendi Hipodromu'nun bulunduğu alan çok geniş bir çayırlık ve mesire yeriydi. 18. yüzyılda yaşamış Veliyuddin Efendi'nin arazileriydi bu çayırlıklar ve kendisi de buralardaki mesire şenliklerine katılırdı. Bu yörenin batısında kalan eski Aksu Bostan yolunun sol yanı da çok geniş bir mısır tarlasıydı. Şimdi bu yöreler binalarla doludur.

Zeytinburnu havalisinde çok ünlü başka mesire alanları da bulunurdu. Gerçi o eski yıllarda, şehir merkezinin dışında hemen her yerde namlı mesireler, yoğun kalabalıkların eğlenmek için toplandıkları geniş çayırlıklar çok boldu. Özellikle Boğaziçi yamaçlarında, Üsküdar bağlıklarında, Haliç'in iki yakasında, sur dışındaki yerleşim çevrelerinde ve hatta sur içindeki bazı mahallelerin etrafında, adeta birer doğal cennet görünümü sunan bu yeşilliklerin varlığını bilmeyenimiz ve o günlerin hasretini çekmeyenlerimiz var mıdır acaba?

Zeytinburnu'ndaki Veliyuddin Efendi çayırlığından başka, bölgenin bir diğer mesire alanı, Çırpıcı Çayırı idi. Bahar aylarında kent ahalisi, çoluk çocuk ve yaya olarak bu arazilere akın eder, yanlarında getirdikleri yiyecekleriyle birlikte çimenlere sere serpe yayılıp saatler boyu yer içer eğlenirlerdi. Fakat akşam ezanından iki saat öncesine dek bu mesire yerlerinde kalmak, İstanbul'un geleneksel yaşam çerçevesi içinde ayıp sayılırdı. Genellikle kara surları içindeki mahallelerde yaşayan dar gelirli halkın yeğlediği mesire yeri, günümüzde Zeytinburnu ilçesi sınırlarında yoğun bir yerleşim yerine dönüşen ve küçücük bir park olarak duran ünlü Çırpıcı Çayırı idi. Buraya da yaya gelinir ve dönülürdü. 18. ve daha çok 19. yüzyılda bazı zengin İstanbul hanım-

ları bu mesireye arabalarıyla gelip çevredeki halka hava atmaya çalışırlardı. Üstelik yiyeceklerini koydukları pek şık "Venedik sepetleri"ni açar ve bu envai çeşit yemekle donattıkları sofralarını çimenler üzerine sererek eğlenirlerdi.

Zeytinburnu'nun en eski ve şöhretli yerleşimi, Fatih Mehmet'in derici esnafını yerleştirdiği Kazlıçeşme havalisidir. Birkaç yıl önce, üzerindeki Bizans işi bin yıllık "kaz motifi"nin çalındığı çeşmenin, yöreye isim olduğu Kazlıçeşme'de, yakın yıllarda onarılıp ayağa kaldırılan bir de tekke görülür. Zakirbaşı Sokağı'ndaki Perişan Baba Tekkesi'dir bu. Ama İstanbullular bunu Erikli Baba diye bilirler. Bazen de Eyrek Baba veya Eryek Baba oluverir tarihi dergâh. Avlusunda Bizanslılara ait bazı sütun parçalarının göze çarptığı bu ünlü dergâh, olasılıkla eskiden aynı mekânda yer alan bir başka Bizans yapısı yıkıntılarının üzerine inşa edilmişti.

1826 yılında yeniçeri ocaklarının kapatıldığı günlere dek hizmetlerini sürdüren dergâh, bu tarihten sonra faaliyetlerini durdurmuştu. Dergâhın son şeyhlerinden olduğu söylenen ve 1800'de ölen Seyit Mehmet Baba'nın kabrinin görüldüğü dergâh, aslında çok daha önceki yıllarda faaliyetlerini sürdürüyordu. Şeyh Ahmet Baba, 1787'ye kadar bu dergâhın şeyhi idi ve bu tarihte yaşamını yitirmişti.

II. Mahmut'un 1826'daki devriminden sonra terk edilen dergâh, ancak 1866'da, Bektaşiliğe ılımlı yaklaşan Sultan Abdülaziz'in izniyle yeniden faaliyetlerine başladı. İşte, "Perişan" lakaplı Mehmet Baba, bu yeni dergâhı yaşatmaya soyunan şeyhti. Tekke ve zaviyelerin kapatıldığı 1925 yılına dek, dergâh varlığını sürdürdü burada. Cumhuriyet'in ikinci yılında, Türkiye'deki tüm tekkeler gibi, bir daha açılmamak üzere faaliyetlerine son verildi ve tarihe karıştı. Şimdi ise, "Zeytinburnu'nun Perişan Baba'sı", başka bir işlevle yeniden İstanbullularla buluştu. Artık ismen de olsa, eski İstanbul kültürünün babaları yeni ziyaretçileriyle buluşmaya devam ediyorlar.

Böylesine zengin öykülerle dolu bu Bizans banliyölerinin kuşkusuz ki en ünlülerinin başında "Hebdemon" gelmekteydi. Bu bölge, günümüzün Veli Efendi Hipodromu'nun "Rheison" denilen çevresiydi. Bu arazilerin Marmara Denizi cephesi "Ammoi" adıyla bilinirdi. Batısında askeri talimlerin yapıldığı çok geniş bir alan, "Kampus" görülürdü. Şimdiki Bakırköy yakınına dek ulaşan Hebdemon arazilerinin iç kısımlarına Bizans devrinde "Ta Salloustiou Mahallesi" deniliyordu. Günümüzde üzerinden E-5 karayolunun geçtiği ve gerisinde Bahçelievler mıntıkasının bulunduğu ıssızlıklar, Haznedar'a doğru "Aratae" olarak isimlendirilmişti. Yeşilköy'e doğru inildiğinde karşılaşılan Aya Mama Deresi çevresi "Henaton" idi. Daha batısı da "De-

katon" diye bilinirdi. Florya'nın iç kısmı, yani şimdiki Şenlikköy semti "Galataria" idi.

Florya'ya gelince... Çoğu kaynakta bu güzel uzak yörenin adı konusundaki ortak görüş, Kanuni zamanında Vezir İskender Çelebi'nin geniş otlakları ve meralarında, çevredeki çayırlıklarda görülen "flürye" kuşlarının bu bölgeye adını vermiş olduğudur. Ya da denir ki, İskender Çelebi aslen Balkanlardaki "Florina" kentinden gelme olduğundan, oranın özlemiyle buradaki çayırlıklarına o sözcükten dönüştürülen "Florya" ismini yakıştırmıştı. Oysa, bir hayli ilginç biçimde Florya'nın bazı eski Roma kaynaklarda geçen ismi, şimdikinin aynısıydı: "Phloria!.."

İMAMEVİ

Osmanlı devrinde İstanbul'un has bahçelerini, kıyılarını koruyup kollayan ve aynı zamanda da sultanların özel cellatlığını yapan, şehre girenlerin kimliklerini ve buraya niçin geldiklerini sorup soruşturan, bunların yanında daha başka önemli görevleri bulunan bostancıbaşılar, 1826'da II. Mahmut'un yeniçeri ocaklarını lağvetmesine dek varlıklarını geniş yetkilerle sürdürmüşlerdi. Aynı zamanda çok korkulan kimselerdi bu bostancılar. Çünkü, eğer bir sultan hiddetlendiği herhangi birini, ki bir sadrazam bile olabilirdi, bostancıbaşına göndermişse, o kişinin orada katledilmesi kaçınılmazdı. Sarayda sultanla yüz yüze konuşup görüşebilen ender görevlilerden biri ve "İstanbul'un amiri" gibiydi neredeyse bostancıbaşı.

Bostancıların, şehre girip çıkanları kontrol etmek, kentin kalabalıklaşmasını önlemek adına yüklendikleri bu önemli görevlerinde "yasakçılar" denilen başka bir memurlar grubu da, İstanbul'a gelenlerin kim oldukları, burada ne iş yapacakları, hangi mahallede kimlerin yanında ikamet edecekleri konusunda bostancılara yardımcı olurlardı. Bunlar 11 aylık süreler içinde görev yaparlardı.

Tutarlı bir gerekçesi olmadan İstanbul'a gelip yerleşmek ve iş tutmak isteyenlerin durumu ayrıca "kol kethüdası" tarafından kadıya bildirilir, sonra da yasakçılar işin ucunu takip ederler, bir sonuca bağlarlardı. Yasakçıların yetkileri oldukça fazlaydı ve bunların izni olmadan gelip de kente yerleşilemiyor, bir mahallede konut edinilemiyordu. Bu nedenle, tüm kent halkı yasakçıya itaat ederdi.

II. Mahmut'tan sonra artık bostancıların İstanbul asayişi konusundaki çalışmaları rafa kalktı ve bu işleri, yenileşen "Asakir-i Muntazama-i Bahriye" bölükleri yönetmeye başladı. Daha sonra, 1879 yılına

dek İstanbul'un emniyetini "Zaptiye Dairesi" üstlendi. Bu daire memurları bir tür polis görevi yapardı. II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908'e dek ise "ser-komiserlik" yönetimi öne çıktı. Cumhuriyet'e kadar İstanbul emniyetinde "Merkez Memurluğu" yetkilendirildi.

20. yüzyılın ilk yılları, mahalle ölçeğinde küçük karakol binalarının en yoğun olarak görüldüğü dönemdir. Bunların çoğu yeni inşa edilmeyip eski ahşap konutlardan dönüştürülmüş, genellikle de tek kat şeklinde biçimlendirilmiş yapılardı. Eyüp'teki 11 karakolun altısı böyle ahşap yapılardı.

Eski İstanbul'un ücra mahallelerinde, ıssız ve karanlık sokaklarında, uzak semtlerinde ise, emniyet ve asayişi sadece zabitler, memurlar veya örgütlenmiş bir kurum değil, çoğu kez "mahalle imamı"nın sorumluluğunda toplanmış o mahallenin ahalisi sağlardı. Hatta 1578 yılından sonra ilginç bir şekilde bazı mahallelerdeki sokakların girişlerine "kapılar" yapıldığı bilinir. Bunlara, dikey ve yatay birbirine geçmiş sopalardan oluşturulduğu ve demir parmaklıklı cami ve türbe pencerelerine benzedikleri için "parmakkapı" da denirdi. İstanbul'da hâlâ bu ismi taşıyan sokaklarımız bulunmaktadır.

Kendi kültürel yapıları ve buna benzer ekonomik yaşamları içindeki ortak paydalarda buluşmuş mahalleliler, bir yerde güvenliklerinden de kendileri sorumluydular. Bazı sokaklarda, akşam karanlığı çökmeden önce bu parmakkapılar kapatılır, mahallelinin "pazvant" dediği ücretli bekçiler gecenin ıssızlığında o bölgeyi korumaya çalışırdı.

İmam bütün bu organizasyonun en yetkili kişisiydi. Sadece dini işlerle meşgul olmaz, büyük etki ve yetkisiyle "mahallenin namusu"nu da kollardı. Bunların dışında, evlenme ve boşanma işlerini yüklenir, mahallede kim nerde oturuyor, ne iş yapıyor, bunların hepsinin sicillerini tutardı. Özellikle mahalle kadınları nasıl ve ne zaman sokağa çıkıyorlar, nerelere gidiyorlar, ne zaman evlerine dönüyorlar, bunlara azami dikkat gösterirdi imamlar. Bazı dönemlerde kadınların sokağa çıkmaları dahi tümden yasaklanmıştı. 18. yüzyılda Sultan III. Mustafa, bir emirname yayınlayarak, bu durumların mahallenin imamları tarafından "tehdit yoluyla" halka duyurulmasını istemişti. Özellikle mahallenin kadınlarının namusunu korumak, imamın en önemli görevlerinden biriydi.

O eski zamanların İstanbul'unda kadınlara ait bir hapishane bulunmadığından, suç işlemiş bir kadın, hangi mahallede oturuyorsa oranın imamının evinde tutulurdu. Bunlar bir kişiden fazla da olsalar, imam hepsini kabul ederdi. Günümüzde dahi "imamevi" olarak tanınan kadın hapishanelerine böyle denmesi, o günlerden kalan bu uygulamayla ilgilidir.

Bu imamlar, tanımadıkları adamları içeriye alan kadınların gece evlerini basarlardı. Ellerinde "imam feneri", arkalarında, asesler, zabitler ve meraklı mahalleliler, cümbür cemaat, patırtı gürültüyle kadının evine dayanılır ve o yabancı adamla evin sahibi kadın, oradan derhal alınıp karakola çekilirdi. Suçu sabitse gideceği yer bellidir artık: İmamın evi!..

ECZACI PERTEV

İstanbul'un en ünlü eczacısı Ethem Pertev idi ve özellikle yaptığı kozmetikler pek beğenilir, Pertev Bey'in efsanevi adı halkın dilinde dolaşırdı. Eczacı Ethem Pertev'in kendi imalatı olan ve yaygın olarak kullanılan en önemli ilaçları, "Pertev şurubu" ve "Pertev kremi" idi. Pertev Bey bunları, eski yıllarda Çemberlitaş sütununun karşısında bulunan ve şimdi yerinde olmayan "Matbaa-i Osmani"nin bir odasında imal ederdi.

1870 yılında Tıp okulundan mezun olan Yasef Moiz adındaki Musevi genç, aslında İstanbul'un ilk sivil eczacısı sayılabilirdi. Çoğunlukla bu mesleği hep gayrimüslimler icra ettiklerinden, Müslümanların eczacılık yapmalarına hiç de iyi gözle bakılmazdı o zamanlar. Osmanlı bu eczacılık işlerine pek karışmıyordu. Bu şekilde oluşan boşluğu da ister istemez neredeyse tamamen gayrimüslimler dolduruyordu. Hekimlikte de daha çok gayrimüslimler görünmekteydiler. Zaten, Osmanlı tıp okulları da faaliyetlerine ancak 19. yüzyıl başlarından itibaren kapsamlı olarak başlayabilmişlerdi.

Bu durumda İstanbul halkı çoğu kez "şifa bulmak" için aktarlara giderler ve hastalar acil olarak ilaç bulmakta büyük zorluklarla karşılaşırlar, sorunlar yaşarlardı. Ama hekimlerin pek çoğu Galata-Pera bölgesinde çalıştıklarından o yakadaki hastalar fazlaca sorunla karşılaşmazdı. İstanbul'daki bir hastanın, ulaşımın yaygın olmadığı o günlerde kalkıp da Galata'ya geçerek bir doktor bulması ve muayene olması, öyle kolaylıkla halledilebilecek mesele değildi.

Beri yandan devlet, bu sorunlara bir çözüm bulabilmek amacıyla bazı girişimlerde bulunmayı ihmal etmiyordu. Beyazıt'da, eski Simkeşhane'nin karşısındaki bir eczanede Mekteb-i Tıbbiye'den 10 hekim

bulundurulmasını sağlayarak, İstanbullu hastaların dertlerine biraz olsun çare bulmuştu. Bu hekimlerin yanlarına iki de cerrah konularak, güneş batımından sabaha dek eczanede iş bölümü yaparak nöbet tutmaya başladı bu eczacı ve cerrahlar. Buraya muayeneye gelen yoksul hastalardan çok az bir ücret alınıyor, buna karşın hepten çaresiz çok yoksul vatandaşlardan hiç para alınmıyordu. Ne günlermiş!

İstanbulluların doktorlara rahatlıkla ulaşması mümkün olmadığından, ahali ilaç niyetine satılan envai çeşit şifalı otlardan satın almak için aktarları yeğler ve sağlıkları için bilimsel olmayan yöntemleri kullanırlardı. Kent ekonomisinde şifalı otlar bu denli revaçta olunca, buna bağlı olarak kırlardan, bayırlardan, mesirelerden bu bitkileri toplayan ve belirli bir ücretle çalışan bir tür "iş kolu" da yaratılmış oldu.

Bu şifalı ot toplayıcılar Mısır Çarşısı esnafına bağlı olarak iş görürlerdi. Tedaviye yönelik ilaçların satıldığı eczanelere İstanbul halkı hiç uğramaz, kendi bildiği ve inandığı şekilde daima aktarların yolunu tutardı.

Aktarlar, pazar yerlerinde iş gördükleri gibi, kadınların sıkça geldiği hamam önlerinde de tezgâh kurar, buralarda İstanbullu kadınlara saçlarını boyamaları için kına satarlardı. Kadınlar, kendi saçlarına papatyaların, zencefillerin belli oranda karıştırılmasıyla elde edilen kınayı, alıştıkları aktardan alır, bu aktar yerini değiştirip başka bir yerde tezgâh açsa da üşenmeden gidip onu orada bulurlardı. Aktar da müşterisini tanır, istediği kınayı hemen hazırlardı.

Müslüman ahali eczanelere gidenleri de hiç hoş karşılamazdı. Sokak berberlerinin bile eczacılığa soyunduğu eski İstanbul'da bu adamlar, kalabalık meydanlarda ve cadde köşelerinde bir tabureye müşterisini oturtur ve saçını sakalını oracıkta herkesin gözleri önünde keser düzeltirlerdi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu işi gören berberlere "perukar" derlerdi. Sonradan "berber" olmuşlardı.

Eski sokak berberlerinin pek çoğu, aynı zamanda dişçi, hacamatçı ve eczacıydılar da. Gerçek bir doktor ve eczacı gibi ciddiyetle çalışırlar, kahvehane köşelerinde kelliğe, uyuza, egzemalara karşı müşterilerine merhemler, hatta ilaçlar bile hazırlarlardı.

Fakat zaman içinde ve yıllar ilerledikçe, gelişen toplum yapısına paralel olarak eczane anlayışına ve buralarda satılan ilaçların doğruluğuna inanmaya başlayan Müslüman İstanbullular, yavaş yavaş gerçek eczane açma girişimlerinde bulunmaya başladılar. Bunların ilki, Beyazıt'ın deniz tarafındaki Kumkapı semtindeydi. Diğeri ise, Cerrahpaşa Camisi yakınındaki tarihi Avrat Pazarı'nda 1888'de açılmıştı. Ama bütün bu girişimlere karşın yine de bu eczanelere pek rağbet eden olmadı, işler kesat gitti ve kısa süre içinde hepsi peş peşe kapanmaya başladı.

İki yıl sonra 1890'da, Fatih'in Zeyrek semtinde açılan Eczahane-i Hamdi, şaşırtıcı ve beklenmedik şekilde ilgi gördü. Peşinden bu kez Divanyolu'nda Eczahane-i Ziya kapılarını açtı İstanbullulara ve eczacılık işi giderek Müslüman girişimcilerce de kabul görmeye başladı. İmparatorluktan Cumhuriyet'e geçiş yıllarında ise en ünlü eczacı, artık Ethem Pertev Bey olmuştu.

Giderek ün kazanan Pertev Bey, 1871'de doğmuş ve 56 yıl ömür sürdükten sonra yaşamını 1927'de noktalamıştı. Eyüp'te gömülen Ethem Pertev, 1924 yılında Türk Eczacılar Cemiyeti'ne de başkan seçilmişti.

ON DÖRT BÖLGELİ DERTLİ İSTANBUL

Bizans çağında İstanbul, daha kolay idare edilebilmesi için 14 bölgeye ayrılmıştı. Bunların 13 tanesi sur içi diye tanımladığımız yarımadanın içinde ve sadece biri "13. bölge" adıyla Galata surlarının içinde kalan semtler olarak belirlenmişti. Esasen bu ayrımın kökeni, Roma İmparatorluğu'nun geç dönemlerine iner. Diokletianus, koca devleti "14 dioces"e ayırmıştı. Daha sonra Büyük Konstantin bu "dioces"leri eyalet ve kent valilikleri olan prefectura'lara böldü. Ama bunların bazıları adeta bir devlet büyüklüğündeydi. İtalya, İllirya (Selanik), Galya (Fransa) prefecturaları gibi, İstanbul da bir prefectura idi ve valisi "praefectus" unvanıyla tanınırdı.

Olasılıkla geç 19. yüzyılın İstanbul Şehremaneti yönetimi de, Bizans'ın bu eski idare şeklini benimsemiş ve Dersaadet denilen başkent İstanbul'u, yine aynı şekilde 14 parçaya ayırarak yönetmeye soyunmuş, bunu da "Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi"yle yaşama geçirmeye başlamıştı. Bu sisteme göre, Topkapı Sarayı ucundaki şimdi olmayan Yalı Köşkü'nden başlayarak batı yöndeki Yenikapı'ya, buradan da az üst taraftaki Langa'ya, daha sonra ise Beyazıt ve Süleymaniye'ye uzanan ve yaklaşık şimdiki Eminönü ilçesinin yarısından fazlasını oluşturan bölge, 1. bölgeydi.

2. bölge ise, Beyazıt'tan Şehzadebaşı'na ve Fatih Camisi çevresine, buradan Haliç sahiline dek inen ve sonra Edirnekapı çevresine ulaşan geniş bir semt dokusunu kaplıyordu. Sarayın Odun Kapısı'ndan ta kara surlarının güney ucundaki Yedikule'ye uzanan kentin güney sahilleri ise, 3. bölgeydi. İstanbul'un 4.bölgesi, Eyüp'ün Bahariye semtinden başlıyor ve Kâğıthane, Alibeyköy, Küçükköy'ü kapsayarak Ayastefanos'a (Yeşilköy), sonra da Yedikule'den Makriköy'e (Bakırköy) ulaşıyordu.

Osmanlı başkentinin 5. bölgesine gelince, burası Sütlüce, Kasımpaşa, Hasköy gibi yerleşimleri içine alan Galata yakasının büyük batı semtleri ve kuzey Haliç kıyılarıydı. Kasımpaşa deresinden Tatavla ve Feriköy Küçük Çiftlik Deresi çevresi, sonra da Dolmabahçe İskelesi'ne dek yamaç yamaç inen semt ve mahalleleri kapsayan bölge, İstanbul'un 6. bölge sınırlarındaydı. Boğaziçi'nin Avrupa kıyısındaki Dolmabahçe'den Kayalar'a (Bebek), sonra yukarıdaki sırtlara doğru Levent Çiftliği, Şişli ve Feriköy'ü içine alan semtler 7. bölgeyi, Kayalar'dan Kireçburnu'na dek "sahilen ve berren" (kıyıdan karaya) tüm semtler ise. 8. bölgeyi oluşturmaktaydı. Buranın yöneticisi olan Muhlis Paşa, Osmanlı Devleti'nin bu dönemlerinde yaşamış en aydın ve sanatkâr ruhlu devlet adamlarından biriydi.

Emirgan havalisini içine alan "Yedinci Daire-i Belediye"nin yöneticiliğine 1872'de atanan Emin Muhlis Paşa, aynı zamanda iş bilen bir kişiydi de. Genç eşi Sabiha Hanım'a Fransızca öğretip konağına çağırdığı sanatkâra onun resmini yaptıracak kadar çağdaş bir kültür adamıydı aynı zamanda. Eşine ayrıca piyano da öğretmişti. Viyana'daki görevinden İstanbul'a döndükten sonra hükümetin baş tercümanı olmuştu ve bu bölgenin yöneticiliğine, Beyoğlu altıncı dairedeki görevini takiben başlamıştı. 1848'de ölen Emin Paşa, Süleymaniye Camisi'nin haziresinde gömülüdür.

Sarıyer'den önceki Kireçburnu'ndan Belgrad köyüne, buradan da Kefeliköy ve Rumelifeneri'ne dek uzanan kısımlar 9. daireye bağlıydı. Asya tarafında Anadolu Feneri'yle Kanlıca Körfezi arası 10. bölge, Kanlıca-Çengelköy arası 11. bölge, buradan Haydarpaşa çayırlığına, Selimiye'den Büyük Çamlıca eteklerine ve yine Çengelköy'e kavuşan alanlar 12. bölge, Haydarpaşa, Moda, Küçük Çamlıca, Erenköy, Bostancı güzergâhı ise, İstanbul'daki 13. bölge idi. Adalar kentin 14. ve son bölgesiydi.

Bütün bu 14 bölgeyi, numaralarla belirlenmiş "daireler" yönetiyor ve bunların hepsi de şehremini diye tanımlanan belediye başkanına bağlı olarak iş görüyorlardı. Yönetim sistemi, "Altıncı Daire-i Belediye Nizamatı"yla belirlenmişti ve yönetim heyeti yedi üyeden oluşmuştu. Bu üyelerin her birinin en az on yıldır İstanbul'da oturuyor olması ve belediye hukukunu çok iyi bilmeleri, istenen şartların başındaydı. Şehrin büyük sorunlarını gidermek için haftada iki kez toplanan kurul, bu toplantıların sayısını 1870'den sonra bire indirmişti.

Bu on dört bölgeli İstanbul, kendi bünyesinde ise merkez ve mahalleler düzeyinde 20 daireye bölünmüştü o yıllarda. Bunların birincisi Beyazıt dairesiydi. İkinci daire Sultanahmet, üçüncü daire ise Fatih merkeziydi. Samatya dördüncü daire, Eyüp ise beşinci daireydi. Be-

yoğlu altıncı daireyi oluştururdu. Hasköy yedinci, Beşiktaş sekizinci, Arnavutköy dokuzuncu dairelerdi. Yeniköy onuncu daire merkezi, Tarabya on bir, Büyükdere on iki, Beykoz on üç, Anadoluhisarı ise on dört numaralı dairelerdi.

On beş numaralı Beylerbeyi'nden sonra, Yenimahalle denilen ve Paşalimanı, Üsküdar, Bağlarbaşı bölgelerini kapsayan alana on altıncı daire bakıyordu. On yedi Doğancılar, on sekiz Kadıköy, on dokuz Adalar ve yirmi Makriköy (Bakırköy) dairelerinin numaralarıydı.

Bütün bu daireler, asırlar boyunca çağdaş kent ölçütlerinin çok uzağında kalmış belediye hizmetlerini bir düzene sokmak için büyük gayretler göstermelerine karşın, sistemin köksüz ve idarecilerin deneyimsiz olmalarından dolayı pek de üstün bir başarıyı yakalayamamıştı. Asırlarca üst üste yığılıp birikmiş kentsel sorunları böyle bir düzen içinde kökünden halletmek doğrusu kolay bir iş de değildi. Kayıkların ve kayıkçıların nasıl çalışacaklarından ekmeklerin kalitesine, gazino, cambazhane, tiyatro gibi eğlence yerlerinin denetiminden işportacıların çarşı pazarlarda gelişigüzel gezmemelerine dek sayısız sorun, daire başkanlarının karşısında duvar gibi duruyordu.

Ayrıca, kira, bina ve yük hayvanlarının ücretleri, temizlik sorunları da o günlerin İstanbul'unda baş sıralardaydı. Günümüz belediyesinin sorumluluğunda olan hemen her işin altından kalkmaları gerekiyordu bu dairelerin. Ama biri vardı ki, o zamanın yöneticileri bu sorun üzerinde hassasiyetle durmuşlar ve kentin temizliğini, "mezbahalar dışında hayvan kestirmemekle" bir ölçüde sağlayabilmişlerdi.

Büyük maddi sıkıntılar içindeki şehremini idaresi, kılı kırk yararak hesaplar yapar ve en ufak harcamaları dahi sıkı şekilde denetlerdi. Belediye veznedarı, şehremininin herhangi bir evrak üzerinde "VERİLE" emri bulunmadıkça, sandıktan hiç kimseye veya bir kuruluşa tek bir akçe dahi aktarılamazdı. 1850'li, 60'lı yıllarda ekonomik olarak başkentte durum pek de iç açıcı değildi. Para çok kıymetliydi. O zamanlar hemen hemen her yıl kurulan panayırlarda yerli yabancı paralar piyasada elden ele dolaşır dururdu. Her cinsten altın sikke, zaten sıkıntıda olan Osmanlı darphanesi için bir gelir kaynağı kabul ediliyordu. Darphanenin tayin ettiği sarraflar toplarlardı bu sikkeleri. İstanbul'daki panayırlara, yerli yabancı tüm tacirler katılabiliyordu. 1860'lardan sonra talep artsın diye vergiler indirildi, ama maddi sıkıntılar tam olarak giderilmedi. Kuşkusuz, bu sıkıntılardan en büyük payı, başkenti yöneten Şehremaneti dairesi almaktaydı. Elindeki avucundaki az miktardaki parayla çağdaş bir kent yaratmaya çabalıyor, öncelikle esnafa bir çekidüzen vermeye çalışıyordu. Bu arada bir hayli de ceza keserek gelirini arttırmayı ihmal etmiyordu. O günlerin çok sıkın-

tılı ortamında ekonomik yaşamı az da olsa rahatlatabilmek için, 1730'dan bu yana "Ferahi" adıyla kullanılmaya başlayan elde avuçta ne kadar madalyon ve nişan varsa geri alınmış ve para yapılmak üzere darphaneye sevk edilmişti.

Bu zor şartlarda görev yapan daire yöneticileri, belediye hizmetlerinden başlamak üzere, İstanbul'u Avrupai bir kent görünümüne sokabilmek gayretiyle çalışmalarına hız vermiş, maddi sıkıntıları olabildiğince gözardı etmeye çalışmışlardı. Daireler, işe öncelikle, çarşıları, lokantaları, yeme içme işlerini bir düzene sokmakla başladılar. İstanbul'un hancı ve lokantacılarının gece fener yakmadan iş görmek kadar ahaliye zarar verebilecek şeyleri yollara, sokaklara atmak, su yolu ve lağım için kazı yapıp açık bırakmak, çukurun başında gece fener yakmamak önemli cezaları gerektiriyordu. Bölge daireleri bu konular üzerinde hassasiyetle durdular. Kısıtlı olanaklar ve zaman darlığı nedeniyle işleri istediği gibi raya sokamayan Şehremaneti, yine de olumlu sayılabilecek bazı işlere imza atmış ve soba borularının bina saçağından yukarı çıkmamasını sağlamak için bile yoğun gayret göstermeye çalışmıştı. Lokantalarda kalaysız kap kacak bulundurmak ve dükkânlardan sokaklara kirli su boşaltmak ceza gerektiren davranışlardı. Ayrıca hamamlarda kirli havlu bulundurmak, boş veya dolu, her türden sandık ve küfeyi sokağa gelişigüzel bırakmak, birtakım eşyalarla yan taraftaki dükkânın sınırlarına tecavüz etmek, dükkân önlerinde sandalyelere müşteri oturtmak, dışarıda et ve köfte pişirmek, tavuk, hindi gibi hayvanların göğüslerini şişirerek ve olduğundan çok daha iri göstererek satmak, demir uçlu eşyaları yerde sürükleyerek götürmek, karşıdan karşıya ip gerip eşya satmak, sokaklara başıboş hayvan salmak, gezdirmek, dükkân önlerine hayvan bağlamak, sokak ve dükkân önlerine gübre dökmek, belediye yasaklarından sadece bazılarıydı.

19. yüzyıl dünyasındaki çağdaş kentlerde görülen uygulamaları İstanbul'da da hayata geçirmek için gerçekten özverilerle dolu büyük uğraşlar vermeye çalışan Şehremaneti dairesi, kasap vitrinlerinde asılı duran etlere mutlaka "tülbent örtülmesini" isteyecek denli ayrıntılara girmişti ve bu konuda hiç müsamahakâr davranmıyordu. Deniz hamamlarının dışında ahalinin başka açık yerlerden denize girmeleri de önlenecekti. İstanbul'un uygun yerlerinde tespit edilen noktalarda umumi helaların tesis edilmesi, Şehremaneti'nce karara bağlanmış pek çok maddeden sadece biriydi.

Ayrıca, bütün sokaklar temizlenecek, kör, bî-zeban (dilsiz), yetim ve iş yapmaya elverişli olmayan kimseler için de hastaneler, ıslahhaneler, gurebahaneler inşa edilecekti. Yapılacak çok işin olduğu aşikârdı.

Gücü yerinde olup da hâlâ dilenmekte ısrar ederek İstanbul'un görünümüne aksi yönde etki eden kimseler sokaklardan, köşe başlarından toplanıp uygun işlere yerleştirileceklerdi. 19. yüzyıl İstanbul'undaki ahali, özellikle Pera'ya geçişi sağlayan Galata Köprüsü üzerinde ve çevresindeki insan profili, adeta uluslararası bir arenayı anımsatıyordu. Sanki yetmiş iki milletin çeşitli tiplerdeki insanları burada bir araya gelmişti. Sami ırkından çeşit çeşit Yahudi'nin yanı sıra, üstlerine sardıkları beyaz ve kahverengi peştemallarıyla, dik burunları ve çıplak ayaklarıyla, başlarında kalın beyaz sargılarıyla Araplar da, Karaköy'den Eminönü'ne, buradan Karaköy'e, köprü üzerinde cirit atıyorlardı. Buralarda, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü ve basık burunlu Moğol kavminden insanları görmek dahi olasıydı. Sırma işlemeli ceketleri ve kısa beyaz etekleriyle Yunanlılar, bol elbiseli, siyah başlıklı İranlılar, koyun pöstekili cepkenleri içinde Arnavutlar, fesli Ermeniler, Buharalılar, bir öteye bir beriye gidip gelmekteydiler. Rengârenk giysiler içindeki şeffaf peçeli kadınların sayısı ise, azımsanmayacak miktardaydı.

Ayrıca dilenciler de, o sefilane görünümleri içinde köprü üzerinden hiç eksik olmuyordu. Zabitlerin baskınına uğrarlarsa birkaç gün ortalıklardan yok olurlar, fakat aradan bir iki gün geçince yine köprüyü mekân tutarlardı bunlar.

Bunca değişik insan profilinin yaşadığı koca başkenti, o günlere gelene dek epeyce gerilerde kalmış belediye hizmetleriyle yönetebilmek çok zordu ve Şehremaneti dairesinin adeta bir reform hareketi başlatması gerekiyordu.

Şehremaneti dairesinin reformist ve çağdaş belediyecilik hareketlerinde en önemli ölçüt, kentin temizliği idi. "Tanzifat", yani "temizlik resmi" adıyla 1868'de çıkarılan yasadan önce İstanbul'da her hane halkı, kendi evinin önünü temizlemek veya temizletmekle mükellefti. Çevredeki çöpleri "çöp toplayıcılar" tarafından alınır ve belirlenmiş bölgelere boşaltılırdı. İstanbul sokaklarında dolaşarak "çöp çıkaran geldi" diye bağıran bu adamların toplayıp götürdüğü çöpler için de o bölgelerdeki "çöp arayıcıları" devreye girerlerdi.

Kentin özellikle kara surlarındaki iç kısmı pek döküntü haldeydi. Hele Silivrikapı tarafları, salaş sokaklar ve çamurlu yollarla kaplıydı ve kışın biriken bu çamurlar arasında yer yer köpek leşleri bile görülebiliyordu. Zaten şu İstanbul'un köpekleri, adeta kentin cadde ve sokaklarını parsellemiş gibiydiler. Her köpek grubunun ayrı mahallesi vardı ve bunlar aralarına başka köpekleri sokmazlardı. Çöp içindeki sokaklar, bir de bu köpekler nedeniyle iyiden iyiye pisleşmiş ve acil önlemlerin alınması şart olmuştu. O günlerde, evin çöpünü paketleyip kapı önüne koymak ve bunları belediye ekibinin gelip kaldıracağını

düşünmek, bir düş gibiydi. Herkes çöpünü kendi olanakları çerçevesinde halletmeye çalışıyordu. Konut çöpleri dışında, atölyelerin çöpleri de büyük sorundu İstanbul'da. Ayrıca burada bulunan "nişastahane"lerin de atıkları sokaklara cüruf gibi akıtılır ve dayanılmaz pis kokular çevreyi kaplardı. Yani, İstanbul sokakları 20. yüzyılın erken dönemlerine dek gerçekten de pek ilkel bir haldeydi. Ama Şehremaneti, bütün bu olumsuzlukları en aza indirme gayretiyle yokluklarla mücadele edip çağın yeni gelişimlerini yakalamak için çalışmalarını genişleterek, İstanbul'un fiziki durumunu daha modern bir görünüme kavuşturmaya çabalıyordu.

Şehremaneti'nin, binaların ön cepheleriyle ilgili "kent estetiği" konusundaki ayrıntılara, ne denli bir hassasiyetle yaklaştığı da gözlenmektedir. İstanbul'da dükkân ve mağazaların ön taraflarına konulan tentelerin yerden yükseklikleri dört arşını geçemeyecek, açısı da 40 derecelik eğimde olacaktı. Merdiven, basamak, mahzen penceresi gibi yol üzerine çıkıntı yapan her türlü inşaat "külliyen" yasaklanmış, bağ ve bostanlık üzerine bina kurmak isteyenler bedava bir karakolhane, mektep, kaldırım ve lağım teşkilatı yapmaya mecbur bırakılmıştı.

Cadde ve sokakların düzeni ve temizliği konusunda gayretli bir çalışmaya girişen Şehremaneti, özellikle yeni yapılan Sirkeci Caddesi üzerinde odun yarılmasını ve hayvan yürütülmesini de yasaklamıştı. Halkın rahatını bozacak biçimde rezalet çıkaranlar ve sarhoşlar, derhal zaptiyeye bildirilecekti. Bununla birlikte İstanbul sokaklarında kavga eden, sarhoş gezen insana, hele hele bir kadına rastlanması pek görülür bir durum değildi. Çok düzensiz görünen başkent sokak ve caddelerinde ahali, itişe kakışa, bağıra çağıra, kural kaide tanımadan yürüyor, gürültü çıkarıyor, ama bütün bunların yanında, asla kavga etmiyordu.

Sokaklarda yiyecek satanların haykırışları ve davetkâr nidaları, ortalığı tam bir kargaşa alanına çeviriyordu. Şehremaneti açısından çağdaş bir kente yakışacak durumlar değildi bunlar. Bu nedenle, pişirilmiş köfte ve kebapları tabla içinde sokaklarda satmak (!) da idarenin yasaklarından bir diğeri olarak ortaya çıktı. Ama, beri yandan da bir fırın veya bir lokantadan ekmek ve yemeklerin tablalarla ev ve konaklara nakledilmesi eski geleneklerden biri olarak kabul görüyordu hâlâ. Örneğin o günlerde çoğu yerde halk gidip fırından ekmek almaz, bunun yerine "tablakâr" denilen kişiler, başlarının üzerine yerleştirdikleri geniş tablalar üzerine yığdıkları ekmekleri, ev ev, konak konak gezerek sahiplerine teslim ederlerdi. Kaç ekmek verildiğini de yanlarında bulundurdukları bir çeteleye çizik atarak belirtirlerdi.

Saray yemeklerinin bile tablakârlar tarafından bir saraydan diğerlerine, feriye bölümlerine, şehzadegân dairelerine nakledildiği olurdu.

Günümüzde Beşiktaş Meydanı'nda bulunan ve "Depo-Müze" işlevini sürdüren eski saray matbahından (mutfak) alınan yemekler, tablakârlar tarafından Dolmabahçe ve Çırağan saraylarının, uzun sahil boyunca yan yana dizilmiş pek çok birimine taşınırdı. Bu mutfaklarda o denli çok yemek yapılırdı ki, bazen artan yemeklerin çevredeki lokantalara verildiği de olurdu. Semt lokantalarında açıkta pişirilen yemekleri, yol kıyısına dizilen taburelerde oturup yiyen İstanbullular, bakır tabaklarda sunulan et yemeklerini son ekmek parçalarıyla öylesine sıyırırlardı ki, o tabak adeta içine hiç yemek konmamış gibi tertemiz olurdu. Böylece lokantacı tarafından hiç yıkanmadan yeniden raflardaki yerini alırdı tabaklar. Bir sonraki müşteri de yıkanmamış o tabakta yerdi yemeğini.

Belediye mezbahası, 19. yüzyıl sonlarında Tophane'de bulunuyordu ve Beşiktaş yöresine dek esnaf etlerini buradan temin ederdi. İlk bakışta denetimsiz, hatta pek de temiz olmayan bir görüntü sergileyen İstanbul'un yemek dünyası, Şehremaneti'nin sıkı denetimiyle pek de önemli sorunlar yaşamamıştır.

Bu şekilde, o günlere dek pek dikkat edilmeyen şehir düzeni için, arka arkaya belediye yasakları konuyordu. Mesela inşaat için çekilen tahta perde dışına asla ve hiçbir şekilde sokaklara malzeme yığılmayacak, sokak ortasında harç karıştırılmayacak, arabacıların yaşları yirminin altında olmayacak, Kurban Bayramı dışında şehirde sürü halinde hayvan nakli yapılmayacak, aşçı, hamamcı, bakkal, perukar, lokantacı gibi esnaf, her altı ayda bir muayene olacaklardı. Herhangi bir kasap dükkânında kesilen hayvanın etleri alenen taşınamayacak ve tel kafeslerle çevrili arabalarla nakledilecekti.

İstanbul halkının sokak köşelerine, duvar diplerine işemeleri de belediyece men edilmişti. Dar sokaklarda halkın gidiş gelişini engelleyecek şekilde toplanıp konuşanlar ve bekleyenler derhal dağıtılacaktı. Taşıtlara binilirken sıraya mutlaka uyulacak ve kadınlara sarkıntılık etmeye kalkışanlar hemen tutuklanacaktı. Atlı tramvay ve arabalar bir sokaktan diğerine dönerken, bunların sürücüleri kamçılarını kaldırıp işaret vermeye ve düdüklerini öttürmeye mecburdular. Çoğu kez bu sürücülerin yanında bir de zil öttürücü bulunur, ya "destur, çekilin yoldan" diye bağırır ya da düdük ve zil çalarak yolun boşaltılmasını isterdi. Bu tramvayların içinde tahta koltuklarda yolcular yüz yüze otururlardı. Vagonların iki katlı olduğu da görülmüştür. Asıl vagon alt kattı ve burası ortadan bir perdeyle ayrılmıştı. Hanımları görmek için selamlık tarafındaki erkeklerin bu perdeyi hafifçe aralamaları dahi yasaktı. Üst kat daha ucuzdu.

Ağır vagonları genellikle uzun bacaklı, "Macar soyundan kadana cinsi beygirler" çekerlerdi. Bu beygirlerin hızlı koşturulmamaları da

Şehremaneti'nin koyduğu yasaklardan biriydi. Ayrıca, İstanbul'da yeni yeni görülmeye başlayan otomobiller, vagonlara koşulmuş binek hayvanlarını ürkütmeyecek, on kilometre sürati aşmayacak ve gerekirse duracaklardı. Bu otomobiller kent dışında ise, otuz kilometreyi aşmayacaklardı. Tüm motorlu araçlar ve bisikletler güneş battıktan sonra lambalarını yakacaklar, bunu yapmayanlar ise derhal tutuklanacaklardı.

Çağdaş belediyecilik hizmeti verebilme gayretleri içinde bocalayan ve eski kent alışkanlıklarını modern kentlerdeki uygulamalara benzetmeye çalışan İstanbul Şehremaneti dairesi, halkın kullandığı umumi bahçelerde "insanların sağdan yürümesini" sağlamayı da kendine görev edinmişti. Konutların bahçe duvarlarına herhangi bir şey asılmasını veya üstlerine yazılar yazılmasını da yasaklayan belediye, ağaçlara dokunulmasını, dallarının koparılmasını ve üstlerine tırmanılmasını, kabuklarının kazınmasını, parklardan çiçek koparılmasını, bahçelere kâğıt veya benzeri şeylerin atılmasını kesinlikle istemiyor, büyük şose yollar dışında araba sürülmesini, parklardaki bankların çizilmesini, üstlerine yatılmasını, seyyar satıcıların, ayıcıların, çalgıcıların buralarda dolaşmasını bile men ediyordu.

Uygulanmaya çalışılan bütün bu yasalara karşın, özellikle erken 20. yüzyıl İstanbul'u hiçbir zaman arzu edilen çağdaş belediyecilik sistemine kavuşamamış, ahalinin büyük kısmı, büyük zorluklar, yoksunluklar içinde yaşamıştı. Beri yandan bu zorluklarla mücadelelerin sürdürüldüğü II. Meşrutiyet sonrası günlerde, yine de siyasi ve sosyal bazı kurumların yaşama geçirilmesi, okur-yazarlık oranının artması ve peş peşe okulların açılması, elektrik gücünden faydalanılmaya başlanması, sinema, tiyatro gibi etkinliklerin yayılması, otomobillerin görülmesi, hem devlet hem de Şehremaneti açısından alınan olumlu puanlar olmuştu. Abdülmecit'in ilk dönemlerinde, 1839'larda yüzde iki olan bu gelişim oranı, yüzyılın sonlarında yüzde yediye ulaşmıştı.

1908'de İstanbul'da siyasi kurumlarda da bir ilerleme oldu ve tam 12 siyasi parti kuruldu. Bir yıl sonra faaliyetlerini sürdüren derneklerin sayısı ise 70 kadardı. Ama, Abdülhamit'in Osmanlı tahtından alınmasına neden olan iç karışıklıklar, bu gelişimlere darbe vurmakla kalmadı, Şehremaneti'nin yürüttüğü belediye hizmetlerini de büyük ölçüde sekteye uğrattı, işlerde aksamalar görüldü. Yeni gelişmeler, ancak I. Dünya Savaşı'ndan sonra tekrar görülmeye başlanacaktı artık.

"ŞEREFLİ" YÖRELER - "ŞEREFSİZ" YERLER VE HAMAM HİYERARŞİSİ

Şu bizim garip ve çılgın İstanbul'umuzun anıları, anlattıkları hiç biter mi? Her biri diğerinden heyecanlı, ilginç, şaşırtıcı öyküler yumağı ile sarmalanmış efsanevi kentimizin, inanın her köşe bucağı, her sokağı, hatta her taşının altı sayısız öyküye ev sahipliği yapıyor. Mesireleri, hamamları, meyhaneleri, kahvehane köşeleri, pazarları, çamurlu tozlu sokakları... Hangi biri sayılabilir ki...

Bu tür bazı yerleri sınıflara bile ayırmıştı İstanbullular. Mesire ve kırlık arazilerin, fiziki yapıları ve konumları açısından birer rütbeleri (!) vardı adeta. Örneğin, İstanbul'un içi, halkın eğlence yaşamı açısından "birinci sınıf bölge" olarak değerlendirilirdi. Kent dışı mesire alanları ise "ikinci sınıf" yerlerdi. Üstelik, Galata, Beyoğlu ve hele Şehzadebaşı semtleri, eğlence dünyasının "şerefli yerleri" diye tanımlanırdı. Çalgı eşliğinde sanatını icra eden cambazlara bu şerefli yerlerde "birinci sınıf sanatkâr" diye itibar edilirdi. "Şerefsiz yerler"de iş görenler ise "ikinci sınıf" sanatkâr statüsündeydi!

Hamamların dahi, birinci, ikinci sınıfları vardı. Birinci sınıf hamamlardan iki, ikinci sınıf olanlardan bir buçuk, üçüncü sınıf hamamlardan ise bir lira "ruhsatiye" ücreti alınırdı. Hamamlar, İstanbul sosyal yaşamın en önemli vurgulayıcısı olan geleneksel yapılardı. İstanbul, Doğu Roma döneminde de hamamlarıyla ünlüydü. Sultanahmet Meydanı'ndaki Mimar Sinan eseri olan Haseki Hürrem Sultan Hamamı'nın olduğu yerde, Bizans devrinde çok tanınan "Zeuksippos Hamamları" bulunurdu. Her ne kadar Haseki Sultan Hamamı, içinde derin bir yalnızlığın ve hüznün kol gezdiği bir hayaletler dünyası gibi algılanıp işlevi dışında "turistik tarifeden kilim satış yeri" olarak kulla-

nılsa da İstanbul'un en korunmuş ve anıtsal büyüklükteki hamamlarının başında gelir.

Bizans'tan arta kalan pek çok kalıntıdan faydalanarak inşa edilen hamamlarımız da vardır İstanbul'da. Örneğin; Beyazıt Hamamı (Patrona Halil) temellerinde kabartma figürlü Bizans mermer parçaları, Sirkeci'de şimdi olmayan 15. yüzyıl yapısı Yıldız Dede Hamamı'nda da tamamen Bizans taş ve mermerleri kullanılmıştı. Bu yönden tek hamamdır İstanbul'da. Kurucusu Yıldız Dede çok sevilen bir zat olduğundan, öldükten sonra onun yıkandığı sıcaklık üzerinde yıkanmak bir gelenek haline gelmişti. Sonraki asırlarda yanına inşa edilen Yıldız Dede Tekkesi ise zamanımıza ulaşmıştır.

En eski Türk hamamının, Fatih Camisi'nin Karadeniz "Baş Kurşunlu" medreselerinin az aşağısındaki Çukur Hamam olduğu bilinir, ama zamanımıza gelemedi bu. 1832'de planları çıkarılırken bu eserin bir Bizans yapısı olduğu sanılmaktaydı. Osmanlı başkenti İstanbul'da, fetihten hemen sonra hamam inşasına başlanmıştı. Öncelikle büyük külliyelerin yapımında çalışıp üstleri başları kirlenen ırgatların temizlenmeleri için, bunların yakınında hamamlar inşa edilirdi. Fatih külliyesinin yapımında da, cami yakınında ve şimdiki Malta Çarşısı içinde Irgatlar Hamamı inşa edilmişti. Mimar Sinan ise Süleymaniye'nin inşaatında, şimdi de görebildiğimiz Dökmeciler Hamamı'nı yaptırmıştı. Bunların dışında pek çok bağımsız hamam vardı. Sürekli gelir getirdikleri için de sahipleri bu hamamları, yaptırdıkları asıl hayır eserlerine vakfederlerdi. Örneğin, Fenerbahçesi Feneri'ni 16. yüzyılda yeniden yaptıran Yakup Ağa, bunun masrafları için iki hamam inşa ettirmişti. Biri Samatya'daki Ağa Hamamı, diğeri de Galatasaray'daki Ağa Hamamı'dır. Değişimlere uğrasalar da dururlar yerlerinde.

Bir başka ağa olan Kapıağası Mehmet Ağa da, yine 16. yüzyılda Fatih-Çarşamba'da yaptırdığı güzel külliyesi için hem bunun yanında, hem de Beyoğlu-İstiklal Caddesi'nde, şimdi sadece kubbesinin küçük bir kısmı oradaki dükkânın içinde kalmış olan Bahçeli Hamam'ı inşa ettirmişti. Yanı başındaki dar sokak günümüzde bu isimle anılır.

İstanbul'un güzel hamamları, tiplerine göre farklı fiyat ve hizmet uygular, bu durum da onların sıralamadaki yerlerini belirlerdi. Buna göre, birinci sınıf hamamlar şöyle sıralanırdı: Tahtakale, Çemberlitaş, Haseki Hürrem (Sultanahmet), Mahmut Paşa, Sultan Beyazıt (Patrona Halil diye bilinen), Acemoğlu-Acemi oğlanlar (İstanbul'un en eski hamamlarından olup Şehzadebaşı'ndadır), Çinili (Zeyrek'te), Ortaköy, Fındıklı (ne yazık ki ortadan kaldırıldı), Sirkeci-Hoca Paşa, Fatih-Karaman, Balat- Çavuş Hamamı.

İkinci sınıf hamamlar ise şunlardı: Cağaloğlu, İshak Paşa (Ayasofya'nın aşağısında harabe halinde duruyor), Çardaklı (1500'lerin başında Kapıağası Hüseyin Ağa yaptırdı. Erkekler bölümü bir "Haç planı" içerir ve bu tasarım sıra dışıdır, Küçük Ayasofya Camisi yanında harabe halindedir), Kurubalık (Hipodrom'un güneydeki yuvarlak ucunun –sfendon- alt tarafındaydı ve giriş kapısında da büyük bir balık iskeleti dururdu), Büyük ve Küçük Kovacılar (Vefa'da), Eyüp-Çömlekçiler, Rumelihisarı (II. Beyazıt devrindendi ve şimdiki Ali Pertek Camisi'nin sokağında yer alıyordu), Kazlıçeşme, Bebek, Kulaksız, Beyoğlu-Ağa ve Samatya Ağa (yukarıda değindiklerim), Firuz Ağa, Yedikule, Edirne Kapısı, Zincirlikuyu (Fatih-Atikali'deki), Kuruçeşme, Pangaltı, Bokluca (Azapkapı'da duvar kalıntıları bugün de görülüyor), Bostan (Unkapanı'nın az batısındaydı)...

Son ve üçüncü sınıfta yer alan hamamlar da: Haydar, Akbıyık (Sultanahmet'in deniz tarafı), Hançerli Sultan (Ayvansaray'ın Haliç'e bakan yamacında), Hoca Kadın (Samatya'da), İstavroz (Beylerbeyi), Tatavla (Kurtuluş), Otakçılar (Eyüp) ve Merkez Efendi hamamları diye tanımlanmışlardı.

Ya Kadıköyü'ndeki hamamlar! Onları saymadan olmaz tabii ki. Ama artık tek tük kalmışlardır çalışır durumda. Asya İstanbul'unun hamamları da öyle pek yabana atılır cinsten değildi elbette. Üsküdar hamamlarının şöhreti zaten çok yaygındı İstanbul'da. Ama nedense Kadıköyü'ndekiler daha az bilinirler. Bunların kuşkusuz en ünlü ve eskilerinden biri, günümüzde çarşı kıyısında duran Osman Ağa Camisi'ne bitişik Çarşı Hamamı'dır. Yaklaşık beş asırlık bir geçmişi vardır, ama kılığı çok değişime uğramıştır bunun. Diğer bir Kadıköyü hamamı, semtin daha içlerinde, Yeldeğirmeni civarındaki 19. yüzyıldan kalan Aziziye Hamamı'dır. Bu ikisi de halen hizmetlerini sürdürürler. Fakat diğerlerinin adı kalmıştır yadigâr. Ağabeyler Hamamı, Bahariye Caddesi üzerinde sadece bir kemer kalıntısı görülen Köçeoğlu Hamamı, Halit Ağa Caddesi üzerindeki şimdi olmayan Mısırlıoğlu Hamamı, diğer ünlü hamamlardı bu semtte. Recaizade Sokağı'ndaki Söğütlüçeşme Hamamı da yok olup gidenler arasındadır. Varlığını koruyan Aziziye Hamamı ile Söğütlü Hamamı birbirlerine çok yakındılar. Bunların biri kadınlara, diğeri ise erkeklere hizmet verirdi.

, İstanbul'un diğer bir hamam tipi ise, "deniz hamamları" idi. Aslında bildiğimiz plaj olan bu yerler, bu isimle anılırdı. Bununla birlikte o günlerde tüm kıyıları içilecek denli temiz olan İstanbul'da, dileyen herkes istediği yerde denize giremiyordu yine de. Pırıl pırıl sularıyla, Boğaziçi'nin bütün sahili, Sarayburnu'ndan Ayastefanos'a (Yeşilköy)

dek tüm Marmara kıyıları, Kadıköy'den Tuzla'ya tertemiz kumsallarıyla İstanbul, adeta dev bir deniz hamamıydı.

Şehremaneti dairesi, halkın kolaylıkla ve emniyet içinde suya girebilmesi için bazı bölgelerde deniz hamamları oluşturmuştu. 1875 yılında altmış kadar deniz hamamı vardı İstanbul'da. Bunların elliden fazlası erkek ve kadınlar için ayrı ayrı iki kısım olarak planlanmıştı. Kalanları ise "tekli" idi. Özel şahısların yaptığı hamamlara ise yine belediye dairesi ruhsat veriyor ve denetliyordu. İstanbul'un ünlü "çiftli hamam"larının pek çoğu, Boğaziçi'nin Rumeli ve Anadolu kıyılarında yer almaktaydı. Salacak deniz hamamı, neredeyse kentteki en tanınmış plajdı. Sayısız anılarla bezeli bu plaj, Harem sahil yolu yapılınca tarihe karışıp gitti, çevresindeki pek çok eski eserle birlikte.

Bebek, Ortaköy, Kabataş deniz hamamları, Rumeli yakasının en bilinen plajlarındandı. Bunları İstinye, Kuruçeşme, Yeniköy ve Tarabya izlerdi. Anadolu yakasında Üsküdar-Ayazma İskelesi, Çengelköy-Kuleli, Paşabahçe ve Beykoz-Yenimahalle hamamları Salacak'ın ardından geliyordu. Yine, Tophane yakınında ve günümüzde çok çirkin şekilde Denizcilik İşletmeleri binalarının işgalindeki Salıpazarı kıyılarındaki aynı isimli deniz hamamı İstanbul'un en ünlü plajlarından bir diğeri olarak pek rağbet görürdü.

Marmara kıyılarına gelinince, Ahırkapı, Çatladıkapı, Kumkapı, Yenikapı, Davutpaşa, Samatya, Makriköy, Ayastefanos (Yeşilköy) plajları, tarihi yarımadanın en bilinen deniz hamamlarıydı. Yalnız erkeklere mahsus deniz hamamlarından biri olan Moda, son yıllara dek İstanbul'da varlığını koruyabilen en ünlü İstanbul plajlarındandı.

Günümüzde "çağdaş" Caddebostan kıyılarında, eski günlerin yürek kavuran özlemiyle kumsallı iki plaj açıldı belediye tarafından. Kum var, şemsiyeler ve şezlonglar var, cankurtaran var, kumsalın gerisinde güzel yürüyüş yolları var... Ama, bütün bunlar neye yarar, girilecek deniz, temiz olmadıktan sonra!

"BARGİR İLE ÇEKİLİR" TRAMVAY ARABALARI VE "KUDRET-İ ELEKTRİKİYYE"

İstanbul'da çok ünlenmiş taşıma aracı olan atlı tramvaylar için ilk imtiyaz hakları Ağustos 1869'da yayınlanan şartnamede belirlenmişti. Buna göre kentte belirlenecek bazı güzergâhlarda raylar oluşturulacak ve gerekirse sokaklar atlı tramvayın çalışabilmesi için genişletilecekti.

İşi yüklenen müteahhit Krepano Efendi, İstanbul'da acil olarak dört hat belirledi. Bu hatlar kentin o günlerde ana damarlarını oluşturuyordu. Birinci hat, Azapkapı'dan Galata kıyısını takip ederek Tophane'ye, buradan da Ortaköy'e uzanıyordu. İkinci hat ise, Galata Köprüsü'nün Eminönü ayağından başlıyor ve Babıali'ye tırmanarak Cağaloğlu ve Divanyolu'nu izleyip Aksaray-Yusufpaşa Çeşmesi'ne ulaşıyordu. Aksaray'dan başka bir kol şeklinde ayrılıp Samatya ve Yedikule'ye ilerleyen hat üçüncü güzergâh idi. Son tramvay güzergâhı ise Aksaray'dan Topkapı surlarına uzanan hat oluyordu.

Bu güzergâhlar hazırlanırken, meydan ve geniş caddelerde kumpanya memurlarının barınıp dinlenebilmeleri için kulübeler inşa edilmesi de mukavelenin şartlarından biriydi. Araba (tramvay) ve bargirlerin (beygir) vergiden muaf tutulmasının belirlendiği imtiyaz hakları sözleşmesi kısa sürede yaşama geçirildi. "Bargir ile çekilir" tramvay arabalarını İstanbul caddelerinde yürüten tramvay şirketinin idare meclisinde İstanbul'un ünlü gayrimüslim zenginleri görev almışlardı. Konstantin Krepano Efendi'den başka, banker Kont Kamondo, Beyoğlu'ndaki Çiçek Pazarı binasını yaptıran Hristaki Zoğrafos Efendi, Mösyö Jorj Zarifi Efendi gibi ünlü zenginler şirketin diğer üyeleriydi.

Ana güzergâhların dışında üç hat olmak üzere başka caddelere de raylar döşenmeye başlandı bir süre sonra. Bunun için birtakım imtiyazlar Saadetlü Edwards Efendi, İzzetlü Paspali Efendi, Mösyö Kaza-

nova, Mösyö Fernando, Mösyö Raki ve Maksud Efendi'ye verilmişti. Yeni tramvay hatları, Galata'daki Voyvoda Sokak'tan başlayarak Kabristan'a tırmanıyor (oldukça geniş bir mezarlık alanına sahip olduğundan dolayı Tepebaşı bölgesine o günlerde verilen isim) ve buradan Taksim'e ilerleyerek Pangaltı ve Şişli'ye uzanıyordu. Diğer bir kol da köprünün Eminönü ayağından başlayıp Balıkpazarı, Odunkapı, Kapan-ı Dakik'e (Unkapanı'nın eski adı), buradan da batıya yönelerek Cibali, Fener ve Defterdar'ı aşıp Eyüp'e uzanıyordu. Bunların dışında ve Pangaltı taraflarında oluşturulan yeni bir hat ise Tatavla'ya ilerliyordu.

"Kudret-i Elektrikiyye" denilen elektrik gücünün, yeni elektrikli tramvayları yürütecek olduğu 1914 yılına dek vazgeçilmez ulaşım araçları olan ve İstanbulluları oradan oraya yıllarca taşıyan atlı tramvaylar, kentimizin unutulmaz sembollerinden biri olmuş, ahalinin de pek sevdiği bu araçlar kırk yıldan fazla bir süre İstanbul'a hizmet etmişti. İstanbul'un Asya tarafı haricindeki tramvaylarının çift vagonlu olanlarında "birinci" ve "ikinci" diye mevkiler bulunurdu. Genellikle önde olan vagon birinci mevki, bunun arkasına bağlı diğer vagon ise ikinci mevkiydi. Renkleri de farklıydı. Birinciler kırmızı, ikinciler yeşil boyalıydı. Eğer tramvay sadece tek vagonlu olarak işliyorsa, duruma göre yeşil veya kırmızı renkte olurdu.

Vagonların dış yüzünde ve görülebilecek bir yerinde, gidilecek semtin adı, şirketin unvanı, her vagonun önü ve arkasına sıra numarası ve sınıfı, son kontrolün ne zaman yapıldığı yazılırdı. Ayrıca güzergâh isimlerinin geceleri de görülebilmesi için önüne bir de fener konulurdu. "Sürücü"nün yanında yer alan "bir adet çan veya boru" ise, yol üzerindeki yayaların kenara çekilmesi için uyarı hizmeti görürdü. Bu tramvayların, durak aralarında yolcu almak için durmaları da men edilmişti. Bu atlı tramvayların, bazen önlerinde, bazen arkalarında, kimi zaman da yanlarında birtakım adamların koştukları ve tramvaya eşlik ettikleri de görülürdü. Bunlara "vardacılar" deniliyordu. Bağırarak ve çoğu kez de borazan öttürerek beygirin önünü açmaları konusunda, sürücünün de yaptığı şekilde ahaliyi uyarırlardı.

İki veya dört atın çektiği, üstelik pencereleri perdeli, biraz lüks gibi duran vagonlara "omnibüs" derlerdi o zamanlar. Bu sözcük Latincede "umuma mahsus" anlamına geliyordu. Üsküdar yakasında çok daha geç tarihlerde, 1928'de işletilmeye başlanan elektrikli tramvaylar için sıkı kurallar konulmuştu. Üsküdar'da 1874 yılında hizmete giren beygirli vagon yıllarında, durakların yanı başındaki ağaçların yapraklarını yiyen (!) tramvay beygirlerinin engellenmeleri dahi istenmişti sürücülerden.

Yüzyıllarca yaya gezen İstanbulluların, yeni tanıştıkları ve çok benimsedikleri bu modern araçları kullanırken bazı aksaklıklara sebep olmamaları için hem ahali hem de sürücüleri ilgilendiren pek çok kanun çıkarmıştı Şehremaneti. En ilginç olanlardan biri, yaz olsun, kış olsun, tramvay sürücülerinin belediyenin verdiği elbiseler dışında bir şey giymeyecekleri, bunları değiştiremeyecekleriydi. Üstlerine herhangi başka bir giysi giymeleri de men edilmişti.

Tramvayı çok istemelerine karşın Üsküdarlılar, bu yeni araçların tepelerden aşağıya inerken çok toz kaldırdıklarını ve güzelim ahşap konakların, evlerin dış yüzlerinin yağmurlarla birlikte adeta çamura sıvandıklarını öne sürerek şikâyet etmekten de geri durmamışlar, buna önlem olarak da tramvay güzergâhlarının ıslatılarak (!) tozdan arındırılmasını önermişlerdi.

Fakat ne yazık ki 1913'te baş gösteren Balkan Savaşı nedeniyle, bu sevimli atlı tramvayların beygirleri ordu tarafından toplam 26 bin liraya satın alınmış, ahali yine eski günlerde olduğu gibi yürümek zorunda kalmış ve bu durum bir yıl kadar sürmüştü. O günlerde elektrikli tramvayların artık şart olduğu gündeme geldi ve süratle işe başlandı. Ama, günün koşulları bütün bu emekleri engelleyici nitelikteydi ve Eyüp-Silahtarağa'daki elektrik fabrikasının tamamlanmasına az bir şey kalmışken çalışmalar tekrar durduruldu. Bunun üzerine geçici olarak Kabataş kıyısında küçük bir elektrik fabrikası hizmete sokuldu. Buradan güç aktarılmasıyla da ilk elektrikli tramvay önce Tünel-Şişli güzergâhında, arkasından Karaköy-Ortaköy hattında seferlere başladı.

İlk olarak Şam'da, sonra Selanik'te ve en son da, Avrupa ülkelerinden 24 yıl sonra, 11 Şubat 1914'te İstanbul'da görülmeye başlandı elektrik. "Kudret-i elektrikiyye" denilen bu muazzam gücün çalıştırdığı elektrikli tramvaylar ise bu tarihten üç gün sonra, 14 Şubat 1914'ten itibaren İstanbulluları taşıma işine soyundular. Belli başlı hatlar, Şişli, Beşiktaş ve İstanbul hatlarıydı. Şişli hattında, Şişli-Tünel, Tatavla-Tünel, Harbiye-Fatih, Taksim-Sirkeci, Maçka-Beyazıt ve Taksim-Beyazıt gibi güzergâhlar vardı. Beşiktaş'ta ise, Bebek-Eminönü, Ortaköy-Aksaray ve Beşiktaş-Fatih tramvayları çalışırdı. İstanbul'da ise dört büyük ana hat bulunurdu; Topkapı-Sirkeci, Yedikule-Sirkeci, Topkapı-Beyazıt ve Yedikule-Beyazıt hatları.

Bu şekilde, başkentin ulaşım sorunlarındaki büyük boşluk giderilmiş ve bu sevimli araçlar, bir dönem İstanbul'un simgesi durumuna gelmiştir. Öyle olmasaydı, "tek bir hatta ve bir tane" olsa da Beyoğlu'nda bizleri geçmiş günlerin özlemlerle dolu duygusallığına sürüklemek için, bir Tünel'e, bir Taksim'e durmaksızın gidip gelir miydi acaba kırmızı tramvay?

Abdülhamit'in elektrik konusundaki isteksizliği ve korkusu, 1910'da ruhsat alındığı halde, İstanbul'un 3-4 yıl daha bu teknolojiyle tanışmasını engellemişti. Ama, gecikmiş olsa da, sonunda İstanbullular yıllarca unutamayacakları tramvaylarla tanışmaya hazırlandılar. Vagonlar hazırlanmaya, tespit edilen güzergâhlara raylar döşenmeye başlandı. Vagonların enleri üç metre on santim, koltuk aralıkları ise 45 santimdi. Güzergâhları, bu vagonlar ve raylar için özel olarak biçimlendirilmiş ve çevrelerindeki bazı yapılar tramvayların rahat ilerleyebilmeleri içim istimlak edilmişti. Azapkapı'dan Tophane'ye ve Galata Köprüsü'nden Babıali'ye ilerleyen yolların, kaldırımlar dahil 15 metre eninde ve "dört köşe yontulmuş taşlardan" (parke) yapılması planlanmıştı. 1912 yılına dek İstanbul yarımadasında 12, Galata ve Boğaziçi'nde de 20 olmak üzere, tam 32 km. ray döşenmişti.

O günlerde çok yeğlenen bu sevimli araçların arkasında yeşil bir fener bulundurulur, vagon içinde kaç kişinin yer alacağı da tabelada yazılırdı. Tramvay sefer halindeyken, önündeki yayaların kaçırılması için, araçta "boru mu, yoksa bir çan mı" bulundurulacağı, müdüriyetin kararına bırakılmıştı.

Bilmeyenler için, tramvay durağının neresi olduğunu kondüktör yüksek sesle bağırıp duyurduktan sonra araçtan iner ve bu arada başka inip binen olup olmadığını kontrol ederdi. Sürücüler, araç hareket halindeyken yolcularla konuşmazlardı. Vagonların içinde yolcuların şarkı söylemeleri (!), ıslık ve çalgı çalmaları, yerlere tükürmeleri, sümkürmeleri, vagonun bir yerlerine yazı yazmaları, korkuluklara oturmaları, teracelere (girişteki boşluk) yolcuları rahatsız edecek biçimde yük koymaları, kadınlar kısmına geçmeleri, elektrik aletlerine dokunmaları men edildiği gibi, ayrıca tramvay şirketi binalarının ve elektrik direklerinin üstlerine bir şeyler yapıştırmak, raylara zarar vermek de ceza gerektiren davranışlardı. İçi tamamen dolu olan vagona binen bir yolcuyu, kondüktör ikaz eder ve sonra da aşağıya indirirdi. Eğer yolcu bu duruma itiraz ederse, "belirlenen ceza-i nakdiyyeye duçar" olurdu.

Diz üzerinde tutulmaları mümkün olmayan hayvanlarla vagonlara binmek de yasaklardan biriydi.

O zamanlar çamurdan, tozdan ve pislikten geçilmeyen İstanbul cadde ve sokaklarından geçen raylar, bu süprüntülerle, ufak taşlarla dolar, tramvayın ilerlemesine engel olmakla kalmaz, büyük tehlikeler de oluştururdu. Tekerleklerin "erkek", rayların "dişi" olması nedeniyle ray çukurlarını her an doldururdu bu pislikler. Ama doğal yoldan değil de, insanlar tarafından kasten raylara zarar verilirse, bunu yapanlara bir-üç yıl arası hapis cezası verilirdi. Eğer bu durum herhangi

bir vatandaşın ölümüne neden olursa, yakalanan suçlu idam cezasına bile çarptırılabilirdi. Eğer bir yaralanma söz konusu ise, o zaman "geçici kürek cezası" yeterli görülürdü.

Sürücüler, hareket halindeyken araçta bulunmadıkları takdirde 6 aydan 2 yıla dek hapsedilirler, bunun yanında 25 altın da ceza öderlerdi. Kıvılcım çıkma tehlikesine karşın, raylara 3 arşın mesafede bina yapmak ve 20 arşına dek de saman ve ot yığmak da şiddetle men edilmişti.

Görüldüğü gibi, İstanbul caddelerine rahat ulaşım sağlamak için ray döşeyip vagon oturtmakla iş bitmiyor, bu gelişimler, başka hukuki uygulamaları da beraberinde getiriyordu. Tramvay idaresi ayrıca, güzergâhlar boyunca bazı yol iyileştirme çalışmaları da yapmıştı. Örneğin, 1939 ve 1948 arasındaki 9 yılda 12 güzergâhta uygulamıştı düzenli yol yapımını, ki bunlardan birkaçı; Taksim anıtının çevresi, Eminönü Meydanı, Taksim-Harbiye arasındaki cadde, Beyazıt Meydanı, Dolmabahçe-Beşiktaş asfaltı, Fatih-Edirnekapı arası yol, Aksaray-Topkapı hattı...

Kadıköyü yakasının tramvayları ise başlı başına birer efsaneydi. Düzgün olmayan hatlarda, tümsekli yollarda sarsıla sarsıla ilerleyen vagonlarda insanlar yine de hoşnuttu tramvayda bulunmaktan. Hatta öyle ki, Kadıköy ile Bostancı hattında işleyen tramvaylar, bazen yollardaki raylar üzerinde, kimi zaman da kaldırımda yol alırdı. "Karşı yaka"nın tramvaylarından da görünüm olarak çok farklıydılar. Her yanı açıktı ve sıcak havalarda yolculuk edenler, püfür püfür esintilerle yol alırlardı duraklar arasında. Daha kuzeyde, Üsküdar-Kısıklı arasında çalışan tramvaylar da Asya İstanbul'unun efsanelerindendi.

Henüz 1911 yılında Üsküdar'dan başlayarak Kısıklı güzergâhı takip edilip Alemdağ'a dek uzanan bir elektrikli tramvay hattı döşenmesine karar verilmişti. Kısıklı'ya dek % 7 civarında olan arazi eğimi sonra aniden fazlalaşınca, bu eğim azaltıldı. Dersaadet Tramvay Kumpanyası, parke taş döşeyeceği yolların eninin ne kadar olması gerektiğini, bu yolların eğimlerinin nasıl ayarlanacağını önceden tespit ederdi. Fakat bu hat için yürütülen çalışmalar, Bağlarbaşı'nda yapılması planlanan elektrik fabrikası I. Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle yarım bırakılınca zorunlu olarak ertelendi.

İstanbul'un Asya'sı, kudret-i elektrikiyye tramvaylarıyla geç tanıştı. Dolayısıyla, ortadan kalkmaları da İstanbul tramvaylarının seferden kaldırılmalarından sonra gerçekleşti. Üsküdar-Kısıklı hattında o günlerde "Omnibüs" denilen tramvaylar hizmet veriyordu. Zaten Üsküdar'da ilk tramvay hattı 1928'de bu iki bölge arasında hizmet vermeye başlamıştı. Elektrikli tramvaylar İstanbul yakasında 1961, Asya yakasında ise 1966 yılına dek durmaksızın çalıştı.

"Atlı"lardan sonra Galata'da bir de "Tünel" ile tanışan İstanbul halkı, bu yepyeni taşıma araçlarını gerçekten çok benimsemişti. Tünel, dünyadaki ikinci metrodur ve 1875'te, atlı tramvayların olanca haşmetiyle egemenlik sürdürdüğü yıllarda çalışmaya başlamıştır Karaköy-Pera arasında.

Tünel için kazılan temel toprakları, o günlerin önemli parklarından olan "Tepebaşı Belediye Bahçeleri"nin bir bölümüne dökülüyordu. Dev Galata binalarının altından 7.70 metrelik yuvarlak bir kanal şeklinde sırtlara tırmanan yer altı yolunun (taht-el arz) daire çapı ise, 3.85 metreydi. Rayların eni de dünya standardı olan 1.44 metre olacaktı. İki hat arasının 1.39 metre olduğu rayların, tünel duvarından uzaklığı da 1.58 metreydi.

Tam 42 yıl imtiyaz sahibinin işleteceği ve temsilci olan kişinin Galata'da ikamet etmesinin istendiği Tünel'in makinelerinin gümrük vergisinden muaf tutulması da karara bağlanmıştı. Kumpanyanın sermayesi 250 bin İngiliz lirasıydı ve tanesi 20 liradan olmak üzere, tam 12.500 hissesi bulunuyordu.

İlk günlerde büyükbaş hayvanların taşındığı üstü açık vagondaki ücretler ise, inek, bargir (beygir), boğa gibi hayvanlardan 3 kuruş, koyun ve keçi gibi hayvanlardan ise 2 kuruş olarak belirlenmişti. Daha sonraki yıllarda bu tramvayların yanında otomobiller devreye girdi. Ama bu "acayip araçlar"ın İstanbul'da boy göstermesi pek de kolay olmadı. Öncelikle, yollar ve kaldırımlar, yayalar ve araçların hareketleri için uygun değildi kentte. Sonra, yönetim de isteksiz yaklaşmıştı otomobile. Her teknik icadın ülkeye girişinde görüldüğü gibi, otomobil için de "alet-i muzır" yakıştırması yapılarak, kullanılması "caiz" bulunmamıştı o günlerde. Hatta, bir gayrimüslimin her nasılsa gümrükten çektiği bir otomobilin şehirde dolaşmasının yasak edildiği, ağızdan ağza anlatılan söylentilerdendir.

Ama, günler geçti ve Avrupa'da kullanılan her türlü ulaşım aracı, bir bir İstanbul caddelerinde boy göstermeye başladı. Çünkü kent giderek kalabalıklaşıyor, sadece deniz araçları gereksinimi karşılayamıyordu. Bir süre sonra da "belediye otobüsleri" devreye girdi İstanbul'da. 1926 yılında sadece 4 adet otobüsle toplu taşımacılık işlerine soyunan kurum, bu otobüsleri 16 yıl sonra, 1942'de hurdaya çıkardı. Bunların yerine 9 yeni otobüs alındı ve hemen her semte hatlar konuldu, duraklar kuruldu. Homur homur sesler çıkararak yoksul semtlere sefer yapan eski model otobüslere ise, İstanbul halkı "fukara otobüsü" adını takarak bu emektar araçları da ölümsüzleştirdiler.

O yıllarda yaşamış hemen her eski İstanbullunun, ilk otomobillerle, tıngır mıngır eski otobüslerle, tünelle, kudret-i elektrikiyye vagon-

larıyla ve hele hele atlı tramvaylarla ilgili sayısız anısı vardır zihinlerinde. Tabii bunların tümünün de insanı hoşnut eden, duygulandıran anılar olduğu sanılmamalı. Tramvaylı günlerin İstanbul'unda hiç mi olumsuzluklar yaşanmıyordu? Kazaya uğrayıp yollarda, raylar üzerinde kan revan içinde yatan yaralılar, kolu bacağı kırılıp sakat kalanlar, hatta ölenler de vardı kesinlikle. Anlatırlar ki, yaşanan bunca acıya rağmen Şehremaneti dairesi ve Tramvay Kumpanyası, bir çözüm yolu düşünmeyip ahalinin ahını, vahını, hatta beddualarını alırlardı.

Kimileri için ise, çok tatlı ve duygu yüklüdür o eski atlı tramvay anıları... Bunları birbirlerine anlatırlar, aktarırlar, yazarlar, bazıları da, bu vagonlara beygir dayandırılamadığını, tramvaylara bağlandıkları günlerde bir hayli semiz görünümlü olan bu hayvanların, bir süre sonra bu ağır yükü taşımaktan bitap düşüp tükendiklerini, kemiklerinin çıkıp kuyruklarının sarktığını düşünürken, hafif tebessümlerle iç geçirip bu beygirlerin emekli (!) olduktan sonra İstanbul sokaklarında kim bilir hangi soğancının ağır küfelerini mahalle aralarında dolaşarak taşıyacağını düşlerlerdi.

Zavallı, o eski tramvay beygirleri! Belki de içlerinden bazıları geriye kalan yaşamlarını, hiç kimsenin bilmediği ıssız bir bostanlığın kuyusundaki "dolabı", gözleri bağlı şekilde ve bir daire biçiminde biteviye dönerek çevirip tamamlamışlardı... Kim bilir!..

Eski İstanbul'un atlı tramvay döneminde, yıllarca bu araçları çekerek ömür tüketenler sadece hayvanlar değildi kuşkusuz. Özellikle elektrikli dönemde çalışan ve eziyetli bir mesleği icra eden tramvay işçilerinin de büyük sorunları bulunuyordu. Bunların başında da, bu işçilerin başlarını sokabilecek bir konutlarının olmaması gelirdi. Bu meseleleri halletmek, işçilerin diğer sosyal problemlerini düzeltmek, bunları iyileştirmek ve olumlu bir sonuca ulaştırabilmek için, 20. yüzyıl başlarında bazı şartlar oluşturulmuş, İstanbul tramvay şirketi çalışanlarına bir anket düzenleyip sunmuştu o 1920'li yıllarda. O anket sorularından bazıları oldukça ilginçtir.

Örneğin, bir işçiye yöneltilen sorularda şunlar yazıyordu: Oturduğun mesken senin mi, yoksa birinden mi intikal etti? Ettiyse, kendi ailenden mi, eşinin ailesinden mi? Evin kaç gözlü? Bütün ihtiyaçlarını karşılıyor mu? Meskenin iş yerine uzak mı? Tramvay işinden başka bir gelirin var mı?..

Adı tramvaylarla özdeşleşen bizim emektar İETT'mizin açılımı, "İstanbul Elektrik, Tünel ve Tramvay İdaresi"dir. 1939'da faaliyetlerine başlayan bu tarihi kurum, kartpostallarda kalan "beygirli" ve "elektrikli" tramvay yıllarına ait sayısız anıyı ve belgeyi bünyesinde barındırır.

Hey gidi, İstanbul'un o eski bargirli ve kudret-i elektrikiyyeli tramvay günleri hey! 20 Şubat 1914 günü Karaköy'den Ortaköy'e uzanan hatta ilk seferine başlayan ve yıllarca İstanbulluları semtten semte taşıyıp 12 Ağustos 1961 Cumartesi günü son seferlerini yaparak tarihe gömülen o sevimli tramvayları, yaşı o günlere erişen hangi İstanbullu unutabilir ki?

Maçka-Kurtuluş-Şişli güzergâhını takip ederek, emektar vatman ve biletçilerin idaresinde hareket eden sembolik tramvay, Sirkeci önüne geldiğinde, İstanbul ahalisi artık bu dost oldukları aracı son kez görüyordu. Tramvaylar ertesi gün Kadıköyü yakasına geçirilmiş ve 4-5 yıl daha orada saltanatlarını sürdürmelerine olanak tanınmıştı. Ta ki, 14 Kasım 1966 gününe ulaşana dek.

Artık bu tarihte Kadıköyü'nden de kaldırılan tramvay seferleriyle birlikte, bundan böyle müzelerde ve "Kamp evi" adıyla Avcılar'da yazlık plaj mekânları olarak yaşamlarını sürdüreceklerdi emektar vagonlar.

Tabii, sadece iki-üç vagon bunların dışında kalıyordu: Bazen tek, bazen de çift vagon olarak İstiklal Caddesi'ni Tünel'den Taksim'e turlayan tramvay ile, Kadıköyü-Moda arasındaki 2 bin 637 metrelik raylar üzerinde habire gidip geri gelen "20 no.lu" eski Moda tramvayı!

SULUKULE-SARAÇHANE

Kara surlarının ortasındaki Sulukule'den kuzeye, Edirnekapı ve Atikali semtlerine doğru ilerleyip buradan Atikali'nin güney tarafındaki Karagümrük mahallelerine ve sonra da Fatih ve Saraçhane'ye yönelen bir tarih gezisinin içinde yitip giderek dolaşmak, çok şey anlatır İstanbul gezginlerine. Ama bir o kadar da üzüntü verir onlara... Bir zamanlar bu güzergâh üzerinde bulunup da şimdi yerlerinde yeller esen pek çok eski eseri nasıl da göz göre göre yitirdiğimizin farkına vardıkları için!..

İstanbul kara surları üzerindeki Sulukule Kapısı'na, Bizans zamanında "Pemton" denirdi. Günümüzde bu kapının iç kısmında kentimizin en karakteristik ve eski mahallelerinden biri olan ve Çingene vatandaşlarımızın yoğun olarak ikamet ettikleri Sulukule yer alıyor. Derme çatma konutlar, eğri büğrü sokaklar, virane Bizans surlarının gerisinde İstanbul'un tarihi dokusunu alabildiğine ve hüzünlü bir şekilde yansıtır burada.

İstanbul ve Rumeli Çingeneleri Osmanlı idaresinde hiçbir zaman kent içinde başıboş bırakılmamış ve bulundukları bölgelerden başka yerlere taşınmamalarına azami dikkat gösterilmişti. İstanbul'un, kökleri çok eski yıllara dek inen bu ahalisi, "Çingene sancağı" bünyesinde toplanmıştı. Özgün ve tipik yaşantıları hayli eğlenceli olan bu cemaatin reislerine o eski yıllarda "Mir-i Kıptiyan" derlerdi. Bu Çingene cemaati içinde Müslüman ahali olduğu gibi, Müslüman olmayan zümreler de vardı ve birbirlerinden kız alıp vermezler, genellikle de göçebe halinde, biraz orada, biraz burada yaşayıp giderlerdi. Hiçbir Çingene, bulunduğu topluluğu terk etmez ve daima tanıdığı, aidiyet hissettiği cemaat içinde yaşardı.

Günümüzde, 16. yüzyıldan kalma Neslişah Sultan Camisi'nden dolayı aynı isimli mahalle, bu Sulukule semti içinde yer alır. Varoş sokaklarının diplerini sınırlandıran köhnemiş ama çok azametli Bizans surları, Sulukule'nin otantik karakterini güçlendiren ve bölgenin tarihsel topografyasını taçlandıran çok önemli kültürel miraslardan sayılıyor artık. Yaklaşık bin yıl önce, Bizans devrinde bile Çingene nüfusunun buralarda ikamet ettiğini düşünülürse, bölgenin tarihi değerinin ne denli önemli olduğu gerçeği de karşısına çıkıyor gezginlerin.

Edirnekapı tepesini süsleyen ve bir Sinan eseri olan 1565'lerin Mihrimah Sultan Camisi, Sulukule'nin hemen kuzeyindeki sırtlarda yer alıyor. Şimdilerde bu nefis eserin minaresi dibine dek sökülüp yeniden inşa edildi. Depreme karşı dayanıklılığını arttırmak için caminin ana kütlesi de sağlamlaştırıldı. Yakın zamanların depremlerinden oldukça etkilenen Mihrimah Sultan Camisi, böylece çok geniş kapsamlı bir onarım geçirmiş oldu. 20. yüzyıl başlarına dek Fatih yönünden gelen tramvaylar, bu caminin kuzey tarafındaki, şimdilerde çok bakımsız bir park olan ve otobüs durağı olarak değerlendirilen küçük meydanın etrafında dönerek, yine Fatih'e doğru yollarına devam ederlerdi. Yani, bu meydan, sur içi İstanbul'unun batıdaki son durağı idi. Şimdi Fevzipaşa Bulvarı diye bildiğimiz ana caddenin adı ise o yıllarda Acı Çeşme Caddesi idi. Meydanda ve İstanbul'un yedi tepesinin en yükseğinde bulunan Mihrimah Sultan Camisi'nin sol yanındaki Aya Yorgi Kilisesi'yle, bunun kuzeyinde görülen Kariye Bostanı Sokağı arasında da eskiden, Derkos Su Deposu dururdu.

Mihrimah Sultan Camisi'nin az güneyinde, son şeklini 19. yüzyılda almış olan bir Rum-Ortodoks kilisesi var: Aya Demetrios. Sulukule yakınındaki Hatice Sultan Mahallesi sınırlarında bulunan bu bölgedeki Muhtar Muhiddin Sokağı, asırların yorgunluğunu ve savaşların çok yıpratıcı darbelerini savuşturmaya çalışarak, yıkık dökük de olsa ayakta kalmayı başaran Bizans kara surlarına açılıyor. Aynı yerde, birbirlerine ancak birkaç metre mesafeyle yaklaşan Mihrimah Sultan Camisi ve esrarengiz duruşuyla Bizans surları, sanki kol kola giren iki dost gibi, İstanbul'un bağrından çıkan iki dev uygarlığı temsil ediyorlar, efsanevi kentin yedi tepesinin en yükseği olan bu noktada. Ahşap konutların süslediği Saka Bekir Sokağı, beri yandan bu güzel görüntüyü seyrediyor gururla.

Caminin az kuzeyinde yer alan Arabacılar Sokağı, cadde üzerindeki eski hamam ile camiyi birbirinden ayırır. Buralarda gezinmek gerçekten pek hoştur. Edirnekapı surlarından dışarı çıkan ve Fatih'i boydan boya kat eden Fevzipaşa Bulvarı, Mihrimah Camisi'nin tam önünden geçer. Hamamın önündeki benzin istasyonunun kıyısında bir tür-

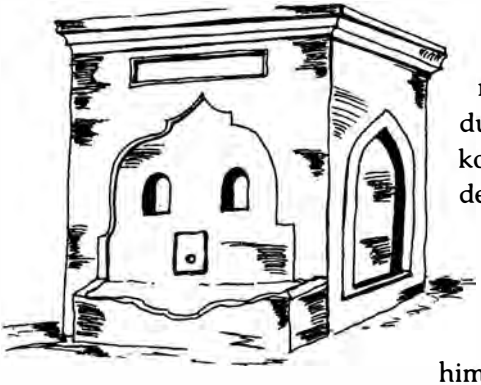
benin bulunması görenleri çok şaşırtsa da, İstanbul'da bu türden pek çok görüntünün bulunduğu gerçeği ile gezginler garip ve hüzünlü bir gülümseyişle kabre yaklaşırlar ve orada kimin yattığını bir an önce öğrenebilmek için büyük bir merakla heyecanlanırlar. Bu basit mezarın Osmanlı tarihinin en ünlü padişahı olan Fatih Sultan Mehmet'in ekmekçibaşısı Hacı Muhittin Dede'ye ait olduğunu acaba kaç İstanbullu bilir? Gariptir İstanbul'umuz... Akıl sır ermez tarihinin sürprizlerle dolu cilvelerine, mekânlarına. Tıpkı bu basit "ahirûn" türbede olduğu gibi...

Yolun karşı tarafı Atikali semti diye biliniyor. II. Beyazıt'ın sadrazamı idi bu Ali Paşa ve yol üzerinde yaptırdığı camiden dolayı semt onun adını taşır yüzyıllardır. Buna, bahçesindeki kuyu nedeniyle Zincirlikuyu Camisi de deniyor. İstanbul'daki iki ulu camiden (çok kubbeli) biridir aynı zamanda. Diğeri ise, Kasımpaşa içlerindeki Piyale Paşa Camisi'dir. Atik Ali Paşa, Osmanlı tarihinde, savaşta vurulup ölen ilk sadrazam olarak da tarihe geçmiş önemli bir kişiydi ve kentimizdeki pek çok Bizans kilisesini camiye çevirmişti. Kariye Camisi (şimdi müze) onlardan biridir.

20. yüzyıl başlarında bu caminin çevresi ve Fatih'ten Edirnekapısı'na uzanan yol, son derece bozuk, tozlu çamurlu bir güzergâhtı. Ancak, doğudaki Saraçhane ile Fatih Camisi arasındaki bölümde düzgünce sayılabilirdi yol. Bundan ötesine yol bile denemezdi neredeyse. Hele beş asırlık Atik Ali Camisi'nin önü, çamurlarla, molozlarla, taşan hela pislikleriyle, tümseklerle, taş parçalarıyla, çukurlarla dolu bir haldeydi. Yani pek bakımsızdı.

Zaten İstanbul'un pek çok semti, mahallesi, caddesi ve sokağı, tarihi karakterlerinin son derece güzel olmasına karşın, çağdaş bir kentin gerekli kıldığı fiziki bir görünümden oldukça uzak, yorgun ve bitik bir imparatorluktan geriye posası kalmış bir başkent panoraması yansıtmaktaydı o yoksul günlerde.

Günümüzdeki Vefa Stadı, yani eski Bizans sarnıcı Aetios (veya Aspar), Atikali Camisi'nin çok yakınında ve yine cadde üzerinde bulunuyor. Eskiden bu dev açık sarnıcın kuzey yönünde, şimdilerde sokaklar arasında kalmış bir arsada, eski Kasım Ağa Camisi yakınında, yine Aetios adında bir de küçük bir kapalı sarnıç dururdu. İçindeki değerli sütun başlıklarıyla, döneminin tipik eserlerinden biri sayılırdı. Uzun yıllar içinde içi bir moloz ve çöp yığınına dönüştü ve doldu. Kubbeleri çöktü, mahalle çocuklarının gizli ve gizemli, heyecan verici bir oyun alanı haline geldi. Ama ara sıra bu çocukların bazıları oyun esnasında bu çukur sarnıca düşüp yaralanıyor ve evlerinde ailelerinden azar işitiyorlardı.

Kurtağa Çeşmesi

Bu durum daha fazla sürmedi ve aileler sarnıcın kapatılması konusunda Şehremaneti'ne başvurdular. Belediye yetkilileri de gelip bu koca sarnıcı yok ettiler! Oysa bu çok değerli sarnıç, şimdi yerinde olmayan Bizans'ın ünlü Petra Manastırı'nın su deposuydu! Bunun da az aşağısında, 17. yüzyılda saltanat süren Sultan İbrahim'in Sirkeci Hocapaşa'daki çeşmenin başında, dönemin en şöhretli celladı Kara Ali'ye boğdurttuğu sadrazamı Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın yine eski bir Bizans kilisesinden dönüştürdüğü kendi adını taşıyan camisi görülürdü.

Buradan az doğudaki Kurtağa Sokağı'na sapılınca, yolun sonunda buraya adını veren üç yüzlü çeşme ile karşılaşılıyor. Canfeda Hatun Camisi ve eskilerin namlı dergâhlarından Nurettin Cerrahi tekkesi, bu çeşme ile Fevzipaşa Bulvarı arasında kalır. Caminin karşısında vaktiyle burada bulunan ahşap Yağcızade Konağı'nda, 1672'de doğmuştu Nurettin. Babası sarayda sultanın beygirlerinden sorumlu İmrahor Abdullah Ağa idi. Tam adı, Şeyh Mehmet Nurettin Cerrahi'dir bu velinin. Halveti tarikatının Cerrahiye kolunu kurduğundan dolayı bu unvan ile anılırdı. 1720'deki vefatına dek bu tekkede "seccadenişin" olarak kalmıştı.

Osmanlı Devleti'nin en şişman sadrazamı olan ve Kanuni'ye hizmet eden Semiz Ali Paşa'nın az ileride ve bulvara yakın sokak köşesinde, 1565 tarihli güzel bir çeşmesi göze çarpar burada. Semiz Ali Paşa, öyle iriydi ki bu görünümünden dolayı Kalın Ali Paşa da derlerdi ona. Yaptırdığı 16. yüzyıl çeşmesinin tam karşısındaki basit, küçük bir bahçede ve evler arasında ise, yine yeşile boyalı bir "ahirûn" kabri görülüyor. Beşe bölünmüştür bu küçük arsa, yani beş mezar vardır. Bu nedenle de halk arasında "beş kardeşler kabri" diye bilinir bu kutsal mekân. Derler ki, hepsi de Fatih'in kahraman askerlerindendi ve 1453 yılının 29 Mayıs'ında kente girdiklerinde beşi birden burada şehit olmuşlardı. İşin ilginç yönü, hepsinin de ismi Murat idi!...

Semiz Ali Paşa çeşmesi

"Beş kardeşler"den az yukarıdaki ana bulvara doğru ilerleyince, Hattat Rakım'ın türbesinden dolayı aynı ismi almış sokak ile, Testereci Sokağı arasında bir Mimar Sinan eserine rast gelinir. Az önce sözünü ettiğim Sadrazam Semiz Ali Paşa'nın 16. yüzyılda yaptırdığı medresedir bu. Paşanın Eyüp gezimizde de güzel bir çeşmesini görmüştük. Fatih'in askerlerinden olan Evrenos Dede'nin türbesi medresenin arka tarafındadır.

Buradan, küçük bir parçası zamanımıza kalabilmiş hamamdan adını alan Ali Paşa Hamamı sokağına saparak doğuya, Fatih semtine doğru ilerleniyor. Yakın tarihlere dek yerinde duran bir yazlık sinema görülürdü bu eski hamamın yanında. Adı da, Aysu Sineması idi. Sinema arsasının yarısı, Ali Paşa Hamamı arsasının yarısından oluşuyordu. 1930'lardan 1970 sonlarına dek, İstanbul adeta bir yazlık sinema cennetiydi ve zengin-fakir, hemen her semtinde birkaç bahçe olurdu. Düşünün ki, Balat semtinde bile dört-beş yazlık sinema bahçesi yer alıyordu. Bu mekânlar, o semt sakinlerinin geceleri bir araya gelip eğlendikleri bir sosyal ve kültürel merkez konumundaydı. Ali Paşa Hamamı'nın bitişiğindeki Aysu Sineması'nın yazlık kısmı 1937'de, kışlığı ise bir yıl sonra, 1938 yılında faaliyete girmişti. Üstelik locaları bile vardı ve toplam 350 kişi film seyredebiliyordu burada.

Keskindede haziresi, mermer çeşme ve ahşap konut üçlemesi

Ali Paşa Hamamı Sokağı'nın az ilerisindeki Saray Ağası Sokağı'nın başında ise, perişan bir medrese ile karşılaşılır. Halil Paşa Medresesi, Fatih Camisi'ne doğru uzanan ve eski adı Zincirlikuyu Caddesi olan bu yol üzerindeki pek çok medreseden, yıkık dökük de olsa günümüze ulaşabilmiş nadir eserlerden biridir. Daha 20. yüzyılın erken dönemlerine dek bu güzergâhta öylesine çok Osmanlı eseri bulunuyordu ki, bir bir hepsi tarihe karıştı gitti ne yazık ki. Bazılarının isimlerini anımsıyoruz sadece bugün.

Az ileride Hasan Efendi'nin küçük medresesi dururdu. Bunun yanında ise Kadıasker Eftalzade Medresesi, karşısında Şeyhülislam Mehmet Efendi Medresesi, yol kıyısındaki küçük hazirede sadece mezarı kalan Eftalzade Keskin Dede'nin camisi, Sinan'ın muhteşem eseri Nişancı Mehmet Paşa Camisi'nin vaktiyle yanında yer alan Çukur Medrese, bu güzergâh üzerinde yer alıyorlardı. Ama hiçbiri yok şim-

di! Burada sözünü ettiğim Keskin Dede lakaplı kişi, II. Beyazıt dönemi şeyhülislamlarından Eftalzade Hamidüddin Efendi'ydi. 1502'de ölmüştür bu zat. Fatih Camisi'ne doğru gelinen Malta Çarşısı'ndaki Şekerci Han'ın köşesinde de bir medresesi vardı. Camiye, Keskin Dede'nin buradaki mezarından dolayı bu isim verilmişti ahali tarafından, yoksa onu Keskin Dede yaptırmamıştı.

Nişancı Camisi ise, Mimar Sinan'ın uzun ömrünün sonlarına doğru yaptığı, anıtsal boydaki güzel eserlerinden biri. Sultan III. Murat devrinin saray nişancılarından olan Mehmet'in görkemli türbesi de bahçesinde duruyor. Bu Mehmet Paşa için, "Boyalı" lakabının kullanıldığı da olurdu. Caminin karşısında ve yol üzerindeki barok üsluptaki mermer çeşmenin kitabesini Sünbülzade Vehbi Efendi yazmıştır. Çeşmeyi, III. Selim devrinde yaşayan Ebubekir Ağa 1793 tarihinde yaptırmıştı.

Bunca eserin yok olmasına karşın, Fatih ve Saraçhane'ye doğru ilerlediğimiz bu güzergâhta yine de eski İstanbul'un karakteristik dokusunu bazı noktalarda duyumsayabiliyor insan. Gözlemci çıkmazı karşısındaki ahşap konutlar da görsel yönden etkiliyor gezginleri. Ebubekir Ağa'nın mermer barok çeşmesinin de eşlik ettiği bu dekor, buralarda yok edilen tarihin acısını az da olsa hafifletiyor.

Koca Dede'den adını alan Kocadede Mahallesi, günümüzdeki Fatih'in 102 mahallesinden biri bu civarda. Hemen yan taraftaki Bakkalzade Sokağı kıyısında, arsa içinde bir harabe kalıntısı göze çarpar. Eskiden burada Bakkalzade Camisi dururdu. Ondan geriye kalanlar işte bu görülen parçalar. Gerçi 1850'lerde bir onarım geçirmişti, ama zamanımıza dek yaşatamadık işte onu da. Bu eski caminin de, şimdi arsasının yanı başında duran sokağın ismi de, bu eseri yaptıran Mehmet Çelebi'nin "Bakkalzade" unvanından geliyordu. Demek ki tanınmış ve zengin bir zat olan Mehmet Efendi bir bakkalın oğlu veya torunuydu!..

Fevzipaşa Bulvarı, Atikali semtini ortadan ikiye böler. Edirnekapı'dan Fatih'e doğru, solda kalan sokaklarda yer alıyor Bakkalzade. Bulvarın güneyinde, yani sağ tarafında ise Atikali'nin Karagümrük semtiyle buluştuğu sokaklara girilir. Buradaki en ünlü eser, hiç kuşkusuz ki, 16. yüzyıl sonlarından kalan muhteşem Mesih Mehmet Paşa Camisi'dir. Camiyi Mimar Sinan'ın inşa ettiğini iddia edenlerin yanı sıra, Davut Ağa'nın elinden çıkma olduğunu söyleyenler de vardır. II-I. Murat'ın sadrazamıydı Mesih Mehmet Paşa. Bu anıtsal caminin az gerisinde ta fetihten kalma küçük bir mescit durur: Akseki Mescidi. "Akseki" lakaplı Kemalettin Efendi yaptırmış bunu. 17. yüzyılda Dal Mehmet Efendi onarttığı için bu isimle de tanınır. 1897'de ise, Hacı Mehmet adlı hayırseverin onarımından sonra şimdiki biçimine gelmiş.

Aralarında asırlar olan üç kişi de caminin arkasındaki küçük hazirede yan yana yatıyorlar. Ünlü Hırka-i Şerif Camisi ise bunun hemen karşısında kalıyor.

Sultan Abdülmecit'in 1851'de yaptırdığı Hırka-i Şerif Camisi'nin yerinde vaktiyle, üstü kubbeli küçük bir yapı vardı. Kadı Veysi adında bir memurun yaptırdığı bu ahşap yapıda, Hz. Ömer'in, Veysel Karani'ye emanet olarak saklaması için verdiği ve I. Ahmet'in 1611'deki fermanıyla İstanbul'a getirilen Peygamber'in kutsal hırkası muhafaza ediliyordu. Sultan Mecit, 1840'ların sonlarında bu çok önemli emanetin saklı olduğu yapıyı ve çevresini satın aldı. Etrafını temizletti ve kutsal hırkanın da korunacağı özel bölümüyle, şimdi görülen çift minareli zarif Hırka-i Şerif Camisi'ni inşa ettirdi. Fakat inşaat süresince Peygamber'in kutsal emaneti, Yavuz Selim Camisi'nde korumaya alındı. İşte, şimdi Hırka-i Şerif'in avlusunda görülen küçük yapı, cami yapılmadan önce kutsal hırkanın sergilendiği özel bölümdür. Sultan I. Ahmet'in saraydaki tahtının arkasındaki niş içinde, sonra da burada korunmaya başlandı. Daha sonraki yıllarda ise, Sultan I. Abdülhamit'in emriyle hırka bu yapıda ziyarete açıldı (1780.) Sultan Abdülmecit ise, şimdiki muhteşem camiyi yaptırınca, kutsal hırka oradaki özel bölüme alındı. Küçük binanın duvarlarında bu olayları anlatan kitabeler var.

Cami avlusunun sağ tarafında görülen ve ahşap bir kapının gerisinde duran harap vaziyetteki eski büyük bina ise, bu kutsal hırkayı korumakla görevli muhafızların barındığı, ön yüzünde tuğralı bir kitabe bulunan konaktır. Bu bölgeyle yukarısındaki Fevzipaşa caddesi arasında kalan Altay Camisi yeni formuyla pek dikkate değer bir özellik arz etmese de, yüklendiği anılar çok eski ve ilginçtir. Vaktiyle, Atikali semtine çok yakın bu mahallede yalnız bir kadınla küçük oğlu ikamet ederlermiş. Çocuğun, çevredeki yemyeşil bostanlıklarda binip gezdiği bir de al tayı varmış. Ama, günlerden bir gün, talihsiz bir kaza sonucunda al tayının üzerinden düşüp ölmüş bu zavallı çocuk. Bu olay üzerine çok büyük acılar çeken anası, o acı hatırayı yüreğine gömüp çocuğunun al tayını satmış ve hayır olsun, gelen geçen çocuğum için dua etsin diye, eline geçen o paranın üzerine biraz daha koyup, "Al Tay Çeşmesi"ni yaptırmış. Sonra o bölgede yapılan bu cami de, o çeşmeden dolayı Altay adıyla anılır olmuş. Ne hazin bir öykü değil mi?

Atikali semtinin güneyini oluşturan Karagümrük'ün bu bölümü, 15. yüzyılda kurulmuş Muhtesip İskender Mahallesi'dir. Mahallenin en büyük yolu olan Eski Ali Paşa Caddesi'nde Sultan IV. Mustafa'nın anası Sineperver Hanım'ın yaptırdığı 1825 tarihli bakımsız çeşme bu-

lunur. Karagümrük'e doğru az yukarıda görülen ve üzerindeki güzel üzüm motifleriyle tanınan çeşmeyi ise, Abdülaziz'in anası Pertevniyal Valide Sultan 1870'lerde yaptırmış. Pek çok çeşme gibi bu da terk edilmiş haliyle öylece küskün duruyor yıllardır yerinde!

Bu, son derece ilginç ve keyif verici güzergâhtaki sokakların arasında görülen Kabakulak Çıkmazı'nın ön tarafında vaktiyle aynı isimli eski bir dergâh vardı, ama şimdi yok olmuştur. Dergâhın pek çok şeyhinin yattığı geniş haziresi yine de görülebiliyor. 1836'da Kadiri şeyhi Süleyman Safi'nin kurduğu dergâhın haziresinde, İbrahim Maşuki, Şemi İzzet Efendi, Adem Baba ve Abdülkadir Geylani soyundan gelen 40 civarında şeyh gömülüdür.

Mahalleye adını veren Muhtesip İskender Camisi ise, sokağın karşı köşesinde yer alıyor. Bir bahçe duvarı içinde, yeşile boyalı basit bir eser gibi duran ve Fatih döneminde yapılan bu cami ve çevresi, tarihe açılan bir sayfa gibi, pek çok anıyı barındırıyor. Fatih Mehmet'in muhtesiplerinden İskender Ağa yaptırmış bu camiyi. Dergâhtan dolayı Kabakulak Mescidi de deniyor buna. Yaklaşık 250 yıl biçimini koruyan eser, 1730'daki meşhur Balat yangınında (Haliç kıyısından buralara dek uzanmış alevler) çok hasar gördüğü için, 1730'da Sultan III. Ahmet (ya da aynı yıl patlayan ve Lâle Devri'ni sona erdiren Patrona Halil İsyanı'ndan sonra tahta oturan Sultan I. Mahmut) tarafından Kethüda Kâtibi Halil Efendi eliyle onarılmış. Bir minber de konulup camiye dönüştürülmüş bu küçük eser.

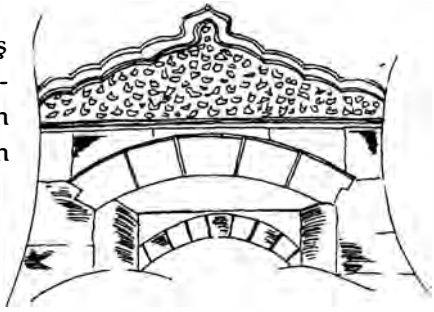
Camiye açılan Ahşap Minare Sokağı ile Cevizci Ekrem Sokağı'nın köşe yaptığı yerdeki ahşap evleri görmenizi öneririm. Şekilsiz binalar arasında hâlâ bu ahşap evlerle karşılaşabiliyor olmak, gerçekten büyük şans.

Güneyden Fatih'e doğru yürürken geçilen Hasan Halife Mahallesi'nde, Öksüzler Sokağı ile Abdullah Sokağı'nın birleştikleri köşede, ilk yaptıranın kim olduğu bilinmeyen güzel çeşmeyi mutlaka görmenizi isterim. Kemahlı Halil Ağa'nın 1805 yılında onarttığı kitabeli çeşmenin yerinde vaktiyle, Sadrazam Gürcü Mehmet Paşa'nın başka bir çeşmesi bulunuyordu. Gürcü'nün bu civarlarda iki çeşmesi daha vardır. Halil Ağa'nın çeşmesi 1907'de bir onarım daha geçirmişti.

Atikali ile Karagümrük'ü birbirinden ayıran Fevzipaşa Bulvarı tekrar kuzey yönüne geçilip doğuya doğru ilerlendiğinde, yolun ilerisinde dev Fatih külliyesini 15. yüzyılda inşa eden ve daha sonra Fatih'in ona kızmasından dolayı idam ettirdiği ünlü Mimar "Atik" Sinan'ın mezarının da bulunduğu sevimli "Kumrulu mescit" ile karşılaşılıyor. Duvarındaki mermer plaka üzerinde bulunan "üzüm dalında iki kumru" kabartmasından geliyor mabedin adı.

Eski yıllarda bu mescidin az doğusunda, sol tarafta Samanizade Medresesi ile, yolun sağında Yahya Tevfik Efendi Medresesi görülürdü. Bunlar da yoktur şimdi. Bir zamanlar İstanbul'un en yoğun medrese bölgesiydi bu güzergâh. Başka sayfalarda da sıkça sözünü ettiğim bu yapılar sapasağlam durabilselerdi eğer, onarım görmüş halleriyle, yepyeni, çağdaş birer kültür kurumuna, çeşitli sosyal etkinliklerin sergilendiği tarihi mekânlara dönüştürülmüş olurlar ve İstanbul bu kültür değerleriyle tarihi zenginliğine bambaşka zenginlikler katmış olurdu. Ama nerede?..

Tarihi Malta çarşısı buraya çok yakın. İstanbul'un en eski hamamı olan ve Fatih'in yaptırmış olduğu "Irgatlar hamamı", bu çarşının içinde yer alıyordu vaktiyle. Bundan da hiç bir iz kalmamıştır zamanımıza. Fatih Camisinin dış avlusunun "Çörekçiler kapısı", batıdan Malta çarşısına açılır. Çok hoş bir görünen bu tarihi ve otantik çarşı, yıllardır değişmeyen formuyla, eski binaların çevrelediği dar sokaklardaki dükkânlardan oluşuyor. Halis Trabzon tereyağları, en kalite peynirler, yumurtalar, kütür kütür meyveler, taze sebzeler, balıklar, nefis ekmekler, bu çarşının değişmez yiyecekleri olarak vitrinleri ve şirin dükkânların önlerindeki tezgâhları süsler. İstanbul'un ilk Müslüman mahallelerinden olan "Karaman", bu çevrenin adıydı. Fatih Mehmet fetih sonrasında İstanbul'un nüfusunu artırmak için Karaman'dan getirdiği insanları bu semte yerleştirmişti.

Fatih Camii avlu doğu kapısının orijinal, renkli taş süslemeleri

Diğer pek çok mahalle gibi, beş asırdır ismini korur Fatih'in bu bölgesi. Buradan itibaren Fatih külliyesinin doğusundaki Saraçhane'ye ilerleyen yolun adı da "Büyük Karaman"dır. Bütün bu bölgenin, hatta tarihi yarımadanın en görkemli eserlerinden bir olan Fatih Camisi, Malta çarşısı ile, doğudaki Saraçhane yerleşimi arasındadır ve İstanbul'un 4.tepesini taçlandırmaktadır. Sultan 2.Mehmet'in mimar Atik Sinan'a 1463'lerde yaptırdığı bu caminin, şimdiki gibi merkez kubbesinin dört yanında dört ayrı yarım kubbesi yoktu. Çünkü günümüzün Fatih Camisi, 1766'daki korkunç depremde yıkılmış ve III. Mustafa'nın emriyle 1771'de şimdiki "yarı barok-yarı klasik" formuyla yeniden yapılmıştı. 15. yüzyıl yapısı orijinal caminin merkez kubbesini ise, yalnız mihrap yönündeki yarım kubbe desteklemekteydi. Ama bununla birlikte o eski caminin minareleri, şimdiki gibi iki taneydi. Açık iç avlu revaklarının bir kısmı, minarelerin alt bölümleri, Saraçhane yönüne açı-

lan renkli taş süslemeli dış avlu kapısı ve başka birkaç mimari parça, o eski günlerden yadigâr kalmıştır.

Fatih'in ana bulvarı olan ve adını Mareşal Fevzi Çakmak'tan alan "Fevzi Paşa Caddesi"nin üzerinde ve semtin merkezinde bulunan Millet kütüphanesi, 18. yüzyıl başlarında ünlü şeyhülislam Feyzullah Efendi tarafından yaptırıldı. Biraz kayırıcı biriydi bu Feyzullah efendi. Pek çok yakınını devlet bürokrasisinde önemli basamaklara yerleştirmişti. Dönemin sultanı II. Mustafa'nın Edirne'de ikamet etmesini sağladıktan sonra, payitaht ve yönetim neredeyse Feyzullah Efendi'nin eline geçti. O sıralarda İstanbul'da görülen ekonomik kriz nedeniyle Edirne isyanı başladı. Her şey tersine döndü ve beklenen son kendini göstermekte gecikmedi. Feyzullah Efendi idam edildi.

Saraçhane'nin bu kısmına, Fevzipaşa Bulvarı'nın güneyinde ve cadde kıyısında kalan Dülgeroğlu Camisi'nden dolayı Dülgeroğlu Mahallesi derlerdi eskiden. 1934 yılında ise bu mahalle daha aşağıdaki Sofular'a bağlandı. Fevzipaşa Bulvarı bu eserin yakınlarından itibaren Macar Kardeşler Caddesi adını alır ve 1960'larda yapılan Haşim İşçan Geçidi'ne dek ulaşır. Macar Kardeşler adı 1913 Ağustos'unda Türk-Macar kardeşliği anısına verilmişti bu caddeye.

Fatih'in yaptırdığı ve 20. yüzyıl başlarına dek kötü durumda olsa da yerinde duran dev Saraçhane Külliyesi, günümüzde bu caddenin kuzey tarafında, Fatih Parkı ve belediye binasının bulunduğu geniş alanda yer alıyordu. İç avlusunda da Sultan Fatih'in adını taşıyan bir mescit dururdu. Bu eserler tamamen yok olmuştur. İstanbul fethedildikten 22 yıl sonra, 1475 yılında bitirilen ve çok büyük ölçüde Bizans eserlerinden arındırılarak tamamen "Müslüman-Türk mahallesi" hüviyetine sokulan Fatih'in bu bölgesine adını vermiş devasa Saraçhane Külliyesi'nin sadece adı kalmıştır şimdi bu semtte.

Saraçlar yeni başkentte iş görmek için 22 sene beklemediler kuşkusuz. Bu külliye yapılmadan önce Bedesten civarında ve dağınık halde üretim yaparlardı. Fatih'in yaptırdığı bu muazzam çarşı, uzun yıllar hizmet verdikten sonra 5 Eylül 1693 tarihinde yanıp harap oldu. Saraçlar iş yapamaz hale geldiler. Böyle olmakla birlikte, Sultanahmet ve Beyazıt gibi semtlerde birtakım işyerleri açarak, dericilik ve hayvan koşumları üretmeye gayret ettiler. Sonraları Saraçhane yeniden inşa edildi. Dış duvarlarını İmrahor-i Evvel Ahmet Ağa yaptırdı.

Saraçhanenin üç kapısı vardı. İçerideki dükkânların kapıları akşam kepenklerle kapatılırdı. Orta avluda, saraçlar için yaptırılan Fatih Sultan Mehmet Camisi'nden başka, deri işlemek için gerekli olan pek çok çeşme ve havuz bulunurdu. Zamanının en hareketli çarşılarından olan Saraçhane'de, deri ve saraçlık işlerinin dışında, yan üretim kolların-

dan, sandıkçılar, kırbacılar gibi işyerleri de yer alır, saraçlara malzeme sağlayan deri tacirlerinin de depo ve dükkânları görülürdü. Hatta, büyük külliye içindeki sokaklar bile, bu iş kollarının ve çevre mahallelerin adını taşırdı. Bunların bazıları, Sandıkçılar Caddesi, Kırbacılar Caddesi, Cami-i Şerif Altı Sokağı, Orta Sokak, Karaman Kapısı Sokağı, Baş Kapı Sokağı idi.

Saraçhane içindeki dükkânların kiraları, çok şaşırtıcı biçimde, 1836 yılına dek hep aynı kalmıştı. Ayasofya vakfına bağlı olduğundan, bu tarihten sonra kiralarda bir yükseltme yapıldı. 1908'e dek varlığını koruyabilen bu çok önemli ve tarihi hatıralarla dolu çarşı, yaklaşık on yıl sonra çıkan çok büyük Fatih yangını yüzünden tümden tarihe karışıp yok oldu, gitti.

Günümüzde Bozdoğan Su Kemeri'ne açılan bazı sokakların isimleri, asırlar önce bu Saraçhane'de yapılan çeşitli işlerin anılarını yansıtması açısından hayli ilginçtir. Yemciler Sokağı, Sırımcılar Sokağı, Testereciler Sokağı, Keserciler sokağı... Şimdiki Büyük Karaman Caddesiyle tarihi su kemeri arasında kalır bu ilginç sokaklar. Çırçır'ın az kuzeyinde ve eski At Pazarı civarında, 19. yüzyıl sonlarında, Numune Şükran Merkez Rüştiye Mektebi adındaki eğitim kurumu faaliyetlerini sürdürürdü.

Eski Saraçhane Külliyesi çevresinde yer alan Su Yolu Sokağı'nın adı vaktiyle Atatürk Bulvarı (eski Kapan-ı Dakik Caddesi) kıyısına yakın Mimar Sinan'ın yaptığı Kırk Çeşme Maksemi'nden gelir. Kent dışındaki ormanlardan getirtilen sular günümüzde olmayan bu maksemde (bir tür su deposu) toplanır ve çeşmelere dağıtılırdı. Geriye bu eski sokak isimlerinden başka hiçbir şey kalmadı ne yazık ki!

"KAYI" DAMGASI

Osmanlı ordusunda ateşli silahların hangi dönemde kullanıldığı tartışmalara açık da olsa yaygın kanaat, İstanbul'un alınmasıyla iyiden iyiye kendini göstermeye başladığıdır. Ama 1421'deki Düzmece Mustafa olayında, 1430'daki Selanik'in fethi sırasında ve 1444 Varna kuşatmasında Osmanlı askerlerinin tüfek kullandığı, Fatih Sultan Mehmet'in de İstanbul'un fethi sırasında bir "tüfenkçi tümeni" oluşturduğu bilinir.

Bununla birlikte tüfeğin halk arasında da kullanılması Sultan Süleyman döneminde, 1559'dan sonra gerçekleşmişti. Tabii bunun peşinden sakıncalı durumlar bir bir ortaya çıkmaya başladı. Olur olmaz kişilerin ve asilerin ellerine de geçen tüfek, ayaklanmaları daha da içinden çıkılamaz hale soktu. Aynı yüzyılın sonlarına doğru bu kez, çok daha rahat kullanılabilen ve kolaylıkla taşınan tabancalar görülmeye başlandı İstanbul'da. Günümüzde ancak müzelerde görebildiğimiz bu tabancalar oldukça kaba görünümlü ve iri, üstelik tek atımlıktı. Saniyelerin bile çok önem taşıdığı savaş anında bu tabancaların yeniden doldurulup ateşlenmesi oldukça uzun bir zaman alıyordu. Bu yüzden Osmanlı süvarisi sefere çıktığında, atının arkasında dolu olarak dört ayrı tabanca taşımak zorunda kalıyor ve birini ateşlediğinde onu hemen doldurma zorunluluğundan kurtulmuş oluyordu.

Bu ateşli silahlar yaygın şekilde ancak 18. yüzyıldan sonra İstanbul atölyelerinde ve tüfenkhanelerinde üretilmeye başlandı. Ordunun silah gereksinimi asırlardan beri, "cebeci ocağı" tarafından karşılanırdı. Üretilen silahlar bu ocak tarafından savaş öncesi askerlere dağıtılır, savaş sonrası ise toplanıp temizlenir, tasniflenir ve yeniden kullanılmak üzere ocak depolarına kaldırılırdı.

Zaman içinde artık tamamen bu ateşli silahların kullanılmasıyla resmi üretimhaneler bunların imalatına yetişemez oldu. O nedenle Osmanlı Devleti kontrollü olarak özel şahıslara ait İstanbul atölyelerinde tüfek üretmeye başladı. Askerler tüfek talimlerini genellikle her perşembe günü, Aksaray'ın az kuzeyindeki Horhor semti yakınındaki yeniçerilere ait yeni odalar kışlası önündeki ünlü Et Meydanı'nda yaparlardı. Günümüzde burada Ahmediye Camisi bulunur. (Vaktiyle bu camide sadece sabah ve akşam namazları kılınmaktaydı). O zamanlar buraları şimdi olduğu gibi yapılarla dolu değildi kuşkusuz. Geniş talim alanları ve bostanlıklarla kaplıydı. Askerler için kışlaya getirilen kazanlar dolusu et, buradaki geniş "et meydanı"na boşaltılır, sonra da ocaklara taksim edilirdi.

18. yüzyıldan itibaren en kaliteli tüfeklerin imal edildiği ve sayıları hızla artan özel tüfenkhanelerin başında İmalathane-i Harbiye gelirdi. Şişhane Tersane-i Tüfenkhanesi de, günümüzün Şişhane semtine adını veren çok önemli bir atölye olmuştu. Unkapanı Tüfenkhanesi ise ürettiği kaliteli silahlarla adından çok söz ettirmişti. (Bu arada, Şişhane sözcüğünün aslının Şeşhane olduğunu da belirteyim. Zaten bu da bir tüfek modeli ile ilgilidir.)

Sultan III. Selim devrinde geliştirilen ve bugün de tüm görkemiyle ayakta duran Tophane-i Amire fabrikasında da bu silahların seri üretimleri yapılmaktaydı. Bazı tüfeklerin madeni kısımları o denli özenle ve sanatkârane işlenirdi ki, bunlar adeta birer sanat eseri sayılırdı. Tabancalarda da aynı işlemler uygulanırdı. Cebehane'de, yani ordunun silah deposunda, raflara dizilen bu silahların üzerine ilginç şekilde "kayı" sözcüğü bir damga gibi vurulurdu. Bu, Osmanlı Devleti'nin soyunun, Bilecik'teki "Kayı boyu"ndan türediğini gösteren ve bu anıyı nesilden nesile aktarmak için uygulanan hayli duygusal bir göndermeydi. Osmanlıların atası sayılan Kayı aşireti, böylece yüzyıllar sonrasının icadı olan tüfekler üzerinde ve askerlerin omuzlarında varlığını ve hatırasını sürdürmeye devam etmekteydi.

Tüfekler üzerinde sadece bu damga bulunmazdı elbette. "Sahh", yani "doğrudur" damgası da sık görülürdü bu silahlarda. Ayrıca, "bâlâ", "âlâ", "nusret" gibi üstünlük kavramlarını yansıtan sözcükler de birer damga olarak tüfekler üzerine adeta dantel gibi işlenirdi.

TÜRLÜ TÜRLÜ TÖREN ALAYLARI

Fatih döneminden Osmanlı'nın tarihten silindiği günlere dek, özellikle başkent İstanbul'da pek çoğu saray tarafından düzenlenen ve birbirinden göz alıcı, görkemli, heyecan verici tören alayları düzenlenirdi. Sünnet törenlerinden okumaya başlama törenlerine, gelin alayларından cuma selamlıklarına dek pek çok şenlik alayı veya töreni, İstanbul halkına, gündelik sıkıntılarını unutturur, devletin gücünü göstermek açısından da onlara güven verip mutlu olmalarını sağlardı.

Tören alaylarında iş gören, çeşitli malzemeler yapan, bunları satan esnaf ve sanatkârlar da, böylece gelir elde ederler ve ekonominin canlanmasına az da olsa katkı sağlarlardı. Bu törenlerin vazgeçilmezlerinden birisi olan "şedd kuşanma" gösterisi çok ilgi uyandırırdı. Bu, esnaflıkta çırak, kalfa ve ustalık aşamalarıyla ilgili bir gösteriydi. Mesleğinde ustalaşan esnaf, bu "şedd kuşağı"nı bağlamayı hak ederdi. Ayrıca, belirli bölgelerde esnaf, pazar yerleri kurar ve buralarda mallarını satardı. Şehzadebaşı Camisi'nin dış avlusu, Beykoz ve Paşabahçe'deki küçük cam kârhaneleri, bunlardan birkaçı idi. Terzi ustaları ise en çok Gülhane Parkı önündeki Soğukçeşme semtinde toplanmışlardı ve Osmanlı'nın en büyük dikimevi de buradaydı. Yetenekli terzi esnafı, "hayyâtîn-i hassa" adıyla çalışırdı burada.

Kılıççı esnafı, daha çok Mahmutpaşa Camisi yakınındaki Kılıççılar Çarşısı'nda iş görürdü ve "10 okka demirden yapılan kılıçlar"ı çok beğenilirdi.

Kuruyemişçiler Çarşısı'nda, envai lezzette yiyecek üretilir ve pazarlanırdı. "Köftür" denilen cevizli sucukları, "tavşat"lar, yani armut kurularını, siyah ve sarı erikten yapılan pestilleri, nardenkleri, kayısı kurularını, bademleri, fındık içlerini bu esnaf tören alaylarında sergilerdi.

Makaracı esnafı ise, Galata kıyısındaki Mumhane İskelesi yakınındaki kârhanelerde iş görürdü. Her türlü gemi için boy boy makaralar üretilirdi. Mengeneci esnafı, yünlü kumaşları ısıtılmış mengenelerden geçirip menevişlendirmek için kendi işliklerinde değişik ebatlarda mengene üretiyordu. Kapalıçarşı dolaylarındaki Kürkçüler Çarşısı esnafı ise, cılgıva, tavşan, elma, zerdeva, feyum, servi gibi isimlerle, çeşitli kürkler imal ederlerdi. "Misk yağcılar" esnafı da, "yedi dağın mis kokulu çiçeklerinden" elde ettikleri kokuları, fildişi kutularda sergilerlerdi.

Mumculuk, genellikle Eğinlilerin elindeydi ve bunlar İstanbul'un fethiyle yeni başkente getirtilmişlerdi. Kentin en gerekli malzemesini ürettikleri için satışları iyiydi. Galata'da, Eminönü Zindankapı'da ve Kara Gümrüğü havalisinde üretim yerleri vardı. Nurbanu Sultan'ın da 16. yüzyılda Üsküdar sırtlarında kurduğu bir mumhane vardı. Matbah-ı Amire'de ve Yedikule salhanesinde kesilen hayvanların yağları bu mumhanelere sevk edilirdi.

Bu sanatkârların arasında kuşkusuz en çok nam salanlar ise, yaptıkları eserlerle her göreni büyüleyen "nahilbent"lerdi. "Nahil" veya "nahıl", düğün ve sünnet alaylarında nahilbentler tarafından gezdirilen, üstleri yapay süslerle donatılmış ve boyları bazen 22 metreye dek ulaşabilen, kule biçimindeki ahşap yahut mumdan yapılan şenlik objesiydi. Görkemli görünümleriyle seyredenleri heyecanlandırıp coşturan bu nahılları, genellikle saray törenlerinde, şehzade sünnet alaylarında kullanırlardı. Orta boydaki nahıllar daha çok padişah kızlarının gelin alaylarında gezdirilirdi. Küçük boydakiler de genellikle İstanbul ahalisinin, bir zenginlik göstergesi tören alaylarında gezdirmek için yeğlediği süslerdi. İstanbulluların evlilik törenleri için hazırladıkları nahılları genellikle "kız evi" yaptırırdı ve buna "gelin mumu" denirdi.

Osmanlı tören ve şenlik alaylarında, meydanlarda ve sokaklarda toplananların şaşkın bakışları altında dolaştırılan ve nahilbentler tarafından özenerek imal edilen bu kocaman nahıllar, İstanbulluların en çok hoşlandığı eğlence aletiydi. Nahil ustaları da pek tanınırdı kentte. Hatta bunlardan birinin adını taşıyan Nahilbent (yahut Nakilbent) Camisi, Sultanahmet'teki Hipodrom'un hemen güneyinde hâlâ durur.

Nahılların taşıyıcı unsuru olan iç iskeletleri balmumundan ve gümüş tellerden hazırlanarak yapılırdı. Sonra da bu ağaç kütüğü ve kule benzeri nahılın üzeri, envai çeşit çiçeklerle, hayvan resimleri ve modelleriyle, rengârenk kumaş parçalarıyla alabildiğine süslenirdi. Bunların bazıları kat kat düzenlenir ve bir minareye benzer şekilde yukarıya doğru daralırdı.

İstanbul'da ilk görkemli nahıl alayı erken 16. yüzyılda ve Kanuni'nin ünlü sadrazamı Makbul İbrahim Paşa'nın düğününde gezdirilmiş ve akın akın tören meydanına gelen İstanbul ahalisi, gördükleri muazzam manzara karşısında adeta büyülenmişti. Aynı yüzyılın sonlarında ve III. Mehmet'in sünnet alayında tam 360 adet nahıl gezdirilmiş ve şenliğin büyüleyici ortamında İstanbul'da yer yerinden oynamıştı. 17. yüzyılda Sultan İbrahim'in Fazlı Paşa ile evlenen kızının düğün alayında sokaklarda gezdirilen nahılların sadece ikisini tam elli kişinin taşıdığı kaydedilmiştir. Sultan kızı Zübeyde'nin bu gelin alayındaki nahıl için 20 okka gümüşün kullanılmış olduğu İstanbul'da dilden dile anlatılmıştır ki, bazı nahıllarda kırk veya atmış bin parça bulunduğu da görülürdü.

Şenlik alaylarının vazgeçilmez süslerinden olan bu nahılları ilk olarak kimin tasarladığı net olarak bilinmese de Evliya Çelebi'miz İstanbul'da gezdirilen böyle bir nahılın mucidinin Müyesser Ezheri adındaki bir sanatkâr olduğunu anlatmıştır. Evliya bunu, "üzeri süslerle dopdolu, balmumundan yapılma bir ağaç taklidi" diye tarif eder.

Eski törenler içinde "sûr-ı hitân" denilen sünnet alayları, "sûr-ı ârûs", yahut "sûr-ı cihâz" diye tanımlanan evlenme ve çeyiz törenleri, "viladet-i hümayun" olarak adlandırılan şehzade doğumları, Osmanlı gelenekleri içinde, en sükseli ve heyecanlı geçen, günlerce süren önemli şenlik alayları olur, etkileri, dedikoduları aylarca dilden dile anlatılırdı. Bu şenliklerde zaman zaman güreş müsabakalarının yapıldığı da görülürdü. İstanbul'da bir güreşçiler tekkesi vardı. Ters kabza, Cezayir sarması, kesebent, karabaşzade, kabak dikme, boğma stillerinde pek çok güreş tutulurdu bu eğlencelerde.

İstanbul'un yaşadığı bir diğer şaşaalı tören alayı ise, sultanın katıldığı "cuma selamlığı" idi. Bu, Osmanlı tören gelenekleri içinde en sessiz ve o ölçüde de görkemli bir alaydı ve sultanın İstanbul halkına göründüğü ender günlerden biriydi. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına doğru, 1870 Beyoğlu yangınından sonra yeni yeni gelişmeye başlayan Cadde-i Kebir'in sonundaki Taksim kışlası ahırlarına tören güzergâhını izlemek için ulaşan ahali, burada sert bir dönüşle Alman elçiliğinin bulunduğu yokuşa gelince (şimdiki Gümüşsuyu yokuşu) devasa bir mezarlık alanıyla karşılaşırdı. Tepeleri kavuk motifli tarihi mezar taşları öteye beriye saçılmış, bazıları kopup yere düşmüş haldeydi bu "Büyük Mezarlık"ta. Yüzlerce servi ağacı, masmavi göklere doğru koyu renkli sütunlar gibi yükselmekteydi ve ortalığı kesif bir ağaç kokusu sarmıştı. Ahali, işte bu derin ve ürkütücü sessizlik içinden geçip, eski mezarlar arasından (şimdiki AKM'nin bulunduğu ve Alman Konsolosluğu'nun karşısındaki yamaçlar) Yıldız'a doğru sultanın cuma selamlığını izlemeye koşardı.

Osmanlı sultanı bu tören için sade giyinmeye çalışır ve yanına yakın ailesini ve muhafızlarını da alarak törene atının üzerinde ya da arabasının içine kurularak başlardı. Üst düzey devlet erkânının genellikle katılmadığı bu törende yaklaşık 300 kişi bulunurdu. Yol boyunca biriken ve sultanı yakından görebilecek olmanın büyük heyecanını taşıyan İstanbul halkı, herhangi bir konudaki şikâyet dilekçesini de sultana takdim edebilme şansına sahip olurdu. Ama dilekçeler sultana doğrudan verilmez, bunları onun muhafızlarından biri toplardı. Sultan, toplattığı bu şikâyet dilekçelerini daha sonra tek tek okutup çözmeye çalışır, bu şekilde ahalinin genelde hangi konularla ilgili şikâyetlere yoğunlaştığını anlamaya çabalardı. Ama halkın şikâyeti, bazılarını da çok korkuturdu: Devlet adamlarını!..

Çünkü sarayın üst kademe yöneticileri, paşalar ve nazırlar şimşekleri üstlerine çekebilirlerdi bu şikâyetlerin içerikleri konusunda. O nedenle de dilekçe verilmesi işine pek sıcak bakmazlar, onlardan olabildiğince uzak durmaya çalışırlardı. Sultanın cuma selamlığına çıkması ve halkla yakınlaşması, işte bu nedenle bürokratları ürkütürdü. Solakların toplayıp sultana sunduğu şikâyet dilekçelerinin okunması sonucunda kendilerine bir zarar gelebileceği endişesi yüzünden huzursuz olurlar ve sultanın böyle selamlıklara katılmasını pek de istemezlerdi. Belki de bazı paşalar yaptıkları birtakım yolsuzlukların, açığa çıkabileceğinden korkarlardı.

Sultan bu tören süresince İstanbul ahalisine kendini gösterirken, atının üzerinde veya arabasının içinde onları başıyla hafifçe selamlar, zaman zaman da para dağıtarak insanları sevindirirdi. Sultanın kendisini İstanbul ahalisine beğendirmesi, onların gönlünü kazanabilmesi için, merhametli gözükmesi gerekiyordu. Birçok sultan bu nedenle camilere giderken yanlarına "çantacı", "buçukçu" denilen görevlileri de alırlar ve sultanın dikkatini çeken yoksullara, hayır dualarını almak için keselerden para dağıtılırdı.

Törende sultanın yanında duran iki has adamı altından bir ibrik içinde şerbet taşır ve sultanın susuzluğunu hemen giderebilmek için hazırda beklerler, gerektiğinde bir maşrapa ile ona ikram ederlerdi. Sultanların cuma selamlıklarını saray içinde değil de halkın içine karışmak adına saray dışında bir camide yapmalarının kuşkusuz ki dini kurallarla da yakından ilgisi vardı. Halkla birlikte namaz kılmak dinsel bir gelenekti çünkü. Cuma vaizlerini dinlemek ve halkın heyecanla gittiği en büyük protokol camisi Ayasofya'da, bu vaizlerin en kıdemlileri olan ve hükümet tarafından atanan Ayasofya kürsü şeyhinin sohbetlerine katılmak kaçırılmaması gereken bir dinsel törendi.

Bu camilere gidiş törenleri Sultan II. Abdülhamit devrine dek atla yapıldığı halde, bu sultandan sonra artık araba kullanılmaya başlanmıştı. Tabii bu uygulama aslında şuna dayanıyordu. 1876 yılında II. Abdülhamit, bir cuma selamlığı için Ayasofya'ya gitmeye karar verdi. Hemen tören hazırlıklarına girişildi. Ama bir gece önce sultanın aniden dişi ağrımaya başladı ve sonra da yanağı şişti. Sabah bu suratla uyandığında, selamlık töreni sırasında, atının üzerinde suratına rüzgâr vurup yanağının daha da şişmesinin önüne geçilmesi için, görevliler onun bir arabaya binmesinin daha uygun olacağını söyleyip sultanı ikna ettiler. Sait Paşa'nın da önerisiyle, derhal dört at koşulu bir araba hazırlandı ve sultan bu arabayla Ayasofya'ya gitti. Araba geleneği, işte böylece başlamış oldu.

Abdülhamit her cuma selamlığı için başka bir camiye gitmeyi arzu ederdi. Gittiği en uzak cami Eyüp Sultan Camisi olmuştu. Bununla birlikte kılıç kuşanma törenleri cuma selamlığı törenlerinden daha önemli kabul edildiğinden, sultanların bu törenlere gidişleri altı atın koşulduğu arabalarla gerçekleşirdi Eyüp'te.

Cuma selamlığı törenlerinde sarayda her zaman mevcut olan türlü çeşitli soytarılar, cüceler de bulundurulur, uygun bir anda bunlar halkı eğlendirmek için işe koyulurlardı. Bir yerde böyle uygulamalar halkın moralini ve maneviyatını yükseltmek, onları coşturup eğlendirmek, sıcak bir ortam yaratabilmek adına icra edilirdi. Cuma selamlıklarına düşkün olan ve titizliği ile nam salan Sultan Abdülaziz, bu veya benzeri bir tören alayında bulunduğu zaman, yakışıklı ve ilgi çekici olmalarına dikkat edilen askerlerin üzerindeki intizam ve temizlik had safhaya varırdı. Hepsinin üniformaları pırıl pırıl parlar, atları semiz, bakımlı ve diri görünümlü olurdu. Ayrıca sultanın geçeceği güzergâhlarda, yollar, kaldırımlar onarılır, gerekli yerlere çiçekler ekilir, ağaçlar dikilir, var olanlara çekidüzen verilirdi.

Abdülaziz'in saltanat kayıklarıyla yaptığı törensel geziler ise cuma günleri gerçekleştirilirdi. Sultan bu selamlık törenlerinde genellikle Beylerbeyi, Emirgan ve Ortaköy camilerini yeğlerdi. Namaz sonrası ise bu kez eğlenip dinlenmek için, Göksu veya Kâğıthane mesirelerine giderdi. Buna karşın, sultanın en az uğradığı yerler ise, tuhaftır, kendi yaptırdığı Beylerbeyi ile Çırağan sarayları olurdu. Buraların uğurlu olmadığına inanırdı sultan. Yangın korkusu bulunan Abdülaziz, saraydaki mangalların üzerine kapak örttürür ve ateşlerini de sık sık kontrol ederdi.

Törenler ve selamlık alayları dışında da her gün sokağa çıkmayı ihmal etmezdi Abdülaziz. Atına veya arabasına atladığı gibi, Boğaziçi'nin uzak köylerine dek gider gezerdi. Avlanmaya da sıkça çıkan sul-

tan, daha çok Koşuyolu-Validebağı'ndaki av köşkünü yeğlerdi. Son cuma selamlık törenini ise, Mayıs 1876'da yapmıştı Abdülaziz. Ayrıca sultanlar, şehzadelerinin okula başlamaları için düzenlenen "bed'-i besmele" törenleri de düzenliyorlardı. Ama II. Mahmut'tan önce hiçbir sultan bu töreni uygulamamıştı.

Sultan Mahmut, kendi döneminde iyice dikleşen ve asileşen yeniçeriler yüzünden saraydan uzak camilere cuma selamlığına gitmek yerine, yakınındaki camileri yeğlerdi. Ayasofya ile Gülhane Parkı girişi arasında uzanan hızlı tramvay yokuşunun üzerinde şimdi de görebildiğimiz 18. yüzyıldan Zeynep Sultan Camisi, Mahmut'un gittiği camilerin başındaydı ve sarayın adeta burnunun dibindeydi. Hatta buradaki bir namaz sonrasında, azgınlaşan ve ortalıkta huzur bırakmayan yeniçeri teşkilatından bir ağayı, herkesin gözünün önünde, "Nedir sizlerin ettiği bu kâfirlik?" diye azarlamış ve uzun bir nutuk çektikten sonra, ağanın üzüntüden ağlamasına neden olmuştu.

Bazılarına sultanların da katıldığı bayram alayları ise, tahminlerin ötesinde coşkulu olur, adeta düşsel bir dünya yaratılırdı meydanlarda ve caddelerde. Bu muhteşem törenlerde, koşucu denilen "peyk"lerin başlarının üzerindeki kocaman, tüylü süslerin arasından, adeta sisler içinde bir düşler âleminden çıkıyormuşçasına padişahın kendisi belirir ve o an bu sahneleri seyreden ahali çok derinden etkilenir, heyecan doruğa çıkardı. İstanbulluların moralini yükselten bu güç ve şatafat gösterisi, onları zor yaşam koşullarının dertlerinden biraz olsun uzaklaştırırdı.

Bir sultan öldükten sonra yeni veliahtın resmen tahta oturup sultan olması için, Eyüp'te kılıç kuşanması gerekiyordu ki, bunun için düzenlenen cülus törenleri, Osmanlı Devleti'nin en önemli gövde gösterilerinden biriydi. Saraydan teknelerle hareket edilerek Eyüp'e varılır ve Bostan İskelesi yolundan Eyüp Sultan türbesinde Peygamber'in yahut da dört halifeden birinin kılıcı kuşanılırdı. Bu törenlerin değişmez tanıkları olan tahtın her iki yanında duran has odalılar, bu konuda resmedilmiş hemen her minyatür eserde, şatafatlı giysileriyle görülebilmektedir.

Tören alayları içinde kuşkusuz en görkemlilerinden ve en fazla kural-kaide taşıyanlardan biri de "elçi alayları" idi. Bu, gerçekten inanılmaz şaşaalı törenlerde en ufak bir protokol hatası asla affedilmez ve hoş olmayan sonuçlar da doğurabilirdi. O nedenle bu törenler başlamadan önce, her şey en ince ayrıntısına dek planlanır ve defalarca gözden geçirilirdi. Kimin ne şekilde karşılama yapacağı, kimlerin nerelerde duracağı, nasıl hareket edeceği, nerelere girip çıkacağı prova edilirdi. Sorumlu kişi, ayrıca bu töreni not ederdi.

Elçi İstanbul'a ulaştığında genellikle Pera'da ikamet ettirilirdi. Sabah olunca buradaki konağından alınıp iskemle ile (!) taşınırdı. Ama çevresindekiler hep yaya olurdu. Bu şekilde yokuş aşağı Tophane İskelesi'ne inilir ve orada bekleyen bir kayığa bindirilerek saraya götürülürdü. Törenin en dikkat çeken ve her davranışın önceden çizilen şemalara göre belirlendiği sıkı kurallarla dolu bölümü asıl bundan sonra başlardı.

Elçi alayı töreninin en şaşırtıcı kısmı ise adeta "bir Türk'e benzetilen" ve bunun için de üzerine Türklere has elbiseler giydirilen elçinin görüntüsüydü. Sultanın önüne genellikle bu şekilde çıkarılırdı elçi. Törenin en sessiz bölümü de bu sıralarda yaşanırdı. Kimseden çıt çıkmaz ve bu sessizliğin sağlanması için de görevliler azami ölçüde dikkat gösterirlerdi.

Önemli bir gösteri olan elçi kabul törenlerinin en şaşaalılarından biri, 1700 yılında Boğaziçi'nin Asya kıyılarındaki ünlü Amcazade Yalısı'nda gerçekleşmişti. Bir yıl önce, 1699'da burada imzalanan Karlofça Barış Anlaşması'ndan sonra, anlaşma belgelerini Amcazade Hüseyin Paşa'nın yalısına getiren Avusturya elçisi Groff Oettingen, konser verdirmek için yanına pek çok klasik batı müziği ustasını da almıştı. Bu konser aynı zamanda İstanbul'daki ilk batı müziği dinletisi olarak kayda geçmiştir.

Osmanlı Devleti ise buna karşılık vererek, İbrahim Paşa başkanlığında bir heyeti Viyana'ya göndermiş, bu heyet de beraberlerinde getirdikleri 12 kişilik "mehter-i enderun" takımı ve 30 kişiden oluşan "mehteran-ı tabl-u âlem" ve diğer görevlilerle birlikte toplam 58 kişiye ulaşan gösteri heyeti, orada çok etkileyici bir mehter marşı dinletisi gerçekleştirmişti. Fakat o günlerde Avusturya kraliçesi doğum yapacağı için Osmanlıların bu gösterisi, "İmparatoriçemiz de seyretmeyi çok arzu ediyor," denilerek üç gün ertelenmişti. Avusturyalıların konserini ise, İbrahim Paşa hiç böyle seslere alışık olmadığı için, belli etmemeye çalışsa da doğrusu pek beğenmemişti.

Esasen 18. yüzyılda Avrupa'ya gönderilen ilk elçilerimiz için oradaki saraylarda düzenlenen ağırlama törenlerinde de klasik müzik çalınır, operalar sergilenirdi. Osmanlılar ilk kez gördükleri bu operalara "hayalhane", oyunculara ise "lub-baz" derlerdi. Bizdeki meddahların karşılığı gibi görülürdü bunlar. Ama bizimkiler "sınai-i acibe" diye tanımlayarak operaları pek garip bulmuşlar ve gitmemek için epeyce nazlanmışlardı bu salonlara. Böyle bir gösteride, Mustafa Hatti Efendi isimli zat, namaz vakti geldi diyerek opera devam ederken salondan çıkıp gitmiş, ancak rica üzerine geri dönüp sıkıla sıkıla oyunu izlemek zorunda kalmıştı. Konser sonrası ikram edilen şekerlemeler için ise

Mustafa Efendi, "tondurma tabir eyledükleri hulviyyat" diyerek bir de afiyetle dondurma yemişti konser üzerine.

Bu yüzyılda Avrupa'da izlenen havai fişek gösterileri ve törenleri de bizim elçileri çok etkilemiş ve heyecanlandırmıştır. Bunları İstanbul'da da tatbik etmeyi arzulayan Osmanlı heyeti, onlara benzer tören alaylarını başkentte de sergilemişlerdir sonradan.

Biz yine dönelim, Avusturya elçisi için yapılacak törenin bir parçası olan Boğaziçi kıyısındaki Amcazade Yalısı'na. Konser ve tören nedeniyle tarihi yalı üç gün öncesinden hazırlanmaya başladı ve her tarafı çiçeklerle, meyvelerle doldurulup süslendi. Hüseyin Paşa da bir gün öncesinden yalısına gelerek işleri denetledi. Vakit gelince Avusturya elçisi Oettingen, konuk edildiği Beyoğlu'ndaki konağından alınıp doğruca Tophane kıyısına indirildi ve iskelede bekleyen bir çektiri ile nakkareler çalınarak Boğaziçi'nin karşı tarafındaki Amcazade Yalısı'na getirildi.

Elçi, Beyoğlu'ndaki konağında konuk edilmeden önce başkente gelirken, İstanbul'un oldukça uzağında bulunan Küçük Çekmece'de büyük bir törenle karşılanmıştı. Sonra saraya getirilen elçi Sultan II. Mustafa'nın huzuruna çıkarıldı ve kendilerine saygıda hiç kusur edilmedi. Elçi bu kabul töreninden sonra Beyoğlu'ndaki konağına geri götürülmüştü.

Hüseyin Paşa, belindeki kuşağına geçirdiği mücevherli hançeriyle ve elindeki "hürmüz incisi tespihi" ile yalıda bekleyen elçi Oettingen'in odasına girince, elçi derhal ayağa kalktı ve o anda saray çavuşları alkış tutmaya başladılar. Peşinden tatlı ve kahve ikramları yapıldı. Törenin olmazsa olmazlarından sazendelerin muhteşem fasıllarından sonra yetenekli hokkabazlar da heyecan verici gösteriler sergilediler yalıda.

Bundan sonra sıra elçinin heyetine geldi ve Avusturyalı müzisyenler Osmanlılara bir klasik müzik konseri verdiler. Ülkesine dönmeden önce Oettingen'e ikinci bir gösteri sunuldu ve bu da Kâğıthane çayırlığında düzenlendi. Buradaki Kara Mustafa Paşa'nın yalısında verilen ziyafetten sonra yine müzik icra edildi, hep birlikte cirit oyunları ve pehlivan güreşleri seyredildi. Daha sonra konuk elçiye "samur kürklerle bezenmiş tam donanımlı bir at" armağan olarak sunuldu. Oettingen kısa bir süre bu çok beğendiği atla Kâğıthane'nin yemyeşil ve tertemiz havalı çayırlarında, sessizlik içinde dolaştı ve son derece olumlu düşüncelerle ve mutlulukla İstanbul'dan ayrılıp ülkesine döndü.

Elçiler eğer sarayda kabul edildiyseler, sultanın karşısında daima ayakta bekletilirlerdi. Arz odasında taht şeklindeki kameriyeli minderinde oturan sultan bu sırada hiç konuşmaz, kimsenin yüzüne doğru-

dan bakmaz ve ara sıra hafifçe başını sallamakla yetinirdi. Kabul anında hiç kimse sultana soru soramaz, sadrazam haricinde kimsenin ağzından en küçük bir söz çıkamazdı. "Hareketsizlik ve sessizlik" törenin en dikkat edilmesi gereken kuralıydı. Görevlilerin tümü, önceden belirlenmiş "işaret diliyle" konuşup haberleşmeye çalışırlardı. En güçlü ülkelerin elçilerinin bile divana kabul edilmeleri töreninde, kendilerinin alçaltıcı, onur kırıcı olarak nitelendirdikleri bazı davranışlar da yaşanırdı bu sıralarda. Bu "diyar-ı ecnebiye sefirleri" huzura çıkarılmaları esnasında sultanla asla muhatap olamaz ve onun yüzünü ancak bir kez, o da dilekçelerini arz ederken kaçamak bakışlarla görebilirlerdi. Elçilerinin Osmanlı sarayında divana takdimleri sırasında yaşanmış hoş olmayan bazı olayları bilen güçlü Avrupa devletleri bile bunlara ses çıkarmaz, tüm bunları sineye çekerlerdi.

Tören alaylarının içinde en sıra dışı olanı ve biraz da neşeli bir görüntü sunanı, hiç kuşkusuz ki Hac için yola çıkarılan kervanların hazırlanması sırasında gerçekleşen "Surre alayları" idi. Surre, Mekke ve Medine'ye her yıl yardım için gönderilen armağanlar ve paralar için kullanılan bir deyimdi. Bunun için ilk önce, Mekke'ye gönderilmek için hazırlanan ve genellikle beyaz renkte olan deve, sarayda padişahın huzuruna getirilir, bu kutsanmış hayvanın boynuna gümüş bir zincir takılırdı. Ayrıca "sekiz katır yükü malzeme" surre eminine teslim edilirdi. Sultanın Mekke şerifine verilmek üzere yazdırdığı mektup da bu emine takdim edilirdi. 19. yüzyılın sonlarına doğru bile bu törenler aksatılmadan sürdürülmüştü. Hatta sırtı yüklü kutsal devenin Dolmabahçe Sarayı'nın saltanat kapısından çıktığına dair elimizde resimler bulunur.

Topkapı Sarayı'ndan çıkarılan deve ağır ağır yola koyulur ve Sirkeci sahilindeki vezir iskelesine ulaşılırdı. Bu sırada büyük bir özenle ve toplanan kalabalıklar arasında devenin üzerindeki süsler çıkarılır ve sandıklanarak saraya geri gönderilirdi. Sonra kervanda yer alacaklarla birlikte kayıklara binilir ve Üsküdar'a geçilirdi. "Medine-i Üsküdar" denilen ve İstanbul'un Mekke'ye en yakın bölümü olduğu için çok kutsal kabul edilen bu yörede bir süre kalınır, çok uzun sürecek Hac yolculuğu için tüm eksikler tamamlanırdı. Her şey hazır olduktan sonra da ağır ağır Mekke yolculuğuna başlanırdı.

Değerli yüklerle dolu kervanın emniyeti için kervan yola çıkmadan çok önce, ta Şam'a dek geçilecek tüm illerin yöneticilerine emirnameler çıkarılır ve onlardan surre alayına her türlü yardımın, kolaylığın gösterilmesi istenirdi. İstanbul'da yaşanan en büyüleyici, heyecan verici ve görkemli tören alaylarından biriydi surre alayları. Atların, katırların, develerin ve sayıları 60 bine yaklaşan her kesimden insanın ar-

ka arkaya dizilip başkentten Mekke'ye yol aldığı düşsel bir konvoy sahnesi oluştururdu bu alay.

Tören alayı denilince, donanmaya ait o inanılmaz görkemli deniz törenlerinden söz etmemek olur mu hiç? Denize açılan Osmanlı donanması için düzenlenen şenlikler öylesine heyecan verici olurdu ki, "şaşaası avamda takat komazdı!.."

Bütün bir kış boyunca tersanede hummalı çalışmalar sonucu hazırlanan gemiler, ilkbahar aylarında divanhane önlerine çıkar, Haliç'i baştan başa doldururlardı. Bu törenleri izlemek için padişahlar da Has bahçede veya Hasköy yakınındaki Tersane Sarayı'nda (Aynalıkavak Kasrı) oturur, donanmayı temaşa ederlerdi. Donanma hareket edince İstanbul'da adeta yer yerinden oynar, İstanbul, Galata, Üsküdar, Boğaziçi demeden, denizin bütün yüzeyi her cinsten binlerce kayıkla dolardı ki denizi görebilmek mümkün olmazdı.

Öğle üzeri toplar gürlemeye başlar ve Kaptan Paşa'nın (kaptanıderya) "yeşil renkli kancabaşı" donanmadan ayrılıp Sarayburnu sahilindeki Yalı Köşkü'ne doğru ilerlerdi (bu tarihi köşk sonradan Sevkiyat-ı Bahriye Dairesi olmuştu.) O anda toplar yine peş peşe ateşlenir ve Kaptan Paşa padişahla vedalaşırdı. 1401'e dek Osmanlı bahriyesinin başı donanma komutanı olarak tanınırdı. Bu tarihten sonra bu komutanlar Kaptanıderya unvanı almışlardı.

Osmanlı Devlet idaresinde en güçlü makamlardan birinde olan kaptanıderya, törenin bundan sonraki safhasında "yeşil kancabaş" teknesi ile tekrar Haliç'teki yerine döner ve bu kez de "baştarda"sına (amiral gemisi) binerek yeniden padişahın önünden geçer ve İstanbul ahalisini de selamlayarak Marmara'ya açılırdı. Başkent halkı o coşkulu anın bitmesini hiç istemez ve donanma Marmara Denizi ufuklarında kaybolana dek gemilerin yol alışlarını büyük bir gururla seyrederlerdi!

CUMADAN PAZARA

Osmanlı'nın son devirlerinde uygulanan "Cuma tatili", 1839'daki Tanzimat hareketinden sonra başlamıştı. Devlet daireleri o günlerde çalışmazlardı. Hatta memurlar cuma namazından geri kalmasınlar düşüncesiyle dairelerin uygun bir köşesine hutbe okunması için minberler koyulduğu olurdu. Tanzimat döneminin ilk maliye nazırlarından Nafiz Paşa, 1838'de defterdarlık görevinde bulunduğu sırada, "Bab-ı Defteri Dairesi"ne hutbe okunması için bir minber koydurmuştu.

Bir zamanlar Ayasofya'nın tam arkasında, şimdilerde Bizans sarayı Palatium Magnum için arkeolojik kazıların yapıldığı geniş alanda, 1933 yılında yanan devasa kütleli eski Darülfünun (üniversite) ve sonradan Adliye Nazırlığı binasında da çalışanların "cuma"sı için bir minber bulunmaktaydı.

Daha da eski günlerde, halk arasında ve resmi dairelerde "hafta tatili" diye bir kavram pek bilinmezdi İstanbul'da. Bununla birlikte başkentteki gayrimüslimlerin belirli günlerde çalışmadıkları, tatil günlerinin büyük bölümünü dinlenerek ve ibadet ederek geçirdikleri bilindiğinden, onların bu geleneklerine ve görüşlerine dayanılarak, 1825 yılına dek perşembe günleri tatil olarak kabul edildi. Tanzimat'tan sonra devlet ofislerinde işlerin ve buna paralel şekilde memur sayısının da artmasıyla, perşembe günlerinin öğleden sonraları iş yapılmaz oldu. Daha eski devirlerin medreselerinde ise salı günleri tatil yapılmaktaydı. Bu şekilde, dönem dönem tatil günlerinde farklı uygulamaların yapıldığı gözlenmekteydi.

Cumhuriyet devrine geçildikten sonra, modern dünya ile uyum içinde çalışma düşüncesiyle 1935'te bankalar, gümrükler ve iletişim hizmetlerindeki koordinasyonun sağlıklı çalışabilmesi için, hafta tatili cumartesi öğle sonrasına alındı. Ve bunu takip eden pazar günü ile birlikte toplam tatil süresi 36 saat olarak belirlendi.

BELEDİYE REİSİ CEMİL TOPUZLU'NUN "AMELİYATHANE"Sİ!

20. yüzyıl başlarında, fiziksel görünümüyle adeta köhneleşmiş durumda bulunan İstanbul'un, kalıntılarına ve ayakta duran tarihi kanıtlarına karşı ilgisiz kalsa da, bazı cesur girişimlerle şehre hareketlilik kazandıran ve aynı zamanda gayet başarılı bir hekim olan Cemil Topuzlu Bey'in başından geçen ilginç olaylar bir roman gibi heyecan vericidir.

1910'lu yıllarda İstanbul'un belediye hizmetleri önceki yıllara göre biraz daha derli toplu hale geldiyse de geleneksel yaşam tarzının çağdaş kentliliğe uyum sağlayamayan bazı alışkanlıklar taşıması, kentlilik bilincinin henüz batılı seviyelere ulaşamaması nedeniyle Cemil Paşa'nın çalışmaları istenen sonuçları tam anlamıyla yansıtamıyordu.

Örneğin, İstanbul'da özel hastaneler bulunmadığından, diğer hastanelerin de tam verimle çalışamamasından dolayı, ameliyatlar çoğu kez hastanın evinde (!) yapılıyordu. Hatta, bazı otellerin ve hanların köhne ve loş odalarının dahi, yaşamsal önem taşıyan bu tür işlerde kullanıldığı olurdu. Ama, bütün bunlara karşın Cemil Bey'in gayretleriyle, yetersiz de olsa bazı binaların dişçilik ve hastane hizmetlerinde kullanıldığı oluyordu. Günümüzde Beyazıt Meydanı'ndaki devlet kütüphanesine bitişik duran ve 19. yüzyılda Jandarma Dairesi olarak değerlendirilen bina, daha sonra Darülfünun'a, yani üniversiteye devredilmişti. 1909'da, işte bu binada Cemil Topuzlu Bey, Dişçilik Mektebi'nin yerleşmesini sağlamıştı. Üst katında ise Eczacılık Mektebi vardı. 1925-26 yıllarında yabancı öğrenci bile kabul edebilecek düzeye gelebilmişti.

Cemil Topuzlu, gençliğinde, operatörlüğünün ilk yıllarında bu şekilde, bazı evlere çağrılmış ve oralarda hiç hijyenik olmayan koşullarda çeşitli ameliyatlar yapmıştı. İşte, böyle günlerden birinde Şehzadebaşı'nda oturan hasta bir Arnavut vatandaş Cemil Bey'e haber ulaştırdı ve çok hasta olduğunu, kendisine acil olarak bakmasını istedi. Dr. Cemil Bey hemen çantasına gerekli tıbbi malzemelerini yerleştirdi ve doğruca

Şehzadebaşı'nın yolunu tuttu. Yanına da ne olur ne olmaz diye, meslektaşı ve yakın arkadaşları Besim, Ömer ve Numan beyleri de aldı.

Cemil Bey, durumu kritik olan hastayı kısa bir muayeneden geçirdikten sonra hemen ameliyat etmeye karar verdi. Bu arada Besim Bey de kloroform vererek hastayı bayıltmaya çalışmakta, ameliyathaneye dönüştürülen oturma odasının içinde hastanın yakınları öteye beriye koşturmakta ve sultan silahşoru olan yakın bir başka dostu da, olup bitenleri şaşkın gözlerle ve anlamsız bakışlarla heyecan içinde seyretmekteydi.

Cemil Bey; terli yüzü, maharetli parmaklarıyla ameliyata devam ederken, aniden hasta Arnavut'un kalbi duruvermesin mi? Besim Paşa'yı bir korkudur aldı ve o panik içinde odadaki yakınlarına olayı sessizce haber verirken, kendini zorlukla kapıdan dışarı attı. Tabii ortalık bir anda karıştı ve evin altı üstüne geldi. Herkes kendi kafasına göre bağırıp çağırıyor ve Cemil Bey'in üzerine yürümeye hazırlanıyordu. Bunlardan biri Cemil Bey'in yakasına yapışıp onu tehdit etmekten dahi çekinmedi: "Eğer hastamızın başına bir şey gelirse seni de arkadaşını da yaşatmayız, sağ çıkamazsınız buradan!"

Patırtı ve bağrışmalar artınca, Arnavut'un evinin önüne başka başka insanlar da yığılmaya başladı. Ortalık ana baba gününe döndü. Cemil Bey çaresizdi ve büyük bir korku ve endişe içinde hastasına suni teneffüs yapmaya çalışmaktaydı. Ameliyathaneye dönüştürdüğü odaya kimseler girmesin diye kapıyı kapatıp arkasına odadaki tüm sandalyeleri yığdı. Sonra da içeriden avazı çıktığı kadar bağırarak, dışarıda biriken kalabalığa seslendi: "Hastanız ölmedi, yaşıyor!.. Şamatayı kesin ki, ben de işimi rahatça göreyim!"

Cemil Paşa'nın bu sert tavrı karşısında susan akrabalar, istemeden de olsa geri çekilmek zorunda kaldı, ama korku içinde bekleyişlerini kapının dışında yine de sürdürdüler bir süre. Dr. Cemil Bey hastasıyla yirmi dakika kadar daha uğraştı içeride ve sonunda onu yaşama döndürmeyi başardı. Arnavut hastanın sağlığına kavuşmasıyla birlikte, tabii Cemil Bey ve dostu Besim Bey de paçayı kurtarmış oldular. Bu arada Cemil Bey'in yardımcılarından Numan Bey, hasta ayıldığı halde hâlâ korkudan tir tir titriyordu. Fakat Arnavut, yatağında doğrulup yakınlarıyla sohbet etmeye başlayınca, hem ameliyat ekibi hem de az önce Cemil Bey'e ölüm tehditleri savuran hasta yakınları sevinç naraları atmaya başladı. Gözü dönmüş tehditkâr akrabalar, bu kez tam aksine sıraya girerek Cemil Bey'i öpücük yağmuruna tuttular.

Cemil Bey, mesleği uğruna ölümün eşiğine geldiği bu tatsız olaydan sonra ameliyat için yine bir gün Fatih civarında bir başka hastasının evine gitti. Yüzü gözü örtülü, yaşlı bir kadın onu kapıda karşıladı

ve hastanın sedirde boylu boyunca yattığı bir odaya aldı. Sonra da hiçbir şey söylemeden çekip gitti. Ameliyatlık hastayla Cemil Bey baş başa kaldılar. O sırada muayeneye başlayan Cemil Bey bir de ne görsün? Hastanın yüzü gözü tamamen sarılmış ve gözleri dışarı fırlamış haldedir. Ama bu durumda yine de konuşabilmektedir: "Aman doktor, ne olur beni bu illetten kurtar!"

Hasta, yatağından doğrulup ani bir hamleyle doktorun üzerine doğru gelmeye başlayınca, bu kez Cemil Bey onun bir deli olduğunu sandı ve korkup geri çekildi. Kapıyı hızla açıp evden kaçmaya çalışırken, az önceki yaşlı kadın onun önünü kesti: "A oğlum ne kaçarsın? O bir deli değil, korkma. Sadece egzaması var ve sürekli kaşınır durur. Bu yüzden yüzünü gözünü, derisini parçaladı. Ben de daha fazla zarar vermesin kendisine diye ellerini arkadan bağlayıp yüzünü sardım, ne yapayım."

İşte, o günlerin İstanbul'unda, basit, hatta ilkel usullerle evlerde yapılan ameliyatlarda karşılaşılan bir iki olay sadece bunlar! Varın gerisini siz düşünün. Acaba, İstanbul'un daha sakin 18. yüzyılında ve 1750'li yıllarında hekimlik yapmak daha mı kolaydı ne? Öyle ya, Abbas Vesim Bey diye bir hekimin, Cemil Bey'in tersine, herkes evine koşardı muayene olmak için. O yıllarda İstanbul'un en tanınan hekimiydi bu Abbas Efendi. Başkentin hemen her yanından Abbas Vesim'in Yavuz Selim'deki evine gelirlerdi hastaları.

Dönelim yine 20. yüzyılın başlarına... Cemil Bey'in Direklerarası'nda bir dükkânı vardı. Eczane gibi bir yerdi ve çeşitli ilaçlar satar, hastalarına bakar ve iğne yapardı. Yine bir gün bir Arnavut hasta uğradı dükkâna. Cemil Bey onda bir frengi belirtisi gördü ve bir iğne yaptı. Arnavut çok fena işkillendi ve "Sen benim üzerimde deney mi yapıyorsun, beni öldürmeye mi niyetlisin?" diyerek doktora saldırmaya kalktı. Cemil Bey onu güçlükle ikna etmeye çalıştı ve emin olsun diye yan taraftaki Fevzi Bey'in dükkânına gittiler. Olayı dinleyen Fevzi Bey, Cemil Bey'e çıkıştı: "Vahşi bakışlı Arnavut'un elinden ben olmasaydım zor kurtulurdun. Hiç evde, han odalarında, şurada burada ameliyat edilir mi hasta? İyice tetkik etmeden olur olmaz iğne yapılır mı?"

İşini çok seven ve doktorluktaki yeteneği bütün İstanbul'da nam salan, ameliyatlarındaki başarılarından dolayı "operatör" diye anılan Cemil Bey, İstanbul'a şehremini olduktan sonra, bu kez halkın rahatlığı için çok uğraşmış ve kenti yeni ve daha çağdaş yollarla, parklarla, bahçelerle donatmış, çarşı pazarı düzene sokmuştu. Kentin en zor günlerinde ahalinin yanında ve hizmetinde olan bu büyük belediye reisinin adı, günümüzde Göztepe'de, sahile paralel bir caddede yaşıyor. Aynı yerdeki görkemli köşkünde ikamet ederdi Cemil Topuzlu Paşa

HATTAT OSMAN'IN ÖNERİSİ

Güzel yazı sanatı olan hattatlığın en büyük ustası ve bu sanatın piri sayılan kişi, 16. yüzyılın dev sanatkârı Şeyh Hamdullah idi. 17. yüzyılda ise onun yerini Hattat Osman doldurmuştur. Yaşamının sonlarına doğru felç geçiren Osman Efendi, zarif parmaklarıyla kamış kalemleri kullanmakta, onları yontmakta çok zorluk çektiği için, bunların uçlarını istenen şekilde inceltme görevini, arkadaşı Çivicizade Abdurrahman Efendi yüklenmişti.

Hep görüldüğü gibi, o zamanlarda da sanatçılar arasında, hele hele aynı meslekten olanlar arasında belki de rekabetin tatlı hırsından dolayı bir kıskançlık yaşanabiliyordu. Tabii ki Hattat Osman'ı çekemeyenlerin sayısı hiç de az değildi. Asla tütün içmeyen biri olduğu halde, Osman'ın rakipleri onu haksız yere tiryakilikle, ayyaşlıkla suçlayarak karalamaya çalışmışlardı. 1698'de öldüğünde Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nin haziresine gömülen Hattat Osman Efendi'nin harikulade yazılarını kıskanan bazı meslektaşları, onun eserlerinin altındaki imzaları kazıyıp yok ederek bunların bazılarını "şeyh hattı" adıyla piyasaya bile sürmüşlerdi.

Ama bütün bunlara karşı, Hattat Osman'ı sevenler ve takdir edenlerin sayısı yine de çok fazlaydı. Bunlardan biri olan Ağakapılı İsmail Efendi, "Hüsn-ü Hattı biz bilir idik, lakin onu Hattat Osman Efendi yazdı," demiş ve üstadın ne derecede beğenilip övüldüğünü herkese yaymıştı. Hattatlar içinde ilk "hilye" yazan da Osman Efendi'dir. "Hilye-i Saadet" denilen

bu üslup, Peygamber'in resim ve yazı ile tasvir edilmesi anlamına geliyordu.

Topkapı Sarayı'nda Osman Efendi'ye ait altı adet hilye bulunduğu bilinir. Hattat Osman, Sultan II. Mustafa ve III. Ahmet'e henüz şehzade oldukları günlerde hat hocalığı da etmişti. Gözü de bir hayli tok olan üstat çoğu kez cebinde beş para olmadan dolaşırdı İstanbul'da.

Yine parasız günlerinden birinde, Üsküdar'dan İstanbul'a geçmek için bir pazar kayığına binen Osman Efendi, kayıkçıya ödeyeceği parası olmadığından, ona ücret olarak yanında hep taşıdığı kalem ve kâğıdıyla bir kelime yazıp vermeyi önerdi. Ama kayıkçı, "Ben bunu ne edeyim, ne işime yarar bu yazı," diyerek Osman'ın önerisini geri çevirip biraz da kızgınlıkla para ısrarını sürdürdü. Osman'ın artık geri adım atma şansı yoktu, o da yine yazı yazıp vermekte ısrarcı oldu; "Al, al!.. Bir gün mutlaka işine yarayacaktır bu yazılar, bak göreceksin," dedi. Kayıkçı, çaresiz ve asık suratıyla bu öneriyi zoraki kabul etti ve Osman'ın yazısını istemeye istemeye aldı. Bir süre sonra kayıkçı, gittiği kahvelerin birinde Osman'ın sözlerinden bir umut sezip yazıyı arkadaşlarına gösterdi. Adamlar işin gerçeğini o muazzam yazıyı görünce bir anda kavradılar ve aralarında hararetle tartışarak Hattat Osman'ın yazı levhasının değerini giderek yükselttiler. Kayıkçı, birden ne denli akıllıca bir iş yaptığını anladı ve içten içe hiç tanımadığı Osman Efendi'ye teşekkür etti.

Ama zavallı fakir Osman, sadece sanatını daha da geliştirmek ve hattatlıkta efsanevi örnekleri yaratabilmek için, bu uğurda her türlü eziyete, yokluğa katlandı, kendini rahat ettirebilecek kazancı bir türlü elde edemedi. Osman Efendi, gerçekten büyük özverilerle çalışmıştı hep. Düşünün ki, gençlik yıllarında, karlı ve çok soğuk bir kış gününde, yazı dersi almak için Yedikule'den hocasının evine, ta Eyüp'e dek, çorapsız ve yalınayak yürümüştü!

CİHANGİRLİ HASAN

İstanbul'un sahip olduğu 21 adet iki minareli camiden biri olan Cihangir Camisi, ilk olarak Kanuni Sultan Süleyman tarafından, buralarda avlanmayı seven sevgili oğlu Şehzade Cihangir adına 16. yüzyılda Mimar Sinan'a ahşap olarak yaptırılmıştı. Pek çok kez yanıp yok olan ve günümüzde Cihangir semtine adını veren bu güzel eseri II. Abdülhamit, barok mimari üslupta yeni baştan inşa ettirmişti.

Güneyindeki bahçesine oturulduğunda, İstanbul'un panoramik şekilde en iyi seyredilebildiği bu eserin kuzey avlusunda ise şimdi bir türbe görülür. Şeyh Cihangiri Hasan Efendi yatar burada. Yani, Cihangirli Hasan Efendi! 17. yüzyılda yaşamış olan bu şeyh çok ilginç biriydi. Burada kapkaranlık bir odanın içinde tek başına oturur, düşüncelere dalardı. Cuma günleri dışında da dışarıya hiç çıkmazdı. Odasında bir kez bile dönüp aşağıda engin bir derya gibi uzayıp giden muhteşem Boğaziçi manzarasına bakmazdı.

O yıllarda, şimdiki gibi beton yığınından çok uzak bir görünüm sergileyen ve yeşilliklerle dolu olan Cihangir yöresinin, insanın soluğunu kesecek denli heyecan verici manzarasına sahip bu cami avlusuna bile çıkmayan Hasan Efendi, yan taraftaki küçük dergâhının mütevazı odasında, sürekli ağlar halde oturur ve derinliklere dalar, kimselerle sohbet de etmezdi.

Gözyaşları dinmek bilmeyen Hasan Efendi, aynı zamanda çok da bilgili bir veliydi. Öyle ki, kendisiyle biraz sohbet etme şansına sahip olmuş bir kişi, onun yanından ayrıldıktan sonra, bilgisiyle bambaşka bir insan olmuş olurdu!

HER İŞE YETİŞEN MİMAR SİNAN

İnanılması gerçekten zor, ama, 16.y.yılda bile İstanbul içindeki yapılaşmalar, belirli kurallara göre uygulanır, bu konuda isteyenin her istediği yerde bina yapmasına asla izin verilmezdi. Bu yaptırımlarla ilgili elimizde o dönemde yazılmış çeşitli vesikalar, emirnameler bulunmaktadır günümüzde. Bunların çoğu da saray tarafından Mimar Sinan ustamıza yazılmıştır.

Bütün bu yasalara rağmen İstanbul'da her devirde olduğu gibi, o zamanlar da bazı uyanık kişilerin "ellerine keser alıp neccarlık (marangozluk) ettiği" görülmüş, Sinan'dan bunlara engel olması, kati surette böyle ehil olmayan kişilere bina inşa ettirmemesi istenmişti.

Kent içinde, özellikle daha önceki devirlerden kalma eski eserlerin çevreleriyle ilgili yapılaşmalar, planlamalar belirli kurallarla sınırlandırılmıştı. Örneğin, o günlerde, şimdi de yerinde duran ve Bizans'ın Pantokrator kilisesinden dönüştürülen Zeyrek camisi ile az kuzeyindeki, yine Pentepoptes isimli bir kiliseden devşirilen Eski İmaret camisinin etrafında, bu eserlere "beş zira"dan daha çok yaklaşılmasını engelleyen yasalar çıkarılmıştı. Yani, yapılar arasında üçdört metre kadar bir mesafe olması gerektiği vurgulanmış oluyordu böylece. Ama buna karşın yine de, bu eski eserlere yaklaşılmaması bir tarafa, konutların neredeyse bunlara değer şekilde inşasına devam edilmişti. Sadece Zeyrek'te değil, İstanbul'un başka mahallelerinde böyle uygulamalar görülüyordu o zamanlar. Bütün bu sorunların üstesinden gelmek için yetkili kılınan tek kişi ise devletin mimarbaşısı idi. O yıllarda, yani 16.y.yılda bu görevi sürdüren sanatkar ise, bütün yapım işlerine "Hızır gibi" yetişen, bunlarla ilgili sorunları büyük yeteneği ile kısa zamanda gideren, hepimizin bildiği bir isimdi: Mimar Sinan!..

Osmanlı sarayı, böyle çarpık mimari uygulamalara engel olması için, Zeyrek'teki imar sorunu için de Sinan'ı görevlendirdi. Büyük ustamız Sinan, derhal o mahallede bir keşif yapmaları için kadı naibi Muslihiddin efendi ile, yardımcısı Mimar Mustafa'yı Zeyrek'e gönderdi. İki önemli yetkili, konu edilen mahalledeki yapıya vardıklarında bir de ne görsünler?.. İsminin Zahide olduğunu öğrendikleri bir kadın, iki katlı ahşap evini Pantokrator'un duvarına bitişik şekilde oracığa konduruvermiş!..

Muslihiddin ve Mustafa o şaşkınlıkla ne yapmaları gerektiğini tartışırlarken, bu arada az ötedeki Pentepoptes'i de kontrol etmek için, bu eski kilisenin bulunduğu sokağa geldiler ve aynı şaşkınlığı burada da yaşadılar. Bu kez de Abdi Halife adındaki bir adam, "Eski İmaret Camisi" olarak ta Fatih Sultan Mehmet zamanından beri hizmet veren Pentepoptes'in kuzey duvarına bir "ahır" yaslamamış mı?..

Mustafa ağa gördüğü bu manzara karşısında tabi çok hiddetlendi ve Mimar Sinan'a sunmak üzere Abdi Halife'nin yaptığı ahır için hemen bir rapor düzenledi. Mimar Mustafa'nın bu raporu doğrusu işe yaradı. Bu durumda Sinan'ın söyleyecek ve yapacak bir şeyleri vardı elbette. 16.y.yılın büyük ustası Sinan, 21.y.yılda pek kimselerin aklına (veya işine) geimeyen şeyleri yaptı ve derhal yıktırdı o yapıları... Ve tarihi eserlerin etrafının açılmasını, rahatlıkla görülebilmelerini sağladı. Böylece de tarihi semtin geleneksel ve estetik görünümünü korumuş oldu.

Her mimari soruna anında yetişen ve ayrıca yeni yapımına başlanan herhangi bir yapıyı, camiyi, su kemerini, planlanan yapım sürelerinden bile önce bitirmesiyle tanınan Mimar Sinan, sadece bu inşaat işlerinin ve sistemlerinin olağanüstü bir sanatkarı değil, aynı zamanda da zihnini matematiksel yönden de çalıştırarak, bir mühendis olarak da saygınlığını ve şöhretini tarihimizin altın sayfalarına kazımış, gerçekten yeri doldurulamayacak denli yetenekli, büyük bir sanatkardı. Hızlı çözümler üretir ve olanaksız gibi görülen durumlarda bile istenen sağlıklı sonuca ulaşırdı.

Yine, bu tür sorunlardan birinin gündeme geldiği bir gün, Kanuni Sultan Süleyman'ın huzurunda sonuçlandırdığı bir olayda Sinan, padişahın yüksek övgülerini kazanmıştı. Sultan Süleyman, şimdiki Florya arazilerini oluşturan ve yakın dostu Vezir İskender Çelebi'ye bağışladığı bağlık bostanlık yöreyi çok sever, tertemiz kır havası almak için sık sık buralara gelir, avlanır ve dinlenirdi. Bütün bu bölge, asırlar boyunca "İskender Çelebi bahçeleri" adıyla tanınmıştı.

Güçlü sultan Süleyman, yine böyle güzel bahar günlerinden birinde, sevgi ve hürmetini hiç esirgemediği İskender Çelebi'nin, çok beğendiği bahçelerinde gezinip dinlendikten sonra, buralara komşu olan,

Sadrazam Rüstem paşa ile evlendirdiği kızı Mihrimah sultanın bahçelerine de uğradı. Fakat, kızına ait bu arazileri gezerken sultanın suratı asıldı. İskender Çelebi'nin adeta bir cenneti andıran güzel ve bakımlı bahçelerinden sonra kızının çiftlik arazileri ona pek sönük ve bakımsız gelmişti. Büyük bir düş kırıklığı yaşayan Sultan Süleyman, bunun nedenini sordu yanındakilere. "Niçin kızım Mihrimah'ın bahçeleri bu denli bakımsız kalmıştır. Bahçıvanı çoktur, tertemiz havası vardır, lakin bu kurak kalmışlığı nedendir, bir çaresi bulunamaz mı bunun?"

Bu sözler üzerine sultanın maiyetindekiler biraz mahcup bir edayla, bahçelerdeki bu olumsuz duruma neden olan en önemli sorunu dile getirdiler çekinmeden; "Suyu yoktur hünkarım, bu nedenle yeşermez ağaçlar, bitkiler." Sultan Süleyman bunun üzerine kısa bir araştırma gezisi yaptı ve bahçenin bir yerinde tesadüfen gördüğü eski bir kuyuyu hemen eliyle işaret edip adamlarına gösterdi. Ardından da ekledi; "İşte bakın, bir kuyu bu!.. Buraya derhal bir su dolabı yapılsın!.."

Sultanın adamları aceleyle işe koyuldular, fakat bir netice alamadılar. Çekinerek durumu sultana açıklarken, aslında bu konunun tek uzmanının baş mimar Sinan olduğunu, her şeyin en doğrusunu onun bilebileceğini söylediler. Bunun üzerine Sultan Süleyman, ivedilikle ne yapılması gerekiyorsa bunun derhal uygulanmasını emretti. Sonra da yetkililer, sultandan aldıkları emri derhal Mimar Sinan'a ulaştırdılar ve onu önlerine katarak, apar topar Florya'daki Mihrimah sultan bahçelerine geldiler. Mimarbaşı Sinan, pek hürmet ettiği Sultan Süleyman'ı saygıyla selamladıktan sonra, kendisinden ne istendiğini sordu ona. Kanuni bunun üzerine, biraz da sitemkar bir şekilde Sinan'ı yanıtladı; "Mimar ağa, işte durum ortada. Kızımın arazisi su ister. Yeşillik bu kuraklıktan dolayı harap olmuştur. Bunun çaresi için gösterdiğim yer, bir su dolabı yapılması için uygun mudur? Şimdi bir bak ve tez cevabını bildir!"

Emri alan Sinan hemen kısa bir keşif yaptı işaret edilen yerde ve yeniden sultanın huzuruna geldi; "Hünkarım, dolabın iyisi bağın en yüksek yerinde olanıdır. Böylece su her yere rahatlıkla ulaşabilir ve gerekli miktarda akar. Sizin işaret buyurduğunuz yer uygundur, ama yine de mübarek bağın her yanına su gitmeyebilir, çünkü biraz alçaktır orası."dedi. Kanuni, sanki canı sıkılmış, hatta biraz da sinirlenmiş gibi suratını yine astı ve sordu; "Yüksek yerde su olur mu Sinan ağa?" Sinan, kendinden ve bildiklerinden çok emindi; "Evet hünkarım, olur. Bilirsiniz, çoğu pınarlar dağların başındadır. Suyun yüksekten akmasını sağlamak gerektir."

Sultan Süleyman'ın Sinan'a olan güveni tamdı, ondan çok emindi, çünkü karşısındaki olağanüstü yetenekli zat, "ser mimaran-ı cihan" ve

"mühendisan-ı devran" idi. O, "pir-i mimaran Sinan"dı. Ama, biraz durakladıktan sonra, tehditkar tavrı ve sözleriyle, yine de Sinan'ı uyarmayı ihmal etmedi ; "Ey mimarbaşı, dediğin olsun bakalım! Çabuk bu işi hallet! Ama bak, buradan su çıkmazsa o zaman seninle başka türlü konuşurum, ona göre" diye devam etti ve sarayına geri döndü.

Sultanın sert çıkışı Sinan'ı biraz ürküttü. Yanlış bir şey yapmaktan çekindi doğal olarak. Ama, onun kendinden eminliği, işine duyduğu saygı ve sevgi, herkes tarafından bilinen özellikleri idi. Dahiyane zekasıyla bu işin üstesinden kolayca gelebilirdi. Zaman yitirmeden işe koyuldu usta Sinan ve yüksek noktada seçtiği bir yeri, bir insan boyu kadar kazdırdı. Emrindeki acemi oğlanları, kazma kürek, yorulana, bitab düşene dek çalıştırdı çukurun başında.

Bir süre geçtikten sonra Sinan, bu kuyunun içinde başka bir eski kargir kuyuya rastladı. O anda ne kadar doğru bir iş yaptığını sevinçle anladı ve "demek ki kafir (Romalılar), zamanında burada bir dolap kuyusu kurmuş, biz de bu şekilde onlar gibi düşünerek doğru yeri bulmuş olduk" dedi.

Yapı pek harap, kuyunun taşları kırık döküktü, ama içinde hala bir miktar su duruyordu. Daha sonra, sarayına geri dönmüş olan sultana tez vakitte bu müjdeli haberi uçurdular. Kanuni, kızının bahçelerinin artık eski güzelliğine kavuşacağını umarak, büyük bir sevinçle yeniden Florya'daki bahçelere geldi. Artık Mihrimah sultanın arazileri yeşerecek, canlanacak ve de dostu İskender Çelebinin bahçeleri gibi göz alıcı olacaktı bundan sonra. Hatta onunla yarışabilecekti belki de.

Sultan Süleyman, güzel bir hediyeyi hak etti mimar başı diye düşünerek, yanında getirttiği elbise ve kaftanı ona verdi. Bu, Mimar Sinan için gerçekten de büyük bir gurur vesilesi oldu. O sırada odabaşılardan biri, bu hayırlı haber için dua ederken, bir fırsatını buldu ve sultana yaklaştı. Sonra da eğilerek kulağına bir şeyler fısıldadı; "Sultanım bu mimar başı sanırım pek tekin bir adam değildir. Evliyalık mertebesinde olsa gerek. Toprağın altında ve tam o noktada, suyu eliyle koymuş gibi nasıl da buldu?"

Odabaşının bu sözlerine Sultan hiç şaşırmadı, hatta tepki bile vermedi ve sadece gülümsedi hiçbir şey söylemeden. Çünkü, Kanuni Sultan Süleyman, çoktandır mimar başı Sinan'ın ne büyük bir deha olduğunu zaten biliyor, takdir ediyor ve ona tüm yüreği ile inanıyor, onu çok seviyordu!..

FATİH'TEKİ GİZLİ SARNIÇ

İstanbul'un küf kokulu, ıslak ve esrarengiz görünümlü karanlık su sarnıçları, Bizans'ın kültürel miraslarının belki de en çekici olanlarıdır. Osmanlılar bunlara çoğu kez "sahrınç" derlerdi. İstanbul'un en ünlü kapalı sarnıçları Yerebatan (Bazilika) ve Binbirdirek (Filoksenus) dışında, irili ufaklı daha pek çok sarnıcı vardı. Eminönü belediye binasının altında da büyük bir sarnıç olan Teodosius (Şerefiye) yer alır. Fatih-Çarşamba'da, Zeyrek Fil ahırları içinde, sur burçlarının altlarında, Bizans sarayı kalıntıları içinde, hatta birtakım konak bahçelerinin diplerinde de bazı kapalı su sarnıçları bulunur. Ama bunların pek çoğu kaybolup gitmiştir şimdi.

Osmanlılar bu sarnıçları eski işlevleriyle kullanmadıkları için, pek çoğu unutulup gitmiş, bazıları doğal olarak kapanıp yok olmuştu. Kiminin üzerine mahalleler bile kurulmuştur. Sultanahmet'teki Binbirdirek Sarnıcı da bunlardan biriydi. Üstündeki evlerin bahçelerinde açılan kuyulardan çekilen suyun, aslında bu sarnıcın içinden geldiğini kimseler bilmezdi o devirlerde. Yani, Osmanlılar önceden toprağın altında devasa bir sarnıç olduğunun farkında bile değillerdi. Öğrendiklerinden sonra ise, bu mağara benzeri devasa loş boşlukların uygun ortam sağlandığı için ipek ipliği üretimhanesi olarak kullanılmasını yeğlemişlerdi.

Bazıları gerçekten esrarengiz dehlizler içinde, kimisi de Osmanlıların yaptırdığı büyük külliyelerin altında kalan gizli sarnıçların varlığı, her zaman ilgi çekmiştir İstanbul'da. Böyle gizli bir sarnıç, Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı dev külliyenin "tabhane", yani o zamanların bir tür "konaklama yeri" olan bölümünde ve zeminin altında kalan labirent benzeri gizli bir geçidin içinde bulunmuştu.

İç mekânın bir köşesinde duran ve alışılmadık bir forma sahip olan dikdörtgen biçimli sütun direk, külliyenin başka yerlerinde pek görülemeyen ilginç mimari şekillerden biriydi. İki yüzü dar, diğer iki yüzü genişçe olan bu anıt biçimli taşın köşelerinde ise sütunçeler bulunuyordu. Geniş yüzlerde de, bir mihrap nişi gibi yontulmuş taş yüzey üzerinde madalyon kabartmaları vardı. Gerçekten de çok orijinal bir parçaydı bu.

Yıllar önce bazı araştırmacılar, kuzeye bakan Karadeniz medreselerinin "Orta ve Baş Kurşunlu" birimlerinin arasında, o taşın kıyısında, kapıya yakın bir noktada bir çukur açtırarak mahzen gibi esrarengiz bir bölüme girdiler ve burada Bizanslılardan kalma bir sarnıçla karşılaştılar. 1930'larda Strzygowski'nin bu konuda yazdıklarında, bu sarnıçtan söz etmemiş olması da ayrıca ilginçti. Belki de gözünden kaçmıştı veya buralara girememişti tam olarak.

Karanlık ve ürkütücü mahzendeki bu garip sarnıç, olasılıkla çok eskiden burada var olan ve Hz. İsa'nın 12 havarisine atfen yapılan ünlü Havariyûn Kilisesi'ne aitti. Sarnıçta tam 43 sütun vardı. Bunların gerisi ise yığıntılarla kaplanmıştı ve bu durum da sütunların o noktadan itibaren geriye doğru devam ettiğini açıklıyordu. Evet, burası büyük bir sarnıçtı!

Araştırmalar sırasında bu giriş için açılan delik fazla geniş olmadığı için, içeride boğucu bir hava oluşmuş, pis bir koku dehlize iyice yayılmıştı. Üstelik de her taraf çamur içindeydi. Sarnıcın tavanı tonoz kemerlerle desteklenmişti ve kemerler arasındaki ahşap gergiler, uzun asırların, karanlık ve nemli ortamın etkisiyle tamamen çürümüş, mahvolmuştu. Duvarın gerisinde küçük boyda künkler de görmüştü araştırmacılar. Onlara göre sarnıcın suyu bu künklerden gelmekteydi.

Çeşitli yayın ve anlatılarda, Fatih Külliyesi'nin altı ile ilgili çok şey söylenmiş, zaman içinde bu efsaneler katlanarak büyümüştü. Ama bununla birlikte, artık bu külliyenin altında gerçekten boşluklar bulunduğu, kanallar, labirentler, ıslak duvarlar, lahit yuvaları, bu türden sarnıçlar gibi pek çok mimari birimin yer aldığı biliniyor günümüzde. Gerçi içleri görülmüş değil ama, II. Abdülhamit devrinde, sultanın eski atası Fatih'le ilgili bir rüyanın etkisinde kalarak adamlarına o mahzenlere girip Sultan Mehmet'in lahidini görmelerini, kutsal naaşını kontrol etmelerini emrettiği pek çok yerde anlatılır durur. Güya hiçbir şey söylememeye yemin etmiş o adamlar, Fatih'in naaşını tahnit edilmiş halde ve neredeyse bozulmamış şekilde görmüşler ve durumu Abdülhamit'e anlatmışlardır.

Evet, Fatih Külliyesi'nin altı, hâlâ çok heyecan vericidir! Ve acaba daha ne sürprizleri, o garip, ürkütücü, karanlık mahzenlerde gizliyordur! Kim bilir?

İSTANBUL'UN ÜNLÜ "BABA"LARI VE KÜLTÜR SORUNU

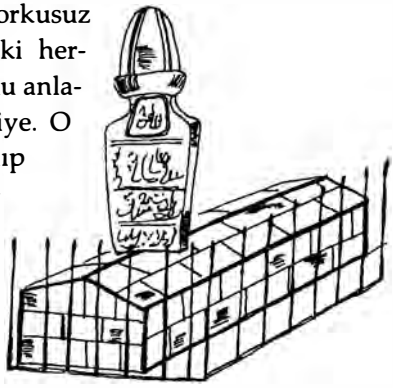
Kazlıçeşme'yi bilirsiniz... Hani, daha önce anlattığım Zeytinburnu sahillerinde, yakın zamana dek deri sanayi atölyeleriyle nam salmış bölge. Fatih döneminde burada "debbağ" ustaları, yani deri tabaklama işleriyle uğraşan kimseler çalışırlardı.

Şimdi deri fabrikalarının arazileri yeşil ve açık sahalara dönüştürülmüştür. Kazlıçeşme'nin o ünlü debbağ atölyelerinin dışında, bir de pek tanınmış Derya Ali Baba Türbesi vardır ve İstanbulluların kutsal mekânlarından biri olarak çokça ziyaretçi çeker. Ali Baba, aslında Fatih'in muhteşem ordusundaki askerlerden biriydi. Sultanın sakabaşısı rütbesiyle çalışır, ordunun su gereksinimini karşılardı.

Fethin yaklaştığı günlerin birinde, İstanbul kapılarına dayanan Osmanlı ordusunda, Bizans'ın aşılamaz denilen kalesini alacak olmanın coşkusu ve heyecanıyla, belki de aşırı tüketimden dolayı biraz su sıkıntısının olduğu sezilir ve acele bir çözüm bulması için hemen bu Ali Baba'ya başvurulur. O sırada Sultan Mehmet, kulağına kadar gelen ve kendisini fazlasıyla öfkelendiren bu durum karşısında hırsını alamayıp hiddetle bağırır ve Ali'nin derhal yanına getirtilmesini buyurur. Sakabaşı Ali, vakit yitirmeksizin bulunup padişahın huzuruna çıkarılır. Ali'yi karşısında gören sultanın hiddeti daha da artar. Buna Ali'nin, hiç suçu yokmuş gibi umursamazca tebessüm edişi neden olur. Üstelik de su kırbası sırtında ve sanki her şeyden habersiz, sakin şekilde sultanın ne söyleyeceğini bekler.

Sultan Mehmet iyice gerginleşir ve gürlemekte gecikmez: "Ali Efendi, neden bir tedbir almadın? Niye su yok? Bunları niçin düşünmezsin? Askerime neden damla damla su verir, onları susuz bırakırsın?"

Ali, yine aynı umursamaz ve korkusuz tavrını sürdürür. Sultanın etrafındaki herkes, durumun ne denli kritik olduğunu anlayıp sessizce bekleşirler ne olacak diye. O anda Ali, birden sırtındaki kırbayı alıp yere fırlatır ve manzarayı gören herkes dehşet içinde kalır. Kırbadan fışkıran sular birden bütün çevreyi adeta bir okyanus haline sokar. Dalga dalga yayılan berrak su tüm araziyi kaplar ve Kazlıçeşme sanki bir derya deniz olur. Bu kez de söz sırası keramet sahibi Ali'ye gelir: "Ulu sultanım, askerimiz tam da zafere doğru giderken, o koşuşturma ve sıcak mayıs ayının havası nedeniyle, ter içinde kalan bedenleri ve kurumuş dilleri, damaklarıyla birden çok su içip de rahatsızlanmasınlar diye suyu azar azar, damla damla veririm," der.

Ahi Durmuş Baba

Kırbanın düştüğü yer tam anlamıyla bir tatlı su pınarına dönüşmüştür. Gürül gürül su akmaktadır o noktadan. Askerin sevinç çığlıkları arşa yükselir. Sultan Mehmet de aynı şaşkınlığı yaşamaktadır. Beri yandan da, Ali'nin bu büyük kerametiyle pek çok şeyi başaracağını ve bir daha asla askerlerinin susuz kalmayacağını düşünür. Peşinden sakabaşısına, tarih boyunca anılacak olan lakabını verir: "Derya Ali Baba!"

İşte, şimdi bu Derya Ali Baba Türbesi'ni ziyaret ederken, o fetih günlerinin coşkulu atmosferini ve "deryalara dönüşen Kazlıçeşme"yi düşünmeden edemeyiz.

Osmanlı başkenti güzel İstanbul'un eski babalarından bir diğeri ise, Ahi Durmuş Baba idi. Buna Horasanlı Ahi Baba da derlerdi. Sultan II. Beyazıt'ın sakabaşısıydı bu baba, yani sarayın su işlerine bakıyordu. Diğer babalardan farklı olarak, bu eren kişinin yeşil çinilerle kaplı türbesi, Kapalıçarşı'nın içindedir!..

Beyazıt Meydanı yakınındaki Yorgancılar Kapısı'ndan girilince, solda Ali Paşa Han'ın karşı yönünde Camili Han göze çarpar. Hanın sokağa bakan pencerelerinin üzerinde küçük madeni bir minaresi bulunuyor caminin. Caminin kendisi ise, iç avluda. 1505'te, yani devasa Beyazıt Külliyesi'nin bitirildiği yılda, koca çarşının bu ücra köşesinde, bir hanın arkasında, Horasan dervişi gelip bir minik cami yaptırmış tam beş asır önce, iki katlı. Alt katın girişinde yer alan Ahi Baba'nın çini yüzeyli basit türbesi, hanın avlusuna bakıyor. Camiye günümüzde İmam Hanı Mescidi diyorlar. Camili Han Meydanı'nı terk edip az da-

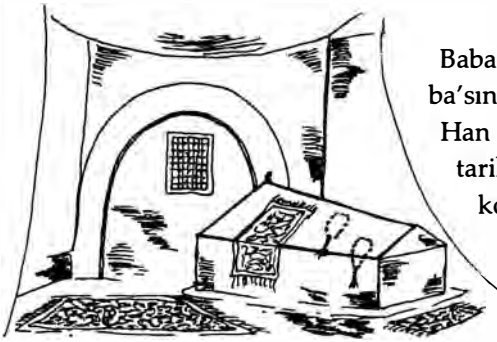
ha ilerleyince, Lütfullah Kapısı'ndan geçilerek bir başka küçük meydana giriliyor. Burası belki de çarşının en ilginç ve otantik kısımlarından biri. Kıyı kıyı dizilmiş dükkânlarda, boy boy madeni güğümler, minare alemleri, göz alıcı semaverler, kazanlar satılıyor.

Bu da Baba Efendi Dergâhı. Evet, bir zamanlar Haseki semtinde, aynı isimli caddenin Yağhane Sokağı ile kesiştiği köşede, İstanbul'un ünlü Baba Efendi'sinin kurduğu Baba Efendi Dergâhı dururdu. Baba, 1820 ve 1883 yılları arasında yaşamıştı. 33. Osmanlı sultanı olan V. Murat, saltanatı sırasında bazen deliliğe varan anlamsız davranışlar sergilediğinden, oğlunun bu durumuna çok üzülen anası Şevkefza Kadın, II. Abdülhamit'in yakın adamlarından biri olan el-hac Hafız Mehmet Efendi aracılığı ile, Murat'ı bu dertlerden kurtarması için Haseki'deki Baba Efendi'ye götürüp muska yazdırmıştı. Böylelikle iyice ünlenen Baba Dergâhı, harap da olsa 1940'lara kadar yerinde duruyordu. Sonradan tamamen ortadan kaldırıldı.

Eh, İstanbul'un Düğümlü Baba'sını anmadan geçmek olmaz elbette. Hafız Mustafa diye bilinirdi. Amasralıydı. Laz Ahmet Paşa'nın yanında yetişti, hacı oldu. Eline geçirdiği tüm ipleri düğüm düğüm yapar ve giysisinin, sarığının üzerine bağlardı garip biçimde. Adı da bu nedenle Düğümlü Baba'ya çıkmıştı zaten. 1860'ta 83 yaşında ölen bu İstanbul velisi için Kemal Paşa isimli zat, onun eserlerini içeren iki ciltlik "Kemalname-i Düğümlü Baba" adlı bir eseri kaleme almıştı.

Geldik, İstanbul'un başka bir babasına daha: Koyun baba! Daha doğrusu, "Koyun babaları!.." Çünkü bunlar iki tanedir, ama asıl Koyun Baba olarak, Fatih'te, Hoca Üveys Mahallesi'nde ve Karagümrük yakınındaki Mesih Paşa Camisi'nin arka tarafında, Semiha Ayverdi Parkı'nın kıyısında türbesi olan Koyun Baba tanınır. Bakımlı ve kitabeli türbenin yanında ise Sabire Sultan'a ait bir başka kabir görülür. Bu Koyun Baba, Fatih Mehmet'in çobanbaşı idi. Sarayın koyunlarını güderdi. Başarısı nedeniyle sultan onu ödüllendirdi ve araziler verdi. O da ileriki yaşlarında burada inzivaya çekildi, bir eren oldu. Öldüğünde, işte yaşadığı bu mahallede gömüldü.

Fakat, diğer Koyun Baba'mız ise çok talihsizdir. Kimseler yerini yurdunu bilmez, tanımazlar onu. Çünkü, bunun mezarı bir hanın içindedir ve kötü yazgısına terk edilmiştir! Galata Köprüsü'nün Karaköy ayağının batısında kalan balık pazarının hemen gerisindeki Fermeneciler Caddesi'nde, hırdavat satan dükkânların sırasında, eski püskü binaların arasında bir hanın giriş katının üzerinde, depo olarak kullanılan bir bölümdedir. Görmek için depo sahibinden izin alınması bir yana, daracık mekânda, koliler arasından zorlukla geçerek bu üst kata çıkmak gerekiyor. İşte, Koyun Baba'nın türbesi burada durur asırlardır.

Galata'nın koyun babası

Zavallı, Galata'nın Koyun Baba'sı! Yazgısı, Fatih'in Koyun Baba'sınınki gibi olamamış, ne yazık!.. Han görevlileri de olmasa, hepten tarihe gömülüp gidecek. Bereket ki kolluyorlar ellerinden geldiğince Koyun Baba'yı. Vaktiyle yattığı yerin üstünün bir kubbe biçiminde ve özel bir mekân olduğu anlaşılıyor. Babanın basit sandukasının bulunduğu çok sade oda, tümüyle duygu dolu. Sanduka üzerinde bir iki tespih, yerde bir seccade, iskemle... Hepsi bu kadar. Koyun Baba'mız, hanlar, koliler, paketler, servisler, gidip gelen araçlar, alışverişler, alınıp verilen paralar arasında sıkışıp kalmış. Koyun Baba'nın türbesinin bulunduğu bu han 1950'lerde yapılmış. Eskiden Arnavutlar sıkça ziyaret ederlermiş bu türbeyi.

Ah Koyun Baba, ah! Senin ne işin var o ticari kargaşa arasında? Koyu gölgeli uzun serviler altında, sakin bir mezarlıkta bir yer bulamadın mı kendine de, geldin sıkıştın han köşelerine, depo diplerine? Sen de dahil, bazı İstanbullu babalar, koca bir semte ve bir sultan camisine isim olacak kadar şanslı değiller elbette, Laleli Baba gibi! Ama belki de biz haksızlık ediyoruz sana böyle söylemekle. Belki de zamanında güzel bir türbe yapılmıştı sana burada, Haliç manzaralı hem de... Nereden bileceksin ki, sonradan gelip binalar arasında boğulup kalacağını o mütevazı türbenin?

İşte, İstanbul'un bir iki eski "babası!" Üstelik ikinci Koyun Baba'nın bulunduğu mevkiye bakınız lütfen! Karaköy'ün ortası, cıvıl cıvıl kalabalık bir çarşı, yanında turistlerin de balık, salata yedikleri salaş kıyı lokantaları. Yani çok göz önünde, merkezi bir yerde... Bu mudur kültüre, tarihe saygı, sevgi?

"Kültür başkenti İstanbul" ha! Ağzınızla kuş tutsanız olmaz, bu kafalarla olmaz!.. Mahalle aralarında, sokak köşelerinde, unutulmuş basit bir kabir içinde asırlardır yatan bir İstanbul velisi ile, yalağı kırık, kitabesi sökük, boynu bükük sıradan bir Osmanlı sokak çeşmesiyle, Bizans'ın mirası devasa kara surlarını, anıtsal bir kiliseyi veya bir Sinan camisini, "aynı bakış açısında" değerlendiremeyen kafalarla olmaz bu iş!.. Olursa da göstermelik, suni bir şey olur zaten.

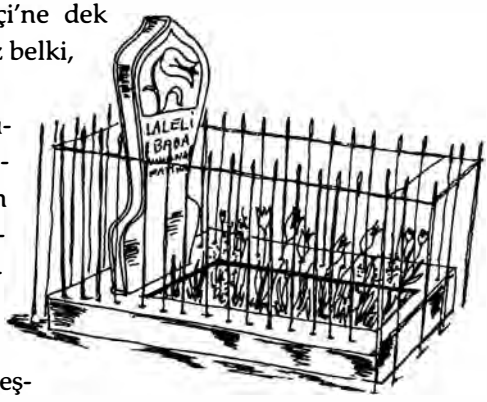
Basit görünümlü "baba türbeleri" hafif geldiyse bu sözlerim için, öyleyse az geride, Haliç kıyısındaki son derece bakımsız, ama mükem-

mel bir İstanbul yarımadası manzarası seyreden, pespaye mi pespaye parkın içine girin ve yürüyün batıya, Azapkapı'ya doğru...

İşte karşınızda ve parkın (!) orta yerinde kocaman kütlesiyle bir 18. yüzyıl meydan çeşmesi! Ama yarısı toprağa gömülmüş, üzerinden otlar fışkırıyor, kararmış ve yarı dökük kesme taşları resmen sidik kokuyor. 1711 tarihli kitabe taşları düşmüş, perişandan da ötede bir İstanbul eseri!.. Buna ne diyeceksiniz acaba sayın yetkililer, ey İstanbul ahalisi?.. Bu görüntülerden biraz olsun rahatsızlık duyup, "Kültür Başkenti" olma yolunda daha fazla "ders çalışmakla" yükümlü olduğumuzu düşünürseniz mesele yok... Ama rahatsız olan kim? Hani nerede? Kim bir şeyler yapmayı planlıyor bu güzel eser için? Kim umursuyor acaba böyle şeyleri? Umursuyorsa, anıtsal çeşme niçin yıllardır bu şekilde perişan duruyor, kendisi gibi perişan parkın ortasında?

Bu arada, bu güzelim anıtsal çeşmeyi yaptıran kişinin, 18. yüzyılın büyük yöneticilerinden Kaptanıderya Hatipzade Yahya Paşa olduğunu, Divanyolu'nda bir zamanlar var olan Asmalı Mescit'e minber koydurduğunu, hatta 1732'de I. Mahmut'un önerisi ve desteği ile Taksim'de, İstiklal Caddesi'nin sağ girişindeki "maksem"e su getirterek tüm Beyoğlu mıntıkasını Boğaziçi'ne dek suya kavuşturduğunu öğrenirsiniz belki, üzülerek...

Fakat, bütün bu çirkin görüntülere karşın, hâlâ ısrarcıysanız kültürde mültürde, 2010'da falan, ben sözümü burada kesiyorum, bağışlayın!.. Çünkü, benim "2010, İstanbul Avrupa Kültür Başkenti" finalim, bu derbeder parktaki Hatipzade Yahya Paşa'nın o zavallı çeşmesinin önünde noktalanıyor!..

Bütün İstanbul Babaları Laleli Baba kadar şanslı değil..

GEÇ KALAN DEMİRYOLU

Demiryolunun kurulması Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı bir dönemine, Sultan Abdülaziz'in saltanat yıllarına rastlar. Ama Osmanlı'da yetişmiş demiryolu personeli bulunmadığından ipleri daima ellerinde tutanlar yabancı şirketler oldu. Bu şirketlerin uyguladığı istihdam politikaları, ülkemizde "Türk demiryolcu" yetişmesinin önünü tıkadı.

Yabancı demiryolu kuruluşlarının en büyüklerinden biri olan "Rumeli Demiryolları Şirketi"nin bünyesinde tam 600 personel bulunuyordu. Bunların 200'ü Rum'du. Şirkette 100 Ermeni, 100 adet de Yahudi vardı. Personelin sadece 20 kadarı Müslüman'dı. Üstelik bunlar en ağır, en yorucu işlerde çalıştırılıyorlardı. Ateşçilik, yol yapıcılığı, demiryollarının bakımı işleri gerçekten çok yorucu ve yıpratıcıydı.

Tanzimat idaresi, Avrupa'da demiryollarına çok önem verildiğini öğrenmiş durumdaydı. Bunun yanında Türkiye'de değil demiryolu bulunması, karayollarının bile son derece bozuk olduğu, pek çok yol şebekesinin çağın kriterleri kapsamında oldukça ilkel kaldığı, idarenin geç de olsa anlayıp kabul ettiği bilgilerdi. Bu yüzden vakit yitirilmeden demiryollarına ağırlık verilmeliydi. Tanzimat yönetimi, bu konuda hiçbir fedakârlıktan kaçınılmayacağını da vurgulamıştı.

Bu şekilde ilk demiryolu hattı, Ege'nin tarım bölgelerine ulaşmak için İngiltere tarafından planlanıp inşa edilmeye başlandı. Rumeli demiryollarının sahibi, çok kurnaz ve zeki bir Yahudi banker olan Baron Hirsch, Osmanlı yönetiminden bu çok önemli imtiyazları alırken, dostları ona pek çok yerde yardım etmişti. Bunlar arasında ünlü Rothdchild'ler ve Nafia Nazırı Davut Paşa da vardı. Ama bütün bunlar yaşanırken garip bir söylenti ortalıkta dolaşıyor, Davut Paşa'nın Baron Hirsch'ten yüklü miktarda rüşvet aldığı konuşuluyordu ağız-

dan ağıza. Ama asıl olan şuydu ki, olan Osmanlı Devleti'ne oluyor, hazine adeta soyuluyordu.

Cevdet Paşa ise, koskoca devletin çaresizlik içinde kıvrandığını, bu tür kirli ilişkiler sonucunda bürokratlar arasında rüşvetin hızla yayıldığını anlamıştı. Yapılacak pek bir şeyin olmadığı gerçeği de gün gibi ortadaydı. İstanbul artık, demiryolu yapımı uğruna, altından kolay kolay kalkılamayacak bir başka maddi sıkıntının içine düşmüştü.

Sonunda ne olduysa, Sultan Abdülaziz, bu demiryolunun kesinlikle bitirilmesi gerektiğini buyurdu. "Sarayımın içinden de geçse, demiryolu yapılacak," dedi. Ve demiryolu gerçekten de Topkapı Sarayı'nın içinden geçti, Sirkeci'den Halkalı'ya doğru! Sarayburnu-Cankurtaran arasındaki pek çok eski saray köşkü bu nedenle yıkılıp yok oldu. Sadece köşkler mi? Camiler, mescitler, başka eski yapılar...

Hata geç anlaşıldı! Kültürümüzün başyapıtlarından biri olan Topkapı Sarayı'nın dış bölümleri tarumar olmuştu. Şimdi ne düşünülüyor bu konuda derseniz, Sirkeci İstasyonu'ndan kalkan trenler, artık sarayın Marmara'ya bakan bu kıyı bölümünden geçmeyecekler. Galiba, Yenikapı taraflarına alınacakmış ilk istasyon. Umarım böyle olur. Olur da, tarihi yarımadanın en güzide bölümü, artık demiryolu takatukasından kurtulur.

İSTANBUL BAHÇELERİ

İstanbul'da o denli çok bahçe, bostan, mesire yeri, çayırlık, koruluk vardı ki bunlara bir de hemen her evin bir bahçesi eklenince, koca başkent adeta bir cennet mekânına dönüşmüş oluyordu. Bu bahçelerin büyük kısmı sultanlara has özel mesire ve avlanma arazileriydi. Fındıklı sırtlarındaki, şimdiki Swiss Otel'e doğru uzanan geniş mesireler halkın da yararlandığı İstanbul bahçelerinin en ünlülerinden biriydi. Samsonhane ve Müneccim Kuyusu mesireleri de bunun çok yakınında yer alıyordu. Dolmabahçe ve Beşiktaş bahçeleri, Ortaköy-Kuruçeşme bahçeleri, Bebek, Mirgun (Emirgan), Kalender ve Büyükdere mesireleri ve bahçeleri, Boğaziçi'nin Rumeli tarafındaki büyük yeşil alanlardı.

Ne doğal alanlarını yitirdi bu koca İstanbul, bir bilseniz! Kıyıdan uzak sokakları bile deniz kokan bir şehrin, varın deniz kıyılarında, uzak doğal alanlarındaki yeşilliklerini, şimdi her biri beton mahallelere dönüşmüş eski mesire yerlerini, bahçelerini bir gözünüzde canlandırın!

Asya tarafında, Tokat (Beykoz), Sultaniye, Paşabahçesi, Çubuklu, Göksu çayırlıkları, Küçüksu, Kule bahçesi (Çengelköy), Üsküdar bahçeleri, Ayazma, Salacak, Küçük ve Büyük Haydarpaşa çayırlıkları, Fenerbahçesi en gözde yeşilliklerdi. İstanbul'un Karadeniz'e yakın köşelerinde ve Anadolufeneri ile kavağı arasında Ali Bahadır Bağları, ta Riva Deresi kıyılarına dek yayılırdı ki bu bağların adı sonraları "Albadır"a dönüşmüştü.

İstanbul dışındaki diğer büyük bahçeler, Filürye (Florya), Davutpaşa, Topçular, Vidos (şimdiki İkitelli civarı), Alibeyköyü, Karaağaç, Hasköy bahçeleri idi. Hatta Hasköy bahçeleri yakınındaki Arnavut bağları, önemli bir "has koru" kabul edildiğinden, İstanbul ahalisinin burala:da avlanması bile yasak edilmişti II. Selim tarafından.

İstanbul bahçelerinin özelliği çok başkaydı ve bu doğal cennetlerdeki bahçe düzenlemelerine insan elinin değmiş olduğu, bir yapaylığın varlığı asla hissedilmezdi. Doğada zaten var olan olağanüstü güzelliği ve varlıkları, bu bahçelerin yer aldığı topografik yapıya göre içgüdüsel olarak değerlendirirlerdi İstanbul'da. Çinlilerin ve İngilizlerin eski natüralist bahçelerinde de ağaçların dizilişleri sistematik ve simetrik düzende olmazdı. Ama yakın yüzyıllarda, özellikle İngiliz saray bahçelerinde bir simetri düzenine gidilmişti. Bu örnekleri, yani "satranç dizisi" diye de bilinen düzenlemeleri, İstanbul'un 19. yüzyıl "eklektik mimari"yle yapılan bazı saraylarında da görebiliyoruz. Yalnız, Haliç'te, eski yılların önemli bahçelerinden biri olan ve Tersane Bahçesi diye bilinen Aynalıkavak Kasrı'nın bahçelerinde bir sıraya dizilmiş pek çok servinin bulunduğu ve bu ağaçların sayısının 12 bini aştığı söylenirdi. Serviler çok uzun boylu ve bol dallı olduğundan, bahçeye güneş ışıkları ulaşamazdı. Bu nedenle de buraya "Güneş Girmez Bahçesi" derlerdi.

Bununla birlikte, Okmeydanı ve Eyüp yaylalarına bakan bir noktada ise Ganizade Bahçesi adında bir başka güzel bahçe bulunuyordu. Dört bir tarafı servilerle, fıstıklarla dolu, gerçekten cennet benzeri bir doğal alandı burası. Ayrıca, Kanlıca ile Çubuklu arasındaki yamaçlarda da Şeyhülislam Esat Efendi Bahçeleri diye bilinen bahçenin güzelliği dilden dile anlatılırdı. Buradaki bahçelerden bazı ağaçların günümüze doğal miras olarak ulaşmış olmaları da bir şanstır.

Bir zamanlar Üsküdar'ın pek çok yeri, adeta bir koru gibiydi. Sayısız bahçeleri, bazıları Bizans devrinde dikilmiş anıtsal ağaçları vardı. Zamanımıza ulaşabilen bu ağaçların bir kısmı mahalle aralarında, park kıyılarında, sokak köşelerinde, apartmanlar arasında kalmıştır ne yazık ki. Örneğin, Beylerbeyi, Barbaros Sokağı'nda, Kısıklı, Küçük Çamlıca Caddesi'nde, Altunizade,Validebağ Koruluğu'nda, Kandilli Rasathanesi bahçelerinde, Selami Ali'deki Çinili Park'ta, Kuleli'deki Akzambak Sokağı'nda, Kandilli Kız Lisesi'nde, Beylerbeyi Koruluk Sokağı'nda, Altunizade Kalfa Çeşmesi ve Ramiz Paşa sokaklarında, Bulgurlu Şekerkaya Sokağı'nda, Küplüce Mezarlığı'nda, Kuzguncuk'taki Fethi Paşa Korusu'nda, Emniyet Mahallesi'ndeki Yunus Emre Sokağı'nda, Karacaahmet Mezarlığı'nda, Küçük Çamlıca Korusu'nda, yine Bulgurlu Üç Pınarlar Caddesi'nde, Altunizade 75. yıl Parkı'nda, Kısıklı Erdiller Sokağı'nda, Havuzbaşı Parkı'nda ve Toptaşı sırtlarındaki Valide-i Atik Külliyesi (Nurbanu Sultan) çevresinde, Fenerbahçesi burnundaki park alanında bu türden anıtsal nitelikte ağaçlar hâlâ varlıklarını sürdürürler.

Eski İstanbul'un bahçeleriyle ünlü yörelerinden bir diğeri olan Fenerbahçesi'nde, geniş park ve bahçelerle, çiçek adalarıyla dolu arazi-

lerde, Avrupa'daki malikânelere benzer, büyük ebatta bir köşk vardı. Bu bahçelere, Bağdat yolu (şimdiki Bağdat Caddesi) güzergâhından girilir ve buradan itibaren denize doğru yürünürdü. Ahırlar, çiftlik evleri, çiçek seraları arasından geçilerek ulaşılan kıyıda, çiftlik duvarlarına yerleştirilmiş aydınlatma araçlarıyla, denizin geceleri de ışıklandırıldığı ve bu olağanüstü güzel ortamda sessizlik içinde meşk edilir ve eğlenilirdi. O günlerin büyük nimeti sayılan elektrik sayesinde bambaşka bir manzaraya bürünen Fenerbahçesi arazileri ve güzel köşk Sultan Abdülhamit tarafından, "Deli" lakabıyla tanınan Fuat Paşa'ya bağışlanmıştı.

Bazı ağaçlık arazilere, özellikle Boğaziçi veya Haliç'e kıyısı olanlara inşa edilen birbirlerinden alımlı yalılar sayesinde bu bölgeler "abad"lara dönüşmüş, hatta gerilerindeki yeşillik tepeler bile bir "ön ek" alarak o "abad"ın adıyla anılır olmuştu. Boğaziçi'nin en güzel köşelerinden biri olan Kandilli, uzun süreli kiralamalar nedeniyle I. Mahmut devrinde ve 1740'larda İstanbul ahalisine açılmış ve imar edilmeye başlanmış, sultan bu sahillerde kendisi için de bir yalı inşa ettirmişti. İstanbul yakasının namlı iskelelerinden buraya pazar kayıklarıyla seferler yapılır, mesirelere gelinirdi. İstanbullular, yeniden ihya edilen bu cennete o günlerden sonra "Nevabad" demeye başlamıştı.

Yerleşim planlarını alt üst ederek hacmi devasa boyutlarda genişleyen ve içinde yeşillik adına, mesire yeri adına bir şey kalmayan kentimizde, artık bu saatten sonra bir "İstanbul bahçesi" oluşturmak, hele hele bunu o bahçelerin bulunduğu ve şimdilerde tamamen yerleşime açılan araziler üzerinde yapabilmek, ancak bir düş olabilir.

Bir eski İstanbul bahçesi, hiçbir zaman önceden planı, şeması çizilerek oluşturulmazdı. Genellikle bol ve çeşit çeşit ağaçların bulunduğu koruluklarda, belirli bir açıklıkta bir süs havuzu yapılır ve bunun derinliği fazla tutulmazdı. Bazen bunun ortasında adacıklar inşa edilir ve buralara dıştan ahşap köprüler kurulurdu. Çiçek tarhlarıyla zenginleştirilen bahçenin bir köşesine, üzeri ahşapla örtülü, bu çatıyı yine ahşap direklerin veya mermer kolonların tuttuğu çardak benzeri bir kameriyenin de oturtulduğu olurdu. Yani kısaca, İstanbul bahçelerinin, planlanmış ve çok bakımlı duran simetrik Avrupai bahçeler olmadığı bir bakışta anlaşılırdı. Olabildiğince kendi halinde ve doğadan koparılmamış bir bahçe düzeni sunardı İstanbullulara bu bahçeler.

Sümbüller, nergisler, ıtırlar, hanımelleri, laleler, güller, katırtırnakları, gelincikler, begonyalar, hele hele o salkım saçak erguvanlar ile özdeşleşmiş İstanbul, bu tür envai çeşit çiçeklerle bezeli kırlarıyla, yamaçlarıyla, tepeleriyle, hatta evlerin arka bahçeleriyle, bu güzelim ahşap evlerin kafesli pencereleriyle, buraları mekân eylemiş veya şöyle

bir uğrayıp sonra da geçip gitmiş kuşlarla artık anılar sayfasında kalmıştır. Çoğumuz bilmeyiz belki de, Finlandiya'dan ta buralara dek gelip İstanbul üzerinde uçuşan kelebek sürülerini...

Ya İstanbul çiçeklerinin, kenti bahar aylarında bir şölen yerine dönüştüren kraliçesi erguvan! Hani, baharın ortalarına yaklaştığımızda Boğaziçi sırtlarında peş peşe açarak gönüllerimizi şenlendiren ve olağanüstü sıcak görüntüleriyle adeta hepimize ruhsal terapi aşılayan o nefis, salkımsaçak mor-kırmızımsı çiçekler! Yabancılar bunu "Yahuda ağacı" (Judas Tree) diye bilirler. Çünkü, inanışa göre, İsa'ya ihanet eden havarisi, o acının pişmanlığı ile kendini bu ağaca asıp intihar etmiş ve ağacın önceden beyaz açan çiçekleri, bu olaydan sonra morlu kırmızıya dönüşmüş! O güzelim İstanbul çiçeği, işte böyle hüzünlü bir masalı barındırıyor yapraklarının arasında. İstanbul, 330 yılının 11 Mayıs'ında kurulur ve onu temsil eden erguvanlar da Boğaziçi sırtlarında, konak bahçelerinde, ahşap konutların cumba pencerelerinde 11 Mayıs'ta yüzlerini göstermeye başlarlar! Nasıl bir benzerliktir bu? Erguvan rengini o denli kutsal saymışlardır ki Bizans imparatorları, sadece kendi giysilerine has kılmışlar ve başkalarının bu rengi kullanmalarına izin vermemişlerdir. Veliahtlar mor kumaş kaplı beşiklerde doğmuşlar ve onlara "Porfirogenetos" denmiştir. Doğasıyla da "imparator" olmuştur kentlerin kenti İstanbul!..

Üzerinde bir zamanlar bu tür masalsı yeşil alanların, bahçelerin, çiçeklerin bulunduğu, ama artık bu yerlerin yapılaşmaya açıldığı bir kente dönüşen İstanbul'da yeniden "İstanbul bahçesi" kurmak, artık çok zordur ve çok da büyük maliyetler gerektirir. Ama her halükârda, kentimizin böyle bir bahçe yapımına uygun görülebilecek herhangi bir noktasında, eski anıları canlandıracağı şüphesiz olan bir İstanbul bahçesinin, ne yapılıp edilip ortaya konması da şarttır.

Hiç olmazsa, bu bahçede soluklanıp doğa ile barışık o eski günlerini yad ederiz, yeşilliği neredeyse kalmamış yorgun kentimizin!

PİERRE LE GOFF'UN GAZETESİ

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ve özellikle Pera yakasında bazı girişimci gayrimüslimlerin çeşitli dillerde çıkarttıkları pek çok gazete İstanbul'un sosyal ve kültürel yaşamını derinden etkilemişti. Dönemin baskıcı rejimine karşı mücadeleci tavırlarıyla direnen bu gazetelerin bir kısmının yayınları, "muhalefet" ettikleri gerekçesiyle durdurulmuş olsa da basın hayatındaki bu renklilik uzun süre varlığını koruyabilmişti.

Gazete çıkaran bu girişimcilerden biri de Pierre Le Goff idi ve yayınladığı "Stamboul" gazetesiyle Pera'da epeyce sükse yapmıştı. Fakat bir süre geçince, savaş ve sıkıntı yıllarının çöküntüsüyle kapanmanın eşiğine gelen bu gazeteyi, 1918 Mondros Mütarekesi'nden sonra I. Dünya Savaşı'ndan kaynaklı ekonomik krizleri de atlatarak kurtarmayı başaran Bay Goff, ezilmeye başladı. Sevdiği gazetesini uzun süre hayatta tutmayı kafasına koyan Pierre Le Goff, bu sorunun çözümü için bir adrese başvurdu: Osmanlı Bankası!

Ama bankadan borç para isteyen Goff'a karşı, kurum pek çekimser davrandı. Günün şartları çok kötüydü, böyle yapmak zorundaydı belki de banka. Goff'un yitirecek zamanı yoktu, bu kez bankanın Paris'teki merkezine ulaştı. Bir dizi gelişmeden sonra Osmanlı Bankası sadece, "zorunlu olan miktar kadarını" vermeyi kabul etti.

Savaş sonrasında Fransa'nın kazandığı zaferin etkisiyle Goff'un gazetesinde bir canlanma görüldü. "Stamboul" giderek güçlü bir gazete oldu. Bay Goff, adeta yayın dünyasının kurdu idi. Bu fırsatı iyi değerlendirdi ve popüler olan gazetesine hemen bir alt başlık bulup gazetenin ilk sayfasına yerleştirdi: "Doğudaki Fransız çıkarlarının yayın organı!"

Ancak İstanbul'daki sosyal ve siyasi ortam hiç de iyi değildi. Güçlükler yeniden hortladı, hayat çok zorlaştı. Maddi kriz kapıya iyice dayanmıştı. Gazeteyi çıkarabilmek için kâğıt bulunamıyordu, bulunsa da çok pahalı olduğundan elde etmek hiç de kolay değildi. Goff, yeniden büyük bir çaresizliğin kuyusuna yuvarlandı. Bir çözüm bulamıyordu. Sonunda, kâğıt masrafından kurtulmak için gazetesinin ebadını küçültmek zorunda kaldı. Bu şekilde idare ederek gazetesini 1923 yılına dek ayakta tutmaya çabaladı. O güne dek Arapça olan başlığı ise, Cumhuriyet'ten sonra yerini Latin harfleriyle değiştirdi. 11 Ekim 1934 yılında da "İstanbul" adıyla çıkıp okuyucularıyla buluştu. Başarılı ve inatçı Bay Goff, 1944 yılına dek bir gazete sahibi kimliğiyle İstanbul'u yaşatmayı başardı, mücadelesinden de hiçbir zaman yılmadı ve geri adım atmadı.

Artık değişim zamanı gelmişti. Bu tarihten sonra İstanbul gazetesinin başına Mösyö Benoit geldi. Ama bu zat makamında uzun süre kalamadı. Daha sonra, gazete yönetimi Jules Calix adında bir kişiye geçti. Çok uzun yılların anılarıyla dopdolu İstanbul gazetesi, 1964 yılında kapanana dek Bay Calix ile varlığını sürdürdü.

"İstanbul" en büyük tirajına, 20. yüzyıl başlarında ve günde 6 bin adetle ulaşmıştı. Daha sonraki kriz yıllarında bu sayı o denli düştü ki, gazetenin günlük satış rakamları artık yüzlerle ifade edildi. Bu düşük rakamlarla bir gazetenin bunca yıl ayakta kalabilmesi gerçekten çok şaşırtıcı oldu. Biraz yön değiştiren "İstanbul" gazetesi, kentin sosyal yaşamından kesitleri, dönemin popüler şarkıcılarını, ticaret yaşamını, görkemli cemiyet toplantılarını, şık baloları yazan ve daha çok İngilizlerin, Fransızların ve bunların ortaklarının gazetesi durumuna geldi.

"İstanbul" gazetesinden konuşmuşken o günlerde İstanbul'da yayın hayatına başlayan "Spor Gazetesi"nde de bahsedelim. Alanındaki ilk gazeteydi bu. 11 Ekim 1910'da başlamıştı spora meraklı okuyucularıyla buluşmaya. 20 paraya satılan bu gazete sadece 4 sayfa olarak çıkıyordu. Genel olarak spordan çok, futbola ağırlık veren bir yayın organı olarak da nitelendirilebilirdi. Mustafa Ziya Bey'in sahibi olduğu bu gazete, günümüzde Çemberlitaş'ta bulunan ve 1660 yılında dönemin güçlü sadrazamı Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın yaptırdığı Vezir Hanı'nda basılmaktaydı.

KALEMTIRAŞ

Hemen herkesin, özellikle ilk mektep sıralarında o sevimli kurşunkalemlerin uçlarını sivriltmek için kullandığı ve neredeyse tüm eğitim yaşamı boyunca vazgeçemediği kalemtıraşların tarihi çok eski yıllara dayanır. Oysa zamanımızda yüzlerce çeşidi görülebilen kalemlerin uçlarını açmaya gerek bile kalmadı. En incesinden en kalın uçlusuna dek, türlü çeşitli renk ve biçimlerde kurşunkalemler vitrinleri süslüyor yüksek cazibeleriyle.

Osmanlı İstanbul'unda hattatlar da dahil, pek çok kişi kâğıt ve levhalar üzerine kamış kalemlerle yazı yazarlardı. Bu hattatların piri ise, 15. yüzyıl sonlarıyla 16. yüzyıl başlarında yaşayan ve aynı zamanda Sultan II. Beyazıt'ın çocukluk arkadaşı olan Şeyh Hamdullah idi. Daha sonra onun izinden giden hattatlar, hattatlık mesleğinin geleneklerine göre, üstatları kabul ettikleri Hamdullah Efendi'nin Karacaahmet'teki kabrinin toprağına yazılarında kullanacakları kamış kalemlerini batırırlar ve bir süre sonra oradan çıkarıp artık usta olduklarını kanıtlarlardı. Yani, bir şekilde Şeyh Hamdullah'ın parmaklarındaki hünerin kendi kalemlerine geçtiğine inanırlardı.

Osmanlı sanatında en geleneksel ve sevilen sanatlardan biriydi hattatlık. Olağanüstü güzel yazıların yazıldığı o basit kamış kalemlerin uçlarını, o zamanlar kalemtıraşlar olmadığı için, bıçakla yontup çeşitli kalınlıkta şekil verirlerdi. Kalem uçlarının yıllar içinde yontula yontula biriken talaşları da atılmaz ve biriktirilir, o hattat öldüğünde cenaze suyu geleneksel biçimde bu talaşlar yakılarak ısıtılırdı.

Minyatürcülerin kalemleri ise pek daha ilginçti. "Kuş kanadı kemiğinden sapı olan" bu kalemlerin boyama ve çizme uçları, "üç aylık kedinin ense kıllarından" imal edilirdi sıklıkla. Kalemleri tıraş etmek için

kullanılan ilk kalemtıraşların 16. yüzyılın sonlarında veya 17. yüzyılın başlarında ortaya çıktığı sanılır.

Kalemtıraş yapmak başlı başına bir sanat kolu idi. Aslında bu aleti icat eden İranlılardır. Oradan bazı ustalar tarafından getirilmiştir İstanbul'a. Pek çok türü olan el yapımı kalemtıraşları imal eden ünlü kişiler yetişmişti İstanbul'da. Meşrutiyet devrine kadar da geleneksel yöntemleri koruyan bu ustaların içinde, son dönemlerden Sıtkı ve Ruhi, başkentin kırtasiye dünyasında pek tanınmışlardı. Hele, Sirkeci'den Cağaloğlu'na tırmanan Ankara Caddesi'nde (basın dünyasının ünlü Babıali Yokuşu) bir Hattat Halim vardı ki belki de İstanbul'da yetişmiş en iyi kalemtıraş sanatçısıydı. Kadıköyü yakasında ise, iskelenin gerisindeki Osman Ağa Camisi'nin hatibi ve imamı olan Abdülkadir Efendi, bu işin hüner sahibi büyük üstatlarındandı.

İstanbul'un daha eski devirlerinde "Baba" lakaplı bir usta vardı kalemtıraş yapan. O zamanlar bunun eline kimseler su dökemezdi. 17. yüzyılın tanınmış kalemtıraş yapımcısı Recai Efendi adında biriydi ve sadece kendine has bir stil yaratmıştı. Rastlantı o ki, aynı dönemlerde başka bir Recai Usta daha boy göstermişti ve kendinden çokça söz ettirmişti İstanbul'da. Bu sanatkâr, imal ettiği çok kaliteli kalemtıraşların, sadece asıl kullanılan kısmı olan çeliğine önem verir, sap kısmına fazla özen göstermezdi. Bir basit "hindi bacağını" veya sıradan bir "kaşık gövdesini" buna uygun görür ve kalemtıraşını bu şekilde satardı piyasaya.

19. yüzyılda yetişen Fenni ve Yumni ustalar ise, Recai Efendi'den sonra yetişen namlı isimler oldular. Daha yakın yıllarda, Horhorlu Muhyi ve Zeki son kalemtıraş ustalarıydılar İstanbul'da. Günümüzde, sakinleri arasında ünlü bir kalemtıraşçının bulunduğu Üsküdar'daki Kalemtıraşçı Sokağı, işte bu eski geleneksel mesleğin hatıralarını yaşatır hâlâ!

PAÇA

Osmanlı İstanbul'unda yeni evlenen çiftlerin aile arasında şenlikli bir ziyafet düzenlemeleri, ahalinin vazgeçemediği eski geleneklerden biriydi. Bu ziyafete, "paça günü" denirdi. Perşembe günü gerdeğe giren çiftler, cuma günü evlerinde bu paça günü ziyafetini düzenlerlerdi. Sofraya genellikle en yakın akrabalar ve samimi olunan mahalleli katılırdı. O gün gelinin giydiği özel elbiseye bu günün özelliğini yansıtan paçanın adından esinlenerek "paçalık" denirdi.

Paça, bildiğimiz büyükbaş hayvanların sakatatından bir bölümdür. Kasaplarda iplere dizilerek sergilenir ve satışa sunulurdu paçalar. Kaynatıldıktan sonra nefis suyu kaşık kaşık afiyetle içilirdi. İstanbul halkı hemen her dönemde severek tüketmiştir bu paça yemeğini. Mezbahanelerde çokça üretilirdi paçalık bacaklar. Sadece bu işten alınan vergiye de "paçahane" derlerdi. Hayvan başına ikişer paradan başlar ve duruma göre yükselirdi. Kesilen hayvanların başları, ciğerleri, ayakları, burada her zaman hazır olan "paçacılara" satılırdı.

Paça, sadece hayvanın bacakları, içilen çorbası, gelinle damadın düzenledikleri ziyafet ile gelinin giydiği elbisenin adı değildi kuşkusuz. Başka bir şeyin adı olarak daha kullanılırdı bu paça. Örneğin, bir "yay!" Ok yaylarında kullanılan tellere de "paça" deniyordu. Bu efsanevi ve çeşitli tipleri bulunan yayların son derece sağlam olan telleri genellikle hayvan sinirlerinden imal edilmekteydi. Bunun için en çok, öküzün ayak bileklerinin üstünden diz kapaklarına dek olan sinirleri kullanılırdı. Paça, işte bu sinirlerden kesilen çok sağlam parçaların adıydı!

Tel şeklindeki bu sinirler ya güneşte ya da "yay tımarı sandıkları"nda iyice kurutulur, sonra da bu sinir telleri tahta tokmaklarla dövülerek düzeltilirdi. Daha sonra ise bu sinir şeritleri tel tel ayrılır ve yaylara gerilirdi. Bu paçaların kalınlıkları yayların biçimlerine göre ayarlanırdı. "Paça" deyip geçmemeli demek ki!

EUFEMİA'NIN KEMİKLERİ

Sultanahmet'te hızlı tramvay yolunun kıyısında bulunan Firuz Ağa Camisi'nin hemen gerisinde Adliye Sarayı'nın otoparkına bitişik duran Bizans dönemi saraylarından Antiokhos'un kalıntıları arasında bir kulübe göze çarpar. Bu salaş ve küçük yapının içinde ve apsis duvarında, 4. yüzyılda Hıristiyan olduğu için öldürülen ve sonradan azize ilan edilen zavallı Eufemia'nın işkence sahneleri yer alır.

Önceleri Eufemia'nın kutsal kemikleri, Bizans devrinde Kadıköyü'nün kuzeyindeki Yeldeğirmeni'nde kendi adını taşıyan kilisede korunuyordu Ortodoks Bizanslılarca. Günümüzde bir küçük kilise, bu isimle ve 19. yüzyıldaki yenilenmiş haliyle Kadıköyü çarşısında hâlâ durur. Bizans'ın erken yıllarında Kalkedonia'da, yani Kadıköyü'nde, devrin en büyük kilise senatosu bulunurdu. Buradaki Hagia Eufemia Kilisesi Sinod'u (kilise meclisi) çok önemli dinsel kararların alındığı bir Hıristiyanlık merkeziydi. 5. yüzyıl ortalarında bu kilisede İsa'nın dinsel kimliği ile çok önemli toplantılar yapılmış ve Hıristiyanlık tarihine yön veren kararlar alınmıştı. Eufemia'nın emanetleri de burada korunuyordu.

Bizans'ın daha sonraki yönetimlerinin arzu ettikleri şekilde, kutsal emanetlerin, yani "rölik"lerin bundan böyle başkent Konstantinopolis'in sınırları içinde saklanması yeğlendiğinden, Azize Eufemia'nın kemikleri Sultanahmet Meydanı kıyısında günümüzde kalıntıları bulunan Lausos-Antiokhos Sarayı'nın kilisesine kondu. Adliye Otoparkı içindeki sözü ettiğim salaş ve virane haldeki kilise apsisi, işte bu mabede aitti. O tarihten itibaren Eufemia'nın kutsal emanetlerine ev sahipliği yapan bu kilise bir "martirion"a (şehitlik) dönüştü.

Kilisenin sunak masası altında korumaya alınan kutsal kemikleri görmek için, Bizans başkentinin ahalisi akın akın buraya gelirdi. Konstantinopolis'in en önemli dinsel litürjik törenlerinden biriydi burayı ziyaret etmek. Öyle ki, kent halkı ve saray, 4. ökümenik konsey kara-

rını bizzat Eufemia'nın kemiklerinin verdiğine inanıyorlardı. Çünkü, bu kemiklerin işaret ettiği yönde karar almıştı dini konsey. Hatta, Eufemia'ya olan saygı ve bağlılık o boyutlara ulaşmıştı ki, İstanbul halkı bu azizenin mezarından çıkan tuhaf kokunun sağlığa iyi geldiğine sorgusuz sualsiz inanmaya başlamışlardı.

Hıristiyanlıktan önce, çoktanrılı merkez tarafından Azize Eufemia gibi sayısız inanç sahibi kişi acımasızca katledilmişti. Hatta o yıllarda, İsa'nın tek kişilikli mi yoksa Rab'dan gücünü alan çift kişilikli mi olduğu tartışmaları, bu uğurda akıtılan kanlarla birlikte sürüp gitmekteydi. Sonunda, 381 yılındaki İstanbul Konsülü, baba ile oğulun aynı kökten olduğu inancını (monofizit doktrin) kabul etti ve İsa'nın Tanrısal yeteneğe sahip çift kişilikli olduğu görüşünü, yani Arius felsefesini mahkûm etti (diofizit). Hıristiyanlığın kabulünden sonra dahi bu tartışma nedeniyle İstanbul'da ve başka yerlerde pek çok kişi işkence ektirilerek öldürülmüşlerdi.

4. yüzyıl başlarında öldürülen azizenin kemikleri, ancak 7. yüzyılda bu kiliseye konulabilmişti. Başkentteki kutsal ayin bu kilisede başlar, daha sonra ilahiler söyleyerek ilerleyen konvoy, İstanbul'u baştan başa kat ederek ve ahalinin geniş katılımıyla ta Konstantinopolis'in en batı ucundaki, şimdiki Ayvansaray'da bulunan Meryem Ana Kilisesi'ne ulaşır ve tören burada sonlanırdı.

Rivayete göre Azize Eufemia'nın kemikleri V. Konstantin devrinde denize atılmış ve bunlar dalgalar arasında ilerleyerek Limni adasına dek gitmişler, sonraları din adamları tarafından bulunup İstanbul'a nakledilmişlerdi. Sultanahmet'teki bu kilise ise onarılmış ve artık kutsal emanetler burada korunur olmuştu. Fakat, IV. Haçlı Seferi adıyla 1204 yılında başkenti işgal eden Katolik-Latin ordusu sadece bu kiliseyi değil, tüm İstanbul'u soyup soğana çevirerek, tüm değerli objeleri katırlara yükleyerek veya deniz yoluyla İtalya'ya kaçırmışlardı.

1261 yılında Bizans İmparatoru VIII. Mikael Paleologos ve ordu komutanı Aleksios Stratogepulos tarafından tekrar alınan İstanbul'da, bu çok önemli kilise derhal onarıldı ve günümüzde adeta bir izbe ahırı anımsatan kulübemsi yapının içinde görülen apsis resimleri, o yıllarda panolar halinde duvara çizildiler. Bir başyapıt sayılabilecek ve inanç turizmi açısından son derece önemli olabilecek bu eserlerin böyle gözlerden uzak perişan hali İstanbul kültürüne karşı işlenen en büyük ayıplardan biridir.

Resimlerin durumu bu... Ama hiç olmazsa Azize Eufemia'nın kemikleri gümüş bir tabut içinde zamanımıza dek ulaştırılıp korunmaya alınmış... Fener Patrikhane Kilisesi Aya Georgios'un içinde ve sağ nefin kıyısında, Azize Teofano ve Azize Omonia'nın tabutları ile birlikte görenlere hüzünlü anlar yaşatıyorlar!..

AYASOFYA'DA MEDRESE

Ayasofya'nın ana mekânına girişin solunda ve Topkapı Sarayı yönüne bakan yerde kalıntıları duran eser, bir zamanlar Fatih Sultan Mehmet'in bu ünlü mabede ek olarak yaptırdığı ve o dönemin ilk ve en ünlü eğitim merkezi olan Ayasofya Medresesi idi. Ama Fatih, bu medrese ile birlikte dev mabedin arka sol tarafında tek katlı küçük bir medrese daha yaptırmıştı. İki katlı inşa edilen ve eski papaz odalarından bozularak medreseye dönüştürülen asıl medrese 1453 tarihli olmasına karşın, buna ait kütüphane bu tarihten 13 yıl sonra, 1466'da kurulmuştu. Belki medrese de bu tarihte açılmıştı.

Zaman içinde büyük onarımlar ve değişiklikler yaşayan medrese, 19. yüzyılda ve Sultan Abdülmecit devrinde kapsamlı bir onarımdan daha geçti. Toplam 42 odası bulunuyordu. Tarihi yapı Cumhuriyet'in ilanından sonra bile varlığını sürdürmeye devam etti. 1924 yılına dek "Dâr-ül Hilafet-i Âliyye Medreseleri" adıyla faaliyetlerini sürdüren tarihi kurum, daha sonra bir "Öksüzler Yurdu"na dönüştü.

Fatih'in medresesinin yazgısında daha nice işlevi yüklenmek varmış ki, bu kez de "yurt" olarak değerlendirilmesine karar verildi. Ve bir gün geldi, boş yere yıktırıldı... Hem de hangi kurum tarafından? Arkeoloji Müzeleri!..

Medreseleri, "altından çıkabilecek bazı Bizans eserlerine ulaşmak amacıyla ve Ayasofya'nın genel görünümünü bozduğu gerekçesiyle" bu namlı kurum yıktırdı. Buna mantıklı bir açıklama getirebilmek ve bir anlam verebilmek gerçekten güçtür. Düşünün ki, Fatih'e ders veren ve 15. yüzyılın en ünlü bilginlerinden biri olan Ali Kuşçu Efendi bu medreselerde hocalık yapıyordu. Medresenin çok tanınmış bir başka hocası ise Molla Hüsrev idi. Ayrıca başka namlı hocaları arasında

İvaz Efendi de vardı. İvaz'ın lakabı "manav" idi. Kendi adına Ayvansaray, Eğrikapı'da kara surlarına bitişik ve Anemas Zindanları'nın yanı başında, 1585 yılında Mimar Sinan'a yaptırdığı camisi hâlâ durur. Yine, Zeyrek'te vaktiyle kendi adına bir medrese yaptırmış olan ve Evliya Çelebi'ye burada eğitim veren Şeyhülislam Hamit Efendi de Ayasofya Medreseleri'nin tanınmış hocaları arasındaydı. Osmanlı tarihinin belki de en çok tanınan şeyhülislamı olan ve 26 yıl görev yapan Zenbilli Ali Efendi'nin yerine atanan ve bu makamda en uzun süre görev yapan Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin vefatı üzerine 1575 yılında, bu Hamit Efendi aynı göreve atanmıştı. Hamit Efendi'nin dört ciltlik "Fetâvâ-yı Hamidiyye" adlı eseri pek tanınmıştı o sıralarda.

Bu medreseyle ilgili olarak yıllardır kazılar, araştırmalar yapılır durur. Bu nedenle henüz halka açılmamıştır bu bölümler. Tarihi eserleri onarma konusundaki ataletimiz, heyecansızlığımız ve isteksizliğimiz, hatta belki de umursamazlığımız düşünüldüğünde, Abdülmecit'in gösterdiği hassasiyet ister istemez insanın aklına geliveriyor. Onun döneminde Ayasofya'da çok kapsamlı bir onarım başlatılmış, asırların yorgunluğunu taşıyan devasa yapının bazı bölümlerinde yapılacak iyileştirme çalışmaları için, İsviçre asıllı ünlü Fossati biraderlere iş verilmişti.

Tarihi yapının eğilmiş sütunları düzeltiliyor, çatlaklar, yarılmalar kapatılıyor, erimiş kubbe kurşunları değiştiriliyordu. Ayasofya gerçekten güç durumdaydı. Beri yandan bu çalışmalar sırasında, günümüze de ulaşan nefis mozaik panolar da ortaya çıkarıldı. Heyecan uyandıran bu gelişmeyle birlikte, devrin güçlü sultanı Abdülmecit, hem yapıyı denetlemek hem de bu panoları yerinde görebilmek için hemen Ayasofya'ya geldi. Çalışmaları dikkatle inceleyen genç sultan, dalgın bakışlarıyla ve büyük bir takdirle seyrettiği o eşsiz panoların önünde adeta kendinden geçercesine heyecanlandı.

Hayretler içinde kalan sultan, sarayına dönmeye hazırlanırken, yanındakilere şu şekilde bir talimat vermeyi de ihmal etmedi: "Resimlerin üstlerini örtünüz, ama çok dikkatli olunuz! Artık bir daha ne zaman açılacaklarını Allah bilir!"

MERKEPLER İÇİN KANUN VE HAMALLIK

19. yüzyılla beraber biraz daha kalabalıklaşan İstanbul'da, kireç, odun, kömür ve diğer yüklerin taşınmasında kullanılan merkeplere ve hamallara zaman zaman çok fazla yüklenildiği, eziyet edildiği ve bunların haddinden fazla çalıştırıldığı olurdu. Özellikle 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında görev yapan İstanbul şehreminleri zamanında, yük hayvanları ve hamallar üzerinde hassasiyetle durulmuş, bunların yük taşıma esnasında eziyet çekmelerinin önüne geçilmeye çalışılmış ve bunun için de bazı yaptırımlar uygulamaya konulmuştu. Çünkü hamallık, İstanbul'un en önemli mesleklerinden biriydi ve koca şehirde her önüne gelen bu işleri yapamazdı. Belediye tarafından son derece dikkatle takip edilen ve sıkı kurallarla organize edilen hamallık, zabıta tarafından da sürekli kontrol edilirdi.

Dersaadet'te hiçbir hamal, iskelelerde, hanlarda ve köşebaşlarında, kendi başına bir imtiyaza, bir tekel veya gedikli olma hakkına sahip olamazdı. Mahalle bekçilerinin 25 yaşından küçük ve 60 yaşından büyük olamayacağını kurallaştıran yönetim, bununla birlikte, bedensel bir arızası bulunmayan, güçlü kuvvetli, yani "kudret-i bedeni"si yerinde olan herkesin hamallık yapabileceğini belediye yasalarına eklemişti. Gümrük kapılarında, hanlarda ne sayıda hamal bulundurulacağı, buralarda iş gören tacirlerin taleplerine göre belirlenirdi. Belli bir kısıtlama olmasa bile, yine de bu taleplere uyulurdu.

Sırık hamalı, at hamalı, sırt (arka) hamalı gibi çeşitleri bulunan hamallık mesleğinde, özellikle sırt hamallığı için Osmanlı tabiyetinde olma şartı aranırdı. Ayrıca bu hamalların cinai bir suç işlememiş olmasına azami dikkat edilirdi. "Kendisinden kötülük beklenebilecek bir kişi görünümünde" olmamaları, sırt hamalları için elzem kurallardan

bir diğeriydi. Tipleriyle, davranışlarıyla, ahlaklarıyla, güçleriyle, İstanbul'da bazı hamallar öylesine nam salmışlardır ki, bunlardan biri olan "Kürt Ali"nin adı, fiziksel özelliğinden dolayı İstanbul tarihine geçmiştir. Bu Kürt Ali Eminönü'nde çalışırdı 19. yüzyıl başlarında ve Sultan Mahmut döneminde. Şöhreti de ayaklarının büyüklüğünden ileri geliyordu. Öyle ki onu görüp tanıyan bazı kişiler, yanlarında bebekleri varsa, Kürt Ali'nin ayakları üzerine yatırır, onu eğlendirirlerdi. (Tıpkı Galata Köprüsü'nün altında 1960'lı yıllarda devasa ayakkabıları sergilenen bizim meşhur "Uzun Ömer'imiz gibi.)

Hamal olacak kişi, İstanbul'un neresinde görev yapmak istediğini zabıtaya bildirmek zorundaydı. Sonra da yetkililer tarafından o kişiye bir "hamallık numarası" verilirdi. Hamal, mahalle zabitinden aldığı bu numarayı yakasının görünür bir yerine takmak zorundaydı, yoksa cezayı yerdi. Eğer bu hatasını bir daha tekrarlarsa, hamallık yapmaktan men edilirdi. Hamallık teşkilatı 18. yüzyıldan sonra lonca halini almıştı. Bu lonca teşkilatında makamlar ve yükselme, yıllar içinde belirginleşirdi. Ancak ustalığa ulaşılınca "peştemal" kuşanılırdı. Bazı mesleklerde bu aşamaya gelmek için beş yıl, bazılarında ise yirmi yıl geçmesi gerekebiliyordu.

İstanbul hamal esnafının en büyük sorumlusu "Hamallar Başkethüdası"ydı. Teşkilatta bir bozulma olursa, amir sıfatıyla bu kethüda cezalandırılırdı. Nitekim, 1826'da yeniçeri ocaklarının kaldırılması kararından üç yıl sonra, İstanbul hamal esnafında tespit edilen huzursuzluk ve yozlaşmanın sorumlularından biri olarak Hamallar Başkethüdası Ahmet Ağa görülmüş ve idam edilmiştir.

Hamallar üzerinde geniş bir yetkisi ve etkisi olan Başkethüdanın, desteğini çektiği bir hamal artık İstanbul'da barınamazdı. Bu hamalların çalıştıkları bölgeler de önceden belirlenmişti. Yedikule (Kule-i Heft), Langa Yeni Kapısı (Aksaray'ın deniz kıyısı), Çatladıkapı, Ahırkapı, Bahçekapı, Darphane-i Amire (Aya İrini'nin yanında), Sebzehane (Eminönü'ndeki eski hal binası), Hocapaşa (Sirkeci'de), Büyük Gümrük, Duhan (tütün) Gümrüğü, Hatab (odun) Kapısı, Mısır Çarşısı, bu bölgelerin en önemlilerindendi.

19. yüzyılda İstanbul hamal esnafı 75 bölgede iş görürdü ve bunların 56 adedi iskele idi. Asya yakasının en ünlü yerleşimi olan Üsküdar'da da hamallara ait bir iskele vardı. Burası, Bağdat'a kadar uzanan büyük yolun başlangıcı kabul edildiğinden fazlasıyla önemli bir noktaydı ve çok sayıda hamal burada görev yapıyordu. Bunlara, "Bağdat İskelesi hamalları" derlerdi.

Hamallar her yılın mart ayında vesikalarını yenilemek zorundaydılar ve tarifeleri ise "Emanet"çe (belediye reisliği) tespit olunmaktay-

dı. Belirlenmiş noktalarda ancak bu tarifelere göre hamallık icra edilirdi. Hiçbir hamal, cadde ve sokak köşelerinde, iskele ve hanlarda herhangi bir imtiyaz hakkına sahip olamazdı. Mağazaların müsdahdemleri içeri ve dışarı yük taşırlarsa, hariçten hiçbir hamalın bunlara müdahale etmelerine izin verilmezdi.

İstanbul'un belirlenmiş noktalarındaki hamalları yöneten bir de "hamalbaşı" bulunur ve bunlara biraz fazla pay verilirdi. Bu kişi, ölen veya yaralanan hamal olursa, bunları belediyeye bildirir, nakliye ücretlerinin aralarında adilane şekilde bölüşülmesini sağlardı. Bir hamal, herhangi bir nedenden dolayı memleketine dönmek istiyorsa, bu durumu iki gün öncesinden sorumlu amirine bildirmek zorundaydı.

Görüldüğü gibi, İstanbul'da hamal olmak da, hamallıktan feragat etmek de pek kolay değildi. Hele hamallık yapabilmek için geçirilen süreç bayağı zorlayıcıydı. Bir kere kefil bulmak şarttı. Bu da çoğu zaman yetmez, çalışacağı bölgede bir açık kadronun olması gerekirdi. Kişi, hamal olmak için kefil gösteremezse, İstanbul'u terk etmek zorundaydı. Hamal olduktan sonra adı bir olaya karışırsa, o hamalla birlikte kefili de yanardı.

Bekâr hamallar, kaldıkları hanlarda asla uygunsuz davranışlarda bulunamazlar, evli olanlar da mahallelerinde aynı kurallar çerçevesinde hareket ederler, birbirleriyle konuşurken bile sözlerini dikkatle seçerlerdi. Akşam iş bitiminde ise şehirde dolaşamazlardı.

At hamallarının ve arabalı hamalların da taşıyacakları yük miktarları önceden belirlenmişti İstanbul'da. Örneğin; bir beygir yükü 120 okkayı, merkep yükü ise 80 okkayı geçemezdi. Hayvan ve arabalar Emanet'in belirlediği yerler dışında duramazlar, önceden belirlenmiş güzergâhların dışına çıkamazlardı. Yükler genellikle günün belli zamanlarında taşınır, bunların dışında merkep ve hamalların çalıştırılmasına asla izin verilmezdi. İstanbul'da taşıma işleri güneşin doğuşuyla başlar ve ancak ikindi vaktine dek sürerdi. Eğer merkepler yüklerinin boşaltılmasıyla birlikte dönüşlerinde boş kalıyorlarsa, hayvanların üstüne, nasıl olsa yükü yok diye binilmesi de yasaklanmıştı. Cuma günleri ise ne hayvanlar ne de hamallar çalıştırılırdı İstanbul'da. Merkeplerin, İstanbul'un pek çok yerinde bulunan dik yokuşlarda zorlanarak, aşırı yük yüklenerek, hızlı sürülerek ve koşmaya itilerek tırmandırılmaya çalışmaları da yasaktı.

İstanbul'da hamal esnafına ahali çoğu kez merhametle yaklaşır, hatta sırtlarındaki ağır yükün altında adeta ezilen, dayanılmaz sıcaklarda sular seller gibi ter akıtan, iki büklüm olmuş vaziyette oradan oraya, hanlardan hanlara mal taşıyan bu insanlara acırlardı. Bunların yol boyunca, yüklerle dolu küfelerini ve sırtlıklarını indirerek biraz ol-

sun dinlenebilmeleri için bazı güzergâhların kıyılarında "mola taşları" yapılırdı. Günümüzde Laleli-Kumkapı arasında uzanan bir caddenin adı Mola Taşı Caddesi'dir. Hamallar bu taşların önüne vardıklarında, yüklerini üzerine indirirler ve bir süre soluklanırlardı.

Zavallı yük merkeplerine de çok acırlardı İstanbullular. Özellikle dik yokuşlarda çektikleri eziyetler, günümüze dek uzanan bazı anılarda ölümsüzleşmiştir bile. Şöyle ki; Fındıklı sahillerinden Cihangir içlerine tırmanan pek çok dik yokuş görülür. Bunların bir kısmı da merdivenli yokuşlardır. Sahildeki Mimar Sinan Üniversitesi'nin karşısına denk düşen böyle dik bir yokuş, "İstanbul'un ağır yükünü taşıyan" o zavallı merkepleri epey yorardı. Bu yokuşun adı da Merkep Bağırtan Yokuşu olmuştu.

"RUS BAŞI" VE İŞGAL GÜNLERİNİN SIKINTILARI

Yirminci yüzyılın başında yaşanan savaşlar nedeniyle İstanbul halkı pek yoksullaşmış, görkemli bir tarihi olan koca kent de perişan bir görünüme bürünmüştü. Yapılar eskimiş, sokaklar, yollar bakımsızlıktan toz ve çamur içinde kalmış, esnaf nerdeyse tükenmiş duruma gelmişti. Halkın morali iyice zayıflamış durumdaydı. "Dört kent", yani "Bilad-ı Selase" diye tanımlanarak; Dersaadet, Eyüp, Galata ve Üsküdar'dan oluşturulan koca başkentin, Rumeli yakasındaki tarihi yarımadayla Eyüp ve Anadolu yakasındaki Üsküdar, kendi kabuklarına çekilerek gözyaşları döküp uykuya yatmışken, yine Rumeli yakasındaki Galata ve onun üst komşusu Beyoğlu, Noel dolayısıyla fokur fokur eğlence kaynayan bir kalabalıkla sarmalanmış haldeydi.

Özellikle Cadde-i Kebir ve çevresinde büyük bir coşku, bitmeyen bir neşe, işgal günlerinin gerilimini bir kenara iterek, günlerce sürüp giderdi Noel zamanlarında. Sinemalar, tiyatro kumpanyaları, meyhaneler, gazinolar dolup taşardı. Bu da yetmez, laternacılar sokaklarda türlü şarkılar icra ederek gelen geçeni neşelendirirlerdi.

Tramvay tellerinin üzerine asılmış fenerlerle aydınlatılan şenlikli büyük cadde boyunca, ortalık tam bir cümbüş yerine döner, kadim İstanbul'daki umutsuz insanlar derin uykularındayken, Galata'nın yüreği eğlencelerle gümbürderdi. Arabalarının içinde keyfi yerinde içkiciler, öteye beriye naralar atar, Galatasaray'dan Tünel'e, ellerinde kemanlarıyla servise çıkan icracıların hoş nağmeleri sabahın erken saatlerine dek sürerdi. Sokak aralarında gizliden gizliye hovardalık etmek isteyenlerin kovalamacalarına rastlamak, Beyoğlu'nun alışılmış manzaralarından biriydi. Bazılarının ceplerinde harcanacak pek çok para bulunduğu için, yeşil çuhalı masalarda toplananların sayısı hiç de az olmazdı.

Vinter Palas olsun, Garden olsun, bu şık mekânlardan müşteriler eksik olmazdı hiç. Aynı yıl bazen iki kez gelen Noel, gayrimüslim ahaliyi Pera caddelerinde eğlenceye boğardı. Vitrinler süslenir, buralara albenisi fazla olan takılar, giysiler konurdu. Avrupa'dan getirilen nefis ciltli kitaplar bile vitrinlerde boy gösterirlerdi bu Noel şenliklerinde.

İşte, o dertli günlerin İstanbul'unun Beyoğlu yakası, böyle bir yerdi. Yiyeceği, içeceği, eğlencesi, İstanbul'a göre çok farklıydı, yabancıydı. Yahya Kemal'in gözünde de kendi dönemindeki Beyoğlu, hemen hemen aynıydı ve burası, "hiçbir taşında Türk ruhu olmayan bir binalar yığını"ndan başka bir şey değildi.

Oysa, I. Dünya Savaşı'nın yokluk günlerinde İstanbul'da, bırakalım eğlenmeyi, giyinip kuşanıp gezmeye gitmek, hatta et yiyebilmek bile öyle herkesin harcı değildi. Sığır etini, ancak "tatlı su Frenkleri"yle, her şeye karşın yine de alafrangalığa özenen biraz paralı kişiler tüketebiliyorlardı. İstanbul halkı koyun eti olarak genelde, biraz da zorunlu olarak "halis kıvırcık eti"ni yeğlerdi. "Dağlıç" ve "karaman" pek istenmemekle birlikte, okkası dört kuruşa yine de kapanın elinde kalırdı. Hele Hıdırellez gelmeden önce, geleneksel alışkanlıklardan dolayı ahali kuzu eti de yiyemez, ama bazı açıkgözler "pancar küspesi"yle besledikleri hayvanları, alım gücünün üstünde piyasaya sürerlerdi.

Fakat beri taraftan, dünya kaynamaya yüz tutmuş, büyük bir savaşın acı sinyalleri yavaş yavaş duyulmaya başlanmıştı. Bunlara bağlı olarak sıkıntılar daha da artıyor, ama bunca zorlukla dolu yaşam koşulları karşısında birtakım kişiler, özellikle de bazı kadınlar, birtakım garip gayrimüslim modalarını kendilerine adapte edip giyinip kuşanmaktan, yeni bir stil yaratmaktan da geri durmuyorlardı.

Öyle ki 20. yüzyıl başlarında Çubuklu'daki muhteşem sarayına yerleşen Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa'nın Mısır'dan sık sık buraya gelen konuklarının üzerindeki çok lüks giysiler, takılar, saray hanımlarını kıskançlıktan çatlatacak düzeydeydi. Onlar da bu moda giysileri takıp yakıştırmak istiyorlardı. Bunun için saray, kesenin ağzını açınca, zaten zorluklarla pençeleşen devlet, daha da beter ekonomik krizlerle karşı karşıya kaldı.

Aslında bu moda canavarının Osmanlı saray kadınlarını etkilemesi ve çılgınca harcamaya yöneltmesi, daha eski günlerde başlamıştı. 19. yüzyılda İstanbul kadınları arasında yaygınlaşan küçük bir yüzük türü bile, müsrifçe harcamaya tırmandırabiliyordu insanları. "Divanhane çivisi" denilen bu yüzük, madeni 50 kuruş ebadındaydı ve bunun asıl çekici yanı, üzerinde kırk kadar minik elmas parçasının, inanılması güç, sanatkârane bir biçimde işlenmiş olmasıydı. Divanhane çivisi yüzükleri genellikle Kapalıçarşı'da imal ediliyor ve pazarlanıyordu.

"Divanhane ekseri" de denilen bu yüzük, bundan çok çok daha pahalı süs eşyalarına para yetiştiremeyen İstanbullu kadınların imdadına yetişen bir kurtarıcı gibi algılanmaktaydı o günlerde.

O günleri takip eden yıllarda Rusya'da yaşanan büyük devrimden dolayı İstanbul'a göç eden bazı Rus kadınları arasında pek moda olan ve "Rus başı" denilen saç ve takı biçimleri, yine İstanbullu kadınların arasında çok yaygınlaşmıştı. Başkentin modayı takip eden kadınları, çok kısa kesimli bu stile o günlerde "Rus başı" demişlerdi ve bu moda, yaşanan onca olumsuz koşul içinde bile çılgınca yayılmıştı kentte. Rus kadınlarına benzer şekilde kesilmiş saçlarıyla ortalıklarda dolaşan kadınlar, adeta bir "milli moda" yaratmışlar ve kendilerine göre bilinçsizce uyarladıkları bu moda, bambaşka, karma bir tarza dönüşmüştü. Bu arada çarşaf bile demode hale gelmişti o yılların İstanbul'unda.

Bu Rus başı denilen acayip modanın nereden çıktığı, kimler tarafından İstanbul'a getirildiği tam olarak bilinmiyordu o zamanlar. Kimseler de farkında değildi zaten bu modanın gelişinin. Sanki aniden çıkagelmiş ve İstanbullu kadınların başına hop diye oturmuştu. Aslında bu, 1917'deki Rus Devrimi'nin sancılı ortamından kaçarak İstanbul'a gelen ve önce Şehzadebaşı'ndaki tarihi "Direklerarası" mevkisinde yerleşen, yırtık pırtık elbiseli, başları paçavra gibi bezlerle örtülü çok yoksul insanların bilmeden kentimize taşıdıkları bir "sakil moda"dan başka bir şey değildi. Bu kadınlar saçlarını bir moda stili olduğu için bu şekilde sarmış bağlamış değillerdi. Saçlarını, "pislikten bit sardığı için" zorunlu olarak kısacık kesmişlerdi zavallılar!.. Belki de bu görünümlerinden utandıkları ve hiç bilmedikleri, tanımadıkları bir ülkede bulunduklarından dolayı onları gizleme ihtiyacı duydukları için paçavra benzeri, renkli şal ve kumaş parçalarıyla örtmüşlerdi.

İşte, İstanbullu bazı kadınların modern Rus kadınlarının başlarında gördükleri ve "yeni bir moda" diye belledikleri durum buydu! Bitli, pis kısa saçlar, İstanbul'da modaya dönüşmüştü! Özentili birtakım İstanbul kadınları, sadece yoksul ve perişan Rusların bu saçlarını ve örtünme biçimlerini taklit etmekle kalmamışlar, bir de üstüne üstlük o adeta birer paçavraya dönmüş giysilerini bile moda zannetmişler ve aynılarını yaptırarak giyinmeye başlamışlardı. Ama o devrin bazı karikatür dergilerine de konu olmaktan kurtulamamışlardı tabii ki bu "sözde moda"ya uygun giyinen İstanbul kadınları!..

Mesire ve başka doğal alanlara eğlenmeye giden kadınların bu geleneksel gezileri bile yön değiştirerek, Adalar, Filürye (Florya) gibi gözde ve daha Levanten görünümlü alanlara doğru kaymıştı. Çünkü buralar daha "batılı" idi. O günlerde asırların Filürye'si, Rus dilinin et-

kisiyle Florya oluvermiş, yine Galata'nın tarihe mal olmuş pek ünlü, asırlık ayakaltı meyhaneleri dahi, bir anda yerlerini "bar"lara bırakmışlardı. Beyaz Ruslar bu konuda da öncüydüler. Fransız şantözler, maharetli Japon cambazlar, "dünyanın yetmiş iki milleti"nin artist takımından insanlar, Pera'yı adeta mesken tutmuşlardı. Tiyatro kumpanyalarında özellikle Fransızlar önde gidiyorlardı. Beri yandan, kumarhane, bar ve içkili lokantalarda ise Rusların yeri doldurulamıyordu. Hele Rus Yahudilerinin ellerine su dökülemezdi bu konularda.

Bütün bu "batı stili yaşam ve moda"ya özenilen günlerde, İstanbul "fuhuş sektörü"yle de tanışmıştı tabii. Erken yirminci yüzyılın pejmürde ve yokluklarla dolu İstanbul'unda, ahlaki yönden bir çöküntünün yaşandığı da bir gerçektir. Yokluk ve yoksulluklarla mücadele eden, üst üste gelen savaşlarla yorgun düşen halk, neredeyse sadece mısır ekmeği yemekten ve şeker hasreti çekmekten bunalmış durumdaydı. İnsanlar içkinin tadını unutmuşlardı. Beyoğlu caddelerini parselleyen sarhoş Rus yosmaları etrafta salına salına yürüyor, zilzurna sarhoş olmuş İngiliz askerleri otomobillerinin içinde âlemlere dalmaktan çekinmiyorlardı. İstanbul'un gerçek sahipleri ise, olup bitenleri sadece seyretmekle yetiniyor, bazı kimseler ise biraz cesaret göstererek ve "işin ucunu yakalamaya" çalışarak yaşamını renklendirme peşinde koşuyordu. Bu arada, esrar, eroin, kokain ve çeşitli tozları kullanmak da yaygınlaşıyordu İstanbul'da.

O çok dertli 20. yüzyıl başlarında Türkiye'nin işgalden kurtarılabilmesi için Çanakkale'deki büyük mücadele de onca uzaklığına karşın İstanbul'un sosyal yaşamını çok derinden etkiliyordu. Ülkenin çeşitli bölgelerinden askeri sevkiyatlar yapılıyor ve Çanakkale'nin müdafaasında herkes, elinden gelen her şeyle bu büyük mücadelede yer alıyordu.

1915'li yıllarda İstanbul'un doğuya açılan kapısı olan ve henüz 6-7 yıllık bir geçmişi bulunan Haydarpaşa Garı, askeri kampa dönüştürülmüş, birtakım askeri sevkiyatlar buradan yapılmaya başlanmıştı. Bunun yanında Gelibolu yöresinden İstanbul'a taşınan binlerce yaralı asker, çok zor şartlar altında Galata'da bulunan İngiliz Hastanesi'ne yerleştiriliyor ve tedavilerinin burada sürdürülmesine gayret ediliyordu.

Bundan birkaç yıl önce savaşlar nedeniyle Harp Okulu'nda verilen eğitimde de büyük aksaklıklar yaşanmış, bunun etkileri daha sonraki yıllara yayılmıştı. Noksan kalan dersler, ancak savaş aralarında yaratılan fırsatlarda açılan kurslarla tamamlanmaya çalışılıyordu. Kurmaylık payeleri bile bu surette verilmişti. 1918-21 arasında ise, Harp Okulu ve buna ait talim yerleri sürekli kapalı kaldı. Ancak, Erkân-ı Harbiye Mektebi, Teşvikiye Camisi'nin karşısında bulunan Şerif Pa-

şa'nın konağında eğitimini sürdürmüş, daha sonra da Beylerbeyi Sarayı'nın yanındaki bir başka binaya taşınmıştı. Ama öğrenciler ve hocalar bir süre sonra görünmez oldular. Zira, tamamı Anadolu'ya gönderilmiş, bu yüzden de artık eğitim yapılamaz olmuştu.

Hem ekonomik yönden hem de kent içindeki sosyal kargaşadan dolayı, İstanbul dert üstüne dertlerle karşılaşmaktaydı. Henüz 1911 yılında bile oldukça hareketli bir limanı bulunan İstanbul'a yılda binlerce gemi yanaşmasına karşın, büyük harp sonrasında miktar, bunun yarısına inmiş durumdaydı. 1920'lerin sonlarında İstanbul'da fabrika, atölye gibi işyerlerinin toplamı 8600 civarındaydı ve buralarda 50 binin üzerinde işçi çalışmaktaydı. Ama, o teknolojiyle yeni yeni tanışılan zor günlerde, bu işçilerin neredeyse tamamına yakını elle iş görüyorlardı. Bütün işlerin ancak % 5'i makine yardımıyla yapılıyordu.

O yıllarda sadece İstanbul'da değil, neredeyse tüm Avrupa'da tanınan ve herkesin mutlaka seyahat etmek istediği "Orient Express" isimli lüks bir trenimiz vardı. Hakkında romanlar yazılan, efsaneler üretilen bu pek tanınmış lüks vagonda, yine pek çok ünlü zat seyahat etmişti. Savaş nedeniyle iş yapamaz hale gelen Orient Express'in 2419 no.lu vagonunda barış anlaşmasının imzalanması, onun şöhretinin yaygınlığını gözler önüne seren bir durumdu.

Savaş yılları, İstanbul'un ekonomik ve sosyal yönünü, sarsıcı ve sancılı bir biçimde neredeyse kökünden değişime uğratmıştı. Yine Sirkeci'de bulunan ve 18. yüzyıla ait en değerli eserlerden biri olan, I. Abdülhamit Külliyesi'nin imaret bölümü, şimdilerde otel yapılan IV. Vakıf Han'ın inşası nedeniyle ortadan kaldırılmıştı. Birinci Savaş esnasında Boğaziçi kıyılarında da değişimler yaşanmış, inci taneleri gibi dizili duran pek çok yalı, erkeklerin yaşamlarını yitirmesi nedeniyle sanki birer hayalet şatosuna dönüşmüş, o envai çeşit güzelim yalı ve köşklerdeki canlılık sönmüştü. Mutsuz, parasız, perişan ailelerin elinde kalan boş ve bakımsız yalılar, yok fiyatına kiraya verilmiş, bu sayede sahipleri bir süre daha yaşama tutunabilmişlerdi. Yalı sahipleri bu düşük kira gelirleriyle geçinmeye çabalıyorlardı. Hatta bazı yalılar, bunları kiralayan ticaret erbabı kişiler tarafından depo niyetine kullanılıyordu.

İstanbul, bu çok çalkantılı günlerde sosyal yönden de adeta içine kapanmış bir haldeydi. Başkentte yaşayan bazı gayrimüslim cemaatlere, savaşların verdiği ruhsal çöküntüler nedeniyle "potansiyel düşman" gözüyle bile bakılıyordu zaman zaman. Boğaziçi kıyılarının gerilerindeki sırtlarda yaşayan Hıristiyanlar bu bakış açısı doğrultusunda dışlanmaya başlandı ve ülkeyi terk etmeleri konusundaki baskılar nedeniyle bulundukları semtlerden çıkmak zorunda kaldılar. İstanbul,

çektiği maddi ve manevi sıkıntılar yetmiyormuş gibi bu tür sorunlarla da boğuşmaya başladı.

Beri yandan kışları kömür sıkıntısı baş gösterdi. Aydınlatma için geniş kısıtlamalar getirildi. Deniz ulaşımı çok büyük ölçüde aksadı. Halk, gün batmadan evine kapanıyor, ne olur ne olmaz endişesiyle, erkeklerin vazgeçemedikleri sosyal bir ortam olan kahvehaneler dahi akşamın erken saatlerinde kapılarına kilit vuruyorlardı.

Tam o kargaşa günlerinde İtalyan elçisi sokak ortasında vurulunca, başkent gerçek anlamıyla bir kara kuyu içine düştü sanki. Kaos ve korku her yanı sardı. Sosyal ve askeri yönde gelişen bu karmaşaya, bir de kültürel baskıların endişeleri eklenince, İstanbullular, içinde ömür tükettikleri asırların başkentine yabancılaştı. Düşman ülkelerin adlarının geçtiği her şeye karşı soğuk bakmaya başladılar. Yıllardır satılan Rus usulü dondurma, birden "doğu usulü dondurma"ya dönüşüverdi.

20. yüzyıl başlarında İstanbul, deyim yerindeyse, "Allah'a emanet" bir şekilde varlığını sürdürüyor, geçmişi çok parlak günlerle dolu olan gözü yaşlı kent, çeşitli düşman güçleri ve "zorlama kültür" modası altında inim inim inliyordu. Üstelik bunca olup bitene karşı hiçbir hükümet önlem almıyor ya da almaya gücü yetmiyordu. Sıkıntılarla, yokluklarla geçen o günlerde sokaklarda devriye gezen İtilaf askerlerinin sergiledikleri nahoş tavırlar da unutulur gibi değildi gerçekten.

Sıra sıra dizili askerlerinin arasında, koltuklarını kabartarak karargâhından çıkan Fransız generali Franchet D'esperey'in ezici bakışlarını seyrederken, kim bilir İstanbulluların yaşadıkları gönül kırıklıkları ve manevi acılar ne boyuttaydı? Bu, yaşamlarını sürdürdükleri perişan koşulları bile unutup moral değerlerle ayakta tutunmaya çabalayan insanların dayanabileceği bir durum değildi kuşkusuz.

İstanbul limanında aniden gelişebilecek bir isyana müdahale edebilmek için hazır bekleyen Fransız torpidolarının, insanların yüreklerinde nasıl korku saldığı göz ardı edilebilir miydi hiç? Kendi adlarına bir klinik bile kurmuşlardı. Padişahın sarayının bahçesinde dahi rahatlıkla gezinebiliyor, talim yapabiliyor, o sıralarda yanık haliyle duran Çırağan Sarayı'nın izbe merdivenlerinde, kendilerinden çok emin şekilde gülümseyerek poz verebiliyorlardı bu askerler.

Devlet binalarından dönüştürdükleri ve "Kleber Ordugâhı" (Napolyon'un generallerinden biriydi) adını verdikleri yapı, işgal kuvvetlerinin askerleriyle doluydu. Bir diğeri olan "Victor Ordugâhı"na ise, sürekli asker sevk edilmekte, ofislerde harıl harıl çalışılmaktaydı. Bunlar, Senegalli askerleri, çoğunlukla Taksim çeşmesinden su taşımak gibi angarya işlerde kullanmaktaydılar. Bu arada, kurdukları "foto-sine-

ma" servisleri ve akü ile çalıştırdıkları makinelerle İstanbul halkına film seansları düzenledikleri de oluyordu.

İstanbul bambaşka bir kılığa bürünmüş ve o kara günleri tüm baskılarıyla yaşamıştır. Şehzadebaşı Karakolu'ndaki uykularından uyandırılıp katledilen zavallı erlerimizin acı anıları hâlâ belleklerimizden çıkmış değildir. Osmanlı Devleti'nin yıkıldığı ve Cumhuriyet yıllarının başladığı yıllara denk gelen o sıkıntılı günlerde, halkın yaşamını derinden etkileyecek olan "işçi bayramı" ilk kez o sıralarda kutlanmış, 1922 yılında da ilk işçi kurumu çalışmaya başlamıştı. Cumhuriyet devrinin ilk sinyallerinin yayılmaya başladığı günlerde "bir toparlanma" vaktinin geldiği anlaşılmaktaydı. Zaten bu, çoktandır büyük bir hasretle beklenilen bir durumdu. İstanbul Topkapı'da kurulan "Müdafaa-i Milliye Örgütü", 23 Nisan 1923 tarihinde göreve başlamıştı. Kurucusu Piyade Yüzbaşı Emin Ali Bey, Kasımpaşa Bahriye İtfaiye Takımı bölük komutanıydı. Vatanseverler, İstanbul'un işgalden kurtarılabilmesi için adeta seferber olmuşlardı ve başkentin her yerinde büyük bir heyecan fırtınası esmekteydi.

Kadıköyü-Üsküdar bölgelerindeki kargaşa ve korkulu bekleyişler İstanbul'dakinden daha az değildi. O günlerde Üsküdar bölgesinin Boğaziçi kıyıları, Kuzguncuk-Haydarpaşa hattı bütünüyle İngilizlerin işgali altındaydı. Güneye doğru Moda, Kızıltoprak, daha ileride Fenerbahçesi, Bostancı bölgeleri parça parça düşman kuvvetlerinin eline geçmişti. Bu acı durum karşısında tabii ki İstanbul ahalisi büyük kederler içine girdi. Üsküdar taraflarında yer yer sesler yükseliyor, bu yörenin halkı adeta isyan edecek hale geliyordu.

Üsküdar halkı, daha geniş kitlelere sesini duyurmak, insanların katılımını sağlamak için Doğancılar Parkı'nda bir protesto mitingi düzenledi. İstanbul'un en eski parklarından biri olan ve hâlâ mevcut Doğancılar Parkı'nda yaklaşık 30 bin İstanbullu toplandı ve bağımsızlık fikrini yaymak için heyecanla haykırdı. Kurtuluş Savaşı tarihimize "Doğancılar Mitingi" diye geçen bu birlik, beraberlik toplantısı oldukça ses getirdi. Yine Üsküdar sırtlarında bugün de görülen tarihi Özbekler Tekkesi'nde de pek çok vatansever bir araya geldi. Buradan Anadolu'ya gizlice silah sevkiyatları yapıldı. Sanki bir "üs" görevi üstlenmişti bu tekke.

Balkan Savaşları'nda yaşanan sıkıntı ve acılar, korkulu bekleyişlerin girdaplarına sürüklenen halkın gözyaşları, Çorlu ve Lüleburgaz çatışmaları esnasında Küçükçekmece'de atılan topların ta Yeşilköy'de yankılanan gümbürtüleri henüz unutulmamıştı İstanbul'da.

Nihayet, 4 Ekim 1923 günü acı işgal günleri sona ermiş ve düşman kuvvetleri Dolmabahçe rıhtımında Türk sancağını selamlayarak, yıl-

larca kederlere, sıkıntılara, korku ve zorluklara gark ettikleri İstanbul'u terk etmeye başlamıştı. İki gün sonra, 6 Ekim'de, Şükrü Naili Paşa komutasındaki Türk ordusu Üsküdar yönünden gelip büyük bir coşku seli içinde Sarayburnu'nda karaya çıkmış ve İstanbul o gün tam anlamıyla düşmandan, çileden, acıdan, kederden kurtulmuştu! Sıkıntılı günler artık geride kalacaktı!

Esasen İstanbul'un bunalımlar içine düştüğü süreç, II. Mahmut döneminden beri devam etmekteydi. Acılı halkın gözyaşları, o günlerde de akıyordu bol bol başkentte. 1810 Ekim ayında yaşananlar bunun göstergesi değil miydi? O günlerde Ruslarla savaş halindeydi Osmanlı Devleti ve başkent ahalisi bu nedenle yine büyük kederler yaşamaktaydı. Yönetim, bütün eğlence mekânlarını kapatmış, gösterileri iptal etmişti. Adeta herkes kabuğuna çekilmiş ve yazgısına boyun eğmiş halde sonuçta ne olacağını bekliyordu. Ama ordu sürekli yenilgiye uğruyor ve insanlar bir zafer müjdesi bekleyerek evlerine kapanmış, ağlaya ağlaya dualar ediyordu. Ramazan gecelerinde dahi hiçbir eğlenceye, gösteriye izin vermiyordu sultan. Bununla birlikte İstanbullular da bu yasaklamaya harfi harfine uyuyor ve yönetimin kararını gönülden destekliyorlardı. Özellikle bu kutsal ayın gecelerinde, iftardan sonra gerçekleştirilen geleneksel eğlencelere pek alışık olmalarına karşın, İstanbulluların içinden hiç dışarı çıkmak, eğlenmek de gelmiyordu. Hatta bu nedenle Ramazan'a da "gamlı Ramazan" demeye başlamışlardı.

Acı savaş günlerinde, Ramazan'ın sonunda gelen bayramın bile adı değişmiş, aynı acıya ortak olmuştu sanki: Gamlı Bayram!

DÖRT İSTANBUL, DÖRT İNSAN: ÇIPLAK MUSTAFA, MADAM OPALA, KAMBUR NAZİF VE "ZENANE" BIÇAKÇI PETRİ

İstanbul, uzun ve çok renkli tarihi boyunca, kim bilir ne kadar değişik insanı bağrında yaşatmıştır, bunu tahmin bile etmek olanaksız. Avamdan paşaya, bostan bekçisinden sultana, beygir sürücüsünden kaptanıderyalara dek, bu renkli simaların sayısı sınırsızdır. Bir bakıyorsunuz, sıradan bir eski mahalle siması, asırlar kat edip bizimle buluşabiliyor, kendisi kadar renkli anılarla birlikte. İşte "Çıplak Mustafa!" İşte, "Madam Opala!"

Ne özellikleri vardı derseniz, hiç!.. Ama, İstanbul işte... Konuklarını allar, pullar, süsler, ne ederse eder, bütün kente tanıtır, hatta isimlerini sultan katına dek ulaştırır, o da yetmez, günümüze taşır...

Bu iki kişiden biri "çatlak sınıfından", diğeri ise "deli kademesinden" iki zat... Hiç geçinemezler ve birbirleriyle sürekli kavga ederler, çıkarttıkları olaylar kentin ta öbür ucunda dillere düşerdi. Öyle ki, Sultan II. Abdülhamit bile, bu kişiler bir daha birbirleriyle karşılaşıp olay çıkarmasınlar diye, köprülerden geçmelerini yasaklamıştı. Çünkü, Çıplak Mustafa Fatih'te, Madam Opala ise Beyoğlu'nda ikamet ediyorlardı!

Ya Kambur Nazif'e demeli? 19. yüzyıl İstanbul'unun en renkli simalarından ve nüktedan saray görevlilerinden biriydi Nazif. Anatomik açıdan da çok tipik bir görünümü vardı. Sırtında, herkesin alıştığı biçimde tek bir kambur çıkıntısı yerine garip bir şekilde, "çift hörgüçlü deve benzeri" iki çıkıntısı bulunurdu. Ama Nazif Bey, kendisine verilen bu "Kambur" unvanına ses çıkarmazdı. Buna razı bile olmuştu. Fakat bu kamburlarının çift olmasından şaka yollu şikâyet etmeden de duramazdı zaman zaman. Etrafındakilere bu konuda sık sık güya dert yanar ve; "Şu feleğin garip işine bakın," derdi. "Haydi ensemdekini anladım da, diğerinin tam kıçımın üzerinde ne işi var?"

Bu sevimli Kambur Nazif, Sultan Abdülaziz'in başyaveri olan Halil Paşa'nın nedimi idi aynı zamanda. Sarayda çok sevilir ve nükteleriyle herkesi eğlendirir, olur olmaz yerlerde yaptığı şakalarıyla da ilgi odağı olurdu. Bir gün, Irak'ın basit bir ilçesine kaymakam olarak atandı Nazif. Oraya biraz da nazlanarak, isteksizce gitti, çünkü çok sevdiği İstanbul'dan uzaklaşmaktan hoşnut olmadığı belliydi.

Günler geçtikçe bu uzak diyarın basit kentinde bulunmaktan, İstanbul hasretiyle yanıp tutuşmaktan neredeyse bunalıma girdi Nazif Bey. İstanbul'dan bir haber alabilme, başkentten gelen biriyle sohbet edebilme hülyası içinde, günlerini zorlukla geçiriyordu burada. Yüreğinde alevlenen hasret duygularıyla kavruluyordu Irak topraklarında.

O sıralarda aldığı bir haberle Nazif Bey havalara uçtu sanki. Bir tiyatro kumpanyası, temsiller vermek için ta İstanbul'dan görev yaptığı kente geliyordu. Nazif Bey sabırsız şekilde günleri saydı ve nihayet kumpanya tam zamanında, Nazif Bey'in kaymakam olarak bulunduğu kente vararak ilk temsil için sahneye çıktı. Nazif Bey kendisine ayrılmış en ön sıradaki koltuğunda oyuncuları merakla seyretmeye başladıktan bir süre sonra, suratı asık şekilde kıvranmaya başladı. Ona göre, temsilde görev alan oyuncular çok acemiydi, hakkını vererek oynayamıyorlardı. Özellikle "kavuklu" rolündeki oyuncuyu hiç beğenmemişti Nazif Bey.

Heyecanı ve öfkesini dizginleyemeyen ve bir anda galeyana gelen Kambur Nazif Bey, o hışımla sahneye fırladı ve kavuklu rolünü üstlenen oyuncunun önüne dikilerek, herkesin şaşkın bakışları altında ona söylenmeye başladı; "Hemen çıkar şu kavuğunu ve üzerindeki cübbeyi!" Zavallı oyuncu, ne olup bittiğini anlamadan, biraz da korku dolu bir şaşkınlıkla geri çekilir gibi oldu. Ardından da çaresizce Nazif'in dediğini yaptı ve kavuğu ile giysilerini çıkarıp ona teslim etti.

Fakat, sonrası hiç de Nazif'in umduğu biçimde gelişmedi. Alenen ve kaba bir şekilde salondan birinin sahneye fırlayıp oyuncuyu rezil etmesi ve güya o oyuncunun yerine kavuklu rolünü üstlenmesi, oradaki herkes tarafından bir skandal olarak değerlendirildi. Ardından da Nazif'in makamı, kaymakamlığı falan dinlenilmeden, durum derhal İstanbul'daki saraya bildirildi.

Kambur Nazif'in Irak'ta çıkardığı rezaleti öğrenen saray, iki gün sonra acil bir telgraf emriyle onu görevinden aldı ve hemen İstanbul'a dönmesini istedi. Nazif o günlerde büyük bir para sıkıntısı çekiyordu. Geleni savurup durmuş, cebinde beş parası kalmamıştı. Bu şekilde İstanbul'a nasıl gidebilirdi? Morali son derece bozulan ve bir çıkış yolu bulmaya çalışan Nazif Bey, İstanbul'a dönecek olmanın sevincini bile unutarak ne yapabileceğini düşündü. Evet, ilk olarak Dicle Nehri üze-

rinden Bağdat'a gidip sonra da oradan İstanbul'a doğru yola çıkacaktı. Planı buydu.

Nazif, pılını pırtısını denkleştirip hemen yola koyuldu ve Dicle kıyısına vardı. Nehirde "kelek" adı verilen ve çok ucuza kiralanan ilkel sallar çalışıyordu. Onlardan birine atladı ve iki salcıyla birlikte Dicle sularında yola koyuldu. Bir yandan da inişte parayı nasıl vereceğini düşünüyordu. Çünkü hiç parası bulunmadığı halde sala binmişti. Bunca yoldan sonra adamlara para vermeden saldan inmesi mümkün değildi.

Dayanılmaz bir sıcak bastırmıştı. Saatler ilerliyor, yolculuk bitmek bilmiyordu. O günlerde hasta olan Nazif'in ayakta duracak hali kalmamıştı ve giderek tükendiğini hissediyordu. Nitekim bir müddet sonra o acı an geldi ve zavallı Kambur Nazif, uzak diyarlarda ve ıssız nehrin ortasında, bir sal üzerinde son nefesini verdi.

Salcılar sanki böyle durumlara alışıktı, Nazif'le uğraşacak halleri yoktu. Üstünü başını aradılar ve parası pulu olmadığını anlayınca cesedini hiç çekinmeden Dicle'nin derin sularına attılar Nazif'in. Artık ne bir mezar yeri ne de içinde cesedi olacaktı. Anıları tarihin derinliklerinde, kendisi de ıssız Dicle sularında kayboldu, İstanbul, Kambur Nazif'ini yitirdi!

Vaktiyle, Kambur Nazif'in başına geldiği gibi, limanlardan yola çıkıp uzak ve belki de hakkında hiçbir şey bilinmeyen diyarlara giden gemilerde de yaşam gerçekten zor geçerdi. İster ticari seferlerde olsun, isterse bir savaş için yapılsın, bu uzun ve yorucu seyahatlerde, gemicilerin yaşamları, o dar ortamda ve türlü olanaksızlıklar içinde pek sıkıntılı olur, hatta seferden dönemeyenler, gittikleri ülkelerde herhangi bir kavga, bir tartışma, bir kıskançlık sonucu ölenlere yahut öldürülenlere rastlanırdı.

"Zenane" diye isimlendirilen bir genç erkek tipi, bu gemilerde geçirilen zor saatlerin neredeyse tek meşgalesiydi. Bu gençler gemilerde tayfa giysileriyle dolaşır ve çoğu kez gemi mürettebatının nefslerine yönelik özel hizmetlerde (!) kullanılırlardı. Kaptanların zenaneleri ise "daha özel" olurdu. Bu zenanelerin karaya adım atmalarına asla izin verilmez, gemi herhangi bir limana yanaşsa da o genç, gemide zorunlu olarak oturtulur ve kendisine neferlerin gözetiminde sıradan, göstermelik bir görev verilirdi. Ama yine de zaman zaman bu zenanelerin bir fırsatını bulup gemiden kaçtıkları ve dışarıda bazı olaylara karıştıkları görülürdü. Bazen de özel olarak kaptanın yanında hizmet gören zenaneler, onlarla birlikte şehre inerlerdi. Bu İstanbullu zenanelerin içinde pek tanınmış bir genç vardı. Ona, "Bıçakçı Petri" derlerdi.

Galata'nın bir iskelesine yanaştırdığı gemisinden inen kaptan, zenanesi Petri ile birlikte şehirde çeşitli âlemlere dalmış ve geceyi de çeşitli milletlerden gemicilerin kaldığı Galata'nın izbe hanlarından birinde geçirmişlerdi. Kim bilir aralarında nasıl bir tartışma geçmişti ki, tehlikeli bir genç olan Petri o gece, hizmet ettiği kaptanı Lefteri'yi acımasızca öldürmüştü!

İstanbul'dan bir Nazif Bey geçip gitti! Çıplak Mustafa, Madam Opala ve sonradan, öldürdüğü kaptanına benzer şekilde kendisinin de öldürüldüğü anlatılan "zenane" Bıçakçı Petri gibi!

TAŞLARI BİLE CENNET İSTANBUL

Eşsiz doğal güzelliklerinin yanı sıra, İstanbul'un özellikle Boğaziçi sırtlarındaki kaya ve taş türleri de hayli ilgi çekicidir. Bunların bazıları renklilikleriyle bir hayli göz alıcıdırlar. Bazıları da büyük ve popüler efsanelere konu olmuşlardır bu taşların. Bilirsiniz, mitolojide İstanbul'un çok söylenen, sık duyulan bir "Argonotlar efsanesi" vardır hani...

Doğu Karadeniz kıyılarındaki Kolkhis'te bulunan "altın post"u alıp tekrar Yunanistan'a dönmek için yola koyulan ve İstanbul Boğazı'ndan geçen askerlerin serüvenlerinden söz edilir bu öyküde. Antik çağın o çok eski günlerinde, Boğaziçi'nin Karadeniz çıkışında, "Simplegad Kayalıkları" tabir edilen bazı taş blokları vardı deniz yüzeyinde. Buradan geçen gemilerin yol almalarını birbirlerine çarparak engelledikleri dilden dile, asırdan asıra anlatılmıştır bu kayalıkların. Fakat gel gelelim bu "hareketli kayalar", Argonotların teknesi önlerinden geçerken, çarpmak şöyle dursun, birbirlerinden ayrılarak o gözüpek mitolojik kahramanların bu aralıktan rahatça geçmelerini sağlamışlardı. Bundan böyle bir daha da asla çarpışmamışlardı kayalıklar ve isimlerini de değiştirerek "Kyenai" adını almışlardı. Yani, "Mavi renkli kayalar!.."

Hemen her şeyiyle tarihte iz bırakmış ve ün sahibi olmuş İstanbul'un, elbette taşları da ünlü ve renkli olmalıydı. Fosil içeren, rengârenk birtakım kaya grupları, İstanbul'un çeşitli coğrafi alanlarını işgal etmişlerdir.

İstanbul kayalıklarında, içinde fosil bulunan yöreler, daha çok Boğaziçi'nin Asya yakasında, Çubuklu ve Kanlıca'da yoğunlaşır. Avrupa yakasında ise, Rumelihisarı'yla Baltalimanı sırtlarında bu türden

kaya tabakaları görülmektedir. İstanbul'un doğu ucundaki Kartal'ın bazı kısımlarında da böyle kayalar mevcuttur.

Trilobit, Spirifer, Polibiye gibi bir hayli garip isimler taşıyan bu tabakaların en önemlilerinden biri Boğaziçi'nde görülür ve buna "Crypheus" adı verilmiştir. Eskiden buna "Trilobit Abdullahi" derlerdi. Hele hele Arnavutköy'ün mavi renkli kalkerinde, Taksim-Büyükdere yolunda yine Crypheus'lara, Tarabya'da Sprifer subspesions'lara, Rumelihisar'da ise yine mavi kalker içinde Trilobit'lere rastlanmıştır.

Her yönüyle ve başlı başına bir efsane kent olan İstanbul'un böyle ilginç, renkli kaya ve taş katmanları, bitki örtüsü, Boğaziçi'ni adeta bir renk cümbüşüne gark eden doyumsuz güzellikteki erguvanları, salkımsöğütleri, korularındaki çınarları, göklerindeki kartalları ve envai çeşit kuşları, sularındaki lezzetli balıkları, bağlarında ve bahçelerindeki kütür kütür üzümleri, çilekleri, mısırları, hıyarları, bu muhteşem kentin asırlar boyunca "cennetten bir köşe" sözleriyle anılmasına neden olmuş, uygarlıkların çeşitliliğinden miras kalan sayısız tarihi eser ise, bu cennetin, tadına doyum olmayan meyveleri diye tarif edilmiştir.

TİRENDEZAN KÜLLİYESİ

Fatih Sultan Mehmet döneminden Osmanlı Devleti'nin son asrına dek atış talimlerinin yapıldığı bomboş ve yemyeşil Okmeydanı çayırlıkları, her dönem nice efsanevi olaya tanıklık etmişti. Şimdiki görünümü içler acısı ve yürek yakıcıdır bu bölgenin. Yakın tarihlerdeki büyük göç hareketleriyle aşırı kalabalıklaşan ve biçimsiz yapıların kuşatması altında kalan bu güzel yöre, günümüzde tarihi özelliğini tümden ve geri döndürülemeyecek ölçekte yitirmiştir.

Eski asırlarda bu geniş ve yemyeşil çayırlıklarda sultanların da katıldığı ok atış müsabakaları yapılır, okların düştüğü yerlere eşsiz güzellikte "nişan taşları" dikilirdi. Burada icra edilen törenler için o zamanlar çayırlıkların bir bölümünde Tirendezan Külliyesi inşa edilmişti. Yani, "Ok atıcıları külliyesi!" Bu güzel yapıların mimarının da Sinan olduğu iddia edilmektedir. Oysa bu dev üstat, Sultan Beyazıt devrinde Kayseri'nin Ağırnas beldesinde henüz çocukluğunu yaşamaktaydı. Belki, Fatih ve Beyazıt devirlerinden kalma o eski yapıları onararak külliyeye yeni binalar eklemişti. Fatih devrinin ünlü okçuları, Ayasofya'dan söküp getirdikleri birtakım Hıristiyan objelerine, heykellerine ok atıp burada talim yaparlardı.

Tirendezan Külliyesi'nin başkanına, yani şeyhine "Reis-i Tirendezan-ı Rikab-ı Hümayun" derlerdi. Devrinin bir okulu gibiydi bu külliye ve eğitimi oldukça ağırdı. Okçular, burada kademe kademe yükselirlerdi. Hele daha sonraki müsabakalarda adlarına bir de nişan taşı dikildi mi, ok atışında tam ustalaşmış sayılırlardı. Fatih, II. Beyazıt ve Yavuz Selim dönemlerinde yaşayan okçu Benli Karagöz, yay çekmede tam bir usta kabul edilirdi ve kimse onun maharetli elleriyle yarışamazdı. Yaşlı halinde bile yay gererdi buralarda. Okmeydanı'ndaki külliyelerin ilk açıldığı Fatih döneminde, Sinan Subaşı ve Kazaz Ahmet

Ağa, en yetenekli okçulardandı. "Puta atışı"nı en iyi bunlar becerirlerdi. Bu atış, sepet, yumurta, çanak gibi objelere atılan oklara denirdi.

Şirmend Ağa da çok tanınan okçulardandı o zamanlar. Fatih Mehmet 1457'de çocuklarını sünnet ettirdiği Ok şenliklerinde, bu okçulardan biri, fırlattığı okuyla bir at nalını delmişti. Fakat bu aşamaya ulaşabilmek çok büyük güç ve yetenek isteyen bir çalışmayı gerektiriyordu. Tirendezan Külliyesi'nin kuralları çok sıkıydı. Tüm müsabakalar görsel bir şölen havasında geçer, kazananlara çeşitli armağanlar sunulurdu. Ok atışları sırasında kim nerede duracak, atışlar ne tip yaylarla, ne şekilde yapılacak, neler giyilecek, neler takılıp kuşanılacak, her şey ayrıntılı bir şekilde planlanır, ölçülür, biçilir ve uygulanırdı. Örneğin, Okmeydanı çayırlıklarında yarışmalara katılanlar ve görevliler beyaz renk dışında bir giysi giymezlerdi. "Cennet toprağı" kadar kutsal sayılan bu çayırlıklara ve ok atışlarının yapıldığı arazilere hiç kimse abdestsiz giremezdi.

Yarışmaların öncesinde ve yarışma esnasında, görevlilerin getirdiği çeşitli buhurdanlıklardan tütsülerin kokusu, çayırın her tarafına yayılır ve ahali yarışmaları huşu içinde, sessizce ve büyük bir saygı ile izlerdi.

Kış aylarında veya soğuk günlerde, yağışlı havalarda yarışma ve talim yapılmazdı. Mevsim geçişlerinde yaşanan ve yarışmalar esnasında aniden gelen soğuk havalarda ise çayırlarda büyük ateşler yakıldığı olur, Hıdırellez günlerinde Okmeydanı çayırlıkları tam bir mesire ve şenlik alanına dönerdi. Hem yarışmalar hem askeri atış talimleri hem de ahalinin katılıp eğlendiği bir mesire yeri olması açısından Okmeydanı çayırlıklarının İstanbul'da eşi benzeri bulunmazdı.

O yıllardaki sessiz çayırlıklarda yapılan ok atış müsabakalarında okların düştüğü noktalara konulan çeşitli boy ve biçimdeki "menzil taşları", bomboş ve yemyeşil çayırlıklarda birer abide gibi dururdu. Bu taşlar arasında, ok atarken kuvvet elde etmek için ayak tabanlarının altına konulan "ayak taşları" da görülürdü. Bunların bazıları kitabeli olurdu.

O eski güzel günlerin anısını taşıyan ünlü "Tozkoparan"ın silindirik formdaki anıt nişan taşının üzerinde, Hicri 957 tarihi (Miladi 1549-50) durur hüzünlü bir şekilde. Sayıları yüzlerle ifade edilen diğer pek çok nişan taşı ise günümüzde ya yitip gitmiştir ya da sokak köşelerinde, apartman bahçelerinde, kapıların kenarında, otobüs duraklarının diplerinde, insanların anlamsız bakışları altında sanki utançlarından boyunlarını eğmiş şekilde, sanki gözyaşlarını akıtıyorlarmış gibi eğik eğik dururlar öylece. Aslında utanması gereken bizlerin olduğunu bilmeden... Öyle ya, duymadınız mı? Günümüzün becerikli (!) hırsızları, bir taraflarını bu eski eserlere dayamış şekilde ve çirkin olarak inşa edilmiş bazı binalara girmek için, o tarihi nişan taşlarına tırmanıyorlarmış!

SİYAVUŞ PAŞA'NIN KÖŞKÜ

Günümüzde tarihi yarımadanın göz nuru sayılan Süleymaniye Külliyesi'nin, Haliç'e bakan yamaçlarındaki sokaklarda öyle yapılar var ki, SİT alanı olarak tescil edilen İstanbul yarımadasına hiç yakışmıyor. Ne yürünecek doğru dürüst bir kaldırım ne çağdaş kent standartlarına uyan bir yol var buralarda. Üstelik daha ötesi yok ki, burası Süleymaniye! Ama gelin görün ki durum bu.

Süleymaniye'den Eminönü sahillerine inen yamaçlarda, pek çoğu pejmürde, hatta virane durumdaki çeşitli konutların, bakımsız işyerlerinin, küçük ölçekli atölyelerin bulunması akıl ve mantığa sığmayan bir durum aslında. Bu denli yüksek bir tarihi değere sahip bölgenin böyle bakımsız yapıların işgalinde kalmış olması gerçekten düşündürücü ve o ölçüde de acı... Yer yer görülebilen boş arsaların çöplüklerle dolu halde kaderlerine terk edilmesi ise başlı başına bir felaket Süleymaniye'de.

Külliye'den itibaren sahile doğru yokuş aşağıya inilirken, insanın önüne aniden bir başka eser çıkabiliyor. Siyavuş Paşa'nın 16. yüzyıldan kalma medresesi işte bunlardan biri. Ama tabii ki perişan halde, taşlarından otlar fışkırıyor, duvarlarının dibine çöpler bırakılıyor. İç mekânında da derme çatma bazı işyerleri var. 1602'de ölen Siyavuş Paşa'nın Mimar Sinan yapısı türbesi ise Eyüp'tedir.

Aslen Macar veya Hırvat asıllı olduğu sanılan ve III. Murat devrinde üç kez sadrazamlıkta bulunan Siyavuş Paşa, Sultan II. Selim'in kızı Fatma Sultan ile evliydi. Talihsiz kadın bir doğum sırasında 1580'de yaşamını yitirmişti. Siyavuş Paşa medreseyi, işte bu sevgili hanımının adına yaptırmıştı aslında. Ama hep kendi ismiyle bilinmiştir. Beylerin eşlerine düşkünlüğüne bakın! Sokullu Paşa da Kadırga'daki muazzam

külliyesini karısı Esmehan Sultan adına yaptırtmamış mıydı Mimar Sinan'a?

Siyavuş Paşa'nın İstanbul'daki diğer eseri bu denli bilinmez. Ta Küçükçekmece taraflarında, eskiden "menzil yolu" denilen güzergâh üzerinde, Çırpıcı ve Haznedar dereleri arasındaki tepelik bir yerde, yıllar öncesinin Davut Paşa Sarayı'nın arazisine bitişik, Siyavuş Paşa Bahçeleri denilen yerde güzel bir köşkü vardı paşanın. Girişine basamaklarla çıkılan kare mekânlı ve tek kubbeli bir yapıydı bu. Köşk, ilginç bir şekilde bir havuzun ortasında durur. Paşa son yıllarını bu köşkünde geçirmişti. O öldükten sonra bazı sultanlar da kullanmışlardır bu güzel köşkü. Eski yıllarda bu bölgelerin ne denli doğal ve bakir bir görünüme sahip olduğunu düşlerseniz, köşkün içinde geçirilen günlerin verdiği mutluluğu da anlayabilirsiniz.

Bu köşk 19. yüzyılda ve Abdülmecit devrinde, o yılların çok başarılı barutçubaşısı Levon Efendi'ye armağan olarak verilmişti.

YÜZ YAŞINDA BİR ŞEYH

16. yüzyılın ünlü sadrazamlarından olan ve Yemen fatihi diye anılan Sinan Paşa, Divanyolu'ndan Beyazıt'a doğru giden Yeniçeriler Cad'desi üzerindeki güzel külliyesindeki türbesinde yatar. Yan komşusu da, bir 18. yüzyıl sadrazamı olan Çorlulu Ali Paşa'dır ve onun da külliyesi son derece güzeldir. Her iki eserin bazı bölümleri çay ve nargile içilen yerler, butikler, hediyelik eşya dükkânları ve çeşitli kültür kurumları tarafından değerlendirilmektedir günümüzde.

Sinan Paşa'nın bu külliyeden başka, Salacak sırtlarında, şahane İstanbul manzaralı küçük bir de camisi vardır. Şeyh Raufi Efendi, Sinan Paşa'nın bu camisinde imamlık ederdi 17. ve 18. yüzyıllarda. Bir yüzyılın ortasında doğup diğerinin ortasında öldüğü için, şöhreti iki asıra da yayılmıştı. Raufi Efendi, Köstendilli es-seyid Ali Efendi'nin elinden hilafeti aldıktan sonra, yine bir zamanlar bu caminin yanında bulunan "tevhidhane"de kendi adını taşıyan "Raufiye tarikatı"nı kurdu ve yaymaya başladı. Kısa sürede de epeyce mürit buldu. Tarikat bir süre sonra da başka bir kol daha üretti: "Ramazaniye-i Halvetiye."

Bununla birlikte Raufiye'nin şöhreti giderek arttı ve neredeyse tüm Üsküdar havalisinde tanınmaya başladı. Buna paralel şekilde Şeyh Raufi Efendi'nin ahali içindeki saygınlığı da inanılmaz ölçüde yükseldi.

Asıl adı Ahmet olan Raufi Efendi, içe dönük biriydi ve pek insan içine çıkmazdı. Yalnızlığı severdi. Ama beri yandan da artan namından dolayı Sinan Paşa Camisi yanındaki dergâhı dolup taşmaya başlayınca, insanlar onu daha yakından tanımak, kerametinden nasip almak ve onu dinlemek için, sık sık Raufi Efendi'yi görmeye geldiler. Dergâhın namı İstanbul'a, hatta saraya ulaştı bir süre sonra. 18. yüzyı-

lın ünlü sultanı, Nuruosmaniye Külliyesi'nin banisi III. Osman bile onu görmeye Üsküdar'a geldi. Şeyh Raufi, artık kitaplar yazıyor, namı dilden dile dolaşıyordu. Eserlerinden birisini risale olarak Türkçe, diğerini, "Mecalis" adıyla Arapça yazmıştı. Şiirde de usta olan Ahmet Raufi Efendi'nin bir de "Divan"ı bulunur.

Raufi'nin mezarı, günümüzde Sinan Paşa Camisi'nin sol duvarına bitişik şekilde durur Salacak sırtlarında. Mezar kitabesine bakılınca, Şeyh Ahmet Raufi'nin ne denli dolu bir ömür sürdüğünü, şeyhlik makamı ile müritlerine uzun yıllar nasıl yol gösterdiğini kolaylıkla anlayabiliyor insan. Raufi Efendi, 1657 ile 1759 yılları arasında tan 102 yıllık bir ömür sürmüştü!

DAR-ÜS-SANÂ'A

İspanyollar bu sözcüğü Araplardan almış ve kendi dillerine uyarlamışlardı. Dar-üs-sanâ'a olarak da kullanılan bu sözcük, hepimizin yakından bildiği "tersane" anlamına geliyor. Yani, söyleniş biçiminin biraz değişime uğramasıyla oluşmuş bu tersane sözcüğü. Asıl anlamı, "sanayi-ustalık yeri"dir. Her boyda ve türde teknenin, geminin, kalyonun, kadırganın inşa edildiği bu tesislerde, gerçekten de büyük bilgi birikimi ve ustalık gerektiren işler yürütülmekteydi. Sadece askeri amaçlarla değil, yük taşımak için de değişik isimler altında pek çok gemi modeli, bu tersanelerde imal edilmekteydi. Bunlardan biri de "taş gemileri" idi. Özellikle, 16. ve 17. yüzyıllarda, inşaatlar için olmazsa olmaz malzemelerden büyük taşlar ve ağır kalaslar, keresteler bu gemilerle taşınırdı. Bu gemilerde çalışanlar "azepler", hizmet edenler ise, köleler olurdu. Sinan'ın muhteşem eseri Süleymaniye Külliyesi'nin yapılması sırasında bu taş gemilerinden büyük ölçüde faydalanılmıştı.

Avrupa'nın denizcilikle uğraşan pek çok milleti, bu "tersane" sözcüğünü kendi dillerine göre değişimlere uğratarak söylerlerdi. Fransızlar, İngilizler ve İtalyanlar, yine bundan ürettikleri "arsinali" (arsenal) sözcüğünü kullanmışlardır. Osmanlılar ise, hepimizin tanıdığı biçimde günümüze dek ulaşan şekliyle, "tersane" olarak kullandılar dar-ı-üs-sanâ'ayı...

Osmanlı denizciliğine ait ilk tersanelerin tasarımı çok basitti. İlk tekneler İzmit tersanelerinde imal edilirdi. Daha sonra bu konuda önemli gelişmeler kaydettiler ve fetihten önce Gelibolu'da, bunu takiben İstanbul'da teşkilatlandırılmış büyük tersaneler kurdular. Fatih'in, Bizanslılardan kalan tesislerin üzerine kurduğu Haliç Tersanesi, değişimlere uğrayarak günümüze dek ulaşabildi.

İstanbul'un ilk tersaneleri, henüz Bizans bile kurulmadan önceki çağlarda, şimdiki Kadıköy, Mühürdar ve Moda arasındaki koyda, MÖ 7. ve 8. yüzyıllarda Fenikeli gemiciler tarafından kurulmuştu. Bizantion ismiyle tarih sahnesine çıkan tarihi yarımadanın ilk pagan devleti, kendi tersanelerini Sarayburnu civarındaki bir küçük koyda faaliyete soktu. Sonra Romalılar ve 4. yüzyıl sonlarından itibaren de Doğu Romalılar, Marmara'ya bakan Kadırga, Yenikapı kıyılarındaki bazı limanlarda, sur dışında Eyüp kıyılarında, Galata'da Kasımpaşa taraflarında tersanecilikle uğraştılar.

İstanbul Osmanlıların eline geçtikten bir süre sonra Kumkapı Tersanesi, Yenikapı'daki Langa (Vlanga) tersaneleri yavaş yavaş işlevlerini yitirdi. Daha sonra Osmanlılar da buraları terk edip Kasımpaşa Tersanesi'ni devreye soktular ve bu tersane bütün tarih boyunca başkentin en büyük ve en ünlü tersanesi oldu. Hasköy kıyılarındaki Aynalıkavak'ta (Ayni Ali Kavağı) bir büyük tersane daha kurdular. II. Beyazıt bunu daha da geliştirdi.

16. yüzyıla gelindiğinde ise, Kanuni'nin çok çalışkan veziri ünlü Kasım Paşa, ilerleyen yıllarda kendi adıyla tanınacak olan bölgede gemicilik ve tersane işlerini tam anlamıyla zirveye çıkardı. Gelibolu'dan eski gemici aileleri buraya nakledilerek Kasımpaşa çevresine yerleştirilince, bu yöre "gemiciler yurdu" olarak anılmaya başlandı. Güçlü paşa, yine kendi adının verildiği Kasımpaşa Deresi'nin bile güzergâhını değiştirerek, tersaneye yarayacak şekilde düzenledi. Fatih'in kurduğu tersaneye yeni işlevler kazandırdı. Fatih, bu çevreyi ve daha gerilerde kurduğu Okmeydanı Külliyesi'nin etrafını kuşatan yemyeşil çayırları pek severdi. Hatta buraya, kendi elleriyle yedi servi ağacı dikmişti.

Kasımpaşa havalisi zaman içinde, yemyeşil sırtları, geniş ormanlık alanları, mavi Haliç sularına ve buraları süsleyen yalılarıyla İstanbul'un en çok yeğlenen merkezlerinden biri oldu. Tersane sayesinde Kasımpaşa içleri konutlarla, konaklarla, mahallelerle doldu ve giderek kalabalıklaştı. Sahildeki Aynalıkavak'tan sırtlardaki Okmeydanı'na dek tüm yamaçlar Tersane Bahçeleri adıyla nam saldı. 17. yüzyıl başlarında genç sultan I. Ahmet, göz kamaştırıcı güzellikteki ilk Aynalıkavak Sarayı'nı ahşap olarak inşa ettirdi. Hemen yanı başındaki Aynalıkavak Tersanesi ise III. Selim devrine, 1805 yılına dek burada varlığını sürdürdü. Bir zamanlar İstanbul denizlerindeki en iyi ıstakozların bu tersane önünde ve Haliç sularında (!) avlandığı, içkiciler tarafından zeytinyağı ile pişirildiği ve limon sıkılıp çiğ olarak afiyetle yendiği bilinir.

Bu tersane daha sonraki yıllarda yıkıldı ve daha geride Taşkızak Tersanesi adıyla yenilendi. 1840'ta ise tersane iyice geliştirildi ve o devrin tersane emini olan Ali Bey tarafından gemicilik çok daha ileri

basamaklara taşındı, inşaatlar birbirini izledi. Fakat bu arada bir sorun ortaya çıktı. Zemin çürüktü! Hal böyle olunca, tersane alanı az daha geriye alındı. 1833'te Sultan II. Mahmut tarafından İngiltere'den getirtilen yeni makineler buraya monte edildi.

Tersanelerdeki ilk havuz, I. Mahmut devrinde yapılmış olan Kasımpaşa Havuzu idi. Tersane giderek genişleyip kapasitesini arttırınca 1845 yılında bir diğeri inşa edildi. Üçüncü havuz ise bundan 11 yıl sonra, 1856'da yaptırıldı. Osmanlı tersaneleri 1832'ye dek "tersane emini" tarafından yönetiliyordu. Kaptanıderyalar, yani diğer adıyla kaptan paşalar buralardaki idari işlere karışmazlar, fakat tüm bölgenin amiri olarak görev yaparlardı.

Tersane emininin yönetimindeki tersane, her zaman emin ellerde olamamıştır ama. Çünkü bu görevliler, mutlaka denizcilik ve gemi sanayisinden anlayan kimselerden seçilmezlerdi. Bu durum da zaten sorunun temel kaynağı idi aslında. İdari aksaklıkların yaşanması doğal olarak kaçınılmaz oluyordu. Birtakım yanlış yönetimler nedeniyle, tersane idaresi sonraları kaptanıderyalara verildi. Osmanlı'nın son devirlerinde ise Tersane Müdürlüğü devreye girdi. Ama, bu da kaptan paşaya bağlandı.

Osmanlı sadrazamları İstanbul tersanelerini zaman zaman denetler, işlerin düzgün gidip gitmediğini, buralarda yolsuzlukların yaşanıp yaşanmadığını kontrol ederlerdi. Bu incelemeler bir "kanun hükmü" idi. Genellikle yılda birkaç kez denetim yapılırdı. On iki çifte kürekli ve kıç tarafı yeşil çuha kaplı tekneleriyle tersaneye gelen sadrazamları burada kaptanıderyalar karşılar, daha sonra da birlikte tesisleri gezerlerdi. Sadrazam tersanenin her yanını incelerdi. Teftişin sorunsuz yürümesi için bir şart vardı ama, kaptanıderyanın sadrazamla arasının iyi olması! Çünkü, eğer sadrazam, kaptanıderyaya herhangi bir nedenle sırt çevirmişse veya onunla kavgalıysa, ne yapar ne eder, teftiş sırasında tersanede bir kusur bulur, ihtarlar verir ve sonuçta da birilerini veya paşayı cezalandırırdı. Kaptanıderyaların tersanedeki makamları "divanhane" diye adlandırılırdı ve sultanlar buraya geldikleri zaman bu divanhanede otururlardı.

İstanbul tersaneleri, buralarda inşa edilen birbirlerinden ilginç gemileriyle, işçilerinin inanılmaz öyküleriyle, heyecan verici mahalle yaşantılarıyla, ürpertici tersane zindanlarıyla, İstanbul tarihinin hemen her döneminde "Haliç masalları"nın sararmış sayfalarını süslemiştir.

Eski İstanbul'daki zindanlara Avrupalılar "banyo" derlerdi. "Banyol" ise bu sözcüğün değişime uğramış halidir. Bunu niye söylüyorum? Çünkü, o eski ve ürkütücü Kasımpaşa tersanelerinin karanlık zindanlarını da "banyol" diye adlandırırlardı. Buralara iki türden in-

san tıkılırdı. Biri, "üsera-yi miri" denilen devletin beylik esirleri, yol kesenler, kalpazanlar, hırsızlar; diğeri ise harp esirleriydi. Bunların "pencik" denilen işe yaramayanları elde tutulur ve sefer anında gemilerin küreklerine vurulurlardı. Ama 1785'ten sonra bu tersane banyollarında harp esirleri kullanılmadı.

İstanbul tarihinin en renkli sayfalarından birini oluşturan tersane anıları, bitip tükenmeyen ilginç öykülerle süslenmiştir. 1856 yılında İstanbul Tersanesi'nde imal edilen büyük padişah kalyonu "Fethiye" için düzenlenen törenlerde yaşanan olaylar, bu tersane öykülerinin en ilginç bir örneklerinden biri sayılabilir.

Fethiye'nin denize indirilişi sırasında tersanede düzenlenen törende devletin tüm üst kademe yöneticileri hazır bulunuyordu. Sadrazam Ali Paşa, daha önceleri böyle törenlerin belki de gereksiz kalabalıklarla dolu olduğunu düşünerek, davetli sayısına bazı kısıtlamalar getirmişti. Kazaskerler, birtakım subaylar ile memurlar törenden düşürülmüşlerdi!

Herkes hazırdı ve Sultan Abdülmecit'in gelişi bekleniyordu. Tam o sırada umulmadık bir şey oldu ve henüz karada bulunan gemi kendi kendine hareket ederek kızaktan denize doğru kaymaya başladı. Davetliler büyük bir şaşkınlık içinde donakalarak bu garip olayı seyre koyuldular. İstanbul kadısı Tekirdağlı Müftüzade Efendi bu işlerden hiç anlamadığı halde, birden olaya müdahale etme gereği duydu ve çevresindekileri yeni bir şaşkınlığa gark ederek, yüksek sesle Fethiye'nin "melekler eliyle" denize indirildiğini anlatmaya başladı. Fakat, o gürültü patırtı içinde çok elim anlar yaşandı ve birkaç işçi kargaşa sırasında öldü, pek çok kişi de yaralandı. Kadı bu durum karşısında başka türlü bir açıklama yapma gereğini hissetti. O devrin bazı yöneticilerinin çağdaş inanış ve bilim ölçütlerinden ne denli uzakta kaldığını gösteren sözleriyle, etrafındakileri daha da büyük şaşkınlıklara sürükledi: "Evet, gemiyi meleklerin denize indirdiği muhtemeldir. Ama maalesef, işe şeytan da karışmış olmalı ki, ölen ve yaralananlar oldu!"

Oysa, geminin üst katları daima denize indirildikten sonra yapıldığı halde, Fethiye'de bu bölümler havuz içindeyken inşa edilmiş ve koca gövde o ağırlığı ile takozlarından kurtularak Haliç'e kaymıştı!

ŞEKERCİ GÜZELİ MUSTAFA

Sultan II. Mahmut'un yeniçeri ocaklarını tamamen ortadan kaldırma azminde, kuşkusuz bu ocak neferlerinin ahlaksızca davranışlara yönelip yozlaşmaları önemli bir etken olmuştu. 1826 yılında gerçekleştirilen bu hareket sırasında, ne yazık ki bazı yanlış anlamalar ve haksız suçlamalar nedeniyle pek çok kişi de yaşamını yitirmişti. O çalkantılı günlerde yaşanmış böyle bir olay, İstanbul tarihinin hüzünlü sayfalarından birinde yer almıştır.

Gökyüzünü kara bulutların sardığı kasvetli ve sert rüzgârlı bir günde, Sarayburnu önlerinde, deniz kıyısında hazır bekleyen bir teknede hareketli dakikalar yaşanıyordu. Birileri Mudanya'ya gitmek için tekneye doluşmuşlar, kalkış anını bekliyorlardı. Aralarında "Şekerci Güzeli" lakaplı Mustafa adında bir de genç bulunmaktaydı. Ocağın kaldırılmasına yakın günlerde, azgın ve ahlak dışı davranışlarıyla İstanbul'a korku salan yeniçerilere benzemek, sırf "hava" olsun diye onlardan biriymiş gibi davranıp insanları sindirmek yaygın bir davranıştı. Bu durum bazı kişilerce bir gövde gösterisi, bir güç sembolü olarak algılanıyor ve bunlar kendilerini sanki o ünlü tarihi ocağa alınmışlar gibi tanıtıyorlardı kentte. Bu da haliyle bu kişilerin "kendilerinden çekinilir" insanlar olmasını sağlıyor, attıkları cakalar da yanlarına kâr kalıyordu.

Bu sahte yeniçeriler, şöhretten ve güçten yararlanmak için, tıpkı yeniçeriler gibi kollarına, bedenlerine o ocakların armalarını dövme şeklinde yaptırırlardı. İşte, zavallı Mustafa da, sonuçların ne denli tehlikeli olabileceğini kestiremeden, gidip bedeninin görünen bazı yerlerine yeniçerilerin "64. orta güneş kursu" armasını dövmelemişti!

İyice kararan havada ve dalgalanması giderek artan denizde, her türlü tehlikeyi göze alarak yolculuk etmeyi göze alan adamlar, kıyıdan

açıldılar ve Topkapı Sarayı'nın açığından geçip Mudanya yönüne yelken kıvırdılar. O sırada rüzgârın şiddeti iyice arttı ve ne kürek ne de yelken işe yaramaz hale geldi. Tekne Sarayburnu kıyısına doğru başıboş şekilde sürüklenmeye başladı. Yaklaşılması kesinlikle men edilmiş olan Topkapı Sarayı'nın doğu yönündeki kayalık sahile vardığında ise, artık yapabilecek hiçbir şey kalmamıştı. Tekne olanca ağırlığı ve süratiyle oradaki kayalardan birine hızla bindirdi ve parçalanarak sulara gömüldü. Canhıraş feryatlar her yanı sardı.

Gençliğinin verdiği güçle sahile doğru yüzmeye başlayan Mustafa, bitap durumda kendini kumların üzerine attığında, denizin dibini boylayan tekneden kimsenin karaya varamadığını ve hepsinin feci şekilde boğularak öldüklerini anladı. Büyük bir korkuya ve paniğe kapılan Şekerci Güzeli Mustafa, o anda hiçbir şey düşünemedi, bir süre boş ıkışlarla ve acı içinde karanlık denizi süzdü.

Sarayın nöbetçi muhafızları feci olaya tanık oldukları için, hemen koşup Mustafa'nın yanına geldiler. Yaklaşma yasağını bilerek çiğnemediğini anlayan muhafızlar Mustafa'ya yardım etmek için onu kavrarlarken, içlerinden biri aniden gencin vücudundaki yeniçeri dövmelerini fark etti. Sultanın bu konuda kesin emri vardı. Yeniçerilerin varlıklarını veya hatıralarını taşıyan, gösteren hiçbir şeye merhamet gösterilmeyecekti. Böyle bir duruma tanık olanlar eğer saraya haber vermezlerse, aynı şekilde onlar da cezalandırılacaklardı.

Muhafızlardan birkaçı hemen saraya koşup Mustafa'nın durumunu bildirdiler. Yasaya göre, bu türden işaret taşıyan herhangi birisi, yeniçeri ocaklarından birine resmi kaydı var mı yok mu diye bakılmaksızın, derhal idam ediliyordu.

Muhafızlar aldıkları emri uygulayacaklardı. Saraya girenler acele geri dönerek Mustafa'yı tutan diğer arkadaşlarının yanına vardılar. Durumu açıkladıklarında, ne büyük bir felaketle karşı karşıya olduğunu kavrayan Şekerci Güzeli Mustafa, yalvar yakar dil dökmeye başladı:

"Ben yeniçeri değilim, yalvarırım bir şey yapmayın bana! Sadece özendiğim için işletmiştim dövmelerini. Ama hiçbir ocaklarında kaydım yoktur yeniçerilerin, kontrol edin inanmazsanız, ne olur!"

Zavallı Mustafa'nın dil dökmeleri hiçbir fayda vermedi. Kıyıda gözaltında tutulan Şekerci Güzeli için gecikmeden geldi ölüm fermanı! Muhafızlar bunun üzerine Mustafa'ya hemen diz çöktürdüler ve pala ile başını oracıkta uçurdular... Sonra da Marmara'nın dalgalı sularına fırlatıp attılar!..

ELİF

Eski yılların İstanbul'unda ufaklıkların okul çağları geldiğinde düzenlenen merasimler başlı başına bir şenlik havasında geçer, mahalle tam bir bayram yerine dönerdi. Aileleri büyük bir heyecan sarar, büyükler bu özel günlerin "kandil zamanına" denk gelmesine çalışırlardı. Eğer bu günü tutturamazlarsa, merasimin özellikle pazartesi veya perşembe günlerine rast gelmesini arzu ederlerdi.

Evin küçük çocuğu okula gitmeden önce tüm odalar baştan aşağı temizlenir, köşe bucağın tozları alınır, minderler havalandırılır, mutfaktaki bütün kap kacak yıkanır, ayna gibi parlatılırdı. İnsanı hayli yoran bütün bu yoğun faaliyetin olabildiğince çabuk bitirilmesine çalışılırdı. Çünkü daha yapılacak pek çok iş sırada beklerdi. Bunların içinde kuşkusuz ki hamama gitmek en başta gelirdi. Merasimin en eğlenceli ve asıl başlangıç kısmı da zaten buydu.

Okula başlayacak küçük çocuğu yanına alıp sokağa çıkan evin kadını, yanındaki diğer mahalleli kadınlarla birlikte ya semtindeki ya da daha başka büyük bir hamama giderlerdi. Bu arada yanlarında getirdikleri kumanyalar açılır, yıkanıldıktan sonra büyük bir neşe ve şamata içinde bunlar mideye indirilirdi. Hamamda yapılan birbirlerinden ilginç dedikoduların ise tadına doyulmazdı. Çocuk, hamamdaki diğer kadın müşteriler tarafından büyük bir içtenlikle kutlanır, sevilip okşanırdı. Sonra da küçük çocuğun etrafında çember olunur ve çeşitli oyunlar oynanır, saatler boyunca eğlenilirdi. Natırlar ve kurnacılar da bu oyunlara katılırlar ve hamamı eğlenceye boğarlardı.

Bu eğlence hem çocuk açısından mutluluğun ta kendisi, hem de sokakta gezinemeyen ve yaşamı neredeyse eve bağlı olarak dört duvar arasında geçen Osmanlı kadınları için adeta bir iç huzuru, özgürlük

duygularının dışavurumu, bir boşalma olurdu. Çocuk belki de bir bahaneydi. Akşam üzeri olup hamam kapanana dek göbek atıp gerdan kıvırmaktan bitap düşen kadınların eğlenceye doyması, esasen ruhlarının da mutlulukla dolması demekti.

Okula başlama töreni sabah olunca tekrar kaldığı yerden devam eder, ortalığı toparlayan kadınlar, eş dost ve mahalleliyle birlikte önce Kapalıçarşı'yı ziyaret ederlerdi. Ailenin tüm kadınları bu alışveriş serüvenine katılırlardı. Bunlar yapılırken beri yandan da evdeki bütün eskimiş tahta rahleler, sandalyeler, masalar cilaya gönderilir, perşembe sabahı olunca da erkenden uyanılırdı. O andan itibaren evdeki herkesi bir telaş ve heyecan dalgası sarar, çocuğu hazırlama işleri başlardı. Küçüğe önce "hilali" bir gömlekle, ipek bir mintan giydirilir, başına da mutlaka mavi renkte püskülü olan bir fes geçirilirdi. Bunun yanına firuze elmaslı taşlar takılır, koynuna ise "pırlanta bir ay" yerleştirilirdi.

Daha sonra dışarıya çıkan hane halkı, kapıda bekleyen arabalara biner ve hep birlikte, neşe içinde Eyüp Sultan'a hareket edilirdi. Burada ilk ziyaret edilen yer kuşkusuz Hz. Eyüp'ün türbesi olurdu. Çocuğun alnı kutsal türbenin duvarlarını süsleyen çinilere dayatılır ve büyük bir huşu içinde zihin açıklığı için yardım istenirdi. Arzuya göre Eyüp'te başka kutsal mekânlar da gezilir ve dönüş yolculuğu başlardı.

Eve varıldıktan bir süre sonra mahallelinin diğer okul çocukları ve "ilahiciler" bir araya toplanırlar ve sokak kalabalıktan geçilemeyecek hale dönerdi. Tam o esnada okula başlayacak çocuk, kapının önüne getirtilen siyah eyerli bir midilliye oturtulur, ilahiciler okumaya başlarlar ve mahalle halkı da bunlara katılırdı. "Amin alayı" diye tanınan bu okuyucuların güzel seslerini dinleyenler kendinden geçerler, kadın-erkek tüm mahalleli sokaklara dökülürdü. Tabii ki bu durum, kadınlara ve kızlara sokaklarda gezinmenin hazzını yaşatır, belki de onlara tadını pek bilmedikleri özgürlüğün nasıl bir şey olduğunu hatırlatırdı. Mahalleden o kadar çok kişi katılırdı ki bu merasimlere, belleri tutmayan, ayakları ağrıyan yaşlı teyzeler bile yerlerinde duramaz ve diğer kadınların arasına karışarak; "Hayırlı evlatların amin alaylarında bulunmak sevaptır, melekler bile dayanamaz, gelir burada hazır dururlarmış," deyip kendilerini bu kargaşanın ve eğlencenin içinde bulurlardı.

Sokakta kadınlı erkekli kalabalık beklerken, okul çocuğu kapıda görünür ve o anda amin alayının ilahicileri hep bir ağızdan başlarlardı okumaya: "Aman Allah, Ya Allah!.. Lütfunla bizlere merhamet eyle!.." Bu dualar sürerken mahallenin bekçisi yaklaşır ve küçük çocuğu tuttuğu gibi midillisine oturtur, konvoy mahalle mektebine doğru yol

almaya başlardı. Çocuğun midillisinin ardındaki başka bir midilliye ise, mektepte kullanacağı rahle, mavi atlastan bir minder ve başka ihtiyaçları yüklenirdi.

Merasimin sonunda da mektep çocuğu öğretmenine teslim edilirdi. Sonra öğretmen bu çocuğu karşısına oturtur ve "Söylediklerimi tekrar edemezsen derste kulaklarını çekerim ha... Ona göre..." derdi. Sonra da diğer çocuklarla birlikte ilk sözcüğü söyleyerek dersi başlatırdı: "Elif!.."

ARZUHAL TAŞI

Eyüp'ün karşısındaki Karaağaç bölgesinde, vaktiyle Tophane'nin ambarı olup sonraki yıllarda "Kasaplar Şirketi Reisi Kara Ahmet'in Fabrikası" olarak değerlendirilen mekânın beri tarafında görülen küçük "Haliç adacığı" üzerinde şekil verilerek düzeltilmiş bir taş dururdu. Kimin ne zaman yaptırdığı ve getirip Haliç'teki bu adacığın üzerine diktirdiği bilinmezdi. Ama belli ki 18. yüzyılın erken dönemlerinde burada duruyordu. Buna Arzuhal Taşı derlerdi.

Kâğıthane mesiresinin en şaşaalı yıllarını yaşadığı devirde, Sultan III. Ahmet tarafından Haliç üzerindeki bu küçük adacığa yerleştirildiği sanılan arzuhal taşının bulunduğu yer, Lale Devri'nde İstanbul'daki en ünlü mekânlardan biri olarak geniş kitlelerce de tanınmaktaydı. O yıllarda Kâğıthane mesiresi, yakınındaki bu bölge, Alibeyköyü yaylaları (Köpek çayırlığı), İstanbulluların akın akın gelip eğlendikleri, yiyip içtikleri yeşilliklerdi. Kâğıthane ve Çağlayan kasrının olduğu dere kıyıları ise, tam anlamıyla bir "abad"a dönüşmüştü. Lale Devri sultanı III. Ahmet, sadrazamı ve damadı olan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ile birlikte sık sık buradaki kasrına gelir dinlenirlerdi.

Padişahın muhteşem kasrında dinlendiğini bilen İstanbul ahalisi, Kâğıthane ve Karaağaç mesirelerine geldiklerinde, Sultan III. Ahmet'e iletilmek üzere arzuhallerini ceplerine sokuşturduktan sonra, Haliç kıyısından kiraladıkları kayıklara binerler ve bu adaya gelip arzuhal taşının üzerine bırakırlardı. Daha sonra bir saray muhafızı gelir ve taşın üzerindeki arzuhalleri toplayıp sultanın huzuruna götürürdü.

Tarihin bir dönemine tanıklık eden bu arzuhal taşı asırlar boyunca o adacık üzerinde varlığını korudu ve 1940'lı yıllara ulaştı. Fakat bu yıllardan sonra, bir şehircilik uzmanı olan Henry Prost'un planlarına

göre tüm Haliç kıyıları küçük sanayi işletmelerine açıldı. Tarihi doku neredeyse mahvolup gitti. Üstelik bu küçük işletmelerin doğru dürüst bir altyapıları da yoktu.

Böylelikle efsanevi anılarıyla asırlardır dillere destan olan Haliç kıyılarının güzelliği yok olup gitti. O adacık da kendine düşen payı aldı tabii. Kıyılardaki bazı fabrikalar tuğla, kiremit üretebilmek için bu adadan çamur çekerlerdi, ki tarih boyunca Haliç'in bu çamuru (tığ-ı siyah) seramik üretimi için en kaliteli çamur olarak bilinirdi, Göksu çamuru ile birlikte. Zaten Haliç'in bu kuzey kıyılarının Bizans devrindeki ismi, bu kiremit üretim atölyelerinden dolayı, "Keremitya" idi.

İşte, bu tarihi bölgenin karşısındaki adadan çamur çeken tekneler, iskeleye yanaşılmasında sorun yaratıyor diye, o tarihi arzuhal taşını geriye kalan anılarıyla birlikte yok ettiler!

ÇIRAĞAN'DA FUTBOL

İnönü Stadyumu henüz ortalarda yokken, futbol maçları az daha kuzeyde, Boğaziçi kıyısındaki Çırağan Sarayı'nın ortasındaki düz zeminde oynanırdı. Bu "arsa-stadyum"un deniz yönünde kalan kısmı açık tribün, kara tarafı ise kapalı tribün olarak tasarlanmıştı. Bunların hepsine birden beş-altı bin seyirci ancak sığardı. Stadyumun zemini hele yağmurlu havalarda adeta bir "bakla tarlasına" döner, top oynamak büyük maharet isterdi.

O günlerde Çırağan Sarayı'nın çevresi ve gerisindeki sırtlar alabildiğine yeşilliklerle kaplı doğal mekânlardı. Çok sakin ve sessizliğin kol gezdiği bu yörelerin dinginliği, maç esnasında stadyumdan gelen canhıraş bağrışmalarla bozulur, ayyuka çıkan sesler gerilerdeki ormanlarda yankılanırdı. Futbolcular, talihsiz şekilde yanıp adeta dört duvara dönen muazzam sarayın harabeleri arasında soyunup giyinirler ve sonra da iki üç metrelik merdivenlerden koşarak inip toprak sahaya girerlerdi.

Fenerbahçeli futbolcular bazı maçlara deniz yoluyla gelirler ve alkışlar arasında eski iskeleye çıkarlardı. Günümüze kıyasla çok ilkel şartlarda, ama centilmence mücadele eden sporcuların amatör ruhla futbol oynama aşkı, çektikleri onca zorluğu ve sıkıntıyı sahaya çıktıkları andan itibaren onlara unuttururdu.

Şimdilerde bu harabe saray duvarları ve çamurlu, tozlu toprak zeminlerin üzerinde görkemli ve çok lüks Çırağan Oteli yükseliyor. 1870'li yılların başlarında Sultan Abdülaziz'in yaptırdığı görkemli saray, ne yazık ki ancak 40 yıl kadar kullanılabilmişti ve 1910'da büyük bir yangında perişan hale gelmişti.

BOSTANCI'DA HÜZÜNLÜ BİR KÖPRÜ

İstanbul'un doğudaki son kapısı Bostancı Köprüsü'ydü. Günümüzde de duran ve bulunduğu semte adını veren Bostancı Köprüsü'nün denize doğru bir mil kadar açığında, yakın yıllara dek görülebilen, ama şimdi dibe çökmüş olan küçük adacıkta bir Bizans imparatoruna ait mezar görülürdü. Şimdi artık olmayan bu adanın yerini bir şamandıra üzerindeki küçük fener işaret eder!

16. yüzyılın ortalarında köprünün gerisindeki bir köşede "derbent", yani bir karakol vardı. Bu karakol, şehre girmek isteyenlerin buraya ne amaçla geldiklerini, kimin yanında ne iş yapacaklarını, nerede ikamet edeceklerini soruşturmak için yapılmıştı burada ve amiri de bir "bostancı" idi. Bostancıbaşı, İstanbul'a gelenlerin "mürur tezkeresi" olup olmadığını sorar ve şehre alıp almayacağına karar verirdi.

Artık kurumak üzere olan ve çok kirlenen Bostancı Deresi'nin üzerindeki "Cisr-i derbent" denilen bu kontrol noktası, "İstanbul'un kent içerisindeki en eski köprüsü" olma özelliğini korur günümüzde. Bu tarihi köprü, ne yazık ki bu özelliğini layık olduğu şekilde sergileyemediği gibi, ilgisizlikten ve fark edilememekten duyduğu hüznü de yansıtmaktadır.

İstanbul'da bunun gibi başka "cisr-i derbent"ler de bulunurdu. Örneğin; Göksu Deresi'nin kıyısında ve Küçük Çekmece Köprüsü'nün başında da bu tür kontrol karakolları bulunuyordu. Köprü başlarında gölge sağlayan ağaçlık bir alan, bir kıyıda basit bir namazgâh, köprü başında ise bir kitabe, bu bölgelerin diğer birimlerini oluştururdu. Eski yıllarda bu noktalardan öyle sık sık gelip geçen de olmazdı. Oldukça ıssız yerlerdi bu köprü başları. Ama, Osmanlı ordularının sefere çıktıkları anda buraları tam bir mahşer yerine dönerdi. Osmanlı ordu-

ları kim bilir kaç kez buralardan geçip savaş meydanlarına gitmiş veya hangi kazanılmış zaferin sonunda büyük bir coşkuyla İstanbul'a giriş yapmışlardı! Kim bilir hangi sultanların beygirleri çiğnemişti bu taş köprülerin zeminlerini?

Ya ticaret kervanları!.. Üstleri yüklerle dolu yüzlerce hayvandan oluşan o upuzun kervanlar!.. Diyardan diyara sefere çıkarak, mal götürüp İstanbul'a mal taşıyan kervanlar!..

Bostancı ile hemen doğusundaki Maltepe'yi birbirinden ayıran derenin üzerindeki bu çok güzel köprünün şimdiki görünümüne bakıp üzülmemek mümkün mü? O zavallı köprü ki, nelere tanık olmuş kat ettiği uzun asırlar içinde! Altından akan o pislik içindeki dereye mi yansın şimdi, yoksa insanların ilgisizliğine mi?.. Sahil yolunun kıyısında, hareketli çarşısının bir köşesinde moloz dolu cılız bir derenin üzerinde, kaderine küsmüş öylece duruyor zavallı köprümüz.

Tarihi değerlerimize karşı ne kadir kıymet bilmez bir toplum olduk böyle biz... Neden, eski eserlerimize gereken ilgiyi gösterme konusunda bu denli duyarsızlaştık? Geçmişten günümüze miras kalmış eserleri koruyup kollama açısından, nasıl bu denli umursamaz bir tavır içindeyiz? Anlaşılır bir şey değil bu. Bakın yine söylüyorum; "İstanbul kenti içindeki en eski köprümüzdür Bostancı Köprüsü!" Bunu açıklayan bir tabela çakılmış mı acaba köprünün bir tarafına? Bu ilgisizliğimiz reva mı acaba bu "cisr-i derbent"imize?

1709'da kopan büyük bir fırtına sonucunda altından akan derenin aniden taşmasıyla yıkılan tarihi köprü, o zamanlar bostancıbaşılıktan sadrazamlığa dek yükselen Halil Ağa tarafından yenilenmişti. Aslında köprüyü 1524 yılında ilk inşa ettiren kişi, İhsan Ağa adında bir hayırsever idi. Bazı kaynaklar bu köprüyü Mimar Sinan'ın yaptığını iddia ederlerse de bu doğru değildir. Çünkü o yıllarda Sinan henüz İstanbul'da mimarlıkla uğraşmıyordu ve 34 yaşında neferdi. 38 metrelik boyuyla tarihimizde nice nice olaylara tanık olan bu tarihi köprünün bir an önce kurtarılması gerekiyor.

1651'de, Anadolu'daki Celali İsyanları'nda ele geçirilen bazı asiler İstanbul'a getirilmek üzere yola çıkarılmış ve Bostancı Köprüsü'nün başında bir araya getirilmişlerdi. Dönemin sadrazamı büyük suçlamalarla karşı karşıya kalan asilerin oracıkta katledilmesini emretmişti. Fakat bazı ileri gelen askerler, bunun doğru olmayacağını, başlarına daha büyük belaların açılabileceğini belirterek, sadrazamı bu fikrinden caydırmaya çalıştılar. Bu boşluktan istifade eden asilerin bir kısmı, fırsat bu fırsat deyip köprü başından firar ederek, civardaki bostanların, çayırlıkların arasına kaçıp gözden kayboldular. O sırada orada bulunan Evliya Çelebi'miz, nasıl ettiyse etti, bu asilerin altısını ser-

best bıraktırdı. Kimisini ise sadrazam azat etti. Fakat, bu asilerin elebaşları ve yakınındaki kırk kişinin talihleri diğerlerininki gibi yaver gitmedi, bunların Bostancı Köprüsü'nün ucunda başları kesildi. Bu başlar, sultana gösterilmek üzere Topkapı Sarayı'na götürülürken, gövdeleri ise Bostancı Köprüsü'nün başında gömüldü.

20. yüzyılın ortalarında köprü başında yapılan onarımlar sonucunda, 17. yüzyılda burada yaşanan o tatsız olay sonucunda öldürülen asilerin iskeletlerine rastlandı. Acı, tatlı pek çok olaya tanıklık eden köprü, böylece tarihimizin karanlık ve acıklı sayfalarından bir başkasını daha gün yüzüne çıkarmış oldu.

DIŞ İŞLERİNDE PANAYOTİ

Konstantinopolis, Osmanlıların ele geçmesine yakın, gerçekten son derece zor günler geçiriyordu. Özellikle ruhban dünyasının sarayla ilişkileri iyi gitmiyordu. Ayrıca, Katolik ve Ortodoks mezhepleri arasında yüzyıllardır süregelen çekişmeler ve kavgalar da Rum patrikliğinin otoritesini ve hâkimiyetini iyiden iyiye zayıflatmıştı.

Fetihten 3 yıl önce, 1450 yılında son Bizans patriği II. Atanasios, imparatorun ve kilise meclisinin kararıyla göreve atanmıştı. Patrik Gregorios'u azleden "sinod meclisi" onun yerine, Bizans'ın 157. patriği olan Atanasios'u getirmişti. Ama Atanasios'un talihi pek yaver gitmedi ve fetihten sonra idam edildi. Yerine de Fatih Mehmet'in isteği ile Gennadios (Kortesios Skolarios) tayin edildi.

Osmanlıların patrikle arası daima ölçülü olmuş, ama beri yandan da patrik, yeni Osmanlı başkentinde daha rahat ve sorunsuz bir ortam içinde bulmuştu kendisini. Osmanlı devrinde sadece Rum cemaati için değil, Yahudi ve Ermeniler için de uymaları gereken kurallar vardı İstanbul'da. Hiçbir Ortodoks, Fener'den izni geçmeden Bab-ı Hümayun'a yaklaşamazdı. Cemaatin giyimi, kuşamı, evleri, işleri Osmanlı sarayının koyduğu kurallara göre şekillendirilmişti ve cemaat de bu kurallara saygıyla ve harfiyen uyardı. Fakat tüm bu uyarılara karşın zaman zaman yine de bazı patriklerin uyumsuz davranışlar içine girdikleri ve bunun sonucunda da başlarına felaketler geldiği bilinen gerçeklerdendir. Sultan IV. Mehmet bu şekilde, kurallar dışına çıkan Rum patriği III. Parţenios'u 1657'de astırmıştır.

Partenios'a dek Rum patrikleri vezir mertebesinde saraya kabul edilirlerdi. Ama yılların bu geleneği Partenios'un idamından sonra kaldırıldı. Ancak 1844 yılında ve Abdülmecit döneminde, yeniden eski pozisyona dönüldü.

İstanbul'da, Osmanlı tarihi boyunca Rum cemaatinin üst düzey yöneticileriyle iyi ilişkilerin korunmasına gayret edilmişti. Osmanlı bürokrasisinde çalışan pek çok memur Fener çıkışlıydı. Dış ilişkilerde ise "Fenerli tercümanlar", yani "dragomanlar" Babıali'de çok önemli görevler üstlenmişlerdi. Çünkü bu tür işlerde Osmanlı, Rumlarla çalışmaya mecburdu bir yerde. 1657 tarihinde, Latinceyi iyi bilmediği halde tam elli yıl süresince Osmanlı başkentinde devletin baş tercümanlığını yapan Zülfikar Efendi'nin yerine, Fener çıkışlı Panayoti Nikusius atandı. Bu kişi, güçlü sadrazam Köprülü Ahmet Paşa'nın Girit'ten de dostuydu aynı zamanda.

İşte, Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerinde en önemli görevlerden birine atanan ilk Fenerli Rum, bu Panayoti Efendi olmuştu.

SULTAN ABDÜLAZİZ'İN "BEŞİR"İ

Vaktiyle, Sarayburnu ile Ahırkapı arasında Osmanlı sarayının bir "aslanhane"si bulunuyordu. Pek çok sultanın meraklı olduğu aslan, leopar, kaplan gibi vahşi hayvanlar bu aslanhanede beslenir, bakılır ve korunurdu. Sadece bunlar değil, ayılar bile bulunurdu burada. İstanbul'daki erken Osmanlı döneminde bir aslanhane de Hipodrom'un kuzeyindeki Alman Çeşmesi civarında, Bizans devrinde yarış atlarının arenaya çıkış yerleri olan Karkheris'te ve kubbeli eski Dhippion Kilisesi'nde bulunuyordu. 1600'lerin başlarında burası işlevini iyice yitirmiş ve adeta berduşlara mekân olmuştu. Bu durumda kalması istenmedi ve yıktırılarak, taşları Sultanahmet Camisi'nin inşaatında kullanıldı.

Osmanlı ordusunun Viyana bozgunundan sonra, nedense sultanların aslanhaneye olan ilgilerinde bir azalma görüldü. Hatta neredeyse unutulan aslanhanenin bazı bölümleri yıktırılarak Sultanahmet Camisi inşaatında olduğu gibi birtakım köşkler yaptırıldı. 19. yüzyıl sonlarına gelene dek aslanhaneye karşı ilgisizlik aynı şekilde sürdü.

Fakat bu yüzyılın sonlarında Osmanlı tahtına oturan Sultan Abdülaziz, beklenmedik ölçüde vahşi hayvanlara meraklı bir kişi olup çıktı. Özellikle aslanlar, deyim yerindeyse adeta onun "baş tacı" oldular. Sık sık gittiği Beylerbeyi Sarayı'nda da aslan beslerdi Abdülaziz. Zaman zaman büyük tehlikeler atlattıysa da sultanın aslanlara karşı olan sevgisi hiç azalmamıştı. Bu sarayın kapı girişlerindeki mermer aslan heykelleri, sanki onun bu aşırı aslan sevgisini anlatan birer simge gibidir bugün.

Abdülaziz, vahşi hayvanlara duyduğu özel ilgi nedeniyle, atalarından miras kalan Topkapı Sarayı aslanhanesinin kalan kısımlarını onartarak, ona yeni bir işlev kazandırdı. O yıllarda sultanlar artık yeni yap-

tırılan Dolmabahçe veya Çırağan saraylarında otururlardı. Eskimeye yüz tutan Topkapı Sarayı ise atıl durumdaydı. Ama bazı hanım sultanlar, şehzadeler, hatta Abdülmecit, yine de bu kıyılardaki birbirinden değerli köşklere gelir, vakit geçirirlerdi. Sultan Abdülmecit o yüzyılın ortalarında Topkapı Sarayı'nın muhteşem manzaralı terasında kendi adını taşıyan bir de köşk yaptırmıştı. Ama kendisinden sonra sultan olan Abdülaziz, eski sarayın köşklerinde ve kasırlarında vakit geçirmekten pek hoşlanmazdı. Sultanın başmabeyincisi Galip Paşa, onun bu özelliğini bildiğinden, artık pek kullanılmayan bu köşk ve yalıların pek masraflı olmaya başladıklarını, hatta giderek çürümeye başladıklarını Abdülaziz'e anlatıp bu yapıların yıkılmasının daha hayırlı olacağı konusunda onu ikna edince sultan hiç düşünmeden bunların bazılarını ortadan kaldırttı. İshakiye ve Sultan Mahmut köşkleri de yıkılanlar arasındaydı.

İşte, Sultan Abdülaziz'in inşa ettirdiği yeni aslanhane yapısı, yıktırılan Sultan Mahmut Köşkü'nün yerine yaptırıldı. Eski kaynaklar, Bizans sarayının vahşi hayvanlar binasının da buralarda olduğunu anlatırlar.

Bir süre sonra Abdülaziz, sadece çok sevdiği aslanlarını görmek için buralara gelir oldu. Sultan işi o denli ileriye götürdü ki, beslediği aslanlar içinde en yaşlı olan bir tanesiyle adeta arkadaş (!) olmuştu. Hiç korkmadan ve çekinmeden, dostlarına bu aslanın zincirlerini çözdürür, onunla şakalaşır, eğlenirdi. Abdülaziz, yaşlı aslanına "Beşir" diye hitap ederdi!

Beylerbeyi Sarayı'nın arkasında 120 dönümlük yemyeşil bir hayvanat bahçesi bulunuyordu. Burası "geyiklik" olarak tanınırdı. Aslan ve kaplan dahil birtakım yırtıcı hayvanlar burada bakıcılarının eşliğinde dolaştırılır, diğer zamanlar kafeste tutulurlardı. Bir keresinde, nasıl olduysa aslanlardan biri kafesinden çıkmış bahçede gezinirken, aniden Sultan Abdülaziz'le burun buruna gelmiş, aslan da, sultan da dakikalar boyunca hareketsiz kalarak birbirlerini süzmüşlerdi. Ancak, çok tehlikeli olan bu durumdan Abdülaziz'i, bir aslan terbiyecisi kurtarmış ve felaketle sonuçlanabilecek bir olayı soğukkanlılığı sayesinde önleyebilmişti.

AVRAT PAZARI

İlk Doğu Roma İmparatoru Arkadius'un anıt sütununu kuşatan derbederlik.
- Eski Avrat Pazarı'nda -

Avratpazarı diye bilinen semt ve çarşı, İstanbul'un en tanınmış yerlerinden biriydi vaktiyle. Cerrahpaşa'da aynı isimli caminin bulunduğu caddede olduğu halde, çoğu kez Çemberlitaş sütununun yer aldığı meydanda eski asırlarda var olan ünlü Esir Pazarı'yla karıştırılır. Bilinenin aksine, bu Avrat Pazarı'nda kadın esir falan satılmazdı. Yani burası bir esir pazarı değildi. Avrat Pazarı adı, buradaki dükkânlarda mal satanların kadın olmalarından ileri geliyordu. Üstelik gelen müşteriler de kadınlardı.

Aksaray'dan Kocamustafapaşa'ya ilerleyen ve Haseki-Cerrahpaşa yolunu izleyen güzergâh üzerinde ve Cerrahpaşa Külliyesi'yle Haseki külliyeleri arasında kalan sokaklardaydı Avrat Pazarı'nın dükkânları. Burası aynı zamanda İstanbul'un yedinci tepesidir. Avrat Pazarı çevresindeki en ünlü eser ise hiç kuşkusuz ki günümüzde sadece devasa kaidesi ahşap bir evin bahçesinde bulunan, Doğu Roma'nın ilk imparatoru Arkadius adına dikilmiş sütundur. 5. yüzyıl sonlarından kalan bu muazzam anıt eserin yüksekliği elli metreye ulaşıyordu ve silindirik dış yüzeyini spiral şeklinde aşağıdan yukarıya dek tırmanan asker kabartmaları süslüyordu.

Avrat Pazarı'nın yayıldığı mekânlar, işte bu anıt sütunun bulunduğu Haseki Kadın Sokağı'nın köşesinden başlar, karşı köşede şimdi de duran Cambaziye Camisi'nin kıyısından ana cadde üzerine yayılırdı. Cerrahpaşa Caddesi'nin güney koluna sıra sıra dizili dükkânlardan

oluşuyordu bu ilginç pazar. Ama pazarın sadece kadınlara ait olmasının yanında diğer bir özelliği daha vardı. O da, tıpkı Şehzadebaşı'ndaki Direklerarası dükkânlarında olduğu gibi, sıra dükkânların ön taraflarının kiremit çatılı sundurmalarla örtülü olmasıydı. Bu çatıları yan yana dizili sütunlar tutardı. Avrat Pazarı'na da o zamanlar Direklerarası denilmekteydi. Çarşının arkası ise geniş bir bostanlıktı. Pazarın batısında, şimdi Cerrahpaşa Hastanesi'nin bulunduğu yerde, kıvrımlı ve toprak zeminli sokakların arasında tipik mahalleler, camiler ve dergâhlar bulunur, ayrıca yine "Sakızlı Nikoli'nin sebze bostanı" görülürdü. Mezarlık bir alanı, Vasilaki Eczahanesi ve zamanımıza ulaşamayan Hobyar Mescidi, Avrat Pazarı çevresinin diğer tarihi varlıklarıydı.

Cerrahpaşa Külliyesi

Günümüzün devasa hastane kompleksi içinde ünlü şair Namık Kemal'in babası Mustafa Bey'e ait bir konak yer alıyordu. Hobyar Mescidi'nin ve ana caddenin karşı tarafında ise, Balmumcular ailesinin, Müşir Edhem Paşa'nın, Tunuslu Ömer Efendi'nin, Celal Şakir Bey'in ahşap konakları yan yana sıralanmışlardı. Bunlarla Avrat Pazarı dükkânları arasında yine beyler ve paşalara ait pek çok konak görülüyordu.

Arkadius sütununun yer aldığı şimdiki Haseki Hanım Sokağı'nın adı eskiden, Yağhane Sokağı idi. Buraya adını veren yağhane bu tarihi sütunun tam karşısındaydı. Anıt sütunun yanında görülen yaklaşık bir asırlık bina, eskiden de fırındı. Haseki'nin o namlı ekmekleri burada imal edilirdi.

Bu çevrede pek çok tarihi eser ne şans ki günümüze ulaşabilmiştir. Bunlar en doğudan itibaren, Haseki Hürrem Sultan Külliyesi, ki bunu Mimar Sinan 1539'da İstanbul'daki ilk anıtsal eseri olarak inşa etmişti. Bu Haseki Külliyesi'nin, yani "Darüşşifa"sının bulunduğu Avrat Pazarı yöresinin Roma devrindeki adı Xerolophos idi. Şimdiki Nevbahar Mahallesi'nin bulunduğu alana denk düşer burası. Sinan'ın dehasının ilk ürünlerinden olan şifahane, yapıldığı günlerde 40-50 yatak ve 30 kadar da personeli bulunan bir hastaneydi. Külliye, 1550'den 1884'e dek asırlar boyu bu hizmetini sürdürmüştü. Takip eden on yıl içinde külliye çevresindeki konutların yıkılması, istimlak edilmesiyle birlikte fiziki genişleme devam etti. 1894 yılından sonra ise, Haseki Hastanesi devri başladı.

Avrat Pazarı çevresinde 16. yüzyıldan kalan Cerrahpaşa Külliyesi, bunun yakınında 17. yüzyılın ve IV. Murat'ın şöhretli sadrazamı Bay-

Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi

ram Paşa'nın külliyesi, daha batıda 15. yüzyıl sonlarından kalan Davut Paşa Külliyesi, bunun üst tarafında 18. yüzyıldan Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi bulunur.

Külliyelerin çevresindeki Avrat Pazarı sokaklarından Haseki Hanım'da, eski İstanbul'un en ilginç tiplerinden biri olan "Komik Abdürrezzak"ın evi yer almaktaydı. Bir zamanlar kentimizin geleneksel mahalle dokusunu tüm özellikleriyle yansıtan Avrat Pazarı ve çevresi, ne yazık ki, büyük külliyeler dışında, tarihsel görünümünü önemli ölçüde yitirmiş durumdadır. Yoğun trafik keşmekeşinin kıskacındaki ana caddeler, kaldırımlarına araçların park edildiği sokaklar, aralarında ancak bir-iki tane kalmış eski ahşap evleri ezercesine pençeleyen biçimsiz yeni binalar, işgal ettiği arazi çok yanlış seçilmiş kocaman Cerrahpaşa Hastanesi yapıları, Avrat Pazarı çevresinin tarihsel dekorunu perişan etmiştir. Davutpaşa-Haseki Caddesi üzerindeki pek şöhretli Haseki Bostan Hamamı'nı fark edebilmek bile olanaksızlaşmıştır şimdi. Hürrem Sultan'ın yaptırdığı bu hamamın "Şeftali Kurnası" denilen özel bir bölmesi vardı ve burada sakatlıklarını gizlemeye çalışanlar yıkanırdı daha çok. Hatta, Kanuni'nin kızı Mihrimah Sultan'ın, olmayan bir göğsünü saklamak için sık sık buraya gelip yıkandığı da anlatılırdı.

Davutpaşa'nın bahçeli kahvesini, Haseki'nin turşucusunu, Helvacı Ömer Ağa'nın şirin dükkânını, Divan Muhasebat Reisi Zühtü Bey'in evini, Arap Hoca Mektebi'ni, Taş tekneleri, Levazım Reisi Ali Paşa'nın güzel konağını, Davutpaşa'nın pek tanınmış çifte fırınını, Şeyhülharem Mescidi'ni, Takiyuddin Paşa'nın konağını, çiçek bostanını, Evkaf Müsteşarı Hüsnü Efendi'nin ahşap konağını, herkesin uğrak yeri Kör Mehmet'in kahvesini, Defterdar Rüştü Efendi'nin ve Kapı Çuhadarı Ali Bey'in alımlı evlerini arayın da bulun bakalım şimdi! Hoş bulsanız da neye yarayacak bu? Güya tarihi yarımadanın en eski Müslüman mahallelerinden birisi burası. Hani nerede o mahalle dokusu? Adeta köklerini kuruttuk hepsinin. Artık geri getirilebilir mi Avrat Pazarı bir daha?

1839'dan önce Avrat Pazarı'nın Direklerarası bölümünün ta Cerrah Mehmet Paşa'nın külliyesine dek uzadığını, çatılarının 1905 yılında kaldırıldığını, sonra da hepsinin yok edildiğini düşündüğümüzde, tarihi yaşatma olgusunun artık tam anlamıyla bir hayal olmaktan öteye gidemeyeceğini de acı bir biçimde anlamış oluyoruz ne yazık ki... Hem de içimizi çeke çeke...

HOCA KADIN BİLMECESİ

İstanbul'un iki güzel tarihi semti var, adı Hoca Kadın olan. Biri Süleymaniye'nin kuzeybatı yamaçlarına tırmanan yokuşların başındaki Küçükpazar'da, diğeri ise Kocamustafapaşa'da!

Fatih Mehmet, 1453 yılında İstanbul'u aldıktan hemen sonra yeni Osmanlı başkentine kadı olarak Hızır Çelebi'yi atadı ve kendisine, günümüzde de onun ismiyle anılan Kadıköyü'nü bahşetti. İşte, Hoca Kadın diye bilinen hanım, bu Hızır Çelebi'nin kızı idi.

Sözü geçen iki semtte de şimdi Hoca Kadın Caddesi yer alıyor. Tahmin edileceği gibi, bu sokaklara Hoca Kadın denmesinin nedeni, buralarda bu adı taşıyan iki cami ve iki de hamamın bulunmasıdır. Fakat işin garibi, buralardaki hoca kadınların farklı kişiler olmasıdır. Bunun öyküsü biraz karışık, daha doğrusu bilmece gibi!..

Şöyle ki; Kocamustafapaşa ile Samatya arasında kalan Hoca Kadın Caddesi'ndeki cami ve hamam birbirlerine çok yakın bir konumda günümüzde de varlıklarını korurlar. Asıl karışık durum işte burada başlıyor. Birbirinden hayli uzakta bulunan her iki ayrı semtteki Hoca Kadın Cami ve hamamlarının, aynı şahsa ait olmamaları garip gibi duruyor gerçekten. Samatya-Kocamustafapaşa arasında yer alan Hacı (Hoca) Kadın Camisi'ni 1530'ların sonlarında dönemin güçlü vezirlerinden İskender Paşa'nın kızı, Hacı veya Hoca lakaplarıyla tanınan Mihrişah Kadın yaptırmıştı. Hamam bu caminin çok yakınında olduğu için buna da Hoca Kadın Hamamı denirdi. Ama yaptıran kişi bir başkasıydı. Üstelik de inşa tarihi çok sonraydı. Yaklaşık yüz yıl sonra, 1650'lerde IV. Mehmet'in "sır kâtibi" Hüseyin Efendi inşa ettirmişti bu hamamı. Fakat sonradan adı unutulmuş, yakınındaki camiden dolayı buna da Hoca Kadın Hamamı denmişti. Bu Hüseyin Efendi, hazine-i hümayunda kethüdalık yapardı.

Gelelim Küçükpazar'daki Hoca Kadın'a... Buradaki durum ise diğerinin tam tersi! Yani, Unkapanı'nın burnunun dibindeki hamamı, Hoca Kadın diye tanınan, İstanbul'un ilk kadısı Hızır Çelebi'nin kızı yaptırmış, bugünlerde baştan aşağıya onarım geçiren camiyi ise, İstanbul'un ilk kadısı ve belediye başkanı diye tanıdığımız Hızır Çelebi inşa ettirmişti. Bunlar da birbirine çok yakın olduğundan her iki eski eser de Hoca Kadın diye bilinir olmuştur yıllardır. Evet, bu Hoca Kadınlar gerçekten de ilginç bir bilmece gibi!

ÜÇLEME İLLET: SALGIN-DEPREM-YANGIN

Aralıksız olarak neredeyse beş asırdır Osmanlı İstanbul'unda yaşanan kolera ve veba (taun) gibi çok tehlikeli ve bulaşıcı hastalıkların yavaşlama eğilimi göstermesi ancak 1840'lardan sonra gerçekleşebilmişti. Bu tarihten sonra İstanbul'u ziyaret eden (!) tehlikeli salgın hastalıklar azaldığı gibi, etki süreleri de kısa oluyordu. Bunun başlıca nedeni, başta kent yöneticilerinin, sonra da İstanbul ahalisinin, bu korkunç hastalıklara karşı sergilediği azimkâr davranışlar ve bilinçlenmeydi.

O günlerin İstanbul'unda çağdaş kriterlere uygun bir hastane yoktu. Eski şifahaneler, bimarhaneler, hâlâ hastane olarak değerlendirilmekteydi. "Hastane" sözcüğü ilk olarak, 1836'da Edirnekapısı'ndaki Mihrimah Sultan Camisi'nin avlusundaki medrese odalarında hizmete sokulan birimde kullanılmıştır İstanbul'da. Daha sonra Sultan Abdülmecit döneminde, sultanın anası Bezmialem adına Yenibahçe Çayırı içinde ve ıssız, havadar, bol sulu yerde (ağzına kadar dev binalarla, asfalt yollarla, araçlarla dolu olan şimdiki Vatan Caddesi yöresi) 1843'te yaptırılan, günümüzdeki Gureba Hastanesi, başkentin o günlerdeki en büyük sağlık birimi oldu. Ama buraya ümitsiz, şifa bulmaz hastaların alınması yasaktı. 201 oda ve 54 hekimle işe başlayan hastane, elindeki birkaç neşter, bir iki termometre dışında pek bir tıbbi cihaza sahip olmasa da, İstanbul'un sağlık sorunlarını gidermede önemli bir kilometre taşı olmuştu yine de.

Bununla birlikte, büyük salgınlarda hastaların karantinaya alınacağı binalarla ilgili sorunlar tam anlamıyla giderilememekteydi. 1864'teki salgında Hasköy'deki ünlü Humbarahane Kışlası bu amaçla "karantina hastanesi"ne dönüştürülmüştü. Mekteb-i Tıbbiye, geçici olarak bulunuyordu o sıralarda bu binada. Daha sonra mektebin üst sı-

nıfları Hasköy'deki Gergeroğlu Konağı'na, lise bölümü ise Gülhane'deki kışlaya gitti. Kolera burada kontrol altına alınınca da Tıbbiye Mektebi, Gülhane Parkı içindeki "Demirkapı Kışla-yı Hümayunu"na dönmüştü.

Bu şekilde, giderek artan tıbbi bir bilinçlenme sürecinin ardından, bazı karantina noktalarının da kurulmuş olması, faresi bol olan yerlerin derhal kirden, pislikten kurtarılması, böyle mekânların insanlardan arındırılarak temizlenmesi salgınların önemli ölçüde yayılmalarını önlemişti. Fakat her şeye karşın, özellikle kolera, bu yılların az önce ve sonrasında İstanbul'un yakasına yapışmıyor değildi.

Bazı büyük kolera salgınları Mısır, hatta Hindistan üzerinden dahi İstanbul'a ulaşabiliyordu. 1831 yılında ve Sultan II. Mahmut döneminde şiddetli bir kolera salgını ile karşı karşıya kalan İstanbul, bundan daha da beter bir tokadı 1865 yılında ve Sultan Abdülaziz devrinde yemişti. 1830 başlarına dek, ne İstanbul ahalisinin ne de devlet yöneticilerinin bu korkunç ve bulaşıcı hastalıkla ilgili yeterli bilgileri bulunuyordu. Hatta, neredeyse hiçbir şey bilinmiyordu dense daha doğru olurdu. Öyle ki, salgın kapıya dayanıp da can almaya başlayınca, kent yönetimi, ne olup bittiğini anlayamadan ve işin ne denli ciddi boyutlarda bulunduğunu kavrayamadan, üzüm, hıyar gibi bazı sebze ve meyveleri "zararlı" ilan ederek, öldürücü mikrobun bunlardan bulaştığını ve bu ürünlerin asla tüketilmemesi gerektiğini duyurdu İstanbullulara. Ama buna karşın, halk da bu uyarılara kulak asmadı ve bu kez o ürünleri kendi konutlarının bahçelerinde yetiştirip yemeye başladı. "Kaderde ne varsa o olur," anlayışıyla, üzümü de hıyarı da inatla tüketmeye devam ettiler.

Rumelifeneri'nde yerli gemiler için, İstinye'de de yabancı gemilerin İstanbul'a girişlerini kontrol etmek amacıyla birtakım istasyonlar kuruldu. Sultan II. Mahmut ayrıca birkaç kolera kontrol istasyonu daha inşa ettirdi. Her yetkili, elinden geldiğince bu beladan büyük zayiatlar vermeden kurtulabilmek adına bir şeyler yapmaya çabalıyordu. Sultan Mahmut'un istasyonlarından ilki Çengelköy'de tesis edilmişti. Şüpheli görülen gemiler, içindeki mallar depolara kaldırılarak, 15 gün Fenerbahçe koyunda bekletiliyordu.

1840'larda Anadolukavağı ve Küçükçekmece kolera istasyonları hizmete sokuldu. Adeta İstanbullular her noktadan kontrol altına alınmıştı. Beri yandan Karadeniz'den gelen gemilerin sayısı arttığından buradaki istasyon, iş yapamaz hale geldi. Öyle ki, 1853 Eylül'ünde sadece 36 saat içinde Karadeniz'den İstanbul boğazına 350 gemi giriş yapmıştı. Yine de görevlilerin yoğun çabaları ve üstün gayretleriyle kolera kontrolünde pek büyük sıkıntıların yaşanmasına engel olunu-

yordu. Salgın hastalıkların cirit attığı o günlerde, ilk belediye hastanesi, 1864'te Galata, Kuledibi'nde ahşap bir evde hizmete girmişti. Adı da, "Altıncı Daire-i Belediye Hastanesi - Ambulance Municipale" idi minik hastanenin.

Aynı yıl İstanbul'u vuran kolera illeti, halkın ve belediye yetkililerinin adeta ellerini kollarını bağlamıştı ve herkes ne yapılacağını bilememenin şaşkınlığı ve korkusunu yaşıyor, büyük bir çaresizlik içinde bu belayı nasıl defedeceklerini düşünüyorlardı. Açılan hastane, değil böyle bir belayı bertaraf edebilmek, 15-20 hastaya bile bakabilecek durumda değildi. Bir kere, iç mekânı çok küçüktü. Acil olarak bahçeye sekiz yatak daha kurularak, kapasiteyi çok az da olsa arttırmaya gayret etti fedakâr personel. Büyük özverilerle çalışarak, ellerinden ne geldiyse yaptılar. Öyle ki, kolera vakası bin bir güçlükle atlatıldıktan sonra da, aynı görevlerine devam etmeleri konusunda ısrar edildi.

1870 yılında Rusya üzerinden bir kolera dalgası daha yayıldı İstanbul'a ve binlerce insanı yaşamdan koparıp uzaklaştı, gitti. Altı yıl sonra bir diğeri geldi ve bu kez de 7 bin civarında İstanbullunun canını aldı.

Çok tehlikeli ve bulaşıcı bir hastalık olan kolera, nedense kış aylarında zayıflama eğilimi gösterirdi. 1894 yılında da böyle olmuştu. O yıl, İstanbul bir kolerayla, bir de çok şiddetli depremle felaket üstüne felaket yaşamış ve ahali çok büyük acılarla yüz yüze gelmişti. Sonbahara rastlayan günlerde büyük bir şans eseri kolera illeti, sadece Kasımpaşa, Tatavla, Beyoğlu, Galata, Taksim ve Kabataş semtlerinde sıkışıp kalmış, daha ötelere ve başka semtlere önemli ölçüde ulaşamamıştı. 1893 Ağustos'unda ilk olarak Hasköy'de başlayan, sonra Üsküdar taraflarında görülen ve 1894 Nisan'ına dek devam eden salgında binlerce kişi bu beter hastalığa yakalanmış, kentin çok büyük kısmı, o yokluk günlerine karşın alınan önlemler sayesinde ucuz kurtulmuştu. Ama sonuçta yaklaşık sekiz ay boyunca kenti kasıp kavuran bu felaket, tam 1537 İstanbullunun ölümüne neden olmuştu. Üsküdar'a misafirliğe giderek koleraya yakalanan bir kadının, Fatih'teki evine dönüşünde İstanbul'a da yaymaya başladığı bu illet, çok büyük hasarlara sebebiyet vermeden başkentten uzaklaştırılmıştı. Bu belanın İstanbul'a bir İngiliz gemisinden sıçradığı sonradan anlaşılmıştı. Bu gemide hastalanan bir er, Kasımpaşa'daki Bahriye hastanesine kaldırılmış ve orada ölmüştü.

Bu korkunç hastalığın bertaraf edilmesi için, 1901'de Fransız Nicole'ün emekleriyle kurulan "Bakteriyoloji-i Osmani"nin çalışmalarına hız verildi ve Fransa'dan bu konuda başka bir uzman daha, Dr. Chantemesse İstanbul'a getirtildi. Bu kurum sonradan Sultanahmet'teki Pi-

yer Loti Caddesi'nde Yorgancıbaşı Konağı'na taşındı. Fransız doktor memleketine dönüncede kurumun başına ilk kez bir Türk atandı; Dr. Refik Giran! Bakteriyoloji, Gülhane Parkı'nın Sarayburnu girişi yakınında bulunan Demirkapı Askeri Tıbbiye binasındaki bir müştemilattaydı. "Umum Mekatib-i Askeriye Nazırlığı"na bağlı olarak çalışırdı.

Bakteriyoloji teşkilatı daha sonra başka birimlerle birleşti ve adı, "Hıfzıssıhha"ya dönüştü. Önceleri Galata Kuledibi'nde çalışmalarını sürdüren bu kurum, sonra Nişantaşı'ndaki Mirliva Süleyman Paşa Konağı'nda iş gördü, ama burası hiç de uygun bir yer değildi ve üstelik mahalle arasındaydı. Nicole, şimdiki Şişli Camisi'nin yerinde bulunan İzzet Paşa Çiftliği arazisindeki Süvari karakolunu istedi, ama bu gerçekleşmedi. Bir ara, Sultanahmet arastasında kalıntıları görülen "Bakteriyoloji-i Baytari"ye geçtiler ve 1910'a dek burada kalındı. Sonraki yıllarda ise, Saraçhane'deki su kemerinin tam dibindeki binaya yerleşildi, halen de oradadır.

Aradan yıllar geçti... Ve 1908'de İstanbul'u bir büyük kolera dalgası daha ziyarete geldi! Hastalığın bu kez de deniz yoluyla İstanbul'a gelen Rus hacılarından yayıldığı konusunda fikir birliğine varıldı. Öldürücü hastalık öyle hızlı yayılıyordu ki, gemilerde ölen Rus hacılar gömülmeden hemen denize atılıyorlardı. Ama idarecilerin bu durumdan son anda haberleri oldu ve derhal önlem alarak gemilerin İstanbul'a girmesini önlediler. Fakat geç kalınmıştı bile. Cesetlerden yayılan korkunç mikroplar çoktan Boğaziçi'nin temiz sularına yayılmıştı bile!

Bir süre sonra kolera, canlarını aldığı insanlarla yetinerek doyuma ulaştı ve bir dahaki sefer yeniden buluşmak umuduyla (!) başkentten uzaklaştı. Ama bu kez yüzlerce değil, geride altı bine yakın ölü bırakarak!

Halkın "kara ölüm" diye nitelendirdiği diğer bir bulaşıcı felaket olan veba hastalığı da bir kere uğrayıp şehre yayıldı mı, binlerce ölüyü peşine takmadan o bölgeyi terk etmezdi. Bu korkunç illet, zaman zaman Osmanlı Devleti'nin idari ve askeri yapısını bile sekteye uğratacak, onu zayıf düşürecek boyutlara tırmanır, çok fazla yetişmiş insan kaybına neden olurdu. Tozlu ve loş tersane atölyeleri, bakımsız hapishaneler, izbe ve derbeder bekârhaneler, hanlar, boklu iskeleler, çöp içindeki arsalar, mezbelelikler vebanın en hoşlandığı mekânlardı. Buralarda ortaya çıkar ve birdenbire şehrin her yanına zıplayarak binlerce insanı telef ederdi. 1778 veba salgını, işte böyle bir felaketti ve başkent halkının üçte birini alıp götürmüştü giderken.

O günlerin İngiliz elçisinin kızı Hussey de bu felakette yaşamını yitirenlerden biriydi. Panik içinde olan Grenville, elçilikten apar topar kaçmak zorunda kaldı. 1813'teki salgında ise daha da garip bir şey ya-

şandı ve elçi Liston, tüm aile bireylerini tam üç ay süreyle sefirliğe kapattı. Hizmetkârların kapı dışına dahi adım atmalarına izin vermedi. Bir anda başkentin tüm sokakları boşaldı ve kısa bir süre içinde ölü sayısı arttı.

Veba salgınlarında "elebaşı mekânlardan" sayılan ünlü İstanbul bekârhaneleri, halk tarafından da dışlanır, bütün bu belaların sebebi olarak gösterilerek, adeta lanetlenirdi. Buralarda barınan bekâr zavallılar ise neredeyse haydut muamelesi görürlerdi İstanbullular tarafından.

Yine erken 20. yüzyılda ortaya çıkan öldürücü bir grip virüsü nedeniyle dünyada ölen 25 milyon insan, Büyük Savaş'ta ölen on milyon insanın iki buçuk katı fazlaydı. Fakat o yıllarda İstanbul müttefik kuvvetlerce işgal edildiğinden, bu güçlerin ellerinde bulunan dev sağlık örgütlerinin, "Müttefik Şehir Karantina Komisyonu"nun ve Türk Kızılayı'nın var güçleriyle çalışmalar yapmış olması sonucunda vakalar umulmadık ölçüde çabuk bertaraf edilebilmiştir.

Esasen bulaşıcı hastalıklar konusundaki alınması gereken önlemler, Tanzimat'tan sonra önemsenmeye başlanmış ve İstanbul'da bu doğrultuda bazı çalışmalar yapılmıştı. 1826'daki yeniçeri reformundan önce, İstanbul'da ve daha pek çok yerde tıp Ortaçağ usullerine göre yürütülürdü. Hurafe ve boş inançlarla harmanlanmış bir tıp anlayışı hâkimdi. 1826'dan Tanzimat'a kadar geçen sürede bazı değişimlere gidildi ve Tanzimat sonrası ise, artık belirli çağdaş tıp kuralları oluşturulmaya çalışıldı. Orduda da sağlık kontrollerinin belirli nizamlar dahilinde yapılması yine 19. yüzyıl ortalarına doğru gerçekleşmiştir. Bu dönemde, tıp ve sağlık yasaları çıkarılmış, karantina (o yıllarda buna lazarato veya taaffuzhane derlerdi) konusunda uluslararası ölçütler dikkate alınmıştı. Ayrıca dönemin en ünlü hekimbaşısı Abdülhak Molla, 1840'ta kurulan "Meclis-i Tıbbiye-i Umumiye"nin başına getirildi. Gayrimüslim hekimlerin diploma ve ehliyetlerinin geçerliliği için sınavlar yapıldı. Sıhhiye konusunda Avrupa standartları göz önüne alındı, çiçek aşısı zorunlu oldu. Ecnebi hekimlerin Türk hizmetine girmesi teşvik edildi. 1862'de Türkçe tıp kitapların basımına gidildi. "Vaka-i Tıbbiye" adlı ilk tıp dergisi çıktı. 1864'te ise, tıp eğitimi Türkçeleştirildi.

Bu bulaşıcı ve fena halde öldürücü korkunç hastalıkların dışında, İstanbul'u felaketler içinde bırakan diğer illet ise, pençesini hiçbir zaman İstanbul'un üzerinden çekmeyen "yangın" idi. İstanbul'da çıkan pek çok yangın, dikkatsizlikten, önlemler konusundaki bilgisizlikten, cehaletten, kadercilikten ve umursamazlıktan çıkmıştır. Bir Osmanlı atasözünde, İstanbul'un gündeminden tarihi boyunca hiç düşmeyen yangınlar konusunda şu ifadeler kullanılmıştır: "Eğer yangınlar olmasaydı, İstanbul evlerinin kapı eşikleri altından olurdu!"

Gerçekten de İstanbullular, vebadan, kolera illetinden çektiklerinden daha fazlasını, bu devasa yangınlardan çekmişti. 16. yüzyılda dahi diğer dünya kentlerine nazaran çok kalabalık bir yerleşim olan İstanbul yarımadasına kıyasla, Üsküdar tarafı büyük bir köy görünümünde ve doğal güzelliğini büyük ölçüde koruyan bir yöreydi. Ahşap evler birbirinden ayrı konuşlanmıştı ve aralarda bahçeler çoktu. Bir evde yangın çıksa dahi, diğer taraflara sıçramadan kolaylıkla önlenebiliyordu. Bu ufak yangınlar da dolayısıyla kayda geçmiyordu. Bu nedenle aynı yüzyılın 80 yıllık diliminde burada oluşan bir yangın kaydı yoktur. Oysa bir sonraki yüzyılda artış başlamış ve 1750-1850 arasında tam 17 önemli yangın vakası görülmüştü.

Büyük İstanbul yangınlarından biri, 1568'de ve Sultan II. Selim devrinde yaşanmıştı. Edirne Selimiye Camisi'nin temelleri inşa olunurken İstanbul'da ahalinin "ateş-i azim" dediği korkunç bir yangın gerçekleşmiş, Musevi cemaatine ait kârgir yapılar kül olmuştu bu cehennem görüntüsü içinde. Yeniçerilerin de üstün gayretleriyle söndürme çalışmalarına katıldığı bu yangın, aksine daha da büyüyüp yayılmıştı. Yangın kendi kendine söndüğünde, ortalıkta kül yığınlarından başka neredeyse bir şey kalmamış, bütün o mahallelerin yeniden ihyası için Amasya'dan, Merzifon'dan taş ustaları İstanbul'a getirtilmişti.

18. yüzyıl başlarında başkentteki yönetim, sonradan Müslüman olup "Davut Gerçek" adını alan bir uzmanı, yangın ve tulumbacılık konusunda bir teşkilat kurmaya teşvik etmiş ve onun 1716'da Şehzadebaşı'ndaki konağında şekillendirdiği tulumba teşkilatı sayesinde, İstanbul yangınlar konusunda az da olsa rahat nefes alabilmişti. Ama sonuçta, tulumba, içindeki az miktardaki suyun, bir hortum aracılığıyla ateşin üzerine pompalanmasını sağlayan bir aletti, o korkunç alevleri ne ölçüde etkisiz hale getirebildiği, doğrusu tartışılabilirdi. Ancak 18. yüzyıl başlarından itibaren kullanılan bu "çağdaş tulumba"ların henüz bulunmadığı daha eski yıllardaki büyük yangınların kucağına düşen, inişli çıkışlı yokuşlar üzerinde konuşlandırılmış ve dar sokaklar arasında birbirlerinin üzerine yığılmışçasına sıralanmış, cayır cayır yanan ahşap konutlara nasıl ulaşıldığını, cehennemi andıran alevlerin nasıl söndürülmeye çalışıldığını düşlemek dahi, insanın kanını donduruyor şimdi.

Bu durumda Davut'un tulumbacı neferleri her yangın mahalline yetişemezlerdi tabii. Yetişseler bile, çoğu zaman iş işten geçmiş oluyordu. Sultanların veya sadrazamların yangın yerlerine gelmelerinin, genel inanışlar açısından yangınların sönmesini sağlayacağı söylentileri bile işe yaramıyor, dev alevler sultanmış, şuymuş, buymuş hiç dinlemiyordu. 1755 yılında ve Sultan III. Osman devrinde, saray yakınındaki bir yangına koşup gelen sultan ve sadrazam, hızla önlemler aldır-

malarına karşın bütün yapılanlar boşuna olmuş, adeta kuduran alevler, çılgınca Ayasofya çevresini kuşatarak, anıtsal yapının dev kubbesindeki kurşunları dahi zeytinyağı gibi eritmişti. Bu yangında İstanbul, neredeyse bütünüyle perişan hale geldi. Korkunç alevler arasında sıkışıp kalan koca bir yeniçeri birliği, diri diri yanıp yok oldu!..

İstanbul'un herhangi bir mahallesinde bir yangın çıktığında, bu felaketi haber verip tüm kentlilere duyurmak amacıyla yüksek yerlere bayraklar çekilir, fenerler asılırdı. Bunları gören ahali aceleyle "geçit yerleri"ne koşar, buralarda oturup yangına koşuşturan gayretkeş tulumbacıların feryat figân, cehennemi alevleri söndürmeye çalışmalarını heyecan içinde seyrederdi! İstanbul'da belirli noktalar bu geçit yerleri için hazırlanmıştı. Aksaray karakolu önü, Beyazıt Meydanı, Çemberlitaş'ın önü, Galata Köprüsü, Unkapanı, Taksim, Tophane, Karaköy, başlıca "geçit yerleri"ndendiler.

Yangınları kontrol edip söndürmekle görevli olan tulumbacı ocakları, İstanbul'u yutup cehenneme çeviren korkunç alevlerle ne ölçüde mücadele edebilirlerdi ki o günlerin ilkel denilebilecek koşullarında? Hele bazı dönemlerde inanılmaz artışların kaydedildiği yangın afetlerinde, hangi yöntemlerle söndürebilirlerdi, o çıra gibi yanan binlerce ahşap evi? Yetişemezlerdi tulumbacılar, yetişseler de çoğu kez yeterli olamazlar ve zorunlu olarak yeniçeri ocakları da yangınlarla boğuşmak zorunda kalırlardı. 18. yüzyıl sonlarında ve I. Abdülhamit devrinde, ünlü Kaptanıderya Cezayirli Hasan Paşa'nın kahraman neferleri, böyle büyük yangınlarda, hem de gönüllü olarak görev almışlardı.

1780'lerin İstanbul'unda peş peşe yaşanan büyük yangınların en önemli nedeni "kundaklama" idi. Örneğin; 1785 yılının Eylül ayında İstanbul'un değişik semtlerinde aynı anda başlayan 15 yangının kundaklama sonucunda meydana geldiği açığa çıkarılmıştı. O oldukça karışık günlerde Babıali'ye tam 25 ayrı kundaklama ihbarının geldiği bilinir. Bunlardan dolayı Babıali'ye karşı düzenlenebilecek herhangi bir kundaklamanın önüne geçebilmek için, "300 su testisi" (!) alınmış ve bunlara ilave olarak da 150 adet balta el altında bulundurulmuştu.

Hiçbir istif kuralına uyulmadan, depo ve mahzenlere gelişigüzel yığılan talaşlar, odun ve kalaslar, herhangi bir dikkatsiz davranış sonucunda oluşan kıvılcımlarla hemen alevleniyor ve kısa sürede başka yapılara, yapılardan sokaklara, sokaklardan mahallelere, buralardan da semtlere şiddetle ve süratle yayılıyor, İstanbul'u büyük ölçüde harabeye çevirip pek çok can aldıktan sonra, çoğu kez kendiliğinden sönüyordu. 1808 yılında bunlara dikkat çeken bir mahkeme kaydında, özellikle Eyüp yöresinde bulunan bazı dükkânlarda stoklanan ve "tehlike arz eden" çalı çırpı, talaş, ahşap türü çabuk tutuşan maddele-

rin bir an evvel buralardan boşaltılması ve bir daha da asla bulundurulmaması konusunda "haslar kadısı"na bir hüküm çıkarıldığından söz edilmekteydi.

1660 yılında patlak veren bir yangında, binlerce İstanbullu yaşamını yitirmiş, mahalleler kül yığınına dönüşmüştü. Kurtulanlar, sokaklarda günlerce sersefil olmuş, başlarını sokabilecekleri bir yerden yoksun olarak, yakın illere, köylere, Çorlu, Silivri, Çatalca taraflarına göç etmişlerdi. Bu nedenle o yılların İstanbul'unda büyük nüfus azalmaları kaydedilmiştir. Zavallı yoksul bazı İstanbullu aileler, evleri bir kül yığınına dönüştüğü için, öylece ortalıklarda kalakalmış ve sığınacak bir yer bulma konusunda acınacak hallere düşmüşlerdi. O zamanlar böyle yoksul yangın kurbanlarına "harikzedegân" veya "kül fukarası" derlerdi. Bu yangınların tümü, gerçekten de başlı başına birer korkunç afetti. İnsanlar yangınların bu dehşet halinden öylesine yılmışlardı ki, "Edirne'nin sudan, İstanbul'un yangından batacağı" konusunda hemfikir olmuşlardı adeta.

1782 Ağustos'unda Cibali taraflarında başlayan bir diğer korkunç yangın belasında, iki büyük cehennemi kol halinde tüm başkenti enlemesine kat eden alevler, kısa sürede kuzey yöndeki Haliç kıyılarından güneydeki Marmara kıyılarına, "Alt Davutpaşa" iskelesine dek ulaşmış, iç kısımlardaki tüm mahalleleri mahvetmişti, tam üç gün boyunca!..

Aslında her yangından sonra İstanbul'daki konutların yine ahşaptan yapılması, insanlara ilk bakışta şaşırtıcı gelebilir. Fakat, yönetimin ahşap malzemede ısrarı, başka bir afetin yıkıcı sonuçlarına dayandırılıyordu kuşkusuz. Depremi göz ardı etmemeliydi kimse! Özellikle "Kıyamet-i Suğra", yani "Küçük Kıyamet" diye hatırlanan 1509 tarihli depremden sonra yerle bir olan İstanbul'da o günden sonra tüm konutların ahşap olarak yapılması istenmişti. Zaten deprem gibi, insanların kaçıp kurtulmasına zaman bırakmayan bir korkunç afete karşı, öncelikle yeğlenen, ucuz, kolay temin edilip kullanılabilen bir mimari malzemeydi ahşap. Ahşap konutlar yangınlarda çok büyük ölçüde telef olsalar da, deprem anında büyük tehlikeler yaratmıyor ve daha fazla dayanabiliyorlardı. Ama buna karşın yine de ahşap konut yapımında aşırı ısrarcı olunması gerçekten de gariptir. Bu konuda farklı görüşler vardır. Türklerin kârgir yapılara pek yüz vermemelerinin bir nedeni, zenginlik ve gösterişten kaçınmak idi. Ahşabı yeğlemek konusunda bu görüşün doğruluğu kabul edilebilir, kimilerine göre. Ayrıca, kârgir binalar hırsızların, uğursuzların ve de hükümetin fazlaca dikkatini çeken (!) bir karaktere sahip olduğundan istenmemiştir pek. Yaygın bir inanışa göre, servet birikip artsa dahi, bu bilinmemeli ve asla dikkat çekmemeliydi. Her zaman mütevazı görünmek, somut ola-

rak da bu yaşama uygun olan ahşap evlerde oturmak, en doğal olan ve yeğlenmesi gereken durumdu.

Fakat 19. yüzyıla doğru İstanbul ahalisinin giderek fakirleşmesi, buna karşılık gayrimüslim cemaatlerin daha zenginleşmesi, yapı özellikleri açısından ahşap ve kârgir bina arasındaki seçenekleri de gözler önüne seren bir başka sosyal durumu da açıklığa kavuşturuyordu. 1839 Tanzimat Fermanı'ndan sonra sosyal gelir dağılımı tablosu nispeten dengelendi. Ama yine de, geleneksel alışkanlıkların dürtüsüyle, İstanbullular ahşap yapıdan kolay kolay vazgeçmediler. Bu sevimli yapılar yangına karşı çok dayanıksız olsalar da, yıkıcı depremlerle karşılaştıklarında çoğu ayakta kalmayı başarabiliyordu. İstanbul'da yaşanan bu ahşap-kârgir tartışmasının kuşkusuz başka başka nedenleri de vardı. İlerideki sayfalarda yer alan ilginç öykülerde bunlardan söz edeceğim sizlere.

Tekrar depreme geri dönelim... İstanbul'u vuran yer sarsıntılarının en büyüklerinden biri de kuşkusuz ki 1766 tarihinde vuku bulanıydı. Mayıs ayının 11. günü, sabah saat onu çeyrek geçe, yerin dibinden gelen çok korkunç, ürkütücü bir uğultu başladı. Hiç sarsıntı olmasa bile bu iğrenç ses insanın aklını başından alabilirdi. İstanbullular neye uğradıklarına şaşırdılar ve büyük bir korku dalgası yüreklerini kapladı. Sarsıntı öyle güçlüydü ki, yeraltından gelen o korkunç uğultular, yer üstünde peş peşe yıkılan taş binaların gümbürtüsüne karışarak ortalığı cehennemi bir çöküntüye gark ediyordu. Başkent, muazzam bir toz bulutuyla kaplanmaya başladı. En sağlam yapılar diye bilinen pek çok cami yıkıldı, surların büyük kısmı çöktü, yangınlar çıktı, toprak yarıldı, korkudan akıllarını yitiren insanlar oldu.

Kısa aralıklarla tam bir yıl boyunca süren sarsıntılar hiç eksilmedi İstanbul'un dibinden. O günlerin sultanı III. Mustafa bile panik içindeydi ve ne yapacağını bilemez halde yakınlarına depremin ne zaman biteceğini sorup duruyordu. Sonunda baktı ki bu depremin sakinleşeceği yok, İstanbul'u terk edip gitti. Başkent zaten bir harabeye dönmüştü adeta. Ata yadigârı koskoca ve sapasağlam Fatih Camisi bile yıkılmıştı. İki ay gibi bir süre geçmişti ki, 25 Temmuz günü yer altından müthiş bir darbe daha geldi. Devasa Bizans surları dahi bu sarsıntının etkisiyle pek çok yerinden yarılıp yıkıldı. Toprağın dibinden günlerce süren infilak benzeri sesler İstanbul ahalisini korkudan perişan ediyordu. Gökyüzüne doğru ne olduğu anlaşılamayan dumanlar yükselmeye başlayınca insanlar matemlere bürünüyorlar ve "ah ü figan" içinde ağlaşıyorlardı.

O dehşet gününde insanların içine yuvarlandıkları felaketin benzeri, belki de bir daha asla yaşanmayacaktı İstanbul'da. Tabii, 128 yıl sonra gelecek olan o ünlü 1894 depremine dek!

ADLİYE VE TİCARET NAZIRLIĞI

Ayasofya Meydanı'nın 1930'lardaki görünümü, kuşkusuz ki şimdikinden çok daha farklı bir durum arz ederdi. Fetihten bu yana, İstanbul'un en önemli merkezlerinden olan bu meydan, Bizans'ın en erken çağlarından beri bu tarihi özelliğini yansıtmıştır. 1935 yılına dek cami olarak kullanılan olağanüstü nitelikteki mabet, doğal olarak önündeki meydanın da statüsünü kat kat yükseltiyordu. Hele 1555'te, Kanuni'nin eşi Hürrem Sultan'ın Koca Mimar Sinan'a yaptırttığı "çifte hamam"ın güzelliği, bu meydanın değerini, yanı başındaki 1935 yılında müzeye dönüştürülen Ayasofya mabedi ve Sultanahmet Külliyesi'yle birlikte neredeyse ulaşılmaz kılıyor, şimdilerde olduğu gibi, 1930'lularda da İstanbul'un geçmişin özlemini yansıtan yüreği burada atıyordu sanki.

Aynı yıllarda bu meydanı süsleyen, ama şimdi artık olmayan bir başka devasa yapı daha vardı bu çevrede: Adliye ve Ticaret Nazırlığı. Yani ilk yapıldığı zamanki adıyla, "Darülfünun!.."

Ön yüzü yeni klasik stilde ve Arkeoloji Müzesi'ne benzer şekilde inşa edilmiş, bir kışla tipinde ve orta kısmında açık alan bulunan hayli heybetli bir yapıydı bu. İşin en ilginç yanı ise, kocaman nazırlık binasının Ayasofya mabedinin tam arka tarafında ve bu yapının neredeyse burnunun dibinde olmasıydı.

Günümüzde arsasında Bizans sarayı kazısı yapılan nazırlık binası, Topkapı Sarayı'na giden asfalt yolun neredeyse yarıdan fazlasını işgal etmiş ve Ayasofya türbelerinin bu yolla köşe yaptığı yerde, şimdi de yerinde duran Sadrazam Damat İbrahim Paşa sebiline çok yaklaşmıştı. Burada sıra sıra dükkânlar ve kahvehaneler görülür, yola çıkarılan ve neredeyse hiç boş kalmayan hasır iskemlelerde insanlar oturur, çay içip sohbet ederlerdi.

Darülfünun (Evkaf ve Adliye Nezareti)

O zamanlar hamamın önünden Ayasofya'ya dek bütün meydan, kestane ağaçları arasında boy gösteren ahşap konutlarla dolu bir mahalleydi. Bu mahallenin nüfusu ve nazırlığın gireni çıkanı çok olduğundan her saatinde kalabalıktan geçilmez ve burası sanki bir panayıra benzerdi. Ayrıca Ticaret Nazırlığı'nın arkasından saraya uzanan yolun kıyısında da "kira" modeli atlı arabalar sıra sıra dizilir ve müşteri beklerlerdi.

20. yüzyıl başlarının etkili "Serbestî gazetesi"nde yazan Hasan Fehmi'nin cenazesi, Adliye Nazırlığı'nın arka tarafındaki Ayasofya Meydanı'nda tam bir mitinge dönüşmüş, mabedin güneybatı köşesini devasa kütlesiyle gölgeleyen Adliye ve Ticaret Nazırlığı binasının girişi tam bir mahşer yerine dönmüştü 1909 yılında. İstanbulluların Hasan Fehmi'ye duydukları sevginin bir ifadesiydi bu. Aynı zamanda da Osmanlı yönetimini protestonun!

1933 yılında, alt tarafındaki bir ayakkabıcı dükkânından çıkan yangın sonucu talihsiz bir biçimde yanıp yok olan Adliye Nazırlığı, bir daha yenilenmedi ve temellerinde eski Bizans saray kalıntıları bulunan arazisi hep boş kaldı. İlk yapıldığında Darülfünun, yani üniversite olarak kullanılan bu güzel bina ortadan kalkıp Ayasofya da müze olunca, o şaşırtıcı kalabalıklarla dolu meydan birden ıssızlaşıverdi. 1940'larda buralara bazı yabancı gezginler ve az sayıda öğrenci dışında kimseler uğramaz oldu artık. Haseki Hurrem Sultan'ın 1555'ten kalan hamamı depoya dönüştü ve acı kaderine terk edildi. (Günümüzde onarıma alınan bu eser, Kültür Bakanlığı'na bağlı halı ve kilim satış galerisi olarak değerlendiriliyor ve içi serbestçe gezilebiliyor.)

BEYOĞLU SEDYELERİ

Değil elektrikliler, henüz atlı tramvaylar dahi İstanbul caddelerinde boy göstermeden önce, özellikle bazı gayrimüslimlerin eşleri ve kızları, yazın toz, kışın çamur deryasına dönen yollarda ayaklarını hiç kirletmeden, bir yerden diğerine rahat ve sorunsuzca ulaşabilmek için, bir tür tahtırevana benzeyen ve taşıma kolları bulunan "sedye"ye binerlerdi. Ama bunlar sadece Beyoğlu'nda çalıştırılır, başka bir yerde görülmezdi.

O zamanlar adı "Cadde-i Kebir" olan günümüzün İstiklal Caddesi üzerindeki pek çok mabede "Beyoğlu sedyeleri" ile taşınan zarif bayanlar; hiç yorulmadan ve üstleri başları kirlenmeden rahatlıkla ulaşabiliyorlar ve ibadetlerinden sonra yine bu sedyelerle taşınarak evlerine dönüyorlardı. Cadde üzerindeki ünlü Santa Maria Kilisesi'ne (gerçekten de caddenin epeyce altında kalan bu kiliseye girip çıkmak için şimdi de çok sayıda basamak kullanılır), Taksim Meydanı'ndaki Aya Trias'a ve başka başka kiliselere, şık mağazalara giden zengin "tatlı su Frenkleri"nin bu narin karıları, kızları, gelinleri ve anaları, hep bu Beyoğlu sedyeleri ile taşınırlardı. Müslümanların şaşkın bakışları altında ve "Pera'nın batılı yüzü" nü yansıtan büyük caddesi üzerinde, taşıyıcıların güçlü kollarının güveni altında kısa seyahatler (!) yapan bu kadınlar gerçekten çok ilgi çekerlerdi.

Bu sedyeler çoğunlukla, sokak köşelerinde müşteri bekleyen kiralık kupa arabalarının bulunduğu yerlerden kaldırılırdı. Bunları taşıyanlar kuvvetli, sağlıklı, boylu poslu, güçlü kimselerdi. "Piyano hamalı kılıklı", mor fesli, bellerine yün kuşaklar sarılı bu adamlar, en ağır yükleri bile rahatlıkla kaldırırlardı. Taşıma işlerinin sonunda da mutlaka tatmin edici biçimde "ceplendirilirlerdi!" Yani, fena para ka-

zanmazlardı o günün koşullarına göre. Ama içlerinde gözü doymaz olanlar da bulunabiliyordu bu sedye taşıyıcıların. Bazen yüz adımlık kısa bir yolculuk için bol paralı Levanten kadınlarını suiistimal ederler ve daha fazla kazanmak, göz kamaştırıcı bir altın sarısı liraya sahip olmak için gereksiz yere dolaştırırlardı sedyeleri.

Bu sedye taşıyıcılarının namlı müşterileri arasında, o günlerin İstanbul'unun zengin ve soylu gayrimüslim aileleri ön sırada gelirdi. Aralarında, Mösyö Zarifi ve ailesi, ilk belediye reislerinden Eduard Black Bey'in kızı ve devrinin en güzel madamlarından Cauteaux, Sırp elçisi Corceviç'in zarif kızı, Osmanlı Bankası Müdürü Pleiri Bey'in madamı, İstanbul'un en kalantor tüccarlarından Mösyö Vlastiras'ın karısı, Sultan Abdülhamit'in kuyumcusu Haranaçi'nin ve İstanbul İtfaiye Kumandanı Zîçni Paşa'nın kızları da bulunurdu.

İstanbul'un en ilginç ulaşım araçlarından olan bu Beyoğlu sedyeleri, çok ince bir işçilikle ve son derece sanatkârane imal edilirdi. Yapımında "sakız ağacı" yeğlenirdi. Sedyelerin imal edildiği "Lüks Marangoz" isimli atölye ise, Pangaltı'daydı.

İSTANBUL TATARLARI

İstanbul'da posta idaresi kurulmadan önce, mektup taşıma, haber ulaştırma işlerini "tatar" denilen bir tür postacı takımı gerçekleştirirdi. Bu teşkilatın her üyesi, "çok hızlı ve seri" koşabilmesiyle tanınırdı. Çünkü, haberi bir yerden diğerine zamanında ve tez ulaştırmanın ilk koşulu, o haberi taşıyanın "çok çabuk" hareket edebilme yeteneğiydi.

Tatarlara, bu isim, "yürüyüşleri oldukça süratli" olan Tatar efradından esinlenerek verilmişti. İstanbul'daki tatar teşkilatı, genellikle mektup ve haberleri Babıali'den alırdı. Burada kendilerine verilen ve çarçabuk götürülmesi istenilen çeşitli belgeler, fermanlar, şaşırtıcı süratte istenilen yere ulaştırılırdı. Başkentten Belgrat'a, Üsküp'e ve diğer Balkan kentlerine taşınırdı. Üsküdar'dan teslim alınanlar ise, akıl almaz bir süratte Bağdat gibi çok uzak merkezlere taşınırdı.

Tatarlar yola revan olduklarında, güzergâhlarındaki şehir ve kasabalardaki "şer'i mahkemeler"de konaklarlardı. O esnada bir duyuruyla o yörenin ahalisi buraya çağrılır ve tatarlar onlara, mektup ve fermanların içeriğini anlatırlar, halkı bilgilendirirlerdi. Tatarların arada bir mola verdikleri noktalara "menzilhane" de inşa edilmekteydi.

Güçlü, kuvvetli, sağlıklı ve çok süratli olan bu tatarlar, adeta bir külhanbeyi gibi cakalı bir şekilde menzilhanelere girerler ve onlara kimse müdahale edemezdi. Tatarlar burada bağıra çağıra etrafa emirler yağdırır, başkentin kendilerine bahşettiği nüfuzun gücüyle sağa sola bağırırlardı. Taşıdıkları önemli evraklar ve fermanlar nedeniyle de kimse onlara karışamaz, ağzını açamazdı. Konaklama esnasında bindikleri hayvan hastalık veya yorgunluktan ölürse, kendilerine derhal yeni atlar verilirdi.

Adeta dokunulmaz olan tatarlar, bazen sinirlendikleri zaman sürücüleri kırbaçlar, görülmedik şiddet uygular ve fena halde göz korkuturlardı. Yeniden sefere çıkılacağı sırada hayvanları hazırlamakta geç kalan görevlileri ve menzilhane sorumlularını, gözyaşlarına bakmadan oracıkta astırdıkları bile olurdu bu tatarların. Bunların dış görünüşleri de fevkalade etkileyici ve ürkütücüydü. İstanbul tatarları, adeta bir "Osmanlı şövalyesi"ni andırırlardı. Başlarında uzun kalpakları, ayaklarında parlak renkli çizmeleri, bellerinde gümüş saplı kamalarıyla bu tatarlar pek havalı görünürlerdi. Giydikleri elbiseleri bir başkasının giyinip kuşanması da yasaktı. Ağızlarında tüttürdükleri kehribar başlıklı çubuklarıyla, insanlar üzerinde saygıyla karışık bir korku duygusu salan bu adamlar seyahatleri boyunca tarifsiz bir yorgunluk yaşarlar, İstanbul'a ve ailelerine kavuştuklarında perişanlıktan paçavraya dönmüş giysileriyle onları ana babaları bile tanıyamazdı. Atları da bunca zorlukla dolu uzun yolları kat edip birdenbire durunca, oldukları yere yığılır kalır, çoğu kez de çatlayıp ölürlerdi. Tatar, ağrılar ve sızılar içinde, yorgunluktan bitap ve üstü başı derbeder halde bir köşeye büzülür ve yorgunluktan bayılmamak için kendini zorlardı.

Tatarların bu inanılması güç yolculuklarında çektikleri aşırı eziyete neden olan en önemli etkenlerden biri de taşıdıkları ve adeta bir cephaneliğe benzeyen çeşitli mühimmat ve silahlardı. Ama bütün bu zahmetlere karşın bir tatar, mutlaka görevini başarıyla ve istenilen biçimde tamamlamak durumundaydı. Altındaki hayvanını, ulaşabileceği en yüksek süratle koşturarak hedefine varmaya çalışan tatar, çoğu kez görevini alnının akıyla tamamlardı. Bu tatarlardan biri, İstanbul'dan ta Bağdat'a dek 2300 kilometrelik uzun ve tehlikelerle dolu yolu, o devrin koşullarına göre rekor sayılabilecek bir zamanda, tam 14 günde almış ve büyük bir başarıya imza atmıştı.

Fakat bir diğer tatarın yolculuğu ise, arkadaşınınki kadar mutlu sonla bitmedi. Koşu rekorlarını altüst eden bu talihsiz tatar, bir türlü bitmek tükenmek bilmeyen bu yolu sadece 9 günde almış, ama İstanbul'a dönünce de, iki saat içinde çatlayarak son nefesini vermişti!

BİR RÜYA: KÂĞITHANE

Fatih'in askerlerinden olan ve kendisine sultanın bahşettiği Eyüp'ün kuzeybatısındaki topraklarda kurduğu çiftliklerle ve sahip olduğu uçsuz bucaksız, yemyeşil ve içinden şırıl şırıl dereler akan arazilerle adını sonraki asırlara taşıyan Evrenosoğlu Ali Bey, Sultan II. Beyazıt devrinde ve 1485 yılında ölmüştü.

Yüzyıllar sonra devlet yönetimine geçen bu çayırlıklar, aynı zamanda padişahların atlarına ait otlak yerleriydiler. Ayrıca bu nadide hayvanların bakım ve barınma işleri de çoğu kez buralarda gerçekleştirilirdi. Bölgenin Silahtarağa tarafına giden ıssız yolu üzerinde, kırlık arazinin bir köşesinde ise bir "çoban çeşmesi" görülürdü. Hayvanlarını güden ve yorgunluğunu bir ağaç gölgesinde çıkarmaya çalışan çobanların su gereksinimlerini sağlardı bu çeşmeler. İstanbullular bunlara "çoban çeşme" demiştir.

İşte, böylesine ıssız, yol ve kervan geçmez, bomboş, yeşilliklerle dolu bir yöreydi bir zamanların Alibeyköy'ü... Ama o dillere destan doğal güzelliği, sadece otlayan hayvanlar için değil, burayı bir mesire yeri olarak değerlendiren ahali için de tam anlamıyla cennetten bir köşeydi. Hayvanların barınması için kurulmuş çiftlikler daha çok, ahırların bulunduğu çayırlıklarda yer alırdı. Erken 20. yüzyıla dek, onca Osmanlı paşalarına "arpalık" niyetine verilen bu bereketli ve güzel arazilerin bir kısmı hediye olarak da verilirdi ileri gelenlere. Tarihimizin en tanınmış simalarından olan Enver Paşa, Alibeyköy-Silahtarağa arasındaki arazileri kendi adına ektirirdi. Erken 20. yüzyılda bu çayırlıklar doğal güzelliklerini hâlâ korumaktaydı. Büyük Atatürk'ün de köyün gerisinde, Çavuşköy denilen mevkide bir çiftliği bulunuyordu. İstanbul'a geldiğinde buraya uğrar, hemşerileri olan Selanikli göçmen-

lerle bu çiftlikte bir araya gelip sohbet ederdi. 1950'den önce Alibeyköy'ün, biri "yukarı" diğeri "aşağı" adıyla nitelenen iki mahallesi bulunuyordu.

İstanbul'a 1914'te ilk defa elektriğin dağıtıldığı yapı olan Silahtarağa Tesisleri Alibey Deresi'nin deltasında yer alırdı. Bu tesisler günümüzde bir üniversitenin elinde ve aynı kurumun bir kültür birimi olarak değerlendiriliyor. Elektrik fabrikasının yapımı sırasında, Emniyettepe'de inşa edilen sığınağın temelinde pek çok Bizans buluntusuna da rastlanmıştı. Bu yapı içindeki enerji sistemi sayesinde, 1914'ten itibaren İstanbul elektrikle tanışmıştır. Bundan önceki yıllarda ise, 1863 yılında "balina yağı"ndan yapılan ispermeçet mumlarıyla aydınlatılmaktaydı koca kent. Hatta bunun için Beykoz'da bir mum fabrikası bile kurulmuştu. Oysa daha önceleri dışarıdan teknelerle getirtilen gazyağı yaygındı.

İlk Osmanlı kâğıt fabrikası da II. Beyazıt zamanında ve 15. yüzyıl sonlarında Kâğıthane'de kurulmuş ve yörenin adı bu tesislerden dolayı bu isimle tanınmıştı. (O eski kâğıt imalathanesini fetihten hemen sonra Fatih Mehmet'in hizmete soktuğu da iddia edilir.) Bu tesisin, şimdi de yerinde görülebilen 1543 tarihli Taya Hatun Camisi civarında olduğu sanılıyor. Bu Taya Hatun, Kanuni'nin oğlu Şehzade Mehmet'i büyüten kişiydi.

İkinci kâğıt üretim tesisimiz ise çok daha sonra, 1803'te Beykoz'da açılmış, ama fazla uzun ömürlü olmayıp 1810'da kapatılmıştı. Kâğıthane'de hizmete giren ilk kâğıt tesisinden çok çok önce, Bizanslılar burada bir kâğıt üretimhanesi kurmuşlardı. Belki de Osmanlılar kâğıt üretimi için bu eski tesislerden faydalanmışlardı. II. Beyazıt'ın kâğıt fabrikası, o dönemde ve daha sonraları çok yeğlenen bir kâğıt türü olan "İstanbuli"yi üretirdi. Sultan II. Beyazıt ayrıca Kâğıthane'de bir de kocaman barut fabrikası kurdurmuştu. Sultanahmet Camisi'nin güney ucunda ve Arasta Çarşısı'nın başındaki ilk baruthane (eski bir Bizans kilisesinin içi) infilak edince, burada üretilmeye başlandı artık İstanbul barutları! Ama henüz tam anlamıyla kontrol edilemediğinden, yemyeşil bölge için sürekli bir tehlike arz ettiği de gerçekti bu baruthanenin. Evliya Çelebi'miz şu satırlarda değinmişti barutun tehlikesine: "Allah korusun, demir bir el havana dokunursa, ateşler çıkup cümle ameleyi ebabil kuşu gibi havaya uçurur, tehlikeli bir yerdir."

İstanbul'un fethi sırasında Fatih Mehmet'in Timurtaş Paşa'ya yaptırdığı ve Pera sırtlarından Haliç'e indirdiği teknelerin ellisi Kâğıthane kıyılarında imal edilmişti. Buraya çok yakın Alibeyköy ise hem elektrik tesisiyle hem de çayırlıklarıyla İstanbulluların gönlünde çok özel bir yere sahipti. Yörenin Kâğıthane tarafı, Alibeyköy yönündeki güzel-

likleri bile kat kat aşardı. Buranın yüzyıllarca geleneksel biçimde süregelen bir "mesire kalabalığı" vardı ki, gerçekten dillere destandı.

İstanbul'un en varlıklı ve itibarlı kesimi, 18. yüzyılın erken dönemlerinden itibaren Kâğıthane'nin "Sadabat" mevkisindeki kırlık, çayırlık, havadar araziler çevresinde ikamet ederdi. Bölgenin muazzam ve dillere destan şöhreti, bu yüzyıllardan başlayarak artış göstermiş, mesire yerlerinin yıldızları ise çoktan parıldamaya başlamıştı. Ama o talihsiz 1730 Patrona Halil İsyanı'ndan sonra, cennet yeşili mesire yerleri ve Haliç kıyılarındaki sahilsaraylar gözden düşmeye başladı. Çünkü, isyan bütün bu bölgeyi mahvetmiş ve yalılar, ahşap saraylar, kıyıları süsleyen muhteşem sahilsaraylar tamamen ortadan kaldırılmış, cennet bölge, çok kısa bir süre içinde adeta bir cehenneme dönüştürülmüştü.

Ancak III. Selim devrinde yeniden bir toparlanma görülmüştür. Özellikle Eyüp ve Bahariye arasında sahilsaray ve yalı yapabilmek için neredeyse yer kalmamıştı 18. yüzyılın sonlarına doğru. III. Selim Kâğıthane çayırlığını "asakir-i muallime" için bir talim yeri niyetine de kullanmış, perişan olan ünlü Kâğıthane Kasrı'nı da 1792 yılında tamamen elden geçirip onartmıştı. Bu cennet arazilerde, yeniçeriler haftada iki kez, topçu sınıfı ise her gün talime çıkmaya başladı. Humbaracı ve lağımcıların talimleri ise uygun görülen günlerde yapılıyordu.

Ayrıca, gemiciliği geliştirmek için büyük gayretlerle çalışan Haliç tersanelerinin kapasiteleri yetmeyince, sultan, ek olarak Kâğıthane Boğazı'nda yeni tersane gözleri inşa ettirdi. III. Selim, eğlenmek ve dinlenmek için Kâğıthane Kasrı'nda tam 9 gün kalmıştı. Yerine geçen Sultan II. Mahmut da bu geleneği bozmadan devam ettirdi. II. Mahmut, bazı konuklarını bu kasırda kabul etti. Her dönemde çokça yeğlenen Kâğıthane'de Şehzade Abdülaziz de özel olarak düzenlenen bir merasimle Kuran eğitimine başlamıştı. 1836 yılında ise, yine burada sünnet oldu!

Aslında Kâğıthane bölgesinin bir eğlence ve mesire yeri olarak iyiden iyiye belirginleşmesi 1530'lardan sonra başlar, dersek pek de yanlış olmaz. Sultan Süleyman, şehzadelerinin sünnet törenleri için seçtiği bu çayırlıklarda tam üç hafta boyunca süren büyük şenlikler düzenlemişti.

Demek ki Abdülaziz'den tam üç asır önce bile buralarda sünnet şölenleri yapılmaktaydı. Bu sayede Kâğıthane çayırları tüm İstanbul ahalisinin tanıma fırsatı elde ettikleri bir cennet bahçesi olmuştu. Böyle böyle Kâğıthane'nin tadına doyum olmaz doğal özellikleri nam salmış oldu İstanbul'da ve o zamandan sonra da devlet tarafından hep korunmaya başlandı. Öyle ki, artık buralarda hiç kimse gelişigüzel hayvan otlatamaz, ağıl ve otlak yeri kuramazdı. Erozyonla ve başka doğal nedenlerle özelliklerini yitirmesinler diye, özel olarak oluşturul-

muş "funda takımı", Edirne'deki bahçe ve fundalıkları koruduğu gibi, burada da görev yapardı. Okmeydanı çayırlıklarında otlar, fundalıklar sürekli korunur, buralarda insanlar yaya gezdirilmezdi. Çatal tırnaklı hayvanlar doğal zemine zarar verirler endişesiyle, çayır bekçileri tarafından bu çimenliklere sokulmazlardı.

İmrahor Köşkü

Buralara akın akın gelip eğlenmek, tertemiz havayı solumak, yemyeşil çayırlar üzerine sofra kurup yemek yemek, meşk etmek için, İstanbul ahalisi bahar aylarını iple çekerdi. "Teferrücgâh", yani eğlenme ve gezinti yeri olan bu yörelerde, sultanların atları da bahar aylarında otlamaya çıkarılırdı. Saray hayvanlarından sorumlu olan imrahor, Kâğıthane'deki İmrahor Kasrı'nda sultan adına muazzam bir ziyafet ve şenlik düzenlerdi. Bu kasır günümüzde Kâğıthane'den Kemerburgaz'a giden yolun sağında görülen Bulgar göçmen evlerinin karşısındaydı bir zamanlar. Son şeklini Abdülaziz verdirmişti İmrahor Kasrı'nın.

Devlet erkânının tam kadro katıldığı bu şenliklerin bir diğeri de mevsimin sona ermesiyle tekrarlanırdı. Ama bu kez tam tersi bir uygulamayla... İmrahor ağa için bir teşekkür ziyafeti verirdi sultanlar. Başta sultan, diğer bütün görevliler, imrahor ağaya kasrında şükranlarını sunardı. İmrahor ağa, her nisan ayının 23'ünde sultan atlarını dışarı çıkartıp bu çayırlara getirir ve çimlendirirdi. Bu ağaların tanınmışlarından Mirahur Mehmet Paşa'nın yaptırdığı 1590 tarihli çeşme, Kâğıthane'nin en eski çeşmesi olarak, kırık dökük hâlâ durur yerinde.

Bütün bu yörenin en ünlü kasrı olan ve günümüzdeki harabelerinin ve eski su sistemlerinin kıyısında Kâğıthane belediyesinin hizmet verdiği Çağlayan Kasrı'nın ilk yerindeki ahşap kasrı, 18. yüzyılda Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa inşa ettirmişti. Paşa bu yapıya o denli önem veriyordu ki, çalıştırdığı yüzlerce işçiye, Ramazan ve bayram günlerinde dahi izin vermezdi. Paşa bunun dışında daha gerideki baruthane tesislerine dek (harabeleri görülebiliyor), Haliç'in iki yanına mermer rıhtımlar (Cedvel-i sim) yaptırmıştı. Paşa, bütün bu inşaatlar için, Kanuni'nin Çengelköy kıyılarında yaptırdığı Kuleli Kasrı'nın (günümüzdeki Kuleli Askeri Okulu) eskiyen malzemelerini Kâğıthane'ye taşıtmış ve bunları kullanmıştı. Birbirinden güzel zarif köşklerle, suni şelalelerin fon oluşturduğu "Kasr-ı Nişad" köşküyle, hamam ve rıhtımlarla, süs havuzları ve su sistemleriyle, uçsuz bucaksız çayırlıklarıyla, bu yöre adeta "cennetin İstanbul'daki temsilcisi"ydi. Fransa kra-

lı bile İstanbul'daki bu cennete katkısı olsun diye, Kâğıthane'ye "40 portakal ağacı" göndermişti.

Sadabat Kasrı'nı, Mouredgea D'ohsson (Murat Tosunyan, 1740-1807), çok ayrıntılı biçimde tarif etmiştir. Fakat bu güzel kasır ve bütün cennet bölge, 1730'da patlak veren ve Lale Devri'ni sonlandıran Patrona Halil ayaklanmasıyla yakılıp yıkılmış, darmadağın edilmişti. Takip eden yıllarda bu yeşillikler, bir süreliğine askeri talim yerine dönüştü ve büyük bir kısmı "süratçi birlikleri"ne verildi. Daha sonra yeniden toparlanmaya çalışan Kâğıthane'de, Sultan IV. Murat'ın yakın dostu olan ve kendisine armağan edilen korudan dolayı Emirgan'a adı verilen "Emir Gune Bey" için de bir kasır yaptırıldığı bilinir.

Bomboş çayırlıkların ortasında Kâğıthane Camisi

Sadabat Kasrı'nın yerine ise, Sultan II. Mahmut 19. yüzyıl başlarında yenisini inşa ettirdi. Eski cami ise, Mimar Kirkor Balyan tarafından 1810'da yenilendi. Çok sevdiği gözdelerinden birinin bu sularda boğulup yaşamını yitirmesinden sonra derin bir yeise kapılan duygusal sultan, bir daha Kâğıthane'ye uğramaz oldu. Oysa buraya ne çok gelir, eğlenirdi. Tepeden tepeye top atışı yapar, topu fırlattığı yere de kitabeli nişan taşları diktirirdi. Böyle güzel ve 20 satırlı bir taş kitabe Sadabat Camisi'nin önündeki yeşillikte günümüzde de durur. Mahmut'un eski camisinin yerine ise, Sultan Abdülaziz 1862 yılında, Sarkis ve Agop Balyan'a bugün de görülebilen zarif camiyi yaptırdı, kasrı da onarttı.

Kâğıthane Belediyesi, şimdi bu kasır harabelerinin üzerinde duruyor. Dereye bakan tarafta eski "Çadır köşkü"ne (Perdeli köşk) ait çıkmalar halen görülebiliyor. Bu köşkten geriye kalan mermer parçalar, belediye önündeki yeşil alanda sergilenmektedir şimdi. Aynı yerde silindir formlu bir başka nişan taşı daha bulunur. Arka tarafta, dağ yamacındaki yerleşime bu nedenle "Nişantaşı Mahallesi" diyorlar. Günümüzde belediye önündeki bakımlı parkta, Hünkâr Kasrı'nın "Taç bölümü" parçaları, mermer "Musevi sandukaları", 16. yüzyıldan eski çeşme bölümleri, yakın bölgelerden toplanıp buraya getirilmiş Bizans kalıntıları sergileniyor. 18. ve daha sonraki yüzyıllara adeta damgasını vurmuş anlı şanlı Sadabat Kasrı'ndan ve diğerlerinden geriye kalanlar, işte bunlar...

Sayısız serüven geçiren ve garip bir şekilde Sultan II. Abdülhamit'in pek sevmediği bu kasır, 1917'de ise Harp Akademisi görevini üstlendi. Bölge tamamen askeriyenin kontrolüne geçti. 1923 yılında da bambaşka bir kimliğe büründü tarihi kasır; "Darüleytam", yani "Öksüzler ve Yetimler Yurdu" oldu! Ama bütün bu gelişmelere karşın, Kâğıthane mesirelerinin, bomboş çayırlıkların doğal güzellikleri yine de şanlı bir biçimde sürüyor, İstanbul halkı fırsat bulduğu anda buralara koşuyordu. Bölgenin asıl çöküşü ise, 1930'larda "Prost Planı"nın uygulanmasıyla ve tarihi çevrenin sanayiye açılmasıyla birlikte gerçekleşti. Çağlayan Kasrı da o yıllarda nedensiz yıkıldı büyük ölçüde. 31 Mart 1955 tarihinde ise İstanbul Belediyesi'nin aldığı bir kararla Kâğıthane idam edildi!

Çünkü, artık terk edilmiş olan ve perişanlığa, yok oluşuna doğru koşar adım yaklaşan ünlü Çağlayan Kasrı'nın üzerine, "SATILIK" tabelası asılmıştı! Abdülaziz'in son şekliyle, 1863'te, dönemin en önemli mimarlarından Sarkis Balyan'a yaptırmış olduğu Çağlayan Kasrı'nın önünde ve kıyıda zarif bir Çadır Köşkü dururdu. Arkasındaki dev çınar ağacının çürüyüp kuvvetli bir esintide Çadır Köşkünün üzerine devrilmesiyle, o kuş kafesi güzelliğindeki güzel yapı parçalanıp gitti.

Şimdi, arkanıza yaslanın ve 1880'lerin Kâğıthane ve yakın çevresini düşleyin bir an! Soğuk bir kış gününü yaşayan Kasımpaşa'da, yağmur sonrası aniden etrafa yayılan yoğun sis tabakası ve derin sessizlik içinde Haliç'i gözlerinizin önüne getirin... Altın Boynuz'u tepelerden seyreden ve Yeniçeşme mevkisinden Zindanarkası'na inen sırt üzerinde bulunan eskimiş bir ahşap evin üst katındaki cumbalı bölümden, tersaneye doğru dalgın dalgın bakan iki kişiyi canlandırın hayallerinizde... Bir şeyler anlatıyorlar birbirlerine fısıltılarla... Bunlardan biri, az sonra, iznini bitirip tersanedeki gemisine geri dönecek olan neferlerdendir... Günlerden de cuma... Namazlarını, önünden tertemiz bir dere akan, yeşilliklerin kıyısındaki Piyale Paşa Camisi'nde kılacaklar... Sonra da akşam oluncaya dek son bir heves ve özlemle vuracaklar kendilerini Okmeydanı ve Kâğıthane mesirelerine, üşümeye aldırmadan... O ferah, tertemiz havalı, iç açıcı, bomboş, ıssız ve sessiz çayırlıklara... Yorgunluklarını evlerinde değil, kuşkusuz bu yeşilliklerde çıkaracaklar doyasıya...

Doğuda Beykoz tepeleri, batıda Rami ovası, kuzeyde Çobançeşmesi mevkii ve İstanbul tarafında da selatin camileri ve Ayasofya belirir sisler arasında... Bunları seyrederken vaktin nasıl da geçtiğini asla anlayamaz, dalar giderler âlemlere... Gün boyunca yeşil yamaçlara dikilmiş eski nişan taşlarına dayarlar sırtlarını ve nemli gözleriyle sevdik-

lerini düşünürler... Birazdan biri gemide olacak ve o düş kızı buralarda kalacaktır, onlardan habersiz...

Yeşilliklere veda edip tersane kapısına vardıklarında, o cananın varlığı bir yara gibi oturuyor gençlerden birinin yüreğine... Ne yara ki, sürekli dağlar, acıtır o çaresiz yüreği... Ah, güzel yüzlü İstanbul kızı! Belki de seni sadece uzaktan görmüştür bir kez ve vurulmuştur o an sana bu genç nefer... O, nur yüzünün yegâne süsü olan bir çift kömür gibi kara gözlü, narin bedenli kız... Pembe ve ince hatlı yüzü, al dudaklarına ne de yakışmış... Bu gönül fetheden cananın bembeyaz gerdanını, öteye beriye dağılmış simsiyah saçlar örtüyor... Ah, o andan sonra dünyayı insana haram eden o güzel saçlar... Kâğıthane yamaçlarından kopup gelen rüzgârın, eşarbının kıyısından savurduğu mis kokulu saçlar... İstanbul'da bir düş olarak kalan sevgili... İstanbul gibi esrarengiz...

Asırların ötesine başıboş şekilde sürüklenen günümüzün Kâğıthane'si, işte o eski İstanbul kızının saçları gibi, savruldu gitti sonsuzluğa doğru. Her şey bir düş olup eridi, yok oldu!

Tarihi ve doğal değeri çok yüksek, yeşillikler içindeki bu bölgenin can damarı olan Kâğıthane Deresi'ne Bizanslılar "Vorvysiz (Barbysiz)" derlerdi. Dere vadisi için ise "Baroyzes" adını kullanırlardı. Yani o zamanlar bile doğal güzelliğinden dolayı namı almış yürümüştü yörenin. Almanların "süren-weiser" dedikleri "tatlı su" lakabı, İstanbul Levantenlerinin bu çayırlıklarda aynen Türkler gibi dolaşmalarıyla, onlar için söylenegelen "tatlı su Frenkleri"ne dönüşmüştü.

Eski yıllarda bomboş sırtlar olan Şişli ve Abide-i Hürriyet Tepesi'nden Poligon'a doğru, tozlu topraklı patika yolları kullanarak akın akın bu çayırlıklara inen İstanbul ahalisinin dışında, Eyüp'ten ve sur içi İstanbul'dan çoklukla Haliç yoluyla ulaşılırdı bu mekânlara. Deniz yoluyla gelenler kayıklarının içinde, henüz Kâğıthane'ye varmadan, o coşkuyla çalıp oynamaya, bağırıp çağırıp eğlenmeye başlarlardı sabırsız şekilde. Bir yandan ağır ağır deniz üzerinde yol almaya devam edilirken, beri yandan da Haliç'in karşılıklı her iki kıyısına dizili birbirinden güzel ve değerli yalılar, muhteşem ahşap sahilsaraylar seyredilirdi.

Mesire şenliklerine katılamayanlar veya katılmakta geç kalanlar, Fener kıyısındaki ünlü "Kıl burnu gazinosu"nda toplanırlar ve masmavi Haliç suları üzerinde gelip geçen kayıkları, belki de biraz iç geçirerek seyrederlerdi. Çok yakınında Mihrişah Sultan'ın muhteşem külliyesinin bulunduğu Eyüp Bostan İskelesi civarında da böyle öbek öbek seyir kalabalıkları görülürdü.

İkindi yaklaşınca, bu kez kara yolundan gelen geç kalmışların piyasaları seyredilmeye başlanırdı. Gösterişli katanaların koşulduğu "ben-

der kupaları" (bir tür atlı araba), zarif faytonlar, içlerine mirasyedi zenginlerin kurum kurum kurulduğu numarasız kira arabaları, yemenili, çarşaflı, feraceli yaşlı veya taze hanımlar, halayıklar, namlı saraylılar o saatlerde bir bir sökün ederlerdi mesire çayırlıklarına. Yeşillikler üzerine serili kilim veya halıların üzerindeki lezzetli yemekleri yiyip içen İstanbul halkının müzik gıdasını ise, genellikle Sulukule'den getirilen Kıpti çalgıcılar temin ederlerdi. Bunların arasına çoğu kez Ayvansaray'da yaşayan lonca üyesi diğer Çingeneler de katılırlardı.

Akşam saatleri yaklaşıp da dönüş zamanı gelince, isteksizce öte berilerini toplayan halk yine de eğlenceye doymuş sayılmazdı. Tertemiz havanın solunup taptaze yiyeceklerin yendiği çimenler üzerinde yorgunluk nedir bilmeyen İstanbullular, bu kez de dönerken, çılgınca eğlencelerini karaya ayaklarını basana dek sürdürürlerdi.

Geç 19. yüzyılın ve erken 20. yüzyılın vapurlu günlerinde, daha rahat ulaşım sayesinde Kâğıthane çayırlıkları, şenlikli, eğlenceli saltanatını sürdürmeye devam etti yine de. Bu iskeleden sabah 6.30'da kalkan ilk vapur ancak bir buçuk saat sonra köprüye varıyordu. Ama, kısa süre sonra bu son güzellikler de sisler arasında yavaş yavaş erimeye, yok olmaya başladı, yeşil bitti, dağ-tepe biçimsiz binalarla doldu. Kâğıthane'nin kaçınılmaz ve acıklı sonu kapıya dayanmıştı artık.

Bu gün mü? İsterseniz ben yazmayayım ve morallerinizi bozmayayım da, o eski Kâğıthane çayırlıklarının yer aldığı bölgelerin şimdiki halini siz gidip bir görün ve kararı yine siz verin! Üsküdar'da, Eyüp'te, başka başka yerlerde olduğu gibi!..

FERHAN

Dolmabahçe Sarayı'nın ek binalarından olan ve "saray pavyonları" diye nitelenen, tiyatro, istabl-ı amire, atiyye-i seniyye ambarları, eczahane, fodla ekmeği fırınları, un fabrikası gibi birimler ne yazık ki günümüze kadar ulaşamamıştır. Hatta bazıları göz göre göre elden çıkarılmış, bilinçsizce yok edilmiştir.

Bu saray birimlerinden sadece "atiyye-i seniyye ambarları" bölümüne ait birtakım duvar kalıntıları, Akaretler Yokuşu'nun başında, ana cadde civarındaki sıra evlerin arka taraflarına bitişik olarak kalabilmiştir. Bunların üzerinde yer yer kuş evleri bulunurdu. Bu atiyye-i seniyye denilen ek yapı, padişahlara ait çeşitli armağanların konulduğu bir binaydı. İstabl-ı amire binalarında ise sultan beygirlerinin bakımları yapılır, bu güzel ve sağlıklı hayvanlar beslenirdi. Saray sınırları dışındaki müstakil arazilerde de at ahırları bulunurdu İstanbul'da. Bunlara da "İstabl-ı Hümayun" denirdi. "Davutpaşa-i Atik", "Sazlıdere çayırları", Haslar kazası denilen Eyüp'e bağlı büyük at ahırlarıydı. "Çekmece-i sagir" Terkos nahiyesine ait bir diğer has ahırdı.

Osmanlı sarayına bağlı bir memur olan "otlak emini", yılın belirli aylarında "miri çayırlar"da ot biçtirir, sonra da "giyah" denilen bu otları çayırdaki mir-i ambarlara taşıtırdı. Yörenin köylüsüne ise, ot biçme paraları peşin ödenirdi. O günlerin bomboş çayırlıklarındaki, gür otların yeşerdiği, iyi beslenen sağlıklı atların koşup dolaştığı uçsuz bucaksız çimenlik araziler, istabl-ı amire yapıları için çok uygun yerlerdi.

Arazilerin dışında, Topkapı Sarayı'nda ve diğer bazı saraylarda da böyle ek binalar olurdu. Bu sarayların birkaçında istabl-ı amire bölümleri hâlâ durur. Yıldız Sarayı'nın istabl-ı amire'si gerçekten de ihtişamlı bir binadır. Sultan II. Abdülhamit'in yaşamını geçirdiği saray komp-

leksinde 1903 yılında inşa ettirdiği bu binanın geometrik biçimi, ölçüleri 110 metreye 15 metrelik bir alanı kaplayan uzun bir dikdörtgendir. O zamanlar burada yüzden fazla birinci kalite ve sağlıklı sultan beygiri bakılıp beslenirdi. Ne yazık ki bu bölüm 20. yüzyıl başlarındaki yangında önemli ölçüde harap oldu. Takip eden yıllarda gerçekleştirilen onarımdan sonra, bir süre burayı ordu bakım-tamir atölyesi olarak değerlendirdiler. 1980'deki en kapsamlı onarım bitince de istabl-ı amire, Milli Saraylar İdaresi'ne devredildi. "Manej Binası" adıyla hizmet veren bu eski saray biriminde "Osmanlı Sanayi ve Teknoloji Aletleri" sergileniyor.

Yaklaşık bir asır önce II. Abdülhamit bu binayı yaptırdığı zaman, onu sadece işlevselliğini yansıtan "istanbl-ı amire" olarak isimlendirmemiş, bu kelimelerin sonuna bir de "Ferhan" sözcüğünü ekletmiş, o günden sonra bu saray bölümü "İstabl-ı Amire-i Ferhan" diye tanınır olmuştu. Çünkü "Ferhan", Sultan II. Abdülhamit'in en çok sevdiği atının adıydı!

SOLAK BAKİ

Okmeydanı'ndaki ok atış törenlerinin en görkemli yaşandığı yıllarda, eski okçulardan ve keskin mi keskin nişancılardan "Solak Baki" diye tanınmış birisi, bu mesleği icra edenler arasında pek nam salmıştı İstanbul'da. Aslen Edirneliydi, ama ok ustalığındaki şöhretini İstanbul'da elde etmişti. Solak Baki'nin yükselişi kısa sürede sarayda da duyuldu. 15. yüzyıl sonları ve 16. yüzyılın başlarının Osmanlı sultanı olan II. Beyazıt, onu "solaklar" bölüğüne aldırdı. Yani Baki, at üzerinde seyreden sultanın yanında yürüme hakkına kavuşmuş oldu. Solaklar çok iyi yürür ve koşarlardı. Baki'de böyle sıkı bir "şahbaz" idi aynı zamanda. Hiç dinlenmeden Edirne'den İstanbul'a yaya yürüdüğü anlatılırdı ağızdan ağıza.

O günlerde Okmeydanı'nda düzenlenen bir ok atış müsabakasına oğluyla birlikte davet edildi Solak Baki. Törenler yapıldı, yemekler yendi, giysiler kuşanılıp dualar edildi. Oklar birbiri ardına atılıyor, nişan yerleri tespit ediliyor, nerelere taşlar dikileceği hesaplanıyor ve seyredenler sevinç ve heyecandan sarsılıyorlardı. Sıra kendisine gelince, Solak Baki meraklı bakışlar altında okunu yayına yerleştirdi, sonra da bunu yavaş yavaş ve usulünce gerdi.

Fakat ne talihsizlik ki, aniden çıkan şiddetli bir rüzgâr, Baki'nin fırlattığı oku hedefine değil, başka bir yöne doğru savurdu. Ok, gitti gitti ve II. Beyazıt'ın has adamlarından birine saplanıverdi. Hemen koşuştular, fakat geç kalınmıştı. Zavallı adam anında yere yığıldı ve az sonra son nefesini verdi. Sultan ve ulema, çok sevilen bu "havancı"nın beklenmedik ölümüyle adeta bir şok yaşadılar. Orada bulunan herkes donakalmıştı. Bekledikleri ve akıllarından geçen tek şey, Beyazıt'ın Baki hakkında vereceği ölüm fermanının ne zaman geleceği idi. Üst dü-

zeydeki görevliler, çok sevdikleri Baki'nin ölmesini asla istemiyorlar ve bir çıkış yolu bulmaya çalışıyorlardı. Az sonra sultan, vereceği korkunç emri için yanına görevli olan kişileri çağırdı. Emrini yüzlerine karşı söyledi; "Baki'nin başının kesilmesini" istiyordu sultan!

Ulema çekine çekine araya girmeye çabaladı. Hem Baki'nin hem de oğlunun eşi bulunmaz keskin nişancılar olduğunu, eğer babası idam edilirse, ileriden oğlunun bunun öcünü alıp almayacağı konusunda emin olmadıklarını sultana dillerinin döndüğünce anlatmaya çalıştılar. II. Beyazıt bunun üzerine bir an bile tereddüt etmeden çocuğu da babası ile birlikte idam ettirebileceğini söyledi, ama ulema onun sözlerinde Baki'ye biraz şans verir gibi bir hava sezdiler. Aslında Beyazıt, çok takdir ettiği solağına kıymak istemiyordu. "Şöyle yapın," diyerek ulemayı karşısına aldı. "Oğlanın başına bir kavun oturtun, sonra da Baki'den bunu okla vurmasını isteyin. Kavunu delemezse ikisinin de boynunu vurun," dedi. Etraftakiler büyük bir korkuya kapıldılar. Olacak şey miydi bu? Onca mesafeden küçücük bir kavun, hem de oğlanın başının tepesinde, delinir miydi hiç? Ama sultanın kesin emriydi bu ve yerine getirilecekti, başka bir çıkar yol yoktu. Okun ıska geçmemesi veya çocuğa saplanmaması için herkes duaya başladı.

Baki, çaresiz, yerini aldı. Biricik evladının kafasının üstünde kavun, hayli uzakta öylece duruyorlardı. Diz çöktü, ayağının birini "ayak taşına" koydu, sonra yayını gerdi, soluğunu tuttu ve her şeyi göze alıp okunun fırlattı. Ok, şimşek hızıyla yol alıp saplandığı kavunla birlikte yere yuvarlandı!

Herkes, ağzı bir karış açık, bu şaşırtıcı olayı hayret nidaları atarak seyrediyordu. Aynı şaşkınlığı Sultan Beyazıt da yaşadı. Bir yandan da garip bir sevinç duyuyordu. Böyle cesur yürekli bir insan, işine çok yarayacaktı. Olay yatışınca sultan, büyük okçu Baki'yi bağışlayıp yanına aldı. Oğlunu da aynı şekilde takdir etti. İkisi de "solak" olmuşlardı artık.

Bu olaydan sonra Baki'nin şöhreti o denli arttı ki, sadece başkentte değil, sınırlara dek yayıldı. O güne dek gelmiş geçmiş en büyük okçu kabul edilen Tozkoparan Ahmet Ağa'dan ve Bursalı Şüca'dan sonra, "okçuların üçüncüsüdür" diye köşe bucağa dek nam saldı Baki.

"İSTANBUL EVİ" VE İLGİNÇ GELENEKLER

Eski İstanbul kıyılarının mücevherleri olan yalıların, sahilsarayların, konakların fiziki tasarımlarıyla, sıradan ahşap konutların biçimleri, yüzyılların birikimiyle oluşan sosyal olguların dayatmasıyla şekillenmiş, çok özgün mimari özellikler sunardı. Bu öğelerin kuşkusuz en başta geleni "harem-selamlık" ayrımı idi. Kadınlara ait bölüm olan harem odalarının pencereleri kafesli olduğu halde, erkeklerin selamlık pencerelerinde kafes olmazdı. Bununla birlikte bir evin penceresindeki kafes, konutun bir Müslüman'a ait olduğunun en büyük göstergesiydi. Kent içinde, dar sokaklar arasındaki basit bir ahşap evin planlanmasında da bu kriter göz önünde tutulurdu. Yani, şaşaalı bir yalıyla sıradan bir ahşap İstanbul evi arasında sosyal düzeneklerin yansıtılması açısından görece büyük farklar görülmezdi.

Denize bakan yüzlerinin önünden bir yolun geçtiği ender olarak görülen yalılarda sofalar giriş katında yer alır ve zeminleri genellikle mermerle kaplanırdı. Konutlarda ise zemin, tahta, taş veya köy hanelerinde daha sık rastlanılan biçimde sertleştirilmiş toprak olurdu. Yalı pencerelerinin üst taraflarında, gözleri güneşten koruyan saçak şeklinde çıkıntılar yapılır, salon ve odaların altlarında ise kayıkhane gözleri inşa edilirdi. Odaların içine ruhları dinlendiren su sesi buralardan gelir ve yayılırdı. Bununla yetinilmezse, salon ortasına bir süs havuzu dahi yapılırdı. Hizmetkâr odaları ise ana binada yer almaz, bunlar için bahçede bir müştemilat inşa edilirdi.

Osmanlı dönemi İstanbul'unda, tıpkı Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'te olduğu gibi, konutlar büyük ölçüde pazar yerleri, çarşılar ve işyerlerinden bağımsız şekilde yapılanmıştı. Bir konutun giriş katında bir işyerinin, bir dükkânın bulunması sık rastlanılan bir durum

değildi (neredeyse günümüzdekilerin tam tersi). Olasılıkla bu durum, evin mahremiyetinin sağlanabilmesi içindi. Dükkânların çoğu tıpkı konutlar gibi tek katlı ve bağımsız yapılar olurdu. İstanbul halkının en "mahrem" bölgesi olan konut, olabildiğince gözlerden saklı kalmalıydı.

İstanbul mahalleleri ve ahşap konutlar hakkında, başkenti ziyaret eden yabancı seyyah ve gözlemciler pek çok şey anlatmış, yazmış çizmişlerdi. Özellikle 19. yüzyıl oryantalistlerinin, gözlemcilerin, seyyahların, edebiyatçıların, hatta elçilerin İstanbul hakkındaki yorumları, insanlarla, sokaklarla, ailelerle, ev içlerindeki yaşamlarla ilgili anlatıları çok ilginç ve adeta birer kaynak değerindedir. Ubicini'nin de İstanbul'un sosyal yaşamıyla ilgili, bu tür gözlemleri, notları bulunur ve özellikle İstanbul evlerindeki yaşamla ilgili notları gerçekten çok dikkat çekicidir.

Şöyle anlatır Ubicini: "Orta halli bir İstanbul ailesinin evi, inanılamayacak denli sade döşenmiştir. Odaların üç duvarını boydan boya dolaşarak kat eden sedir veya sofa, neredeyse evin tek mobilyası sayılabilir. Yaşamın çok büyük bölümünün burada geçtiği mekânın içinde, ne masa ne sandalyeler ne yatak, hiçbir şey yok! Osmanlı adamı ve evin erkeği, günün neredeyse dörtte üçünü bağdaş kurarak oturduğu bu sedirin üzerinde geçirir. Bu sırada tütün içer, bir şeyler yazar veya not eder, okur, veya sadece düşünür, saatlerce düşünür..." Bu konuda, dünyanın en ünlü düşünce adamlarından olan J.J. Rousseau'nun gözlemleri ise olağanüstüdür: "Avrupalılar konuşurken çokça el kol hareketi yaparlar, dillerinin tüm gücü kollarındadır," der ve devam eder, "Bir Frank birçok sözcük söylemek için çırpınıp dururken ve bedenini hırpalarken, bir Türk, sadece bir an nargilesini ağzından çıkarıp yarım ağızla bir iki şey mırıldanır ve onu bir vecize ile ezip geçer!"

Yemek saati gelince evin hizmetkârı veya hanımı tarafından odanın ortasına bir tabure konur, bunun üzerine de genişçe bir sini yerleştirilir.

Gözlemci Ubicini devam ediyor: "İstanbul evlerindeki büyük odada, sanki evin diğer odaları da varmış gibi yaşanır. Şömine yok, hatta soba da yok! Soğuk kış aylarında büyük odanın ortasına bir mangal konulur ve içinde kor halinde yanan odun ateşiyle yetinilir. İnanın, bir Avrupalı bu evlerde donar. Fakat Osmanlı, o kalın kürkünü de giydi mi, artık sıcacıktır, ona bir şey olmaz."

Bazı evlerin tahtadan yapılma tavan ve duvarlarında, zaman zaman yağlıboya ile yapılmış resimler görülür. Kompozisyonlar da genellikle, kuşlar, hayvanlar, çiçeklerdir. Pencerelere gelince, bunların kepenkleri de tahtadır ve yukarıya doğru kaldırılarak açılırlar. Pence-

relerinde kafes bulunan evlerin Müslüman evleri olduğu hemen fark edilir. Bütün ev işlerini evin kadınının gördüğü basit, fakir konutlarında bütün pencereler kafesli olduğu halde, zengin evlerinin sadece "harem" bölümünde kafesli pencere olması gerçekten ilginç! Perdeler ise çoğunlukla pamuklu kumaştan imal edilir. Ağa da olsa, paşa da olsa, sıradan bir adam da olsa, aşağı yukarı her Osmanlının evi böyledir. Tüm lüks, bu basit evlerin "büyüklüğü" ile sınırlıdır. Yani ev veya konak biraz iriceyse, o ölçüde şaşaalı görünür. Bununla birlikte, evin ahırında ne kadar at bulunduğu, aksesuvarlarının zenginliği, evdeki hizmetkârların sayısı, lüksü belirleyen diğer etmenlerdir.

Osmanlının evinde yemek sonrası kahve içme alışkanlığı çok yaygındır. Yemekten kalkma ile kahvenin gelmesi arasındaki sürede gözler iyice baygınlaşır, bir köşeye kaykılınır ve hiç kimse konuşmaz. Odada, sadece çubuktan tüten dumanların görüntüsü hâkimdir. Köpüğü ayarlanmış kahve gelince büyük bir sükûnet içinde ve zevkle, sindire sindire içilir. Kahvede bol hava kabarcığı olması iyiye yorumlanmaz. İçenin üzerinde "göz" olduğuna işarettir bu durum. Ama köpükler küçük ve uygunsa, eve bol para gireceğine inanılır. Bunun için de kahveyi yudumlayan kişi, parmağıyla köpüğe dokunur ve sonra bunu çenesine ve alnına sürer. Sonra da "bana gelsin şans" dileği ile ilk yudumunu alır sıcak kahvesinden.

İşte, Osmanlının "keyif" dediği şey budur! Uyku ile uyanıklık arası bir durumda, sakinlik ve sessizlik içinde, boş gözlerle uzaklara dalıp gitmek! Hiç acele yok, acaba yarın ne olacak kaygısı yok... Gündelik yaşama dair her şey, oturulan o küçük mahalle sınırlarına hapsolup kalmıştır. Sultanın aldığı bilmem ne kararı, mahalleliyi pek ilgilendirmez. Ancak, Tanzimat sonrasında, halkın zihninde bir "devlet etkisi"nin varlığı az da olsa hissedilir olmuştur.

Osmanlı adamının rekabet hırsı, yok denecek kadar azdır. Çünkü herkesin yeri, konumu bellidir ve buna riayet edilir, herkes payına düşene razı yaşar. Gerçek yaşam evin içindedir. Dışarıda olup bitenler ise neredeyse asırlar öncesinden beri aynı şekilde süregelir: Çarşı, cami, kahve!

Osmanlı adamı eğer bir küçük dükkân sahibi ise, ezan sesini duyar duymaz, işyerini ya çırağına bırakır ya da kapısını çeker ve doğru camiye, mescide koşar. Döndüğünde her şeyi bıraktığı gibi bulur. Gece de aynı şekilde, çok kez evin kapısı basit bir sürgüyle kapatılırdı. Bazen bununla yetinilmez ve özellikle suçların arttığı zamanlarda kapı ve duvarlara açılan oyuklara yerleştirilen sırıklarla kilide takviye yapılırdı. O eski günlerin İstanbul'unda dışarıdan gelebilecek herhangi bir tehlikenin varlığı pek düşünülmezdi bile. Bir dönem İstan-

bul'da, bir yıl içinde sadece dört hırsızlık olayının tespit edilmiş olması, günümüzün İstanbul'u ile kıyaslandığında insana bir düş gibi geliyor doğrusu.

İstanbul erkeği akşam evine döndüğünde, başına giydiği kavuğunu çıkarır ve bunun yerine çok daha hafif ve pratik olan basit bir takke geçirirdi kafasına. Ama, çıkarılan görkemli kavuk, öyle uluorta herhangi bir yere atılmaz, evin en önemli eşyalarından biri sayılan "kavukluk"a konurdu. Serpuş da denilen bu başlıkların değerleri yüksek olduğundan, ayrıca saygın bir giysi kabul edilir ve asla alt taraflara konmaz, duvara asılmış, yüksekçe bir yerde duran kavukluğa özenle yerleştirilirlerdi. Bu kavukluklar, abanoz oyma şeklinde veya fildişiyle, bağa ile süslenmiş ve som yaldızlı şekilde sanatkârane bir işçilikle imal edilirdi.

Bu geleneksel Osmanlı evlerinin "en kral" eşyalarından bir diğeri ise, bildiğimiz "süpürge" idi. Evet, o sıradan çalı süpürgesi! Evin kadını günde bilmem kaç kez, tozu dumana katarak odaları bununla süpürürdü. Süpürge, günümüzde özellikle yoksul evlerdeki saltanatını hâlâ sürdürmektedir. Eski Osmanlı kadını evini temizlerken, garip bir şekilde süpürgeye bazı anlamlar yüklerdi. Örneğin, ortalığın süpürüldüğü sırada süpürge, çocuğun ayağına değerse derhal süpürgeye tükürülürdü. Geceleyin yerleri şeytan işgal etmiş olduğundan (!) süpürgeyle temizlik yapılmaz, mahalleden biri ölmüşse, hanımlar cenaze camiye götürülene dek evlerini asla süpürmezlerdi.

Osmanlı evinin vazgeçilmez eşyası olan bu güçlü, ama değeri düşük süpürgenin diğer maharetlerinden biri de kötü ruhları evden kovmasıydı! Şeytanın baş düşmanı kabul edilen süpürge, evdeki kirlerle birlikte kötülükleri de süpürür, dışarı atardı. Yolculuğa çıkan birinin ardından da odalar süpürülmezdi yine. Odaların yarısını süpürmek de iyi değildi. Çünkü böyle yapılırsa "migren"e tutulunurdu!..

Bu ilginç âdetlerin kısmen de olsa, bazı yerlerde hâlâ sürdürüldüğü bilinir. Eski Osmanlı ev geleneklerinden ilginç olan bir diğeri, "yanan mangalı suyla söndürmemek"ti. Bu, o aile ocağının sönebileceği anlamına geliyordu çünkü. Ayrıca gece eve yatıya kalanlar için serilen döşekler sabah olup da kaldırılırken, önce baş kısmından toplanır, ayak tarafından toplayıp katlamak ise uğursuzluk sayılırdı. Odalarda yerlere serilen yataklar içinde eğer biri yaşama veda etmişse, sadece bu yatak ayakucundan başlanarak kaldırılırdı.

İstanbul evi, Osmanlı Devleti'nin başkenti Dersaadet'in en önemli geleneksel yaşam görüntülerinin doğup yeşerdiği, hayat bulduğu, yıllardan asırlara yayıldığı ve toplumun var oluşunu simgeleyen bir "ekran" idi. Bu "çok gizli yuva"da yaşananlar, Osmanlı öyküsünün bütü-

nünü yansıtan düşsel bir odak noktasının tam merkeziydi. Kadınların dünyasına ayrılan harem ile erkek egemenliğinin simgesi olan selamlık, "ince bir duvar ve hep kapalı olan bir küçük kapı"yla birbirinden ayrılmış olsalar bile, haremin de, selamlığın da üstlerini örten tek bir damın altında birbirlerine sıkı şekilde sarılıyorlardı. O damın altını, evin reisi ve evin anası şekillendirip geliştiriyordu.

Misafir, bir İstanbul evi için son derece önemliydi ve en ayrıntılı hazırlıklar, misafirler için yapılırdı. Evin reisi olan erkek, ilk kez tanıştığı bir misafirin veya tanıştırıldığı bir dostunun, merhabalaşma adına bizlerin şimdi yaptığı gibi elini sıkmazdı, böyle bir alışkanlık yoktu. Hatta son dönemlerin en önemli fikir adamlarından biri olan Dr. Abdullah Cevdet bile, bu tavrı fazlaca "sert" bulduğunu ifade ederdi. Bununla da yetinmez, el sıkma âdetinin İngilizlerden alınma bir "kopya" etik uygulama olduğunu savunurdu. Bunun yanında, Osmanlı kadınları arasında öyle uluorta el öptürme âdetinin de pek yaygın olmadığını söyler, bunun Cumhuriyet sonrası yaygınlaşan bir Alman geleneği olduğunu vurgulardı. Muhafazakârlığı ve geleneklerine sıkı sıkıya bağlılığı ile tanınan İstanbul erkekleri, mahallelerini gözleri gibi korurlardı. "Mahallelilik" çok önemli bir kavramdı. Erkeğe göre, İstanbul'da bir "bekâr" ile bir "namus düşmanı" neredeyse aynı anlamı taşırdı ve sırf bu nedenden, bekârlar mahalleye sokulmazdı. Bu biçare bekârlar çoğu zaman, özellikle çarşı bölgelerinde bulunan izbe bekârhanelerde kalırlardı.

Mahalleli kadınların ise, her nasılsa buralarda bir yerde bir ev edinmiş veya eşi ölmüş ya da boşanıp bekâr kalmış bir erkeğin evini ziyaret etmesi yahut da tanımadığı bir erkeği evine davet etmesi söz konusu bile edilemezdi. Eğer mutlaka görmesi gereken biriyse de ancak, evinden bir erkekle o "bekâr evine" gidebilirdi.

Basit ahşap evler, köşkler, muhteşem konaklar... İstanbul evleri!.. Her biri diğerinden ayrı, içlerinde nice anıların yaşandığı "sırlar ülkesinin konutları!" Zenginiyle, yoksuluyla, sessiz ve sakin İstanbul sokaklarını onurlandıran haneler... Yoksulun ahşap evi çok mütevazı görünürdü. Ama konukseverliğin dorukları yaşanırdı oralarda. Zenginin, varlıklı ailelerin evleri de öyleydi. Hatta "han-ı yağma" ile daha da ileri boyutlara taşınırdı bu zengin konaklarındaki geleneksel yaşamlar. Zenginin konağı, yılda bir kez "yağma"ya açılırdı, fakir ahali gelsin de burada işine yarar bir şeyleri alıp götürsün diye! İşte böyleydi o evler, o efsanevi konaklar!

Ya cumbalar! Ahşap ve pek çoğu iki katlı olan hanelerin üst katlarının ön tarafında, "eli böğründeler"in alttan desteklediği pencereli çıkıntılar!.. Burası, evin hanımının sokağı seyrettiği bir sosyal mekân idi

neredeyse. Kadın, sokakla ilişkisini, bu cumbanın penceresinden o sokağı ve gelip geçenleri seyrederek kurardı. Bu cumba aynı zamanda, eve karşı olumsuz bir girişimde bulunabilecek kimseleri de önceden görüp evin savunulmasını kolaylaştırdığından gerekli ve geleneksel bir mimari biçimdi.

Evlerin odaları, merdivenleri tertemizdi. Tahta dolaplar, yatakların konulduğu yüklükler, pabuçların yerleştirildiği bölmeler mis gibiydi ve içlerine örtüler serilirdi. Ayakkabılarla eve girmek alışkanlığı yoktu. Mutfaklarda kışlık yiyecekler değişik kaplarda muhafaza edilirdi. Sakaların getirdiği sular bahçedeki bir küpe boşaltılır ve genellikle bu küpler de toprağa gömülü dururdu. Bu vesileyle sular hep soğuk kalırdı. Evin alt katlarında genellikle demir parmaklık bulunur, bu yapılmazsa demir görüntüsü verilmiş ahşap parmaklıklarla yetinilirdi.

Şimdi ise, bomboş ve çok sessiz artık o eski ahşap İstanbul evleri... Günümüze ulaşanların sayısı pek fazla olmasa da, Zeyrek, Süleymaniye, Eyüp, Muhtesip İskender, Sultanahmet, Akbıyık, Üsküdar, Kuzguncuk, Sarıyer gibi, geleneksel İstanbul semtlerinin, mahallelerinin göz alıcı ahşap konutları, Kadıköyü'nün artık tek tük kalmış muhteşem konakları, önlerinden geçen her gezgine "hane öyküleri"ni anımsatmaya çabalayarak, yine varlıklarını sürdürmeye gayret etmektedirler.

HALİÇ'TEN KARADENİZ'E BİR DEMİRYOLU!

Osmanlı Devleti, 1856 ve 1922 yılları arasında, imparatorluğun çeşitli yerlerinde tam 8434 km. demiryolu döşemiştir. İlk hat, 1856-66 arasında İzmir-Aydın arasında kurulmuştu. Devletin bu konuda yetişmiş eleman sıkıntısı vardı. Tek çare, bu eğitimi verecek okulların açılmasıydı. İlk olarak İzmir'de açılan bir okul, demiryolcu yetiştirmeye başladı. Bunun ardından İstanbul Yeşilköy'de "Şimendifer Okulu" adıyla bir eğitim kurumu faaliyete geçti. Rağbet hayli fazla oldu bu okula ve 1915 ile 1918 arasında tam 1040 personel diploma aldı.

Bu kara yıllardaki savaşlar nedeniyle başkent İstanbul çok büyük ekonomik ve sosyal sorunlarla baş başa kalmış ve adeta bir "yaşam savaşı" vermeye başlamıştı. Ahali perişan durumdaydı ve yarı aç yarı tok geziyor, evlerini ısıtacak kömür dahi bulamıyordu. Vapurlar da büyük sıkıntılar içindeydi ve makinelerin çalışması için gereken kömür alınamıyor, bu nedenle de ulaşım büyük ölçüde aksıyordu. Tek çare, Kâğıthane ile Terkos arasında, ormanlar içinden ve eski su kemerlerinin gözlerinin içinden geçen bir demiryolu yapabilmek ve Karadeniz kıyısındaki Çiftalan'dan kömür çıkarıp bunları İstanbul'a nakledebilmekteydi.

Çiftalan-Ağaçlı bölgesinin kömür yatakları oldukça zengindi. Ama kalite yönünden pek verimli değillerdi. Yine de bu yokluk ve işgal günlerinde o kömürler İstanbullulara gerçekten birer "kara elmas" gibi görünüyordu. Ağaçlı'dan elde edilecek kömürler, en emniyetli şekilde ancak bu demiryolu ile Haliç'e ulaştırılabilirdi, çünkü Boğaziçi'nden geçmek çok tehlikeliydi.

I. Dünya Savaşı'nın ilanıyla Çanakkale Boğazı'nın kapatılması ve İngiltere'den alınan kömürün İstanbul'a ulaştırılamamasından kay-

naklanan büyük sıkıntılar nedeniyle, bu demiryolunun bir an önce devreye sokulması gerekiyordu. Sadece Zonguldak'tan, son derece tehlikeli ve çok zahmetli bir deniz yolculuğu ile başkente getirtilen kömür ise ihtiyacı karşılamaktan oldukça uzaktı. Bu durumda şehir hatlarında çalışan vapurlar, az kömür tüketmek için zorunlu olarak seferlerini azaltmaya başladılar. Eğer, bin bir eziyetle Zonguldak'tan getirilen kömür miktarı artıyorsa, vapur seferleri de buna paralel şekilde çoğaltılıyordu.

Kâğıthane-Terkos demiryolu hattının açılması düşüncesiyle ilk aşamada, bu hattı düşman saldırısından korumak ve emniyetli bir şekilde aktarım yapmayı sağlamak için, Üsküdar-Selimiye'de bir "Şimendifer İşletme Taburu" oluşturuldu 1908'in Aralık ayında. Bir yıl sonra da Ahırkapı'da ikinci bir tabur hizmete girdi. İstanbul'un pek çok okulunda her zaman uygulandığı gibi, daha sonra bu iki kuruluş birleştirildi ve tabur, "Dersaadet Şimendifer Alayı"na dönüştürüldü.

9 no'lu kilometre taşı

O yıllarda İstanbul hükümeti, Ağaçlı'daki kömür havzalarına el koymuştu. Kâğıthane'den buraya kadar olan 45 km.lik "dekovil hattının" yapımına ise, ancak 1915 yılının Şubat ayında başlanabildi. Çok süratli çalışılarak, bu zorlu iş kısa sürede tamamlandı ve Aralık 1916'da dekovil hattı bitirildi. Dışarıdan alınan ve işleyeceği rayların arasındaki mesafe sadece 60 santim olan küçük vagonlar ve bunları çekecek minik lokomotif, olabildiğince gizli Yeşilköy'e indirildi. Çeşitli malzemeler, demiryolu ekipmanları hızla buradan Haliç'in karşı kıyısındaki Kâğıthane'ye nakledildi. Cumhuriyet döneminde yeni Demiryolu Teşkilatı'nın genel müdürü olan Ahmet Muhtar Bey, bu Kâğıthane-Terkos dekovil hattı için pek çok emek harcamıştı.

Hat, 1983'te devre dışı bırakılan ve 1914'te İstanbul'a elektrik veren eski santral binası istasyonundan başlayarak ve orman içlerini takip ederek, kıvrım kıvrım Karadeniz kıyısına doğru ilerliyordu. Kalkıştan sonraki ilk istasyon olarak, Sultan Abdülaziz'in 1861'de yaptırdığı Atiye Sultan Kasrı (harabeleri onarılıyor) önündeki "Koşu yolu" belirlenmişti. Buraya Enver Paşa İstasyonu denirdi o zamanlar. Sonraki istasyonlar ise, Cendere Boğazı yakınındaki tarihi pompa istasyonundan (bu da onarılıyor), Aziz Paşa'dan ve Kırık Kemer'den (Kovuk kemer) geçiyor, bunların arasına da gidilen ve kalan kilometreleri belirten mesafe taşları konuluyordu. Bunların bazıları günümüze ulaşmıştır. Dekovil hattı Uzun Kemer'den sonra ikiye ayrılıyordu. Sonra Ayvad Ke-

meri'nin "en sol gözü"nden geçerek ormana doğru yol alıyordu uzun dekovil yolu.

Hattın geçtiği Cendere Boğazı'nın suyu çok ünlüydü ve gür akardı eski günlerde. Hatta bu su, Kâğıthane'deki baruthanenin çarklarını çevirmek için de kullanılırdı. Evliya Çelebi'miz ayrıca, Galata'dan gelen bazı Frenklerin bu suda kaplumbağa tuttuklarını, bazı hastalıklara iyi geldiğine inandıkları için etlerini afiyetle yediklerini anlatır.

Bu arada Kemerburgaz'dan sonra arazi şartları demiryolunun geçmesine uygun olmadığından, çok hızlı çalışılarak yamaçlar arasında ahşap köprüler kurulmaktaydı. Kemerburgaz'a varmadan önce, dekovil rayları eski su kemerlerinden biri olan Eğri Kemer'in bir gözünden geçirildi. Çalışmalar başarıyla tamamlanınca, Ağaçlı havzalarından elde edilen kömürler hızla Haliç'e aktarılmaya başlandı. Bir ara kömür üretimi günde 800 tona kadar çıktı. Bu çok sevindiriciydi gerçekten.

Harp yıllarının çok tehlikeli günlerinde iyi işler beceren bu hat, pek yeterli olmasa da İstanbul'un kömür gereksinimini önemli ölçüde giderdi. Emektar dekovil hattı artık görevini tamamlamıştı. 1920'lerden sonra bir daha da çalıştırılmadı. Cumhuriyetle beraber Türkiye'nin her karış toprağı özgürdü artık. İşlevsiz kalan ve kahramanlık öyküleriyle sarmalanmış emektar dekovil hattı 1950'li yıllara dek orman içinde yazgısına terk edildi. Hele sonraları kimsenin aklına gelmedi, vaktiyle burada bir tarihi demiryolu hattının bulunduğu. Çürüdü gitti, raylar, traversler, eski rakamlarla yazılmış kilometre taşları... Hepsi kayboldu.

Yakın yıllarda, bu tarihi hat güzergâhının ortaya çıkartılması için etkin çalışmalara girişildi. Çok sıkıntılı bir dönemin anılarını taşıyan bu eski dekovil hattının izlerine bile zorlukla ulaşılabildi. Şimdilerde ise, ilgili belediye takdire değer çalışmalara girişti ve bu anıları kitaplaştırdı.

Umuyorum ki, baştan sona kadar gidip gördüğüm, gezdiğim ve incelediğim bu ilginç tarihi orman yolu, başka gezginlere, tarih severlere de açılır ve yol boyunca onlara gösterebilecek birkaç anı parçasıyla birlikte, İstanbul'umuz yeni bir kültür ve tarih güzergâhı daha kazanmış olur.

"ABDULLAH" İÇİN, "İRADE-İ SENİYYE"

Galata'da açılan ilk Türk lokantası "Abdullah" idi. 19. yüzyılın geç dönemlerine dek Galata ve Pera, daha çok gayrimüslimlerin "at koşturduğu" bir bölgeydi. Pek çok ticari faaliyeti onlar yürüttüğü gibi, kültür, yeme-içme gibi sosyal etkinliklerde de çoğunlukla gayrimüslimler söz sahibi idi.

Abdullah, 1888'de Galata'da işe başladı. Fakat dediğim gibi, bu bölgede gayrimüslimler dışında, bir Müslüman'ın böyle lüks lokantacılık işlerine girişmesi pek hoş karşılanmadığı için, ister istemez müessesenin adı "Viktorya" olarak benimsendi ilk zamanlarda. Böylelikle bir "alışma" süreci yaşanacak ve tepki çekmeden işler yürütülmeye çalışılacaktı. Abdullah, ilk açıldığında içkisiz bir lokanta işleviyle hizmet verdi. Ama sonradan işler iyi gitmeye ve tanınmış müşteriler gelmeye başlayınca, zorunlu olarak içki servisi de gündeme geldi. Fakat, bu noktada sorun büyüktü. Çünkü içki izninin padişahtan alınması gerekiyordu.

Şansın da yardımıyla işler umulduğu gibi gitti ve II. Abdülhamit'in "irade-i seniyye"si ile içki ruhsatı alındı. Artık müşteriler, yemekle birlikte içki de içebileceklerdi Viktorya'da. Lokantanın gerçek ve anılara kazınmış güçlü ismi "Abdullah" ise ancak iki yıl sonra, 1890'da konabildi. Abdullah Lokantası, çağdaş atılımlara devam etti ve iç mekânda kadınlar için de "ayrı" bir bölüm açtı. Lokantanın yeri, şimdi Fındıklı sahilinde duran eski Cemile ve Münire sultanların sahilsaraylarına (sonradan Meclis-i Mebusan, daha sonra Güzel Sanatlar Akademisi ve şimdi ise, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi binaları), çok yakın olduğundan, şık giysili mebuslar, üst düzey devlet memurları sık sık yemek yemeye Abdullah'a gelirlerdi.

Sonraki yıllarda da bu seçkin konumunu koruyan lokanta, 1920'li yıllarda Beyoğlu-İstiklal Caddesi'nde, şimdi de görülebilen Rumeli Han'ın alt katına yerleşti. Lokanta yer değiştirdiğinden, içki ruhsatının yeni padişahtan yeniden alınması gerekiyordu. Osmanlı Sultanı VI. Mehmet'e (Vahdettin) başvuruldu ve ondan da "Beyoğlu-Abdullah" için bir "irade-i seniyye" alındı.

Ünü Beyoğlu'nda, hatta İstanbul'un hemen her yerinde iyiden iyiye artan Abdullah, bu kez Emirgan Korusu içindeki yeni ve üçüncü yerine taşındı. Beyoğlu-Abdullah ise kapatıldı. Abdullah yakın yıllara dek öylesine geniş bir müşteri profili elde etti ki, dünyanın çeşitli ülkelerinden gelen pek çok devlet başkanı ve yetkilisi artık buraya uğrar oldular. Böylece "Abdullah" adı, İstanbul'un unutulmaz anı sayfalarından birine yazılmış oldu.

20. yüzyıl ortalarından sonra Abdullah gibi, başka şık ve çağdaş lokantalar da açılmaya başlandı İstanbul'da. Sahibinin adını taşıyan "Pandeli" de bunların en tanınmışlarından biriydi. Pandeli Çobanoğlu 1887'de doğmuştu. İstanbul'un turistik lokanta serüveninin başlangıcı çok eski değildir ve ancak 60-70 yıl öncelerine dek gider. Turistik lokanta işletmeciliği 1955 yılında, o günlerde 68 yaşında olan işte bu Pandeli'ye verilmişti İstanbul'da.

Yeme-içme ve gece yaşamına düşkünlüğü ile tanınan, sevecen kişiliği ve renkli yaşamı ile de bir hayli ilginç birisi olan Pandeli, at yarışlarına çok düşkündü. Geceleri de arkadaşlarıyla Eminönü'ndeki eski saz evlerindeki eğlencelere katılmaktan pek hoşlanırdı.

SU ÖYKÜLERİ

Osmanlıların fetihten sonra İstanbul'da ilk işleri, Müslüman mahalleleri kurmak, buralara su getirmek, çeşmeler yapmak oldu dersek, bu doğru bir saptama kabul edilebilir. Fetih günlerinde Bizanslılardan kalma su sarnıçları zaten işlevlerini yitirmiş durumdaydı. Ne açık ne de kapalı sarnıçlarda su bulunuyordu. Belki bazı küçük sarnıçlarda, konak ve saraylara ait birtakım yeraltı sarnıçlarında az miktarda su kalmış durumdaydı. Üstelik Türkler böyle durgun sulara itibar etmezler, mutlaka akan sulardan faydalanmayı yeğlerlerdi. Bunun için de, Türkler kent dışındaki ormanlardan su getirtmek için su kemerleri, yollar inşa etmişler, kimi zaman da Bizanslılardan kalma eski köprüleri geliştirerek kullanmışlardır.

İstanbul'daki en eski su tesisi, 2. yüzyılda Roma İmparatoru Hadrianus'un Trakya ormanlarından Haliç kıyılarına su getirttiği köprü idi. Daha sonra 4. yüzyılda Valens, Atışalanı yakınındaki Mazul Kemeri'ni ve Saraçhane'deki kendi adıyla bilinen dev su köprüsünü inşa ettirerek, çok uzaklardan Beyazıt Meydanı'ndaki "Nimpheum Maksimum" havuzuna dek suyu aktarabilmeyi başarmıştı.

Ama Bizans döneminden de önce pagan çağlardan kalma başka bir su tesisi daha vardı İstanbul'da. Topkapı Sarayı'nın bulunduğu eski "Akropol Tepesi"ndeki "Tropaion Meydanı"nda görülen "Akhileus Hamamı"ydı bu tesis. Sonra bunların üzerine Bizans, bunun yerine de Osmanlı su tesisleri, yüz yılları aşarak ve birbirlerinin devamı olarak inşa edildiler.

Fatih döneminde yapımına başlanılan "Halkalı su sistemi" ise, Osmanlıların en eski su tesisidir. Fatih, Beylik, Turunçluk su yolları Fatih Mehmet döneminde, Mahmut Paşa ve Beyazıt su yolları ise daha sonraki yıllarda yapılmıştır.

16. yüzyılda su sistemleri, gelişiminin doruğuna ulaşmıştı. Mimar Sinan, dahiyane buluşlarıyla bu işte de hünerini göstermiş, çeşitli köprüler kurmuştur. Bu dönemde, Mihrimah, Ebussuud, Cerrahpaşa su sistemleri devreye sokulmuş, Kırk çeşme tesisleri yaşama geçirilmişti. Bu tesis, İstanbul'da yaptırılan "40 çeşme" ile birlikte, Büyükdere yakınındaki Ortadere, Bakraç Deresi, Belgraddere gibi doğal suları diğer çeşmelere yönlendirerek nam salmıştı. Daha sonraki yıllarda çeşme sayısı kırkları çok aşmış olduğu halde, bu "Kırkçeşme" adı hep devam edegelmiştir.

Kaynağından çıkan suları bentlerde toplamak, sonra da bunları yeraltı künkleriyle, tünelleriyle kent çeşmelerine dek getirebilmek çok zahmetli bir işti. Tünellerin yüksekliği 175, eni ise 55 santim kadar olurdu. Gerektiğinde içine girilip kontrol edilir, bu esnada görevli, beline dek çizme giyerek künkteki suyun içinde dolaşır, bir sızma veya herhangi bir tıkanma var mı diye her yeri didik didik gözlerdi. Bu daracık mekânlarda rahatlıkla soluk alınabilmesi için ise, her 30-40 metrede hava bacaları açılırdı.

Bu büyük bentlerde toplanarak kentin çeşitli yerlerindeki çeşmelere suların dağıtıldığı yollar vardı İstanbul'un dışında ve içinde. Bunların bazıları, membası Bayrampaşa civarındaki Yahudi mezarlığı yakınında bulunan Kocamustafapaşa su yolu, yine aynı mekândaki Tavukçuoğlu Bostanlığı'ndan çıkan ve adını Haseki Kadınlar Hastanesi köşesinde bugün de görülebilen Kasım Ağa Mektebi'nin civarındaki Taş tekneler makseminden alan Kasım Ağa su yolu, yine kaynağı Bayrampaşa-Maltepe civarında bulunan Laleli-Mahmutpaşa su yolu idiler.

Hekimoğlu su yolları ise, İkitelli uzağındaki Çıfıt Boğazı'ndan çıkardı. Bakırköy-Osmaniye su yollarının kaynağı, Yenibosna, Ferhat Paşa Çiftliği yakınlarındaydı. Cerrahpaşa suları ise, Eyüp- Gümüşsuyu içlerindeki eski Çiço Çiftliği yakınındaki Başkuyular mevkisinden çıkardı. Turunçlu su yolunun kaynağı da burasıydı. Ebussuud suları, Fatih ve Sultan Selim su yolları, yine Eyüp, Demirkapı'daki Çiço Çiftliği merası yakınından gelirdi. Sultanahmet su yollarının başlangıcı ise, Topçular civarıydı. Saray çeşme suları da aynı yerden çıkar, kara surları üzerindeki Mevlevihane Kapısı ve Topkapısı arasından İstanbul'a girerdi. Buradan "Karanfilli bostan" içinde teraziye çıkar, sonra da çeşmelere dağılırdı.

Beylik su yolları Kemerburgaz gerilerindeki Kalfaköyü'nden, Beyazıt su yolları ise, Küçükköy'ün gerilerinden gelir, sonra Demirkapı'yı aşarak Topçular yoluyla Edirnekapısı'na, buradan da Karagümrüğü su terazisine ulaşırdı. Süleymaniye su yollarının çıkış noktası ise,

Büyük Derbent yakınındaki Pirinççi merasıydı. Köprülü suyunun çıkış noktası, aynı bölgedeki Karaahmetli Çiftliği idi. Bir başka önemli su kaynağı olan Zincirli su yolları, Sultan II. Mahmut'un hayır eseriydi ve Topçular'dan gelirdi İstanbul'a. Bu 16 su yolunun tümü, "Halkalı su sistemi"nin birer parçasıydılar.

17. yüzyılda ise, Köprülü, Sultanahmet, Sarayçeşme su tesisleri tamamlanmıştı. 18. yüzyıla gelindiğinde, Hekimoğlu Ali Paşa ve Nuruosmaniye su yolları İstanbul'un önemli su arterleri oldular. Ama bunların belki de en önemlisi Süleymaniye su sistemiydi. Suyu Belgrat Ormanı'ndan getirtilen ve 1555 yılının Eylül ayında başlanılıp 1563'ün Ekim ayında hazır olan Kırk Çeşme Tesisleri, dev ve çok damarlı bir su yolu olarak İstanbul'un su tarihindeki yerini almıştı. Bu görkemli tesisin Moğlova-Uzun Kemer bölümleri, 20 Eylül 1563 tarihinde, yani tamamlanmasının hemen öncesinde yaşanan bir su taşkını nedeniyle zarar görmüş ve Mimar Sinan 1564 tarihinde hızla onarmıştı.

Kanuni'nin bu muazzam girişiminden önce sular çeşmelerden boşa akardı. Sonra bu çeşmelere "lüle", yani musluk takılmasıyla sorun büyük ölçüde halledildi. Buna karşın bazı insanlar bu muslukları istememiştir. Onlara göre sular, bahçe ve bostan sulamak için kendilerine bahşedilmişti ve bunun engellenmesi gereksizdi. "Akarsa aksın boşa... Lüleye rızamız yoktur," diyerek dikleştikleri bile görülmüştü bu düşüncedeki insanların. Üstelik bu cahil adamlar lüleleri kaldırtmaya çalışarak, bazı sipahilerin de kafalarına girdiler. Durum Kanuni'nin kulaklarına ulaşınca, sultan sert çıktı tabii; "Çeşmelere burma lüleler konuldu. Bunları engelleyen sipahiler ve sair kullarım ise, derhal kapıma arz eylesinler. Eğer vakıftan biriyseler ve maaş alıyorlarsa, bunlar da engellensin. Yok eğer, ahaliden birileriyse bu insanlar, yakalanıp kendilerine derhal iyi bir sopa çekilsin! Lüleyi kasten açık bırakanların da haklarından gelinsin!"

Osmanlı su yolları ve sistemlerinin düzenini sağlamak, güzergâhlarını korumak için birtakım memurlar ve muhafızlar görevlendirildi. Keşif memurları, su yollarını sık sık teftiş ve suları muayene ederlerdi. Ayrıca korucular vardı ve bunlar da ana su mecralarını, köprülerini ve çevrelerini dolaşırlar ve bir sızıntı olup olmadığını gözlerler, aksi giden bir şey olursa da derhal Su Nezareti'ni haberdar ederlerdi. Bağ ve bahçelere su çekilip çekilmediği sık sık kontrol eder ve bendlerin çevrelerindeki ağaç katliamlarını da engellerlerdi.

"Çavuşlar" ise her gün muntazam biçimde maksemlerde ne kadar su kaldığını yetkililere haber verir ve gerektiğinde diğer görevlileri nezarete götürürlerdi. Bent muhafızları, hep bu su bendlerinin başlarında durur, herhangi bir tehlikeye karşı onları korurlardı. Bununla bir-

likte, özel bir araziye ayrılmış bir su varsa, sahibi bunu dilediği gibi kullanabiliyordu. Herhangi bir vakfın elindeki suyun artan kısmı ise başka tesislere verilirdi. Nurbanu Sultan'ın günümüzde Çemberlitaş'ta halen faaliyetlerini sürdüren hamamı için beygirlerle çekilerek buraya aktarılan suyun artan kısmı, vakıf çeşmelerine verilirdi. Buradan elde edilen bir miktar para ise o beygirler için kullanılırdı.

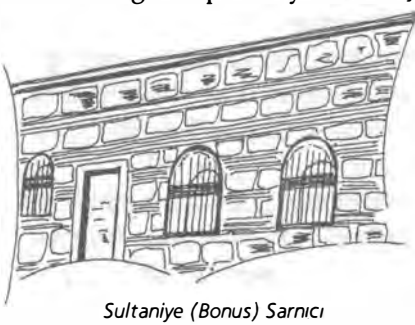
Akan suyu kullanıp durgun suya itibar etmeyen Osmanlı bu şekilde muazzam bir "su örgütü" kurmuş ve eski Bizans sarnıçlarını tamamen unutmuştur. Durum böyle olunca, dev kapalı sarnıçlar kaderlerine terk edildi. Günümüzde hâlâ kurtarma kazılarına devam edilen Zeyrek'teki devasa sarnıç da yanı başındaki Pantokrator Kilisesi'nin (Zeyrek Camisi) ve mahallenin su deposuydu 12. yüzyıl ortalarında. Osmanlılar bunun üzerine bir cami ve içinde Evliya Çelebi'nin de eğitim gördüğü bir medrese yapmışlardı.

Bu eski sarnıçların çoğunun içleri bataklığa, çamur deposuna, daha sonra da toprak yığınına dönüştü, kapandı. Osmanlılar bunların iç mekânlarını, havası loş ve nemli olduğu için iplik örme işinde kullanmaya başladılar. Binbirdirek Sarnıcı da bir süre bu işlevle kullanılmıştı.

İstanbul'un bir başka büyük sarnıcı ise, günümüzde Eminönü belediye başkanlığının (eski Şehremaneti dairesi) üzerinde durduğu "Teodosius Sarnıcı"dır. Buna Osmanlılar Şerefiye Sarnıcı derler. 1909'dan önce Arif Paşa'nın mülkü olan devasa sarnıç, bu tarihten sonra Şehremaneti'ne devredilmişti. 1600 yaşından büyük olan sarnıç ortalama 25x50 metrelik bir alanı kaplar. 1912'de onarılıp başkentin o çok sıkıntılı dönemlerinde bir ara kullanılmaya çalışıldıysa da bundan vazgeçilmişti.

Fatih'in kurduğu eski Saraçhane Külliyesi'nin yerinde de Bizans'tan kalan bir sarnıç olduğu iddia edilir. Saraçhane'nin ortadan kaldırılmasıyla birlikte sarnıç arazisi toprakla doldurulduğu ve üzerinden Fatih'ten Edirnekapı'ya uzanan Büyük Karaman ve Fevzipaşa caddeleri geçirildi.

Bir diğer kapalı büyük sarnıç ise, Yavuz Selim'deki "Bonus Sarnıcı"dır. Şimdi onarılmıştır ve lokanta olarak "Sultaniye" adıyla hizmet vermektedir. Yanı başında ise aynı isimli dev açık sarnıç vardır. Bu Bonus, 620'lerdeki Avar saldırılarını püskürten kumandandı. Öldüğünde, Samatya'da halen duran Studion Manastırı'na (İmrahor Camisi) gömmüşlerdi onu.

Sultaniye (Bonus) Sarnıcı

Hebdemon Sarnıcı duvarları

İstanbul'da halen tüm görkemiyle ve devasa duvarlarıyla ayakta duran Bizans açık sarnıçlarından bir diğeri ise, Zeytinburnu ile Bakırköy arasındaki "Hebdemon Açık Su Sarnıcı"dır. Günümüze ulaşamayan veya henüz yerleri saptanamayanlarla birlikte, bu sarnıçların tümü, asırlar boyunca Doğu Roma İstanbul'unun su gereksinimini büyük ölçüde karşılamışlardı. Daha büyük olan ve 1500 yıllık Ayasofya külliyatına ait Yerebatan (Bazilika) Sarnıcı ise, Osmanlılarca bir süreliğine Yerebatan Ahırı adıyla kullanılmıştı. İçinde hayvanların barındırıldığını sanmayın bu isme bakıp. Ahırdan kastettikleri, buranın bir çöp ve çamur deposu gibi görünmesinden dolayı idi. Bir zaman sonra bu önemli mekâna bir işlevsellik kazandırabilmek için, içinin boşaltılıp temizlenmesine girişildiği olmuştu. Böyle bir çalışmada, sarnıcın içinden 3700 beygir ve 2600 eşek yükü çamur çıkarılmıştır! Çok zahmetli olan bu işe para yetiştirmek de başlı başına bir sorundu. "Çerçöp subaşısı" Hasan Ağa'nın Hazine-i Amire'den çamur çıkarma işinde kullanılması amacıyla "bir miktar daha" para istediği kayıtlarda mevcuttur.

Sebiller ise, estetik yönden kusursuz denilebilecek, bir hayli süslü, bezemeli, dantel gibi işlenmiş mermer yüzlerin, çok sanatkârane yapılmış demir şebekelerle göz alıcı hale getirildiği anıtsal güzellikte ve değerdeki çeşmelerdi.

Olağanüstü güzellikte işlenmiş metal şebekelerin ön yüzlerindeki pencerelerini kapladığı bu narin çeşmelerin kaçı işleviyle kullanılıyor acaba bugün? Belki iki, belki üç! Üsküdar, Mahmut Hüdai'de ve Sirkeci'de yer alan Hatice Turhan Sultan'a ait görkemli sebil bunların ikisi... Diğerlerine ne oldu peki? Belki öylece, yalnızlık içinde duruyor yerinde, ama susuz!..

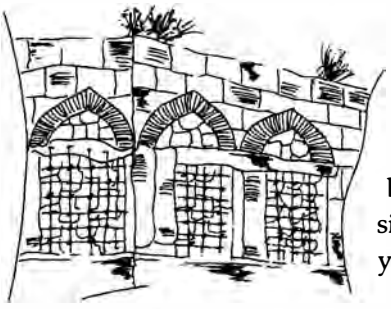
60-70 sebilden geriye kalan 25-30 civarındaki güzelim sebilin durumu böyle işte! (Bana göre bu İstanbul sebillerinin hepsi çok güzel. Ama iki tanesi var ki, gönlümde onların yerleri biraz daha farklı; Biri, Azapkapı'daki Saliha Sultan Sebili, diğeri ise, Beyazıt'taki Patrona Hamamı'nın arkasındaki Sadr-ı Esbah Hasan Paşa Medresesi'nin önündeki harikulade sebil.)

Bunlarla birlikte, sebillerin bir tanesi var ki, onu her gördüğümde, o perişan haline bakıp içim cız eder. Çarşamba taraflarına yolunuz düşerse eğer, Yavuz Selim'e doğru ilerleyen ana cadde üzerinde ve sağ

kolda görebilirsiniz, ha yıkıldı ha yıkılacak 18. yüzyıldan kalan Benlizade Ahmet Reşit Paşa Sebili'ni!

İstanbul'un bir başka güzel sebili ise, Ayasofya Meydanı'nda, köşe başındadır. Bir dünya başyapıtı olan Ayasofya Müzesi'nin avlusunda, eski "vaftizhane" yapısından dönüştürülen türbede iki Osmanlı sultanı vardır; I. Mustafa ile Sultan İbrahim. Mabedin, Topkapı Sarayı'na giden köşesindeki o güzel sebili, ölmeden önce bir hayır eserim olsun ve ahali suyundan içtikçe beni hatırlasın düşüncesiyle, işte o avluda yatan Sultan İbrahim yaptırmıştı (Bazı kaynaklar Nevşehirli Damat İbrahim Paşa olduğunu söylerler). Şimdi bu da "büfe"dir! Zamanında gelen geçene bedava su ve şerbetler verilen o güzelim sebillerin bazılarında sandviç satılıyor şimdilerde. Su da var aslında, ama pet şişede ikram ediliyor tabii ki, yani parayla!

Osmanlı başkenti İstanbul'u adeta su cennetine çeviren görevliler ve hayır sahipleri, yeni yeni su kaynakları da keşfederek bunları payitaht ahalisiyle buluşturmakla kalmamış, iyi suyun nasıl olması gerektiği meselesiyle de ilgilenmişlerdi. O günlerde her yanı son derece iç açıcı doğal bir görünüme sahip olan İstanbul'un, hemen her kırlık, yeşillik bölgesinde, nefis içimli yeni pınarlar bulunuyordu. Eyüp'ün "Nazır Ağa suyu"ndan tutun da, İstinye'nin "Tokmak suyu"na dek, şehre uzak doğal kaynaklardan elde edilen sular, lezzetlerine doyulamayacak sulardandı. Üsküdar'ın Kayış Pınarı, Kısıklı ve Sultan Çiftliği, Kâğıthane'nin Mirahor Köşkü, Anadolu Hisarı'nın Amucazade Hüseyin Paşa, Emirgan'ın Narhçı suyu, İstanbul'un başlıca şifalı su kaynaklarıydı.

18. y.y. Benlizade Ahmet Reşit Paşa sebil ve medresesi - Çarşamba

Osmanlı su uzmanları, hangi su nasıldır, nerenin suyuna ne isim verilir, iyi su nasıl içilmelidir, konularında gerçekten "alim" olmuşlardı. "Her canlıyı sudan yarattık," gibi önemli ve kutsal sözlerin ışığında yol alan bu uzmanlar, su ile ilgili yazılar da yazmışlar ve bu satırlarda, "Nisan yağmuru suyunun içine yirmi beş dirhem razaki üzümü suyu katılıp bir çıkında kırk gün bekletilince, gayet saf ve şiddetli bir sirkenin elde edileceğini," tespit edecek denli bilgi sahibi olmuşlardı. "Yedi taştan süzülen su"yun iyice kaynatılmasıyla da saf bir lezzet elde edilebiliyordu.

"Su alimleri" bu suları öyle güzel sınıflandırıp adlandırmışlardı ki, şimdi bile bunları okuduğumuzda, içtiğimiz sularla ilgili ne kadar az

şey bildiğimizi fark ediyoruz. Ayazma ve kaynarca suları (mâ-i uyûn), yağmur ve kuyu sularından yeraltı sarnıçlarına akıp biriken sular (mâ-i kanavat), kuyu suyu (mâ-i abar), deniz suyu (mâ-i bahr), kamışlık ve göl suları (mâ-i acam), sebzeliklerde kullanılan sular (mâ-i nez), acı sular (mâ-i mürr), kükürtlü su (mâ-i kibriti) gibi envai çeşit su cinsini son derece maharetle inceleyip bu suların ne ölçüde ve ne şekilde kullanılabileceğine dair bilgiler aktarmışlardı bizlere.

İstanbul'un Bizans dönemindeki su öyküleri de hayli ilginç ve dikkat çekicidir. Bizans başkentinde, kenti boydan boya kateden revaklı ve uzun caddeler boyunca sütunlar ve kemerlerden oluşan revaklı galerilerin altında güneş ve yağmurdan korunarak gezinen ahali, çeşmelerde serinliyor, ihtiyacı olan suları da buralardan temin edebiliyordu. Ama Doğu Roma başkentlileri için su sorunlarına tek çare, Konstantinopolis'te inşa ettikleri dev boyutlardaki açık su sarnıçları olmuştur tarihleri boyunca. Bizanslılar bu ilginç su biriktirme havuzu mimarisini Suriye-Filistin yörelerinden almışlardı. Bunun yanında, yine bir su deposu olan ve üstleri, sütunların tuttuğu kemerli tuğla kubbelerle kaplı olan kapalı su sarnıcı sistemini ise İskenderiye'den devşirmişlerdi.

Bugün İstanbul'da halen duran bu kapalı su toplama sistemlerinin en büyüklerinden biri olan Binbirdirek Sarnıcı'na, içindeki çok sayıdaki sütundan dolayı bu adı, Osmanlılar vermiştir. Asıl adı ise Filoksenus'dur. Bu bir soylu Roma senatörüydü ve sarnıcın üzerinde de konağı dururdu. Sarnıç sütunlarında görülen "NK" harfleri "Nika" sözcüğünün kısaltılmış şeklidir ve Konstantinopolis'in kurucu imparatoru I. Konstantinus'un anısına bu sütunlara kazınmıştır. Söylenceye göre, Konstantin bir gece rüyasında geleceğinin çok parlak olacağını ve bütün çatışmalardan zafer kazanarak çıkacağını müjdeleyen garip bir ses duyar. İşte, sarnıç sütunlarındaki bu harfler, onu "muzaffer" olarak tanımlayan simgelerdir.

Osmanlılar, Doğu Romalıların bu eski su sistemlerine, su köprüleri haricinde hiç itibar etmediler, ama su mühendisliğinde onlardan öğrendikleri pek çok şeyi kendi tasarımlarına başarıyla aktardılar. Maksemler, savaklar, anıtsal çeşmeler, su köprüleri, su terazileri gibi sistemlerin yapısal özelliklerinin, Bizanslılardan alınmış olması pekâlâ olasıdır. Topkapı Sarayı'nın girişi olan Bab-ı Hümayun'un solunda ve Soğukçeşme Sokağı'ndaki güzel ahşap evlerin sırasında bir su maksemi (depo) vardır. Bu, eski yıllarda saraya su sağlayan sistemin bir parçasıydı. Bu önemli su yolunun diğer bazı kısımları Ayasofya'nın karşısında halen görülebilir.

Hızlı tramvayın keskin dönüş yaptığı yer olan Million Taşı'nın arkasındaki yüksek su kulesi (terazi) ve bunun önünde, yol üzerinde te-

raziye bitişik şekilde duran 18. yüzyıldan kalma mermer Beşir Ağa Çeşmesi de bu su sisteminin parçasıydı. Beşir Ağa, saray harem ağalarının belki de en ünlüsü ve zenginiydi. Hayır hasenat sahibi biriydi, fakat, şana, şöhrete, paraya da fazlaca düşkündü. Bununla birlikte İstanbul'a pek çok çeşme hediye etmiştir. Unkapanı'nda eskiden var olan 16. yüzyıldan kalma Süleyman Subaşı Camisi'ni baştan başa onartmıştı. Kurduğu vakıftan paraları ödenmek kaydıyla, her yıl bu camide mevlit okunmasını da sağlamıştı. İstiklal Caddesi'ne açılan ve adını vaktiyle buradaki Asmalı Mescit'ten alan eserin yanında bir de güzel çeşme yaptırmıştı. Şimdi, bir bina duvarında kalakalmıştır bu çeşme.

İstanbul'un çeşitli mahallelerini çeşmelerle şenlendiren Beşir Ağa aynı zamanda iyi bir hattat olduğundan, bazı çeşme kitabelerini de yazmıştı. Bunlardan biri Fatih Kıztaşı'na yakındı. Lale Devri'nden hemen sonra, 1730'larda yaptırılmıştı Fatih semtinin su sorununa çare için. Ama sonra ne oldu, tahmin edin! Çeşmenin arsası çok beğenilmiş olacak ki, bazı gözü doymaz rantçılar o güzelim çeşmeyi parçaladılar ve bulunduğu yere apartmanlar diktiler! İşin bu yönünü başka sayfalara bırakalım dilerseniz.

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u aldıktan sonra, 4. yüzyılda Roma İmparatoru olan I. Teodosius devrinde Belgrat Ormanları içinde inşa edilmiş tarihi su kemerlerini ve aktarım hattının Cebeciköy- Bozdoğan Kemeri arasındaki bölümünü onartmış, bazı ilaveler yaptırmış ve yeni başkente su aktarmaya çalışmıştı. Ayrıca, Saraçhane'deki Bozdoğan Su Kemeri'nin (Valens Kemeri) alt tarafına, erken 20. yüzyıla dek görülebilen Kırk Çeşme adıyla bir tesis inşa ettirmiş ve buradan kent içindeki çeşmelere su taksimini sağlamıştı. Mimar Sinan ise 16. yüzyılda bu tesislerde bazı onarımlar ve ilaveler yaptı. Fatih zamanında "Beylik su sistemi" denilen bu su taşıma ve aktarma hattı, daha sonra Topkapı Sarayı'na da su vermeye başlamıştır. 18. yüzyılda Sultan I. Mahmut'un onartarak geliştirdiği bu tarihi su sistemi, eski İstanbul sularının izlediği güzergâhı ve teknik çalışmayı gözler önüne seren önemli bir kaynaktı.

Tarihi boyunca sürekli su sorunlarıyla uğraşmış olan İstanbul, hemen her noktadaki bol sayıda çeşmeleriyle, yeni keşfedilen pınarlarıyla belki de en verimli dönemlerini 18. yüzyılda yaşamıştı. Sanıldığının aksine, kaynak suları en çok İstanbul yarımadasında değil, Üsküdar yakasındaydı. İstanbul merkezi, yani Dersaadet, yeterli kaynaklara sahip olmadığından, ta Roma devrinde bile uzak orman pınarlarından kente su getirtebilme telaşına düşmüştü.

Abdülaziz döneminde İstanbul'un su sorunlarına bir çözüm bulabilmek endişesiyle, sultanın Paris gezisinden sonra Terkos Gölü proje-

sine ağırlık verilmiş, burada buhar gücüyle çalışan makinelerle kente su aktarmaya çalışılmıştı. Abdülaziz'in su sorununa eğilmesine neden olan olayların başında hiç kuşkusuz Paris'te gördüğü modern kent su sistemleri geliyordu. Bunlara benzer uygulamaları kendi başkentinde de hayata geçirmek istemişti sultan. Bunun üzerine dönemin belediye reisi Kamil Paşa derhal kolları sıvadı ve yanına bu konuda uzman olan mühendis Terno Bey'i aldı. Bu iki girişimci 40 yıllığına Terkos'un işletmesini üstlendiler 1874 yılında. Ama ne yazık ki, İstanbul'un su sorunlarına pek çok katkıları olacağı sanılan bu proje yürümedi ya da yürütemediler onu. Sekiz yıl sonra bir başkasına devretmek zorunda kaldılar. Bu arada İstanbul'da yeniden bir su darlığı başladı ve ancak 1889 tarihinde kente su verme işlemlerine geçilebildi.

Başkentin Anadolu yakası, bol doğal su kaynaklarına sahip olmasına karşın, bunları sağlıklı ve çağdaş yöntemlerle işletebilmek mümkün olamadığından İstanbul'un genelindeki su sorunu buralarda da kendini iyiden iyiye hissettiriyordu. Terkos işletmesi örneğinde olduğu gibi Elmalı Tesisleri için de bir imtiyaz anlaşması imzalandı 1885'de. Karabet Sıvacıyan'ın başkanı olduğu komisyon 65 yıllığına sağladığı imtiyaz hakkıyla tesisleri işletmeye başladı. İlk olarak Üsküdar, Kandilli ve Erenköy bölgeleri arasına su verildi. Fakat sonradan ne olduysa, Terkos'taki gibi işler ters gitmeye başladı. Bu kez de başka bir kuruluş, Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi devreye girdi ve Asya yakasında ancak 1894 yılında sağlıklı bir su dağıtımı yapılabildi.

Diğer bir önemli su şirketi de Hamidiye Su Şebekesi idi. Bu tesis, Kâğıthane-Cendere arasında bulunan tam 63 kaynak suyunu toplayıp Beşiktaş üzerinden Balmumcu Çiftliği'ndeki dev su havuzuna akıtıyordu. O günlerde Beyoğlu yakasına ve Boğaziçi'nin pek çok semtine, işte bu Balmumcu havuzundan su verilmekteydi.

19. yüzyılda kalabalıklaşmaya başlayan ve belediye hizmetleri açısından sıkıntılar yaşayan İstanbul'da, su ve kanalizasyon sistemlerinde de büyük aksaklıklar her zaman yaşanıyordu. Özellikle Fatih Külliyesi'nin güney kanadındaki Akdeniz medreselerinin pis suları semtin güneyindeki sokaklarına akardı. Fatih'in kuzeyindeki Haliç sırtlarında ve kuzeybatısındaki Karagümrük'te pek çok eski dönem çeşmesi olmasına karşın, bunların büyük kısmı kurumuştu. Buralarda neredeyse su yoktu. Hal böyle olunca birtakım suiistimaller yaşanmaya başladı tabii.

Balat sırtlarındaki Draman'da bir çeşme başına, yasak olmasına karşın bazı sakalar dadanmış ve bölgeye egemen olmuşlardı. Sanki su onlara aitmiş gibi sürekli haznelerini dolduruyor, mahalleliye su vermek istemiyor ve biçare halkı ellerindeki boş testilerle evlerine dönmek zorunda bırakıyorlardı.

Böyle olaylar su darlığı nedeniyle başka İstanbul semtlerinde de yaşanıyordu. Bir zamanların gürül gürül akan çeşmelerinin pek çoğu kurumuştu. Ortaköy ile Arnavutköy arasındaki Tezkereci Osman Efendi Camisi'nin altında 1680'lerde yapılan ve Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın kız kardeşine ait olan Köprülü Hemşiresi Çeşmesi, zaman içinde suyu akmadığı ve kupkuru kaldığı için, bulunduğu semte zamanla Kuruçeşme denmeye başlanmıştı.

Merkezden oldukça uzakta bulunan ve daha çok Anadolu veya Trakya yönünde, kente giriş bölgelerinde de birtakım çeşmeler kurulduğu olurdu. Bunlara "selam çeşmeleri" denirdi o zamanlar. Yani, herhangi bir nedenle İstanbul'a giriş yapanları o uzak yörelerde ilk olarak bu çeşmeler karşılardı. Onlardan geriye sadece bir iki adet kalmıştır. Bunlardan biri Haydarpaşa'daki İbrahim Ağa çayırlığının (şimdi burada devasa bir kapalı alışveriş merkezi var) Kızıltoprak çıkışında sağ köşedeki Ayrılık Çeşmesi'dir. 1746'da, Sultan I. Mahmut devrinin kapı ağalarından olan Ahmet Ağa'nın onarttığı bu tarihi çeşmenin önünde İstanbul'dan ayrılıyordu (!) insanlar. Bu çeşmeyi ilk olarak, Saraçhane'deki Bizans su köprüsünün dibinde külliyesi olan ünlü kapıağası Gazanfer Ağa yaptırmıştı 16. yüzyılda. Ama onu onaran kişiden dolayı Ahmet Ağa Çeşmesi diye de tanınırdı halk arasında. O zamanlar hacca gidecekler, kafileler halinde bu noktada konaklar ve İstanbul'a veda ederlerdi. Ama günümüzde, bu çok önemli çeşmenin bir yerine, bu bilgileri içeren bir tabela konulmasına ve önünden gelip geçen binlerce insana bilgi aktarılmasına, hiçbir yönetici veya ilgili (!) gerek görmemiştir ne yazık ki. Öyle kimsesiz şekilde kalakalmıştır yol kıyısında çeşme. Alt tarafı eski bir çeşme işte ne olacak! Düşünce maalesef bu! Yöreye ve çevresine Selamiçeşme adını veren de böyle bir çeşmeydi.

Kapalıçarşı'nın az aşağısındaki Çakmakçılar bölgesinde, 18. yüzyıl eseri olan Yeni Han'ın sokak köşesindeki çeşme ise, bir dönem İstanbul sakalarının işgaline uğrayan ilginç bir çeşmeydi. Bıçkın sakalar, ellerinde küplerle gelen insanlara, "Buradan su dolduramazsınız," diyerek engel oluyor ve bu zavallıları boş küpleriyle geri gönderiyorlardı. Günümüzde de yerinde duran bu tarihi çeşmeye bu nedenle Saka Çeşmesi denilmektedir!

Osmanlı devrinde kent ahalisi, çeşmelerin dışında, sokaklarda gezinip su satan sakalardan da su alırdı. Ama ne yazık ki İstanbul seyyar satıcıları arasında en az parayı sakalar kazanırdı. Bu durumu doğuran başka sebepler de vardı kuşkusuz. Bir kere, hem su ucuz hem de saka sayısı ihtiyaçtan fazlaydı. Belki de bu yüzden bazı çeşmelere el koymak zorunda kalmışlardı sakalar.

Fakat şu da var ki, özellikle son dönemlerde, giydikleri bembeyaz giysileriyle, üstlerinde defne dalı süsü olan ve temiz bir bezle örtülen pirinç su hazneleriyle, sık sık açılıp kapanmaktan parıl parıl parıldayan musluklarıyla, az kazançlarına karşın her zaman yaptıkları işle övünen ve sıcak günlerde müşterinin isteğiyle bardaklara su dolduran bu sakalar, çoğu kez yüzlerinden gülümsemeyi de eksik etmezlerdi. 20 paraya sattıkları bir bardak suyun ne denli önemli olduğunu vurgulamak istercesine sanki!

TALİHSİZ RASATHANEMİZ

Osmanlı devlet teşkilatındaki bozulma ve çözülmelerin yoğunlaşmaya başladığı dönem, 16. yüzyıl sonlarında saltanat süren Sultan III. Murat devrine rastlar. O yılların İstanbul'unda "ilmiye sınıfı" gerçekten de bir karışıklık içindeydi. Kimin ne söylediği, doğruların ne olduğu, nasıl bir eğitim sistemine karar vermek gerektiği tam olarak anlaşılamıyor, sıkıntılar ve tereddütler yaşanıyordu.

Ayrıca medrese eğitimi de yozlaşmaya başlamış, ilme, fenne, bilgiye karşı bir soğuma, bir ilgisizlik baş göstermişti. Bu konulara gerektiği kadar rağbet yoktu. III. Murat'ın isteği ve emriyle, Tophane sırtlarında, günümüzdeki İtalyan Kız Lisesi ve Venedik Sarayı civarında kurulan rasathane binasının, faaliyetlerine başlamasından kısa bir süre sonra yıkılarak ortadan kaldırılması, geriye gidişin açık bir kanıtı olarak belirginleşir.

O sıralarda müneccimbaşı olan Mustafa Efendi'nin yerine, Mısır'da kadılık yapan Takiyüddin Efendi İstanbul'a aynı görev için çağırılmıştı. III. Murat'ın müneccimbaşısı olan Takiyüddin Efendi, ilk iş olarak Galata Kulesi'ne rasat aletleri kurarak gökleri incelemeye koyuldu. Aslında yaptığı sultanının ilim anlayışına hiç uygun değildi. Çünkü II-I. Murat, Takiyüddin Efendi'yi geleceğe yönelik haberler vermesi, yani bir yerde falcılık yapması için görevlendirmişti. Rasathaneyi bu iş için kullandığını sanıyordu. Fakat işin aslı öyle değildi. Takiyüddin Efendi, hiç gerekli görülmediği halde "gökleri" inceliyordu!

Bu hiç istenmeyen (!) durumu sezen Şeyhülislam Ahmet Efendi, hemen gidip vaziyeti sultana anlattı ve Takiyüddin'i şikâyet etti. "Göklerle uğraşmanın memlekete hayır getirmeyeceği" konusunda Sultan Murat'ı ikna eden Ahmet Efendi, rasathanenin derhal yıktırıl-

ması konusunda verdiği fetvayı da onaylatmayı başardı. Bunun üzerine dönemin kaptanıderyası olan Kılıç Ali Paşa'ya bir "hatt-ı hümayun" verildi; rasathane, Tophane kıyılarından açılacak olan top ateşiyle yıkılacaktı!

Sultanın emrini derhal uygulamaya koyan Kılıç Ali Paşa, belirlenen güzergâhtan toplarını ateşleyip koca binayı bir daha kullanılmamak üzere yerle bir etti. Rasathane çok kısa ömürlü olmuş ve artık tarihe gömülmüştü 1580'lerin başında.

KARGAPULOS İLE "YEMİŞÇİ"

Vaktiyle Tünel meydanına bakan bir binada II. Abdülhamit'in ünlü fotoğrafçısı Kargapulos'un bir atölyesi vardı. İstanbul'un önemli şahsiyetlerinin, paşaların ve devlet erkânının, İstanbul manzaralarının fotoğraflarını çeken üstadın stüdyosunun bir duvarında da Abdülhamit'ten önce sultan olan V. Murat'ın resmi asılı dururdu.

II. Abdülhamit Osmanlı sultanı olarak tahta çıktığında da Kargapulos'un pek takdir ettiği ve sevdiği Murat'ın resmi o duvarda asılı kalmaya devam etti. Belki de üstat fotoğrafçının, Abdülhamit'in, kardeşi Murat'ı hiç sevmediğinden haberi bile yoktu. Olsaydı bile o fotoğrafı oradan indirir miydi bilinmez, ama iki kardeşin birbirleriyle asla geçinemediklerini düşünmemişti demek ki. Belki de tam tersi, her şeyden haberdardı. Abdülhamit, kardeşinin cenazesini sessizce kaldırtmış, Bahçekapısı'nı yıktırarak oradan geçirtmiş ve çok az kişinin katıldığı bir törenle Sirkeci'deki Hatice Turhan Sultan Türbesi'nin hemen arkasındaki "Cedid Havatin" denilen başka bir mekâna gömdürtmüştü.

Kargapulos'un bütün bu yaşananlardan haberinin olması tabii ki düşünülemezdi, fakat yine de Murat'ın resmini duvarından indirtmemişti işte. Bilerek veya bilmeyerek.

Fakat, saraya ve Kargapulos'a yakın olan birtakım kişiler endişe içindeydiler ve sultanın bu durumu öğrenmesinden sonra çıkabilecek bir tatsızlığın önüne geçebilmek için, Abdülhamit'e dükkândaki fotoğraftan hiç bahsetmemeyi uygun görmüşlerdi. Bu arada Kargapulos'u da atölyesinin duvarından Murat'ın resmini indirmesi konusunda uyarmayı düşündüler.

Ama Kargapulos, bu uyarılara hiç kulak asmadı ve fotoğraf atölyesinin duvarındaki V. Murat portresini kaldırmadı. Saray bu işten hiç

hoşlanmadı tabii ve fotoğrafçı hakkında soruşturma açılmasına karar verdi. Bir süre bir şey yapılmadan geçti. Belli ki Sultan Abdülhamit, sevdiği dostunun başına bir şeylerin gelmesini istememişti. Sonunda iş tatlıya bağlandı ve soruşturmadan vazgeçildi. Sultan yaptıklarına üzülmüş olmalıydı. Çünkü, dostu Kargapulos, Yıldız Sarayı'nın yeni bölümlerinin konstrüksüyonlarını jelatin kâğıtlarına geçiren ilk usta idi.

İstanbul'a dair elimize ulaşan pek çok fotoğrafın altında imzaları bulunan "Abdullah Biraderler" de başkentin en popüler fotoğrafçılarındandılar. "Vichen" ve "Hovsep" Abdullah'lardan Vichen, 1900'lerde Müslümanlığı seçince, "Abdullah Şükrü" adını aldı ve işlerini bu isimle sürdürmeye çalışırken, 1902'de öldü. Mezarı Maçka'daydı. Bu iki fotoğrafçı kardeşin ortaklıklarını simgeleyen "Abdullah Biraderler" stüdyosu, eski İstanbul'dan görüntüler denilince, hâlâ ilk akla gelen marka olarak zihinlerimizdeki unutulmaz karelerin temsilcisi olmuştur.

İstanbul'un bir diğer tanınmış fotoğrafçı ve kartpostalcısı, Türkiye'ye ve İstanbul'a ait 600 bin civarında kartpostal resim koleksiyonuna sahip olan Max Fruchterman idi. Bu kadar fotoğraf biriktirebilmiş olmak gerçekten de inanılmaz bir işti o günlerde. Şimdi, iç çekerek hasretle baktığımız pek çok eski İstanbul görüntüsünün altında onun adı görülür. Soyadı "yemişçi" anlamı taşıdığı için, Max'ın İstiklal Caddesi 341 numarada açtığı kartpostal-fotoğraf dükkânının girişinde de yemiş resimleri dururdu. Uzun bir ömür süren Fruchterman'ın mezarı Feriköy'deki Protestan mezarlığındadır.

NEREDE O KIŞLAR!

19. yüzyılın bazı gözlemcilerinin aktardığına göre, o yıllarda İstanbul'a yağmurun yağmadığı bir ay neredeyse görülmemişti. Ancak bazı aylarda gökyüzü açık olurmuş. Bunların toplamı da yıl içinde sadece 86 gün kadarmış. Bunlar tümüyle gerçek midir bilinmez, ama o aralar yağmurun bolca olduğu da bir gerçek idi. Hiç yağmur damlasının düşmediği günler yok muydu İstanbul'da? Olmaz olur mu? Bu durumda başvurulan geleneksel tören ne güne duruyordu: Yağmur duası!

Halen bazı yörelerimizde uygulanan bu çok eski törede, çocuklara önce ufak ufak taşlar toplattırılır, sonra da bunları torbalara doldurup suya attırırlardı. Bu arada orada bulunan herkes, üstündeki elbiseyi "ters" giymiş olmalıydı. Yağmur duası esnasında eller açık vaziyette tutulur ve parmaklar yere doğru çevrilirdi. Bu arada "kuru bir at kafasının alnına" bazı ayetler yazılır ve dereye bırakılırdı. Eski bir inanış işte!

İstanbul'un ünlü yağmurları! Bir yağdı mı dereler taşar, önünde ne var ne yok sürükler, yetmezse hamamları basar, içinde yıkananları boğar! Yaşanmadı mı böyle bir durum Beşiktaş Hamamı'nda?

İstanbul bu işte! İklimi bile hiçbir yöreninkine benzemez, ayları ayalarını tutmaz, günleri günlerine uymaz... İstanbul'da ocak ayından nisana dek bulutsuz günler artar, bundan sonra ağustosa kadar havalarda bir düzensizlik baş gösterirdi sıkça. Bu tarihten aralık ayına kadar olan süreçte ise tam tersi olur, İstanbul ikliminde yaşanan "yalpalanma" en aza inerdi. Ama hangi mevsimde ve yılda olursa olsun, İstanbul'un iklimi her zaman sürprizlerle dolu olur ve insanları şaşırtırdı. Havalarının "oynaklığı" konusunda çoğu İstanbullu hemfikirdir. Bu da zaten bu nazlı kentin tatlı bir "kaprisi"dir. 1755'te yaşandığı gibi, zaman zaman inanılmayacak denli soğukların ziyaret ettiği İstan-

bul'da, tam iki asır sonra, 1955 yılında Boğaziçi'ni kaplayan buz tabakalarının görüntülerini, yaşları uygun olan pek çok kentli hafızasından kolay kolay silemez.

Bunun yanında o sevimsiz lodosu da, iç ferahlatan poyrazı da sert olur İstanbul'un. Bizans döneminde "ruhları pelteleştiren rüzgâr" olarak tanımlanan lodos esnasında, yargıçlardan doğru karar çıkamayacağı endişesiyle mahkemelerin çalıştırılmadığı rivayet edilir.

Yağmurun dışında, bazı yıllarda da kar yağışları uzun sürerdi. Örneğin; 1620 yılının kışı çok şiddetli geçmiş ve İstanbul'da aralıksız 16 gün kar yağmış, Sarayburnu ile Üsküdar arasını buzlar kaplamıştı. Haliç'te ise durum daha da şaşırtıcıydı. Has bahçe ile Kireç İskelesi arasındaki deniz yüzeyi buza dönüştüğünden, karşıdan karşıya yürüyerek (!) geçilebiliyordu!

Beri tarafta, çok zor kış şartlarından dolayı Sirkeci ve Eminönü iskelelerine buğday yüklü gemiler yanaşamadığından, birdenbire fiyatlar yükselmiş, et ve ekmek sıkıntısı baş göstermişti. Zavallı İstanbul ahalisi, o kış nedeniyle derin bir ıstırabın kuyusuna yuvarlanmıştı. 1878 yılında da buna benzer şiddetli bir kış İstanbul'u kasıp kavurmuştu. Başkentin odunu, genellikle Yalova, Biga yörelerinden, daha yakında Şile, Kandıra gibi ormanlık bölgelerden gelirdi. O yılın çetin geçen kış aylarında yine Eminönü odun iskelesine gemiler yanaşamayınca, ormanlardan da istenen miktarda odun temin edilememiş, halk dondurucu soğuklarla, çaresiz kalmıştı.

ÇIRAKLIKTAN USTALIĞA GİDEN YOL VE "PAŞANIN TESPİHİ"

Çırak, kalfa, usta hiyerarşisi, İstanbul iş örgütlerinin ve esnafının geleneksel kavramlarından biriydi ve mazisi çok eskilere dayanırdı. Ortaçağ Avrupa'sında da uygulanan bu sisteme göre, hangi meslekten olursa olsun, eğer birisi bir iş öğrenecekse, mutlaka o işin ustasının yanında çalışır, yıllar sonra icazetini alarak, ancak usta olmaya hak kazanırdı. Bunu yapmazsa, dükkân açamazdı.

Dünyanın en büyük resim-heykel sanatçısı olarak tanınan İtalyan Michelangelo bile, yetkin bir ressam olabilmek için, ustası Ghirlandaio'nun yanına çırak girmişti. Keza, Leonardo Da Vinci, Verrochio'nun, Rafaello ise Paolo Perugino'nun çırakları olmuşlardı.

Bizde ise Mimar Sinan, zaten 1547'de yaptığı Şehzade Mehmet Camisi için, kendi kendisine "Bu benim çıraklık eserimdir," demişti. Büyük sanatçımız, 1557'deki Süleymaniye Camisi'yle kalfalığını, 1575 yılında tamamladığı Selimiye ile de ustalığını ilan etmişti.

İstanbul'da çırakken usta çıkan bir esnaf, kendi dükkânını açtıktan sonra, işlerini başarıyla yürütebilmek için dükkânın önünde hemen bir kurban kestirir ve müşterilerini kabul ederdi. Gelenek aynı şekilde sürer ve o esnaf da zaman yitirmeden, bu kez kendine bir çırak seçerdi. Ayrıca her esnafın bir "yardım sandığı" olur, ihtiyacı olan her esnafa "çok düşük faizle" kredi verilirdi. Aynı mesleği icra eden esnaf toplu olarak belirli bir mahalle veya cadde etrafında yer alır, başka bir yerde dükkân açmazlardı. Üstelik bu kuruluşlara bağlı esnaf, genellikle bir-örnek elbise giyerdi. Kendi aralarında meydana gelen bir tatsız olayda, sürtüşmede, mahkemeye gitmezler, sorunu kendi içlerinde uzlaşarak çözmeye gayret ederlerdi esnaf örgütleri.

Esnaflar, genellikle başka meslek gruplarından birine kız veya oğlan vermezlerdi. Buradaki asıl amaç, akrabalık yoluyla işbirliğini güçlendirip o mesleğin yaygınlaşmasını ve güçlenmesini sağlamaktı.

Dükkân açmaya elverişli olmayan veya gücü yetmeyen iş sahipleri, işlerini evlerinde halletmeye çabalarlardı. Ahşap İstanbul evlerinin bir odasında, sucuk, güllaç gibi yiyecek maddelerinin imal edilip satışa sunulduğu sık görülürdü. Kitap ciltçiliği, takunya, terlik üretimi gibi pek de dükkân gerektirmeyen işlerde, evin bir odası bu ürünleri üretmeye yetebiliyordu. Üretici, mallarını sırtına yükleyip çarşıya götürür ve ayaküstü satardı.

Evin harem kısmındaki kadınlar da boş durmaz, bez dokur, oya işlemeli başörtüleri yapar, ürünlerini yine çarşıya götürüp (belki, Cerrahpaşa'daki Avrat Pazarı'na) satardı. Güzel İstanbul tespihleri, çoğu kez Beyazıt Camisi'nin avlusunda kurulan tezgâhlarda pazarlanırdı. Burası, tespih konusunda aranan ve bilinen bir yerdi. Evlerde büyük bir özenle imal edilen tespihler öylesine göz alıcı olurlardı ki haliyle fiyatları da yüksek tutulurdu. Kentin kalburüstü insanları, memurlar, paşalar, kaptanıderyalar, hatta sultanlar bile gelir ve kendileri için o güzel tespihlerden seçerlerdi. Bu sultanlardan biri de, II. Mahmut idi!

19. yüzyılın erken dönemlerinde Sultan Mahmut, yanında dönemin kaptanıderyası Çengeloğlu Tahir Paşa ve maiyetiyle birlikte Beyazıt Camisi'nin avlusuna geldi, methini sıkça duyduğu tespihleri görmek için. Beğendiği tespihlerden birini seçen Mahmut, onu yapan esnafla bir süre sohbet etti. Bu arada üretici, sürekli tespihini elleriyle ovuyor ve arada bir burnuna dayayıp tanelerini büyük bir zevkle kokluyordu.

Tespihçi, aynı işlemleri yapması için, tespihi Sultan Mahmut'a uzattı. Padişah hiç tereddüt etmeden ve haz duyarak tespihin tanelerini koklamaya başladı ve peşinden derin bir "oh" çekti. Tabii, tespihçi doğal olarak bu durumdan büyük mutluluk duydu ve tespihi bu kez de Tahir Paşa'ya uzattı koklaması için. Fakat, kaptanıderya, bir anda suratını ekşitti ve kokudan hissettiği rahatsızlığı dışa vurdu.

Belli ki tespihçi deneyimli biriydi, bu olayı yazdığı bir şiirle ölümsüzleştirmişti. Tespih esnafından çok yetenekli bir üye olan satıcı, Tahir Paşa'yı köşeye sıkıştırıp eleştirmişti şiirinde:

Onun burnu onlara alışmış, katranı ve zifti koklamaktan,
Ne anlar ki bu paşa, güzel kokunun ne olduğundan!

RAMAZANLARIN İSTANBUL'U

18. yüzyıldaki Lale Devri'ne dek, tüm İslam âleminde olduğu gibi İstanbul'da da Ramazan günlerinde camilerde kandil yakılması geleneksi. Ama, İstanbul'da bayram sürecinde kandil yakılmazmış. Kandil, Ramazan'da varmış, ama bayramda yokmuş!

Lale Devri'nin ünlü sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, doğrusu bu uygulamalara pek anlam veremiyordu o günlerde. Bu nedenle de, eski âdeti rafa kaldırmış ve bayram günlerinde de minarelerde kandil yaktırılmasını sağlamıştı.

Evlerin ve dükkânların önlerinde kandil yakılması geleneği ise, 1835 yılında ve Sultan II. Mahmut döneminde başlamıştı. Böyle ilginç ve geleneksel uygulamalarla şenlenen Ramazan günleri, İstanbul'da daima çok önemli ve özel günler olarak yaşanırdı. Diğer günlerden çok farklı olarak, bu kutsal günlerde kent ahalisinin davranışlarının nasıl olacağı, insanların nerelerde, nasıl hareketlerde bulunacakları, sarayın İstanbul kadısına verdiği tezkirelerde çok açık olarak izah edilir ve sonra da uyulması istenen maddeler tek tek halka duyurulurdu.

Örneğin, bunlardan birinde, İstanbullulardan şu isteklerde bulunulmuştu: "Padişahımız bu Ramazan gününde namaz için Dersaadet'e ineceğinden, şehir halkı kendilerine her zaman olduğundan daha fazla saygı gösterecektir. Önceki günlerde tespit edildiğine göre, bazı erkekler askerlikle ilgili olmadıkları halde, asker giysileriyle dolaşmaktadırlar. Padişahımız şehirde gezinirken böyle kişilerin ortalıklarda bulunmaları, hele üstlerinde kılıç kuşanmış halde görülmeleri şiddetle ve kesinlikle men edilmiştir. Herkesin evinin önü tertemiz olacak, sokaklara hiçbir surette çöp ve hayvan leşi atılmayacaktır. Görülüyor ki, ağır kış şartları yüzünden çamurlaşan yollardan sıçrayan

çirkefler bazı konakların güzel ön yüzlerini berbat etmiştir. Çamurlarla kararmış bu konaklar derhal temizlenecektir. Padişahımız, geçtiği güzergâhlarda ikamet eden veya çalışan hiç kimseyi rahatsız etmek istememektedir. İnsanlar, her zamanki gibi işlerinde güçlerinde olacaklardır. Padişahımız gezerken, edebe aykırı şekilde gözlerini efendimizin üzerine dikerek bakmak son derece uygunsuzdur. O anda yapılacak şey, elleri önde kavuşturarak hafifçe öne doğru eğilmekten ibarettir. Cennetmekân sultanımız geçip uzaklaşana kadar bu durumda kalınıp sessizce beklenilmelidir. Eğer padişahımız bir yerde oturup dinlenirse, etrafında kalabalık oluşturanlar hakkında ne gerekiyorsa yapılacaktır! Ayrıca bu kutsal Ramazan ayı boyunca padişaha "arzuhal" vermek de yasaklanmıştır. Verenler derhal cezalandırılacakları gibi, bunların oturdukları mahallelerin imamı da muhtarı da sürgüne gönderilecektir, ona göre! Bu kurallara uymayanların günahları boyunlarına! Herkes işine gücüne devam etsin! Yalnızca, Kapalıçarşı, Beyazıt ve Şehzadebaşı semtlerindeki yollar üzerinde bulunan dükkânlarda oturmak yasaklanmıştır. Ayrıca arabalar da bu mekânlarda hiçbir surette durmayıp gezer halde olacaklardır. Bu arada yalnız kadınların kendilerine tahsis edilen, Sultanahmet, Laleli ve Şehzade Mehmet camileri dışındaki camilere girmeleri de yasak edilmiştir. Görevliler de namaz vakitlerinin dışında camilere girmeyeceklerdir. Kadınlar, akşamdan sonra gece yaklaşırken hiçbir surette sokağa çıkmasınlar! Alışveriş için dükkânların içine girmesinler! Ne almak istiyorlarsa, kapı önünde söyleyip mallarını aldıktan sonra hemen evlerine dönsünler! Ahalinin çok önemli bir sorunu yoksa, herkes bu Ramazan ayında teravih namazına gidecektir! Herkes oruç tutmak zorunda olduğu için, iftardan önce yemek yemek ve gece fenersiz şekilde sokağa çıkıp gezmek de katiyen yasaklanmıştır! Ramazan boyunca çalgılı ve karagöz oynatan mahallerde, herkes edebiyle ve sakin biçimde oturacaktır. Hiçbir şekilde de maytap benzeri patlayıcı maddeler atılmayacaktır!"

Görüldüğü gibi, eski Ramazanlarda İstanbul pek sıkı ve baskıcı kurallar çerçevesinde yönetilmekteydi. Yasaklar ve bunlara bağlı kontroller özellikle bu kutsal oruç ayında daha da artırılmaktaydı. Osmanlı'nın son dönemlerinde İstanbul'da yaşanan bir olay bunun kanıtı olarak hafızalarda yer alır: Fakirin biri, "oruç yediği" için tutuklanıp karakola götürülmüştü. Zabitler, zavallı fakiri, ancak bulabildiği kuru bir ekmek parçası içine sıkıştırdığı az miktardaki peyniri katık edip yerken görmüşlerdi sokak köşesinde ve sonra da tutuklamışlardı. Karakolda, tecrübeli zabitlerden biri fakiri sorgulamaya başlamış, sonra "Götürün şunu tekne altına!" diye bağırarak sert bir emir vermişti. "Tekne altı" demek, Ramazan'ın son gününe dek hapiste kal-

mak anlamına geliyordu. Oruç yiyen fakir, bu durumda çaresiz kodesi boylamıştı!

İstanbul'da Ramazan günleri çoğunlukla öğleye dek çalışılmaz, öğleden sonra ise, ancak 2 veya 2.5 saat iş görülürdü. Okul yatakhanelerinde küçük öğrenciler gecenin ortasında uykulu gözlerle yataklarından kaldırılır, görevli, elindeki kalın sopayı karyola demirlerine vurarak, "Haydi, herkes sahura!" diye bağırırdı.

Ramazan'da Yıldız Sarayı'nda çok yemek pişirilir, hatta haddini aşardı. Artan yemek, büyük tablalara konarak "tablakârlar" tarafından saray dışına çıkarılır ve civardaki konaklara, evlere satılırdı. Yani, bazı İstanbullular geceleri rüyalarında görseler inanamayacakları saray yemeğinden yerlerdi!

Bütün bunların yanı sıra, Ramazan geceleri boyunca yine de coşku ve eğlence doruğa çıkardı. Bu eğlence mekânlarında da bilindiği gibi, Şehzadebaşı'ndaki ünlü Direklerarası başı çekerdi. Buradaki tiyatro binalarında, kahvehanelerde Karagöz oynatılır, şarkılar söylenir, tuluat oyuncularının gösterileri izlenirdi. Hele "hayalî" diye bilinen Karagöz oynatıcılarının bazıları İstanbul'da öyle nam salmışlardı ki, Ramazan gecelerinde bunların gösteri yaptıkları mekânlar dolar taşardı. Kimler yoktu ki bu hayalîlerin içinde; Cerrah Salih Efendi sünnet faslından sonra oraya hemen bir perde kurar ve konuklarına Karagöz oynatırdı. İstihkâmcı Mehmet Bey, Usturacı Mustafa Efendi, Müştak Baba, Helvacıbaşı Yusuf Efendi, Enderunlu Hamit Efendi, Hamamcı Süleyman, Sultan II. Mahmut'un sohbet dostu Musahip Sait Efendi, oyunlarında hiç konuşma yapmayan Hımhım Hüsnü Efendi, bir oyununu bir kez daha tekrarlamayan Hayal Küpü Emin Ağa, o eski İstanbul Ramazanlarının Direklerarası'nda iş gören unutulmaz Karagözcü'leriydiler.

Ama kutsal ayın son iftar gecesinden sonra, İstanbul'un belki de en sessiz ve hüzünlü bölgesi, şaşırtıcı biçimde Direklerarası olurdu. Aniden sazlar susar, dükkânların önündeki arkalıksız hasır iskemleler içeri alınır, havagazı fenerlerinin aydınlattığı bir iki köşebaşı haricinde, bütün bölge sessiz karanlıklara gömülürdü. Issız Şehzadebaşı sokaklarında tek tük duyulan ayak sesleri, herkesin evlerine doğru yol aldığını hissettirirdi sanki. Tüm Şehzadebaşı sokakları, karanlık ve sessizlikle baş başa kalır, yamuk yumuk taş döşeli sokaklar, sevimli aç kedilerle, yaşamları boyunca yemek aramakla vakit geçiren İstanbul köpeklerine kalırdı!

CİBALİ YALNIZLIĞI

Cibali!.. İstanbul'un tarihle dopdolu, dingin bir köşesi... Hüzünlü satırların yazarı Orhan Kemal'in semti...

Eski Cibali'de kara yüzlü binalar ve depolar arasındaki çamurlu izbe sokaklar içinde, "avam tabakasından" erkeklerle bekâr uşakların barındığı bekârhaneler, meyhaneler görülürdü. Genellikle yoksul amele takımının ikamet ettiği bir semt olan Cibali, bu özelliğinden dolayı da İstanbul'un tanınan bir semtiydi. Buralardaki meyhanelerde düzenlenen eğlencelere, Ayvansaray'dan Çingene saz takımları ve çengiler de getiriliyordu. Türlü çeşitli köçekler, bu izbe meyhanelerdeki bekârları sabahın erken saatlerine dek eğlendirirlerdi. Bu meyhaneler içinde Cibali Kapısı yakınındaki "Haleplioğlu" pek namlıydı. Bazı geceler buraya gelen İstanbul'un avam takımı, öylesine çılgınca eğlencelere dalarlardı ki, meyhaneyi bile kapattıkları olurdu. Hatta bununla da yetinmez ve yanındaki hamamı da kilitler ve eğlencelerine halvetteki göbek taşı üzerinde sabahlara dek devam ederlerdi. Lazko'nun Yeri, Kasavet, Anastas, Ayoda eğlence ve mezeleriyle pek ün yapmış diğer Cibali meyhaneleriydi. Evvel zaman içinde Cibali'de böyle bir kültür yaşardı. Eskimiş binalar, dar sokaklar, deniz kokulu kuytular, tütün fabrikasından çıkan yorgun yüzlü işçiler, salaş meyhaneler, Cibali'nin geleneksel fiziki ve sosyal dokusunu oluşturan eski İstanbul sayfalarıydılar.

Cibali, hangi mevsimde gezilirse gezilsin, insana böyle içten duygular aşılar. İnişli yokuşlu sokakları, efsanevi Haliç'le kıyı komşuluğu, batı yönündeki eskinin eskisi Rum mahalleleri ile yakın dostluğu, bağrındaki pek çok tarihi eseri, tiyatronun sahnelerdeki saltanatının temsilcisi "Cibali Karakolu", semt toprağını paylaştığı "Haydar"ı, bunun

da batısında Bizans kiliseleri, Osmanlı camileri, eski ve mahzun mezarlıkları, türbeleri, ahşap İstanbul konutlarıyla bütünleşen "Zeyrek"i, bu tarihi semti çepeçevre kuşatan ve tarifi olanaksız tatlı bir hüznü temsil eden eski Cibali görüntüleridir.

Osmanlı şehirlerinin en büyüğü olan İstanbul, bu görkemli hacmine karşın Cibali gibi, küçük küçük, kendi halinde, mütevazı mahalle ve semtlerden oluşan fiziki bir yapıya sahipti ve bu özelliğini 20. yüzyıl ortalarına dek koruyabilmişti. Vaktiyle, Karadeniz yoluyla, o bölgelerin ormanlarından sağlanan keresteler, Unkapanı ve Balat arasında ve Cibali yakınındaki odun iskelesine indirilir, buradan kente dağıtılırdı. O zamanlar Haliç surları üzerindeki bir kapıya da, Cibali'de bulunan bu iskeleye uygun olarak Odun Kapısı denmişti. Cibali kıyılarında sayılamayacak denli çok odun deposu görülürdü. 1680'lerde İstanbul'daki 50 civarında oduncu dükkânının 41 tanesinin Cibali kıyılarında yer alması; bölgenin şehirdeki odun hâkimiyetini gösterir. Diğer odun iskelelerinden bir ikisi Eminönü'nde, kalanları ise Langa'da idi.

Cibali'yi gezmek için, Atatürk Köprüsü'nün Unkapanı ayağı çevresinden yola koyulmak yerinde bir karar sayılabilir. Burada ilk olarak Şazeli Tekkesi Camisi ile karşılaşılıyor. Fatih'in kuzeydoğu, Eminönü'nün de kuzeybatı sınırlarını buluşturan bu cami, vaktiyle yanı başında yer alan, ama ne yazık ki günümüze ulaşamayan önemli sayıdaki eski eserin arasındaydı. Burada bir de bostanlık arazi yer alırdı. Bunun yanındaki şimdi olmayan hamama bu nedenle Bostan Hamamı derlerdi. Az aşağıda ve şimdiki Atatürk Köprüsü'nün ağzında ise, Mimar Sinan'ın yaptığı Süleyman Subaşı'nın 16. yüzyıldan kalan camisi dururdu. Unkapanı'na isim babalığı yapan ünlü Beylik Un Değirmeni, bunun az yukarısında, günümüzdeki İMÇ bloklarının başladığı yerdeydi. Ünlü gezginimiz Kâtip Çelebi'nin ve İstanbul'un Fatih dönemindeki ilk belediye reisi olan Kadı Hızır Çelebi'nin mezarları, şimdi bu İMÇ blokları arasında kalmıştır.

Atatürk Köprüsü'nün hemen başındaki geniş düzlük, 1930'lu yıllarda Gazi Meydanı diye tanınırdı. Buradan başlayıp Saraçhane yönüne doğru tırmanan ve günümüzde adı Atatürk Bulvarı olan caddeye Mustafa Kemal Caddesi derlerdi. Bu isim şimdi, aynı bulvarın Aksaray Meydanı'ndan Marmara kıyılarına uzanan bölümünün adıdır. Bu bulvarın açılışı esnasında ortadan kaldırılan eserlerden biri, az önce sözünü ettiğim Kadı Hızır Çelebi'nin mezarının bulunduğu yerdeki Voynuk Şücaaddin Camisi'ydi.

Unkapanı Meydanı Bizans devrinde "Zeugma", yani "geçit-köprü" diye tanınan bir bölgeydi. O zamanlarda da, Osmanlı dönemlerinde de burada oldukça geniş, meydanımsı bir düzlüğün olduğu anlaşılı-

yor. Şimdikinden çok daha değişik bir karaktere sahip olan bölgenin tarihi topografyası, ne yazık ki 1918 yangınından sonra bütünüyle değişmiştir.

Hiç şüphesiz ki bu tarihi alanın az yukarısında yer alan Şazeli Camisi çevresindeki en ünlü ve en eski eser, Azepler Camisi ve hamamı idi. 1940'larda Atatürk Bulvarı açılırken, hiç gerek olmadığı halde boş yere ve bilinçsiz bir şekilde ortadan kaldırılmışlardı. Cami ve hamam Fatih zamanından kalmaydı. Dıştan bakıldığında basit bir mahalle mescidi gibi duran ve çevresi bahçelerle kuşatılmış olan bu eski eserin öylesine zengin anıları vardı ki, defalarca dinlense de doyulamazdı bunlara.

Fatih'in askerlerinden Elvan Çelebi'nin yaptırdığı söylenen bu camiye daha çok denizci neferleri geldiğinden, İstanbul ahalisi bu eseri "Azepler" adıyla tanımıştı asırlardır. Elvan Çelebi'nin, Sirkeci tarafındaki "Demir Kapı" civarında kendi adını taşıyan bir başka camisi daha vardı, türbesi de oradaydı. Bunlar da yeni yollar açılırken ortadan kaldırıldı. Şazeli Camisi yakınlarında ve az daha iç kısımda yer alan Azepler Camisi, bir bahçe duvarıyla çevriliydi ve bahçe, olağanüstü lezzetli şeftali ağaçlarıyla doluydu. Sırf bu nedenle caminin iki adı da unutulmuş ve bir dönem halk buna Şeftali Camisi demiştir.

Ya bu yok olan eserlerin az daha yukarısındaki Hamit Efendi Camisi ve medresesine ne demeli bilmem ki! Evliya Çelebi, Unkapanı'nda bir evde doğmuş ve Azepler Camisi yakınındaki bu medresede bir süre eğitim görmüştü. Medrese arkadaşlarından biri de 1640'lı yıllara damgasını vurmuş ünlü "Cinci Hoca" idi. Varın gerisini siz düşünün! Bu mevki, günümüzde onarım gören Zeyrek Sarnıcı'nın üzerinde kalıyor. Yanında bir de camisi bulunuyordu. Sadece bir kısım duvar bakiyeleri görülen eserin bir köşesinde ise dibine dek yıkılmış minare kalıntısı duruyor. Semtin ahalisi bu esere Soğukkuyu Camisi derdi. Bunun az gerisinde, İstanbul'un 18. yüzyılda yaşamış en ünlü velilerinden Mehmet Emin Tokadi'nin demir şebekeli açık türbesiyle bakımlı bir hazire ile karşılaşılır.

Zeyrek'te Mehmet Emin Tokati Haziresi

Buradaki hazireye 1744 yılında gömülen Mehmet Emin Efendi, Tokat'ta doğmuştu. 3 yıl Mekke'de, ünlü velilerden Ahmet Yekdest'ten

dersler alan Tokadi, İstanbul'a dönünce, dergâhında pek çok müridi toplandı. Sohbetleri çok verimli ve heyecanlı geçen Tokadi, herkes tarafından sevilen bir veliydi. Döneminde kendisine şeyhülislamlık önerildiği halde, "Ben bu göreve henüz layık değilim," deyip geri çevirecek denli alçakgönüllü bir insan olan Mehmet Emin Efendi, ibadetlerini bile kimse görmeden, gizli gizli yapardı.

Az aşağıya, Şazeli'ye geri dönelim şimdi. 19. yüzyılın erken dönemlerinden kalmadır bu eser ve İstanbul'daki bir iki Şazeli tekkesinden biridir. O zamanlar bu camiye, "Balmumcu Şeyh Seyid Ahmet Tekkesi" derlerdi. Yapıldıktan bir süre sonra, Cibali'nin yakasını tarihi boyunca bırakmayan o ünlü yangınlardan birinde yandı.

Bu semtte gerçekten çok yangın çıkardı. Örneğin 1633 Eylül'ündeki büyük yangın İstanbul'un pek çok mahallesini mahvetmişti. Bu yangından sonra da Sultan IV. Murat, içki, tütün gibi maddelerin kullanımını yasaklamıştı İstanbul'da. Yangınların önemli nedenlerindendi çünkü bunlar. Şöyle ki; Cibali kıyılarında pek çok bekârhane bulunur, burada geceleyen ve gündüzleri tekne kalafatlama ve ziftleme işlerinde çalışan bekâr işçiler, yorgun halde uyumaya başlamadan önce tütün ve içkiden sızar kalırlardı bir köşede veya yataklarının içinde. Gelişigüzel çevreye bıraktıkları sönmemiş tütünler de böylesine büyük yangın felaketlerinin başlatıcısı olurdu tabii ki. Olasılıkla Şazeli'yi de böyle bir yangın harap etti, etrafındaki diğer yapılarla birlikte.

Şazeli'nin onarımı Sultan II. Abdülhamit döneminde, 1887'de gerçekleşti. Beşiktaş'taki Şazeli dergâhının kurucusu Şeyh Zafir sultanın dostuydu. Tekke ve zaviyelerin kapatıldığı 1925'e dek de bu şekliyle varlığını sürdürdü Unkapanı'ndaki bu Şazeli dergâhı. Caminin şimdi görülen yapısı ise eski dergâhın "tevhidhane-mescit" bölümüdür. Eserin diğer bölümleri zaman içinde giderek yok olmuştur. Bu tarihi yapı, bir zaman önce Zeyrekspor'un kulüp lokali idi.

Daha sonra ayrıntılı bir onarımdan geçen eser, ancak 1989'da ibadete açılabilmişti. Caminin tavan çatısının altında gizli bir kubbesinin olduğu biliniyor. Gezginlerin ön tarafta görecekleri, küçük bir otopark olarak kullanılan arsa, eskiden bu tekkeye aitti. Önündeki sokak ise yukarıda size sözünü ettiğim tarihi Bostan Hamamı'ndan dolayı bu isimle tanınır günümüzde. Sokağın diğer yanında duvarlarla çevrili mezarlık alanı ne yazık ki çok bakımsız halde yazgısına terk edilmiş gibi duruyor. Tarihi mezar taşlarının bazıları kırılıp yerlere saçılmış. İçler acısı durumdaki hazire, az gerisindeki Ahmet Buhara Türbesi ve tekkesine ait. Ahşap tekke yapısı da yıkıldı yıkılacak denli kötü görünüyor. Türbenin üzerindeki onarım tarihi Hicri 1232, yani 1817'yi işaret ediyor. Bu, II. Mahmut'un saltanat sürdüğü dönem.

Türbe karşısından geçen Fukara Babası Sokağı'nda sıralanmış güzel ahşap evler ilgi bekler durumda. Bütün bu eserler, Cibali'nin hüzünlü tarihi topografyasını zenginleştiren öğeler kuşkusuz. Ama, İstanbul'un her yerinde görülen ilgi eksikliği ve boşvermişlik buralarda da egemen. Bu da o garip hüznü daha da artırıyor. Türbeye ait duvar çeşmesinin beri tarafında bir başka eser, 1470'ten kalan Nalıncı Mehmet Mimi Dede türbesi göze çarpıyor. Dedenin türbesi Haraççı Kara Mehmet camisinin önünde durur. 1887'de Şazeli Camisi'yle birlikte bu eser de onarılmış, yenileme çalışması 1954'te tekrar edilmişti. Dededen dolayı Türbe Sokağı adını alan kısa yol, Haliç sahilinden geçen ana caddeye dek uzanıyor. Doğu Roma sur parçalarından çok kısa bir bölüm sokağın tam yanında. Bunun batısında ise erken 20. yüzyılın ilk sanayi tesislerinden olan Cibali Tütün Fabrikası'nın devasa binası uzanıyor.

Buradan Cibali'nin iç sokaklarına doğru sapılınca, eski ahşap evlerle burun buruna gelinir. Gerçekten de eski İstanbul dokusu, yoğun olarak hissedilebiliyor Cibali sokaklarında. Edebiyatımızın en ünlü simalarından olan Orhan Kemal, burada adının verildiği sokakta oturmuştu bir süre. Bunun az gerisindeki Cibali Mescidi Sokağı'nda yine bir tarihi hazire görülür. Ta Fatih döneminde yaşamış ünlü şeyhlerden Muhittin Kocavi'nin türbesi ve haziresi bu. Mezarlık alanında 19. yüzyıldan da mezar taşları bulunur.

Buradan yukarısı, Cibali'nin kapı komşusu olan "Haydar" semti! Zaten hepsi iç içe geçmiş yöreler bunlar. Sokaklar, eski devri alabildiğine hissettiriyor ve bazılarında çok güzel ahşap konutlar hâlâ görülebiliyor. Haydar'ın şüphesiz ki en ünlü eserleri, buralara adı verilen Vezir Haydar Paşa'nın Mimar Sinan'a yaptırdığı medrese ve hamam yapıları. Ama durumlarını anlatmayayım, hep bildiğiniz, duyduğunuz, gördüğünüz şeyler işte... Derbederlik bu eserler üzerinde de hemen fark ediliyor. İstanbul'un eşsiz tarihine karşı yaptığımız bu haksızlığın bedelini nasıl ödeyeceğiz acaba? Medresenin durumu kötü, hamam perişan!

Haydar Caddesi boyunca başka eserler de vardır. Barok stildeki Şükrü Bey Çeşmesi, caddenin güney ucundaki ünlü Çırçır Meydanı'ndadır. Bunun az aşağısında Bizans devrinden kalan ve günümüz İstanbul'undaki camiye dönüştürülmüş 21 kiliseden biri olan Oktagon, yani Şeyhülislam Mescidi durur. Az daha geride, Hacı Hasan Camisi, Haliç yönüne doğru Divittar Keklik Mehmet Efendi Camisi, Âşık Paşa Külliyesi'nin arkasında, sarayın matbah (mutfak) eminlerinden Halil Ağa'nın 1720'de yaptırdığı çeşme, ortasında rozet biçiminde bir çiçek motifinin yer aldığı ve kitabesini Şair Senih Efendi'nin yazmış ol-

duğu 1852 tarihli bir başka mermer çeşme, tarihi caddenin nadide mücevherlerinden bazılarıdır.

Haydar semti, 1960'larda, Ferhat Paşa Camisi'nin karşısında bulunan "Haydar yazlık sinema bahçesi"yle ünlüydü. Sadece burada değil, tüm İstanbul'da! Az aşağısında, şimdi yeri otopark (!) olan bir başka sinema bahçesi, "Güneş" görülürdü. Zamanın ünlü Yeşilçam artistleri de geceleri film seyretmeye, galalara gelirlerdi bu bahçelere o zamanlar. Bu ikisinin arasında ve Haydar Caddesi'nin üzerinde bir başka sinema daha vardı: "Yavuz!" Günümüzde de duruyor, ama sadece betondan yapılmış ve zamanın acımasız törpüleyici etkisiyle "kararmış" "beyaz" perdesi! Seyir alanı ise binalarla dolu.

40-50 yıl önce İstanbul'un gelenekselliğini koruyan eski semtlerinden birinde birbirlerine çok yakın konumda üç adet yazlık sinema bahçesinin bulunması, unuttuğumuz veya yaşamlarımızın kıyısından ıska geçmesine göz yumduğumuz bir şeyleri hatırlatıyor mu acaba sizlere? Sadece bu semtte mi, hemen her mahalledeki sinema bahçelerinin aynı gece tam kapasite dolduğunu bilenlerimiz vardır. Şimdi televizyon var, onlar unutulmak zorundaydı sözlerine pek sıcak bakmıyorum. Televizyonlu evdeki konforumuzu tabii ki inkâr etmiyorum. Ama o yazlık sinema bahçeleri, ellili, altmışlı hatta yetmişli yılların bir kent kültürü öğesiydi. Hiç olmazsa birkaçının aynı biçimde yaşatılması gerekirdi.

Haydar'da pek çok eski eser var. Pek çok da kişiliksiz yapı! Eski semtlerimizin hepsi bu sorunu yaşıyor İstanbul'da ne yazık ki. Bir SİT alanı olan İstanbul yarımadasının, üstelik bu değerli ve önemli bölgesinde, Zeyrek'le iç içe geçmiş semtinde, bu denli çirkin ve yüksek katlı yapıların bir arada bulunması, geçmiş yıllardan beri kültür ve tarihe karşı sergilediğimiz tavrın somut bir göstergesinden başka bir şey değil kuşkusuz.

Böyle olmakla birlikte, Salih Paşa ve Haydar caddeleri arasındaki bazı güzel korunmuş sokakları görmek, insanın umut ve coşkusunu artırıyor. Bu çevrede Haydar'a doğru, 16. yüzyılda yapılan Haydar hamamı ve medresesinden sonra, 1464'te yapılan ünlü Âşık Paşa Camisi, türbesi ve çeşmesi, Seyit Velayeti Türbesi, 1736'dan Tahir Ağa Camisi ve mezarlığı, önemli eserler olarak öne çıkar. Eski İstanbul'da, şimdi olmayan Hacı Hasanzade, Kalenderhane, Vezir Mustafa Paşa gibi medreselerde ve halen varlığını koruyan Fatih Külliyesi'ne ait Semaniye Medresesi'nde müderrislik yapan, aynı zamanda 1551'de İstanbul kadılığı görevini yürüten ve 1560'ta ölen ünlü yazar ve düşünür Taşköprülüzade Ahmet Efendi, bu Âşık Paşa Camisi türbesinde yatar.

Salih Paşa Caddesi, Haydar Caddesi'nin Unkapanı yönündeki bitiminde görülüyor. Buraya açılan sokaklarda gerçekten birbirinden güzel ahşap konutlar var. Çevredeki Ali Tekin, Erzakçı, Kâseci Çıkmazı gibi sokaklarda bulunan karakteristik ahşap evler, dakikalar boyunca seyredilecek güzellikte.

Haydar evleri

Az daha batıda kalan Salih Paşa Caddesi, ismini aynı adlı camiden alıyor. Ama aslında caminin değil, önündeki çeşmenin adıdır Salih Paşa. Aynı yerde olduklarından cami de bu isimle tanınmış ahali arasında. Yoksa bu eseri yaptıran o değildi. Caminin gerçek adı, "İbn-i Meddas"tır. Fatih devrinden kalan en eski İstanbul eserlerinden biridir. Kurucusu, Paşmakçızade Hüsameddin Tokadi idi. Tokadi'nin 1456 tarihli mezar taşı da küçük hazirede görülüyor ve bu tarih insanı gerçekten de duygulandırıyor, heyecanlandırıyor. Cami önündeki duvara bitişik ve üzerine vurulan boya ile (!) özgün biçimini büyük ölçüde yitirmiş Salih Paşa Çeşmesi ise 1816'dan, II. Mahmut döneminden kalma.

Bulunduğu kente yürekten bağlı, tarihi yerinde görüp yaşamak isteyen her İstanbullunun bu sokaklarda dolaşmasını şiddetle öneriyorum. Zeyrek'ten başlayarak Haydar'a, Âşık Paşa'ya, Salih Paşa Caddesi'ne ve çevre sokaklara, sonra da Cibali'ye inmek ya da tam tersini yapıp Unkapanı'ndan aynı istikamet doğrultusunda Zeyrek sokaklarına çıkmak, gezginleri tarihle buluşturacak ve İstanbul'da yaşıyor olmanın gururunu yüreklerinin derinliklerinde hissettirerek, onlara son derece keyifli anlar yaşatacaktır kesinlikle.

Salihpaşa'ya açılan, Haydar Hamamı Sokağı, Pekmezci, Kani Paşa ve Tepedelen Çeşmesi sokakları, Tepedelen aralığı, bu aralığa ve sokağa adını veren arkası su hazneli ve sivri kemerli Tepedelen Çeşmesi, bütün bu sokakları süsleyen güzel ahşap konutlar, İstanbul'un o son derece çekici olan tarihi karakterini ne de güzel yansıtıyorlar. Ama buralarda gezinirken çok garip bir şekilde, "büyük hazlarla dolu hüzünlü bir Cibali yalnızlığı" ruhunuzun kuytularında sürekli dolanıp duruyor aynı zamanda.

"BAHRİYE MECMUASI"NIN İLGİNÇ SERÜVENİ

Sultan II. Abdülhamit'in baskıcı rejiminde, öyle her isteyen aklına estiği şekilde, gazete, dergi yayınlayamazdı. Yayıncılıkta "çok ölçülü" olmak ve padişahın yüce iradesine aykırı düşecek bir fikir üretme çabasında bulunmamak, bunlara sebebiyet verebilecek yayınlar yapmamak gerekiyordu. 1889'da cesur bir yayıncı çıkmıştı ortaya: Binbaşı Süleyman Nutku Bey!

Günümüzde, Eyüp'te onarttığı ve kendi ismiyle anılan bir camisi bulunan, türbesi de bu semtte olan dönemin Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa, Nutku Bey'e yayınlayacağı mecmua için destek olmuştu. "Mecmua-i Fünun-u Bahriye" adıyla yayın hayatına başlayan dergi, aynı yılın haziran ayında aylık olarak okuyucularıyla buluşmaya başlamıştı. Bu dergi, "kolağası" rütbesinin üzerindeki subaylara zorunlu olarak, bu rütbenin altındaki subaylara ise onların isteğine göre dağıtılırdı. Bahariye Nezareti'nin fen işleri komisyonu, aynı zamanda derginin kadrosunu oluşturuyordu.

İlk zamanlarda 45 sayfa civarında yayınlanan dergi askeriye, seyir ve gezi notları, eğitim ve sevk-idare konularıyla sınırlıydı. Yaklaşık 10 yıl sonra, 1898'deki ikinci döneminde 48 sayfaya çıkan dergiye ilginç şekilde bir de "Buhar kısmı" ilave edilmişti ve bununla ilgili bilgilere yer verilmekteydi. "Gemicilik kısmı", "Ahval-i Mellahiye" diye adlandırılıyordu ve bu iki ayrı kısım, yine ayrı biçimde ciltlenecek şekilde tasarlanmıştı.

Güzel güzel yol alan derginin yayın politikası, bir süre sonra bozuldu. Denizcılığe yönelik bilgiler yerine, sıradan tarihi olaylara yönelik yazılar çıkmaya başladı. Tabii ki baskıcı tavır hemen kendini gösterdi ve 1901'de Mecmua-ı Fünun-u Bahriye bir ihtar aldı. 1903 yılında da

yayını durduruldu. Epeyce bir süre bu sessizlik devam etti ve 1908'de dergi yeniden yayına başladı. O dönemde gazete ve dergilerin yayınlarının bir durdurulup bir başlatılması, artık ahalinin de alıştığı durumlardı.

1908'de derginin sayfa ölçüleri daha da büyüdü. Son sayfalara "hava durumu" eklendi. Bu sayfayı hazırlayan kurumun adı o denli uzundu ki, bir seferde söylemek bayağı maharet isterdi: "Daire-i Celile-i Bahriye Müze Kütüphane İdaresi İlm-i Ahval-ı Hava Rasathanesi!"

I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına dek pek sorun yaşamadan yayınına devam eden dergi, bu tarihten sonra sadece belirli günlerde yayınlanan bambaşka bir yayın organı hüviyetine büründü ve adı yine değişti: Risale-i Mevkute-i Bahriye.

1914'ün Kasım ayında İstanbul Bahriye matbaasında basılan bu dergideki yazılar gemicilik, seyir, tarih, hukuk, silah tipleri, anılar gibi renkli ve ilginç konuları kapsıyordu. 1919 yılına dek Ahmet İsmail Bey böyle değişik yazılar düzenleyerek dergiyi yaşatmayı sürdürdü. Fakat, aksilikler yine kapıya dayandı ve 1921 ile 1923 arasında yayını tekrar durdu derginin. Biçare yayın organı sürekli sorunlarla karşılaşıyor ve büyük gelgitler yaşıyordu. Kapanıp açılmayı artık kanıksar hale gelmişti. Nitekim 1924 yılında, Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine geçişe tanık olan dergi, kapılarını yeniden açtı. Teknikte de aşama kaydedilmiş ve dergi, kuşe kâğıda basılmaya başlamıştı.

Ama bu inişli çıkışlı yayın hayatına daha fazla dayanamayan emektar tarihi dergi, 1928 Mayıs'ında, 11. cildin beşinci sayısını yayınlayarak, okurlarına veda etti. 39 yıllık serüvenine başladığı yıllarda, II. Abdülhamit yönetiminin "asla politikadan bahsetmemek kaydıyla" izin verdiği ve muazzam bir siyasi baskıyı üzerinde hissederek yola çıkan bu denizcilik dergisi, zahmetli ve tehlikeli yollar kat ederek Cumhuriyet ile buluştuğunda, yine de sorunlarını halletmiş, rahatlamış değildi. Belki de yayın ilkelerini değiştirmesi gerekiyordu. Nitekim öyle de yaptı.

1928 ve 1948 yılları arasındaki 20 yılda Deniz Mecmuası adıyla çıktı. 1928'de 40. cildine ulaşmış, 41. cildinde ve Ocak 1929'da ise Latin harflerine geçmişti. Derginin kurucusu olan Süleyman Nutku Bey, 1910 yılında emekli olmuş ve İstanbul'da "Osmanlı Kaptan ve Makinistleri Cemiyeti"ni kurmuştu. Nutku Bey sonraki yıllarda "Deniz" ve "Umman" gazetelerini de yayınlamış tutkulu bir fikir ve kültür adamıydı. Sayısız denizcilik görevinde, unutulmaz pek çok başarıya imza atan Süleyman Nutku Bey, çok sevdiği yayıncılıktan ikinci kez emekli olduktan bir süre sonra, 1924 yılında yaşama veda etmişti.

"ELÇİ HANI"NA NE OLDU?

Tarihi hanlar cenneti olan güzel İstanbul'umuzun, şüphesiz ki en ilginç hanlarından biri de Elçi Hanı idi. Çemberlitaş çevresindeki üç ünlü handan biri olan bu han, Konstantin sütunu diye bilinen Çemberlitaş'ın karşı tarafında yer alıyordu. Bu üç handan geriye 17. yüzyılda Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa'nın yaptırdığı ve avlusunda Vezirhan Mescidi kalıntılarının olduğu Vezir Hanı'nın kalması üzücüdür. Diğer bir han da, Atik Ali Paşa Camisi'nin arkasındaki otopark alanı çevresinde bulunan ve İstanbul'daki esir ticaretinin yüreğinin attığı yapı olarak kabul edilen Esir Hanı idi.

İstanbul'da günümüzde pek çok han binası varlıklarını koruyor gözükse de epeyce han da ne yazık ki yitip gitmiştir. Örneğin, Eminönü sahilindeki Rüstem Paşa Camisi'nin yanındaki Küçük ve Büyük Çukur hanlarının yakınında, İplikçiler Caddesi kavşağında Cambaz Hanı dururdu. Eminönü-Unkapanı yolu açılırken 1950'lerde yok edilmiştir bu han. Bu tarihi yapıda Tanzimat öncesinde, İstanbul'a gelen "at cambazları" kalırlardı. Adı da bu nedenle Cambaz Hanı'na çıkmıştı zaten.

Elçi Hanı'nda adından da anlaşılacağı üzere sadece İstanbul'a herhangi bir görevle gelmiş yabancı devlet temsilcileri kalırlardı. Bu hanla ilgili olarak bazı oryantalist sanatçıların çizdiği resimler günümüze ulaşmıştır, ama hanın kendisi ne yazık ki ortada yoktur. İzleri dahi kalmamacasına yok edilmiştir. Hanın o eskimiş hücrelerinin taş duvarlarına kim bilir hangi elçilerin anıları kazınmış, ne tür hatıralar sinmişti loş ışıklı odalarına!

Han iki katlıydı ve elçiler üst kattaki hücrelerde misafir edilir, alt katta ise bunlara ait hayvanlar bakılır beslenirdi. Handa uzun süre mi-

safir kalan elçiler olmuştur. İşte, bunlardan bir de Barlabaş idi, "Bilayi Barnabaş."

Bu elçi, Bohemya Kralı I. Vladislav'ın temsilcisi olarak, Yavuz Sultan Selim zamanında İstanbul'a gelmiş ve Elçi Hanı'nda kalmıştı. Daha doğrusu "kalmaya zorlanmıştı!.." Şöyle ki; Yavuz Sultan Selim asabi mizaçlıydı. Ufak olayları bile büyütür, sorun çıkartanlara karşı çok acımasız davrandığı olurdu. Kendi elleriyle sadrazamını katlettiği bilinir. Batılılar bu nedenle sultana "Kahredici Selim" derlerdi.

O günlerde Bohemya kralına da kızmış olması veya bir ders vermek niyetinde bulunması, zavallı elçi Barnabaş'ın iki yılına mal olmuştu. 1513 yılında İstanbul'a gelen Bilayi Barnabaş, sultan tarafından, yanında getirdiği atlarıyla birlikte tam iki yıl Elçi Hanı'nda tutsak edilmişti. Zavallı Barnabaş, buradaki hapis günlerinin anılarını, hanın işte o loş duvarlarına kazımıştı.

Asırlar sonra bu yazıların bir kopyası, 1909 yılında Avusturya'daki bir kütüphanede tesadüfen gün ışığına çıkarılmıştı. Bu eşsiz belgeleri bulan kişi, günümüzde Osmanlı tarihi ile ilgili kitapları yayınlanan ve Atatürk'ün de dostu olan ünlü tarihçi Franz Babinger idi.

"SAMUR VERGİSİ" VE RÜŞVETİN BEDELİ

Osmanlı hanedanının devamı için, 17. yüzyıl başlarında sultan olan İbrahim'in kesinlikle bir erkek çocuğu olmalıydı. Bu sebeple de sultanın haremle olan ilişkisinin sürekli "canlı" tutulması için elden ne geliyorsa yapılmaktaydı. Bu konudaki isteksizliği kadınefendiler tarafından bilinen İbrahim'i "kadınlara ilgisinde coşturmak" adına, sürekli "kuvvet macunu bombardımanı"na tutmak gerekiyordu. O denli ileri gidilmişti ki, hareme macun yetiştirmek için işliklerde sürekli olarak üretim yapılıyor, bunun için de hiçbir masraftan kaçınılmıyordu. Tabii bu nedenle de, devletin o çok sıkıntılı günlerinde boşalan hazineye, yeni yeni vergilerle bir hareket kazandırılma girişimlerine başlanmıştı.

Biçare ve emirlere boyun eğmekten başka yapacak hiçbir çaresi olmayan İstanbul ahalisi, olan bitenlerden habersiz, karşılarına aniden çıkıveren "macun vergisi"yle büyük sıkıntılara giriyor, şaşkınlıklar geçiriyordu. Bununla da yetinmeyen saray, bu kez de "samur vergisi" diye halka acayip bir dayatmayı reva görüyordu. Bu samur işi, sultanın ve doyumsuz hasekilerinin açgözlülüğünden kaynaklanan bir zorlamaydı.

Sultan İbrahim'in, samur kürklere önlenemez bir tutkuyla son derece meraklı olan şişman mı şişman bir hasekisi vardı hareminde. İbrahim, çok düşkün olduğu bu hasekisine en kaliteli samur kürkleri bile beğendiremez, onun için döşettiği sarayına halı yetiştiremezdi. Haseki, çok kaprisli bir kadındı, ama sultan da adeta ona boyun eğer bir tavır sergiliyordu.

Ama, İbrahim, bozulan ruhsal dengesiyle birlikte, Osmanlı hazinesini de uçurumun eşiğine getirdi ve bunun sonucunda tahttan indirildi. Yerine 6-7 yaşlarında bir çocuk olan IV. Mehmet (Avcı) geçti. Tabi-

i, koskoca devletin başında bir çocuk olunca, yönetimi haliyle, her işe burnunu sokan hanım sultanlar devraldı. Devlet idaresinden hiç anlamadıkları, ekonomiyi, ticareti hiç bilmedikleri halde ülkeyi yönetmeye kalkan bu Osmanlı kadınları, hazinenin az miktardaki altınını sarraflara verip bunların yerine düşük ayarlı, ama onlardan çok daha pahalı paralar alıp piyasaya sürdüler. Ama bu, "günü kurtarma" girişimleri bile kötü gidişatı düzeltemedi. Çünkü, gelir getirebilecek üretimler yapılamıyordu bir türlü.

Her zaman asilikleriyle ön plana çıkan yeniçeriler, sonunda isyan ederek saraya yürüdüler ve bazı "başları" istediler. Saray da yeniçerilere, parçalasınlar diye istedikleri adamları verdi. 1656'da yaşanan ve Sultanahmet Meydanı'ndaki çınarlara asılan insan kelleleri nedeniyle, İstanbul ahalisi bu korkunç karışıklıkları "Vakvak Olayı" diye tanımladı. İnanışa göre, güya dünyanın bir yerinde, dallarında meyve yerine insan başlarının bulunduğu ve "vakvak" adıyla tanınan bazı garip ağaçlar varmış. Sultanahmet'teki çınarlarına asılan kelleleri bu efsanevi ağaçlara benzeterek, o adı vermişti İstanbullular.

Bütün bu acı olaylar sonucunda rüşvet batağına saplanan Osmanlı yöneticileri makamlarını koruyabilmek için, asılsız dedikodular çıkararak, haksız yere pek çok insanın günahına girmişler, pek çoğunun da ortadan kaldırılmasına neden olmuşlardı. Aslında devletin yozlaşmaya, buna paralel olarak da çökmeye başlaması, 16. yüzyıl sonlarındaki III. Murat devrine iniyordu. Onun zamanında gerçekleştirilen ve çok tantanalı, masraflı olan şehzade sünnet düğünlerinde görev yapan bazı hokkabazlar, tören boyunca yaptıkları gösteriler sonucunda sultanın beğenisini kazanıp gözüne girmişler ve bol keseden dağıttığı makamlara, yeniçeri ocaklarına, hiç hakları olmadığı, hiçbir eğitim görmedikleri halde "torpille" girebilmişlerdi. Üstelik bu bilgisiz adamlar, çevrelerinde kümelenen pek çok yandaşlarına da kolay yoldan ve hiç emek sarf etmeden para kazanabilmenin "yollarını" öğretmişlerdi.

Ocak ağalarına rüşvet vererek kayıt yaptıran bu kişiler, askeri eğitim almadan yeniçeri olabilme ayrıcalığını elde ederek, yılların ocağını neredeyse tamamen yozlaştırmışlardı. Bir zamanların efsanevi Osmanlı ordusunun yetenekli yeniçerileri, mensup oldukları bu şanlı ocağın ayağa kalkıp toparlanamaması nedeniyle, 1826'da yaşanan acı sonlarına doğru hızla yol almışlar ve Sultan II. Mahmut'un reformist hareketleriyle, bir daha adları bile anılmamak suretiyle ortadan kaldırılmışlardı.

BASMACI İBRAHİM'İN MARİFETLERİ

Matbaanın 1440'larda Avrupa'da Gutenberg tarafından icat edilmesinden az bir süre sonra İstanbul Yahudileri 1490'ların başlarında kendi matbaalarını faaliyete geçirmişler, 1567'de bunu Ermenilerin, 1620'lerin sonlarına doğru da Rumların matbaaları takip etmişti. Müslüman matbaasının faaliyete geçmesi için, daha bir asır beklemek gerekecekti.

1727'de "Basmacı" lakaplı İbrahim Efendi, dönemin şeyhülislamı Abdullah Efendi'den fetvayı alır almaz, Yavuz Selim'deki konağında hazırlıklarına başladı.

Basacağı kitapların hatasız çıkması için de edebiyata, sanatlara, şiire, lügatlere meraklı kişilerin "düzeltmen" kadrosu açılarak yanına verilmesini talep etti saraydan. Bu maharetli kişileri daha önce gözüne kestirip seçmişti zaten İbrahim; Eski İstanbul Kadısı İshak Efendi, Selanik kadılığından emekli Pirizade Mehmet Efendi, Yanyalı Esad Efendi, Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi Musa Efendi... Bu değerli insanlar, İbrahim'in istediği vasıflara sahip, bilgili kimselerdi.

Padişah, Basmacı İbrahim'in arzusunu yerine getirdi ve bu kişileri ona yardım etmek için görevlendirdi. İbrahim, çok sevdiği ve 1657'de ölen Kâtip Çelebi'nin, daha önceki dönemlerde yasak olduğundan bir türlü basılamayan ünlü "Cihannüma" isimli eserini basmayı kafasına koymuştu. Nihayet fırsat ayağına geldi. Hazırlıkları tamam olunca, Yavuz Selim'deki konağının alt katında kurduğu matbaasında, Çelebi'nin ölümünden tam 75 yıl sonra, 1732 yılında bu eseri bastı. Üstelik bu yeni kitabına 50 kadar da haritayı ekleyip zenginleştirmeyi ihmal etmedi. Basmacı İbrahim, var gücüyle çalışıp ustalarıyla birlikte harfleri diziyor, bu eşsiz ve pek tanınmış eseri, büyük boy halinde ve iki

cilt olarak hazırlıyordu. İlk cilt 666 sayfa, diğer cilt ise tam 756 sayfa tutuyordu. Kâtip Çelebi, Cihannüma ile oluşturduğu yepyeni bir sentezi, muhteşem kitabına koymuş olduğu bu güzel isimle açıklamış, ayrıca yer ve gök haritalarını da ilave ederek, onu adeta eşsiz kılmıştı. Bu ikinci eserine Avrupalılar "Atlas" adını vermek istemiştir. Cihannüma'nın Latince karşılığı "Kosmorama" idi. Yani, "cihanı gösteren..." Çelebi'nin asıl ilginç yeniliği bu kitabında ortaya çıkmıştı. Çünkü, bir "küre"nin bir "düzlem" üzerine nasıl geçeceğini, enlem ve boylamların nasıl hesaplanacaklarını anlatmıştı orada. Müteferrika, işte onun bu kitabını, elli kadar harita ilave ederek basmıştı.

Lale Devri'nin tanınmış sultanı, kültüre, sanata ve estetiğe düşkün olan III. Ahmet, İbrahim'in bastığı bu nadide kitabın fiyatını kendisi belirledi: 35 kuruş! Ama daha sonra, İstanbul piyasasında kitap, 25 kuruşa ancak alıcı buldu!..

İbrahim Efendi'nin bastığı ilk kitap olan ünlü "Vankulu Sözlüğü"nden sonra ise matbaadan çıkan ikinci eser, "Tuhfet-ül Kibar" oldu. Bu bir tarih kitabıydı ve beş bakır basma süslemesiyle birlikte, tam boy olarak 75 sayfadan oluşuyordu. Fiyatı ise sadece 3 kuruş idi!

Matbaa tarihinin eşsiz eserleri olan bu kitapların dışında, dini içerikli kitapların basılıp yayınlanması hep men edilmiş, böyle kitapların her zaman elle yazılmış olmasının gerekli olduğu vurgulanmıştı. O günkü anlayış çerçevesinde, kâğıt üzerine elle yazmak uygun, aynı kâğıda matbaa makinesiyle harf basmak yasaktı.

Kuran, ilk kez Avrupa'da 1542'de basılmıştı. Hal böyle olunca da oralardan gizlice ve el altından getirilen kutsal kitap, Osmanlı ülkesinde yine gizlice dağıtılmıştı. Miktar pek fazla değildi, ama Kuranlar İstanbul'da gizlice satılıp okunmuştu kimilerince.

17. yüzyılda Sultan IV. Mehmet döneminde de böyle bir olayın yaşandığı kayıtlarda vardır. Gemiyle İstanbul limanına getirtilen İngiliz kitaplarının arasında bazı basılı Kuranlara rastlanmıştı. Bunların hepsine el konulup dini bazı kurallar yerine getirilerek hepsi denize dökülmüş ve imha edilmişlerdi.

Basmacı İbrahim'in 1729'da faaliyete başlayan Yavuz Selim'deki matbaasında da hiçbir zaman dini içerikli kitap basılmadı. Esasen, ahali de, ulema da basılı eserlere karşı fazla ilgili olmak bir yana, soğuk bakmaktaydı. O yılların İstanbul'unda alışılagelmiş bir durum değildi tabii ki bu. Bu doğrultuda Müteferrika'nın matbaasında, devrin şeyhülislamı Abdullah Efendi'nin yasaklayıcı fetvası nedeniyle bu türden kitap basımı gerçekleştirilemeyince, takip eden 13 yıl içinde, 1742'ye dek sadece 17 kitap basımı gerçekleşmiş, bunlarda 3 ile 40 kuruş arasındaki fiyatlarla satılmışlardı. Ağır masrafları karşılayamayan Basmacı İb-

rahim'in, az sayıdaki kitaplarının satışıyla matbaasını yaşatması pek mümkün olamadı ve iki yıl sonra, Türk kültür tarihinin önemli kilometre taşlarından biri olan bu işyerini kapatmak zorunda kaldı.

Bunun üzerine, akıllarından ne geçtiyse, Kadı İbrahim ve Ahmet efendiler Basmacı İbrahim'in tarihi matbaasını satın aldılar. Ama bu kişiler de ancak 1756'ya dek çalıştırabildiler bu matbaayı. Bu tarihten yaklaşık 25 yıl sonra Raşit ve Vasıf efendi isimlerindeki iki zat, geleceğini parlak görmüş olacaklar ki, matbaacılık işine atılmaktan çekinmediler ve Müteferrika'nın mirasını sürdürmek için müesseseyi devraldılar.

1784 yılına gelindiğinde ise, dönemin sadrazamı Halit Hamit Paşa bu matbaada hiçbir surette din kitapları basılamayacağı konusunda Sultan I. Abdülhamit'e bir teminat verdi. Bu biçimde, hayli donuk ve ağır aksak bir çalışmayla ve adeta elleri kolları bağlı olarak çalışmalarını sürdürmeye gayret eden Osmanlı matbaası, 1795 yılında Hasköy'de kurulan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'da, 1802'de Dar-üt Tıbbat-ül Cedide adıyla Üsküdar, Selimiye'de, sonra da Tıbbat-ül Amire olarak Beyazıt Üniversitesi'nin arka tarafındaki eski bir binada faaliyetlerini sürdürmeye çalıştı. O günlerde artık İstanbul'da çeşitli gazeteler de yavaş yavaş yayın hayatına girmeye başlamışlardı. 1831 yılında Takvim-i Vekayi adıyla yayınlanmaya başlanan gazetenin basımını Takvimhane-i Amire üstlendi. Bu son iki kuruluş, Tanzimat'tan sonra tek bir gövdede birleştiler ve bu kurumun adı da Matbaa-i Amire oldu.

Osmanlı Devleti'nin yıkılışıyla birlikte başlayan Cumhuriyet döneminde yılların matbaası, artık "Milli Matbaa" adıyla tanınmaya başlandı. Hayli ilginç serüvenle dopdolu basım yaşamında inişli çıkışlı pek çok yolu değişik isimlerle katetti, sırtında taşıdığı asırların yorgunluğu ile, Türkiye'nin en önemli kurumlarından biri olan Milli Eğitim Bakanlığı'nın bünyesinde artık "Milli Eğitim Basımevi" adıyla çalışmalarını sürdürüyor 1729'ların emektar matbaası.

Ama, matbaamızın geçirdiği tüm bu uzun yolculuğu gözlerimizin önüne getirdiğimizde, içimizi burkan bir hadiseye de tanık oluyoruz. Çünkü, hangi insanın yüreği, "Basmacı İbrahim'in basmış olduğu toplam 17 kitabın 16'sının bugün Rusya kütüphanelerinde bulunmasına dayanabilir? 19. yüzyıl başlarında vermişiz bunları İstanbul'daki Rus elçiliğine! İnanılır gibi değil doğrusu.

Eee, adamlar kitap düşkünü ne de olsa. Sizin de kütüphanenizde tam 210 ayrı dilde 900 bin kitap bulunsa ve bunların 30 bin kadarı Türklere ait olsa, bu zenginliğinizle övünür, en değerli, en eski, en nadide kitapları toplamaktan ve onları koleksiyonlarınıza katmaktan elbette gurur duyardınız.

İÇKİ MEKÂNLARI VE "ESRAR KABAKLARI"

19. yüzyılın İstanbul'unda, halka açık yerlerde genellikle üç tür içki içilirdi. Rakı, şarap ve kahve!.. Kahvehaneleri Müslüman esnaf çalıştırdığı için alkol satılmaz ve içilemezdi. Buna karşın gayrimüslimlerin işlettiği bazı yerlerde alkol serbestçe tüketilirdi. Bundan dolayı da buraları rahatça çalışabilmek için daha çok "meyhane statüsünde" iş görürlerdi. Şarapevleri, meyhaneler, içkili lokantalar, Osmanlı İstanbul'unda her dönem yasaklarla karşı karşıya kalan mekânlardandı. Hele Kanuni, IV. Murat gibi padişahların devrinde çok şiddetli cezalar uygulanırdı içki içenler hakkında. Kanuni'nin 1538 ve 1562'de olmak üzere iki büyük içki yasağı duyurusu vardı.

Pek popüler bir içki olan bira ise, 1850'lerin başlarında yaşanan Kırım Harbi'nden sonra İstanbul'da boy göstermeye başlamıştı. Bira o denli sevilip tüketildi ki, artık başkentte üretime geçilmesi şart oldu. Bunun için de Bomonti biraderlerin, şimdi Şişli yakınında ve aynı isimli semtte halen ayakta duran dev binalarında bira üretimi yapıldı. 19. yüzyılın son senelerinde İstanbul'da yaklaşık 40 birahane bulunuyordu. Ama bütün bu birahaneleri gayrimüslimler çalıştırırlardı. Lokaller, tarihi yarımada içinde yer alan ve Dersaadet denilen asıl İstanbul merkezinin dışında ve çoğunlukla Galata yakasında bulunurken, sadece birinin sarayın da yer aldığı sur içi İstanbul'da çalışması ilginç bir durumdu. Bu birahane, Sirkeci tren istasyonunun yanı başında idi.

Bütün bu birahaneler içinde en çok ünlü olan lokal ise, Galata'daki "Bizans Birahanesi"ydi. Galata, zaten ilginç tarihinin her döneminde meyhaneleriyle ünlenmiş bir bölgeydi. Hatta domuz eti burada eskiden var olan bir yokuştaki Domuz Eti Sokağı'ndaki, sıra dükkânlarda satılırdı. Ama sokağın asıl ünü "Niko'nun Birahanesi"nden kaynakla-

nıyordu. 20. yüzyıl başlarına kadar ününü koruyan bu içki mekânında, yaşları 15-16 arasında değişen Rum çocuklar çalışırdı. Müşterileri de çoğunlukla ayaktakımı denilen berduş tiplerdi. Ayrıca "Tophane" adını taşıyan izbe caddede de "Alkazar Amerikan Tiyatrosu ve Gazinosu" görülürdü. Ama, ahali arasında kötü bir ünü vardı ve muhafazakâr İstanbullular buraya "Rezalethane" derlerdi. Çünkü 19. yüzyılın geç dönemlerinde bu gazinoya, ayaktakımından, ne iş yaptıkları belli olmayan ve çoğunlukla da içtikten sonra olay çıkartan berduşlar devam ederlerdi. Ama gazinosunun sahnesinden ilginç kişiler de gelip geçmiştir beri yandan. Gazino müdürü, aynı zamanda çok yetenekli bir tiyatro oyuncusu olan Sotiraki Efendi'ydi. Sadece burada değil, Sultan Aziz zamanında Üsküdar, İcadiye'deki tiyatroda da gösteriler yapardı. Sotiraki, yaz aylarında kendi ekibini toplar, Anadolu'ya turneye çıkardı.

Bir zamanlar Galata'nın dar ve yokuş sokakları içinde Osmanlı dönemlerini yansıtan han binaları, çeşmeler, küçük mescitler görülmesine, bir sokak köşesinde aniden karşılaşılan eski Ceneviz ve Venedik hatıralarına karşın, bunların çevrelerinde daha çok, izbe eğlence mekânları, meyhaneler, bekârhaneler, karanlık yüzlü eski kârgir binalar bulunurdu. İstanbul'da, meyhane denilince zaten ilk akla gelen yer de bu Galata yokuşları olurdu.

Köprünün Galata ayağının Balıkpazarı tarafında, işte bu meyhanelerin en çok yeğlenenlerinden biri daha görülürdü. Adı "Fertek" olan bu namlı meyhane, ilk duyulduğunda herkese garip gelen bu ismini Niğde'ye bağlı "Fertek"ten almıştı. Niğde nire, Karaköy nire demeyin hemen. Bu meyhane için Fertek'ten daha uygun bir isim bulunamazdı doğrusu. Çünkü buranın müdavimlerine Fertek yöresinin o ünlü rakısı ikram edilirdi! İstanbullular, pek beğendikleri bu rakıyı mezelerine ortak etmek için adeta bu meyhaneye koşarlardı.

1890'da faaliyetine başlayan Fertek, tam 18 yıl boyunca İstanbul'un namlı içicilerinin damaklarını tatlandırmıştı Galata'da. Ama, o karışıklıklarla dolu siyasi ortamda, ne olduysa oldu ve 1908'de kapısına kilit vuruldu. Adı anılarda kaldı bundan sonra.

Galata'nın çok ünlü bir diğer ayaktakımı meyhanesi de, Galatasaray Lisesi'nin yan tarafındaki Yeni Çarşı Caddesi'ne açılan Çiçekçi Sokağı'nda idi. Bu salaş yeri, "Doktor" lakaplı bir Rum işletirdi. Berduşların, sürtüklerin, alımlı orospuların eksik olmadığı bir mekândı burası. Genellikle müşterileri, Galata Rıhtımı'na yanaşmış yabancı gemilerden inen eğlenceye düşkün tayfa takımı idi. Burada da kavga gürültü eksik olmazdı hiçbir zaman. Hatta bir de cinayet işlenmiş ve bu "fuhuşiyat yatağı"nın sahibi bu nedenle sınır dışı edilmişti.

Galata'da 1800'lü yıllarda başka bir kopuk meyhanesi oldukça nam salmıştı İstanbullu serseriler ve berduşlar arasında. Meyhanenin adı, "Burunsuz"du ve Burunsuz Mustafa adında biri tarafından işletilirdi. Bu adam aynı zamanda yakındaki tersanenin çavuşlarındandı. Fitne fesadın ve ayaktakımından avare kişilerin eksik olmadığı bu meyhanenin Burunsuz'unu, dönemin güçlü sadrazamı ve III. Selim'in yakın adamı Alemdar Mustafa Paşa, meyhanesinde yakalattı ve derhal tutukladı. Fakat Burunsuz umutsuzca direnmeye çalışarak feryat figân bağırdı ve "Kurtarın beni, içinizde söz sahibi biri yok mu?" diye ağlamaya başladı. Değil müdahale edip kurtarmak, olaya tanık olan hiç kimse Burunsuz Mustafa'ya yaklaşmayı denemedi bile. Herkes meyhanenin arka kapısından kaçıp bir anda toz oldu. Çünkü İstanbul'da, Alemdar Paşa'nın bu tür çapulcu takımına karşı ne denli acımasız olduğunu bilmeyen yoktu. Başlarına aynı belanın gelebileceği korkusuyla, Alemdar'ın adamlarına herhangi birinin af dileği ile yaklaşabilmesi söz konusu dahi edilemezdi.

Meyhane sahibi Burunsuz Mustafa bu durumdan kurtulamadı tabii. Asilerle işbirliği yaptığı gerekçesiyle kendi lakabını taşıyan meyhanesinin önünde başı kesildi. Sonraki günlerde meyhane sahip değiştirdi. Ama, bu bednam mekânının yazgısı, Burunsuz Mustafa'nınki gibi oldu. 1826'daki yeniçeri ocaklarının lağvedilmesi sırasında temellerine dek yıkılıp yok edildi.

Meyhanelerde en çok içilen içki olan şarabın, ahalinin gönlündeki değerinin dışında, şairler ve tasavvuf erbabı kişiler arasındaki "makamı" da farklı farklı düşünceler çerçevesinde açıklanırdı. Birinin "hüsn-i ilahi" dediği şarap, diğerinin gözünde "hayatın gölgeleri arkasındaki hakikat" idi. Her birinin "harabat"ında, yani "meyhanesi"ndeki üstün meziyetler yükletilen şarap, bu farklılıkların anlamını kavrayamayan insanların gönlünde ise, bir "vahdet şarabı" oluveriyordu.

İran'dan Osmanlı'ya, doğunun tüm İslam coğrafyalarındaki edebiyat dünyasının insanları arasında "uhrevi" özelliği olan, "gönül dostu" bir içkiydi ve hemen her dönem açıkça yahut da gizli olarak tüketilmişti şarap. Bu nedenle de eski İstanbul'un en umulmadık yerlerinde, en gizli kalmış köşe bucağında bile bir meyhaneye, en azından derme çatma da olsa bir içki mekânına rastlanılması gayet doğaldı.

İstanbul, tarihi boyunca elbette sadece meyhaneleriyle ün salmamıştı. Başka başka leziz içkilerin ikram edildiği şık mekânları da vardı. Buralarda içilen nefis kakaoların tüketimi ise büyük çoğunlukla Pera pastahanelerinde gerçekleşiyordu. O yıllarda başkentliler için kakao, farklı ve yepyeni lezzetti. Ayrıca boza da pek sevilen ve asırlar boyunca özellikle soğuk kış gecelerinde tüketilen bir içkiydi, ki halen Ve-

fa semtinde geleneksel olarak imal edilir. Eskiden meyhaneler kadar ünlü olan bazı bozahanelerde kalabalıklar hiç eksik olmazdı. Çoğu kez bozaların içine afyon benzeri uyuşturucular katılıp servis edildiği için, bu mekânların bazılarının meyhaneden farkı kalmazdı. Meyhaneler kapatıldığında, peşinden bu bozahanelerin de kapılarına kilit vurdular ve İstanbul bir süre bozahanesiz kaldı.

Müptelası olduğumuz ve geçen zaman içinde en popüler içkimiz olan çaya gelince, bunun, İranlılarca İstanbul'a sokulduğuna inanılır. Gerçekten de İranlılar olağanüstü güzel semaver demlerler ve tavşan kanı çaylarının lezzetine doyulmaz. Bunlar daha çok, Tahtakale sırtlarındaki ünlü Valide Hanı'nı (17. yüzyılda Kösem Sultan yaptırdı) mesken tutmuşlardı. Çay, "93 harbi" diye bilinen 1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra o bölgelerden gelen bazı göçmen gruplarınca İstanbul'a iyice yayılmıştı. Çayhaneler şehirde en başta, Şehzadebaşı'ndaki ünlü Direklerarası dükkânlarında yer alırdı. Hele buradaki Hacı Reşit Efendi'nin çayhanesi, devrin en popüler şairlerine, edebiyatçılarına, gazetecilerine ev sahipliği yapar, bu önemli kişiler saatlerce kaldıkları, konuştukları, düşündükleri, dostluklar kurdukları bu mekânları daha da çok işler hale getirirlerdi.

Geleneksel kahvehanelerimizin ve çayhanelerimizin iç tasarımları, 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra daha çağdaş hale dönüşmeye başladı. Eskiden, kahvehane duvarlarını boydan boya dolaşan ve üstlerine bağdaş kurulup oturulan sedirler, kerevetler, yavaş yavaş ortadan kalktı ve bunların yerini tabureler, masalar almaya başladı. Bir süre sonra bu "alafranga tasarım" iyice oturdu artık. Yine bu dönemlerde, isimleri İstanbul ile özdeşleşen "semai kahveleri" de bir bir kendilerini gösterdi. Türlü çeşitli halk ozanları, gelip buralarda saz çalarak, türküler söyleyerek birbirleriyle "atışmaya" başladılar. Divanyolu'ndaki, Şehzadebaşı'ndaki, Üsküdar'daki semai kahvelerinden çıkıp daha sonra oldukça tanınan saz-ses üstatlarının sayısı az değildir. Bu tür kahvehane sahipleri, özellikle Ramazan gecelerinde bazı ün sahibi saz şairlerini transfer bile ederlerdi.

Ellerinde çeşitli tamburalarla kahve kahve dolaşıp destan ve mani okuyan bu ozanları İstanbullular, "taşlık şairleri" diye tanımlarlardı. Bazen kaldırımlarda oturup sanat icra ettiklerinden, "kaldırım şairi" diye anıldıkları da olurdu. Sümbülzade Vehbi'nin şu sözleri, ne içten anlatır bu şairlerle ilgili duygularını: "Kaldırım taşlarının altında, birer şair durur!"

İstanbul'un ünlü bir semai kahvesi de, Eyüp Defterdar'da, sahildeki eski dokuma fabrikasının yerinde bulunan Ayrancı Kahvehanesi idi.

Bunca sevilmesine karşın, Osmanlı toplumunun adeta vazgeçemediği bir mekân haline gelen kahvehanelerin her sultan tarafından teşvik gördüğü söylenemezdi. En çok 17. yüzyıl başlarının haşin sultanı IV. Murat savaş açmıştı bu kahvelere. Oralarda dedikoduyu önlemek amacıyla uygulamıştı bu yasağı. Sultan, 1634'de Edirne'ye geldiğinde, daha da ileri giderek kentteki tüm kahvehanelerin yıktırılmasını buyurmuştu.

Ama uzun bir dönem sonra daha da bir karanlık devir geldi. 1908 yılının Ekim ayında gerici bir grup, bütün bu geleneksel çayhanelerin, eğlenme ve sohbet mekânlarının hemen kapatılmasını, fotoğrafın yasaklanmasını, meyhanelerin, tiyatroların kaldırılmasını haykırarak ayaklandılar. Hatta işi öyle ileriye götürdüler ki, içinde karagöz oynatılıyor diye, geleneksel kahvehanelerin bile kapatılmasını istediler.

İlk kez Çemberlitaş'taki Tavuk Pazarı'nda görülmeye başlanan semai kahvehanelerine sırf bu ayaklanmalar ve bunların sonucundaki bazı nahoş olaylar nedeniyle halk gidemeyince, ne yazık ki sükseleri azaldı ve gözden düşmeye başladı kahvehaneler. Üstelik bu mekânları seven ve sürekli gelip giden müdavimlerine bile kötü gözlerle bakmaya başladı bu gerici asiler. Tiyatroları, kahvehaneleri, eğlence mekânlarını destekleyen, dönemin önemli devlet adamı İbrahim Hakkı Paşa'yı türlü uyduruk skandallarla görevini yapamaz hale getirme arzusuyla, adını kötüye çıkarmaya gayret ettiler.

Asırlar boyunca, ortak yaşama mekânlarından mahrum yaşayan İstanbul erkekleri, böyle kaynaştırıcı, sıcak, eğlendirici ve fikren, zihnen geliştirici, rahatlatıcı mekânlarda tam da huzur ve mutluluğu bulmuşken, uğursuz bir el her şeyi oldubittiye getirip zavallı halkın bu umutlarını da parçalayıp dağıttı epeyce bir süre.

Ama, o gerilimli süreç bitti ve 15 yıl sonra Türkiye, Cumhuriyet'le kucaklaştı. Bu dönemde, özellikle İstanbul'da bazı âşık kahvelerinde geleneklerin yaşatıldığı ve buralardan yine ünlü ozanların çıktığı görülmüştür.

1926'da İstanbul sokaklarını mekân tutan Tek Telli Âşık Cemali bunlardan biriydi. Perişan kılığı ile başıboş, her yeri dolaşır, ününe ün katan elindeki tek telli sazıyla ve sırtına astığı tabelasıyla mahallelere girer çıkar ve türküler söylerdi. Tabelada, "Çaldığı saz tek tellidir eşi gelsin meydane, hediyesi beş kuruştur fazla reklam bahane," diye yazardı. En etkileyici sözleri "Gönül bir, dert bir, Allah bir," idi. İnandığı tüm olguların sayısını "bir"e indiren Cemali, sazının beş telinden dördünü çıkarıp atmış ve geriye kalan "bir" teliyle ün sahibi olmuştu bir zamanların İstanbul'unda.

Kahvenin İstanbul'a, 16. yüzyılın erken dönemlerinde Habeşistan valisi olan Özdemir Paşa tarafından Yemen yoluyla getirtildiği, ilk önce konaklarda tanıtıldığı, ilk kahvehaneyi ise Tahtakale'de, 1555 yılında Hükm ve Şems adında iki Suriyelinin açtığı bilinir. Daha sonraki günlerde kahvenin ve bunun içildiği kahvehanelerin sayısı çığ gibi arttı, bunlara dair öyküler katlana katlana çoğaldı. Eski İstanbul'un kahvehane anıları bu nedenle anlatmakla bitirilemez.

İstanbullu erkeklerin eğlenme, sohbet etme ve dinlenme mekânı olan bu kahvelerden pek çok yazar, şair çıkmıştır. O eski zamanlarda kahvelerde oturup sohbet etmek, fikir tartışmaları yapmak entelektüel bir işti. Bununla birlikte zavallı yoksulların, ipsiz sapsız haytaların, işsiz güçsüz avarelerin mecburen müdavimi oldukları pek fakirhane kahveler, hemen her semtte görülürdü. Bazı yoksullar buralarda hiç para vermeden içip otururlar, kimse onlara müdahale etmez, kovmazdı. Kahvelerde bu gibi kişilerin oturdukları bölümlere "Allah kerim yerleri" denirdi.

İstanbul kahvehanelerinde oynanan oyunların başında tavla ve satranç gelirdi. D'ohsson tavla oyununu, bir tür "dama"ya benzetirdi. Yabancı kaynakların pek çoğunda bu mekânlarda "kumar" oynanmadığı anlatılır. Fakat zaman içinde artış gösteren bir rekabet ortamında, kahvehaneler bazı değişikliklere yönelerek, "eğlence" olgusuna da yer vermişlerdi. Gösteri adı altında meddahlar kahvehanelerde müşterilerin önüne çıkardı. Mekân sahibi, ayrıca meddaha bir ücret ödemezdi. Sadece müşterilerden bahşiş toplardı meddah. Kahvehanelerde müzik yapmak isteyenler de görülür, ama bunlara pek sıcak yaklaşılmaz, iyi gözle bakılmazdı.

Ayaktakımı kahvesi, âşıklar kahvesi, bekâr kahvesi gibi çeşitleri olan bu unutulmaz mekânlardan bir diğeri ise "esrar kahvesi" idi. Bunlar, mümkün olduğunca izbe ve İstanbul'un uzak köşelerinde, en kuytu, en sapa yerlerde boy gösterirlerdi. Böyle olmakla birlikte ve şaşırtıcı biçimde, başkentin en gözde semtlerinde de iş gördükleri olurdu bu esrar kahvelerinin. İstanbul halkının çoğu, esrarın ne denli zararlı bir madde olduğunu bilmezdi o günlerde. Üstelik esrar kullanmanın cezası da çok azdı. Ancak, bulunduğu anda hemen el koyulur ve nerede ele geçerse geçsin, götürülüp derhal denize atılırdı. Yani kısacası, esrar yasaktı ama çok zararlı etkisinin olduğunun kimseler farkında değildi. Bir yerde esrar içildiği haberi alındığında, hemen emniyet güçleri buraya gelir, "esrar kabakları"nı toplar ve imha ederdi.

Bu "kabaklar" gerçekten çok ilginçti. Şöyle ki; ilk etapta bir Hindistan cevizi alınıp içi boşaltılırdı. Sonra bunun üzerine bir delik açılır, altında açılan bir başka delik ise sonradan ziftle kapatılırdı. Kabağın içi-

ne bir miktar su konulur ve üstte bulunan "esrar lülesi"nin kıyısına ilave edilmiş bir "cura çubuğu" ile esrar ciğerlere solunarak çekilirdi. Eski İstanbul kabadayıları, meyhane basarak bu kabak fıçılarına bıçak saplar ve onları sahiplenirlerdi. Sonra da meyhaneyi kırar döker, en sona bıraktıkları bir kabak fıçısını ise, meyhanecinin kafasında patlatırlardı. "Kabak benim başımda patladı" sözü bu olaylardan sonra yayılmıştır her yere.

Esrar kahveleri, en çok Azapkapı'da, Yedikule civarında ve Tahtakale sokaklarında görülürdü. II. Abdülhamit döneminde bu esrarın bir dirhemi İstanbul piyasalarında bir kuruştan alıcı bulabiliyordu. Bundan da dört nargilelik iş (!) çıkardı.

16. yüzyıldan itibaren İstanbul kahvelerinde yayılma eğilimi gösteren esrarın, insanların dünyaya bakışını değişime uğrattığı, heyecanlı (!) âlemlere sürüklediği, dertlerden bir ölçüde uzaklaştırdığı ve içeni hoş ettiği ve etkisinin sadece yarattığı bu hallerle sınırlı olduğu düşünülürdü. Ama dönemin saygın ve şöhretli şeyhülislamı Ebussuud Efendi pek o fikirde değildi. 1574 yılında verdiği bir fetvada kahvenin bile zararından söz etmişti. Ona göre kahve çekirdeklerinin karartılana dek kavrulması haramdı. Fakat daha sonraki yıllarda ulemadan bazıları bu fikre karşı çıkmışlardı. Kahvenin içinde birtakım zararlı ve faydalı maddeler bulunduğu o günlerde çok ayrıntılı olmasa da bilinmekteydi. Bu maddelerin bazıları "iyi", bazıları ise "kötü" idi. Bütün bunlara karşın kahvenin dışlanmasını gerektiren en önemli olguların başında, "gevezeliğe olan katkıları"nı öne sürenler de vardı. Çünkü her gevezelik iyi değildi ve bazıları çok kötü sonuçlar dahi doğurabilirdi!

Kahve fincanının elden ele dolaştırılması geleneği, İstanbul'da 16. yüzyıldan sonra yayılmıştı. Bir kısım insanlara göre bu eğlenceli olmasına karşın, bazı kimseler bu uygulamaya hiç de hoş bakmazlar, hatta kimileri bunu dinsizlikle bile bağdaştırırlardı.

İstanbul'un bir diğer namlı kahvehanesi de Beyazıt'da yer alıyordu. Esasen Beyazıt Camisi'nin türbeler kapısının karşısında başka tanınmış kahvehaneler de vardı, ama "Küllük"ün yeri başkaydı. Müdavimi pek çeşitliydi. "Yeni Şark" ve "İkbal" de günün her saati kalabalık olan mekânlardı. Özellikle İkbal'in müşterileri daha genç olurdu. Çünkü, erken 20. yüzyılın işgal günlerinde Beyazıt'taki Darülfünun öğrencilerimin "ikinci üniversitesi" idi bu kahve!..

BABIALİ'DE, DİLSİZ, HOKKABAZ VE DİLENCİLER

Sultanın sarayından sonra gelen en büyük kapı olan Gülhane'deki Babıali şüphesiz ki, 19. yüzyıldaki en görkemli dönemlerinde günümüzden çok daha fazla yapı birimine sahip dev bir külliye şeklindeydi ve çevresi kalın duvarlarla kuşatılmıştı. Duvarlar üzerinde de çeşitli kapılar yer alırdı. Asıl kapı, Alay Köşkü ve Soğukçeşme Sokağı tarafında, günümüzde önünden tramvay yolunun geçtiği, barok tenteli anıtsal giriştir. Burası aynı zamanda en önemli protokol kapısıydı ve girişin sağ ve solunda da iki çeşme vardı.

Babıali Kapısı

Babıali'nin Cağaloğlu tarafındaki girişine Nallı Mescit Kapısı, vilayet kapısı olan "Babı Asafi", Sirkeci, Ebussuud Efendi Caddesi'ne açılan "Şah-ı Huban Kapısı" ve günümüzdeki Beşir Ağa Camisi'ne açılan "Harem" veya "Tomruk Kapısı", geniş sadrazamlık makamının diğer girişleriydi. Cağaloğlu Yokuşu'nda şimdi de görülebilen ve minaresindeki "nal" motiflerinden dolayı bu isimle anılan camiyi aslında ilk olarak, 15. yüzyılda Akşemsettin Efendi'nin tanıdıklarından biri olan İmam Ali Efendi yaptırmıştı. İmam Ali'nin, baş taşında Mevlevi takkesi formu bulunan mezarı ise caminin çok yakınında ve eski Cevat Paşa Kitaplığı binasının arkasındadır.

Edirnekapı'ya yakın Atikali semtinden Balat sırtlarına doğru inen Salmatomruk Caddesi'nin, Babıali'deki Tomruk Kapısı'yla yakın ilişkisi vardır. "Salma" ve "tomruk" bir tür işkence modelinin adıdır.

Adi suçlular, ellerinden veya boyunlarından bir "tomruğa" bağlanırlar ve suçlarını çekince de "salıverilirlerdi!" Atikali'de böyle bir tomruk karakolu bulunuyordu eskiden. Babıali'de de bu tür suçları işleyenleri tutuklayan daire, işte bu nedenle Tomruk Dairesi diye tanınırdı.

Topkapı saray surlarının (Sur-i Sultani) Gülhane girişinin az aşağısında ve Salkımsöğüt denilen yerde, sur üzerinde bulunan Alay Köşkü'nün karşısında 17. yüzyılda Sadrazam Halil Paşa'nın yaptırdığı ahşap bir konak vardı ve sadrazamlık katı burasıydı. Babıali'nin çekirdeği işte bu binaydı. 1808'de III. Selim'in öldürülmesine neden olan olaylarda yeniçeriler bu konağa saldırınca, içinde adamlarıyla birlikte savunma yapan Alemdar Mustafa Paşa, barut deposunu ateşlemiş ve kendisi ve adamları ölmüşlerdi. 1844 yılında Sultan Abdülmecit'in onarımları ve eklemeleriyle, tarihi Babıali günümüzdeki şeklini almıştı.

Başkentin yüreği olan sadrazamlık külliyesi, 1911'deki yangından sonra, binalarının pek çoğunu yitirdi ve neredeyse sadece dört duvarı kaldı. O sıralarda büyük kriz yaşayan ve adeta çöküntü içinde olan devlet hazinesinin bu yapıları ayağa kaldıracak ekonomik gücü yoktu. Bu nedenle duvarlar söküldü, yerleri boş bırakıldı. Esasen, Babıali'nin yaşadığı ilk yangın 1740'ta gerçekleşmişti. Ama, o zamanki Babıali şimdiki yerinde değildi. Cağaloğlu Hamamı'nın bulunduğu bölgede Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın yaptırdığı konak da Babıali diye tanınırdı ve yangın o konakta çıkmıştı.

1654 yılından beri devletin idare merkezi olan Babıali, takip eden yıllardaki Avrupai gelişimlere ayak uydurmaya çalışmış, oda ve salonlarını daha çağdaş dekore etmeye başlamıştı. 19. yüzyıl ortalarına doğru, Babıali'nin mobilyaları batı stilindeydi artık. İlk Osmanlı meclisinin açıldığı 1877'de, mebuslar bu salonlardaki sıralara oturmaya başladılar. Ama bu sıralar, Avrupa'nın diğer parlamentolarında görüldüğü gibi, antik tiyatrolardan esinlenerek yapılan ve "yelpaze biçiminde açılan yarım daire" koltuk düzenine benzemez, okul sınıflarında olduğu gibi arka arkaya paralel şekilde dizilirlerdi.

O günlerdeki memur giysileri de reformist hareketlerin etkisiyle değişime uğramış, bazı üst düzey Babıali çalışanlarının cakalı redingot ceketleri, çeşitli nişan ve madalyonlarla zenginleştirilmişti. Bu konuda kimi zaman öyle aşırılıklar yaşanmıştır ki, örneğin, tam dokuz kez sadrazamlığa getirilen ve tüm zamanların rekorunu kıran Mehmet Said Paşa'nın göz alıcı nişanları, fiyakalı ceketinin ön yüzüne sığmayınca, paşa bu madalyonların bazılarını ceket eteklerinden sarkıtmış, böyle dolaşınca da herkesin dikkatini çekmiş ve çeşitli eleştirilere neden olmuştu.

Eski Osmanlı geleneklerini sürdüren Babıali kâtipleri, sabah on birden önce çalışmaya başlamazlardı. Öğleden sonra saat iki dendi mi, bütün işlerini de tamamlamış olurlardı. Babıali kâtiplerinin zamanlarının çoğu tahta döşemeli koridorlarda dolaşıp durmakla, yemek yemekle, sohbet etmekle geçiyordu. Devlet memurları, hatta sadrazam bile Babıali'de yeni görevine başlarken, günümüzde görüldüğü gibi, yemin ederlerdi. Ama bu yemin biraz değişikti. "Resm-i Tahlif" denilen bu yeminde, memur elini Kuran'ın üzerine koyar ve sultana sadık kalacağına dair söz verirdi. Bu yemin ilk kez Sultan Abdülmecit döneminde ve 1850'de uygulanmaya başlanmıştı Babıali'de...

Binalar, salonlar ve odalar yığını olan koskoca Babıali'de, günün hemen her saatinde, ne yaptıkları tam da anlaşılamayan o kadar çok adam gezinirdi ki, hükümet merkezinin koridorları ve salonları asırlık Kapalıçarşı gibi uğuldardı adeta. Ellerinde tepsilerle çay götürüp getirenler, tütün çubuğu sarıp tüttürenler, ondan bundan bir dedikodu duymak, bir iki söz alabilmek için öteye beriye koşuşturan sefaret tercümanları, memurları yakalamaya çabalayan alacaklıları, seyyar satıcılar, hokkabazlar, hatta hatta, dilenciler (!) bile Babıali'nin gündelik manzaralarını oluşturan görüntülerdi.

Babıali'nin loş odalarında yapılan bazı gizli görüşmelerde dilsizler, yani "bî-zebanlar" görev yapardı. Ama bu bî-zebanların önceki görevleri, padişah kapısında nöbet tutmak ve çoğunlukla da cellatlık yapmaktı! En üst seviyede olanlarına "dilsizbaşı" derlerdi. Osmanlı sarayındaki en son dilsizbaşı, 1830'da Sultan Mahmut tarafından azledilmişti. Adı da "Beygir Dilsiz" idi. O eski zamanlardaki dilsizlik işleri bir süre sonra rafa kaldırılınca bu bi-zebanlar da Babıali'yi mesken tutmuşlardı demek ki!

17. yüzyılın ortalarından Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına dek hükümet merkezi işlevini sürdüren Babıali yapılar kompleksinin her birimi ilginç anılarla doludur. Ama dediğim gibi, bu binaların hepsi günümüze ulaşamamıştır tabii. Babıali Baskını, Alemdar vakası gibi, adeta Osmanlı'nın yazgısına damgasını vuran büyük siyasi olaylara tanıklık eden Babıali, aynı zamanda büyük yangın felaketleriyle de adından söz ettirmiştir sıkça.

Bunların en şiddetlilerinden biri 1740 yılında ve I. Mahmut zamanında oldu. Babıali'nin "ağalar dairesi"nde başlayan yangın çok kısa sürede "arz odasına" ve başka dairelere de sıçradı. Binanın kütle halinde çökmemesi için tersane neferleri hemen yetişip binaları halatlarla kuşatıp bağladılar ve çökmekten kurtardılar. Ama söndü sanılan yangın bina kuytularında kimseler farkında olmadan hâlâ gizli gizli devam etmekteydi. Babıali'nin ahşap bölümleri sessizce ve için için

yanıyordu. Yangının söndürülmesinden tam 14 gün sonra, gizlice yanan bu bölümlerdeki ateş aniden büyüdü ve yeniden Babıali'yi sardı. Cayır cayır yanan kuru otlar ortalığı bir anda cehenneme çevirdi ve dehşet yangın zorlukla kontrol altına alınabildi.

Bu büyük felaketten 15 yıl sonra Babıali aynı şekilde tekrar tutuştu ve kullanılamaz hale geldi. Hükümet artık burada çalışamaz durumda kalınca zorunlu olarak Babıali'yi terk etti ve Kadırga'daki Esma Sultan'ın sarayına taşındı. Devlet işleri bir süre buradan yürütüldü ve 1755 yılına gelindiğinde Babıali hızla onarılarak tamam hale getirildi. Aynı yıl içinde de görkemli bir törenle ve "debdebe-i mülukane ve tantana-i hüsrevane" ile açılarak yeniden hizmet vermeye başladı asırların Babıali'si.

Sadrazamlık külliyesi içinde bir zamanlar bir medrese de bulunmaktaydı. 18. yüzyılda Sultan III. Ahmet'in kızı Fatma Sultan yaptırmıştı bunu. Yanı başında da camisi vardı. Yıkılmadan önce İstanbul'un birtakım bekâr oğlanlarına, berduşlara mekân olmuş, medresenin bazı odaları da çeşitli imalat işleri için bile kullanılmış, derme çatma dükkânlarla, küçük izbe atölyelerle dolmuştu. Gerçek işlevini tümden yitiren bu tarihi cami ve medrese, 1958 imar hareketleri çerçevesinde tamamen yıkılıp yok edildi.

Fatma Sultan'ın, Cağaloğlu'nda şimdi hamamın bulunduğu yerde bir de konağı vardı. Onun yerine 1740'ların başında yapılan Cağaloğlu Hamamı, aynı zamanda İstanbul'da yapılan en son hamamdır.

Kocası savaşta şehit olan talihsiz Fatma Sultan, daha sonra evlendirildiği ünlü Lale Devri sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ile birlikte, işte bu saray gibi muhteşem konakta oturuyorlardı! Babıali ve çevresinin pek çok anısı vardır Osmanlı İstanbul'unda. Yakın tarihlerde "basın ve matbuatın" merkezi olan bu çevre, aynı zamanda pek çok tarihi eserle de doludur. Yeni Cami meydanındaki kalabalıkların itiş kakış bindiği tramvayların 5-10 dakika sonra sert bir dönemeçle ulaştıkları Babıali önü, bütün İstanbulluların bir şekilde mutlaka gördükleri bir mekândı. Babıali ile tam karşısındaki Alay Köşkü'nün arasındaki kıvrımlı yol, tarih boyunca nelere tanıklık etmedi ki?

Günümüzde de varlıklarını koruyor bu yapılar. Yol, aynı yol, ama biz çok değiştik! Pek çoğumuz da, tarihi hepten unutup gitti... Şimdi hızlı tramvaylarla, birbirlerinden lüks otomobillerle geçtiğimiz Babıali önündeki bu aynı dönemeçte, kaçımız hatırlayabiliyoruz acaba yaşanan o olayları?

SARAYIN "TOP KAPISI" VE BOSTANCI AĞALARININ İŞLERİ

Sarayburnu yönünden Kumkapı'ya doğru yol alanlar, Bizans surlarıyla Topkapı Sarayı'nın deniz yönü yamaçlarını takip eden geniş karayolunun kıyısında ve surlara dayalı duran taş bir yapının temel katını fark ederler. Altında duvar yüzeyine oturtulmuş bir çeşmesi ve bunun üzerinde dışarı doğru çıkıntı yapan bir balkon katının düzlemi görülen bu eser aslında, 16. yüzyılda inşa edilmiş saray köşklerinin en güzellerinden biri olan ve III. Murat dönemine ait olan İncili Köşk idi. Geçen zaman, bu güzel eserin ne "inci"sini, ne de "kendi"sini bırakabildi geriye, yapı yok olup gitti.

İncili Köşk

Vaktiyle, bu köşkle Sarayburnu arasındaki sur üzerinde, çeşitli büyüklük ve tipte toplar dizili dururdu. Kolaylıkla fark edilebilmesi için, diğerlerinden ayrı ve daha yüksekçe bir yere oturtulan bir top, 17. yüzyılda ve IV. Murat devrinde Bağdat'ın yeniden fethi sırasında kullanılan toptu.

Bu toplar her zaman dolu olur, ağızları da Marmara Denizi'ne ve Haliç'in girişine doğru çevrili dururlardı. Marmara'ya izinsiz girmeye kalkışan bir gemi veya bir kayık, bu topların ateşiyle derhal batırılırdı. Topların sesini duyanlar, bir teknenin batırıldığını hemen anlardı. Yalnız senede bir gün bu toplar asıl amaçlarının dışında ateşlenirdi. Bu da Ramazan ayının başladığını müjdelemek için yapılırdı. Bir fetih haberi alındığında da topların gümbürdetildiği olurdu.

Got sütunu

Sarayburnu yönündeki Bostan Kapısı'nın her iki yanında fazla yüksek olmayan iki kule görülür, bunları yer yer koyu gölgeli birkaç servi ağacı örterdi. Kapı sarayın "has bahçeleri"ne açılmaktaydı. İstanbul'un en eski eserlerinden biri olan ve 15 metrelik yekpare boyu ile bahçeyi süsleyen "Got sütunu" da burada yer alırdı (günümüzde de duruyor.) Osmanlı sarayındaki harem kızlarının arada bir bu bahçeye çıktıkları ve Got sütununun altında dinlendikleri, hoşça vakit geçirdikleri, az da olsa özgürlük tattıkları, o günlerle ilgili bazı gravür resimlerde görülebilmektedir. 270 yılından önce, Romalıların Gotlara karşı kazandıkları zaferin simgesi olarak buraya diktikleri sütun, İstanbul'un en eski eserlerinden biridir ve az aşağısında, parkın kıyısında, yine üzerinde "haç" motifleri bulunan bazı Roma kalıntılarıyla birlikte, Sarayburnu ile Topkapı Sarayı'nın kuzey kapısı arasında çok değerli bir tarih alanı oluşturur.

Eskiden saray kapı kulelerinin önünde, bostancı ocağının koğuşları görülürdü. Buradan herhangi birinin geçebilmesi olanaksızdı. Bu "Top Kapısı"ndan sadece sarayın belli başlı muhafızları giriş çıkış yapabilirlerdi. Sultanlar, deniz gezileri için, çoğunlukla bostancıbaşıları eşliğinde bu kapıya gelir ve kayıklarına buradan binerlerdi. Sarayın "burnu", şimdiki adıyla "Sarayburnu", işte burasıydı!

İdam dahil pek çok görevden, ama en çok padişaha ait has bahçelerden ve İstanbul kıyılarından, yalılarından, bahçelerinden, korularından, Topkapı Sarayı'nın Sarayburnu mevkisindeki bu ocaklarda iş gören ve sarayın bu bölümündeki kıyılarından sorumlu olan bostancıbaşının maiyeti 18. yüzyılda altı bin kadardı. Bu ocak, kendi içinde de cemaatlere ayrılmıştı. Saray dışındaki bahçelere, çoğunlukla "usta" denilen bostancı neferleri bakıyorlardı. Buralardaki sosyal yaşamı da sıkı denetime tabi tutan bostancılar, divandan aldıkları talimatlarla iş görürlerdi. Örneğin, I. Mahmut döneminde "Üsküdar ustası"na verilen bir buyruk, bizi bu konuda oldukça aydınlatır: "Çamlıca taraflarında bazı kadınların uygunsuz giysilerle çayırlıklarda gezindiği tespit edilmiş olup bundan böyle bunlara engel ol ve sakın böyle davranmalarına izin verme!"

Gülhane Parkı - Bizans sütunu başı

Bostancıların bir başka önemli işleri daha vardı: Şaraya odun sağlamak, yeni yapılacak gemiler için kereste getirtmek! Saydığım gibi, gerçekten karmaşık ve çok sayıda görev üstlenen bostancılar, işleri savsakladıklarında çok büyük cezalar alırlardı. 17. yüzyılda böyle bir olay yaşanmış ve kayıtlara geçmişti; Tersane enderun ağalarının bineceği bir teknenin esir kürekçileri, bir yolunu bulup firar etmişlerdi. Tabii, bu işin tüm faturası derhal bostancıbaşına kesiliverdi. Ağa hemen tutuklandı ve acımasızca, tam tamına "500 değnek yeme" cezasına çarptırıldı. Bu kadar sopa yiyen bir adam, artık ne hale gelir, bir düşünün!

SADRAZAM MI, "BAŞVEKİL" Mİ?

Mabeynciler, padişaha en yakın görevlilerindendi ve padişahın saray dışındaki organizasyonlarını tertiplerler, onunla görüşecek kişilerle ilgilenir ve onları hazırlarlardı. Yani bir tür danışmanlık görevi yapardı bu mabeynciler.

Osmanlı Devleti'nin son dönem saray mabeyncilerinden olan Lütfü Bey, gözünü budaktan esirgemeyen ve aklına geleni söyleyen bir adamdı. Lütfü Bey, 19. yüzyıldaki Batılılaşma akımının etkisiyle kopya olarak alınan maddi-manevi pek çok şey hakkında, kimseden çekinmeden yorumlar yapar, bunları sert dille eleştirirdi. Doğru mu yanlış mı, hiç düşünülmeden ve ayrıntılarıyla uğraşmadan Fransa'dan ithal davranış biçimleri konusundan, ayan ve millet meclisi başkanlığının protokoldeki yerlerine dek, pek çok uygulamayı düşüncesizce taklit ettiğimiz fikrini savunur, buna karşın, neden hâlâ "hükümet başkanlığı" unvanını kabul etmediğimize bir anlam veremezdi. Oysa bu unvanın 19. yüzyıl başlarında Sultan II. Mahmut tarafından benimsendiğini ve uygulamaya konulduğunu, sultanın sadrazamlık makamını kaldırarak, bundan böyle "başvekil" unvanının 1837'den sonra devlet protokolüne yerleşeceğini söylediğini, inatla herkese hatırlatıyordu Lütfü Paşa.

Değerli paşa, Sultan Abdülmecit'in 1839 yılında, serasker Hüsrev Paşa'yı, neden tekrar "sadrazam" unvanıyla göreve getirdiğini bir türlü anlayamadığını anlatmaktaydı çevresindekilere. Paşanın bu ısrarlı girişimleri hedefini bulmuş olacak ki, daha sonraki devirlerin sultanı II. Abdülhamit, Said Paşa, Abdurrahman Paşa, Arifi Paşa ve Ahmet Vefik Paşa'nın, II. Mahmut devrinde olduğu gibi yeniden "başvekil" unvanı ile görev yapmalarını sağlamıştı. Kuşkusuz ki, sultan bu reformist hareketini, "Kanun-i Esasi"ye uymak için yapmıştı.

Ama Lütfü Paşa, bu uygulamaların sözde kalmamasını, sadrazamların sultanların vekilleri olmadıklarını, aksine ve tam anlamıyla yeni meclise karşı sorumluluk taşıdıklarını, güvenoyu alamadıklarında derhal düşmeleri gerektiğini iddia etmekten hiç geri durmadı.

Meşrutiyet'e geçildikten sonra kaldırılan bir makam daha vardı: "Damad-ı Padişah!" Yani, padişahın damadı! Sultan kızlarıyla evlenen paşalara bu unvan verilmekteydi ve sadrazamlık ile birlikte bu unvan da bir daha geri gelmemek üzere tarihe karışıyordu artık.

ZEYREK YOKUŞU HOTOZU

Fatih ve Eminönü'nü ayıran ve Unkapanı'ndan Aksaray'a uzanan Atatürk Bulvarı'nın batı yönündedir Zeyrek. Bulvarın kıyısından bu eski semtin içine doğru, dar ve kıvrımlı bir yokuş çıkılarak ulaşılır. Osmanlı İstanbul'unun her döneminde ünlü olan bu yokuş için bir de güzel söz vardır: "Serçeden başka kuş, Zeyrek'ten başka yokuş tanımam..." Hani, bir konuda ısrarcı olan ve düşüncesini ısrarla savunan kişilerle ilgili söylenir. Adı buraya verilen Zembilli Ali Efendi'nin lakabıydı Zeyrek. Bu sözcüğün anlamı "zeki" demektir. 1525 yılında ölen Şeyhülislam Molla Zeyrek, evinin penceresinden sarkıttığı zembiller içine koyulan dilekçeleri okur, değerlendirirdi. Unvanını bu ilginç uygulamasından almıştı zaten. Mektebi yokuşun üstündedir.

Zeyrek'in bu ünlü yokuşunun gerisinde, eski İstanbul'un karakteristik mahalle dekorunu oluşturan ahşap evler, 1136'da yapılan Pantokrator Manastır Kilisesi (bir bölümü Zeyrek Camisi), bulvara yakın Barbaros Hayrettin'in inşa ettirdiği Çinili Hamam gibi çok değerli kültür mirasları görülür. Eskiden burayı gören gezginler, "Pantokrator'a gelmek için Valens Kemeri'ne doğru tırmanan dik bir patikadan yürüdüklerini, semtin oldukça yoksul yaşadığını ve her yerin toz toprak içinde, çürük tahta renginde göründüğünü, kıvrımlı yokuşların bulunduğunu," anlatırlardı.

Şimdi gelelim "hotoz"a... Bu bir başlık türünün adıdır. Zeyrek Yokuşu ile ilgisi şundan kaynaklanıyor. Özellikle eski başkent kadınlarının başlarına taktıkları başlığın da öyle bir şekli vardı ki, "hotoz" denilen bu türün tıpkı Zeyrek Yokuşu gibi kıvrımları bulunurdu ve tasarımı da hayli dik, yüksekçeydi! Uzun yıllar sevilip kullanılmıştı bu başlık. Daha çok zengin hanımlar, konaklarında, evlerinde ve sokak-

larda, başlarında hotozlarıyla ve örtülü olarak dolaşmaktan keyif duyarlardı.

Kadınlar çeşitli başlık modelleri kullanırdı, ama çoğunlukla sokakları, başlarını basit bir örtüyle örterek dolaşırlardı. Zaten İstanbul kadınları evlerinde dahi başları açık şekilde gezinmez, basit bir şal parçası, çarşafının başlık kısmı veya bir yemeni ile başlarını örterlerdi. Bununla birlikte "fes" de giyerlerdi!.. Evet, fes!.. Sadece erkeklerde görülmüyordu demek ki bu başlık.

16. yüzyılın ünlü veziri Pertev Paşa'nın Eyüp'teki haziresinde bulunan bazı kadın kabirlerinin taşlarında fes modelleri görülür. 19. yüzyıla doğru bu fes başlıklar hotoza dönüşmüştü. Kadınlar bunun üzerine ayrıca bir de "bürgü" atarak gezinirlerdi sokaklarda. Hotozların altına Bursa ipeklisinden yapılan, etrafı oya işlemeli krepler geçirilirdi. Fes biçimli hotozların yanı sıra, kayık şeklinde, küp formunda olanlar da fazlaca yeğlenen başlıklardı. Bir diğeri ise, "Dudu burnu hotozu" idi. Bu hotoz başlıkların üzerine elmas takılmaz, sadece başa iyi otursun ve sağa sola kaymasın diye, elmas bir iğne tutturulurdu. Orta halli kadınların düğünlerden bayramlara taktıkları hotozu, zengin hanımlar her gün başlarına giyerdi. Ne modellerdi onlar ama! Saraylı hotozu, Kürdi hotoz, felek tabancası hotozu...

"YILDIZ"IN ÖYKÜSÜ

Osmanlı Devleti'nin İstanbul'daki son sarayı olan Yıldız Sarayı, aslında kuzey tarafındaki aynı isimli muhteşem bir korunun içindeki çeşitli yapılar bütününün bir parçasıdır.

Eskiden bu çok geniş koru, sultanlara ait bir bahçeydi ve "Koru-yı Hümayun" diye tanınırdı. Burada ilk yapıları inşa ettiren kişi bir hanım sultandı: III. Selim'in anası, Mihrişah Sultan! Duygusal Selim, özellikle yaz aylarında, serin, havadar ve sessiz bu küçük ormana gelir, anasının yaptırdığı güzel köşkte dinlenirdi. Daha sonraki yıllarda Sultan II. Mahmut da aynı amaçla buraya gelir, zaman zaman da sportif karşılaşmalar tertipler ve bunları seyrederek eğlenir, ok atışları yapardı. Ayrıca koruda güreş müsabakaları da düzenlerdi. Bazen öyle sert poyraz estiği olurdu ki buralarda, okçular attıkları oklarla asla hedefi tutturamazlar ve bu durumda tüm müsabakalar iptal edilirdi.

Sultan II. Mahmut, 1826'da köhnemiş yeniçeri ocaklarını tarihe gömüp yerine "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" adında yeni bir ordu tesis etti ve övünç duyduğu askerlerine Ortaköy sırtlarında ve korunun gerisindeki yamaçlarda talimler yaptırdı. Bazı talimlere kendisi de gelir, bu güzel korudaki köşkte dinlenirdi. Mahmut, romantik, hassas ruhlu bir sultandı ve böyle yerleri çok severdi.

Göksu da Sultan Mahmut'un sevdiği mesirelerdendi. Temmuz 1820'de burada sarayın enderun halkına sözlü sazlı düzenlediği eğlence, uzun zaman dilden dile anlatılmıştı. Müezzinbaşı Şakir Ağa'nın ve Tellalzade İsmail Efendi'nin güzel ve içli şarkıları eşliğinde eğlence doruğa çıkınca, sazendeler II. Mahmut'un da bir eserini icra etmişler ve gönülden yaralı sultanı bir hayli duygulandırmışlardı Göksu'da.

Köşk ve korusu, Sultan Abdülmecit zamanında daha da yeğlenir oldu. Sultanın anası Bezmialem Valide Sultan, eski köşkün yerine "Kasr-ı Dil-güşâ" adı verilen çok daha alımlı, güzel bir kasır yaptırdı. Bununla da yetinmedi, çevredeki tüm bağlık, bahçelik, bostanlık arazileri kasrın arazisine dahil etti. Genç sultan, kendini bir hayli romantik bir ortam içinde bulmuş, buradan kolay kolay vazgeçememişti. Ama, bu arada yayılan bir dedikoduya göre, sultan burayı çok sevmesine karşın, aslında başka bir amaç için kasra geliyormuş. Güya sarayında görüp çok beğendiği genç bir kız, bu kasra gelip eğlenirmiş. Abdülmecit bunu öğrenince, o da dadanmış Kasr-ı Dil-güşâ'ya! Genç kız, belki de sarayın baskıcı ortamından kurtulmak, kendiyle daha çok baş başa kalabilmek, belki de sultandan uzak kalabilmek amacıyla geliyordu korudaki kasrı. Bir "kaçış ruh haliyle", muhteşem sarayın yerine, daha mütevazı olan bu sakin kasırda kalmayı yeğlemişti.

Yani neresinden bakılırsa bakılsın Yıldız Kasrı ve korusu, nice duygusal, huzurlu, sakin anılarıyla, İstanbul'un, heyecan verici ve masalsı büyüler taşıyan renkli bir sayfasını oluşturdu her zaman. Abdülmecit'ten sonra sultan olan Abdülaziz de bu kasrı çok severdi ve onun da sık uğradığı doğal alanlardan biri olmuştu Koru-yı Hümayun. Talihsiz bir şekilde yaşamı sona eren Sultan Abdülaziz, en son 21 Nisan 1876'da Çarşamba günü uğramıştı kasra. Ama o gün, ani bir ayaklanmanın başladığı haberiyle apar topar saraya dönmek zorunda kalmış, korunun huzurlu havasını solumak sultana kısmet olmamıştı.

Bir dönem dengesiz hareketleriyle etrafındakilere korku ve üzüntü veren Sultan V. Murat da bu hastalığının bazı evrelerini geçirmek için koruyu sık sık ziyaret ederdi. Fakat, koru ve çevresini bütünüyle yaşam alanına dönüştüren sultan, Dolmabahçe Sarayı'nı pek emniyetli bulmayan ve sarayını Yıldız'a taşıyan II. Abdülhamit oldu. İnşa ettirilen çeşitli saray birimleri ve köşklerle, koru bütünüyle bir sultan sarayına dönüştü ve Yıldız Sarayı adını aldı. Devrin "mabeyn feriki" Sait Paşa bu taşınma olayını şöyle nakletmiştir: "1876 yılı Nisan ayının 7. günü tüm nakl-i hümayun vuku buldu. Koru içindeki bu yeni saraya o tarihten sonra Yıldız Saray-ı Hümayunu adı verildi."

KAN KUYUSU

Fatih Mehmet'in 1458'de üç kule ve duvar ilavesiyle toplam yedi kuleli yeni bir tasarımla oluşturduğu Yedikule Hisarı, değişik işlevleriyle ve korkunç zindanlarıyla, İstanbul'un en ilginç ve önemli eserlerinden biridir. Bu kuleye, tarihi boyunca kimler tıkılmamış, burada kimlerin başı uçurulmamıştır ki? Bir dönem "vezirlerin ölüm yeri"ne dönüşen karanlık ve yüksek kuleler, şimdi bile, o günlerin kasvetli ve korkutucu anılarını aksettirir gezginlere.

Avrupalı elçileri, sultan ve vezirleri, Abbasi yöneticilerini... Pek çok kişiyi ağırlamıştır (!) bu hapishane. Mekke'nin alınmasıyla kutsal eşyaları Sultan I. Selim'e veren Abbasi halifesi III. Mütevekkil Alallah, üç yıl yaşadığı ve eğlendiği İstanbul'da, siyasi bir hatasından dolayı Yedikule Zindanları'na atılmış ve Yavuz Selim'in 1520'deki ölümüyle buradan çıkarılıp Mısır'a geri gönderilmişti.

Kale zindanına hapsedilen son yabancı diplomat bir Rus olan Obzeskof olmuştu. Karanlık, soğuk, ürküntü veren mahzenlerde yıllarca ömür tüketen diplomat, en sonunda sağlığını yitirmiş ve ağır bir hastalığa yakalanmıştı. Neyse ki, sürekli ve bıkıp usanmadan girişimlerde bulunan diğer elçilerin ricası sonucunda bu zindandan kurtulabilmişti Obzeskof. Bu diplomattan sonra Babıali, artık Yedikule Zindanları'na diplomatların hapsedilmeleri geleneğini kaldırmıştır.

Masallara benzer bir geçmişi olan Yedikule hapishanelerinde, katledilmesine karar verilen suçlu bir vezir, öncelikle şimdi sahil tarafında kalan "Mermer Kule"ye konur, sonra da zindana getirilerek kellesi uçurulurdu. Kesilen başlar daha sonra "üstü iki taş kapakla örtülü" bir kuyuya atılırdı. Bu kuyunun diğer ağzı Marmara Denizi'ne açıldığından, kesik başlar kuyuda yuvarlana sürüklene denize ulaşır ve dalgalar arasında yüzer dururdu.

Pek çok acı olaya tanıklık yapan bu kuyuya o günlerde "kan kuyusu" derlerdi.

KAPRİSLİ MÜNİRE

Günümüzde Mimar Sinan Üniversitesi'nin kullandığı birbirinin aynı iki muhteşem yapı, 19. yüzyıl ortalarında "Salıpazarı sahilsarayları" diye tanınırdı. Bunlar, Sultan Abdülmecit'in iki kızı olan Münire ve Cemile sultanlar için inşa edilmişlerdi.

Abdülmecit, sahilsarayların yapımı için devlet mimarı Garabet Serkis Kalfa'yı görevlendirdi. Kısa bir süre içinde sarayların planlarını hazırlayan Garabet Efendi, bunları sultana sundu ve onun takdirlerini kazandı. Abdülmecit, planları çok beğenmişti. İnşaatlar hemen başlatıldı ve işlerin başına, "ebniye", yani "binalar eminliği"nden Ali ve Mustafa efendiler geçirildi. Kâtip Sadullah Efendi'nin gözetiminde ve 1856 yazında başlayan inşaatlar, hakikaten inanılmaz bir süratle ilerledi ve aynı yılın kasımında denizin tam kıyısındaki bu iki saray, çatılarının üstleri örtülecek hale geldiler.

Her iki saray da tuğladan imal edilmişti. Sadece birkaç yerde, kapılarda taş malzeme kullanıldı. Bazı odalar ise kurşunla kaplandı ve yüzeyler mermere benzesin diye somaki rengine boyandı. Pencere çerçeveleri için ise meşe ağacı kullanıldı. O dönemin en iyi nakkaşı Nikola Efendi, sarayların duvarlarını boya ile öylesine güzel nakışladı ki, görenler ustayı öve öve bitiremediler. Kısa süre içinde iki saray da oturulacak hale geldi.

Tam her şey yolunda giderken, fazlaca kaprisli ve müsrif olan Münire, koca saraya bazı eklemelerin yapılmasını arzu ettiğini bir "tezkire" ile babasına bildirdi. Kızlarına düşkün olan sultan, tabii düşünmeden Münire'nin bu isteğini kabul etti. Abdülmecit, tadilatlar için yine Garabet Usta'yı görevlendirdi. Münire'nin istediği "hademe dairesi" için sarayın kıyısında küçük bir yer uygun görüldü. Ama, sorun işte

burada kendini göstermeye başladı. Çünkü, bu "uygun yer" küçük bir kıyı eviydi ve Mustafa Ağa karısıyla birlikte bu evde ikamet ediyordu.

Mustafa Ağa'nın karısı inatçının teki çıktı ve sarayların önemini kavramış olacak ki, ne evini ne de küçük arsasını vereceğini bildirdi. Gidip gelmeler, türlü ricalar, tatmin edici maddi öneriler hiçbir fayda sağlamadı ve kadın inadını sürdürmeye devam etti. Sonunda saray pes etti ve o arsayı, o günlerdeki monarşik yönetimin gücüne karşın satın almaktan vazgeçti.

Bu kez hanım sultanın sarayının diğer yönünde bir araştırma yapıldı. Ama yolun üst kısmında sıra sıra dükkânlar, haneler vardı, uygun bir yer yine görülemiyordu. En sonunda, daha iç kısımda ve cadde yönünde duran aşçı dükkânları, tütüncü ve berber dükkânlarının hepsi satın alınarak yıktırıldı. Münire'nin arzu ettiği ek inşaatlar da bu kısma yapıldı.

Cemile Sultan'ın sahilsarayı ise hazır durumdaydı. Ama bunun da yan tarafında, bakımsız olan Şeyh Yunus Efendi'nin bahçesi ve evi vardı. Buralara da çekidüzen verildi. Bahçeye ayrıca güzel bir ev yapıldı ve böylece tüm kıyı bir çekicilik kazandı.

Her iki hanım sultanın da saray odalarının döşemeleri, mobilyaları ve buralarda kullanılan renkler, hemen hemen aynıydı. Pencerelerin nadide perdeleri, Hereke'den getirildi. Bazı eşyaların Topkapı Sarayı'ndan buralara nakledildiği de oldu. Nihayet, Münire ve Cemile sultanlar muhteşem sahilsaraylarına yerleşebildiler. Hal böyle olunca, Münire'nin kışlık sarayı, bir başka hanım sultan olan Refia Sultan'a devredildi ve buradaki döşemeler de değiştirildi. Bu saraydan çıkan eşyalar ise Sirkeci kıyısında varlığını hâlâ sürdüren Sepetçiler Kasrı'na taşındı.

Kızlarının saraylarına yerleşmesinden ve tüm sorunların halledilmesinden büyük memnuniyet duyan Sultan Abdülmecit, kısa bir süre sonra, ne ediyorlar, ne yapıyorlar diye Salıpazarı kıyılarını şenlendiren Münire ile Cemile'nin sahilsaraylarını ziyarete geldi, fakat burada suratını biraz astı sultan. Çünkü ayrıntılar konusunda oldukça hassas olan Abdülmecit'in bazı kısımlar gözüne çarptı. Kapı tokmakları ve hamam muslukları hiç hoşuna gitmedi ve derhal bunların çıkarılıp yerlerine yenilerinin takılması emrini verdi. Ayrıca "padişah iskelesi"nin mermerlerini de çok daha kaliteli olanlarla değiştirtti.

Hayli serüven dolu günler geçiren bu sahilsaraylardan Münire'ninkine, sonraki yıllarda Abdülaziz'in kızı Saliha yerleşti. Cemile'nin sarayına gelince...

1910'da Çırağan Sarayı yanınca, bu sahilsaray beş bin liraya satın alınıp Meclis-i Mebusan olarak kullanılmaya başlandı!

ABDÜLMECİT'İN ÖLÜMÜ VE "GİZLENEN ÇOCUK!"

Gencecik yaşında yaşama veda eden Sultan Abdülmecit'in ölümü gerçekten çok acıklı olmuş, tutulduğu verem illetine o zamanlar erken teşhis konulamadığı için durumun vahameti, ancak iş işten geçtikten sonra anlaşılabilmişti.

Abdülmecit, duygulu bir insandı ve kadınlara aşırı ilgisi vardı. Bu durum, ruhsal olduğu kadar, bedeni yönden de sultanı zayıf düşürmüştü. Üstelik başında bulunduğu koca Osmanlı Devleti'nin, kendisi gibi gün gün eridiğini hissediyor ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle tarifi zor günler yaşıyordu. Böyle olmakla birlikte, saray kadınları, sanki sorun yokmuşçasına lüks harcamalar yapıyordu. Bu durum Abdülmecit'i çok kızdırıyordu.

Sultan, devletin borca battığını görüp, aşırı masrafa son verilmesini istiyor, ama yine işin önünün alınamadığını görünce, büsbütün yeise kapılıyor ve iyice zayıflayan bünyesi giderek yıpranıyordu. Özellikle hanım sultanlardan Refia'nın harcamaları çok göze batar hale gelmiş, sırf bu yüzden kethüdası Eşref Efendi 1858'de evine hapsedilmiş ve kapısına da bir kilit vurulmuştu. Abdülmecit'in bu sebeplerden canı fena halde sıkılıyordu. Günün birinde o sinirle, habersizce Babıali'ye geldi. Hiç kimseyle selamlaşmadan hızla merdivenleri çıktı ve meclis odasına girdi. Önce Sadrazam Ali Paşa'yı huzuruna çağırdı ve onunla bir süre konuştu. Sonra da Serasker Rıza Paşa ile Kaptanıderya Mehmet Ali Paşa'yı içeriye aldı. Müsrif Refia Sultan, işte bu Ali Paşa'nın geliniydi.

Sultan Abdülmecit, Refia'nın bu tutumunun hesabını sordu Mehmet Ali Paşa'ya. Paşa ise hiçbir şeyden haberdar olmadığını söyleyince, sultan daha da hiddetlendi ve onun yüzene karşı, "Hain herif!" di-

ye bağırarak fena halde azarladı. Sonra da sadrazama döndü; "Sen nasıl sadrazamsın böyle? Nasıl göz yumdun bütün bu olanlara, niçin bakmadın, engel olmadın?" dedi. Sultan sinirden titriyordu: "Böyle devam edersen, mührü elinden alır ve seni kapının önüne koyuverirler!"

İşte, böylesine sıkıntılarla dolu geçen yaşamı, genç sultanı tutulduğu amansız hastalığın pençesinde, ölüme biraz daha yaklaştırmaktaydı. Annesi, Bezmialem, onu tam bir aydın olarak yetiştirmişti. Fransızca biliyor, klasik batı müziğinden çok hoşlanıyordu. Şimdi ise içine düştüğü bu çaresiz durum karşısında, sanki o da oğlu gibi içten içe eriyordu. Sultan, kardeşi Abdülaziz'e tam anlamıyla açılamıyor, ama davranışlarıyla ona vaziyetin hiç de iyiye gitmediğini anlatmaya çabalıyordu sanki. Ama, susmayacaktı artık, onunla konuşmayı kafasına takmıştı.

Bir gün, kardeşi Abdülaziz'i yanına çağırdı ve ona pek umutsuz biçimde; "Artık benden hayır yok. Her şey sana kalacak. İnşallah görevinde muvaffak olursun. Evlatlarımı da sana emanet ediyorum, onlara zaruret çektirme," diye vasiyet etti. Sonra da iki kardeş birbirlerine sarılıp uzun uzun ağlaştılar. Bu trajik sahne, tarih boyunca Osmanlı sarayında yaşanan en acıklı ve duygusal görüntülerden biridir gerçekten.

Sultan Abdülmecit'in vereme yakalandığının anlaşıldığı günlerde, bayram geleneklerinden biri olan altın dağıtma töreninde de aksaklıklar görülmeye başlandı. O zamana dek hünkâr, bayramlarda hareme girip kadınlarına ve görevlilere çeşitli miktarlarda altın dağıtırdı. Ama hastalanınca, o denli güçsüzleşti ki, bunu bile yapamaz oldu ve altınlar onun yerine hazinedar usta eliyle valide sultan tarafından ikram edilmek istendi harem halkına. Fakat sultanın anası Bezmialem, oğlunun kaderine ağlamaktan ve üzüntüsünden bu görevi yerine getiremedi.

Son çare olarak cariyelerden birine verildi altın dağıtma işi. Zavallı kadıncağız da aynı üzüntü içinde son derece isteksizce çabucak dağıtmaya çalıştı bayram altınlarını. Ama, ne uzanıp bunları alan ne de altınlara sevinen biri oldu haremde. Herkes aynı üzüntülü ruh hali içindeydi ve ağızları bıçak açmıyordu. Bir bayram kutlaması değil de, sanki bir yas töreniydi sanki. Doktorların biri gidiyor, diğeri içeri giriyor, ama hepsi de pek umutsuz görünüyorlardı. Sağlıklı bir muayene yapıldığı konusunda kuşku duyanlar da vardı içlerinde. Bu doktorlardan biri, "Böyle bakılmaz hastaya," diyerek adeta isyan bile etmiş, "bunca halkın koca padişahına hâlâ bir teşhis konulamamış olması hakikaten ayıptır," diye çıkışmıştı meslektaşlarına. Bir süre sonra Zoğrafos adında bir ünlü hekim alındı hasta sultanın yanına ve acı gerçeği ancak bu hekim söyleyebildi: "Ciğerlerin üst tarafı tamamen bitmiş durumda!"

Abdülmecit, bu umutsuz durumunu bir süre daha sürdürdü bin bir gayret ve acı içinde. Sonra aniden müthiş bir ishale tutuldu ve aynı gece art arda kusmaya başladı. Sabah zor edildi. Ertesi gün öğle saatlerine dek sultan, adeta bir ölüm kalım mücadelesi verdi. Saat on ikiden üç sularına dek tam anlamıyla "can çekişti." Bir iki dakika içinde de yaşama veda edip göçtü gitti bu âlemden. İçinde kıvrandığı sıkıntı dolu yaşamı ve yakınlarının hiç onaylamadığı tutumları, sultanı, yakalandığı verem illeti ile birlikte acı sona getirmişti.

Saray halkı üzüntüden perişan olmuştu. İstanbullular da sevdikleri Abdülmecit'in kaybından dolayı derin bir yeis duydular. Ama hayat devam ediyordu. Sultanın genç yaşta ölümü üzerine, Osmanlı tahtına hemen kardeşi Abdülaziz oturtuldu. Yeni sultan ilk iş olarak, çok sevdiği kardeşinin çocuklarını yanına çağırttı ve onun vasiyeti doğrultusunda, yaşamları boyunca hiçbir sıkıntı çekmeden ömür süreceklerini söyledi onlara. Sonra da, "Padişahzadeliğinize yaraşır biçimde yaşayacaksınız bundan böyle. Cuma günleri istediğiniz camilere gidin. Diğer günlerinizde okuyup yazın," diyerek sözlerini sürdürdü. Bu arada Abdülaziz, kendi oğlu olan beş yaşındaki Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'yi çağırtıp, onun elini yeğenlerine öptürdü; "Bu da sizlerden biridir," dedi.

Normal gibi görünen bu durum, aslında garip bir olaydı. Geleneklere göre şehzadeler evlenmez ve çocuk sahibi olamazlardı. Abdülmecit, buna karşın kardeşi Şehzade Abdülaziz'e çok hoş davranmış, kafese tıkıp özgürce dolaşıp gezmesini engellememiş, ona ayrı bir ev ayarlamış, hatta "odalığına" bile hiç ses çıkarmamıştı. İşte Abdülaziz, bu odalığından olan Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'yi, kimselerin tanıyıp bilmesini istemediğinden, Eyüp'te bir yalıda saklamak zorunda kalmıştı. Yani hiç kimse, Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'nin aslında Sultan Abdülaziz'in gerçek çocuğu olduğunun farkında değildi.

Bir süre sonra ortaya çıkarılan Yusuf İzzettin Efendi, tüm saraya Şehzade Abdülaziz'in "kölesi" olarak takdim edildi. Sadece kardeşi Abdülmecit, küçük Yusuf'un Abdülaziz'in gerçek çocuğu olduğundan haberdardı. Kardeşini çok seven temiz yürekli Abdülmecit, durumu tüm çıplaklığı ile bildiği halde, hep bilmiyormuş gibi davranmış, kimselere bir şey sezdirmemiş ve Abdülaziz'in çocuğunu yıllarca gözlerden uzak tutmayı başarmıştı. O da sağlığında, herkes gibi küçük Yusuf'u bir "köle" statüsünde algılıyordu, gerçeği bildiği halde.

Ama gün geldi Abdülmecit göçtü gitti, kardeşi Abdülaziz çıktı devletin tahtına. Şimdi Osmanlı sultanı oydu. Artık tüm gerçeği söylemek Abdülaziz'e kalmıştı. Ve o da öyle yaptı. Babıali'ye gönderdiği bir "hatt-ı hümayun" ile Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'nin, gerçek çocuğu olduğunu açıkladı herkese!

Fakat, Yusuf Efendi'nin de tüm yaşamı hüzünlerle, hastalıklarla dolu geçmişti. Yazgı, aynı oyunu sürdürüyordu sanki. Yusuf İzzettin Efendi, veliahtlığı sırasında kanser olduğu kuruntusuna kapıldı ve bu nedenle sürekli bunalımlar geçirdi. Bu arada, üzerine çok geliniyormuş hissiyle sık sık ölümü düşünmeye başladı. Amcası Abdülmecit'in genç yaşta hastalıktan ölmesi, babası Abdülaziz'in bileklerini kesip intihar etmesi, Yusuf'u çok derinden yaralamıştı. O da babası gibi intihar etmeyi düşünüyordu.

1913 yılı gelmişti. Yusuf Efendi, Zincirlikuyu Kasrı'nda sıkıldı ve çıkıp biraz dolaştı o gün. Sonra da ikindi namazını kılmak için, büyük anasının Aksaray'da yaptırdığı Bezmialem Valide Sultan Camisi'ne gitti, türbesini ziyaret etti. Daha sonra da kasrına dönüp dairesine kapandı, ama bir süre sonra eline usturasını aldı ve helaya doğru yöneldi. Fakat o sırada aniden önüne çıkan kalfa, şehzadenin durumunu sezdi ve üzerine atılıp usturayı elinden kaptığı gibi avazı çıktığı kadar bağırdı ve yardım istemeye çalıştı. Bu kez Şehzade Yusuf onu sakinleştirmeye başladı. Sonra yine odasına çekilen Şehzade Yusuf Efendi'nin, kendine bir zarar vermesini önlemek için, kapısına bir de nöbetçi dikildi.

Dilsiz Kalfa bir süre sonra odadan hiçbir ses gelmediğini fark edince, içeride ne oluyor diye bakmak amacıyla şehzadenin yanına girdi. Bir de ne görsün, Yusuf Efendi, tıpkı babası Abdülaziz gibi bileklerini usturayla kesmiş ve kanlar içinde yerde boylu boyunca yatmaktadır!

Bunun üzerine Kalfa aniden keskin bir çığlık atıp şehzadenin üzerine kapaklandı. Şehzade yaşıyordu, ama durumu çok kötüydü, fazla kan kaybetmişti. Yusuf, büyük bir gayretle, "Kalfacığım kolumu bırakma sakın," diyebildi ve son nefesini oracıkta verdi. Kalfa çılgınca gözyaşı dökerken, Yusuf'un yanı başındaki kâğıdı fark etti ve hemen alıp okumaya çalıştı. Şehzade Yusuf İzzettin Efendi, ölüme karar verdiği anda yazmıştı bu kısa notunu: "Gördüğüm hakaretlere tahammül edemiyorum artık. Cenab-ı hakkın mağfiret ve gufranına ilticayla intihar ediyorum. Varsa, kusurumu affetsin!"

TOPHANE NE ŞAHANE!

Milattan 334 yıl önce Büyük İskender, Hint seferine çıktığı günlerde geçtiği "İskender Boğazı"nın (Boğaziçi) en güneyinde ve Rumeli tarafında bulunan Tophane sırtlarına bir tapınak yaptırmıştı. Sonraları Konstantinopolisli Hıristiyanlar "Aya Aleksandria"ya dönüştürdükleri bu mabedi yılda bir kez mutlaka ziyaret ederlerdi. Hint seferi dönüşünde yanında getirdiği binlerce esiri, ellerini kollarını "hurma lifleriyle" bağlayıp buradaki bir bir eski mahzene hapseden İskender, Evliya Çelebi'ye göre, İstanbul'u "Makedonya" adıyla kuran ilk kahramandı.

Bir dönem, İsa'nın 12 havarisinden biri olan Aziz Andreas'ın oturduğu, Roma İmparatoru Büyük Konstantin'in onun hatırasına burada bir kilise inşa ettirdiği Tophane, Osmanlı sürecinde de çeşitli cemaatlerle yoğrularak gelişmesini sürdürmüştü.

Fetihten sonra yaptırılan, ama anıtsal şekliyle 16. yüzyılda Kanuni devrinde geliştirilen, daha sonra da Abdülaziz'in günümüzdeki formunu verdiği top döküm tesisleri ve burada görev yapanlar sayesinde Tophane gelişimini sürdürmüş, İstanbul'un en önemli semtlerinden biri haline gelmişti. Bu muazzam tesislerin dışında, camileri, anıtsal çeşmesi, yalıları, pazar kayıklarının yoğun trafiğinin şenlendirdiği hareketli iskelesi ve yalıları ile tüm Galata bölgesinin en fazla rağbet gören yerleşimiydi Tophane.

Asırlar boyunca, top üretimi denilince ilk akla gelen yer olan Tophane'deki bu tesisler, 19. yüzyıl başlarında ve III. Selim döneminde, çağın teknik koşullarına göre çok daha kapsamlı şekilde yapılandırıldı. Hatta bununla da yetinilmeyip Dolmabahçe'de de bir "tüfenkhane" fabrikası kuruldu. Yeniçerilerin tüfek kullanmaya başladığı yıllardan bu yana az zaman geçmemişti, ama bu tüfeklerdeki barut için ar-

tık imalathaneler hizmete girmiş durumdaydı. Eskiden tüfeklere barut tedarik etmek için yeniçeri ocaklarında ayrı bir teşkilat hizmete sokulmuştu. Bu ocağın reisi "otçubaşı" diye anılırdı. Bunun da nedeni şuydu; yeniçeriler o zamanlar tüfeklerinde kullandıkları baruta "tüfek otu" yahut da "fitil otu" derlerdi. Dolayısıyla barutla uğraşan bu görevlinin adı da "otçubaşı" oluyordu.

19. yüzyıldaki top üretim tesisleri ve topçu kışlası, bölgenin en büyük, en görkemli yapılarıydı. Ayrıca kıyıya açılan geniş meydanda sıra sıra kahveler yer almaktaydı. Buralara gelen ahali, deniz kenarında tertemiz havayı solur, kahvesini içer ve kışlaları, dizi dizi topları seyrederdi.

Tophane-i Amire

Bu kocaman meydanda (şimdi Denizcilik İşletmeleri'ne ait çirkin mi çirkin binaların ve depoların bulunduğu alan) boy boy toplar durur, bunların başında da elleri tüfekli askerler nöbet tutup kol gezerlerdi. O zamanlar Softa Limanı diye tanınan sahil şeridinde, Yiğitbaşı Abdurrahman Ağa'nın yalısı ve hayli büyük kayıkhanesi görülürdü. Bütün bu bölge, çok hareketli, askeri şaşaanın ve sivil halkın kaynaşıp bütünleştiği, İstanbul'un en ilginç mekânlarından biriydi. Meydanın kuzeyinde I. Mahmut'un 1732'de yaptırdığı ve başkentin en güzel meydan çeşmelerinden biri olan barok stildeki "Mahmud-ı Evvel Çeşmesi"nin çevresi, İstanbulluların dinlendiği, gölgelendiği, su alırken sohbet edip etrafı seyrettiği çok önemli bir kamu alanıydı. Bunun hemen yanı başındaki Kılıç Ali Paşa Camisi'nin denize açılan iskelesinde pazar kayıkları hazır beklerdi. Külliyenin hamam ve medresesi de Tophane'yi oluşturan diğer önemli yapılardı.

Yeniçeri ocaklarını tarihten silip yepyeni bir askeri teşkilat kuran reformist sultan II. Mahmut'un Tophane'ye katkısı çok fazladır. Yeniçeri ocaklarının kaldırılması anısına burada muazzam bir eser daha yaptırınca, Tophane'nin görkemi katlanarak arttı, bu anıtsal eser, tüm haşmetiyle günümüzde de varlığını sürdüren Nusretiye Camisi'ydi.

Sultan Mahmut, bilinçli olarak bu caminin önüne bir de sütun diktirmişti. Tabii bunu "bir şeyleri anımsatmak" anlamında koydurtmuştu buraya. Şöyle ki; Sultan II. Mahmut, Şehzadebaşı'nda bulunan ve top ateşleriyle yıkılıp yerle bir edilen yeniçerilerin "Eski Odaları"nın en çok tanınan "44. kapısı"ndan Tophane'ye getirttiği bu sütunu, yeni kurduğu ordudaki askerlerin gözünde derin anlam taşıyan bir anı olsun diye buralara taşıtmıştı. Topçuların bir "gurur anıtı" olarak yıllarca yerinde durdu. Sonra da ne olduysa yitip gitti...

Günümüzde İstanbul'un tarihi yarımadasının ve Boğaziçi'nin en iyi seyredildiği İstanbul balkonlarından biri, Nusretiye Camisi'nin tam karşısındaki sırtlardadır. Buradaki Tüfekçi Salih Sokağı'nın ucundan harikulade ve panoramik şekilde gözler önüne serilen İstanbul manzarasının seyrine doyum olmaz. Aynı yerdeki Kemancı Ustası Sokağı'nın önündeki yamaçta yer alan boş arsa bir "İstanbul balkonu"na dönüştürülürse, güzide kentimiz gerçekten de çok önemli bir kültür ve turizm mekânı, bir seyir noktası daha kazanabilir.

Tarihi Tophane Meydanı'ndaki Topçu Mektebi'nin yapımına 1839'da, az önce sözünü ettiğim sütunun yanındaki boş alanda başlandı. Ama ilk kat çıkıldıktan sonra, nedense yapı yarım bırakılıp terk edildi. Sonra çevreyi temizleyip orasını bir bahçeye dönüştürdüler. Takip eden yıllarda aynı yerde daha büyük bir bina yapıldı. "Müşiriyye Dairesi" diye tanınan bu bina, daha sonraki yıllarda yol genişletmesi sırasında ortadan kaldırıldı. Çevresindeki bazı ahşap yapılar da yıktırıldı ve elde edilen tahtaların bir kısmı yeni yapılarda değerlendirildi. Artan tahtalar ise, yeni inşaatın kireç ve tuğla masraflarını karşılamak için çevredeki halka satıldı.

Anıtsal çeşmeyle Nusretiye Camisi arasında varlığını koruyan ve sultanların asker talimlerini izledikleri küçük ve çok sevimli Tophane Kasrı ve daha sahile doğru meydanda (1950'lerde Boğaziçi kıyılarına yüzlerce kazık çakılarak üzerine oturtulan o çirkin antrepo blokları arasında) göz alıcı güzellikte, ama harap vaziyetteki saat kulesi, günümüz Tophane'sindeki masalsı bir görünümün diğer dekorlarını oluşturuyorlar şimdi. Şüphesiz ki, Sanayi Mektebi'yle, Askeri Dikimevi Tesisleri'yle (1950'lerde yol genişletmesiyle yok edilen eserler) karşı sırtlarına sıralanmış güzel ahşap konak ve konutlarıyla Tophane, gerçekten de bir tarihsel görüntüydü sanki. Bu sayfanın başlığı ise, günümüzde hâlâ durduğuna şükrettiğimiz top döküm binalarıydı.

Bu, hayli görkemli ve kubbeli yapıların içinde dökülüyordu tunç toplar. İki fırını olan tesiste, her tipten yılda 300 adet top imal edilirdi. 1848'de Tophane'de depolanmış tam 1200 adet top bulunuyordu. 1860 yılına gelinince bu sayı daha da arttı. 300 kişinin çalıştığı ve 50 beygirlik bir buhar makinesinin bulunduğu Dolmabahçe'deki tüfek fabrikasında ise bunlara paralel olarak yılda 30 bin misket üretilmekteydi.

Tophane tesislerinde top dökümü esnasında tam bir şenlik ve tören havası yaşanırdı. Sadrazam, vezirler, şeyhülislam, kazaskerler burada hazır bulunur, emeği geçenlere övgüler yağdırırlardı. Top işçilerinin de katıldıkları büyük ziyafetler düzenlenirdi.

Top dökümü başlatılırken, vezirler ve diğer yöneticilerle bazı ustalar dökümhaneye alınırdı. Buraya herkes sokulmazdı. Bu mekân,

"tunç deryası aktığı zaman nazarı sevmez" düşüncesiyle boşaltılırdı. Dökümcübaşı; "Din-i mübin aşkına şu tunç deryasına zekât ve sadakanızdan ne miktar olursa, biraz para atınız," der ve bunun arkasından sadrazam, sultan adına birkaç kese altını erimiş tunç haznenin içine atması için dökümcübaşına teslim ederdi. O da bu altınları, "Bismillah," diyerek tunç deryasının içine saçardı. Topların döküldüğü günlerde ayrıca, 70 kişiye "hil'at" giydirilirdi.

Esasen, top dökümünde ilk sırada yer alan Tophane'nin dışında da döküm işleri yapılırdı İstanbul'da. Süleymaniye Külliyesi'nin hamamına Dökmeciler Hamamı denmesinin nedeni, dökümcü ustalarının bu hamamı kullanmış olmalarıdır. Kasımpaşa tesislerinde de döküm yapılmaktaydı. Ayrıca, Galata-Yeni Cami çevresinde (şimdiki Perşembepazarı) top döküm işleri yürütülüyordu. Dökümcülerin çoğu Ermeni idiler. Cumhuriyet döneminde de ünlü bir dökmecimiz olmuştu. Adı, Yusuf Akpınar idi bu sanatkârın.

Fatih Mehmet'in 1464 tarihli toplarından birinin günümüzde Londra'da Ford Nelson müzesinde bulunması ise, hayli düşündürücüdür. İstanbul'da o döneme ait birkaç adet top vardır. Londra'daki topu, 1464 Mart'ında "Ali" adında bir topçunun döktüğü anlaşılmaktadır. 1853'teki Kırım Savaşı nedeniyle İstanbul'da bulunan General Lefroy bu topu almak için Babıali hükümetine tam 1600 sterlin önermiş, fakat onun bu isteği geri çevrilmişti. Bunun üzerine Lefroy, İngiliz elçisi Kalvert'i devreye sokmuş, Sultan Abdülaziz'in yurtdışı seyahatinden bir yıl sonra 1868'de bu top Çanakkale'den alınarak İngiltere'ye gönderilmek üzere yola çıkarılmıştı. Kırım Savaşı esnasında İstanbul'la sıkça teması bulunan ve Haydarpaşa'da bir anıt mezarlık yaptıran İngiltere Kraliçesi Viktorya'nın gayretleri sonucunda, "Avrupa'nın en önemli topu" İngilizlerin olmuştu.

Bu eşsiz tarihi topun attığı taş güllenin ağırlığı, tam 292 kilo idi. Lefroy bu top için bir de makale yazmış, İngiltere'ye varınca ayrıntılı biçimde incelemeye almıştı. Bakır, asırların yorgunluğu ile oksitlenmiş topun üzerinde yarım santimden bir buçuk santim genişliğe dek bazı delikler de oluşmuştu. Topun tunç alaşımı çok sertti. Bazı noktalarda beyazlaşmaya yüz tutan kalay, bazı bölgelerde kızıllaşmıştı. Topun tunç karışımı incelendiğinde, bakırın % 90, kalayın % 10 civarında olduğu tespit edilmişti. Bakır miktarı en fazla namlunun ucundaydı ve oran burada neredeyse % 100'e yaklaşmaktaydı.

Son derece ağır, zahmetli ve ince bir iş olan top dökümünde birtakım kazaların yaşandığı da görülmüştür. Bunların içinde en acı olanlarından biri 1502'de Galata surlarında baruthane olarak kullanılan deniz burçlarından birine yıldırım düşmesiyle meydana gelmiş ve

olay yerine gelen devrin güçlü sadrazamı Mesih Paşa başına taş düşerek yaşamını yitirmişti. Yanındaki İstanbul kadısı da onunla birlikte ölmüştü. Barut burcu, o zamanlar Kapı İçi Hamamı denilen ve günümüzde Kemeraltı Caddesi'nin devamında, II. Beyazıt Camisi'nin yakınında yer almaktaydı. Zaten II. Beyazıt dönemi, İstanbul'da ilk barut-hanelerin kurulduğu yıllardır. Sultanahmet'teki At Meydanı'nın güney ucunda, eski Bizans kilisesi Güngörmez'in içinde faaliyetlerine başlayan barut imalathanesi, bu konudaki ilk kuruluştu.

Ama, fetihten önce (!) İstanbul'da Osmanlılar başka bir baruthane daha kurmuşlardı. Evet, İstanbul'da!.. Ama, Konstantinopolis'te değil, ta 14. yüzyılda Osmanlıların eline geçmiş olan Asya kıyılarındaki Göksu'da idi bu baruthane. "Değirmen mevkisi" denilen çayırlıkta yer alan bu tesisin gerisindeki uçsuz bucaksız mesire yerlerine de "Baruthane çayırlığı" derlerdi o zamanlar. Daha sonraki asırların bazı güzel bahar günlerinde, Yahudi Sare Hanım, yanına aldığı incesaz ekibiyle bu çayırlığa gelir ve unutulmaz sesiyle çevreyi inleterek mesireye gelenlerin gönüllerini şenlendirirdi.

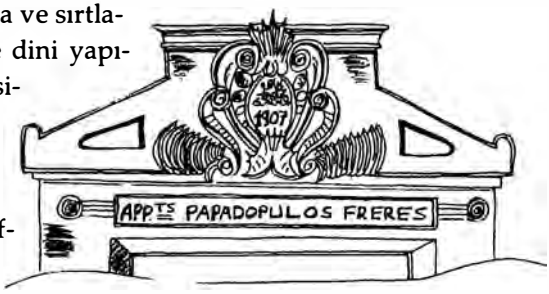
Sultan II. Beyazıt devrinde dökülen topların sağlamlığı, Okmeydanı'nda ve Horhor yakınındaki Etmeydanı çevresinde test edilir, bu atışlar talimhanecibaşının onayı ile yapılırdı. 1571 yılında ve Sultan II. Selim devrinde böyle bir "top talimhanesi" tesisi kurulmuştu. Olasılıkla yeri de Tophane Meydanı'ndaydı. O yıla kadar, söylediğim şekilde, boş mekânlarda, kent dışındaki çayırlıklarda top atışı denemeleri yapılmaktaydı. Bu atışlarda meydana gelebilecek herhangi bir kazaya derhal müdahale edebilmek için bir cerrahbaşı ile yardımcıları her an hazır bulundurulurdu.

Döküm tesislerini ve bunların bitmek bilmeyen anılarını bünyesinde barındıran Tophane'de, bir de "lüleci esnafı"nın dükkânlarını göz önünde bulundurursak, bölgenin eski günlerdeki şaşaası daha da belirginleşir. Günümüzde sadece bir cadde isminde anıları yaşayan lülecilerin dükkânları, ünlü Ceneviz surlarının doğudaki son noktası olan Tophane Kapısı'ndan başlayarak, eski "Hendek Mahallesi"ne, yani şimdiki Kumbaracılar Yokuşu'nun başına dek yol boyunca uzanırdı. Bu dükkânlarda bir loncaya bağlı olarak onlarca dükkânda lüleciler, bu yumuşak ve işlenişi kolay taştan pipolar, ağızlıklar, mürekkep kutuları, gülbeşeker hokkaları, tütün taşları, boy boy tepsiler, nargile lüleleri, hatta tiryakiler için "deve tüyü" diye tabir edilen kahve fincanları üretirlerdi. Bu nadide lüle işleri özel şekilde fırınlanıp sonra da al yaldızlarla süslenirdi.

Lüle dükkânının bir köşesinde bir kuyu yer alır, lüle çamurları buralarda yoğrulurdu. Lüle taşından yontularak şekil verildiği gibi bu ça-

murun yoğurulup pişirilmesiyle de çeşitli küçük mallar üretilirdi. Lüle işçiliği, 20. yüzyılın başlarına dek varlığını koruyabildi. Sonra acı yazgı yine sahneye çıktı ve lülecilik "lüle kuyularına" değil, "tarihin karanlık kuyularına" gömülüp terk edildi, tümden unutulup gitti buralarda.

Şimdi Tophane kıyılarında ve sırtlarında gezildiğinde, resmi ve dini yapılarla karşılaşmakla beraber sivil konut mimarisi örneklerini, Osmanlı mahalle dokusunu aramak boşuna olur. Galatasaray Lisesi'nin arka taraflarından Tophane'ye doğru inen Boğazkesen Caddesi'nin her iki yanında yer alan bazı kârgir eski yapılar, çoğunlukla geç 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyıl arasındaki dönemden kalmadır ve Galata varoşlarını oluşturur bu bölgeler. Kapıkulu ve Karabaş Deresi sokakları, üzerlerinde bulunan ilginç ön yüzlü binalar, Tophane'deki son geleneksel yapı karakterinin simgeleri olarak belirginleşirler. 1907 tarihli "Papadopulos Freres Apartımanı" güzel neoklasik ön cephesiyle hayli göz alıcıdır. Az ileride, yarısı köşebaşında toprağa batık duran çeşmesiyle, Hoca Ali Camisi'ni incelemek, Boğazkesen Caddesi yanındaki Tomtom Kaptan Camisi'nin karşısında yer alan ve özgünlüğünü büyük ölçüde yitirmiş eski bir çeşme başında durup bir zamanların Tophane'sini düşlemek, günün patırtısı ve kalabalığı içinde hiç de kolay bir şey değil doğrusu.

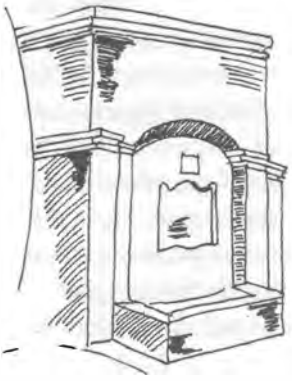
Tophane'de 100 yıllık apartmanın güzel ön yüzü

Pirinçci İbrahim Efendi neden burada yaptırmış çeşmesini acaba? Böylesine unutulup terk edileceğini bilseydi kim bilir ne denli büyük bir üzüntü duyardı. Aslında çeşmeyi ilk yaptıran kişi, daha önceleri yaşamış Türbedar Tahir Efendi idi ve 1771'de inşa ettirmişti çeşmesini. Tahir Efendi'ye türbedar lakabının takılmış olması ise bakıp koruduğu bir türbeyle ilgilidir. Bu türbe kimin mi? Sultan II. Beyazıt'tan, sırtlardaki yeşillikler içine bir saray yaptırmasını isteyen "Gül baba!"

Günümüzde Galatasaray Lisesi'nin aşağısındaki bir sokağın dibinde mütevazı türbesi görülen bu Gül Baba'nın kabrini beklerdi işte Tahir Efendi. Konutu da buralardaydı. Daha sonra, 1870 yılında Pirinçci İbrahim Efendi bu eski çeşmeyi onartıp ayağa kaldırdı ve ahali artık onun adıyla tanıdı eski çeşmeyi, bugün olduğu gibi. Daha eski yıllarda bu "Pirinççiler"den birinin, Galata Kulesi'ne açılan Büyük Hendek Caddesi üzerinde çalgılı bir meyhane işlettiği söylenirdi.

Tophane'nin güneyindeki Karaköy'de Yeraltı Camisi, Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camisi, çeşitli kiliseler, bölgenin kozmopolit görü-

nümünün tanıklarıdır günümüzde. Eski bir Bizans burcunun (Sarayburnu'ndan Galata'ya çekilen zincir bu burca bağlıydı) üzerine yapılan ve içinde Arap kuşatmaları sırasında şehit olan bazı sahabe sandukalarının da görülebildiği Yeraltı Camisi'nin yan tarafında bir ilginç bina dururdu Osmanlı devrinde. Kasımpaşa tersanesinin kereste deposuydu burası. Adına da o günlerde "Mahzen-i çöp" derlerdi. Liman da haliyle Çöpçü Limanı'ydı. Softa Kaptan Limanı da denirdi bu salaş rıhtıma. Günümüzde İstanbul Modern Müzesi ve gerisindeki tarihi saat kulesinin durduğu mekânlar, sonradan doldurulan bu Çöpçü Limanı'nda yer alıyorlar. Aynı isimli ve 1679'da yapılan bir de mescit vardı bu limanın hemen gerisinde. Bu eserin sahibi ise 17. yüzyılda Eminönü'ndeki Yeni Cami'yi yaptıran Hatice Turhan Sultan'ın kardeşi Yusuf Ağa idi. Şirin mescit, deniz kıyısındaydı ve alt tarafında bir kayıkhane dururdu.

Tophane - Boğazkesen Pirinççi İbrahim Efendi çeşmesi

Tophane-Fındıklı arasındaki yerleşimler, tarihin hemen her döneminden bin bir türlü ilginç anıyla doludur. Tophane-Fındıklı güzergâhından geçerken Numan Usta'yı anmamak olur mu hiç? 1885-1934 yılları arasında yaşayan Numan, Osmanlı'nın "ilk işçi mebusu" olmuştu. I. Dönem TBMM'de işçi milletvekiliydi Numan Usta. Hem Osmanlı'da hem de Cumhuriyet Türkiye'sinde görev yapmış önemli bir zattı. Tophane'deki I. Mahmut çeşmesinin karşısındaki Sanayi Mektebi'nde eğitim görmüş ve Zeytinburnu Askeri Silah Fabrikası'nda işçi olarak çalışmıştı. Aslen Kırımlı olan Numan, öldüğünde, Av ve Fişek Fabrikası'nda şefti.

Osmanlı döneminde bu Tophane-Fındıklı sırtlarında avlar düzenlendiği, Kanuni'nin oğlu Şehzade Cihangir'in bu yöreleri çok sevdiği ve sık sık avlanmaya geldiği, öldüğünde de babası Kanuni'nin Mimar Sinan'a, sevgili oğlu için, şimdi Cihangir olarak bilinen yüksek noktada bir cami yaptırdığını biliriz. Binalarla boğucu biçimde kuşatılmış bu sırtların, bir zamanlar öylesine doğal mesire yerleriyle kaplı olduğunu düşlemekte bile zorlanıyor insan. Tophane'den Fındıklı istikametine uzanan setler, İstanbul'un tanınmış mesire yerleriydi. Samsonhane mesiresi de buradaydı. Samsoncu, ayı avlama, savaş köpeklerini ehlileştirme ve hazırlama işlerine bakan kişilere denirdi. Samsonculara geniş yaylaklar, koruluk araziler, mesire yerleri ayrılmıştı. Tophane-Fındıklı sırtlarındaki de bunlardan biriydi işte. Yeşil Tophane sırtları!..

ZORHANE

Eski İstanbul'da şimdiki gibi, gençlerin sportif aktiviteler yapabileceği açık ve kapalı mekânlar bulunmazdı. Zaten gençler de ancak askeri hizmetlere girince sistemli bir beden hareketi yapma olanağına kavuşurlardı.

Ama bir dönem, şimdikilere hiç benzemese de bazı idman mekânlarının açıldığı görülmüştü başkentte. Kendilerini özel olarak yetiştirmek isteyen gençlerin yanı sıra, sadece talimlerle yetinmeyip arada sırada hem spor yapmak hem de eğlenip hoşça vakit geçirmek isteyen askerler de geliyorlardı bu mekânlara. Buralarda kas geliştirmek ve spor amaçlı "zor" hareketlerde kullanılmak üzere bazı "jimnastik aletleri" bulunurdu. O zamanların İstanbul'undaki bu kapalı spor mekânlarına, yapılan çalışmalar bir hayli "zorlayıcı" olduğu için "zorhane" denirdi!

Bu tür idman amaçlı sportif faaliyetlere eğilim erken 20. yüzyılda yaygınlaşmaya başlamıştı İstanbul'da. Ünlü spor ve bilim adamı Selim Sırrı Bey tarafından 12 Mayıs 1916 tarihinde ilk "Jimnastik Bayramı" gerçekleştirildi. Selim Bey bu bayramın tesis edilmesi için, Ahmet Refik ve ünlü düşünce adamlarından Rıza Tevfik ile Üsküdar'da Mehmet'in Kahvesi diye bilinen mekânda toplanıp konuyu enine boyuna tartışmıştı. Ülkemizde futbol hakkındaki ilk kitabı yazan kişi de işte bu Selim Sırrı Bey olmuştu.

MIZIKA MEKTEBİ İLE KONDÜKTÖR MEKTEBİ'NİN SERÜVENLERİ VE DARÜLFÜNUN

Harbiye semtine isim babalığı yapan Harbiye Mektebi'nin, bünyesinde Mızıka Mektebi'yle beraber, ilk olarak Üsküdar'da faaliyet göstermesi planlanmıştı II. Mahmut devrinde. Ama sonradan ne olduysa, Maçka'da hizmete girdi bu eğitim kurumu. 1834'de her iki okul, burada eğitim veriyor ve askeri öğrencilere "şark ve garp" müziğinin dışında, Arap ve Fars dillerini de öğretiyordu.

Bir süre sonra Dolmabahçe kıyılarındaki eski Beşiktaş Sarayı yıktırılıp 1853 yılında yeni barok saray (şimdiki Dolmabahçe Sarayı) yapılınca, Gümüşsuyu yokuşunda bir mızıka okulu inşa edildi. Bu bina, günümüzdeki İstanbul Teknik Üniversitesidir. O zamanlar burada bu "Mızıka-i Hümayun" mektebiyle birlikte, "Hademe-i Hümayun" okulu da görev yapmaktaydı. Bu teşkilat 1924 yılında tamamen kaldırılmış, bu kuruma bağlı olarak çalışan "incesaz takımı", bando ve orkestra, Ankara'ya taşınmıştı. Kurumun adı yeni başkentte "Riyaset-i Cumhur Musiki Heyeti"ne dönüşecekti.

Bu yıllardan biraz önce 1916'da yeni bir yasayla kurulan "Musiki Encümeni ve Darülelhan Talimatnamesi", 1923'te bir değişikliğe uğradı. Darülelhan, yani konservatuar bölümü, İstanbul'a bağlı olarak çalışacaktı artık. Bu bölüm daha sonra belediye idaresine geçti.

İstanbul'un en tanınmış yabancı simalarından biri olan ve batı müziğini getirip sevdirdiği iddia edilen İtalyan Donizetti Paşa, bu eski mızıka okulunun öğretmenlerinden biriydi. Bu çok değerli müzik adamı 1828 Eylül'ünde İstanbul'a gelmiş ve "Osmanlı Devleti Mızıkaları Umum-ı Mürebbiyesi", yani genel müdürü olmuştu. Operayı da o tanıtmıştı başkentte. Donizetti'nin abisi ise İtalya'da görev yapıyordu o sıralarda.

Kuruluşunda, Mızıka Okulu ancak 25-30 kadar "alafranga hava" icra edebiliyordu. Ama, Mösyö Guratelli adındaki hocayla birlikte daha ileriye yönelik adımlar atıldı. Bu okulun ilk müzik hocası Mösyö Mangel, bir diğer değerli hocası ise Monzel idi. Bunların dışında, İspanyol D'aranda Paşa, Macar Wondra Bey gibi üstad hocalar da okulun eğitim kadrosunda yer alıyorlardı. İstanbul ahalisinin çok yabancısı olduğu batı müziğini, doğal olarak bir Osmanlı öğretemezdi. Bu nedenle yabancı hocalarla çalışmak bir nevi zorunluluktu.

Okulun adından çok daha fazla söz ettirmesi, Sultan Abdülaziz dönemine rastlar. Batı müziğini sevip destekleyen Sultan II. Abdülhamit de zaman zaman bu okula katkıda bulunmuştur. Sultan, arada bir Beyoğlu'na çıkıp tiyatroya gittiğinde, o günlerde eğer İstanbul'a temsil vermeye gelmiş olan yabancı operet kumpanyaları varsa, buradaki bazı sanatçıların Mızıka Okulu'nda göreve başlamasını temin ederdi. Yaşamlarını İstanbul'da geçirmeye karar veren müzik hocaları, genellikle Şişli civarında kiraladıkları veya satın aldıkları güzel ahşap ve kârgir evlerde, konaklarda ikamet ederlerdi. Bu transferler sayesinde, namlı okul bir süre daha faaliyetlerini sorunsuzca yürütebilmişti. Fakat, 20. yüzyıl başlarında, Sultan Reşat devrinde bu köklü okul, artık yükünü taşıyamaz hale geldi ve çaresiz küçülmek zorunda kaldı.

Garp müziğinin icrasından önce "mehter marşları" pek gözdeydi. Bu marşlar sadece zafer günlerinde askerleri şevke getirmek için değil, büyük inşaatlarda çalışan işçilerin morallerini, çalışma azimlerini güçlendirmek için de icra edilmekteydi. Örneğin Beylerbeyi Sarayı inşasında mehteran kullanılmıştı. Resmi mehterin dışında bir de "esnaf mehteri" vardı İstanbul'da. Bu mehter takımları, aynı zamanda o esnaf kuruluşunun da reisi olan "esnaf başları" tarafından yönetilirlerdi. Bu kişilere "mehterbaşı" denirdi.

İstanbul'da mühendislik anlamında kurulan ilk eğitim kurumlarından biri, Haliç kıyılarında, Eyüp, Bahariye'deki sarayında, Sultan III. Selim'in 1793 yılında faaliyete geçirdiği "Mühendishane-i Sultani" idi. Bundan birkaç yıl sonra, 1796'da Hasköy'de açılan Devlet Deniz Mühendislik Okulu (Mühendishane-i Bahr-i Hümayun) eğitim faaliyetlerine Mühendishane-i Sultani mezunlarıyla başlamıştı. Esasen Deniz Mühendislik Okulu, 1773'te İstanbul'da bulunan Baron De Tott'un da önerisiyle, Haliç'teki tersanenin de bulunduğu "Daraağacı" semtinde, "büyük maçuna"nın olduğu yerde, bir göz evde "Hendese Odası" adıyla ve sadece 10 öğrenciyle hizmete girmişti. Üç kişi bu minik okulda yöneticilik yapıyordu. İlk hocası, Cezayirli Hasan Efendi'ydi. Okul "Camialtı" mevkisine geçti 1782'de.

Baron De Tott, İstanbul'daki Fransa elçisi De Vergennes'in damadı bir Macar soylusuydu. Onun gayretleriyle kurulan bu mektebi daha sonra I. Abdülhamit geliştirmişti. Bunlardan da öte, mühendislik mektebinin ilk faaliyete geçtiği yer aslında, Üsküdar'ın Toptaşı semtiydi. 1734 yılında burada bir mektepte, kısıtlı olanaklarla mühendislik eğitimi verilmiştir.

Sultan I. Abdülhamit'in geliştirdiği Haliç'teki okulun diğer bir kısmı olan Kara Mühendisliği Okulu (Mühendishane-i Berr-i Hümayun), İstanbul Teknik Üniversitesi'nin temeli kabul edilir. 19. yüzyıl sonlarında bu mühendislere yardımcı olacak teknik adam yetiştirmek gayesiyle, bir başka fen okulu daha faaliyete girmişti: Kondüktör Mektebi.

İstanbul'daki mektep Paris'te aynı amaçla kurulmuş olan okulun eğitim programını uyguluyordu. 9 Mayıs 1911 tarihinde ilk kurulduğunda günümüzün Divanyolu Caddesi üzerinde hâlâ duran tarihi Sağlık Müdürlüğü'nde işe başlamıştı. Kondüktör Mektebi'nin ilk müdürü Hazım Bey'di. Okulda, genel olarak inşaat teknikleri, topoğrafya, demiryolu inşa usulleri ve bilgileri hakkında dersler verilmekteydi. En az beş yıllık "idadi" mezunlarının alındığı okul, 1913 yılında patlak veren Balkan Savaşı nedeniyle faaliyetine son verdi ve hastane işlevi yüklendi. Okul sonra Sultanahmet Hipodromu'nun güneybatı yönündeki sokakta bulunan İran Hastanesi'ne nakledildi. 1914 yılına dek burada hizmet veren okul, I. Dünya Savaşı çıkınca, bu kez de Çemberlitaş'ın karşısındaki Karababa Sokağı'nda, buraya adını veren ve şimdi de aynı yerde görülebilen Kara Baba'nın türbesinin yakınındaki ahşap bir binaya taşınmak zorunda kaldı. Sonra Divanyolu'nda bir başka binaya daha... Ama bu sefer de, İstanbul'u işgal eden itilaf ordularının askerleri mektep binasını "kulüp" yapmak isteyince, Kadırga'daki Dişçi Mektebi'ne geçildi. Bu bina teknik eğitime uygun değildi. Dersler yarım kaldı ve eğitim araç gereçlerin bir kısmı yakındaki Kadırga parkında açıkta bırakılarak terk edildi, bir kısmı ise Nafia Nezareti'ne kaldırıldı. Gerçekten de İstanbul'un en talihsiz eğitim yuvalarından biriydi bu Kondüktör Mektebi. Bir mekânda dikiş tutturması mümkün olamıyor, öğrenciler eğitimden mahrum kalıyorlardı. Gerçi adres değişimi, o sıralardaki pek çok eğitim kurumunun başına gelen bir olaydı, fakat Kondüktör Mektebi adeta bir "gezgin"e dönmüştü!

Zavallı okul, 1923 yılına gelindiğinde, Gümüşsuyu'ndaki kışlanın küçük bir bölümüne sığınmayı başarabilmişti. Ancak yine yol göründü talihsiz Kondüktör Mektebi'ne ve daha kuzeyde, Yıldız taraflarında bir binaya geçmeye mecbur oldu. Koca İstanbul'da bu küçük okula bir türlü yer bulunamıyordu. Başka çaresi kalmayan mektep, bu binada zorunlu olarak "ortadan ikiye ayrıldı!" İleride İTÜ çatısı altında

birleşecek olan okulun bir bölümü mühendis, diğer kısmı ise, teknik adam yetiştirecekti artık.

1898'in 30 Aralık'ında Gülhane Askeri Tıp Mektebi'yle birlikte, II. Abdülhamit'in damgasını vurduğu geç 19. yüzyıl, sultanın gayret ve istekleri doğrultusunda eğitim faaliyetlerinin en çok hız kazandığı dönem olmuştu.

19. yüzyıl sonları ve erken 20. yüzyılda, ülkemizin tek üniversitesiydi Darülfünun. Bu mektebin temelleri, Sultan Abdülaziz zamanında ve 1863 yılında atılmıştı. O yıllarda zaten "yeni usul mektepler" konusu derinlemesine incelenmeye alınmıştı. Batıdaki eğitim modellerine benzemenin şart olduğu görüşü ağırlık kazanmaktaydı. Bundan hareketle, eski sıbyan mekteplerinin yerine "Mekteb-i İbtidaiyye"ler hizmete başladı. Ama beklenen ilgi bir türlü görülemedi. Bu durum Cumhuriyet'e dek sürdü. 1845 yılında Sultan Abdülmecit döneminde de bu tür girişimlerin olduğunu belirten kaynaklar vardır.

Darülfünun da verdiği eğitimle, çağdaş bir eğitim kurumu olmaktan bir hayli uzaktı. Okutulan dersler çok kısıtlı ve anlatılan konular oldukça yüzeyseldi. Kısacası bu okulun potansiyeli, ancak "genel bilgilendirme" düzeyinde kalabiliyordu. Okutulan dersler, hayvanat (zooloji), nebatat (botanik), hikmet (fizik) gibi, belli başlı bölümlerde sunuluyordu talebelere. Tabii, çağdaş dinamikleri ve ölçütleri yakalamaktaki başarısızlığı nedeniyle Darülfünun'un ömrü de kısa sürdü.

Darülfünun'da vaktiyle, Müderris Hoca Tahsin Efendi adında bir zatın, görevi sırasında sergilediği tutumlar, Darülfünun'un sonunun ne olacağını göstermekteydi. Şöyle ki; Tahsin Hoca bir keresinde derste, hiçbir hayvanın asla havasız yaşayamayacağını kanıtlamak için, havası boşaltılan bir fanus içine bir güvercin koymuş ve zavallı hayvanın ölümüne neden olmuştu!

Mimar Gaspare Fossati'nin başladığı, Mimar Ahmet Efendi'nin tamamladığı, 6 Mart 1865 günü biten ve günümüze ulaşamayan Ayasofya'nın tam arkasındaki dev bir binada eğitime başlayan Darülfünun için bu bina fazla büyük geldiğinden, bina bir süre sonra Maliye Nazırlığı'na devredildi. Dârülfünun için 1865-69 arasında daha küçük bir bina inşa edildi ve eğitime burada devam edildi. Burası günümüzde Divanyolu'ndaki Basın Müzesi binasıdır. 450 öğrencisiyle 20 Şubat 1870'te eğitime başlamıştı. Açılışını Sadrazam Ali Paşa'nın yaptığı bu üniversitenin ömrü de fazla uzun sürmedi ve 1873'te kapandı.

Üçüncü üniversite, bu kez Galatasaray Lisesi'nde eğitimi sürdürme kararıyla buraya taşındı. Fakat kısa bir süre sonra bu da kapandı. Dördüncü Darülfünun ise, Sultan Abdülhamit'in kararıyla 1 Eylül 1900 yılında "Darülfünun-i Şahane" adıyla daha çağdaş bir sistemle ve yeni

bir örgütlenmeyle eğitim yaşamına başladı. 21 Ağustos 1909 tarihinde, kurumun adı Darülfünun-i Osmani'ye dönüştürüldü. Yeri, Vezneciler'de, 1864 yılında Sadrazam Kamil Paşa'nın yaptırdığı konaktı. Daha önce bu binanın yerinde Nakibüleşraf Tahsin Bey'in başka bir konağı bulunmaktaydı. Bir zamanlar içinde ünlü Zeynep-Kamil çiftinin oturduğu bu muhteşem konak, 1942 Mart'ının başında kundaklanarak yakılmıştır.

Türk balesinin kurucusu Dame Ninette de Valois

Sonuçta, bu "mekânlardaki oynamalar" mektebin başarı derecesini yükseltmek bir yana azalttı. Özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında çok büyük sıkıntılar yaşadı, büyük sarsıntılar geçirdi. Ama yine de bilinçli, vatansever öğrenciler yetiştirmekten geri durmuyordu. İşgal günlerinde, 1918 yılında Üsküdar'a tam 13 hava saldırısı düzenlenmiş ve bölge çok korkulu günler yaşamıştı. Bundan yaklaşık bir yıl sonra, 1919'da İstanbul Darülfünun öğrencilerinin Üsküdar, Doğancılar Parkı'nda düzenledikleri, halkın da katıldığı büyük "İşgale Hayır" mitingi, bu cefakâr öğrencilerin duyarlı girişimlerinin önemini anlatması açısından ilginçtir.

Daha sonraları Ayasofya'nın tam arkasındaki eski yerine dönen Darülfünun, 1923'ten sonra ise "Cumhuriyet ilkeleri"ne ayak uyduramadı. Cenevre Üniversitesi pedagogu Prof. Albert Malehe'in verdiği rapor doğrultusunda faaliyetlerine son verildi. Acı yazgısı, bu tarihlerde Darülfünun'un kapısını çaldı ve 1933 yılında yanıp tamamen ortadan kalktı. Bu tarihten sonra, Cumhuriyet'in çağdaş ölçütlere uygun yepyeni üniversitesi Beyazıt Meydanı'nda hizmete başlayacaktı artık!

Askeri Kara Levazım Okulu ise, 1909 yılında Galata'da, günümüzdeki Perşembepazarı, Hırdavatçılar Çarşısı yanındaki Bereketzade Medresesi Sokak'ta, kârgir bir binada hizmete başlamıştı. Ama burada sadece 9 ay kadar çalışılmış ve okul, 1925 yılında Pangaltı'daki Harbiye Mektebi'nde yeniden oluşturulmuştu.

Garip veya şaşırtıcı gelmesin size, ama bir de "bale" okulumuz vardı İstanbul'da. 1948'de Yeşilköy'de, Dame Ninette de Valois, aynı yılın 6 Ocak'ında faaliyete geçirmişti okulu. 29 öğrenciyle eğitime başlayan okul, burada ancak iki yıl kalabildi ve sonra Ankara'nın yolunu tuttu.

Geleneksel toplumun hayli yabancı olduğu baleyi, ülkemize ilk kez Beyaz bir Rus olan Lydia Krassa 1921'de açtığı kursta tanıtmıştı. 1931'de ise Tepebaşı'ndaki İtalyan Konsolosluğu'nda (Casa D'İtalia) ilk bale gösterisini yapmıştı Bayan Lydia.

TAŞ TABAN YATAK, TAŞ TAVAN YORGAN

Galata Kulesi'nin az aşağısında tüm haşmetiyle dar sokakları taçlandıran Avusturyalıların tarihi lise binası ve Sen Georg Kilisesi yakınında, 1840'ların başında yapılan İstanbul'un belki de en eski oteli "Quatres Nations" yer alırdı. 19. yüzyılın İstanbul'unda bu otelden sonra ve belki de aynı tarihlerde ve yine Pera'da, açılan otellerden bir diğeri ise "Hotel D'angleterre" idi.

Özellikle 19. yüzyıl sonları, yabancı isimli otellerin peş peşe açıldığı yıllardır. Tepebaşı'nda Pera, Londra, Bristol, Büyük Cadde'de Tokatlıyan, Tarabya kıyısında yine Tokatlıyan ve kıyıdan az içeride Summer Palas, Pera'da Royal otelleri, İstanbul'un en namlı ve güzel otelleriydi. Osmanlıların alışık olmadığı bu tür sosyal konaklama mekânları, özellikle İstanbul'a gelen görevlilerin, sanatçıların ve gezginlerin yeğledikleri mekânlardı.

Osmanlı, yabancılara karşı her zaman temkinli olduğundan otellerde konaklayan herkesin kayda alınması için mutlaka bir "polis defteri" tutulurdu. 1892 yılında yayınlanan bir oteller talimatnamesinde konuklar için ne gibi işlemler yapılacağı ve ne tür sorular sorulacağı açıkça belirtilmişti. Buna göre, "otellere kabul edilen âdemlerin" nerelerden geldikleri, ne işle uğraştıkları bu defterlere kaydedilecek ve yazılar üzerinde asla bir silinti bulunmayacaktı.

"Otel" kavramını batılılar getirmişti. Osmanlıların bu tür bir yapıya gereksinimi olmadığı gibi, yabancıları böyle şık binalarda ağırlamak gibi bir gelenekleri de yoktu. En namlı ve güçlü ülkelerin büyükelçileri bile Galata ve Pera'daki hanlarda, köhne pansiyonlarda kalırlardı. Daha eskiden ise Çemberlitaş'taki Elçi Hanı'nda kalırlar, beraberlerinde getirdikleri hayvanlarını da hanın alt katında barındırır ve

beslerlerdi. Üsküdar'da bu basit pansiyonlar bile yoktu. Eskimiş, karanlık odalı bazı köhne binalar, otel işini rahatlıkla görüyordu bu yörelerde. Bu tür otelleri (!) tanımlamak için, "taş taban yatak, taş yavan yorgan" benzetmesi yeterli olabiliyordu. Bu tanımlama, o eski günlerin Üsküdar'ındaki "otel niyetine" değerlendirilen han odalarının fiziki yapısını çok iyi betimler.

19. yüzyıldaki sanayi devrimiyle birlikte ve batılılaşma gayretleri sonucunda artık gündeme gelmesi kaçınılmaz olan şık Avrupai otellerin yapımını yabancı mimarlar üstlenmiş, bu mekânlarda da yine bu yabancılar misafir edilmişlerdi. Hotel D'angleterre, hem güzelliği hem hizmeti hem de olağanüstü güzel Boğaziçi ve İstanbul manzarasıyla, o günlerde en yeğlenen oteldi. Tünel'den Rus Konsolosluğu'na doğru gidilirken, sağdaki Kumbaracı Yokuşu'nun başında ve Botter Apartımanı'nın Taksim yönünde bulunuyordu. Otelin yerinde şimdi Hıdivyal Palas vardır.

D'angleterre Oteli, 1841'de gazetelere verdiği süslü ilanlarla açılışını duyurmuştu. Bu otelin, Avrupa'daki otellerden hiç aşağı yanı olmadığı gibi, bazı üstün yönleri bile vardı. Güneye dönük arka odalardan muhteşem Boğaziçi ve tarihi yarımada manzarası seyrediliyor, Galata tarafındaki yamaçlarda ise, çam korulukları ve eski mahallelerle bütünleşmiş geniş mezarlık alanları görülüyordu. Hendek çukurları ve mezarlıklar, Galata Kulesi'nin dibine dek ulaşıyordu. Beyoğlu gelişip tüm çevre binalarla dolmaya başlayınca, zaman içinde bu yamaçlara serili yeşillikler de bir bir ortadan kalkacaktı tabii.

İstiklal Caddesi'ndeki D'angleterre Oteli'ni Mösyö Missirie adında zengin bir tacir yaptırmıştı. Bu nedenle İstanbullular bu otele Missirie Oteli de derlerdi. Hatta daha da kısaltarak sadece "Mısri" diye adlandırırlardı namlı oteli. Bu sözcük "Mısırlı" demektir. Yani bu zengin mösyö Mısır kökenliydi.

Otel, müşterilerine en iyi hizmeti sunar, sık sık balo ve eğlenceler düzenlerdi. 1895'lerin tanınmış gazetecisi, matbaacısı ve kültür adamı Ebuzziya Tevfik'in, bu otel ve daha aşağıdaki yamaçta yer alan Royal Oteli için çizdiği çok şık bir afiş vardır. Afişte "İstanbul" değil, "Constantinople" yazılmıştır.

1852 yılının 14 Şubat'ında otelin alt katındaki geniş ve şık salonda, yoksul Protestanlara katkıda bulunmak amacıyla bir maskeli balo bile düzenlenmişti. Bu tür etkinlikler, o günlerin İstanbul ahalisi için alışılmışın dışında girişimlerdi. 1854'te düzenlenen bir başka balo için Avusturya'dan getirtilen "22 kişilik orkestra" ise İstanbul için tam anlamıyla bir yenilikti.

20. yüzyıl ortalarına dek İstanbul'un en lüks otellerinin çoğu, 19. yüzyılda inşa edilen bu tür görkemli eklektik (seçmeci) stildeki yapılardan oluşuyordu. Ancak yeni yüzyılın ikinci yarısından sonra Hilton gibi büyük ve modern otel yapıları görülmeye başlanmıştır.

İster küçük, isterse Pera'nın "şık Avrupai otelleri" kadar görkemli olsun, tüm otellerin uyması gereken kuralların başında temizlik gelirdi. Bu olmazsa, o oteller "iyi" kategorisine giremezlerdi. Odaların tümünde terlik ve elbise fırçası mutlaka bulundurulurdu. Ama lavabo ve tuvaletler, oda içinde müstakil değil, koridorun ucunda ve tekti. Herkes, ancak sırası geldiğinde kullanabiliyordu. Tuvaletlerde kâğıt bulunmaz, "su dolu bir kova" temizlenmek için yeterli görülürdü. Ama yabancı konuklara biraz iltimas gösterilirdi bu konularda. Örneğin, en azından kirli çamaşırları ücretsiz olarak yıkanırdı! Bu düşünceyle, o günlerin otellerinde mutlaka "bir adet çamaşırcı" bulundurulurdu.

ABAZA KESİMİ

Geleneksel ve muhafazakâr bir yaşamın içinde asırlar geçiren İstanbullular, bazı dönemlerde kullandıkları giysiler için bir "moda kavramı"nın olduğunun farkındaydılar. 19. yüzyılda görülen fes ve İstanbulin modalarında olduğu gibi... Ama daha önceki asırlarda, 17. yüzyılda "bir şahıs adına" gelişen bir giysi modeli türü, İstanbulluların pek alışık olmadığı, kolay kolay rastlanmayan bir durumdu. Bu giysi modasının adı "Abaza kesimi" idi.

Sultan IV. Murat devrinde ve 1630'larda, her zaman görüldüğü gibi öncelikle saraydan çıkıp sonra da kent içine yayılan ve çok sevilen bir giysi modeliydi bu. İlginç giysinin mucidi ise tabii ki bir modacı değil, çok güçlü bir devlet adamıydı: Sadrazam Abaza Mehmet Paşa!

Çok yakışıklı, boylu poslu, her zaman gösterişli ve şık giyinmeye meraklı, ilgi çekici bir adamdı Abaza Mehmet. Ne zaman böyle giyinse, sadrazamlığının gücünden çok giysisiyle halkın dikkatini çekerdi. Hatta öyle ki, Sultan Murat bile giysilerinde ona özenip taklit etmekten kendini alamazdı. Bir ara saray içinde sadrazam ile sultan neredeyse birbirlerinin aynısı gibi giyinmeye başladılar. Üstlerinde aynı abadan cepken ve aynı türden sarıkla dolaşmaya başladılar. Sarayda hiç de alışık olunmayan bir durumdu. Hal böyle olunca, Sadrazam Mehmet'in giysileri, saray dışına çıktı ve İstanbul erkekleri arasında da yayılmaya başladı.

Dönemin fetva emini, Mehmet Paşa'nın bu hal ve tavrından en etkilenen isimlerden biriydi. Onun hakkında bir dolu övgü sözcüğü sıralamıştı. Şöyle diyordu Şehzade efendi: "Bizim Abaza Paşa, güzel bir adam olup libas, kisve ve destarda hem kendini hem de adamlarını pehlivan gibi süslemeye pek meraklı idi."

O yıllardan sonra paşanın uyguladığı giysi modelleri İstanbul halkı ve ulema arasında hızla yayıldı. "Abaza kesim kaftanlı" paşalar, beyler, "başında abaza kavuklu" ekabir kişiler, "belinde abaza tarzı kılıçlı" neferler, adamlar, yıllar boyunca dolaşıp durdular İstanbul'da.

ESİRCİ

Osmanlı devrinin en ilginç sosyal göstergelerinden biri olan köle ve esir ticareti, genellikle toplumun zengin kesimini ilgilendirirdi. 150 yıl öncesine kadar bu müessese, o dal budak salmış çok kudretli etkisini tüm ağırlığı ile yaşatmaya devam ediyordu.

İstanbul'un bazı yerlerinde esir ticareti için küçük pazarlar bulunmasına karşın, gerçek ve en büyük esir pazarı Çemberlitaş'ta, Nuruosmaniye Camisi'nin sağındaki otopark alanının kıyısında yer alan bir handa kurulmuştu. Bu bina, Esir Hanı diye tanınırdı. Bu hana halk ağzında Esirciler Hanı da denirdi.

Günümüze ulaşamayan bu hanın içinde, çevresinde ve yanındaki meydanında yaşanan olaylar, gerçekten birer ibret vesikası olduğu gibi, çok heyecan vericidirler de aynı zamanda. İstanbul tarihinin en önemli sayfalarından birini oluşturan esircilik işleri, eski başkentin sosyal dünyasında o denli yaygındı ki, hali vakti yerinde olan bütün aileler esir satın alır ve bunları hizmetkâr olarak kullanırlardı. Hele paşa, vezir, kaptanıderya, kadı, kazasker gibi yöneticilerin pek çok esiri vardı. Mesela, 16. yüzyılın ünlü kaptanıderyası olan ve günümüzde Beşiktaş Meydanı'nda Mimar Sinan'a 1555'te yaptırdığı bir camisi bulunan Sinan Paşa'nın tam yedi yüz esiri olduğu ve her dini bayramda bunların yedi sekizini azat ettiği anlatılır.

Çeşitli milletlerden alınan kadınlı erkekli pek çok esir bu handa tutulurdu. Hanın demirden bir kapısı vardı ve "esir emini" yahut da "esirci şeyhi", bu kapının yanında otururdu. Handa satılan her esirin satış bedelinin onda birini alırdı. Ayrıca elinde esir bulunan ve onu satmak isteyen kişiler de esirlerini bu hana teslim ederlerdi. Esirciler, satılan esirler için "nafaka bedeli" diye tabir edilen bir ücret alırlardı.

Bir dönem, ünlü Osmanlı müzik adamı ve "Itri" diye tanınan Mustafa Efendi de burada esirciler şeyhliği yapmıştı.

Başka esir pazarları da bulunurdu İstanbul'da, ama bunlar küçük ölçekte yerlerdi ve daimi olmamışlardı. Örneğin, Tophane'de, ana caddenin kıyısında bugün de duran Karabaş Camisi'nden adını alan mahallede bir esir pazarı bulunurdu. 17. yüzyılda Galata Kulesi'nin bir hapishane olarak kullanıldığı, burada ve yakınındaki Kasımpaşa'da bulunan Tersane Zindanları'nda "31 bin esirin" hapsedildiği çeşitli kaynaklarda belirtilir. Ama bu esirler, çarşı pazarda alınıp satılmazdı, suçlulardı.

Ünlü Alman oryantalist ressamlardan biri olan ve 1782-1850 yılları arasında yaşam süren William Allan, "Köle Pazarı" isimli muhteşem yağlıboya tablosunda, İstanbul'da, Çemberlitaş'ta, Tavuk Pazarı yakınında bulunan köle satış yerini olağanüstü gerçeklikle betimlemişti. Kompozisyonun gerisinde Nuruosmaniye Camisi görülmekte ve hanın revaklı girişinde, korkuyla bekleşen esir kızlar durmaktadır. Sarıklı bir satıcı da yerde oturan güzel bir köle kızı bileğinden tutup kaldırmaya ve müşteriye göstermeye çalışmaktadır.

Erkek köleler, güzel esir cariyeler, işte bu köle pazarından temin edilir ve evlere, konaklara taşınırdı. Satılan esir cariyelerin, kendilerini satın alanların evinde bir gece geçirmeleri esircilik geleneklerinden biriydi. Müşteri bu durumda, esir kızın herhangi bir gizlisi saklısı var mı, onu takip eden bulunur mu öğrenir ve boşuna para verip vermediğini anlardı. Ayrıca satın alınan cariye, gece uykusunda horluyor mu, yoksa uykusu çok derin olup da sabah erkenden kalkamıyor mu, daha başka kusurları var mı yok mu, hemen hepsi o gece öğrenilmeye çalışılır ve bu değerlendirmelere göre bir karar verilirdi.

Esirin satılma aşaması bitince ve eve götürülmeden önce, bir hekim ve bir ebe, tepeden tırnağa esir cariyenin her yerini muayene ederler, fiziki bir kusuru yoksa esirciye kızın parası ödenirdi. Eğer zengin bir İstanbullu hanım esir bir cariye alacaksa, genellikle bu işlerde hanın "esirci kadını" aracı olur ve türlü türlü güzel sözlerle, müşterinin ağzından girip burnundan çıkar ve onu ikna etmeye çalışarak "malı" satardı!.. Eğer erkek bir esir varsa karşısında, zengin kadın onun ellerini, kollarını ve ancak dizlerine dek bacaklarını ayrıntılı bir şekilde incelemekle yetinirdi. 17. yüzyılda 10 bin akçenin üzerinde fiyatlarla satılan köleler vardı.

Esir kızlar, satın alındıkları eve "ortak" geldiklerini, eğer o evde kandırılıp aldatılacak olurlarsa, oradan derhal kaçacaklarını sahiplerine açıkça ve önceden bildirirlerdi. Bu şekilde davranmalarının bir başka nedeni de, belki alıcının niyetini bozarak satılmalarının engellene-

bilmesi isteği idi. Eğer bir esir kız evden kaçıyorsa, asla yanına değerli bir şey almaz, yani hırsızlık yapmazdı. Kaçtığını belirtmek için ya bahçeye bir iki çamaşır koyar ya da atladığı bahçe duvarının üzerine, kapının eşiğine görülebilecek bir yere terliğini bırakırdı. Sonra da gider, esir hanındaki bir esirciye sığınırdı. Esirci ise biraz bekler ve sonra gider kızın kaçtığı evin sahibine haber verirdi. Bu şekilde, sahibinin yanından haksız yere kaçan kölelere o zamanlar "haksız vaz-ul yed" derlerdi. Anlaşıldığı gibi, haksız yere azad edilen kölelere ve cariyelere, durum anlaşılır anlaşılmaz derhal el konulurdu.

İstanbul'un herhangi bir yerinde ikamet eden sahibinin evinden veya Anadolu'daki bir şehirden kaçıp İstanbul'a gelen ve sonunda yakayı ele veren "kaçık köleler", yine esir pazarlarında satılırlardı. Fakat bunların piyasası dardı. Çünkü, kaçmış bir kölenin yeni sahibinden de kaçabileceği düşünülür ve pazardaki fiyatı bu nedenle pek alıcısı çıkmadığı için oldukça düşük olurdu.

Eğer sahibi ölen esirin elinde bir "ıtakname" (veya ıtkname-özgürlük belgesi) varsa, esir bunu beyan eder, yoksa iki adet tanık bulmak zorunda kalırdı. Böylece sahibinin varislerinin elinde köle olarak yaşamaktan kurtulurdu. Bir dönem azat edilen esirler Müslümanlaştırılıp yanında çalıştıkları ailelere katılınca, İstanbul'un nüfusunda birdenbire belirgin bir artış kaydedilmişti. 16. yüzyıl ortalarına rastlayan bu dönemde nüfusun 150 bini geçtiği tespit edilmişti. Ama bunun yanında gayrimüslim nüfusta da hissedilir bir azalma görülmüştü.

İstanbul evlerinde esircilerden alınıp çalıştırılan bazı cariyeler, bazen sahiplerine o denli bağlanırlardı ki, zaman içinde adeta ev nüfusundan biri gibi kabul edilirlerdi. Böyle olmakla birlikte, esir kızın bu "samimiyeti" evdeki diğer kadınlar arasında beklenmeyen kıskançlıklara da sebep olabilirdi. Bu şekilde bir kıskançlık duygusunun sezinlendiği anda, zavallı cariye herhangi bir olaya neden olmamak için, bir yolunu bulup kendini o evden çıkarttırmaya, yani "kovdurmaya" çabalardı.

Kızlar genellikle, Sudan ve Habeş'ten gelirdi. Rum, Ermeni, Berberi, Hint ve özellikle Gürcü esir kızlar iyi para ederlerdi.

Aslında genel kabul gören inanış, o asırlarda varlıklı bir evde çalışan siyahi kölenin, evin hanımı tarafından zor işlerde çalıştırıldığı ve kendisine kötü davranıldığı, türlü eziyetler çektirildiği yönündeydi. Bununla birlikte, özellikle köle ticaretinin sonlarına yaklaşıldığı 19. yüzyıl ortalarında bu siyahi köleler ve bazı azatlılar, kendi aralarında birleşerek bir "loca" oluşturmuşlardı. Bu loca, onların içinde bulundukları çaresizliklere bir çözüm getirebilme anlayışıyla faaliyetlerine başlamıştı. Efendilerinden çok kötü muamele gören, hatta sakat kalan

bazı mağdur esir ve köleler, bu kuruluşa başvurarak, yitik haklarına kavuşmak, hallerine bir çekidüzen verilmesini sağlamak amacıyla yardımlaşırlardı. İstanbul'da kurumlaşan bu locaların, başka bölgelerde de şubeleri olurdu.

Köleler her yılın mayıs ayında bir araya gelir ve çeşitli mesire yerlerinde eğlenceler düzenler, yer içer eğlenir ve moral depolarlardı. Bu girişimlerine pek ses çıkarılmazdı, ama birtakım kişilerin "biraz canlarının sıkıldığı" görülürdü. Her "köle loncası"nın başında, görevinde kayd-ı hayat, yani ömür boyu kalma şartıyla bir kadın yönetici bulunurdu. Bu başkana "kol başı" derlerdi. Bu siyahi köleler, köklerinin bağlı olduğu Afrika'dan bazı geleneksel inanışları, çeşitli ritüelleri, dini törenleri, İstanbul'da toplandıkları bu mesirelerde ve kol başının gözetiminde uygularlar ve güçlerini canlı tutmaya çalışırlardı. Ayrıca hayli ilginç bir şekilde, toplandıkları mesire alanının etrafına taşlar dizerek bir sınır oluştururlardı. Yabancı kişiler ve davet edilmeyenler, bu taş sınırdan içeriye alınmazlardı. Efendilerin, kölelerinin bu biraz sert davranışlarından pek memnun oldukları da söylenemezdi tabii.

Bir zamanlar muhabbet tellalı denilen insan pazarlayıcıların, kötü yola düşmüş birtakım kadınları "cariyedir" diye tanıtıp esir hanında bekâr leventlere sattıkları görülmüştür. Çünkü bu işlerde büyük kazançlar elde ediliyordu. Bazı tellallar ise, ellerindeki esir kadınları satmayıp bu bekârlara üç dört günlüğüne kiraya (!) verirlerdi. Bekâr uşaklar bunları alır ve genellikle Kasımpaşa kıyılarında sıkça görülen bekârhanelere götürür, kira süresi dolunca da onları tekrar sahiplerine geri verirlerdi.

III. Murat döneminde yaygınlaştığı fark edilen bu olaylar sultanın kulağına da gitmiş ve padişah bu sözde açıkgöz tellallara çok kızmıştı. Durumun derhal düzeltilmesini buyuran sultan; "Esirci kafilesi ıslah edilsin, kefilsiz dellallar hemen kaldırılsın," diye bir ferman yayınlamıştı. Bunun üzerine bir "esirci emaneti" kuruldu ve ipin ucunu kaçıran esirciler hizaya getirildi. Ama yine de bütünüyle bir düzene sokulamadı esir ticareti. Ardından "esirciler kethüdalığı" adıyla yeni bir kontrol birimi oluşturuldu.

Böyle bin bir türlü acıklı öykünün tanığı olan İstanbul esir pazarı, derin anılarını hanın içine gömerek, yukarıda söylediğim şekilde 1847'ye dek varlığını korudu. O yıllarda bile dış ülkelerden yılda on bin kadar esirin Osmanlı başkentine geldiği söylenir. Siyahi kölelik ise 1857'de men edildi. Bu tarihten sonra da artık esir ticaret yaşamı dağıtıldı. Ama yine de ara ara görülse bile II. Meşrutiyet'e dek İstanbul'da esir ticareti sürdürülmüştür. Böyle olmakla birlikte, esirlerin serbest

kalmasından sonra, yaşama nasıl uyum sağlayacakları, bunlara kimlerin sahip çıkacağı, nerelerde, ne şartlarda çalışacakları sorunlarıyla baş edilmeye çalışılmıştır. Yani, kölelerin serbest kalmaları da sorun olmuştu. Ama bu sorunlar kısa sürede aşılmış ve bir çözüm üretilmişti. O da şuydu; azat edilen köleler belirli bir ücret karşılığında, bazı zengin evlerinde ve konaklarında "hizmetçi" statüsünde çalışabileceklerdi artık!

"LOGETHET" VE "EPİVOLİ"

İstanbul, tarihi boyunca ticaret yönünden tüm Akdeniz dünyasında ve Ortadoğu'da büyük bir egemenlik kurmuş, elinde bulundurduğu geniş imtiyazlarla, Karadeniz'den Balkanlara, hatta Uzakdoğu ülkelerine dek büyük bir ticari saltanat sürdürmüş ve kendisini hep ön planda göstermeyi başarmıştı.

İstanbul'un Bizans devrindeki büyük ticari limanları, Osmanlı döneminde de aynı işleviṇi sürdürmüş ve bunların bazıları daha geç dönemlerde doğal şartlarının bozulmaları nedeniyle işlevlerini yitirmişlerdi. Özellikle Sirkeci-Eminönü (Neorion-Prosforion) ve Kadırga (Kontoskalion) kentin en belli başlı limanlarıydı. Limanların belki de en değerlisi ve hareketlisi, günümüzde başarılı kazılar sonucunda Bizans ve Osmanlı devirlerine ait pek çok buluntunun ele geçirildiği Yenikapı, yani Eleuterios Limanı'ydı. Bu limanı I. Teodosius 4. yüzyılda yaptırdığı için bu isimle de tanınır. Eleuterios ise, eski bir Bizans kahramanının adıydı ve liman girişinde heykelleri bulunurdu.

Osmanlı İstanbul'unda Bayrampaşa Deresi diye bilinen Likos Deresi, batıdan gelerek Sulukule'den kente giriyor ve Aksaray'a kadar uzun bir yol alarak burada kıvrılıp Yenikapı'daki limanda denize dökülüyordu. Sonradan liman, nehir milleriyle doldu, bostanlığa döndü (Langa-Vlanga) ve işlevini yitirdi. Bazı tekneler de toprak altında kaldı. Biz şimdi, işte o tekneleri bulduk! Tıpkı, 1871'de sahildeki demiryolu inşaatı sırasında ortaya çıkarılan ve MÖ 6. yüzyıldaki Bizantion'dan da önce Sarayburnu tepesinde yer alan paganist minik balıkçı köyü Ligos'un 6300 metre uzunluğunda ve üzerinde 27 kulesinin bulunduğu sanılan sur duvarlarının küçük bir bölümünün bulunuşu gibi!

Bütün bu ticari yaşamın zenginliği içinde Bizans döneminde Konstantinopolis'teki meslek loncalarının sayısı 23'ü buluyordu. Bu lonca sistemi neredeyse aynı biçimde Osmanlılara geçmiştir. Bizanslılarda bu loncalarla devlet arasındaki ilişkileri kentin valisi, yani "epark"lar yürütürdü. Tüm esnaf hareketlerini, ticareti kontrol altında tutup örgütleyen yetkili ise "logethet"lerdi. Örneğin, şimdi Kariye Müzesi adıyla hizmet veren Kora Manastır Kilisesi'ni, güçlü ve çok kültürlü bir "logethet" olan Teodoros Metokhites 1320'li yıllarda yaptırmıştı.

Bu logethetler kente gelen tüm malları inceler ve vergilerini toplarlardı. Lonca reisleri, aynı zamanda kentin vali yardımcıları da olabilmekteydi. Lonca reislerini, diğer lonca üyeleri seçerdi, ama reisi onaylayan kişi kent valisiydi. Bizans'ın başkentinde fiyatların daima sabit tutulmasına özen gösterilir, kurallara uymayan esnafa ağır para cezaları verilirdi (Osmanlılar da bu sistemi aynen uygulamışlardı). O zamanlar Karadeniz ve Akdeniz, Bizans'ın en önemli ticari deniz yollarıydı. Uzak diyarlardan gelen pek çok mal bu hatlar kullanılarak başkente getirtiliyordu. Hindistan ve İran'dan baharat, fildişi, mücevher, Mısır'dan tahıl, pamuk, Rusya'dan altın, gümüş, deri alınırdı. Dış ülkelere de daha çok şarap, balık, kandil, ekmek damgaları, çeşitli tartı aletleri (Tepebaşı'ndaki Pera Müzesi'nde bazı örnekleri görülür), tekstil ürünleri, haçlar, bakır eşyalar satılırdı.

Kent limanına giriş yapan gemilerden 2 nomisma, çıkış yapanlardan ise 15 nomisma alınması Konstantinopolis'in zenginliğine büyük katkılar sağlamıştı. Konstantinopolis'teki ticari yaşam, neredeyse her milletten tacirler tarafından yürütülürdü. Ama tabii ki Rumlar ağırlıktaydı. Ermeniler, Yahudiler, Araplar, Acemler... Bunların kendi aralarında iyi anlaşabildikleri söylenebilirdi. Fakat bazı dönemlerde "hırlaştıkları" da görülürdü. Örneğin; 1179 yılındaki bir Paskalya töreni sırasında Rumlarla Ermeniler arasında bazı gergin anlar yaşandığı ve Ermenilerin büyük çoğunluğunun kenti terk ettiğine tanık olunmuştu. Daha önce, 1100 yıllarında da bazı Ermenilerin Türklerle iş birliği yaptıkları gerekçesiyle Konstantinopolis'ten dışlandıkları ve kalmak isteyenlerin ise Ortodoks olmaya zorlandıkları tespit edilmişti. Ortodoksluğu kabul edenler "Hay-Horom" adıyla anılırlardı. Bu, "Ermeni-Rum" anlamına gelen karışık bir sözcüktü.

Bizans'ın vergi sistemleri, asırlar boyunca neredeyse hiç aksamadan başarıyla yürütülmüştü. Kilise vakıfları, bereketli toprakların idaresi, çarşı pazarın yönetimi ve denetimi, dış ve iç ticaretin dengelenmesi, ölçü-tartı sistemlerindeki gelişmeler, kayıt tutma gibi çeşitli faaliyetler ve sistemler, Bizans'ın bin yıllara dayanan ömrünün sürdürülmesinde etkili olmuşlardır.

Bizans'ın ticari yaşam yönetiminde "epivoli" diye adlandırılan mali bir sistem bulunmaktaydı. Bu sistem, ekilebilen arazilerle ilgili sorunları giderip yaşama geçirmekle ün yapmıştır. Buna göre, bir köylü, çalıştırdığı arazisinin vergisini ödeyemeyecek durumda ise ve ağırlaşan şartlar nedeniyle bundan kaçınıp o araziyi terk ederse, vergiden mahrum kalmamak için, epivoli derhal bu araziyi terk eden sahibinden alır ve araziyi işleterek ödemeleri yapabilecek bir başka komşusuna devrederdi.

GÜLSEREN İSMET

İstanbul'da 19. yüzyılda inşa edilen en ünlü yabancı okul hiç kuşkusuz ki, günümüzde Rumelihisarı sırtlarında yer alan Boğaziçi Üniversitesi'nin ilk hali olan Robert Koleji idi. Ama bu okul için düşünülen ilk yer Hisar ile Bebek arasındaki yamaçlar değil, Boğaziçi'nin daha güneyindeki Kuruçeşme kıyılarıydı. Nedense o yöreler okul için uygun bulunmadı, şartlar elvermedi veya maddi kaynaklar yetersiz kaldı ve okulun, Bebek'in az kuzeyindeki "Kayalar mevkisi" sırtlarında yapılmasına karar verildi.

Kurucu Cyrus Hamlin, Boğaziçi'ni tepeden seyreden ve adeta bir cenneti andıran bu sırtları çok beğendi. Bu tepedeki kolej binası inşaatı hızla ilerledi ve okul 16 Eylül 1863 tarihinde öğrenime açıldı. Ama kaç öğrenciyle? Sadece dört!

Kısa bir süre sonra, daha bir yıl bile dolmadan 1863-64 sezonunda öğrenci sayısı birden arttı ve 20'yi buldu. Ama bunlar sadece erkek öğrencilerdi. Bay Hamlin başarılı olmanın keyfi ve heyecanıyla hemen kolları sıvadı ve kız öğrencileri de kabul edebileceği yeni bir okul daha açma girişimlerine başladı. Bir yabancı olmasına karşın, Dersaadet denilen tarihi yarımadada, Laleli yakınlarındaki Gedikpaşa'da bir bina kiraladı bu kız mektebi için.

Cyrus Hamlin, 1871 yılında bu tarihi semtte faaliyete geçirdiği kız okuluna "Home School", yani "Ev Okulu" adını verdi. Okulun asıl adı Amerikan Kız Koleji idi aslında. İlk yıl öğrenci sayısı, Kayalar'daki okuldan bir kişi azdı; sadece üç öğrencisi vardı mektebin! Üç kız! Bunların yaşları da altı idi. Hamlin azmetti ve 1873'te kız okulundaki öğrenci sayısını 40'a çıkardı. O günün İstanbul koşullarında, bu iyi bir rakamdı. Okul, 1891'de ilk mezunlarını yedi öğrenci olarak verdi.

Böyle olmakla birlikte Müslüman kızların bu ve bunun benzeri olan okullara girmeleri yasaktı ve böyle bir girişim tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi. Ama buna karşın, yine de bir iki Müslüman kız bu Amerikan okuluna kaydını yaptırmayı başarabilmişlerdi. Bu kızcağızlar her gün okula gizlice gidip gelirken yüreklerinde hep yakalanma korkusuyla yaşıyorlardı.

Gülseren İsmet, işte bu kaçak Müslüman öğrencilerden biriydi. Gülseren'in anası, Sultan Abdülaziz'in sarayındaki gözde kadınlardan biri, babası ise, başarılı bir Osmanlı subayı idi.

Gedikpaşa'daki, bu adı sanı pek bilinmeyen Amerikan okulundan "yüksek lisansla" mezun olan ilk Müslüman kız ise sonraki yıllarda çok ünlü bir yazar ve hatip olacak Halide Edip Adıvar'dı!

İstanbul'da açılan ilk Amerikan okulundan sonra, başka okullar da bir bir sökün ettiler bunun peşinden. İlk İtalyan mektebi de sanıldığı gibi Pera yakasında değil, Kadıköy'ün Caferağa Mahallesi'ndeydi. Kadıköy'den Moda'ya uzanan Moda Caddesi üzerindeki bir evde çalışmalarına başlamıştı bu okul. Ev aslında, İstanbul'a yerleşmiş eski İtalyan prenslerinden birine aitti. İkinci eğitim yılında bu okulun öğrencilerinin onda biri Türk uyruklu idiler.

Böylelikle Türkler de yavaş yavaş ve korkusuzca (!) İstanbul'daki yabancı okulların eğitim programlarına katılmaya başlamışlardı artık

BEŞ PARASIZ SADRAZAM

Osmanlı Devleti'nin sultandan sonra gelen en güçlü yöneticisi sadrazamdı. Bir dönem "veziriazam" da denilen bu yöneticilerin tümünün çok mutlu ve çok zengin oldukları söylenemezdi tabii. Öyle ki, 295 sadaret değişiminde görev yapan 218 sadrazamın içinde, öldüklerinde ceplerinden beş para bile çıkmayanlar vardı. İlk vezirlik payesinin 1323'te verildiği Osmanlı Devleti'nde, yine bu sadrazamlar içinde, bırakalım zengin ve mutlu olmayı, her an sultanın hışmına uğrayıp katledilmeyi bekleyen sadrazamların sayısı da bir hayli çoktu. Hatta, 17. yüzyıl başlarındaki bunalım dönemlerinde tam dört sadrazam, birbirlerini takip eden görev süreleri sırasında katledilmişlerdi. Bunlar, Hafız Ahmet Paşa, Hüsrev Paşa, Topal Recep Paşa ve Tabanıyassı Mehmet Paşa idiler.

Osmanlı devlet geleneklerine göre, padişahın fermanıyla katledilen bir sadrazamın bütün malı mülkü devlet hazinesine kalırdı. Böyle bir olay 17. yüzyıl başlarında İstanbul'da yaşanmıştı. Sultan I. Ahmet'in katlettiği Sadrazam Nasuh Paşa'nın muazzam miktardaki serveti hazineye devredilmişti.

Doğrusu, Nasuh Paşa'nın yaşamı boyunca iktidardaki gücü sayesinde elde ettiği gelir o denli fazlaydı ki, saymakla, tasniflemekle bitirilecek gibi değildi. Neler neler yoktu ki kişisel hazinesinde. İçi tepeleme incilerle dolu sandıklar, bir milyondan fazla altın Venedik dükası, üzeri gümüş işlemeli tam 1018 adet üstün kalite kılıç, İran ve Mısır işi şahane halılar, kadife kumaşlarla, ipeklerle doldurulmuş mahzenler, 1100 adet kısrak ve tay, 40 çift altın üzengi, 1800 deve, 4100 çeşitli hayvan, 6000 öküz, 5000 koyun!

Gerçekten de neredeyse orta ölçekte bir kentin servetine denk gelen bu olağanüstü zengin hazinesiyle Nasuh Paşa, rahatlıkla Osmanlı

tarihinin en zengin adamlarından biri sayılabilirdi. Bu hazinenin devletin eline geçmesi, "miri hazine"nin de önemli bir ivme kazanmasına neden oldu.

Tabii, boynu vurulan veya herhangi bir şekilde yaşama veda eden her sadrazamdan böylesine büyük servetler elde edilemezdi. Örneğin, Osmanlı tarihinin en ünlü sadrazamı olan ve kesintisiz şekilde tam 15 yıl görevini sürdürmeyi başaran Sokullu Mehmet Paşa'nın, saray divanındaki bir toplantıdan çıkarken uğradığı saldırı sonrası 1579 yılında öldürülmesinden sonra, diğer sadrazamlarla karşılaştırılamayacak ölçüde az malının olduğu ortaya çıkmıştı.

Yine, 16. yüzyıl sadrazamlarından Ferhat Paşa'nın yaşamı 1595 yılında son bulduktan sonra, kalan bütün malları alınmış, devlet onun yetimlerine kalan çiftliğine de el koymak istemişti. Bu durumu önlemeye çabalayan kişi kendisinden sonra sadrazamlığa gelen Sinan Paşa olmuştu.

1606'da sadrazam olup 1611'de ölen ünlü Kuyucu Murat Paşa (öldürdüğü kişileri kuyulara attığı için bu lakapla anılırdı) ise sanılanın aksine, yaşamının son zamanlarında büyük maddi sıkıntılar içine girmiş ve sağdan soldan edindiği borçlarla idare etmeye çalışmıştı.

KAYSERİLİ MEHMET AĞA VE "GÜZEL YÜZLÜ" RABİA GÜLNUŞ!

1718 ile 1730 yılları arasında yaşanan ve büyük bir ayaklanma ile (Patrona Halil İsyanı) sona eren Lale Devri'nde, Osmanlı Devleti'nin başmimarlığını bir süre Kayserili Mehmet Ağa sürdürmüştü. Mehmet Ağa, başta çeşmeler olmak üzere İstanbul'da pek çok önemli mimari esere imza atmış, gerçekten de yetenekli bir sanatçıydı. Üsküdar Meydanı'nda bugün de görebildiğimiz III. Ahmet Meydan Çeşmesi bu usta mimarın en tanınan eserlerinden biridir. Halk bu güzel meydan çeşmesine o zamanlarda "Yedi Kardeşler" derdi.

Topkapı Sarayı'nın ilk kapısı Bab-ı Hümayun'un hemen önündeki alanda gördüğümüz ve yine Sultan III. Ahmet'in yaptırdığı Sultanahmet Sebil-Çeşmesi de Kayserili Mehmet Ağa'nın tasarladığı sanılan olağanüstü güzel bir eserdir.

Ayrıca, Şişhane'ye çıkan yokuşun başında ve Unkapanı, Atatürk Köprüsü'nün Azapkapı ayağının dibinde ve Sokullu Paşa Camisi'nin karşısında duran, bir biblo güzelliğindeki Saliha Sultan Sebili de bu mimarın çalışmalarından bir diğeridir. Galata Kulesi meydanındaki barok stilde mermer, Bereketzade Duvar Çeşmesi, Tophane Meydanı'nın tacı Mahmud-i Evvel Meydan Çeşmesi, Bahçeköy'deki büyük su kemeri, Laleli Ordu Caddesi üzerindeki Orhan Kemal Kütüphanesi olarak değerlendirilen tarihi Simkeşhane binası (bunun tam 161 odası vardı. İçinde, biri Fatih devrinden kalma iki de mescidi bulunuyordu. Bu görkemli binanın yarısından fazlası, 1957'deki yol yapım çalışmaları nedeniyle bilinçsizce ortadan kaldırılmıştı) değerli Mimar Kayserili Mehmet Ağa'nın en tanınmış eserlerindendirler.

Divanyolu üzerinde, günümüzde otantik çarşı ve nargile kahvesi olarak hem yerli hem yabancı gezginlerin büyük ilgisini çeken Sad-

razam Çorlulu Ali Paşa Külliyesi de bu Kayserili Mehmet Ağa'nın 1700'lerin başında İstanbul'a kazandırdığı anıtsal eserlerden bir diğeridir.

Beyazıt'daki İstanbul Üniversitesi'nin güneybatısında ve Süleymaniye yolu üzerinde görülen Kaptan İbrahim Paşa Külliyesi, Şehzadebaşı'ndaki tarihi Vefa Lisesi bahçesinde duran Sadrazam Şehit Ali Paşa Kütüphanesi, Ayvansaray'daki eski Çınarlı Çeşme Mescidi, Topkapı Sarayı'ndaki III. Ahmet Kütüphanesi, yine Şehzadebaşı'ndaki Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Külliyesi ve tarihi Direklerarası Çarşısı, Ortaköy Camisi'nin (Büyük Mecidiye) yerinde eskiden bulunan Mehmet Kethüda Camisi, Üsküdar içlerinde günümüzde de görülebilen Ahmediye Külliyesi, yine Üsküdar-Doğancılar yakınındaki Kaymak Mustafa Paşa Camisi, Babıali'nin hemen karşısında bulunan ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın, karısı Fatma Sultan adına yaptırdığı cami, neredeyse büyük ustamız Mimar Sinan'ı aratmayacak denli çalışkan ve üretken olan, çok başarılı 18. yüzyıl mimarımız Kayserili Mehmet Ağa'nın unutulmaz yapıtlarıdır. Mehmet Ağa ayrıca, Osmanlı coğrafyasının çeşitli bölgelerinde bulunan bazı kaleleri de baştan başa onartmıştı.

Osmanlı mimarlık örgütü (Hassa Mimarlar ocağı), ta Fatih zamanından beri, gerek üstün yetenekli mimarlarıyla gerekse onların birikimleriyle gerçekten de olağanüstü ve inanılmaz ayrıntılarla dolu teknik çalışmalar doğrultusunda inşa ettikleri muhteşem yapılar meydana getirmişti.

Ölçü birimlerini neredeyse sıfır hatayla yapıya uygulayan çok meziyetli mimarlar, başka uygarlıkların bıraktıkları görkemli yapılara ait bilmeceyi andıran inşaat tekniklerini geleneksel yöntemlerle birleştirip yepyeni sentezlere ulaşabilme becerisini de gösterebilmişlerdi.

Osmanlı mimarisinde kullanılan en küçük ölçü birimi olan "Tar-ı Ankebut" tam da bunu anlatır bize. Düşünün ki, bir örümcek teli, aynı kalınlıktaki bir çelik telden tam beş kat sağlam olmasıyla bilinir. Örümcek telinin çapı milimetrenin binde biri inceliğindedir. Ağırlığına dair de bir bilgi vereyim dilerseniz, ki bu telin efsanesini daha da yakından tanımış olursunuz böylece. Dünyanın çevresini (40 bin km.) sarabilecek bir örümcek telini yumak haline getirip tarttığınızda, terazinin ibresi 320 gramı gösterecektir! Sadece 320 gr. !

Acem Aliler, Atik Sinanlar, Mimar Sinanlar, Davut Ağalar, Dalgıç Ahmet Ağalar, Mustafa Ağalar bilgilerini birbirlerinin üzerine ekleyerek ve kendilerinden sonra gelen meslektaşlarına miras bırakarak, Osmanlı mimarlığının eşsiz güzellikteki eserlerinin bir bir ortaya çıkmasını sağlamışlardır. İşte, Mehmet Ağa da bunlardan biriydi.

Mimarbaşı Kayserili Mehmet Ağa'nın İstanbul'a, daha doğrusu başkentin Asya İstanbul'una armağan ettiği muazzam bir eser daha vardır ki, bu bir Valide Sultan'a aittir, Gülnuş Emetullah Rabia Sultan'a.

Osmanlı Devleti'nin 23. sultanı olan III. Ahmet'in anası Gülnuş Emetullah Sultan, "Rabia" ve "Gülnuş" lakaplarını, sarayın haremine katıldıktan sonra almıştı. Bu güçlü valide sultan, hareme girdiğinde, henüz 6 veya 7 yaşlarında minicik bir kızdı. 1640'ların başında doğduğu sanılan bu hanım sultan, Osmanlı donanmasının Girit kuşatması sırasında esir alınan on cariye arasında bulunuyordu.

İstanbul'a getirilen küçük kız, Osmanlı haremine "dördüncü sıradan" girdiğinden dolayı, kendisine bu sayıyı belirten "Rabia" unvanı verilmişti. Minik kız öylesine güzel bir yüze ve görenin içini açan, gönlüne mutluluk dolduran bir gülüşe sahipti ki, bundan dolayı da ona ikinci lakabı "Gülnuş"un takılması, adeta bir zorunluluk haline gelmişti. Küçük cariyenin, haremde yaşadığı ilk günlerde iki unvanı vardı ve artık "Rabia Gülnuş" diye tanınır olmuştu. 75 yaşında yaşama veda eden Rabia Gülnuş'un "Emetullah" lakabı ise "Müslüman olmasından dolayı" verilmişti.

Hayır hasenat sahibi "Gülnuş Emetullah Rabia Sultan", İstanbul'da kendi adını taşıyan anıtsal bir camiye sahiptir. İstanbul'daki iki minareli 21 camiden biri olan ve Üsküdar Meydanı'nın az gerisinde yer alan bu büyük eser, duvarlarındaki güzel "kuş evleri"yle, avlusunun ortasında bir biblo gibi duran mermer şadırvanıyla, sol yanına bitişik ve ahşap sütunlar üzerinde duran ahşap kasrıyla, dış avlu duvarına bitişik olağanüstü güzellikteki sebili ile İstanbul'un en nadide eserlerindendir. Sermimar Kayserili Mehmet Ağa'nın 1710 tarihinde yaptığı bu cami, daha eski tarihte, 1663'te Eminönü Meydanı'nda Valide Hatice Turhan Sultan tarafından tamamlanan ve Valide Camisi diye tanınan anıtsal camiden 47 yıl sonra inşa edildiği için, Yeni Valide Camisi diye de bilinir.

ADİLE'NİN "210 PARÇA" EŞYASI

Günümüzde, Kandilli Kız Lisesi olarak faaliyet gösteren Adile Sultan'ın sarayı, Kandilli tepelerinden yıllar boyunca Boğaziçi'nin tatlı ve mavi sularını, karşı yamaçların yeşilliklerini seyreder durur.

Adile Sultan, Topkapı Sarayı'nda doğmuştu ve Sultan II. Mahmut'un kızıydı. Çocukluğu Dolmabahçe, gençlik yıllarının çoğu ise Beylerbeyi Sarayı'nda geçmişti bu hanım sultanın. Yani, Adile Sultan, Osmanlı Devleti'nin en büyük ve şöhretli üç sarayının da "tadına varmış" bir hanım sultandı.

Şanssızdı, anasız büyümüştü. Henüz dört yaşını sürerken yitirmişti onu. Fakat, sarayın yetenekli ve deneyimli kadınlarından Nevfidan Kalfa Adile'ye sahip çıktı, onu tam anlamıyla bağrına bastı ve bir yerde ona analık yaptı. Bir süre sonra Adile'nin babası Sultan II. Mahmut ölünce, yerine geçen genç Abdülmecit'ten izin isteyip hacca gitti Nevfidan Kalfa. Öldüğünde Divanyolu'ndaki II. Mahmut Türbesi'nin haziresine defnedildi.

Anasız, babasız Adile, çok sevip yürekten bağlandığı Nevfidan'ı da yitirince büsbütün yalnız kaldı. İnce ruhlu ve zeki bir kadın olan Adile Sultan bu şekilde, adeta bir inziva hayatı yaşayarak kalan ömrünü hüzünlü bir şekilde sürdürmeye çabaladı. Beri yandan da, büyüdükçe serpildi, güzelleşti ve çevresindeki herkes tarafından sevilen bir kadın oldu. Ama yüreği bomboştu. Oldukça uzun sayılabilecek bir ömür sürdü. 1899'da öldüğünde 75 yaşındaydı. Adile'nin cenazesi Salıpazarı'ndaki saraydan alınıp deniz yoluyla Eyüp'teki Bostan İskelesi'ne götürüldü ve gömüldü.

Galata'dan Eyüp'e kıyılar, İstanbulluların hüzünlü bekleyişlerine sahne olmuştu Adile'nin cenaze alayı suda ilerlerken. Cenaze kayıkla-

rından yükselen duygu dolu dua sesleri İstanbul kıyılarında, yamaçlarında ve semalarında patlayarak yankılanıyordu. Teknelerde sürekli Kuran okunuyor, yakılan tütsülerin insanı bambaşka âlemlere sürükleyen mistik kokuları, kıyılarda biriken İstanbulluların hüzünlü gözyaşlarına ortak oluyordu.

Ölümünden sonra, Adile Sultan'ın Kandilli tepelerindeki sarayı sessizliğe gömüldü. Sanki koca bina da yas içerisindeydi. Kimsesiz Adile'nin saraydaki özel eşyaları hüzünlü bir şekilde toplanıp tasniflendi. Sonra da tüm eşyalar sarayın İnas (kız) mektebine taşındı. Ömrü yalnızlıklar içinde geçen Adile Sultan'ın, sarayından çıkarılan özel eşya, tam 210 adetti!

ATEİST "LARİ MEHMET" NEDEN ASILDI?

Ta 15. yüzyılda ve II. Murat'ın saltanat dönemlerinden beri Hacı Bayram Veli'nin tarikatının hızla gelişip yaygınlaşması ve bu kültürün daha çok Orta Anadolu'da elde ettiği hatırı sayılır üstünlük, payitaht İstanbul'da tedirginliğe neden olmuştu. Her nedense, bazı inanışlardan kaynaklanan bilinçsiz yaklaşımlar veya yanlış yorumlar nedeniyle, Osmanlı'nın artık kemikleşmiş geleneksel inancı, özellikle 16. yüzyıldaki Bayrami Melamilerinden oldukça etkilenmişti. Hatta bu mezhepten biraz da çekinir haldeydi saray.

17. yüzyılda da etkisini sürdüren, kimilerine göre aykırı bu fikir ve inanış akımı, çoğu kez, çağın görüşlerine ters düşen pek çok aydın insanın, ilim irfan sahibi, ileri görüşlü düşünce adamının boşu boşuna ve yok yere ölümüne neden olmuştu. 1665 yılında yaşamı son bulan Lari Mehmet Efendi de yanlış anlaşılanlardan sadece biriydi.

Lari Efendi, Tahtakale'de, günümüzde de varlığını sürdüren Valide Hanı'nda yaşamını sürdürürdü. Lari Mehmet, bir ateist, yani "dinsiz"di! O günlerin İstanbul'unda bu son derece tehlikeli ve yasak görüşe sahip kişiler, ahali içinde ne olur ne olmaz endişesiyle rahatça dolaşamazlar, her şeyden ve herkesten çekindikleri, şüphelendikleri için ve ihbar edilecekleri endişesiyle, öyle uluorta konuşamazlardı. Ama Lari Efendi'nin bu düşüncede bir insan olduğunun farkındaydı saray.

Belki de hiç suç yoktu hareketlerinde ve söylemlerinde, ama sanki Allah inancına karşı bir tavır sergiliyormuş veya kendisini tanıyanlara öyle hissettiriyormuş gibi davranıyordu farkına varmadan. Tabii, gören duyan da belki haksız biçimde onu dinsizlikle itham etmekteydi. Fakat, artık bu etiket üzerine yapışmış kalmıştı Lari Efendi'nin ve bundan kolay kolay da sıyrılış ümidi yoktu.

Yine de düşüncelerinden taviz vermiyor, dostlarının yanında cesaretle, "O, eğer olsaydı böyle konuştuğum için beni hemen cezalandırmaz mıydı?" diyerek düşüncesini tüm saflığı ile açığa çıkarıyor, herkesi şaşırtıyordu. Beri taraftan Lari Efendi, böyle konuştuğu için kendisine kızanların çoğaldığını da görmekteydi.

"Hayli uç" fikir ve inanışlarını çevresindekilere yaymaya çalışan Lari'nin başının tehlikeye gireceği gün gibi ortadaydı. O tehlikeli gün nihayet geldi. Lari Mehmet tutuklandı, mahkemeye çıkarıldı. 1665 yılının soğuk bir şubat gününde, Kaymakam Vezir İbrahim Paşa'nın konağında çok önemli bir toplantı yapıldı bu konuda. İstanbul'un tanınmış pek çok kalburüstü insanı konuyu tartışmak ve bir karara bağlamak için hazır bulundu. İstanbul'da pek kolay görülür bir hadise değildi Lari'nin bulunduğu durum.

Konaktaki toplantıya kırk kadar da tanık bulunup getirtildi. Sonra da Lari Mehmet huzura davet edildi. Ama Lari, kendisine yöneltilen ağır suçlamaların hiçbirini kabul etmediği gibi, sözlerinin arkasında durduğunu oradakilerin kızgın ve hayret dolu bakışları altında bir daha söyledi ve bunları kabul etti. Dolayısıyla mahkemenin durumu kolaylaşmıştı. Ortada bir itiraf vardı. Korkunç kararın çıkması hiç de zor olmadı. Dönemin İstanbul kadısı Merhabazade Efendi, hiç tereddüt etmeden ve büyük bir arzuyla, Lari Mehmet için istenen idam kararını onayladı. Bunun üzerine Lari'yi konaktan derhal alıp götürdüler. Lari Mehmet önce Beyazıt Meydanı'nda teşhir edildi. Sonra da aynı gün içinde asılarak idam edildi.

Düşüncelerini yansıttığına inanılan kitapları da alelacele satıldı. Elde edilen gelir hazineye aktarıldı. Ama kısa bir süre sonra şaşırtıcı bir şey oldu... Lari'nin kitaplarını satın alanlara paraları iade edilerek kitapların tamamı geri alındı! Sonra da hepsi birden imha edildi. Yetkililerin baştan böyle yapmayıp da kitapları önce satıp sonra geri alarak imha etmeleri gerçekten de bu olay sürecinde yaşanan en garip ve anlaşılmaz davranışlardan biri olmuştur. Kuşkusuz, o imha edilen kitap sayfaları, bir Osmanlı ateistinin neler düşündüğü konusunda önemli bilgiler yansıtıyordu. Gerçekte aydın ve derin düşünce sahibi bir kişi olan Lari Mehmet, büyük olasılıkla bazı Avrupa dillerini de rahatlıkla yazıp konuşabilen biriydi.

17. yüzyılda ve daha sonra takip eden yıllarda Lari Mehmet gibi düşüncelere sahip olanların sayısında artış olup olmadığı konusunda net bilgilere sahip değiliz. Ama bunların birkaç kişiden ibaret olmadığı da açıktır. Hatta 18 ve 19. yüzyıllarda bu kişilerin sayısında bir artış kaydedildiğini düşünmek yanlış olmaz. O günlerin anlayışına göre

sapkın bir düşünce sistemi kabul edilen ateizm yanlılarına "musirrîn" deniyordu.

Haremde, hatta birtakım paşalar arasında bile ateist olanların varlığından sıkça söz edilmekteydi. Bunlar, makamları yüzünden kolaylıkla yakalanabilecekleri endişesiyle, kendi aralarında büyük bir dayanışma içindeydiler. Birbirlerine destekleri sonsuzdu. Her biri, ele geçirildiklerinde veya durumları öğrenildiğinde, ne tür bir felaketle karşı karşıya kalabileceklerinin farkındaydı elbette. Haberleşmelerini bu nedenle daima büyük bir gizlilik içinde yürütmekteydiler.

İstanbul, eşi benzeri olmayan özelliklerine bir de bu inançtaki kişileri ekleyerek; kozmopolitliği içinde şekillendirdiği dinamizminin ne erişilmez boyutlarda olduğunu tam anlamıyla gözler önüne sermiş bir düşünce evreniydi.

Eskiden "Kayalar" denilen Küçük Bebek bölgesindeki Kayalar Mescidi'nin küçük bahçesinde gömülü bir eski "baş" vardır. Mezar taşında da "Oğlan Şeyh İsmail Maşuki" yazar. Bu kişi de 16. yüzyıl görüşlerine göre bir "musirrîn" idi. Genç yaşında ve Sultan Süleyman'ın fermanıyla müritleriyle birlikte başı vurulanlardan biriydi. Ayrıca, Sarı Abdurrahman ve mezarı Divanyolu'ndaki II. Mahmut Türbesi'ndeki hazirede bulunan Şeyh Bedrettin de bu kişiler arasındaydı kimilerine göre.

Bilerek, isteyerek İslam'dan çıkmaya "irtidad" deniyordu. Abdülmecit dönemine dek büyük bir suç olarak kabul ediliyordu irtidad ve bu girişimlerde bulunanlara idam cezası verilirdi. Abdülmecit sonrasında ise bu konuda artık idam cezası kaldırılmıştı. Bu cezanın uygulanmaması yönünde Babıali hükümetlerine baskı yapan kişi, İngiliz elçisi Stratford idi. Bu mesele nedeniyle 1843'te İstanbul'da bir kişi idam edilmiş, Edirne'de de bundan on yıl sonra bir idam daha gerçekleşmişti.

İstanbul'da halk arasında misyonerlik yapanlar da görülürdü. Hatta Emirgan Rüştiyesi'nde öğretmenlik yapan Ahmet Tevfik adında bir öğretmen vardı. Beşiktaş'ta misyoner arkadaşlarıyla birlikte yakalanan Ahmet Tevfik için dönemin şeyhülislamı yine idam kararı vermiş, ancak II. Abdülhamit bunu Sakız adasına sürgüne göndererek cezalandırmakla yetinmişti.

ÎD-GÂH

Belki de çoğumuzun ilk kez karşılaştığı sözcük, aslında çocukluğumuza damga vurmuş olgulardan biridir. Hepimizin çocukluğunda bir yeri olan ve daha çok bayramlarda gidilip eğlenilen bayram yerleri, yani şimdiki çağdaş ismiyle "lunapark"lardan başka bir şey değildi "îd-gâh"lar. "Îd" Arapça "bayram" anlamına geliyor. "Îd-i adha" Kurban Bayramı'nı, "îd-i fıtr" Şeker Bayramı'nı tanımlardı. Bayram arefesi, cumaya denk gelirse, buna da "büyük bayram", yani "îd-i ekber" derlerdi.

İstanbul'un geleneksel eğlencelerinden biri olan atlı karıncalarla, dönme dolaplarla, salıncaklarla süslenmiş olan îd-gâhlar, mahalle aralarındaki düzgün zeminli arsalarda, mesire yerlerinin yakınlarında kurulurdu. Buralarda toplanan ahali ve çocuklar, îd-gâhları adeta uğuldayan bir panayır yerine dönüştürürler, seyyar satıcılar, fırıldakçılar, simitçiler, macuncular, niyetçiler, bu açık eğlence mekânlarının dekorunu oluştururlardı. Bunların yanında, el arabalarındaki tabaklarda "beşlik köfteler" pişirilir, fasulye piyazı, ciğer kebabı, ayrıca "baş suyuna pilav" da midelere afiyetle indirilirdi.

Bu îd-gâhlarda, yorgunluktan susayanlara, İstanbul'un hemen her devrinde ve her yerde görülen "açıkgöz fırsatçılar", şerbet yerine renkli su, dondurma niyetine de soğutulmuş un ezmesi takdim (!) ederlerdi. On parayla çevrilen "aşure çanakları"yla da bir tür kumar oynanırdı.

Îd-gâhlar daha içten ve renkli, ama şüphesiz ki şimdikilerden çok daha basitti. Burada çocuklar, atların, develerin, eşeklerin sırtlarında gezdirilir, bu sırada ortalığı toz duman kaplardı. Çadırlarda ise "acayip mahluklar" seyredilir, korku ve heyecan içinde unutulmaz daki-

kalar yaşanırdı. Neşe içinde çalınan darbukalar, zilli maşalar, kursaklı ve dilli düdükler bayram yerlerini iyiden iyiye şenlendirir, ortalığı sonu gelmez bir şamata kaplardı. Başı tüylü zencilerin kabak konserleri, Eyüp oyuncakçılarının kaynana zırıltısıyla harmanlanmış trompet sesleri, kendisinden on paralık macun alındığında hemen klarnetini coşturan macuncunun haykırışı, maymun oynatan Çingenelerin çılgın şamataları, İstanbul'un îd-gâhlarını adeta bir mahşer yerine dönüştürürdü.

Baki'nin dediği gibi:

Îd-gehe varalım dolaba dilber seyrine
Görelim ayine-i devran ne suret gösterir

ÜÇ "MİHRİMAH"

Mihrimah Sultan, Kanuni Süleyman'ın kızıydı ve dönemin güçlü sadrazamı olan Rüstem Paşa'yla evliydi. Bir göğsünün sakat olduğu ve hamamda (Haseki'deki Bostan Hamamı) tek başına yıkandığı söylenir. Yani, kendini gözlerden saklama gereksinimi duyan, bu nedenle de biraz içine kapanık yaşayan bir hanım sultandı Mihrimah. Ama, kocası Rüstem gibi de çok zengindi.

O dönemde yaşayan ve İstanbul'u doyumsuz güzellikte şaheserlerle süsleyen Koca Mimar Sinan, Mihrimah Sultan adına da iki büyük külliye inşa etmişti. Bunların ilki, Üsküdar vapur iskelesinin hemen karşısında ve o günlerde deniz kıyısında bulunan eserdi. Şimdi halk arasında daha çok İskele Camisi diye tanınır. Ama asıl adı, Mihrimah Sultan Camisi'dir. 1547'de inşa edilen büyük bir külliyenin birimidir bu iki minareli cami. Minarenin biri sonradan eklenmiştir. Sinan bu eseri tek minareli yapmıştı. Külliyede, bir medrese, çeşme, türbeler ve arka tarafında da bir sıbyan mektebi vardır.

Mihrimah Sultan, adının verildiği bu külliyeyi beğenmiş olmakla beraber, caminin iç mekânını biraz karanlık bulmuştu. Gerçekten de öyledir ve kalın duvarlar üzerindeki pencere sayısı azdır. Bu nedenle olacak, Mimar Sinan onun adına inşa ettiği ikinci Mihrimah Sultan Camisi'ni aydınlık tasarlayarak, hanım sultanını son derece memnun etmeyi de başarmıştır.

Mihrimah'ın bu ikinci anıtsal eseri, yedi tepeli İstanbul'un "altıncı ve en yüksek tepesinde", Edirnekapısı'nın hemen iç tarafında, surların çok yakınındadır. Tek minareli olan bu eserin kasnak kemerli yan duvarları çok sayıda pencerelerle delinmiştir. Işık, iç mekânda adeta bir sel olup akar. Bu külliyenin de medreseli bir açık avlusu ve hamamı

bulunur. 1560'lı yıllarda inşa edilmiş olmasına karşın, 19. yüzyıl eklektik üslubuna örnek oluşturacak bir yapı karakterine sahiptir bu muhteşem eser.

İstanbul'da bir de "üçüncü Mihrimah" vardır. Bu da Kadıköyü Göztepe'de Gözcübaba semtindedir. Bu bölgede, yine en eski Müslüman eserlerden biri durur; Şahkulu Dergâhı. Osmanlı ordusu Bizanslılarla yaptığı Palekanon Savaşı'ndan sonra Orhan Gazi ile birlikte bu bölgenin kuzey yamaçlarındaki "Merd-i İman" (şimdiki Merdivenköy) mevkisine yerleşmiş ve yöreyi fetihten çok önceleri Osmanlı toprağı kılmışlardı. Yani, Osmanlılar bu bölgeyi mekân tutmuş otururlarken, Bizanslılar Konstantinopolis surlarının içinde henüz (!) güvenle yaşamlarını sürdürüyorlardı.

Merdivenköy - Mihrimah Sultan Camisi (1522-78)

İşte, Şahkulu adına, ünlü dergâhı, Osmanlı Devleti'nin ikinci sultanı olan Orhan Gazi kurmuştu. Daha buralar alınmadan önce Bizans İmparatoru Andronikos, bu cennet benzeri yerlere gelir, dinlenir, avlanırdı. Bu nedenle de 14. yüzyılda bir av köşkü yaptırmıştı yemyeşil çayırların ortasına. (İstanbul'un sahip olduğu bir doğa ve tarih alanı, aksi yönde nasıl bu denli değişime uğramış, doğrusu akıl, mantık almıyor) Orhan Gazi, Andronikos'tan bu köşkü istemiştir. Ama bölgeyi ele geçirince, o av köşkünün yerine Şahkulu Dergâhı'nı yaptırmıştı sultan. Dergâhın ilk şeyhi ise, Orhan'ın dedesi Şeyh Edebali'nin yeğeni olan Şeyh Ahi Ahmet Efendi'ydi.

Şahkulu Dergâhı'na ta Çamlıca'dan ıssız Libadiye yolu üzerinden at veya arabalarla gelinirdi. Çevrede dergâh ve bir iki çiftlik evinden başka herhangi bir yerleşim yeri de görülmezdi. Konukların ihtiyaçlarını karşılamak için dergâhın kıyısında ve selamlık dairesinin karşısında bir de "at evi" inşa edilmişti. Başka dergâhlarda da vardı bu at evleri.

Gelelim üçüncü Mihrimah'a... İşte, Mihrimah Sultan'ın üçüncü cami Gözcübaba'da bu dergâhın yakınındadır. Tek minareli ve küçük bir mahalle mescidi ebadında olan bu eser günümüzde de varlığını korur, görenleri, bilenleri şaşırtırcasına...

SOKAK OYUNCULARI

İstanbul'da 18. yüzyılda bir mühendislik okulu kurmak için çalışmalar yapan Baron de Tott, aynı zamanda kentin sosyal yaşamına ait bazı gözlemlerde de bulunmuştu. Başkentin belirli bölgelerinde "sokak oyuncuları"nın icraatları Tott'un oldukça ilgisini çekmişti. Kent halkının büyük ilgiyle izlediği bu oyunları genellikle Yahudi sanatkârlar yaparlardı. Bazı büyük konakların önünde bile gösteri yaparlardı. Haremlik-selamlık tüm konak halkı sokağa çıkmadan pencerelerden bu gösterileri seyrederlerdi. Bu gösteriler tiyatrovari bir içerik taşır ve değişik konular içerirdi.

Herhalde Avrupa'dakilerle kıyaslamış olacak ki, Baron de Tott, Yahudi sanatkârların sergiledikleri bu sokak oyunlarını "pek ilkel ve acınacak" üsluplarla icra ettiklerinden söz etmiştir. Bazen oyuncular işi öyle ileriye götürürlerdi ki halkın genel ahlak anlayışına hiç de uygun düşmeyen birtakım söz ve davranışlarla oyunlarını renklendirmeye çalışırlardı.

Yahudi oyuncular belki de en çok eleştiriyi, devletin işleyişine dair bazı aksaklıkları hicvederek zenginleştirdikleri sokak oyunlarında alırlar, şimşekleri üstlerine çekerlerdi. Bu oyuncular arasında Mısır'dan gelenler de bulunuyordu. İstanbullu ve Mısırlı oyuncular arasındaki en belirgin farklılık ise İstanbul oyuncularının, temsillerinde asla kadın oyunculara yer vermemesiydi.

Şanı şöhreti almış yürümüş bazı oyuncu gruplarının, Pera'daki elçiliklerde bile gösteriler düzenledikleri görülüyordu İstanbul'da. Bu sokak şenlikleri ve oyunlarının geçmişi 18. yüzyıldan öncelerine dek uzanıyordu aslında. 1676'da böyle şaşaalı bir gösterinin, bütün İstanbulluların ilgisini çektiğine tanık olunmuştur. O günlerde İstanbul'da

Fransız elçisi olarak görevini sürdüren De Nointel, Boğaziçi kıyılarını süsleyen muhteşem yalısında, üstelik de oldukça amatör bir oyuncu grubuna yaptırdığı gösterilerle epeyce dile düşmüş ve sükse yapmıştı. Elçi, bununla da yetinmemiş, üstüne bir de donanma şenliği düzenleyerek başkentlileri kendine hayran bırakmıştı.

Ünlü Osmanlı sadrazamı Sokullu Paşa'nın 1579'da öldürülmesinden sonra genç yaşında dul kalan eşi Esmehan, kendine ait konağında düzenlediği oyunda yabancı sanatkârlara da görev vermişti. 1582'de gerçekleşen bu ev ve sokak oyunları gösterisinde rol alan oyuncular, ünlü İtalyan sanatkârı "Cupidon"un kılığına girmişler ve hayli ilginç bir "müzikal oyun" sergilemişlerdi.

Ayrıca, III. Murat'ın tertiplediği bir sünnet töreninde sergilenen bir başka ilginç oyunda ise yaşlı bir efendiyle uşağı arasında geçen eğlenceli bir gösteri, orada bulunan herkese pek neşeli anlar yaşatmış, oyunculara iltifatlar yağdırılmıştı. Oyunda "uşak" rolünü üstlenen sanatkârdan "zanni" diye söz edilmekteydi. İtalyan "Commedia dell'arte"nin ilk tipleri de o zamanlarda "zanni" diye adlandırılırlardı. Bizim "zenne"lerimize ne kadar da benziyor bu sözcük!

Yine bir başka oyunculuk öyküsü, I. Abdülhamit döneminde ve 18. yüzyılda yaşanmıştı İstanbul'da. I. Abdülhamit oldukça tutucu bir insandı ve özellikle kadınların ev dışındaki sosyal yaşamlarına önemli kısıtlamalar getirmişti. Çarşaf ve peçenin kesinlikle dini geleneklere uygun olarak giyilmesi gerektiğini, bununla birlikte İstanbul kadınlarının sokaklarda fazla gezmemeleri (!) ve görünmemeleri, hele Ramazan ve kandil akşamlarında sokaklara hiç çıkmamalarını, Beyoğlu taraflarına adım atmayı söz konusu bile etmemelerini, dükkânların içine girip alışveriş yapmamalarını ferman buyurmuştu padişah.

Ama, işin asıl ilginç ve şaşırtıcı yanı, o günlerde İstanbul'da gösteriler yapan birtakım oyuncu kumpanyalarında ve saray hareminin kızları arasında yaşananlardı. 1780'de Rabia Sultan'ın doğumu nedeniyle düzenlenen gösterilerde, I. Abdülhamit'in kadınlar hakkındaki yaptırımları açıkca alaya alınmıştı. Haremde sanki bir tiyatro sahnesi oluşturulmuş, cariyelerden biri sokaktaki kadını, diğeri de sultanı (!) taklit etmişlerdi. Sultan kılığında rol yapan kız, kurallara aykırı şekilde giyinen İstanbul kadını rolündeki kız arkadaşının üzerine çullanıyor ve elindeki makasla oyuncu kızın giysisini kesmeye başlıyordu.

Kafes arkasından gösteriyi seyreden sultan, o gün iyi bir gününde miydi, neydi bilinmez ama o anda tanık olunan bir görüntü vardı ki, herkes asıl buna şaşırıyordu; Sultan Abdülhamit, kızların oyununa bayılmıştı ve kendini gülmekten alıkoyamıyordu!

Tabii, ne denli sert olursa olsun, sultan da sonuçta bir insandı ve belki herkeste bulunan sıradan özellikler, özlemler, özentiler, huylar, tepkiler, sevinçler, gülünç olaylar karşısında ister istemez gülümsemeler, korkular, refleksler, o gün hayli eğlendirici bir gösteriyi izleme şansına sahip olan ve devlet yönetmenin ağır sıkıntıları altında bunalan Abdülhamit'in şahsında bir anda kendiliğinden ortaya çıkıp varlıklarını hissettirmişlerdi!

SULTAN BEŞİR!

1600'lerin İstanbul'unda, "Arnavut Beşir" diye tanınan bir yeniçeri ağası yaşardı. Yeniçeri ocaklarında çeşitli yozlaşmaların, asiliklerin, başkaldırıların çok sık görüldüğü günlerdi. Beşir adı İstanbul'un her yerinde nam salmıştı. Onunla ilgili öyküler anlatıldığında, insanların yüreklerine korkular düşerdi. Asilerin en namlı elebaşılarından biriydi bu Beşir Ağa ve devletin yazgısında önemli bir yer işgal etmiş, sarayda etkin olmuştu.

Beşir Ağa'nın 1570'lerin sonlarında doğduğu söylenirdi. 18. Osmanlı sultanı İbrahim döneminde ve Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın yönetiminde, yeniçeri bölüklerine ağa olarak atanmıştı. Ama, çeşitli entrikaları, düzenbazlıkları, hilekârlıkları, yolsuzlukları ve rüşvete bulaşması yüzünden kısa sürede inanılmaz bir servet edinmiş, çeşitli yerlerde mal mülk sahibi oluvermişti. Başkentin içine düştüğü bunalım ve sıkıntılarla dolu dönem de zaten Beşir Ağa'nın bu cinliklerine adeta yol veriyordu bir yerde. Yılların görkemli yeniçeri ocakları, çözülüp çürümeye doğru koşar adımlarla ilerlemekteydi sanki.

Beşir Ağa, bu kötü koşullardaki fırsatları kendince değerlendirmekte hiç zaman yitirmedi ve yönetimi oldubittiye getirip dev çiftlik arazileri, bereketli bağlar ve gayrimenkuller elde etti. Sahip olduğu dükkânların haddi hesabı yoktu ve saymakla bitirilemezdi bunlar. Nasıl yapıyor ediyorsa, bütün bu yolsuzluklara adı karışmasına rağmen, hiçbir İstanbul ve Bilad-ı Selase kadısı, Beşir Ağa'nın dükkânlarını denetleyemiyor, bırakalım ceza vermeyi, bunların yanına dahi yaklaşamıyorlardı. Kimse Beşir Ağa'yı karşısına almak istemiyordu. Çünkü, Beşir öyle gaddar biriydi ki, böyle bir şey sezdiği anda, kime yönelik

olursa olsun o kişiyi ölümle tehdit eder, başına türlü belalar açardı. Oysa daha eski yıllarda sadrazamlar, kadılar, denetleyip de herhangi bir suç tespit ettikleri dükkânın sahibini, işyerinin kapısında asarlar, hiçbir hileye hurdaya göz yummazlardı.

Beşir Ağa, "yeniçerinin silahına karşı, devletin hiçbir gücü ayakta duramaz" diyerek, İstanbul'da adeta bir şiddet ve korku fırtınası estiriyordu. Bu nedenle Beşir'in dükkânları son derece rahattı. İçlerinden bir esnaf bir suç işlese bile, bilmeden ona falaka atmaya gelen görevliye öyle bir söz söylerdi ki, falakacı donup kalır, bırakın adam dövmeyi, bir an önce o dükkânın önünden kaçarcasına uzaklaşırdı. "Sermaye Beşir Ağa'nındır" diyen esnafa, suçlu bile olsa artık kimse dokunamaz, akan sular birden dururdu.

Saraydaki sultana, konağındaki sadrazama karşın Beşir Ağa, etrafındaki 40-50 adamıyla İstanbul sokaklarında gövde gösterisi yaparcasına yürüdüğünde, devlet bu duruma müdahale etmeyi göze alamaz veya kimseleri kışkırtmamak adına pek umursamaz görünür, ahali de meydanı boş bulan azgın yeniçeri ağası Arnavut Beşir'i övgü dolu sözlerle selamlardı.

Fakat herkesi korkutan bir şey daha vardı: "Zaman!.." Gün geldi, bu değişmez olgu ağanın da kapısına dayandı. Beşir artık çok yaşlanmıştı. Şimdi, hiçbir engelle karşılaşılmadan kolaylıkla yakalanabilir ve yaptıklarının bir bir hesabı sorulabilirdi kendisinden. Saray, belki de bilinçli olarak bu tuzağı hazırlamış ve sabırla beklemişti. Şimdi intikam sırası saraydaydı.

Arnavut Beşir tutuklandı ve tıpkı Sultan Genç Osman gibi, kılık kıyafet perişan, tek beygirli döküntü bir pazar arabasına konuldu. İstanbul ahalisi, kendilerine yıllarca kan kusturan Arnavut Beşir'i bu halde görünce pek sevindi. Eskiden ona karşı ses çıkaramayan, hatta onu öven insanlar, bu kez Beşir'e küfürler, beddualar yağdırmaya başladılar.

Feneri sönmüş yaşlı asi ağa, bu şekilde sarayın kapısına getirildi ve bir süre burada bekletildi. O sırada, daha önce tarihimizin en ünlü kadınlarından Kösem Valide Sultan'ı sarayın bir odasında perde kordonuyla boğup öldüren ünlü Zülüflü Baltacı Kuşçu Mehmet Ağa, aniden Beşir Ağa'ya çıkıştı. Ama Beşir, bu durumda bile borusunu öttürmeye kalktı ve Kuşçu Mehmet'e diklendi yaşlı haliyle. Belki de artık yitirecek hiçbir şeyi olmadığını düşünmüştü o sırada.

Mehmet Ağa bir an önce Beşir'in hakkından gelmek için sabırsızca beklerken, kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin başında bulunan çocuk padişah IV. Mehmet'ten Beşir Ağa hakkındaki "ölüm fermanı" geldi.

Hiç beklemeden ağayı boğup öldüren Kuşçu Mehmet, onu bir kilime sardırdı. Ardından bir iki kişinin katılımıyla hemen bir cenaze namazı kılındı Beşir'in ruhu için. Sonra da getirip sur dışındaki mezarlıkların birine gömdüler onu. Mezar taşına işaret bile koymadan!..

Beşir böylece unutuldu gitti, pek çok benzeri asi yeniçeri gibi... İşte, böyle satırlarda birtakım anılarını "geleceğe" bırakarak!..

İSTANBUL FABRİKALARI VE "TAHİNİYE"

19. yüzyılın son yarısında ve 20. yüzyılın erken dönemlerinde, Avrupa'da başlayan sanayi devriminin yansımaları Osmanlı başkenti İstanbul'da da görülmeye başlanmış, şehrin pek çok yöresinde, çeşitli fabrikalar birbiri ardına hizmet vermeye başlamıştı. Başkent, üretim hamlesinde başı çektiği gibi, Osmanlı Devleti'nin tüm ticaret hacminin 1/3'üne de sahipti.

Ahırkapı ve Kabataş'ta kereste fabrikaları, Beşiktaş'ta, saraya bile eşya verebilecek denli kaliteli ürünler imal eden mobilya fabrikası, Beyoğlu cihetinde yine bir başka mobilya fabrikası, Beykoz'da ve Eyüp'ün Karaağaç yöresinde tuğla ve kiremit tesisleri, yine Eyüp kıyısındaki dev iplik ve halat fabrikası, Feshane, Şişli'nin batısındaki Bomonti'de bu semte adını veren ve halen yerinde duran Bomonti bira ve boza fabrikası, Kartal'da konserve üretim tesisleri, Paşabahçe'de çok kaliteli ürünler yapan Şişe ve cam fabrikası ile ispirto ve içki fabrikası, Unkapanı'nda ve Kasımpaşa'da un fabrikaları, Tophane'de daha önce söz ettiğim dökümhane, kundakhane tesisleri, Cibali'de, halen üniversite olarak hizmet veren tütün fabrikası, Eyüp-Silahtarağa'daki elektrik fabrikası, Dolmabahçe'de, Yedikule'de, Kadıköy, Hasanpaşa'da ve Kuzguncuk'taki gazhane tesisleri, Üsküdar, Bağlarbaşı'ndaki elektrik fabrikası, 1930'da hizmete giren Mecidiyeköy likör fabrikası, Bakırköy'de bez, Beykoz'da deri ve ayakkabı, 1897'de Küçükçekmece'de üretime başlayan kibrit tesisleri, Eminönü'nde sabun üretim tesisi, Yıldız'da çini fabrikası, 1910'larda üretime başlayan Haznedar'daki tuğla fabrikası, 1926'da Kartal yakınında kurulan çimento fabrikası, yaklaşık 60-70 senelik bir zaman süreci içinde hızla sanayileşmeye doğru ilerleyen İstanbul'un ilk üretim tesisleri olarak tarihte iz bırakmış bazı fabrikalarımızdandı.

Hepsinin sayısız anıları vardır gönüllerimizde. Bunlardan kiminin binaları olduğu gibi zamanımıza ulaşmasına karşın, bazılarının kalıntıları vardır. Kiminin ise yerleri boştur, unutulup gitmiştir, yahut da oralara başka binalar, tesisler dikilmiştir.

Bütün bu fabrikalar içinde öylesine ilginç öykülere sahip olanlar vardır ki, insan hangi birinden söze başlayacağını şaşırır adeta. Ama, ben size burada, üç kuruluşa ait, üç küçük ve ilginç öyküyü sunmak istiyorum.

Sadece İstanbul'un değil, Türkiye'nin ilk büyük kibrit üretim tesisi olan fabrika, Boğaziçi kıyısında, Sarıyer Büyükdere'de faaliyetlerine başlamıştı. Günümüzde de kıyıdan az içeride, eski "Nektar" fabrikasının yerinde duran bu bina, Kilyos yönüne, Bahçeköy'e doğru uzanan yolun başlangıcındadır.

Erken 20. yüzyılda, ithal kibritlerle rekabet edebilecek kalitede kibrit üretilmezdi. İstanbul'da İngilizlerin "Mızraklı" marka kibritleri çok tutulurdu ve başkası aranmazdı o günlerde. Ama beri yandan, ülkemizde de kibrit üretimine geçilmesi isteniyordu ve bunun için uygun bir yer Sinop'ta bulunmuş, ama sonuçta kibrit üretimi Sinop'ta değil, Büyükdere'de gerçekleşmişti. Bir Amerikan şirketinin öncülüğünde ve yerli işçi çalıştırılmak üzere kurulan "Türkiye Kibrit ve Çakmak İnhisarı Sahib-i İmtiyazı", o zamanlar oldukça sakin Büyükdere'de fabrika kurma çalışmalarına başlamıştı.

Büyükdere fabrikasının ürettiği yerli malı kibritler 1932 yılında piyasaya verildi. Kibrit kutuları üzerindeki resim kompozisyonunda, başı kasketli bir çiftçinin portresiyle, alt kısımda da "Türkiye Cumhuriyeti Kibritleri- Sinop Fabrikası" yazardı. Çünkü, bu kibrit üretimi için yapılan ilk planlamalarda Sinop uygun görülmüştü, ama, oradaki fabrikanın duvarları seller yüzünden çatlamış ve henüz tamamlanmamış olan bina o şekliyle yarım bırakılarak terk edilmişti. Fakat beri yandan, kibritlerin üzerine yapıştırılacak milyonlarca etiket de bu şehrin ismine göre önceden hazırlanıp bastırılmıştı. Gel gelelim, Sinop'ta üretim gerçekleştirilemeyince, oradaki tesisler için bastırılan bu etiketler ziyan olmasın diye, hepsi Büyükdere'ye getirilmiş ve bu fabrikada üretilen kibritlerin üzerine yapıştırılmıştı.

20. yüzyıl başları, işte böyle orta ve büyük çaptaki yerli fabrika ve imalathanelerin peşi sıra açıldığı dönem oldu. Özellikle Haliç'in her iki kıyısı ve Galata'da böyle tesisler kuruldu. İki köprü arasında ve Galata kıyılarında faaliyetine başlayan küçük bir fabrikada ise, çok önemli bir başka şey üretilmekteydi o sıralarda: "Bayrak!"

Ancak, bu tesisin kurulmasından önce, yine Galata'da bir bayrak fabrikası üretime başlamıştı. Ama, İstanbul'da "kurallara uygun" bi-

çimde ve kaliteli kumaştan bayrak üretimi yapan bu "ilk bayrak fabrikası", Azapkapı ile Karaköy arasında sahil boyunca uzanan Tersane Caddesi üzerinde ve 106 numaralı binada çalışmalarını sürdürmüştü.

O günlere gelininceye dek bayrak üretimlerinde genellikle pek dayanıklı ve kaliteli olmayan kumaşlar kullanılıyor, "boyalı patiskalar" bayrak işi için yeterli görülüyordu. Ama 106 numarada artık, buruşmayan yünlü kumaşlar yeğlenmeye başlandı. Feyzullah Gökçek isimli girişimcinin 1919'da kurduğu ilk bayrak fabrikası sadece İstanbul'un değil, aynı zamanda Ortadoğu ve Balkanların bu iş kolundaki en büyük tesisiydi.

Tahiniye'ye gelince, aslında bu da bir fabrikanın adıydı. Ama, temel bir besin maddesiyle ilgili üretim yapan bir fabrikanın!

İstanbul'un önemli zengin tacirleri genellikle yiyecek üzerine iş görürlerdi. Bunlar içinde en kârlı olanı da et ve buğday, un gibi yiyeceklerdi. Hem saray hem de ahali için en temel gıdalar bunlardı çünkü. Gayrimüslimler, doğrusu ticareti ve kâr kaynaklarını iyi biliyorlardı. Ta 17. yüzyılda, Evliya Çelebi'mizin devrinde İstanbul'da un toptancılarının 400 kadar depoları bulunmaktaydı.

Ama Müslümanlar, uluslararası ticareti büyük ölçüde ellerinde bulunduran gayrimüslimlerle birlikte çalışmaktan kaçınır, bu durumda oluşan "istihdam" boşluğunu yine gayrimüslimler doldururdu. Sonraki asırlarda Osmanlı yönetimi İstanbul'da askeri ve sivil un fabrikaları kurdu ve un işinde Müslümanların payları önemli boyutlara çıktı. Bu fabrikalardan biri de "Tahiniye" adını taşıyordu.

Tahiniye sözcüğü, öğütülmüş un veya tahıl anlamına gelir. İstanbul'da tahiniye işleyen bazı işyerleri ve fabrikalar bulunurdu. Unkapanı'nda 1841 yılında ve Sultan Abdülmecit döneminde faaliyete başlayan Askeri Tahiniye Fabrikası bu konudaki en önemli ve büyük tesisti.

Askeri Tahiniye işletmesini, bir İngiliz mühendis olan William Fairbain planlayıp kurmuştu. Yenilikçi padişah ve yılların yozlaşmış yeniçeri ocaklarını bir daha ortaya çıkamayacak biçimde 1826'da tarihe gömen II. Mahmut, çağın teknolojik gelişimlerini yakından takip eder ve kurduğu yeni askeri örgütün ihtiyaçlarını da ayrıntılarıyla düşünürdü. Bu planlamanın bir parçası olan Tahiniye Fabrikası'nın görüşmeleri için İstanbul'a gelen Fairbain, ertesi sabah Sultan Mahmut ile görüşecek olmanın heyecanıyla fabrika planlarını ve söyleyeceği sözleri son bir kez daha kontrol ederek odasına çekildi. Fakat o gece hiç, ama hiç beklemediği bir şey oldu. Sultan II. Mahmut ansızın öldü! Bundan sonra koca Osmanlı tahtına Abdülmecit oturacaktı artık. Projeler değişebilir veya ertelenebilirdi. Ortalıkta derin bir sessizlik ve

üzüntü hâkimdi. Kimsenin Fairbain'i görecek ve onunla ilgilenecek hali yoktu. Becerikli İngiliz mühendis, toplumun acısına ortak oldu yine de, biraz bekledi ve yeniden çalışmalara koyuldu.

Fakat Fairbain'in korktuğu olmadı ve Unkapanı'nda kurulması planlanan Tahiniye Fabrikası'na onay verildi. Fairbain yeniden ve hızla çalışmalarını sürdürmeye başladı. Bu kez de aklına başka bir korku takıldı: Yangın! Evet, İstanbul'un özellikle bu bölgesi, tarihi boyunca sık sık dehşetli yangınlarla karşılaşmış ve cayır cayır yanmıştı. Ortalık ahşap konutlarla, virane işyerleriyle, daha ileride Cibali ve Fener'e doğru salaş kıyı depo ve antrepolarıyla, Balat taraflarında ve Haliç kıyılarında ise izbe "Yahudhane"lerle (Yahudilerin oturduğu kârgir binalar) doluydu. Çıkabilecek bir kıvılcım, bu yeni fabrikayı bir anda, içindeki onca yiyecek maddesi ile birlikte küle dönüştürebilirdi. Ama başarılı Fairbain, bu tehlikeyi bertaraf etmenin yolunu biliyordu. Kafasındaki çözümü devlete kabul ettirdi ve Fairbain "Unkapanı Askeri Tahiniye Fabrikası"nı "demirden" yaptırdı!..

KİRKOR BALYAN VE "BÜLBÜL SESLERİ"

19. yüzyıl İstanbul'unda "Balyan" soyadı ile büyük mimari yapılara imza atan ve uzun yıllar boyunca devletin başmimarlık makamını yöneten aile, bir dönem en güzel yapılarını oluşturmuş, Avrupai tarzda ve eklektik üslupta, barok, ampir, rokoko, klasik dönem, rönesans, yeni gotik gibi sayısız eski mimari biçimin estetiğini yansıtan pek çok eser üretmişlerdi başkentte.

Nikoğos, Agop, Garabet, Simon, Senekerim, Kirkor gibi isimler taşıyan Balyan ailesinin bu sanatkâr fertleri, özellikle Sultan II. Mahmut'tan sonra İstanbul'u Avrupai görünümlü büyük yapılarla süslemişlerdi. Kirkor Balyan'ın 1826 yılında yaptığı Tophane Nusretiye Camisi, bugün de kentimizin "biblo zarafetindeki" güzel eserlerinden biri olarak ışıldar. Kirkor Amira Balyan Efendi, II. Mahmut devri Osmanlı Devleti'nin başmimarıydı.

Çeşitli saraylar, Selimiye ve Davutpaşa askeri kışlaları, Belgrat Ormanları içindeki Sultan Mahmut su bendi gibi devasa projelere imza atan Kirkor Amira Balyan, Bağlarbaşı sırtlarındaki tarihi Ermeni mezarlığında yatar günümüzde. Üsküdar Meydanı'ndan Bağlarbaşı'na tırmanan ve bu mezarlığın önüne dek ulaşan caddenin adı da Bülbülderesi'dir. Vaktiyle buradaki yemyeşil yamaçlar arasındaki vadiden böyle bir dere akıyordu. Kirkor Efendi'nin en sevdiği şeylerden biri de bülbül sesiydi. Bu nedenle bahçelerine sıkça bu sesleri dinlemeye gelir, ayrıca buralarda bülbül de beslerdi. Kirkor Efendi burayı çok sevdiği için kendine ait korunun içinde bir de köşk yaptırmıştı. Buradaki muazzam korusunda, işçilerini sık sık toplar ve onlara ziyafetler vererek morallerini yüksek tutmaya çalışır, bir tür şükran borcunu öder ve kalplerini kazanırdı. Şimdi, hayranlıkla seyrederek önlerinden geçip

gittiğimiz camilerde, saraylarda o yetenekli işçilerin parmak izleri, el emekleri ve alın terleri vardır.

Kirkor'un dere kenarındaki korusunun çevresinde, ayrıca çok geniş bağları da yer alırdı. Başmimar, özellikle pazar günleri bu bahçelerinde işçilerinin katılımıyla büyük mesireler düzenler, çayırlar üzerinde yemekler yenir, müzikler icra edilirdi.

Üsküdar, Bülbülderesi'ne bu güzel ismi doğa ve bülbül hayranı, bu Kirkor Efendi vermişti!

KOCAMUSTAFAPAŞA; ÜCRA VE FAKİR İSTANBUL!

Osmanlıların 1453 yılında Bizans'tan devraldığı İstanbul'un eski kutsal Rum semtleri, benzer işlevlerini yeni dönemde de sürdürmüştü. Yedikule yakınında bulunan Kocamustafapaşa da bu özellikteki semtlerin başta gelenlerinden biridir. Bizanslılar buraya "Mahkeme" derlerdi o zamanlar. Çünkü buralardaki ıssız (!) arazilerde suçluların mezarlıkları vardı. İdam kararı verilen pek çok suçlu da bu semt civarında çeşitli yöntemlerle öldürülür ve o mezarlıklara gömülürlerdi.

Osmanlı dönemlerinde, Kocamustafapaşa'da daha çok cambazlıkla uğraşanlar otururdu ve bunların çoğu Yahudi idiler. Ama aralarında Türkler de bulunurdu. Hatta bunların içinde Cambaz Mustafa Ağa diye biri vardı, olasılıkla 16. yüzyılda yaşamıştı. Günümüzde semtin mahallelerinden biri olan Cambaziye, adını, bu kişinin yaptırdığı aynı isimli camiden almıştı. Cambaziye ismindeki diğer bir cami ise Kocamustafapaşa'nın ilerisinde ve Aksaray yönünde kalan Cerrahpaşa Camisi'nin yan tarafındadır. Bu küçük eserin de aynı kişi tarafından yaptırıldığı sanılır.

Bizans döneminde, Kocamustafapaşa'nın yakınında ve deniz yönündeki ünlü Studion Manastırı'na ait İoannes Prodromos Kilisesi, günümüz İstanbul'unun sahip olduğu en eski Bizans kilisesidir ve 463 yılından kalmadır. 16. yüzyıl başlarında ve II. Beyazıt döneminde saray imrahoru İlyas Bey tarafından camiye çevrilmişti. Şimdi müze olarak değerlendirilen bu kilise, Bizans imparatorlarının her ay muntazaman ziyaret ettikleri çok kutsal bir mekândı ve buraya genellikle denizden gelirlerdi. İçinde yaklaşık bin görevlinin çalıştığı muazzam bir manastır kompleksiydi bu 1600 yıllık kilise.

Kocamustafapaşa semtine adını veren aynı isimli camiyi ise yine II. Beyazıt ve Yavuz'un vezirlerinden "Koca" lakaplı Mustafa Paşa, bir Bizans kilisesi olan Andrei-Krisei'den devşirmişti. Buna ilave olarak medrese ve başka birimlerin de eklendiği külliyenin avlusunda 16. yüzyılda kurulan Sümbül Efendi Dergâhı, burayı İstanbul'un en kutsal mekânlarından biri haline getirmişti.

Merkez Efendi adındaki keramet sahibi bir şeyhin bu dergâhta İstanbulluları kabul etmesinden sonra çevre bütünüyle kutsal bir yöreye dönüştü ve asırlarca bu hüviyetini korudu. Dergâh şimdi sadece kültürel anlamda ziyaret edilse de, Kocamustafapaşa semtine isim olan külliye günümüzde, mistik ve uhrevi ortamıyla, insanları buraya çekmektedir hâlâ.

Avludaki dergâh yapısının karşısındaki oldukça görkemli bir türbede, külliyenin kurucusu Sadrazam Koca Mustafa Paşa'nın kızı Safiye Sultan yatıyor. II. Beyazıt'tan sonra sultan olan Yavuz Selim, Mustafa Paşa'yı idam ettirip yerine kız kardeşi Hundi Hatun'un eşi Hersekzade Ahmet Paşa'yı atamıştı. Koca Mustafa Paşa'nın kızına ait olan türbenin, fazla şaşaalı ve anıtsal yapısından dolayı bir sadrazam kızına ait olamayacağı, aslında bu Safiye'nin Sümbül Efendi'nin kızı olduğu, hatta dergâhın piri Merkez Efendi'nin hanımı Rabia Sultan'ın bu türbede yattığı iddia edilir. Yani, nereden bakılırsa bakılsın, "üç hanım sultan"ın sahibi olduğu bir türbedir avludaki güzel eser. Ama, halkın gönlünde bu üç hanımdan öne çıkan kişi, yine sadrazamın kızı Safiye'dir.

Sümbül Efendi dergahı türbeleri

Bu kutsal mekânın avlusunda diğer dergâh şeyhlerinin sandukalarının bulunduğu başka bir türbe daha göze çarpar. Kitabeli ve 1740'larda yenilenen yapıda, 1785'te ölen Şeyh I. Haşim, 1711'de ölen II. Haşim, 1852'de ölen Şeyh Razi, 1796'da ölen Şeyh III. Haşim, 1882'de ölen Şeyh Rıza, 1642'de ölen Şeyh Keramettin, 1629'da ölen Şeyh Eyyubi Mehmet, 1914 yılında ölen Şeyh Hasan Abdi ve Yakup Germiyan efendiler yatar (Resim: 53). Buradan asırlar içinde pek çok ünlü şeyh gelip geçmiştir. Bunlardan biri, Sümbül Efendi Dergâhı'nın beşinci şeyhi Necmeddin Seyid Hasan Efendi idi.

Dergâh türbelerinde yatanlardan biri de son dönem Osmanlı seraskerlerinden Muhammed Rıza Paşa'ydı ve 1848'de Kocamustafapaşa'da doğmuştu. Harbiye'den mezun olduktan bir süre sonra, henüz 54 günlük bir binbaşı iken kaymakamlık görevine atanmış, Aydın'da

ise miralay tayin edilmişti. Edirne'de tuğgeneralliğe yükselen paşa, 1886'da 2. fırka komutanlığı yapmıştı. 300 bin kişilik Osmanlı ordusunu yöneten Rıza Paşa, Atina kapılarına dayanarak Yunan Harbi'ni de kazanmıştı. Sonraki yıllarda Fransa'nın Nice kentine çekilen paşa, 1917 yılında orada yaşama veda etti. Cenazesi İstanbul'a getirildiğinde neredeyse tüm başkent ahalisi bu görkemli törende hazır bulundu ve paşa ekim ayında dergâh türbesine gömüldü. Bu türbeyi, paşanın eşi Adviye Hanım'la, çocukları Süreyya, Şükrü ve Ziya paşalar birlikte yaptırdılar.

Her köşesinde birbirinden ilginç öyküler, anılar gizli olan külliyenin caddeden girilen avlu kapısının iç kısmında ve sol yanında geniş bir eski hazire bölümü var. Burada ilk göze çarpan mezarlardan biri, 1642-1698 yılları arasında yaşayan ünlü hattat Hafız Osman'a ait. Bu zat, bir başka ünlü hattat olan ve 1731'de ölen Yedikuleli Abdullah Efendi'nin de hocasıydı. Hafız Osman, Edirne sarayında meşk hocalığı da yapmıştı bir dönem.

Avlu ortasındaki, yeşil parmaklıklarla çevrilmiş basit yapılı türbede ise Sıdıka Hanım yatıyor. Bu hatuna "Sarı Sıdıka" da derlermiş eskiden. Kaçıncısı olduğu pek bilinmez ama, tamamı 11 tane olan aynı isimli Bizans imparatorlarından Konstantin'in Müslümanlığı seçen kızı olduğu söylenir Sarı Sıdıka'nın. Daha geride, batıdaki kapıya doğru avlu ortasında duran ve silindirik formda ilginç bir tasarımı olan kitabeli çeşmeyi ise, İstanbul'da özellikle suyla ilgili pek çok hayır eseri bulunan, saray ağalarından Hacı Beşir Ağa 1737 yılında yaptırmıştı.

Kiliseyi camiye dönüştüren Koca Mustafa Paşa, külliye avlusunun güney çıkışının gerisinde günümüzde de çalışan bir hamam inşa ettirmişti 1498'de. Ama kılığı çok değişikliğe uğramıştır bu hamamın. Bununla, karşı tarafındaki Cambaziye Sokak arasında ve sokağın kıyısında bir başka eski hazire görülüyor. İstanbul böyledir işte!.. Yaşamınızı sürdürdüğünüz, evinizin barkınızın bulunduğu sokakta, rahatlıkla ölümün sembolü bir hazire bulunabiliyor. İstanbul halkı, yıllarca ölümle yaşamı bütünleştirerek, evle mezar taşlarının birlikteliğini yaşamıştır bu sokaklarda. Osmanlı İstanbul'unun halkı, ölülerini yaşamdan uzak tutmayarak "beraberce" asırlar kat etmişler, ahşap evlerinin kafeslerin örttüğü pencerelerini araladıklarında, birbirinden güzel kitabeli mezar taşlarını görmekten asla ürkmemişlerdi. Ürkmek bir yana, belki de içten içe garip bir huzur dünyasına doğru yol aldıklarını düşlemişlerdi.

Semtin Ali Fakih Mahallesi, külliyenin kara surlarına doğru az batısında kalıyor. Ali Fakih, din alimlerinden biriydi ve 1475 yılında adının verildiği bu mahallede şimdi de duran bir küçük cami yaptırmış-

tı. Buraya yakın Meşeli Mescit Sokağı'nın köşesindeki 1737 tarihli Osmanlı çeşmesi, asırların yorgunluğunu taşıyor üzerinde ve kupkuru musluğu ve döküntü haliyle adeta kaderine ağlıyor! Oysa, altı satır kitabeli bu değerli eseri, Sultan I. Mahmut'un anası Safiye Sultan'ın baş ağası olan Ali Ağa yaptırmıştı 18. yüzyılın erken dönemlerinde.

Külliye çevresi ne yazık ki gelişigüzel ve hayli çirkin yapılarla doldurulmuş, Köşede bucakta sinip kalmış eski eserleri bu nedenle bir anda seçip algılayamıyor insanlar. Kocamustafapaşa Külliyesi'nin batı tarafındaki eski medrese binası 1838'de yenilenmiş haliyle Fatih Halk Eğitim Merkezi adıyla hizmet veriyor günümüzde. Külliyenin buraya açılan kapısı üzerinde Yahya Kemal'in mısralarını görmek gerçekten de çok heyecan verici bir olay:

Kocamustâpaşa! Ücra ve fakir İstanbul
Ta fetihten beri mümin, mütevekkil, yoksul
.....
Manevi çerçeve beş yüz senedir hep berrak
Yaşayanlar değil, Allah'a gidenlerden uzak!

Bu mısraları okuyunca, Kocamustafapaşa'nın uhrevi havasından daha da çok etkilenmemek elde değil doğrusu. Gözler çağdaş sokakları seyretse de gönüller ve dimağlar, Yahya Kemal'in konturlarını çizdiği o eski günlerin hatıralarında dolanıp duruyor buralarda.

Kutsal semtin herhangi bir yerinde, umulmadık bir sokak köşesinde eski bir eserle, türbeyle, küçük bir hazire veya çeşmeyle karşılaşmak her zaman olası. Ama dediğim gibi, bunları ilk anda algılayabilmek o denli kolay değil. Çevredeki yoğun trafik de işin cabası tabii.

Ağa Çayırı Sokağı'nda, işte bir sürpriz! Bu sokağın, Yedi Şehitler Sokağı ile köşe yaptığı yerdeki küçük bir mahalle haziresinde, gerçekten de "yedi şehit"in mezarı var!.. 1453'ten beri burada yatıyor Fatih'in askerleri! Sokağın sonunda bir başka cami görünüyor: Kasım Çelebi. Kasım Çelebi de fetih askerlerinden biriydi. Bu küçük eserle adını 21. yüzyıla taşımış. Kasım Çelebi, aynı zamanda Fatih'in "devecibaşı"sıymış. Demek ki, o zamanlar deve de kullanılıyormuş orduda. Kasım Çelebi'nin Camisi'ne 18. yüzyılda bir tekke ilave edilmiş ve eser bir "tevhidhane"ye dönüşmüş. Şimdi tabii yok bu ekler. Kasım Çavuş Camisi'nin 16. yüzyıl başlarında, hatta 17. yüzyılda inşa edildiğine dair söylentiler de vardır. Belli ki, hâlâ kesin bir tarih tespit edilememiş eser hakkında. Bana kalırsa, Fatih dönemi daha uygun, diğer asırlarda ise yenilenmiş ve eklemeler yapılmış olabilir. Nitekim 18. yüzyılda buraya Sünbüli-Halveti tarikatından bir meşihat konmuştur. 1790'lardan

sonra ise bu kez de Ebubekir Efendi önderliğinde Kadirilerin eline geçmiştir dergâh. 1847'de ölen yedinci şeyh Mehmet Emin Efendi'yle birlikte, yeniden Sünbülilerin olmuştu bu eser. Ne anılar, ne anılar!..

Birkaç sokak ötede bir cami daha... Eskinin izleri bazı sokaklarda adamakıllı kendini hissettiriyor. Keşke daha yaygın olarak görülebilseler. O yıllarda her yerin bomboş arazilerle, bostanlarla kaplı olduğunu düşünürseniz, bu küçük eserlerin ancak minik bir mahalle dokusu içinde veya bir bostanlığın kıyısında yer aldığını kolaylıkla anlayabilirsiniz. Şimdi öyle mi ya... Bina, bina, bina!.. Her köşe, her sokak, binalarla, araçlarla lebaleb doldurulmuş. İnsan buralarda beton yığıntısından boğulacak gibi oluyor doğrusu.

Gelelim bu küçük camiye... Bulunduğu sokakla aynı isimde: İskender Çelebi... Kasım'dan sonra, şimdi de İskender... Bu İskender Çelebi, 16. yüzyılda dericilik, yani debbağlıkla uğraşıp eline geçenle bu eseri yaptırmış eski bostanlıkların kıyısındaki bu küçük mahallede. O zamanlar bu mahalleye "Ağaçkakan" derlerdi. Cami de bu nedenle aynı isimle anılırdı. İskender'in basit mezarı, camisinin arkasında duruyor. Zamanında bir de sıbyan mektebi yaptırmıştı aynı yerde, ama o yok şimdi.

Davutpaşa ve Cerrahpaşa ile birlikte bu koca tarihi bölge, küçüğünden, anıtsal görünümlü olanlarına dek, pek çok önemli eseri bünyesinde barındırıyor. Kocamustafapaşa merkezindeki meydanın kıyısındaki Ramazan Efendi Külliyesi de bunlardan biri. 1585 yılında Mimar Sinan yapmış üstelik. Bu esere, Hüsrev Çelebi veya Koca Hüsrev Camisi de deniliyor. Bu zat, Topkapı Sarayı'nın bezirgânbaşısı idi. Yani, saray mutfaklarına yiyecek, malzeme sağlayan kişiydi. Bu nedenle Bezirgânbaşı Camisi diye de söylenir eserin adı. Epeyce ismi varmış doğrusu. Caminin yola açılan avlu kapısı dibinde göze çarpan çeşmeyi, Çobanzade Ahmet Efendi 1644'te yaptırdı. Bu zat, Edirne kadısıydı.

1542 ve 1616 tarihleri arasında 74 yıl yaşayan Ramazan Efendi ise, aynı zamanda bir dergâh olan bu caminin ilk şeyhiydi.

18. yüzyılın en önemli şahsiyetlerinden, Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın son derece görkemli ve devasa külliyesi ise, Kocamustafapaşa'nın az gerisinde ve Haseki'ye yakındır. Türbesi de avlunun bir köşesinde durur. Barok üsluptaki güzel sebil ve motiflerin süslediği külliye avlusunun türbe kitabesinde şunlar yazıyor:

Türbe-i Gazi Ali Paşa'ya eyle yadigâr
Ruh-i pakın şad edüp eyle Gülşad el-fatiha

Davutpaşa ise deniz yönünde kalıyor. Buraya adını veren kişi büyük bir cami ve medrese inşa ettirmiş olan Sadrazam Davut Paşa'ydı. 15. yüzyıl sonlarından kalan bu külliyenin camisi, en eski İstanbul camilerinden biridir. Ama medrese kullanılmayacak denli harap vaziyette, öylece durur külliyenin kıyısında. Yol üzerindeki 1495 tarihli suyu akmaz Davutpaşa Çeşmesi ise şu anda İstanbul çeşmeleri içinde en eski olanıdır. Eskiden Davut Paşa Külliyesi'nin yakınında bulunan Davut Paşa Mahkemesi ise asırlar boyunca İstanbul'un en önemli birkaç mahkemesinden biri olarak hizmet vermişti. Mahkeme, şimdiki Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi'nin hemen gerisinde ve Davut Paşa Camisi'nin ve Hekimoğlu'nun günümüze ulaşmayan tekkesinin doğu yanındaydı. Yani 16. yüzyıl sonunda yapılmış Davut Paşa Külliyesi ile 18. yüzyıl ortalarında inşa edilen Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'nin arasında bulunuyordu bu mahkeme.

Osmanlı hukukunda şer'i ve örfi hükümler uygulanırdı. Örfi hukuk sistemi, şer'i hukukun düzenlemeye gitmediği alanlarda, sultanın kendisine tanınan hakları kullanmasıyla oluşuyordu. Şer'i hukuk ise, önemli dört bölümle iş görürdü: "İbadet, münakehat (aile), ukubat (ceza hukuk sistemi) ve özel hukuk diye tanımlanan muamelat."

Cerrahpaşa buraya çok yakındır ve büyük hastane kompleksi çevresinde gelişmiştir. Buralar, İstanbul'un en eski Müslüman mahallelerinin kurulduğu bölgelerdir. Örneğin; hastanenin deniz tarafında görülen Kasap İlyas Camisi, adını verdiği mahalle ile birlikte, Fatih döneminin erken yıllarından kalmadır.

Yolun üst tarafında ve daha ileride, Aksaray istikametine doğru görülen Cerrahpaşa Camisi, yine bir sadrazama, Cerrah Mehmet Paşa'ya aittir ve 16. yüzyıl sonlarında inşa edilmiştir. Sol yanında vaktiyle bir de hamamı bulunuyordu bu külliyenin, ama şimdi yoktur. Cami ve çevresinin bulunduğu bölge, İstanbul'un yedi tepesinin yedincisidir.

Konstantinopolis surlarının inşa edildiği 4. yüzyılda, bu bölge kentin dışında kalıyordu. Şimdiki Cerrahpaşa Hastanesi'nin denize yakın bölümünde 382 yılında yapılmış Dalmatou adında bir manastır vardı. Eğer bir kısmı zamanımıza ulaşabilseydi, İstanbul'da var olan kiliselerin en eskisi bu olacaktı, ama şimdi bu unvanı az daha batıda kalan 463 yılı eseri Studion Kilisesi almıştır. Dalmatou, 7. yüzyıldan sonra önemini yavaş yavaş yitirmeye başladı. Artık Konstantinopolis'teki siyasi suçluları kapatıyorlardı buraya. Şimdi bu tarihi bölgelerde Studion dışında hiçbir iz kalmamıştır ne yazık ki. Cerrah Mehmet Paşa ile yetinmek zorundayız ne çare...

Cerrah Mehmet'in türbesinin karşısında ve yol üzerinde duran 1568 tarihli büyük medrese ise Gevherhan Sultan'a aittir. Sultan II. Se-

lim'in kızıydı bu hanım. Asırlar kat ederek 20. yüzyıla ulaşabilen medresenin yıkık dersanesi, şadırvanında "su bulunmadığı için" Dar-ül Hilafe kadrosuna alınmamıştı 1914 yılında. O sıkıntılı savaş günlerinde ordunun yiyecek ihtiyacının karşılanabilmesi için, 1918 yılında medresede "kavurma" bile pişirilmişti!..

İşte, Kocamustafapaşa semtinden ve çevresinden bir iki küçük ayrıntı... Gezginler, meraklılar için buralarda daha çok şeyler var. Haydi, düşün yollara... Hepsi, kucaklarını açmış sizleri bekliyorlar, heyecanla!

"KIRK ANAHTARLI" İMAM

Eski İstanbul mahalleleri, her ne kadar "mahalleli gençlerin" koruması altında olsalar da yine de tek yetkili kişi, mahallenin bir kıyısında duran küçük bir caminin veya mescidin imamıydı. Bu imam aynı zamanda o mahalleye vakfedilmiş çeşitli hayır eserlerinin, mekteplerin, arazilerin, değirmenlerin, bostanların ve başka gayrimenkullerin de tek sorumlusuydu.

Mahalle camisinin varlığını sürdürebilmesi, masraflarının karşılanması, görevlilerine ücretlerinin ödenebilmesi için vakfedilmiş başka mallardan da imamlar sorumluydu. Bu malların yönetimleri, bakım-onarımları yine imamların kontrolündeydi. Kısacası, mahalle imamı, mahallenin her şeyiydi.

Bu imamların geniş yetkileri vardı ve mallar hakkındaki uygulanacak kararları vermek de onların inisiyatiflerindeydi. İmamların geniş yetkileri olduğundan, yani "malların kapılarını açmak, kapamak için" ellerinde pek çok anahtar bulunduğundan, mahalle halkı bunlara "kırk anahtarlı imam" derdi. İmamlar, isterlerse ellerindeki anahtarlarla bu "kırk yere" girip çıkardı. İmamların görevlerini sürdürdükleri camiler de bu nedenle "kırk anahtarlı cami", hatta daha da ileri gidilerek "yetmiş anahtarlı cami" diye tanımlanırdı.

"PALAMUDİA"

"İstanbul ve balık!" Bunlar birbirlerinden ayrı düşünülebilir mi hiç? Biri adeta denizin üzerinde yüzüyor, koskoca ve üçgen biçiminde bir yarımada olarak, diğeri ise bu yarımadayı çevreleyen denizlerde saltanatını sürdürüyor. Gerçi şimdilerde ne Boğaziçi'nde ne de Marmara'da doğru dürüst balık kaldı, ama yine de tezgâhlarda boy göstermeye devam ediyorlar, iştahlarımızı kabartarak. Hele hele o Eminönü kıyılarına bağlı "nostaljik Osmanlı tekneleri"nde satılan ve bunların önündeki kıyıda kurulan masalarda, yarım ekmek içinde soğanla birlikte, gerideki muhteşem İstanbul silueti eşliğinde yenilen balıkların tadı neyle kıyaslanabilir? Yakın tarihlere dek (1957) İstanbul'un en büyük pazarlarından olan "Balık pazarı", Eminönü-Unkapanı arasındaki kıyıların baş tacı değil miydi?

Balık ve İstanbul, kentin tarihi boyunca kaynaşıp simgeleşmiş, ortaklıklarını deniz üzerine kurmuş iki olgu dedim ya, gerçekten de İstanbul'un ilk kuruluş dönemlerinde bile, kenti çepeçevre kuşatan berrak denizlerde ve Haliç'te elde edilen envai çeşit balıktan söz edilmiştir kaynaklarda. 2600 yıl önce Sarayburnu'nda kurulan Bizantion adına bastırılan sikkelerin üzerinde balık motifleri yer alıyordu. Hem de hangi balık? Yoksul, zengin, tüm İstanbulluların damaklarının değişmez tadı, soğan ekmekli sofraların kralı palamut! Bizans döneminde de bu balık pek sevilirdi ve "palamudia" olarak söylenirdi. Zaten sözcük oradan dilimize geçmiştir, tıpkı levrekte (labraks) veya uskumruda (skombra) olduğu gibi...

İstanbul'un ilk devirlerinde, balık miktarı ve türleri hakkında net bir yorum yapabilmek bugün için olanaksız olduğu halde, bazı kaynaklara dayanılarak elde edilen bilgiler ışığında, Karadeniz'den sürü-

ler halinde gelen balıkların, Boğaziçi'ne sığmayarak Haliç'e girmek zorunda kaldıklarını, hatta bu suları da doldurarak, "kıyıdan elle bile tutulacak" hale geldiklerini öğrenebiliyoruz. Haliç kıyılarına toplanan ahali, çakıl taşı toplar gibi elleriyle balık alırdı denizden! Veya kayıklara binerler, yine elleriyle, suyun üzerine dek çıkan balıkları eğlene eğlene toplarlardı. Gerçekten de rüya gibi.

TAKSİM VE ÖTELERİ

Daha 150-160 yıl öncesine dek Taksim'in öteleri, Şişli'ye doğru kırlık ve uçsuz bucaksız çayırlıklarla doluydu. Sadece bazı yerlerde küçük yerleşimler ve mezarlık alanları görülürdü. Harbiye'ye dek kentsel gelişimin izleri, ancak 1830'lu yıllardan sonra kendini göstermeye başlamıştı buralarda. Şişli'den ötesi ise tamamıyla bomboş, kırlık arazilerdi. Aynı durum Boğaziçi kıyıları için de geçerliydi. Şimdiki büyük yerleşimler, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına dek, birer balıkçı köyü görünümünden pek de farklı değillerdi. Bu köylerin yamaçlarındaki küçük çiftliklerde ise az sayıdaki insan bahçe-bostan işleriyle uğraşır, sebze, meyve, çiçek yetiştirip bunları pazarlar ve günü gününe yaşarlardı.

Ne yazık ki, birdenbire gelişen şehirleşmeyle birlikte, inanılmaz bir göç hareketi başladı ve İstanbul'un bu eski, basit ve canayakın köyleri, çiftlik arazileri, bostanlıkları, bağları, bahçeleri binalarla, yollarla dolmaya başladı ve bu "gemi azıya almış serbestlik" içinde Taksim çevresi, Boğaziçi'nin asude, küçük ve sakin köyleri, kıyı-yamaç tanımadan, tarihe hiç saygı duymadan, doğa sevgisini bir kenara iten çarpık bir yerleşime teslim oldu. Bu durum giderek devleşti, devleşti ve İstanbul'u yuttu!

Sanayi ise İstanbul'da, tamamen kontrolsüz bir biçimde, kentin hemen her yanına ellerini uzattı ve her türlü planı altüst ederek yayıldı. 1960'larda bile sadece Bomonti'de tam 114 sanayi kuruluşu bulunmaktaydı. Buraların binalarla dolması, daha çok 19. yüzyıl sonlarından, Cumhuriyet'in ilk yılları arasındaki süreçte gelişti.

Taksim'in kuzeybatı yamaçlarını ve Alman elçilik binasının tam karşısındaki arazileri baştan başa kaplayan, adeta bir orman büyüklü-

günde ve görüntüsündeki büyük mezarlık alanı, 1920'lerde yavaş yavaş ortadan kaldırıldı ve yer gök binalarla kaplandı. Ki bu tarihi özelliklere sahip bölge, İstanbul'un en dikkat çekici mezarlıklarından biriydi, o günlerin yaygın söyleyişiyle "Grand Champs des Mort", yani "Büyük Mezarlık" diye tanınırdı. AKM binasından başlayarak Gümüşsuyu'na doğru tüm yamaçları, Alman elçiliği çevresini ve Dolmabahçe tiyatrosunun gerilerine doğru geniş bir vadiyi kaplardı. Yüksek boylu servilerin koyu gölgelerinden dolayı ahali buraya "Karanlık Mezarlık" derdi. Taksim'de kocaman bir "karanlık mezarlık!" Şaka mı bu?

O günlerde Taksim çevresinin en göze batan ve en büyük binası olan bu Alman elçiliği, Almanya'nın inşa ettiği ilk elçilik yapısıdır ve 1877'lerden kalmadır. Rus ordusunun İstanbul kapılarına dayandığı o zor günlerde, Almanlarla yakın dostluk ilişkileri sonucunda burada yapılmasına izin verilen güzel bina, iki ülkeyi birbirine daha çok yakınlaştırmıştı. İmparator II. Wilhelm, bu dostluğu kanıtlamak istercesine, 27 yıl içinde tam üç kez ziyaret etti İstanbul'u. Devasa konsolosluk binasının çeşitli yerlerinde yer alan tam 12 bronz kuş heykelinden dolayı İstanbullular bu binaya "Kuşlu Saray" adını takmışlardı.

"Küçük Mezarlık", yani "Petit Champs des Morts" ise Taksim'in güneyinde, Tepebaşı çevresindeki Tozkoparan Caddesi ile İngiliz Konsolosluğu arasındaki yamaçlara yayılmıştı. Evliya Çelebi'nin yitik türbesi, bu mezarlığın Şişhane tarafında kalıyordu. Babasının ve diğer aile fertlerinin mezarları da buradaydı Çelebi'nin. Şişhane yokuşunun sonunda şimdi de aynı işlevde hizmet veren "Beyoğlu Altıncı Dairesi"nin (belediye) dev binasının önünden, Kasımpaşa'daki büyük kışlaya uzanan yamaç üzerindeydi bu mezarlık alanı. Günümüzde Şişhane yokuşu üzerindeki küçük parkta, mezarlıktan geriye kalan birkaç metrelik bir parsel görülebiliyor ancak.

Bu eski mezarlık, Şeyhülislam Çivizade Sahip Molla'nın zamanında Evkaf Nazırı olan Mısırlı Hamade Paşa'nın başvurusuyla büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştı. Zamanın yetkilileri, buradaki eski ve değerli mezar taşlarını ise açtıkları geniş bir çukura gömdüler. 1916'daki yol genişletme çalışmaları sırasında, çukurdaki o güzelim taşlar, bu kez toptan yok edildi!

O bölgeden geçen eski Tozkoparan Caddesi, şimdilerde Kasımpaşa yönünden Refik Saydam Bulvarı'na dik çıkan Tepebaşı Caddesi'dir. Vaktiyle Galata Kulesi'nin önündeki, hatta dibindeki mezarlığa, Şişhane sırtlarından gelen Küçük Mezarlık arazilerinin devamı olduğu için, Tozkoparan Mezarlığı derlerdi.

Tepebaşı'nın en ünlü yapılarından olan Pera Palas, yapıldığı yıldan beri yörenin en görkemli yapısı olma özelliğini korumaktadır. Otelin

sahibi Bodoski'nin öyküsü de hayli ilginçtir. Bu adam aslında Mersin'de değirmenleri olan hayli bir zengin zattı. Bir gün yolu İstanbul'a düştü ve gelip methini duyduğu bu ünlü otelde kalmak istedi. Fakat kılık kıyafeti uygun olmadığından, müşteriler rahatsız olmasınlar diye Bodoski'yi kapıdan çevirdiler otel görevlileri. Olacak iş miydi bu? Bodoski bu duruma çok içerledi ve bir süre sonra, bu kez oteli satın almak için Pera Palas'ın kapısına dayandı. Adamlar işin şaka mı, yoksa ciddi mi olduğunu kavramaya çalışırken, yüksek bir fiyat teklif ederek güya Bodoski'yi vazgeçirmek istediler bu işten. Ama Bodoski bu, geri adım atmadı ve önerilen o müthiş fiyatı ödeyerek koskoca Pera Palas'ı satın aldı!

Taksim ve çevresinde yaşanan öykülerin hangi birini anlatmalı acaba? Meydandan söze girelim bakalım. Atatürk Kültür Merkezi'nin tam karşısında ve şimdi altında metro tünelinin bulunduğu geniş meydanda, Taksim Kışlası'nın dev ahırları yer alırdı vaktiyle. Taksim Kışlası ise yine günümüzdeki ne işe yaradığı belli olmayan, bakımsız Gezi Parkı'nın yerinde bulunuyordu. Mimari yapısı Selimiye Kışlası'na benzerdi ve yapının ana binaları geniş avlunun dört bir tarafında, kare plan çerçevesinde yer alıyordu. Güzel bezemeli ön yüzü günümüzde Taksim'den Elmadağ'a uzanan caddeye bakıyordu.

Sultan Abdülmecit devrinde Tophane müşiri olan Halil Paşa'nın 1812'de Kirkor Amira Balyan tarafından inşa edilen kârgir bina yerine yaptırdığı ve bu nedenle zaman zaman Halil Paşa Kışlası da denilen bu olağanüstü görkemli eser, en verimli dönemlerini 1860-70 arasındaki yıllarda yaşamıştı. 1900'de iç avlusu, cuma ve pazar tatillerinde futbol oynanabilmesi için stadyum şeklinde düzenlenen, fakat bir süre sonra patlak veren 1908 ayaklanması çerçevesinde bütünüyle başka işlevlerde kullanılan dev yapı, zamanla yavaş yavaş harap olmaya başladı. Takip eden işgal günlerinde ise çeşitli milletlere ve dinlere mensup askerlere barınak oldu kışla. Fransız uyruklu askerler bu kışlaya o zamanlar "Makmahon" adını vermişlerdi.

1907'de ilk "balon denemesi", kışlanın orta avlusunda gerçekleştirilmişti. Bunun yanında, tek motorlu minik uçağı ile Manş'ı geçerek büyük ün sahibi olan Fransız pilot Bleriot, 1910 yılında yine bu kışlanın iç avlusundan havalanıp Elmadağ'ın beri tarafındaki çok geniş düz bir alan olan Talimhane arazisi üzerinde ahaliyi büyük heyecanlara sürükleyen turlar atmış, binlerce İstanbulluyu coşturmuştu.

1930'lardan sonra dönemin belediye reisi Lütfü Kırdar tarafından kademe kademe yıktırılarak ortadan tamamen kaldırıldı anıtsal büyüklük ve güzellikteki Taksim Kışlası. Taksim Parkı ise aynı yerde 15

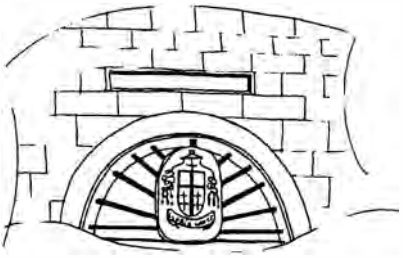
Temmuz 1939'da aynı belediye reisinin eliyle açıldı. Devasa kışlanın ana caddeye bakan tarafı kocaman, dümdüz bir arsaydı ve kışla askerleri bu arazide talim yaparlardı. Bu nedenden, günümüzde hâlâ Talimhane semti diye bilinir burası. Bazı günlerde "sirklerin" kurulduğu, yağlı Türk güreşlerinin düzenlendiği, hatta 1921 ve 23 arasında boks turnuvalarının dahi yapıldığı bu Talimhane bölgesinin çok eski yıllara dayanan ilginç bir öyküsü daha vardır.

Şöyle başlayalım bu öyküye isterseniz: Bugün Dolmabahçe dediğimiz bölge 17. yüzyıl başlarına dek geniş bir koy idi. Sultan I. Ahmet döneminde bu koy "doldurularak" büyük bir "bahçe" elde edilmişti. Koy "Arap Limanı" diye tanınırdı. Bu ismi almasının nedeni 8. yüzyılda İstanbul'u kuşatmaya gelen Arap ordularının, gemilerini bu koyda bekletmelerinden geliyordu. Mesleme bin Abdülmelik liderliğindeki Arap orduları Boğaziçi'nde, Galata'da bazı yerleri ele geçirmesine karşın başkent Konstantinopolis'e karşı bir üstünlük sağlayamadan geri dönmüştü. 715 yılında Galata'daki bir Dominikan kilisesini de camiye (günümüzde Perşembepazarı'nda duran Arap Camisi) o günlerde çevirmişlerdi bu Araplar. Koyun asıl ünü ise, Fatih devrinde yayılmaya başlamıştı. Çünkü, Bizans başkentini fetih çalışmalarına devam eden genç sultan, bu koyda hazırlattığı ve bazı iddialara göre sayıları 70 civarında olan tekneyi, tepeleri aşarak açtırdığı toprak yollardan ve Talimhane'den geçirerek Kasımpaşa yamaçlarına ve buradan da Haliç'e indirmişti bir gece içinde. İşte, Talimhane'ye, ta Fatih döneminden bu yana "İmam Paşa Çöplüğü" derlerdi.

Taksim'in göbeğindeki görkemli kışla binasının yıkılıp yok edilmesiyle İstanbul önemli eserlerinden birini daha yitirmiş oldu. Hiç olmazsa, girişin iki tarafında "soğan kubbeler"i bulunan ve yüzey bezemeleriyle bir hayli göz alıcı olan, geniş kapılı güzelim ön yüzü muhafaza edilebilirdi. Ama bunu düşünebilecek zihniyet kimselerde yoktu demek ki o günlerde. Şimdi sadece görkemini yansıtan eski resimlerine bakarak avunuyoruz tarihi kışlanın. Kışlanın mimari üslubunun minik bir benzeri de Haydarpaşa'daki eski gümrükhane binasıydı. Bu nefis eserlerin, dediğim şekilde hiç olmazsa ön cepheleri kesinlikle muhafaza edilmeliydi. Ama ne dense boş artık, olan olmuş.

Bu kışlanın karşısında ve Harbiye yönüne doğru ilerleyen modern caddenin en görkemli eseri, hiç kuşkusuz ki "Notre Dame de Sion" idi. Şaşaasını günümüzde de sürdüren bu okulun bulunduğu yöre Elmadağ diye tanınır.

Bölgenin diğer yapılarından biri ise aynı caddenin Dolapdere yönündeki sokaklar arasında bulunan Vatikan temsilciliğidir. "Roncalli Sokağı", papalığın temsilcisi olarak 1935-1944 tarihleri arasında bura-

Vatikan temsilciliği

da ikamet eden Roncalli'den almıştır adını. Bu zat, sonradan "Papa XXIII. Jan" oldu!

Sokağın az doğusunda ve Dolapdere'ye inen yokuş üzerindeki şık ve estetik sıra evler, doğrusu Akaretler'deki sıra evlerle yarışacak bir görünüm sergiliyor. Ama bunların ebadı, Akaret konutlarından daha küçüktür. Bu bölgede, İstanbul'un başka ilginç bina örneklerini görebilmek de olasıdır. Örneğin; Babil Sokağı'ndaki eklektik Saadet Apartımanı'nı, Salim Bey ve Kaya apartımanlarını seyretmenizi öneririm. Elmadağ Caddesi ile Papa Roncalli sokağının birleştiği noktadaki devasa bina, sekiz katlı ahşap-kârgir karışımı yapısıyla gerçekten etkileyici duruyor. 20. yüzyıl başlarında Taksim'in bu yöresinde hatırı sayılır bir Ermeni cemaati ikamet ederdi. 1903 tarihli "Anarad Hığutyun" Okulu, bu durumun kanıtı gibi.

İstanbul'da "ilk"lere çoğu kez Taksim ve yakınları mekân olmuştur. Çünkü, 19. yüzyıl sonları ve Cumhuriyet'in ilk yılları arasında yaşanan ve batılılaşmanın göstergeleri olan çeşitli çaplardaki yarışmalar, gösteriler, oyunlar, filmler, müzikler, operetler, dans kursları gibi sosyal ve kültürel etkinlikler hep bu çevrede kendilerini göstermişti.

İstanbul'daki ilk bisiklet yarışı, yine Taksim yakınlarındaki Tepebaşı bahçelerinde 1893 yılında düzenlenmiş ve yarışmayı, "bir saatte 120 tur atan" Fernand isimli sporcu kazanmıştı. Cumhuriyet'ten hemen sonra, 1923'te yapılan "İlk Bacak Güzeli" yarışması ise İstanbul'un "batı yüzü" olan Pera ve Taksim'in çağdaş ölçütlere uyma konusunda hızlı adımlar atmaya başladığını gösteren önemli bir gelişme sayılabilirdi. Yarışmaya üç kız katılmıştı. Yarışmayı "Enise" adındaki kolejli bir kız kazanmıştı. Fakat ertesi gün çıkan gazetelerde Enise'nin birinci seçilen bacakları eteğinin dizaltından itibaren kısmen gösterilmişti. Sadece bu olay dahi, İstanbul'un batıya açılımının "yarım bacak resmi"nde olduğu gibi, nasıl kademe kademe geliştiğini gösteren önemli bir etkinlikti.

Sinema dünyasının yüreği bu çevrede, İstiklal Caddesi'nin ortasındaki ünlü Yeşilçam Sokağı'nda atmaya başlamış, film fonlarındaki ilk müzikler Taksim ve Pera civarında bestelenmişti. Ferit Alnar'ın notaları, 1931'de bir başka "ilk" olarak bu çevrede yaşama katılmış, Muhsin Ertuğrul'un yönettiği "İstanbul Sokaklarında" isimli filmin fonunu süslemişti. İlk dans okullarının ise yine Taksim civarında görülmesi, batıya açılan bu bölge için pek şaşırtıcı değildi kuşkusuz. 1927'lerde

faaliyete başlayan bu okullardan birinin kapısındaki "dans eden bir erkekle bir kadın" figürü, İstanbul için başlı başına yenilikçi bir hamleydi aslında. Fakat kızlar ve erkekler bu kurslara ayrı ayrı girerlerdi. Çiftli danslar bile içeride, "kız kıza" ya da "erkek erkeğe" yapılırdı.

İstanbul'un en şaşaalı binaları Taksim çevresinde, özellikle Cadde-i Kebir üzerinde yer alıyordu. Müslümanların alışık olmadığı tasarımla inşa edilen bu yapılar, bölgenin karakterini gözler önüne seren muhteşem mimari eserlerdi. Büyük çoğunluğu gayrimüslim ailelere, kurumlara aitti. Hatta bunların bazılarına Türkler sokulmazlardı. Caddenin günümüzde de en sükseli binalarından olan "Cercle D'orient", yani popüler adıyla Emek Pasajı binası, 19. yüzyıl sonları İstanbul'unun en göz alıcı yapılarından biriydi. Burası özel bir kulüp idi. Girmek için bir "parolası" bile vardı. Cercle D'orient Kulübü'nün başkanlığını İstanbul'da görev yapan yabancı elçiler nöbetleşe yürütürlerdi. Kulübün kararına göre, Osmanlı vezirleri dışında bu binaya hiçbir Türk sokulmuyordu. İçeriye izinsiz girmeye kalkışanlar hakkında ise, Osmanlı sarayı derhal bir soruşturma açtırıyordu.

Pastaneler, kafeşantanlar, şık vitrinli eczaneler, kitapçılar, kürkçüler, gazinolar, Beyoğlu'nun yeni yüzünü yansıtan mekânlar olarak bir hayli ilgi çekiyordu. Gazino benzeri kıraathanelerin en ünlülerinden biri "Flam" idi. Levantenlerin müdavimi oldukları bu eğlence mekânının adı, "ateş" anlamına gelirdi. "Cadde"deki her bir dükkânın, mağazanın ayrı ayrı şöhretleri vardı kendi dallarında. Eczaneler bile buna dahildi. 1831'deki Beyoğlu yangınından sonra buradaki şık eczanelerin sayısı 25'le sınırlandırılmıştı. 1911'de Joseph Kanzuk'un ölümünden sonra, sadece Beyoğlu'nun değil, tüm İstanbul'un en ünlü eczanesi oldu "Kanzuk!" Kanzuk'tan bir şişe, bir hap, bir krem almak için dahi Beyoğlu'na çıkılırdı o günlerde.

Elmadağı sıra evleri

Taksim'in belkemiği olan bu şaşaalı cadde 8 Ağustos 1928'de, Atatürk Anıtı ile buluşmuştu. O kadar ünlü bir cadde olmuştu ki, Avrupa'daki emsalleriyle bile kıyaslandığında, özgürlüklerin alabildiğine yaşandığı, yabancıların korkusuzca dolaşabildikleri bir mekâna dönüşmüştü. Bir yabancı, bu cadde ve çevresinde kendisini rahatlıkla vatanındaymış gibi hissedebiliyordu. 1941'de Alman baskısından kaçan bir takım Çek askerleri, Romen, Polonya ve İngiltere pasaportlarıyla seyahat edip İstanbul'a ulaştıklarında, İstiklal Caddesi çevresindeki çeşitli pansiyonlarda toplanarak, sanki kurtuluşlarını müjdeliyorlardı burada birbirlerine!

"USFUR AĞACININ YAPRAKLARININ SUYU" VE AYASOFYA!

Dünyanın en önemli tarihi miraslarından biri olarak İstanbul'un birinci tepesini taçlandıran Ayasofya, Bizans'ın çok güçlü imparatoru Iustinianus ve eşi Teodora tarafından 27 Aralık 537 tarihinde ibadete açılmıştı. Ama aslında bu üçüncü Ayasofya idi. İkincisi 15 Şubat 425 tarihinde çatısı düz bir bazilika formunda bitirilmişti. Büyük Ayasofya'nın inşasından önce, aynı temeller üzerinde duran ve 532'deki isyanda yıkıp yakılan bu ikinci Ayasofya'ya, 400'lü yıllarda sadece "Sofia" denildiği, "Hagia" sözcüğünün ise bunun başına sonradan eklendiği hakkında söylentiler bulunur.

İlk Ayasofya'ya gelince, bu mabet de düz-ahşap çatılıydı ve 10 Ekim 360'ta tamamlanmıştı. Üç Ayasofya da aynı temel üzerine inşa edilmişlerdi. Hatta ikinci Ayasofya'nın girişini süsleyen "koyun kabartmalı mermer kapı frizi" parçaları, günümüzde de müze girişinde görülebilmektedir.

İşte, 360 yılında inşa edilen o ilk Ayasofya'ya "Dromikos" derlerdi. Bu sözcüğün anlamı, "koşmaya uygun yer" demektir. Başka bir deyişle, "hipodrom uzunluğunda bir yer", "koşulacak kadar uzun" anlamlarını vurgulamak için söylenmişti bu sözcük. Ayasofya'nın iç mekânı, işte böyle bir benzetmeyle, koşulacak bir yer kadar uzun diye nitelendirilmişti o günlerde. Gerçekten de girişten doğu yönündeki apsise dek uzun bir yol izlenir iç mekân naosunda. Kuşkusuz ikinci Ayasofya da buna benziyordu. Üçüncüsü ve şimdiki yapı ise bambaşka özellikleriyle dünya mimarlık tarihine damgasını vurmuştur. Öyle ki, muazzam kubbesi ve geniş iç mekânıyla birlikte, dekorasyonundaki ayrıntıları ve nitelikli işçiliği ile de göz kamaştırır hâlâ. Mermer kaplama

levhaları bile diğer sanatkârane birimler kadar, hatta daha da öte beğeni kazanır.

Duvarlarındaki kaplama mermerler Marmara adasından, yeşil somakiler Eğriboz adasından, pembe damarlı olanlar ise Afyon civarındaki eski Synada'dan, sarı renge çalanlar Afrika'dan, diğer yeşil somakiler Tesalya ve Mora'dan, yan neflerle orta mekânı ayıran dörderden sekiz dev sütun Efes'teki Artemis tapınağından (dünyanın yedi harikasından biriydi), yarım kubbeler altındaki sekiz kırmızı sütun Mısır'ın Heliopolis kentinden bin bir zahmetlerle buraya taşınmıştı. Bizans topraklarındaki çeşitli bölgelerden toplanan taş, metal parçalar yine büyük emeklerle taşınıp Ayasofya'nın hemen yan tarafındaki "Augusteon Meydanı"nda stoklanmıştı.

Her şey hazır duruma getirilince, tam anlamıyla dâhi iki mimar, Anthemios ve İsidoros, 532 yılında işe başladılar. Ama büyük bir talihsizlik yaşandı ve henüz temel inşaatları ilerlerken Anthemios ölüverdi. Oysa, dev mabedin planı, ağırlıklı olarak Anthemios'a aitti. Bu nedenle de İsidoros'un santim santim yükselttiği yapı, ana plana tam olarak uymaz.

Bu noktada çok ilginç olan bir başka durum söz konusudur. Esasen Ayasofya'nın planı ilk defa, günümüzde Kadırga'ya yakın Sergios-Bakhos adıyla bilinen kilisede (şimdi Küçük Ayasofya Camisi'dir) uygulanmak istenmişti. İstanbul'un en heyecan verici ve muhteşem eserlerinden biri olan bu yapı, asıl Ayasofya'dan bir yıl önce bitirilmişti 536'da.

Zamanın en nitelikli işçi ve ustalarının görev aldığı, en kaliteli malzemelerin kullanıldığı büyük Ayasofya'nın duvarları tuğladan yapılmıştır, ama bunlar birbirlerine öylesine sağlam kenetlenmişlerdi ki, adeta betonarme etkisi hissedilir. Tuğlaları sımsıkı birbirine bağlayan ve "Bizans harcı" denilen bu malzeme, o günlerin inşaatlarında kullanılan en güçlü ve sağlam malzemeydi. Bu tuğlaları tam kıvamına getirebilmek, sert ve dayanıklı kılmak için, harca "usfur ağacının yapraklarının suyu" karıştırılırdı. Bu yapışkan sıvı adeta bir "zamk" etkisi yapardı. Birbirlerine zamk gibi yapışarak kenetlenen 1500 yıllık tuğlalardan bazılarının üzerinde "megalo eklessia" (büyük kilise) yazıları tespit edilmişti.

Devasa kubbe ise, "Rodos çamuru"ndan elde edilmiş hafif nitelikli tuğlalarla örülmüştü. İlginç olan şuydu: Dairesel tuğla döşemelerin "her 12.sırasında", sıva aralarına, Ata peygamberler'e ait rölik (kutsal emanet) parçaları yerleştirilmişti! Kubbenin en tepesine konulan haç alem ise saf altından imal edilmişti. Kubbe kaplaması ise özel olarak hazırlanmış "su verilmiş çelikten" yapılmıştı.

Evliya Çelebi'miz, her konuda söz sahibi olur da, Ayasofya hakkında da olmaz mı? Ona göre, sur dışındaki Davutpaşa'nın taş ocakları pek namlıydı. "Cihanda benzeri yoktur bu taşların," derdi. Söylentiye göre, o ocaktan sökülen taşlar hiç bitmez, sanki söküldükleri yerden canlıymışçasına yeniden çıkarlardı. İşlenmesi de pek kolaydı. Bin yıldır, eşeklerle, katırlarla taşınarak taş çıkarılırdı oradan. "Hızır madeni" derlerdi o ocaklara. Yine Hızır'ın yardımıyla Ayasofya'da da işte bu taşlar kullanılmıştı!

Her yönüyle olağanüstü görkemde ve ilginç bir yapı olan Ayasofya, çağının tüm insanlarının gözlerinde ve gönüllerinde, tanrısal nitelikte bir tapınaktı. Dönemin Bizans İmparatoru Iustinianus da aynı heyecanı taşır, yapının inşa aşamasında sık sık şantiyeye gelerek, duvarların nasıl yükseldiğini izler ve mutlu olurdu. Mabedin yakınındaki küçük kilise benzeri yapı içinde bir taht yaptırmıştı ve buradan inşaatı gözlerdi. Sonra da başarılı çalışmalarına tanık olduğu işçi ve ustalara çeşitli armağanlar sunardı. Kilise benzeri bu küçük yapıya sarayın içinden bir dehlizle ulaşılıyor ve imparator kimselere haber vermeden, bu dehlizi kullanarak Ayasofya inşaatını denetliyordu. Yapılan araştırmalar sonucunda, bu yapının, şimdi de görülebilen ve Topkapı Sarayı'nın giriş kapısı karşısındaki silindirik formlu "Skevofilakion" olduğu ileri sürülmüştür.

İustinianus'un muhteşem Ayasofya'sında eski İran mimari sistemleri denenmiş ve vaktiyle Mezopotamya uygarlıklarının kurduğu "kubbeli yapı" sistemlerinden esinlenilmişti. Ana malzemesi tuğla olan Ayasofya'da, taş malzeme, genellikle fil ayak denilen taşıyıcı kolonlarda kullanılmıştı. İç mekânındaki süsleme ve malzemelerin, çağın en yetkin sanatkârlarının ürettiği olağanüstü görkemli Ayasofya mabedinin 27 Aralık 537 günkü açılış törenlerine bizzat Iustinianus da katılmış ve imparatorluk kapısından mabedin ana mekânına (naos) girerken heyecanlanarak, "Seni geçtim ey Süleyman," diye bağırmıştı. Kastettiği Kudüs'teki dev mabedi yaptıran Hz. Süleyman idi. İmparator, devrin patriği Menas'ın da bulunduğu törene, tam 14 atın çektiği imparatorluk arabasıyla gelmişti!

Iustinianos dönemi Ayasofya'sında görev yapan kişi sayısı 525 civarındaydı. Bu, o günlerde görülmesi pek mümkün olmayan bir rakamdı. 7. yüzyıldaki İmparator Heraklios döneminde ise görevlilerin sayısı daha da artmış ve mabedin nüfusu 600 kişiye tırmanmıştı. Düşünün ki, sadece 75 eleman Ayasofya mabedinde "kapıcı" olarak hizmet etmekteydi!

Bu muhteşem yapıyla ilgili o kadar çok yayın vardır ki, onu anlatmaya ciltler yetmez. Ayasofya'dan söz etmek, iki uygarlığa tanıklık

eden yaklaşık 1500 yıllık bir dönemi de anlatmak demektir bir yerde. 1453 yılının 1 Haziran günü Osmanlılar tarafından camiye dönüştürülen bu muazzam binanın Osmanlı tarihiyle çok yakın ilişkisi vardır. Bu devasa eserin iç mekânı Osmanlı döneminde sayısız ve nitelikli dini objelerle, yazılarla süslendi ve 1935 yılına dek cami işlevini sürdürdü.

Ayasofya'nın, tarihinde yaşadığı en acı olaylardan biri de hiç kuşkusuz ki, 1204 yılında kenti ele geçiren Latin-Katoliklerin yaptıkları türlü rezilliklerdi. Yanlarında getirdikleri Fransız fahişelerini apsiste oynatıp şarkılar söyleyen Haçlılar, kutsal kiliseye atlarıyla girmiş ve tozu dumana katıp her tarafı harabeye çevirmişlerdi. Latinlerin kalabalığı, Bizans İmparatoru Murzuplos'un yüreğine korku salmış ve kenti terk etmesine neden olmuştu. Bunun üzerine Latinler de Lazkaris'i imparator ilan etmişler ve o da burada hiçbir şey yapamayınca İznik'e (Nikaea) dönmek zorunda kalmıştı.

Ayasofya'ya el koyan Latinler, tüm ganimetin bir manastırda depolanmasına karar verdiler. Bunun için de 10 şövalye görevlendirildi. Bu öyle bir servetti ki, o günlerin en zengin 40 kentinin hazinesi bile Konstantinopolis ganimetleri yanında pek sönük kalıyordu. Saray çevresinde 500 ev ve 30'a yakın kilise bulunuyordu. Demir aksamları ve kapı sürgüleri bile gümüşten yapılmış, içinde kutsal emanetlerin korunduğu Kapelle Kilisesi'ni de diğerleriyle birlikte yağmaladılar Katolikler. Burada, İsa'nın böğrünü delen mızrağın ucu, bedenine çakılan iki adet büyük çivi, billur bir şişede saklanan kutsal kanı, yırtılmış gömleği ve başına oturtulan dikenli taç korunmaktaydı. İmparatorluk sarayı ve çevresindeki kiliselerde Latin-Katoliklerin yaptıkları katliam ve yağmalar, Ayasofya ile birlikte o günlerin İstanbul'unun tanık olduğu, gözyaşlarıyla dolu unutulması olanaksız sahnelerdi.

1204'teki 57 yıllık Katolik istilası hariç 859 yıl Bizanslıları bağrında ağırlayan Ayasofya, 1453 yılından sonra artık Osmanlıların ibadeti için yeni bir döneme daha başlayacaktı. Zaman zaman büyük depremlerle epeyce sarsılan dev mabet, Osmanlı döneminde de yıkılma tehlikeleriyle karşılaşmıştı. Ayasofya, 19. yüzyılda da İsviçreli Fossati kardeşler tarafından kapsamlı biçimde onarılmış, iç mekânda da bazı düzenlemelere gidilmişti.

Şimdi bu iç mekânı, yani "ana nefi" süsleyen yuvarlak sekiz adet ayet panosu, önceleri aynı yerlerinde köşeli olarak yer almaktaydı. Teknecizade İbrahim Efendi'nin eseri olan bu köşeli levhalar 1849 yılında kaldırıldı ve yerlerine, Hattat Mustafa İzzet Efendi'nin yazdığı 7.5 metre çapındaki yine sekiz adet muazzam dairesel ahşap panolar konuldu. İşte, Fossati'lerin onarımları da bu tarihte başlamıştı. Fakat,

planlar hep değişmiş ve yeni yeni ortaya çıkan bazı değişikliklerle onarım masrafı tam 18.623 keseye ulaşmıştı!

Nice efsanelere, nice heyecanlı öykülere kucak açmıştır 1500 yıllık bu eşsiz mabet. Osmanlıların ve Bizanslıların ortak dinsel mekânı, Bizans'ın kubbesi ve Osmanlıların minareleriyle bütünleşerek İstanbul siluetine, eşsiz bir panoramayla katkıda bulunmuştur. Aralarında yaklaşık bir asırlık zaman dilimi bulunan minarelerin öyküleri de çok ilginç sayfalar açar önümüze. Hem de sayılamayacak denli çok. Bunlardan birinde anlatılır ki, yakın tarihlerde Vakıflar İdaresi'ne bağlı olan bu mabedin minareleri bile bir şahsa satılmıştı! Evet, satılmıştı Ayasofya minareleri!..

O günlerde İstanbul'da Şekerci Ali diye tanınan bir esnaf, işyerinin fırınını ateşlemek ve bu fırında şeker imal etmek için, yine kendisinin sahip olduğu deposundan işyerine odun taşıtırdı. İşte, Şekerci Ali'nin o odun deposu, 1500 yıllık bu mabedin minareleriydi!

SÜLEYMANİYE DÜŞLERİ VE "HELVAİ YAKUP DEDE"

Süleymaniye'de harap bir konut

Süleymaniye sokakları ve konutları, bunca yazılıp çizilmesine, bunca konuşulmasına, çeşitli seminerlere, konferanslara, bildirilere, sempozyumlara konu olmasına karşın, hâlâ derbeder görünümlerini sürdürüyor ve bu durum, gönülleri İstanbul aşkıyla yanan pek çok insanı derinden üzüyor, yüreklerini yaralıyor. İyi niyetle yürütülen bazı lokal çalışmaların yetersizliği ortada olduğu halde, niçin topyekûn bir kalkındırma programıyla, acil ve kesintisiz bir uygulamayla Süleymaniye bir türlü ayağa kaldırılamıyor, bunu da anlayabilmek gerçekten güçtür.

Bu haliyle dahi güzel ve son derece çekici olan Süleymaniye sokakları çoğu yerde bir düş kırıklığı yaşatıyor. Çünkü, söylediğim gibi bakımsız yapılar, güzelim ahşap konutlar, ne idüğü belirsiz küçük sanayi atölyeleri, her an karşılaşılabilecek manzaralardan sadece bazıları.

Cemal Yener Tosyalı Caddesi'nin doğusundaki beş yol ağzında, 1620 tarihli Sefer Ağa Çeşmesi ve çevresindeki ahşap binalar, yıllardır öyle perişan bekler dururlar oralarda. Aynı yerdeki Ataullah Efendi Sıbyan Mektebi ve haziresi, "terk edilmişliğin resmi görüntüsü"yle içleri sızlayan gezginlerin gözünde iyice mahzunlaşır. Az gerideki bir başka hazire çevresinde, acilen onarılması şart pek çok ahşap yapı yazgılarıyla baş başa bırakılmış bekleşirler.

Bölgeyi verimli biçimde dolaşabilmek için "çağdaş ölçütlerde bir yürüme yolu" ise, tam bir düş. Ben, üniversiteli öğrenci gruplarımı Süleymaniye sokaklarında kazasız belasız yürütebilmek için pek çok kez

aşırı derecede zorlandığımı itiraf etmeliyim. Ancak gene de Süleymaniye sokaklarında insanın moralinin bozulması yine zor. Zira, her an öylesine güzel eserlerle karşılaşıyor ve onarılmış birkaç ahşap konutun bulunduğu nispeten derli toplu bir sokak içine dalıyorsunuz ki, daha önce tanık olduğunuz "eksiler", kocaman bir "artı"ya dönüşüveriyor birdenbire. Anıtsal yarımadanın başka bir yerinde kolay kolay görülemeyecek nefis bir konak, otantik bir ahşap ev, üzerine yazılar yazılmamış (!) klasik bir Osmanlı çeşmesi, tüm düş kırıklıklarınızı silip atıyor bir tarafa.

Süleymaniye'nin kuzeyindeki Kâtip Şemsettin Camisi Sokağı'nda, Saatçi Sadi Sokağı'nda, belki de bölgenin en güzel tasarlanmış Ayrancı Sokağı'nda, daha aşağılarda Unkapanı Değirmeni Sokağı'nda güzel yapılar bulunmasına karşın, henüz buraları tam anlamıyla kalkındırılamamıştır.

Tabii, Süleymaniye denilince akla Sinan'ın 1557'de tamamladığı ve "Bu benim kalfalık eserimdir," dediği devasa külliye geliyor. 2008 yazında bu harikulade camide kapsamlı bir onarım sürdürüldü ve dört güzel minaresi ile iç mekân büyük bir bakımdan geçirildi. 16. yüzyılın pek yetenekli başmimarı Sinan'ın, döneminin fen dünyasının bilgi birikimlerini aşarak inşa ettiği ve muhteşem planıyla ön plana çıkan Süleymaniye, "kesilen büyükbaş hayvanların burada ne kadar süre bozulmadan kalabildiği" hesaplamalarıyla, iç mekânındaki akustik sistemiyle, kandillerden çıkan islerin toplandığı "is odası"yla, temelindeki ızgara sistemli havalandırma kanallarıyla, günümüz inşaat teknolojilerine bile kafa tutar nitelikte bir eserdir.

Süleymaniye bölgesinin batı Şehzadebaşı girişinde, Süleymaniye Külliyesi'nden önce, Sinan'ın 1547'de bitirip "çıraklık eserim" diye adlandırdığı Şehzade Mehmet Külliyesi'yle karşılaşılır. Sinan bunu Kanuni'nin oğlu Mehmet adına yapmıştı. İstanbul'un en güzel ve mimari nitelikleri en yüksek eserlerinin başında gelen bu caminin az kuzeyinde, adı Süleymaniye ile birlikte anılan tarihi Vefa semti yer alıyor. II. Beyazıt döneminin pek ünlü şeyhi olan Vefa Efendi, kendi adını taşıyan külliyesinin bugün de görülebilen çilehanesinde ömür tüketmiş, sözünü dinleten çok karizmatik bir şeyhti. Külliyesine ait U planlı medresenin sadece, Darülhadis Sokağı'na bakan yüksek batı ve kuzey duvarlarından bazı

bölümler zamanımıza ulaşmış, camisi ise yeniden yapılmıştır. Evvelce bu medresenin "başodası" olmadığından zaman zaman ibadet saatleri dışında cami de medrese olarak değerlendirilirdi.

Süleymaniye - Helvai Baba Tekkesi

Şimdi bu çok eski külliye ve çevresi, Süleymaniye gezilerinde en çok yeğlenen sokakları oluşturur. Süleymaniye'nin doğu Şehzadebaşı girişinde, ilk karşılaşılan eserlerden bazıları, Akataleptos-Kriotissa Kilisesi'nden Fatih devrinde devşirilen Kalenderhane Camisi ve hemen buna bitişik ünlü Valens (Bozdoğan) Su Kemeri'dir. Su köprüsünün bir gözünden geçen Bozdoğan Kemeri Sokağı, Süleymaniye Külliyesi'ne giden en belli başlı güzergâhı da oluşturuyor aynı zamanda (Resim: 55). Burada da göze çarpan perişan konutlar var. Bölgenin en ünlü velilerinden "Helvai Yakup Dede"nin mekânı da bu sokakta yer alıyor.

Bu eski dergâhta, tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına dek, padişahların onayıyla, şeyhlerin büyük oğulları görevlerini sürdürürlerdi. Tekkenin son ve 27. şeyhi ise, Şemseddin Efendi'ydi. Bu küçük ve perişan yapı bir Bayrami dergâhıydı aslında. Bu tarikatın 1840'larda İstanbul'da dokuz tekkesi bulunurdu. 1925'e gelindiğinde ise bu tekkelerden ancak, Emekyemez, Himmetzade, Fatih-Çarşamba'daki Mehmet Ağa Camisi ve bu Helvai Dede Tekkesi ayakta kalabilmişti.

Helva yapmakla uğraştığından, adı Helvacı Dede'ye çıkan şeyhin asıl adı, Şeyh Yakup Efendi'ydi ve 1510-1588 yılları arasında 78 yıl yaşamıştı. Silifke'nin Zeyniye köyünde dünyaya gelen Helvacı Yakup Dede, Kanuni Sultan Süleyman'ın kendisine verdiği Süleymaniye'deki bu ahşap konutları dergâha dönüştürmüştü. Günümüzde Bebek sahillerindeki Kayalar Mescidi haziresinde gömülü olan Şeyh İsmail Maşuki'nin 1529 yılındaki idamından sonra Bayrami-Melami tarikatının bir numaralı ismi, bu Yakup Dede olmuştu ve o sıralarda henüz yirmili yaşlarında bile değildi. On beş yaşından beri bu dergâhta şeyhlik yapıyordu ve Pir Ali Aksarayi'nin yanında yetişmişti. İdam edilen İsmail Maşuki, bu Pir Ali Aksarayi'nin oğluydu.

Gece gündüz zikir yapan bu tarikat mensuplarının, asıl bayramı ahirette yapacaklarına inandıklarından dolayı "Bayrami" adını aldıkları söylenir. Tarikata bağlandıkları ilk dört günde büyük zikir dualarını yaparlardı. Ellerinde bir asa ile dolaşır ve eski, yamalı elbiseler giyerlerdi. 1429'da Ankara'da ölen Hacı Bayram Veli'nin önderliğinde

ve 14. yüzyılda kurulan bu tarikatın üyeleri zikir sırasında tamamıyla kendilerinden geçerler ve gözlerini kapatıp başlarını sağa sola sallarlardı.

Şimdi, tekke ve türbedeki sandukalara ve Helvai Dede'nin kabrine bekçilik eden yaşlı bir zat görev yapıyor burada ve bir köşede duran tepsideki paketlenmiş helvaları dağıtıyor ziyaretçilere, tarihin sayfalarını hâlâ canlı tutmaya çalışarak...

AKSARAY HİNTLİLERİ

Aksaray'dan kuzeye doğru, Horhor'a çıkan caddenin sağında, son günlerde onarılmış ve başka bir işlevde kullanılan eski bir dergâh yapısı göze çarpar. "Hint Tekkesi"dir bu!

Kuruluşu, İstanbul'un fethine dek iner bu tekkenin. Tekkede, Fatih'in izniyle, ta Hindistan'dan buralara gelen Hindular ibadet ederdi. Bu Hintli dervişler, başlarındaki beyaz keçeden külahlarıyla, beyaz cübbeleriyle, bazen de başlarına taktıkları beyaz sarıklarıyla, İstanbul'un çeşitli semtlerinde sadakaya çıkarlardı. Kadiri tarikatına mensup olan bu dervişler, sadakaya perşembe günleri çıkardı.

Saçları çok uzundu bu dervişlerin. Hatta içlerinden bazıları saçlarını hiç kestirmezlerdi. Her yıl Hindistan'dan bu dergâha kafileler halinde gelen Hindu dervişleri, tüm günlerini burada geçirir, yiyip içip yatarlardı. Sadaka dışındaki gelirlerini ise "bileyicilik"le sağlarlardı. Hindular, İstanbul sokaklarında dolaşır ve dükkânlardan, hanelerden aldıkları bıçakları, satırları bileyerek para kazanırlardı. Ayrıca bir tarafları kırık kapları, çanakları, testileri de onarırlardı.

Bazı Hindu dervişleri, selatin camilerinin avlularında cemaate sakal tarağı, esans, gülyağı gibi malları da satarlardı. Bu yolla mı, yoksa başka nedenlerle mi pek bilinmez, ama bu dervişlerden biri bayağı zengin olmuştu. Adı da Buharalı Alemdarzade idi. Mahmutpaşa'da işleri ilerletmiş ve bir züccaciye dükkânı dahi açmıştı. Bunlardan bir diğeri "bat pazarı"ndaki (bit pazarı) yerinde değerli taşları tıraşlayarak onlara biçimler verir, bazen de üstlerine son derece çekici süslemeler yapardı.

Bu Buhara ve Özbek tekkeleri, daima kalabalıktı ve cemaati hiç eksik olmazdı. Çok ilginç inanışları ve törenleri olan bu gizemli Hindu-

lar, kurak geçen yıllarda topluca sokaklara çıkar ve yağmur duası yaparlardı. Bu esnada mahalleli çocuklara irili ufaklı taşlar toplatırlar ve sonra bunları torbalara doldurarak suya atarlardı. Ayrıca "kuru bir at kafasının" alın kısmına çeşitli ayetler yazar ve bunu da derelere bırakırlardı. Törene katılanlar bu işlemlerden sonra abalarını, cepkenlerini çıkartıp tersten giyer, hoca da duaya başlardı.

İşin daha da ilginç yanı, bütün bu ritüellerden sonra, "şakır şakır yağmur"un yağmaya başlamasıydı!..

"KAPAMA"

Dünyanın en ünlü pazar yerlerinden biri olan tarihi Kapalıçarşı'nın yakınında, eskiden "Kapamacılar" Çarşısı dururdu. Yağlıkçılar Çarşısı'na giden yol üzerindeydi. Günümüzde de bu isimle tanınır bu mekân. Kapamacıların çalıştığı bu bölgenin dışında, Şehzadebaşı'nda da bazı kapamacı dükkânları bulunurdu.

Eski İstanbul'da bazı okullara vakıf olarak hibe edilen mesire yerleri, kırlık araziler, bu okullarda tahsil gören fakir aile çocuklarının eğlenceleri, dinlenceleri için değerlendirilir, tatil günlerindeki güzel havalarda fakir öğrenciler toplu halde bu mesirelere götürülürlerdi. Fakir fukara ailelerin okuyan çocuklarına bu mesire yerlerinde, hediye olarak elbiseler giydirilir, çocuklar sevindirilirdi.

İşte, fakir mektep çocuklarına alınan bu giysilerin tümü, bu kapamacılardan temin edilmekteydi. O günlerde, okulların tatile girip kapanması ve mesire yerlerine gidilip yeni elbiseler giyilerek eğlenilmesi, elbiselerin alındığı kapamacılarla özdeşleştirildiğinden, okul tatillerine de "kapama" denilmişti.

NUR-İ ZİYA'DA BİR MÜZİKÇİ

Sultan Abdülmecit çok iyi yetiştirilmiş ve batılı eğitim almış bir hükümdar olarak, klasik müziğe çok önem verir ve bu müziği dinlemekten de büyük zevk duyardı. Oğlunun adeta üzerine titreyen anası Bezmialem Valide Sultan'ın, Abdülmecit'in çağdaş bir imparator statüsüne erişmesinde büyük emekleri geçmişti. Sultan Abdülmecit, anası adına yaptırdığı Dolmabahçe Camisi'nin tam karşısında bir tiyatro binası inşa ederek batı sanatına verdiği önemi göstermek istemişti. Fakat, sultan hakkında bir garip çelişkiden söz etmek de mümkündür bu noktada. O da şudur: Böylesine nitelikli ve batılı bir eğitimle yetişen, ayrıca tiyatroyu da seven sultanın, günümüzde ufak bir parçasının belediye çay bahçesinin içinde kaldığı tiyatro binasını, dönemin şeyhülislamının fetvası ile ve "dinlemek caiz değildir," diyerek yıktırması...

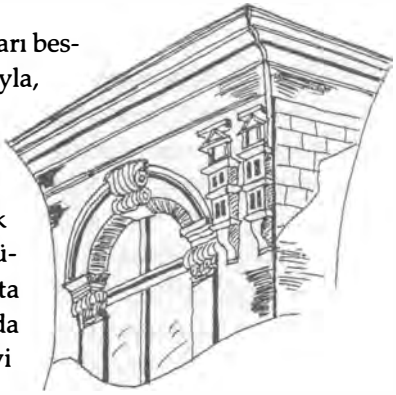
Üstelik Abdülmecit bununla da yetinmemiş ve tiyatrodan geriye kalan bölüm için "Ahır olarak kullanın ve atlarımı da oraya bağlayın," diyebilmişti. Aslında sarayın bir ahırı, yani "ıstabl-ı amire"si vardı ve yeri de İnönü Stadı'nın bulunduğu yerdi.

Bunlara rağmen Abdülmecit gerçekten ince ruhlu ve klasik batı müziğini çok seven, duygulu bir kişi idi. Sultan, eserlerine hayranlık duyduğu, devrin en tanınmış besteci ve icracılarından olan Franz Listz'i 1840'larda sarayına davet etti. Dolmabahçe Sarayı'nda birbirinden güzel dinletilerle adeta sultanı kendinden geçiren Listz, günümüzde sarayın Camlı Köşk bölümünde görülebilen "camdan bir piyano" ile "cam sandalye"ye oturarak çaldığı eserlerle İstanbul'da bir batı kültürü rüzgârı estirmişti o günlerde. Ayrıca son halife Abdülmecit Efendi bile gençliğinde Franz Listz'den piyano dersleri almıştı.

Franz Listz, Avrupa'da besteleriyle yoğunlaşan bir yaşam sürerken duygusal yaşantısını da göz ardı etmemişti. Bestecinin ünlü bir yazar olan George Sand ile ilişkisi duyulduğunda pek çok kişi buna şaşırmıştı. Ama bu şaşkınlığa sürüklenenler, George Sand'ı erkek sananlardı daha çok. Franz Listz onlara göre çarpık bir ilişki yaşıyordu demek ki. Oysa işin aslı öyle değildi. George Sand, asıl adı "Aurore Dupin" olan bir Fransız kadın yazarın takma adıydı aslında.

Aşkların ve notaların duygu yüklü insanı Franz Listz, çok sevdiği İstanbul'a geldiğinde İstiklal Caddesi üzerinde, Galatasaray'dan Tünel'e doğru sol kolda kalan Nur-i Ziya Sokağı'nda, şatafatlı bir müzik mağazası açmış olan "Commandiger Biraderler"in 19 numaralı apartımanında kalıyordu.

İSTANBUL'UN KUŞLARI

Kepenekçi çevresinde "kuş evli" yeni klasik stilde kagir bina (Unkapanı)

Eski İstanbullular kuşları çok sever ve onları beslemekle büyük sevap kazandıkları inancıyla, özellikle büyük cami avlularında toplaşan güvercinlere, serçelere yem satıcılarından aldıkları daneleri saçarlardı. Bu anlayış günümüzde de yaygın olarak kendini hissettirir. Bazı binalarda gördüğümüz "kuş evleri", bu kuş sevgisinin sanata dönüşen bir başka gösterisidir. İstanbul'da günümüzde otuza yakın eserde kuş evi bulunur. Bunlardan en göz önünde olanı, İstiklal Caddesi'nin Taksim girişinin sağındaki 1732 tarihli anıtsal su çeşmesidir ve üzerinde güzel bir kuş evi vardır. Zaten, Kuştepe, Kuşdili gibi bazı İstanbul semtleri de İstanbulluların kuş sevgisini ve onlara yakınlığını kanıtlayan başka olgular değil mi?

Bunun yanında bazı meraklılar evlerinde, çatı aralarında çeşitli tiplerde kuş besler, bunlara "ötüş eğitimi" vererek kuş pazarlarında satarlar veya değiştokuş yaparlardı. Eski günlerde Eminönü'nde, Mısır Çarşısı ile Valide Turhan Sultan Türbesi arasında, şimdi çiçekçilerin yer aldığı pazarda bir de "kuş çarşısı" yer alırdı. Kuş severler ve kuş yetiştiricileri, bu çarşının çevresindeki kahvelerde toplanır ve kuş sohbetleri yapar, kuş yarıştırır, horoz dövüştürürlerdi.

Bu çarşı ve kahvelerde her türlü kuş bulunur ve kuşlarla ilgili olmayanları dahi buralara seyre çekerlerdi. Bu kadar ünlü olmasalar da İstanbul'un başka semt ve mekânlarında da kuşlar sergilenir, horoz dövüşü tertiplenirdi. Bu semtlerin başında, Yenibahçe çayırlıkları gelirdi. Şimdi buraları, Aksaray-Topkapı arasında Vatan Caddesi'nin geçtiği

güzergâhtır. Ayrıca, İstanbul'un ilk tiyatro gösterileri, Direklerarası'ndan önce Yenibahçe çayırlıklarında kurulan mekânlarda yapılırdı.

Başka bir kuş sergileme mekânı, Fatih Camisi'nin avlusuydu. Buradaki kuş pazarları da semt halkının ve kuş severlerin büyük ilgisini çekerdi. O günlerde İstanbul kuşları içinde "flürye"ler pek revaçtaydı. Rumca "floros" sözcüğünden gelen bu kuşlar, kirli yeşil renkte ve ortalama 15 santim boyundaydı, dişileri de 4-6 yumurta yapardı.

Saka kuşları ise adeta İstanbul'la özdeşleşmişlerdir. Kafeslerde beslenen bu kuşların içme suları, kafesin kıyısındaki bir tümseğe bağlanır, minik kuş susadığında da insiyaki olarak bu kabın ipini çeker ve onu tümseğin hizasına çıkarır, sonra da suyunu içerdi. Bu maharetinden dolayı kuşa, "saka" ismi verilmiştir. Bildiğimiz, su taşıyan sakalar! Ne güzel bir benzerlik, tam İstanbul'a layık...

Kuşçuların en çok heyecan duydukları anlar, kuşları yakalamak için pusulara yattıkları zamanlardı. Bu meraklılar, kuşların göç yollarını, nerelerde kümelendiklerini çok iyi takip ederlerdi. Balkanlardan ve Ukrayna'dan gelen kuş sürüleri İstanbul semalarından geçerek şehrin değişik mekânlarında bir süre barınırlar, sonra yine göklere kanat açarlardı.

Kuş avcıları 1950'lere dek "ökse otu" yöntemiyle kuş yakalarlardı. Bu bir çalı bitkisidir. Kahverengi ve yeşil renkli türleri görülür. Yeşil ökse, İstanbullu Rumlar tarafından Sakız adasından deniz yoluyla Eminönü'ndeki Liman İskelesi'ne getiriliyordu.

Avcılar ökse otunu şöyle kullanırdı: Önce otun tohumları kaynatılıp yapışkan bir madde elde edilir, sonra da kuru kızılcık çubuklarına bu yapışkan madde sürülürdü. Bu işlemlerden sonra çubuk, "dikse" denilen yapraklı bir çalıya monte edilirdi. Çığırtkan kuşlar kafesler içinde bunun çevresine konur ve çıkarttıkları güzel seslerle diğer kuşların "dikse" yanında toplanmasına neden olurlardı. Zamklı diksenin üzerine baş aşağıya yapışıp kalan kuşlar, daha sonra avcılar tarafından toplanırdı. Eğer bu çubuklar kururlarsa şekerli suyla veya rakı ile ıslatılırlardı.

Kuş avcılarının yeğledikleri diğer bir yakalama yöntemi "dokuz kazık" idi. Bunun formu şöyleydi: Dokuz adet kazığa dikdörtgen bir ağ gerilir ve davet edilen kuşlar bu ağa yapışırlardı. Bu dokuz kazıklı ağın üç kazıklı olanlarına ise "muska ağ" derlerdi kuşçular.

Yakın yıllara dek eski gelenekler sürdürülerek yakalanan, beslenen, öttürülen güzelim İstanbul kuşları da mı eksildi göklerimizden, nedir? Daha 30 yıl öncesine dek 125 tür balığın yaşadığı Marmara Denizi'nde, şimdi bu sayının 10'lara indiği haberlerini duyunca nasıl irkiliyorsak, kuş misafirlerimizin de boğucu hale dönüşen ve kirlenen İstanbul semalarında artık eskisi gibi gözükmüyor olmalarından aynı ölçüde üzüntü duyuyoruz bugün.

LAZ EMİN BABA'DAN FENER'E DOĞRU...

Edirnekapısı surlarından Haliç yönüne doğru hafif meyille inen ana yolun kıyısında ve Eğrikapı'nın dış tarafında, Tekfur Sarayı'nın karşısında, haziresiyle birlikte vişne renkli ahşap bir yapı göze çarpar. Emin Baba Tekkesi derler buna.

Eğrikapı dışı (Eyüp) - Emin Baba dergâhı

1757'de, Sultan III. Osman döneminde Derviş İbrahim Efendi Namazgâhı olarak kurulmuş olan bu yer, sonradan bir dergâha dönüşmüştü. Bahçede, büyük birer taş blok gibi iki mezar taşı, yani şahide durur. Bu kitabeli bloklardan biri, dergâhta şeyh olan Mehmet Efendi'ye aittir. Dergâhın sağında, eski yıllarda "Mısır tarlası" denilen bir mezarlık vardı. 1974 yılında burada "çevre yolu" (!) açılınca o hazireden de dergâhta duran ikinci kitabeli büyük blok taş çıkarıldı. Dergâha adı verilen Emin Baba'nın kabri ise, yapının sağ tarafında yer alıyor.

Tarihi dergâhın şimdi görülen yapısı, Aksaray Meydanı'nda (!) 1871 tarihinde, iki minareli ve eklektik üslupta bir cami yaptıran Pertevniyal Valide Sultan tarafından inşa ettirilmişti.

Sonraları bakımsız hale dönüşüp unutulan ve kullanım dışı kalan dergâh, giderek metruk bir hale geldi. Bu kez de çevre sakinlerinin "ahırı" oldu!.. Günümüzdeki bakımlı halini ise "Eyüp ilçesi eserlerinin restorasyonu" projesi kapsamında ele alınıp onarılmasından sonra kazanmış bu tarihi dergâh. Bu mekânın Sultan Aziz'le ilgili çok önemli bir anısı vardır:

Sultan Abdülaziz, Osmanlı Devleti'nin 32. padişahı olarak tahta oturduğu ilk yıl bir Avrupa gezisine çıkmıştı. Bu bir Osmanlı sultanının düzenlediği ilk ve son resmi gezi oldu aynı zamanda. Abdülaziz'in bu Avrupa turu beklenenden daha uzun sürüp Pertevniyal Sultan oğlundan epeyce bir süre mektuplar alamayınca, içini bir korku ve kuşku kapladı, büyük kederlere büründü ve günlerce gözyaşı döküp sızlandı. Koskoca Osmanlı Devleti'nin sultanından haber gelmiyordu saraya. Yoksa başına bir şeyler mi gelmişti, o yabancı diyarlarda?

Böyle üzüntülerle dolu bir gece, uykusundan korkulu bir rüya ile ter içinde uyanan Valide Sultan'ın endişesi, haliyle daha da arttı. Zavallı valide, bir daha asla oğlunu göremeyeceği vehmine kapıldı ve rüyasını bu şekilde yorumladı. Birkaç gün daha bu şekilde geçince validenin korkuları iyice büyüdü, artık gözüne uyku girmemeye başladı. İçi içine sığmıyordu ve dayanacak takati kalmamıştı. Bir çözüm bulunmalıydı ama. Ortada Osmanlı sultanı vardı, söz konusu olan kişi koca ülkenin padişahıydı, kendisinin de sevgili oğlu!

Artık daha fazla bu duruma katlanamayan Pertevniyal derdini gidip saraylı Tiryal Hanım'a açtı, çaresizlikten kıvrana kıvrana. Bu konularda deneyimli olan Tiryal Hanım valideye, Edirnekapısı dışındaki ıssız çayırın ortasında, mezarlık kıyısında duran bu dergâhın şeyhi Laz Emin Baba'ya başvurmasını önerdi hemen. Gelecekten haberler veren Emin Baba'dan başka hiç kimse Abdülaziz'in nerede olduğunu, ne zaman ülkesine döneceğini bilemezdi ona göre.

Valide, Tiryal'e güveniyordu, zaten başka çaresi de yoktu. Hemen yola koyuldu maiyeti ile birlikte ve o zamanlar küçük bir kulübe şeklinde olan dergâha ulaştı. Emin Baba, kendinden geçmiş ve yapayalnız şekilde basit odasında düşler âlemine dalmış, oturuyordu. Odada, eski iki hasır iskemle, bir cezve, bir adet fırın ve birkaç öte beriden başka hiçbir şey yoktu. Şanı şöhreti almış yürümüş Emin Baba, bu kadar basit bir kulübede, bu yokluk içinde mi yaşıyor diye iç geçirdi Valide Sultan ve tabii ki çok şaşırdı. Sonra derin bir saygıyla ona yaklaştı ve derdini anlattı. "Oğlum ne vakit dönecek, ne olur söyle," diye yandı yakıldı.

Şeyh, karşısındaki sanki Osmanlı sultanının anası değil de, sıradan biriymiş gibi, istifini bozmadan, çok "emin" şekilde Pertevniyal'i yanıtladı ve ona, sultan şu tarihte, şu saatte İstanbul'a dönecek dedi. Valide bu bilgiyle rahatlamış şekilde, babaya şükranlarını sunarak sarayına geri döndü.

Emin Baba'nın söylediği gün geldi çattı. İnanılmaz bir şey gerçekleşti ve tam aynı saatte Abdülaziz İstanbul'a vardı. Pertevniyal derhal, Hassa Hazine Nazırı Ferit Paşa'yı çağırttı ve ona Emin Baba için yeni

bir yer yapılıp içinin gerekli eşyalarla donatılmasını buyurdu. Ferit Paşa'nın nezaretinde kulübe yapısı yenilenirken, Emin Baba'nın paşadan bir iki ufak isteği oldu.

Öncelikle kendine inananlardan biri olan ve yandaki mezarlıkta gömülü Salih Paşa'nın kabrine yeni bir mezar taşı yapılmasını arzu etti. Sonra da yenilenen kulübenin bir dergâha dönüştürülmesini istediğini belirtti. Durumu Pertevniyal Sultan'a ileten Ferit Paşa, aldığı emri derhal yerine getirdi ve babanın kulübesi baştan başa onarılıp genişletildi. İşte, günümüzdeki Emin Baba'nın dergâhı, Valide Pertevniyal'in yaptırdığı dergâhtır.

Kara surlarının karşısındaki bu mekânı terk edip Tekfur Sarayı'na doğru kale dışından, yani Eyüp sınırlarından Haliç'e doğru inildiğinde, eski görkemli Bizans sarayında ve surlarda bazı yenileme çalışmalarının yapıldığı gözlenir. İstanbul'un hemen her yerinde olduğu gibi, bu güzergâhlarda da bir başka ilginç ve heyecan yüklü anıyla, öyküyle karşılaşılır.

Tekfur'un önündeki Eğrikapı burcu

Fakat bu noktada, ayrıntılı bir gözlem yapıldığında, birtakım can sıkan görüntülerle de karşılaşılıyor. Örneğin, Bizans surlarında yapılan yenileme çalışmaları! "Yenileme" dedim ya, gerçekten de böyle! "Onarım" değil yani! Çünkü onarım böyle olmaz... Yeni taşlarla, yeni tuğlalarla, yeni Bizans suru yapılmaz! Eskisi aynen korunur, yıkılmaması için önlemler alınır, ötesi berisi temizlenir, taşların aralarından fışkıran otlar ayıklanır, çevresi düzenlenir ve surlar eski formlarıyla aynen bırakılır. Budur onarım!.. Yenisini yapacaksan da "eskisi gibi" yapmak zorundasın. Bu görüntüler hiç hoş durmuyor ve insanın morali bozuluyor doğrusu. İstanbul'un, "emin ellerde" olmadığına iyice inanmaya başladım artık.

Tekfur Sarayı diye bilinen, ama aslında Blakernai Sarayı'nın bir bölümü olan bu Bizans yapısının batısındaki yuvarlak kule ve önündeki bakir yeşil doku çok güzel bir seyir manzarası sunuyor ve tarihi surlar tam 90 derece kırılıyor bu noktada. Bu nedenle hemen alt taraftaki sur kapısına "Eğri Kapı" dendiği söylenir, ama işin daha doğrusu, fetihten sonra Fatih Mehmet'in bu bölgeye Eğrilileri yerleştirmiş olmasıdır.

Beşinci yüzyılda yaşayan II. Teodosius'un yaptırdığı surlar buradan sonra bitiyor ve İmparator Manuel Komnenos'un inşa ettirdiği bölüm başlıyor. Haliç yakınında ise bunlar da sona ererken, bu kez Le-

on'un ve 7. yüzyıl imparatoru Heraklios'un surları görülüyor. İşte bu köşe noktada kara surları biter ve doğuya doğru kıyı boyunca ilerleyen Haliç surları başlar. Bu bölge, Ayvansaray'dır. Bu tarihi semtin özellikle kara ve Haliç surlarının birleşme noktasındaki kısımları, yani Toklu Dede Mahallesi, derme çatma gibi dursa da belki İstanbul'un "en güzel eski doku içeren" sokak ve konutları ile dopdoludur. Konutlarla surlar iç içe geçmişler, bazı sokaklarda ise, "dayanmışlar" birbirlerine. Karakteristik ahşap evlerle dolu Kafesçi Yumni Sokağı, bu mahalledeki en güzel sokaklardan biri. Ayvansaray surlarının hemen iç kısmındaki Aya Tekla Kilisesi'nden dönüştürülen Toklu Dede Camisi, erken 20. yüzyıla dek burada varlığını koruyordu. Nasıl olduysa bu çok değerli eser de ortadan kaldırıldı. Toklu Dede'nin kabri ise surun bitişiğindeki sahabe kabirleri içinde görülebiliyor. Eyüp gezisinde buraları görmüştük. Çünkü, surların dış kısmı Eyüp'e aittir, ama yine de Ayvansaray olarak tanımlanır.

Surların iç kısmından doğudaki Balat sınırlarına, sırtlara doğru da Eğrikapı'ya tırmanan arazi, ta 5. yüzyıldan itibaren "Blakernai Sarayı" yapılarıyla kaplıydı. Tekfur Sarayı, o muhteşem sarayın, sadece bir bölümüdür. Bu sarayın bir de "Blakernon" isimli kilisesi vardı. Bu ise Ayvansaray kıyılarında ve yine bir Bizans kilisesinden 16. yüzyıl başlarında camiye dönüştürülen Hazreti Cabir Camisi'nin yakınındadır. Ama şimdiki görünümüne 19. yüzyılda kavuşmuştur. Eski günlerden kalan bazı Bizans sütun başlıkları, kilise avlusunda tarihin tanıkları olarak dururlar.

Sırtlardaki Avcı Bey Mahallesi, Müslüman İstanbul'un en eski mahallelerinden biridir. Bizans devrinde buraya "Kinegion" derlerdi ve burada vahşi hayvanların beslenip bakıldığı bir yer vardı. Avcı Bey Mahallesi'ndeki 18. yüzyılın Adilşah Sultan Camisi'ni, bunun arkasındaki eski Kasturyad Sinagogu kalıntısının bulunduğu Beşir Gazi Sokağı'nı, Ulubatlı Hasan Sokağı'nı kesinlikle gelip görmeli İstanbulsever gezginler. Hani denir ya, şu şehrin keşmekeşinden, şuursuz kalabalığından bunaldık diye... İşte sükûnet, işte sessizlik, işte tarih!.. Buyurun işte!.. Bu sokaklarda hâlâ o çok eski günlerin havası var, ama bir de şu yer yer göze çarpan asfalt yol kaplamaları olmasa... Semtin aşağılarında, Anemas Zindanları ve 1585 yılı Mimar Sinan eseri olan İvaz Efendi Camisi'nin çok yakınında Hançerli Sultan ismiyle tanınan hamam ve yeni onarılan Emir Buhari Tekkesi ve haziresi görülüyor.

Blakernon Kilisesi'nde sütun başlıkları

Hançerli Sultan hamamının kitabeli girişi

Sonra Eğrikapı Maksemi Sokağı ile Yatağan Hamamı Sokağı'nın kesiştiği yerdeki, 16. yüzyılda Yatağan Dede'nin yaptırdığı eski Yatağan Çeşmesi'ni, Arabacılar Hamamı çevresindeki otantik sokak ve konut dokularını dolaşıp seyrederek biraz daha doğuya doğru tırmanılırsa, Balat yamaçlarına ve tepelerine varılmış olur.

Balat sırtlarına denk düşen Molla Aşki Mahallesi'ndeki sokaklarda dolaşmanın verdiği haz, özellikle buraya adını veren Molla Aşki Camisi'nin yanındaki arsadan seyredilen büyüleyici güzellikteki İstanbul manzarası ile bütünleşince, bu dünya başkentinin heyecan verici geçmişiyle, ne denli görkemli bir şehir olduğunu damarlarına dek hissedebiliyor insan. Bu semtleri dolaşmadan, eskimiş tek katlı basit evlerin sıralandığı dar ve kıvrımlı sokakları görmeden, kıyısında eski bir sıbyan mektebinin duvar kalıntılarının durduğu tozlu ve küçük bir arsada top kovalayan minikleri alkışlamadan, Taşçı Hüseyin Sokağı'ndaki ahşap konutlar önünde dakikalar geçirmeden, kapı önlerinde ve bahçe duvarlarının diplerinde oturup vakit geçiren sokak sakinleriyle selamlaşmadan, ahşap konutunun ön penceresine çamaşır asan küçük kıza "Aferin sana!" demeden, naif evlerin gölgeli bahçelerinde yiyecek arayan kedilere küçük bir simit parçası atmadan, Demirci Kapısı Sokağı'ndaki ahşap evlerin "kapı özelliklerini" incelemeden, çeşme başında şakalaşan çocuklara katılmadan, muhteşem Haliç panoramalı Paşa Hamamı Caddesi'nin kaldırımlarını eskitmeden, denizden bunca uzak ve yüksek bir noktada aniden kaldırımın kıyısında karşınıza çıkıveren "yola park etmiş bir sürat motoru"nun burada ne aradığını zihninizde gülümseyerek sorgulamadan, Balat merkezine doğru yuvarlana yuvarlana inen yokuşları çiğnemeden, acaba İstanbul'u tanıyorum denilebilir mi? Bu bölge, İstanbul kültürü ve tarihi adına yapılacak gezilerde, asla ıska geçilemeyecek güzergâhlardır. Şiddetle öneriyorum... Bir görenin, "Ah, neden daha önce gelip görmedim buraları," diyeceğine adım kadar emin olarak hem de!..

Emin Buhari Tekkesi

Macarlar Yokuşu'ndan Balat'a doğru inişe geçilince, zemini taş kaplı ve daracık Çavuş Hamamı Sokağı'na sapılıyor. Asırlar öncesinden yadigâr bir sokak burası. Ha 19. yüzyıl ha 21. yüzyıl!.. Hiç fark etmiyor. Doku, neredeyse aynı doku. Keşke İstanbul yarımadasının tamamını bu biçimde koruyabilmiş olsaydık...

Çavuş Hamamı Sokağı, adını Balat içindeki eski Çavuş Hamamı'ndan almış. Zaten doğruca oraya iniyor. Fatih veya oğlu Beyazıt devrinden kalmış olduğu sanılıyor ve kentimizin en eski hamamı kabul ediliyor. Üstelik görevini de hâlâ sürdürüyor. Balat-Ayvansaray hattının arasındaki sırtlarda Bizans zamanından kalan epeyce kilisenin Osmanlılar tarafından camiye dönüştürüldüğü bilinir. Bunların içinde, Vaftizci Yahya adına yaptırılan manastırın kilisesi olan İoannis Prodromos, şimdi de yerinde duran Kefeli Camisi'dir. Moldavyalıların ünlü "Boğdan Sarayı" ise, bunun yüz metre kadar kuzeyinde yer alır, ama pek bir şey kalmamıştır geriye.

Ayvansaray sırtlarından Balat'a bağlanan "Çavuş Hamamı Sokağı" ve geride "Ferruh Kethüda Camisi"nin minaresi

Balat, günümüzde kentin hemen her yerinde görülen tüm kötü yapılaşmaya karşın, büyük ölçüde dokusunu korumaya gayret eden Yahudi yerleşim bölgesiydi. Vaktiyle epeyce sinagog bulunan Balat'ta şimdi bunlardan bir iki tane kalmış. Lavanta Sokağı'ndaki Yanbolu ve çarşı içindeki Ahrida sinagoglarıdır bunlar. Düriye Sokağı, Mahkeme Altı Sokağı, Balat'ın en renkli yerlerinden... Mahkeme altı sokağının adı, hemen ilerideki Ferruh Kethüda Camisi'nden geliyor. Çünkü, Mimar Sinan'ın 16. yüzyılda yaptığı caminin avlusunda "İstanbul Mahkemesi" vardı. Diğer önemli İstanbul mahkemeleri ise Davutpaşa Camisi avlusunda, Eminönü'ndeki Rüstem Paşa Camisi'nin arkasında ve yine Eminönü sahilindeki Ahi Çelebi Camisi'nin yanındaydı. Ayrıca bir mahkeme yapısı da Üsküdar Meydanı yakınlarındaki Gülfem Hatun Mahallesi'nde, şimdi de görülebilen kârgir yapının içinde yer alıyordu.

Balat Mahkemesi, Osmanlı İstanbul'unun hemen her döneminde yüksek saygınlığı ve otoritesi olan bir adalet mekânıydı. Balat Mahkemesi'nin yoğunluğu, özellikle 17. yüzyılda diğer mahkemelerden oldukça fazlaydı. Adının bazı suiistimallere karıştığı da olurdu. Balat Mahkemesi'nde 1679'da böyle bir olayın yaşandığı kaydedilmiştir. Tabii bu yolsuzluk ortaya çıkınca mahkeme hemen kapatılmış ve sorumlularına da çok ağır cezalar verilmişti. Balat Mahkemesi'ne İstanbul

kadısı bakardı. Fakat duruşmalara kendisi gelmez ve çoğu kez naibini gönderirdi. Naiplerin karıştıkları birtakım istenmeyen olaylardan sonra kadıların naiplerini seçerken azami dikkat göstermeleri istenmişti saray tarafından.

Ayvansaray'da Yorgancı Sokağı

Balat'ın içlerindeki ve Kesmekaya Caddesi çevresindeki bazı sokaklar, Ayvansaray-Balat-Fener gibi tarihi semtler dizisinin çekici güzergâhları olarak göz dolduruyorlar. Kesmekaya Caddesi'ndeki 19. yüzyılın geç dönemlerinden kalan Rom-Ortodoks Taksiyarhis Kilisesi, çevresindeki eski Rum evleri, Sebze Bostanı Sokağı'nda rengârenk boyalı küçük kârgir konutlar, Fatih dönemi divan çavuşlarından Hızır Ağa'nın yaptırdığı ve 1854 Balat yangınında mektebi ile birlikte yanan Hızır Çavuş Camisi çevresi ve yanındaki Merdivenli Yokuş Sokağı, tarihi yarımadanın en otantik bölgelerinden birini oluşturuyorlar. Hele Merdivenli Yokuş Sokağı'nının bir köşesinde durup birbirine benzer ve çok hoş pastel renklere boyanmış kârgir yapıları seyretmeye gerçekten doyum olmuyor. Hayli dik bir rampa şeklinde ve iki yanındaki basamaklı kaldırımlarıyla sırtlara tırmanan bu güzel sokağın zemini de taş döşeli. İstanbul yarımadasının her yanı böyle sokaklarla dolu olsa, değil "2010-Avrupa Kültür Başkenti Komisyonu" yetkililerinin isteklerine yanıt vermek, onlara el bile öptürürüz vallahi.

Bu sokağın kıyısında, İstanbul tarihinin gelmiş geçmiş "en ünlü içicisi"nin adını taşıyan "Bekri Mustafa Sokağı" da görülmeye değer. Sahil yoluna doğru, Balat Kapısı sokağının açıldığı tarihi Balat Çarşısı, yakın zamanlarda onarıldı ve kısmen eski görünümüne kavuşturuldu. Buralarda dolaşmak gerçekten de çok hoş, tarihin içine çekiliyorsunuz adeta. İşte, burnumuzun dibinde bir "tarih köşesi" daha; Tahta Minare camisi ve hamamı. 1458'de, inşa edilmiş Hızır Çavuş tarafından. Her işe yetişen biri olduğu için bu lakap verilmişti kendisine. Fatih Mehmet'in gençliğindeki hocası Akşemsettin'in de yakın dostlarındandı. Bunu düşünmek bile yüreklerde heyecan fırtınaları estirmeye yetiyor de artıyor bile. Hamamına daha çok Yahudi gençler gidermiş vaktiyle. Pek hayli eski cami ise, orijinal formunu koruyamamış, yangının hiç eksik olmadığı Balat'ta. 1865 yılında Kantarizade Halil Ağa ihya ederek yeniden ayağa kaldırmış eseri.

Caminin karşısında, dışı yeşil çinilerle kaplı, üstünde konik bir ahşap çatı bulunan müstakil küçük bir yapıda, bir türbe göze çarpıyor. Sahabelerden Hazret-i Hüseyin Sadık Abdüsselam'a ait bu. Az önce sözünü ettiğim Hızır Çavuş, Akşemsettin ile birlikte fetihten sonra bazı sahabe kabirlerini de ortaya çıkartan kişilerden biriydi ve Sadık Abdüsselam'ın mezarını da o bulmuştu.

Bakın, bu Sadık Hazretleri'nin öyküsü çok ilginçtir: Sadık Abdüsselam 10 yaşında Müslüman olmuş bir Arap idi. Kardeşi Şeybetül ve Muaviye komutasındaki Arap orduları ile İstanbul•önlerine gelmiş ve kenti kuşatmışlardı ta 8. yüzyılda. Ordunun su ihtiyacını Abdüsselam karşılardı o zamanlar. Başarılı olamayan kuşatmadan sonra, nasıl yaptıysa, bir merkep buldu ve Bizans başkentinde sakalık yapmaya başladı. Konstantinopolis'e o günlerde başka sahabeler de çeşitli yollardan girerek bazı faaliyetlerde bulunuyorlardı. Gerçekten de Bizans başkenti, her milletten insanın yaşadığı kozmopolit bir kentti. Hatta 14. yüzyıl sonlarında Tahtakale civarında, içinde camisi, mektebi bulunan bir Müslüman mahallesi bile vardı.

Dönelim o ilginç öyküye yine. Bu Abdüsselam Efendi, birtakım arkadaşlarıyla Konstantinopolis'te dolaşırken, bazı Hıristiyanlar aslında onun başka amaçlar peşinde olduğunu, dostlarıyla bir olup buralarda Müslümanlığı yaymaya çalıştıklarını iddia ederek, onları tutuklatırlar. Devrin imparatoru Arapların idam edilmelerini emreder ve emir derhal yerine getirilir. Sonra da bu Müslümanları bir yerlere gömerler. Hızır Ağa da fetih sonrasında hoca Akşemsettin ile birlikte Abdüsselam'ın kabrini bulur ve ona bir türbe yaptırır. O türbe, burası işte!

19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde, otantik ve karakteristik bir tarihi dokuya sahip olan Balat'ın fiziki yapısında, geleneksel izlerin varlığını korumasına karşın, çarpık yerleşim ve derme çatma atölyelerin atıklarından, lağımlardan dolayı inanılmaz bir kirlenme başlamıştı. Yakın yıllara dek, Haliç sularının ve çevresindeki semtlerin ne denli pislendiğini, dağınık ve derbeder görünümlü semtin bu halinin İstanbullular tarafından üzüntüyle takip edildiğini biliriz. Gerçekten de, 18. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş ve erken 19. yüzyıldan sonra ise, küçük ve kontrolsüz sanayi işletmeleriyle birlikte süratle kirlenmeye başlayan Balat çevresi, özellikle aynı yüzyılın sonlarında ve II. Abdülhamit döneminde resmen kokuşmaya meyletmişti.

Bölge hanelerinin ve işyerlerinin birikmiş lağım atıkları genişçe bir arazide toplanıyor ve buradaıı da "müteaffin", yani "pis kokan" bir dereye aktarılarak Haliç'ten denize boşaltılıyordu. Balat'ta o günlerde yoğun olarak Musevi cemaati ikamet ediyordu. Bu pislik feci biçimde rahatsız etmeye başlayınca, cemaatin hahambaşı, "Divan-ı Hüma-

yun"a giderek, devlet yetkililerine durumu izah etmiş ve acil bir çözüm bulunması konusunda onlardan yardım dilemişti. Osmanlı yönetimi, hahambaşının arzusuna ve Balat'ın içler acısı durumuna duyarsız kalmadı ve tersane işçilerini yardıma çağırarak bu lağım sorununa bir çözüm bulma yoluna gitti.

Tersanelerde o zamanlar pek çok esir çalıştırılırdı ve bunlar kaçmasın diye ayaklarına "bukağı" bağlanırdı. Bukağı, bazı kölelerin ayaklarına yahut kollarına takılan ve kaçmalarını önleyen bir tür kilitli halkaydı. Hatta "Bukağı Dede" isimli bir "evvelûn" şehidinin mezarı Şehzadebaşı'nda görülebilmektedir.

19. yüzyıl sonlarında da tersanelerde bu tür işçiler çalıştırılıyordu. Balat'ın lağım sorununu gidermek için bukağılı tersane işçileri buraya gönderildiler ve zavallı adamlar bellerine kadar bu iğrenç lağımların içine girip var güçleriyle çalışmaya koyuldular. Ama ne yapılırsa yapılsın, Balat ve çevresi lağımlardan ve pis atıklardan bir türlü kurtulamıyor, onca insanın emekleri cılız bir çalışma olarak kalıp kökten bir çözüme yetmiyordu. Fabrika benzeri uyduruk imalathaneler, barakamsı depolar, çamurlu sokakların arasında sıkışıp kalmış tekne imalathaneleri, ziftleme atölyeleri, salaş kayıkhaneler, Balat'ın yıllardır alışılmış manzaralarını oluşturmaktaydı.

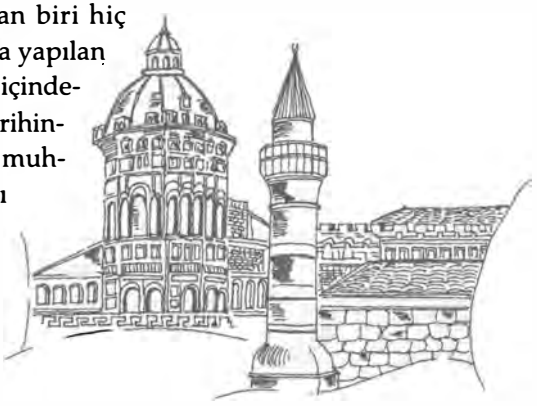
Sonunda başka bir yol denenmesine karar verildi 1890'larda ve Balat kıyıları doldurulmaya başlandı. Lağım deresinin bazı bölümlerinin üzeri de örtülerek pislik gizlendi. Bir nebze de olsa bu yöntemle Balat ve çevresi lağımdan, pislikten arındırılmış oldu. Şimdilerde Balat artık çok güzel, çarşısı çok renkli, sokakları ise tarih kokuyor...

İstanbul yarımadasının Haliç'e bakan kuzey bölümlerinin efsanevi semtleri olan ve "üçü bir yerde" diye adlandırdığım, batıdan doğuya "Ayvansaray-Balat-Fener", değişen yıllara direnerek ve tarihi görüntülerini yitirmemeye çalışarak, varlıklarını sürdürüyorlar gayretle. Keşke tarihi yarımadanın, "beton bina-taşıt-asfalt" üçlemesine çoktan yenik düşen ve 40-50 yıllık bir süreç içinde 2600 yıllık başkenti tanınmayacak kılıklara sokan zihniyetlerin eseri diğer semtlerinde de bu gayreti görebilsek!..

Haliç'in güney kıyılarını, İstanbul yarımadasının ise kuzey kıyılarını oluşturan bu "üçü bir yerde"nin son durağı olan Fener, İstanbul'un en ilginç ve tarihin alabildiğince solunabildiği mekânlarından biri günümüzde. 2010 Avrupa Kültür Başkenti projesi kapsamında ve Fener-Balat evlerinin restorasyon çalışmaları sonucunda ortaya çıkan güzel manzara insanı bayağı umutlandırıyor bu sokaklarda gezinirken. Tarihi kârgir yapıların ilk etapta 121 tanesi ele alınmış ve ayağa kaldırılmış. Fener semti, bu eski Rum evleriyle bir açık hava

müzesi gibi. Birbirinden güzel, yüksek ölçekte estetik değerler taşıyan ve karakteristik bir portre çizen Rum kârgir konutlarının çoğu iki katlı ve şahnişli olarak yapılmış. Sokaklar derli toplu ve zeminlerin pek çoğu parke renkli taş döşeli. Asfalt, yok denecek kadar az bu sokaklarda.

Fener'in en ünlü yapılarından biri hiç şüphesiz ki, 18. yüzyıl sonlarında yapılan Fener Rum Lisesi ve Patrikhane içindeki Aya Yorgi Kilisesi'dir. 1881 tarihinde Mimar Dimadis'in inşa ettiği muhteşem görünümlü bu "kırmızı tuğlalı lise", fetihten önce bile aynı yerde, din adamı yetiştiren bir eğitim kurumu olarak hizmet verirdi. Bu etkileyici binanın ve İstanbul'da küçük bir benzerinin öyküsüne kısaca bir göz atalım dilerseniz:

Fener Rum Lisesi ve Mesnevihane Camisi

Kırmızıya çalan rengiyle, bulunduğu kartal yuvası konumuyla ve masal kitaplarından çıkmışçasına etrafındaki alçak binalar arasında sivrilmiş şatovari ilginç yapı karakteriyle İstanbul'un en dikkat çekici eski eserlerinden olan Fener Rum Lisesi, Konstantinopolis'i Osmanlıların fethinden önce de aynı yerde faaliyetlerini sürdüren bir papaz okuluydu söylediğim gibi. O zamanlar Rum Patrikhanesi'nin koruyuculuğunda ve yönetiminde, Patriklik Akademisi adıyla çalışırdı bu okul. O günlerin İstanbul'undaki Patrikhane ise Ayasofya idi.

Fatih Mehmet'in İstanbul'u aldıktan sonra Rum cemaatinin yönetimi için patrikliğe atadığı Gennadios, 1454 yılında bu okulun statüsünü değiştirmiş ve adını da "Fener Rum Okulu"na dönüştürmüştü. Okulun müdürlüğünü ise aynı zamanda patriğin de hocası olan Mateos Kamariotis yürütmekteydi.

Yüzyıllar boyunca aynı mekânda eğitim veren bu son derece ilginç kurum, 19. yüzyıl içinde bir dönem şimdiki Kuruçeşme-Arnavutköyü arasında yer alan Aleksandros Mavrokordatos'un muhteşem konağında "Yazlık Rum okulu" olarak hizmet verdi. 1803 yılında ve Sultan III. Selim devrindeki bu değişimden kısa bir süre sonra, okul yeniden Fener'e taşındı. 1851'den sonra ise Hacı Havannon'un konağına geçerek 1877 yılına dek hizmet verdi. 19. yüzyılda İstanbul'daki pek çok okulun başına gelen "yer değiştirme sorunu", bu okulun da yakasını bir türlü bırakmadı ve bu kez de 1877'den 1882 yılına dek İzmit metropoliti Dionisos'un konağında faaliyetlerini sürdürdü. Ve bunun aka-

binde, şimdiki formuyla 1881 yılında tamamlanan Fener'deki bu kırmızı renkli muhteşem binaya geçildi. Günümüzde bir hayli az sayıdaki öğrencisiyle Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak hizmetini sürdüren ve kızıl renkli "Marsilya tuğlaları"yla inşa edilen eşsiz bina, İstanbul'un şimdi de en karakteristik eserlerinden biridir.

Aslında bu olağanüstü yapının "eşsiz" olduğunu söylemek bilmem ne denli doğru olur. Zira aynı mimarın, bu yapıya çok benzeyen ve adeta onun bir kopyası gibi duran, ancak daha küçük boyutlarda inşa edilen bir mektep binası daha bulunur İstanbul'da!

Mimar Dimadis'in Fener sırtlarındaki "bir rüya görüntüsü"nü andıran bu lise binasının minik bir kopyası, Yeniköy içlerinde boş bir arsada terk edilmiş ve metruk haliyle durur günümüzde.

Azize Eufemia tabutu.

Fener'in diğer önemli eseri ve 1601'den beri aynı mekânda Patrikhane kilisesi olarak kullanılan Aya Yorgi Kilisesi ise günümüzde Rum-Ortodoks Patrikhanesi Külliyesi içinde ziyaretçilere açıktır. Kilisedeki en değerli eşyalardan biri hiç kuşkusuz ki, 4. yüzyılda paganist Romalılar tarafından Hıristiyanlığı seçtiği için öldürülen ve sonradan "azize" ilan edilen "Eufemia"ya ait olağanüstü güzel madeni tabuttur. Bunun her iki yanında, Azize Omonia ve Azize Teofano'ya ait diğer tabutlar görülmektedir.

Fener gezisinde karşılaşılan bir başka eski ve ilginç yapı grubu, Dimitri Kantimir'in saray kompleksidir. Bu şahıs, Eflak voyvodalığında yöneticilik yapmış son derece kültürlü bir Fener asilzadesiydi. Aslen bir Romen beyi olan Kantimir, Sultan III. Ahmet zamanında ve Lale Devri'nden önce, 1710'larda yürüttüğü bu görevi sırasında, bir ara Rusya yanlısı görüldü ve Osmanlı yönetimince azledildi.

Dimitri Kantimir, çok renkli kişiliğinin yanı sıra, son derece yetenekli bir Türk müziği ve tarihi üstadıydı. Bestelediği pek çok saz eseri vardır. On dil bilen bu kültür ve siyaset adamının şatoyu andıran değişik birimlerden oluşan perişan konutu, yakın yıllarda kapsamlı bir onarımdan geçirildi.

Kantimir Sarayı'nın girişine merdivenlerle ulaşılıyor ve üzerinde Haç figürü bulunan demir bir kapıyla karşılaşılıyor önce. Kantimir'in kârgir konutu, Kudüs patrikliğinin taş mektebine bitişik olarak inşa edilmiş. Bu binayı, yüksek kemerli bir revak bölümü ayakta tutuyor. Taş mektebin bitişiğindeki büyük ahşap yapı ise rahip misafirhanesi olarak kullanılıyordu eskiden. Diğer yanda bu külliyenin imareti, yani aşevi var. Kantimir konutuna bitişik Kudüs Patriklik Mektebi de Ba-

lat yönünde ve buraya çok yakın. Yüksek duvarlarla çevrili bir bahçe içinde duran ve eski adı "Kudüs-i Şerif" olan Kudüslü Ortodokslara ait bir başka kuruma bağlıydı bu mektep. Tarihi Kudüs kilisesinin avlu duvarları, Yıldırım Caddesi üzerinde duruyor. Bu yapıların az doğusu Fener Patrikhane Külliyesi'ne ve Fener Vapur İskelesi'ne açılır.

Dimitri Kantimir'in sarayı

Eğer başarılı bir onarım sonrası İstanbul kültürüne kazandırılırsa, Kantimir'in 18. yüzyıldan kalan sarayını çok kişi görüp gezecek demektir. İstanbul yeni bir tarihi mirasa daha kavuşacak böylelikle.

Osmanlı idaresi özellikle 18. yüzyıldaki gelişmelerden sonra Eflak-Boğdan gibi eyaletlerin yönetimleri için bu Fenerli beyleri görevlendirirdi. Ama bunların görev sürelerini de en fazla üç yıl, hatta daha da kısa tutardı. Bu nedenle o yıllarda 40 civarında Fener beyinin görev yaptığı sanılır. Fenerliler kültürlü, okumuş, eğitim görerek kendini yetiştirmiş insanlardı ve soyları ta Bizans'a uzananlar vardı. Yaz günlerini Arnavutköy-Tarabya güzergâhındaki yalılarında tatilde geçirirlerdi. 1821 olaylarından sonra bir bir İstanbul'u terk ettiler. Buralarda soylarından pek kimse kalmadı artık.

Fenerli soyluların artık yeğlenmemesiyle birlikte Osmanlı yönetimi başka yöntemlerle bu kadroları çalıştırma girişimine yöneldi. Reşit Paşa'nın bu işte önemli rolleri olmuştu.

Önceki yıllarda yaşanan ve "Rum fetreti" denilen olaylar nedeniyle, artık bu beylere duyulan güven çok sarsıldığı için, bundan böyle dış ilişkiler görevini yürütmek için Rum tercümanların (dragoman) işe alınmaları, II. Mahmut'un emriyle yasak edildi. Bunun üzerine Babıali, bir tercüme bürosu açarak, burada Müslüman tercüman yetiştirilmesi için eğitim çalışmalarına yöneldi.

II. Abdülhamit devrine gelindiğinde ise, dışişleri nezaretinin memurları hep Müslüman'dı. Yalnız tercüme dairesinde Hıristiyan bir memur bulundurulur, bu da Müslüman kâtiplere hocalık vazifesi görürdü. Sarafin böyle bir görevliydi. Bir de Maruni isimli Arap bir tercüman görev çalışırdı bu dairede.

1858 yılında ölen ve türbesi Beyazıt Camisi'nin avlusunda bulunan Sadrazam Büyük Reşit Paşa, ta II. Mahmut devrinden bu yana geleneksel hale gelen bu durumu, kendi döneminde de Babıali'de yürütmeye çalıştı. Fakat yerine geçen Sadrazam Ali Paşa, birtakım kadrola-

ra yine gayrimüslimleri aldı. Çünkü eğer hariciyeden iyi anlayan bir Müslüman, bu kadrolarda yetişip yüksek mevkilere çıkarsa, Ali Paşa'nın kendi koltuğu sallanabilirdi. Anlaşılıyor ki, kişisel kaprisler ve çıkarlar bazı Osmanlı bürokratlarını böyle önemli işlerde dahi bazen yoldan çıkmaya sevk edebiliyordu.

O yılların Fenerli beyleri "prens" unvanı taşırlardı. Osmanlılar da onlara bu şekilde hitap ederlerdi. Bunların eşlerine ise "Domna" derlerdi. Prensin erkek çocuğu "Beyzade", kız çocuğu ise, "Dominica" diye adlandırılıyordu. Fenerli beylerin çocuklarının çocukları da, eğer erkekse, "Çelebi", kız ise, "Kokonaça" diye tanınırlardı.

Fenerli "prens" Dimitri Kantimir'in onarılmış sarayını ve kârgir Rum evleriyle donanmış yokuş sokakları gezerken, bütün bu isimler gelmez de başka ne gelir insanın aklına.

Haydi bakalım, düşün şimdi yollara! Bütün bu heyecan verici tarihi güzergâhlar sizleri bekliyor!

ÇENGELKÖYÜ'NÜN HATIRALARI

Adı, 19. yüzyılın ünlü kaptanıderyası "Çengeloğlu Tahir Paşa"dan mı, yoksa Fatih devrinde burada "gemi çengelleri"nin yapılmasından mı, ya da Fars dilinde çıyan, yengeç gibi deniz hayvanlarına verilen "çengar"dan mı geldiği hâlâ tartışmalıdır, ama bilinen o ki, bizim ünlü Çengelköyü'müz, kasırlarıyla, korularıyla, yalılarıyla, rasat tepesiyle, balıklarıyla, çınar altı kahvesiyle, mahalle camileriyle, bostanlıklarıyla, çiçek bahçeleriyle ve eski yıllarındaki yoğurtçu esnafıyla, hâlâ Boğaziçi'nin kraliçesi olarak şanını sürdürür Asya kıyılarında.

Eski yıllarda, Anadolukavağı'na giden yolun tepesinde kurulmuş Ceneviz kalesinden adını almış "Yoros nahiyesi"ne bağlı küçük bir köy konumunda olan Çengelköyü ve çevresi, doğal dokusunu ve sakinliğini 1970'lerin başlarına dek nispeten koruyabilmiş, çarpık kentleşme sorunlarına karşı olabildiğince direnç göstermişti. Bu yıllardan sonra İstanbul'un anormal göç alıp iyice şişmesiyle birlikte köyün nüfusu da buna paralel olarak özellikle bostan ve bahçelik yamaçlara doğru kalabalıklaştı. İstanbul'u neredeyse tarihten kopma tehlikesiyle karşı karşıya bırakan toplumsal ve kentsel yapılaşma sorunları, bu şirin köye de taşındı ne yazık ki.

Bunun sonucunda güzelliğinden pek eser kalmamış olsa da tarihindeki izler sokak kuytularında aniden sürpriz yaparak insanların önüne çıkıyor, geçmişindeki o görkemi yine de hissettiriyor Çengelköyü. Buraları dolaşırken, sadece köyün şöhretinin en önemli öğeleri olan çiçeklerini, küçük boylu çıtır hıyarlarını, bal gibi, şişman kirazlarını değil, tarihi boyunca kim bilir ne ilginç tipler, ne yaşanmışlıklar gelip geçmiştir buradan diye düşünmeden de edemez insan? İşte, köyden bir iki şöhretli eski portresi:

Bilir misiniz, fotoğrafçılık mesleği ilk olarak Çengelköyü'nde başlatılmıştı 20. yüzyılın erken dönemlerinde. "Çerkes" lakaplı bir Ermeni bu şirin kıyı semtinde açtığı dükkânında soyunmuştu bu mesleğe. Yetenekli bir fotoğraf ustası olan Çerkes, genellikle Çengelköyü kıyılarını, buradaki şirin kahvehaneleri, balıkçıları, ilginç insan tiplerinin resimlerini çekerdi. 1930'ların başlarına dek bölgenin en tanınmış fotoğraf ustasıydı Çerkes.

Ermeni Çerkes'ten sonra, aynı zamanda Büyük Atatürk'ün de fotoğraf subayı olan Server Bey isimli zat Çengelköyü İskelesi karşısında güzel bir fotoğraf stüdyosu açtı. Aynı yıllarda İstanbul'un diğer köşelerinde, Beyoğlu'nda, Sirkeci'de de yeni stüdyolar kurulmaya başlandı. Çengelköyü'nden başlayarak kente iyiden iyiye yayıldı bu meslek.

Çengelköyü ile Beylerbeyi arasındaki sırtlarda, yaklaşık bu iki köyün ortasına denk düşen bir yerde, 20 metrelik granit bir kütle gibi yükselen bir doruk vardır. İşte, semtin o bakir günlerinde buraya "Çakal Dağı" derlerdi. İlginçtir burası. Bu doğal bloğun granit olması, çevresine doğru herhangi bir uzantısı bulunmayışı, Çakal Dağı'nın sivriliğini ve yalnızlığını daha da arttırır. Sanki bir başka yerden getirilip de buraya monte edilmiş hissi uyandırırdı oralarda ve bu durumu köy sakinlerince dilden dile anlatılırdı, bilmeyenlere, onu görmeyenlere.

İşte, bu Çakal Dağı çevresinde, "köyün bir numaralı markası" olan dutun envai çeşidi yetişirdi. Hem de ne dut! Karası, beyazı, pembesi, uzun saplısı, Bektaşisi... Hangisini arzu ederseniz... Ya eriği? O da aynı şekilde... Isırıldığında damakları coştururdu. Artık günümüzde, Süleymaniye'deki Botanik Parkı'nda "numune ağacı" görülebilen "Trabzon" markalı hurmasına ne demeli peki köyün?

"Dalbastı" model kiraz yediniz mi şimdilerde hiç? Vaktiyle o denli bol ve leziz kiraz yetişirdi ki Çengelköyü'nde, hemen her evin bahçesindeki ağaçlardan toplanan kirazların fazlasını yan komşunuza ikram etseniz, "Sağol komşu, evin her tarafı kiraz dolu," diyerek nazikçe reddederdi sizin teneke dolusu meyvelerinizi. Bol bol, sepet sepet!.. Çengelköyü'nün her yanı deniz ve kiraz kokardı. Şimdi bu satırları okuduğunuzda ağızlarınızın sulandığını tahmin edebiliyorum. Koşun öyleyse bir semt pazarına veya şık bir markete! Kilosuna kaç para ödersiniz o lezzeti unutulmuş kirazların, onu bilemem artık

TARABYA'DAN BEBEK'E; "ESKİ BOĞAZİÇİ"

Tarabya, İstanbul'un efsanelere kucak açmış yörelerinin en başta gelenidir, dense hiç de yanlış olmaz. Ünlü kahraman Herkül'ün yitirdiği "altın post"u bulup Yunanistan'a götürmek için yola çıkan ve ta Karadeniz'in öbür ucundaki Kafkasya'nın Kolkhis kentine dek yelken açan, kürek daldıran "Argonotlar", postu ele geçirdikten sonra dönüş yolunda Tarabya'ya uğramışlardı. Fakat o sırada kayıkta yer alanlardan birine âşıkken sonra ondan nefret edip intikam almak isteyen kötü yürekli "Medea", içindeki "Farmacia" adlı zehri Argonotların üzerine boşaltmış, zavallı denizciler bu şeytan yürekli Medea'dan zorlukla kurtulmuşlar ve İstanbul'a doğru yollarına devam etmişlerdi. Bir süre sonra Kuruçeşme kıyılarında karaya çıkan kahramanlar, burada zaferlerinin anısına bir de zeytin ağacı dikmişlerdi.

İşte, o Medea'nın zehrinden dolayı, uzun asırlar boyunca bu yörenin adı hep "Farmacia" (eczacılığın ve ilacın kökeni bu sözcükten gelir) olarak kaldı. Fakat bir dönem sonra Bizanslılar bu yörenin efsanevi adını değiştirmek gereğini duydular. Sözünü geçirebilen bir papaz, cennet Tarabya'ya pek uygun olmayan bu "zehir" sözcüğünü değiştirmeyi önerir ve her geleni rahatlatan yöreye "Terapia" adını koyar. Yani, şimdiki "Tarabya!.."

Osmanlı döneminde, ancak geç 16. yüzyılda değeri ve önemi fark edilmeye başlanan bölgeye, aynı adı "Terabiyye"ye dönüştürerek veren kişi ise Sultan II. Selim oldu. Sultan II. Selim, sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa'ya bu yörelerin mamur hale getirilmesi için emir vermişti. Tarabya, gerçek gelişmesini Sokullu zamanında ve sonrasında yaşamıştı.

Bu öykü, bölgenin doğal güzelliği ile de çok anlamlı biçimde örtüşüyor. Ama böyle olmakla birlikte, Tarabya'nın bitip tükenmez öykü-

leri hep "mutlu son"la bitmiyor kuşkusuz. İstanbul'un pek çok yerinde tanık olunan sıkıntılar, zaman zaman burada da kendini gösteriyordu.

1894 yılında meydana gelen korkunç deprem, İstanbul'u sarsan ve derinden etkileyen en büyük felaketlerden biri olarak tarihe geçti. Pek çok kârgir binayı, eski eseri mahveden bu afet günlerinde, büyük bir sükûnet ve huzur içindeki Tarabya'da, şimdiki büyük otelin az gerisindeki sırtta, "Summer Palas" adında son derece lüks bir otel konuklarını yeni yeni kabul etmeye başlamıştı. Henüz bir yıllık bile değildi bu harikulade otel.

Fakat büyük depremin etkisi, sakin Tarabya'da da kendini şiddetli biçimde hissettirdi ve köyün sakinlerini paniğe sürükledi. Yer bulmakta sıkıntı yaşanan otel bir anda boşaldı, artık buraya kimseler uğramaz oldu, muhteşem Boğaziçi manzaralı güzel odalar yapayalnız kaldı. Güzelim Summer Palas'ı işleten firma, bu şekilde neredeyse iflasın eşiğine geldi.

Fakat o sırada garip bir gelişme oldu. Depremin gerçek büyüklüğünü ve yıkıcı etkisini tam göbeğinde hisseden adalılar, inanılmaz bir panik ve dehşet içinde, buldukları kayıklarla, gemilerle derhal ve büyük bir süratle Adalar'ı terk etmeye, kaçışmaya başladılar. Ahalinin büyük kısmı, gelip Tarabya'ya yerleşmeye çalıştı. Bunların rahatını gören, duyan diğerleri de akın akın gelmeye başlayınca, Tarabya ve yakın çevresi bir anda kalabalıklaştı. Tabii, Summer Palas da bu gelişmeler sonucunda aşırı değer kazandı ve deprem öncesindeki itibarlı günlerine dönmekle kalmadı, tüm odaları sürekli dolu olmaya başladı.

İstanbullular, şimdiye dek pek farkında olmadıkları Boğaziçi'nin inanılmaz güzelliğini ve çekiciliğini keşfetmişlerdi. Tarabya'nın efsanevi doğal güzelliği, gerilerdeki yemyeşil yamaçların bakirliğindeki şiirsel görünümler, sessizlik, dinginlik, huzur, buralarda her ne varsa, insanların büyük ilgisini çekti.

Summer Palas'ın şöhreti günden güne arttı. Tabii ki, konuklarının büyük çoğunluğu yabancılardı. Süksesi büyük otel, bu durumunu uzun yıllar aynı başarıyla korudu. Öylesine ilgi çekti ve sevildi ki Summer Palas, yakınındaki diğer küçük oteller dahi, onun popülerliği sayesinde doldu. Fakat bir dönem sonra tüm bu Boğaziçi otelleri, artık ihtiyacı karşılayamaz hale geldiler.

Tam o günlerde, daha sonra pek çok ün kazanarak İstanbul'un en tanınmış oteli olacak "Tokatlıyan" devreye girdi. Yeri, günümüzde onarıma alınan "Tarabya Oteli"nin bulunduğu kıyıdaydı. Bu otelle beraber Tarabya, belki de tarihindeki en sükseli dönemi, altın çağını yaşamaya başladı. Sahil yolunda, sessizlikler içinde mis gibi deniz hava-

sı alarak geziniliyor, gerilerdeki orman içinde ava çıkılıyor ve dönüşte otel lobilerinde, restoranlarında bu günlük serüvenler anlatılarak nefis yemekler yeniyordu. Sanki Boğaziçi de bu gelişmelerle coşmuş gibi, balık kaynıyor, sürü halinde kıyı önlerinden geçen palamutlar elle bile yakalanabiliyordu.

Her mevsimde pek de kolaylıkla ulaşılamayacak korular, ormanlar içinde adeta gizlenmiş halde duran büyük malikânelerin, konakların çevrelerinde yaban domuzları avlanıyordu. Bütün bu cennetvari özelliklerine karşın, Tarabya'nın sıkıntıları da yok değildi tabii. Aydınlatma, yani "tenvirat" yetersiz kalıyordu bu oldukça sapa bölgede. İstanbul'dan ancak deniz yoluyla rahat gelinebilen Tarabya'da, vapur seferleri de fazla değildi. Yani bir yerde, "yarı mahsur" kalınabiliyordu güzel Boğaziçi köyünde. Gece çökmeye başladı mı her taraf zifiri karanlığa bürünüyordu.

20. yüzyıl başlarında, yani Boğaziçi kıyıları ve sırtlarının henüz kişiliksiz yapılarla kirletilmediği yıllarda, o güzelim kıyıların, açılan asfalt yollarla, oluşturulan yeni yeni semtlerle, mahallelerle, garip sokaklarla biçim değiştirmediği zamanlarda, Baltalimanı, Emirgan, Boyacıköy gibi eski yerleşimlerin gerilerindeki yamaçlar bomboştu ve bakirliğini koruyordu.

Günümüzde Baltalimanı Kemik Hastanesi olan eski zamanların Mediha Sultan Yalısı'nın yanında, Baltalimanı Yalılar Caddesi üzerinde tarihi köprü, karakol ve Serhazin Camisi görülürdü. Bunların arkası, yani şimdi gecekondularla dolu olan dere boyu, tamamen bostanlık ve çayırlıktı. Bugün bir pislik suyuna dönüşmüş olan Baltalimanı Deresi o günlerde şırıl şırıl, berrak akardı Boğaziçi'ne. Çayırın bir tarafı geniş bir çam korusuydu. Daha tepelerde "Çukur bağı" denilen yeşillikler bulunurdu.

Kıyılara gelince; Boyacıköy İskelesi'nin arka taraflarında, birden sekize dek numaralanmış küçük sokaklar vardı ve sekizinci sokağın gerisinde tekrar yeşillikler, bostanlıklar başlardı. Bunların bitiminde Emirgan koruluğu görülürdü. Emirgan İskelesi'nin hemen gerisindeki 18. yüzyıl eseri Emirgan Camisi'nin adı o günlerde "Mirgun Camisi" diye söylenirdi ve arkasında bir de karakol dururdu. Bu yapıların çevreleri günümüzdeki gibi çeşitli üslupsuz binalarla değil, yeşilliklerle kuşatılmıştı.

Rüştiye Mektebi ve Kadınlar Dergâhı arasındaki bazı sokaklar ve çıkmazlar dışında, daha üstteki yamaçlarda "Hıdiv-i esbak merhum İsmail Paşa Koruluğu" uzar giderdi. Bu ağaçlık arazilerle Emirgan koruluğu arasından, üzerinde birkaç köprü bulunan bir dere akardı. Bu derenin kuzey yönünde Küçük Maslak denilen bölge, güney tarafında,

yani Bebek yönünde ise Muhacir köyü ile bostanlıklar bulunuyordu. Bölgenin az gerisinden Reşit Paşa yolu ve Baltalimanı yönüne doğru kıvrıla kıvrıla yükselen Şişli yolu geçerdi. Daha tepeler bomboştu ve Büyükdere'nin kolları, vadiler arasında adeta gümüş teller gibi uzar giderdi. Bu kasaba, Sultan II. Selim'in en hoşlandığı gezinti yerlerinden biriydi 16. yüzyılda. Dağ taş servilerle, çınarlarla, salkımsöğütlerle, kavaklarla doluydu. Evliya'nın söylediğine göre, "toprakları güneş görmez ormanlıktı."

O zamanlar Emirgan yoluna, Emirgan Yalılar Caddesi deniyordu. Tokmak burnuna doğru kıyı yalılarla kaplıydı. Buradaki Aya Nikola Ayazması herkes tarafından tanınırdı. Mısırlı Fatma Sultan'ın yalısının gerisinden yine yeşil yeşil yamaçlar tepelere doğru tırmanırdı.

Bebek - Kayalar Camisi

1910'ların Baltalimanı ve çevresiyle, bölgenin günümüzdeki konumu arasında şimdi neredeyse "Kafdağı" kadar fark var. Boğaziçi bize kırgın, bu yüzden...

Daha güney kıyılarındaki Bebek ise, her yönüyle muhteşem bir köyüydü Boğaziçi'nin ve neredeyse tamamen yeşile boğulmuştu. Büyük Bebek diye tanınan merkezinde bile yerleşim yoğun değildi. Emirgan'a doğru yer alan Küçük Bebek mevkisinde ise parmakla sayılabilecek denli az yapı görülürdü. Şimdi sahil yolu üzerinde duran ve her yanı binalarla kuşatılmış olan Kayalar Camisi'nin çevresinde ve gerisindeki yamaçlarda neredeyse hiç yapı yoktu ve her yer yeşil renkteydi. Ayşe Sultan Korusu'nun gerisindeki sırtlar bomboş çayırlıklardı. Korunun kıyısında ise, ünlü Hekimbaşı Yalısı dururdu. Bu yalı, Hekimbaşı Behçet Efendi'nin 1832'deki ölümünden sonra kardeşi Abdülhak Molla'ya kalmıştı. Bu Molla da hekimbaşıydı. 1831'de yapılan toplantıda, Türkiye ile Yunanistan arasındaki sınırın nasıl olacağına bu yalıda karar verilmişti. Abdülhak Molla'nın ünlü ecza dolabı, yine bu yalının içinde korunurdu. O güzel ve tarihi ilaç dolabının üzerinde ise, hepimizin dillerine dolanan ünlü bir cümle yazılıydı: "Ne arasan bulunur, derde devadan gayrı!"

Sonraları çok el değiştiren güzel yalı, II. Abdülhamit'in kızı ve korunun sahibi Ayşe Sultan'a geçince, yerine yenisi yapılmak üzere yıktırıldı. Fakat, yaklaşık 100 yıl önce, 1909'da sultan tahttan indirilince koru öylece ortada kalıverdi. Sonraki yıllarda ise nasıl olduysa, korunun içine başka başka yapılar inşa edildi.

Kayalar Camisi'nin yanındaki günümüze ulaşamayan eski Kadiri dergâhının önünden geçen daracık sahil yolunun kıyısında, bir köprüyle kara tarafına bağlanan Haşim Paşa'nın muhteşem yalısı dururdu. Emirgan yönünde ise efsanevi Durmuş Dede Dergâhı görülürdü. Bunun arka yamaçları ıssız, yeşil bir örtüyle kaplıydı. Bebek merkezine gelmeden önce günümüzde de varlığını koruyan Mısır Konsolosluğu, o günlerde "Valide Hıdivi Sahilhanesi" adıyla biliniyordu. Bunun bitişiğinde de "Prens Halim Paşa Sahilhanesi" dururdu. Bunun gerisi yine tamamen çok geniş bir koruluk idi. Daha geride ve Rum mezarlığının önünde yine Valide Hıdivi'nin bir başka köşkü görülmekteydi.

Tepelerden inen Zincirlikuyu Caddesi'nin Bebek yönünde, "Şehzade Süleyman Efendi köşkü ve korusu" vardı. Yolun diğer tarafında ise "Mehmet Ali Bey Köşkü" bulunuyordu. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğluna ait olan Halim Paşa yalısı ise, Bebek'in en şaşaalı ahşap yapılarından biri, gerçek bir inci tanesi gibiydi ve Bebek kıyılarını bir gelin tacı şeklinde süslerdi. Günün birinde bu çok güzel yalı, yine çok ünlü sadrazamlardan Sait Halim Paşa'ya geçti. O da bunu daha sonra bir "darüleytam"a, yani yoksul çocukların eğitim yuvasına dönüştürdü. Fakat yalı, bu kimliği ile uzun süre tutunamadı ve dört yıl içinde adeta bir viraneye döndü. 1930'lara dek orada o şekilde varlığını korumaya çalışan güzel yalı, bu tarihten sonra tamamen ortadan kaldırıldı. Yalıları yok etmeyi ne iyi beceriyor muşuz meğerse... Ya gerilerdeki korular içindeki köşkler... Onlardan bir şey kaldı mı sanki?

Bebek'te parkın bulunduğu açık alan, ünlü Bebek Bahçesi'ydi. Parkın kıyısında duran ve mimar Kemalettin'e ait güzel camiye o sıralarda "Hümayunabad Camisi" deniyordu. Çünkü Bebek'in efsanevi Hümayunabad Sahilhanesi bu kıyıdaydı. Bu muhteşem yalıya ait öyküler ve onun yapısal özelliklerini anlatan satırlar, dilden dile dolaşırdı. Bunlardan biri, reformist sultan II. Mahmut ile ilgilidir.

Bir gün Sultan Mahmut, Hümayunabad adıyla bilinen bu Bebek kasrında otururken, yanındaki camiden çok güzel bir ezan sesi duydu ve huşu içinde gözlerini yumarak çok heyecanlandı. Çok etkilenen sultan, ezanı okuyan imamı derhal yanına çağırttı. Fakat karşısına, beklediği şekilde yaşını başını almış deneyimli bir hoca yerine, 15-16 yaşlarında bir çocuk çıktı. Üstelik üstü başı da dökülüyordu ve yırtık pırtık giysiler içindeydi zavallı genç. Bu durum karşısında sultanın şaşkınlığı daha da arttı ve iyice duygulandı. Hemen emir verdi ve adeta bir servet sayılabilecek "60 adet altının" çocuğa hibe edilmesini buyurdu. Hümayunabad içinde büyüleyici sesi yankılanan biçare genç, son derece güzel ve etkili okuyuşu sayesinde bir anda zengin oluverdi.

19. yüzyıl sonlarından itibaren, oldukça yeğlenen bir Boğaziçi köyü haline gelen Bebek'e tramvay hattı da çekildi. Artık sadece Şirket-i Hayriye'nin şirin vapurları değil, tramvaylar da kıyı köyünü ziyaret eder oldular. Tramvay, o yıllarda parkın önündeki caddenin bulunduğu şerit üzerinde işlerdi ve o bölgeye Bebek Tramvay Meydanı denirdi. Şimdiki polis karakolunun karşısında ve deniz kıyısında ise "Kalafat yeri" görülüyordu. Burası çok önemliydi ve İstanbullularca pek tanınırdı. Çünkü, Bebek kıyılarında "dalyan" kurulurdu ve buradan elde edilen balıkların nefaseti ile yarışılamazdı.

Biz, "cennet Boğaziçi" kıyılarını, yamaçlarını neye dönüştürmüşüz meğer!..

ASILAN PATRİK

19. yüzyıl başlarında ve Sultan II. Mahmut döneminde sadrazamlık yapan Benderli Ali Paşa'nın girişimleri sonucunda, Fener Patrikhanesi'nin, günümüzde daima kapalı tutulan siyah boyalı demir kapısının önünde asılarak idam edilen Patrik Grigorios, Yunanistan'da patlak veren isyanın elebaşısı olduğu iddiasıyla yakalanmış ve 1821 yılının Nisan'ında bu cezaya çarptırılmıştı. Siyah boyalı ağır demir kapı, işte o acı günün anısını canlı tutmak amacıyla sürekli kapalı tutulur.

Patriğin cesedini Rumlara vermeyen Osmanlı yönetimi, ibret olsun diye Grigorios'u o kapının önünde üç gün asılı bıraktı. Bu sürenin sonunda patriğin ölüsünü Yahudiler teslim aldılar ve İstanbul sokaklarında sürükleye sürükleye gezdirdiler. Bu gerçekten de çok üzücü ve acı veren, dramatik bir sahneydi.

Yahudiler bununla yetinmeyip patriğin cesedini denize attılar. Rumlar, patriklerinin cesedini sudan alıp İstanbul'dan ta Odessa'ya taşıdılar. Bu arada isyan henüz yatıştırılamamıştı. Bu trajik olaylarda parmağı olduğu düşünülen eski patrik Krillos da Edirne'de bulunuyordu o sıralarda. Bir fırsatı bulunup o da yakalandı ve hemen idam edildi.

Rumlar, patrikleri Grigorios'un cesedini boşuna kaçırmamışlardı Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki Odessa'ya. Çünkü Ruslar, Ortodoks Rumları fazlasıyla desteklemekteydiler o günlerde.

O çok acı olaylardan birkaç ay sonra, 29 Haziran 1821 tarihinde Rusya'da, idam edilen Patrik Grigorios için bu yakınlık ve desteğin göstergesi olarak muazzam bir ayin tertiplendi. Yaşananlardan sonra, Fener Rum Patrikliği'ne III. Antimos getirildi. Fakat kısa bir süre sonra bu patriğin, bazı atamalarda rüşvet aldığı tespit edildi ve görevin-

den azledildi. Bu isyandan ve sonrasındaki gelişmelerden son derece rahatsızlık duyan Osmanlı yönetimi işi sıkıya bağladı ve yeni bir isyanı engellemek amacıyla tespit edilmiş ve şüphe uyandırmış ne kadar asi varsa, hepsinin silahlarını ellerinden aldı ve bunları İstanbul'da topladı.

Osmanlı Türkleriyle Rumlar arasında 1821'in Nisan'ında yaşanan bu olay, İstanbul tarihinin en acı bölümlerinden biri olarak, tarihin solgun sayfalarından birinde yer aldı.

I. ABDÜLHAMİT'İN "ESMA"LARI VE "DIŞ BORÇLAR"I

Sarayın içindeki aile yaşamıyla "otoriter ve babacan bir Türk aile reisi" portresi çizen I. Abdülhamit'in, geniş ailesinin kadınlarıyla arası çok iyiydi. Adları "Esma" olan kızı ve kız kardeşini çok sever, sık sık onlarla birlikte olup haremde adeta "bol dedikodulu ve eğlenceli" dakikalar geçirirdi. Esma'ları ayırmak için kız kardeşine "büyük" lakabını vermişti. Dolayısıyla da kızı, "Küçük Esma" oluyordu. Esma'dan başka pek çok kızı daha vardı sultanın. Bilebildiklerimiz, Hatice, Rabia, Aynışah, Melekşah, Rabia Sultan-ı Sani (İkinci Rabia), Fatma, Alemşah, Saliha ve Emine sultanlardı.

Sultan Hamit'in kız kardeşi Büyük Esma'nın, Sultanahmet Hipodromu'nun güneybatı yamaçlarında yer alan Kadırga'da bir sarayı vardı. Bunun yanında da anıtsal bir namazgâhlı çeşme yaptırmıştı. Bu güzel eser, Kadırga parkında hâlâ durur.

Abdülhamit, pek sevdiği ve sohbet etmekten çok hoşlandığı kız kardeşi Esma Sultan'ın sarayına, olur olmaz saatlerde ve genellikle hiç haber vermeden uğrar, bir süre oturup dinlenir ve yemek yerdi. Esma Hanım Sultan'ın bir diğer sarayı ise Maçka Sarayı idi. Sultan kız kardeşinin payitahtta bir iki sarayı olmayacaktı elbette. Esma'nın üçüncü sarayı da kent dışında, Davutpaşa yaylasında bulunuyordu. Burası uçsuz bucaksız kırlık bir araziydi ve genellikle askeri talimler yapılırdı kışla civarında. Sultan Abdülhamit, Trakya taraflarındaki av dönüşlerinde dinlenmek için, kız kardeşinin buradaki sarayında mola verirdi.

"Üç saraylı Esma"nın, ayrıca Kâğıthane'de ve Levent çiftliğinde de "biniş yeri" denilen küçük "dinlenme konakları" bulunuyordu. Sultanların av dönüşü ayak üstü uğrayıp kısa süre kalıp bir iki saatte kahve içip dinlendikleri köşkler olan bu biniş yerlerini, Sultan Abdülhamit çoğunlukla "tebdil-i kıyafet" ziyaret ederdi.

Esma Sultan'ın yanmış sarayı

Esma Hanım Sultan, sözünü dinleten ve etkileyici bir kadın olarak tanınırdı çevresinde. Bu özelliği ile de Abdülhamit'e benzeyen Esma Sultan, abisiyle gül gibi anlaşıyordu haliyle. Abdülhamit'in, kız kardeşinin sözlerini dinlediği, hürmet ettiği ve onun istekleri doğrultusunda hareket ettiği, kararlar verdiği görülmüştür. Takdir edilerek bazen iyice şımaran Esma Hanım Sultan, azil ve atamalara bile karışıyordu.

Devrin sadrazamı, halini, tavrını ve uygulamalarını beğenmediği mimarbaşını, görevden almak istediği halde bunu beceremeyişti. Aslında bu olayın perde arkasında başka türlü bir gelişme söz konusuydu. Sultan Abdülhamit, kulağına kadar gelen bu azil olayının bir numaralı sorumlusunun kız kardeşi Esma olduğunun bilincindeydi. Esma Sultan mimarbaşıyı, çok önemli, itibarlı, sözüne güvenilir ve işini bilen bir kişi olarak görmekteydi. Durum böyle olunca da sadrazama ancak susmak kalıyordu tabii. Abdülhamit ise ses çıkarmıyor, Esma'yı rencide edecek bir şey yapmamayı yeğliyordu. Esma'nın etkinliği bu şekilde daha da artıyordu tabi ki.

Ne yazık ki Büyük Esma'nın o güzel sarayları durmuyorlar yerlerinde, yok olup gittiler. Küçük Esma'nın sarayına gelince... Ortaköy'de "dört duvar" halinde duran ve üstü bir örtüyle kapatılmış olarak içinde çeşitli gösteriler, etkinlikler, eğlenceler düzenlenen, TV çekimleri yapılan Esma Sultan Sarayı, Ortaköy kıyılarında gezintiye gelen her İstanbullunun dikkatlerini üzerine çekiyor.

Sultan I. Abdülhamit'e gelince... Aslında, aydın ve dindar, ilim irfan sahibi kişilerle sohbetleri çok seven, iyi yürekli bir insandı Abdülhamit. Onun zamanında, İbrahim Müteferrika'nın yıllardır kullanım dışı kalan matbaası yeniden açılmış, yerli malların kullanılması zorunluluğu getirilmişti.

Sultan Abdülhamit, III. Ahmet ile Şermi Rabia Kadın'ın çocukları olarak 20 Mart 1725'te Topkapı Sarayı'nda doğdu. Ve yine bir Mart günü, ayın 27'sinde ve 1789'da göçtü gitti bu dünyadan. Ölümüne, Uzi Kalesi'nin alınamamasının yarattığı üzüntünün neden olduğu iddia edilir.

Dönemin güçlü mimarı Tahir Ağa'nın barok stilde yaptığı güzel türbesi günümüzde Sirkeci'nin merkezinde yer alır. "Resm-i Kadem-i Saadet", yani Peygamber'in ayak izi, duvardaki niş oyuğunda durur. Aslında bu "kadem-i şerif" de denilen kutsal ayak izi, önceden Şam'da

idi. Şam Valisi Azmizade Mehmet Paşa bu kutsal yadigârı gizlice kendi sarayına getirmiş ve üstelik de ora ahalisinin ziyaretine açmıştı. Sultan Abdülhamit bunu duyunca Peygamber'in ayak izini paşadan aldırıp İstanbul'a getirtti. Bu emaneti İstanbul'a ulaştıran şeyh için ise Samatya kıyılarında metruk halde duran ahşap "Kadem-i Şerif" Tekkesi'ni kurdu.

Sultan Abdülhamit'in göz alıcı türbesinin giriş kapısı üzerinde "Fecr suresi"nden ayetler vardır. Kubbeye yakın madalyonlar içindeyse, "İsm-i Celal", "İsm-i Nebi", "Ciharyar-ı Güzin" ve "Hasan" ile "Hüseyin" yazıları görülür. İç mekânında, IV. Mustafa ve çocuklarının da dahil olduğu 20 sanduka bulunuyor türbenin.

Kızlarıyla, eşleriyle ve anası Rabia ile mutluluk içinde yaşayan, haremde kendi adını taşıyan odasında renkli ve huzurlu bir ömür süren I. Abdülhamit'in, atalarının kahramanlık öyküleriyle sarmalanmış ülkesinin düştüğü zor duruma daha fazla dayanamayıp topraklarından bir parçanın daha yitirilmesinin acısını duyduktan bir gün sonra felç geçirerek ölmesi, gerçekten de hazin bir olaydı doğrusu.

Osmanlı Devleti'nin "dışarıdan borç alma girişimi"nin ilk kez I. Abdülhamit'in döneminde gerçekleşmiş olması da sultan açısından büyük bir talihsizlikti elbette. Devlet işleri, Harem hayatında olduğu gibi düzgün gitmiyordu. Sultan, borç isteme işinin nasıl gelişeceğini pek kestiremediğinden olsa gerek, durumun şeyhülislam ve kaptanıderya arasında konuşulup bir karara bağlanmasını, ama kimselere duyurulmamasını, konunun çok gizli kalmasını buyurmuştu. Osmanlı, Felemenk'ten 15 bin kese akçe istiyordu çünkü!

Felemenk, Osmanlı hazinesini, mücevherlerini rehin olarak elinde tutmayı teklif etti, bu olumsuz bir gelişme oldu ve iş yattı!.. Peşinden başka bir ülke arandı kapısı çalınacak. Fas'ta karar kılındı ve bu ülkenin Fransa'ya verdiği 3000'den fazla İspanya sikkesi İstanbul'a getirtildi. Fakat, hediye değil, borç olarak!..

Bu paraların nerelere dağıtılacağı konusunda sultana başvuran yetkililer, I. Abdülhamit'in şu emriyle gerekeni yaptılar: "Tiz, darphaneye teslim edile!"

"İSTANBUL!.." YÜZ YIL ÖNCE!

Malumdur ki, 100 yıl öncesinin İstanbul'u şimdikiyle karşılaştırılamayacak ölçüde az bir nüfusa sahipti ve çok daha az bir alanı kaplıyordu. Bir yandan "batıdan gelen haşin bir rüzgâr"ın etkisiyle değişime uğrama çabaları içinde bocalıyor, kılık değiştiriyor, yeni teknolojik nimetlerle tanışıp barışma yoluna gidiyor, beri yandan da yüzyılların birikimleriyle oluşmuş ve toplumun her katmanındaki sosyal yapıyı derinden etkileyen ve geleneksel, muhafazakâr bir kalıp içinde sıkışan, özünü yitirmemiş yaşam modellerini korumaya çabalıyordu.

Bu modelin en belirgin hissedilip yaşandığı bölge hiç kuşkusuz ki, tarihi yarımada diye bildiğimiz sur içi merkez İstanbul'du. Geleneksel yaşam biçimleri, tüm dış etkilere karşın buradaki semt ve mahallelerde, geçmiş yüzyıllardaki gücü kadar olmasa da, varlığını tüm sosyal tabakaya alabildiğine yansıtıyordu. Yoğun yerleşimler, en eski mahalleler, pazar yerleri, çarşı alanları, limanlar ve her şeyden öte, Osmanlı sarayı buradaydı.

Sur dışında kalan ve "Bilad-ı Selase" olarak nitelenen ve Galata ile Üsküdar'dan sonra başkente en yakın kadılık olan Eyüp, "Kasaba-i Eyüp" diye de anılıyor ve sahip olduğu bereketli arazilerle payitahtı besleyen bir yöreyi oluşturuyordu. Eyüp adeta, uçsuz bucaksız tarlalarında, çiftliklerinde üretilen yiyeceklerle İstanbul'u besliyordu. Bunun dışında, batıya doğru araziler artık iyice seyrekleşiyor ve semt diye nitelendirilebilecek bir yerleşim görülmüyordu.

Ancak, Zeytinburnu (Kiklobion) ve Bakırköy (Hebdemon) gibi eskiden beri yerleşim yeri olan semtler biraz büyüyordu. O yıllarda, Üsküdar ise merkezi dışında oldukça bakirdi. Selimiye Kışlası'ndan Haydarpaşa gerilerine dek bomboş çayırlıklar halinde uzayıp giderdi.

Boğaziçi semtleri ise birbirlerinden kopuk minik köy görünümündeydiler. Kuzguncuk, İstavroz, Beylerbeyi ve Çengelköyü sırtlarında, çok geniş yemyeşil araziler ve mesire yerleri göze çarpardı. Vaniköy ile Kandilli arası da yine geniş, doğal bir boşluk oluştururdu. O günlerde bu bölgeler, adeta yeşil bir doku içinde yer alan küçük köylerden farksız bir görünüm sergilerlerdi ve çoğunlukla sahil kesimindeki yalı bölgesinde yapılaşma olurdu.

Kandilli, o eski günlerde su yönünden biraz fakir sayılırdı. Halk kuyulardan su sağlamaya çalışırdı. Buradaki Divittar Ağa Çeşmesi'nin suyu da dolaplarla kuyulardan çekiliyor, sonra da çeşme deposuna aktarılıyordu. Böyle beş altı adet eski kuyu vardı Kandilli'de ve bunlardan birini de IV. Murat açtırmıştı ta 17. yüzyıl başlarında. Köyün en muhteşem eseri, o günlerde de ihtişamla tepeden Boğaziçi'ne bakan Adile Sultan sarayıydı kuşkusuz. Sonradan okula dönüştürülmüştü. İstanbul'da açılan kız idadilerinin, yani liselerinin ikincisiydi bu ve "Adile Sultan İnas Mekteb-i Sultanisi" adıyla 1916'da hizmete girmişti.

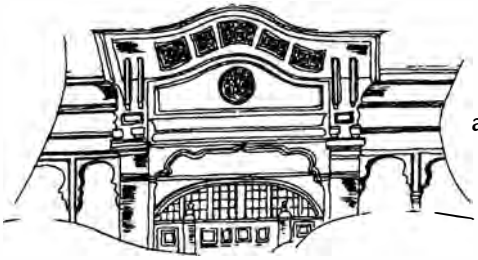

1900'de Ayazağa Camisi

Anadoluhisarı, Kanlıca, Rıfatpaşa, Çubuklu köyleri ağırlıklı olarak kıyıda yoğunluk kazanan, merkezden kopuk küçük köylerdi. Sırtlarda çiftliklerden ve seyrek köy hanelerinden başka herhangi bir yerleşim yeri görülmezdi. Çubuklu ve İncirköyü arasında, kıyıda bir iki yalı ve köşk göze çarpardı ve arka taraflar tamamen boştu. Beykoz ve daha sonraki köyler, küçük balıkçı yerleşimleriydi. Bunun ötesinde Karadeniz'e dek, sadece Anadolukavağı'nda küçük bir alan yerleşim yeri olarak belirginleşiyordu.

Rumeli tarafı için de aynı şeyler söz konusuydu. Ayazağa kuş uçmaz kervan geçmez bir yerdi ve buraya adını veren küçük bir cami ve birkaç köy evinden başka bir şey yoktu çevrede. Beşiktaş'tan itibaren Boğaziçi kıyılarını kaplayan bazı yalılar, köşkler ve sahilsaraylar dışında, sırtlar bir orman kadar ıssız korular ve açık arazilerle kaplı haldeydi.

Emirgan'dan sonraki kıyılarda birtakım yabancı elçilik malikâneleri dışında, köyler az nüfuslu ve minicik yerleşimlerdi, ama bu köyler elçilikler sayesinde diğer bölgelere göre daha çok ve hızlı bir gelişim göstermişlerdi. Rumelifeneri ve güneyindeki Rumelikavağı, asırlar boyunca süregelen yalnızlıklarını, küçüklüklerini ve sakinliklerini nere-

Marko Paşa Köşkü

deyse aynı şekilde sürdürmekteydiler. Rumelifeneri eski yıllardan bu yana İstanbul'u savunma amacıyla değerlendirilen çok küçük bir kıyı yerleşimiydi ve buradaki kale 1778 yılında inşa edilmişti. Kaptanıderya Cezayirli Hasan Paşa'nın girişimiyle, o sıralarda Osmanlı askeri teşkilatında bazı yenilikler yapmak amacıyla İstanbul'da bulunan Fransız asıllı Baron de Tott tarafından yaptırılmıştı bu savunma kaleleri. Daha güneyindeki Garipçe Kalesi de yaklaşık aynı tarihlerden kalmaydı. Burada Bizans devrinden kalma Mavromolos Kalesi kalıntıları dururdu.

Rumelikavağı'ndaki kaleyi ise, IV. Murat 1624 yılında inşa ettirmişti burada. 19. yüzyılda bazı değişimler gören kale günümüzde hâlâ kullanılmaktadır. IV. Murat, karşı taraftaki Anadolukavağı'nda da bir kale inşa ettirmişti. Anadolukavağı'ndaki Marko Paşa'nın harikulade güzellikteki köşkü, o yılların bu sakin köyündeki en göz alıcı yapı olarak belirginleşirdi. Rum asıllı bir Osmanlı olan ve hekimbaşılık görevini sürdüren Marko Apostol Paşa, 1870-80'ler arasında yaptırdığı bu köşkünde yılın bazı mevsimlerinde otururdu. Bu güzel köşk 1955 yılında askeriyeye verilmiştir.

İstinye ile Rumelikavağı arasında, Emirgan, Yeniköy iskele ve Tarabya koyu çevresi, Büyükdere, Kefeliköy arası, daha güneyde Bebek ve Kuruçeşme arasındaki sahil şeridinde kesintisiz bir kıyı yerleşimi görülmesine karşın, tüm bu semtlerin ve köylerin arkalarındaki yeşil sırtlar yine bomboş doğal arazilerdi. Bu yakada en kalabalık yerleşim bölgesi, Yıldız Sarayı'nın gelişiminde çok büyük etkisi olan Beşiktaş'tı. Dolmabahçe, Çırağan, Ihlamur Kasrı ve Yıldız Sarayı, bölgedeki gayrimüslim ahali ile birlikte Beşiktaş ve çevresinin hızlı biçimde gelişip büyümesini sağlamıştı.

Galata bölgesinde ise, Kasımpaşa kıyıları tersane nedeniyle yoğunlaşırken halk daha çok dere çevresindeki sokaklarda ikamet etmekteydi. Hasköy-Sütlüce kıyıları haricinde, Okmeydanı ve Piyalepaşa sırtları, eski asırların "ok atma şenlik ve yarışmaları"nın düzenlendiği günleri andırır şekilde hâlâ bomboştu. Kurtuluş-Feriköy hattı yoğunlaşmaya başlarken, buralardan ötesi aniden ıssızlaşıyordu o yıllarda.

Asya tarafında ise, Kadıköyü'nden doğuya doğru nispeten kalabalık yerleşimler, Maltepe, Bostancı ve Merdivenköy çevrelerinde kendini hissettiriyordu. Erenköy'ün iç kısımları sahilden daha az yoğundu. Öyle ki, tanınmış bazı ressamlarımızın erken 20. yüzyılda yaptığı re-

simlerde, Erenköy'ün tamamen çayırlıklarla kaplı olduğu, büyük çiftlik arazileri içinde yer yer konakların bulunduğu görülür.

Sırtlara doğru Küçükbakkalköy'de, Başıbüyük'te biraz kalabalıklaşma görülmekle beraber, bunların çevreleri doğal araziler halindeydi bir asır öncesine dek. Kızıltoprak'ın merkez bölümlerinde parseller halinde paşa köşkleri, zengin konakları ve bunlara ait geniş bahçeler ve bostanlıklara rastlanıldığı halde, günümüzde adım atılamayacak denli kalabalık olan pek çok mahallesinde, yeşil kırlardan başka bir şey görülmezdi yüzyıl başlarında. Hatta soğuk kışlarda, Çamlıca taraflarından buralara sarı kurtların indiği bile anlatılırdı dilden dile.

Maltepe-Bostancı sahil hattındaki Küçükyalı, Büyükyalı ve Karabaşyalı, sakin, huzurlu ortamlarıyla, tertemiz havalarıyla, berrak denizleriyle, birbirlerini tanıyıp selamlaşan az sayıdaki insanların mekânlarıydı.

Tabii bütün bu yerleşimler, merkez kentin dışında kalan semtler ve köylerdi. İstanbul yarımadası ise batı sur içi bölümleri, günümüzdeki Vatan ve Millet caddeleri güzergâhı çevresinde yer alan Yenibahçe semti, Yedikule yakınındaki bazı bostan arazileri, Yenikapı civarındaki geniş Langa bostanlıkları dışında yoğun ve eski mahalle dokularına sahipti. Ama bu "yoğunluk", o yılların ıssız yörelerine kıyasla, görece bir kalabalıklaşmanın yoğunluğu idi.

1880'lerin ortasında ve 20. yüzyıl başlarına yaklaşırken, Galata ve Eminönü'ndeki İstanbul limanları, "iş hacmi" yönünden dünyanın ikinci büyük limanı sayılıyordu bazı kaynaklara göre. Sürekli gidip gelen, yük alıp yük boşaltan irili ufaklı tekneler, İstanbul limanlarını adeta bir "panayır yeri hareketliliği"ne gark ediyordu. Bu limanlarda bazen günde 24 bin tona yakın yük taşınırdı. Tuna havzasından Azak Denizi'ne, Ege adalarından Afrika kıyılarına yayılan çok geniş bir ticari yelpazenin odak noktasını oluşturan eski İstanbul limanları, merkezi Karaköy'de yer alan kalabalık deniz işletmelerinin Dolmabahçe'ye doğru yayılmasına öncülük ediyordu. Tabii ki burada sarayın ve çevresine yayılmış paşa konaklarının da çekiciliği inkâr edilemezdi. Zaten civar semtler de büyük ölçüde bu saraylarda görev yapan yüzlerce memur ve diğer zevatın buralarda konut sahibi olmalarıyla birlikte gelişiyordu. Ama yine sırtlardaki yerleşimler hâlâ tenhaydı ve kentle irtibat kurmakta zorlanıyorlardı.

Kıyılarda, Arnavutköy, Bebek ve Tarabya, saray çalışanlarının Boğaziçi'nde en çok yeğledikleri köylerdi. Bu yöreler, batılı yaşam modellerini kısmen benimsemiş görünseler de gerilerindeki köyler, asırların birikimleriyle oluşmuş muhafazakâr Osmanlı sosyal yaşamını inatla yansıtmaya devam ediyorlardı.

Karaköy'den itibaren, günümüzde ne yazık ki olmayan bazı yapılar, kentin farklı açılardan görünümüne renk katıyorlardı yıllar önce. Karaköy Meydanı'nın bir kıyısında Sinan yapımı eski bir hamam dururdu. Tophane Külliyesi'nin zamanımıza ulaşamayan bazı görkemli binaları, Nusretiye ve Kılıç Ali Paşa camileri arasında etkileyici bir görünüm arz ederlerdi. Dolmabahçe sırtlarında ünlü Bayıldım Köşkü, Arnavutköy'e doğru Defterdarburnu'nda Neşetabad Sahilsarayı, Rumelihisarı içinde eski bir Osmanlı mahallesi o günlerin ilginç fiziki tanıklarıydılar.

James Robertson'un, bunun kayınbiraderi Beato'nun, Abdullah Biraderler'in, Pascal Sebbah'ın, Mihran İvanyan'ın, Gülmez Biraderler'in, Guillaume Berggren'in sararmış fotoğraf karelerinde ve binlerce kartpostala sahip bulunan ve İstiklal Caddesi'nde bir de dükkân açan Max Früchteman'ın kartpostallarında o sakin günlerin İstanbul'unun romantik görüntüleri izlenildiğinde, şüphesiz ki kentlerin kentine karşı hissedilen yoğun duygusallıklar da kat kat artıyor.

KAMİL PAŞA VE "KANLICA REİSİ" KÜFÜRBAZ MİNAS BEY

Üsküdar-Bağlarbaşı'nda günümüzde faaliyetini sürdüren ve sadece bölge halkının değil, tüm İstanbulluların tanıdığı Zeynep-Kamil Çocuk Hastanesi'nin kurucularından olan Kamil Paşa, "sofrası ve muhabbeti bol" bir kişi olmasına karşın, bazı dostları veya çekemeyenleri tarafından sevilmeyen biri olarak tanıtılmaya çalışılmıştı.

Eskiden bu Zeynep-Kamil Hastanesi'nin adı "Gureba Hastanesi" idi. Yapıldığı dönemlerde bu kişilerin isimleri hastaneye verilirken, Zeynep ile Kamil arasındaki "ve"nin özellikle belirtilmemiş olması hakikaten ilginçtir. Bu isimlerin arasına "ve" konulmayarak hastaneyi, sanki soyadı "Kamil" olan "Zeynep" isimli bir hanımın yaptırdığı, aslında Zeynep Kamil'in tek bir kişinin adı olduğu vurgulanmak istenmiş, böyle bir izlenim yaratılmıştı. Ama neden böyle yapılmıştı? Kamil Bey'i çekemeyenlerin bir oyunu muydu bu?

Kamil Bey, Darüşşafaka Lisesi'nin de kurucularından olmasına karşın, paşanın resmi uzun zamanlar bu okula da konmamış, ancak çok sonra diğer kurucular arasındaki yerini alabilmişti. Birilerinin Kamil Paşa'dan hiç hoşlanmadığı, bu nedenle onu istenmeyen kişi olarak lanse ettikleri belliydi. Oysa paşayı yakından tanıyanlar, onun pek şakacı, dostlarıyla sohbet etmeyi, konuşmayı seven, canayakın, kültürlü, tatlı dilli biri olduğunu bilirlerdi. Böyle bir insanın kime ne zararı olabilirdi? Ondan, kim, neden nefret etsindi ki? Kamil Paşa bütün bu söylentilere kulaklarını tıkamıştı. Paşa, zengin bir insandı ve eğlenmeyi, gülmeyi sever ve Bebek'te bir yalıda ikamet ederdi. Burada yakın dostlarını sık sık bir araya toplar ve onlarla hoş vakit geçirir, yer içer, eğlenirdi.

Günün birinde böyle sofralardan birinde, Kamil Paşa'nın en iyi arkadaşlarından biri olan Minas Bey de oturuyordu. Ama Minas Bey'in

hiç de hoş olmayan bir özelliği vardı ki, meclisteki dostları bu tavırlarından rahatsız olurlardı. Minas Bey, küfürbaz biriydi ve ağzına geleni, nerede olursa olsun söylemekten çekinmezdi hiç. Minas Bey Kanlıca'nın reisiydi!

Sofrada yiyip içip eğlenildiği sırada, tıpkı Kamil Paşa'ya yapıldığı şekilde, Minas Bey'in de Kanlıca reisliğine gölge düşürmek isteyen birisi, semtin içindeki sokakların köpek pisliklerinden geçilemez hale geldiğini hatırlatıp güya şaka yaparak ona takıldı. Minas ise alıştığı bu durumlarda her zamanki hazırcevaplığı ile kendisini eleştiren kişiye karşılık vermekte gecikmedi tabii: "Sizler, bulunduğunuz durumun memnuniyeti içerisinde, yemin edip başınızın üzerine koyduğunuz ve sofranızdan artan onca ekmekle, sürekli Kanlıca'nın bu masum ve zavallı hayvanlarını doyurup duruyorsunuz. Bunların hepsi, gerçekten aç ve sefil. Eee, tabii açlığın verdiği saldırganlıkla, hepsi birden o verdiğiniz ekmeklere hücum ediyor ve karınlarını bir güzel doyuruyorlar. Peki, sonra? Sonra da Kanlıca'nın sokaklarına sıçıyorlar, pisletiyorlar. Ben ne yapayım, ne bok yiyeyim bari?"

GAGALAMA

Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlusunun sol üst köşesinde bulunan "has oda" bölümü, mermer bir yolla Bab-ı Saadet'in, yani "Saadet Kapısı"nın hemen gerisine açılan "arz odası"na bağlıdır. Osmanlı sultanları arz odasına giderken, has odadan itibaren genellikle bu mermer yolu kullanarak yaya yürürlerdi.

Sultanın yürüdüğü bu kısacık yolun temizlenmesi başlı başına bir işlemdi ve her şey en ince ayrıntısına dek düşünülerek çalışılır, gelişigüzel hiçbir şey yapılmazdı. Sarayın görevlileri bu mermer zemini gülsularıyla temizler, sonra da bu suya emdirilmiş süngerleri sirke ve limonla ıslatarak, yolu pırıl pırıl hale getirir, adeta cilalarlardı. En ufak bir kirin, lekenin görülmesi söz konusu bile edilemezdi. Zülüflü baltacı neferlerinin çalıştırıldığı bu işler, sarayda en titizlikle yürütülen görevlerden biriydi.

Has odadan çıkan sultana, bu kısa yol boyunca hazinedarbaşı ve kapıcıbaşı eşlik ederlerdi. O zamanlar bu uygulamaya "saf" derlerdi. Kısa fakat son derece önemli olan bu saray içi yolu soğuk havalarda buzlanabilir veya herhangi bir yağıştan sonra kayganlaşabilirdi. Gülsuyu fazla kaçırılırsa da bir kayma olabilirdi. Bu nedenle çok dikkatli çalışmak bir yerde şarttı da. Böyle durumlarda sultanın yürürken büyük zorluklar yaşamaması için, yol yüzeyini kaplayan mermerler "gagalama" denilen bir yöntemle demir keskilerle taranıp tırtıklanırdı. Yoksa, Allah korusun, sultanın kayıp düşmesi, akla bile getirilemeyecek denli korkunç bir şeydi ve bu durumda mermer yoldan sorumlu kişilerin başına neler gelebileceğini kestirmek hiç de zor olmazdı.

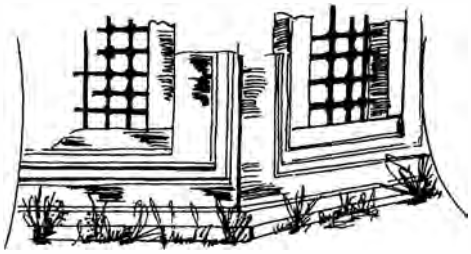
Sarayın diğer açık alanlarında da gagalanmış mermer yüzeylere rastlamak olasıdır. Günümüzde özellikle sarayın Harem bölümünü gezenler, zemin kaplama mermerleri üzerinde de bu tırtıklanmış bölümleri görebilirler.

YIKILAN TÜRBE

İstanbul'daki tüm türbeler, Cumhuriyet'in ilanından iki yıl sonra, 1925'te eski tekkelerle birlikte kapatılmışlardı. Tarihe tanıklık eden türbe yapıları, ancak 25 yıl sonra çıkarılan yeni bir kanunla tekrar halkın ziyaretlerine açılmışlardı. Ancak dergâhlarda durum farklıydı ve bu yapılar artık farklı işlevlerde kullanılmak üzere yeniden insanlarla buluşuyordu. Kimi bir kültür kurumu oluyor, bazıları ise müze olarak değerlendiriliyordu tekkelerin.

Bütün İstanbul'da türbelerin sayısı 500'e yakındır. Ama bunların yine pek çoğunu ziyaret edemez kentliler. Ya belirsiz bir nedenle sürekli kapalı dururlar (Şehzade Mehmet Camisi'nin haziresindekiler) ya da bir türlü bitmeyen onarımlar nedeniyle (Ayasofya'nın güney avlusundaki beş sultana ait türbe) ziyaret edilemezler uzun yıllardır. Bazılarına ise personel bulunamaz (Tarihi eserler konusunda en sık rastlanılan durumdur bu). Aynı caminin haziresinde yer aldıkları halde, birtakım türbelere girilebildiği halde, hemen yanı başındakilere giremezsiniz, sürekli kapalı dururlar öyle. Örneğin, Yavuz Selim Camisi haziresindeki Sultan Selim türbesi ziyarete açıktır, ama bunun az gerisindeki şehzadeler türbesini ve Sultan Abdülmecit türbesini ancak dışarıdan seyredebilirsiniz.

Bunların doğu tarafında yıkık bir türbe daha durur. Bir valide sultana ait olduğu halde, depremde yıkıldığı gündeki gibi neredeyse tamamen yitip gitmiş durumda bekler öylece. Bu yıkık türbede yatan Hafsa Sultan, Kanuni Sultan Süleyman'ı doğurmuştu Trabzon'da! Yavuz Selim'in de hanımı olur! Yani, bu denli önemli bir türbedir. Ama ne yazık ki, gezginler burada sadece, türbenin sekizgen biçimli temel taşlarını ve bunların üzerinde bir metre kadar yükselen kırık pencere çerçevelerini görebilirler.

Hafsa Sultan'ın yıkılmış türbesi

Otuz birinci Osmanlı sultanı Abdülmecit'in türbesi ise aynı haziredeki şehzadeler türbesinin yanı başında yer alır. Tüm Osmanlı sultan türbeleri içinde belki de en sadesi budur. Aslında bu tasarım bizzat Abdülmecit'in kendi isteği idi. Zira, çok sevip saydığı, büyük hürmet ettiği atası Yavuz Selim'in karşısında oldukça mütevazı durmak arzusundaydı ve gereksiz gördüğü aşırı dış süslemelerle o türbeyi asla gölgelemek istemiyordu. Yavuz'a düşkünlüğünden dolayı da şehrin bu hayli uzak noktasında, İstanbul'un 5.tepesinde, onun yanında gömülmeyi arzu ediyordu.

Genç yaşında veremden ölen Abdülmecit için yapılan bu türbenin içi dışındaki sadeliğin aksine oldukça zengin bezemelidir. Ama iç objelerin pek çoğu başka mekânlardadır şimdi. Günümüzde Beyoğlu-Tünel'de bulunan ve İstanbul'da kurulan ilk dergâh olan Galata Mevlevihanesi'nin kubbesini süsleyen muhteşem avize, Abdülmecit'in türbesinden getirilmişti oraya. Yine, sultana ait olan gümüş şebeke ise, Sultanahmet, At Meydanı'ndaki Türk-İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenir. Sultan Abdülmecit'in sandukasının üstündeki ünlü fesini süsleyen muhteşem padişah sorgucu da Topkapı Sarayı'na kaldırılmıştır.

Yazma levhalarına gelince, bunlar da Türbeler Müdürlüğü depolarında muhafaza altına alınmışlardır. Öyle görülüyor ki, içi ziyaret edilemeyen bu güzel türbenin değerli eşyalarını, başka başka müzelerde görebilme olanağı var yine de.

Sultan Abdülmecit, henüz hayattayken türbesinin inşasını başlattı ve dönemin en ünlü başmimarı "Balyanlar ekolü"nden Garabet Balyan'ı bu iş için görevlendirdi. Kendisine sunulan planları beğenen, ama yükseklik ölçüleri konusundaki ayrıntılara dikkat etmeyen sultan hemen inşaatı başlattı.

Sultan Abdülmecit'in türbesi

Garabet Efendi çok mahir bir mimardı ve kısa sürede eseri tamamladı. Sonra da sultanı, kendi türbesini görmeye davet etti. Abdülmecit, Fener sırtlarındaki Yavuz Sultan Selim Camisi'nin haziresine geldiğinde, o anda büyük bir şaşkınlık yaşadı. Çünkü Garabet Efendi'ye yaptırdığı kendi türbesinin boyu, hemen karşısındaki atası Yavuz Selim Türbesi'nin yüksekliğini aşmıştı. Sultan asla böyle bir durumu kabul edemez, Selim Han'dan daha önemliymiş gibi gösteremezdi kendisini. Garabet Efendi'nin

tabii ki bir suçu yoktu ve sultanın bu konudaki hassasiyeti daha önce planlar hazırlanırken hiç gündeme gelmemiş, konuşulmamıştı. Üzerinde durulmuş olsaydı, zaten gereken düzeltmelerle bu iş daha erkenden halledilmiş olurdu.

Artık yapılabilecek bir tek şey kalmıştı. O da "türbenin boyunu kısaltmak!" Abdülmecit derhal yüksek türbeyi yıktırdı ve mimarbaşına gereken düzeltmeleri yapmasını söyledi. Garabet emri aldı ve planları değiştirip türbeyi tıraşladı! Türbenin boyu, Selim'inkinden daha aşağıya inince, inşaatı ikinci kez tamamlamış oldu 1855'te! İşte, şimdi görülen bu türbe, yıktırılıp yeniden inşa edilen Abdülmecit'in o türbesidir.

IHLAMUR'DA "NİŞANTAŞI"

Ihlamur semti, tepelerden Beşiktaş Meydanı'na doğru inen geniş Barbaros Bulvarı'nda, Yıldız kavşağının sağında kalan ve hayli dik yokuşlara sahip bir yerleşimdir. Gelişimi ise 19. yüzyılın geç dönemlerinde başlamıştır ve bu nedenle görece yeni bir semt gibi algılanabilir. Daha önceki asırlarda bomboş, ıssız ve yemyeşil çayırlarla, mesire ve avlaklarla kaplı bu bölgede, bazı sultanlar atış talimleri yaparlar, av köşklerinde dinlenir, hoş vakit geçirirlerdi. Zaten bölgeye adını veren ünlü "Ihlamur kasırları"nı Sultan Abdülmecit 19. yüzyıl ortalarında bu amaçla inşa ettirmişti Balyan ustalara.

Ihlamur'da nişantaşı

Tüfeklerle yapılan atış müsabakalarında vurulan hedeflerin yerine, bu başarının adına anıt taşlar dikilirdi eskiden. Bu gelenek ta Fatih ve II. Beyazıt devirlerinden beri, başta Okmeydanı çayırlıklarında, Kâğıthane'de ve bu Ihlamur vadileriyle, az gerideki sırtlarda yer alan şimdiki Dikilitaş semtlerindeki çayırlıklarda yaşatılmaktaydı. Dikilitaş, adını zaten burada dikilen bir anıt taştan almıştır.

Ihlamur vadilerinde de bu amaçlar doğrultusunda dikilen hayli iri boyda ve dikdörtgen formunda kitabeli anıt taşlar görülür. Ihlamur kasırlarından Yıldız istikametine çıkan dik ve kıvrımlı yokuşun yanındaki parkın içindedir bu mermer anıt taşlar. Bir zamanların uçsuz bucaksız, sessiz ve mis kokulu çayırlıklarından geriye, işte bu minicik park içindeki taşlar arasına sıkışmış beş on metrekarelik yeşil alan kal-

mıştır. Envai çeşit çiçekler ve meyve ağaçlarıyla dolu yemyeşil araziler, derin vadiler arasında aniden yükselen çayırlıklar, korular, günümüzde blok apartmanlarla, asfalt sokaklarla kaplanmış haldedir ne yazık ki. Değişim o kadar inanılmaz boyutlardadır ki, insan bir masaldan bahsedildiğini sanabilir Ihlamur'da gezindiğinde ve buraya ait öyküleri dinlediğinde.

Şimdi küçük parkın içinde, pek dikkat çekmeden hüzünlü bir şekilde anılarıyla baş başa kalmış şekilde duran iki mermer nişan taşı, o "yeşil" günlerin "yalnız" tanıklarıdırlar Ihlamur yokuşlarında. III. Selim'in adına dikilen 1811 tarihli kitabeli ve tuğralı bu işaret taşları, sultanın buralara sık sık atış talimleri için geldiğini ve "sıkı bir nişancı" olduğunu da vurgular. III. Selim 1807'de Topkapı Sarayı'nda öldürülmüştü. Belki de onun anısına sonradan, onu çok seven II. Mahmut zamanında dikilmişti bu nişan taşları.

KEPENEKÇİ MEDRESESİ SOKAĞI'NDA BİR "ARİSTO"

Eminönü'nün, Süleymaniye Camisi'ne tırmanan sokakları pek çok sorunlarla dolu günümüzde. Her nasılsa bir şekilde tarihi bölgenin sokaklarını doldurmuş o denli çirkin yapı bolluğu var ki bu sokaklarda, temizlemekle, ayıklamakla başa çıkılacak gibi değil neredeyse. Salaş küçük atölyeler, eğri büğrü beton konutlar, yıkık dökük haliyle terk edilmiş pek çok bina, özellikle Botanik Enstitüsü'nün (eski şeyhülislamlık dairesi-şimdi İstanbul müftülüğünün bulunduğu yeşil alan) Haliç'e bakan alt yamaçlarındaki sokaklar, derbeder bir görünüm sergilerler buralarda. Oysa, aralara sıkışıp kalmış o denli güzel ve kişilikli eski yapılar var ki, bunları fark edebilmek bile kimi zaman olanaksızlaşıyor.

Bakımsız Siyavuş Paşa Medresesi ve karşısındaki Hoca Hamza Camisi'nin aşağısından itibaren Eminönü sahillerine çok yakın Kepenekçi Sinan Medresesi'ne doğru inişe geçildiğinde, görülecek manzara budur. Hatta bazı binalar arasındaki başıboş arsalar çöplük görünümündedir ve tarihi duvar dipleri resmen mezbelelik olarak değerlendirilir buralarda!..

Araştırma gezilerimde utançtan çok yüzüm kızarmıştır bu yokuşlarda. Demirtaş Mahallesi'ndeki Mutasarrıf Sokağı, Kepenekçi Yokuşu, Kepenekçi Sabunhane Sokağı (burada vaktiyle sabun yapılan tarihi bir imalathane vardı), Hayriye Hanım Sokağı (Hayriye Hanım, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde çalışmalarını sürdüren Anadolu Musiki Cemiyeti'nin üyelerinden bir ut üstadıydı. Bu nedenle ona "Udi Hayriye Hanım" derlerdi. Müzeyyen Senar'ın da hocalarından olan Hayriye Hanım'ın evi şimdiki Botanik Enstitüsü kuzeye bakan devasa istinat duvarları üzerindedir), Kıble Sokağı, Murat Efendi Sokağı, Sabri Mehmet Efendi Sokağı... Ve daha nice sokak, güzel tarihi evleriyle il-

gi bekleyip duruyorlar öylece. Tesviyeci Sokağı'ndaki kârgir ve yeni klasik stildeki "Kuveloğlu Hanı"nı özellikle görmenizi öneririm. Çünkü tarihi bina imdat çığlıkları atıyor, sonra geç olabilir!

Hele hele Unkapanı istikametine doğru sokak köşesinde görülen çok kötü durumdaki yeni klasik stil binanın ön yüzündeki kuş evleri, o dönem estetik anlayışının ne denli ileri boyutlarda olduğunu tam anlamıyla kanıtlıyor. Yazık olmasın bu güzel yapılara, lütfen! Eski İstanbul'un "Odun İskelesi" de Eminönü'nün bu bölümünde yer alıyordu. Şimdi buradaki aynı isimli sokak, o günlerin anılarını yansıtıyor bizlere. Karadeniz ormanlarından getirilen odunlar bu iskeleye boşaltılır, oradan da depolara girerdi. Bir odun iskelesi de Unkapanı ile Cibali arasındaydı.

Hep konuşulur, yazılır, çizilir, ama bu büyük anılarla dolu sokakları sayısız kez adım adım gezip araştırmış bir "fakir" olarak şunu söyleyebilirim ki, neredeyse kimsede heyecan ve saygı kalmamış kendi tarihine, yaşadığı kente karşı. Çünkü gerçek ortada!.. Ben tanık olduklarımı anlatıyorum sizlere. Yer yer iyileştirme çalışmaları yapılmaya gayret ediliyor, fakat tarihi alan çok büyük ve buraları ayağa kaldırmak için topyekûn bir hamlenin yaşama geçirilmesinin zamanı çoktan geldi de geçiyor bile... Neden böylesine önemli bir tarih alanı, bu denli pislik ve başıbozukluk içinde terk edilsin ki? Anlamak, gerçekten anlayabilmek olası değil. Yetkililer, bu viraneliğe nasıl göz yumuyor, nasıl içlerine sindirebiliyorlar bu görüntüleri? Bu "kültürel ataletin" hesabı, gelecek nesillere nasıl verilecek acaba?

Viraneye dönüşmüş ve 16. yüzyıldan kalan Kepenekçi Medresesi daha aşağıda, Eminönü sahillerine yakın ve aynı isimli sokakta bulunuyor. Camisini de Kepenekçi Sinan Hoca bu yakında ve 1546'da yaptırmıştı. Sokak köşesinde çok kötü durumdaki medresenin kıyısındaki bahçede bir iki eski mezar görülür. Bunlardan biri Peygamber soyundan Hoca Seyyit Ali Efendi'ye aittir. Önceki sayfalarda, İstanbul'un harap durumdaki eserlerinden söz ederken buna ait bir resim koymuştum oraya.

Bu ilginç sokakta gezinirken bakın ne oldu... Eski medresenin çok yakınında, iki katlı minik bir eve rastladım, ama öyle dikkat çeker bir tarafı da yoktu. Bitişiğindeki diğer eski evlere benziyordu. Bu evi ilginç kılan, alt katında yığılı duran irili ufaklı dallar ve ağaç sepetlerdi. Ağaç işleriyle ilgili her şeye bayıldığımdan dükkâna doğru yaklaştım. İçerisi, oldukça karanlık, izbe gibi bir yerdi ve bu dalları ince şeritler halinde kesip bunlardan sepet yapan bir yaşlı adam yere oturmuş ve kendini işine vermiş, harıl harıl çalışıyordu. Böyle el işi, emek isteyen geleneksel meslekleri çok severim.

Eski sokağa çok uygun olan bu "eski işyeri" ve "eski usta" üçlemesi bana çok cazip geldi bir anda, resim çekmek için izin isteyerek birkaç kareyi ölümsüzleştirdim. Bu köhne ve mis gibi ağaç kokulu yerde, üç beş kuruş kazanç için sabahtan akşama dek yorulmadan çalışan emektar ustanın herhalde yalnızlıktan canı sıkılmış olacak ki, bir iki laf etme arzusuyla beni buyur etti izbe dükkânının önüne. Bir yandan dalları şerit halinde uzun uzun kesiyor, beri yandan da anlatmaya hasret kalmış biri edasıyla yine "uzun uzun" anlatıyordu "uzun yaşamını" ve işini.

"Artık 75'ime geldim hocam," dedi bana. Sesi, sanki bedeninden daha da yorgundu. "Tam 51 yıldır burada, dallardan kestiğim bu şeritleri sepet haline getiriyorum. Sonra da toptancılara veriyorum. Başka bir şey bilmem, söz etmekten gayrı. Hanım yukarıda oturur, yemek yemeye ve uyumaya çıkarım oraya. Kalan zamanımın hepsi burada, dalların, ağaç sepetlerin arasında geçer."

Bir filozof tavrı sezinlediğim bu emektar insanla sohbet ilginç bir kulvara doğru yol alıyordu. Bu fırsatı kaçıramazdım doğrusu. Susup anlatmasına önayak oldum. Sanki tarih konuşuyordu karşımda; "Buralara ilk geldiğimde, ta Kepenekçi Sinan Camisi'ne dek bütün çevre mezarlıktı. Zaman içinde hepsini yok edip para hırsıyla binalar, şekilsiz hanlar diktiler her yere. Eski manzaralar, tarih, "rant"a kurban edildi hocam. Acaba bu gözü doymazlığın, talanın sonu nereye varacak. Yazık edilmiş İstanbul'a, çok yazık! Hoş hâlâ da ediliyor ya!"

Bu kez, yaşlı sepetçi, mesleği ile ilgili bilgi aktardı bana; "Baksana şimdi hocam. Herkes meyveleri, sebzeleri plastik sepetlerde taşımak istiyor nedense. Bazı insanlar, hamamda kurnayı, düğünde zurnayı yeğler, bilirsin. İyi seçim yaptıklarını sanırlar. Oysa, uzak bölgelerden plastik sepetlerle getirilen besinler, o plastikten zarar görür. Bu ağaç sepetler ise uzun yol boyunca besinleri sürekli beslerler, canlı canlı kalmalarına sağlarlar."

Yaşlı usta, işinin yarım asırlık piri olduğu için, adeta ders verir gibi konuşuyor, çok içten bir ruh haliyle sohbet ediyordu benimle. Ayrılırken, "sen kendi bildiğin gibi devam et, üzme canını, sağlık olsun," dedim, nasırlaşmış elini dostça sıkarken. Arkamdan hemen yanıtı verdi, adeta bir antik çağ filozofu gibi; "İsterse o da olmasın, ne çıkar... Yaşama ait her şeyi kabul etmişiz biz, ölümü de..."

Kim bilir, eski İstanbul sokaklarında, böyle minik atölyelerinde, alınlarının teriyle üç beş kuruş kazanmaya çabalayan, okuyamamış ama ne "gün görmüş" yaşlılar vardır...

Kepenekçi Medresesi Sokağı'nda, durup dinlenmeden ağaç sepetler üreten bu yaşlı, "Aristo" gibi!

"PALABIYIK HOCA"NIN TESPİTLERİ

Osmanlı İstanbul'unun hemen her döneminde olduğu gibi, Kanuni devrinde de medreselerde bazı aksaklıkların yaşandığı görülmüştü. Bunların pek çok nedeni vardı, ama öne çıkan olgu, arz-talep sorununun giderilememiş olmasıydı.

İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde yönetim kademelerinde çalıştırılmak üzere, çok miktarda yetişmiş elemana, kadılara, müderrislere, okumuş adama gereksinim vardı. Belirli dönemlerde "okumuş insan" gücünün artmış olmasına karşın, bu insanların eğitimi süresince onlara harcanan zaman, talebi karşılamaya yetmeyebiliyordu. Bu tür bir sorunla karşılaşınca, ilk çare olarak akla, eğitim süresinin kısaltılması geldi. Ama beklenen atılım gerçekleşemedi ve sorun daha da beter arttı. Zira, zamanla yarışırcasına ve okulun bir an önce bitirilmesi amacıyla, medrese öğrencilerine tahsil hayatını tamamlamadan, erken diploma verilmeye başlandı. Eğitim bu şekilde, tam anlamıyla bunalım kuyusuna yuvarlandı. Öğrenci, eksik eğitim alıyordu.

Bunu önlemek amacıyla 1538'de bir kanun çıkarıldı. Eğitim süresince bütün konuların ele alınıp okutulması, her kitaptan kısa bir parça ile yetinilmemesi, kitapların "mütalaasına vakıf olunması" sonucunda ancak diploma, yani "şehadetname" verilmesi karara bağlandı. 16. yüzyılda lise karşılığı olan Fatih Medreseleri'nin "semaniye" bölümüne girebilmek öyle kolay bir iş değildi ve bunun için beş yıl okumak gerekiyordu. Oysa aynı yüzyılın eğitimde sorunların yaşandığı dönemlerinde, sadece iki yıllık bir eğitim süreci yeterli görülmekteydi. Bu süreyi tamamlayan öğrenci semaniyeye girebilirdi. İşte, yeni çıkarılan kanun bunu men ediyor ve şöyle diyordu: "Talebe, okuyacağı tüm kitapları bitirdikten sonra, beş yılda semaniyeye varup rapt oluna..."

Fatih devrinde, zamanın ünlü alimlerinden olan Ali Kuşçu Efendi, medreselerde okutulmak amacıyla "Fethiye" isimli bir kitap yazmıştı. Bu eser tam 370 yıl sonra, yani 1823'te Mir Seyit Ali Efendi tarafından Türkçeye çevrilip basıldı. Mir Seyit, 1793 yılında çağın modern bilgilerini ve teknolojilerini öğretmek gayesiyle Hasköy'de kurulan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'da dersler veriyordu. Aynı zamanda okulun da "baş öğretmeni" idi. Ama bu fen okulunda da bazı düş kırıklıkları yaşanıyordu hâlâ. Çünkü onca süre içinde çağdaş dünya bilimleri ve teknolojik gelişimleri konusunda öylesine çok bilgi ıska geçilmiş ve zaman öylesine boşa harcanmıştı ki, artık yapılabilecek pek bir şey kalmamış gibiydi. hâlâ ve ısrarla "köhneleşmiş eski bilgilerle" yetinilmeye çalışılıyordu. Seyit Hoca, batı bilimlerini takip etmesi, bunlara yönelik eğitim vermesi gerekirken, Kopernik teoremlerine karşı çıkarak, "güneşin, dünya etrafında döndüğünü" iddia eder durumda kalakalmıştı hâlâ. Medrese eğitiminin, ne yazık ki çağdaş eğitim dünyasıyla kıyaslanınca ne denli gerilerden geldiği böylelikle de kanıtlanmış oluyordu.

19. yüzyılda eğitim hayatını daha kapsamlı ve sağlıklı yönetebilmek amacıyla kurulan Maarif Nazırlığı, özellikle aynı yüzyılın sonlarına doğru çeşitli branşlarda çok sayıda eğitim kurumu açılmış olmasına karşın, çağdaş ölçütleri yakalama konusunda istenen seviyeyi yakalayabilmiş değildi. Eğitim teşkilatımızın başı, ilk maarif nazırımız olan ve 1795 yılında doğup 1881'de ölen Abdurrahman Sami Paşa'nın güzel mermer lahdi, günümüzde Divanyolu'ndaki türbe haziresinde görülebilmektedir.

Üniversitenin o dönemlerdeki karşılığı olan Darülfünun müessesesi de çağdaş yüksek eğitimi vermekten uzak kalmıştı. Tanzimat döneminde İstanbul'un şöhretli eğitimcilerinden olan Palabıyık Hoca, bu oldukça kötü durumun sonuçlarını, son derece isabetli görüşleriyle açıklamıştı. II. Mahmut devrinde ve 1825 yılında. Özgürlükçü düşünce doğrultusunda çalışmaları bulunan "Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyyesi"nin değerli azaları, "bazı sakıncalı görüşleri" nedeniyle ülkenin değişik bölgelerine sürgün edilmişlerdi. Derneğin aydın elemanlarından biri olan Kethüdazade Mehmet Arif Efendi, eğitim kuruluşlarının yaşadığı aksaklıklar konusunda harikulade tespitler yapmış ve bunu çeşitli yazılarında anlatmıştı: "Bizimkiler okurlar, okuturlar, kitaplar yazarlar, ama yine de hiçbir şey anlamazlar!"

MEZARINDA ÇÜRÜMEYEN DUL RUM KADIN

Fatih Sultan Mehmet'in, ilim, sanat ve edebiyata ne denli düşkün olduğunu herhalde çoğumuz biliriz. Günlük yaşamının neredeyse her anında yanı başında bulunan iki alimden biri Yunanca, diğeri ise Latince bilirdi.

Genç Mehmet, Bizans eserlerini de okur, hatta onları gözü gibi de korurdu. Aynı dönemlerde yaşamış, eski eserlere düşkünlüğü ile şöhret olan, aynı zamanda tacirlik de yapan Anconalı Siracus, Edirne sarayında sultanın en yakınındaki adamlardan biriydi. Hatta Fatih'in, İstanbul düştükten sonra, yanında bu kişiyle birlikte kente girdiği anlatılır. Siracus, sultanın sarayında ikamet ederdi. Ayasofya, fethin ertesi gününde camiye çevrilirken, kilise avlusundaki İmparator Iustinianus heykelini çok titiz bir çalışmayla yerinden indirip kaldırmış, sonra da bu heykelin bir resmini yapmıştı. Sultan Mehmet, Romalıların uzun tarihleriyle ilgili pek çok bilgiyi, ilginç öyküleri bu Anconalı Siracus'tan öğrenmiş, ayrıca Hıristiyanlıkla ilgili pek çok bilmediği konuyu, öteki dünyayla ilgili kavramları da yine bu bilgin sanatkârdan edinmişti.

Fatih, bu bilgilerle yetinmeyip patrik olarak atadığı Gennadios'la (Georgios Skholarios Kortesios) da sıkça fikir alışverişinde bulunurdu. Fatih'in Amirutzes adlı bir başka aydınla da görüşmeler yaptığı kayıtlarda belirtilmişti. Bütün bunlar, sultanın sanata, başka başka dinlere, inanışlara ve ilimlere karşı olan derin ilgisinin kanıtlarıdır. Bu kişiyi Fatih, Trabzon'un fethinden sonra İstanbul'daki saraya getirtti ve oğlunu da Müslüman etti. Amirutzes, Fatih Mehmet'i çok sevdiğinden dolayı, oğlunun adını Mehmet olarak değiştirmişti sonradan.

Günlerden bir gün Amirutzes'in oğlu Mehmet, babasından aldığı derin ilhamların etkisiyle, Fatih Sultan Mehmet'e Hıristiyanlığın ince-

liklerinden, aforozun ne anlama geldiğinden söz ederek, sultanla koyu bir sohbete daldı. Anlattıklarına göre, aforoz edilen birisi, eğer affedilmeden ölürse toprağın altında bin yıl çürümeden kalıyor ve bir türlü aslına dönemiyordu. Fatih bunları işitince çok heyecanlandı, şaşırdı ve daha da ilgiyle dinlemeye başladı adaşı Mehmet'i. Bu esnada ona bir soru sordu merakla: "Peki Mehmet, eğer o kişi öldükten sonra affedilirse ne olur?"

Amirutzes'in oğlu, bu konudan pek emin olmadığını ve kararsız kaldığını, bu sorunun yanıtını ancak patriğin verebileceğini söyler sultana. Fatih, bunun üzerine ertesi gün bir adamını patriğe gönderdi ve son günlerde böyle birinin gömülüp gömülmediğinin araştırılmasını istedi ondan. Patrikhane bu beklenmedik bir taleple karşılaşınca şaşırdı ve gerçekten de zor durumda kaldı. Çünkü böyle birinin olup olmadığı tam bilinmiyordu, nasıl bir yanıt verilebilirdi ki?

Patrikhane yetkilileri biraz düşünüp taşındılar ve o anda akıllarına bir kadın takıldı. Evet, bir kadın! Patrikhane yakınlarında oturan yaşlı bir papazın dul karısının, açıkça gayrimeşru bir ilişkiye girdiğini ve büyük günah işlediğini, bu nedenle patriğin onu çağırarak çeşitli nasihatlerde bulunduğunu hatırlayan yetkililer, sultanın adamına o kadının gayet fettan biri olduğunu ve Gennadios'u da asla dinlemediğini söylediler. Üstelik azmış dul kadının, patriğin kendisini taciz ettiğini sağa sola yayarak, onun adını lekelemeye çalıştığını anlatmaktan da geri durmadılar.

Olayı duyan Gennadios birden hiddetlendi ve "Delirmiş bu kadın," dedi. Sonra da aynı kızgınlıkla devam etti; "Eğer kadının dedikleri doğruysa, öldüğünde cesedi çürüsün. Yok eğer değilse, aforoz ediyor ve Tanrı'dan sonsuza dek cesedinin çürümemesini diliyorum."

Bir süre sonra ortalık sakinleşir gibi oldu, herkes suskundu. Aradan 40 gün geçti ve o dul kadının bir bağırsak hastalığından öldüğü ve gömüldüğü haberi geldi sultana. Fatih Mehmet'i yeniden bir heyecan sardı. Bakalım genç Mehmet'in ve patrikliğin inandıkları şeyler doğru muydu?

Fatih, kadının nerede yattığını soruşturup öğrendi ve bir çavuşunu, kadının mezarını açması ve cesedi kontrol etmesi için Rum mezarlığına gönderdi. Çavuş büyük bir heyecanla mezarı açtı ve gördükleri karşısında korkudan adeta dili damağı kurudu. Aradan bunca zaman geçmesine karşın cesette en ufak bir çürüme dahi olmamıştı! Bunun üzerine çavuş koşarak saraya geldi ve durumu Sultan Mehmet'e anlattı.

Bunlar olurken, kadının cesedi mezarından alınıp uygun bir yere yeniden gömüldü ve mezar mühürlendi. Din adamlarının telaşı henüz geçmiş değildi ve bu şaşırtıcı durum karşısında ne yapacaklarını bile-

mez haldeydiler. Patriğin huzuruna çıkıldı ve sultana nasıl yanıt vermeleri gerektiği soruldu. Gennadios daha sakindi, "Birtakım dualar var. Bunları okursak aforoz kalkabilir," dedi.

Patrik Gennadios'un söyledikleri uygulandı ve bir süre sonra mezar kontrol edildiğinde, cesedin çürümüş olduğu ve dağıldığı tespit edildi. Olay unutulup gitti.

Bu öykünün ne kadarının yaşanmış olduğu, nerelerinin bir söylenceye dayandığı bilinemez tabii. Ama o devirlerde, hele Bizanslılar arasında boş inançların son derece yaygın olduğu, Osmanlı yaşamında da böyle inanışlara sıkça rastlanıldığı, tarihin ilginç gerçeklerindendir.

OSMANLI SULTANI VE SARAYI

Osmanlı tarihinde en kısa saltanatı en kısa süren padişah V. Murat'tı. Tam 28 yıl sarayda kapılı tutulup dışarıdan tamamen izole edilmiş şartlarda ömür tüketen sultan, 1876 yılı içinde Osmanlı tahtına oturtulduğunda, bu makamda ancak 3 ay 3 gün gibi gerçekten çok kısa bir süre kalabilmişti. Ama Murat'ın yakınları, bu kısa süreyi "sadece 5 gün" olarak kabul ettirmeye çabalamışlardı etraftakilere. Yani, Murat'ın Osmanlı tahtına çıktığı günden, önceki sultan olan Abdülaziz'in öldüğü, kendisinin de hasta olduğu güne dek geçen kısacık sıkıntılı süre!

Çünkü, bu acı haberle adeta yıkılan yeni sultan V. Murat, o günden sonra yataklara çakılıp kalmıştı. Unutulması olanaksız bir gündü o gün! Pek şiddetle gürleyen bir top sesi duyulmuş, işin gerçek rengi o dakikalarda anlaşılmıştı. O ana kadar Murat'ın yakınındakiler, saltanatın değişime uğrayabileceği konusuna dair en ufak bir belirti hissetmemişlerdi. Fakat bu top... Bu, yürekleri titreten top sesleri, Osmanlı saltanatının başına o dakikadan sonra artık yeni bir sultanın geçtiğini duyuruyordu. Bunlar, "cülus topları"ydı!.." Patlatılan topların sayısı yediyi geçince, acı gerçek tüm çıplaklığı ile anlaşıldı ve tam o anda valide sultan büyük bir korku ve şok yaşadı. "Eyvah, olanlar oldu şimdi," diyerek olduğu yere yığılıp kaldı. Sarayın deneyimli kalfa kadınları hemen validenin başına üşüştüler ve onu bayılıp yattığı yerden kaldırarak odasına taşıdılar, bir yatağa boylu boyunca uzattılar. Gözüpek kalfalar, bu gibi durumlara yakından tanık olan kişilerdi ve o anlarda neler yaşandığını, neler söylendiğini, kuşaktan kuşağa, kulaktan kulağa birbirlerine anlatırlardı. Valide Sultan'ın korkusunun ve bunların sonucunda ruhuna yayılan sarsıcı şok dalgalarının damlası yoktu kalfa kadınlarda. Sanki kanıksar gibiydiler top seslerini. Henüz valide

sultan ayılmadan, onun başında sükûnetle bekleyerek yardımcı olmaya çabalayan kalfa kadınlardan biri, belki hepsinden de sakindi. Ancak arkadaşlarının duyabileceği çok kısık bir sesle şöyle diyordu onlara, sabit ve donuk bakışlarını uzak noktalara dikerek: "Saraylar güvercin kafesleri gibidirler... Birisi girince, diğeri çıkar gider!.."

İşte, o güvercin kafesi sarayların en muhteşemi, anıları en zengin olanı, 1472'lerden 1855'lere dek Osmanlı sultanlarının evi ve devletin merkezi olan Topkapı Sarayı... Fatih'in hassa mimarı "Murat Halife" diye tanınan Mimarbaşı Murad bin Abdullah tarafından yapılmaya başlanan Topkapı Sarayı, zamanın derinliğinden sızıp gelen esrarengiz bir sis örtüsüyle kaplı, gerçekten de kalfa kadının 20. yüzyıl başlarında söylediği gibi, kan kokulu bir güvercin kafesi sanki...

Osmanlı döneminde, adeta "kent içinde başka bir kent", hatta "dünya üstünde bir başka dünya" denebilecek kadar büyük bir kompleks halinde örgütlenmişti ve burada atılacak en küçük bir adım bile, çok ince ayrıntıları ve hesapları olan bir "protokol çemberi" içinde değerlendiriliyordu. Odağında sultanın bulunduğu çok hassas bir bürokrasiye ve karmaşık bir hiyerarşiye sahipti saray.

Tarihimizde, sultanın sarayında arz ağalarıyla birlikte en yakınında 16 kişinin olduğu bilinir. Öyle ki, bu görevliler sultanın peşini bir an olsun bırakmaz, hareme dahi girse sürekli onu takip eder ve başları önde olduğu halde, adeta onun "gözlerinin içine" bakarlardı. Hatta sultanın sofra çevresinde kesinlikle bulunmak zorundaydılar.

Osmanlı sultanının, akla hayale gelmeyecek her işinin bir sorumlusu ve bunların da pek çok yardımcısı vardı. Eşyalardan, hazineden, yiyeceklerin alınmasından, giyeceklerden, hayvanlardan, törenlerden, mutfak işlerinden, korumadan, ocaklardan, su işlerinden ve daha bir sürü işten sorumlu kişilerin sessizce iş gördüğü devasa saray, adeta içinde bir arı kovanı gibi çalışılan apayrı bir dünyaydı.

Sultanın "tülbentdar"ı, onun kutsal başına koyduğu sarıklarına, giydiği çamaşırlarına, "Rikabdar" ise, pabuçlarına, çizmelerine bakardı. "Çuhadarağa", sultanın kaftanının, kürkünün, yağmurluğunun hazırlanmasından, bunların giydirilmesinden, çıkartılmasından ve korunmasından sorumluydu. Has odabaşı, silahtarağa, çamaşırcıağa, peşkircibaşı, şerbetçibaşı, her saniye sultanın emrindeydiler. Sultana sunulacak şerbetler porselen kaplarda ve "mühürlenerek" saklanır, sultan, bu değerli kaplardaki şerbetleri içeceği sırada mühürler onun önünde açılırdı. Bu, onun emniyeti için yapılırdı tabii ki.

Sultanın özel dairesi kabul edilen has odanın, yani kutsal emanetlerin sergilendiği şimdiki Hırka-i Saadet dairesinin ön kısmındaki dibek ve kuyu, has odayı temizleyen hizmetkârın, süprüntüleri döktüğü

yerdi. Has oda, Fatih'in yaptırdığı ve sonraki sultanların da oturdukları özel ve en ulaşılamaz odaydı ve buradaki dört görevli, her gece nöbetleşe Kuran okurlardı aralıksız olarak. Günümüzde de bu gelenek hâlâ sürdürülür.

Osmanlı sultanlarının hemen hepsinin düşkün oldukları av için, sarayda pek çok "kuş uzmanı" bulunurdu. Örneğin, sultanın turna kuşlarıyla ilgili işlerini, sarayın "turnacıbaşı"sı yürütürdü. Her cins kuş için ayrı isimlerde görevlilerin bulunması, bu işlerin yürütülmesindeki hassasiyetin boyutlarının ne kadar büyük olduğunu da apaçık gözler önüne serer. Sultanın çok değer verdiği doğan kuşlarının sorumlusu ise, "doğancıbaşı" idi. Üsküdar'ın Doğancıbaşı semtinin adı, burada camisi ve bir zamanlar kuşların eğitildiği bir binası bulunan bir doğancıdan gelmektedir.

Sultan ava mı çıkacak? Gelsin "zağarcıbaşı!" Sofrada yemek sunumu ve dağıtımları mı yapılacak? Haydi, "çaşnigir..!" "Muhasebeci" hesap tutacak, defterleri kontrol edecek. "Tezkereci" sultanın özel kâtibi olarak, her an onun yanında hazır duracaktı! Sultanın her saniye yanı başında bulunan 16 kişiden biri de "tırnakçıbaşı" idi! Bu ilginç görevli, sultanın tırnaklarını büyük bir incelikle keser ve düzeltir, yani bir tür pedikür yapardı.

Bu görevliler içinde, terfi sonucunda has odaya geçecek olan kişilerin işlemlerini "koğuş kethüdaları" akşam namazı kılındıktan sonra yapardı. Bunların, sarayda rahatça gezebilmeleri için de sultanla tanıştırılmaları gerekiyordu. Bu takdimlerden sonra yeni görevlerine başlayan has odalılar, sultanın ikamet ettiği "Hırka-i Şerif dairesi"ni özenle siler, süpürür ve temizler, raflardaki kitapların tek tek tozlarını alırlardı. Ayrıca, yılın belirli önemli günlerinde, Ramazan, mevlit ve bayram gecelerinde burada çok hoş kokulu ve dinlendirici "öd ağacı" yakılır, şamdanlar pırıl pırıl parlatılır ve tütsü kokularının kapladığı salona gül suları serpilirdi.

İlk kapı olan Bab-ı Hümayun'da, girişin üzerindeki karşılıklı yazı (müsenna), Hicr suresinin ayetlerinden oluşur. İç tarafında ise Abdülaziz'in bir tuğrası görülür ve burada Saff suresinin 13. Ayeti yazılıdır.

Buradan saraya girildiğinde, solda kalan Aya İrini Kilisesi ile saray surları arasında, eskiden "sim sakaları" ve "hasırcılar koğuşları" görülürdü. Saray ve sultan için örülen en kaliteli hasırların sazları, ta Manyas Gölü'nden toplanıp getirtilirdi buraya. Az ileride, darphanenin kıyısından arkeoloji müzelerine inen yokuşun üzerindeki kemerli kapı saray darphanesine aitti. Paralar burada imal ediliyordu. Bu kapının sağında ve enkazı tahta perdelerle kapatılan arsada ise "Koz Bekçileri Ocağı" yer almaktaydı. Osmanlı padişahı, bahçelere giderken, ava ve

gezmeye çıkarken, onun elbiselerini bu ocak neferleri hazırlar, kahvesini de burada pişirirlerdi.

Sultanın, "göç-i hümayun" diye bilinen saray dışına gezintiye çıkması, İstanbul'u adeta bir şenlik yerine döndürür, denizde toplanan yüzlerce kayık dolusu insan, sultanın geçişini seyredebilme telaşına düşerdi. Sultanın, Boğaziçi'nde ve Haliç kıyılarındaki değişik noktalarda "biniş köşkleri" olurdu. Bunların gerilerinde ise, "has bahçeler" yer alırdı. Bu bahçelerde avlanıp eğlendikten ve hoşça vakit geçirdikten sonra, sultanlar genellikle bu biniş köşklerinde biraz dinlenir, kahvelerini yudumlarlardı. Bu deniz yolculuğunda, öndeki kayıkta duran tülbentçibaşı, sultanın kavuğunu sağa sola sallayarak çevredeki insanlara sultanın selamını gönderdiğini anlatmaya çalışırdı. Bunun gerisinden 13 çifte kayıkla ve maiyeti ile birlikte şatafatlı sultan kayığı gelirdi. Daha arkada da süzüle süzüle, imrahor ağanın ve diğer saray ağalarının kayıkları ilerlerdi.

Sultanların atlarıyla ilgili birim olan has ahırlar, Divan'ın gerisinde ve ikinci yerdeydi. Bir has ahır dairesi de Sarayburnu civarında bulunan ünlü Bizans anıtı Got sütununun önündeydi. Has ahır nalbantları, beygirlerin taşaklarını çıkarıp onları iğdiş ederlerdi. Sarayın "Istablı Amire" kısmı, sultan beygirleri ve arabalarıyla ilgilenirdi. Çoğu 19. yüzyıla ait pek çok saray arabası halen depolarda durur ve bunların çok azı, Bab-ı Selam girişinin sağındaki koğuşlarda sergilenir şimdi.

İşte, sultanlara hizmet adına böyle sayısız gündelik işleri yapmak, diğer saray görevlilerine yönelik işleri yürütmek için yüzlerce personel sarayın içinde ve dışında adeta gün boyu koşuşturup dururlardı. Bunlardan biri de saraya yiyecek sağlayan görevli olan "pazarbaşı" idi. Hatta Üsküdar'da, Karacaahmet'ten Bağlarbaşı'na çıkan Nuh Kuyusu Caddesi üzerinde Pazarbaşı diye tanınan bir mahalle bile vardır. Burada, Topkapı Sarayı pazarbaşılarından biri ikamet ederdi ve burada bir de cami yaptırmıştı ki cami onarım geçirmiş haliyle aynı semtte durur.

İstanbul ahalisi pazardan ne alıyorsa, bu pazarbaşılar da özel olarak üretilen veya kalitesinden asla şüphe edilemeyen envai çeşit yiyecek maddesini temin eder ve saraya ulaştırılmasını sağlardı. Pirinç, sultanın sarayına Filibe'den getirtilirdi. Bunlarla yapılan pilav, sarayda "lahana çorbası"yla birlikte en çok tüketilen yemeklerden biriydi. Pilavın lezzetini tam olarak "hissedebilmek" için de mutlaka bekletilerek yenilmesi önerilirdi o zamanlarda.

Bizans'ın ünlü yemekleri, İstanbul fethedilmeden önce tanındığı için, sarayda bu yemeklerin hazırlandığı da söylenir. Sultanların hangi tür balıkları yeğledikleri konusunda çok sağlam bilgilere sahip olduğumuz söylenemez. Ama Fatih'in, Terkos gölü civarına sıkça avlan-

maya gittiği ve bu gölün balıklarını pek leziz bulduğu anlatılır. Ancak etin yeri çok ayrıydı ve bolca tüketilirdi. Koyun ve tavuk eti ise pek makbuldü. Fakat et suyu çorba yerine, daha çok et suyu ile pişirilmiş yemekler yeğlenirdi.

Süte gelince, Fatih devrinde "leben-i gâv" denilen inek sütü, pek sevilir ve tüketilirdi. Sütler kalaylı bakır bakraçlarla taşınır ve kadayıf tatlısına da süt ilave edilirdi. Fatih Mehmet'in, ölümüne yakın ağzında pek az dişi kalmış olduğu ve sevdiği kadayıfı daha rahatça yiyebilmesi için içine süt katılarak yumuşatıldığı anlatılır.

Osmanlı sultanına karşı yürütülen her hizmette olduğu gibi, yemek servislerinde de çok ince hesaplamalarla, adeta bir geleneksel tören şeklinde davranışlar bütününde hareket edilmekteydi. Pişirilen yemekler, mutlaka öğle namazından önce hazır hale getirilirdi.

Harem'in Kuşhane Kapısı diye tanımlanan ve II. Mahmut'un yaptırdığı onarımlardan bahsedilen kitabeli çıkış kapısının tam karşısındaki küçük Kuşhane yapısında, sultanlar için kuş yetiştirilir ve bunlar itinayla pişirilirdi. Binanın önündeki minik balkon tipik bir "kuş evi" modelinden esinlenilerek 1916'da yapılmıştı. Onarımlar sırasında kullanılan ve üstlerinde "Konstansiyo" damgaları bulunan bazı tuğlalara rastlanmıştı. Önceden burada bir Bizans yapısı bulunmadığı dikkate alınırsa, bu tuğlaların başka bir Bizans eserinden taşındığı görüşü ağırlık kazanır.

17. ve 18. yüzyıllarda nüfusunun 5-6 binlere ulaştığı söylenen sarayda, bu kalabalığa her gün muntazam şekilde yemek pişirmek, servis etmek, bulaşıkları yıkamak için muazzam bir örgütlenmenin gerekli olduğu da açıktır. Haşmetli sarayın, doğudan bakıldığında hayranlık uyandırıcı bir siluet arz eden on mutfak bacası, sarayın o devirlerde nasıl beslendiğini, her görene açıklar. Bu saray mutfaklarının muhtemelen sekizi, çok kalabalık saray personeli için yemek hazırlarken, diğer ikisi ise valide sultana ve padişaha hizmet ederdi. Bazı dönemlerde sultanların kendi yemeklerini başka yerlerde veya gözlerinin önünde hazırlattıkları da olurdu. Sarayın bu bölümü çeşitli defalar yanmış ve şimdiki görünümünü Mimar Sinan, 1570'lerin başlarında sarayı onarırken yapmıştı.

Bu mutfaklarda bazı günlerde binlerce kişiye yemek çıkarılır, yeniçerilere ulufe dağıtılırken çorba, pilav, zerde verilirdi. Ramazan'ın 15'inde ise yine tüm yeniçerilere baklavalar pişirilirdi. Helvahanelerde tatlılar özenle hazırlanır, kokulu sabunlar, macunlar imal edildiği de olurdu.

"Matbah emini"nin sorumluluğundaki mutfaklarda, masraf kâtibi de hesapları tutardı. Ustalar, kalfalar, kilerciler gibi daha pek çok gö-

revli, büyük bir teşkilat olan Matbah-ı amireyi aksatmadan yönetirlerdi. 16. yüzyılda saray mutfaklarında bir dönem 260 kadar kişinin görev yaptığı söylenir. Günlük 60 akçe alan aşçıbaşılar bir gün arayla nöbetleşe iş görürlerdi.

Mutfaktaki her aşçıbaşının yanında da 60 aşçı ile 200 yamak hazır bulunurdu. Bu aşçıbaşılar epeyce para kazanır, kimisi bu servetinin bir kısmıyla İstanbul'un bir yerinde hayır eseri kurardı. Eyüp, Otakçılar'daki Aşçıbaşı Camisi saray aşçıbaşılarından birinin günümüze ulaşan eserlerindendir. Sultan aşçılarından bir diğerinin yaptırdığı Aşçıbaşı Camisi ise Üsküdar'da, Karacaahmet Mezarlığı'nın batı tarafındaki aynı isimli mahallededir.

Saraya her gün beş sığır, 50 koyun kesilir, sultan için 12 ayrı aşçı görev yapardı. Bunların başı olan "serçini", kuşhanede çalışırdı. Eflak voyvodalığı her yıl saraya 20 bin koyun gönderirdi. Mısır, Anadolu, Rumeli de ek para yollardı saraya. Sarayın suyunu ise, "sakayan-ı matbah-ı amire" temin ederlerdi. Bu teşkilat 1838'den sonra darphaneye bağlanmıştı.

Bu mutfaklarda, her gün sabah namazından sonra ocaklar ateşlenirdi. Birun (dış hizmet birimleri), Enderun (iç hizmet birimleri), Harem, Divan velhasıl sarayda hangi bölüm varsa, herkese fazlasıyla yetecek kadar yemek pişirilmeye, helvahanede ise türlü tatlarda envai çeşit helvalar hazırlanmaya başlanırdı. Bu yemekler o denli fazlaydı ki, saraya misafir gelenler, iş takibi için burada bulunanlar, davacılar, davalılar, şahitler, kim olursa olsun, herkes saray yemeklerinden tatma şansına sahip olurdu.

Mutfakları, helvahanesi, kuşhanesi, camileri, has ahırları, hazine dairesi, ağa koğuşları ve diğer bölümleriyle son derece ilgi çekici olan sarayın, belki de Harem dairesinden sonra en gizemli yeri, "Enderun" bölümüydü. Günümüzde, aslında yanlış olarak uzun bir süre Şah Sultan tahtı diye tanıdığımız, ama gerçekte Nadir Şah'a ait olan ve 1747'de Sultan I. Mahmut'a hediye olarak yollanan olağanüstü göz alıcı altın tahtın da diğer hazinelerle birlikte sergilendiği Fatih zamanından kalma Enderun salonları, II. Selim tarafından 1574 yılında onartılmıştı. III. Ahmet döneminde, yani 18. yüzyılda bu kez "seferli koğuşları" olarak değerlendirildi bu bölüm. İşte, aynı yüzyılda yıkılan Enderun hamamının soyunma bölümleri de bu mekânlardı bir zamanlar.

Enderun, esasen Büyük Selçuklu Devleti'nden miras alınmış, son derece ilginç bir bürokratik yapısı ve hiyerarşisi olan saray içi örgütü idi. Osmanlı hanedanı, kendisine itaatte kusur etmeyen sadık kullarını titiz bir eğitim sonucunda burada yetiştirir, sonra da bu kişileri devletin çeşitli kademelerinde görevlendirirdi. Enderun teşkilatı, adeta bir

okul gibiydi. Enderun'a gelen "iç oğlanları", genellikle Pera'daki Galata Sarayı'ndan, Sultanahmet'teki İbrahim Paşa'nın sarayından ve hatta Edirne sarayından alınırlardı.

Bir iç hizmetler teşkilatı olan Enderun'da, has oda, büyük oda, Seferli, küçük oda, Kilerli gibi çeşitli koğuşlardan aşama aşama geçip bir üst kademeye terfi eden personel, çok başarı gösterirse, üst makamlara dek çıkabilirdi. 16. yüzyılda Enderun nüfusu 160 kadardı. Fatih devrinde Enderun önündeki has bahçede, saray için gerekli olan sebzelerin yetiştirildiği de olmuştur.

Asırlar boyu kararlı duruşunu ve çizgisini neredeyse hiç sekteye uğratmadan sürdüren Enderun kurumu, II. Mahmut 1826'da yeniçeri ocaklarını tarihe gömdükten sonra birtakım yeni düzenlemelerden geçmek zorunda kaldı. 1831'de ise "Enderun-ı Hümayun Nezareti" kuruldu.

Osmanlının yüreği olan bu saraya ait pek çok teşkilat Cumhuriyet'in ilanından önce kaldırıldığı halde, has oda hazine koğuşları varlıklarını koruyabilmişlerdi. Günümüzde Osmanlı'nın son derece değerli ve zengin hazinelerini seyretmek için akın akın ziyarete gelenler, işte Enderun'un bu hazine odasını da görmüş olurlar. Has oda koğuşları ise 19. yüzyıl ortalarında artık, "Mukaddes emanetler dairesi"ne dönüşmüştü.

Her yanı sırlarla, birbirinden ilginç öykülerle, anılarla dolu olan sultan sarayının, hiç şüphesiz ki en esrarengiz bölümlerinden bir diğeri Harem dairesidir. Bab-ı Selam ve Bab-ı Saadet kapıları arasında ve Divan'ın da yer aldığı 22 dönümlük "ikinci yer"in Haliç'e bakan kısmında yer alan Harem kompleksi 6.720 metrekarelik bir alan içine yayılmıştır. 259 odalı, 8 hamamlı ve tam 46 helası bulunan bu benzersiz özel bölüm, sistematik bir mimari program çerçevesinde inşa edilmemiş, zaman içinde sultanların kendi istekleriyle ve birtakım gereksinimlerle oluşturulmuştur. Sekiz sofası, bir hastanesi, koğuşları, dört mutfağı ve altı adet kiler dairesi olan haremin en yetkili kişisi hiç kuşkusuz ki, sultanın anası valide sultan idi. Bunların özel daireleri, girişin hemen ilerisinde bulunan cariyeler taşlığı ile sultanların yaşadıkları mekânların arasındadır. Yani bir yerde valide sultan, Harem kızlarıyla oğlu sultanın arasında durarak tüm otoritesiyle ilişkileri düzenleyip kontrol etmiş olurdu.

Haremden pek çok etkili valide sultan gelip geçmiş, bazılarının yaşamı acı bir sonla noktalanmıştır. Bunların başında, Osmanlı Devleti'nin yönetiminde büyük etkileri görülen ve 17. yüzyılda yaşamış olan Kösem Valide Sultan gelir. Saray ağaları tarafından saklandığı odasında boğularak katledilmişti Kösem.

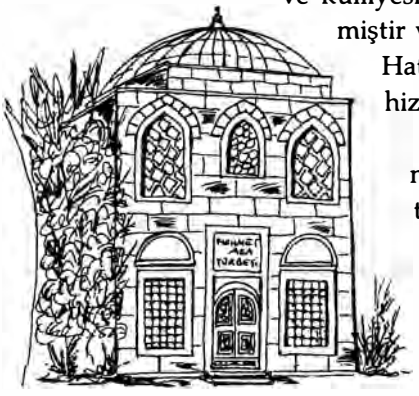
Sultan II. Selim'in hanımı olan Nurbanu Sultan da güçlü bir kadındı ve sarayın iç politikasını aksatmadan yürütürdü. II. Selim öldüğünde, oğlu Şehzade Murat'ın (III. Murat) saltanata geçmesini beklerken, eşinin ölümünün duyulmaması ve cesedinin bozulmaması için, onu sarayın buzluğuna indirip bir süre gözlerden uzak saklamayı bile başarmıştı Nurbanu.

Harem Ağası ve koğuşu

Haremin her noktasında gözü kulağı olan ve her hücreye kolları uzanan valide sultan, hasekisinden cariyesine tüm kadınların da amiriydi aynı zamanda. Sarayda gelin olacak kızlarla ilgili tüm hazırlıklarda, kullanılacak tüm eşyalarda da söz sahibi yine valide sultandı. Doğum ise başlı başına bir olaydı. Bunun için Harem'deki büyük salonlardan biri tepeden tırnağa hazırlanır, valide her şeyi en ince ayrıntısına dek kontrol ederdi. Özellikle mensucata gösterilen ihtimam göz kamaştırırdı. İncilerle, sırmalarla, pullarla bezenmiş örtüler, çarşaflar, tırtıl işlemeli pembe seraser yüzlü yastıklar, yorganlar, divan minderleri, büyük titizlikle hazırlanırdı.

Harem dairesinin siyahi, boylu poslu harem ağaları da validenin emrinde birer kuldu ve hadım edilirlerdi. Harem ağaları nefer, ortanca, hasıllı gibi rütbelere terfi edince "ortanca tevkifhanesi", yani "pabuçluk" denilen mekânda bekletilir, emirnamesi ve ödeneği gelince buradan çıkartılırlardı. Sonra tüm darüssaade ağalarının piri kabul edilen ve 16. yüzyılda haremde görev yapan Mehmet Ağa'nın Çarşamba'daki türbesini ziyarete giderlerdi. Mehmet Ağa'nın bu türbesi ve külliyesi Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir ve halen tüm heybetleriyle dururlar. Hatta külliyenin hamamı bugün dahi hizmet vermektedir.

Çarşamba - Mehmet Ağa türbesi 16. y.yıl

Siyahi ve ürkütücü Harem ağalarının özel ve üç katlı koğuşları vardı ve tüm yaşamları neredeyse burada geçerdi. Dinlenme ve yatak odası olarak kullandıkları hücreleri, avlusunda dev bir ocağın yer aldığı taşlığın her iki yanına karşılıklı şekilde sıralanmışlardı. Harem ağalarının helaları ise bu koğuşların

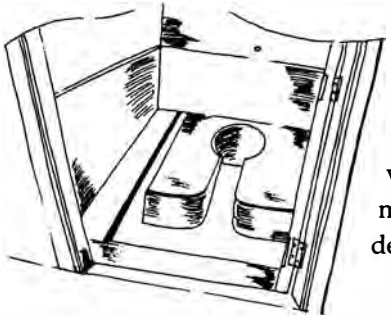
üst katında yer alırdı. Siyahi Harem ağaları dışında bir de "Ak ağalar" denilen ve genellikle Boşnak ve Anadolu kökenli beyaz ırktan kapı ağaları bulunurdu. Padişaha yakın olan ağalardı bunlar ve içlerinde terfi edip "paşa" olanlar bile görülürdü. Örneğin, Hadım Süleyman Paşa, unvanından da anlaşılacağı gibi, hadım edilmiş bir Harem ağasıydı ve sonradan sadrazamlığa yükselmişti.

Harem ağası koğuşları ve ocakları

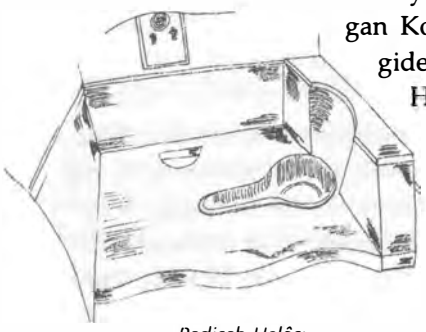
Dış dünyaya tamamen kapalı, sadece sultanın özel ikametgâhı olarak inşa edilmiş ve iç mekânı, heyecan verici taş koridorlarla, dar iniş çıkışlarla, karanlık hücrelerle, taş merdivenlerle, irili ufaklı aydınlık taşlıklarla, duvarları rengârenk çinilerle süslü odalarla dolu Harem dairesindeki özel odasında gün doğmadan uyanan sultan, öncelikle sabah namazını kılar ve daha sonra kiler dairesinde hazırlanan kahvaltısını ederdi. Bu sırada yalnız başına olurdu. İlk devirlerde iki öğün yemek olduğu halde, 16. yüzyıldan sonra öğün adedi üçe çıkmıştı. İki öğün yemek olduğu günlerde sultanlar "kuşluk vakti"nde, mükellef bir kahvaltı ederler, öğle ve akşam yemeklerini ise birleştirerek ikindi namazını takiben yerlerdi.

Sultan yemekten sonra özel dairesi olan has odaya çekilirdi. Örneğin, Sultan III. Murat, 21 yıllık iktidarını sarayına kapanıp adeta inzivaya çekilerek geçirmişti. Kadınlara çok düşkündü ve bazı geceler Harem'de aynı anda "elli beşik sallandığı" anlatılırdı. 28 yaşında ölen Sultan IV. Murat ise çok daha renkli geceler yaşamıştı. Yaz, kış her gece mutlaka sevdiği, saydığı alimleri yanına çağırır ve onlarla sohbet ederdi. Bunların başında da o zamanlar cılız ve sarı benizli bir genç olan Evliya Çelebi geliyordu. Evliya, sınırsız bilgisi ve nükteleriyle Sultan Murat'ı şaşırtır, zaman zaman da gözlerinden yaşlar gelene dek onu güldürürdü. Murat, cumartesi geceleri ise hanende ve sazendeleri davet eder ve çalıp eğlenirlerdi. Pazar gecelerini şairlere ayırmıştı. Gün görmüş ihtiyarlar, keramet sahibi veliler ve şeyhler, bilgilerini Sultan Murat'a aktarmak için onun huzurunda salı geceleri toplanırlardı.

Harem ağaları helâsı

Pek çok sultan gibi, IV. Murat da gezilere, içkili sohbetlere, avlanmaya pek meraklı idi. Sultanın "ayyaşlık" ölçüsünde içkiye düşkünlüğü ve "mahbub dostluğu" bilinir ve dilden dile anlatılırdı. Bu eğlenceler için genellikle tamamen yalnız kalabileceği yerleri yeğlerdi. Anadoluhisarı'nda bulunan en yakın dostlarından "Doçe Mehmet"in arazileri, Murat'ın çok sevdiği bir yerdi. Burada yapacağı zevk âlemleriyle ilgili bir düzenleme yaptırmış, "şehrengiz" diye tanınan esnaf güzellerinden seçilen "nevcivanlar"la mutlu saatler geçirmişti. Sultan Murat yine sıkça Emirgune Bahçeleri'ne (Emirgan Korusu), zevk âlemlerini icra etmek için giderdi. Bezirgânoğlu Mustafa Paşa ve Deli Hüseyin Paşa gibi en yakın iki dostu da kendisine eşlik ederdi. Sabahlara dek bu bahçelerde eğlenen Murat, devletle ilgili bazı kararları bile burada alırdı. Sadrazam Abaza Mehmet Paşa'nın idam kararını da bu bahçelerin birinde vermişti IV. Murat.

Padişah Helâsı

Pek çok padişah herhangi bir gezi veya teftiş için çıktığında "tebdil-i kıyafet" gezerdi. Ziyaret amacıyla bir yere giderken de tebdil oldukları görülmüştür. Örneğin, III. Selim çok tebdil gezerdi. 1802'nin sadece Mart ve Nisan ayları içinde üç kez bu şekilde dolaşmıştı İstanbul'da. Bunların birinde Yedikule'den çıkıp Davutpaşa'ya dek gitmişti. 23 Nisan ile 11 Mayıs arasında ise tam on bir kez kıyafet değiştirerek sokaklara çıktı. Bunların ikisinde, kardeşleri Hatice ve Beyhan sultanları ziyarete etmişti. Sonra, Çamlıca, Kâğıthane, Istranca Dağları, Sarıyer gibi av mekânlarında geziler yaptı. 1807'de Temmuz ve Eylül ayları arasında on iki fasıla katıldı. En beğendiği köşkler ise Sultanahmet kıyılarında şimdi temelleri görülen İncili Köşk, Beşiktaş Çinili ve Yıldız köşkleriydi Sultan Selim'in.

Sultan da olsa, insan insandır. Canı sıkılır, bağırır, çağırır, sevinir, bir sanatla uğraşır, üzülür, karnı ağrır, helaya koşar, hasta olur, bahçede dolaşır, çömleklerde çiçek yetiştirir, vakit geçirecek hobiler edinir... Osmanlı sultanlarının çoğu, belki de zaman zaman kendilerine çok sıkıcı gelen saray yaşamının gelenekselleşmiş kurallarından ve duvarlar arasında geçen benzer günlerden bunalıyorlardı. Çeşitli el sanatlarıyla uğraşan, hatta bu konularda ustalaşan pek çok sultan vardır tarihimizde. İyi ok ve yay yapanlara, yazı yazanlara, müzik icra edenlere, ahşap işlerinde mükemmel örnekler yaratanlara rastlanmıştır.

Örneğin, 16. yüzyılda saltanat süren III. Murat çok kaliteli ok ve yay imal ederdi. Bundan önceki sultan II. Selim'in kuyumculukta eli-

ne su dökülemezdi. Abdülmecit de ok ve yay yapımında ustaydı. Talihsiz bir olay sonucu öldürülen III. Selim, sadece iyi beste yapmakla yetinmez, çok usta kumaş boyardı. Hatta, Üsküdar'ın adını taşıyan Selimiye semtinde altı yedi handan oluşan bir külliyede kumaş boyacıları, ünlü "Selimiye kumaşlarını" üretirlerdi.

En çok adı geçen sultanlardan biri olan ve 33 yıl saltanat süren II. Abdülhamit'in ne denli yetenek sahibi bir kişi olduğu ise tartışmasızdır. Yıldız Sarayı'ndaki özel atölyesinde öylesine güzel ahşap eşyalar üretirdi ki, bunlara hayran olmamak elde değildir. Sultan, bir seferinde yaralı bir er için harikulade bir baston imal etmişti. Yaptığı olağanüstü güzel masalarından biri Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde dahi kullanılmıştı bir dönem. Sultan II. Abdülhamit, sadece marangozlukta değil, kitap koleksiyonculuğunda ve iyi silah kullanmakta da hüner sahibi bir kişiydi.

Bu "maharetli sultanlar" içinde, belki de en ilginci, 18. yüzyılın hükümdarlarından olan I. Mahmut idi. Bu sultan, "kantaşları üzerine mühür kazıma" işinde kendini çok geliştirmişti. Üstelik I. Mahmut, yaptığı bu güzelim mühürlerin bir kısmını İstanbul pazarlarında sattırır ve elde edilen paraları da yoksullara dağıtırdı.

Dönelim şimdi yeniden sultanın evine, yani Topkapı Sarayı'na... Sultanların yabancı elçileri kabul ettikleri bölüm, arz odasıydı. Burada herkes, büyük bir saygı ile ayakta durur, hiç kimse sultanla göz göze gelemezdi. Hele sultanın bulunduğu herhangi bir yerde oturmak söz konusu bile değildi. Sultanın yanında ancak Kırım hanları oturabiliyorlardı. Bu gelenek Fatih'ten bu yana uygulanırdı. Ancak bazı bilginler, sultanın hoşlandığı ve saygı duyduğu bazı şairler, müderrisler, sultanların yanı başlarında saygı çerçevesinde oturma şansını yakalayabilmişlerdi. Sultanların huzuruna çıkan kim olursa olsun eteğini öperdi. Yalnız şeyhülislamlar etek yerine sultanın yakasını öperlerdi.

Topkapı Sarayı'nın üçüncü kapısı olan Bab-ı Saadet'in hemen arkasında bulunan arz odasının sütunlarla ve revaklarla çevrili dış galerisinde Enderun ağaları için özel törenler yapılırdı. Son iç tasarımını 1856 yangınından sonra Abdülmecit'in yaptırdığı arz odasına, baldaken tahtı III. Mehmet koydurtmuştu. Odanın "pişkeş kapısı" üzerindeki tuğra II. Mahmut'a, çıkışa açılan ve padişah kapısı denilen diğer kapıdaki 1807 tarihli tuğra ise IV. Mustafa'ya aittir. Arz odası girişinin sağındaki çeşmeyi de, 16. yüzyılda Mimar Sinan yaptı.

Osmanlı sultanlarının 1630'lardan sonra sarayda dinlenip hoşça zaman geçirdikleri mekânların en ünlüsü, kuşkusuz ki Bağdat Köşkü idi. Dördüncü yer de denilen son avluda yer alan bu olağanüstü güzel

köşkü, eğlenceye düşkünlüğü ile tanınan IV. Murat yaptırmıştı. Keza yanındaki Revan Köşkü'nü de... Buna "sarık odası" da denirdi. Sultanların görkemli sarıkları burada korunurdu çünkü. 1733'ten sonra I. Mahmut'un verdiği kitaplar da buraya konulunca, köşkün adı bu kez "has oda kitaplığı" oldu.

Sarayın sahil kısımlarında ise, sultanların vakit geçirip dinlenebilecekleri çeşitli yalı ve köşkler bulunurdu. Sadece Sirkeci'deki Sepetçiler Kasrı kalmıştır geriye. Köşk ve kasırların pek çoğu, 19. yüzyılda demiryolu hattı açılırken ortadan kalkmıştı. Bunlardan biri, 15. yüzyıl sonlarında II. Beyazıt'ın sadrazamı olan İshak Paşa'nın, sultan adına yaptırdığı İshakiye Köşkü idi. Sarayburnu taraflarındaki Top Kapısı Köşkü ise 1863'lerde yanıp yok oldu. Zaten koca Osmanlı sarayı da bu tarihlerden sonra Topkapısı Sarayı diye anılmaya başlandı.

Sarayın doktoru, eczacısı, ilaç hazırlayan kişisi, her kimse, "dördüncü yer"deki olağanüstü manzaralı bir terasta yer alan ve Mecidiye Köşkü'nün karşısındaki basit bir yapıdaki "Hekimbaşı odası"nda otururdu, hastalık halinde derhal sultana hizmete koşardı. Osmanlı sarayındaki ilk eczahane, Fatih zamanında bu küçük yapının içinde kurulmuştu. Zamanında üst katları vardı, sonradan yok oldu bunlar. Kule gibi göründüğünden "Başlala Kulesi" de derlerdi eczahaneye. Ama buradaki "başlala"nın bir ilginç öyküsü vardır: 19. yüzyıl başlarında Sultan III. Selim'i öldürmeye gelen asi yeniçerileri, başlala olan Tayfur Efendi bu kuleden görüp sultanı haberdar etmiş ve Selim'in bir süreliğine kurtulmasını sağlamıştı.

Osmanlı sarayının son hekimbaşısı ise, Abdülhak Molla oldu. Saray 19. yüzyıl ortasında Dolmabahçe'ye taşınınca buradaki eczane lağvedildi. Bu eczanede genellikle Musevi hekimler görev yapardı. Hekimbaşı kulesi işlevini yitirdikten bir süre sonra "Meşkhane" oluverdi. Yani eczane, müzik eğitimi verilen birime dönüştü. Daha sonra yine işlev değiştirdi ve bu kez de "silah tamirhanesi" haline getirildi. Kulenin aşağısı, artık Sarayburnu'na açılan son bahçeleri oluştururlar ve sarayın kuzeye bakan genel yapısı bu kuleyle birlikte son bulur.

Banyo saatlerinde sultanlara genellikle cariyeler eşlik ederlerdi. Sıcak mermerler üzerinde gevşeyen sultanın "hassas teninin" sabunlanması, keselenmesi, çok dikkat isteyen son derece önemli bir hadiseydi. Bununla birlikte sıra sultanın "başının sabunlanması"na gelince işler tamamen değişirdi işte.

Sultan, başını banyoda yıkamaz, kapısı içeriden kilitlenen ayrı bir bölüme geçerdi. Bunun amacı, gözleri sabundan ötürü kapalı olan sultanın etrafında kimsenin olmamasını temindi. Yoksa, banyoda cariyelerden biri, sabun nedeniyle gözlerini yuman sultana, tehlikeli şeyler

yapabilirdi. Kapısında tecrübeli bir cariyenin nöbet tuttuğu özel bölümde, kapıyı içeriden kilitleyen sultan, burada rahatlıkla başını sabunlar, gözlerini kapayarak güven içinde tüm bedenini yıkardı.

Sultanın abdest alması, namaz kılması, tıraş olması, tırnaklarını kestirmesi, ellerini peşkire silmesi, hatta tuvalete gitmesi dahi belli kuralları olan günlük hareketlerdi. Hele sultanın bir çocuğu dünyaya gelmesin! Koca saray adeta bir bayram yerine döner, kılı kırk yararcasına, sonu gelmez kurallar silsilesi içinde şenlik üstüne şenlik düzenlenirdi. Minik bebeğin beşiğinin düzenlenmesi için tüm Harem ahalisi seferber olurdu. Eğer Harem'deki onca beşikten biri bile beğenilmez, uygun bulunmazsa, darphanedeki hazine kethüdası devreye girer ve onun aracılığı ile derhal yenisi yaptırılırdı. Sonra da bu beşik için büyük bir merasim düzenlenir, şatafat içinde Harem'e taşınır ve yetkililere teslim edilirdi. Son derece değerli taşlarla, sedef kakmalarla süslü beşiğin üzerine örtülen harikulade seraser örtü de ayrıca bezemelerle, taşlarla kaplanırdı.

Topkapı Sarayı'nda bile korkusuzca güvenli bir gün geçiremeyen Osmanlı sultanının ruhsal yapısının hiç de sorunsuz olmadığını, zehirlenme korkusu nedeniyle yemeklerini bile gözlerinin önünde pişirten sultanların bulunduğunu düşündükçe, aslında son derece rahat ve keyifli bir yaşamın içinde ömür süren sınırsız güce sahip bu insanlara, iç dünyalarındaki ürkütücü tedirginlikler ve huzursuzluklar nedeniyle, doğrusu pek de özenesi gelmiyor insanın!

Kendi evlatlarını "devletin bekası" nedeniyle katleden sultanların belki de çektikleri acılar, yıkılan iç dünyaları, onları iyiden iyiye yalnızlıklar içine itiyordu. Hele, tahtta gözü olabilir endişesiyle yıllarca "şimşirlik"e kapatılarak adeta bir hücre yaşamı süren genç şehzadelerin, ölüm korkusu içinde zedelenen ruhları, artık bir daha düzelemeyecek şekilde yaralanıyordu. III. Murat, belki de bu acıları en çok tadan sultanlardan biriydi. Murat'ın sultanlığından önce sarayda yaşananlar çok ilgi çekicidir:

"Sarı Selim" diye bilinen Sultan II. Selim'in atı, son derece göz alıcı süslenmişti ve olağanüstü gösterişliydi. Selim, sorguçlarla, simlerle, çok değerli taşlarla bezenmiş atına bindiğinde, "şeref yeri" olarak kabul edilen atının "sağ yanı"nda daima, değerli, çalışkan ve çok uzun boylu sadrazamı Sokullu Paşa yürürdü.

Bir yere giderken, başkent halkı çift sıra olur, debdebeli ve ağır adımlarla ilerleyen sultanı ve yanındakileri, tıpkı cuma selamlığına gittiklerindeki gibi, alkış ve övgülerle selamlarlardı. Çevrede her dinden ve her mevkiden insanın, sultan kent içinde yürürken ona yaklaşıp şikâyet ve isteklerini yazdıkları "arzuhallerini" eğilerek uzatmala-

rı, eski âdetlerdendi. Bu kâğıtları yine sultanın yanında yürüyen "solak"lar toplarlardı.

Sarışın ve mavi gözlü olduğu anlatılan Selim, her ne kadar siyasi anlamda etkin bir padişah olmasa da İstanbullular tarafından sevilirdi. Anası, esasen bir dönme olan ve Müslümanlaştırıldıktan sonra Kanuni Süleyman ile evlenen Hürrem Sultan idi. Hürrem'in babasının ise Kırım taraflarından Tatar bir Hıristiyan olduğu öne sürülür. Hürrem, doğal olarak, sultan olması için Süleyman'ın diğer bir oğlu Mustafa'yı değil, kendi oğlu Selim'i desteklemiş ve sonunda da onun dediği gibi olmuştur her şey.

Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi sonucunda Osmanlı tahtına kurulan Sarı Selim, sekiz yıllık saltanatından sonra, 13 Aralık 1574 tarihinde hamamda başını yere çarpınca bir anda ölümle burun buruna gelmiş, sanki ecelin yaklaştığını sezinleyince de oğullarını yanına çağırıp onları sevgiyle bağrına basmış ve öğütlerde bulunmuştu. Öldüklerinde çocuklarının da kendi yanına gömülmelerini vasiyet eden sultan, kısa bir süre sonra yaşama veda etmişti.

Selim'in oğullarından birinin anası, padişahın tüm çocuklarının öldürülüp sadece birinin hayatta kalacağından duyduğu büyük acının etkisiyle eline geçirdiği bıçakla intihara teşebbüs etti. Ama yazgı ağlarını örmeye çoktan başlamıştı bile. Osmanlı tahtı, her ölen sultandan sonra nice gözyaşlarıyla ıslanarak, yeni gelecek sultan için hazırlanmaktaydı. Bu gelenek, asla değişmeden süregelecekti.

İşte bu şekilde, Selim'in ölümü üzerine Manisa'dan İstanbul'a hızla hareket eden Şehzade Murat, "Sultan III. Murat" olmadan önce, tam beş kardeşinin ölümüne tanık olmuştu!

Fatih Mehmet'ten Abdülmecit'e dek sultanların ikametgâhı olan efsanevi Topkapı Sarayı'nın saltanatı, 19. yüzyıl Avrupa saray modellerinden uyarlanmış Dolmabahçe Sarayı'nın inşası ve sultanların bundan böyle orada oturmaya başlamasıyla sona erdi.

Ama sonuçta, burası da bir Osmanlı sarayı idi. Geleneklerden kolaylıkla vazgeçilecek değildi tabii. İster, zeminini çok büyük bir halının kapladığı "Medhal salonu" olsun, isterse tavandan sarkan bir tonluk avizenin süslediği ve 1912'de V. Murat zamanında "radyatörler"in bağlandığı başka bir görkemli salon olsun veya bir diğer salondan "piyano sesleri" gelsin, içinde 600'e yakın tablonun bulunduğu Dolmabahçe, yine de Topkapı Sarayı'nın devamıydı.

Avizesi iki ton olan Süfera salonunda, İntizar odalarında, kırmızı odada, Hicaz Valisi Ahmet Ratip Paşa'nın hediyesi fildişi şamdanların ve Rus çarından gelen ayı postlarının içini süslediği şaşaalı salonlarda, "iki taraflı" Zülvecheyn salonunda, döşemesine 96 metrekarelik yek-

pare Hereke halısının serildiği Harem salonunda, tam 124 metrekarelik halısı bulunan ve 56 sütunun tuttuğu 36 metre yüksekliğindeki kubbesiyle, 4.5 ton ağırlığındaki muazzam avizesinin ancak 6-7 yılda bir ve iki ayda temizlendiği Muayede salonunda, nice paşalar, şehzade efendiler, tahtına kurulmuş el etek öptüren mağrur nice sultanlar otursa ve bunlar her ne kadar eski Osmanlı sultanları kadar korku verici olmasa da Dolmabahçe sonuçta bir Osmanlı sarayı, oradaki taht da bir Osmanlı sultanının tahtıydı.

O Mabeyn salonu ki, eğer sultan buradaki tahtında oturuyorsa, onun üzerindeki galeride hiç kimse gezinemezdi. Osmanlı sultanının üstünde kimse dolaşamazdı. Sadece Allah vardı onun üzerinde!..

Büyük Atatürk'ün cenaze namazı da bu çok görkemli salonda kılınmıştı 1938'de!

Ulu Önder Atatürk'ün 1919'da ayrılıp 1927'de geri döndüğü İstanbul'da, Dolmabahçe Sarayı'nda konuk olarak bulunduğu sırada yaptığı konuşması ne kadar ilginçtir hepimiz için: "Sekiz yıl öncesine dek, içinde 'yedi evliya kudretinde bir heyula' tasavvur ettirilmek istenen bu Dolmabahçe Sarayı'nda konuşuyorum şimdi. Bu saray, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgelerinin değil, artık gölge olmayan gerçek milletin sarayıdır. Ben de burada milletimin misafiri olarak bulunmaktan bahtiyarım!"

DERGÂH RİTÜELLERİ

Eski İstanbul'a bir dergâhlar kentiydi demek hiç de yanlış olmaz. Zaten kentin eski isimlerinden "Asitane", büyük dergâh anlamına gelirdi. Kent, herkesi kucaklayan devasa bir dergâha benzetilmişti demek ki. Ama bunca dergâha ve şeyhe sahip olmasına karşın, Dersaadet ve Bilad-ı Selase'nin çok ünlü ve "manevi sultan" statüsünde değerlendirilen dört şeyhi, dergâhlar tarihinde büyük saygınlıklar kazanmışlardı. Bunlar, Zeyrek'te Mehmet Emin Tokadi, Üsküdar'da Şeyh Mahmut Hüdai, Eyüp'te Şeyh Murat Münzavi ve Galata'da ise Şeyh Yahya Efendi idiler. Bu dört manevi sultana ait olan dergâh ve hazireler çok büyük ölçüde korunmuş olarak yerlerinde hâlâ dururlar.

1925 yılında tüm tekkeler ve zaviyeler kapatılınca, bu yapılar, tarihi değerlerini korumak amacıyla başka işlevlerle değerlendirilmişti. Ama ne yazık ki bu dergâhların pek çoğu, şu veya bu nedenle ortadan kaldırılmış, rant uğruna buralarda başka başka binalar inşa edilmiştir. Günümüzde İstanbul'un özellikle tarihi yarımada bölümünde veya Üsküdar'ın bazı eski semtlerinde gezildiğinde, böyle bir yapıyla karşılaşılması olağandır.

Beyoğlu, Tünel'deki Kuledibi Dergâhı ile kara surlarının batısındaki Yenikapı Dergâhı dışında, Üsküdar ve Kasımpaşa dergâhları da İstanbul'un en büyük ve en ünlü dergâhlardandı. 17. yüzyılda Abdi Dede'nin kurduğu Kasımpaşa'daki dergâh İstanbulluların akın akın geldiği bir mekândı. Çünkü Abdi Dede, hemşerileri için bu çayırlıklarda bir de Abdi Dede Bostanı adıyla tanınan bir mesire yeri kurmuştu.

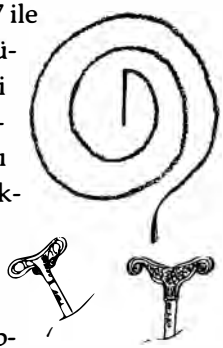
Laleli'de, Ordu Caddesi üzerindeki 18. yüzyıl yapısı Ragıp Paşa Kütüphanesi yakınında ve aynı isimli ilköğretim okulunun bulunduğu yerde bir zamanlar Abdüsselam Sadi Dergâhı görülürdü. 20. yüz-

Mevlana'nın keçe başlığı
Yüksekliği: 20 cm.
Eni: 29.5 cm

yılın erken dönemlerine dek bu dergâhın yanında Papasoğlu Mustafa Camisi ve medresesi de yer alıyordu. Bunlar yitirilmiş önemli İstanbul eserlerindendi. Daha sonraları bu tarihi dergâhta şeyhlik yapan Kovacı Dede nedeniyle, aynı dergâhın adı bu kez halk arasında Kovacı Mehmet Efendi diye söylenir olmuştu. Kovacı Dede, dergâhından da fazla bir şöhrete sahipti İstanbul'da, ama öldükten sonra elde etmişti bu namını. Çünkü dede, tam 125 yıllık bir ömür sürmüştü!

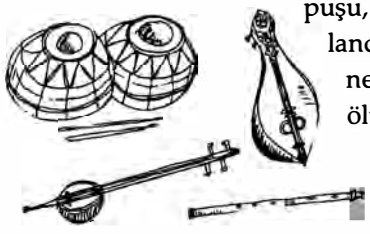
İstanbul'daki tekkelerle ilgili eski ve pek tanınmayan bir kaynakta, I. Mahmut devrinde yaşamış Ahmet Hasip Efendi 97 adet tekkenin adını manzum biçimde belirtmişti. Daha sonra, 1777 ile 1849 yılları arasında 72 yıl yaşayan ve Mızıka-i Hümayun'da hocalık yapan Emin Efendi isimli bir kişi de bu sayıyı artırmış ve 107'ye çıkartmıştı. Bu "Dergâhname", tam 124 beyitten oluşuyordu. Ayrıntılı biçimde anlatılan dergâh yaşamı, inanış ve gelenekler, ayinler, giysiler, enstrümanlar, hepsi birden bambaşka bir dünyanın sembolleriydiler adeta.

Zikir tespihi ve Müttekalar

İstanbul'daki pek çok dergâhta, hepsi birbirlerinden farklı inanışlar doğrultusunda ayinler tertiplendiğinden dolayı, bunların her biri "apayrı dünyaların somut görüntüleri" gibi algılanırdı. Her tarikatın şeyhi farklı tiplerde ve isimlerde başlıklar, kıyafetler giyer, farklı davranış ve inanış modelleri sergilerlerdi.

Bu başlıklarından bazıları Tac-ı Bayramiye, Tac-ı Ethemi, Sikke-i Nakşibendi, Tac-ı Gülşeni, Kadiri Sikkesi, Rufai Serpuşu, Sümbülü Serpuşu, Özbeki Serpuşu, Himmeti Tacı olarak adlandırılırdı. Şeyhler, başlıklarının üzerine genellikle yeşil sarık takarlardı ki, bu renk ölümsüzlüğün sırrını açıklardı. Ulu tarikat şeyhleri üç aşamada Hırka-i Takva, Hırka-i Marifet ve Hırka-i Hakikat giyerlerdi. Yine bu şeyhlerin kullandıkları ve örnekleri Galata Mevlevihanesi Müzesi'nde görülebilen, muteka, şeşper, kaşağ, zerdeste gibi çeşitli bastonların işlevleri ve yapısal özellikleri, tekke ritüellerinin inananların düşünce sistemleriyle nasıl örtüştüklerini tasarım yetisiyle açıklardı.

Sazlar

Tekkelerdeki selamlaşmalar, yemek yemeler, yatmalar, oturup kalkmalar, hepsi planlanmış hareketlerdi. Kıyafetler ise, tertiplenen

ayinlere uygun anlamlar taşırdı. Sevinç günlerinde, bayramlarda, sema ayinlerinde edilen rakslar, birbirinden ilginç enstrümanların kullanıldığı müziğin kutsal nağmeleri eşliğinde insan ruhunu alır, başka âlemlere taşırdı. Kudümler, neyler, tefler çalınır, dünya sırlarıyla öteki dünya olguları birbirleriyle bütünleştirilirdi.

Bütün bu kültürel olguları o eski yapıların içinde dinleyip, görüp, anlayıp değerlendirmenin tadı, kuşkusuz ki, her ziyaretçi ve araştırıcı için çok doyurucu olabilirdi. Örneğin, böyle bir dergâha giren veya kabul olunan kişinin, derviş olana dek çekmek zorunda olduğu "1001 günlük çile"yi, aynı mekânlarda solumak ve o loş ortamlardaki derin sessizlik içinde aynı görüntüleri zihinlerde yeniden canlandırmak iyi olmaz mıydı? Tabii şimdi, yok edilen miraslar için dövünmek boşuna... Bu nedenle, yine tekke yaşamıyla ilgili bazı ilginç bilgileri size aktarmakla yetineyim.

Dergâhlar, tüm insani ihtiyaçları da bünyesinde barındıran küçük çapta birer külliye gibiydiler. Tarikat üyelerine yemek çıkarmak, banyo, çamaşır gibi hizmetleri yerine getirmek amacıyla bünyesinde çeşitli birimleri de olan bu dergâhların mutfağında görevli olan "ser-tabbah", "kazancı dede" gibi unvan sahibi kişiler, yeni gelen üyelerle ilgilenir ve onlara yol açar, sema ayinlerinde, müzik derslerinde, bazı edep ve geleneksel davranış biçimlerinde yardımcı olmaya çalışırlardı.

Mevlevi dergâhı inanışlarına göre, dergâha kabul edilen bir kişi, aynen "çiğ bir et" gibi görülürdü. Yani, çiğ bir et parçası şeklinde girdiği dergâhın mutfağından, olgunlaşıp "iyice piştikten" sonra, artık bir "ermiş insan" statüsünde çıkardı. Matbahta yemek ocaklarının bulunduğu bölüm, "saka postu yeri" diye bilinir, tekkeye giren acemi, üç gününü burada geçirirdi. İyice "sebat" ettikten sonra gireceği yeni "yol" için söz verirdi sonra. Bunun ardından da, şartsız olarak "mürşid"e tüm varlığı ile teslim olur, kendisini bu dünyadaki gafletinden uyandıran şeyhinin yoluna girerdi.

Tekkedeki herkes, her adımda son derece dikkatli davranır, belirlenmiş kuralların dışında hiçbir başıboş harekette bulunamazlardı. Gerek tekkenin iç mekânında gerekse avlu kısmında yer alan tüm eşyaların tekke yaşamıyla ilgileri olurdu. Bazı tekkelerde görülen kuyular da bunlardan biriydi. Bu kuyuların çoğu bahçede yer alırdı. Türbe bölümündeki kuyular ise en kutsal kuyulardandı ve bir "Müslüman ayazması" gibi saygı duyulurdu bunlara. İstanbul halkı bu kutsal kuyuların "şifa verici" olduğuna inanır ve belirli günlerde buraları ziyarete gelirlerdi.

Tekkede görevli türbedarın, bu kuyu sularını gelen konuklara dağıtması külliyelerin en önemli ritüellerinden biriydi. Karagümrük-Ati-

kali dolaylarında günümüzde de duran Nurettin Cerrahi Tekkesi ve Silivrikapı'nın dış tarafındaki Merkez Efendi Dergâhı'ndaki kuyular, İstanbul'un en namlı tekke kuyularıydılar. Ayrıca Eyüp Sultan Türbesi kuyusu da şifalı olduğuna inanılan bir kuyuydu.

Bazı tekkelerin içinde bir de "niyet kuyusu" olurdu. Merkez Efendi avlusundaki kuyu bu türdendi. Eskiden özellikle kadın ziyaretçiler bu kuyuların başına gelir, izlerini yitirdikleri yakınlarının nerede olduğunu bu kuyuya bakarak öğrenirlerdi. Niyetlerini bir kâğıda yazıp kuyuya atarlar ve az sonra da o kayıp kişinin yüzü, su üzerinde belirirdi! İnanış işte!..

İstanbul'un bir tanınmış tekkesi de şimdiki Cerrahpaşa Hastanesi'nin sahil tarafında, yol üzerinde duran Kadem-i Şerif Dergâhı idi. Peygamber'e ait olduğuna inanılan bir ayak izi de burada korunurdu. Dergâhın adı bu kutsal eşyadan gelmekteydi. Doğusunda Sultan II. Beyazıt'ın yaptırdığı Beyazıt-ı Cedid Camisi görülür. Bu caminin avlu kapısındaki kitabe II. Abdülhamit tuğrası taşır ve bunun da doğusunda bir zamanlar var olan Etyemez Tekkesi'nden alınıp buraya konmuştur. Kadem-i Şerif Tekkesi'ne Karabıçak Tekkesi de derlerdi o zamanlar. Ta Fatih döneminde, Derviş Mirza Baba adındaki bir şeyh kurmuştu bunu ilk olarak. 1891 yılında ise, II. Abdülhamit baştan başa onartmıştı bu eski tekkeyi.

Erdebil Tekkesi Mescidi kalıntısı
Ayasofya-Soğuk Çeşme Yokuşu

Bir diğer tekke kalıntısı ise çok göz önünde ve işlek bir turizm alanı kıyısında yer alıyor günümüzde. Gülhane Parkı girişinin hemen sağındaki Soğukçeşme Yokuşunun baş tarafında yıkık minaresi görülen virane yapılar arasında yer alıyor Erdebil Tekkesi). Minare aslında, Erdebil Tekkesi'nin mescidine aitti. 1527 yılında Yusuf Hacer isimli bir şeyh yaptırmıştı bunu. Tekkenin kurucusu ise, Safiyuddin Erdebili idi. Safeviye tarikatına hizmet ederdi tekke. Bu şeyh, Azerbaycan'ın Erdebiliye kentinde doğduğu için tekkesi de bu isimle tanınmıştı. İnanışlarını tüm İslam ülkelerinde yaymak için dolaşan ve "Erdebil sufileri" denilen tekke şeyhleri burayı uygun görmüşlerdi. Ayinlerini de cuma günleri yaparlardı. Zaten farklı farklı ayin günleri olurdu tekkelerin. Örneğin Haseki taraflarındaki Bekâr Bey Tekkesi, cumartesi günleri toplanırdı. Hipodrom'da, şimdiki Tapu Kadastro İdaresi'nin yanında

bir zamanlar yer alan Düğümlü Baba Tekkesi'nin ayin günü ise pazardı. Üsküdar'daki Balaban İskelesi Tekkesi cumartesi, Eyüp, Otakçılar'daki Sertarikzade Tekkesi de yine pazar günleri ayin yapardı.

Tekkeler yönünden en önde gelen bölgelerin başında hiç kuşkusuz Eyüp geliyordu. Zaten "mistik" ve "uhrevi" bir havası olan bu çok eski yerleşim, tekkeleri bünyesine adeta bir mıknatıs gibi çekiyordu. Eyüp, Kalenderhane Caddesi, adını bir zamanlar burada bulunan Kalenderi dergâhından almıştı. Lalizade Abdülbaki Efendi tarafından 1743 yılında bir "Nakşi" dergâhı olarak kurulmuştu.

Bir başkası, yine Eyüp'te, Piyer Loti'ye çıkan yokuşta bulunan "Kaşgari Tekkesi" idi. Bunu da Abdülbaki Efendi tesis etmişti. Yansıttığı kültür Orta Asya kökenli olduğu için bu pek tanınmış dergâha gelen konuklara "Özbek pilavı" ikram etme âdeti vardı. Bu davranış biçimleri, her tekkenin kendine has özelliklerini teşkil ederdi ve bu inanış ve ritüeller yüzyıllar boyu devam edegelmişti.

Rebabname - Selçuklar
25 cm x 17 cm

Bu yokuştaki tekkelerden bir diğeri ise, Karyağdı Tekkesi'ydi. 1540'lardan Horasani "Karyağdı" Seyit Mehmet Ali Efendi adlı bir şeyhin lakabından dolayı bu adla anılırdı. İstanbul halkının en çok tanıdığı ve sevdiği şeyhlerden biri olduğundan başkentin hemen her semtinden buraya şeyhe dua etmeye gelinirdi. Çünkü şeyhin kerametine fazlasıyla inanılmaktaydı. Kurak yaz günlerinde adeta "kar yağdırıp" insanları susuzluktan kurtarırdı Mehmet Efendi!

Fakat bütün bunların yanında, bir cemaat vardı ki, ne inanışları ne yaşam biçimleri diğerlerine hiç mi hiç benzemezdi. Kalenderiler, Fatih zamanında Şehzadebaşı'ndaki eski Bizans kilisesinden bozma dergâha yerleştirilmişlerdir. Günümüzde de bu cami Kalenderhane adıyla hizmet vermektedir. Kalenderi dervişlerinin kılık kıyafetleri nerdeyse bir dilenciye benzerdi. Bu halleriyle de pek dikkat çekerlerdi sokaklarda.

İstanbul dergâhları içinde en çok "Nakşi" inanışı yaygındı. Bunu Kadiriler izlerdi. Nakşilerin 65 dergâhı vardı. Rufai dergâhları 35, Saadilerinki ise 23 idi. Sinanilerin 3, Sünbülilerin 23, Şabanilerin 25, Şazelilerin 3 ve Uşşakilerin de 4 adet dergâhı bulunuyordu. Günümüzde Cerrahpaşa Hastanesi'nin doğusundaki Bekâr Bey Sokağı, adını vaktiyle aynı yerde bulunan Bekâr Bey Dergâhı'ndan almıştı. Sultan III. Selim'in katledilme olayında, sultanın tarafındaki en ünlü adamlardan olan ve sonradan sadrazamlık yapan Alemdar Mustafa Paşa'nın oğlu Bekâr Bey burada şeyhti ve dergâh onun adıyla biliniyor-

du. Bayramilerin 4, Bedevilerin 8, Celvetilerin ise 22 dergâhı bulunuyordu başkentte. Cerrahi dergâhları 14 adetti. Gülşenilerin 3, Halvetilerin 13, Kadirilerin ise tam 57 dergâhı bulunmaktaydı ki, bunların en tanınmışlarından biri Tophane sırtlarında, yanık Piri Paşa Camisi'nin ön tarafındaki yapıydı. Günümüzde bu dergâhın önünden geçen caddenin adı Kadiriler Yokuşu'dur. Bu tarikatlar içinde siyasi faaliyetlerle de öne çıkanlar görülüyordu kuşkusuz. Mevlevi tarikatı bunlardan biriydi ve sarayın işlerine de karıştığı oluyordu. Örneğin; İttihat ve Terakki Cemiyeti, Veliaht Reşat Efendi'yle birlikte Galata Mevlevihanesi'ni araya sokarak Sultan II. Abdülhamit'in tahttan alınması konusunda birtakım girişimlerde bulunmuştu.

Ama belli bir dönem sonunda ne yazık ki yozlaşan pek çok Osmanlı kurumu gibi, bunların da büyük kısmı gerçek inanç yollarından sapmış ve boş inançların yuvası olmuşlardır. Bu olumsuz süreçte kat edilen yol, Cumhuriyet'in ilanından iki yıl sonra hepsinin kapatılmasıyla son bulmuştu.

HACI HÜSEYİN'İN BAĞLARINDA

Bir zamanlar Dolmabahçe Sarayı'nın karşısında yer alan ve 18. yüzyılda yapılmış Hacı Emin Sebili ile haziresinin arka tarafları, çok ilginç öykülerin yaşandığı, doğal cennet görünümünde bağlık ve mesirelik yerlerdi. Zamanımızın Dolmabahçe'sini pek çoğumuz beğenir ve bu kıyılarda bir bahçede oturup . şeyler içmekten, denizi ve üzerindeki gönül açıcı tekne trafiğini seyretmekten, tarihi yarımadanın siluetine göz kırparken, Kız Kulesi'ni ve Üsküdar sırtlarını sükûnet içinde izlemekten oldukça keyif alırız.

Peki ya o eski günlerin Dolmabahçe'sini hiç düşleyenimiz olur mu bu arada? Yemyeşil, sakin, tertemiz havalı sırtlardan süzüle süzüle kıyılara inen korular, vadilere ince ince akan dereler, meyvelikler, mesire çayırlıkları hiç aklımıza gelir mi? Trafik uğultusu içindeki şimdiki Dolmabahçe'ye bütün zamanların en güzel Dolmabahçe'si diyenimiz bulunur mu acaba? Sanmam... Boğaziçi'nin her köşesi, kesinlikle şimdiki görünümünden çok, ama çok daha güzeldi. Bu yetmez... Olağanüstüydü demek gerekir...

Fındıklı'ya dek yamaçlar Kara Bali Bahçeleri diye tanınırdı. Bu mesire yerinin geçmişi Kanuni zamanına dek giderdi. Sultan Süleyman burada kendi adını taşıyan bir mesire yerleşimi kurdurmuştu. O zamanlar "Süleymaniye" derlerdi buralara!

18. yüzyılda ise Hacı Hüseyin Ağa'nın ta Ihlamur gerilerindeki zirvelere dek çok geniş arazileri görülürdü. Bu nedenle de Ihlamur kasırlarının bulunduğu dere vadisine eski yıllarda Hacı Hüseyin Bağları derlerdi. Hüseyin Ağa, Lale Devri'nde ve Sultan III. Ahmet'in döneminde tersane eminiydi ve yüklü miktarda bir servet edinmişti. Ama sonradan ne olduysa, pek çok Osmanlı yöneticisinin başına geldiği şe-

kilde, Kıbrıs'a sürüldü ve Magosa'da idam edildi. Bütün mallarına el konuldu. Bütün uçsuz bucaksız korular, bağlar devlete intikal etti ve has bahçelere, yani sultan bahçelerine dönüştürüldü.

Günümüzde Dolmabahçe Camisi'nin tam karşısında duran o güzel mermer sebili yaptıran Mehmet Emin Ağa, Hüseyin Ağa'nın oğlu idi. Emin Ağa'nın mezarı da, sebilin solundaki haziredir. 1743'te ölünce buraya gömülmüştü.

Mehmet Emin Ağa'nın kıyıdaki yalısı ise gerçekten muhteşemdi. Kardeşi Fatma Hatun da Gümüşsuyu'nu Dolmabahçe'ye bağlayan Bağodaları Sokağı'nda 1705 yılında aynı isimdeki camiyi yaptırmıştı. Yeşillikler içinde camiler, daha aşağıda bembeyaz mermer yüzeyleriyle muhteşem bir sebil, bunun önünde yalılar ve masmavi, mis gibi iyot kokulu bir deniz! İşte 18. yüzyılın Dolmabahçe'si! Neyle kıyaslanabilir ki bu görüntüler?

Dönelim öyküye... Fatma Hanım'ın eşi Süleymaniye Medresesi hocalarından Elmas Mehmet Paşa'nın imamı İbrahim Efendi'ydi. Kayınpederi Hüseyin Ağa'nın Magosa'daki idamı hakkında ileri geri konuşup gereksiz yorumlarda bulunduğu için hakkında soruşturma açılmıştı bu İbrahim'in.

Daha ne çok zengin anıları vardır bu Dolmabahçe sırtlarının, bir bilseniz. Benim anlattığım sadece ufak bir kısmı.

BOY BOY ODUN

İstanbul'un soğuk, kasvetli ve uzun kış günlerinde, ahali hep odun yakarak ısınırdı. Erken 20. yüzyıla dek, özellikle I. Dünya Savaşı'nın sıkıntılı ve mahrumiyetlerle dolu yıllarına kadar halk, genellikle bahçe içinde veya mutfak katında bulunan bir bölüme yazdan kesip kuruttukları odunları istiflerlerdi. Bu istifler, boy boy kestirilen odunların bu sıralara göre dizilmesiyle oluşurdu. Bunun nedeni de şuydu: Evin gereksinimleri için lazım gelen odunlara daha kolay ulaşabilmek, odunların nerede daha verimli şekilde yakılacaklarını bilmek.

Çamaşır yıkamak için lazım olan odunun boyu ve kalınlığı, banyo odunundan biraz daha farklı olmalıydı. Keza, "sac" sobanın odunuyla "çini" sobanın odunları arasında bile boy farkı bulunurdu. Hamam odunu için daha kalın odun yeğlenirdi.

İstiflenen odunlar "çeki" hesabıyla alınırdı odun depolarından. Daha yoksul vatandaşların, yine yakın yıllara dek kış aylarında "günlük" olarak yakılmak üzere "kilo" ile odun aldıkları, hatta bu odunları bir "pazar filesi" içinde evlerine taşıdığı da sıkça rastlanılan görüntülerdi.

Odunları boy boy kesip ayırmak "odunyarıcı"ların işiydi. Hatta Fener semtinde günümüzde de görülebilen Odunyarıcı Camisi bile vardır.

Odunyarıcılar, oldukça iri yarı adamlardı ve sokaklarda ellerinde baltalarla genellikle çift gezerlerdi. Erken 20. yüzyılda Kızıltoprak ve Erenköy arası, seyrek çiftlik evi ve konakların görüldüğü geniş çayırlık bölgelerdi. Yani bayağı ıssız yerlerdi Kadıköy içleri. İşte, odunyarıcıların en çok yeğlediği mekânlar buralardı. Bu ıssız yerleşimlerdeki geniş çayırlıklarda, koru ve ormanlık alanlarda (şimdiki aynı semtler-

le sakın kıyaslamaya kalkmayın, zira şaşkınlıktan ya diliniz tutulur ya da daha kötüsü, düşer bayılırsınız, aman ha...) gezerler, bulabildikleri kuru ağaçları boy boy kesip ayırırlardı. Sonra da bu odun parçalarını atlı arabalarına yükler ve şehre dönüp mahalle, sokak dolanarak yavaş yavaş satarlardı.

"ZİHGİRCİ!"

Fatih'in, en eski semtlerinden biri, Fındıkzade ve Mevlanakapı arasındaki Uzun Yusuf Mahallesi'dir. Uzun Yusuf, Fatih Mehmet'in çobanbaşılarından biriydi ve buradaki camisinden dolayı mahalle o zamandan beri bu isimle tanınırdı.

Bu mahalledeki Uzun Yusuf okulunun üst tarafında "Zihgirci" isimli bir başka cami de bulunurdu eskiden. (Yakın yıllarda bu cami yeniden yapıldı.) II. Beyazıt döneminde yaşamış ve lakabı "Zihgirci" olan, Seyit Kemalettin adında bir şeyh 1510'da yaptırmıştı bu eseri. Yanında bir tekkesi olduğu veya camiyi tekke olarak kullandığı düşünülen bu Seyit Efendi'nin, tekke kültüründe çok önemli bir yeri bulunan çok taneli büyük "zikir tespihi" kullandığı ve bu nedenle bu lakapla anıldığı sanılır. Eski tekkelerde bu tespihlerin sorumlularına "zikircibaşı" derlerdi.

İşin tuhaf bir yanı daha var. O da şu; "Zikirci" lakabı dışında bu Şeyh Seyit Efendi, pek çok kaynak eserde "zihgirci" veya "zehgirci" diye de anılır.

"Zihgir", ok atan kişilerin, oka tam anlamıyla hâkim olabilmeleri için parmaklarına geçirdikleri bir tür madeni halkanın adıydı! Belki de Seyit Efendi şeyhliğinin yanı sıra, gerçekten de çok yetenekli bir okçuydu! Kim bilir...

KANTARİYE ESTİMATÖRÜ

İstanbul'un, ta Bizans devrinden beri en önemli ticari limanları Eminönü ve Sirkeci kıyılarında yer alırdı. Kıyıların formu şimdikinden daha farklı ve iki girinti biçimindeydi. O günlerin Eminönü-Sirkeci kıyılarındaki bu iki ticari liman, Neorion ve Prosforion idi.

Osmanlı döneminde bu limanlar her ne kadar büyük değişikliklere uğramış olsa da pek çok ticari mal ve erzak iskelesi bu kıyılarda peş peşe dizilmişti. Bu noktalarda da deniz gümrükleri bulunurdu.

İskele gerisindeki deniz gümrüklerinde, dışarıdan gemilerle getirilen malların hangi fiyattan işlem göreceği, nasıl satılacakları konusunda görevliler iş görür ve bunların başında da bütün bu işlemlerden sorumlu memurlar bulunurdu. Aynı zamanda, gümrüklerde yazılı eşyaların faturalarını tespit eder, tüm vesikaların kayıtlarını düzenleyip defterlere aktarırdı bu memur. Unvanı ise, "estimatör" idi.

Bu ilginç sözcük İtalyancadan dilimize geçmişti. Ama genellikle resmi işlemlerde bu görevli "kantariye estimatörü" olarak tanımlanıyordu. Buğday, un, konyak gibi yiyecek ve içeceklerin fiyat ayarlarını ise "müskirat ve zahire estimatörü" hazırlardı. Sebze, yağ ve meyve iskelelerine gelen mallar, eski yıllarda Eminönü İskelesi civarında yer alan "Meyvehoş İskelesi" gümrüğündeki memura teslim edilirdi. Bunun da unvanı "meyvehoş estimatörü" idi.

Başka gümrük noktalarında, getirilen malları takip etmek, gümrük vergilerini hesaplamakla sorumlu olan ve başka isimlerle anılan memurlar da vardı. Bir tür gümrük vergisi olan "baç"tan türetilen unvanı taşıyan bu memurlara ise, "bajdar" denilmekteydi. Bajdarların görev yaptıkları kıyılardaki ve iskelelerdeki gümrük noktaları da "bajdarhane" diye tanımlanmıştı.

OSMAN HAMDİ BEYİN MİRASI

"İstanbul Arkeoloji Müzeleri"ni, II. Abdülhamit devrinde yaşamış çok aydın bir kişi olan Osman Hamdi Bey kurmuş ve Fransız mimar Vallaury'nin güzel tasarımıyla, "nev-klasik" stildeki yapının bir kısmı 19. yüzyıl sonlarında, diğer bölümü ise 20. yüzyıl başlarında insanlığın hizmetine girmişti.

Bu çok değerli müze ilk olarak, 64 metre boyunda ve 14 metre genişliğinde, 1800 metrekarelik alana yayılan bir bina şeklinde tasarlanmıştı. O günlerde tam 7306 Osmanlı lirasına mal olan dev eserin açılışı ise 118 yıl önce, 1891 yılının 13 Haziran günü gerçekleşmişti. Devrinin büyük kültür adamı Osman Hamdi Bey, onca işi ve eğitimciliğinin yanı sıra, üstün özverilerle inşa ettirdiği bu müzenin müdürlüğünü de sürdürmekteydi.

Müze açılır açılmaz hemen her yerden eser yağmaya başlayınca, Osman Hamdi zorunlu şekilde bir yardımcı aramaya girişti. Nikolaki Ohani Efendi adında bir gayrimüslim bir süre bu görevi başarıyla yürüttü, ama sonra daha başka bir işe kaydırıldı. Osman Hamdi Bey'in şiddetle yardımcıya gereksinimi vardı ve çok acele ediyordu. Sonunda aradığı kişiyi buldu: Halil Ethem Bey! Yani, Osman Bey'in kardeşi!..

Halil Ethem, 1892'de kurumun müdür yardımcısı oldu. Tam 17 yıl bu görevini sürdüren Halil Bey, Osman Bey'i manevi olarak fazlasıyla destekledi ve onu rahatlatarak eski eserler konusundaki çalışmalarının hız kazanmasını sağladı. Arkeoloji Müzesi'nin "Taş Eserler Salonu"nda görülen ve 3. yüzyıldan kalan 24 tonluk devasa ve olağanüstü güzel işlenmiş "Sidamara lahidi"ni 1897'de Halil Bey Konya Ereğli'sinde bulup buralara taşıtmıştı.

Müzeden önce arkeolojik eserlerin tümü, deyim yerindeyse, adeta "gelişigüzel bir şekilde" depo-müze olarak değerlendirilen Aya İrini Kilisesi'nin içine yığılırdı. Sadece bununla kalsa iyiydi yine de. Oysa müzenin yarısında eski silah koleksiyonu, yani "Asar-ı Esliha" sergilenmekteydi. Bu şekilde yan yana iki müze, kilise içinde ellerinden geldiğince işlevlerini sürdürmeye çalışıyorlardı.

Avusturya-Macaristan İmparatoru Şarl, üç günlük bir resmi ziyaret için geldiği İstanbul'da, bu müzeyi de görmek istemiş ve "Esliha-yı Askeriye"yi son derece büyük bir merakla izlemişti. Mehter-i Hakani de o sırada muazzam bir gövde gösterisi yapmıştı. O yıllarda "Mehter-i Hakani", dünyanın en eski askeri bandosu unvanına sahip bir kuruluştu. Müzenin adının duyulup yayılmasında büyük katkıları olmuştu Mehter-i Hakani'nin.

Arkeoloji Müzesi'nin, son yıllardaki yeni buluntularla birlikte hacmi iyice genişlemiştir ve adeta "kabına sığamaz" duruma gelmiştir. Güzel bir tasarımla 2007 Haziran'ında açılan "Assos" Salonu'nda sergilenen Bizans eserleri arasında neler yok ki? Küpeler, yüzükler, büstler, mühürler!.. 1915'te Ahırkapı sahilinde ele geçirilen haç ve bitki motifli mermer kemer parçaları, İznik'ten getirilen 13. yüzyıldan kalma silindirik mermer "kuyu bileziği", Kuşadası'nda bulunan 12. yüzyıl bronz "tören haçı", kilden imal edilmiş Efes kaynaklı "ekmek damgası", hele hele parşömen kâğıda yazılmış ve ciltlenmiş, altın varaklı ve yaldızlı, 13. yüzyıl "Sumela İncili", VIII. Mikael Paleologos'un 34 mm. çapında mührü, Osman Hamdi ve kardeşi Halil beylerin büyük emekleriyle kurulup gelişen ve 118 yıldır kültürel baştacımız olan bu müzenin, zenginliklerine zenginlik katarak yerli yabancı tüm konukların hayranlığını kazanmaya devam ediyor.

Bütün bunların yanı sıra, yine yakın yıllarda Yenikapı sahillerinde yapılan eski Bizans limanı kazılarında ele geçirilen eserler ise, deyim yerindeyse, "dünyayı ayağa kaldırdı." "Langa Bostanlığı" denen arazinin altında "Eleuterios" adında bir Bizans limanı vardı aslında. Ele geçen buluntular, o eski limanın varlığını kanıtlamış oldu böylece. "Geç neolitik" ve "Erken kalkolitik" dönemlerinden kalan kırık çanak çömleklere bile rastlanılmış olması, İstanbul tarihinin ne kadar eski çağlara uzandığını kanıtladı. Çok heyecan vericiydi bu buluntular. "Bizim Yenikapı'nın tarih öncesi insanları", demek ki buralarda avcılık ve balıkçılıkla geçiniyorlarmış!.. Daha üst katmanlardaki çömlekler ise Trakya-Frig göçlerinin buralara yansımış en eski izlerini taşıyor. Sikkeler, cam işleri, Bizans başkentini Konstantinopolis adıyla kuran Büyük Konstantin'e ait çeşitli paralar, mataralar, toprak kaplar, ahşap tarak, damanın 6. yüzyılda doğudan İstanbul'a geldiğini kanıtlayan

fildişi oyun taşları; domuz, koyun, keçi, geyik kemikleri bulunmuştur.

Osmanlı devrinde Bayrampaşa Deresi (Likos), Aksaray'dan kıvrılıp bu limanda denize dökülürdü. Zaten Langa (Vlanga) bostanları bu derenin kurumasıyla biriken kara topraklarda oluşmuştu. Osmanlı katmanlarında ise Kütahya ve Çanakkale işi kap örnekleri, Çin porselenleri gün ışığı ile buluştu uzun asırlar sonrasında. Ta 2. yüzyıldan 11. yüzyıla dek çok tanrılı "paganizm" kültürüne ait sayısız obje İstanbul tarihinin eşsiz sayfaları arasına katıldı.

Hıristiyanlık dönemlerinde bile kullanıldığı bilinen Hermes, Apollon, Nike gibi tanrı ve tanrıça figürleri, Bizans'ın dinsel evriminin ilginç bir karesi olarak tarihteki bir boşluğu doldurdu. Burada "100 ada" diye isimlendirilen bir bölgede 33 adet de mezar bulundu. I. Teodosius'un 4. yüzyılda kurduğu liman da aynı yerde olduğundan, kazı alanı bu isimle tanınıyor şimdi. O yıllarda son derece hareketli bir liman olan Eleuterios veya Teodosios'a, Mısır'dan tahıl, Karadeniz dağlarından inşaat kerestesi gelir, Konstantinopolis'in köle ve hayvan ticaretinin büyük kısmı buralarda yapılırdı.

Kim bilir daha neler de neler var o toprakların altında? Marmaray projesinde yer alan metro bekleyedursun, nasıl olsa bir şekilde bitirilecek. Ama bu hassas arkeolojik çalışmalar hep sürsün. Nereye kadar gidecekse gitsin, ama hep devam etsin kazılar. Gelelim, Arkeloji müzemizi kuran Osman beye ve onu yetiştiren babasına.

Osman Hamdi Bey'in babası İbrahim Edhem, gençliğinde Avrupa'ya eğitim için gönderilen ilk dört çocuktan biriydi. Diğerleri Abdüllatif, Ahmet ve Hüseyin idiler. İbrahim Edhem, Sakız adasının fethi sırasında, dört yaşındayken Osmanlı ordusu tarafından esir alınmış ve Hüsrev Paşa'nın himayesine geçmişti. Daha sonra Müslümanlaştırılarak, yurtdışına batı tarzında eğitim almaya gönderilmişti. Osmanlı Devleti o günlerde Fransa ile çok yakın ilişkiler içindeydi ve genel düşünceye göre bu yakınlık sayesinde Fransa'nın yüksek batı kültürü ve eğitim hayatı Osmanlı'ya taşınacak, bu köklü Müslüman-Türk devletinin de Avrupa düzeyinde çağdaşlaşmasına sebep olacaktı. Çocukların Fransa'ya yollanmasındaki asıl amaç da zaten buydu.

Eğitim hayatı sonunda İbrahim Edhem Türkiye'ye döndü ve doğuda maden işlerinde önemli görevlerde bulunduktan sonra vezir atandı. Daha sonra da, 1877'de bir yıl sadrazamlık yaptı. Edhem'in bir de kardeşi vardı ve bunun bir papaz olduğu biliniyordu. Bu papaz olduğu iddia edilen zat, sık sık kardeşi Edhem'i ziyaret etmek için Babıali'ye gelirdi. Ama Sadrazam Edhem Paşa bundan huzursuz olmuyor değildi tabii. Doğal olarak bir sürü dedikodu çıkıyordu haklarında. Böyle olsun istemeyen Edhem Paşa kardeşini bu konuda uyararak:

"Abi, artık buralarda görünmesen daha iyi olacak. Kimselerin, sadrazamın papaz kardeşi geldi yine demesini istemiyorum, "diyerek, bu ziyaretlerden ne denli çekindiğini belli etmişti.

İbrahim Paşa'nın Fatma Hanım ile evliliğinden Osman adında bir çocukları oldu. Sonra bu küçük Osman Beşiktaş'ta ilk mektebi okudu. Sonra da "Maarif-i Adliye"de sürdürdü eğitim yaşamını. 1857 yılında ise Paris'e gönderildi kendisini geliştirmesi için. Osman Hamdi Bey burada evlendi, ama ancak on yıl sürdü bu beraberlik. İki kızı olmuştu. Ama ne çare ki, Hayriye isimli kızı henüz 16'sındayken Paris'te öldü.

Osman Hamdi daha sonra Naile Hanım adında güzel bir kadınla evlendi. Bu kadından da dört çocuk sahibi oldu. Oğlu Halil Edhem keman, kızı Leyla ise arp çalardı. Gebze-Eskihisar'da ailesiyle mutlu mesut yaşadı Osman Bey. Kuruçeşme'de de bir yalısı vardı. Bir resim atölyesi de bu yalıdaydı. Yaşamı kültür ve sanatla dolu dolu geçen Osman Hamdi Bey, kurduğu Arkeoloji Müzesi'yle ülkemizin de çok önemli bir kültür kurumuna kavuşmasına neden olmuştu.

Burada, Arkeoloji Müzesi'nin sessiz salonlarının içinde, yıllardır ilgili ve meraklı konukları bekleyen ve onlara bir şeyler anlatmak için sabırsızlanan pek çok şey var. Küçücük bir taş eser, bazen çok önemli bir tarih sayfasını aralayabiliyor arkeoloji dünyasında. Ülkemizin her bölgesinden, özellikle İstanbul'dan ele geçirilen o kadar çok eser süslüyor ki müze salonlarını, inanın bunların bir tanesi bile, koca bir tarih kitabı dolduracak bilgi hazinesiyle bizlere çok şey anlatabilir. Tıpkı, Galata'daki Arap Camisi'nde bulunup buraya getirilen çok eski bir "armalı taş"ta olduğu gibi...

İstanbul'un fethinden bir yıl önce Doğu Roma İmparatorluğu'nun "Adliye resisi", yani başkentin "podesta"sı, yönettiği Galata Cenevizlileri için mermer bir "armalı sur yazıtı" hazırlatmıştı. Bir yıl sonra Konstantinopolis düşünce, buradaki çok şey gibi bu taş da tarihin karanlık kuyularında yitip gitti, her şey altüst oldu. Ama taş sapasağlam kalabilmişti Arap Camisi diplerinde. Asırlar sonra "saklandığı yerden" çıkarıldı ve Arkeoloji Müzesi'ndeki köşesine keyifle kuruldu, onu seyredip bir şeyler öğrenelim, İstanbul'un eşsiz tarihiyle gurur üstüne gurur duyalım diye! Osman Hamdi Bey'in yüreğindeki heyecanları, bizler de yeniden yüreklerimizde hissedebilelim diye!..

III. SELİM'İN İSTANBUL'U

1807'deki ayaklanmayla kendi sarayında feci şekilde katledilerek öldürülen Sultan III. Selim, 27 yaşında Osmanlı tahtına oturduğu sıralarda İstanbul'un sosyal manzarası hiç de parlak değildi ve yorgun başkent pek çok sorun altında adeta eziliyor, kısa sürede bir çıkar yol bulabilmek için çırpınıp duruyordu.

Bazı gruplar aç gözlü tavırlar sergileyerek Osmanlı payitahtını köşeye sıkıştırmak istiyorlar ve bunların yanı başında yer alan birtakım köktendinciler ise sonu uçurum olan yangına körükle gidiyorlardı. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, ordu içinde emirlere itaatsizlik gibi son derece tehlikeli bir gidişat, askeri yaşamı olumsuz yönde etkilemekteydi. Bir de bunlara o günlerdeki doğal afetler eklenince, zaten kör topal giden ekonomi de felce uğramış oluyordu. Koca imparatorluk, sanki son yolculuğuna çıkmaya hazırlanıyordu.

Bunalım her geçen gün artıyordu. Hassas ve şair ruhlu, güzel bestelere imzasını atan III. Selim de tıpkı I. Abdülhamit gibi, sessizce dualar ederek, "Bana kuru bir dilim ekmek yeter, ne çare devlet elden gidiyor," diyerek, geçirdiği her sıkıntılı gününe daha da sıkıntılı başka günler ekliyordu.

Fakat III. Selim, karakteri gereği yine de boş durmuyor ve radikal kararlar alarak gemiyi limana ulaştırmaya gayret ediyordu. Başkent sosyal yaşamı üzerine büyük etkileri olacağını sandığı çeşitli yasakları uygulamaya koymakla, durumun değişeceğini, en azından bir toparlanma yaşanacağını sanmaktaydı Selim. Tebdil-i kıyafet sokaklara çıkıyor, kentin köşe bucağındaki izbe kahvehanelerde, kokuşmuş meyhanelerde, çarşı pazar köşelerinde dolaşarak ahalinin içindeki konuşmaları, çeşitli kıpırdanmaları, memnuniyetsizlikleri izleyip değerlendirmeye çabalıyordu.

Dönemin Fransız sefirlerinden Choiseul Gouffier'in konu hakkındaki şu kısa yorumu gerçekten ilginç ve çarpıcıdır: "Sultanın ilk tahta çıktığı gündeki coşku ve heyecan, şimdi yerini büyük bir endişe ve korkulu bir bekleyişe terk etti!"

Görülen oydu ki, gerçekten de Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü ekonomik ve siyasi kriz, artık halkın gözünde bir azraile dönüşmüştü. Başkent halkı, yarın ne olacağını bilememenin büyük sıkıntısıyla korkudan titriyordu.

Durumun böyle sürmesine daha fazla göz yumamayan Selim derhal kollarını sıvadı ve ilk önlem olarak 22 üst düzey devlet yöneticisinin fikirlerini almak için, dahası onlardan bir yardım gelebilir umuduyla bir toplantı yaptı. Bu görüşmelerde eğer kendince uygun gördüğü bir fikir çıkarsa, bunu hemen uygulamaya sokacaktı. Katılımcılardan biri de, reformist hareketlerin hayata geçirilmesinde büyük emekler sarf eden ve kendi ülkesinde, yani Fransa'daki büyük devrimin heyecanı ile yüreği coşkularla dolan, ünlü fikir adamı ve araştırmacı D'ohsson idi!..

Ama ne olursa olsun, ne yapılırsa yapılsın, Osmanlı Devleti'nin sona doğru yol alışını engellemeye gücü yetmedi sultanın. Karışan ortamda çatışmalar sarayın içine dek ulaştı ve asiler III. Selim'i bıçak ve kılıç darbeleriyle paramparça ederek arz odasının önüne attılar! Döneminin en büyük bestekârlarından Hamamizade İsmail Dede Efendi'nin, insanın yüreklerine işleyen nağmelerini dinlemekten ve onunla birlikte meşk etmekten büyük zevk duyan ince ruhlu, sanatsever Selim böylece acı yazgısına boyun eğip 1807 yılında yaşama veda etti!

O yılın 26 Mayıs Pazartesi günü, gerçekten uğursuz bir gündü. Asiler hep bir ağız olmuş ve "Padişah tüm dünyayı Nizam-ı Cedid edecekmiş, Ragıp Paşa'ya tuğ vermiş, paşa da şimdiden nişan komaya başlamış. Askere Nizam-ı Cedid elbiseleri giydirilecekmiş," deyip etraflarına adam toplamaya başladılar. Söylentiler giderek artıyordu. Reisleri, Halil Haseki Ağa'ya gidip "Bu elbiseleri kabul etmeyin," diye baskı yaptı asiler. Halil onları yatıştırmaya çalıştı, bunu yaşamıyla ödedi. Adamlar Halil'in üzerine üşüşüp delik deşik ettiler onu. Bununla yetinmeyen asiler, o sıralarda Boğaziçi kalelerini onarmakla görevli olan ve İngilizce bildiğinden dolayı "İngiliz Mahmut" diye tanınan Mahmut Raif Efendi'yi de kayığı ile kaçarken ele geçirip boğdular. Mühürdar İbrahim Kâhya bu felaketi derhal saraya duyurdu. Vekiller acil olarak Babıali'de toplandılar. Fakat, garip bir şekilde Sultan Selim önlem almayı düşünmedi veya fazla üzerinde durmadı bu olayların. İbrahim Efendi'nin de bu asileri küçümseyip "kargalar" diye nitelendirdiği anlatılır.

İyice palazlanan asiler, bu gelişmelerden sonra Büyükdere'de toplandılar. Elebaşları ise Kabakçı Mustafa idi. Bir anda beş yüz kişi kadar olup İstanbul'a yürümeye başladılar. Yolda kendilerine katılanlarla birlikte sayıları iki bini buldu. Bu arada Levent Çiftliği'nde bekletilen Nizam-ı Cedid askerlerine kışlayı terk etmemeleri ve oldukları yerde kalmaları emredildi. Asiler giderek çoğalıyor ve bağıra çağıra ilerlemelerini sürdürüyorlardı; "Ya'ibadullah... Bizim meramımız Nizam-ı Cedid'ledir... İsteğimiz onu kaldırmaktır... Müslüman olan bizimle gelsin..."

Bu gümbürtülü asi alayı, kısa sürede Tophane'ye ulaştı. Buradaki topçulardan kazan kaldıran asiler de bu büyük gruba katıldı. Durum ciddileşiyordu, tehlike büyüktü. Beri yandan Sultan Selim'in suskunluğu sürüyor, sarayına kapanmış, bekliyordu. İş, kaymakam paşaya havale edilmişti, gelişmeleri o takip ediyor ve bildiriyordu. Asiler şimdi Etmeydanı'ndaki yeniçeri kışlalarına vardılar ve buradaki yeniçeri kazanını orta yere çıkardılar. Peşinden cebeciler de onlara katıldı.

Başkentin tüm esnafı kepenkleri indirdi, ahali büyük bir korku içinde evlerine çekildi, ortalık çöl sessizliğine büründü. Fakat asiler biraz insafa gelmiş ve halkın yanındaymış gibi görünerek karakullukçuları gezdirip "Dükkânlar açılsın, herkes işinde olsun, kimselere zararımız ziyanımız yoktur," diye haberler uçurdular.

Bu sözleri duyan ahali sakinleşti ve onlar da Etmeydanı'nda toplanmaya, olan biteni merak içinde seyretmeye başladılar. III. Selim, şimdi korktu... Ahali de onlarla diye geçirdi içinden. Artık yapacak hiçbir şey kalmamış ve sıra asilere boyun eğmeye gelmişti. Selim de onu yaptı ve bir duyuruyla, onca emek verdiği Nizam-ı Cedid teşkilatını kaldırdığını bildirdi. Üstelik isyancıların istedikleri "kelle"leri de onlara verdi! Çok geçmeden sıra kendisine geldi ve asiler onu sarayında delik deşik edip öldürdüler! Acı yazgı bununla de yetinmedi yine. Selim'den sonra sultan olan ve sadece bir yıl kadar tahtta oturabilen IV. Mustafa da katledildi!

O çok karmaşık günlerde yaşanan ve "Gülşenabad cinayeti" diye bilinen başka ürkütücü bir olay başkentin sosyal yaşamında da ne denli büyük yozlaşmaların, çözülmelerin yaşanmakta olduğunu gözler önüne sermişti.

Ortaköy'de, deniz kıyısında, sadece dört duvarı kalmış yanık bir eski saray görülür. Esma Sultan Yalısı derler ona. Bu Esma, asiler tarafından sarayında delik deşik edilerek öldürülen III. Selim'den sonra Osmanlı tahtında bir yıl kadar oturan Sultan IV. Mustafa'nın kız kardeşi, I. Abdülhamit'in de kızıydı. O günlerde "Gülşenabad" adıyla tanınan bu sahilsarayın yakınına dek uzanan Çırağan Sarayı karşısında-

ki Yahya Efendi Dergâhı mesiresi, Boğaziçi kıyısını Esma'nın sahilsarayı ile birlikte adeta cennetten bir köşeye dönüştürürdü.

19. yüzyıl başlarında, bu ünlü mesire yerinin yine oldukça kalabalık olduğu güzel bir yaz gününde, iki Karadenizli adam burayı basıp ortalığı karıştırarak etrafa büyük korkular saldılar ve mesireye eğlenmeye gelen kadınları taciz ettiler. Hatta daha da ileri giderek beğendiklerini kaçırmaya bile kalkıştılar. Bu ürkütücü baskın nedeniyle namlı mesire yeri bir anda cehenneme dönüştü. Bağıranların, çağıranların çınlayan sesleri, korku içinde yemeklerini ortalık yerde bırakanların çığlıklarına karışıyor, ara ara patlayan silah sesleri de yeşilliklerde yankılanıyordu.

Mesire yerinden yayılan çığlıklar, Esma Sultan Sarayı'nı koruyan bostancı neferlerinin kulaklarına dek ulaştı. Bostancılar, neler olup bittiğini anlamak ve olaya müdahale etmek için derhal koşup mesireye vardılar. Tabii, o anda neye uğradıklarını şaşıran iki Karadenizli ile bostancı neferleri arasında müthiş bir çatışma çıktı. Silahlar, halkın önünde ardı arkasına patlatılıyordu. Bu arada dört bostancı oldukları yere serilip yaşamlarını yitirdiler. İki saldırgan ise yaralandıkları halde kaçmayı başardılar. Bundan sonraki gelişmeler ise iyice garipti. Çünkü bu caniler hiçbir şekilde takip edilmediler, haklarında bir soruşturma da açılmadı. Olay adeta örtbas edildi ve bile bile unutturuldu.

Bu durum, IV. Mustafa döneminde İstanbul'un sosyal yapısının ne denli yozlaştığını, asilerin ortalıkta alenen dehşet salabildiklerini, başkentin ne denli başıboş ve disiplinsiz kaldığını, çok güvensiz bir ortam oluştuğunu, yeniçeri teşkilatında ise, düzenin adamakıllı bozulduğunu gözler önüne seren gerçeklerden sadece biriydi. Ordunun çekirdeğini oluşturan bu efsanevi yeniçeri ocağı neferlerinin pek çoğunun, yol kesen canilerden pek farkı kalmamıştı.

İşte, biçare Sultan Selim, sonunda kendi yaşamına mal olan bütün bu tehlikeli gidişatın içinde yaşamıştı. Bazen çok sinirli, gergin, hatta acımasız olabiliyordu. Belki de bu korku ve tehlike dolu günlerin sıkıntısı içinde böyle davranmak zorunda kalıyordu. Kendisi gibi, İstanbul da mutlu değildi çünkü. Mutlu olmak bir yana, gece tehlike içinde yatağına giriyor, sabah ise, acaba asiler bugün ne yapacak, nereleri yakıp yıkacak korkusuyla uyanıyordu. Kısacası, Selim ve İstanbul kan ağlıyordu.

III. Selim, 1766 yılında 5 yaşındayken, Cankurtaran sahilinde, surlar üzerinde sadece temelleri duran ünlü İncili Köşk'te okuma-yazmaya başlama törenleriyle (bed-i besmele) eğitim yaşamına ilk adımını atmıştı. Sultan olduktan sonra, genellikle "humbaracı" giysileriyle ter-

sanelerde, çarşı pazarlarda dolaşarak ahalinin ne halde olduğunu yakından görüp tespit etmeye çalışırdı.

Hassas ve sanatkâr ruhlu olmasının yanı sıra almak zorunda kaldığı bazı aşırı sert kararlarla da tanınan Selim, aslında ruhen yalnız bir kişiydi. Kız kardeşi Hatice Sultan'ı pek sever ve sık sık yalısında onu ziyarete giderek, onunla dertleşirdi. Hatice'nin gönlünü çalan ve sultanın da tanıyıp takdir ettiği ünlü ressam ve mimar Melling, Selim'in kız kardeşine Kuruçeşme sahili, Defterdarburnu mevkisinde muhteşem bir sahilsaray inşa etmişti. Sultan Selim'in ve Hatice Sultan'ın koruyuculuğunda Melling, Topkapı Sarayı'nın en yasak bölümlerinden Enderun'a bile girmiş, burada rahatça çalışabilmişti.

Selim, mimari şaheserlerin gelişmesi işleriyle yakından ilgiliydi. Bu doğrultuda Kâğıthane'deki Sadabat Kasrı'nın yeniden ayağa kaldırılmasına önayak oldu. Sadece Mimar Melling'i değil, o dönemlerde yaygın şöhretleri olan çeşitli yabancı bahçe ve peyzaj mimarlarını, müzisyenleri de İstanbul'a davet etti Selim.

Sultan, ayrıca Levent Çiftliği'ni 1793'te kurduğu Nizam-ı Cedid askerlerine verdi, yeni gemi imalatı için havuzlar yaptırdı, gayrimüslüm sarrafların vergiden muaf tutulmasına son verdi. Avrupa'nın çeşitli kentlerine daimi elçileri yolladı. Yenilikçi girişimlerin ardından Süleymaniye, Laleli, Beyazıt gibi büyük cami avlularına su depoları ve havuzlar yaptırmaktan da geri kalmadı. Surlar üzerinde bina inşa edilmesini yasakladı. Üsküdar'ın Kadıköyü'ne sınır bölgesinde ve denize yakın konumda yaptırdığı devasa kışla, bu sultanın adıyla bilinir. Bunun az gerisinde de yine adını taşıyan Selimiye Camisi durur.

Caminin alt tarafında kumaş boyacıları için hanlar, Kuzguncuk sahillerinde de, dev boyutlarda tahıl ambarları yaptırmıştı Sultan Selim. Dönemin başmimarı İbrahim Kani Ağa ve yardımcıları Abdülhay Bey ile Todori Kalfa'nın birlikte inşa ettikleri bu taş binaların içinde, ahşap sandıklarda korunurdu tahıllar ve 10-15 yılda bir de onarım görürlerdi. Ambarların iç kısımları da ahşaptan imal edilmişti.

Selim'in İstanbul'unda, yenileşme sürecine girildiğinin en önemli göstergeleri olan bu büyük yapıların yanı sıra, dünya denizlerinde rekabet edebilmek için boy boy gemiler de yaptırılmıştı. Bahriye ve istihkâm konularında yaşama geçirilen reformlardan sonra, Kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa'nın önerisiyle, Fransa ve İsveç'ten mühendisler getirtildi İstanbul'a. Bu mühendisler, Fransa'nın Tuolon kentindeki gemilerin benzerlerini inşa etmeye koyuldular İstanbul tersanelerinde.

Selim, pek çok yönüyle ilerici ve aydın bir sultandı. Türk müziğinde yine pek çok makamın icatçısı olmasının yanı sıra, farklı enstrümanları da mükemmel derecede çalardı. Tam 103 adet bestesi olduğu

bilinen Selim, türbesi Eyüp'te bulunan anası Mihrişah Sultan'la sık bir araya gelir ve her konuyu onunla konuşur, tartışırdı. Duygusal yapısı, onun siyasi yaşamının önüne geçti ve belki de alınması gerekli birtakım kararları da zamanında yaşama geçirmesine olanak tanımadı. Bütün bunlar birikti birikti ve Selim'i acı sonu ile karşı karşıya getirdi.

Selim, iç dünyasında belki hassas ruhlu, müziksever, şair, beste yapan, enstrüman çalan sanata eğilimli bir kişi olarak biliniyor ve alışılmış sultan görüntülerinden daha farklı bir kompozisyon çiziyordu. Beri yandan da çoğumuzun tanıdığının aksine, oldukça sert, biraz ağır dilli, kadınlara hoşgörüsüz tavırlar sergileyen bir sultandı.

İstanbul kadısına gönderilen bir fermanda, kadınların giydikleri kumaşlar üzerinde bazı yazı ve beyitlerin yazılmış olduğu tespit edilmişti. Selim'in oldukça sert emirnamesinde, derhal bu uygulamadan vazgeçilmesi, kumaşlar üzerine "tek bir harfin" bile yazılmaması gerektiği vurgulanmış, eğer esnafın elinde bu tür mallar varsa, derhal depolara varılıp kumaşların İstanbul piyasasına sürülmeden toplatılması istenmişti.

Tabii, iş bununla da kalmıyordu kuşkusuz. Eğer bir esnaf bu işlere bulaşmışsa ve de Müslüman ise, hemen "kalebentlik" ile cezalandırılıp sürgüne gönderiliyordu. Yok eğer, kumaşlar üzerine yazı yazıp ve beyitlerle süsleyip bunları piyasaya veren esnaf bir gayrimüslim ise herkese ibret olsun diye kendi dükkânının önünde asılacağı, yine o ürkütücü fermanda duyuruluyordu!

Onun dönemine dek İstanbul'da idam edilenler için top atışları yapılırdı Top seslerini duyan suçlunun yakınları, o kişinin idam edilmiş olduğunu anlarlardı. III. Selim'in devrinde bu uygulama kaldırıldı. Suçluların tanıdıkları dahi akıbetin ne olduğunu öğrenemez oldular.

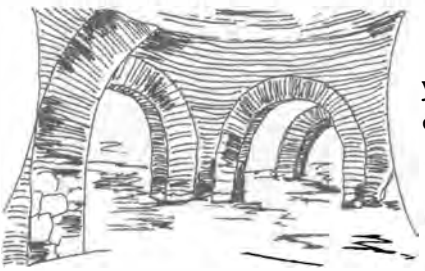
Sultan III. Selim, katledilen kişilerin cesetlerine de acımasızca yaklaşırdı. Onların gömülmelerini değil, denize atılmalarını istiyordu. Bu konuda atalarının uygulamalarını özler ve "İşte, eski geleneklerimizden uzaklaştığımız için başımıza bu dertler açıldı hep," diye de eklerdi. Aksi giden devlet işleri için bu garip uygulamaları şöyle savunurdu Selim: "Devlette merhamet olalı, düzen bozulmuştur!.."

SULTANAHMET ÇEVRESİ VE BÜYÜK CAMİNİN ŞANTİYESİ

İstanbul'un en tanınan eserlerinin başlarında, hiç kuşkusuz ki, Sultanahmet Camisi gelir. Muhteşem mabedin 1609 yılındaki temel atma töreninde, o gün görev başında bulunan Osmanlı ülkesinin tüm üst düzeydeki yöneticileri ve ulema hazır bulunmuştu. Herkes, ellerindeki kazmalarla, küreklerle kutsal caminin hatıralarına ortak olmak adına, toprağı var güçleriyle deşiyorlardı. Beri yandan ulema sınıfının yetkin kişileri de yüksek seslerle dualar ediyor, sayısız kurbanlar kesiliyor ve ahalinin de izlediği bu törenlerde had safhada duygusallıklar yaşanıyordu. Yardım niyetine tüm fakirlere türlü çeşitli yemekler dağıtılıyor, o panayır yerini andıran uhrevi kalabalık önünde, tanınmış şairler, ruhlarda duygu dalgalanmaları yaratan şiirler söylüyorlardı. Sadece Üsküdar havalisinin değil, tüm başkent halkının ve ulamasının büyük saygı ve sevgi duyduğu, gelmiş geçmiş en büyük şeyhlerden biri kabul edilen Mahmut Hüdai de temel atma töreninde hazır bulunuyordu.

Daha gencecik bir çocuk olan Sultan I. Ahmet ise, elinde kazma, kendi adını verdiği büyük camisinin temelini, terden sırılsıklam olana dek var gücüyle ve yüce bir aşkla kazmaya çabalıyordu. Külliyeyi planlayan ve uygulamayı yapan kişi, dönemin üstün yetenekli sanatkârı ve mimarbaşı Sedefkâr Mehmet Ağa idi ve mimari yeteneğinin yanı sıra, ağaç malzeme üzerine sedef kakma işlediği eşyalarda da mucizeler yaratan biriydi. Bugün Topkapı Sarayı'nda sergilenen Sultan I. Ahmet'in, küçük, ama harikulade sedef kakmalı tahtını da o yapmıştı.

O yıllarda caminin temelinin atıldığı bölge Bizans saray kompleksinin yer aldığı çok önemli bir tarih alanıydı. Türk döneminde üstüne mahalleler kurulan, küçük camiler inşa edilen, vezir ve hanım sultanlara ait ahşap konaklar yapılan bu bölgede, böylesine büyük çapta bir

Kabasakal'da Bizans Sarayı kemerleri

külliye inşa edecek yer dahi kalmamıştı. Bu nedenle Sultanahmet Külliyesi'nin temeli atılmadan önce, burada mevcut pek çok ahşap saray, konak, konut istimlak edilmişti. Daha denize doğru bugün de duran ve bir Sinan eseri olan Kapıağası Mahmut Ağa Camisi, o günlerin Sultanahmet mevkisinde yoğun bir Müslüman mahallesi bulunduğunu gösteren eserlerden sadece biridir. Bunun mektebinin kalıntıları köhne bir arsa halinde şimdi de görülebiliyor.

Caminin az aşağısındaki Akbıyık Camisi ise İstanbul'un en eski ve en önemli camilerinden biri olarak varlığını korur. İmam-ül mesacit denilen bu eserin önemi, İstanbul içinde Mekke'ye en yakın konumda bulunan cami olmasından kaynaklanıyordu. Bu nedenle; burada okunmadan, İstanbul'da hiçbir camide ezan okunmasına başlanmazdı.

Şehit Mehmet Efendi Sokağı... Sokullu Camisi ile ahşap konutlar arasında

Mahmut Ağa Camisi'nin olduğu yerde bir zamanlar eski bir Bizans kilisesi, Aya Teologos dururdu. Bunun az üst tarafında ve Sultanahmet Camisi'nin arkasındaki Arasta Hamamı yanında o zamanlar bir de Tavukhane ocağı bulunuyordu. Şimdi dahi Tavukhane Sokağı aynı yerde mevcuttur. Buraları da cami şantiye alanının bir kısmını kaplıyordu. Bunun yanında İskender Baba'nın mektebi ve türbesi, sokağın batı tarafında ve Sultanahmet Camisi dış avlusunun bitişiğinde, günümüzde bir otopark alanı içinde kalan eski cami kalıntıları halen durmaktadır. Bu noktadaki eski Güngörmez Kilise kalıntıları yanında II. Beyazıt'ın kurduğu bir barut deposu bulunurdu. Bunun infilak edip patlamasından sonra baruthane tesisleri olabildiğince kentin dışına, Kâğıthane, Şehremini gibi bölgelere nakledilmişti.

Helvecıbaşı İskender Ağa'nın harap camisi

Beri yandan Bizans'ın 4. yüzyıl Büyük Konstantin döneminden kalan eski üniversitesinin kalıntıları, Arasta'nın hemen alt tarafında, şimdiki Kabasakal Caddesi boyunca yayılmış durumdaydı. Bunların çevresi de yamuk yumuk sokakla-

Hipodrom - Sfendon bölmündeki 2007 arkeolojik temel kazıları

rın çevrelediği Müslüman mahalleleriyle kaplıydı. Daha güneye, Kadırga'ya doğru, yaklaşık 40 yıl önce Mimar Sinan'ın yaptığı orta ölçekteki Sokullu Paşa Külliyesi görülüyordu ve bunun da çevresinde yoğun bir Müslüman yerleşimi vardı. Zaten külliye yerinin seçimi de bu olguyu doğrulamaktaydı. Üstelik bu külliyenin az doğusunda bir başka cami daha, saray helvacıbaşısı İskender Ağa'nın yaptırdığı bir cami bulunmaktaydı (şimdi bütünüyle harabe halinde.) Yani dev külliye yapılmadan önce, aynı arazide hayli kalabalık bir mahalle dokusunun varlığı kendini gösteriyordu zaten. Daha deniz tarafında ise, Cankurtaran'a açılan Otluk Kapısı civarındaki sebze ve meyve bahçelerini işleten ve yine buralardaki ürünleri saraya yollayan "Bamyacı" ve "Lahanacı" neferlerinin ocakları bulunurdu. Aralarda sıkışıp kalmış Bizans'ın devasa Hipodrom sfendonu, bütün bölgenin anıtsal nitelikteki en önemli ve o günlerin en yüksek Roma yapısıydı. Daha denize doğru güneyde ise, yaklaşık 110 yıl önce, 1500'lerin başında Bizans'ın Sergios-Bakhos Kilisesi'nden devşirilen Küçük Ayasofya Camisi, Kadırga ve Sultanahmet bölgeleri arasındaki mahallelerin en görkemli camilerinden biri olarak göz dolduruyordu. Bunun hemen yanı başında da, neredeyse bütün semtin ihtiyacını karşılayacak denli büyük bir yapı olan Çardaklı Hamam duruyordu.

Çardaklı Hamamı

Sultanahmet külliye alanının güneydoğu istikametine doğru görülen ve şimdiki Tavukhane Sokağı'na adını veren eski "Tavukhane ocağı neferleri"nin bulunduğu yapıda (şimdi yok), padişahın sarayı için ülkenin çeşitli bölgelerindeki çiftliklerden getirilen tavuklar beslenir, semizlendirilir ve zamanı gelince de bu neferler tarafından kesilerek, doğruca sarayın matbahına (mutfak) yollanırdı. Demek ki bu bölge saray için bile önem arz eden bir yerleşim yeriydi.

Buralarda Sultanahmet Külliyesi'nden sonra yapılan önemli eserlerden biri ise, Sokullu Paşa Külliyesi'nin tam karşısındaki Buhara Tekkesi ve camisiydi (son şekliyle 19. yüzyılda Buhara Hanlığı'na bağlı Guzar Valisi Astanakul Koçbeği yaptırmıştı bu dergâhı). Üst tarafta

ve Hipodrom'un batısında, şimdiki Tapu Kadastro'nun yeri ise, "Mehterhane Derunu" diye bilinirdi ve bu da 1815 yılında kurulmuştu. Yapının temel katı kaba taşlarla oluşturulmuş, üst kısımlarda ise, bir sıra kesme taş üç sıra yassı tuğla dizilmişti. "Almaşık örgü" denilen bu mimari düzenleme yüzyıllar boyunca pek çok Osmanlı yapısının ön yüzündeki klasik görüntüyü de oluşturuyordu aynı zamanda. Bu bina 54x24 metrelik bir alana yayılmıştı ve arka tarafı iki kat, meydan yüzü üç kat idi. Cephesindeki 11 gözlü tonoz sırasının bazı bölümleri bir ara marangoz fabrikası olarak değerlendirilmişti. Üç göz tonoz ise, ünlü İstanbul velisi Düğümlü Baba'nın tekkesine ait semahane ve kütüphaneydi. Bunlar yıkılıp gitti. Düğümlü Baba ise, günümüz Tapu Kadastro binasının içinde ve merdiven boşluğunda son uykusuna devam ediyor!

Sultanahmet bölgesinin şanına şan katan ve altı minareli camiden önceki ve sonraki asırlardan kalan bütün bu eserlerin dışında, dev caminin şantiye alanı için bölge, daha eski günlerden kalan pek çok eski yapıdan, ahşap konak ve saraylardan arındırılarak dümdüz edildi. Günler ilerledi ve kısa bir süre sonra caminin temellerinden yukarıya doğru dört kocaman duvar yükseldi. Bunların önünde duvarları destekleyen, çürümeye karşı çok dayanıklı dev ağaç kütükler çakıldı. Kullanılacak tüm malzemeler cami çevresindeki çok geniş şantiye alanına yığılmıştı ve ameleler, kovanda vızıldayan arılar gibi, öteye beriye koşuşturuyor ve harıl harıl çalışıyorlardı.

Temel duvarlarından sonra asıl bina duvarlarının yerleri saptandı, taban oluşturuldu ve mihrap noktası belirlendi. Fil ayaklarının konulacak yerleriyle minarelerin yükseleceği yerler, son derece ince hesaplar sonucu inşa edilmeye başlandı. Sultan Ahmet, uğurlarına inandığı birkaç taşı mihrap temelinin altına yerleştirdi. Bütün bu işlemler hızla ilerlerken, bina emini Kalender Efendi'ye, başarılı organizasyonundan dolayı kızıl renkli altınlar sunuldu.

Yaklaşık sekiz yıl sonra, 1617'de cami inşaatı bitti ve kubbenin tepesindeki "kilit taşı", muazzam bir iç boşluğu bulunan mabedin üzerini nurdan bir gökkubbe gibi örttü. Kubbenin en tepesinde bulunan ve tüm küresel kabuğun en ince kalınlığa sahip noktası olan kilit taşının konulması, geleneksel olarak o inşaatın tamamlanması anlamını da taşıdığı için, bunun şerefine büyük bir ziyafet daha tertiplendi At Meydanı'nda. Daha sonra, 23.5 metrelik bir çapı olan kubbenin üzeri, bin bir zahmetle hazırlanan ve preslerden el emekleri ile geçirilen kurşun plakalarla döşendi. Bu muazzam kubbeyi dört bir taraftan yarım kubbeler, bunları da daha küçük çeyrek kubbeler destekliyor ve mabedin siluetine, tepeden aşağılara doğru "volümetrik" şekilde inen "pi-

ramidal" bir görünüm kazandırıyordu. Caminin kütlesel ahengi ve güzelliği, minarelerin ana mekânla uyumu, ölçülerin dengesi, gerçekten de muhteşemdi.

Sonunda beklenen gün geldi ve 9 Haziran 1617 tarihinde, Osmanlı tarihinin gururu ve dünyanın 6 minareli tek camisi hüviyetine sahip olan Sultanahmet Camisi'nin açılışı yapıldı. O gün genç Ahmet'in tahtı, getirilip caminin avlusuna kondu. Sultanın iki şehzadesi de yanında bulunuyordu. Sadrazam Halil Paşa ve diğer vezirler, sırasıyla gelip büyük bir saygı ile sultanın eteğini öptüler. İstanbulluların oluşturduğu mahşeri kalabalık camiyi tamamen doldurdu o gün. Her gelene de birer tespih sunuldu. Başkentte neredeyse tespih kalmamıştı ve bunların sayısının 70 bine yakın olduğu söyleniyordu. Başkent İstanbul, olağanüstü güzellik ve görkemde, yepyeni bir eser daha kazanmıştı.

İstanbul'un "selatin", yani sultan camilerinin temel atılışlarında ve açılışlarında böyle görkemli törenler yapılır, inanılmaz zenginlikte ziyafetler verilirdi. Bugün bu muhteşem eserleri ziyaret edenlerin, o muhteşem törenleri gözlerinin önünde yeniden canlandırmaması neredeyse olanaksızdır.

ÇADER-I ŞEB, YANİ "KARA ÇARŞAF!"

Osmanlı döneminde Müslüman kadınların, simsiyah çarşaflar içinde ve yüzleri gözleri peçeyle kapanmış biçimde İstanbul sokaklarında dolaştığını sanmak pek de doğru bir yaklaşım sayılamaz. En azından her dönemde kadınların böyle gezinmedikleri bilinir. Ayrıca peçeyi sadece Müslüman kadınlar takmazdı, bazı gayrimüslim cemaatlerde de peçe takıldığına tanık olunurdu İstanbul'da.

Bu konulardaki gözlemleri bir hayli tarafsız olan oryantalist yabancı gezginlerin anlattıkları da hayli doyurucudur. 1792'lerde İstanbul'da bulunan Fransız elçi Oliver, bazı Ermeni kadınların yüzlerine siyah peçe takarak dolaştıklarını anlatmıştır.

Kara çarşaf, Müslüman kadınlar tarafından fazlaca yeğlenmemişti eski yıllarda. Zaten bu giysinin asıl menşei İran'dır ve buradan gelerek giysi dünyasının içine girmiştir. Sözcüğün kökeni de esasen Farsça olup "çâder-i şeb" dir. Bu da "gece örtüsü" anlamına gelir. Yani çarşafın rengi, "gece" ile örtüştürülmüştür.

Peçe'nin de aslında soyut bazı kavramlarla ilintili olduğu açıktır. Kıskançlık, gizlilik, tanınmama gibi duygu ve kavramları temsil eden bir aksesuvardı peçe. Bunu takan kadın, sokaklarda hiç tanınmadan, kimsenin dikkatini çekmeden, büyük bir gizlilik içinde rahatlıkla dolaşabiliyordu. Bu noktada biraz duralım ve şu sözlere kulak verelim şimdi: Peçeyi sadece kadınlar mı takıyorlardı İstanbul'da?

Sandığımızın aksine, belki inanması da zor ama, bazı erkekler de peçe takardı yüzlerine! Olasılıkla 17. yüzyılda ortaya çıktığı düşünülen genç ve düzgün fizikli "civelek"ler, geleneksel devşirme usulünün yavaş yavaş unutulmaya yüz tuttuğu bu yıllarda gönüllü olarak yeniçeri ocaklarına yazılmaya başlamışlardı.

Ama bu durum beraberinde hemen bazı sorunları getirmekte gecikmedi. Namlı ocakların eski ağaları ve bitirim neferleri, bu yeni ve tecrübesiz genç oğlanları çeşitli yöntemlerle rahatsız etmeye başladılar. Zavallı biçare civelekler de ne yapsın, bu adamlar tarafından tanınmamak ve onların dikkatini çekmemek için, zorunlu olarak yüzlerine peçe örtüsü takmayı denediler. Sonra da bu peçeye iyice alıştılar ve civelek aksesuarı oldu bu ilginç giysi parçası.

Kadınların arka planlara itildiği Osmanlı dünyasında, erkek egemenliğinde gelişen "aynı cinse yönelik yaklaşımlar" bir hayli yaygındı. Civelekler de bu gelenekten ortaya çıkmışlardı. Saraydan çıkan iç oğlanları da tanınmamak ve olabildiğince gizlenmek maksadıyla peçe takarak dolaşırlardı.

Civeleklerin bu peçeleri genellikle "hasır püskülü"nden imal edilirdi. Sultan II. Abdülhamit döneminde civeleklerin bazıları peçeyle yetinmeyip bir de kara çarşafa büründüler. Ama bunu yapmalarındaki amaç farklıydı: Hırsızlık!

Böyle giyinerek kötü amaçlı eylemlerini kolaylıkla ve duygu istismarı yaparak elde eden bazı yüreği kara insanlar, peçe ve kara çarşaf içinde kadın olarak algılanacaklarından, kimse bunların hırsızlık yapmak için kılık değiştirdiklerini fark etmeyecek, çarşaflı erkekler böylece malları çalıp rahat bir şekilde kaçacaklardı. Kara çarşafın altında hırsızlık eden bu adamların tabii ki fazla sürmedi saltanatları, yakayı ele verdiler.

Bu durumu engellemek için II. Abdülhamit, hırsızlar bir daha çarşafı istismar etmesinler diye, 2 Nisan 1892'de yayınladığı bir fermanla, çarşaf giyilmesini men etti İstanbul'da!..

BAŞLARDAKİ ÇINGIRAKLAR

Osmanlı devlet yönetiminin ilk zamanlarında, özellikle İstanbul'da Müslüman ahaliyle birlikte, bazı sosyal kurallar çerçevesinde barış içinde yaşayan gayrimüslimlere hoşgörü ile yaklaşıldığı tarihimizin bilinen gerçeklerindendir.

Fakat bütün bu iyi niyetli davranış ve uygulamalara karşın, yine de Müslüman cemaatle diğer cemaatler arasında, sosyal yaşam çerçevesinde birtakım farklı yaklaşımların bulunduğu da bilinir. Osmanlı yönetimi gayrimüslimlerin toplum içindeki pozisyonlarına bazı kısıtlamalar getirirdi zaman zaman. Gayrimüslim cemaatin kent içindeki yaşamlarında, ikametgâhlarının fiziki görünümlerinde, kılık kıyafetlerinde belirginleşirdi bu kısıtlamalar. Bunun yanında gayrimüslimler, ibadetlerinde ve ticari faaliyetlerinde olabildiğince serbesttiler. Ancak Osmanlı Devleti'nin her döneminde aynı serbestlik sağlanamamıştı. Bir sultanın uygulamalarıyla daha sonrakinin yaklaşımları büyük farklılıklar gösterebiliyordu. Örneğin; 17. yüzyıl başlarında tahtta oturan ve çok sert kişiliği ile tanınan Sultan IV. Murat ve sonrasında, gayrimüslüm cemaatlere yönelik bazı onur kırıcı uygulama ve davranışların dayatıldığı görülmüştü.

Bu dönemlerdeki fermanlarda, gayrimüslimlerin İstanbul sokak ve caddelerinde ata binmelerinin men edildiğine tanık olunmaktadır. Ayrıca bunların, kaldırımlarda yürümeleri ve hamamlarda takunyasız dolanmaları da yasaklar arasındaydı. Bazen bu yasaklamalar daha da ileri taşınıyor, gayrimüslimlerin sokaklarda gezerken "başlarına çıngırak takmaları" dahi istenebiliyordu!

Daha sonraki asırlarda, 19. yüzyıl başlarında ve III. Selim devrinde, birtakım yumuşatmalara gidildi ve bu sert tavırdan olabildiğince

uzaklaşılmaya çalışıldı. Ama yine de Müslüman ahaliyi gayrimüslimlerden ayrı tutmak için bazı önlemlere başvurulmuştu. Bu talimatlara göre Ermeni cemaatine mensup olan ahalinin ayakkabıları kırmızı renkte olacak ve şapka giyecekler, Rumlar ise siyah kullanacaklardı. Yahudilerin evleri maviye boyanacak, diğer gayrimüslim hanelerinde ise siyah kullanılacaktı.

KUŞLARA KOYUN ETİ!

İstanbul'da ister saray halkı isterse kent ahalisi olsun neredeyse kimsenin vazgeçemediği temel gıdaların başında şüphesiz et geliyordu. "Koyun" eti tabii! Tavuk ikinci sırada gelirdi. Bununla beraber garip bir şekilde horoz eti pek sevilmez ve tüketilmezdi.

Bu besin maddeleriyle ilgili olarak oldukça eski kaynak vardır ve bunların nerelerde ve ne kadar tüketildiği etraflıca açıklanır. Buna göre, ta 15. yüzyılda, Fatih dönemindeki bazı kaynaklarda, saray için yılda 10 bin tavuk tüketildiği belirtilirken, bu sayı 17. yüzyılın erken dönemlerinde çok süratli bir artış kaydederek 180 bine yükselir.

Saraya alınan tavuklar çoğunlukla İstanbullu üreticilerden veya kentin yakın çevresindeki çiftliklerden getirtiliyordu. Sultanahmet'teki Atmeydanı'nın güneyinde Tavukhane ocağında gerekli işlemlere tabi tutulan tavukların ekseri yine buradan saraya sevk edilmekteydi.

Fakat tavukların bakımı ve beslenmesi pek kolay olmadığından, alınan tavuk miktarıyla kesilip yiyilenler arasında sayıca fark oluyordu. Çünkü telefat fazlaydı. Örneğin; 1638 yılında saraya getirilen tavuk adedi 166.116 iken, bunların 4800'ü zayiat kaydına geçmişti. Koyunlarda ise fire doğal olarak daha az oluyordu. Aynı yıl alınan 138.291 koyunun sadece 438 adedi ölmüştür. Her halükârda, sarayın bir numaralı besini olan koyun eti, sultanların da en çok yeğledikleri yemeklerdendi. Özellikle de "koyun etli pilav" ve "parça etli sulu yemek!"

Bununla birlikte ve çok ilginç şekilde, koyun eti başka amaçlar için de kullanılırdı. Bazı dönemlerde İstanbul halkının pahalı olduğu için yiyemediği koyun etleri, saray kuşlarının beslenmeleri için değerlendiriliyordu! Yani, sarayın kuşları da koyun eti ile besleniyordu!

LEBLEBİCİ BOSTANLIĞI HASTANESİ'NE EKMEK YARDIMI

Zeytinburnu, Kazlıçeşme'deki en ünlü yapılardan biri de 19. yüzyıl eserlerinden biri olan Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi'dir. Bu yapının arazisi, ta 15. yüzyılın sonlarından beri, Sultan II. Beyazıt'ın vakfına aitti. Daha sonraları tamamıyla bomboş mesire yerleri olan bölgede "Kirişçi çayırlığı"nı da alan hastane bölgesi, 19. yüzyılda iyice genişledi ve 1834 yılında "Leblebici bostanlığı" denilen mevkide Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi yapıldı. O günlerde hastane yakınında bir de mum imalathanesi bulunuyordu.

Surp Pırgiç Hastanesi'ni, II. Mahmut döneminde Darphane müdürü olan Artin Efendi, devrin çok ün kazanmış mimarı Garabet Amira Balyan'a inşa ettirmişti. Salgın hastalıkların sıklaştığı 19. yüzyılın erken dönemlerinde, yine bir veba vakası İstanbul'a yaklaşınca, bu illetin kente yayılmasını engellemek amacıyla, o zamanlar kent dışı sayılan bu bölgede bir hastane daha yapılmasına karar verildi. "Yedikule şimendifer yolu" yakınında Surp Agop ismiyle inşa edildi bu hastane.

Çeşitli yardımlarla varlığını sürdüren hastaneye, II. Mahmut'tan sonra sultan olan Abdülmecit de "günde 15 okka" olmak üzere ekmek yardımı yapılmasını ferman buyurmuştu. Daha sonra Sultan Abdülaziz de adeta gelenekselleşen bu yardımı "günde 30 okka" ekmeğe çıkartarak sürdürmüştü.

Fakat, devletin içinde sıkışıp kaldığı ekonomik darboğaz nedeniyle, görece çok az miktar gibi görülen bu yardım bile, Maliye Nezareti tarafından fazla bulunarak kesildi. Deyim yerindeyse, hastaneye yardım için devrin bir yöneticisi kesenin ağzını açarken, diğeri mali krizleri bahane edip bu yardımları kısabiliyordu.

Böylece yıllar geçtikten sonra, bu kez II. Abdülhamit duruma el koydu ve yardımı yeniden devreye sokarak Ermeni cemaatini hoşnut etti.

(İstanbul'da Ermeni cemaatine ait kiliselerin çoğunluğu Gregoryen (36) ve Katolik'tir (12). Bununla beraber 5 adet de Protestan Ermeni kilisesi yapılmıştı. Bunların halen duran üçü, Tepebaşı'ndaki Kamer Hatun Mahallesi'ndeki Aynalıçeşme Kilisesi (Avedaranagan Amenasurp Yerortutyun), diğeri Gedikpaşa içlerinde yer alan Surp Hovannes Kilisesi ve sonuncusu da Kapalıçarşı'da, Fincancılar Yokuşu'ndaki bir handa bulunan Emanuel Kilisesi'dir. Halıcıoğlu ve Üsküdar'da da birer şapel bulunur.)

Zeytinburnu'ndaki Surp Pırgiç Hastanesi'ni inşa eden "Balyan" ailesi de Ermeni kökenliydi. Aynı isimli kilise ise, Karaköy-Tophane'de durur günümüzde. Balyanlar, 19. yüzyılın tamamında yüksek nitelikte eserler ürettikleri İstanbul'da, sultanlar tarafında da çok saygı ve sevgi gördüler, takdir edilip ödüllendirildiler. Günümüz Ortaköy İskelesi'ne inilen sokağın sağında görülen altı katlı son derece güzel binayı Osmanlı sarayı, Balyan ailesine konut olarak hibe etmiştir.

FALYANOS SALDIRISI

Boğaziçi'nin sevimli yunusları, hemen her dönem, eşi benzeri olmayan doğal su yolunun adeta simgesi olmuştu. Eski yıllarda Boğaziçi'ne akın akın yunusların geldiği görülürdü. Şimdilerde ise tek tük rastladığımız ve bir şehir hatları vapurunun arkasına, onlarla arkadaş olmak istercesine ısrarla takıldığını gördüğümüz bu çok sevimli balıkları, belki de yakın gelecekte, ancak anı fotoğraflarında seyredebileceğiz.

Masmavi, tertemiz sularda köpükler çıkararak oynaşan yunusların yine eski yıllarda bu sularda görülen ve daha irice boyda olan rakipleri de yüzerdi. Bunlara "falyanos" deniyordu. Yunuslara karşı düşmanca tavırlar sergileyen bu falyanoslarla ilgili, 1816'da yaşanmış bir deniz macerası, o günlerde tüm İstanbulluların dillerindeydi.

O yılın ekim ayında sürüler halinde Boğaziçi'ne dalan dev falyanoslar, önlerine katıp kaçıştırdıkları yunusları kovalamaya başladı. O sırada bir pazar kayığı, içindeki yolcularla birlikte her şeyden habersiz Üsküdar İskelesi'ne yaklaşmaktaydı. Sandalcı ve yardımcısı, birden tam altı iri falyanosun, zavallı bir yunusu kovaladıklarını fark ettiler dehşetle.

Ne yapacağını bilemeyen ve belki de sandalı bir kurtarıcı gibi gören biçare yunus, ani bir hamleyle kendini sandalın altına attı ve kısa süre de olsa falyanosların saldırısından korunmaya çalıştı. Ama beklenmedik şekilde "asi falyanoslar", geri adım atmak yerine sandala doğru yöneldiler. Yürek parçalayan acınası haliyle zavallı yunus kendini can havliyle sandalın üzerine atmaya çalışıyor ve onu devirecekmiş gibi sallayarak yarattığı dalgalarla yolcuları ve sandalcıyı korkulara sürüklüyordu.

Kuyruk darbesiyle midir, yoksa kafasını o debelenmede bir yerlere çarptığından mıdır, pek bilinmez ama, sandalcının ağzından aniden kan geldi ve fenalaşarak düştü, bayıldı kayığının içinde. Yolcular bunun üzerine canhıraş feryatlarla bağırdılar ve iskeleden yardım istediler. Güçlükle karaya çıkabilen yolcuların bazıları sandalcı gibi yaralanmışlardı o kargaşada. Ama kayıkçı hâlâ baygındı ve durumu hiç iyi değildi, yarası ağır görünüyordu. İskeledekiler kayıkçıyı apar topar ve zorunlu olarak evine taşıdılar. Çünkü oralarda hastane veya ona benzer bir şey yoktu.

Falyonos saldırısında yaralanıp ağzından kan gelen zavallı kayıkçı, asla iyileşemedi o günden sonra. Bir ay sonra da öldü gitti, asi falyanoslar yüzünden!

Sevimli yunus mu? Kaçıp kurtulduğunu söylüyordu yolcular!

ÇENGELKÖY KIYAMETİ

Pek çok salgın hastalıkla, depremle, ürkütücü yangınla karşılaşan İstanbul'un, bazı çok soğuk kış günlerinde "buz saldırıları"yla ve her mevsim görülebilen yağmur ve sel felaketleriyle de başı fena halde derde girmişti. Çeşitli asırlarda karşılaştığı bu sel afetlerinin en büyükleri ise, 20 Eylül 1563'te, 5 Haziran 1690'da (ki bu selde 500'e yakın insan yaşamını yitirmişti), 18 Haziran 1702'de (bu fırtına ve selde Cerrahpaşa'da bulunan ve Bizans zamanında Exokionion diye adlandırılan yüksek tepedeki Arkadius anıt sütununa yıldırım düşmüş ve onu parçalamıştı. Bu sütuna Osmanlılar Avrat Taşı derlerdi. Şimdi sadece kaidesi durur), 20 Mayıs 1719'da, 13 Ağustos 1761'de ve 12 Kasım 1820 tarihlerinde yaşanan felaketler olmuştu. Bazen bu felaketlerle kış koşullarında da karşılaşılıyor ve ardından İstanbul'un Asya tarafına gidiş gelişler sağlanamadığı için bir de kıtlık dalgası başlıyordu koca başkentte.

1573'te de böyle bir kıtlık yaşanmıştı. O yılın şiddetli kara kışında Üsküdar yakası büyük bir yiyecek sıkıntısıyla karşı karşıya kalmış ve bu olayın etkisiyle ahali arasında peş peşe hastalıklar görülmüştü. Bazı hekim bozuntuları, halka ilaç niyetine zehirli şerbetler satmaya kalkışınca Sultan Selim, düzenbazların derhal yakalanıp haklarından gelinmesini buyurmuştu. Tabii, doğal felaketler sadece gelmekle kalmıyor, peşinden bazı sosyal felaketleri de getiriyordu İstanbul'a!

1789 yılının Ekim ayının 11. günü İstanbul'da yaşanan sağanak yağmur ve ardından başlayan sel felaketi kolay unutulur cinsten bir "afet-i kebir" değildi doğrusu. Sanki gök ortadan ikiye ayrılmıştı ve kâinatın tüm suları İstanbul'a, daha doğrusu Çengelköy'ün üzerine boşalıyordu. Bu "tufan" değil de neydi? Öyle korkunç bir fırtına ve sa-

ğanak yağmur vardı ki Anadolu yakasında, sadece Çengelköy havalisinde 20 bin ağaç mahvolmuş durumdaydı ve pek çoğu kökünden kopup denize sürüklenmiş, yolları kaplamış, evlerin üzerine yıkılıp onları çökertmişti.

Anormal şiddetteki fırtına, ahşap konutları uçuruyor, konak duvarlarını yarıyordu. Dışarı çıkma gafletinde bulunanlar veya zaten dışarıda bulunan zavallı insanlar sellere kapılıp sürükleniyor, bazı talihi yaver gidenler kopan ağaçlara tutunarak sağ kalıyor ve büyük güçlüklerle kurtarılabiliyorlardı.

Sağanak ve sel felaketi o gün yaklaşık bir buçuk saat kadar sürdü. Sonra bu felaket fazla yorulmuş (!) olacak ki, biraz dinlenmeye çekildi. Bu mola dört saat sürdü, akşama doğru olanca şiddetiyle yeniden başladı. Daha da kuduran sağanak yağış, Çengelköy sırtlarını bile denize dönüştürmüştü. O sıralarda beygirine süt yüklemiş, mandıradan köye dönmekte olan ve aniden sağanağa yakalanan Bulgar bir sütçü, beygiri ile birlikte sel suları tarafından göz açıp kapanıncaya kadar bir sürede yutuldu. Zavallı sütçü, azgın sular arasında bir anda yitip gitti.

75 ev yıkıldı. Bütün kuyular kumla doldu ağzına kadar. Kısa sürede zaten az sayıda kişinin barındığı köyde 4 kişi öldü. Boğaziçi'nin su yüzeyi o denli çok ağaç, kütük, dal parçası, tahta ev eşyası, kapı pencere kanatlarıyla doldu ki, Çengelköy önünde deniz görülemiyordu. Kilimler, sepetler, halı sedir parçaları, merdiven kırıkları, sudan şişmiş minderler su yüzeyini adeta karaya döndürmüştü. Kıyılarda toplaşarak ağlayıp dövünen insanların feryatları durumun vahametini daha da arttırıyordu. Kimi evini, kimi eşyasını, kimileri de yakınlarını yitirmiş bu zavallı insanların acı yazgısına merhem olabilecek hiçbir şey kalmamıştı köyde.

Fırtına biraz yatıştıktan ve yağış durulduktan sonra garip bir gelişme oldu. Kuzguncuk ve Ortaköy taraflarından Çengelköy'e doğru gelen birtakım Yahudi kayıkçılar, deniz üzerinde işe yarayabilir ne kadar eşya varsa, kayıklarına yükleyip götürmeye başladılar. Kıyıdaki zavallıların bunları engelleyebilecek ne takatleri ne de azimleri kalmıştı. Bitip tükenmişler, yazgılarına boyun eğip bekleşmeye koyulmuşlardı.

Felaket geri çekilip gittiğinde, ortalıkta, tahta parçaları ve yıkılıp kopmuş ağaçlardan başka bir şey görülmüyordu. Sağanak ve selin boyutları o denli büyük olmuştu ki, Çengelköy'de oturulacak ev kalmayınca, köyün sakinleri yaz gelene dek başka yakın köylerde misafir edilmişlerdi.

Sonunda sıcak yaz günleri geldi çattı. Ama aradan bunca ay geçmiş olmasına karşın, ekim ayının felaketiyle dağdan tepeden kopup gelen

taşlar, çakıllar, molozlar hâlâ yolların üzerinde duruyor, ahali rahatlıkla yollardan geçemiyordu. O ne büyük bir sel felaketiydi ki, Üsküdar ile İstanbul'un üç gün boyunca iletişimini kesmiş, tepelerdeki mezarlıkları bile yerlerinden söküp kaldıran azgın sular, şimdi de aynı yerde işlevini sürdüren, 17. yüzyılın ünlü Kösem Sultan Hamamı'nın (Çinili Hamam) içini ölülerin kemikleriyle doldurmuştu!

"LUSAVORİÇ" VE "KEVORK" ANILARI

Surp Lusavoriç Kilisesi

İstanbul'daki en eski Ermeni kilisesi, Karaköy'den Tophane'ye doğru ilerleyen hızlı tramvay hattının geçtiği Kemeraltı Caddesi'ndeki Surp Kirikor Lusavoriç mabedidir. Ermeni mimarisinin en yetkin örneklerinden biri olan ve çok kenarlı, konik bir kubbesi bulunan bu kilise 1960'lı yılların başlarında yeniden yapılmıştır aynı yerde. Eski kilise, İstanbul'un fethinden çok önce, 14. yüzyılda yapılmıştı. 7 Şubat 1731 tarihinde Galata'da başlayan büyük yangında harap olan bu tarihi mabet, Mimar Sarkis Kalfa tarafından süratle onarılarak, 10 Mart 1733'te yeniden ibadete açılmıştı. O yıllarda gayrimüslim cemaatlere ait kiliseleri onartmak, Osmanlı idaresinden alınacak izinle mümkün olabiliyordu. Lusavoriç'i yangın sonrasında onarabilmek için de Sultan I. Mahmut'tan bir ferman alınması gerekiyordu.

Dönemin sadrazamı Ali Paşa önayak oldu ve 15 Aralık 1732'de Patrik Golod'un arzusuyla gereken izin alınarak onarım tamamlanabildi. 1741 yılı Şubat'ında ölen Golod'un lahit mezarı da kilisenin alt katındadır. Anıtsal görünümlü kilisenin iç mekânındaki resimleri, devrin tanınmış ressamı Yesai yapmıştı. Dönemin en zengin Ermeni tacirlerinden ve Galata'da adını taşıyan Seğpos Hanı bulunan Seğpos Yerevanyan, Lusavoriç'in yeniden yapımında büyük hizmetleri geçen bir hayırseverdi. 1754'te ölen Seğpos, halen ibadete açık İstanbul'daki en büyük Ermeni kiliselerinden biri olan Balat'taki Surp Hıreştagebed'in

yapımına da yardım etmişti. Seğpos ayrıca, 1719'da yapılan Patrikhane Kilisesi'nin inşasında da Hovhannes Golod'u en çok destekleyen kişilerdendi.

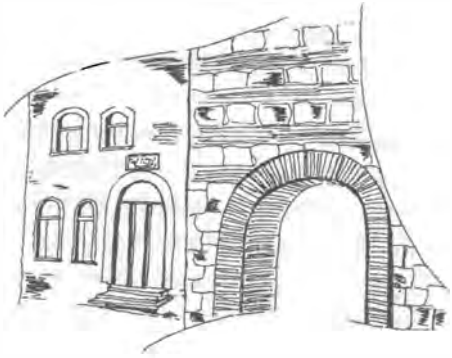
1771'de çıkan ikinci büyük yangında yine harap olan kilise, dönemin patriği Tanıel tarafından sağlanan bir sultan fermanıyla yeni baştan inşa edildi. Mimar Minas'ın başarılı çalışmasıyla tamamlanan mabet, 1799 yılının Eylül ayında açılmıştı. Kilisenin yan tarafındaki Getronagan Mektebi ise İstanbul'daki ilk Ermeni liselerinden biri olması açısından önemlidir. Okul, 1877'de Patrik Nerses Varjabedyan tarafından yaptırılmaya başlandı ve 1866 yılında öğretime girdi. Varjabedyan 1837 ve 1884 arasında 47 yıl yaşamıştı.

1950'lerin sonlarında ve Menderes hükümeti zamanında Karaköy'den Beşiktaş istikametine doğru geniş bir yol açılması planlanınca, istimlak alanı içindeki tarihi değere sahip pek çok eser ortadan kaldırılmıştı. İstimlakın biraz dışında kaldığı için tamamen yok edilmeyen eski kilisenin kalan bazı kısımları üzerine ise şimdi cadde kıyısında görülen bu kilise inşa edildi ve 1966'da Patrik Şnork Kalutsyan tarafından bir kez daha açılışı yapıldı. Kriptasında, yani lahit odası gibi kullanılan bodrum katında, ağırlıkla mavi renkli çok güzel çini süslemeler bulunan kilisenin yüksekliği 23 metredir.

İkinci eski Ermeni kilisesi ise yanındaki ayazmadan dolayı Türklerin "Sulu Manastır" dediği Samatya'daki Surp Kevork Kilisesi'ydi. 1641'de Kumkapı'daki yerine gelene dek Ermeni Patrikhanesi bu kilisede görev yapıyordu. Günümüzde artık Kumkapı'da faaliyetlerini sürdüren Ermeni Patrikhanesi'ne ait kilisenin giriş kapısındaki tabelada 1453 tarihi vardır. Çünkü, Fatih İstanbul'u aldıktan sonra ilk işlerden biri olarak Bursa'dan arkadaş olduğu Ermeni patriği Hovagim'i İstanbul'a getirtmiş ve Ermeni cemaatinin patriği yapmıştı. Yani bu tarih, İstanbul'daki Ermeni patrikliğinin kuruluş yılını da açıklar bir yerde.

Kanuni Süleyman döneminde ve 1544 yılında, Ermeni şairi ve piskoposu Kınunyants, "Büyük İskender'in Yaşamı" adlı eserini burada yazmıştı. Surp Kevork Kilisesi, aslında Meryem Ana'ya adanmış bir Rum Ortodoks mabediydi 11. yüzyılda ve Bizans İmparatoru Romanos Argiros inşa ettirmişti. Başka iki Bizans imparatorunun daha gömülü olduğu bu kilise günümüzde de aynı ismiyle ibadetine devam ediyor.

HANLAR VE BİR HAN KASASINDA ÖLÜM

Tahtakale - Şeyh Davut mescidi ve hanı

İstanbul'un eski hanlarından biri olan Galata'daki Kamondo Hanı, 1860'larda Sultan Abdülaziz döneminde inşa edilmişti. Hanlar, mimari yapılarındaki gizemli havalarıyla, kokularıyla, karanlık merdivenleriyle, kemer sıralarının ortasındaki loş avlularıyla, hücre benzeri odalarıyla, her görenin iç dünyasında hafif de olsa tatlı ürpertinin, heyecanın izlerini bırakır. Hele hele 19. yüzyıl öncesinden kalan ve pek çoğu Tahtakale ve Mercan yokuşlarında bulunan hanlar...

Çakmakçılar ve Çarkçılar yokuşları arasındaki Kürkçü Hanı, İstanbul'da varlığını koruyan en eski Osmanlı hanıdır. 128x68 metrelik bir alanı kaplar. Sirkeci içlerinde halen duran Hacı Küçük Camisi de bu hanın vakfındandı vaktiyle. Bu hanın mimarının, Fatih'in dev külliyesini de yapan Atik Sinan olduğu iddia edilir.

1764 yılında Sultan III. Mustafa'nın ünlü mimar Tahir Ağa'ya inşa ettirdiği ve içinde bir de bir camisi bulunan Büyük Yeni Han, İstanbul'un sahip olduğu en güzel ve değerli hanlardan bir diğeridir. Ünlü "Emniyet Sandığı" daracık Tahtakale yokuşlarının üzerindeki bu handa açılmıştı ilk olarak.

Kapalıçarşı yakınındaki 18. yüzyıl hanlarından biri olan Kalcı Hanı'nda "kalcı esnafı" iş görürdü eskiden. Buraya Ramatçılar Hanı da derler. Kalcı, altın tozu işleyen esnafa verilen isimdi. Adından da an-

laşıldığı şekilde bu han, altın tozu üzerine çalışan esnafın toplandığı bir yapıydı. Eski İstanbul'da böyle değişik iş kollarına ait hanlar bulunurdu. Mercan yokuşlarındaki Kösem Sultan'ın Büyük Valide Hanı'nda ise ilk İngilizce Kuran basılmıştı. Saymakla biter mi acaba bu hanlar ve anlatmakla tükenir mi onlarla ilgili eski hatıralar?

Daracık Galata sokaklarında da görülür bu hanların benzerlerinden. Ama bunlar daha küçük ebattadırlar ve sayıları İstanbul'dakilerden daha azdır. Sahile yakın Kurşunlu ve Fatih Sultan Mehmet hanlarıyla, daha yukarılarda, Bankalar Caddesi'nin üst tarafında geç dönemden kalan karanlık yüzlü Sen Piyer Hanı vardır. Bu han gerçekten de bir Ortaçağ şatosunu andırır.

Abraham Kamondo isimli çok zengin Musevi bir bankerin soyadını verdiği han, bunların hepsinden daha geç dönemde yapılmıştı. Hanlarda yaşanan ilginç olaylardan biri de bu handa gerçekleşmişti. Sadece ilginç değil, pek de "acı" idi o olay! Eski İstanbul hanlarında yaşanan yüzlerce olaydan biri olarak tarihe mal olmuştu.

Kamondo kadar olmasa da dönemin zengin bankerlerinden birinin, "yaylı bir kapısı" bulunan büyük bir gizli kasası dururdu bu hanın izbe bir hücresinde. İçinde de epeyce miktarda para, değerli birkaç eşya ve belgeler, defterler vardı kasanın.

Musevilerin büyük bayramlarından biri olan "Hamursuz" kutlamaları yapılıyordu ve bu cemaate mensup kişiler, evlerini, işyerlerini temizliyor, çeşitli hazırlıklarla bayramı karşılamaya çalışıyorlardı. Zengin banker de Kamondo Hanı'ndaki hücresini derledi, topladı ve sonra da bir köşede muhafaza ettiği kasasına girdi, içini bir güzelce temizlemeye çalıştı. Ama bir şeyi ya unutmuş ya da çıkabilecek büyük tehlikeleri kestiremeden ihmal etmişti!

Ayarı yapılmayan büyük kasanın yaylı kapısı, banker içeride çalışırken aniden kapanıvermesin mi! Kapana sıkışmış gibi karanlık kasanın içinde kalakalan zavallı banker, korkuyla çırpınıp feryat figân bağırarak yardım istiyor, ama kimselere sesini duyuramıyordu. Duyuramazdı zaten, çünkü bayram nedeniyle herkes tatildeydi, handa da her işyeri kapalıydı. Olan olmuş ve çok tedbirsiz davranmıştı bir kere.

Aradan saatler geçti, gelen giden, sesini duyan kimse yoktu. Ne yapacaktı, o soluk alınabilmesi bile mümkün olmayan, mezardan da beter kapkaranlık mekânda? Çıldırmak işten bile değildi. Daracık kasanın içinde boğulmak an meselesiydi adeta. Diri diri gömülmek bundan başka bir şey değildi herhalde.

Saatler bitti, gün akşam oldu. Durum hiç değişmedi. Bankerin artık takati tükendi ve yığılıp kaldı kasada. Bu ana kadar yaşaması bile mu-

cizeydi aslında. Çünkü, daha kapalı kaldığı anda insanın aklını kaçırması mümkündü ağır madeni kasanın içinde.

Değil o gün, diğer günler de kimse uğramadı hana. Aradan bir hafta geçti ve banker hâlâ kasa içindeydi. Bir insanın bu şartlarda, içinden çıkılması asla mümkün olamayacak o dar mekânda yaşayabilmesi zaten olanaksızdı.

Sonunda bayram bitti ve dükkân sahipleri yavaş yavaş işyerlerini açmak için hana geldiler. Küf kokulu ve loş ışıklı hanın içinde sanki garip bir hüzün ve sessizlik vardı. O sessizlikte bir dükkân sahibinin kulağına, garip bir inlemenin titreşimleri çalındı birden. Koştu sesin geldiği yere. İniltiler dükkândaki iri kasadan geliyordu.

Adam hemen arkadaşlarına haber verdi ve gelenlerle birlikte kasayı büyük zorluklarla, bin bir emek harcayarak açtılar. Bir de ne görsünler, banker arkadaşları daracık kasada ölü gibi yatmaktadır. Zavallı adam, bunca süre açlıktan ve kapalı yerde kalmanın dayanılmaz korkusu nedeniyle can çekişme aşamasında iniltiler çıkararak son nefesini vermişti.

Dükkân sahipleri şaşkınlık ve korkudan ne yapacaklarını bilmez halde donup kalmışken, içlerinden birisi, ölü bankerin yanında küçük bir not kâğıdı buldu. O büyük korku içinde, biraz kendini toparlamaya çalışarak, acaba bu kâğıda nasıl yazabilmişti bir iki notu? Küçük not kâğıdının üzerindeki yazılar ise bir hayat dersi verir gibiydi ve gerçekten de çok acıklıydı: "Şuracıktaki milyonların hepsi yerine bir adet somun ekmek, ciğerlere çekilebilecek bir miktar temiz hava olsaydı, belki de açlıktan ölmeyecektim!"

BİZANS DARPHANESİ

Fetih öncesi İstanbul'unda, Bizans devlet teşkilatına ait kamu binalarının ne türde yapılar olduğu ve nerelerde bulundukları konusunda yeterli bilgilere sahip değiliz ne yazık ki. Şüphesiz bunun çok çeşitli nedenleri vardır. Öncelikle, fetih günlerinde yaşanan kargaşada başkentin pek çok yapısının, bir daha ayağa kaldırılamayacak ölçüde tahrip olması, fetih sonrasında ise, yine birçok binanın ya kökünden yıkılıp yerlerine Osmanlı üslubunda yeni inşaatların yapılması veya Bizanslılara ait devlet yapılarından bazılarının devşirilerek Osmanlı karakterine uygun başka başka kurumların oluşturulması ilk akla gelen nedenlerdir. Ayrıca, günümüzde bazıları kısmen de olsa ayakta duran 21 Bizans kilisesinin ufak tefek değişiklerle camiye dönüştürüldüğünü de biliyoruz.

Bizanslıların (ya da daha doğru bir tanımlamayla Romalıların) darphane teşkilatı, Osmanlıların "Tavşantaşı" dedikleri, günümüzde Beyazıt-Laleli arasında yer alan semtte, taş tuğla karışımı ile yapılmış bir binadaydı. Doğu Roma Maliye Teşkilatı ise, büyük saraya yakın Hipodrom kıyısında, şimdiki Tapu-Kadastro binasının yerindeydi. İmparator Manuel Komnenos, yerini daha emin bulmuş olacak ki, Sarayburnu ve Kadırga arasında konuşlanmış olan saray kompleksini, 1143 yılında kara ve Haliç surlarının birleşme noktasında yer alan şimdiki Ayvansaray bölgesine, Blakernai saraylarına taşıtmıştı. Bu taşınma dolayısıyla eski darphane de yavaş yavaş terk edildi ve unutuldu. 1204 yılında gerçekleşen ünlü Katolik-Latin işgalinde taş taş üzerinde bırakmayıp İstanbul'u harabeye çeviren Haçlılar da darphaneyi kullanmadılar. Böylece bina iyice harap oldu.

57 yıl Katoliklerin işgali altında kalan İstanbul, 1261'de İmparator VIII. Mikael Paleologos tarafından geri alınınca, Bizanslılar bir zaman-

lar unutup terk ettikleri bu emektar darphanelerini yeniden çalıştırmayı denediler ve binayı adamakıllı onarıp ayağa kaldırdılar. Ama sonra hiç de hoş olmayan bir şey daha yaptılar ve bakırla karıştırılarak ayarı düşürülmüş para bastılar. Hem rahip hem de başarılı bir kimyager olan Andronikos'un bu "kalitesiz paraları", üzerindeki yazılar okunamasa bile, zorunlu olarak bir süre kullanıldı Konstantinopolis'te ve diğer yerlerde.

İşte, aynı zamanda Andronikos'un da ikamet ettiği bu darphane binası, Fatih Mehmet'in İstanbul'u aldıktan sonra yeni başkentte Yedikule'de geçici şekilde hizmete soktuğu hisar içindeki darphanenin ardından Tavşantaşı'nda kurduğu, ilk kapsamlı darphane teşkilatı idi. Fakat güçlü sultan Fatih Mehmet ilginç bir şekilde, 1478 yılına dek burada hiç altın sikke basmadı.

16. yüzyılın ortalarına doğru ve Kanuni döneminde, artık gereksinimlere yanıt veremeyen Tavşantaşı'ndaki eski ve ilkel darphane, büyüyen Osmanlı Devleti'nin mali hacmine ayak uyduramadı. Buna paralel olarak toprakları gibi nüfusu da bir hayli büyüyen Osmanlı Devleti'nin, ticari ve sosyal yapısı gün geçtikçe gelişiyordu.

Sonunda geçici bir çözüm yolu bulundu ve tarihi darphanenin yanı başına, buna destek olması amacıyla bir de "sikkehane" kuruldu. Durum bu şekilde bir süre daha idare edildi. 1716 yılına gelindiğinde, artık darphane aynı binada işlevini sürdüremez durumdaydı ve tamamen terk edilerek kapısına kilit vurulmak zorunda kalındı.

Yeni darphane, bu tarihten sonra Topkapı Sarayı'nın birinci avlusunun solunda şimdi de kalıntıları duran yeni yerinde hizmet verecekti. Terk edilen yaşlı darphaneyi ise Sultan III. Ahmet'in anası Gülnuş Emetullah Rabia Sultan devraldı ve burayı simkeşçilerin, yani gümüş tel imalatçılarının kullanımı için yeni baştan ihya etti. Adı da "Simkeşhane-i Amire" oldu.

Gel gelelim, 1958'lerdeki büyük imar hareketleri ve yol yapımları sırasında yarısından fazlası yok edilen bu tarihi binada bugün hangi kurum görev yapıyor dersiniz? "Orhan Kemal İl Halk Kütüphanesi!"

GEZİ SEVDALISI SULTAN

Osmanlı tarihinin en yapıcı sultanlarından biri olan ve kısa ömrüne karşın İstanbul'u birbirinden görkemli yapılarla, saraylarla, camilerle süsleyen Sultan Abdülmecit, seyahat etmeyi de pek severdi. Böyle bir gün, yine seyahat etme sevdasıyla gönlü coşan genç sultan, Pontos Kalesi diye bilinen Samsun Kalesi'ni görme arzusuyla Topkapı Sarayı'ndan ayrıldı. Üç katlı saltanat gemisi limanda hazır halde onu bekliyordu. Sultan Abdülmecit bu esnada düzenlenen görkemli bir törenle gemisine bindi ve Karadeniz'e doğru yavaş yavaş açıldı.

Yapacağı deniz yolculuğu için yüreğinde büyük bir heyecan duyan Abdülmecit, henüz 60 mil kadar bir yol almıştı ki, aniden kopan çok şiddetli bir poyraz karşısında daha fazla ilerlemeye olanak bulamadı. Neşesi kaçıp hevesi kursağında kalan sultan, denizin daha da kabarmasını ve tehlikenin içine düşmeyi beklemeden apar topar geriye döndü ve koca gemi zorlukla İstanbul limanına yanaşabildi.

Sultan Abdülmecit sanki kendini doğaya karşı yenilmiş hissediyor ve adeta oyuncağı elinden alınmış bir çocuk gibi, seyahat programının hava şartlarından dolayı daha başından sekteye uğramış olmasından mutsuzluk duyuyordu. Sultan ancak beş gün dayanabildi bu duruma ve bu kez kara yoluyla seyahate çıkmayı denedi. 1846 yılında sarayından ayrılarak mutlaka yapmak istediği ve ısrarcı olduğu yolculuğuna ikinci kez başladı.

Sultanın bu ısrarı karşısında, sanki doğa da "havayı bozmakta" ısrar ediyordu. Güzergâh boyunca ilerlenirken, hava aniden kararda ve çok sert rüzgârlar esmeye başladı. Bir süre sonra rüzgâr durdu ama bu kez de çok yoğun bir sis dalgası kapladı ortalığı. Göz gözü görmüyor ve bir adım dahi atılamıyordu ileriye doğru. Sultanın konvoyu, adeta

olduğu yerde çakılı kalmış durumdaydı. Herkes çaresizlik içinde bekleşmeye başladı.

Çok geçmeden sel gibi bir yağmur, ortalığı göle çevirdi ve sultanın güzergâhını oluşturan toprak zeminli yollar tamamen çamur deryasına dönüştü. Abdülmecit'in bundan sonra yol alması artık iyice olanaksızlaştı ve zorunlu olarak Yeşilköy'de konaklandı. Genç sultan tam dört gün geçirdi Yeşilköy'de. Semtin eskilerinden bir Ermeni'nin görkemli konağında ağırlanan sultan, aralarında tanınmış bir zat olan sarraflar kethüdası Canik Papazyan bulunan, ev sahiplerine çeşitli armağanlar ihsan etti.

Konakta ve çevredeki herkes, kendilerini beklenmedik şekilde onurlandıran sultana karşı çeşitli etkinlikler düzenleyerek onu mutlu etmeye, eğlendirmeye ve oyalamaya çaba gösteriyordu. Osmanlı sultanının durup dururken Yeşilköy'e teşrif etmesi, tarihi semti adeta ayağa kaldırmıştı. Bütün yöre, sultanı ne yapsak da oyalasak, biraz olsun eğlendirsek diye öteye beriye koşuşturuyor, her ortaya atılanın fikri dinleniyordu. İçlerinden biri, Abdülmecit'in müzikten çok hoşlandığını, karşısına derhal bir koro çıkartılırsa, onun bundan memnuniyet duyabileceğini söyleyince, Kumkapı'ya gidildi ve orada bulunan Bezciyan Ermeni Okulu'yla temasa geçilerek, derhal bir çocuk korosu oluşturuldu. Sonra da sultanın huzurunda bu eğitimli çocuklara mükemmel bir konser verdirildi.

Abdülmecit, yapamadığı yolculuğun sıkıntısını unutmuş görünüyordu ve çok mutlu olduğu her halinden belliydi. Demek ki, müziğe gerçekten de çok düşkün olan sultan, çocuk korosunun çalıp söylediği ezgileri fazlasıyla beğenmişti. Bunu ifade etmek için de her bir çocuğa ödül olarak 200'er kuruş verilmesini buyurdu. Koroyu eğitip yöneten hocalarını da tabii ki unutmadı sultan ve ona da tam 500 kuruş ihsan etti.

Abdülmecit'in konukluğu ile şenlenen bu konak, ülkemizde çağdaş barut sanayisini kurup geliştiren bilim adamına, Yeşilköy-Ataköy bölgesinin en tanınmış simalarından biri olan Ohannes Dadyan'a aitti. Şimdi Ataköy'de Yunus Emre Kültür Merkezi olarak değerlendirilen taş yapıyı, Ataköy Baruthanesi adıyla bu zat yaptırmıştı.

"GELDİ-GİTTİ" TAHTASI

"Sıbyan mektebi" adıyla bilinen ve asırlar boyunca çocukların eğitimlerinde en başta gelen kurumlardan biri olan bu küçük okullar, sıklıkla üzerinde kubbe bulunan tek hücreli ve duvarları taş-tuğla sıralarıyla örülen basit yapılardı. Pek çok külliyede bulunduğu gibi, bağımsız olarak sokak aralarında da bulunurdu bu mektepler. Günümüz İstanbul'unda epeyce bulunan bu sıbyan mekteplerinin bazıları çocuk kütüphanesi olarak kullanılmakla birlikte (Üsküdar, Mihrimah Camisi'ne ait sıbyan mektebi; Süleymaniye Külliyesi'nin sıbyan mektebi), bazıları ise yazgılarına terk edilerek perişan halde bırakılmıştır (Üsküdar, Atik Valide Külliyesi'nin sıbyan mektebi). Sıbyan mekteplerinin bir kısmı da bağımsız yapılar şeklinde inşa edilmişlerdi. (Üsküdar, İmrahor'daki Rüstem Paşa Sıbyan Mektebi; Aksaray, Yusuf Paşa Sıbyan Mektebi; Zeyrek, Zembilli Ali Efendi sıbyan mektebi, Saraçhane, Süleyman Halife Sıbyan Mektebi; Haseki, Kasım Ağa Sıbyan Mektebi; Aksaray, Ebubekir Ağa Sıbyan Mektebi; Cerrahpaşa, Ahmet Paşa Sıbyan Mektebi)

Eski asırların İstanbul'unda aileler, okuma yaşına gelen erkek çocuklarını, işte bu sıbyan mektebi denilen okullara gönderirler ve bunun için de ilk günden şaşaalı törenler düzenlerlerdi. "Bed-i besmele" denilen alay ile evlerinden alınan çocuklar, eski İstanbul'un en ilginç toplumsal törenlerinden biri olan bu debdebeli konvoy yürüyüşünden sonra, sıbyan mektebinin hocasına teslim edilirlerdi.

Belli dönemlerde bazı yozlaşmaların görüldüğü bu sıbyan mektepleri, Osmanlı eğitim dünyasının ilk basamaklarını teşkil etmeleri açısından çok önemli görevler üstlenmişlerdi. Bu mekteplerin üstü kubbeli tek mekânının içinde, çoğu kez eli falakalı ve üstünde cüppesiyle

çok otoriter bir tavır sergileyen hocanın önünde boynu bükük şekilde okumayı sökmeye çabalayan minik çocuklar, gık çıkarmadan anlatılanları dinlerlerken, gelecekte koca Osmanlı Devleti'nin bilmem hangi katında görev yapacak olmanın düşlerini kurarlardı belki de.

O, sıkı disiplinli eğitim esnasında, herhangi bir öğrencinin mazereti dolayısıyla dersaneden dışarı çıkabilmesi pek zordu ve bunun da belirli kuralları vardı. Şimdiki gibi, öyle parmak kaldırıp izin isteyerek sınıf terk edilemezdi o günlerde.

Mahalle mektebi diye de tanımlanan bu sıbyan mekteplerinin genelde sert mizaçlı olan hocalarının yanı başında, kürsünün kıyısında ilginç bir tahta parçası dururdu. Adı da "geldi-gitti tahtası" idi. Çok acayip ve anlaşılmadık şekilde, bu tahtanın bir ucunda "geldi", diğer ucunda da "gitti" sözcükleri yazardı. Herhangi bir nedenle sınıftan çıkmak zorunda kalan bir öğrenci, hoca kürsüsünün veya minderinin yanına gelir ve ondan büyük bir saygıyla izin rica ederdi. Hocanın bu izni vermesiyle birlikte sınıfı terk etmek için hazırlanan öğrenci, tahtanın "gitti" yazan kısmını dışarıya doğru çevirir ve dışarıya çıkardı. Bu esnada başka bir öğrenci asla izin isteyemezdi. Sınıfı terk eden öğrenci, sorununu halledip mektebe dönünce, bu kez tahtanın "geldi" kısmını çevirirdi. Bu şekilde de artık dışarıda izinli olan bir öğrencinin bulunmadığını da kanıtlamış olurdu hocasına.

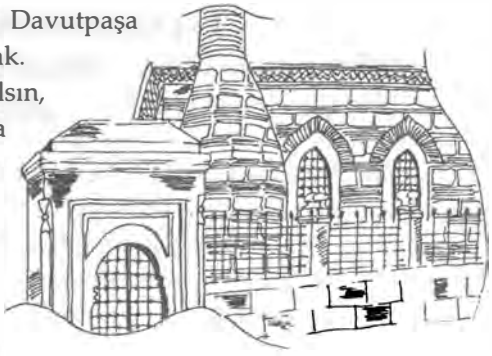
KAFALARI KARIŞTIRAN "BEREKETZADE"

Gezginler ve meraklılar günümüzde Galata Kulesi'ne geldiklerinde, kule zemininin kuzeye bakan duvar yüzeyine yaslanmış son derece güzel, barok stildeki bir mermer çeşmeyle yüz yüze gelirler. Barok üsluba has bitki motifleriyle, kıvrımlarla bezenmiş İstanbul'un en güzel çeşmelerinden biri olan bu eser, aslında başka bir yerden getirilip buraya monte edilmiştir. Galata'nın aşağı semtlerinden, Perşembepazarı'nın iç taraflarından taşınmıştı buraya çeşme.

Halen Hırdavatçılar Çarşısı yanında duran Bereketzade Medresesi'nin bir hücresi cami olarak kullanılmaktadır şimdilerde. Çünkü asıl Bereketzade Camisi ortada yoktur. Bu küçük camiyi, 1460'lı yıllarda Fatih'in Galata'ya atadığı kent yöneticilerinden ve ilk din alimlerinden olan Bereketzade Ali bin Hasan Efendi, Ceneviz mahallesinin ortasında, şimdiki kulenin bir iki sokak altında inşa ettirmişti. Amacı fetih günlerinden sonra buranın Müslümanlaştırılması konusunda yapılan imar hareketlerine ve sosyal gelişime katkıda bulunmaktı. Tanzimat döneminden sonra Müslüman ahalinin bu bölgeyi yavaş yavaş terk etmeye başlamasıyla birlikte, haliyle cami de kaderiyle baş başa bırakıldı. Eser üzerinde en son yapılan onarım 1841'de gerçekleşmişti.

Cumhuriyet döneminde, 1939'da kapatılan cami, Menderes'in imar faaliyetleri kapsamında 1950'lerin başlarında tamamen yıktırıldı. 2000'li yılların başlarında caminin bulunduğu yer, arkeolojik bir kazı alanıydı ve o eski yapıya ait bazı küçük kalıntılar görülebiliyordu sadece. Bu planlara dayanılarak yeniden yapılan Bereketzade Camisi ise 2007'de açıldı, ama orijinali tamamen yitip gitmişti tabii. Eski çeşmesi de bunun önüne kondu. Eğer, bu çeşmenin camiyle birlikte yapılan orijinal çeşme olduğu kanıtlanırsa, İstanbul'un şu anda en eski çeşme-

si diye bildiğimiz 1495 tarihli Davutpaşa Çeşmesi ikinciliğe düşmüş olacak. Yani, neresinden bakılırsa bakılsın, Galata Kulesi'nin dibindeki ara sokakların birinde, cami önünde duran bu çeşme, İstanbul'un en önemli eserlerinden birisi konumuna yükselecek.

Galata'da Bereketzade Camisi

Galata Kulesi'nin önünde duvara yaslı duran harikulade güzellikteki barok stili çeşme ise yukarıda söylediğim gibi, Perşembepazarı'nda, Hırdavatçılar Çarşısı yanındaki Mehmet Efendi Medresesi kıyısından alınarak buraya taşındı. Mehmet Efendi, Sultan III. Ahmet'in anası Gülnuş Emetullah Rabia Sultan'ın kethüdasıydı ve valide sultan bu kethüdası adına 18. yüzyıl başlarında yaptırmıştı medreseyi. Ve de çeşmeyi!..

Ortadan kalkan o eski Bereketzade Camisi ise, bu medrese hücrelerinden birinde hizmete devam ettiğinden dolayı, medrese de Bereketzade ismiyle anılmaya başlandı, barok çeşmede olduğu gibi.

Bir hayli karışık bir durum sergileyen bu tarihi olgu, ne yazık ki birtakım tarihi eserlerin yok edilmiş veya yerlerinin değiştirilmiş olmasından kaynaklanıyor. Ama ne yapalım, olsun... "Bereket" versin ki, "Bereketzade" adı tamamen unutulup bir köşede yitip gitmedi hiç olmazsa!

İSTANBUL'DA EĞİTİM VE SAĞLIK HAMLELERİ

1845 yılında askeri okulların geliştirilmesi amacıyla hükümet merkezi olan Babıali'de bazı önlemler alınmış ve kurulan geçici meclis, her ordu biriminde bir "askeri idadi" (lise) açılmasına karar vermişti. Bir tür ortaokul olan askeri rüştiyeler ise 1876 yılında sadece "gündüzlü" olarak faaliyetlerine başlamışlardı. Bu okullar, Gülhane Askeri Rüştiyesi (günümüzde Gülhane Parkı girişinin karşısındaki eski bina), Fatih Askeri Rüştiyesi, Hasköy Askeri Rüştiyesi (Eyüp'te idi), Beşiktaş Askeri Rüştiyesi (şimdi Beşiktaş'taki Resim-Heykel Müzesi'nin karşısında yine askeriyenin kullandığı ve yeni bir onarım geçiren tarihi bina), Üsküdar Paşakapısı ve Toptaşı Askeri Rüştiyeleri ve 1880'de Bahriye'ye geçen Kasımpaşa Askeri Rüştiyesi...

Görülüyor ki, Sultan Abdülmecit ve Abdülaziz dönemlerinde askeri amaçlı bu ortaokulların gelişimi oldukça hız kazanmıştı. İlk inas (kız) rüştiyesi ise, Cevri Kalfa İnas Kız Rüştiyesi adıyla 1859'da açılmıştı. "Sanayi", yani meslek lisesi olarak da ilk kız okulu, o zamanlar baruthane deposu işleviyle değerlendirilen Yedikule hisarı içinde 1869 yılında faaliyetine başladı. Genellikle askerler için elbise dikmek amacıyla kurulmuş ve sonra da Sultanahmet Hipodromu'nun güneyindeki Güngörmez Mahallesi'nde, Ayaz Paşa Konağı'nda eğitimine devam etmişti bu okul.

Süleymaniye'deki Kayserili Ahmet Paşa Sokağı'nda, buraya adı verilen paşanın konağında ise, 1884 yılında "Dersaadet Leyli (gündüz) Kız Sanayi Mektebi" eğitimine başladı. Geç 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyıl aralarını kapsayan Sultan II. Abdülhamit devri, askeriyenin yanı sıra sivil eğitim kurumlarının da İstanbul'da peş peşe açıldığı hayli hareketli bir dönemdi gerçekten.

Saygın, ama çok zorlayıcı şartları olan bazı özel eğitim kurumları da bu dönemlerde faaliyetlerine başlamışlardı. "Bürhan-ı Terakki-i Hamidi" bu okullardan biriydi. 31 Mart Olayı'ndan sonra II. Abdülhamit tahttan uzaklaştırılınca okulun adı değiştirildi, sadece "Burhan-ı Terakki" oldu. Yeri Aksaray'daydı. Sonra, Laleli'de halen görebildiğimiz 18. yüzyıldan kalma Ragıp Paşa Kütüphanesi'nin karşısındaki Maarif Nazırı Zühtü Paşa'nın (mahallesi ve camisi Kızıltoprak'ta) konağına geçti. Ama burası da 1911'de yandı gitti.

Kurucusunun İsmail Hakkı Bey olduğu bu okul o günlerde iyiden iyiye ünlenmişti İstanbul'da. Aşırı disiplinli bir eğitim kurumuydu ve öğrencilerin küçük bir çakıyla bile okula girmelerine asla müsaade edilmezdi. Bu durumda yakayı ele veren bir öğrenciye "sıkı bir falaka" vurulurdu. Daha da ilginci öğrencilerin madeni kalem (dolmakalem) kullanmalarına da izin verilmemesiydi. Sadece Sultan Abdülhamit'in doğum günlerinde kapalı olurdu. Yaz tatili ise 2,5 ay idi.

Çok sıkı kuralları olan eğitim kurumunda en affedilmeyen suç, bir öğrencinin okuldan kaçmasıydı. Buna yeltenen öğrenciye, arkadaşlarının gözleri önünde ve onlara ibret olması için feci bir "meydan dayağı" atılırdı. Bazen bu dayaklar öyle şiddetli olurdu ki sopalar kırılır ve dayakçı zorunlu olarak yanında bu işlerde kullanmak için yedek bir değnek daha bulundurmak zorunda kalırdı. Dayağa, kalınan yerden (!) bu yedek sopayla devam edilirdi.

Başka bir okul ise "Dar-ül Hikmet-ül İslamiye" isimli bir tür İslam akademisi idi ve Şeyhülislamlık dairesine bağlı olarak hizmet veriyordu. 1918'de eğitime başlamış ve birtakım eserler yayınlamayı da hedeflemiş olan bu okul, amaçlarını gerçekleştiremeden kapısına kilit vurmak zorunda kalmıştı. Acaba bu, İstanbul'da açılıp kapanan acaba kaçıncı okuldu?

İstanbul'un namlı özel okullarından bir diğeri, "Dar-üt Tahsil" adıyla hizmet verirdi ve yeri de Aksaray'ın batısında ve şimdiki Millet Caddesi üzerindeki Molla Gürani semtindeydi. 1903 yılında okulun, tam 172 öğrencisi bulunuyordu. Buna benzer başka bir okul da Şehzadebaşı'nda "Dar-üt Talim" adıyla faaliyet gösteriyordu, ama aslında bu bir medrese idi. Hacı İbrahim Efendi isimli zat 1882'de kurmuştu bunu. Bu kurumun ilk hedefi, Arapçayı en iyi şekilde öğretebilmekti!

1889'da Ali Efendi'nin hizmete soktuğu "Dar-üt Tedris"e gelince, Beyazıt'ta eğitime başlamıştı. Neredeyse tüm okullardan daha kalabalıktı ve 700 civarında öğrencisi vardı. Daha çok İstanbul'daki Tatar çocuklar okurdu burada. Ama sonradan bazı nedenlerden dolayı velileri bu çocukları kendi vatanlarına geri çağırdılar. Çok önemli gelir kaybı yaşayan okul, yine zorunlu biçimde kapılarını kapattı.

O dönemlerde dünya standartlarına uygun, çağdaş eğitim sistemini yakalayabilme çabasıyla İstanbul'un çeşitli yerlerindeki konaklarda açılan çok sayıda okulun iki tanesi de Kadıköy tarafında, Kurbağalıdere'nin az doğusunda ve Kızıltoprak mevkisinde yer alıyordu. Bunlardan biri rüştiye, yani ortaokul, diğeri ise idadi, diğer bir deyimle lise idi ve Osmanlı eğitim dünyasına hizmet ediyorlardı. İdadi, "hazırlamak" anlamına gelen bir sözcüktür ve burada okuyan öğrencileri daha üst düzeydeki okullara "hazırlamak" adına bu ismi almıştır.

Şimdi Çemberlitaş'ta Basın Müzesi ismiyle bir kültür hizmeti veren sarı renkli büyük bina, Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın konağı idi o zamanlar. İşte, bu nazırın döneminde ve 1869 yılında yayınlanan nizamname ile rüştiye mekteplerinin üzerindeki bu "idadi"ler kurulmuştu.

Bu dönemi takip eden yıllarda İstanbul'un değişik semtlerinde birtakım kız okulları açıldı. Ayasofya'nın arkasında ve güneybatısındaki Kabasakal Mahallesi'nde faaliyet gösteren "İnas İdadisi", yani kız lisesi, 1911'de eğitime başlamış, ama sonradan talihsiz bir şekilde, korkunç Sultanahmet yangınında çok hasar gördüğünden, Aksaray'ın en ünlü semti olan Sineklibakkal'da (Cerrahpaşa'ya doğru) Serasker Paşa Konağı'na taşınmak zorunda kalmıştı.

Yine bu dönemlerde İstanbul'daki kız okullarının sayısında adeta bir patlama yaşandı. Çamlıca'daki Ahmet Ratip Paşa'nın köşkünde (Çamlıca Kız Lisesi), Şehremini Rıdvan Paşa'nın Erenköy'deki köşkünde (Erenköy Kız Lisesi), Adile Sultan'ın Kandilli sırtlarındaki sarayında (Kandilli Kız Lisesi) peş peşe kız okulları kuruldu.

Dönelim şimdi Kızıltoprak'a ve birbirleriyle karşılıklı duran o "paşa okulları"na. Günümüzün popüler futbol kulübü Fenerbahçe'ye ait olan ve Şükrü Saraçoğlu ismiyle tanınan bu dev stadyumun doğu yönüne bitişik bir lise vardır şimdi. İşte, bu tarihi mekteple karşısındaki diğer rüştiye binası, II. Abdülhamit'in başarılı Maarif Nazırı Zühtü Paşa tarafından yaptırılmıştı. Kızıltoprak'ın bu mahallesine adı verilen paşanın, az ileride ve semtin merkezinde bir camisi (1882) ve başka bir işlevde kullanılan eski okulu vardır şimdi. Zamanında büyük de bir konağı bulunuyordu bunların yanında, ama şimdi yerinde yeller esiyor.

Kızıltoprak'taki dev stadyuma doğu tarafından bitişik olan idadi, diğer adıyla "sultani" 1899'da, karşısında daha küçük olan rüştiye ise 1902 yılında yaptırılmıştı. Ama bu rüştiye "inas" ortaokulu idi. Sonra bu iki okul birleştirildi ve ikisinin ortak adı "Numune Rüştiyesi" oldu.

1890'ların İstanbul'u gerçekten de, yeni yeni mekteplerin inşa edilmesi açısından çok bereketli geçen yıllardı. Sultan II. Abdülhamit bu konularda çok hassas davranmış ve başkenti birbirinden değerli eğitim ve sağlık yapılarıyla süslemişti. Bu dönemlerde bazı hastanelerin

"planlama" aşamasında kalmasına karşın yine de epeyce miktarda sağlık eğitim kurumu yaşama kazandırılmıştı. Sağır ve dilsizler için de bir tesis kurulmasına gereksinim olduğu hissedilmekteydi o yıllarda. Adı bile konulmuştu. "Dilsizler ve Âmâlar Mektebi."

Okulun yeri için, Bozdoğan Su Köprüsü ile Beyazıt'daki Harbiye Nezareti (şimdi İstanbul Üniversitesi) arasında kalan Kaptanıderya İbrahim Paşa Külliyesi'nin (günümüzde de aynı yerde duruyor) mektebi binası (o günlerde Kadınlar Mektebi) uygun görülmüştü 1890'da. Ama bina çok eski ve oldukça kötü durumdaydı. Ancak bir yıl çalışılabildi burada ve daha sonra Çiçekpazarı Rüştiyesi'ne (eski Çırak Mektebi) geçildi. Mektep müdürü Luis Grati Bey idi. Grati, aynı zamanda Hariciye'de görevli bulunduğundan, görevini istenildiği gibi yürütememiş ve onun yerine Sabri Bey diye bir zat atanmıştı.

O korkunç 1894 depreminde çok büyük hasar gören Âmâlar Mektebi, binasından tekrar taşınmak zorunda kaldı ve bu kez de Kadırga'daki Taş Mektep'e, sonradan "âmâlar sınıfı"nın kapatılmasıyla birlikte de Yerebatan'daki Ayasofya Merkez Rüştiyesi'ne geçti.

Yer değiştirme rekoru kırarcasına oradan oraya sürüklenen Dilsizler Okulu, 1908'de bu kez Laleli-Koska'daki Sadrazam Ragıp Paşa Mektebi'ne yerleşti. Zavallı biçare çocuklar böyle kapı kapı dolaşmaktan bezginleşmiş ve sonuç başarısız olmuştu. Ama hâlâ bir umut vardı ve aranan yer nihayet bulunmuştu. Burada yeni bir okul temelden inşa edilebilirdi. Çapa'da ele geçirilen yeni okul yeri için, işler yine istenilen biçimde gitmedi ve nedense bu yere Muallim Mektebi'nin (şimdi de Millet Caddesi üzerinde duruyor) yapılması daha uygun görüldü. Dilsiz çocuklar böylece yine okulsuz kaldılar. Aylar boyunca İstanbul'da mahalle mahalle dolaşıldı, konaklar, köşkler arandı, ama bu zavallı çocuklar için o günlerde dahi uygun bir bina bulunamadı.

1912'de Darülaceze'ye nakledilen okulun ana bünyesi kapatıldı burada. Ortada kalan çocuklar yine yollara düştüler ve Kadıköy'de kendilerine reva görülen Darüleytam'a taşındılar. Pek hareketli bir serüven yaşayan okulun öyküsüne burada nokta konuldu.

Az daha eski, Sultan Aziz döneminin İstanbul'unda hizmete giren diğer bir okul ise, "Mahrec-i Aklam" idi. Rüştiyelerden sonra, üstün nitelikli ve bilgili devlet adamı yetiştirmek için 8 Temmuz 1862'de açılan bir mektepti bu. Osmanlı yönetimi bu mektebe gerçekten de çok önem vermişti. Sınavlarını da "Meclis-i Maarif"te yaparlardı öğrencilerin. İyi yazı yazmasını beceremeyen öğrencilere katiyen diploma verilmezdi.

1864 yılında ilk mezunlarını veren okulun 27 öğrencisinin Maarif Meclisi'ne gönderilmesini haber yapan Takvim-i Vekayi'ye göre, bu

öğrencilere orada epeyce yazı yazdırılmış, dersleriyle ilgili sorular sorulmuş ve ancak başarı derecelerinin değerlendirilmesinden sonra devlet dairelerine alınmışlardı. Yani, işler epeyce sıkı tutuluyordu bu okulda da.

Daha sonra bu öğrencilerin 12'si, Babıali kalemlerindeki Fransızca tercüme bürosuna sevk edilmişti. 1876'ya gelinince, daha tahsilli öğrenci yetiştirmek ve bu okulu da aşmak gayesiyle Mekteb-i Fünun-i Mülkiye açılınca, Mahrec-i Aklam kapatılmıştı. Bu okulda eğitim gören en ünlü kişilerden biri de kuşkusuz ki İstanbul'un adından en çok sözü edilen şehreminlerinden Rıdvan Paşa'ydı. Bir dönem İstanbul kültür yaşamına damgasını vuran Tepebaşı yazlık-kışlık tiyatrolarını, 1906 yılında talihsiz bir şekilde öldürüldükten sonra, Çırağan Oteli'nin karşısındaki 16. yüzyıldan kalma Yahya Efendi Dergâhı haziresine gömülen bu Rıdvan Paşa yaptırmıştı.

İstanbul'un sağlık kurumlarına ait öykülerin sonu gelmez. Ta, Fatih zamanından başlayarak Osmanlı'nın son yıllarında ve özellikle II. Abdülhamit devrinde iyice hız kazanan gelişmeler neticesinde, başkent İstanbul, pek çok irili ufaklı sağlık merkezi ve hastane kazanmıştı. Ama bu günlere gelene dek de yine pek çok sıkıntılarla karşılaşılmıştı tabii.

Bu konuda Fatih'ten sonra ilk büyük adımlar Kanuni devrinde atıldı. Süleymaniye Külliyesi'yle dev bir "şifahane" İstanbulluların hizmetine girdi. Ama bundan çok daha önce ve yine Kanuni'nin iktidarı sırasında, aynı zamanda büyük usta Mimar Sinan'ın İstanbul'daki ilk eseri olarak inşa ettiği bir sağlık kurumu daha bulunuyordu: Haseki Bimarhanesi.

Kanuni'nin eşi Haseki Hurrem Sultan'ın 1539-40 yılında, kendi adını taşıyan Haseki'de Mimar Sinan'a yaptırdığı bimarhaneye ünlü Evliya Çelebi'miz, "Dar-ül Cünun Bimarhanesi" derdi. Yani burası, mecnunların, akli dengesi bozuk kimselerin kapatıldığı bir yerdi. Bimarhaneler de esasen bir tür akıl hastaneleriydi. Tanzimat devrine dek, İstanbul'da 49 adet bimarhanenin inşa edildiğini söyler kaynaklar. Osmanlı İstanbul'unun son dönem sağlık kurumları içinde çok önemli bir yer tutan Üsküdar'daki Toptaşı Bimarhanesi'ni, 16. yüzyılda Valide Nurbanu Sultan adına, yine Mimar Sinan inşa etmişti. 1920'lerin başlarında, buradan Bakırköy'deki ünlü hastaneye geçilmişti.

Yüzyıllar boyunca bimarhaneler, genellikle külliyelerin içinde inşa edilirdi. Süleymaniye'nin pek namlı bimarhanesi buna örnektir.

19. yüzyıla gelindiğinde, artık işlevleri dışında değerlendirilen bu bimarhanelerin bir süre "kadınlar zindanı" olarak da kullanıldığı görüldü. İstanbul'da geceleri sokaklarda dolaşıp yatacak yer arayan bazı

düşkün sokak kadınları karakollara başvurur ve kendilerine sığınacak bir yer ararlardı. Bunlar genellikle Haseki'deki bimarhaneye gönderilirdi. Yani, bir nevi "Darülaceze"ye dönüşmüştü Hurrem Sultan'ın bimarhanesi.

Tarihi bimarhane 1869'dan 1880'e dek 11 yıl, 80 yataklı bir hastane konumunda iş gördü. Daha sonra başka bir konağa geçildi ve burada da sadece dul ve kimsesiz yoksul kadınlar barınmaya başladı. 1892 yılında eski bimarhanenin kubbeleri çatlamaya başlayınca, kötürüm, dul, yoksul, ne kadar barınmaya muhtaç kadın varsa, hepsi yapımı henüz devam eden Okmeydanı'ndaki Darülaceze'ye nakledildiler. Mimar Sinan'ın İstanbul'daki ilk eseri olan bu tarihi bimarhane, ancak 1908'deki büyük onarımdan sonra yeniden mecnunları kabul etmeye başlamıştı.

İstanbul'un en eski hastanelerinden olan bu kurum, tabii ki ihtiyaçları karşılamaktan çok uzaktı. Başkentteki hastane problemlerine, en fazla 19. yüzyıl ortalarıyla 20. yüzyıl başları arasındaki dönemlerde eğilmişti Osmanlı idaresi. Abdülmecit'in anası Bezmialem tarafından Yenibahçe'de (Şehremini) yaptırılan Gureba Hastanesi'nden sonra sağlık kurumlarının inşasına, hiç duraksamadan aynı heyecanla devam edildi. Bu bimarhane ve yanında halen duran cami, vaktiyle aynı yerdeki geniş Nakkaş Hasan Paşa Sarayı'nın arazisi üzerine yapılmıştı.

1872 yılında ise, şimdiki Emirgan İskelesi'nin çok yakınında bir sırtta ve havadar bir noktada, o günlerde "İstefan'ın bağları" denilen mevkide 35 bin kuruşa Fransız bir mimara, "hamamı ve memurlar dairesi" de mevcut olan bir hastane yaptırılması planlandı. Kısa sürede tamamlanan hastane Abdülaziz döneminde hizmete başlamış, ama yeterli ödenek sağlanamadığı için görevini sürdürememişti. Terk edilen bu sağlık kurumu, kısa bir süre sonra da harabeye dönüşmüştü. Hastaneye, Emirgan adının o günlerdeki söyleniş biçimine dayanılarak, Mirgun Hastanesi deniyordu.

Bir hastane de Beyoğlu'nda açılmıştı. Fakat, ne bulunduğu konum ne de manzarası güzeldi. Bu nedenle de genellikle bu çevredeki genelev kadınları için çalışırdı. Yetersizliğinden dolayı bir ara Şişli'ye nakledilmesi düşünülmüşse de bundan vazgeçilmişti. Beyoğlu Nisa Hastanesi adıyla tanınan bu kurum epeyce çalışmaya devam etmişti.

Karacaahmet'ten Bağlarbaşı'na doğru tırmanan Nuhkuyusu mevkiinde de bir hastane vardı. Harap ve ahşap Ekmekçibaşı Konağı'nda yer alıyordu bu sağlık kurumu. II. Abdülhamit devrinde ve 1891 yılında "Kolera Hastanesi" adıyla çalışıyordu. Bu çok bulaşıcı ve öldürücü hastalık bertaraf edildikten sonra, hastane tüm eşyaları ve tıbbi teçhizatıyla birlikte 1909 yılına dek tam 16 yıl boş bırakıldı.

20. yüzyıl başlarında Cemil Topuzlu Paşa'nın belediye reisi olduğu yıllarda, eski Şişli karakolunun arka taraflarında yer alan 35 dönümlük bir sahada "Sultan Mehmet Han-ı Hamis" (V. Mehmet) adına bir hastanenin kurulması için yapılan çalışmalar yavaş gidiyordu. Sorun şuydu: Hastane kent içine mi, yoksa dışına mı inşa edilmeliydi?

Şişli-Büyükdere yolu üzerindeki tramvay deposu yakınında (şimdi burada büyük bir alışveriş ve eğlence merkezi duruyor) düşünülüyordu hastanenin yeri. Kent sınırlarındaki hastane sayısının yeterli olmaması nedeniyle, hastanenin kent dışına değil de (Şişli Camisi civarı kent dışı sayılırdı o zamanlar) "şimdilik" kaydıyla kent içindeki bir merkezde inşa edilmesine karar verildi sonradan. Hastanenin adı bile konmuştu: Reşadiye Hastanesi.

Bir diğer "Zükûr (erkek) hastanesi"ne yer olarak, Balat ile Eyüp arasında ve kara surlarının kuzeydeki son noktasında bulunan Ayvansaray seçilmişti. Bundaki amaç, Fatih'in kuzeyindeki bu tarihi semtte oturan yoksul halkın, herhangi bir sağlık sorunu nedeniyle ta Cerrahpaşalara kadar gitme zahmetine katlanmalarının önüne geçmekti. Gerçi Ayvansaray yakınında, Haliç kıyısında Or-Hayim Musevi Hastanesi vardı, ama bu yoğun bölgenin "ihtiyac-ı sıhhîye"sini tek başına sağlayamıyordu. Bu nedenle yeni yapılacak hastanenin 150 kadar yatağı olması planlanmıştı. Fakat bu proje de gerçekleşemedi bir türlü.

Kızılay'ın teşkilatlanması ise Sultan Abdülaziz devrine ve 1877 yılına rastlar. O günlerdeki adı Hilal-i Ahmer Cemiyeti olan bu pek namlı kurumun "heyet-i idaresi", aynı yıl 2 Nisan'da seçilmiş ve işbaşı yapmıştı. İlk Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kurucuları arasında bir de kadın vardı. Aynı zamanda şair ve yazar olan ve 1872-1931 arasında yaşayan, ülkemizin ilk kadın gazetecisi Selma Rıza idi.

O sıralarda bir padişah iradesi yayınlandı ve kurumun adı, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti olarak değiştirildi. Tarihi sağlık ve yardım kurumu, artık sultanın himayesi altındaydı ve bu şekilde ilk toplantısını da Beşiktaş Sarayı'nın "paşa dairesi"nde yapmıştı! Bu kurum 28 Nisan 1915'te "Kızılay" adını almıştı.

ÇİVİCİLER İÇİ

Fetih sonrasında Sultan II. Mehmet'in Gelibolulu denizci aileleri getirtip yerleştirdiği Kasımpaşa, Osmanlı İstanbul'unun en eski Müslüman semtlerinden bir olmuştur. Kasımpaşa, tersanelerin iyice geliştiği 17. yüzyıldan sonra fark edilir bir şekilde büyümüş ve nüfusu hızla artmıştır. Usta denizciler, ahşap işçileri, hemen yakında Galata kıyılarında konuşlanmış yelkenciler, kalafatçılar gibi denizciliğe hizmet eden sanat sahipleri, ailelerini de yanlarında getirdiklerinden, bölge neredeyse ayrı bir kent havasına büründü. Öyle ki, Kasımpaşa semti Galata kadılığı sınırlarında olmasına karşın, buranın sorumluluğu kaptanıderyanın omuzlarındaydı.

Kasımpaşa'nın eli iş tutan sanat sahibi kişileri, semtin yüksek bir prestij sağlaması konusunda da etkin olmuşlar ve Kasımpaşa yöresini bir "ehl-i zanaat şehri"ne dönüştürmüşlerdi. Tersanenin dışında, ünlü Aynalıkavak Kasrı'nın ve Şişhane'ye doğru eskiden var olan azepler kışlasının da bu bölgede yer alması, Kasımpaşa'nın gelişiminde önemli oldu.

Gemi yapımındaki vazgeçilmez işlerden biri olan ve genellikle Galata'nın Haliç kıyıları yakınında iş gören kalafatçılar, yani zeftlemeciler, çoğunlukla Mısır'dan getirtilirlerdi. Kasımpaşa'nın "Zindan arkası" mevkiine yerleştirilen bu ustalar hayli kalabalık bir nüfusa sahiptiler.

Demircilikte usta olan Ermeni işçi ve sanatkârlar ise Yeniçeşme-Ermeni mahallesinde ikamet ettirildiler. Gemiler için demir halkalar, çeşitli ebatta zincirler imal eden "Çingene taifesi" de "Çürüklük" denilen gerideki sırtlara yerleştirildiler.

Oldukça geniş bir yer kaplayan Müslüman mahallelerinin çevresinde ayrıca 10 kadar da Rum mahallesi yer almaktaydı. Buna karşılık

Ermenilerin sadece bir mahallesi bulunuyordu o zamanlar. Yahudi cemaatinden sanat sahiplerine de gemicilik sanayisinde iş verilirdi, ama Kasımpaşa'da oturmalarına izin çıkmazdı. Düşük ücretlerle ve genellikle angarya işlerde çalışan işçilerin oturduğu Çürüklük mahallesinde, "ölülerine mezar taşı dahi yaptıramayacak denli yoksul insanlar" ikamet ediyorlardı. Kasımpaşa'nın bu yöresinde, Çingenelerle bir arada yaşayıp giderler, ölünce de mahalle mezarlığına gömülürlerdi.

Kasımpaşa'nın en eski ve yoksul mahallelerinden bir diğeri ise şimdi de aynı isimle anılan ve Şişhane'ye yakın Bedrettin Mahallesi'ydi. Adını aldığı II. Beyazıt devrinden kalma küçük Bedrettin Camisi halen durur burada. Şişhane'den Kasımpaşa'ya inen rampanın sağında kalır. İşte, bu bölgeye o eski yıllarda "Çiviciler içi" derlerdi. Adı ta Fatih devrinden kalan bölgede "çivi çakan" işçiler otururdu. Neyin çivisiymiş bu derseniz, söyleyeyim; Fatih Sultan Mehmet'in kurduğu ilk tersanede, gemi yapımında kullanılan koca koca kalasları birbirine tutturmak için, büyük boyda çiviler çakılırdı. O çivileri de bu mahallede ikamet eden ve aynı yerde derme çatma işyerleri bulunan yoksul Çingeneler imal ederdi.

Bu zavallı işçiler sanki buralardan her an kovulacaklarmış korkusuyla yaşar ve adeta diken üstünde çalışarak kaliteli ve sağlam çiviler yaparlardı. Bu perişan durumlarına bir çözüm bulunması yolunda sürekli fırsatlar kollayan çivici taifesi, sonunda bir karar verdi ve eğer ferman buyurursa, sultan için de "en has cinsten" ve istenen biçimde çivi üretebileceklerini yetkililere bildirdi. Çiviciler ayrıca, oturdukları mahallelerden sürekli def edildiklerini, yakalarının bir türlü bırakılmadığını, ama eğer padişahın kendileri hakkındaki fermanı açıklanırsa, artık hiç kimsenin onlara dokunmaya cesaret edemeyeceğini, bu durumda da güven içinde yaşayıp en iyi çivileri üretebileceklerini anlattılar. Padişah, "masumiyet, itaatkârlık ve çalışkanlık" dolu bu isteklerini geri çevirmedi Çingenelerin ve o günden sonra üretimlerine büyük bir şevkle devam ettiler.

Bedrettin Mahallesi, günümüzde de bu eski, salaş, ama bir hayli göz alıcı olan otantik dokusunu bazı sokaklarda, özellikle Bedrettin Camisi çevresinde korumaya devam etmektedir.

SAYA MERASI

Günümüzde Eyüp'e bağlı olan Alibeyköyü, adını, Fatih döneminde bir "uç beyi" olan "Ali Bey"den almıştı. Ali Bey, Osmanlı ordusunun efsaneleşmiş kahramanlarından biri olan Evrenos Bey'in oğluydu. Ali Bey, sultanın kendisine verdiği geniş arazilerde bir çiftlik kurmuş ve yaşamını bu ıssız çayırlıklarda geçirmişti. Uç beyi Ali, hiçbir yerleşimin bulunmadığı bu çiftlik arazilerinde 1485 yılına dek kaldı. Uzun yıllar çiftlik görevlileri ve ailelerinin barındığı bu yörede nüfus açısından bir gelişme yaşanmadı. 1498'e gelindiğinde sadece 46 kişi bulunmaktaydı.

17. yüzyılda bile "seksen kadar çınar ağacının gölgelediği ve 40 adet evi olan" kırlık, tertemiz havalı, cennet misali bir yöreydi burası. Ali Bey'in çiftliğinin bulunduğu bölge, günümüzde "Çırçır" diye tanınan yerlerdi. 1700'lü yılların erken dönemlerinde yaşanan ve Kâğıthane'de çeşitli eğlenceler ve mesire şenliklerinin düzenlendiği, Haliç kıyılarının sahilsaraylar, yalılar ve kasırlarla süslendiği Lale Devri'nde hemen yakındaki Alibeyköyü de oldukça yeğlenen bir mesire arazisine dönüştü ve İstanbullular buralara akın akın gelerek kırlara yayıldılar, yiyip içip eğlendiler. Çiftlik yakınlarındaki mesire alanları o günlerde ahali arasında Hüsrevabad diye tanınmaya başladı.

Ama bir dönem geldi ve 1730'da gerçekleşen büyük bir isyanla (Patrona Halil), Lale Devri'ne son verildi, mesireler harap oldu, kıyıları süsleyen güzelim kasırlar, yalılar yakılıp yıkıldı, yöre mezbeleye döndü ve her şey mahvoldu. Bölge neredeyse terk edilip unutuldu.

19. yüzyılın ortalarına doğru buraların yıldızı tekrar parıldamaya başladı. Adile Sultan, Silahtarağa yolunda bir de saray yaptırınca, popülaritesi yeniden arttı bu tarihi çiftlik ve mesire bölgesinin. Ama san-

ki yazgı bir oyun oynuyormuşçasına, Adile Sultan'ın ölümüyle, muhteşem saray viraneye dönmekle kalmayıp arazilerin güzelliği de unutulmaya yüz tuttu yeniden.

O yıllarda bu araziler, devrin bazı tanınmış paşalarına parsel parsel "arpalık" niyetine verilmişti. 20. yüzyıl başlarında İttihad ve Terakki'nin liderlerinden Enver Paşa'ya da buralardan genişçe bir "pay" düştü. Silahtarağa ve Alibeyköyü arasındaki bazı büyük araziler Enver Paşa'ya "ekim alanı" olarak hibe edildi. Yılın belirli dönemlerinde ekilip biçilen arazilerden elde edilen gelir Enver Paşa'ya veriliyordu.

Şimdilerde "Saya mesiresi" denilen bu bölgede, ordunun et gereksinimi için binlerce hayvan beslenirdi. Bu işler için yeniçeri teşkilatının "saya ocağı" neferleri görev yaparlardı burada. 1826'da II. Mahmut tarafından tüm yeniçeri teşkilatının kaldırılmasından sonra bile, öneminden dolayı saya ocaklarına dokunulmadı ve et üretimi için görevlerine devam ettiler. Saya ocaklarının tam 90 dönümlük arazileri bulunuyordu Alibeyköyü'nde. Sayısız hayvan buralarda beslenip semizleşir ve sonra kesilerek ordu ve saray için hazırlanır, "Kanara (mezbaha) yolu" ile gerekli yerlere ulaştırılırdı. "Nefs-i Hümayun"un (padişah) yemekleri bile burada yetişen koyunların etlerinden pişirilirdi. Örneğin, Sultan II. Abdülhamit için hazırlanan enfes kavurmalar, Saya ocaklarında yetiştirilen Sakız koyunlarından elde edilmekteydi.

Bu "saya" adı, "saymak"tan gelirdi. Yani, bu koyunlardan elde edilen gelir, hayvanların "sayımı" ile belirlenirdi. Bu işleri, çiftlikteki saya sınıfı yapardı.

Zaman içinde sultanlar tarafından çeşitli paşalara, ağalara kısım kısım bağışlanan bu arazilere sahip olanlar içinde, hiç kuşkusuz ki en çok sevinen Seyit Abdullah isimli ağa olmuştu. Bu ağa Sultan III. Selim'in en has adamlarından biriydi ve görevi silahtarlık idi. Yani, "silahtarağa" idi!

Adı, burada 1914'te faaliyete geçen İstanbul'un ilk elektrik fabrikasıyla özdeşleşen ve Eyüp'ün berisinde, Haliç kıyılarından sırtlara doğru yayılan Silahtarağa semtinin sahibi, iki asır öncesinin silahtarağası Seyit Abdullah idi yani. Sultan Selim, o zamanlar uçsuz bucaksız yeşillikler olan bu arazileri, 1794'te işte bu Seyit Ağa'ya bağışlamıştı.

Bu meralar 19. yüzyılın geç dönemlerinden sonra, hele erken 20. yüzyıldan sonra, biçimsiz binalarla, gelişigüzel konuşlanmış küçük sanayi kuruluşlarıyla hızla dolmaya başladı. Silahtarağa elektrik santralinin varlığından sonra adından önemle bahsedilen, giderek yeğlenen ve "çarpık kentleşmenin örneği"ni tüm görkemiyle (!) yansıtmaya baş-

layan bölgenin yapı karakteri kısa bir süre sonra "varoş"a dönüştü ve eski asırlardaki görünümünden tamamen uzaklaştı.

Artık çirkin yapılaşmanın tamamen kuşattığı ve neredeyse adım atılacak yerin kalmadığı, tarihin izlerinin, bakir doğa görüntülerinin silinip gittiği semtte, o eski günlerin "cennetten bir köşesi" olan Silahtarağa ve çevresinin kılığı bütünüyle değişti. Zavallı İstanbul! Neler çekmiş bizim yüzümüzden, neler!

HAYDARPAŞA ÇAYIRLARI NASIL DA DEĞİŞTİ?

Kadıköy sahilinden itibaren Üsküdar'a giden yolun başında ve Karacaahmet Mezarlığı'nın doğusunda yer alan, bir kıyısında 16. yüzyılda yapılan İbrahim Ağa Camisi nedeniyle bu isimle de bilinen bir zamanların çok geniş çayırlığı, esasen Haydarpaşa çayırlığı olarak isim yapmıştı. 19. yüzyıl sonlarına, hatta erken 20. yüzyıla dek eski şöhretini ve bakirliğini olabildiğince koruyan bu tarihi doğal alan, aynı yüzyılın başlarında yapılan devasa gar binasından sonra yavaş yavaş önemini yitirmeye ve çevresi de hızla dolmaya başladı.

Vaktiyle, bir dere geçerdi çayırlığın kıyısından. Şimdi burada Haydarpaşa Camisi duruyor. Yakın tarihlerde inşa edilen bu iki minareli caminin yerinde Nakşi şeyhlerinden Buharalı Haydar Dede'nin yaptırmış olduğu küçük bir mescit vardı. Dedenin türbesi de buradaydı. Ama 1873 yılında Anadolu demiryolu inşası sırasında ortadan kaldırıldı mescit. Haydar Dede'nin kabri ise demiryolu köprüsü yakınında rayların arasına, günümüzde de görülebilen basit bir türbeye nakledildi.

Bazı belgeler, bu yöreye adı verilen kişinin bu dede olduğunu ileri sürerler. Ama, daha doğru olanı 16. yüzyılın ünlü vezirlerinden Haydar Paşa'nın bu arazilerin sahibi olduğudur. Haydar Paşa, Unkapanı yakınındaki Haydar semtine de adını veren kişidir ve burada Mimar Sinan'a yaptırdığı hamamı ve medresesi durur.

18. yüzyılda ve Sultan III. Mustafa zamanında, Haydar Dede'nin bu eski Nakşi mescidinin yerine, cebehane, yani silah deposu uşaklarından Ömer Efendi'nin oğlu Mehmet Efendi tarafından bir başka cami yaptırıldı denize yakın bir noktada. Fakat bunun da yazgısını yine demiryolu belirledi ve 1908'de tamamlanan muhteşem gar binasının

inşası sırasında bu da yıktırıldı. İşte, şimdiki cami, daha önce yapılan iki eski caminin yerine 1988'de inşa edildi. Adını da Haydarpaşa Protokol Camisi koydular.

Haydarpaşa Garı ile şimdiki askeri hastane arasında kalan yerde, 1700'lerin sonlarında III. Selim'in oluşturmaya çalıştığı Nizam-ı Cedit askerleri için Haydarpaşa Kışlası inşa edilmişti. Sonra artan ihtiyaç nedeniyle Selimiye Kışlası 1800'de ahşap kışla olarak yaptırılmıştı. 16. yüzyıldan kalan ve şimdi en ufak bir parçası dahi bulunmayan ünlü Kavak Sarayı arazisi, doğudan Selimiye Kışlası'na dek uzanmaktaydı. Halen hizmete devam eden askeri hastane ise eski Haydarpaşa Kışlası'nın yerine Sultan Abdülmecit tarafından 1845'te yaptırıldı. Yakınındaki kasrı ise Kırım Savaşı sırasında İngilizler yıktılar.

Bu hastanenin arkasında, yoldan görülemeyen ve deniz tarafında kalan arazideki Hıristiyan mezarlığı, sadece bu bölgenin değil, belki de İstanbul'un en bakımlı mezarlıklarındandır. Gerçek adı, "Commonwealth Harp Mezarlığı" olan bu tarihi hazireye İngiliz Mezarlığı da deniliyor. Bir halı sahayı andıran yemyeşil zemini üzerindeki mermer mezarların bazıları olağanüstü güzellikte. Bu mezarlığa I. Dünya Savaşı sırasında, tam 378 kişi gömülmüştü. Ayrıca 1856 yılındaki Kırım Savaşı sırasında Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nde ölen pek çok hasta buraya defnedildi. O savaş yıllarında bu İngiliz mezarlığı yapılmamışken, yabancı askerler Çengelköy Kışlası'nın gerisine gömülüyordu. Haydarpaşa mezarlığı tamamlanınca oradaki kemikler çıkarılıp buraya nakledildi.

Hazire çok büyük olmamasına karşın ölen hasta ve askerler çoğalınca, yetkililer pratik bir çözüme gittiler ve bir gün akşama doğru, saat dört civarında genişçe bir çukur kazarak, ölüleri topluca buraya gömdüler. Kırım Savaşı sırasında ölen ücretli Müslüman devlet askerleri de vardır burada. Bunların arasında Hint askerleri bile bulunur.

Mezarlığın ortasındaki kule gibi yüksek güzel anıt, 1871 yılında İngiltere Kraliçesi Viktorya tarafından buraya diktirilmişti. Görünürde mezar taşları sayıca azdır, fakat toplamda 5.600 kadar asker ve görevli gömülmüştür bu ilginç ve çok bakımlı mezarlığa.

O zamanlar bir iki askeri ve sıhhi yapı dışında bomboş olan Haydarpaşa çayırlığında bol bol ot yetişirdi. Yüz yıl kadar önce bu verimli çayırın otları İstanbul'da o denli nam salmıştı ki, gazetelere ilan verilerek, ilgilenenlere satılırdı. Kadıköy yakasının en çok tanınan ve gerçekten de en büyük çayırlığı idi burası. Uçsuz bucaksız bir manzara görünümü sunan çayırlıktaki kırların, bayırların hemen her köşesi İstanbul'un envai çeşit nadide çiçekleriyle doluydu. Eski günlerde binlerce kişinin davet edildiği ve yenilip içilip eğlenildiği görkemli şehzade sünnet şenliklerinin bazıları yine bu engin çayırlıklarda yapılırdı.

Sultan II. Mahmut'un kızı Adile Sultan'ın düğün şenlikleri dahi bu muazzam çayırlıkta gerçekleşmişti. O zamanlar bu çayırlarda bir de büyükçe bir çarşı kurulurdu. Yeri, şimdiki karayolu köprüsünün altında, rayların bulunduğu noktadaydı.

Sakin yaşamıyla, Levanten köşkleriyle ün yapmış Moda'da faaliyet gösteren ve semtin ününe ün katan tarihi Bomonti Gazinosu, aslında ilk olarak yine bu Haydarpaşa çayırlığında kurulmuştu. 20. yüzyılın başlarında yaşanan felaket ve acılarla dolu savaş yıllarında, özellikle 1912 Balkan Savaşı'nda yaralanan pek çok askerin tedavileri de bu geniş çayırlıkta yapılmıştı. Bu iş için o zamanın Kızılay kurumu, yüzlerce çadır ve bir de aşhane kurmuştu.

Günümüzde çok geniş bir sahaya yayılan gar binası ve demiryolu teşkilatı atölyeleri, eski görüntüleri tümden silmiş, kıyıda bucakta sadece bir iki eser kalmıştır. Haydarpaşa'yı Kadıköyü'ne bağlayan demiryolu köprüsüne yakın ve şimdilerin kalabalık sahil yolunun kıyısında görülen dev ahşap yapı, Ladikli Çuhadaroğlu'na aittir ve 1790'dan kalmadır. Önünde kuru ve yaşlı bir çınar ağacının nöbet tuttuğu bu yapının kenarında namazgâh için konulmuş bir "kıble taşı" durur. Konağın sahibi Çuhadaroğlu Ahmet Paşa, Sultan III. Selim'in çuhadarıydı. Enderun'da yetişmiş, kültürlü ve saygın bir kişi olan Ahmet Paşa, Haydarpaşa'ya doğru geniş arazilere sahipti.

Haydarpaşa'nın ününe ün katan büyük çayırlığı artık günümüzde yok. Onun yerini caddeler, trafik keşmekeşi ile dolu sokaklar, beton binalar, dev alışveriş merkezleri almıştır. Bununla birlikte Haydarpaşa'nın tarihi saltanatı, sahip olduğu bazı eski büyük eserlerle günümüzde de sürmektedir. Abdülhamit devrinden kalan Haydarpaşa Hastanesi ve karşısındaki Fransız mimar Vallaury'nin 20. yüzyıl başlarında yaptığı muhteşem Haydarpaşa Tıbbiyesi, bu eserlerden ikisidir.

Haydarpaşa Tıp Okulu'ndan, yani Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den Karacaahmet Mezarlığı'na doğru vaktiyle bir yeraltı kanalı açıldığı, okulda anatomi eğitimi gören öğrencilerin iskelet elde etmek için gizlice bu tünele girerek mezarlığa ulaştıkları ve buradan aldıkları kemikleri okula taşıdıkları efsanesi, Haydarpaşa'nın en heyecanlı öykülerinden biridir.

Ayrıca, eski asırlarda Büyük Haydarpaşa çayırlığı ve Küçük Haydarpaşa çayırlığı adlarıyla bilinen çok geniş doğal arazinin Karacaahmet yönündeki, şimdilerde, trafik boğuntusunun ve kalabalık caddelerin ortasında kalan 16. yüzyıl eseri İbrahim Ağa Camisi, şekli şemali değişime uğrayıp gövdesine uzun bir minare daha eklense de (!), varlığını hâlâ ve inatla koruyor, Kadıköy-Haydarpaşa sınırında!

BALTA ASILAN EV

Geçmiş yılların İstanbul'unda vapurlarda, trenlerde seyahat edenler koltukların üzerine bırakılmış gazete, şemsiye, çanta, tespih türü bir şey görürlerse, bunlara hiç ilişmezler ve o yerin önemli bir kişi tarafından önceden tutulmuş olduğunu anlarlardı. Saraylıların dışında hiçbir yolcu, bu şekilde işgal edilmiş koltuklara oturmazlardı. Bu davranışa herkes alışık olduğu için herhangi bir tartışma çıkmaz, "alan da veren de" razı olurdu.

İşte, vasıta koltukları üzerine konulup oranın işgal edilmiş olduğunu vurgulayan bu eşyalar genel olarak "balta" diye tanımlanırlardı. Bu garip "balta ritüeli"nin kökeni esasen eski bir geleneğe dayanıyordu: "Balta asmak!.."

Yeniçeri zorbalarının İstanbul ahalisine kan kusturduğu yıllarda, günlerden bir gün, Sultanahmet'ten Kadırga'ya inen yokuşun yanında, bir yerlere haber ulaştırmak için çok hızlı koşan ve kışlaları da burada bulunan Osmanlı peyklerinden adını almış Peykhane Sokağı'nda, çok harap durumdaki bir konağın yeniden ihyası gündeme gelmişti. Fakat ne aksilik ki, konağın diğer tarafına bitişik minik bir evde, huysuz, yaşlı, kimselerle alacağı vereceği olmayan, kendi halinde, inatçı mı inatçı, Ayşe adında dul bir kadın yaşıyordu. Onarıma başlanabilmesi için bu kadını ikna edebilmek nasıl mümkün olacaktı?

Konağın sahibi paşa, evinin istimlak bedeli için Ayşe Kadın'a bin kuruş önerdi. O da bu paraya razı oldu ve ertesi gün için aralarında anlaştılar. Paşa içi rahat halde ertesi sabah Ayşe'nin kapısını çaldı ve duyduklarına inanamadı. Kadın evi satmaktan vazgeçtiğini söylüyordu. Adam bir an durdu, düşündü. Belki de fiyatı arttırmak niyetindeydi Ayşe. Nasıl olsa bunu halledebilirim diye içinden geçirdi paşa ve Ayşe'ye 1500 kuruş önerdi. Tekrar anlaşarak ayrıldılar.

Sabah olunca yeniden Ayşe'nin kapısına dayandı paşa, ama o, geçen gün yaptığı gibi işi yine inada bindirdi ve 2000 kuruş istedi konağın sahibinden. Adam adeta deliye döndü. Ne ikna edilmez bir huysuz kadındı bu Ayşe. Çaresiz 2000 kuruşu kabul etti ve ertesi sabah parayı ödemeye geldi. O da ne? Fiyatı 3000'e çıkarmıştı Ayşe! Deli mi neydi bu yaşlı kadın, ne yapmayı amaçlıyordu? Hiç bu basit ev 3000 kuruş eder miydi ki!

Sonunda, al külahı ver külahı derken, 2500 kuruşta anlaştı her iki taraf. Eğer huysuz kadın bu öneriyi de kabul etmeseydi, adam cebren, yani zorla elinden almayı düşünmüştü evi. Neyse, paşa işi halletmenin huzuruyla evine döndü. Fakat o sıralarda Peykhane Sokağı'nda (şimdi de aynı isimle duruyor yerinde) boyacılık işiyle meşgul olan Ahmet adında bir azgın yeniçeri eskisi, komşusu olarak kabul ettiği ve sahiplenmek istediği Ayşe Kadın'a karşı adamın bir oyun oynadığını sanarak, ona bir haber saldı, "Kimmiş bakalım validemin hanesini ucuza kapatmak isteyen o zalim? Çıksın ortaya da görelim bir boyunu posunu!"

Paşa bunları duyunca, o kızgınlıkla derhal Ahmet'in yanına vardı ve durumu onun anlayacağı bir dille anlattı önce. Ahmet geri adım atmadan, ama daha yumuşak bir ses tonuyla konuştu ve "sen emr-i hakka razı olmaz mısın? İşte mahkeme, işte hakim. Haydi kalk gidelim, varalım. Hükümet ne derse o olur," dedi.

Paşa, karşılaştığı bu ikinci inat dalgası karşısında kızgınlığından iyice köpürmeye başladı. Hâkime gideceği falan yoktu. Hemen hizmetkârlarını çağırdı ve hâlâ o kabadayılık yaptıkları günlerin özlemini çeken yeniçeri kalıntısı Ahmet'i bir güzel dövdürdü onlara. Sabah olunca da gönül rahatlığı ile kendi inşaatına geldi. Fakat Ayşe'nin müştemilatını yıkmak için ortalıkta hiçbir amele göremedi.

Meğer gece, "saka" diye tabir edilen bir yeniçeri, oradaki işçileri "Haydi bakalım, yapı paydos oldu," diyerek göndermiş ve "baltasını evin duvarına asmıştı!.." Tıpkı sonraları vasıtaların işgal edilen koltuklarına konulan "balta", yani gazeteler, şemsiyeler gibi!

Bir yapının duvarına balta asmak, artık orada balta asan kişinin söz sahibi olduğunu açıklayan marazi bir durumdu. Paşa bu geleneği bildiğinden her şeyden vazgeçti. Kan tepesine sıçramıştı. Yeniçeri Ahmet'i dava etmekten de, Ayşe'nin evini almaktan da caydı. Ama konağının onarımına da bir türlü başlayamadı, tüm hevesi kaçmıştı bir kere.

Olay günlerce konuşuldu mahallede. Hatta sonunda sadrazamın kulağına kadar gitti. Fakat sesini çıkarmak ve haksız tarafı cezalandırmak konusunda istekli görünmedi. Görünmediği ile kalsa iyi, bir de

Ahmet'in tarafını tuttu hafifçe; "Ne çare, bu türden herifler hiç söz dinlemezler ki," diyerek olayı savuşturdu başından.

Paşa, koskoca sadrazamın bu işlere burnunu sokup kahramanlık taslayan bir edepsiz karşısında geri adım atmış olmasını kabul etmedi ve işi kendi yöntemleriyle halletmeye karar verdi. Sonra da Et Meydanı'ndaki (şimdiki Aksaray ile Horhor semti arasında bulunan Ahmediye Camisi çevresi) "yeni odalar"a doğru yola koyuldu. O hışımla yürürken, yeniçeri teşkilatının 31. ortasından arkadaşı Hüseyin Ağa'ya rastlayınca, belki bir çare olur umuduyla içinde bulunduğu çıkmaz durumu aceleyle anlattı ona. Ocağa bağışlamak için yanına aldığı bir bohça hediyeyi 31. ortaya, Hüseyin Ağa'nın önüne bırakan paşa, onun konuşmaları karşısında hayrete düşmekten kendini alamadı, ama artık bundan sonrası onlara aittir diyerek bir köşeye çekildi. Hüseyin Ağa'nın söyledikleri, bir zamanlar yeniçeri teşkilatındaki çürümeyi de yansıtan sözler içermekteydi aslında: "Bu tekellüfe hacet nedir? Anların hizmeti bizimdir."

Hüseyin Ağa, daha sonra karakullukçuyu çağırdı yanına ve şerbetler, kahveler getirtilip içildi. "Haydi var git, benden selam söyle Ahmet'e. Konağa balta asmışlar, tez indirsinler. Eğer evin bir ağacına zarar gelirse kendinizi yok bilin!" Hüseyin'in bu sözleri üzerine tabii ki işler yolunda gitti bundan sonra ve Ayşe'nin müştemilatı 1500 kuruşa satın alındı, konak da hızlı bir şekilde onarıldı.

İstanbul'da, hemen her ilişkide, işte, makamda, yeniçeri yozlaşmasının derin izleri görülmüştü. Kendi başına buyruk, emir tanımaz, düzen disiplin takmaz halde iyice rayından çıkan yeniçeriler, gelişigüzel önlerine çıkan evlere "balta asarak" mal sahiplerinden yüklü miktarlarda paralar koparmaya çalışmışlardı bir dönem. Hatta öyle ki, İstanbul imanına gelen mal yüklü gemilerin baş taraflarına zıplayarak görülür bir yere baltalarını asar ve gemideki tüm mala ortak olduklarını bile anlatmak isterlerdi gelene geçene bu gözü dönmüş zorbalar. Tabii 1826'ya dek!

BÜYÜKADA'NIN "YETİMHANE"Sİ

İstanbul tarihinde çok önemli yerleri olan ve "prens adaları" adıyla da tanınan bizim tatlı Marmara'mızın göz kamaştırıcı incilerinden Büyükada, özellikle Bizans dönemindeki yapıları ve heyecanlı öyküleriyle dopdoludur.

Ta 6. yüzyılda ve tüm Bizans tarihinin en ünlü imparatoru Iustinianus tarafından Büyükada'da kurulan "Kadınlar Manastırı", prens adalarının en eski eserlerinden biriydi. Yıllar içinde mahvolan bu manastır, Kameras Harabeleri diye tanınmıştı. İki asır kadar tüm görkemi ve işlevi ile Bizans'ın mistik kadınlar dünyasına hizmet eden bu yapı, 8. yüzyılda İmparatoriçe İrene eliyle büyük bir onarımdan geçirilmişti. Çok acı olayların yaşandığı bu manastır, aristokratlara da kapılarını açıyordu. Saray entrikalarına yenik düşen pek çok soylunun kapatıldığı kalın duvarlı Kadınlar Manastırı'nda yaşanan en hazin olay hiç kuşkusuz ki, kurucu İrene'nin torunu ile ilgili olanıydı. İmparatoriçe, tahttan uzaklaştırmak istediği torununu, yani oğlu Konstantin'in sevmediği ve geçinemediği kızını, uykusundayken gözlerine kızgın mil çektirerek kör etmiş, sonra da kafasını kazıtarak bu manastırın karanlık hücrelerinden birine tıkmıştı.

Ortodoks Doğu Romalıların devamı olan İstanbullu Rumların bu açıdan Adalar'a büyük yakınlıkları vardır. Burada bir de büyük yetimhane binası kurmuşlardır bu Rumlar 19. yüzyıl sonlarında.

Aslında İstanbul'da ilk Rum yetimhanesi, Sultan Abdülmecit devrinde ve 1853 yılında, Rum Patriği Germanos tarafından kara surları dışında kurulmuştu. Yeri Bizans surları üzerindeki Yedikulekapısı ile Silivrikapısı'nın karşısında, şimdi de duran Balıklı Rum Hastanesi'ndeydi. Ama asıl ün yapan yetimhane, Büyükada'daki bu hayli gör-

kemli bina olmuştu. Adanın "İsa Tepesi" diye bilinen en yüksek noktasına yerleşen yetimhane binası, Silivrikapısı'nın o günlerdeki derbeder ortamından ve hastane bünyesindeki olumsuz şartlardan kurtulmak amacıyla bu sessiz ve tertemiz havalı yere taşınmıştı. Koca ahşap cüssesiyle bu yetimhane binası, dünyanın en büyük ikinci ahşap binasıdır aynı zamanda.

Çok ilginç bir biçimde, 1890 ve 1900 yılları arasındaki 10 yılda, "otel"(!) olarak hizmet vermişti bu bina. Üstelik, İstanbul'daki diğer otellere inat, çok da lüks bir oteldi. Bununla birlikte, değişime uğramış bir eski manastıra da sahipti üstüne üstlük.

Otel olarak çalışan, ama yetimhane binası olarak kurulan yapının bu çok ilginç pozisyonu hakkındaki bilgiler, o dönemin güçlü sultanı II. Abdülhamit'in kulağına ulaşınca, sultan, yetimhanenin bu "değişik" çalışma lisansını derhal iptal ettirdi. Büyük bina işlevsiz kalınca eskimeye başladı ve o sırada devreye İstanbul'un en zengin gayrimüslimlerinden biri olan Zarifi Efendi girdi, yetimhaneyi toptan satın aldı. Sonra da Rum Patrikhanesi'ne verdi. Silivrikapısı'ndaki Balıklı Hastanesi'nden buraya taşınma işlemleri de bundan sonra, 1901 tarihinde gerçekleşti "Rum Yetimhanesi"nin.

Günümüzde o harap haliyle yeniden Rum cemaatine tahsis edilme çalışmaları vardır bu tarihi binanın.

İSTANBUL'UN UMUMİ HELALARI

Çağdaş Avrupa kentlerinin olmazsa olmaz sosyal tesislerinin başında, hiç kuşkusuz ki "genel tuvaletler" gelir. Avrupa'nın pek çok kentinde 18. yüzyılda bile pislik hâkimken, sokaklar kokarken, baloların düzenlendiği sarayların altında dev foseptik çukurları bulunurken, insanlar ihtiyaçlarını sokak köşelerinde giderirken, su kültürü ve genel temizlikle ilgili yaptırımların sözü dahi edilmezdi çok yerde. Oysa, o dönemlerin İstanbul'u, dillere destan hamamlarıyla, gürül gürül akan çeşmeleriyle, evlerin bir köşesindeki tuvaletlerle, ayakkabılarla girilemeyen tertemiz haneleriyle, bu kenti gezmeye, yazmaya, çizmeye gelen pek çok doğusalcı yazarın, sanatçının gözlerini kamaştırırdı. Doğunun su kültürü ile Batının tuvalet, hamam ve su öyküleri neredeyse taban tabana zıttı yani o dönemlerde. İstanbul'da eksik olan, 20. yüzyıl başlarına dek hâlâ kentteki insanların kullanımlarına yönelik "umumi tuvalet"lerin yapılmamış olması idi.

18. yüzyıldan itibaren alafranga tuvalet (klozet) ve rezervuar sistemlerinin devreye girmesiyle ve çağdaş kentlilik kavramlarının toplumun tüm tabakalarına yayılmasıyla birlikte Avrupa'da su kültürü ile ilgili mekânlarda da adeta büyük bir sıçrama yaşanmış, modern kentlerde genel tuvaletler görülmeye başlanmıştı.

Fakat Avrupa'daki bu gelişimlere karşın, bu kez tam tersine, Osmanlı Devleti başkentinde bir yoksulluk ve yoksunluk dönemine girilmiş, birbiri ardına patlak veren savaşlar, sosyal olaylar, politik ve eğitim sorunları nedeniyle çağdaş kenti ve kentliliği oluşturan gereksinimler bir türlü yerine getirilememişti.

O günlerde belediye örgütü Şehremaneti adıyla hizmet veriyordu. Ekonomik sıkıntılar had safhadaydı. Belediye başkanlarının çoğu, çağ-

daş belediyecilikle ilgili bilgilerden bile yoksundu. Ama 1912 yılında göreve başlayan ve çağdaş kent adına İstanbul'a pek çok şey kazandıran ve önceki öykülerde size tanıtmaya çalıştığım Cemil Topuzlu Bey, o güne dek hiç kimselerin aklına gelmeyen umumi tuvaletler konusuna el attı. O yıldan itibaren İstanbul'un kalabalık bölgelerinde yer üstünde ve yeraltında umumi tuvaletler inşa edilmeye başlandı.

İstanbullular bu umumi tuvaletlere genel anlamda "bevilhane" derlerdi. Bunların yeraltında olanlarını "taht-el arz", yer üzerindekileri ise, "fevk-al arz" olarak tanımlamaktaydılar. Bu bevilhaneler için yapılan mukaveleye göre, tuvaletlerin "kadın-erkek" kısımları bulunacak ve yer üzerinde olanlar 30 metrekare, yer altındaki tuvaletler ise 60 metrekare alan kaplayacaktı!

O günler artık gerilerde kaldı, zamanımızın kent tuvaletleri iyice "modernleşti." Ama yine de uçsuz bucaksız, devasa bir kent statüsüne ulaşan İstanbul'da umumi tuvaletlerin sayılarının yeterli olduğunu ve tamamının çağdaş ölçütlere uyduğunu söyleyemeyiz kuşkusuz. İstanbul'da hâlâ çağdaş kent sorunlarından biri olarak hep ön plandadır bu "hela" konusu.

Yüz binlerce kişinin gece-gündüz sokak ve caddelerde dolandığı bir kentte, bu insanların en doğal gereksinimlerini karşılamaya yönelik inşa edilen genel tuvaletlerin, aslında bir kentin olmazsa olmaz sosyal yapılarından bir olduğu çoğumuzun belki de aklına bile gelmez. Veya gelse de,eski günlerde yine yüz binlerce kişilik Osmanlı ordularının sefere çıktıkları anda, yeniçerilerin tuvalet ihtiyaçlarını nasıl giderdiklerini acaba hiç düşünür müyüz, kurcalar mıyız?

Bu dev ordular, İstanbul'dan hareket ettiklerinde, her iki üç kilometrede bir bazı tepelere ve güzergâh yolunun her iki tarafına sancak tepeleri yapılır ve buralara sancak dikilirdi. Bilirsiniz, İstanbul'un uzak köşelerinde hâlâ Sancaktepe ismini taşıyan bazı yöreler bulunur. Ordu başında sultan yerine sadrazam bulunuyorsa, bu kez güzergâhın sadece sol tarafında yapılırdı bu sancak tepeleri. Ayrıca, ordunun geçeceği şehirlerdeki tüm meyhaneler kapatılır ve şarap satanların idam edilecekleri duyurulurdu. Önceden gönderilen bir görevli, boru çalarak ahaliyi meydanda toplar ve onlara duyurular yapardı. Ama, bir şey daha yapılırdı bu sefer güzergâhlarında: Tuvalet çukurları!

Evet, doğal ihtiyaç çukurları! Koskoca bir ordu... İnsanlık hali, zamanı gelir, koşar insan içini boşaltmaya... Sefer anında, görülür bir yerde yapılamaz tabii bu işler. Ordunun mola verdiği yerde, bu işlerle görevli olan kazmacılar, kürekçiler hemen işe koyulur ve yakın bir bölgede büyük "umumi hela" çukurları açılır ve bunların etrafı çitle çevrilirdi. Eğer bu çukur dolarsa, başka bir yerde yenisi açılır ve ora-

daki çit sökülerek bu yeni çukurun etrafına konurdu. Eskisinin de üzeri kapatılırdı. İşte, al sana bir genel sahra tuvaleti! Doğrusu, hiç aklımıza gelmezdi.

Temizliğine düşkün İstanbulluların gözünde hela kültürü önemli bir yer tutardı. Bugün dilimizde saklı duran pek çok sözcük helalar için kullanılıyordu. Kenef, hela, tuvalet, abhane, ayakyolu... Hangisini isterseniz... Burada, belki ilk kez duyduğunuz "abhane" sözcüğü dikkatinizi çekmiş olabilir. Söyleyeyim...

Eskiden hela kubbelerinin üzerinde de tıpkı hamam kubbelerinde görülen şişkin camla kaplı delikler bulunurdu. Buralardan gün ışığı almaları için konulmuştu kubbeler. İstanbul ahalisi ise bu cam delikleri, "öfkeden patlamış gözlere" benzetirdi. O günlerde "abhane" denilen helaların kubbesindeki bu cam gözlerle benzeştirilerek üretilen "abhane camı gibi gözleri fırladı" deyişi dillerde dolaşırdı.

ESKİ İSTANBUL'DA İSTİMLAK HAREKETLERİ VE "AHŞAP YAPI İMPARATORLUĞU"

19. yüzyılın son ve 20. yüzyılın erken dönemlerinin İstanbul'unda istimlaklerin yapılması, birtakım binaların yıkılıp buralardan yol geçirilmesine ilişkin kararlar çoğu kez Şehremini idaresinin yetkisini bile aşar, "Şura-yı Devlet" kararları gerekirdi. Divanyolu'ndaki Sultan II. Mahmut türbesinin yakınında ve Şehremaneti binasının (Eminönü Belediyesi) karşısında o günlerde yeni bir bina yapılması için çevredeki bazı binaların istimlak edilmesi gündeme geldiğinde, buradan "ahalinin menfaatlerine uygun çok önemli bir yolun geçtiği" öne sürülerek, böyle bir binanın yapılamayacağı kararını "Şura-yı Devlet" vermişti. O noktada yapılması planlanan yeni bina ise, "Türk-Alman Dostluk Yurdu" binasıydı!

Eski İstanbul'da istimlak yapılması, 1908'deki II. Meşrutiyet hareketinden önceki yıllarda çok ender görülen bir olaydı. Zira Şehremaneti bu uygulamaları yapmaya, hem hukuksal hem de teknik olarak elverişli değildi. Ancak, bazı "nüfuzlu kişiler"in evlerinin bir kısmını yola taşırması veya gerçekten şart olan bir sokak veya caddenin açılması nedeniyle, istimlaklere gidildiği, ama bu işin de "mecburen" yapıldığı görülürdü.

Sultan Abdülaziz'in 1866'daki Avrupa seyahati sırasında gördüğü yeniliklerin, modern binaların, caddelerin İstanbul'da da yapılması istenildiğinden, kentin birtakım güzergâhlarında çalışmalara başlanılması için Şehremini dairesi bazı planlar hazırladı. Ama Avrupa kentlerindeki belediyelerin statüsünü yakalayabilmek amacıyla yaşama geçirilen Şehremaneti kurumu, eski günlerin şehir yönetim birimi olan "İhtisab Nezareti" anlayışından bir türlü sıyrılamamış, bu nedenle de çağdaş kentleşmede başarıyı bir türlü yakalayamamıştı. Ünlü "Hoca-

paşa yangın mahalli" olarak bilinen ve bu inanılmaz ürkütücü yangınlar yüzünden pek derbeder kalan Sirkeci-Babıali-Divanyolu güzergâhı ile Gedikpaşa'da Avrupai görünümde yeni caddeler açılmasıyla ilgili olarak ısrarını yine de sürdürmekteydi Şehremaneti.

İstimlakler, onarımlar, eski eserler üzerindeki hassasiyet, kentin güzelleştirilmesi konusundaki çağdaş yaklaşımların birbiri ardına devam ettiği günlerde ve 1894 yılında, Sultanahmet Hipodromu'ndaki "Örme Dikilitaş"tan kopan bazı parçaların yenilenmesi gündeme gelmiş ve dönemin Maarif Nezareti tarafından bu yönde bazı kararlar alınmıştı. Bu durum, o günkü yönetimin eski eserlere karşı yaklaşımını, kentin tarihi değerini korumak ve yüz üstüne çıkarmak için ortaya konan fikirleri açıklamak açısından önemlidir.

Sütunu yenilemek için, Topkapı'daki surlardan kopup düşen eski taşlardan faydalanmayı planlayan yöneticiler, Bizans'ın mirası olan bu çok değerli eski taşların buralardan alınıp başka başka işlerde değerlendirilmesinin de önüne geçmiş oldular böylece. Ama böyle olmakla birlikte, daha sonraki yıllarda bu olumlu düşüncelere pek kulak asılmadığı, 1917 yılında yayınlanan bir tezkirede açıkça belirtilmiştir. Buna göre, yapılan tüm duyurulara, yazılan tebligatlara karşın eski eser tahribatlarının önüne geçilemediği, hatta işlerin günbegün daha da berbat bir duruma doğru seyrettiği belirtilmişti.

Yine aynı dönemlerde Bizans'ın Marmara Denizi yönündeki kent surlarının önlerine kondurulan baraka görünümlü yapıların çirkin bir görüntü oluşturduğunu, bunların "sefalet ve harabiyet" sergilediklerini, bütün bu tarihi güzergâhı görebilecek herhangi bir "ecnebi"nin hepimizin hakkında "milletin kabiliyetsizliği ve tabiatsızlığına" hükmedebileceğini düşünen kent yönetimi, 1900 yılında surların bu yapılardan arındırılmasını ve tarihi bölgenin temizlenmesini gündeme getirmişti.

Fakat, gerçekten pek çok konuda yetersiz kalan ve ekonomik sıkıntılarla boğuşan Şehremaneti dairesi, bu uygulamada da başarılı olamamıştı. Kentin çirkin yapılardan arındırılması işlemlerine ancak, 1917 yılında Almanya ve Avusturya imparatorlarının Dersaadet'e yapacakları resmi ziyaretten önce başlanabilmiş, imparatorluk başkentinin caddelerindeki pislikler giderilmiş ve çirkin binalar istimlak edilerek ortadan kaldırılmıştı.

Aynı sorunlardan biri de 1903 yılında Binbirdirek'te, "Çukur" diye bilinen mevkide, Boyacı Hanı'nın çevresinde yaşanmış, burada çirkinlik sergileyen ve içlerinde aciz ailelerin, göçmenlerin yaşadıkları derme çatma yapılar yıkılarak, bu insanlar başka yerlere nakledilmişlerdi. Bu arada Fazlı Paşa Meydanı (Binbirdirek çevresi) denilen yerdeki ucube barakalar da oradan kaldırılmıştı.

Avrupalı imparatorların İstanbul'u ziyaretinden bir yıl sonra, 1918'de Fatih'ten yayılan büyük yangını takip eden günlerde, yangın güzergâhında bulunan ahali, konut bulmakta büyük zorluklarla karşılaştı. İnsanlar yangın yerindeki arsalarının üzerine yeni bir ev kurmak için, istimlak, iyileştirme, temizleme çalışmalarının başlamasını beklemeden, aceleyle başlarını sokabilecek evleri inşa etmeye koyuldular.

O çok sıkıntılı günlerde İstanbul'da gerçekten büyük bir konut sıkıntısı yaşanmaktaydı ve kiralar da anormal şekilde yükselmişti. Bunu dikkate alan Şehremaneti idaresi, öncelikle yangın mahallerindeki perişanlıklar nedeniyle buralardaki arsalarda bir düzenlemeye gitti ve halkın kendi başına yeni evler yapmasına izin verdi. Bunun için de çeşitli ödeme biçimleri ve senetler düzenlendi.

Ama ne olduysa, birden bu uygulamalardan vazgeçilerek, o arsalarda hiçbir inşaat yapılmaması kararı açıklandı. İstanbul'un yaşadığı en zor günleri oluşturan 20. yüzyılın erken dönemlerinde koca tarihi başkent gerçekten de sefaletin pençesine düşmüş bir görünüm sunuyordu. Ahşap konutlarla dolu kentte yaşanan büyük yangınlar, hem bu evleri çıra gibi yakıp küle dönüştürüyor, insanları yersiz yurtsuz bırakıyor hem de geriye kalan mezbeleliğin çok çirkin görünümler oluşturmasına neden oluyordu.

Başkentte çok sayıda ahşap yapının bulunması, dört uzun asır boyunca, cami, medrese, han gibi devasa yapıların dışında taş ve kârgir binaya pek az rastlanması, sık sık çıkan cehennemi yangınlar sayesinde İstanbul'un sosyal ve fiziki yapılanmasını kökünden defalarca değişime uğratmıştı. Osmanlı sarayının her zaman "fukaraya merhamet" anlayışı doğrultusunda uyguladığı "ahşap yapıya izin verme politikası" nedeniyle, kent yönetimleri de dehşetengiz yangınlar sonrasında kül yığını haline gelen mahallelerde yine ahşap konut yapılmasına onay vermişlerdi. Bırakalım onay vermeyi, hatta "ısrarcı" bile olmuşlardı. Bunun için ileri sürülen mazeret bile hazırdı; güya Dolmabahçe Sarayı kârgir olduğundan pek çok bölümü rutubet arz ediyordu, ıslak gibiydi ve Sultan Abdülhamit sırf bu nedenlerle sarayını Yıldız'a nakletmişti. Oysa bu doğru bir yaklaşım değildi tabii ki. Eğer o günlerde bu inanışa bağlı kalınmasaydı, günümüzün İstanbul'u hâlâ yerinde duran pek çok güzel kârgir binayla süslenmiş olacaktı kuşkusuz.

Böyle olmakla birlikte, ahşap inşaattan cayıp kârgire yönelinmesi konusunda İstanbul'da bazı teşvik edici girişimlerin yaşandığı da açıktır. Örneğin, Boğaziçi güzergâhında, Arnavutköyü'nde, Hasköy'de, Unkapanı'nda kârgir bina inşa edilmesi ısrarla istenmiştir. Ama buna karşın Üsküdar'ın Yenimahalle'sinde, tüm bölgenin "tarla

özelliği göstermesi" nedeniyle kârgir yapıya müsait olmadığı ileri sürülmüştür.

Fatih'te Zeyrekbaşı ardındaki Çırçır semtinde, belirli mahalleler dışında kârgir bina yapmak için herhangi bir dayatma mevcut değildi. "Fukara ve muhtaçlar için..." mantığından hareketle, İstanbul'da ahşap konut mimarisinin her zaman ön planda tutulduğu, bunların herhangi bir yangında çabucak ortadan kalkarak insanları sosyal felaketlerin uçurumuna yuvarlayabileceği yaklaşımının ıska geçildiği, yaşadığımız gerçeklerdendir. Dönem dönem ahşap yapılara yönelinmesi konusunda bazı özendirici yasaların çıkarılmasının yanında, "zorlama" yapıldığı da oluyordu İstanbul'da. "Yasak binaları yapanların asılacağı..." duyurularının bile yapıldığı başkentte, yine de bazı ödünler verilmesi, gerçekten de şaşırtıcı bir durumdu. 1827 tarihli "Men-i Harik Nizamnamesi"nde (yangınları önleme), ayrıca 1848'de alınan "Meclis-i Vâlâ" kararlarında, İstanbul'daki konut inşaatlarında ahşap yerine kârgire yer verilmesi istenmiştir.

Bazı iş bitirici kişilerin başkent ahalisini, "bu yapılar, aydınlık, güleryüzlü, temiz havaya ve cennetin güneşine açık olacaktır," diye yönlendirmeye çalışması, kuşkusuz ortada bir çıkar ilişkisinin varlığını da akla getirmekteydi o günlerde.

FUMİVAR

İstanbul'un en karakteristik görünümlerini ve siluetlerini oluşturan yapılardan biri de hiç kuşkusuz ki "değirmenler"di. Bizanslılar zamanında da bu değirmenlerin kullanıldığı, sur içini betimleyen eski gravür resimlerde açıkça görülmektedir.

Bu değirmenlerin başında, genellikle bostanlık arazilerde, su kenarlarında, beygirlerin "dairevi" biçimde dönerek çevirdikleri "bostan değirmenleri" gelirdi. Un için buğday tohumu öğüten efsanevi değirmenlerimiz de vardı. Bunlar rüzgârla çalıştıkları için "yel değirmenleri" diye tanımlanırlardı. Haydarpaşa ile Kadıköy arasındaki rüzgâra açık setlerde inşa edilen bu sevimli değirmenlerden dolayı bu mahaldeki semtlerden biri, o gün bu gündür Yeldeğirmeni diye bilinir.

1910'larda Üsküdar, Kuzguncuk yönünde, hemen sahilin karşısında görülen Hüseyin Avni Paşa'nın çeşmelerinden dolayı bu isimle anılan Paşalimanı'nda da bir un değirmeni bulunuyordu. Ama, rüzgârla değil de buharla çalışırdı bu tarihi değirmen. Bir yanında, günümüzde de tüm heybetleriyle duran ve yakın tarihlerde çeşitli klasik müzik konserleri ve gösteriler için kullanılmaya başlanan, III. Selim'in 19. yüzyıl başlarında yaptırdığı "Hazine-i Hassa ambarları", diğer yanında da büyükçe bir bostan bulunan bu değirmenin bacasından, buharla çalıştığından dolayı kesif ve koyu renkli bir duman çıkardı ki, o güne dek İstanbul ahalisinin pek de alışık olmadığı bir görüntüydü bu. Üstelik bu dumandan yayılan isler, yakın bölgelerdeki yerleşimlerin üzerini bir kül tabakasıyla kaplardı.

Bu durum sonucunda pek çok insan çeşitli sağlık sorunlarıyla karşılaşmış ve öncelikle de ciğerlerinden rahatsızlanmaya başlamışlardı. Ama bütün bu olumsuzluklara karşı oldukça duyarsız kalan, belki de

fazla önemsemeyen kent yöneticileri, benzer değirmenlerin Balat ve Ayvansaray'da da bulunduğunu, ora halkının bunlarla ilgili en ufak bir şikâyetleri dahi olmadığını belirterek, neden Paşalimanı ahalisinin değirmenden dolayı böyle "yaygara kopardıklarını" ve rahatsızlık duyduklarını hiç anlayamadıklarını ima eder biçimde konuşmalar yapmaktan da geri durmadılar.

Ama yöneticiler, yine de Paşalimanı halkını memnun etme yolunda fikirler ürettiler ve bu değirmene bir "fumivar" takılmasıyla, sözü edilen isten artık rahatsız olunmayacağını söylediler. Bu fumivar, İtalyanca "fumare", yani "duman çıkarmak" fiilinden türetilmiş bir sözcüktü ve isleri önleyen bir "aparat"ın adıydı!..

Bununla birlikte, Paşalimanı değirmeninde bundan böyle kok kömürü yerine odun kömürünün kullanılmasının çok daha olumlu sonuçlar doğuracağını söylemeyi de ihmal etmedi yöneticiler.

"KONSTANTİNOPOLİS"TEN ARTA KALANLAR

Metruk arsa içinde Esekapı (İbrahim Paşa) mescit ve medresesinden geriye kalan bazı bölümler.

Doğu Roma Devleti'nin başkenti Konstantinopolis'i uzun asırlar boyunca "her türlü beladan" koruyan en önemli figür, hiç kuşkusuz ki devasa kent surlarıydı. Ortaçağ'ın duvar inşası tekniklerini bile kat kat aşan bilgi birikimleri ve becerilerle oluşturulan bu surlar, sadece birer savunma duvarları değildi. İnsanları "psikolojik yönden" de etkileyen güçlü ve estetik dolu görünümleriyle de asırlar boyunca dimdik ayakta kalabilmişlerdi.

İlk olarak Sarayburnu ve Hipodrom arasını oluşturan Bizantion surları, daha sonra biraz daha geriye çekilen Septimus Severus surları ve 4. yüzyıl başlarında inşa edilen ve Marmara kıyılarındaki İsa Kapısı'ndan başlayarak (günümüzde o noktada 16. yüzyılda yapılan İbrahim Paşa Külliyesi'nin kalıntıları duruyor. Burası, aynı zamanda Cerrahpaşa Hastanesi'nin de adli tıp bölümüdür yakın tarihlerde onarıma alındı), Teotokos Rabdus Kilisesi'nden, Exokionion'dan (Avratpazarı-Cerrahpaşa), Sen Baptist Kapısı'ndan, Studios ve Eikaria manastırları civarından (Fatih Camisi çevresi), Bonus Sarnıcı, Martir Manuel Kilisesi, Sabel ve İsmail kiliseleri çevresini katederek Haliç'le buluşan ve Büyük Konstantin surları, kentin ilk büyük ve anıtsal duvarları olmuştu. Başkent Konstantinopolis'i bu surlar içinde 330 yılında kuran I. Konstantinos, dünyanın en önemli kentinin bu aşılamaz duvarlarını karısı Fedalia'ya atfetmişti.

Büyük Konstantin'in para ve armaları

5. yüzyıl ortalarında ise II. Teodosius'un zamanımıza kadar ulaşan dev surlarıyla birlikte, İstanbul, adeta zamana meydan okumuştur.

Eski Roma başkentinde, günümüzde de aynı güzergâhlardan geçen pek çok yol bulunuyordu. Yani, iki ayrı büyük uygarlığın ahalisi hemen hemen aynı yolları çiğnemiş, belki de kara surları dışında günümüzde de duran Zoodoksos Piyi (Kutsal pınar) Kilisesi'ne ve ayazmasına gitmek için, neredeyse aynı güzergâhlardan, semtlerden, mahallelerden geçmişlerdi. VII. Konstantin'in yazdığı "Ceromonio" adlı eserde, bu Piyi ayazmasına gitmek için İstanbul'un doğusundan buralara kadar nerelerden geçildiği ayrıntılı olarak açıklanmıştı.

Buna göre, Sultanahmet kıyısındaki büyük sarayın "Khalke" kapısından çıkıldıktan sonra, Zeuksippos (şimdi yerinde Hurrem Sultan Hamamı var) ve Aşil hamamlarının kıyısından geçiliyor ve Ogüsteon Meydanı (Ayasofya önü), Million kemerleri (merkez taşı cadde kenarında duruyor), Laussos Sarayı (Firuz Ağa Camisi'yle Adliye arası) aşıldıktan sonra, Konstantinos sütununa (Çemberlitaş) varılıyordu. Buradan Makro Embolo'ya (şimdiki Kapalıçarşı-Uzun Çarşı arası), Artopolya'ya (Çemberlitaş civarı) ve Taori Forumu'na (Beyazıt Meydanı) varılıyordu. Devam edilince, Philadephion'a (Vezneciler-Şehzadebaşı arası), Amastrion'a (Laleli), Bovis Forumu'na (Aksaray), Mese Kserofulos'a (Haseki), Sen Jan Kilisesi mıntıkasına (Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'nin bulunduğu bölge), Eksokionion'a (Cerrahpaşa) ve Sigma sütununun yer aldığı kapıya dek ulaşılmaktaydı. Bu bölgenin Silivri veya Mevlanakapı yörelerinden biri olduğu sanılır. Buradan itibaren kara surlarının dışına çıkılarak 1 km kadar batıdaki Piyi Ayazması'na geliniyordu (Zeytinburnu sınırları).

Bu güzergâh, çok az sapmayla günümüzde de varlığını korur. Bu durum, Konstantinopolis'ten İstanbul'a uzanan asırlar içinde, Bizans'ın ve Osmanlıların yaşadığı mekânlarda iki uygarlığın nasıl ortak paydalarda buluştuklarını açık şekilde ortaya koyar. Zaten Konstantinopolis'in, ta 6. yüzyıldan beri Göktürklerden başlayarak sürekli ilişkileri olmuştu Türklerle. Doğu Roma başkentinde 1050 yılında Müslüman Türkler için bir cami yapılmış, şaşaalı kentin beyni sayılan Hipodrom'un esrarengiz dehlizlerinde, elleri silahlarla dolu kalkanlı Türk muhafızlar görev yapmışlardı.

Kentin gururlu siluetini oluşturan yedi tepesinin tümünü de bu surların içine alıp ana rahmindeki bir çocuk gibi koruyan Konstantino-

polis, 1453 yılından sonra isimleri değişen tepeleri Osmanlılara terk etmek zorunda kaldı, gerisinde büyük kültürünü ve sanatını bırakarak.

Kentin 7 tepesine gelince, 76 metre ile Edirnekapısı'ndaki Aya Yorgi Kilisesi'nin bulunduğu nokta, bu tepelerin en yükseği oluyordu. Şimdi orada Mihrimah Sultan Camisi yükseliyor. Bunun gerisinde Bonus yükseltisi (Yavuz Selim) vardı ve 50 metre yüksekliğe ulaşırdı. Kentin ortalarına denk gelen konumda ise Havariun (şimdi Fatih Camisi) görülüyordu ve yüksekliği 60 metre kadardı. Doğuya doğru hemen hemen aynı eksen üzerine dizilmiş gibi duran Forum Tauri yine 60 metre (Beyazıt- I. Teodosius'un yaptırdığı olağanüstü büyüklük ve güzellikteki zafer takı buradaydı. İngiliz arkeologlar 1928'de ortaya çıkarmışlardı kalıntılarını), Forum Konstantinus (Çemberlitaş) 50 metre ve en doğuda Sarayburnu yükseltisinde ise Akropol tepesi en alçak konumda ve 40 metre yüksekliği ile hemen her yerden rahatlıkla görülüyorlardı. Bu tepenin yamacında görülen, 3. yüzyıldan kalmış, monoblok gövdeli 15 metrelik ünlü Got sütunu, İstanbul'un sahip olduğu en eski eserlerden biridir.

Yedinci ve son tepe ise Marmara Denizi'ne bakıyordu ve Cerrahpaşa Camisi'nin çok yakınında, Arkadius anıtının yer aldığı yüksek noktada idi. Bu tepe de 40 metreyi aşardı.

Başkentin doğu ucuna gelindiğinde Sultanahmet Külliyesi'nin denize bakan tarafında, günümüzdeki Four Seasons otel kompleksinin altında asırlardır varlığını koruyan, Büyük Konstantin veya II. Teodosius'un hüküm sürdüğü ve 4. yüzyıldan kaldığı sanılan ünlü Magnaura Sarayı, terasını süsleyen yüzlerce heykeliyle kentin doğudaki en önemli siluetini oluştururdu. Bu muazzam terasa konan en son heykel 610 yılında ölen İmparator Fokas'ınki idi.

Bu görkemli saray 9. yüzyıla kadar kullanıldı ve sonra terk edildi. Günümüzde Four Seasons Oteli'nin altında ve Kutlugün Sokağı'ndaki halı mağazasının zemininde ortaya çıkarılan kalıntılar, işte bu saraya aittir. Aynı bölgede bulunan Dafne Sarayı ise imparatorların ikameti için daha çok yeğlenir olmuştu. Burası, ta 4. yüzyıldan ve İmparator Büyük Konstantinos zamanından kalan en eski ve görkemli saray kompleksiydi. İnanılmaz zenginlikteki şölenler, kuş sütünün eksik olmadığı türlü ziyafetler, eğlenceler, zevk, şaşaa, debdebeli yaşam, bu sarayın salonlarından hiç eksik olmazdı. Salondaki ziyafet masası som altından imal edilmişti. Masanın etrafında 36 adet de oturma yeri bulunmaktaydı. Öyle ki, ziyafet esnasında altın kaplardaki envai çeşit meyveleri, kabın ağırlığından dolayı konuklar önlerine çekemezlerdi!

İstanbul'daki Bizans saraylarının en ünlüsü olan Konstantinus Sarayı, erken 4. yüzyılda Büyük Konstantin tarafında yaptırılmıştı Sulta-

nahmet yamaçlarında. İç mekânlarını süsleyen harikulade freskolarıyla, mozaik panoları ve ikonalarıyla, mermer bezemeleri ve heykelleriyle, muhteşem deniz manzarasıyla, erişilemeyecek bir statüye sahipti. O zamanlarda henüz doğu ve batı diye ikiye ayrılmamış olan Roma İmparatorluğu'nun başındaki Konstantinus, Roma'nın doğudaki "eş imparatoru" olarak tahtında oturuyordu. Roma'da da devasa büstleri, heykelleri vardır. Bunların en muhteşemlerinden biri, Musei Capitolini'de durur ve bronz olarak betimlenmiş, imparatorun gençlik yıllarını vurgulayan bir yapıttır. Devasa boyutlardaki büstü de bu müzededir Konstantinus'un. Elinde kılıcı ve üstündeki imparatorluk giysileriyle bir hayli etkileyicidir genç Konstantinus. Ona ait bir diğer eser Roma'da, San John in Laterna Bazilikası'ndadır. Anası Helena'nın mozolesi ise Roma, Via Labicana'da bulunur. Roma'da bir de zafer takı görülür Konstantinus'un.

Hem Roma'yı hem de doğuda kurduğu yeni başkenti Konstantinopolis'i birbirinden görkemli eserlerle süsleyen "Magnum" lakaplı Konstantinus'tan, günümüz İstanbul'unda Çemberlitaş sütunu dışında neredeyse başka hiçbir şeyin kalmamış olması gerçekten de önemli bir kayıptır. Burada çok daha fazla eserini görebilmemiz gerekmez miydi?

Doğu Roma başkenti olmasına rağmen, bu tarihi kentteki arkeoloji müzelerinde de kentin büyüklüğünü yansıtacak çok fazla eser görülemez ne yazık ki. Oysa Avrupa'nın pek çok müzesinde bulunan ikonalar, büstler, taşınabilir objeler hiç de az değildir. Peki, İstanbul'un her yerinde bulunan o Bizans kiliseleri, manastırları, üniversiteleri, kütüphanelerinden geriye ne kalabildi? Ne yazık ki, çok az.

Bizans konutlarında dahi ikonalar mutlaka bulunurdu. Bereket ki, Yenikapı liman kazılarından çıkan objeler, bu eksikliği önemli ölçülerde gideriyor da Konstantinopolis'in mirasını günbegün zenginleştirmelerinden seviniyoruz. Bu kazılardan, daha çok ilginç buluntuların gün yüzüne çıkacağı kesindir. Çünkü İstanbul'un bir iki metre altı, binyılların zenginliğini gizlemektedir hâlâ.

Bugün Berlin-Skulpturensamelung'daki ahşap bir ikonada betimlenmiş yedi figürün yansıttığı heyecanın kat kat daha büyüğünü bizlere sunacak nice obje İstanbul zemininin hemen altında uyuyor hâlâ! O ikonada, Haç'ta İsa vardır. Yerdeki bir kişi İsa için dua etmekte, bir melek de elindeki buhurdanlığı sallamaktadır. Diğer üç kişi, peygamberi gerildiği çarmıhtan indirmeye çalışmaktadır. Son kişi ise İsa'nın bedenindeki büyük çivileri sökmeye çalışmaktadır büyük bir üzüntü içinde. Hem de elindeki "kerpeten" ile!

Bunlar kültürel zenginliğin ta kendisidir. Kime ve hangi uygarlıklara ait olursa olsun, yansıttığı kültür, genel kültürümüzün ve millet-

lerarası kulvardaki saygınlığımızın artışında inkâr edilmesi mümkün olmayan çok önemli roller üstlenirler.

Dönelim biz yine, o çok eski yılların Doğu Roma başkentine... Konstantinopolis'in yazgısı öylesine bir "kurgu" hazırlamıştı ki, bu son derece görkemli saraylar bile terk edilip 6. yüzyıldan sonra başıboş bırakılmışlardı. Bu yüzyılı takiben, imparatorlar artık, kentin ta kuzeybatı ucundaki "Circoporta Kapısı" (sirk kapısı) içlerindeki Blakernai Sarayı'nda yaşamaya başlamışlardı. Bu sarayı ilk olarak Fatih'te günümüzde de görülebilen ve "Kıztaşı" olarak tanınan anıt sütunu inşa ettirmiş imparator Marcian'ın eşi Pulceria yaptırmıştı 5. yüzyılda.

Bizans başkentinin Asya yakasında da banliyö yerleşimleri bulunuyordu ve burada imparatorların yazlık sarayları ve mezarlıklar inşa edilirdi genellikle. Bunların en önemlisi Fenerbahçesi'ndeki Hiera Sarayı idi. Buradan Feneryolu'na uzanan ve orduevi önünden başlayan şimdiki Faruk Ayanoğlu Caddesi çevresi, Bizans'ın Asya yakasındaki büyük mezarlıklarından biriydi. İmparator III. Konstantinus'un yazlık sarayı ise, Kadıköy-Altıyol yükseltisi civarında yer almaktaydı. Ayrıca, Küçükyalı içlerinde şimdi de kalıntıları duran büyük Satiros Sarayı ve Bryas Manastırı vardı. 9. yüzyıl eseri olan bu saraya, İmparator Rangabe İran hayranı olduğu ve sarayın genel görünümünde şark mimarisinden örnekler kullandığı için "İran sarayı" da derlerdi.

Başkent, o eski günlerde, hatta yakın tarihlerde bile sanki "turistik" bir kent gibi, dünyanın her yerinden gelen konuklarla dolardı. Krallar, prensler, elçiler, tacirler, oryantalist gezginler, ressamlar, yazarlar, herkes koşup gelirdi Konstantinopolis'in görkemli atmosferini doyasıya solumak ve kentin olağanüstü güzel eserlerini yakından görebilmek için. 1870'te doğup 1957'de 87 yaşında ölen Grenville Baker, 1910'da yayınladığı ve Konstantinopolis'i anlattığı 262 sayfalık eserinde o günlerin Müslüman İstanbul'unda eski surların ve bunların çevrelerinin ne denli mistik bir görünüme sahip olduğunu çok güzel betimlemişti.

Konstantinopolis'in efsanevi güzelliğini vurgulayan en önemli eser, hiç şüphe yok ki, Sultanahmet'teki başkent saraylarının hemen batısında yükselen devasa Hipodrom, yani Osmanlıların verdiği isimle "At Meydanı" idi. O Hipodrom ki, 1111 yılında İstanbul'u ziyarete gelen Norveç Kralı Sigurd'u heyecanlara gark etmişti. Sigurd ayrıca Hipodrom'da gösteriler de izlemiş ve adeta büyülenmişti gördüğü manzaralar karşısında. Türlü havai fişek oyunları, artistlerin akrobasi gösterileri, insanların sanki havada duruyorlarmışçasına yaptıkları başka gösteriler, Sigurd'un locasında şaşkınlıktan donakalmasına neden olmuştu.

Aynı yıl, Tudelalı Benjamin de gelmişti İstanbul'a. O da Hipodrom'da vahşi hayvanlarla kıyasıya mücadele eden cesur sporculara hayran kalmıştı. Hipodrom'un günümüze kalan spinasındaki (kaburga) üç anıt dışında, deniz yönündeki yuvarlak ucu (sfendon), anıtsal kütlesiyle şimdi bile seyredenlerin gözlerini kamaştırır. Tıpkı Sigurd gibi, Tudelalı Benjamin gibi!

Şimdi bu yöreler, Bizans'ın o şatafatlı günlerinden kalan anıtsal mirasların, Osmanlı devrinin eserleriyle birlikte ortak bir paydada buluşup apayrı bir kültürel sentezin tanıkları olarak boy gösterdikleri bir uygarlık arenasına dönüşmüş durumdadır. Osmanlı devrinde bu tarihi Hipodrom'un güney ucuna bitişik bir "hamam"ımız bile vardı. Kurubalık Hamamı derlerdi ona. Girişinde de ilginç bir şekilde, bir "balık iskeleti" dururdu.

Küçük Ayasofya Mahallesi diye bilinir bu yöreler. Adını da deniz kıyısına ve tren hattına yakın konumda bulunan ve inşası Ayasofya'dan bile eski, İmparator Iustinianus'un yaptırdığı Sergios-Bakhos Kilisesi'nden 16. yüzyıl başlarında devşirilen Küçük Ayasofya Camisi adıyla asırlar boyunca hizmet veren İslam mabedinden almıştır. İki ayrı uygarlığı temsil eden bundan daha etkin bir sentez olabilir mi acaba?

(Bu eşsiz mabet, çok daha küçük olmasına karşın, bazı yönleriyle Ayasofya'yı aşar. Öncelikle, kubbe kabuğu "dilimli"dir. Ana mekânı ise "iki duvarlı"dır. Yani, kilise içinde bir başka kilise daha var gibidir bu mabette. Dikdörtgen biçimindeki asıl iç mekân, dış duvarlara göre "düzgün olmayan" bir plan içerir. Bu durum aslında, 527'de inşa edilen kilisenin, aynı yerde daha önceden var olan başka bir yapının içine alınıp doğu yönüne bakar şekilde tasarlanmasından kaynaklanan, gerçekten çok ilginç bir şema sunar bizlere.)

Bizans ve Osmanlı uygarlıkları, İstanbul topografyasında tamamen iç içe geçmiş durumdaydı asırlar boyunca. Fetihten önceki Osmanlı-Bizans ilişkileri, siyasi yakınlıklar, ticari yaşam, saray bürokrasisinin etkileri, törensel benzerlikler, bu iki dev uygarlığı hangi boyutlarda birbirlerine yakınlaştırdığını da gözler önüne seren olgulardır aslında.

Hele imparatorluk katındaki bu ilişkilerden biri o denli şaşırtıcıdır ki, insan bunları duyduğunda inanmakta gerçekten de kararsız kalabilir. Şöyle ki; İstanbul düştükten sonra İmparator XI. Konstantin Dragezes'in üç yeğeni Osmanlılar tarafından esir alındı. 1470 yılında bu yeğenlerden biri Müslümanlaştırıldı, Osmanlı kültürü içinde yetiştirildi ve devlette çok üst düzeyde görev alabilecek bir pozisyona getirildi. Ona Mesih Paşa dediler ve koskoca Osmanlı donanmasının komutanlığına atadılar. Gelibolu valiliği bile yaptırmışlardı bu Bizans kö-

kenli Mesih Paşa'ya. Peki, sonra ne oldu? Sultan II. Beyazıt'ın sadrazamlığına getirildi! Bir Bizans imparatorunun yeğeni olan bu Mesih Paşa, eğer İstanbul fethedilmeseydi, belki de Konstantin'in yerine Bizans imparatoru olacak ve Osmanlılara karşı savaşacaktı!

Birbirlerinin içine girmiş şekilde yaşamlarını hâlâ devam ettiren bütün Osmanlı ve Bizans kültür mirasları, aynı başkentte hüküm süren iki büyük uygarlığın anılarını, ilişkilerini, aynı topraklar, aynı mahalleler, hatta aynı sokaklar içinde buluşturup modern çağın insanlarına, başka uygarlıklara kolaylıkla nasip olamayacak "büyük bir gururla" sunmuyor da, başka ne yapıyor...

BEYLERBEYİ'NİN ŞANI ŞÖHRETİ

Beylerbeyi Camisi'nin karşısında, eski yıllarda köhne bir kahvehane çalışırdı. Adı da, "Acemin Kahvesi" idi. Küçük olmasına karşın, belki de İstanbul'un en tanınan mekânlarından biriydi. En fazla sekiz, bilemedin on kişi alırdı. 1899 yılında ve II. Abdülhamit döneminde şöhretinin doruğundaydı bu minik kahve. Aslında mekânı bu statüsüne ulaştıran olguların başında, müşterilerinin Osmanlı ileri gelenlerinden, paşalarından, beylerden olması geliyordu.

Bu tür sayısız mekân bulunuyordu eski İstanbul'un bu şirin köyünde. Pek çoğu yok olup gittiler, gerilerinde uzun uzun anlatılacak anılar bırakarak. Beylerbeyi'nde sadece Acemin Kahvesi değil, başka başka ne mekânlar vardı bir bilseniz. Simidi!.. Ya Beylerbeyi'nin çıtır simitlerine ne demeli? Bayanlar kabul günlerinde konuklarına bu simitleri takdim etmezse eksik olurdu. 1922 yılında Arnavutluk'tan buralara göç eden Osman Davut adındaki bir zat işletirdi simitçi fırınını. Öyle ki, Boğaziçi'nde cirit atan Şirket-i Hayriye'nin o ünlü ve sevimli vapurları, yolcularına buradan alınan simitlerden satardı. Vapur işportacılarının gün boyu sattıkları tek yiyecek Beylerbeyi çıtırlarıydı! Eğer bir yere ziyarete gidilecekse, oradaki eşe dosta ve tanıdıklara en az 20-30 tane çıtır Beylerbeyi simidi mutlaka götürülür, bu da çok makbule geçerdi. Herkesin tanıdığı İzzet Ağa isimli Beylerbeyi simitçisi ise okul önlerinde satardı simitlerini ve kısa sürede hepsini bitirip evinin yolunu tutardı.

Ama İstanbul'un neresini yıkıp tarihten kopartmadık ki biz! 1959 imar hareketleri kapsamında açılması planlanan yeni bir güzergâh, o simitçinin tarih olmuş dükkânını da fırınını da yıkıp yok etti! Ama anılarını yıkamadılar hiç değilse, onlar bize yadigâr kaldı Beylerbeyi'nden...

Kimler gelip geçmedi ki Beylerbeyi'nin ahşap konaklarından, Boğaziçi kıyılarına dizilmiş yalılarından? I. Abdülhamit'in anası adına yaptırdığı büyük caminin güney yönünde, lokantaların dizili olduğu sokakta, iskele yolu üzerinde bulunan üç katlı konak, Osmanlı Temyiz Dairesi azası Arif Bey'in yalısıydı. Arif Bey, yalısını çok sever ve ona gözü gibi bakardı. Ama bir gün padişah, Beylerbeyi Sarayı'ndan seyrettiğinde, bu yalının bir kısmının Boğaziçi'nin kuzeydoğu manzarasını kestiğini, bu nedenle de atasının yaptırdığı Beylerbeyi Camisi'ni tümüyle göremediğini fark etti. Padişah bu duruma hemen müdahale etti ve iradesini çıkardı: "Yalının ön kısmını kesin!"

Öyle de yaptılar ve uçurdular Arif Bey'in yalısının önünü. Arif Bey çok üzüldü tabii, ama emir büyük yerdendi, yapılabilecek hiçbir şey yoktu... Yine orada anılarıyla yaşamaya devam etti Arif Bey ve 1909'da göçüp gitti bu dünyadan!

Beylerbeyi Sarayı, İstanbul saraylarının en güzellerinden biridir ve sultanların yazlık sarayı olduğundan ısıtma tertibatı dahi kurulmamıştır. Ama nedense bu saraya pek itibar etmemişlerdi sultanlar. Kim bilir, belki de uğursuz bulmuşlardı muhteşem sarayı...

Sultan Abdülmecit 1851'de ikamet ederken sarayda aniden bir yangın çıkmıştı. O panik içinde, valide sultan ve bütün harem halkı teknelere binmiş ve yanlarına aldıkları bazı eşyalarıyla birlikte sarayı adeta kaçarcasına terk etmişlerdi. Sultan da boşaltmıştı Beylerbeyi Sarayı'nı. Onların görüşüne göre, bu yangın bir uğursuzluk sayılmalıydı! Sultan ve maiyeti Boğaz'ın diğer kıyısındaki Çırağan Sarayı'na yerleştiler ve burada valide sultan için beş kurban kesildi. Sultan adına kesilen kurban sayısı ise yedi adetti!

Sarayın ne günahı vardı aslında. Gerçekten de bir statü sembolü, mücevher benzeri, nadide bir eserdi. İç dekorasyonunda hiçbir masraftan kaçınılmamıştı. Duvar lambrileri, yer karoları, bahçelerindeki muazzam peyzaj mimarisi, çeşitli hayvan heykelleri, havuzlu salonlar, Beylerbeyi Sarayı'nı eşsiz kılıyordu. Göz alıcı salonlarından birindeki saat, "12 saatte 12 ayrı şarkı çalacak şekilde" düzenlenmişti ve gerçek bir sanat eseri, bir mühendislik harikasıydı. Bu şarkıların 10 tanesi Osmanlı şarkısı, biri bülbül peşrevi, diğeri ise, "Hamidiye Marşı" idi. Haftada sadece bir kez kurulan bu şaheser saatin üzerinde de; "Sultana dua etmek gufran sebebidir," yazardı.

I. Abdülhamit'in, anasının hatırası için yaptırdığı iki minareli (öncesi tek minareli) Beylerbeyi Camisi'nin, kıyılarını anıtsallaştırdığı bu tarihi yörelerin doğal dokusu, zamanımızda büyük ölçekte değişime uğradı. Üstüne üstlük, Boğaziçi Köprüsü 1970'lerin başlarında yapılırken, ne yazık ki bazı tarihi eserler de ortadan kaldırılmıştı Beylerbe-

yi'nde. Bunların arasında Fıstıklı Mescit diye bilinen küçük bir tarihi eser de vardı. Sahilden sırtlara doğru tırmanan Burhaniye köyü yolunun başındaydı. Bu küçük mescidin yapıldığı yıllarda tüm çevre fıstık ağaçlarından geçilemediği için, ahali de buraya bu adı yakıştırmıştı. Boğaziçi'nin pırıl pırıl suları, o zamanlar Tunus İskelesi denilen bu mevkinin yakınına dek sokulurdu. 1840'larda ve Sultan Abdülmecit döneminde Emin Efendi'nin yaptırdığı bu küçük ama ünü yaygın mescidin haziresinde de Emin Efendi'nin kabri görülürdü. Boğaziçi Köprüsü bütün bu yöreyi tarumar ederken ancak kabir kurtulabildi ve Emin Efendi'nin kemikleri yattığı yerden alınarak Zincirlikuyu Mezarlığı'na nakledildi. Emin Efendi Dolmabahçe Sarayı'nda kızlarağası imamıydı ve "hünkâr imamlığı"na atanmış önemli bir zattı.

Mescidin az yukarısında, Beylerbeyi'nin güney sırtlarında bulunan ve adını, II. Abdülhamit'in oğlu Burhanettin Efendi'nin halen duran küçük camisinden alan Burhaniye köyünün yanındaki Beylerbeyi Taş Ocakları oldukça geniş bir alana yayılmıştı. Buradan Beylerbeyi Sarayı'nın arka tarafındaki bostanlıklara doğru kıvrılarak inen yola da "Gümüş yol" derlerdi (Şimdi bütün bu bölge çarpık, şekilsiz ve kaba görünümlü binalarla dolu). Bunun çevresi ta Nakkaşbaba yoluna dek bomboş ve yemyeşildi.

Bu yolun yakınında ve Çengelköy içlerinde bulunan Kalantor Sokağı'ndan itibaren daha güneydeki Bekâr Dere Sokağı'na dek, Beylerbeyi-Çakaltepe yokuşundan sahile doğru tüm yamaçlar, çiçek tarlaları, bostanlıklar ve bahçelerle kaplıydı. Tertemiz havasıyla birlikte, Beylerbeyi'nden Çengelköy sırtlarına bütün köyün çevresi çiçek, hıyar, çilek kokularıyla sarmalanmıştı. Sessiz çayırlarında, rüzgârın savurduğu yaprakların hışırtısından başka da bir ses duyulmazdı.

Beylerbeyi Sarayı'nın henüz yapılmadığı yıllarda sahil mıntıkasında Istavroz Sarayı bulunurdu. Kocaman ve ahşap iki katlı bir sahilsaraydı bu. 18. yüzyıl sonlarına doğru, Sultan I. Abdülhamit zamanında artık terk edilmiş durumdaydı ve çok eskimişti. Sonra devlet yıktırdı bu sarayı ve arsasını sattı. O sarayda "kutsal hırka"nın sergilendiği "Hırka-i şerif dairesi"nin yerinde şimdi, yukarıda değindiğim gibi, I. Abdülhamit'in önceden tek minareli olarak yaptırdığı ve II. Mahmut'un sonradan bir minare eklettiği Beylerbeyi Camisi duruyor. Bu çevre, Beylerbeyi'nin de merkezi konumundadır. Eğer günümüzde Burhaniye'ye doğru tırmanan yolun kıyısında arabanızı park edecek bir boşluk (!) bulabilirseniz, birkaç dakika seyredin, sağınızda küçük bir arazi içinde kalan o günlerin son yeşilliklerini, çarpık konutlar ve üslupsuz beton binalar arasından!

FESİN ÖYKÜSÜ VE EŞKİNCİ OCAĞI

Yüzyılların kavuğunun çıkarılıp yeni model feslerin kullanılmaya başlanması, elbette ki başkent İstanbul'da bütün erkekler tarafından hoş karşılanmamıştı. Günümüzde de kullanılan "püsküllü bela" deyimi, aslında püsküllerinden dolayı pek sevilmeyen fesi simgeliyordu.

İlk taktıklarında, başlarına nasıl oturtacakları konusunda kararsızlıklar yaşamıştır İstanbullu erkekler. Sonraları çeşitli yöntemler üretip üstelik fesleri başka başka isimler altında sınıflandırmışlardı da. Eskiden erkeklerin başlarına geçirdikleri feslerin düzgün görünmesine çok dikkat edilir, buruşmuş, sağa sola kaymış, başının tepesinde böyle özensiz feslerle dolaşanlara da hoş bakılmazdı. Ama fesler sonuçta keçeli kumaşlardan yapıldıkları için, ne denli itina edilirse edilsin, günlük koşuşturma, tramvaylarda itişip kakışma nedeniyle bir tarafları buruşur, ezilirdi. Bunun önüne geçmek için de madeni fes kalıpları yapılırdı. Kalıpların içleri aynen fes gibi boştu ve fesler bunun üzerine geçirilirlerdi. Burada bir süre kalan fesler, kalıp sayesinde arzu edilen düzgün forma getirilmiş olurlardı.

Tertipli bir fesi başa geçirip dolaşabilmek için, bunların en az haftada bir kalıba yatırılması gerekirdi. Fakat bununla uğraşmak zaman alacağından ve maddi olarak da külfeti olduğundan, bu işin daha pratik hale getirilmesi gerekiyordu. Raif Bey adındaki üretici, 1899'da bunun formülünü buldu ve "hasırlı fesi" kullanıma sundu.

Buna göre, çuhadan yapılmış fesin içine, tıpkı o fesin biçiminde yine hasırdan bir kalıp konuluyor ve bunların her ikisi birden başa geçiriliyordu. Raif Efendi'nin bu pek tutulan basit icadını gerçekleştirdiği atölyesi Galata Rıhtımı'na yakındı.

1'den 16'ya dek numaralanan bu fes kalıpları, ilk olarak İzmir'de ortaya çıkmış, sonra Todori isimli birisi tarafından İstanbul'a getirile-

rek, onun Sultanhamamı'ndaki dükkânında halka sunulmaya başlanmıştı.

Fes, 19. yüzyıldan sonra o denli moda oldu ki, biçimden biçime girdi, çeşitli modelleriyle, başka başka isimler alarak saltanatını Cumhuriyet dönemine dek sürdürdü. Beyazıt'taki kâğıtçıların perdahlayarak damgaladıkları ay motifli fesleri, genellikle ekmekçi, uncu esnafı, yorgancı ustaları takarlardı. Çiçekli olanları ise daha çok çocuklar ve köylü gençler kullanırdı.

Sultan Mahmut'un büyük askeri devriminde de fesin önemli bir yeri vardı. Yaklaşık 1832 ile 1924 yılları arasında 92 yıl kadar kullanılan fes, 1925'te çıkarılan kanunla yasaklandı ve şapka giyme kuralı getirildi. Sultanından (Abdülaziz'in hafif geriye atık vaziyette başına oturttuğu fes, o dönem İstanbul'da pek yaygınlaşmış ve buna "Azizi-ye" adı verilmişti) sıradan insanlara dek tüm erkeklerin taktıkları fesler, günümüz İstanbul'unun bazı önemli tarihi ve turistik semtlerindeki dükkânlarda, Kapalıçarşı'da, Beyoğlu pasajlarında "hediyelik eşya" olarak satılıyor artık.

Fesin menşei hakkında hâlâ tartışmalar yapılır. Bu başlık, bir gün içinde İstanbul'a getirilmiş ve erkeklerin başına belirli bir tarihte konmuş değildi kuşkusuz. 1832'den önce de tanınmaktaydı, ama yaygın değildi. Bunu başkente getirip geniş kitlelere tanıtan kişi Kaptanıderya Koca Hüsrev Paşa'dır. Akdeniz'de bir seferdeyken, Sultan II. Mahmut'un 1826'da gerçekleştirdiği yeniçeri ocağının kaldırılmasını haber alır almaz, gemisindeki yüzlerce fesle birlikte hemen İstanbul'a dönmüş ve bunları sultana göstermişti.

Yeniçeri ocaklarının ortadan kaldırılmasından sonra, askeriyenin giysi modelleri de o güne dek Osmanlı ordusunda asla tanık olunmadık biçimde değişime uğradı. Ama bu çağdaşlığı yakalayabilme konusunda atılan adımlardan biri olan giysi değişimi, toplumun her kesiminde birdenbire kabul görmedi tabii. Özellikle bazı katı muhafazakâr din adamları bu hareketlere şiddetle karşı çıktı. Buna karşın genç padişah, bildiği ve inandığı doğrultuda gitmekte ve kararlarını uygulamakta ısrarcı oldu ve hiç ödün vermedi.

Askeri giysi reformu, önce kara kuvvetlerinde uygulanmaya başlandı. 1829'daki Rusya seferinden sonra da bahriye askerleri üzerinde gerçekleştirildi bu değişim. O günlerde bütün asker ve zabitler "mavi püsküllü" Tunus fesi giyerdi. Askeri disiplin içinde başlardaki duruşu bile inceden inceye planlanan bu feslerin içine, düzgün duruşu sağlamak ve bunların sağa sola kaymasını, yamulmasını engellemek için, bu kez de kartondan imal edilmiş başka bir başlık konuldu. Bu başlık

bir mukavemetle Tunus fesinin bütün askerlerde aynı biçimde oturmasını sağlıyordu.

Giysi ve aksesuvar düzenlemeleri sonraları ve ancak II. Meşrutiyet dönemini takiben iyice yerleştirildi ve bir nizama bağlandı. Bunun için de İngiliz Bahriyesi örnek alındı. 1909 tarihli bir nizamname ile bundan böyle askerin tüm giyim kuşamı çağdaş ölçütler doğrultusunda hazırlanmaya başlandı. Bu nizamnamenin adı "Bahriye-i Şahane Zabitanının Elbise-i Resmiyesi Hakkındaki Nizamname" idi.

Çok zor koşullarda, Osmanlı tarihine damgasını vurmuş güçlü yeniçeri ocaklarını kaldırılmasını başarıyla atlatan ve reformist hareketleriyle aydın ve çağdaş düşünceli insanları sevindirip geri fikirlere sahip toplum katmanları arasında, resmi dairelere kendi portresini astırdığı için neredeyse düşman edilip "gâvur padişah" diye anılmaya başlayan Sultan II. Mahmut, bu büyük reformist hareketin anısına aynı yıl Tophane'deki Nusretiye Camisi'ni "Allah'ın zaferi"nin bir simgesi olarak yaptırdı. Artık bu tarihten sonra, yer yer eskiye özlemi hatırlatan birtakım isyanlar çıksa, kanlar aksa da bir daha geriye dönüş olmayacaktı.

Aslında bu ilerici hareketlerin gerçekleştirilmesinden önce de çürüme ve yozlaşmanın sınırlarına gelen yeniçeri neferleri yerine, daha modern giysilerle, mutlaka "savaş eğitimi"nden geçerek hazırlanan yepyeni bir ordunun hayata geçirilmesi düşünülmüyor değildi. Bunun sonucunda askerin eğitimi kararı, devrin şeyhülislamının konağında alınmış ve çok kısa sürede örnek teşkil eden özel bir birlik oluşturulmuştu. Bu birliğin adı ise, "savaşa gidecek nefer" anlamına gelen "Eşkinci" idi. Bu neferlerin ocağı da dolayısıyla "Eşkinci Ocağı" adını aldı. Ocağa gönüllü askerler kabul edilmekteydi ve başlarına, "Laz kalpağı" tabir edilen bir başlık takıyorlardı.

1826 yılının 13 Haziran'ında, bu yeni askerlerin üniforma giyme töreni yapıldı. Bu gelişmelere karşın ocağa kabul edilmeyen birtakım geri kafalı asi neferler, yeni bir ayaklanma olacağı dedikodusunu yaymaktan geri durmadılar. Çilekeş İstanbul'u yine büyük bir telaş ve korku dalgası sardı bir anda. Bunun üzerine başkentte ne kadar topçu, lağımcı, humbaracı varsa, hepsi alarma geçirildi ve beklenen ayaklanma oldu. Sonuç asiler için büyük bir hüsrandı. Hepsi bir bir ayıklanıp temizlendiler. Henüz ne olduğu, nasıl çalıştırılacağı bile anlaşılamayan Eşkinci Ocağı da tüm yeniçeri ocaklarıyla birlikte "defterden silindi."

Sultan Mahmut'un reformuna ait en önemli simgelerin başında gelen fes, Haliç kıyısında, Eyüp merkezine yakın ve şimdi de yerinde duran dev Feshane tesislerinde üretiliyordu. Ama pek kimsenin bilmedi-

ği bir fes imalathanesi daha vardı İstanbul'da. Feriköy'de idi. Burada çok daha geç dönemlerde, 1901 tarihinde fes üretimine geçilmişti. Diğer yüksek kalite feslerle, Fas'ta ve Avusturya'da üretilenlerle baş edemeyince kapandı, unutuldu gitti.

Ama, sonra bir dönem geldi, Avusturya fesleri boykottan nasibini aldı. 20. yüzyıl başlarının çalkantılı dönemlerinde ve I. Dünya Savaşı'nın ilk sinyallerinin görüldüğü yıllarda, Avusturya, Bosna-Hersek'i ilhak etti. Osmanlı bu duruma tabii ki seyirci kalmadı ve iki ülke arasındaki ticari faaliyetler durdu. İki ay kadar bu küskünlük durumu sürüp gitti.

O günlerde İstanbul'a fes de gelmedi. Başkentin ticari dünyasında bu boykot, adeta bir slogana dönüştü: "Avusturya malı fesleri almayınız!.."

KÖPRÜLERİMİZ VE "LACARDO" NAM KÂFİR

İstanbul yakasını Galata'ya bağlayan eski Unkapanı Köprüsü sadece "14 haftada" sallar üzerinde inşa edilerek tamamlanmış ve başkentin iki yakası belki de ilk kez birbirine bağlanmıştı.

1836 yılının 20 Ekim'inde açılan ve Sultan Mahmut'un Azapkapısı'ndan Unkapanı'na yürüyerek geçtiği bu köprünün altında, gemilerin rahatça geçebilmeleri için gözler yapılmıştı. Bu gözlere açma kapama işlerini yönetmesi için birtakım memurlar atanmıştı.

Köprünün hizmete girmesi İstanbullular arasında doğal olarak büyük bir sevinç yaratmıştı. Öncelikle, halkın Galata yakasına geçişinde bir sıkışıklık yaşanmaması için Şişhane ayağında "Bab-ı Cisr", yani "Köprü Kapısı" adında yeni bir kapı açıldı. Böylece yılların "Azeb Kapısı" unvanı kaldırılmış oldu.

İlk zamanlarda köprü geçişinde bir ücret ödenmiyordu. Bu nedenle emektar köprünün adı "Hayratiye"ye çıkmıştı. 1864'ten sonra bedava geçişlerin sadece insanlara mahsus olduğu ve hayvanlarla arabalardan para alınması karara bağlandı. Bu durumda adı da hemen değişikliğe uğradı ve köprü artık "Mahmudiye" olarak anılmaya başlandı.

O günlerde muhafızlar, köprü başlarında halkı kontrol eder ve zemin tahta olduğundan kibrit gibi 'yanıcı' maddelerle köprüden geçilmesini engellerlerdi. Muhafız olmasa da insanlar köprüye girerken tütünlerini ve çubuklarını söndürmek zorundaydılar zaten.

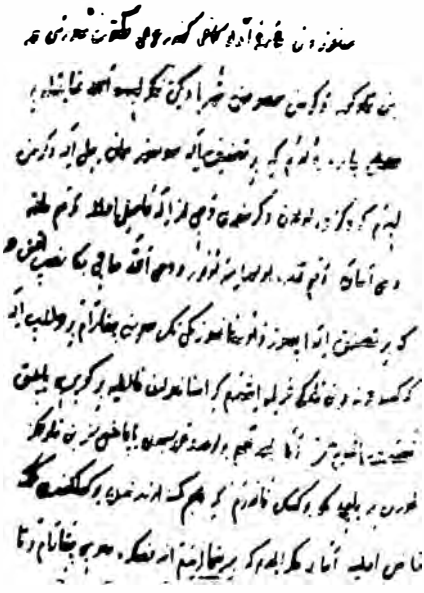
1845 yılında yapılan ilk Galata köprümüz ise günümüzdeki köprü ile aynı yerde bulunmuyordu. Eski Galata Köprüsü, Yeni Cami'nin önündeki "Gümrük Emaneti" dairesi ile Karaköy'deki "Denizcilik Bankası" arasındaydı ve şimdikine nazaran biraz daha doğuda, yani Boğaziçi'ne doğruydu. Bu daha "şaşaalı" köprüden de sadece ilk üç

gün geçiş ücreti alınmamış, ama daha sonraları "mürüriye" adıyla belirli bir ücret talep edilmeye başlanmıştı. Fakat 1912 tarihli gelenekselleşmiş Galata Köprüsü'nden, önceki 1875 tarihli köprünün hali pek içler acısıydı. Tahta döşemelerinin çivileri çıkmış, koca demir aksam görülür hale gelmişti. Atların, insanların ayakları sık sık bu tahtaların arasına girer ve kazalara neden olurdu. Ayakları kırılan zavallı hayvanların boylu boyunca acı içinde köprü üzerine yatıverdikleri çok görülmüştü.

Bütün bunlara karşın, Sultan II. Abdülhamit bir türlü köprünün yenilenmesine irade çıkarmadı. Sonunda, işi tersaneye havale etti. Ama köhnemiş tersanenin, yeni bir köprü yapacak veya eskisini onaracak kadar gücü yoktu.

Tarih boyunca hep ayrı duran İstanbul ve Galata yakaları, artık bu cefakâr köprüler sayesinde "barışmışlar"dı. Her iki tarafının da "İstanbul" olduğu bu dev kent, kültürel ve sosyal yönden büyük farklılıklar sergileyen iki yakasını, bu tarihlerden sonra "çifte köprüler"iyle birbirlerine daha çok yaklaştırmıştı.

Esasen, İstanbul ve Galata'yı birbirine bağlama düşüncesi, ta 15. yüzyıl sonlarıyla 16. yüzyıl başlarında gündeme gelmiş ve Sultan II. Beyazıt'ın Osmanlı tahtında oturduğu 1503 yılında, Avrupa'da tüm hızı ve heyecanıyla devam eden "Rönesans kültürü"nün bir numaralı sanatkârı Leonardo da Vinci'nin kulağına dek ulaşmıştı. Osmanlı idaresi ile Leonardo arasında mektuplaşmaların yaşanmış olduğunu tarihi kaynaklardan biliyoruz. Osmanlı sultanı, Haliç ile Galata'yı daha beş asır öncesinden birleştirmeyi kafasına koymuştu demek ki.

Leonarda da Vinci'nin II. Beyazıt'a gönderdiği mektubun tercüme edilmiş hali (Topkapı Sarayı'nda).

Mektuplarda nasıl bir köprü istendiği Leonardo'ya bildirilmişti. Büyük üstat da bunun üzerine hiç görmediği İstanbul'da kuracağı köprünün nasıl olacağını, 3 Temmuz 1503 tarihini taşıyan mektubunda açıklayarak, bunu İstanbul'a gönderdi.

Leonardo da Vinci, Haliç üzerinde ve Galata Balıkpazarı'yla Eminönü İskelesi (muhte-

melen buradaki Balıkpazarı İskelesi) arasında kuracağı muhteşem köprünün uzunluğunu 350 metre olarak hesaplamıştı. Köprünün eni 25 metreydi. Tam orta yerinde ise 41 metre yüksekliğe sahip kemer biçiminde bir açıklık vardı ve büyük gemiler bile buradan rahatlıkla geçebilirdi.

O günlerde Osmanlıların da methini işittikleri bu dev sanatçının adı sarayda, "Lacardo" diye telaffuz edilmekteydi. Dragomanların, yani "tercüman"ların, "Lacardo nam kâfirin Yulyus ayında (temmuz) yazdığı mektubun tercümesidir," diye nitelendirdikleri mektupta Leonardo da Vinci şunları söylemişti: "Şöyle idem ki, aşağıdan heman yelkenleriyle bir gemi çıka ve bir köpri eyleyem ki halka, ki altından geldüği vakit Anadolu yakasına geçeler!"

CELLATLAR VE İSTANBUL'U TİTRETEN "ADEM EJDERHASI" KARA ALİ

Cellat! Duyan herkesin kaçınılmaz biçimde ve içten içe bir ürperti duygusuyla sarmalandığı malumdur. Kimse kendi yakınının mezarı yanında bir celladın mezarı bulunmasını istemediğinden aslında birer zavallı "emir kulu" olan bu cellatların ayrı bir yerde gömülmelerini düşünülmüş ve Eyüp tepelerinde, Piyer Loti Kahvesi'nin gerisinde, Karyağdı Tekkesi'nin arkasındaki eski ve ıssız bir yeri Cellat Mezarlığı adıyla bu insanlara ayırmışlardı. Üstelik, adları sanları bilinmesin, tanınmasın diye de mezar taşı niyetine üzerinde hiçbir işaret ve yazı bulunmayan taşlar dikmişlerdi. Bu tarihi belge niteliğindeki mezarlıktan geriye ne yazık ki pek az şey kalmıştır.

Osmanlı sultanı, maiyeti ile birlikte kentte teftişe veya gezintiye çıktığında yanında çoğu kez bir veya birkaç bostancıbaşı bulundurur, cellatlık işini de genellikle bu bostancıbaşılar yerine getirirlerdi. Bu görevliler Osmanlı saray protokolünde çok önemli bir mevkideydiler ve sakal bırakabilme yetkisine bile sahiptiler. Adı cellatla özdeşleştirilen bostancıbaşı, saraydaki üst rütbelilerin de korkulu rüyasıydı. Bir vezire veya sadrazama, "Bostancıbaşı sizi bekler efendimiz," denmesi idam yolunun görünmüş olduğunu anlamına gelirdi aynı zamanda.

Sadrazam, vezir gibi çok üst rütbeli bir devlet görevlisinin başı, çoğunlukla sarayın birinci avlusunun Bab-üs-selam kapısıyla birleştiği noktanın sağındaki "Siyaset Çeşmesi"nde vurulurdu. Kanlı pala ve kılıçlar burada yıkanıp temizlendiği için, bu çeşmeye Cellat çeşmesi de denmiştir.

İstanbul'da azımsanmayacak sayıda türbe veya mezarda Osmanlı yöneticilerinin sadece başları veya bedenleri bulunur. Bu şekilde katledilen pek çok da sadrazam vardır tarihimizde. Örneğin, Divanyo-

lu'nda güzel bir külliye yaptıran Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın türbesinde sadece gövdesi vardır. Başı ise Edirne'de "Seng-i İbret" denilen "İbret Taşı" altındadır. Cellatların İstanbul dışında vurduğu "önemli başlar", bozulmaya uğramadan sultana kanıt olarak gösterildikten sonra gömülebilmeleri için, ağzı sıkıca kapatılmış bal kavanozlarında başkente getirilirdi. Mezarında sadece başı olan bir diğer sadrazam ise Edirnekapı-Tokmaktepe mezarlığı yanında 1750'lerden kalan külliyesi bulunan Maktul Mustafa Paşa'dır. Bununla ilgili öyküleri Eyüp gezimizde anlatmıştım sizlere.

Diğer görevlilerin ve insanların başları ise sahip oldukları mevkilere göre çeşitli "ibret taşları"na konur ve gelene geçene gösterilir, insanların ibret almaları istenirdi. Bunun yanında, kesilen bazı başlar mızrağa saplanıp İstanbul sokaklarında dolaştırılırdı.

İbret taşının üzerinde sergilenen kesik baş, taşın üzerinde dengeli durabilsin diye, özel olarak geliştirilmiş "şifre" denilen bir tür ustura ile "düzeltilir" ve eğer baş önemli birine aitse "huzura" bu temiz (!) şekliyle çıkarılırdı. Sarayda kesile kesile biriken başlar bazen toplanıp sandıklara, çuvallara konulur ve kayıklarla Üsküdar yakasına geçirilirdi. Sonra da topluca Karacaahmet Mezarlığı'nda, "Kesik başlar parseli" denilen özel olarak hazırlanmış bir yerde gömülürlerdi.

Böylesine etkileyici ve son derece korkutucu olayın tek uygulayıcısı olan cellatlar, görüntüleriyle de insanlara ürküntü verirlerdi. Kimse "cellat" sözünü duymak bile istemezdi. Cellatların en önemli katletme yöntemleri, boğma ve pala ile baş kesme idi. Cellat, bir idam mahkûmunu öldürdüğü zaman, o kişiye ait tüm eşyaların da sahibi olurdu, bu onun hakkıydı. Bunun akabinde cellatların elde ettikleri bu mallar toplanır ve yılda iki kez düzenlenen mezat yerinde, değerlerinin çok altında fiyatlarla satılır, sonra da satıştan elde edilen gelirleri cellatlar kendi aralarında bölüşürlerdi.

İdamlıkların mallarının çok ucuza satılmasının en önemli nedeni, halkın bu eşyaları uğursuz olarak nitelendirmesiydi. Bu nedenle İstanbul'un zenginleri, hani bir gün olur da boyunlarını celladın önüne uzatmak zorunda kalabilirler düşüncesiyle, ölmeden önce değerli eşyalarını, bunların kadrini kıymetini bilen yakınlarına, eşlerine dostlarına dağıtır, o insanların da bu eşyalara bakıp bakıp kendilerini hayır dualarıyla anmalarını sağlarlardı.

Kuşkusuz ki, Osmanlı tarihi boyunca, saraydan gelip geçmiş sayısız cellat içinde "Kara Ali" bir başka yere sahipti. Sultan İbrahim devrinde ve 17. yüzyılda yaşayan Cellat Ali, siyahi iri bedeni, uzun boyu ve ürkütücü yüzüyle, bir görenin bir daha asla unutamayacağı bir yapıya sahipti. Görev yaptığı yirmi beş yıl boyunca, adının konuşuldu-

ğu her yerde ölümün kara görüntüsünü çağrıştırırdı. Sultan İbrahim'in sadrazamı Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı, kıyafet değiştirip kaçarken, koşarak takip etmiş ve Sirkeci'deki Hocapaşa Camisi'nin yanındaki bir çeşme başında yakalayarak, ahalinin şaşkın ve korku dolu bakışları önünde iple boğarak katletmişti. Cellat Kara Ali, ondan fazla sadrazamı, pek çok veziri ve bir de sultanı idam etmiştir.

"Adem Ejderhası" diye tanınan Cellat Kara Ali aslında, "Cellat Süleyman" adındaki bir can alıcının yanında yetişmiş, zaman içinde ünü, ustasını kat kat aşmıştı. İlk şöhretini IV. Murat zamanında elde etti. Yaz kış demeden sürekli baldırı, ayağı çıplak gezerdi. Göğsünü de açar ve bu alışılmadık tavırları ve devasa cüssesiyle, kim olduğunu bilmeyenlerin gözlerinde bile muazzam bir korku yaratırdı.

Kara Ali'ye bir idam fermanı verildiğinde, o şahsın kim olduğu ile hiç ilgilenmez, sadece görevini yerine getirmeye çalışırdı. Katlettiklerinin isimlerini bile sorup öğrenmezdi. Ali'nin amiri bostancıbaşı idi. Amiri ona "Boğ!" diye emir verdiği zaman, Ali sadakatle başka hiçbir söze kulak asmadan hemen boğardı. "Vur!" dendiğinde ise satırını kaldırdığı gibi diz çöktürdüğü suçlunun kafasını, hiç beklemeden tek vuruşta bedeninden ayırırdı.

Cellat Kara Ali, zaman zaman omzuna çaprazlama astığı bir kılıç taşırdı. Öldürdüğü kişilerin mallarına, "cellat hakkı" diyerek idamdan sonra derhal el koyardı. Devrin en ünlü şairi Nefi'yi boğup öldüren de bu cellattır. Bununla da yetinmeyip zavallı şairin ayağına ip bağlayarak Ahırkapı önünden denize atmıştı. Cellat Kara Ali'nin boğarak katlettiği tek sultan ise IV. Murat'tan sonra Osmanlı tahtına oturan "Deli" lakaplı İbrahim idi!

RUH-I SULTANİYE

İstanbul'da Alemdar semtinin merkezi, Yerebatan Sarayı ile Gülhane Parkı girişinin olduğu bölgedir. Alemdar Mustafa Paşa, 19. yüzyıl başlarında ayaklanan yeniçerileri def etmek için Sultan III. Selim'in yardımına koşan, ama Topkapı Sarayı'na vardığında onun sadece ölüsünü görebilen, bundan dolayı intikam hırsıyla yanıp tutuşan ve asilerden yaptıklarının acısını feci biçimde çıkardıktan sonra, Babıali'deki bir infilakta 500 yandaşıyla birlikte yaşamını yitiren çok ünlü ve güçlü bir sadrazamdı.

Kabri, önceleri kara surlarının yakınındaki ıssız bir mezarlıktayken sonra buradan alınmış ve yokuşun ortasındaki Zeynep Sultan Camisi'nin haziresine gömülmüştü. Semtin adı Alemdar Mustafa'dan gelir. Böylesine ünlü bir şahsiyetin, küçük haziresinde yattığı camiyi ise çok daha önceleri Sultan III. Ahmet'in kızı olan Zeynep Sultan yaptırmıştı mimarbaşı Tahir Ağa'ya. 1769 tarihli bu eser, dışarıdan bakıldığında biraz barok, biraz da Bizans üslubunu anımsatır. Çünkü yüksek bir kubbe tamburu vardır ve duvarları Bizans işine benzeyen kırmızı tuğla ve taş sıraları ile örülmüştür.

Eser aslında başka başka yapılarla birlikte, bir külliye olarak inşa edilmişti. Sıbyan mektebini şimdi bir eğitim kurumu kullanıyor. Zeynep'in külliyesine ait güzel mermer çeşme bulunduğu yerden alınıp az aşağıda, saray surlarına paralel olarak Demirkapı'ya doğru giden Taya Hatun Caddesi üzerindeki küçük ebattaki Saray Han isimli sarı binanın duvarına kondurulmuştur. Üzerinde barok bitki bezemeleri bulunan bu güzel mermer çeşmenin Hicri 1184 tarihli (1770) kitabesi de dört satır üzerine düzenlenmiştir. Günümüzde yalağı yol seviyesinin altındadır ve içi de pek çok tarihi çeşmede görüldüğü gibi pislik doludur!

Zeynep Sultan'ın türbesi ise, önünde açılan yol nedeniyle ortadan kaldırıldı, ama sonradan cami haziresine alındı hiç olmazsa. Zeynep'ten yaklaşık 30-35 yıl sonra ölen Alemdar Paşa, Zeynep'in yanında yatar. Zeynep Sultan Camisi'nin başka bir adı daha vardır: "Ruh-ı Sultani." Zeynep'in ruhunun güzelliği sinmişti, o güzel eserin köşesine, bucağına çünkü!

SULTAN HOCASI "KUŞKUCU SİNAN"

Pek çoğumuz, İstanbul'un ilk kadısının Hızır Çelebi olduğunu biliriz. "Kadı", kentlerin en önemli mülki amiriydi. O günlerin İstanbul'unun zamanımızın devasa kentiyle kıyaslanamayacak ölçüde küçük olmasına karşın, yine de "dört ayrı kadı" ile yönetilmesi, gerçekten de insanı şaşırtan bir olgu aslında. Bu kadılıkların bir numaralısı, haliyle sultanın sarayının da içinde bulunduğu, tarihi yarımadayı oluşturan "İstanbul kadılığı" idi. Üsküdar (1520'lere dek Gebze kadılığına bağlı olarak hizmet verdiğini ve sonradan bağımsızlaştığını iddia eden kaynaklar vardır), Galata ve Eyüp kadılıkları diğer üç bölgeyi oluşturmaktaydı. İstanbul kadısı, diğer kadıların üstünde bulunurdu ve çoğunlukla onların işlerine müdahale etmezdi.

İstanbul'un fethinden sonra hemen bu sisteme geçilip geçilmediği konusunda henüz net bilgilerimiz yoktur. Biz Hızır Çelebi'yi İstanbul'un tek kadısı olarak tanır, biliriz. Bizans'tan fetih yoluyla alınmış olan bu çok ünlü "dünya başkenti"ni yöneten Kadı Hızır Çelebi'mizin mezarı, Unkapanı'nda, İMÇ diye bilinen "plakçılar çarşısı" içinde bulunuyor şimdi!.. Kendisine ve kızına ait bir küçük cami ile hamamdan, daha önceki satırlarda sizlere söz etmiştim hatırlarsanız. Unkapanı'nın Haliç'e yakın bölümündeki Hoca Kadın Mahallesi'ndedir bu eserler ve buradaki Hoca Kadın, Hızır Çelebi'nin kızı olur.

Sultan Fatih'in günümüzün Kadıköyü'nü kendisine bağışladığı Kadı Hızır'ın, bu kızından başka, üç de oğlu vardı ve bunlardan en sivrileni Sinan idi. Zamanında pek ünlü bir zat olmasına karşın, çoğu kimse tarafından tanınmaması da ilginçtir. Duyduğu her şeye, gördüğü her insana şüpheyle yaklaşır ve kolaylıkla inanmazdı. Kuşku duymak onun en büyük özelliği idi. Tanıyanlar da Sinan Efendi'yi bu yö-

nüyle bilirdi zaten. Kadı Hızır Çelebi ile de iyi geçindiği söylenemezdi Sinan'ın. Sürekli tartışırlardı. Fakat daima haklı olduğunu iddia eden Kadı olurdu ve Sinan'a kızar, hatta zaman zaman çok hiddetlendiğinde şiddet bile kullanırdı. Bir defasında böyle bir kızgınlık anında, eline geçirdiği bakır bir tası oğlunun kafasına fırlatmış ve onun başını yarmıştı.

Kadı Hızır Çelebi'nin Sinan'ın dışındaki iki çocuğundan biri olan Molla Yakup, Bursa medreselerinde eğitmenlik yapıyordu. Diğer oğlu Ahmet ise Edirne'de babası gibi kadı idi. Yani, nereden bakılırsa bakılsın Çelebi ve ailesi hayli bilgi sahibi, zamanına göre okumuş, mevki makam sahibi olmuş önemli kişilerden oluşmaktaydı. Kuşkucu Sinan, babası Hızır Çelebi öldüğünde, 20 yaşını süren eğitimli, kültürlü bir gençti. O genç yaşında çoktan ilim irfan sahibi olmuş ve ulema arasına katılmıştı.

Kısa zamanda ünü saraya ulaşan Kuşkucu Sinan, Fatih Mehmet'in daveti üzerine, onun takdirini kazanmış biri olarak sultanın ve İstanbul'un ilk medreselerine hoca olarak atandı. Ama Sinan bununla da kalmadı ve üstüne üstlük, peşinden sultanın da "hocası" oldu.

MODALI BOBY HÜSNÜ

Kadıköyü'nün en mutena semtlerinden olan ve asıl gelişimini erken 20. yüzyılda sürdüren, batıya dönük yüzüyle sivrilmiş Moda, şimdi "modern binalarla dolu" sokaklarının tersine, pek çok yeri çayırlıklarla, tarlalarla dolu bir yöreydi 19. yüzyıl ortalarında.

Antik çağlarda Fenikeliler'in bu yakada, biri Kadıköyü'nde, diğeri Moda burnunda olmak üzere kurdukları iki limandan birine sahipti bu yöre. O zamanlar burnun gerisinde var olan küçük balıkçı köyündeki tapınak önünde bir de Apollon heykeli durur ve köy ahalisi bu kutsal yere gelip heykele el yüz sürerler ve ibadet ederlerdi.

Tarihinin her döneminde oldukça sakin ve az nüfusa sahip bir köy olan Moda, özellikle geç 19. yüzyılda Osmanlı paşalarının ve zengin gayrimüslimlerin yaptırdığı konaklar, çeşmeler Moda'nın müstesna süsleri olarak bir süre varlıklarını koruduktan sonra, yakın yıllarda bir bir ortadan kalktılar. Moda'ya çıkan yokuşun ortalarındaki Rıza Paşa Karakolu'nun karşı köşesindeki 1864 tarihli çeşme, Rıza Paşa'nın anılarını taşımıştır günümüze. Bahariye'den çarşıya inen ve adını bu paşanın mesleğinden alan Serasker Sokağı'nda da Rıza Paşa'nın bir başka çeşmesi durur. Ama üzerinde ne bir bilgi ne bir tarih ne de bir temizlik, tertip, düzen! Her şey öylece terk edilip unutulmuş sanki. Rıza Paşa Osmanlı Devleti'nde tam 8 kez seraskerlik yapmış değerli bir askerdi!

İşte Moda, paşaların ve ekabirin, özellikle bahar ve yaz aylarında ikamet etmek için yeğledikleri, deniz kıyısında bir huzur ve sessizlik diyarıydı. Merkez Moda'nın az gerisinde ve şimdilerde "Küçük Moda" diye bilinen sırtta, Bomonti gazinosunun bulunduğu arazide, eskiden "Mıkhitarist Papaz Okulu" görülürdü. 1915'te yanıp yok oldu.

Bu mezhebin kuruluşu, ta 18. yüzyıla iner. 1700'lü yılların başlarında Mıkhitar ve Manuk adlı iki din adamı kurmuştu bu mezhebi. O papaz okulu Katolik-Ermeni rahip yetiştirirdi. Okulun öğrencileri sokağın diğer tarafında inşa edilmiş, son derece göz alıcı ve üslup karakteri taşıyan iki katlı kârgir evlerde otururlardı. Yani bir tür pansiyon evlerdi bunlar. "Sana" adlı olanı ise pek tanınmıştı bu öğrenciler arasında. Huzur ve sükûnet semtinin merkezi dışında kalan daha gerideki araziler ise kırlık ve çayırlıktı.

Moda'nın "Bakla tarlası" denilen bölgesi sadece bir mesire ve eğlence yeri olarak kullanılmayıp yine aynı yüzyılda oyun alanı işleviyle de değerlendirilmişti. Oyundan kasıt ise futbolun ta kendisiydi! İstanbul'daki ilk futbol maçı da bu Bakla tarlasında oynanmıştır.

Moda'nın bir diğer ünlü mesire yeri de Kuşdili çayırlığı idi ve Bakla tarlasının çok yakınında, Kurbağalıdere'nin kıyısında bulunuyordu. Moda, yabancıların en çok yeğledikleri son derece çekici, tertemiz havalı, sessiz mi sessiz, kır ve çiçek kokulu, sakin bir yöreydi o yıllarda. 20. yüzyıl başlarından itibaren İtalyan ve İngiliz Levantenlerin, bahçelerinde envai çeşit çiçek yetiştirdikleri kârgir evler yaptırarak yerleştikleri ve sosyal yaşantısını çok büyük ölçüde etkiledikleri Moda, Kadıköyü yakasının, hatta İstanbul'un diğer batılı semt ve mahallelerinden çok daha farklı bir görünüm arz ederdi. Futbolun burada oynanmasına da en çok Modalı İngilizler sevinmişti. Moda'nın ilk futbol takımını da İngilizler kurmuşlardı. Ama takımın adı Türkçe değil, İngilizce idi: "Black Stokings!"

Semtin tanınmış kişilerinden Fuat Hüsnü Bey, bu takımın en has oyuncularındandı. Bir süre bu Moda takımında futbol oynayıp deneyimlerini arttıran Hüsnü Bey, daha sonraki günlerde gelen iyi bir öneri üzerine başka bir takıma transfer oldu. Bu takımın adı tüm bu yörenin anılarını taşıyordu: Kadıköyü!

Moda'nın seçkin kulüplerinden olan bu Kadıköyü'nü de İngilizler kurmuştu. Kadrosunda İngiliz oyuncular da vardı. Bu durumda Fuat Hüsnü Bey, kulüpte kendisini yalnız hissetmemek için bir İngiliz adı taşıması gerektiğini biliyordu. Düşündü, taşındı ve adını değiştirerek bundan böyle kendisine "Boby" denilmesini istedi. Fuat Hüsnü, futbolcu "Boby Hüsnü" olmuştu!

"EL BOMBA-YI ATOMİYYEN, KÜLLİN HARABİ HİROŞİMA!.."

Sirkeci'nin adeta sembolleşmiş devasa yapılarından ve yakın dönemlere dek İstanbul'un posta, telgraf ve telefon merkezi olan "Büyük Postane", 20. yüzyıl başlarında, o yılların en önemli mimarı Vedat Tek tarafından "birinci ulusal mimarlık üslubu" çerçevesinde inşa edilmişti.

Gerek dış yüzeylerindeki klasik Osmanlı mimarisini yansıtan çizgiler, gerekse iç mekânında adeta bir gar binasını andıran büyük boşluğu süsleyen renkli camlar, kemer sıraları, geniş merdivenler, ofisler ve orta mekânda İstanbulluların haberleşmek için sıkça başında toplanıp mektup ve telgraf yazdıkları, pullar yapıştırdıkları, son derece zarif ve işlevsel, dairesel planlı ve vernikli ahşap yazı masaları, ahşap oturma sıraları, çok başarılı biçimde tasarlanmış binayı daha da çekici kılıyor.

Bir asırdan fazla bir zamanda, kim bilir kaç kişinin hasret kokulu mektuplarına mekân olmuş, bu uzun süreçte acaba kaç İstanbullunun dili, üstü öne doğru eğimli bu ahşap masalarda bir an önce kavuşmak istedikleri yakınlarına gönderecekleri zarfların bir köşesine iliştirilen pulları yalamış, kim bilir nice telgraflar döşenmiştir bu tarihi binada, bilinmez. Üst katlarda, bina kenarları boyunca sıralanmış geniş odalarda kim bilir kaç telgraf makinesinin tuşuna basılmış ve "mors alfabesi" ile donatılmış sistemden çıkan telgraf kâğıtları, Anadolu'nun hangi köyünde, kasabasında kimleri sevindirmiş, kimleri üzmüştür acaba?

Sirkeci merkezindeki Büyük Postane binası adeta bir müze gibi gezilip ziyaret edilecek kadar önemli bir kültür sembolüdür de aynı zamanda. Ama, binanın tamamı müze olmasa bile, hâlâ işlevini "çağdaş teknoloji"ye entegre olarak başarıyla sürdüren tarihi mekânın bir köşesinde küçük bir PTT Müzesi çoktan açılmıştır zaten. Osmanlı baş-

kenti olan İstanbul'da, posta, pul, telefon, telgraf dünyasının ilk numuneleri, aletler, belgeler, ziyaretçilerin ilgi odağı oluyor bu müzede.

Çevresinde, "artnuvo" stilinin en güzel örneklerinden birini sunan ünlü "Vlora Hanı'nın" da bulunduğu Büyük Postane binası, 20. yüzyılın Mimar Sinan'ı diye nitelenen ve 1873 ile 1942 yılları arasında 69 yıllık bir ömür süren büyük usta Vedat Tek'in en ünlü ve muhteşem eseridir. Sadece İstanbul'un değil, aynı zamanda Türkiye'nin de en büyük postanesi olan ve yapıldığı 1909 yılında "Posta ve Telgraf Nezareti" binası olarak değerlendirilen bu görkemli yapı dört katlıdır ve dış yüzleri, o dönemin ulusal mimari üslubunu yansıtan klasik sivri kemerlerle ve yer yer çinilerle süslüdür. Üst örtüsünde ise, çeşitli küçük kubbeler görülür.

İstanbul'da ilk posta işleri, 1840'ların başlarında görülmeye başlandı. Bundan 23 yıl sonra, 1863 yılında ilk pul uygulaması hizmete girdi. Ama bu görece erken gelişme süreci içinde bile istenilen başarıyı tam olarak yakalayamadı, ülkenin her tarafına yeterli düzeyde hizmeti götüremedi ilk posta teşkilatı. Tabii, bu gecikmeleri yabancı şirketler kurdukları posta şirketleriyle gidermeye çalıştılar hemen. Çünkü, Osmanlı idaresi bunlara postane açma izinlerini vermişti.

Böyle olmakla birlikte, posta işlerine sadece bu kurumların değil, kiliselerin dahi el atması gerçekten de hayli ilginçtir. Kadıköyü'nde, Bahariye Caddesi üzerinde bulunan Aya Triada Rum-Ortodoks Kilisesi, 1893 yılında ve Sultan II. Abdülhamit devrinde kendi posta mührünü kullanmaya başlamıştı. Fakat bu çok fazla uzun sürmedi. Lozan Anlaşması'ndan sonra Türk hükümeti, bu uygulamalara ve "özel pul" çıkarma işlerine son verdi.

20. yüzyıl başlarında tümü de Beyoğlu çevresinde bulunan posta idarelerinin, yine pek çoğu buradaki yabancı elçilikler tarafından hizmete sokulmuşlardı. Türkler, dönemin baskıcı rejiminden çekindikleri için bazı mektuplarını ve okunmasından korktukları çeşitli yazılarını, bu yabancı posta idarelerine teslim ederler, onların posta kutularından da yararlanırlardı. Pera bölgesinin posta idarelerine topluca, "Levant Postaları" denirdi.

Türk posta, telefon, telgraf, hatta radyo tarihindeki ilklere de sahne olan Sirkeci'deki bu dev binanın en üst katında 1927'de açılan İstanbul Radyosu, esasen bundan daha önce, o zamanlar Eyüp'e bağlı olan Osmaniye'deki çok ilkel bir stüdyoda faaliyete geçmişti. Zaten çok yaygın bir kullanım alanı yoktu radyonun o yıllarda. Bir yıl öncesine dek tüm dünyada toplam 123 kadar radyo istasyonu bulunuyordu. Osmaniye'deki radyo işletmesini kuran Fransız şirketi, çeşitli siyasi ve tica-

ri krizlerin yaşandığı günlerde kapanmayla yüz yüze gelince, İş bankası ve özel kurumların yardımıyla bir süre daha burada işlevini sürdürmeye çabaladı. 1927'de ise Sirkeci'deki dev postane binasına geçti.

Burada küçük bir odada mikrofon, yan odada bir ampli bulunur, spiker yayın esnasında arada bir durur ve "beş dakika istirahat" derdi. Bunun üzerine odadakiler dışarı çıkar ve rahatlamaya çalışırlardı. Bir süre böyle ilkel şartlarda ve büyük özverilerle yayınlarına devam eden İstanbul'un ilk radyosu, Sirkeci'yi terk ettikten sonra Galatasaray'daki "Ambasador" binasına taşındı 1936'da. Şimdiki İstanbul Radyosu ise Harbiye'deki güzel binasında 1949 yılında yayın hayatına atıldı.

İlk spikerimiz olan Sadullah Bey'den sonra, o emektar mikrofonların başından kimler geldi geçti acaba? Posta idaresinde yaşanan serüven dolu anıların benzerleri, şüphesiz ki, erken dönemlerdeki radyolarımızda da yaşandı. İstanbul radyosunun Harbiye'deki binaya geçmesinden önce, Doğu Anadolu doğru dürüst radyo dinleyemez, özellikle haber ve müzik programları, sınıra yakın olan Arap ülkelerinin radyolarından takip edilirdi.

1945'te, İkinci Dünya Savaşı'nın bittiği yılda, Arap radyolarından birinden bir ses yükseldi ve Anadolu halkı duyduklarına bir anlam vermekte zorlandı. Bütün dünya, korkunç savaşın bitmesinin sevincini yaşamaktan öte, başka büyük bir acıyla sarsılıyordu Arap spikerin heyecan dolu sesi ABD'nin Japonya'ya attığı atom bombalarının dehşetini vurgulamaktaydı: "El bomba-yı atomiyyen, küllin harabi Hiroşima!"

BİR ZAMANLAR KIZILTOPRAK

Kadıköyü'nün eski yıllarının en sakin yazlık köşelerinden biri olan, ama şimdi aşırı kalabalığı ve trafiği ile Sirkeci'yi aratmayan Kızıltoprak'ın az üstünde ve kuzeyindeki Ziverbey'de, minibüs yolu olarak bilinen Fahrettin Kerim Gökay Caddesi üzerindeki geniş bir bahçe içinde görülen üç katlı eski ahşap konak, Esvapçıbaşı İlyas Bey Konağı adıyla nam salmıştı. Ama bu güzel köşkün asıl sahibi Mısırlı Prenses Nimet Hanım idi. Kızıltoprak'ta, mis kokulu kırlar içinde yazlık köşk olarak inşa ettirmişti bunu. Sonraki sahibi olan İlyas Bey II. Abdülhamit'in hizmetinde çalışırdı. Tıpkı, şimdi de Kızıltoprak merkezindeki şirin bir camisi ve mektebi görülen eski Maarif Nazırı Zühtü Paşa gibi, akşam mesaisi bitince vapura atlar ve Haydarpaşa'ya ulaşır, sonra da trene binip iki istasyon geçince Kızıltoprak'ta iner ve konağına yürüyerek gelirdi. İlyas Bey, aynı zamanda Yıldız Sarayı tiyatrosunun da müdürüydü.

Kızıltoprak merkezindeki trafik ışıklarının az gerisinde, bu yörenin ilk ekmek fırını dururdu o günlerde. Sahibi de Zaven Efendi'ydi. At arabalarıyla getirdiği odunları ve çalıları, fırının arka tarafındaki boş araziye yığdırır, ocaklarda kullanırdı. Bunun hemen yan tarafında kalan günümüzün Hasan Amir Sokağı'nda ise İsmail Efendi'nin bir fesçi dükkânı vardı ve burada her türden fesi ebadına göre kalıplayarak numaralandırır ve satardı. Bu dükkânın arkası, Abdülaziz devrinde yapılan tren yoluna açılırdı ve daha da gerileri artık boş arazilerin ve bahçe içlerindeki konakların görüldüğü çayırlıklara doğru uzar giderdi. Zengin anıları ve doğal güzellikleri dorukta olan bir yöreydi Kızıltoprak.

Böylesine değerli kişilere ait, bağların, bahçelerin, köşklerin bulunduğu bir zamanların huzur diyarı Kızıltoprak, öyle bir an geldi ki,

düşman pençesinde inanılmaz zor, karanlık ve mutsuz günler yaşamaya başladı. Evet, düşman Kızıltoprak'ta idi! 1920 yılının başlarında, İstanbul işgal güçleri tarafından işgal edilmişti.

İstanbul'un işgal edildiği o kâbus dolu günlerde, her ülkenin askeri uygun gördükleri bölgelere yerleşmişlerdi. İtalyanlara ve İngilizlere de Kızıltoprak bölgesi düştü. Asya İstanbul'unun denize yakın bu en huzurlu ve sakin yöresi, inanılmaz zor günler, acı dolu yıllar yaşadı.

Ama, 1923 yılında her şey tersine dönüp işgal güçleri başkenti tamamen terk etmeye başladıklarında, Kızıltoprak'ta mevzilenmiş İtalyanlar, bu kez ellerinde hafif, ağır ne kadar mühimmat ve silah varsa, hepsini o fırının ve fesçi dükkânının arkasındaki boş arsalara bırakarak bölgeyi boşalttılar. Kızıltoprak, o eski güven ve huzur dolu günlerine yeniden kavuşmuş oldu böylece.

Şimdi, yeri göğü binalarla dolu olan Kızıltoprak'ta, o acı günlerin hatırasını yaşatacak veya yansıtacak hiçbir şey kalmamıştır. O Kızıltoprak ki, ta Bizans devrinde, bağ ve çayırlıklarıyla isim yapmış ve kentin üst düzey yöneticilerinin çok yeğledikleri bir yazlık yöreydi. Öyle ki, Bizans devrinde, şimdiki Zühtü Paşa Camisi'nin yakınında "Zareta" adlı oldukça büyük bir havuzda yavru timsahların beslendiği ve "Kalamisia limen"in (Kalamış Koyu) ta buralara dek uzandığı anlatılırdı dilden dile. Ayrıca, Osmanlı döneminde Kızıltoprak'ın ünlü kırmızı toprağından yapılan çanak çömlekler, buraya mesireye gelen İstanbullular tarafından çok beğenilir ve satın alınırdı. Kırmızı topraktan çömlek yapma işini ilk kez, "Devrikli Ali" adında bir genç 1782'de denemişti. Kızıltoprak adı ise ilk kez 1786'da kullanılmıştı haritalarda.

TOPHANE'DE "EKONOMOS", GEDİKPAŞA'DA "MÜSELLİM"

Karaköy'den Tophane'ye ilerleyen ve eski adı top döküm tesislerinden dolayı Topçular Caddesi olan şimdiki Necati Bey Caddesi'nde 19. yüzyılda Ekonomos adında pek tanınmış bir Galata lokantası bulunurdu. Zemini kumla kaplı ve tüm mobilyaları "akaju" ağacından özel olarak imal edilmiş olan bu lüks meyhanede "enginar kızartması" denilen bir yemek yapılırdı ki, İstanbul'un hiçbir yerinde bu lezzette bir yemek pişirilemezdi. Bununla beraber Ekonomos'ta servis edilen bu enginar yemeğinin üzerine içilen bir fincan nefis Türk kahvesi ve kokulu Girit tütünü, o sofranın lezzetini rakipsiz kılar, damakları coştururdu.

İstanbul'un Galata semti, ün yapmış daha başka "meyhanemsi lokanta"larla da doluydu. Kimi böyle ilginç yemekleriyle, kimisi sahibinin karakteriyle, kimileri de gelen müşterilerin nitelikleriyle tanınmışlardı. Bu tür lokantalardan bir diğeri Gedikpaşa'daydı. Buraya adını veren kişi, Fatih Mehmet'in ünlü sadrazamı Gedik Ahmet Paşa'ydı. Paşanın burada yaptırmış olduğu camisi şimdi yoktur yerinde. Yanındaki hamam ise hâlâ çalışır.

Sadrazam Gedik Paşa'nın külliyesine ait olan camisi, 17. yüzyıl Divan-ı Hümayun kâtiplerinden Ali Efendi tarafından dönemin mimarı Hayrettin Ağa'ya yeniden yaptırılmıştı. Daha sonra Salih Ağa adında bir zat bu camiye bir de minber koydurttu. 1868 yılında Kapalıçarşı'nın zengin tacirlerinden "Hoca" lakaplı bir başka Ali Efendi ise eseri şimdiki şekliyle onarttı. Caminin karşı köşesinde, mermer ön yüzlü ve şems (güneş) motifleriyle bezeli güzel barok çeşme de Gedikpaşa Çeşmesi diye bilinir. Oysa bu nadide eseri, 19. yüzyıl saraylı hanımlardan, Sultan Abdülmecit'in hazinedar ustası Şevkinihal Hanım 1848 ta-

rihinde yaptırdı burada. Gedik Paşa'nın namı, her esere damgasını vurmuş burada adeta.

İşte, göz alıcı tarihi değerleriyle, ünlü "Gedikpaşa Tiyatrosu"yla, Cumhuriyet döneminde yapılan ama ne yazık ki şimdi olmayan çağdaş ve lüks "Azak Apartımanları"yla, adından söz ettiren Gedikpaşa'da, özellikle erken 20. yüzyılın sıkıntılı yıllarında, çoğunlukla ayaktakımı yoksul insanlar ve Ermeni vatandaşlar ikamet ederlerdi. Bunlara ait bir de kilise vardır burada.

Bu yoksul Gedikpaşalıların müdavimi oldukları, iki de "gedikli meyhane tipinde meze evi" bulunurdu semtte. Biri daha geniş mekânlı idi ve buna Büyük Müsellim Meyhanesi derlerdi. Diğerine ise Küçük Müsellim! Bu küçük meyhaneyi daha sonra Garbis adlı bir işletmeci satın alıp mekânı geliştirdi ve şöhretini arttırdı. Büyüğünden çok küçüğü yeğlenir oldu "Müsellim"lerin.

Zira, sık sık gelerek yiyip içenler arasında biri vardı ki, ünü Küçük Müsellim'in ününü kat kat aşmış, ülkeyi tutmuştu; Neyzen Tevfik'ten başkası değildi bu sıkı içici!

"ASYA İSTANBUL'U"NUN KIYI KIYI ÇİFTE GÖZDELERİ, BEYKOZ-KANLICA ÇEVRESİNDE ESKİ GÜNLERİN İZLERİ

Boğaziçi'nin kuzeyinde yer alan Beykoz, Fatih Sultan Mehmet'in fetihten sonra sık sık avlanmaya geldiği ormanlık, çayırlık, ıssız bir bölgeydi. Beykoz adının hem "beylerin köyü", hem de "ceviz köyü" anlamına geldiği rivayet edilir. Yani cevizi çok bol alan bir yermiş eskiden Beykoz.

Beyler, fetih öncesinde İstanbul'u gözlemek ve Anadolu topraklarından itibaren Konstantinopolis'e daha da çok yaklaşmak amacıyla Boğaziçi kıyılarına doğru hareket eden Kocaeli beyleri idi. Bu beyler, Beykoz'a yerleşmiş ve İstanbul'un tüm Asya kıyılarının ve daha iç taraflarının Osmanlıların eline geçmesini sağlamışlardı 1300'lerin sonlarında.

Evliya Çelebi'mizin aktardığına göre, 17. yüzyılın erken dönemlerinde Beykoz, yeşillikler içinde "800 kadar evi olan bağlı bahçeli mamur ve süslü bir kasaba" idi. Camisi, küçük bir mescidi, hamamı ve sıbyan mektebi vardı. Çarşısı yüksek ağaçlarla doluydu ve az sayıdaki ahalisi, balıkçılık, odunculuk ve bahçıvanlıkla uğraşırdı. Aslında eskiden Beykoz, yakınındaki Yoros Kalesi'nden adını alan "Yoros kazası"na bağlı bir kasaba idi. O zamanlar Yoros, kadı yardımcıları olan naip tarafından yönetilmekteydi.

Beykoz aynı zamanda sultanlara ait has bahçelerden biriydi ve buradaki "biniş köşkleri"ne gelen sultanlar, bir iki saat dinlendikten ve kahvelerini içtikten sonra, uçsuz bucaksız korularda, karanlık ormanlarda, yeşil örtüyle kaplı çayırlıklarda ava, dolaşmaya çıkarlardı. Fatih Mehmet böyle bir gezi esnasında Tokat ilinin fethedildiği haberini alınca bu fethin anısına bir Tokat Bahçesi kurulmasını emretti. Tokatköy adını, işte bu olay neticesinde almıştı. Bu uçsuz bucaksız bahçelerin içindeki Tokat köşkü de Ferhanabad diye tanınmıştı sonraki yıllarda.

Günümüzde Beykoz'un merkezinin, İstanbul'un hemen her bölgesinde görülen "üslupsuz yapılarla dolu bir taşra kenti" havasında olduğu ilk görüşte sezinleniyor. Genel bir trafik karmaşası, çirkin ve birbirleriyle uyumsuz beton yapılar, tabela kirliliği, bu olumsuz yapılaşmanın en belirgin göstergeleri. Bununla birlikte, köyün tarihinin kanıtları olan bazı eserler ve deniz kıyısındaki güzel konumu, Beykoz'u ve çevresini yine de çok çekici kılıyor.

İlçe meydanındaki düz çatılı ve oldukça iyi onarılmış şirin ahşap cami, Beykoz'un en değerli ve eski eserlerinden biri. İç mekânı, yan mahfilleri, tavanı, kolon kaplamaları baştan aşağıya ahşap. Caminin kitaplığı bile var. Tam iki asır önce, 1809'da Serbostanî Mustafa Ağa yaptırmış bu eseri. Bu tarih, Sultan III. Selim'in asiler tarafından feci şekilde öldürüldükten sonra tahta oturan IV. Mustafa dönemine rastlıyor.

Buradan daha kuzeydeki Yalıköy'e doğru ilerleyince köyün küçük ve sevimli bir başka camisiyle karşılaşılır. Bunun da ismi Serbostanî'dir ve aynı kişiye aittir. Her iki eser, yakın tarihlerde aynı vakıf tarafından onarılmıştır. Anadolukavağı'na doğru ilerleyen ve Yalıköy'den geçen ana yol, Osmanlı'nın son devirlerinin ünlü düşünce adamı Ahmet Mithat Efendi'nin adını taşıyor. Mithat Efendi uzun zamanlar bu köydeki muhteşem yalısında oturmuştu. Cami yanında yer alan bej renkli ve çok başarılı biçimde onarılmış bu yalının ön tarafında yer alan Kethüda Çeşmesi üzerinde üç ayrı tarih var. Bunlar, Kesedar Fettah Efendi'nin, Mehmet Ağa'nın ve Ali Efendi'nin 1803, 1846 ve 1858 tarihlerindeki onarımlarını açıklıyorlar.

1844 ve 1922 yılları arasında 78 yıllık bir ömür süren Ahmet Mithat, 1878'de "Tercüman-ı Hakikat" gazetesini kurmuştu. Aynı zamanda tanınmış bir romancı ve oyun yazarıydı. Geniş bilgi sahibi olduğundan, zamanının ileri gelenleri kendisine "hace-i evvel", yani "birinci öğretmen" derlerdi.

Günümüzde Beykoz Meydanı'nda bulunan ve İstanbul'da bir eşi daha bulunmayan 1746 tarihli İshak Ağa Çeşmesi, anıtsal büyüklükte ve saçaklı bir yapı olarak görenlerin bir hayli ilgisini çeker. Pek çok tarihi değerini yitirmiş olmasına karşın, Beykoz'un arka sokaklarında hâlâ varlıklarını koruyan ahşap ve alçak katlı konutlar, yer yer görülen yeşil alanlar, 19. yüzyıl paşalarından Abraham Paşa'nın geniş korusu, eski çeşmeler, bu yöreyi oldukça cazip kılıyor. Beykoz'da Osmanlı döneminde, ağırlıklı olarak Müslüman ahali yaşamasına karşın, gayrimüslim cemaatler de ikamet ediyorlardı. Buradan Kandilli'ye kadar, daha çok Ermeni cemaat barınırdı. Beykoz'daki Ermeni Surp Nikogağos Kilisesi'yle, Kandilli'deki Ermeni Surp Yergodasan kiliseleri bunun kanıtıdır.

Beykoz'un az güneyindeki bir diğer Boğaziçi kıyı yerleşimi Çubuklu ise yemyeşil sırtlarında sakladığı Abbas Hilmi Paşa'nın muhteşem Hıdiv kasrı ve orman görünümündeki korusuyla İstanbul'un en güzel eserlerinden ve doğal alanlarından biridir. 20. yüzyıl başlarında yapılan bu eserin çevresi o günlerde gerçekten bir düş diyarı gibiydi. Hatta öyle ki, ağaçlarla dolu geniş korusunda, 5 metrelik bir boa yılanının yaşadığı dilden dile anlatılırdı. Daha da eski yıllarda "Çubuklu Bahçeleri" denilen bu yörede, yer gök her taraf yemyeşildi ve ta Bizans devrinden beri nerdeyse hiç bozulmadan bu özelliğini koruyabilmişti. Bizans dönemi Çubuklu'sunda Akimitis denilen bir "Uykusuzlar Manastırı" bulunuyordu. Keşişler sabah akşam uyumadan dua ederek zaman geçirdiklerinden manastır bu isimle anılıyordu. Bu yöre Küçük Çubuklu diye adlandırılan bölgeydi ve sonra Büyük Çubuklu gelirdi.

Kıyılar yalılarla dolu olmasına karşın, köyün gerileri bomboştu ve erken 19. yüzyıla dek henüz iskân edilmemişti sırtlar. Hele 18. yüzyılın geç dönemlerine dek sultanların has bahçelerinden biri olması dolayısıyla, Boğaziçi'nin en bakir doğal köşelerinden biri olarak kalmıştı Çubuklu. Feyzabad diye bilinen sahilsaray ve mesire yöresi buradaydı.

Çubuklu, zaman içinde gelişince bir bostancılar ocağı binasının yapımı gündeme geldi. Has bahçe, öyle her isteyenin çayırlıklara yayılarak eğlendiği bir mesire değildi kuşkusuz. Sultanların bahçeleri ve mesire yerleri, daima özenle korunurdu. Bostancı ocağı da burayı gözetmekteydi. Yeri, Çakal Burnu civarındaydı ve burası aynı zamanda önemli stratejik bir noktaydı. Erken 19. yüzyılda Sultan Mahmut buralara gezmeye gelir ve deniz kıyısında ruhunu dinlendirip huzura kavuşması için, bir çocuk gibi "taş sektirme" oyunu oynardı.

Çubuklu'da Sultan Abdülmecit'in vezirlerinden Rıfat Paşa, oğlu Rauf Paşa ve kızı için yalı yaptırmıştı. Buradaki "mâ-i leziz çeşmesi"nin (lezzetli su) yanında, İzmir mollası Derviş Bey'in yalısı görülürdü. Anadolu muhasebesi sorumlusu olan bir diğer Derviş Bey'in yalısı da bunun yakınındaydı.

Kanlıca köyü ve koyu ise Evliya Çelebi'mizin deyimiyle "cennet misali" bir başka köşesiydi ve tanınmış mesire yerleriyle de tarihinin her döneminde ilgi çeken bir yöre olmuştu. Henüz Boğaziçi'nde sefere başlamamış olan "Şirket-i Hayriye" vapurlarından önce Eminönü'ndeki iskelelerden Kanlıca'ya "pazar kayıkları"yla seferler yapılır, köyde de bir iskele bulunurdu.

Ünlü Osmanlı şeyhülislamı Bahai Efendi'nin harikulade yalısı Kanlıca Körfezi'ni süslediği için, buraya "Bahai Körfezi" derdi yöre ahalisi. Mehmet Bahai Efendi, IV. Mehmet'in şeyhülislamıydı 17. yüzyılda.

Bahai'nin yalısını, Lale Devri sonunda ve 1730'daki Patrona Halil Ayaklanması'nda, asi yeniçeriler yakıp harabeye döndürmüşlerdi. Güçlü sadrazam Fazıl Ahmet Paşa da yabancı konuklarını bu yalıda ağırlar ve onlara eğlenceli ziyafetler verirdi. Gerisindeki muhteşem korunun şöhreti ise yalıdan bile üstündü.

Kanlıca'dan daha güneydeki Anadoluhisarı'na dek Boğaziçi kıyısına inci taneleri gibi dizili duran birbirinden güzel ahşap yalılar, bu yörelerin sanki gurur abideleriydiler. Sultan Beyazıt Camisi imamı Sadık Efendi'nin, Reisülküttap Galip Efendi'nin, Bahai körfezi civarında Tahtırevancıbaşı Seyid Mehmet Ağa'nın, Çınarlı Çeşme yakınında Berberbaşı Mustafa Ağazade'nin, Çavuşbaşı Abdi Bey'in, Valide Sultan Kethüdası Memi Efendi'nin, Laleli bölgesi câbisi (vakıf kiralarını toplayan memur) Abdülkerim Efendi'nin yalıları günümüzde Kanlıca ile Anadoluhisarı arasında Fatih Sultan Mehmet Camisi'ne dek peş peşe sıralanmışlardı Boğaziçi kıyılarında. Kanlıca İskelesi'nin hemen arkasındaki meydancıkta görülen İskender Paşa Camisi'nin az kuzeyinde ise Mısır Kapı Kethüdası Necip Efendi'nin yalısı dururdu.

Anadoluhisarı'nın her iki yanında sıra sıra dizili birbirlerinden şirin yalılar, hiç Kanlıca'dakilerden geri kalır mıydı? Şehremini Başhalifesizade Arif Efendi'nin yalısı, Bostancılar Ocağı Köşkü, Göksu Camisi, Soğukçeşmeli Ebubekir Efendi'nin yalısı, Kaptanpaşa Hazinedarı Emin Ağa'nın, Şam valisi Silahtar Süleyman Paşa'nın yalıları ve daha niceleri, Kandilli İskelesi'ne dek Boğaziçi'nin dillere destan güzelliklerine güzellik katarlardı. Ayrıca, ilk tıp diplomalı hekim olan Hekimbaşı Salih Efendi'nin yalısı da bu kıyılardadır. Mezarı Eyüp'te bulunan Salih Efendi, 1895 yılında yalısının içinde yaşama veda etmişti.

Bölgenin anıtsal eseri olan Anadoluhisarı'nı, İstanbul kuşatmasının ilk ayağı olarak 1390'ların sonlarına doğru inşa ettirmişti Yıldırım Bayezit. Sonraları, Güzelce Hisar da denmişti.

İstanbullularca bilinen Göksu Deresi çayırlığı, Anadoluhisarı bölgesinin en namlı mesire yerlerindendi. Kâğıthane mesireleriyle bile yarışabilecek görünümde bir doğal cennetti adeta. Yakınındaki Küçüksu'nun da bundan aşağı kalır yanı yoktu. Küçüksu kasrıyla ve III. Selim çeşmesiyle ünü kat kat artan Boğaziçi'nin bu şirin köyünde, aynı sultanın yaptırdığı bir karakolhane binası da bulunurdu bir zamanlar. Ama, 1900'lerde yıktırıldı ve tüm enkazı 50 kâğıt paraya satıldı!

Daha gerideki Kandilli ta 16. yüzyılda Sultan III. Murat'ın ihya ettiği güzel Boğaziçi köşelerinden biriydi. 18. yüzyıl sonlarına doğru Ermeniler de yerleşmiş ve yukarıda söylediğim gibi, kiliselerini 1810'da kurmuşlardı bu şirin köyde. Mezarlıkları ise daha yukarıdaki sırtlardaydı.

Bir zamanlar sultan şehzadelerinin sünnet törenleri ve eğlencelerinde, uzun servilerin tepelerinde "kandiller" yakılarak ortalığın bir cennet bahçesine dönüştürüldüğü Kandilli, adını bu ilginç uygulamalardan almıştı. IV. Murat burada kendine şatafatlı köşk yaptırmıştı ve sık sık burada kalırdı.

Sadece Kandilli'nin değil, Boğaziçi'nin en ünlü yalılarından biri olan Kıbrıslı Yalısı, Sultan I. Abdülhamit'in sadrazamı İzzet Mehmet Paşa'nın mülküydü önceleri. Bir süre sonra ve çok ilginç şekilde, başka bir İzzet Mehmet Paşa'nın malı oldu yalı. Bu paşa, III. Selim'in sadrazamıydı. Muhteşem yalı, daha sonra Said Bey'e, ondan da oğlu Ataullah Bey'e intikal etti. Ataullah Bey, eskiyen muhteşem yalıyı 1840'larda etkili bir sadrazam olan bu Kıbrıslı Emin Paşa'ya devredince, artık yalı Kıbrıslı Yalısı diye tanınmaya başladı ki hâlâ öyle bilinir.

19. yüzyılda yeşil tepelerine kondurulan Adile Sultan Sarayı ile ününün doruğuna ulaşan Kandilli'de, İstanbul'un bir sultana ait en eski camilerinden biri durur sahil yolu üzerinde. Ama şekli çok değişmiştir bu nadide eserin. Kendisi küçük, ismi çok büyük olan bu mabet, İstanbul'u fetheden Fatih Sultan Mehmet'in adını taşır!

ESKİ İSTANBUL'DAN ÇOCUK MANZARALARI

Osmanlı yaşamında çocukların hep ayrı bir yeri olmuş ve aileler, özellikle erkek çocuklarını "el üstünde" tutmaya çabalamışlardı. Daha çok varlıklı ailelerin çocuklarına yapılan şaşaalı sünnet törenleri, armağanlar, çocukların okullara başladıklarında düzenlenen tören alayları, şanslı Osmanlı çocuklarının yaşamlarındaki unutulmaz hatıralardan sadece birkaçıdır. Bununla birlikte, değil böyle prensler gibi giyinip kuşanıp ilginç törenlerle okula yollanmak, kuru ekmek bile bulamayıp sokaklarda baldırı çıplak, berduş şekilde dolanıp duran çok sayıda çocuk da vardı başkentte.

İstanbul'da, kimsesizlerin ve sokaklarda yaşayan yoksul çocukların sorunları bir hayli eski tarihlere kadar iner. Evliya Çelebi yaşadığı erken 17. yüzyılda bu zavallıların ne kadar ciddi bir sorun oluşturduğuna değinmişti: "Gün boyu sürü gibi gezip boğaz tokluğuna seyd olunurken, sübaşının (bir tür emniyet görevlisi) eline düşüp defterli olurlar," dediği bu kimsesizlerin görünümleri, gerçekten de çok elem vericiydi.

Eskiden, kimi kimsesi olmayan bu zavallılar ve avare çocuklar, kent içinde, mahalle aralarında, sokak diplerinde "haneberduş" şekilde gezip kapı köşelerinde büzüşüp uyurlardı. Daha sonraki dönemlerde, hoş olmayan ve insaniyete aykırı bu görüntülerin önlenmesi gayesiyle bu biçare çocuklar, külhan beyleri teşkilatı içinde bir araya getirilmeye ve korunmaya çalışılmıştı.

Oldukça yakın sayılabilecek tarihlerde dahi, İstanbul belediye reisleri bu konuya hassasiyetle eğilmeye çabalamışlardı. 1958 yılının İstanbul valisi Mümtaz Tarhan, tarihi kentte tam 15 bin haneberduş olduğunu açıklarken, konunun ne denli ciddi boyutlara tırmandığını da vurgulamak istemişti.

1839 Tanzimat devriminden sonra hâlâ büyük ölçüde devam eden ve sorun oluşturan sokak çocukların yanında, sayıları pek fazla olmasa da şanslı aile çocukları görülürdü İstanbul sokaklarında. Bunlar, kılık kıyafetlerinden dolayı hemen ayırt edilirdi. Sıcak yuvalarında aileleriyle birlikte yaşayan bu şanslı çocuklar, genellikle sokaklarda "asker üniformalarıyla" gezer ve bu mesleğe karşı duyulan aşırı sempatiyi de bir ölçüde vurgulamış olurlardı. Ebeveynler de çocuklarını böyle dolaştırmaktan pek büyük keyif alır, belki istemeden de olsa etrafa biraz "hava" atarlardı.

Bu asker giysileri, o günün nispeten hali vakti yerinde olan aile çocukları arasında adeta bir modaya dönüşmüştü. Paçaları biraz uzun kalmış sırmalı pantolonlarıyla, ak keçeden yapılmış külahlarının üzerindeki ay-yıldızlarıyla ve "ya hürriyet ya ölüm" yazılarıyla, Arnavut kesimi cepken poturlarıyla, ayaklarındaki çizmeleriyle bu küçük "kahraman-ı hürriyetler" ve "mini mini müşirler", İstanbul'un hemen her cadde ve sokağında görülür ve ahali tarafından ilgiyle seyredilirlerdi.

Öyle ki, sultanlar arasında dahi bu gelenek oldukça yaygındı. Abdülaziz, sevgili oğlu Mahmut Celalettin'i sık sık "afili" Osmanlı Paşa giysileriyle gezdirirdi. Sultanın anası Pertevniyal Valide Sultan, pek sevdiği ve yaşamının baharında yitirdiği bu Mahmut'un anısı için, Aksaray Meydanı'ndaki camisine yakın Mahmudiye adında bir okul bile inşa ettirmişti. Günümüzde aynı yerde bulunan Pertevniyal Lisesi, işte bu eski Mahmudiye Mektebi'nin yerine yapılmıştır.

İstanbul sokakları, sadece bu allı pullu mareşal giysileriyle gezdirilen çocukların görüntülerine mi tanık olurdu sadece? Ya "duacı çocuklar!" Bunlara ne demeli?

Üstelik kalabalık gruplar halinde dolaşırlardı bu ufaklıklar. Buna da "Duacı Çocuklar Alayı" denirdi. Bugün bize çok garip gelen bu olay, halk arasında "sabi duası" olarak da tanımlanırdı.

Belirli gecelerde, özellikle savaş zamanında sokaklara çıkan bu çocuklar, büyük bir alay oluşturarak, cephedeki askerlerin zafere ulaşması için yüksek sesle dua ederlerdi. Çocukları huşu içinde seyreden halk, zaman zaman öylesine aşka gelir ve duygulanırdı ki dayanamayıp hüngür hüngür ağlayanlar dahi görülürdü.

DİLENCİ ŞEREFİYESİ VE "İRADCI"

Bizans'ta da Osmanlı'da da başkentte varlığını sürdüren bir meslek grubu vardı: Dilenciler!

Osmanlı payitahtı Evliya Çelebi'ye göre, 16. yüzyılda ve Kanuni döneminde, "insanların omuz omuza yürüyecekleri kadar kalabalık" bir kente dönüşmüştü çoktan. Her milletten türlü çeşitli insanın cirit attığı başkentte, dilenciler de kendilerine bir pay isteyeceklerdi elbette. Nerede bir cami kapısı ya da küçük bir mahalle mescidi varsa oralarda el avuç açmış bir dilencinin görülmesi gayet olağandı.

Ama, çok göz önünde bulunan köprü başları, meydan köşeleri, selatin (sultan) cami avluları "şerefli bölgeler" olarak nitelendirildiğinden, buralarda dilenciler asla barındırılmazdı. Böyle olmakla birlikte bu tür yerler, dilenciler için en çok kâr getiren yerlerdi. Bir yolunu bulur ve mutlaka bu şerefli bölgeleri de "şereflendirirlerdi."

Ortalıkta, emek harcamadan haksızca elde edilen bir kazanç varsa ve bu mesleğe (!) karşı talep hiç azalmıyorsa, dilencilikle ve dilencilerle ilgili üçüncü kişilerin araya girmesi kaçınılmaz oluyordu tabii. Bunlar, "dilenci iradcıları" idi.

İstanbul'da dilencilik yaşamını düzene sokmaları bir tarafa, bu iradcılar bazı şerefli yerlerde "kâr getirebilecek iyi bir noktayı" dilencilere pazarlamak için her türlü cinliği yaparlardı. Karşılığında, o kârlı bölgeyi ele geçiren dilenci de iradcıya olan borcunu, bir hayli yüklü "dilenci şerefiyesi" ile ödemeye çalışırdı.

Kimi zaman bu dilenci iradcıları, başka aracıları da devreye sokar ve bu şekilde "kendi sektörlerini" genişletmeye, geliştirmeye çalışırlardı. Böyle yapmakla da kolluk güçlerinden gizlenmiş ve yakayı ele vermemiş olurlardı. İradcılar ayrıca, "dilenmesinde sakınca görülme-

yen" kimseler için, yani sakatlar adına "dilencilik belgesi"de hazırlarlardı. Çünkü İstanbul'da, elinde bu belge olmayan kişilerin dilencilik yapmaları men edilmişti. Yani, eski İstanbul'da dilencilik, öyle şimdiki gibi her isteyenin kolaylıkla icra edebileceği bir "sanat" değildi, belge gerekiyordu!

Dilenci iradcılığı, bir meslek adını çağrıştırıyorsa da yasadışıydı. Bir iradcı yakalandığında, büyük olasılıkla prangaya vuruluyordu. Ama bütün bunlara ve sıklıkla uygulanmaya çalışılan caydırıcı önlemlere karşın, dilencilik İstanbul'da giderek yaygınlaşmaya başladı. Hele bayramlarda, Ramazan'da başkent adeta bir "dilenci cennetine" dönüşüyordu.

Osmanlı, dilencilerle baş edemeyince, hiç olmazsa yasal sınırlar içine almaya ve onlara bir esnaf statüsü vermeyi düşündü. Bunun için Eyüp Camisi kıyısında "Seele kethüdalığı", yani "dilencilik kurumu" adıyla bir mekân kurdu.

İstanbul dilencilerine bundan sonra Seele kethüdalığı "çalışma ruhsatı" verdi ve işler bir nebze yoluna girer gibi oldu. Bugün de böyle bir kuruma gereksinimimiz var mı dersiniz? Çünkü, ortalık dilenciden geçilmiyor!

"CEMİYET-İ TIBBİYE-İ ŞAHANE" İLE "CEMİYET-İ TERBİYE-İ İSLAMİYE"

Osmanlı Devleti'nin çöküşe doğru hızla ilerlemesinin en önemli sebeplerinden biri olan "Kırım Harbi" sırasında İstanbul'a görevle gelen hekimler, başkentteki Rum cemaat arasında sivrilmiş bazı hekimlerle bir araya gelip bir dernek kurmuşlardı.

O savaş yıllarının zor ve zahmetli günlerinde binlerce yabancı uyruklu yaralı ve hasta asker, başta Selimiye Kışlası, Kuleli Mektebi olmak üzere, şehrin bir çok binasında tedavi ediliyor, ölenler Haydarpaşa'daki mezarlığa defnediliyordu. Bu korkunç günlerde, 1855 tarihinde İstanbul'a gelen hekimlere gerçekten de çok iş düşmekteydi. Bir zaman sonra bu hekimler bir araya gelerek "Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane" adını verdikleri bir dernek kurdular. Başkanları olan Dr. Poyer'in yönetiminde faaliyetlerini sürdüren tıp derneği, ayrıca bünyesine bağlı bir de kulüp açtı. Bunun yeri, İstiklal Caddesi'nde, Hüseyin Ağa Camisi'nin yan tarafındaki Sakızağa Caddesi üzerinde bulunan Dr. Maroyani'ye ait 15 no.lu evdi. Doktorlar kulübe şaşaalı bir de isim verdiler; "Rum Cemiyet-i Edebiyesi!" Bu kulüp, o günlerde İstanbul'da yeni yeni görülen sosyal derneklerin ve etkinliklerin de öncüsü oldu aynı zamanda.

Sonraları çeşitli amaçlar çerçevesinde başkentte azımsanmayacak sayıda sivil toplum derneği, peş peşe açılmaya başlandı. Hatta, 20. yüzyıl başlarındaki Balkan Savaşları zamanında dahi, halkın manevi ruhunu ayakta tutmaya çalışmak gayesiyle bile dernek açılmıştı.

Balkan Harbi'nde Rumeli bölgesini yitirmemiz, Osmanlı coğrafyasının her yanında, ama özellikle İstanbul'da gerçekten manevi bir çöküntü yaratmıştı. Bulgar güçlerinin Çatalca'yı top sesleriyle inletmeleri ve İstanbul'un burnunun dibine dek sokulmaları, ahaliyi manen ha-

rekete geçirmiş ve ayakta kalabilmek için adeta itici bir güç olmuştu. Uyanma zamanıydı o anlar. Yürekleri coşkuyla dolu bazı üst rütbeli subay ve aydınlar, Mısırlı Mehmet Şeri Paşa'nın önderliğinde bir araya geldiler ve yaklaşık 60 yıl önce doktorların kurduğu derneği anımsatan bir isimle yola çıktılar: Cemiyet-i Terbiye-i İslamiye!

Fakat, çok karışık ve siyasi anlamda çok sıkıntılı günler yaşayan başkent, bu isimdeki "terbiye" sözcüğünün kullanımını her nedense pek uygun görmedi. Ve bir dayatma sonucunda "terbiye" sözcüğü, "hayriye"ye dönüştürüldü. Cemiyet bu isimle görkemli bir açılış töreni düzenledi ve bunu da Tepebaşı'nda bugün de tüm haşmetiyle yerinde duran ünlü Pera Palas Oteli'nin klasik dekorlu muhteşem salonunda gerçekleştirdi. Dernek, bazı nedenlerden dolayı istenen rotayı bir türlü tutturamadı ve şaşaalı açılışına uygun bir gelişme gösteremedi. Zorunlu olarak küçülmeye başlayan ve daha basit mekânlarda faaliyetlerini topallayarak sürdürmeye gayret eden dernek, bin bir zorlukla karşılaşarak bir süre Nuruosmaniye Camisi'nin sıbyan mektebinde çalışmaya gayret etti.

DUTÇULAR

İstanbul'un dutlukları pek şöhretliydi eskiden. Şimdilerde Mecidiyeköy-Levent-Gayrettepe havalisinde ve Kadıköyü'nün bazı sokaklarında, yüksek boylu apartımanların arka bahçelerinde, boyunları bükülmüş ve cılızlaşmış bir iki dut ağacından koparılarak yenilen dutlardan alınan tat, bizi o zamanların bakir arazilerle, meyve bahçeleriyle dolu İstanbul'una götürüyor. Demek oluyor ki, İstanbul'un o bal tadındaki iri dutları, artık "gerçekten" anılarda kaldı. Özellikle Mecidiyeköy'ün dutlukları pek namlıydı ve ahali buralara mesireye gelirdi. 60-70 yıl önce bu dutluklarda eğlenenler, herhangi bir dut ağacını ücret karşılığı kiralar, gölgesi akşam evlerine dönene dek onların olduğu gibi, ağacın dutlarını toplama hakkı da, o ağacı kiralayanların(!) olurdu.

Beyazıt Meydanı'ndaki dut ağaçlarının yeri bir başkaydı. Şöyle ki üç dört yaşına geldikleri halde hâlâ konuşamayan ve ailesini kuşkulara, korkulara sevk eden çocuklar şifa bulsunlar diye anne ve babaları tarafından Beyazıt Meydanı'ndaki bu dut ağaçlarına getirilir ve toplanan dutlar şifa bulmaları niyetine bu hastalıklı olduğuna inanılan çocuklara yedirilirdi.

O zamanlar Beyazıt Meydanı'nda, aralarında 19. yüzyılda Serasker Avni Paşa'yı öldüren Çerkes Hasan adlı kişinin idam edildiği ağacın da bulunduğu 40 kadar dut ağacı bulunmaktaydı. Her yıl dut mevsimi geldiğinde, yaşları 15-16 civarında, hepsi de hafız olan 40 çocuk "dutçu" olarak yazılırlardı. Bu çocuklar, önceden sıkı sıkı kuralları konmuş bir törensel düzen içinde Beyazıt Meydanı'na gelirler ve buraya çok yakın olan Beyazıt Hamamı'nda (Patrona Halil ismiyle tanınan hamam) yıkandıktan sonra ağaçlara çıkarak dallardaki iri dutları silkelerlerdi. Dutların kirletilmeden toplanması için de ağaçların dip-

lerine beyaz çarşaflar serer, meyvelerin bunların üzerine düşmelerini sağlarlardı.

Her çocuk, silkelediği ağacın dutlarını, ellerindeki gümüş kepçelerle toplar ve sonra huşu içinde dua edercesine mırıldanıp "Sultan Beyazıd-ı veli ruhu için.." diyerek bunları ahaliye dağıtırlardı.

Bu dutlar İstanbulluların gözünde o denli kutsaldı ki, ağacının dalları dahi ahali için aynı değerde kabul edilirdi. Bu dut dallarının üstlerine, hafız çocuklardan başka hiç kimse asla ayağıyla basamazdı. Kas ağrıları çekenler, önce gelip o dutçu çocuklara ağacın dallarını çiğnettirirler, sonra da ağacın kutsallığının çocukların ayaklarına geçtiğini (!) düşünen ağrılı İstanbullular, bu kez şifa bulmak için kendilerini bu çocukların ayakları altında ezdirirlerdi! Gerçekten de çok garip, değil mi?

HALET EFENDİ'NİN MEZARINDAN ÇIKARILAN BAŞI

Günümüzde, Beyoğlu'ndaki Tünel Meydanı'nın başından Karaköy'e doğru inen Galip Dede Caddesi'nin solundaki Galata Mevlevihanesi, Kültür Bakanlığı'na bağlı bir müze ve kültür kurumu olarak hizmet verir ve burada haftanın belli bir günü yapılan "sema" gösterileri, seyredenlere heyecanlı anlar yaşatır. Bu dairesel kapalı alanda bir Mevlevi müzesi, girişte türbeler ve kitap satış reyonu, bahçesinde eski dervişlere ait mezarlar, kuzey yönündeki haziresinde ise ilk matbaamızı kuran İbrahim Müteferrika dahil, pek çok ünlü kişinin mezarı bulunur. 1490'ların sonunda ve Sultan II. Beyazıt devrinde İstanbul'da kurulan ilk dergâhtır burası. O zamanlar çok ıssız bir koruluk bölge olan Galata'nın bu bölümü, günümüzün şen şakrak Beyoğlu'sunun göbeğinde kalmıştır artık.

Kimilerince Kuledibi Mevlevihanesi diye de tanınan bu çok eski dergâhta bir zamanlar şeyhlik yapan ve güzel türbesi de burada bulunan Halet Efendi, 1760 yılında doğdu. 1823'te Konya'da başı kesilerek öldürüldüğünde 63 yaşındaydı. Şeyh Halet'in bedeni Konya'da toprağa verildi. Başı ise İstanbul'a getirildi ve şeyhlik yaptığı bu Galata Mevlevihanesi'nde, önceden inşa ettirdiği türbesinde toprağa verildi. Ama, gömülme henüz tam olarak bitmemişti!

Acı yazgısı, Halet Efendi'ye öldükten sonra da rahat yüzü göstermedi. Hakkında hoş olmayan dedikodular yayıldı ve Mevlevihane'deki başı, sanki burada durması sakıncalı olabilir düşüncesiyle türbeden çıkarıldı. Daha sonra da getirilip Çırağan Oteli'nin karşı yamacındaki yeşillikler arasında beş asırdır duran Yahya Efendi Dergâhı'nın haziresine yeniden gömüldü.

Ama kötü yazgı, burada da Halet Efendi'nin peşini bırakmadı bir türlü. Mezarından tekrar çıkarılan talihsiz baş, yine garip bir şekilde ilk konulduğu yere, Galata Mevlevihanesi'ndeki türbesine götürüldü ve buraya ikinci, toplamda da üçüncü kez toprağa verildi.

Halet Efendi, Mevlevihane girişinde, kendisine ve eşine ait 1819 tarihli türbeden başka bir sebil, bir muvakkithane (zaman bildiren bölüm) ve kütüphane yaptırmıştı. Türbesinde burada sadece başının gömüldüğünü belirten bir "şahide" durur. Görkemli türbe mekânında, 1818 ile 1871 tarihleri arasında 53 yıl ömür süren Şeyh Kudretullah'a ait başka bir sanduka görülür şimdi. Bunu Halet Efendi'nin önerisiyle şeyh yapmışlardı Mevlevihane'ye.

ÇAPTALAN, PİRGOS, İSKOVA BAYIRI, PETNAHOR, KOLMANİÇE, KOKNARA, HIRSIZ ÇAYIRI, BOZHANLI! NEYİN NESİDİR BUNLAR ACABA?

Osmanlı başkentinde, özellikle erken 17. yüzyılda peş peşe patlak veren yeniçeri ayaklanmalarında büyük bir kargaşa hüküm sürer ve yağmalarla, adam öldürmelerle sonuçlanan olaylar esnasında asiler, kentin uzak bölgelerindeki bazı geniş ormanlık arazilere kaçıp izlerini kaybettirmeye çalışırlardı. Ani ve tehlikeli çıkışlarıyla sultanları dahi köşeye sıkıştıran bu azgın yeniçeriler, istediklerini elde etmeden çoğu zaman geri adım da atmazlardı. Arzuları gerçekleştiğinde ise kaçıp kurtulmak ve olaylar örtbas edilene dek bir yerlerde saklanmak gereğini duyarlardı. Asi yeniçeri güruhunun saklandıkları bu yerlerin başında Belgrat Ormanları geliyordu!

Böyle bir ayaklanmadan sonra Belgrat Ormanları'nın kuytularında gizlenen asi yeniçeriler, Karadeniz kıyılarına dek yayılan ağaçlar, bitkiler arasında kolaylıkla izlerini kaybettirdiler. Bu ücra ve tehlikeli yerlerde aç kalmamak için ağaçlardan meyve koparak, ot yiyerek hayatta kalma savaşı veren bu asiler, bir süre izlerini sürenlerden kaçmayı da başardılar. O günlerde Belgrat Ormanları günümüzdeki halinden çok daha fazla orman dokusuna sahipti. Ucu bucağı yoktu dense yeriydi. Ormana girildi mi, nereden nasıl çıkılacağı asla bilinemezdi ve kurda kuşa yem olmak işten bile değildi.

Fakat bu şekilde yaşamak çok zor ve tehlikeli olduğundan, kısa bir zaman sonra asiler beşer, onar kişilik gruplar oluşturarak dağıldılar ve orman köylerini basarak adam kaçırmaya, yağmaya, yol kesmeye başladılar. Devlet bu gidişe son vermek için, asilerle anlaşma yapmaktan başka bir çare bulamadı. Ama beri yandan asi yeniçerilere her geçen an birileri daha katılıyor, sorun daha da büyüyordu.

Ordu kuvvetleri, ormanda takip ettikleri yeniçeri grubundan bir neferi yakalayıp o hırsla sorgusuz sualsiz hemen oradaki bir ağaca as-

tılar. Böylece arkadaşlarını görecek olan diğer asilere bir gözdağı vermek, yüreklerine korku salmak istediler. Ama bu yöntem de pek bir işe yaramadı. Yeniçerileri durdurmak bir türlü mümkün olamıyordu. Sarayın aklına başka bir çözüm geldi: Belgrat Ormanı'nı ateşe vermek! Evet, ağaçlar da yanıp kül olacaktı, ama olsun, onlarla birlikte asi yeniçeriler de kavrulmuş olacaklardı. Bunun üzerine derhal, ormanın değişik yerleri ve kaçış yolları ateşe verildi. Bu yöntem biraz işe yaradı, asilerin pek çoğu ele geçirildi.

İşte, bu bölgelerin ve buralarda mevcut küçük köylerin, kıyı yerleşimlerinin pek çoğu, şimdiye dek belki de isimlerini hiç duymadığımız yerlerdi. Örneğin; Lanet Burnu, Koknara Taşları diye tanınan birtakım bir köyler vardı orman çevresinde. Sonra, Çaptalan, Pirgos, Petnahor, Erkine Çayırlığı, Hırsız Yatağı, Kolmaniçe Mandırası, Otuz Bir Suyu, Vitalis köyü, Galata Keçesi, Mango Mandırası, Eski Burunsuz gibi, gerçekten de son derece ilginç isimler taşıyan yöreler görülürdü orman içinde ve çevresinde. Bunların her biri, ormanın iç kısmından Tarabya-Rumelifeneri arasında uzanan güzergâhın arasında yer alıyorlardı. Bu yerleşimlerin bazıları günümüzde de varlığını sürdürüyor.

Lanet Burnu denilen yer, Tarabya koyu ile Kalender arasında Boğaziçi'ne çıkıntı yapan bölgeydi. Otuz Bir Suyu ise Sarıyer yakınında bir dalyan idi. Koknara Taşları, Garipçe (Karibçe-yakında) köyü ile Rumelifeneri arasındaki birkaç kaya çıkıntısıydı. Diğer yerleşimler de orman içindeki küçük köylerdi. Ayrıca burada Ağlamış Baba Tekkesi adında bir dergâh görülürdü. Yeri Kilyos ile Demirciköy arasında, Simen Deresi'nin batı kıyısındaydı.

İstanbul'un Asya yakasının kuzeyine geçelim şimdi. Şile yolunda ve Ömerli'nin ilerisinde, Karadeniz yakınlarındaki Riva Deresi çevresinde bulunan Bozhane köyü ta İstanbul'un fethinden bile önceki bir Türk yerleşimiydi. Bu şekilde anılmasının nedeni bir Türk boyu "Bozhanlılar"dı. Eski Osmanlı başkenti Bursa'dan itibaren batıya doğru yayılmaya başlayan ve öncelikle İstanbul'u almayı hedefleyen Osmanlılar, Boğaziçi'nin Asya yakasını 1453'ten önceki yıllarda ele geçirmişlerdi. Bozhanlı aşireti o yıllarda gelip bu şirin yemyeşil köye yerleşmişti.

Fakat o günlerden bir şey kalmamıştır köyde. Sadece 1822 tarihli bir mezar taşı, sanki bir açıklamada bulunmak istercesine burada varlığını korumuştu. Burada yatan kişi Bozhanlıların soyundan geliyor ve üzerinde "İrvalı Bozhanlı Yusuf" yazılı mezar taşı, eski günlerin anısını taşıyordu. İrvalı sözcüğü de, şimdilerde "Riva" diye bildiğimiz yörenin adıydı. 19. yüzyıl başlarında bu köyün 11 bin dönüm tapulu or-

man arazisi bulunmaktaydı. Ama sonradan çıkarılan bir yasa ile bu araziler devlet malı oldu.

Köyün bir camisi var, buralardaki pek çok köyde olduğu gibi. Fetih yıllarında da bu köyde aynı isimde bir mescidin yapılmış olduğunu biliniyor. "Kabasakal" adıyla tanınan köy camisini 1910 yılında yenilemişlerdi. Belki de, fetih öncesinden kalan mescidi, "Kabasakal" tabir edilen bir kişi yaptırmıştı. Kim bilir

YALILAR, AH O YALILAR!

Lale Devri'yle beraber Boğaziçi'ne dizilen yalılar bir bir artmıştı. Hele 19. yüzyılın erken dönemlerinden itibaren neredeyse yüzlerce yalı, inci taneleri gibi sıralanarak, Boğaziçi'nin muhteşem güzelliğine katkıda bulunan doğal dekorun en önemli parçaları olmuşlardı. Ama günümüzde görüyorsunuz işte, beş on adet tarihi yalıdan geriye ne kaldı Boğaziçi'nde?

İstanbul'un tüm kıyılarından sorumlu görevliler, sarayda çok önemli bir mevkiye sahip olan bostancıbaşılar idi. Kimin yalısının nerede olduğunu, hangi kıyıda ne tür yapılar bulunduğunu, bilmem hangi paşanın yalısının gerisindeki geniş koruluğun sahibinin hangi hanım sultan olduğunu, en ayrıntılı biçimde bu adamlar bilir ve tüm kıyı yapılarını defterlerine kaydederlerdi. 1815 yılından kalan bir bostancıbaşı defterinde, Boğaziçi kıyılarını dolduran ve üst düzeydeki yöneticilere ait pek çok yalı, sahilsaraylar hariç olmak üzere bu deftere kaydedilmişti. Buna göre Rumeli kıyılarında 547, Anadolu yakası kıyılarında ise 276 adet olmak üzere Boğaziçi'nde toplam 823 adet yalı sayılmıştı.

Avrupa yakası kıyılarında, Tophane'den başlayarak Boğaziçi sonlarına dek sıralanan yalıların semtlere göre adetleri şöyleydi; Salıpazarı-Fındıklı arasında 10 yalı, Fındıklı-Beşiktaş arası 21 yalı, Beşiktaş'tan Ortaköy kıyılarına 31 yalı, buradan Kuruçeşme'ye dek 37 ve Kuruçeşme'den hemen bitişiğindeki Arnavutköyü akıntı burnuna dek ise 30 yalı görülürdü. Burundan Bebek semtine kadar da 33 yalı sıralanmıştı.

Bebek-Yenihisar (Rumelihisarı) arasında 39 yalı vardı. Hisar'dan Mirgun'a (Emirgan) kadar yalı sayısı bir artış gösteriyor ve 49'a çıkıyordu. 1930'larda Boyacıköy ile yanı başındaki Emirgan iskeleleri bir-

leştirilmiş ve yeni iskeleye başka bir isim verilmişti; Uluköy! Ama sonuçta, ne Boyacıköylüler ne de Emirganlılar kendi eski iskelelerinin isimlerini unuttular. Unutulan, Uluköy oldu!

İşte bu şirin ve sakin Emirgan (Mirgun) köyünden sonra İstinye istikametinde yalıların adedinde yine bir azalma beliriyor ve sayı 21'e iniyordu. Yeniköy'e kadar ise sadece 15 yalı sayılabiliyordu.

Boğaziçi kıyılarında en çok yalıya sahip olan şerit ise Yeniköy-Tarabya arasındaydı ve bu bölgede yalı sayısı inanılmaz biçimde artarak tam 115 adede çıkıyordu. Gerçekten de tüm dönemler boyunca bu en çok yeğlenen iki köy arasında, birbirinden güzel ve değerli yalılar sıralanmaktaydı. Seyir yönünden ve arazinin doğal güzelliğinden dolayı da bu yalılar neredeyse birbirlerine bitişik halde bu kıyıları doldurmuşlardı.

Tarabya'dan sonra Kireçburnu güzergâhında ise yalılar aniden 23'e inmekte, buradan Büyükdere yerleşimine dek de 31 yalı sayılmaktaydı. Sarıyer'e kadar kıyı şeridinde 66 yalı kaydedilmişti bostancıbaşı defterine. Rumelikavağı'na dek sadece bir adet yalının bulunmasından, Boğaziçi'nin kuzey hattındaki kıyılarında çok az yerleşimin olduğu ve bu yörelerin diğer köylere nazaran kentten oldukça uzak ve son derece ıssız bir görünüm arz ettiği kolaylıkla anlaşılmaktaydı. Çünkü, ta Karadeniz ucuna dek 15 yalıdan fazla bir yapı yoktu bu kıyılarda.

Asya yakasına geçilince, en kuzeydeki Anadolukavağı İskelesi'nden Beykoz Hünkâr Kasrı İskelesi'ne dek 7 yalı bulunmaktaydı. Buradan köy merkezi olan Beykoz'a kadar ise sayı birdenbire 30'a çıkıyordu. Beykoz-İncirköyü arasında 10 yalı, bu yöre ile Paşabahçe arasında da aynı sayıda yalı görülmekteydi. Paşabahçe-Çubuklu arasında 6, Çubuklu-Kanlıca hattında ise 8 yalı bulunuyordu.

Kanlıca-Anadoluhisarı arasında bir yoğunluk vardı ve yalı sayısı 40'a çıkıyordu. Buradan Kandilli'ye kadar 18, Kandilli-Vaniköy hattında 31, Vaniköy-Çengelköy arasında ise 24 yalı sayılmıştı. Beylerbeyi'ne dek 18, buradan Kuzguncuk sahiline kadar ise yine artarak 40 oluyordu. Asya kıyılarının en güzel köşelerinden olan Kuzguncuk'tan sonra, Üsküdar Şemsipaşa'ya dek 34 yalı deftere yazılmıştır.

Kısacası, tüm Boğaziçi kıyılarında, Avrupa yönünde Yeniköy-Tarabya arasında ve Asya tarafında ise, Kanlıca-Anadoluhisarı ile Beylerbeyi-Kuzguncuk sahilleri arasında yalı sıralarında artış gözlenmekteydi o yıllarda.

HİSARIN ŞİFRESİ

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethedilmesi projesi kapsamında yapımını gerçekleştirdiği Rumelihisarı, 1452 yılının Nisan ve Ağustos ayları arasında bitirilmişti. Böylesine muhteşem bir yapının, üstelik bir yamaçta inşa edilmiş olması, onun abidevi duruşundaki etkiyi daha da arttırmaktadır. Mimar Muslihiddin'in yönetiminde yapıldığı söylenen muazzam kalenin her bir kulesini, devrin ünlü paşaları, kendi paralarıyla inşa ettirmişlerdi.

Ağustos 1452'den bu yana dimdik ayakta duran Halil Paşa'nın devasa kulesi... Gerisinde, içinde Fatih Mehmet'in bir odasının yer aldığı ve bir dönem hapishane olarak kullanıldığı için "Karakule" diye anılan Saruca Paşa'nın, beri tarafta Zağanos Paşa'nın efsanevi kuleleri!

Eski zamanlarda idamlık yeñiçeriler, ocak kayıtları silindikten sonra bu hisara yollanır ve gece olunca da sessizce idam edilirlerdi. Eğer idam olmazsa suçlunun ayaklarına koca bir taş bağlanır ve öylece Boğaz'a atılırdı diri diri!

Hisarın dev üç kulesi, böyle acıklı olayları da bağırlarında muhafaza ederek, asırlardır gözcülük ediyorlar Boğaziçi'mize. Hem de bir "ilk"i bağırlarında saklayarak! Evet, İstanbul'daki en eski Osmanlı kitabesi bu hisarda durur. Zağanos kulesindeki Arapça kitabede; "Bu sarp ve yüksek kalenin inşaasını, Sultan el-Muazzam ve Hakan el-azam Muhammed bin Murad emretti. Onun memleketi ve kulu ve veziri Zağanos bin Abdullah hakkındaki lütfu, sonsuza dek payidar olsun," yazar.

Bu devasa kalenin içinde vaktiyle Fatih'in yaptırdığı ve adına "Kule-i Cedid" denilen bir de caminin bulunduğunu, günümüze ise, bunun sadece minare kalıntısının ulaşabildiğini, bu camiye vaktiyle "Cu-

ma Camisi" de dendiğini, hatta 19. yüzyılın geç dönemlerinde hisarın içinde bir mahallenin bile kurulmuş olduğunu, ahşap konutlarla dolu iç mekânda, bölge ahalisinin tıpkı kenttekiler gibi bir yaşam sürdüğünü biliyoruz.

Adeta sonsuza doğru yolculuğuna devam eden 556 yıllık görkemli kalenin genel planındaki görünüşünün Fatih Mehmet'in "Mehemmed" diye söylenen adını vurgulayacak biçimde "م-ح-م-د" harflerinden meydana gelmiş olduğu da, muazzam kale ile ilgili en çok konuşulan öykülerden bir diğeridir.

Evliya Çelebi'miz de aynı konuda bu kale ile ilgili ilginç hatıralar nakletmiştir bizlere. Ona göre, bu muhteşem eserin planını yansıtan "م-ح-م-د" harflerinin "ebced" hesabına göre karşılığı 92'dir. Burada çok daha ilginç olan nokta şudur; 92 aynı zamanda kalede yer alan burç ve dirseklerin sayısını da verir.

Bir diğer şaşırtıcı noktayı da şöyle izah eder Evliya: Sultan Mehmet'in unvanını vurgulayan "خ-ا-ن" sözcüğünün, yine ebced hesabına göre karşılığı 651 rakamlarını gösterir. Yani, kale mazgallarının toplam sayısı olan 651'i!

BOT PAZARI, OLDU BİT PAZARI

Eski İstanbul'un en karakteristik yapılarından olan ve sadece yıkanma yerleri değil, adeta bir sosyal buluşma mekânı diye de tanımlanan hamamlar hemen hemen her mahallede bulunurdu. Büyükçe olanları belli başlı ve kalabalık merkezlerde yer alırlardı. Mahmut Paşa Hamamı, Sultanahmet Meydanı'ndaki Haseki Hurrem Sultan Hamamı, Beşiktaş Hamamı gibi...

Büyük olsun, küçük olsun, hamam köşelerinde ve hamama yakın meydanlık yerlerde, az sayıdaki kişiden meydana gelse de her zaman bir kalabalık görülürdü. Çünkü, gelen gidenin fazla olduğu bu hamamların müşterilerine, bu kalabalık arasında yerde tezgâh açarak bir şeyler satmaya çalışanlar bulunurdu sıkça. Ama satıcıların çoğu eskicilerdi. Hamam kapısının bir köşesine sinmiş bir İstanbullu eskici, elinde bulunan ikinci el bir malı, o hamamın fakir fukara ve sıkı pazarlık yapmakta ustalaşmış müşterilerine satmaya çalışırdı. Bazen de bu eskiciler, hamama yıkanmaya gelen, pabuçlarının tabanları patlamış, elbiselerinin bir köşeleri sökülmüş veya yırtılmış kadınlı erkekli müşterilere hamam çıkışlarında teslim etmek üzere giysilerini az bir parayla tamir ederlerdi. Bunlar İstanbul'un en yoksul eskicileriydiler.

Ama beri yandan, hiç olmazsa bir dükkân sahibi olmuş ve kendisine getirilen eskileri, pabuçları, "bot"ları onarıp biraz daha fazla fiyatlarla müşterilerine satan, yoksul bir yerleşik eskici esnafı da vardı kentte. Bunların dükkânlarında çoğunlukla bot onarılıp satıldığı için de, eskici dükkânlarının sıralandığı bu pazara "bot pazarı" denirdi.

Bir dönem eskici dükkânlarının sayısı 100'ü geçmişti. 18. yüzyılın İstanbul'unda ve Sultan IV. Murat devrinde, başkentteki 104 eskici

dükkânında 600'e yakın esnaf ve işçinin çalıştığı kayıtlardan bilinir. Dükkânsız, gezici veya hamam köşelerinde satış yapmaya çabalayan, çok daha fakir eskicilerin sayısı ise 1000'den fazlaydı.

İstanbul'daki diğer esnaf loncalarında görüldüğü gibi, kâh dükkânlı kâh dükkânsız, tüm eskicilerin saygı duyduğu ve mesleklerinin kurucusu ve kollayıcısı olduklarına inandıkları bir "pir"leri olurdu. Bu eskicilerin piri "Amar bin Yaser" idi.

İşte, eski İstanbul'un geleneksel pazarlarından biri olan eskici, yani bot pazarı, yakın yıllara dek bu isimden dönüşerek, hepimizin bildiği ve çoğumuzun hiç olmazsa yaşamında bir kez uğradığı "bit pazarı" olmuştur!

İstanbul'un en ünlü bit pazarı, yakın tarihlere dek Beyazıt Camisi avlusunun dış tarafında "pazar" günleri kurulan pazardı. Sonra Topkapı surlarının dış kısmında faaliyetlerini sürdürdü bit pazarı. Bunlar mallarını yere serer ve satışlarını açıkta yaparlardı, yani yerleşik değillerdi. Bununla birlikte dükkânların yer aldığı ün sahibi olmuş bit pazarları da görülürdü. Bunların bazıları hâlâ durur. Üsküdar'ın meydana yakın Horhor semtinde ve Fatih, Saraçhane'deki diğer Horhor'da, dükkânlı bit pazarları vardır. Üsküdar'daki iyice küçülmüştür, Fatih'teki ise bir çarşının içinde yer alır şimdi.

Galata, Tophane'de, Çukurcuma'daki çok namlı bit pazarı ise günümüzde "lüks" sınıfa terfi etmiş ve "antikacılar çarşısı" ismi almıştır. Ama, İstanbul'un bütün bu eskici pazarları içinde birinin yeri hep başta yer almış ve "bit pazarı" denildiğinde ilk akla gelen hep o olmuştur. Bu pazar, ne yazık ki şimdi artık olmayan ve yukarıda söz ettiğim Beyazıt Bit Pazarı'ydı! Buraya "eskiler" almaya gelen insanlar, "eskiler" satan eskiciler, acaba eskici piri Amar bin Yaser'in adını hiç duymuşlar mıydı, bilinmez. Ama, Beyazıt'ın bu namlı bit pazarını İstanbul'da neredeyse tanımayan hiç kimse yoktu.

Beri yandan, yine eski deri eşyalar, hayvan koşumlarıyla ilgili bazı malların üretilip onarıldığı "Galavrahane" denilen bir işyeri vardı İstanbul'da. Bu "galavrahane" sözcüğünün nereden türediği pek bilinmez. Bu "hane"de tam anlamıyla neler yapıldığı da İstanbul meçhullerinden biridir. Ama genellikle bir atölye adı olarak kullanılırdı galavrahane. Kaba saba, eski püskü, kırık dökük bazı eşyaların tamir edildiği mekân diye tanınırdı buralar. Onarılan eşyalar arasında deriler başı çekerdi. Bir de eskimiş asker ayakkabıları tamir edilirdi bu dükkânlarda. Bu atölyelere "Kalevrehane" dendiği de olurdu.

19. yüzyıl İstanbul'unda avare gençler, aylaklar ve daha çok ipsiz sapsız ayaktakımı adamlar, başıboş gezinip etrafı rahatsız etmesin, birilerinin başına dert açmasın, ahlak dışı işlere karışmasınlar diye, top-

lanıp bu galavrahanede çalıştırılırlardı. O zamanlar yeri Gülhane'deydi. Galavrahaneler gelişigüzel çalışmaz, bir yöneticinin emri altında olurdu. Bu kişiye "Galavrahane Nazırı" derlerdi. Galavrahane Nazırı, statü olarak Baruthaneler Nazırı ile eşit görülürdü. Sonra bu teşkilat Seraskeriyeye bağlanmıştı.

BAKIR KAÇIRAN ESNAF

Beyazıt Meydanı'ndaki İstanbul Üniversitesi binasının kuzey bölümünden geçen caddeye bakırcı esnafı vaktiyle iş tuttuğundan dolayı Bakırcılar Caddesi denmiştir.

Çeşitli bakır eşya üreten bakırcı esnafı, yüzyıllar boyunca gelenekselleşmiş çalışma sistemlerini hiç değiştirmeden varlıklarını korumuşlardır. Bu esnaf, şimdi dahi burada aynı yöntemlerle iş sürdürmeye gayret etmektedir. Bakırcı esnafı, İstanbul'un pek tanınmış bir iş koluydu. O günlerde bütün İstanbul'da ve hatta sarayda dahi bakır kaplar kullanıldığından, her zaman bu esnafa iş düşerdi. Harikulade bakır işlemeli süs kapları ve objeleri de yaparak seyredenlerin ve kullananların büyük beğenilerini kazanırdı bu bakırcılar.

Erken 19. yüzyılda Beyazıt Meydanı'nda pek çok konut vardı. Tıpkı Ayasofya-Sultanahmet arasında bir zamanlar mahalle olduğu gibi, burada da derme çatma evler görülürdü. Ayrıca cadde kıyısında, Fatih tramvayının geçtiği hat boyunca buğdaycı esnafının da dükkânları vardı Beyazıt'da.

Bakırcı esnafının, yaptıkları işlerin dışında, şaşırtıcı başka bir görevleri daha vardı aslında. Tersanede inşa edilen dev kalyonların dış yüzeylerini bakır levhalarla kaplarlardı! Koca ahşap gövdenin üstünü örten bakırdan yapılmış bir başka gövde (!) bu kalyonları, dış kısımlarına "zırh" geçirilmiş başka bir gemi haline sokardı. Savaşlarda gemilerin yanıcı maddelerle tutuşmasını ve ahşabın yarılmasını, dolayısıyla da o dev gemilerin batmasını önleyici bir düşüncenin ürünüydü bakır kaplamalar ve bu tekneleri gerçekten çok daha dayanıklı kılıyordu.

Bakırın, bir dönem kaçakçıların eline düştüğü ve bazı gözü dönmüş esnaf tarafından "yukarı tarafa" kaçırıldığı tespit edilmişti. Yuka-

rı taraf denilen bölge, Osmanlıların Rusya ve İran bölgeleri için kullandıkları bir tabirdi.

Araştırmalar sonucunda durumun bu şekilde cereyan ettiği anlaşılınca, derhal İstanbul kadısına bir ferman yollanmıştı. Yazıda şöyle deniyordu: "İskele ve gümrük eminlerine ehemmiyetle tenbih edesin ki, 'yukarıya' bakır iletmek isteyen ve teşebbüs eden esnafı derhal hapsedüp, durumu acele divan-ı hümayunuma bildiresin."

KİTAP SEVDALILARI

Beyazıt Camisi'nin sol yanındaki şirin ve gölgeli avluda günümüzde de işlevini sürdüren Sahaflar Çarşısı, burada kurulmadan önce Kapalıçarşı içindeki Sahaflar Sokağı'nda ve Şark Kahvesi karşısındaydı.

Eski asırlardan bu yana kitap alım satım işleri için İstanbul'un çeşitli mekânlarında faaliyet gösteren ve her biri aslında birer "kitap kurdu" olan sahaf esnafı, Fatih Camisi'nin bir köşesinde, Eyüp Camisi'nin avlu diplerinde, Laleli-Vezneciler'de bir zamanlar var olan görkemli Zeynep-Kamil çiftinin konağının yanında iş görürler, küçük dükkânlarında meraklılara kitap satarlardı. Sadece kitapla da kalmaz, İstanbul'da kullanılan en kaliteli kâğıtları da müşterilerine sunarlardı. Öyle ki, iyi yazı ustası olan hattatların ilk adresleri, en çok gelip gittikleri, en fazla tanıdıkları mekânlardı sahaf dükkânları.

İstanbul'da zaman zaman düzenlenen ve pek şatafatlı geçen "esnaf alayı törenleri"nde sahaflar da yer alırlardı. Bu geçit törenlerinde ulema giysileriyle boy gösterirler ve seyreden ahali üzerinde büyük saygınlık uyandırırlardı.

Günümüzde sahaflar, Beyazıt Camisi'nin sol dış avlusundaki yerlerinde çalışmalarını sürdürürler. Bu sahaflar, 1950'lerde büyük bir yangın faciasından kıl payı kurtulabilmişler, çok zararları olmuş ve toparlanabilmek için geçici bir süre Beyazıt Camisi'nin şadırvanlı avlusunda kitap satışları yapmışlardı. Kadim kitapsever sahaflar ellerindeki kültür hazinelerine öylesine düşkünlerdi ki, yine yangın çıkar da değerli kitapları yok olabilir diye dükkânlarına elektrik bile bağlatmayıp gelen giden müşterilerine korkudan sigara içirtmezler, kendileri de asla içmezlerdi. Cibali'deki Çakırağa Camisi'nde bir kütüphane kuran Mustafa Ağa da bu eski kitap kurtlarından biriydi.

Kitap Kurdu Ali Emiri Efendi

Tam 6 adet cami yaptırmış olan Üsküplü Çakırağa'mız, 15. yüzyılda yaşamıştı ve Fatih Mehmet'in sekbanbaşılarındandı. Çakırağa'nın fetih sonrasında yaptırdığı camilerin ikisi Silivri ve Edirne'de, geri kalan dördü ise İstanbul'da yer alıyordu. Şimdi bunların ikisi durur, ama diğer ikisi yoktur artık. Bunlar, Kapalıçarşı yakınındaki Merdivenli Mescit denilen Hacı Evliya Camisi ve Aksaray'daki Mercimek Mescidi idi.

Var olan iki Çakırağa Camisi'nden biri, Edirnekapı surlarının iç tarafında ve surun karşı yönündeki dar caddededir. Cadde de aynı ismi taşır. Diğer Çakırağa Camisi ise Unkapanı'nın Cibali tarafında ve Kadir Has Üniversitesi'nin (eski tütün fabrikası) batı tarafındadır. Üsküplü Camisi diye tanınır daha çok.

İşte, bu Üsküplü'nün bir de kütüphanesi vardı vaktiyle. Sultan Abdülaziz döneminde yeni bir onarım daha geçiren bu caminin kütüphanesini, elindeki 71 değerli kitabı buraya bağışlayan Mustafa Efendi isimli bir şahıs yaptırmıştı. Gerçek bir hayırsever olan bu kültürlü adam, aslında çok yoksul biriydi. Sonradan biraz para görünce çok düşkün olduğu o değerli kitapları için bu kütüphaneyi yaptırmıştı. Çektiği sıkıntılı günlerini hiç unutmayan Mustafa Efendi, parası pulu bulunmayan kendisi gibi yoksul bilim adamlarına ödünç olarak bu kütüphaneden kitap alabileceklerini söylerdi. Kurduğu vakfın kuralları içinde, ölümünden sonra bu uygulamaların sürdürülmesini istediğini belirten maddeler bulunuyordu. Ama ne yazık ki, 17. yüzyıldan sonra artık yavaş yavaş yitip gitti o kütüphane.

Şu anda Aksaray merkezindeki korkunç trafiğin içinde, dantela gibi örülmüş duvarlarının, pencerelerinin, madeni şebekelerinin güzelliğinin farkına varılamadan geçip gidilen Pertevniyal Valide Sultan'ın 1871 tarihli ve "eklektik üslup"ta (seçmeci) Mimar Montani'ye inşa ettirilen güzel camisine bitişik bir kütüphanesi de bulunuyordu. 1940'larda içindeki yazma eserler Süleymaniye Kütüphanesi'ne devredilince, cami ile bu kütüphane arasında yapılmış olan ayırma duvarı işlevsiz kaldı ve yıktırıldı. Böylece o kütüphane mekânı da camiye katılmış oldu. Bu kütüphanedeki tam 886 adet nefis ciltlenmiş yazma kitap ve hat sanatı örneklerinin tümü Sultan Abdülaziz'in anası Pertevniyal Valide Sultan'ındı.

Bir diğer camili kütüphane ise Beyazıt Camisi'ndeydi. 1505 tarihli bu caminin iki minaresinin altında bulunan "tabhane" bölümlerinin güneyde olanı, 1767'de ünlü Veluyiddin Efendi'nin kütüphanesiydi.

19. yüzyıl kütüphanelerinin en ünlülerinden bir diğeri ise Çarşamba'daki Murat Molla Kütüphanesi'ydi, ki halen yerindedir. 18 Ocak 1845 günü Murat Molla bunun yanında "Darülmesnevi" açmış, Sultan Abdülmecit de bu açılışı onurlandırmıştı.

Murat Molla, kendisine gelen hediyeleri çevresindeki yoksul çocuklara dağıtan geniş gönüllü, tok gözlü, kitaplara çok düşkün, iyiliksever biriydi. Daima diz çökerek oturur, yanında taşıdığı çakısıyla hançerlerin üstlerine şahane yazılar yazardı. Çeşitli camilerde vaaz da veren Murat Efendi, "ekabir zümre" tarafından sıklıkla dinlenen bir kişiydi. Karşısındakinin mevkisi, makamı ne olursa olsun, eğer ortada haksızlık varsa, sözünü hiç esirgemez, düşüncelerini hemen söylerdi. Bir keresinde Sultanahmet Camisi'nde konuşurken evkaf nazırı da onu dinlemeye gelmişti. Ama Murat Efendi onun hakkında bazı hoş olmayan söylentiler duymuştu ve onun için bu bulunmaz bir fırsattı; "Bir deli gâvur vardır, o bizim mahallede bakkaldır. Bir de gavur deli vardır, o da bizim evkaf nazırıdır," diyerek, herkesin şaşkın bakışları altında koca bakanı oracıkta, cemaatin içinde rezil etmişti. Çünkü o nazırın, camilerin kandilleri, yağları için ayrılan paraları cebine attığını duymuştu kitapsever Murat Molla!

Yakın tarihlerin İstanbul'unda kitap ve kütüphane denilince ilk akla gelen isim olan ve Fatih'te, Fevzi Paşa Caddesi üzerindeki 18. yüzyıl başlarında yapılan Feyzullah Efendi Medresesi'ni kütüphaneye dönüştüren Ali Emiri Efendi tam bir kitap ve kütüphane sevdalısıydı.

1857'de Diyarbakır'da doğan Ali Emiri, ülkenin pek çok yerinde değişik görevler yaptıktan sonra, çok sevdiği kitaplarla ilgilenmek için İstanbul'a geldi. Kendini, adeta o sevdalısı olduğu kitaplarının içine gömdü ve tam bir kitap kurdu oldu. Hiç evlenmedi, çünkü onun her şeyi, tüm yaşamını adadığı kitapları oldu. Kitaplarıyla meşgul olurken dışarıya bile ender olarak çıkardı. Kedileriyle birlikte sürdürdüğü yaşamında aslında yalnız değildi. Zira yanında, tüm dünyasını renklendiren ve onun gerçek dostları olan o birbirinden değerli kitapları vardı.

Ali Emiri Efendi'nin İstanbul'un Beyoğlu yakasına dahi hiç geçmediği anlatılırdı. Yaşamında hiç fotoğraf çektirmeyen bu çok ilginç kitap sevdalısı, kendisine öneri geldiğinde ilk iş olarak kütüphanesini, Vefa Lisesi bahçesinde şimdi metruk halde bulunan Şehit Ali Paşa Kütüphanesi içinde kurmak istedi. II. Abdülhamit'in bir süre kapattığı bu çok değerli kütüphaneyi, savaşta ölen Sadrazam Ali Paşa 18. yüzyılda yaptırmıştı.

Ama, Ali Emiri Efendi, 20. yüzyıl başlarındaki savaş koşullarında bu yeni kütüphane fikrinden vazgeçmek zorunda kaldı ve 1916 yılın-

da Fatih'teki Feyzullah Efendi Medresesi'ne geçti. Buraya sayısız yazma eserlerle birlikte Kaşgarlı Mahmut'un yazdığı "Divan-ı Lügati't-Türk"ü de kazandırmıştı. Ali Emiri Efendi, sahaflarda bir rastlantı eseri gördüğü bu dünya çapında değeri olan ve sadece tek nüshası bulunan lügati, o anda yeterli parası bulunmadığı için, oradan tesadüfen geçen bir arkadaşından istediği borç para karşılığında alabilmişti.

Şimdi bu çok değerli elyazması lügat, Fatih'teki Millet Kütüphanesi'nin müze kısmında özel bir camekân içinde sergilenmektedir. Ölümünde, İstanbul'un tüm kitapçıları kepenklerini indirmişler ve tam bir kitap sevdalısı olan Ali Emiri'nin Fatih Camisi'nden kaldırılan cenazesine katılmışlardı. Millet Kütüphanesi'nde ülkemizin yetiştirdiği en değerli kitap kurtlarından biri, hatta en önemlisi olan Ali Emiri'nin mezar taşının bir kopya modeli de sergilenmektedir günümüzde.

İSTANBUL'UN FIRINCISI

"Nan-ı Aziz", yani ekmek, İstanbulluların başlıca yiyeceği idi ve çok kutsal bir nimet olarak da kabul görürdü. Gerçi şimdi de öyledir, ama o eski günlerdeki ekmekler, bozulmamış tabiatın ve buğdayın ekim şartlarından dolayı çok daha mı lezzetliydi acaba diye sormadan da edemiyor insan.

Fırıncılık, kutsal nimeti ürettiği için, İstanbul'da en çok yeğlenen mesleklerden biriydi. Gemilerle Unkapanı kıyısındaki Un İskelesi'ne getirilen çuvallar dolusu un, hemen kıyıya yakın sokaklar içinde kalıntısı duran "Beylik değirmeni"ne taşınır ve burada büyük kantarlar olan "kapan"larla tartılırdı. Zaten Unkapanı'nın adı da bu iki sözcüğün birleşiminden gelir. Unların gemilerden buralara kolayca taşınması için o güzergâha kısa bir "dekovil hattı" bile döşenmişti eskiden. Hatta erken 20. yüzyıla dek kıyıdaki Tekirdağ İskelesi'nin gerisinde ve şimdi de yerinde görülen Yavuz Ersinan Camisi'nin kıyısında bu hattan adını almış Demiryolu Sokağı dururdu. Atatürk Bulvarı'nın batısında ise Fırıncılar Sokağı adında bir yol görülürdü.

Aslında zor bir meslekti fırıncılık. Yaz kış yarı çıplak vaziyette ve ayaklarıyla hamur çiğneyen un işçilerinin, un tozundan beyaza boyanmış yüzleriyle, bedenleriyle gerçekten "alınlarının, bedenlerinin teriyle" para kazandıkları kabul edilirdi. Ekmek kadar, bu meslek de kutsaldı yani.

O yıllarda işinin ehli bir fırıncı olmak için, çekirdekten yetişerek bayağı bir yol katetmek gerekiyordu. Bu işe soyunan 12-14 yaş arasındaki çocuklar, ilk önce çırak olarak işi bilen bir işçinin yanında çalıştırılırdı. Burada yıllarını geçirip mesleği öğrendikten sonra usta mertebesine çıkarlardı bu genç fırın işçileri. Bunların çoğu Safranbolu'dan İs-

tanbul'a çalışmaya gelirlerdi. Önce "pişirici", sonra "pasacı" ve sonunda da "hamurkâr" kademelerini aşarak yükselirlerdi. Pasacılar, hamurları yoğurup buna şekiller veren hamurkârların çırakları idiler. Bu işçiler, temizlik şartlarına son derece dikkat ederler ve kutsal bir yiyecek ürettikleri için de, işe başlamadan önce her sabah mutlaka "gusül abdesti" alırlardı.

İstanbul'un ekmekleri ve çörekleriyle ün yapmış pek çok fırını bulunurdu. Beşiktaş'taki Hasan Paşa Fırını, Cerrahpaşa Fırını ve özellikle Laleli'deki Hasan Paşa Fırını başta gelenleriydi. 1907'de Laleli-Koska'daki Has Fırın'da tam 40 yıl pasacılık ve hamurkârlık yapmış, Safranbolulu ve "Hacı" lakabı taşıyan bir fırın işçisi vardı. Yılların verdiği birikimle İstanbul fırıncılarının yaşamlarını anlattığı "Serencam" isimli bir kitabı kaleme almış ve hatıralarını yazmıştı. Bu manzumede, yaşamını verdiği fırıncılığı adeta bir günlük tutar gibi anlatmıştı Hacı.

FUHŞİYAT

İstanbul gibi, her milletten türlü insanın cirit attığı ve insanın kendi mahallesinin ötesine yabancı olduğu dev bir başkentte adi suç oranı, cezaların çok ağır olması ve geleneksel kültürün dayattığı birtakım davranışların etkileri nedeniyle pek fazla değildi. Buna karşın sık olmasa da zina ve benzeri gayrimeşru ilişkiler yaşanmıyor da değildi kentte. Özellikle 1826'dan, yani II. Mahmut'un yeniçeri reformundan önceki yıllarda, azmış ve ahlaksızlığa sapmış bazı yeniçerilerin başını çektiği fuhşiyat, izbe yerlerde, harabe köşelerinde, kayıkhane hücrelerinde, bekârhanelerde ve benzeri yerlerde artış kaydetmişti.

Hatta, Eminönü'ndeki İTO binasının arkasında şimdi de duran Hidayet Camisi'nin yakınındaki bir kayıkhanede yapılan fuhuş olaylarının ahali tarafından duyulmasıyla birlikte, buraya açılan sokaklardan birine, iyilikten uzaklamış anlamında Melek Girmez Sokağı adı verilmişti.

Bu yıllarda kentin hemen her yerinde, akla hayale gelmedik izbe ve gözlerden uzak noktalarda, çok ağır cezalar verilmesine, hatta işin ucunda idam cezası bile olmasına karşın fuhuş işlerinin fütursuzca uygulandığı ve kolaylıkla da önüne geçilemediği bilinen gerçeklerdendir. Tanzimat döneminden önce İstanbul'da, özellikle Ramazan aylarında fahişeler ortalıklarda gözükmesin, "fitne fücur işleri"ne kalkışmasınlar diye hapsedilirlerdi. O zamanlar mahpuslara, ekmek dışında, pirinç, biraz et, tuz, sabun, mum gibi yiyecek ve ihtiyaç maddeleri de verilirdi. Fahişelik yapanların bu "bir parça tuza ve sabuna mahkûm oldukları" hapishanelere tıkılmaları için bahane de zaten hazırdı: "...cevami-i şerife avlularında geşt ü güzar etmemeleri içün..."

Mütareke dönemi diye bildiğimiz 20. yüzyılın erken dönemlerindeki işgal yıllarında ise, o yokluk ve yoksulluk şartlarında fahişelik sektörünün İstanbul'da oldukça yaygın bir hal aldığı ve yaklaşık 5 bin civarında kadının bu yollarla para kazandığı bilinir. O zamanlarda ününün doruğuna erişen Beyoğlu'ndaki Abanoz Sokağı, lüks evleriyle ön plana çıkmıştı. Bunların piri olan "Yankee House"u, hemen hemen her İstanbullu erkek tanırdı. Ayrıca burada uyuşturucu madde alım satımı da yapılırdı.

Fahişelerin çalıştığı ve çağımızda "randevu evi" diye tanımlanan mekânlara, eski İstanbul'da "koltuk" derlerdi. Bu koltuklarda icra edilen (!) fuhuş, İstanbul surlarının karanlık mahzenlerinde ve izbe oyuklarında, yangınlardan geriye kalan harabelerin kuytularında, bostanlık arazilerin ıssız köşelerinde, Sirkeci İstasyonu'nun gerilerindeki boş ve terk edilmiş eski tren vagonlarında, hatta bekçisi bulunmayan mahalle mezarlıklarında ve zaman içinde harabeye dönüşmüş ufak mescitlerin köhnemiş tuvaletlerinde bile sürdürülmekteydi.

Tarihi boyunca İstanbul yönetimini en çok uğraştıran konulardan biri olan fuhşiyatın, eski "sıkı" günlerde bile gemi azıya aldığı görülüyordu. Eyüp gibi ruhani bir yerleşimde dahi, semtin pek ünlü kaymakçı dükkânlarına girip "birtakım işler çeviren" kadınların derhal engellenmesini ve bunlara şiddetli cezalar uygulanmasını isteyen sultan fermanları vardır elimizde. Bazı sultanlar dükkânlara kadınların girmemesini, alışverişlerini kapı önünde ve içeriye adım atmadan yapmalarını emretmişlerdir.

Ayrıca muhafazakâr ve geleneksel çizgide yaşamların sürdürüldüğü Üsküdar'da bile gizli genelevlerin bulundukları bilinir. 1890'lı yıllarda bunlar genellikle Bülbülderesi civarında yer alırdı. Derme çatma, toprak zeminli bu caddedeki bazı evlerin namı almış yürümüştü İstanbul'un hemen her yerinde. "Sütçü kızı Kadriye"nin evi, "Karakaş Melek"in evi, "Nigâr'ın evi" en çok tanınanlardı. Hele bir "Arap Saliha" vardı ki, işin resmen ticaretini yapardı. Zaten bir esir taciriydi. Patroniçe edasıyla dolaşır, kraliçeler gibi havalı bir görünüm sergilerdi. İzinsiz kimseleri çalıştırmazdı evinde. Tespit ettiği kadınları derhal toplar ve "kırmızı fenerli ev"lere yüksek ücretle satar ve üstelik de paraya para demezdi. Arap Saliha, İstanbul'un çeşitli yerlerinden topladığı zavallı kimsesiz kızları gizlice Bülbülderesi'ndeki evine getirir ve burada "pazarlardı!"

Galata ve Pera bölgesi ta Bizans'tan beri, bu uygunsuz işlerin en çok yapıldığı bölgeydi. Fuhşun, içkinin ve türlü ahlaksızlıkların eksik olmadığı bu karanlık ve yokuş sokaklarda, son asırdaki askeri öğrenciler bile merakla gezinmeyi arzu ederlerdi. Ama, özellikle fuhşiyat

âlemine dalmamaları için, bu öğrencilerin Pera caddelerinde dolaşmaları yasaklanmıştı. Hatta öyle ki, bu bölgelerde ikamet eden birtakım öğrencilerin, yollarını değiştirmek pahasına, "tehlikeli Pera caddelerine sapmadan" okullarına gidip gelmeleri istenmişti.

İstanbul ahalisine göre, bütün kötülüklerin kaynağı Galata idi. Her türlü pislik ve bulaşıcı hastalık buradan yayılıyordu kente. Galata-Pera'daki meyhaneler, izbe oteller, bekârhaneler, eskimiş hanlar, bulundukları konum açısından fuhşiyat ve içki âlemlerine öylesine uygundu ki, gözlerden ırak bölgeden bu nedenle ayaktakımı hiçbir dönemde eksik olmazdı.

Tarihi yarımadanın göbeğindeki muhafazakâr Aksaray ise Cumhuriyet'in ilk yıllarına dek, orta halli, sıradan insanların ikamet ettikleri bir semt olmasının yanında, bir külhanbeyi semti olma özelliğini de tarihi boyunca sürdürmüş ve korumuştu. Bu kabadayılık ve külhanbeylik serüveninin ucu ta Kanuni devrinde buranın çok yakınındaki Etmeydanı bölgesinde kurulan yeniçeri odalarında barınan neferlere dek dayanıyordu.

Bu adamlar göz korkutan görüntüleriyle bir tür kabadayı gibi çalımla gezinirlerdi oralardaki sokaklarda. Ahali de zaten kabadayı gözüyle bakardı bu yeniçerilere. Aksaray, kabadayıların yanında, "fuhuşhane"leriyle de pek tanınmıştı. Aksaray Hamamı'nın şöhretini bilenlerin sayısı hiç de az değildi. Bostanlıklar arasındaki derme çatma meyhaneler de Aksaray'ın geleneksel ilginç görüntülerinden biriydi. Ta Evliya Çelebi'mizin zamanından beri İstanbul genelinde, bu türden bostanlık ve mesire yerlerindeki çiftliklerde, (ki bunların sayısının 1060 olduğunu söyler Çelebi) binlerce adamın barındığı, üstelik bunların pek çoğunun da "pür-silah" donanmış oldukları, adeta bir ordu oluşturabilecekleri anlatılırdı. Bu insanlar kentin asayişini bozdukları gibi "uygunsuz" pek çok işe ve fuhşiyata da karışmışlardı.

RAHİP JEAN BAPTİSTE'İN EĞİTİMCİLİK İNADI

Günümüzde faaliyetlerini sürdüren bazı yabancı okulların kökü oldukça eski yıllara dayanır. İstanbul'da herhangi bir görev nedeniyle bulunan bazı Hıristiyan zenginler, Osmanlı başkentinde, kendi kültürlerinin ağırlığını hissettiren ve bunları yaşatmaya çalışan mektepler açmışlardı. Bu mekteplerin eğitim hayatına kazandırılmasına öncülük eden kişi 1651 ve 1719 yılları arasında 68 yıl yaşam süren Fransız aristokratı ve din adamı Jean Baptiste de la Salle idi. Salle, o yıllarda "Frerler Enstitüsü" adıyla bir eğitim kurumu kurmuş ve yıllar sonra aynı izden giden "Frerler Cemiyeti", çeşitli okullar açmak amacıyla 1841'de ülkemizde de faaliyetlerine başlamıştı.

Bu cemiyet, Hıristiyan mektepleri arasında birlik ve kardeşlik bağı kurmak amacıyla Galata'da, günümüzde Kemeraltı Caddesi'nde bulunan tarihi Saint Benoit Lisesi'nin yanında 1841 tarihinde bir mektep açmıştı. "Hıristiyan Mekteplerinin Kardeşliği" (Freres des Ecoles Cretiennes) gibi hayli ilginç bir isme sahip olan bu okul, ne yazık ki orada fazla barınamadı ve bir süre sonra az daha ileride, Karaköy Meydanı'na açılan ünlü Yüksekkaldırım Yokuşu'nda "Jacob'un Evi" diye tanınan eski bir binaya taşınmak zorunda kaldı.

On üç yıl sonra, buradaki okulun başarısından cesaretlenerek bir başka eğitim kurumunu daha hizmete soktu Frerler Cemiyeti. Bunun yeri ise Beyoğlu-İstiklal Caddesi üzerindeki İmam Sokak'ta idi. 16 yıl burada çalışmalarına devam eden Frerler'in okulu, 1870'te tüm çevreyi yakıp kavuran ünlü Beyoğlu yangınından ne yazık ki kurtulamadı ve bina yanıp gitti. Artık burada okul yaşamı sürdürülemezdi. Mekân değiştirmeye, ama genellikle birbirlerine yakın muhitlerde kalmaya alışan bu okul, ta 1936 yılına dek hizmet ettiği Galata, Bankalar Cad-

desi üzerindeki Sen Piyer Hanı'nın çok yakınındaki başka bir mekâna geçti. Cemiyet, bu kez okulun yerini iyi tutturmuştu.

Kurum, bu isabetli kararından aldığı cesaret ve şevkle, başkent İstanbul'un Asya'sına geçmeye karar verdi ve Kadıköyü'nde, Moda yakınındaki Yoğurtçu semtine inen yokuş üzerinde, şimdiki Saint Joseph Lisesi'nin o zamanki yerinde bulunan başka bir ahşap binada yeni bir okul daha açtı.

Yaşamını eğitime, kardeşliğe adamış Jean Baptiste'in kurucusu olduğu cemiyetin yeni mekânlarda yeni okullar açma inadı bir türlü yavaşlamak bilmiyordu. Frerler, İstanbul'un pek değişik bölgelerinde ve gayrimüslim ahalinin yoğunluk kazandığı semtlerde peş peşe başka okullar açmaya devam etti. Taksim Meydanı'na yakın, bugün de duran Zapyon Sokağı'ndaki Rum Lisesi'nde ve 1875 yılında da yine Beyoğlu Ağa Hamamı Sokağı'ndaki ilk Saint Michelle'de eğitim faaliyetlerini sürdürdü. Tabii bunlarla yetinmedi. Bakırköy'de başka bir okulu, 1892'de Şişli, Abide-i Hürriyet Caddesi'nde Saint Jeanne D'arc'ı, 1911'de Haydarpaşa'da Saint Louis'i açtı.

Günümüzde bu okullardan bazıları, başka başka isimler altında eğitim hizmetlerini sürdürmeye devam ediyorlar. Kurucularını, her yıl 15 Mayıs'ta "Jean Baptiste Günü"nde saygıyla anarak!

ESKİ GÖZTEPE

Yakın tarihlerde Kadıköyü'nün en doğal yerleşimlerinden biri olan Göztepe, günümüzden son derece farklı bir görünüm sergilerdi. Çayırlıklar arasında, bağlık bahçelik çiftlik arazileri içindeki yarı ahşap, yarı kârgir muhteşem konaklarıyla, bostanlarıyla, özellikle sarayın üst rütbeli görevlileri, paşalar ve seçkin insanlar tarafından öncelikle yeğlenen Göztepe'de ilk önemli yerleşimlerin görülmeye başlandığı yıllar, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden hemen sonraki zamanlar olmuştu.

Savaş ortamının tehlikelerinden kaçıp İstanbul'a gelen Rumeli göçmenlerinden, Tırnovalı ve Zağralı yaklaşık 200 kadar aile, Osmanlı yönetimi tarafından Göztepe'ye yerleştirildiler. Engin çayırların, yeşilliklerin bir kısmı bu şekilde iskâna açılmış oldu. Havagazının 1890'da yöreye ulaşmasıyla nüfus biraz daha arttı. Bu tarihten dört yıl sonra da Terkos suyu geldi ve Göztepe havalisi iyice şenlenmeye başladı, yörenin gelişimi büyük bir ivme kazandı.

Henüz 90 yıl kadar önce bölgenin nüfusu 1200'dü. Balkan Savaşı yıllarında ve 1913'te, herkesin sokakta birbirini tanıyacağı küçük bir semt halinde varlığını sürdüren ve aşırı iskâna direnerek doğal dekorunu bozmayan Göztepe, 1931 yılında Suadiye'ye dek ulaşan elektrik teşkilatıyla daha da renklendi. Tramvay hattı açıldı ve bölge kıyıları, bütün İstanbul'un en popüler sayfiye yerlerine dönüştü. Fenerbahçesi'nden itibaren, Caddebostan (Cadı bostanı), Göztepe, Suadiye masmavi deniziyle İstanbulluların akınına uğramaya başladı.

Göztepe'nin eski çarşısı, semtin tren hattına yakın yerinde 1899 tarihinde yapılan 15 dükkânla birlikte faaliyetlerine başlamıştı. Daha sonraki yıllarda bir paşalar muhiti olan Göztepe'nin bu hareketli pazarına II. Abdülhamit'in musahiplerinden biri olan Nadir Ağa 9 dükkân

daha ekledi. Sonra başka başka paşalar da hizmet ettiler bu çarşıya. Ünlü sadrazam Sait Halim Paşa devrinde sadaret yaveri olan Bahriyeli Cemil Bey ve Topçu Galip Paşa'nın eklediği dükkânlarla Göztepe çarşısı, Kadıköyü'nün en hareketli pazar yerine dönüştü, semtin nüfusu da buna paralel olarak arttı. Aynı tarihlerde Tütüncü Mehmet Efendi'nin, kapı kitabesini Şair Nazmi'nin yazdığı camisiyle, Göztepe'nin saltanatı kat kat büyüdü. Tütüncü'nün yeğeni Kemal Efendi ise, amcasının bu camisinin ilk imamı oldu.

Yapılışı 1780'lere rastlayan Selamiçeşme'deki tarihi çeşme, Mekke ve Medine'ye her yıl armağan ve yardım götüren "surre alayı"nın mola verdiği son nokta, bir "selamlama" bölgesiydi. Çeşme ise sanki bunu işaret eden bir anıt taşı gibi orada dururdu. Bu çeşme 1800'de, Sultan III. Selim devrinde hazinedar ustası Şuhi Kethüda Kadın tarafından yeni baştan yaptırılmıştı. O zamanlar yanında bir de açık namazgâh mekânı vardı. II. Mahmut devrinde ve 1838 yılında bir onarım daha geçiren bu tarihi çeşmenin başında, uzak diyarlara gitmek için yola koyulan insanlar namaz kılarlardı.

ADALAR'IN MOLLASI

19. yüzyılın Adalar'ı çok sakin, sessiz ve hele yaz sonlarından itibaren iyice kabuğuna çekilen bir huzur ve dinlenme mekânıydı. Yaz sıcaklarında gelenlerle bir hayli kalabalıklaşmaya başlayan Adalar, sezon sonlarında ise birtakım ekabir beylere, tek tük "gayrimüslim kodamanları"na, Sultan Abdülaziz'in israf edercesine harcadığı deryadan bir damla kapmaya çalışan ve bunların faizleriyle bile "Karun kesilen" bazı "tatlısu frenkleri"ne kalırdı. Bunların yanında, padişahlara yakın durmanın aslında büyük bir ikram olduğunu, ama "ateş-i suzan" gibi çok da yakıcı olabileceğini anlayıp "ne Şam'ın şekeri ne Arap'ın yüzü" diyerek gününü gün etmek isteyen paşalar da Adalar'ı mesken tutarlardı o günlerde. Böyle bir tatlı hayat zümresi, Adalar'da kendilerine sakin ve huzurlu bir ortam sağlayarak zaman geçirirler, bununla birlikte sanki bir aile gibi birbirlerine kenetlenirlerdi.

Bunların içinde tok sözlülüğü ile nam salan Şemsi Molla, adeta Adalar'ın beyi olmuş gibiydi. Orada yaşayanların arasında efsaneleşmiş bu adam için, "Adalar'ın mutlak hükümdarı" derlerdi. Her sözü dinlenir, kendisine karşı saygıda hiç kusur edilmezdi. Aslında bu biraz da etrafa saldığı korkudan ileri geliyordu. Çünkü pek çok kişiyi yıldırmıştı. Ada esnafı onun adını duyduğunda ne yapacağını şaşırır, korkudan tir tir titrerdi. Bu ada beyinin korkusundan, ekmeği biraz eksik çıkarmak şöyle dursun, tam aksine birkaç gram fazla olarak pişirirlerdi fırıncılar. Çünkü, eğer Molla duyarsa, eksik ekmek çıkaran fırıncıyı resmen perişan ederdi.

Bütün bu dehşet salan şöhretine karşın, Şemsi Molla Efendi yine de çok temiz kalpli biriydi. Aynı zamanda da becerikli bir hekim... Öyle ki, bir ara Kuleli Mektebi'nde başhekim bile olmuştu. Adanın fakiri fu-

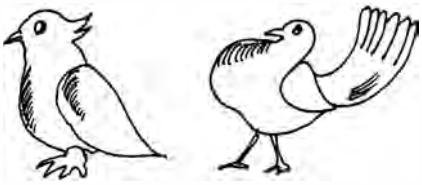
karası ona muayeneye gelir, Molla bunların hiçbirinden on para bile almazdı.

Ercüment Ekrem Bey'in 1927'deki Güneş gazetesinde anlattığına göre, bir gün babası onun resmini yaptırmak istedi. Her şey hazır oldu ve Molla'nın resmi tamamlandı. Şemsi Molla, biten resmin nasıl bir şey olduğunu merak ederek tuvalin önüne geçti ve ona uzun uzun baktı, baktı ve "Yahu bu ben değilim," dedi. "Peki kim öyleyse bu adam?" diye karşılık verdi resmi yapan sanatkâr. Molla biraz da kızgın, "Aşiret reislerinden biri herhalde," diyerek, gayet alaycı biçimde yanıtladı bu soruyu. "Sen sanırım yüzümü tersten gördün," diye de ekledi sonra. Bunun üzerine ressam dayanamadı ve patladı tabii. "O terslik sende. Ben hep doğru görür, çizerim!"

Şemsi Molla yine bir gün adada, deniz suyunu tuzdan ayrıştırarak içilecek su haline dönüştüren ve bunu evlere sevk eden "Kazoğlu" adındaki bir dostuyla tartışmaya girmişti. Bazı hatalar işlediğini öne sürüyor ve ona çok kızıyordu Molla. Kazoğlu'nun suları bir iki gün aktıktan sonra birdenbire kesiliverdi. Adanın her şeyi olan hekim Molla Efendi, bu kesinti kendisini etkilediği için Kazoğlu'na suyun parasını ödemedi. Ama Kazoğlu parayı istemekte inatçı davrandı. Bunun üzerine Molla hiddetle köpürdü ve "Bu senin hakkın değil dostum Kazoğlu," dedi. Ama karşısındaki bir türlü geri adım atmadı ve Molla'ya çıkıştı, "Bre dostum, bunları kime söylersiniz, ben Kazoğlu'yum!" Molla'nın ise cevabı hazırdı. "Halt etmişsin sen Kazoğlu. Asıl kaz oğlu kaz biziz ki, akmayan suyun için sana onca parayı ödedik!"

Molla, bazı kişilere karşı sergilediği hırçın tavırlarına karşın, yine de içten içe adalıların çok sevdikleri sevimli bir insandı. Şemsi Molla öldüğünde, ardından bütün ada halkının gözyaşları dökerek onu uğurlaması bunun en açık kanıtıydı!

RESSAM HALİFE

Halife Abdülmecit'in kuşları

"Son halife Abdülmecit" aydın, kültürlü, sanatsever birisiydi. Hanedanlığa son verildikten sonra birinci meclis tarafından halife ilan edilmişti.

Abdülmecit çok maharetli bir ressamdı aynı zamanda. Resim-Heykel Müzesi'nde yer alan 211x155 cm. boyutlarındaki dev tablosunda evrensel sanatlara karşı duyduğu sevgi açıkça belli olmaktadır. Bu kompozisyonda belli ki Beethoven'a ait bir eser icra edilmektedir. Yerde, büyük müzik ustasının bir portresi ve çeşitli notalar seçilir. Biri kadın iki müzisyen yaylı saz çalmakta, bir diğer kadın müzisyen ise piyanosunun başında oturmaktadır. Güzel kompozisyonda, yine biri kadın olmak üzere dört kişi de bu küçük konseri izlemektedirler.

İşte, Halife Abdülmecit böylesine zor kompozisyonları dahi çok başarılı şekilde betimleyebilecek denli yetenekli bir sanatkârdı. Büyük sorumluluklar içeren işlerinin dışında, kitaplarla, doğa ile ve boyalarıyla baş başa kaldığında dinlenebiliyor ve büyük huzur duyuyordu.

Düzgün ve çok renkli bir gündelik yaşamı vardı Halife Abdülmecit'in. Sabah akşam sarayın bahçesinde gezintiler yapar, sonra da özel kütüphanesine çekilir ve sürekli okur, araştırırdı. Bu kütüphane günümüzde Dolmabahçe Sarayı'nda aynen korunmakta ve içindeki yüzlerce kitapla ziyaretçilerin hayranlık dolu bakışlarını kendine çekmektedir.

Çağdaş düşünceli halife, çarşamba günlerini resim çalışmalarına ayırabilecek denli disiplinli bir çalışma temposuyla iş görürdü. Atölyesine kapandığı o günler yanına pek kimseleri de kabul etmezdi. Ama bazen çok yakın dostu olan Ömer Rıza Bey'i atölyesine konuk

ederdi. Hem resmine devam eder, beri yandan da dostuyla koyu bir sohbete dalardı. Tuvallerini bile genellikle kendi gerer, ancak bazı çok gerekli durumlarda dostundan yardım isterdi Halife Abdülmecit Efendi. Ressam halifenin en ünlü eserlerinden biri ise, "Sultan II. Abdülhamit'in hal'i" (görevden alınışı) isimli tablosudur.

Halifenin dostlarından, emekli belediye müzesi müdürü İsmail Bey'in atölyede olduğu bir gün, bu güzel eser de bir köşede durmaktaydı. Resimde herkes ayakta betimlenmişti. Sultan Hamit de görevden alındığını bildiren memur ve paşalar arasında, kaderine boyun eğmiş şekilde yine ayakta beklemekteydi. Abdülmecit Efendi, atölyesinde başka bir resim üzerinde çalışırken, bu resme ilgiyle bakan İsmail Bey'e bir soru yöneltti: "Çok mu severdiniz Hamit'i?"

İsmail Bey bu soruyu bekliyor gibi hazırlıklıydı: "Benim, Hanedanı Âl-i Osmani'nin tümüne hürmetim vardır. Benim merakım sadece Hamit üzerine değil, asıl şaşırdığım şey, bu güzel resimleri nasıl yaptığınız!"

Ressam Halife Abdülmecit, dostunu tatmin edecek yanıtlarını hazırlarken, gülümseyerek onun yanına geldi, "Anlatayım sana, dinle," dedi sonra. "Bu resimde gördüğün bütün zatları saraya ben davet ettim. Sonra da eski sanatkârların kullandıkları birer model gibi, onların sultanın karşısındaki duruşlarını ayarladım. Hamit'in yüzünü çok iyi tanıdığım için, onu görmeden, ezberimden çizdim."

Bunun üzerine İsmail Bey, hayranlığını gizleyemeden daha da yaklaşarak izledi tabloyu. Eli cebindeki sultan sanki bir silahı tutuyor gibidir. Bunu da sorar İsmail Efendi, nedeni nedir diye. Abdülmecit, en ince ayrıntısına dek hazırladığı kompozisyonu hakkındaki bilgileri bir bir sıralar yine, "Efendim, Hamit çok iyi bir atıcıydı biliyorsunuz. Ceplerinde mutlaka silahları olurdu. Ben de onu bu tasvirle çizdim."

Dostu, bu kez Vahdettin'den söz açınca, Abdülmecit ona bir türlü ısınamadığını anlattı, "O zatı ben de sevmem aslında. Ama ne yaparsın, arada akrabalık var işte. Bil bakalım bana ne yaptı?"

"Ne yaptı üstadım?"

"Dinle bak! Bilirsin, ben Avrupa'dan sürekli Temps dergilerini getirtirim. Bir gün Vahdettin birader geldi, bir süre konuştuk. Ama ayrılırken bana, birader Temps dergilerini bana versene, okuyup getiririm sonra, dedi. Ben de verdim. Daha sonra bir sebeple Sultan Hamit'in odasına girdim. Beni biraz soğuk karşıladı ve dedi ki, "Birader, ben böyle Avrupa dergilerinin, gazetelerinin ülke içine sokulmasını yasak etmiştim. Siz ise Temps'i getirtip okursunuz, olur mu böyle şey?"

Tabii bunları duyunca çok şaşırdım ve kendimi savundum mecburen. "Hayır, böyle dergiler getirtmedim," dedim. Ama, sözlerimi ta-

mamlar tamamlamaz, Sultan Hamit koltuğunun altından benim Vahdettin'e verdiğim Temps'leri çıkarmasın mı?.."

"Ee... Sonra ne yaptı?"

"Bunlar senin dergilerin değil mi?" dedi.

"Evet, benim onlar," diye karşılık verdim. "Ama bunlar burada ne arıyorlar?" diye de şaşkınlıkla ekledim arkasından.

Bu tatsız ve itham edici konuşmalar nedeniyle, son halife ressam Abdülmecit ile Sultan Abdülhamit'in araları açıldı tabii. Bir süre soğuk davrandılar birbirlerine. Oysa Abdülmecit'in Vahdettin'e güvenmekten başka bir günahı yoktu. Dostluğunun kurbanı olmuştu bir yerde.

Ama, Halife Abdülmecit'in o kadar çok sanatçı, yazar, şair, ressam dostu vardı ki, sultanın küskünlüğüne pek de aldırmadı. Kendisini ziyaret eden dostlarıyla karşı karşıya geldiği sırada, halifelik, makam, mevki falan düşünmezdi sanatçı Abdülmecit. Arkadaşları atölyesine geldiğinde, saygı gereği önlerini iliklemelerine bile sitem eder, "Bırakın şimdi bu kuralları," diyerek onlara şaka yollu çıkışırdı.

KARAVUL

Polis karakollarının kökeni "karagol" sözcüğünden gelir. Özellikle 19. yüzyıl ortalarından itibaren başkentin pek çok önemli noktasına karakol binaları yapılmıştı. Ama, bunların büyük çoğunluğu, eskimiş ahşap konaklarda, bazı binaların alt katlarında, bir zamanlar başka işlevlerde kullanılıp sonra terk edilen birtakım yapılarda hizmet verirdi. Genellikle tek veya iki katlı olarak inşa edilmiş ahşap ya da kârgir bazı karakol binaları hâlâ varlıklarını korurlar, hatta hizmete bile devam ederler. Bu karakolların en tanınmışlarından biri olan Nişantaşı Karakolu, dört yol ağzında görevine devam eder. Böyle bağımsız bir bina halindeki diğer karakolumuz ise Fatih, Çarşamba'da Manyasızade Caddesi'nin hemen başındadır. Aksaray'ın ilerisinde, Gureba Hastanesi'ne doğru gidilirken, Tatlıkuyu Caddesi yakınında da 19. yüzyıl ortalarından kalan bir ahşap karakol binamız dururdu. Yakın yıllarda yandı.

Karakol teşkilatının ilk oluşumları 1838'lerde başlamıştı. Ama daha önce de "kara kulları" denilen bir teşkilatın var olduğu bilinir. Bunlar padişahın "karada" savaşan askerleriydiler. Denizlerde çarpışan neferler "kalyoncu kulu" diye tanımlanırlardı. Günümüzde Tarlabaşı'nda bu adı taşıyan bir caddemiz bulunur.

Bu deniz askerlerinin kışla merkezi, Kasımpaşa dolaylarındaki "kalyoncu kulluğu" idi. İstanbul askerlerine ise "kapı kulları" denilmekteydi. Bu bir yerde, başkent, yani "payitaht" askeri anlamına gelmekteydi. İstanbul dışındaki yerlerin askerleri de "yerli kulu" diye bilinirdi.

Osmanlı denizciliğinde en büyük savaş gemileri "kalyon" ismiyle anıldığından, bu söze dayanarak tüm bahriye neferleri de "kalyoncu

kulu" diye adlandırılmıştı. "Karavul" ise Osmanlı ordusunun sefer veya mola sırasında herhangi bir düşman saldırısına uğramaması için etrafı gözetip kollayan askerlerin adıydı. Sonradan "karakol"a dönüşmüştü. Bir dönem buna "karagol" da denmiştir.

19. yüzyılın ünlü kültür adamı Ahmet Vefik Paşa, bu sözcüğün kökeninin "heravul" olduğunu, bunun da gezici, dolaşıcı anlamını taşıdığını söylerdi. Lehçe-i Osmani adlı eserinde bundan bahsetmiştir.

Tarih "tekerrür"den ibaret değil mi?

İşte örneği, "karavul"dan "karakol"a!

İKİ HAYIRSEVER OSMANLI

Altunizade İsmail Zühtü Paşa Camisi

Altunizade ve Zeynep-Kamil, birbirine yakın iki Üsküdar semtidir. Bu semtlere isimleri verilen Altunizade İsmail Zühtü Paşa ile Sadrazam Kamil Paşa'nın eşi Zeynep Hanım birbirlerine çok yakın yıllarda yaşamıştı. Yaptırdığı güzel camisi, çevre yolları girişinde halen durur Altunizade İsmail Zühtü Paşa'nın.

Altın işinden çok zengin olmuş babasından kalan muazzam miktardaki servetiyle de tanınan Zühtü Paşa bu cami nedeniyle, oturduğu semte de adını vermişti. Koşuyolu'ndan Küçük Çamlıca'ya dek uzanan ve günümüzde Altunizade diye bilinen bütün bu semtin arazisine sahipti paşa. 1868'de buraya zarif bir köşk de yaptırmıştı, ki bu köşkten önce Validebağı Korusu'nda bir başka köşkü daha vardı. Ama, bu yapıyı çok beğenen dönemin sultanı Abdülaziz, isteyince boyun eğen paşa köşkü sultana vermişti.

Altunizade'deki köşke kimler konuk olmamıştı ki! Nazım Hikmet, Fikret Mualla, burada oyunlar sergileyen İsmail Dümbüllü...

1831'de Enderun'dan mezun olup deniz ticareti işlerine giren ve çok hizmeti bulunan paşa, Şehzadebaşı'ndaki 30 odalı büyük köşkünü, ise Bulgaristan'dan gelen aç, sefil göçmen gruplarına tahsis etmiş, üstelik de bununla yetinmeyerek içini de erzakla doldurmuştu. Bu hayırseverliği dolayısıyla sultan tarafından çeşitli unvanlar verilerek

ödüllendirilen Zühtü Paşa, orduya da yüklü miktarda teçhizat yardımı yaparak çok büyük bir şöhrete sahip olmuştu.

Geç 19. yüzyıl içinde devlet için özel olarak bir askeri tabur oluşturan Zühtü Paşa, bunlara bir de sancak vermişti. Camideki o sancak, işte buydu. Yakın tarihlerde bu yadigâr eserin hırsızlarca çalınmış olması, gerçekten de acıdır. Zühtü Paşa, kurduğu bu taburun askerlerini giydirmiş, masraflarını karşılamış, üstelik bu askerlerin ailelerinin bakımlarını da üstlenmişti. 1878 Rus Harbi'ne gönüllü giden tabur buydu!

Aynı dönemlerin diğer bir hayırseveri Zeynep Hanım'dı ve bu hanım eşi Kamil Paşa'yla birlikte Zeynep-Kamil Çocuk Hastanesi'ni kuran kişiydi. Kamil Paşa eşi gibi yardımsever olmasının yanı sıra, aydın kişiliği ile de tanınırdı. 1862'de Fransızcadan çevirerek yayımladığı eserle adından söz ettirmişti. Bu kitap, Osmanlıcaya çevrilmiş ilk romandı. Kamil Paşa'nın eşi Zeynep Hanım, günümüzde yardımseverliği konusunda hâlâ şanı şöhreti sürüp giden aydın ve güzel bir Osmanlı hanımıydı. Öyle ki, sokaktaki aç kedileri doyuran hiç tanımadığı yoksul bir kadına, her ay verilmek üzere, adeta bir servet sayılan tam on beş altını bağışlayacak denli hayırseverdi Zeynep.

İSTANBUL'UN "ESKİ SEMTLERİ"NİN "YENİ ADAŞLARI"

İstanbul'da ayrı yerlerde bulundukları halde bazı semtlerin isimleri aynıdır. Aslında sayıları yirmiden fazla olan bu semtlerin en tanınmışlarını sizlerle paylaşmak isterim.

Kâğıthane: Önceki sayfalarda anlattığım Kâğıthane'yi hemen herkes bilir. Günümüzde bir ilçe olan Kâğıthane, Haliç'in kuzey yakasındaki kıyı ve sırtları işgal ediyor. Peki ya diğer Kâğıthane? Maçka'dan Beşiktaş'a dik bir yokuşla inen Hüsrev Gerede Caddesi'ne, erken 20. yüzyıla dek Kâğıthane Caddesi diyorlardı.

Divanyolu: Fatih devrinde Topkapı Sarayı'nın yapılmasından sonra sadrazamlar, sarayın "divan" toplantılarına gelmek için, şimdiki Beyazıt-Sultanahmet arasında ilerleyen hızlı tramvay yolunu kullanırdı. Bizans devrinde "Mese" adıyla anılan bu güzergâha "Divanyolu" denmişti. Öbür Divanyolu ise, 19. yüzyıl sonlarına dek Çerağan (Çırağan) Sarayı'nın önünden geçen caddenin adıydı.

Kalamış: Kadıköyü yakasının "mutena" yazlık semti, bestekâr Münir Nurettin Bey'in "bir tatlı huzur almaya geldiği", Fenerbahçesi'nin yanı başındaki doğa harikası bir koyla ödüllendirilen kıyı semtimiz. 5. yüzyılda Romalıların yazlık mekânı, sazlarla dolu "Kalamisia!" Diğer Kalamış ise şaşırtıcı biçimde, Haliç adalarının beri tarafındaki eski Karaağaç mesiresindeydi. Buralara Kalamış mesiresi denirdi.

Süleymaniye: Mimar Sinan'ın 1557'de tamamladığı devasa külliyeden beri bu isimle tanınan ve eski ahşap evleriyle simgeleşen tarihi semt... Eski yıllarda bir Süleymaniye'miz daha vardı Beşiktaş taraflarında. Şimdiki Swiss Otel'inin bulunduğu geniş araziler içinde 16. yüzyılda Sultan Süleyman'ın kurdurttuğu bir mahalleydi bu. Camisi ve mesire yeri bulunuyordu. Daha sonra bu yöre, Kara Bali Çelebi'nin

arazilerine dönüştü. Buradaki Süleymaniye Camisi'ni, Kara Bali Çelebi'nin isteği üzerine Sultan Süleyman yaptırmıştı. 19. yüzyılda ise, Sultan Abdülaziz burada inşa ettirmek istediği kendi camisi için tarihi bölgeyi temizleyince (eski Taşlık Gazinosu çevresi), o camiyi de ortadan kaldırmıştı. Kara Bali'nin mezarının, Dolmabahçe Camisi girişinin solundaki hazirede bulunduğu sanılıyor.

Tarlabaşı: Beyoğlu'nun öteki yüzü! İstiklal Caddesi'nin arka tarafından geçen bulvara adını vermiş ve kârgir evleriyle tanınmış semt. Öbür Tarlabaşı'na gelince; Beşiktaş, Akaretler'den Dolmabahçe istikametine doğru, gerideki sırtlardan aynı doğrultuda uzanan yolun adı, 19. yüzyılda Tarlabaşı idi! Burada 1800'lerin ortalarında, "Haseki tarlası" yahut da "Tarlabaşı Sarayı" denilen ahşap-kârgir karışımı güzel bir köşk vardı. Çift kanatlı, oldukça büyük bir de kapısı bulunuyordu. "Eli böğründeler"in desteklediği alımlı cumbalarıyla, şimdiki Spor Caddesi'ne bakardı ve 1930'lara dek varlığını koruyabilmişti.

Bağlarbaşı: Üsküdar'ın bağlık bostanlık günlerinden günümüze yadigâr kalan zirvelerdeki yerleşimin adı. Bir başka Bağlarbaşı da Eyüp ve Esenler arasında yer alıyor şimdi.

Söğütlüçeşme: Kadıköyü, Altıyol'dan Hasanpaşa'ya doğru ilerleyen semt. Adaşı şimdilerde Küçükçekmece'de bir mahalle olarak varlığını sürdürüyor!

Gültepe: Şişli'nin kuzeyinde, 4. Levent'in karşısındaki Çeliktepe'ye komşudur Gültepe. Bir başka Gültepe de Küçükçekmece'de bir mahallenin adıdır aynı zamanda!

Arnavutköy: Burada yaşayan Rumlar "Büyük akıntı"lı burunbaşına "Arvaritahori" derlerdi. Yani günümüzün şirin Arnavutköy'ü... Diğer Arnavutköy ise çok uzakta. Ta, Gaziosmanpaşa'da...

Fatih: Eh, artık burayı tanıtmama gerek yok sanırım. Diğer "Fatih'ler" Güngören ve Sultanbeyli'de birer mahalle...

Tahtakale: Eminönü'nde Yeni Cami'nin arkasındaki yokuşlara yayılmış, otantik sokakları ve hanlarıyla tanınan ve adı "kale altı" anlamına gelen "Taht-el kale"den evrilmiş çok ünlü semtimiz... Diğer Tahtakale'miz de Küçükçekmece'de bir mahallede yaşıyor.

Göztepe: Kadıköyü'nde Selamiçeşme ile Caddebostan arasında yer alan yerleşim. Şimdilerde Anadoluhisarı'nın sırtlarında da bir Göztepe mahallemiz var.

Yavuz Selim: Tarihi yarımadanın beşinci tepesinde bulunan ve Sultan I. Selim Külliyesi'nden adını almış tarihi bölge... Yavuz Selim'in diğeri Sultanbeyli'deki bir mahallede bulunuyor.

Fındıklı: Karaköy-Beşiktaş arasındaki kıyı semtimiz.. Bir zamanlar fındık bahçeleriyle dolu ağaçlıkları, mesireleriyle tanınırdı. Fındıklı adını taşıyan diğer bir yerleşim ise Kozyatağı'ndadır.

Bahçelievler: Bahçelievler'in adaşları Çengelköy ve Tarabya'nın üst taraflarında varlıklarını sürdürüyorlar.

Direklerarası: Şehzadebaşı'ndaki bu ünlü semt, erken 20. yüzyılda ilk tiyatrolarla ve Ramazan eğlenceleriyle adını duyurmuştu. Şimdi Direklerarası artık yok, ama anıları ölümsüzleşip tarih sayfalarındaki yerlerini çoktan aldı bile. Bir Direklerarası da İstanbul'un yedinci tepesi Cerrahpaşa'da, eski Avrat Pazarı önünde yer alıyordu. Buradaki çarşıların önünde, üstü kapalı ve direklerle tutturulmuş bir revaklı yol bulunurdu 20. yüzyıl başlarına dek.

Yüksekkaldırım: Galata'nın ünlü tarihi yokuşu! Yakın tarihlere dek merdivenli formunu koruyordu. Öbür Yüksekkaldırım'ımız ise tarihe karıştı, unutuldu gitti. Aksaray, Horhor'da yeniçeri kışlasının bulunduğu "yeni odalar" mevkisinde Et Meydanı yanındaydı bu Yüksekkaldırım. Ayrıca, Karacaahmet Mezarlığındaki tarihi parsellerden birinin de adıdır "yüksekkaldırım."

Nişantaşı: İstanbul'un sükseli bir semti... Ama diğer Nişantaşı buna hiç benzemiyor. Eskiden Kâğıthane'deki Çağlayan Kasrı'nın gerilerindeki tepelerde atış müsabakaları yapılır ve hedeflerin vurulduğu noktalara "nişan taşları" dikilirdi. Bunlardan biri günümüzde de durur ve II. Mahmut'a aittir. Ama şimdilerde o güzelim yeşilliklerin yerinde silme gecekondularla dolu yeni Nişantaşı Mahallesi var.

Horhor: Fatih'te, Saraçhane'nin güneyinde ve Aksaray yönünde kalan semt. Gürül gürül akan çeşmelere denirdi horhor! Burada da böyle bir çeşme vardı ve semtin adı gürültüyle akan çeşmeden gelirdi. Diğer Horhor'umuz da çeşmelerle ilgilidir ve bu çeşmeler, Üsküdar Meydanı'nın köşesinde, 16. yüzyıl başından kalan Selman Ağa Camisi'nin kıyısındadır. Bu bölge de Horhor semti olarak bilinir.

Gördünüz mü? İstanbul'da ne kadar çok adaş varmış!

TOPKAPI'NIN İÇİNDE VE DIŞINDA

Topkapı, Bizans devrinde buradaki Aya Romanos Kilisesi'nden dolayı "Porta Romanos", yani Romanos Kapısı diye bilinirdi. Osmanlı devrinde ise fetih sırasında Fatih'in dev toplarını bu kapının karşısındaki arazilere yerleştirmesinden dolayı "Top Kapısı" diye tanımlandı.

Fatih içlerinden gelen Vatan (Adnan Menderes) ve bunun güneyinde kalan Millet (Turgut Özal) caddelerinin her ikisi de surları delerek Zeytinburnu sınırlarına girerler. Bu iki büyük caddenin surlarda açtıkları gediklerin yine her ikisi de Topkapı bölgesi içinde kalır. Ayrıca bu büyük kapıların ortasında ve iki cadde arasındaki sur üzerinde küçük bir askeri kapı daha bulunur.

5. yüzyıl ortalarında ve Bizans İmparatoru II. Teodosius devrinde yaptırılan dev surların bu iki noktası arasında ve surların iç kısmında, pek çok tarihi eser kalmıştır günümüze. 19. yüzyılda İç Topkapı bölgesinde çok sayıda Ermeni ve Rum yaşıyordu. Ermeni Surp Nigoğos ve Rum Ortodoks Aya Nikola kiliseleri bir sokak arayla, surların tam gerisinde, geçmiş zaman fotoğraflarından bir kare gibi, son derece etkileyici görüntüleriyle hâlâ varlıklarını sürdürürler. Bu eski taş yapıların yüzeylerinden yansıyan Hıristiyanlık kültürünün izleriyle, hüzünlü ve yer yer yıkık surların taşları arasında gizli kalmış Bizans, asırlara dayalı bir arkadaşlık kurmuşlardır sanki.

Surlara ve kiliselere az geriden gözcülük eden oldukça büyük boyutlardaki Mimar Sinan eseri Sadrazam Kara Ahmet Paşa'nın külliyesi ise bu mevkide 16. yüzyıl Osmanlı mimarisinin en seçkin örneklerinden birini oluşturur. Bu eser 1553'lerden kalmadır. Paşanın türbesi de medresenin yakınındadır. Kara Ahmet'in hanımına ait küçük bir cami ise külliyenin arkasındaki Şeyhülislam Sokağı'nda durur. Bu so-

kakta Fatma Sultan'a ait bir de çeşme görülür. Bunu, 1766'da Şirin Kadın diye bir hanım onarttığından onun adıyla tanınır. Kitabesi ünlü hattat Yesarizade'ye ait olduğundan çok değerlidir bu eser.

Kara Ahmet Külliyesi'nin çevresinde başka küçük eserler de mevcuttur. Bunların ilki, Millet Caddesi kıyısında ve "Pazar Tekkesi" denilen mevkidedir. Günümüzde sadece bulunduğu semtte adı kalmış ünlü Pazar Tekkesi Mescidi aynı isimli sokağın üzerindeydi vaktiyle. Saray kâtiplerinden Kazzaz Mehmet Efendi, Pazar Tekkesi'yle birlikte yaptırmıştı mescidi. 19. yüzyıl sonlarına kadar varlığını koruyan bu nadide eser, Abdülaziz ve II. Abdülhamit tarafından onarımlardan geçirilmişti. Bunlara karşın yine de dayanamadı zamana. Daha doğrusu, bile bile yok edilmiştir bu eser. Sebebi açık: Yol düzenlemeleri.

Tarihi dergâhın yeri, şimdi benzin istasyonudur ve bunun kıyısında da başka bir cami görülür: Kürkçübaşı Ahmet Efendi Camisi. 16. yüzyılda ve Sultan Süleyman zamanında, sultanın kürkçübaşısıydı bu Ahmet Efendi. Duvarının üzerinde de güzel bir güneş saati bulunur bu caminin. Buradan Kara Ahmet Paşa Külliyesi'ne doğru ilerleyen caddenin sol tarafında bu kez daha eski, Fatih devrinden kalan bir diğer cami ile karşılaşılır. Beyazıt Ağa Camisi'ni, Sultan Fatih'in sekbanbaşı Beyazıt Ağa yaptırmıştı. Bu zatın mezarı beş asırdır caminin mihrap duvarı dibinde durur.

Yine bu civarda vaktiyle saray tülbentçibaşılarından Müderris Mustafa Efendi'nin geç 18. yüzyılda inşa ettirdiği bir mescit daha bulunuyordu. Şimdi tabii ki yerinde yok.

Topkapı mezarlığının biraz güneyinde ve Haliç Köprüsü-Bakırköy güzergâhını kateden otoyol ile surlar arasında, İstanbul'un en değerli camilerinden biriyle daha karşılaşılır burada. Arakiyeci yahut Takyeci İbrahim Çavuş Camisi, kare planlı ahşap direkli verandası olan ve iç mekânındaki güzel çinileriyle öne çıkan bir 16. yüzyıl eseri. Giriş yönündeki avlu duvarının dış kısmındaki mermer yüzlü barok stildeki ve II. Mahmut devrinden kalma güzel çeşmenin tarihi 1820. Zamanla oldukça yükselen zemin nedeniyle güzel çeşmenin yalak kısmı yolun epey aşağısında kalmış. Nitelikli bir onarım geçiren 1591 tarihli caminin yanında Arakiyeci'nin türbesiyle arka tarafında da bir mermer kuyu dikkat çekiyor. Burası o günlerde Halveti dergâhı olarak da kullanılmaktaydı. Fetihten sonra kurulan en eski mahallelerden biri barınıyordu sur dışı Topkapı'sının bu bölgesinde.

Zeytinburnu'nun bu sur dışı bölümüyle surlar üzerindeki Mevlevihane kapısının karşısındaki Merkez Efendi arasındaki boş arazide ve geniş çevre yolları arasında sıkışıp kalmış iki küçük cami daha bulunuyor. Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü'ne ait hayli bakımlı,

çok geniş ve içinde minik havuzlar olan parkın kıyısındaki ilk cami "İlyaszade" adını taşıyor. 16. yüzyıl başlarında yaşamış İlyas Şücaattin Efendi'nin yadigârı olan bu eseri Mimar Sinan'ın yaptığı iddia edilir, ama İlyas Efendi'nin 1514 yılında öldüğü ve Sinan'ın o tarihlerde henüz mimarlık yapmadığı düşünülürse, küçük camiyi ya Sinan'dan önceki başmimar Acem Ali yapmıştır yahut da İlyas'ın adına daha sonraki yıllarda Sinan inşa etmiştir. Cami, 16. yüzyılda Seline Hatun adında bir kadına ait olan vakfa bağlıydı. İlyaszade'nin burada bir de sebili dururdu. Az güneyde kalan ve İstanbul'un en tanınmış mesire yerlerinden biri olan Çırpıcı çayırına eğlenmeye gelenler, suyu o zamanlar gürül gürül akan bu çeşmeden kana kana su içip serinlerlerdi. Dergâhın sonraki şeyhlerinden Sinan Efendi'nin bağları ve konutu da bu arazilerdeydi.

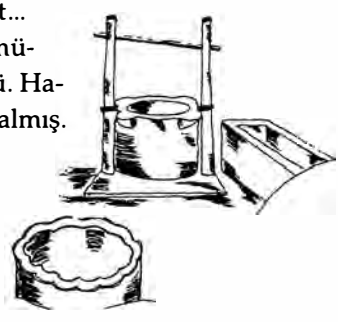
15 y. yıl Beyazıt Ağa mezarı

Arakiyeci Çeşmesi

Yine çok eski yıllarda surlara bitişik namlı bir Bektaşi dergâhı da vardı bu bölgede ve adı Ciğerci Tekkesi'ydi. Surlarda korumacılık yapan yeniçerilere aitti. 1826'da II. Mahmut'un ortadan kaldırdığı yeniçeri ocaklarından sonra, bu eser de onlara ait olduğundan yıkılıp yok edildi.

Geniş park alanının etrafından, nereden gelip nereye uzandığı kolaylıkla anlaşılamayan pek çok yol geçiyor ve trafik çok yoğun. Bu hızlı trafiğin işlediği bulvarın kıyısında, yanına nasıl ulaşılacağı kestirilemeyen bir küçük cami daha görülüyor. Ama bu yeni yapılmış. Pek çirkin şekilde inşa edilen İstanbul mahallelerindeki yeni camilerin yanında bu eser, bir "Sinan" gibi duruyor adeta! Çünkü bir mimara ait... Mimar Asım Yıldız Camisi... Belediye imar müdürlerindendi bu zat ve yakın yıllarda ölmüştü. Hatırasına uygun inşa edilen bu eser onun adını almış. 16. yüzyılın eseri Arakiyeci'ye çok benziyor ve oranları çok dengeli, uyumlu... Çevresi de oldukça düzenli. Umarım diğer yeni yapılan üslupsuz mahalle camilerine örnek olur.

Arakiyeci Cami ve Dergahı kuyu ve su tekneleri

Buraları İstanbul ahalisinin öyle kolaylıkla ulaşabileceği yerler değil doğrusu.

Kuşkusuz bazı eksikler var. Yönlendirme tabelaları, yaya geçitleri, şemalar, yürüyüş yolları, bu hoş mekânda gezintiyi daha verimli kılacaktır kesinlikle.

İlginç mimari yapısıyla "İstanbul 1453 Panoramik Tarih Müzesi" de bakımlı parkın içinde yer alıyor. Kocaman silindirik bir gövdenin üzerini örten konik bir çatıdan oluşmuş bu müzenin içinde çok geniş açıyla gösterilen bazı İstanbul resimleri ve açıklayıcı bilgiler var. İstanbul ahalisinin bu konuda bilgilendirilip bilinçlendirilmesine faydalı olacağı kuşkusuz bu çağdaş müzenin. Bu olağanüstü güzel ve derin tarihe sahip kentte az da olsa iyi şeylerin yapıldığına inanmak istiyorum artık.

Topkapı dışından Zeytinburnu sınırları güneye doğru katedilince, az aşağıda 16. yüzyılın ünlü düşünürü ve şeyhi Merkez Efendi'nin, çok tanınan ve sıkça ziyaret edilen mekânına geliniyor. Bu tarihi alanda, yakınlarda onarılıp ayağa kaldırılan ahşap Merkez Efendi Konağı ve yanı başındaki Abdülbaki Efendi Kütüphanesi görülmeye değer. Abdülbaki, 17. yüzyılda Maraş valisiydi ve kendi için yaptırılan bu türbeyi fazla şaşaalı bulduğundan buraya gömülmeyi istemedi, türbe boş kaldı. Sonra da çocuk kütüphanesi oldu.

İlyaszade Cami

Merkez Efendi, İstanbul'un en büyük evliyalarından biri olarak kabul edilir. 1463 yılında Denizli'de doğan Merkez Efendi'nin asıl adı, Musa Muslihiddin idi. Çeşitli dergâhlarda yetişti ve İstanbul'da Samatya sahilindeki Etyemez'de bulunan tekkede Mirza Baba'ya sığındı. Sonra da onun kızıyla evlendi. İyice pişince, Kocamustafapaşa şeyhi Sümbül Efendi'ye bağlandı ve onun 1529'daki ölümünden sonra yerine şeyh oldu. İkinci hanımı da Sümbül Efendi'nin kızıdır. Çocukları her zaman çok seven ve eğitimlerine özen gösteren Merkez Efendi, bu mekândaki dergâhını kurduktan sonra, ünü tüm İstanbul'a yayıldı. Günümüzde de aynı namını korur ve türbesinden ziyaretçiler eksik olmaz. Kendisine çok yardım eden Yavuz'un eşi Hafsa Sultan'ı, yaptığı bir macun karışımıyla iyileştirmiş, Hafsa Sultan da daha sonra bunun bütün Manisalılara dağıtılmasını istemişti. Merkez'in o macunu, hepimizin bildiği, Manisa'nın ünlü "mesir macunu"dur.

Aslında bu mekân bir külliyedir ve 1552'de ölen Merkez'in türbesinden başka Yavuz Selim'in kızı Şah Sultan'ın Mimar Sinan'a yaptırdığı bir cami, çilehane, kuyu, hazire gibi birimler vardır. Mevlevihane'ye doğru az ileride bir de hamamı bulunuyor külliyenin. Merkez'in

türbesinin günümüzdeki formunu II. Mahmut yaptırdı. İç mekânda 16 sanduka var ve bunlar eski şeyhlerle bunların yakınlarına aittir. Dergâhın 1862'de ölen 15. postnişini Hüseyin Efendi, 1814'te ölen 12. postnişin Şeyh Seyid Ahmet Mesut Efendi, ki bu şahıs tam 39 yıl burada şeyhlik görevini sürdürmüştü, 1786'da ölen 11. postnişin Mustafa Efendi, 1782'de ölen Nurullah Efendi, Etyemez Tekkesi şeyhi Mirza Baba'nın kızı ve Merkez'in ilk karısı Hatice Hatun, 1576'da ölen 2. postnişin Mustafa Muslihiddin ve daha başka şeyh ve hanımlar, bu türbenin sonsuz konukları olarak huşu içindeki ziyaretçilerini ağırlıyorlar asırlardır...

Eski İstanbul'un en önemli ve büyük dergâhlarından biri olan ve Silivrikapı'nın ve Mevlanakapı'nın batısında, Merkez Efendi Külliyesi yakınlarındaki Yenikapı Dergâhı'nda haftanın iki günü, pazartesi ve perşembe günleri ayin düzenlenirdi. Adeta geniş bir külliye büyüklüğündeki dergâh, Cumhuriyet'in ilanından sonra bir öğrenci yurduna dönüştürülmüştü.

1961 yılında talihsiz bir kaza sonucunda semahanesi, şerbethanesi ve türbeler kısmı yandı. Daha sonra yazgısına terk edildi ve durumu iyice içler acısı hale geldi. Sultan V. Mehmet Reşat'ın 20. yüzyıl başlarında bu dergâha başka birimler eklediği bilinir. Bunların en önemlisi "dedegân" denilen derviş hücreleri bölümüydü. Bu hücreler çok ilginçtir. Sadece Yenikapı Dergâhı'na has değillerdir kuşkusuz, İstanbul'da pek çok başka dergâhta da böyle derviş hücreleri görülürdü, ama buradaki hepsinden şaşaalı idi. Dervişlik aslında bir makamdır dergâhlarda ve bir şeyhin derviş olma ameliyesine "ikrar vermek" denirdi. Asla dinden dönmeyeceğine dair yemin etmekle başlardı bu işlemler. Fakat sözünden dönüp dervişlikten feragat edenler de olurdu. Zaten "peymanşiken", yani "ahdini bozan" sözcüğü de bu tür kimseler için söylenmiştir.

Derviş hücreli Yenikapı Dergâhı'na erken 19. yüzyılda Sultan II. Mahmut ve daha sonra da Abdülmecit, çeşitli onarımlar yaptırmışlardı. Eski maliye nazırlarından Abdurrahman Nazif Paşa ise 1850 yılında bir kütüphane ile kendi türbesini ekletti dergâha. Mutfakları, kubbeli mescidi, şeyh dairesi gibi bölümleriyle, bir hayli göz alıcı bir dergâh olan Yenikapı Mevlevihanesi, bir dönem Harbiye Nezareti'nin kullanımına verildi. Beş yüz yıllık dergâh, 20. yüzyıl başlarında ve o sancılı savaş günlerinde gazi ve yaralılarının tedavisi için hastaneye dönüştürülmüştü!

Merkez Efendi Mahallesi'nde ve Yenikapı Mevlevihanesi yolunda, Hacı Mahmut Ağa'nın II. Beyazıt devrinde yaptırdığı caminin kalıntısına bitişik olarak, 1700'lerin sonlarında Tütüncü İsmail Ağa diye tanı-

nan bir hayırsever, sıbyan mektebi yaptırmıştı. 1877'de ise Halvetilerden Salih Efendi burayı bir dergâh olarak düzenledi. Günümüzde bu mekânlardan arta kalan kalıntılar üzerinde de onarım çalışmaları sürdürülüyor. Unutulmuş bazı tarih sayfaları, gün ışığına çıkmış olacak böylece.

İstanbul'un en eski ikinci büyük dergâhı olan Yenikapı Dergâhı'nı, yeniçerilerden bir Mevlevi şeyhi olan Malkoç Mehmet Efendi 1597'de kurmuştur. Oldukça büyük bir alana yayılan dergâhın doğu yönünde klasik bir Osmanlı çeşmesiyle bunun arkasında değerli mezar taşlarına sahip "Hamuşan haziresi" durur. Vakıflar idaresinin eski müdürlerinden ikisi yatıyor burada. 1834, Evkaf Nezareti'nden mümeyyiz-i evvel Mevlevi Hacı Mustafa Bey ve 1925 yılında ölen Vakıflar Genel Müdürü Şemsettin Dikmen Bey.

Topkapı surlarının iç kısmından dışına, buradan da yine sur dışını izleyerek güneydeki Mevlanakapı'ya dek yapılan gezide, görüldüğü gibi, epeyce sayıda eski eserle karşılaşmak olası. Bu geniş ve gürültülü çevre yolları yapılmadan önce, bu bölgenin fiziki yapısı, daha "doğaya" dönüktü. "Tarih" de kuşkusuz ki çok daha fazlaydı. Ama, doğal görünümden de, tarihten de, geriye kalanların tümü bu kadar işte!

SIHHIYE KAVASLARI

Sokak köşelerinde, cadde ve meydanlarda gelişigüzel ve açıkta satılan yiyecekler konusunda, şehreminiler, pek çok sıkıntı çekmişler ve çeşitli önlemlerle, uyguladıkları birbirlerinden ilginç yöntemlerle bu türden esnafı yola getirmeye çabalamışlardı.

Kalabalık ticari bölgeler olan Eminönü ve Beyoğlu'nun bazı bölümlerinde bu satıcılar belli bir düzene sokuldularsa da, kentin çok büyük kısmında açıkta yiyecek satanlar yine "at koşturuyorlar"dı. Eski İstanbul'un gerçekten de en önemli sorunlarından biriydi bu esnaf ve seyyar satıcı denetimi. Çünkü, işin ucunda insanların sağlığı vardı. Şehremaneti'ne bağlı "sıhhıye kavasları", İstanbul'un çarşı pazarlarını gezip yiyecek satan esnafı çok sıkı kontrol ederlerdi. Ceza kesme yetkileri de vardı bu kavasların.

Kavaslar en çok, kentte, açık güğümlerde satılan sütlerle ilgilenirlerdi. Yasalara göre sütler kesinlikle kapalı kaplarda bulundurulacak ve içine "su katıldığı" tespit edilen sütler derhal dökülecekti. Sütleri çok dikkatli biçimde kontrol ettiren kavaslar, bu kapların içine bir derece sokarlar ve sütteki su miktarını (!) ölçerlerdi. Eğer ibre 1.025'ten aşağı gelirse süt "sulu" demekti ve anında bir "lağım mecrasına" ya da bir çeşme yalağına döktürülürdü.

Yok eğer, süt sulu değilse bu kez başka bir yönden kontrol edilirdi: "Nişasta!" Evet, içine acaba nişasta karıştırılıp mı satılıyor diye, kaba "iyot ruhu"ndan iki-üç damla akıtılıp kıvam ve rengine bakılırdı. Aksi durumda sütler yine döktürülürdü. Bu yasaklara uymayanlar ağır cezalara çarptırılıyorlardı. Bunun yanında, zeytinyağı, tereyağı, kuyrukyağı gibi maddeleri satanlar, kaplarına içerikleriyle ilgili bilgileri yazmakla mükelleflerdi. Yaftası olmayan kap sahibi anında cezayı yi-

yordu. Yani eski İstanbul'da, "tüketiciyi koruma hakları" gündemdeydi demek ki!

İstanbul'da sütlerin üretildiği imalathaneler de Şehremaneti'nce belirlenmiş kurallara harfiyen uymak zorundaydılar. İşyerlerinde kiracı mı, yoksa mal sahibi mi olduklarını, burayı ne zamandan beri "inek ahırı olarak" kullandıklarını, ne sayıda ve ne kadar ineğe sahip olduklarını Şehremaneti'nin ilgili birimine bildirmekle mükelleftiler. Süthaneler, konutların yoğun olduğu bölgelerden, mahallelerden en az 200 metre uzaklıkta olacaktı.

Ayrıca süthane binaları kârgir olarak yapılacak, iç mekânlarında her bir hayvan için 1.5 metrelik bir genişlik sağlanacak ve tavan 3.5 metrelik bir yüksekliğe sahip olacaktı. Süthane pencereleri bile belli bir standarda bağlı tasarlanacak, doğu ve batı rüzgârlarına açık şekilde biçimlendirilecekti. Süthane ahır duvarları, eğer bir hastalık yaşanmadıysa, her yılın mart ve eylül aylarında mutlaka badanalanacaktı. Süthaneler boyanmayacak, bünyesinde çamaşırhane ve mutfak gibi birimler bulunmayacaktı. Süthane masaları, mermer, çinko veya porselen olmak zorundaydı.

Bütün bu kurallar, o günlerin hijyenik ortamına göre oldukça iyi düzenlenmiş yaptırımlardı, fakat yine de bütün bu uygulamalara "harfiyen uyulduğu" söylenemezdi.

Peki, şimdi söylenebiliyor mu?

"TUZLA" DEDİKLERİ "NİĞDE" Mİ?

İstanbul'un "uzakdoğusu" Tuzla, Bizans devirlerinde tuz çıkartılan bir bölgeydi. O zamanlar buraya "Akritas" denir. Tuzla açıklarındaki Ekrembey ve İncir adalarında görülen manastır kalıntıları Bizans devrine aittir. 1975'lerde ortaya çıkarılan bazı kalıntılar sayesinde öğrenildi ki, Sen Andre Manastırı'nda yaşayan keşişler burada, zeytin, üzüm ve incir yetiştiriyor, ayrıca deniz ürünlerini de tüketiyorlardı. Bir de açık su sarnıçları yer alıyordu adada. Eski tuz ocaklarını değerlendiren Osmanlılar da bu bölgeden aynı şekilde faydalandıkları için "Tuzla" ismiyle tanınmıştı yöre.

Tarih boyunca Tuzla ve havalisi, Bizans'ın da, Osmanlıların da "teferrüç", yani "gezinti" ve mesire köyü olmuştu. 1530'lara dek Gebze'ye bağlı bir köydü. Nüfusu da ancak 500 kişi kadardı ve bunun da sadece 17'si Müslüman'dı.

Bir dönem Adalar'a bağlandı Tuzla. Adalar o zamanlar Gebze kadılığının yardımcıları olan naipler tarafından yönetilirlerdi. İstanbul'un Asya yakasındaki tek kadılığı olan Üsküdar, 1744'lerde bir dönem Gebze'ye bağlı olarak yönetilmişti. Kadılık merkezi Üsküdar'a geçince, haliyle Gebze de Üsküdar'ın uzak bir naipliğine dönüştü.

Osmanlıların o dönemlerde Tuzla ve havalisini Niğde diye tanımlamaları ilginçtir. Birçok eski kaynakta rastlanılır bu isme. Osmanlı sultanlarının "av" yeri olan bu bölgelerde, ahali izin almadan avlanamazdı. Ayrıca hiçbir ağacın kesilmesine de müsaade edilmezdi bu çayırlıklarda. Temmuz ayı gelince, uçsuz bucaksız yeşilliklerde mesire şenlikleri düzenlenir, 40 gün 40 gece aralıksız eğlenilirdi. Sahile doğru "İçmeler" mevkisinin suları her derde deva olarak bilinirdi.

Tuzla ahalisi, ta Üsküdar'dan Tuzla ötesindeki Hendek'e dek yol yapımında ve buralardaki çalılıkları temizleyip toparlama işinde görev yaptıkları için, ayrıca bazı vergilerden de muaftılar.

Tuzla'nın yakınında bulunan "Tekfur çayırı" diye bilinen yer ise Mihrimah Sultan Vakfı'nındı ve Osmanlı ordusunun sefer güzergâhıydı. Bu nedenle de daima köyün subaşısı korurdu bu yolu.

Tuzla adeta başkentin doğudaki en önemli yerleşimi olarak kabul ediliyordu. Bu konumundan dolayı, kente gelen yabancılar Tuzla'da karantinaya, yani "tahaffuzhane"ye alınırlardı. Bunun yeri "Yarış bayırı" mevkisinde ve Aya Dimitri Kilisesi yakınındaydı. 1894'te yaşanan korkunç deprem bu tahaffuzhaneye de çok zarar vermiştir. Kadınlar ve erkeklere ayrı ayrı olmak üzere hastanesi de bulunan bu yapının yerinde şimdi bir eğitim kurumu var.

Salgın hastalıkları önleyebilmek ve yayılmasının önüne geçmek için tahaffuzhane ile birlikte 1916 yılında bir de "tebhirhane" yapılmıştı Tuzla'nın Serviburnu mevkisinde. Bu tesis, pulverizatörlerle ilaç püskürtmek için gereken karışımı üretirdi. İstanbul'da, Galata'da ve Üsküdar'da üç adet olarak bilinen tebhirhanelerin dördüncüsü de Tuzla'daydı. Doğudan gelebilecek herhangi bir öldürücü salgın hastalığın, daha başkente ulaşamadan burada engellenmesi planlanmıştı.

1907'lerde 150 hane Müslüman, yaklaşık o kadar da Hıristiyan ahali vardı Tuzla'da. Ama Hıristiyanların nitelikli okulları bulunuyordu. Müslüman ahali ise, herhangi bir eğitim kurumundan mahrumdu. 1901'den beri Kadıköy, Moda'daki Fransız Katolik Okulu'nun öğrencileri, öğretmenleri Tuzla'ya gezmeye, eğlenmeye gelirlerdi trenlerle. O günlerden birinde Haydarpaşa eski gar idaresinin memurları da buralara gelmişti ve hep beraber Alman Musevi Okulu öğrencilerine hediyeler vererek eğlenmişler ve akşam yine trenle semtlerine dönmüşlerdi. Bu gelişimler, gayrimüslimler arasında iyi bir sosyal ve eğitim ortamının bulunduğunu gösteriyordu.

Mondros Mütarekesi'nden sonra iyice güçlenen bazı Rumlar bu fırsatı iyi değerlendirdiler ve köydeki Müslüman ahaliyi taciz etmekten geri durmadılar. Esasen Tuzla'daki gayrimüslimlerin baskınlığı, ta 18. yüzyıldan bu yana devam ediyordu. Hatta, 1719'da camilerin çevresinde meyhane açacak kadar ileri gitmişlerdi. Sonra işgal günlerinin sıkıntısı içinde, daha da büyük zorlukların içine sürüklendi Tuzla. 1920'de buraya gelen İngiliz işgal ordusunun askerleri, topladıkları işe yarar şeyleri de beraberlerinde götürdüler.

Günümüzün Tuzla'sında, Sultanahmet Camisi ve çeşmesi, 1908'de saraylı Saadet Hanım'ın yaptırdığı çeşme ve Fatih Sultan Mehmet'in çadırını kurduğu yerdeki Hünkâr Çeşmesi, bölgenin en önemli tarihi

değerlerindendir. Yerleşimin kuzey sırtlarının gerisindeki Aydınlı köyünde ise, Nişancı Mehmet Paşa Vakfı'na ait 18. yüzyıldan ve III. Ahmet döneminden kalma (1703) bir cami bulunur. 1892'de II. Abdülhamit döneminde onarılmış olan bu eserin duvarındaki zarif çeşme ise, 1856'da Kürekçioğlu Ali Ağa tarafından yaptırılmıştır.

Tarihi geçmişi bir hayli zengin olan Tuzla, özellikle Ankara yolunun üst tarafındaki çarpık yerleşimleriyle günümüzde de gündemdedir ve yörenin doğal ve tarihi dokusu, aşırı göç sorunu nedeniyle çok zedelenmiştir. Kıyılarında ağır sanayinin ve tersaneciliğin iş gördüğü Tuzla, "yazlık yöre" hüviyetini de büyük ölçüde yitirmiştir artık.

TAMBURİ NECDET VE İBN-ÜL EMİN KONAĞI

1950'lerin İstanbul'unda ve Aksaray'ın güney kıyılarındaki Yenikapı'da, varlığını sahibinin üstün gayretleriyle sürdürmeye çalışan geleneksel bir tambur imalathanesi bulunuyordu. Ziya Usta, deniz kıyısındaki konutunun üst katını kendine ayırmış, alt kata da nefis tamburlar yaptığı atölyesini kurmuştu.

Ziya Usta hayli entelektüel biriydi ve çok iyi Almanca konuşurdu. Bununla birlikte, bir Mimar Sinan şaheseri olan Şehzade Mehmet Camisi'nde de imamlık ederdi. O sıralarda çok genç olan bestekâr Necdet Yaşar, henüz 20'lerindeyken çok ilgi duyduğu ve sonraki günlerde virtüözü olacağı tamburunu Ziya Usta'dan almıştı.

Tamburi Necdet Bey, düşlerini kurduğu enstrümanına kavuştuktan sonra öyle büyük bir hevesle çalmaya, zor makamlarda dolaşmaya başladı ki, ikamet ettiği konağın üst katında da insanların oturduğunu ve bu insanların seslerden rahatsız olabileceklerini düşünmeden, tamburun ince sapından aşağılara inerek en tiz perdeden gövde üzerinde mızraplar vurmaktan hiç çekinmedi. "Taksim"lerden, tiz "gerdaniye"lere, en zor seslere inip çıkıyor ve bu nadide çalgısının üzerinde oynadığı oyunlara kendisi de inanamıyordu Necdet Bey.

Coştukça coşan ve adeta kendinden geçen Necdet Bey, bir gün böyle heyecanla enstrümanını avaz avaz çalmayı sürdürürken, konağın üst katında güzel bir sofrada yiyip içip sohbet etmekte olan bazı kişiler, aşağıdan gelen tambur seslerine kulak kabarttılar. Sofradakilerden biri, büyük bir şaşkınlık içinde, bu sazı bu derece mükemmel çalan kişinin kim olduğunu merak ederek yanındakilere sordu, "Allah Allah! Ne güzel sesler çıkarıyor... Tanıdığınız biri mi bu acaba?"

Sofradakiler "Hayır," yanıtını verince, soruyu soran adam daha da heyecanlandı ve bir süre o güzel sesleri daha ayrıntılı biçimde dinle-

meye koyuldu. "İnanamıyorum... Bu sesleri çıkaran ben miyim, yoksa babam mı?"

Adamın bu soruyu sormakta çok haklı nedenleri vardı aslında. Çünkü o, Türk müzik dünyasının en seçkin simalarından biriydi: Mesut Cemil Bey! Babası diye sözünü ettiği kişi ise, gelmiş geçmiş en büyük tambur virtüözlerinden biri olan Tamburi Cemil Bey idi!

Mesut Bey'in üst kattaki sofrasında, Necdet Bey'in nağmelerine kulak veren diğer simalar ise, büyük ressam İbrahim Çallı ile Eşref Şefik idi. 1882'de doğup 1960'ta ölen Çallı, özellikle Fransız empresyonizmi stilinin etkisindeki resimleriyle tanınmış çok ünlü bir sanatkârdı.

1894 yılında doğup 1980'de yaşama veda eden Eşref Şefik ise, Osmanlı mebusu Şefik Bey'in oğlu, yetenekli bir gazeteci ve radyo spikeri idi. Çanakkale Savaşları'na katılmış, sonra da İstanbul Radyosu'nun kurucuları arasında yer almıştı. Yani kısacası, konağın üst katındaki sofrada, Necdet Bey'i ister istemez dinleyen bu üç kişi, Türk sanat âleminin en seçkin kişilerindendi.

Gelelim şimdi konağa.... Bu konak, Beyazıt, Bakırcılar Çarşısı'ndaydı ve döneminin en aydın kişilerinden biri olan "İbn-ül Emin Mahmut Kemal Bey'e aitti. Necdet Bey, tam beş yıl boyunca bu konakta müzik çalışmalarını sürdürdü. Yemekli meclislere katıldı. 1950'ler İstanbul'unda adeta bir ilim irfan yuvası, dahası, bir kültür sanat üniversitesi olan bu tarihi konağın sahibi İbn-ül Emin, Sultan II. Abdülhamit'in mühürdarı olan Emin Bey'in oğluydu. Yaşını göstermezdi, ama seksenlerin üzerindeydi. Ufak tefek biriydi Kemal Bey.

Çok ve gereksiz şekilde konuşanlarla ilişki kurmaz, meclisinde konusuna hâkim olmayan, kültür ve sanattan uzak kalmış insanlarla asla bir araya gelmezdi. Vaktiyle bir mecliste, kendisinden farklı düşünen öğretmen Kazım Bey'i fena halde azarlamıştı, "Bana bak Kazım! Seni, öğrencilerin yanında falan dinlemem, dışarı atarım!"

Kazım Bey, 1904 ve 1972 yılları arasında yaşamış ve tıp alanında "ordinaryüs" unvanı almış, bu arada koskoca İstanbul Üniversitesi'nin rektörlüğünü de yapmış olan Prof. Dr. Kazım İsmail Gürkan'dan başkası değildi!..

Gerçekten de ne konakmış ama bu!.. İbn-ül Emin'in konağından kimler gelip geçmiş meğerse! İlim irfan yuvası olmayı alnının akıyla hak etmiş üstelik... Ama biz! Biz, bu konağı da yaşatamamış, duyuramamış, yüklendiği büyük anıları anlatamamış, adeta bir müze olabilecek bu kültür ve tarih yuvasını gösterememişiz yeni nesillere!

KEMANKEŞ'İN İNTİKAMI

1641 yılının İstanbul'u! IV. Murat öleli ve Sultan İbrahim Osmanlı tahtına oturalı henüz bir yıl olmuş. Onun zamanında bir Türk gemisi Mısır'a doğru yol alırken korsanlar tarafından ele geçirilmiş ve Girit'e getirilmişti. Osmanlı da bu nedenle Girit'i almaya karar verdi. Verdi vermesine de, bu güçlü adanın alınması pek öyle kolay olamadı. Harp, tam 25 yıl, yani "çeyrek asır" sürdü! Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın Kandiye Kalesi'ni kuşatması sonrasında, ancak 1669'da bir barış anlaşması imzalanabildi. Artık devletin dış politika işleri eskisi gibi yürümüyor, Osmanlı'nın o çok nam salmış olduğu gücü ve otoritesi giderek tükeniyordu.

Böyle zor günlere doğru hızla yol alan Osmanlı Devleti'nin gidişatı 1641'lerde çoktan belli olmuştu bile. Hâlâ kuvvetli bir ülke olan Osmanlı Devleti'ni İbrahim değil de, sanki veziriazam "Kemankeş" yönetiyordu. Yani, güçlü ve otoriter Kara Mustafa Paşa, Kemankeş Kara Mustafa Paşa!

Kemankeş, Arnavut kökenliydi. Çok çalışkan, fakat biraz sinirli bir yapıya sahip ve hırslı bir insandı aynı zamanda. Epeyce de çekemeyeni bulunuyordu. Nitekim fazla gecikmeden ona karşı bir rakip buluverdiler: Nasuhpaşazade Hüseyin Paşa!

Bu kişi sertliği ile ün salmış olan Sultan IV. Murat'ın vezirlerinden biriydi. Sarayda dönen dolapları, adam kayırmaları, çeşitli entrikaları bilmezdi, çünkü zamanının çoğu İstanbul dışında geçirmişti. Düzenbazlardan bazıları, sadrazamın aleyhine olacak birtakım mektupları sultanın görmesini sağlayabilirlerse, onun yerine Hüseyin Paşa'nın sadrazamlığa atanabileceğini söyleyerek, vezirin aklına girdiler. Hüseyin Paşa o sıralarda Halep'te vali olarak görev yapıyordu.

Kanuni dönemine dek serhat beyleri, sultan adına fermanlara tuğra çekecek denli önemli pozisyonda bulunuyorlardı ve yetkileri çok büyüktü. Zaman içinde şımararak bu görevini kötüye kullananlar da olmuştu. İşte, ip bu noktada kopuyordu! Çünkü, bu yasayı, dönemin sadrazamı Kemankeş Kara Mustafa Paşa yürürlükten kaldırdı. Ve bunun ucu da Hüseyin'e dokundu tabii. Yetkilerinin kısıtlandığı haberi kulağına gelince, derhal çavuşbaşını yanına çağırdı ve onun yüzüne karşı fena halde köpürdü Hüseyin: "Getire getire sen bunu mu getirdin bana çavuş? Ben vezirim, vezir! Bana bu payeyi merhum Sultan Murat'ım verdi. Kemankeş de kim ola ki? Payitahta varınca hemen şikâyet edeceğim onu!"

Bunun üzerine Kara Mustafa, durumun iyiye gitmediğine gördü ve Hüseyin'i Sivas valiliğine atadı. Eski valiye de onu yolda karşılamasını ve derhal başını vurup İstanbul'a göndermesini buyurdu. Ama işler biraz sarpa sardı. Hüseyin, eski vali Körhazinedar İbrahim'i alt edip İstanbul üzerine yöneldi. Haber İstanbul ahalisinin kulaklarına varınca, insanlar büyük bir korkuya kapıldılar. Nasuhpaşazade, önüne çıkan kuvvetleri bir bir yenerek Kartal kapılarına dayandı. Sonra Anadolu beylerbeyini de yenilgiye uğrattı ve saraydan gelecek haberi beklemeye koyuldu. Güvendiği tek şey vardı, gücü! Çünkü biliyordu ki, her zaman üstün gelen kuvvet yeğlenirdi.

Hüseyin, daha da ilerledi ve Üsküdar'ın az doğusundaki Bulgurlu tepelerinde kamp kurdu. Durumun vahametini anlayan Kemankeş, o sırada eğlenceye dalmış oyalanan Sultan İbrahim'i derhal uyardı: "Bu densiz herif edep, saygı bilmez biridir. Hünkârına ne hayır gelir ondan. Ama yine de takdir sizindir ve benim boynum kıldan incedir."

İbrahim bunun üzerine saray ağasını Bulgurlu'ya yolladı ve gönderdiği emri okuttu: "Emrime itaat et ve tez vakit Sivas'a dön!" Saray ağası, Nasuhpaşazade Hüseyin'in şaşkınlıkla karışık korku dolu yüz ifadesini görünce, biraz daha ileri gidip taşı gediğine koymayı denedi: "Var, tatlı canını düşün sen. İstanbul'a doğru buradan daha öteye geçmeyi düşünme. Çünkü daha ötesi, bin bir tehlikelerle doludur."

Çaresiz kalan Hüseyin zorunlu olarak Karadeniz kıyılarına doğru geri çekildi. Bundan cesaret alan Kemankeş, peşine bir yığın adam taktı Hüseyin'in. Asiler dağılmaya başladılar. Nasuhpaşazade Hüseyin kaçmayı başardı ve Karadeniz'in ta öte tarafındaki Kırım hanına sığındı. Ama burada şansı hiç de yaver gitmedi ve yakalanıp İstanbul'a getirildi.

Asi Hüseyin şimdi Kemankeş'in karşısındaydı ve devleti bu denli korkuya sürüklemesinin bedelini canıyla ödeyecekti. Kemankeş Kara Mustafa, Hüseyin'i sorgusuz sualsiz cellatlara teslim etti. Derhal başı

vurulan Hüseyin'in kanlı kafası, şekli şemali biraz düzeltilerek iki gün boyunca herkesin görüp ders alması için "ibret taşı" üzerine kondu. Hüseyin'in 16 yaşındaki oğlu affedildi. Ama yakınları, kendisi gibi katledilmekten kurtulamadılar.

O acı olaylardan sonra Osmanlı sarayı artık iyice belalara bulaştı ve ayaklanmaların, isyanların ardı arkası kesilmedi. Artık, sultanlar, sadrazamlar ve yeniçeriler, neredeyse tüm güçlerini, Pazvantoğulları, Abazalar, İbşirler, Tirsinikliler gibi, her biri diğerinden de belalı asiler ve yandaşları için kullanacaklardı!

YÜZBAŞI AHMET

Cumhuriyet'imizin kurucusu, büyük kahraman Mustafa Kemal Atatürk'ün en yakın dostlarından, en sevdiği silah arkadaşlarından biriydi Boğazlıyan doğumlu Ahmet. Sadece Mustafa Kemal'in değil, çevresindeki herkesin sevip saydığı, iyiliklerinden söz ettiği biriydi.

Mütareke yıllarında bir gün, Mustafa Kemal, yine yakın silah arkadaşlarından olan Refet Paşa ve Rauf Bey'le bir araya gelmiş, vaziyetin gidişatı üzerinde sohbet etmekteydiler. Düşmanı alt etmek için yapılan planlamalardan çıkan sonuç ise şuydu: Mustafa Kemal, Anadolu'ya gidecekti!

Bunun için gereken hazırlıklara bir an önce başlandı. Mustafa Kemal, şahsi işleriyle ilgili bazı çalışmalar yapıp bunları gözden geçirdi ve çok güvendiği Yüzbaşı Ahmet'i önemli bir görev vermek için yanına çağırdı. Sonra da bir çek yazıp eline verdi ve "Ahmet, git şu parayı bankadan al ve bana getir," dedi. Ahmet biraz çekimser davrandı. Çünkü okuma yazma bilmiyordu, o kâğıt nedir, neye yarar, bununla para nasıl alınır, hiçbir şeyden haberi de yoktu. Ama, komutanından emri almıştı bir kere. Ucunda ölüm de olsa bu derhal yerine getirilecekti.

Onun sıkıntılı halini gören Mustafa Kemal, "Çekinme Ahmet, bunu bankaya vereceksin, onlar da buna bakıp sana 4.125 lirayı teslim edecekler, hepsi, o kadar. Sen denileni yap ve parayı al, bana getir," diyerek onun tereddüdünü gidermeye çalıştı.

Ahmet, kendisine inanan ve güvenen sevgili komutanına hizmette kusur etmemek için aceleyle çıktı ve doğru Osmanlı Bankası'na gitti. İşlemler sandığından da kolay geçince Ahmet biraz daha rahatladı. Bir an önce o parayı alıp geri dönmenin heyecanını yaşadığı anda, memur imzalaması için önüne bir kâğıt uzatınca, Ahmet'in beti benzi sarardı, nutku tutuldu. Adını yazamazdı ki!..

Hemen mührünü çıkardı ve imza yerine makbuza bunu basmayı önerdi. Fakat memur diretiyordu imza için, mühür olmazdı. Sonunda "parmak basmak"ta karar kılındı ve Yüzbaşı Ahmet sararmış suratını gizlemeye çalışarak titreyen parmağını kâğıda yapıştırdı, sonra da parayı kaptığı gibi bankadan hızla uzaklaştı. Mustafa Kemal'in yanına vardığında büyük bir rahatlama hissederek 4125 lirayı sağ salim paşasına uzattı. Fakat Mustafa Kemal, bu paranın büyük kısmını Ahmet'e geri vererek, "Ahmet, bunun dört bini sende kalsın, yarın alırım. 125'i ise faizdir, onu eritmek gerek," dedi.

Bu miktar paranın kendisine emanet edilmesinden duyduğu yeni bir huzursuzlukla sabahı zor eden Ahmet, Mustafa Kemal'in bunu kendisinden ertesi gün geri almasıyla büyük bir mutluluk hissetti. Daha sonra büyük kurtarıcımız, Ahmet'e bazı talimatlar vererek paralarla birlikte Bandırma vapuruna bindi.

Ahmet'e verilen vazifeler çok önemliydi. Emrindeki askerlerle Anadolu'ya gönderilecek malzeme, silah ve çeşitli mühimmatı topluyor, sonra da bunları arabalara yükleyerek Ayasofya'nın arkasında bulunan gizli depoya götürüyordu. Burada arkadaşı Yüzbaşı Rıfat ile birlikte silahları tasnif ediyorlardı.

Bütün bu işleri yaparken, sevkiyatlardan kimselerin haberi olmasın diye de değişik ve şaşırtmacalı yollardan, sivil giydirilmiş askerleriyle geçiyordu. Bu önlemlere karşın bazen takip edildiği de oluyor, ama kurnazlığı ile bütün bu belaları atlatmasını beceriyor, silah ve malzeme yüklü arabasını 10-15 adım geriden bir ajan gibi izliyordu. En ufak bir tehlikeyi sezdiği anda, hemen mühimmatı sivil araçlara aktarıyor ve yola bu şekilde şaşırtmacalar yaparak devam ediyordu.

O günlerin İstanbul'unu işgal kuvvetleri sarmıştı ve kendi kurallarının dışına çıkan hiçbir girişime izin vermiyorlardı. Sevkiyatlarda kendilerinin belirlediği sayıda silahın taşınmasına müsaade vardı. Ama Ahmet, ne yapıp edip Anadolu'ya hep daha fazla silah göndermeyi büyük bir maharetle başarıyor, mermi, kama, tüfek gibi değişik malzemeleri, herkesten büyük bir maharetle gizleyerek kaçırıyordu.

Sonra.... Sonra her şey yoluna girdi, büyük işler başarıldı, o yokluklar içinde ve çok zor şartlarda. Vatanımızı kazanmıştık! Özgürlüğümüzü yeniden kazanmıştık!

Ahmet'e gelince.... Göğsüne madalya takıldı başarılı çalışmalarından dolayı ve ölünceye dek, o şereflerle dolu giysisini giyebilmesi için "özel bir yasa" çıkarıldı. Kahraman Ahmet Yüzbaşı, 1936'da Ankara'da yaşama veda etti, beyin kanamasından.

Bu acı durum Atatürk'e bir telgrafla bildirildi ve ardından Büyük Atatürk onun için görkemli bir cenaze töreni düzenlenmesini istedi. İstedi ama... Bütün masrafların kendi cebinden karşılanması kaydıyla!

"ALİ KURNA" KÂĞITLARI

Eski İstanbul'da kâğıt sanayinin geçmişi II. Beyazıt devrinde Kâğıthane'de kurulan tesislere dayanır. Ama kâğıt üretiminin parlak dönemi, 1729'da çalıştırılmaya başlanan matbaadan sonra yaşanmıştı. Hatta Yalova'daki kâğıt tesisleri kurulmuştu.

Özellikle elyazma eserlerde kullanılan çeşitli türde kâğıt üretimi yapılmaktaydı o yıllarda ve bunlar büyük özenle imal edilirdi. Eski kâğıt cinslerinin en tanınmışlarından biri "Ali Kurna kâğıdı" idi. Genellikle "sülüs" türü yazılarda bu kâğıt cinsi yeğlenirdi. İki ebatta üretilirdi ve bunların birine "battal", diğerine "evsat" adı verilmişti.

Battalların eni boyu oldukça büyüktü ve zaten o özelliğinden dolayı bu ismi almıştı. Evsat türü kâğıtlar ise, "eser-i cedit" büyüklüğünde, yani normal ölçülerdeydi. Bu kâğıtların çifte olanları da görülürdü ki, "çifte Ali Kurna'lar" denirdi bunlara. Son derece yetenekli ustaların ürettiği bu kâğıtların renkli modelleri bile vardı. Bunlara da "Ali Kurna boyalısı" denirdi.

"Abadi" türündeki kâğıtların üstlerine sürülen "ahar", Ali Kurnalara da tatbik edilmekteydi. Bazen kâğıtlar aharlanmadan (özel karışımlar uygulayarak kâğıt yüzeyini cilalayıp parlatmak) önce, üstlerine "kına" sürüldüğü de oluyordu. Kına yerine "çay suyu" ile renklendirme de yapılırdı kâğıtlara. Bütün bu işlemler elle tatbik edildiğinden oldukça yorucu, fakat buna karşın ortaya çıkarılan kâğıtlar da o denli eşsiz olurdu.

Kâğıt üzerine tatbik edilen boyadan sonra kurutma evresine geçilirdi. Aharlama, önce nişasta, sonra da yumurta akıyla uygulanan bir yöntemdi ve kâğıt kalitesini son derece arttırırdı. Osmanlı kâğıdı Avrupa'nın da yeğlediği bir üründü. Özellikle kitap kapaklarının arka-

sını süsleyen "ebruli kâğıt" en önemli ihraç mallarından biri haline gelmişti.

Ali Kurna adının, öncelikle zihinlerde bıraktığı etki, bu kâğıdı bulan kişi olduğu yönündedir. Oysa böyle birisi yoktur. Bu kâğıt cinsi öncelikle İtalya'nın Ligorna kentindeki kâğıthanede üretilmişti. Ali Kurna işte Ligorna'dan üretilmişti Osmanlılarca.

Şöyle ki; o kâğıtların bir köşesinde marka olarak "A. Ligorna" yazılmıştı. Ali Kurna işte buydu!.. Yani, "A.Ligorna" sözü, söyleniş ve yazılış biçimiyle olmuştu "Ali Kurna!" Zaman içinde silinerek okunamaz hale gelen bu markanın Türkçeye dönüşmesi, işte böyle gerçekleşmişti.

Başka bir kâğıt modeli olan "elvan" renkli olarak üretilirdi. Kökü "levn"dir ve "renk" anlamındadır. Ünlü 18. yüzyıl ressamı olan Nakkaş Levni'nin adı da sanatını vurgulamak için levn'den türemişti.

Abadi ve sultani kâğıtlarının beyaz modellerinin yanı sıra, renklileri de olurdu. Bunlar hep doğal boyalarla renklendirilirdi. Bu işler için genellikle, badem, çay ve zerdali yaprakları kullanılırdı. Dışarıdan getirtilen beyaz kâğıtlar da İstanbul'da renklendirilmekteydi. Bu işlemler, gerçekten de hem çok zor hem de çok ilginç bir çalışmayı gerektiriyordu. Şöyle ki; elma yaprağı bir gece boyunca kaynatılır ve beyaz yaprak bu suya batırılırdı. Bir süre bekletilen kâğıt, sudan çıktığında gayet güzel renklenmiş olurdu. Yahut biraz "kurt kulağı"na safran ve şap atılıp karıştırılır ve kâğıt buna yatırılırdı. Çıkan sonuç yeşil bir kâğıttı!

Ala renk elde etmek için yapılacak işlemde ise, susam suyu şapla karıştırılmaktaydı. "Limoni renk" için, bademin yeşil yaprağı ezilir ve buna biraz şap suyu katılırdı. Kâğıt bu karışıma yatırıldıktan sonra gölge bir yerde kurutulurdu. Elde edilen "limoni sayfa"nın üzerine yazı yazmak ise, başlı başına bir zevkti.

Aktarlarda her zaman satılan "saruca ağacı"ndan bir tutam alındıktan sonra havanda dövülür ve buna su ilave edilip kaynatılırdı. Bu karışımdan çıkan kâğıt sarı renge sahip olurdu.

Menekşe yaprakları bir miktar mürver çiçeği tohumuyla harmanlandıktan sonra yine havanlarda dövülür ve bu karışıma şap eklenerek suyla birlikte kaynatılırdı. Bu karışımdan olağanüstü güzellikte "gök rengi" elde ediliyordu. Eğer şap katılmazsa, renk menekşeye çalıyordu. Gelincik suyuna atılan kâğıdın rengi ise mor idi. Lale yaprağı boyasından "yeşilin en hası bir kâğıt" elde edilmekteydi.

O eski enfes kâğıtların renklendirilmelerinde kullanılan yöntemler, şimdi bizlere ne kadar da ilginç geliyor. Ama hiç unutmamalı ki, Avrupa Rönesans'ı boyunca yetişen dünya çapındaki pek çok ressam da

o mucizevi renklerini, kendileri imal ederlerdi. O büyük üstatlar hazır tüp boyaları kullanma şansına hiç kavuşamamışlardı. İyi ki de öyle olmuş ve tüp boya 1800'lerin ortalarına dek yaygınlaşmamıştı. Yoksa, bu denli etkisi olabilir miydi acaba o eski tablolarda kullanılan eşsiz renklerin!

Ya da bunca emek verilip envai çeşit doğal malzemeden faydalanılarak elde edilen rengârenk sayfalar üzerine yazılan yazıların, çizilen minyatür resimlerin!

UNUTULUP GİDEN "HELVA SOHBETLERİ"

Osmanlı Devleti'nin başkenti olması dolayısıyla İstanbul, günlük yaşamın her katmanında gelenekselleşmiş kültür olgularını en verimli şekilde kullanır ve asırlar boyu yaşatmaya çalışırdı. Soğuk kış gecelerinde, parke taş döşeli dar bir sokaktan yanık sesiyle geçen bozacının o derinden gelen iniltisinin, cumbalı ahşap bir evin kafesli penceresinin hafifçe aralanmasına neden olması, o pencerenin gerisindeki sıcak odayı ölgün ışığıyla aydınlatan kandillerin çevresinde toplanan ev halkının, o gece bir "helva sohbeti" için bir araya geldiğini canlandırır gözlerimizde.

İnsanın yaşama sevincini kabartan neşeli ev toplantıları, o basit ve tertemiz odalar içinde yaşanan asude hayatların nelerle şenlendirildiğini, o insanların neler yiyip konuştuklarını, uzun geceleri nasıl paylaştıklarını, yerlere yayılan mis kokulu döşeklerde sakız beyazı yorganlar altında nasıl da derin derin ve huzur içinde uyuduklarını da aynı şekilde belirginleştirir gönül kuytularımızda. Özleriz derin derin, o içten ve sıcak eski İstanbul gecelerini...

Gece konukların önünde pişirilen helvanın, herkesin önüne parça parça ayrılarak konup neşe içinde ve koyu bir sohbetle yenmesinin dayanılmaz cazibesi, yaşamın bu denli basit bir karesinin bile insanın iç dünyasını nasıl da huzurla doldurabileceğini, çağdaş yaşamın insanı manen bitiren koşuşturması içinde biraz da kıskançlık duygularımızı kabartarak anımsatmıyor mu hepimize?

Helvalar bitse de sabahlara dek süren sohbetler tükenmezdi o eski ahşap evlerde, görkemli konaklarda. Bir yandan mevsim meyveleri sofraya yığılır, diğer yandan beş on kişiden oluşan "musahebe meclisi" helva kokusunun eşliğinde gece sohbetleri için hazırlanırdı. Hele

hele sohbet mahalli "vükela konağı" ise o geceki helva sohbetinin gerçekten de tadına doyulamazdı.

Hazırlıklar, yukarıda değindiğim gibi pek zahmetli, hatta biraz da tantanalı olurdu. İşin zevki, biraz da bu tantanasında, şatafatında, koşuşturmasındaydı zaten. Konak sahibinin dostları olan şairler, nükteperdazlar, menkıbegular, muganniler, sazendeler uzun kış gecelerinde konağın selamlığında "arz-ı endam" ederler, eğlenceler, zevk u safa içinde saatler boyunca sürer giderdi.

Karakışın en soğuk 40 günü olan "erbain"de, bunun ardından gelen ve ara ara soğuklar yapan 50 gün süreli "hamsin"de, sağlık ve eğlence dilekleriyle kurbanlar kesilir, etler sadaka niyetine konu komşuya, yoksula dağıtılırdı.

Bu unutulmaz gecelerin baş tacı olan helva sohbetlerinde nedense devlet rütbeleri rafa kaldırılmaz, ama bütün gönüller bir tutulurdu. Ekabir ve paşalar nedeniyle ağırlaşan ortamda önceden soğuk ve ölçülü başlayan eğlence, saatler uzayınca samimileşse de en güzel helva sohbetleri orta sınıf ahali ve esnafın yaptığı gece şenlikleri olurdu daima.

Hindi dolmaları, nefis börekler, gözlemeler, revaniler, baklavalar, samsalar, sarığıburmalar, içi kaymak ve bademle dolu-kayısılar, sütlü irmik helvaları, pekmezli bozalar, sini sini, tepsi tepsi, dolu gelir boş giderdi.

Eğlencenin doruğunu temsil eden tatlı işte bu "keten helvası"ydı. O anda ortalık yere sekiz on kişilik, pırıl pırıl parlatılmış dev bir kalaylı sini konur, bunun içine iki bilek kalınlığında ağdalanmış kocaman bir halka şeker serilir, şekerin ortası da elenmiş ince unla kaplanırdı. Şekerci ve helvacı ustaları bunun etrafına dizildikten sonra, "pir Selman-ı pak'a gülbang" olurlar, sıcak şekerlemeyi bir o yana bir bu yana döndürür dururlardı habire. Konuklar bu seremoniyi seyrederken, bir yandan da şarkılar söyleyip coşarlardı. Şakaların, nüktelerin ardı arkası kesilmez, kahkahalar duvarlarda patlardı.

Şeker halkaları çevrile çevrile sonunda tel tel olur, tüm konuklara eşit miktarda dağıtılır, bu sırada tekerlemeler ve menkıbeler de söylenmeden durulmazdı:

Fincanım dizi dizi
Üzmeyin kendinizi
Yüzüğü bulamazsınız
Güldürürsünüz bizi!

Diğer taraf da buna yanıt vermekte gecikmez, peşinden kahkahalar ortalığı çınlatırdı:

İşkille düşün taşın
Biraz enseni kaşın
Yüzüğü bulamazsan
Yardım etsin yoldaşın!

Kış gecelerinin en görkemli eğlencesi olan helva sohbetleri, özellikle Lale Devri'nde oldukça yaygındı. Konaklarda, sahilsaraylarda, Kâğıthane kasırlarında, toplantılar davetleri izler, gece eğlenceleri saatler boyu sürer giderdi.

Dönemin sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sarayı, bu tür eğlencelerin adeta merkezi konumundaydı ve buraya Sultan III. Ahmet de gelirdi. Sadrazamın damadı olan Kaptanıderya Mustafa Paşa'nın konağındaki eğlencelere ise ünlü şair Nedim konuk olurdu. Sadrazamın diğer damadı olan Mehmet Kethüda'nın konağındaki helva sohbetlerine de uğradığı olurdu şair Nedim'in.

Sultan III. Ahmet'in helva sohbetleri ve eğlenceleri için mekân, hiç kuşkusuz ki Osmanlı sarayı idi. İyi bir eğlence organizatörü olan Sadrazam İbrahim Paşa'ya burada övgüler düzer, ona olan hayranlığını da dile getirirdi sultan:

Çırağımsın benim sen, hem vezir-i nüktedanımsın
Nazirin yok sadakat ile meşhur-ı cihanımsın

Sadrazam İbrahim Paşa'nın bir sahilsarayı da Beşiktaş, Ortaköy sahillerindeydi. Sultan buraya oldukça sık gelir ve dinlenip eğlenirdi. İstanbul'da görev yapan elçilere davetler verildiği de olur, o esnada şaşaanın yükselmesi ve etkinin artması için, konukların bulunduğu odanın duvarlarına kılıçlar asılır, köşe yastıklarının üzerine son derece değerli mücevherler konur, olağanüstü güzel taşlarla işlenmiş hançerler yerleştirilirdi.

1730 yılındaki Patrona Halil Ayaklanması her şeyin sonu oldu. Konaklar, sahilsaraylar, eğlencenin eksik olmadığı güzelim ahşap yalılar, çimenlerine sere serpe uzanılan namlı mesire yerleri yakılıp yok edildi. Lale Devri'nin şatafatlı eğlenceleri de zaman içinde unutuldu gitti. Ama, geleneksel helva sohbetleri, zenginin de orta hallinin de hanelerinde devam etti.

Şair Nedim, bu yaşanacakları önceden tahmin etmişçesine ne güzel mısralar düzmüştü:

Laleyi bir iki gün anmayalım şimdi hele
Kamlar sohbeti helva ile olsun şirin

5.TEPE VE "PAMMAKARİSTOS"

Tarihi İstanbul yarımadasının beşinci tepesinin şanlı eseri olan Yavuz Selim Külliyesi, Yavuz Sultan Selim öldükten sonra, onun adına oğlu Kanuni Süleyman tarafından 1523'te mimarbaşı Acem Ali'ye yaptırılan anıtsal bir mimari komplekstir.

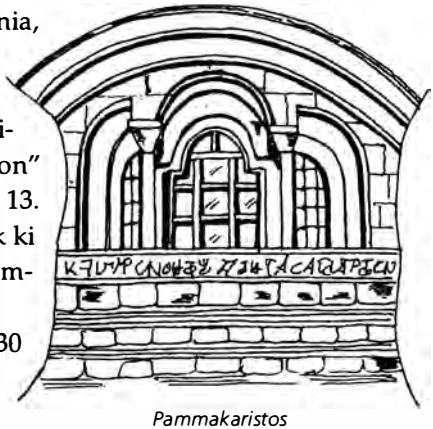
Günümüzde, özellikle Galata tepelerinden ve Tepebaşı dolaylarından seyredildiğinde çok etkileyici bir görünüm sergileyen beşinci tepe tarihi yarımadadaki yedi tepenin en güzel siluetlerinden birini oluşturur ve dünyanın tüm şaşaalı kentlerini adeta hasetten çatlatır!

İçinde taşıyıcı sütun ve ayak bulunmayan, buna karşın koca kubbenin sadece dört duvarın üzerine oturduğu kare mekânlı ve iki minareli bu caminin en ilginç kısmı, minarelerinin her iki tarafında dışa doğru uzayan ve "tabhane" denilen kapalı bölümleridir. İçten bakıldığında, orta sahını geniş gösteren tabhanelerde şehir dışından gelen insanlar barınır ve ibadet ederlerdi.

Güneyinde Bizanslıların 5. yüzyılda Konstantinopolis'in su gereksinimini karşılamak için yaptıkları Bonos Açık Su Sarnıcı'nın durduğu Yavuz Selim Camisi'nin, yine bu tarafında ve az gerisinde Kovacı Dede Camisi ve haziresi görülür. Aslında bu yapının ilk hali 15. yüzyıldan kalma bir tekkeydi ve "Sevindik Şücaattin" isimli bir şeyh yaptırmıştı. 18. yüzyılda Kovacı Dede, bu esere bir minber ilavesiyle onu camiye çevirdi ve bundan sonra da onun adıyla anılmaya başlandı. Bunun az kuzeybatısında yine Bizans miraslarından biri olan "Pammakaristos Kilisesi" görülür. Günümüzde Fethiye Camisi olarak kullanılan bu çok değerli mimari eserin kubbeli güney kanadı ise bir müzedir! Evet, müze! Aynı mekânda cami ve müze!

Dış yüzeyindeki taş ve tuğla örgülerin geometrik bir düzende dizili olduğu eseri, 12. yüzyılda İmparator İoannis Komnenos'un karısı

Anna Dukania yaptırmıştı. Dukania, Doğu Roma tarihindeki en güçlü ve kültürlü kadınlardan biriydi ve dönemine ait "Aleksiad" isimli bir de kitap yazmıştı. Kilisenin "pareklesion" denilen mezar şapeli ise daha sonra, 13. yüzyılda esas binaya eklendi. Demek ki o günlerde de iki ayrı yapıydı bu. Şimdi olduğu gibi!

Pammakaristos (Fethiye Camisi)

1456'dan 1586 yılına dek, tam 130 yıl, Konstantinopolis'in Ortodoks-Rum patrikliği kilisesi olarak kullanılan bu şaheser mabet, 16. yüzyıl sonlarında ve Sultan III. Murat döneminde, Azerbaycan'ın "fethi" şerefine "Fethiye Camisi" adıyla bir Müslüman mabedine dönüştürülmüş ve kıyısına bir minare eklenmişti.

Şimdilerde Kültür Bakanlığı'na bağlı bir müze olarak kullanılan güney kanadı, iç mekânında ve kubbeler bölümünde betimlenmiş olağanüstü güzel ve değerli mozaiklerle göz doldurmaktadır. Müzenin asıl görülmesi gereken bölümü, küçük ana kubbesinin iç kısmındaki mozaik resimlerdir. Buradaki figürler "12 Tevrat peygamberi"ni betimler. Bu peygamberler; İşaya, Musa, Yeremiyah, Sofonias, Mikah, İdel, Zakaria, Obadia, Habakkuk, Jonah, Malaki ve Ezekiel'dir.

İşte, İstanbul bu! Atatürk'ün dediği gibi, "tüm uygarlıkların özeti!"

KONAKTAN SARAYA BİR TÜNEL!

Sultan I. Ahmet, henüz 28'inde yaşamını yitirmesine karşın İstanbul'a çok değerli bir kültür ve sanat hazinesi armağan etmişti: Sultanahmet Camisi! Küçük yaşta oturduğu ve Topkapı Sarayı'nda Sedefkâr Mehmet Ağa'nın yaptığı tahtıyla da zihinlerden asla silinmez bu genç sultan.

Fakat, iktidar dönemi çok karışık ve Anadolu'da parlayan Celali isyanlarının sıkıntılarıyla geçmişti Ahmet'in. Bu arada Sadrazam Derviş Paşa ile sorunları nedeniyle de çok gergin günler yaşamıştı.

Derviş Paşa o güne kadar gelmiş geçmiş pek çok sadrazamdan farklı bir kişiliğe sahipti. Zaten göreve geldiği ilk gün divanda yaptığı hararetli bir toplantıda, çevresindekilere gözdağı vermek için bu özelliğini de vurgulamıştı. Divan çavuşlarından birine dönmüş ve "Beni başka sadrazamlarla sakın kıyaslamayın. Görevini iyi yapmayanın, bugünün işini yarına bırakanın hemen boynunu vururum, ona göre," diyerek bir korku salmıştı etrafındakilere. Nitekim, bu ilk toplantıdan sonra, davranışını beğenmediği bir beylerbeyi görevlisini katlettirmişti.

Derviş Paşa, Enderun'da yetişmiş ve bostancıbaşılık yaptıktan sonra, 1605 yılında kaptanıderyalığa atanmıştı. Bir yıl sonra ise yedi ay sürdüreceği sadrazamlık görevine başlamıştı. Çok sert ve sinirli bir adamdı. Ruhunda da hainlik duyguları hâkimdi. Pek çok entrika çevirir, üst düzey görevlilerin ayaklarını kaydırırdı. Buna karşın, arada bir şiir yazacak kadar yumuşadığı da olurdu.

Lala Paşa da Derviş'in davranışlarından nasibini almış ve onun dedikoduları nedeniyle doğu cephelerinden birine gönderilmiş sabık sadrazamdı. İşte, Lala Paşa'dan sonra sadrazamlığa getirilmişti Derviş Paşa.

Sadrazamken bir sefere gitmeyip Ferhat Paşa'yı göndermiş ve İstanbul'da kalarak sarayının inşaatına kalkışmıştı Derviş Paşa. Sadrazam olduğu için herhalde şatafatlı bir binada oturmak istiyordu. O yıllarda, sadrazamın konağı İstanbul'un neresindeyse, sadrazamlık makamı da orası oluyordu. Bu uygulama 1650'lerden sonra Halil Paşa'nın Babıali'de yaptırdığı konağından sonra değişmiş ve kalıcı yer Babiali olmuştu.

Derviş Paşa'nın saray yavrusu konağı, sultanın sarayının, yani muhteşem Topkapı Sarayı'nın çok yakınında inşa ediliyordu. Yahudi bir müteahhit ile anlaşmıştı paşa. Ama sonra ne olduysa mali sorun çıktı ve Derviş Paşa adama parasını ödemedi. Ama beri taraftan da Yahudi, bunca emeğinin ve masrafının karşılığını alamadığı için koskoca sadrazama diş bilediği halde, bir türlü cesaret edip de parasını isteyemiyordu. Çünkü işin ucunda onu gazaba getirip öldürülmek korkusu da vardı. Derviş Paşa'nın bu konudaki namını duymayan yoktu, sağı solu belli olur muydu hiç? Üstelik de çok asabi biriydi.

Sonunda baktı ki para alınamayacak, başka türlü bir yol denedi Yahudi: İntikam!

Evet, konağın parasını alamayınca büyük sıkıntıya giren Yahudi, Derviş Paşa'ya bir oyun oynayacak ve onu ölümle burun buruna getirecekti. İlk iş bitmek üzere olan inşaatın altından Topkapı Sarayı'na doğru bir tünel kazdırmaya başladı. Bunun dedikodusunu da oyunun bir parçası olarak saraya yaydı. Buna göre, güya Derviş Paşa bu tünelden gizlice geçerek kin beslediği Sultan Ahmet'i sarayında öldürecekti adamlarıyla.

Lağımcılık, yani tünel kazma işi Osmanlıların öteden beri çok başarıyla uyguladıkları bir çalışmaydı. Lağımcılık 17. yüzyıl ortalarına dek bir yükseliş grafiği çizmiş, ama aynı yüzyılın sonlarında ehil olmayan kişilerin el atmasından sonra geri saymaya başlamıştı.

Çoğu Kayserili Ermenilerden oluşan lağımcılar, aynı yüzyılın sonlarında İstanbul'da beş bin kişi civarındaydı. Sadrazam Halil Hamit Paşa, lağımcılığı yeniden toparlamak adına lağımcılara araziler bahşederek bu işin ehil kimseler tarafından yapılmasını sağlamıştı.

İşte, bu intikamcı Yahudi de lağımcılığın o verimli çağlarında yeraltından saraya doğru bir tünel kazdırarak, mesleğin zirve noktasını da temsil etmiş oldu ve kısa sürede amacına ulaştı.

Başarılı, fakat bir o kadar da esrarengiz biçimde açılan tünelin varlığı Sultan Ahmet'in kulağına dek geldi ve Derviş Paşa'yı tüneli kendisine suikast yapacağı düşüncesiyle inşa ettirdiğini öne sürerek yakalattı adamlarına.

Ve sonra da huzuruna getirterek, kendi elleriyle sarayında öldürdü. Üstelik, yere düşen Derviş Paşa'nın boynunu, o hırsla çektiği hançeriyle gövdesinden ayırdı!.. Genç Sultan Ahmet bununla da yetinmedi. O denli kızmıştı ki paşaya, eşini ve çocuklarını da katlettirdi! Koca Osmanlı tarihinde, bir sultanın bir sadrazamı öldürmesi bu şekilde gerçekleşti 1606'da... Ve bir "lağım" öyküsü, devletin iki numaralı adamı dahil, kaç cana mal oldu!

BALABAN EŞKIYALARI

Sultan II. Mahmut'un yeniçeri ocaklarını kaldırdığı 1826'dan önce İstanbul kayıkhane ve iskelelerinin pek çoğu bu yozlaşmış yeniçeri neferlerinin elinde adeta birer eşkıya yuvasına dönüşmüş haldeydi. Zaten Mahmut'un temizlik harekâtı da ilk olarak ve yavaş yavaş bu salaş kayıkhanelerde başlamıştı.

Bu beter iskelelerin en tanınanlarından biri Üsküdar'da, Gülnuş Emetullah Sultan Camisi'nin (Yeni Valide) önündeki Balaban İskelesi'ydi. Yöreye adı verilen Balaban Dede, eski erenlerden biriydi ve kabri hâlâ caminin önündeki imarethane binası yakınında durur. Ve bu bölge, Balaban ismiyle tanınır.

İskelenin civarı tam bir pislik yeriydi o zamanlar. Serseri ve ipsiz sapsız ne kadar adam varsa burayı kendilerine mekân etmişlerdi. Yıkık dökük, derme çatma kayıkhanelerde ve buralardaki salaş bekârhanelerde yaşardı bu eşkıya kılıklı adamlar. Yoldan gelip geçenlere takılır, taciz eder, laf atar, bela çıkarmaya çalışırlardı. Bu nedenle de hiç kimse bu iskelelerin çevresinde bulunmak istemez, insanlar kayıklara binmekten bile çekinirdi. Başına dert almak istemeyen halim selim İstanbullular, bu pislik yerin şöhretini iyi bildiklerinden, değil kayıklara binmek, kayıkhanelerin yakınından bile geçmek istemezlerdi. Yeniçeri teşkilatının yozlaşmasının yansımaları, İstanbul'un hemen her mekânında kendini hissettiriyor ve sosyal yönden koca başkentin durumu iyice içinden çıkılamaz bir hale geliyordu 1800'lerin erken dönemlerinde. "Balaban eşkıyaları", her türlü şirretlik ve edepsizliği uluorta yapmaktan çekinmiyor, hatta zaman zaman kan döktükleri bile oluyordu. Üstlerinde yeniçeri ortalarından birinin nişanını da taşıdıkları için ahali bunlardan büsbütün korkar hale gelmişti. İstanbullular,

devletin askerinden, hizmetlisinden çekiniyordu artık. Görünümleri de ürkütücüydü bunların ve kendilerini kasten daha beter göstermek için de her türlü numarayı yaparlardı bu adamlar.

Gece gündüz barındıkları pis kayıkhane odalarının ve bekârhanelerin pencerelerinden gelişigüzel silah atarlar ve ahalinin yüreğine korku salarlardı. Yolu, bilmeden kaza ile Balaban İskelesi'ne düşen zavallıların sağ salim çıkabileceği konusunda insanlar hiç de umutlu görünmezlerdi. Çünkü çoğu kez "Balaban'a girildi mi sağ çıkılmaz"dı. Bu baş belası yeniçeriler, hiç çekinmeden Üsküdar kıyılarındaki yalılara bile saldırıyor ve insanları canlarından bezdiriyorlardı. III. Selim devrinde Balaban İskelesi, işte bu durumdaydı.

Deniz kıyısındaki kayalıklar arasında ve Boğaziçi üzerinde, orospuların gayrimeşru ilişkileri sonucunda düşürdükleri bebeklerin cesetlerini görmek her zaman mümkündü ve bu, Balaban çevresi için olağan bir durumdu. Sadece bebek ölüleri mi? Kadın cesetleri de yüzerdi kıyılarda. Orospular, aynı eşkıyalar gibi gece gündüz gruplar halinde gezer ve iskele civarında ağızlara alınmayacak küfürlü naralarla insanları taciz ederlerdi.

Alemdar Mustafa Paşa, becerikli yönetimi ve haşin tavırlarıyla İstanbul'un pek çok yerini olduğu gibi, Balaban'ı da hizaya getirdi 1808 yılında. II. Mahmut ise 1826'da son darbeyi vurdu. Balaban ile birlikte Bahçekapı bekârhanelerini, Galata, Tophane, Salıpazarı kayıkhanelerini darmadağın etti! Ve İstanbul'da bir tarih sayfası daha kapandı!

"Bu kitap da bitti... İstanbul asla..."

KAYNAKÇA

"700. Kuruluş Yıldönümünde İstanbul'daki Osmanlı Mimari Eserleri", İstanbul Valiliği, İstanbul, 2000.
"Adventure of Water in İstanbul", İstanbul Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1964.
"Alphonse de Lamartine ve İstanbul Yazıları", İstanbul Kitaplığı, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1971.
"Aziz Mahmut Hüdai", 1.ve 2.ciltler, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2005.
"Bir Şahidin Kaleminden İstanbul (1769-1774) Ruzname", Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2007.
"Byzantine Art", Office of The Minister to The Prime Minister of The Greek Government, Athens, 1964.
"Cumhuriyet Ansiklopedisi- 1923-2000", YKY, İstanbul.
"Cumhuriyet Devrinde İstanbul", Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1949.
"Eminönü Camileri", Türkiye Diyanet Vakfı Eminönü Şubesi Yayınları, İstanbul, 1987.
"Fatih Camileri", Türk Diyanet Vakfı Fatih Şubesi Yayınları, İstanbul.
"Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi- 1806-1810 İsyanları-III. Selim-4.Mustafa-II. Mahmut ve Alemdar Mustafa Paşa", Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul, 1972.
"Gün Işığında İstanbul'un Sekiz bin Yılı", Vehbi Koç Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007.
"İslam Ansiklopedisi", MEB Yayınları, İstanbul, 1950.
"İslam Ansiklopedisi", Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1991.
"İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan", Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1976.
"İstanbul Ansiklopedisi", Tarih Vakfı Yayınları.
"İstanbul Araştırmaları No: 7", İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1998.
"İstanbul Araştırmaları" 1 (Hayati Develi-Risale-i Garibe)-3-Mehmet Güntekin- İst. Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1997.
"İstanbul Evliyaları", Türkiye Gazetesi Evliyalar Ansiklopedisi Serisi, İhlas Gazetecilik, İstanbul.
"İstanbul İçin Şehr-engiz", YKY, İstanbul, 1991.
"İstanbul Şehir Rehberi", İstanbul Belediyesi Harita Genel Müdürlüğü Döner Sermaye Matbaası, İstanbul, 1971.

"İstanbul Şehir Rehberi", İstanbul Belediyesi, İstanbul, 1934.
"İstanbul Şehri Tenvirat İstatiği 1923-1932", İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, İstanbul Belediyesi Matbaası, 1934.
"İstanbul Vilayeti Köylerinin 1938-1940 Senelerinde Yaptıkları İşler", İstanbul Vilayeti Köy Bürosu Neştiyatı, 1941.
"İstanbul'un Havagazı İhtihsali ile Tenviratta Mukavele ve Şartname", Havagazı-Elektrik ve Teşebbüsatı AŞ Nurgök Matbaası, İstanbul, 1958.
"İstanbul'un Tarihi Camileri", TMTF Yayınları, Ankara, 1970.
"İstanbul-İnançların Buluştuğu Kent-Birlikte ve Yanyana", Milli Reasürans Sanat Galerisi Yayınları, İstanbul, 1996.
"İşgal İstanbul'undan Fotoğraflar-İstanbul 1919: İmages D'occupation", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
"Kâtip Çelebi", TTK Basımevi, Ankara, 1957.
"Osmanlı Ansiklopedisi", Yani Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
"Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim", İslam-Tarih-Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi IRCICA, İstanbul, 2001.
"Osmanlılar Ansiklopedisi", YKY, İstanbul, 1999.
"Robert Anhagger Armağanı", Türkische Miszellen, Edition Dıvıt Press, İstanbul.
"Tanzimat", Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul, 1940.
"Tarih Boyunca İstanbul Seminerleri", İ.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 1989.
"Tuzla", Tuzla Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2005.
"Üsküdar Sempozyumu-2004-2006, 2007 Bildirileri" 1. ve 2. ciltler, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul.
"Üsküdar'ın Anıt Ağaçları", Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2004.
"Üsküdar-Bir Ulu Rüyayı Görenler Şehri", Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2006.
Abat, Ahmet, "Konstantiniye'den İstanbul'a", Pera Müzesi Yayınları, İstanbul, 2006.
Abdülaziz Bey, "Osmanlı Adeti Merasim ve Tahirleri", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
Ağın, Ahmet, "Şişli İlçesi-Anıtlarımız", İstanbul Halk Basımevi, İstanbul, 1965.
Ahmet Cevdet Paşa, "Seçmeler", Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.
Ak , Mahmut, Başar, Fahameddin, "İstanbul'un Fethi Günlüğü", Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.
Akar, Şevket Kamil, "İstanbul-Şehir ve Medeniyet", Klasik Yayınları, İstanbul, 2004.
Akbayar, Nuri, "Dünden Bugüne Beşiktaş", Beşiktaş Belediye Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1998.
Akçura, Yusuf, "Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri-18. ve 19. Asırlar", İstanbul Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.
Akdoğan, Günel, "İstanbul Peyzajının Tanziminde Peyzaj Mimarisi ile İlgili Problemler ve Ana Prensipler", Topraksu Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1962.
Akgündüz, Ahmet, Öztürk, Sadi, Baş, Yaşar, "Kiliseden Müzeye Ayasofya Cami", Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2006.
Akkutay, Ülker "Enderun Mektebi", Gazi Ünv. Yayınları, Ankara, 1984.
Aksel, Malik, "İstanbul'un Ortası", Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Yayınları, Ankara, 2000.

Aksoy, Özgönül, "Osmanlı Dönemi Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme", İTÜ Mak. Fak. Yayınları, İstanbul, 1968.
Akten, Necati, "İstanbul Ulaşımında Denizden Yararlanma", İTO Yayınları, İstanbul, 1994.
Akyürek, Engin, "Khalkedonlu (Kadıköy) Azize Eufemia ve Sultanahmet'deki Kilisesi", İ.Ü. Basım ve Yayım Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2002.
Albayrak, Sadık, "Osmanlı'da Sosyal Yapı ve İstanbul", Kiptaş Yayınları, İstanbul.
Alemdar, Korkmaz, "İstanbul- Türkiye'de Yayınlanan Bir Fransız Gazetenin Tarihi, Ankara İktisadi ve Tic. İliml. Akad. Yayınları", Ankara, 1978.
Altaca, Erkan, "1950 İstanbul'unda Bir Kabul Günü", Yenilik Basımevi, İstanbul, 2004.
Altınsu, Abdülkadir, "Osmanlı Şeyhülislamları", Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972.
Alus, Sermet Muhtar, "İstanbul Yazıları" İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1994.
Armağan, Mustafa, "Gündelik Hayatın Renkleri", İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1994.
Arseven, Celal Esad, "İstanbul-Abidat ve Mebanisi", Çelik Gülersoy Vakfı Kütüp. Yayınları, İstanbul, 1989.
Arslan, Mehmet, Türk Edebiyatında Manzum Surnameler, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
Ash, John, "Bizans'a Yolculuk", Albatros Yayınları, İstanbul, 2005.
Aslan, Nebil Fazıl, "Şair-Edip-Tarihçi Kalemiyle İstanbul", Büyük İstanbul Derneği Yayınları, İstanbul, 1973.
Atalay, Bülent , "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin Siyasi Faaliyetleri", Tatar Yayınları, İstanbul, 2001.
Ataman, Sadi Yaver, "Türk İstanbul", İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1997.
Atasoy, Nurhan, "15. yüzyıldan 20. yüzyıla Osmanlı Bahçeleri ve Has Bahçeler", TC Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2005.
Atasoy, Nurhan, "İbrahim Paşa Sarayı", İstanbul Ünv. Edediyat Fak. Yayınları, İstanbul, 1972.
Avcı, Casim, "İslam-Bizans İlişkileri", Klasik Yayınları, İstanbul, 2003.
Ayar, Mesut, "Osmanlı Devleti'nde Kolera-İstanbul Örneği (1892-1895)", Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.
Aydın, Mustafa, vd., "Fatih'in Sosyoekonomik Yapısı", Fatih Belediye Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2001.
Ayvansarayi Hüseyin ef. Ali Şati ef. Süleyman Besim ef. Hadikatül Cevami, İşaret Yayınları, İstanbul, 2001.
Ayvansarayi Hüseyin Efendi, "Camilerimiz Ansiklopedisi (Hadikat-ül Cevami)", Tercüman Yayınları, İstanbul, 1987.
Ayvazoğlu, Beşir, "Divanyolu", Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003.
Ayvazoğlu, Beşir, "Yahya Kemal'in İstanbul'u", Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2008.
Ayverdi, Ekrem Hakkı, "Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri-Şehrin İskân ve Nüfusu", Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1958.
Ayverdi, Samiha, "Türk Tarihinde Osmanlı Asırları", Damla Yayınları, İstanbul, 1978.

Azamat, Nihat, "Anonim Tevarih-i Ali Osmani", Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul, 1992.
Baker, B. Grenwille, "The Walls of Constantinople", London, 1910.
Bal, Nurcan, "Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları", Genel Kurmay Başkanlığı DKK Kültür-Tarih Yayınları, İstanbul, 2003.
Balcı, İbrahim, "Sarıyer Aşiyan'dan Kısırkaya'ya", İlkbiz Yayınları, İstanbul, 2006.
Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, "İstanbul'da Ramazan Mevsimi", Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998.
Baltacı, Cahid, "15. ve 16. Asırlarda Osmanlı Medreseleri", İrfan Matbaası, İstanbul, 1976.
Banoğlu, Niyazi Ahmet, Alsan, Nebil Fazıl, "Tarih-Coğrafya-Yönetim Örgütleriyle İstanbul", Obaçocuk Yayınları, İstanbul, 1969.
Baram, Uzi, Caroll, Lynda, "Osmanlı Arkeolojisi", Kitap Yayınları, İstanbul, 2004.
Baraz, M. Rebii Hatemi, "Beylerbeyi-1", İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1994.
Baraz, M. Rebii Hatemi, Demircan, Zeynep, "Çengelköy'de Tarih".
Barkan, Ömer Lütfü, Ayverdi, Ekrem Hakkı, "İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri-1546 Tarihli", İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1970.
Barth, Hermann, "Konstantinopel, Verlag von Seemann", Berlin und Leipzig, 1901.
Basiretçi Ali Efendi, "İstanbul Mektupları", Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001.
Başmabeynci Lütfi Bey, "Osmanlı Sarayının Son Günleri", Hürriyet Tarih Yayınları, İstanbul.
Baştar, Şerif, "Bizans İmparatorluğu Tarihi", Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.
Baştav, Şerif, "Bizans İmparatorluk Tarihi", Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.
Baydar, Oya (ed), "Kıtaların Denizlerin Yoların Tacirlerin Buluştuğu Kent: İstanbul", İTO Yayınları, İstanbul, 2003.
Bayhan, Mehmet Ali, "Saray Günlüğü (1802-1809)", Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2007.
Bayram, Sadi, (editör), "Mimarbaşı Koca Sinan-Yaşadığı Çağ ve Eserleri", Türkiye Vakıflar Bankası Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1988.
Bayram, Selahattin, "1803-1812 Eyüp Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı", İstanbul Ünv. Sos. Bil. Enst. İktisat Fak. Türk İktisat Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul, 1995.
Bayrı, Mehmet Halit, "İstanbul Folklorü", Eser Yayınları, İstanbul, 1972.
Bayrı, Mehmet Halit, "İstanbul", Hayat Yayınları, İstanbul, 1951.
Beckwith, John, "The Art of Constantinople", Phaidon Press, London, 1961.
Behar, Cem, "Kasap İlyas Mahallesi-Bir İstanbul Mahallesinin Sosyal ve Demografik Portresi- 1546-1885", İst Araş. Dergisi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1998.
Berk, Ali Hikmet, "Istılah ve Tabirler" (Vakfa Dair Yazılan Eserlerle, Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen..) Doğuş Matbacılık ve Tic. Ltd. Şirketi. Ankara, 1966.
Beyhan, Mehmet Ali, "Saray Günlüğü (1802-1809)", Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2007.
Bilgin, Arif, "Osmanlı Saray Mutfağı", Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004.
Birinci, Necat, "Fatih ve Dönemi", Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.

Bolognesi, Eugenia, Franceschini, Recchi, "Bizans İmparatorlarının Büyük Sarayı", Palatina-İstanbul Derneği, İstanbul.
Bozdağ, İsmet, "Abdülhamit'in Hatıra Defteri", Kervan Yayınları, İstanbul, 1975.
Brandt, Michael, Effenberger, Arne, "Byzanz-Die Macht der Bilder", Hildesheim, 1998.
Buchton, David, "Byzantium- Treasures of Byzantine Art and Culture", British Museum Press, London, 1994.
Cezar, Mustafa, "Osmanlı Başkenti İstanbul", Erol Kerim Aksoy Eğitim Kültür ve Sağlık Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002.
Charleson, Edvard, "İbrahim Müteferrika ve İlk Bastığı Eserler", Türk Kütüphaneciler Derneği Yayınları, Ankara, 1979.
Çapanoğlu, Münir Süleyman, "Basın Tarihimizde Mizah Dergileri", Garanti Matbaası, İstanbul, 1970.
Çeçen, Kazım, "Roma Su Yollarının En Uzunu", Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yayınları, İstanbul, 1996.
Çeçen, Kazım, İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri, İTÜ Yayınları, İstanbul, 1984.
Çeçen, Kazım, Kolay, Celal, "Topkapı Sarayı'na Su Sağlayan İsale Hatları", İstanbul Büyükşehir Belediyesi İSKİ, İstanbul, 1997.
Çeçener, Besim, "İstanbul'un Kültür ve İmar Sorunları", Mimarlar Odası, İstanbul Büyükkent Şubesi, İstanbul, 1995.
Çeliktaş, Burak, "Dolmabahçe'den Nişantaşı'na", Antik AŞ Yayınları, İstanbul, 2005.
Çığ, Kemal, "Hattat Hafız Osman Efendi", Uzman Laboratuarı, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1949.
Çoker, Fahri, "Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler", Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargâh Basımevi, Ankara, 1994.
Dabağyan, Levon Panos, "Zaman Tünelinde Devr-i İstanbul'un Seyir Defteri", Karadağ Yayınları, İstanbul, 2006.
Dalby, Andrew, "Bizans'ın Damak Tadı", Kitap Yayınları, İstanbul, 2004.
Dalton, O.M., "Byzantine Art and Archeology," Dover Publications, inc. New York, 1911.
Deleon, Jak, "Balat ve Çevresi", Can Yayınları, İstanbul, 1991.
Demir, Abdullah, "Ebusuud Efendi- Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu", Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006.
Demir, Ziya, "13. ve16. yüzyıllar arası Osmanlı Müfessirleri", Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006.
Demircanlı, Yüksel Yoldaş, "İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi", Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1989.
Demirel, Fatmagül, "II. Abdülhamit Döneminde Sansür", Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007.
Denel, Sevim "Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekânlarda Değişim ve Nedenleri", ODTÜ Yayınları, Ankara, 1982.
Derin Fahri, Çabuk, Vedat, "Hafız Hüseyin Ayvansarayi-Mecmua-i Tevarih", Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul, 1985.
Dirimtekin, Feridun, "Fetihten Önce Haliç Surları", İstanbul Matbaası, İstanbul, 1956.

Dirimtekin, Feridun, İstanbul'un Fethi, İstanbul Belediyesi Matbaası, İstanbul, 1949.
Doğan, Ahmet Işık, "Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları-Tekke- Zaviye ve Benzer Nitelikte Fütuvet Yapıları", İTÜ Mimarlık Fak. Yayınları, İstanbul, 1977.
Dölen Emre, Sandalcı, Mert, "Kağıthane-Kemerburgaz-Çiftalan Demiryolu 1914-1916", Kâğıthane Belediyesi Yayınları, İstanbul.
Dumesnil, Vera, "İşgal İstanbul'u", İstanbul Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 1993.
Ebersolt, Jean, "Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları", Pera Turizm ve Yayın AŞ, İstanbul, 1999.
Egemen, Affan, "İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri", Arıtan Yayınları, İstanbul, 1993.
Egli, Ernst, "Şehirciliğin ve Memleket Planlamasının Esasları", Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1957.
Eksen, İlhan, "Dünkü İstanbul", Everest Yayınları, İstanbul, 2007.
Eldem, Sedat Hakkı, "Türk Bahçeleri", Kültür Bakanlığı Türk Sanat Eserleri Yayınları.
Elgotz, Hermann, "İstanbul Şehrinin Umumi Planı", Belediyesi Matbaası, İstanbul, 1934.
Enfi Hasan Hulusi Halveti, "Tezkiret-ül Müteahhirin-16. ve 18.Asırda İstanbul Velileri ve Delileri", MVT Yayınları, İstanbul, 2007.
Engin, Vahdettin, "Rumeli Demiryolları", Eren Yayınları, İstanbul, 1993.
Erdem, Hakan, "Osmanlı'da Köleliğin Sonu-1800-1909", Kitap Yayınları, İstanbul, 2004.
Erdoğan, Muzaffer, "Lale Devri Başmimarı Kayserili Mehmet Ağa", Baha Matbaası, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1962.
Ergin, Osman Nuri, "Mecelle-i Umur-u Belediye", İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.
Ersoy, Osman, "Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğratya Fak. Yayınları, Ankara, 1959.
Ertuğ, Necdet, "Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar", TC Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ank. 2001.
Ertuğ, Zeynep Tarım, "Cülus Törenleri", TC Kültür Bakanlığı Osmanlı Eserleri Yayınları, Ankara, 1999.
Evliya Çelebi, "Seyahatname", Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.
Evren, Burçak, "Surların Öte Yanı-Zeytinburnu", Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2003.
Evyapan, Gönül Altınoğlu, "Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri", ODTÜ Yayınları, Ankara, 1972.
Eyice, Semavi, "Bizans Devrinde Boğaziçi", İstanbul Ünv. Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul, 1976.
Eyice, Semavi, "Eski İstanbul'dan Notlar", Küre Yayınları, İstanbul, 2006.
Eyice, Semavi, "İstanbul Petit Guide a Travers les Monuments Byzantins et Turcs", İstanbul, 1955.
Eyice, Semavi, "Son Devir Bizans Mimarisi", TTOK Yayınları, İstanbul, 1980.
Feldman, ,Wilhelm "İstanbul'da Savaş Günleri", Selis Yayınları, İstanbul, 2004.
Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, "İstanbul'da Şehir İçi İnsan Nakli Meselesi ve Tramvay İşçilerinin İçtimai Durumu", Kenan Matbaası, İstanbul, 1949.
Francis, Yeorgios, "Şehir Düştü", çev. Kriton Dinçmen, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

Freely, John, "İstanbul'un Bizans Anıtları", Yapı Kredi-Koç Finans Hizmet Yayınları, İstanbul, 2004.
Gedik, Betül, "İstanbul Yahudileri", Pera Orient Yayınları, İstanbul, 1996.
Gelibolulu Mustafa Ali, "Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları (Mekakıb-ı Hünerveran)", haz.: Müjgan Cumbur, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.
Gerçek, Ferruh, "Türk Müzeciliği", TC Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları, Ankara, 1999.
Giz, Adnan, "Bir Zamanlar Kadıköy", İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
Glück, Heinrich, "Das Hebdemon von Konstantinopel", Druck und Werlag der Österrach-Wien, 1920.
Gökçay, Namık, "Deniz İkmal Eğitimi ve Okulları (1699- 1999)", Kasımpaşa Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 1997.
Gövsa, İbrahim Alaattin, "Türk Meşhurları Ansiklopedisi", Yedigün Neşriyat, İstanbul.
Gözler, Fethi, "İstanbul'dan Mektuplar", Türk Yurdu dergisi.
Grabur, Andre, "Byzance", Louvre Museum, Paris, 1992.
Gregoire, Helene, Dermet, Gergeon, François, "Doğuda Kahve ve Kahvehaneler", YKY, İstanbul, 1999.
Güler, Mustafa, "Gülnuş Valide Sultanın Hayatı ve Hayratı", Çamlıca Basım Yayım, İstanbul, 2006.
Gülersoy, Çelik, "Beyoğlu'nun Yitip Gitmiş Üç Oteli", Ç. Gülersoy Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
Gülersoy, Çelik, Taksim, İstanbul Kitaplığı Ltd. Yayınları, İstanbul, 1986.
Güleryüz, Naim, "Türk Yahudileri Tarihi", Gözlem Gazetecilik Basım ve Yayım AŞ İstanbul, 1993.
Güner, Ahmet, "Tarikatlar Ansiklopedisi", Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991.
Güran, Tevfik, "Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar", Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2006.
Hartley, Elizabeth, Hawkes, Jane, Henig, Martin, Mee, Frances, "Constantine The Great- York's Roman Emperor", York Museum and Gallery Trust St. Mary Lodge Marygate, NewYork, 2006.
Haskan M. Mermi, Gülersoy, Çelik, "Hükümet Kapısı Babıali", Ç. Gülersoy Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.
Haskan, M. Mermi, "Evüp Sultan Tarihi", Eyüpsultan Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.
Haskan, M. Mermi, "Eyüp Tarihi", Türk Turing İşletmeciliği Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
Haskan, M. Mermi, "Eyüplü Hattatlar", Eyüp Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2004.
Haskan, M. Mermi, "Eyüplü Meşhurlar" (1.ve 2.Ciltler), Eyüp Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2004.
Haskan, M. Mermi, "Eyüplü Musikişinaslar", Eyüp Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2004.
Haslip, Joan, "Bilinmeyen Taraflarıyla Abdülhamit", Toker Matbaası, İstanbul, 1964.
Hatman, Hami, "Alibeyköy Tarihi", Eyüp Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2005.
Hattox, Ralph S., "Kahve ve Kahvehaneler", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

Haydaroğlu, İlknur Polat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar", Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
Herrmann-Otto, Elizabeth, "Konstantin Der Grosse", Primus Verlag, Germany, 2007.
Hill, B., "Bizans İmparatorluğu Kadınları", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
Hill, Barbara, "Bizans İmparatorluğu'nda Kadınlar", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
Himmetoğlu, Hüsnü, "Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları", Ülkü Matbaası, İstanbul, 1975.
Icons Hınerant- Corfu 14.th-18 th century Greek Presidency of The European Union, 1994.
Işın, Ekrem, "İstanbul'da Gündelik Hayat", YKY, İstanbul, 1995.
İhtifalci Mehmet Ziya Bey, "İstanbul ve Boğaziçi", Bika Ltd. Yayınları, İstanbul, 2003.
İnal, Mahmut Kemal, "Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar", MEB Kitapları, İstanbul, 1969.
Janin, R., "Constantinople Byzantine", Institut Français D'etudes Byzantines, Paris, 1964.
Johnson, Clerence Richard (ed.), "İstanbul 1920", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
Kahya, Esin, Erdemir, Ayşegül, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tıp ve Sağlık Kurumları", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000.
Kaptan, Özdemir, "Beyoğlu-Kısa Geçmişi ve Argosu", İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.
Kaya, Önder, "Yarim İstanbul", Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2006.
Kayaboğazı, Şeref, "İstanbul ve Dolayı-Coğrafyası-Tabii-Beşeri-İktisadı", Tecelli Matbaası, İstanbul, 1942.
Kaygılı, Osman Cemal, Semai Kahveleri ve Meydan Şairleri, Bürhaneddin Yayınları, İstanbul, 1932.
Kayra, Cahit, "İstanbul'un Yokuş ve Merdivenleri", İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.
Kayra, Cahit, Üyepazarcı, Erol, "II. Mahmut'un İstanbul'u", İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1992.
Kayra, Cahit, Üyepazarcı, Erol, "Mekânlar ve Zamanlar-Kandilli, Vaniköy, Çengelköy", İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.
Kerametli, Can, "Galata Mevlevihanesi-Divan Edebiyatı Müzesi", TTOK Yayınları, İstanbul, 1977.
Koçer, Kemal, "Kurtuluş Savaşlarımızda İstanbul", Vakit Basımevi, İstanbul, 1946.
Koçu, Reşat Ekrem, "İstanbul Ansiklopedisi", İstanbul Ansiklopedisi Neşriyat Kollektif Şirk. İstanbul, 1958.
Koçu, Reşat Ekrem, "Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300-1920) ve Lozan Muahedesi", Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1934.
Koman, Mehmet, "Eyüp Sultan-Loti Kahvesi ve Çevresi", TTOK Yayınları, İstanbul, 1986.
Konyalı, İbrahim Hakkı, "Abide ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi", Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1977.
Kordatos, Yannis, "Bizans'ın Son Günleri", Alkım Yayınları, İstanbul, 2006.

Korkut, Hasan, "Osmanlı Elçileri Gözüyle Avrupa", Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2007.
Kortan, Enis, "Kaybolan İstanbul'um", Boyut Yayınları, İstanbul, 2006.
Köprülü, Tuna, "İstanbul'daki Yabancı Saraylar", İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2005.
Krueger, Derek, "Byzantıne Christianity", Fortres Press, Minneapolis, 2006.
Kunter, Baki, Ülgen, Saim, "Fatih Camisi ve Bizans Sarnıcı", Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939.
Kutay, Cemal, "Tarih Konuşuyor (Aylık Tarih Mecmuası)", Tarih Yayınları, İstanbul, 1964.
Kutlu, Şemsettin, "Eski İstanbul'un Ünlüleri", Hür yayın ve Tic. AŞ İstanbul, 1978.
Kütükoğlu, Mübahat, "20. asra Erişen İstanbul Medreseleri", TTK Yayınları, Ankara, 2000.
Lamizade Abdullah Çelebi, "Latifeler", MEB Yayınları, İstanbul, 1997.
Lazarev, Victor, "Studies in Byzantine Painting", The Pindar Press, London, 1995.
Lensky, Noel, "Age of Constantine", Cambridge University Press, 2006.
Mansel, Philip, "Dünyanın Arzuladığı Şehir-Konstantiniyye", Sabah Kitapları, İstanbul, 1996.
Manuel, Charles, "D'art Byzantin", Libraire Aguste Picard, Paris, 1925.
Martin, Guillaume, "İstanbul'a Seyahat", İstiklal Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.
Mazak, Ferda, "Sultan II. Mahmut'un Kızı Adile Sultan", Çamlıca Kültür ve Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.
Mazak, Mehmet, "Osmanlı'da Çevre ve Sokak Temizliği", İstaç yayınları, İstanbul, 2001.
Mehmet Tahir Efendi (Bursalı), "Osmanlı Müellifleri-(1299-1915)", Meral Yayınları.
Mehmet Tahir Efendi (Bursalı), "Osmanlı Müellifleri-1299-1915", Meral Yayınları.
Mert, Talip, "Boğaziçi'nde Viyana Müziği", Arşiv Dünyası dergisi, Türk Arşivciler Derneği Yayınları, İstanbul, 2007.
Mintzuri, Hagop, "İstanbul Anıları 1897-1940", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.
Mordhort, J.M., "İstanbul'da Gezerken", Ütopya Kitabevi, İstanbul, 2000.
Musahipzade Celal, "Eski İstanbul Yaşayışı", Türkiye Yayınları, İstanbul, 1946.
Müller -Viener, Wolfgang, "Bildlexikon zur Topographie İstanbul's", Werlag Ernst Washmut Tübingen, Germany, 1977.
Müller -Viener, Wolfgang, "Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
Nayır, Zeynep, "Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)", İTÜ Mimarlık Fak. Yayınları, İstanbul, 1975.
Neave, Dorina, "Eski İstanbul'da Hayat", Tercüman 1001 Eser Yayınları, İstanbul, 1978.
Necipoğlu, Gülru, "15. ve 16. yüzyılda Topkapı Sarayı-Mimari-Tören ve İktidar", YKY, İstanbul, 2007.
Nerval, Gerard, "Muhteşem İstanbul", Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1974.
Nicol, Donald M., "Bizans'ın Son Yılları 1261-1453", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
Nicol, Donald M., "Bizans-Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine", Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000.

Nuri, Edhem, "Fatih-İlk İstanbul", Fatih Belediyesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.
Nutku, Özdemir, "IV. Mehmet'in Edirne Şenliği-1675", TTK Yayınları, Ankara, 1987.
Nutku, Süleyman, "Bahriye Kura Defteri", Kültür Yayınları Tarih Dizisi No: 61, Deniz Kuvvetleri Basımevi, Ankara, 2005.
Ocak, Ahmet Yaşar, "Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
Odahl, Charles Matson, "Constantien and The Christian Empire", Routledge-Taylor Francis Group, NewYork, 2004.
Odahl, Charles Matson, Taylor, Routledge, "Constantine and The Christian Empire", Francis Group, London and New York, 2005.
Oğuz, Burhan, "Bizans'tan Günümüze İstanbul Suları", Simurg Yayınları, İstanbul, 1998.
Oğuzoğlu, Yusuf, "Osmanlı Devlet Anlayışı", Eran Yayınları, İstanbul, 2000.
Okay, Orhan, "Bir Başka İstanbul", Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2002.
Okumuş, Ejder, "Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkileri", Lotus Yayınları, İstanbul, 2005.
Ozansoy, Halit Fahri, "Eski İstanbul Ramazanları", İnkılap ve Aka Kitabevleri Yayınları, İstanbul, 1968.
Önce, Gökhan, "Moda", Kadıköy Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1998.
Öndeniz, Engin, "İstanbul'daki Kaptanıderya Çeşmeleri ve Sebilleri", D. K. Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.
Özcan, Kazım, "Çevremiz ve İstanbul", Kültür Kitabevi, İstanbul, 1972.
Özcan, Tahsin, "Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı", Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003.
Özdamar, Mustafa, "Dersaadet Dergâhları", Kırk Kandil Yayınları, İstanbul, 1994.
Özenden, Engin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık", İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
Özer, İlbeyi, "Batılaşma ya da Batılılaşma", Truva Yayınları, İstanbul, 2005.
Öztürk, Said, "Osmanlı Belgelerinde Tuzla", Tuzla Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2006.
Pakalın, Mehmet Zeki, "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü", MEB Yayınları, İstanbul, 1946-1954.
Pamukcıyan, Kevork, "İstanbul Yazıları", Aras Yayınları, İstanbul, 2002.
Panzac, Daniel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba-1700-1850", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
Price, Leslie, "Harem-i Hümayun", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
Purgstall, Baron Joseph Von Hammer, "Osmanlı Devleti Tarihi", Üçdal Neşriyat, İstanbul.
Refik, Ahmet, "Bizans Karşısında Türkler", Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005.
Refik, Ahmet, "Osmanlı Alimleri ve Sanatkârları", Timaş Yayınları, İstanbul, 1997.
Refik, Ahmet, "Türk Mimarları", Hilmi Kitaphanesi, İstanbul, 1936.
Rice, Tamara Talbot, "Bizans'ta Günlük Yaşam", Göçebe Yayınları, İstanbul, 1998.
Robert de Clan, "İstanbul'un Zaptı-1204", TTK Yayınları, Ankara, 1994.
Rousseau, Jean Jacques , "Dillerin Kökeni Üzerine Deneme", çev. Ömer Albayrak, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007.
Rubin, Barry, "İstanbul Entrikaları", Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994.

Sağmacı, Ali Rıza, "Fatih İstanbul'u Ne Şekilde Aldı", Ahmet Said Sağman Matbaası, İstanbul, 1947.
Sağman, Ali Rıza, "Fatih İstanbul'u Ne Şekilde Aldı", Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1947.
Said Duhani, "Eski İnsanlar-Eski Evler-19. yüzyıl Sonunda Beyoğlu'nun Sosyal Topoğrafyası", TTOK Yayınları, İstanbul, 1982.
Sakaoğlu, Necdet, "20. yüzyılın Başında Osmanlı Coğrafyası", Denizbank Yayınları, İstanbul, 2007.
Sakaoğlu, Necdet, Akbayar, Nuri, "Osmanlı'da Zenaatten Sanata", Körfezbank Yayınları, İstanbul, 1999.
Salim, Necati, "İstanbul'un Zaptı", İstanbul Askeri Matbaası, İstanbul, 1932.
Sarıcaoğlu, Fikret, "Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi-Sultan I. Abdülhamit Han (1774-1789)", Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.
Sarıöz, Perihan, "Bir Zamanlar İstanbul", İdea Yayınları, İstanbul, 1996.
Sema, Sadri, "Eski İstanbul Hatıraları", Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002.
Serhadoğlu, Rıza, "Büyük İstanbul Albümü", Birlik Yayınları, İstanbul, 1955.
Sherrard, Philip, Constantinople, Oxford Univ., London,1965.
Soko, Ziya Şakir, "Haliç ve Eyüp Sultan", İstanbul Belediyesi Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1959.
Sönmez, Zeki, "Mimar Sinan ile İlgili Yazmalar-Belgeler", MSÜ Yayınları, İstanbul, 1988.
Şahin, Süreyya, "Fener Patrikhanesi ve Türkiye", Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999.
Şakir, Ziya, "Çırağan Sarayı'nda 28 Sene-V. Murat'ın Hayatı", Muallim Fuat Gücüyener Anadolu Türk Kitap Deposu Yayınları, İstanbul, 1943.
Şehsuvaroğlu, Haluk, "Asırlar Boyunca İstanbul".
Şehsuvaroğlu, Haluk, "Tarihi Odalar", İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1954.
Şen, Feyhan, "İstanbul Hanları", Yıldız Ünv. Fen Bilimleri Enst. İstanbul, 1985.
Şen, Ömer, "Osmanlı Panayırları (18. ve 19. yüzyıllar)", Eren Yayınları, İstanbul, 1996.
Şen, Ömer, "Osmanlı'da Mahkûm Olmak", Kapı Yayınları, İstanbul, 2007.
Şenalp, Leman, "Göztepe", İstanbul, 1969.
Şentürk, Nazır, "Babıali ve Sadrazamları", Doğan Kitap, İstanbul, 2007.
Tamer, Cahide, "İstanbul'da Bizans Anıtları ve Onarımları", TTOK Yayınları, İstanbul, 2003.
Tanilli, Server, "Uygarlık Tarihi", Alkım Yayınları, İstanbul, 2006.
Tanman, Baha, "İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri-Tipoloji Denemeleri", İstanbul, 1990.
Taşköprülüzade, "Mevzuat-ı Ulüm", Üçler Neşriyat, İstanbul, 1975.
Tchıhatchef, Pierre, İstanbul ve Boğaziçi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
Tekin, Oğuz, "Eskiçağda İstanbul", Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2005.
Teksarı, Serhat, "İstanbul Türbeleri", Gül Yayınları, İstanbul, 2005.
Tektaş, Nazım, "Sadrazamlar", Çatı Kitap, İstanbul, 2002.
Temizkan, Sema, "Bizanslı Yemekler", Özgür Yayınları, İstanbul, 2002.
Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, "Sultan II. Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar", Bedir Yayınları, İstanbul, 1964.
Terzi, Arzu, "Hazine-i Hassa Nezareti", TTK Yayınları, Ankara, 2000.

Theolin, Sture, "İstanbul'da Bir İsveç Sarayı" çeviri. Selin Okyay, Y.K. Kültür Yayınları, İstanbul.
Tilgen, Nurullah, "Eyüplü Hattatlar", Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1950.
Tokalak, İsmail, "Bizans Osmanlı Sentezi-Bizans Kültür Kurumlarının Osmanlı Üzerindeki Etkisi", Güzelboy Yayınları, İstanbul, 2006.
Tokay, Enver, "İstanbul Şadırvanları", İTÜ Mimarlık. Fak. Yayınları, İstanbul, 1951.
Topuzlu, Cemil, "32 Sene Evvelki, Bugünkü, Yarınki İstanbul Mevzulu Konferans", Ülkü Basimevi, İstanbul, 1944.
Topuzlu, Cemil, "Seksen Yıllık Hatıralarım", Güven Yayınları, İstanbul, 1951.
Topuzlu, Cemil, "Yarınki İstanbul", Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, İstanbul, 1937.
Tuğlacı, Pars, "Osmanlı Mimarisinde Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi", İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul, 1981.
Turan, İlter, "Cumhuriyet Tarihimiz-Temeller-Kurtuluş-Milli Devrimler", Çağlayan Yayınları, İstanbul, 1967.
Turan, Şerafettin, "Türk Kültür Tarihi", Bilgi Yayınları, İstanbul, 2005.
Tutel, Eser, "Haliç", Dünya Yayınları, İstanbul, 2000.
Tümertekin, Erol, "İstanbul-İnsan ve Mekân", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
Türk Yurdu dergileri (Eylül 1997-Eylül 1998-Aralık 1998)
Türkmenoğlu, Şener, "Eyüp", ABC Yayın Grubu, İstanbul, 2005.
Uluçay, Çağatay, "İstanbul'da Sultanların Doğumlarında Yapılan Törenler ve Şenliklere Dair", İstanbul Enstitüsü Mecmuası, İstanbul, 1958.
Unan, Fahri, "Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi", TTK Yayınları, Ankara, 2003.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları-2", TTK Yayınları, Ankara, 1944.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı", TTK Yayınları, Ankara, 1948.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı", TTK Yayınları, Ankara, 1988.
Ülke, Recep, "İstanbul Anıtları", Yeni Matbaa, İstanbul, 1957.
Ünaydın, Ruşen Eşref, "Boğaziçi Yakından", İstanbul, 1938.
Ünlü, Seyfettin, "Bir Eski Rüyayı Görenler Şehri-Üsküdar", Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006.
Ünver, Süheyl, "Bir Ramazan Binbir İstanbul", Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997.
Ünver, Süheyl, "İstanbul Risaleleri", İstanbul Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
Ünver, Süheyl, "İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç- Fatih Külliyesi ve Zamanı- İlim Hayatı", İ.Ü. Tıp Fak. Yayınları, 1946.
Ünver, Süheyl, "İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar", TTK Yayınları, Ankara, 1976.
Ünver, Süheyl, "Levni", Maarif Basımevi, İstanbul, 1957.
Yakın Tarihimiz dergileri.
Yentürk, Burhan, "Tarih ve Kültürüyle Kasımpaşalıyız", Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2006.
Yerasimos, Stefanos, "İstanbul 1914-1923", İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Yerasimos, Stefanos, "İstanbul-İmparatorluklar Başkenti", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
Yıldırım, Hüseyin, "Risale-i Mevkute-i Bahriye" Deniz Mecmuası-Donanma Dergisi-Deniz Kuvvetleri Dergisi- Makaleler Listesi, DKK Kültür Yayınları Tarih Dizisi, Ankara, 1994.
Yılmaz, Ömer Faruk, "Sahaflık ve İstanbul Sahaflar Çarşısı", Sahaflar Derneği Yayınları, İstanbul, 2005.
Yılmazer, Ziya, "İsazade Tarihi (Metin ve Tahlil)", İst.Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1996.
Yücekök, Ahmet N, Turan, İlter, Alkan, Mehmet Ö., "Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları", Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
Zarifi, Yorgo, "Hatıralarım", Literatür Yayınları, İstanbul, 2005.

İstanbul hep verimli ve iştahlı bir hikâyeler, anılar ve hayatlar kaynağı... Bünyesinde o kadar çok hayat biriktirmiş, onları öyle şekillendirmiş ki bir türlü tükenmiyor. Haldun Hürel bu kaynaktan derlediklerini paylaşmaya devam ediyor. Birbirinden bağımsız görünen hikâyeleri bir arada tutan bağ şüphesiz ki İstanbul...

Kitapta hikâyeleri, anıları, mekânları mazide kalmış; insanları, evleri, kokusu ve ruhuyla tükenmiş bir İstanbul ile karşılaşıyoruz.

Bir yandan şehri bu hale getiren ve bu tavrında devam eden bir zihniyetin yıkıcılığına ve kıyıcılığına şaşıyoruz. Bir yandan da bu şehri tutkuyla, gayretle seven ve sevmeye devam eden bir zihniyetin kederine ve hislerine tanık oluyoruz.

İstanbul 'evrensel' bir rant şehrine mi dönüşecek? Yoksa 'evrensel' bir kültür başkentine mi?

Bu, aslında pek kritik soruya verilecek cevap ilerleyen yıllarda nasıl 'bir' İstanbul ile karşılaşacağımızı da belirleyecek...

Anlat İstanbul'un bu soruya cevabı belli... Okurları da bu soruya bir cevap vermeye zorluyor.

"Antik çağın pagan halklarına, Roma ve Doğu Roma'ya, Osmanlılara ve Cumhuriyet devrine kucak açmış İstanbul, bu zenginliğini çağlar boyunca topraklarında yaşayan insanları besleyerek elde etti ve bizlere miras bıraktı. Bu öyküleri bilmek, İstanbul'u tanıyıp anlamak, artık boynumuzun borcu olmalı."

kapı
kapı no: 183
İstanbul: 8